

ARISTOTELIS STA-
giritæ Moralia Nichomachia

CVM

Eustratii, Aspasii, Michaelis

EPHESII, NONNVLLORVMQVE

ALIORVM GRAECORVM EXPLA-

NATIONIBVS,

NVPER A IOANNE BERNARDO FELICIANO

LATINITATE DONATA, ET CVM ANTIQVO
codice collatione, suæ integritati restituta.

PARISIIS

Apud Ioannem Roigny, sub quatuor elementis, in via
quæ est ad D. Iacobum.

Cum Priuilegio Regis.

1 5 4 3

7

Rácoys par la grace de Dieu roy de Fráce Aux preuost de Paris, seneschaulx de Lyó & Thou louse, bailliz de Roué, berry, ou leurs lieutenás & a chascun deulx si côme a luy appartiedra, salut. Lhumble supplicatió de nostre bien ame Jehan Roigny libraire iure de nostre bonne ville cite & vniuersite dudiect Paris Auons receue contenáte côme puis nagueres Il a recouert Eustratij cômétarij in ethica Aristotelis imprimé par cy deuant a Venise, lequel il a faict corriger. Lequel liure de grant utilite & profit Lediect suppliant feroit voulétiers imprimer pour estre vendu & distribue. Et pource que pour le faict de ladiecte impression conuendra faire audit suppliant plusieurs fraiz, il desireroit volentiers deffences estre faictes que aultre q̄ luy nayt a imprimer ne faire imprimer iusques au téps & terme de six ans, sur peine de confiscation diceulx & daméde arbitraire, Nous hūblemēt requérás luy octroyer & impartir nos lettres sur ce necessaires & cōuenables. Pourquoy nous ces choses cōsiderez inclinans ala supplication & requeste dudiect suppliant, a icelluy auons permis & octroye, permectons, octroyons, voulós & nous plaist de grace special & auctorite royal par ces presétes quil puisse & luy loise imprimer ou faire imprimer lediect liure Intitule Eustratij commentarij in ethica Aristotelis, iusques à six ans prochainement venant par telz imprimeurs que bon luy semblera, & icelluy vendre ou faire vendre & distribuer, & en prendre & recepuoir pour ses peines & salaires telle cōmodite & profit quil en pourra trouuer & recouuer sans que aucuns aultres que luy se puissent entremettre dicelluy imprimer ne vendre, sur peine de confiscation de ses liures & damende arbitraire. Si voulons & vous mandons & a chascun de vous en droit soy & si côme a luy appartiedra, Que de nos presens grace gre permissiō & octroy vous faictes souffrez & laissez lediect suppliant ioyr & vsfer plainemēt & paisiblement pour le temps & tout ainsi que dessus est diect & declare. Et deffences a tous & inhibiciōs expressees a tous libraires, imprimeurs & aultres quil appartiedra: que pendant & durant le temps de six ans ilz nayent a imprimer ne faire imprimer & vendre lediect liure sur les peines dessusdictes. Et en cas de desbat ou opposition faictes & administrez aux parties oyes Raison & iustice: car ainsi nous plaist il estre fait Non obstant quelzconques ordonnáces, restrinctions, mandemens ou defféces & lettres a ce contraires. Dóne a follébray le vnziésme iour de Aouft Lan de grace mil cinq cens quarante trois, & de nostre regne le xxix.

Par le Roy, Maistre Charles de Marillac maistre des
requestes ordinaire de lhostel present.

Signe Coefier.

(2) R. 16103439

BIBLIOPOLA LECTORI.

Annus agitur, opinor, decimus quartus, ex quo literarū formis libros exprimi curamus, quo toto tēpore, opera multa in eo à nobis posita est, vt que viri docti philosophi p̄sertim literis ac monumentis mandarunt, laborem ac sumptum magnū impendentes, vndique cōquireremus. Cuius rei testimonio esse possunt Alexátri Aphrodisæi, Ioannis grammatici, Ammonij & Simplicij, φιλοσοφίματα, que cum tam malè de græcis conuersa essent, vt nemo ea attingeret, viros eruditos atque nobis amicos in consilium adhibuimus, quorum diligētia consequuti sumus, vt optimi illi libri & legerentur, & magnum laboris compendium in his libris, in quibus obscurus est Aristoteles, afferrent. De qua quidem opera cum nos plurimum non modò ab his, qui adhuc apud magistros exercentur, sed etiam ab his, qui rerum magnarum scientias habent, amari intelligeremus, curauimus vt Venetiis Eustratij Nicaeni episcopi librorū, quos ad Nicomachum scribit Aristoteles, ἐξήγησις à Bernardo feliciano latinè reddita, afferretur, vt hīc formis illis literarum, que intra hosce centum annos inuentæ sunt, expressa, in manus omnium perueniret. Quod tamen non est à nobis antè factum, quàm à viro quodam erudito legeretur, vt si quid non rectè ab interprete versum esset (nam græcum exemplar, quo vsus est, locis aliquot contaminatum esse audieramus) ex antiquo codice latino, quem diuina quadã sorte è bibliotheca illa Sorbonica naçti fuimus, summa fide primum reponeret, deinde que optimè atque eleganter conuersa essent in libri margine, scriberet. Summa illa sit, vt vnum quasi corpus ex græco atque latino codice tibi compingeremus. Id enim maximè ad tuam utilitatem pertinere arbitrati sumus. Id quod & in Simplicij commentariis, in eos Aristotelis libros, quos vulgo intelligi noluit, facturi sumus, neque (vt nostræ naturæ ratio comparata est) tuę utilitati seruire antè desinemus, quàm vitam amiserimus. His igitur quæ nunc damus libenter fruire, & reliqua que pollicemur, requo interim animo expectato. Vale.

á.ij.

REVERENDISSIMO ATQVE AMPLISSIMO.
S. R. E. CARDINALI ALEXANDRO FARNESIO
Io. Bernardus Felicianus S. P. D.

MERITO reuerendissime Præsul laudi datum Socrati esse memoria traditur: quod cum ante à de cœli, rerumque occultarum natura actione posthabita disputarent omnes philosophi, ipse philosophiam de cœlo ad conuictum hominum deuocarit: id est à vanis de rebus altercationibus ad actionem considerandam animos hominum traduxerit: tractandisque præcipue moribus incubuerit. Nam cum duæ sint philosophiæ partes, vna, quæ in rerum cognitione: altera quæ in actione versatur: naturâ comparatū videtur, vt quemadmodum in ædificij structura vanus omnis labor est, nisi rectè iacta fuerint fundamenta: ita nisi actionis fundamento supposito nulla existere vera contemplatio queat. Cumque in tres ipsa hæc quæ ad agendum spectat sapientia, partes distributa sit, in eam quæ facit, vt priuatim, vt in familiis, vt in ciuitatibus bonum consequi agendo possimus: ea quæ ad singulorum mores attinet, eò præstantior cæteris est existimanda quod quemadmodum nisi fundamento actionis rectè prius innixa fuerit contemplatio, vel nulla, vel vana omnis censetur: ita neque domesticam quispiam: neque ciuilem rem bene potest administrare, nisi prius bona morum disciplina vitam suam rectè instituerit. vt sicut contemplationem actio, ita actionis reliquas partes moralis hæc merito antecedere debeat, amplectendaque in primis sit. In qua quidem tractanda licet veteres nonnulli sapientes, & præcipue Socrates ipse, rectè versati sint: confusè tamè id fecerunt: vt agnosci potius singula, quàm disci ex eorum libris queant. Aristoteles verò sicut in cæteris & disponendis & perpendendis alios omnes: ita in hac seipsum etiam superauit. alia siquidem partim concisè & breuiter, partim ambiguè & obscurè nimis tractasse videri potest. In his autem quæ ad mores attinent, adeo elaborauit, vt non vnum opus, sed tria ea de re sibi scribenda censuerit: vnum, quod magna moralia ob id fortasse inscripsit, quod summam ac generatim de moribus duobus libris pertractat: alterum, quod quia ad Eudemum scriptum fuit, Eudemea moralia appellauit: in quo latius rem eandem octo libris persequutus est: tertium decem libris distinctum, reliquis duobus longè clarius atque absolutius: quod à Nicomacho ad quem scribitur, Nicomachiorum moralium nomè obtinuit: In quo profecto ita simpliciter omnia, ita distinctè ac clarè explicat Aristoteles: vt qui in pietate Christiana sit instructus, hos libros non modò non discrepare à religione cognoscat, sed summopere etiam vtiles ad eam esse existimet: qui verò à pietate prorsus alienus sit, hac philosophia induci ad veram nostræ theologiæ cognitionem non difficulter possit. Non solum enim in hoc opere de agendis rebus, virtutibusque iis quæ in actione consistunt, ea docet Aristoteles, quæ ad componendos, moderandosque animos nostros maximè faciunt: sed nonnulla quoque quæ in contemplatione præcipua habentur, de Dei prouidentia, de animorum immortalitate adeo manifestè exponit: vt quæ alibi de huiusmodi re obscurius paulò & perplexius dixerat, declarare apertè hic voluisse videatur. Adde quod adeo accurata est huius operis conscriptio: vt tam grauitate sententiarum, quàm verborum proprietate referta sit, atque ornata. Quæ omnia cum mecum sæpe cogitarem, huius operis præstantiam summopere admiratus dedi operâ, vt quæ explanationes græcorum auctorum in hos decem libros reperirentur, diligenter perquirerem. atque ita in commentaria Eustratij incidi, quæ in primum huius operis & sextum librum conscripsit: qui cum Christianus homo erat & pius, tum ita erudite græcum Aristotelis opus explanabat, vt siqua ab imperitis à Christianorum opinione, id est à veritate discrepare existimantur, ea omnia consentire maximè ostenderet: & quæ aduersus Platonem institutis suis consentaneè magis, quàm verè videtur disputare Aristoteles, partim excusaret: partim etiam seruata semper tãti auctoris reuerentia conaretur refellere, ipsius scilicet documentum sequutus, qui maiorem veritatis quàm amicorum habendam rationem monet. qui sanè propterea adeo placuit, vt demum animum ad id adiecerim, vt non solum eius hæc commentaria in hos duos libros, sed in reliquos etiam quorumcunque aliorum extarent, pro viribus latinitate donarem. Atque hoc mihi faciendum duxi, non quod non multa etiam à latinis in hoc Aristotelis opus bene scripta fuerint: sed quia cum illi tum latinum Aristotelem explanandum susceperint, vt necesse ipsis fuerit, illi interpretationi, vt cūque sese habuerit, suam accommodare sententiam: tum multa à Græcis acceperint: futurum esse sperabam, vt si græcus explanator græca Aristotelis verba explicaret, nihil esset, quod ex interpretationis varietate esset ambiguū: & quæ illi rectè acceperit, in fonte ipso clarius conspicerentur. Sed hac in re non pauca mihi difficultatem attulerunt. Primum, quod verba ipsa Aristotelis noua interpretatione mihi erant latina facienda, quod exprimerentur nonnulla, quæ græcâ explanationem aliqui

alioqui non potuissent admittere: Deinde quod cum duplicia quædam commentaria quæ partim eadem, partim diuersa esse videbantur, in secundum, tertium, quartum huius operis libros, mutila illa quidem ac diuulsa reperissem: mihi opus fuit, non tam eorum vertendorum, quàm componendorum laborem suscipere. Nam cum vtraque exemplaria manca esse viderentur, dubiumque haberent auctorem: nulli crimini mihi esse dandum existimaui, immo operæ precium me esse facturum duxi, si non modò ea mutuo inter se connecterem, locisque suis accommodarem: verum etiã quæ in his obscurius fuerant significata, paulò clarius explicarem: Tum, id quod in aliis quoque libris à me fuit seruatum, versus Homericorum, cæterorumque poetarum exempla multis locis adderem: diuersasque lectiones quæ aliquando innuebantur, aliquando prætermittebantur, subiungerem. Quæ sanè sicut faciebant, vt melius ac facilius, quod tamen sine arrogantiâ dictum sit: ex latino quàm ex græco exemplari intelligi omnia possent: sic græcorum auctorum sententiam nulla ex parte immutabant. Postremo illud accessit, quod in vtrisque his interpretandis, hoc est Aristotele & commentariis ita mihi esse attendendum sententiis existimaui, vt à verbis tamen non recederem: & ita verba sectanda vt à sententiis mea non aberraret oratio: si modò græcus scriptor, græcusque explanator ex interpretatione hac mea esset agnoscendus. Id enim interpretis munus esse præcipuum iudico, qui aliorum sensa non sua facere, sed explicare aliis proposuerit: vt & sententiam assequatur, & eo modo etiam si potest, quo ipse auctor vsus est, verba conetur exprimere: vt quoad eius fieri potest, non multa legendo græco & latino auctore in percipienda sententia sit varietas. non tam enim refert aliquando quid dicatur, quàm quo modo dicatur. At dum hoc conarer efficere, duabus de causis rem hic mihi esse difficiliorem sensi, quàm in quouis alio opere interpretando: vna, quod opus hoc cum de rebus ipsis exquisitè agat, multos verborum ambitus, multaque extrinsecus verba admittere sine periculo variandæ sententiæ non facile poterat: altera, quod tam multa verba in se habebat partim conficta, partim de communi consuetudine ad exprimendam rem qua de agitur, detorta: vt vel mihi idem in latina loquutione esset faciendum: vel obscuriora omnia & confusa essent euasura. Sed si id facerem, non defuturos esse reprehensores videbam, qui adeo purgatas aures haberent, vt nihil nisi quod elegans, emunctumque esset, audire æquo animo paterentur: quique ob pauca quædam verba totum opus negligendum putarent. Verum tamen mihi ita faciendum duxi, vt diluciditati rei in primis consulere: potiusque crimen subirem quod non eleganter, quàm quod obscure græcos hos auctores vertissem: propterea quod cum de rebus his in libris agatur, atque illis ad vitam humanam maximè necessariis, non mediocris iactura erat faciendâ, si confusio aliqua, atque ob id obscuritas in sententia oboriretur. Hoc autem dico non vt quid assequutus fuerim in præsentis opere, ostendam, sed quid assequi voluerim: vt si id aut ob difficultatem rei, aut ob ingenij exiguas vires non potuerim, in eo tamen reprehensionem eitem, quod proposuerim. Nã hac in re moderari me ita conatus sum, vt imitandum mihi esse ipsum Aristotelem existimarim: vt partim componerem nonnulla nomina parâ vsitata: partim vsitata in aliam significationem inusitatâ deflectere. Illius generis sunt paruiperilitas, & hominiloquus: huius, operatio & inutum: & nonnulla alia huiusmodi. Quod ea potissimum causa fecimus, vt & sensus intellectio nulla ambiguitate posset confundi, & modus loquendi auctoris aliqua ex parte agnosceretur. Nam paruiperilitas tam eum qui paruas ob res periclitatur, quàm qui parua pericula subit, potest significare: & hominiloquus esse is potest tam qui de hominibus libenter loquatur, quàm qui de hominibus admodum sibi esse loquendum censeat: vt si pluribus verbis fuissent explicata, minus essent significatura. Tametsi hac in re audaciores nos reddidit explanatorum tum commoditas, tum necessitas: vt & si nouum aliquid commenti essemus, id parum absurdum esset futurum, cum explanator adesset, qui omnia postea statim plana faceret: & si nouitatem euitantes pluribus verbis aliquid huiusmodi expressissemus, cum verba hæc ab explanatoribus explicentur, nullus explanationi relinqueretur locus. Si præterea vsum virtutis pro operatione posuissem, quod nonnulli elegantiores solent, ipse sibi Aristoteles minimè videretur constare: qui in quarto huius operis libro nullum esse virtutis vsum, si propriè loqui velimus, asserit: in quinto verò esse quidem vsum quendam virtutis dicit, sed eum iustitiæ tantummodo videtur ascribere. Si itè voluntarium & inuoluntarium pro spontaneo & inuito dixissem, idem contigisset: quippe cum de pueris & brutis etiam dicendum esset, quæ nulla, vt ipse inquit Aristoteles, voluntate operantur: vt si id fieret, idem futurum esset inuoluntarium, quod voluntarium. nam si quod à pueris & brutis sponte fit, quia sponte fit, voluntarium est: idem quia à nulla voluntate proficiscitur, inuoluntariū quoque sit, necesse est, quod & βούλητον dicitur: id quod absurdissimum proculdubio erat futurum. Si verò verborum ambitu vti voluissem, cum sæpe eadem repetantur, obscurior sine dubio res ipsa euasisset. Quocirca boni consulendum duco, si quid eiusmodi offenderit, nonnulla enim sunt

sunt: dummodo id factum fuisse cognoscatur, ne tam egregij auctoris sententia, tam præclarique operis utilitas aliqua verborum obscuritate impediretur. Cæterum cum ad laboris huius mei calcem iam peruenissem, amici me ad tam præclari operis editionem incitabant: & præcipue Donatus Rullus: qui sicut harum rerum est studiosissimus, ita viris omnibus ferè & eruditione, & auctoritate præstantissimis est longè carissimus: mihi verò ob morum probitatem, ingeniique elegantiam adeò carus & amicus, vt negare ei petenti quicquam non possim. is vt de editione cogitarem, potissimum effecit. Sed ne sine idoneo tutore in publicum exiret, id dono mittendum amplitudini tuæ Reuerendissime Farnesi, dicandumque duxi. Maximarum enim laudum tuarum fama per motus iandiu tanta tui admiratione sum affectus, tantaque te obseruantia sum prosequutus, vt debere me tibi quàm plurimum eo nomine existimarem. Tu enim, vt generis nobilitatem familiæque claritatem prætermitterem, quæ sicut notissima omnibus est, ita longiorem in præsentia orationem requireret: iuuenis adhuc cum sis, eo ingenio præditus es, ita moribus institutus, ita literarum, scientiarumque studiis flagrans, ita supra ætatem disciplinis eruditus, vt senilem animum præ te ferre videaris. id quod & in ista ætate in qua plerique voluptatibus illici consueuerunt: & in ista opum affluentia & gloria, quæ vel sapientissimorum quandoque animos labefactat ac turbat, magna dignum admiratione multis videtur. Illud tamen mihi admirationem maiorem affert, quòd tū in ista ætate, id quod aliis vix longo vitæ vsu potuit contingere, adeò rebus gerendis idoneus euaseris, vt in maximis negociis semper verferis: honestissimasque legationes de grauissimis rebus proximè ad summos reip. Christianæ principes præclarissime obieris: tum in ista maximarum rerum assidua tractatione districtus, quæ à studiis vel studiosissimum quenque posset auocare, nunquam literarū studia intermittenda tibi esse censueris. Indicio sunt eruditissimi atque optimi viri, quos tu semper in variarū scientiarum genere præstantissimos tecū habere voluisti. nam vt alios in præsentia omittam, testes esse locupletissimi possunt, partim Marcellus Ceruinus, quem insignis & eruditio & integritas effecit, vt summi pontificis Aui tui. S. in collegium Cardinalium honestissimè cooptarit: partim Bernardinus Masseus, qui cum alia singularis suæ eruditionis monumenta summa cum laude posteris est relicturus, tum historias, quas elegantissime doctissimorum hominum iudicio conscribit. Accedit quòd virtutes has tuas ita morum humanitate condidit, ac liberalitate illustras, vt omnium tibi conciliare vel alienissimorum animos possis. omnes enim ad magnitudinem virtutum tuarum spectantes, quæ ex ista ætate iam emicant, in eam spem inducti sunt, vt non diffident fore, quin si ita progressus fueris, magnæ utilitati & gloriæ Christianæ Reip. aliquando futurus sis. Quocirca cum vt maximum animi mei erga te studium, maximamque obseruantiam aliqua ex parte significarem, laborem hunc meum tibi offerendum censui: tum quia nemini aptius dicari opus de virtutibus posse videbatur, quàm ei qui & ea vitæ institutione esset, vt moralium disciplinarum studio potissimum delectaretur: & ea dignitate, vt non tam discendo, quàm agendo huiusmodi studiis sibi esse incumbendum censeret: & ea humanitate, vt benignè id suscipiendo auctoritatem non mediocrem ei apud omnes esset allatura. Qua in re supra quàm sperare potuissem, mihi res cessit. Dum enim hoc studeo, optatissimæ mihi rei alterius oblata occasio est: vt sapientissimo atque integerrimo Card. Contarino, quem semper mirum in modum ob eximiam eius sapientiam, vitæque sanctitatem obseruo ac veneror: cuique ob benevolentiam, qua me semper & prosequutus antea est, & in præsentia prosequitur, debeo quàm plurimum: nunc nouo beneficio obstrictus debere multò amplius velim. Is enim nunc quantam erga me humanitatem præ se tulerit, amplitudo tua optimè nouit: apud quam sua commendatione, atque auctoritate honestare munusculum hoc nostrum amplissime voluit. Tu verò non solum libentissime, quæ tua est humanitas, id admisisti: sed me insuper tua liberalitate ac munificentia prosequi voluisti: vt intelligerem scilicet, ac re ipsa experirer, quod iandiu constans omnium fama de te prædicabat: maioraque in dies de te esse speranda non dubitaret, cum in adolescentia virtutis eius, id est liberalitatis munere splendidissime fungereris, quæ aut reliquas omnes continet, aut certe sine reliquarum consensu esse nullo pacto potest. multum sanè dignitatis tuæ ac virtutis splendor & gloria à principio me tibi deuinxerat. Multò magis tamen quodam modo affectus sum, vbi cognoui libenti te munusculum meum, hilarique animo suscepisse. Tunc verò maximo me ac triplici nodo obligatum tibi esse sensi, cum ita promptè liberalitatis tuæ munere me impertiuisti: vt & humanitatis, benignitatisque beneficio iuueris, & iudicio decoraris. Nam licet in me non mediocre iandiu rei familiaris onus incumbat: non tam mihi gratum fuit quòd meæ indigentia succurreris, meque tua hac liberalitate aliquantulum subleuaris: quàm iucundum, quòd me non indignum esse existimaris, in quem tua benignitate ac liberalitate vtereris. Id enim tam magnum esse sentio, vt omni commodo, utilitatique anteponendum sit: cum mihi occasionem esse oblatam videam, vt ad maiora aggredienda, quæ digniora sint, vt sub

tuo

tuo nomine publicentur, inuiter atque inciter. Reliquum igitur est, vt & ego tibi quas possum, gratias habeam: & tu opus hoc iam excusum atque in publicum sub tua tutela prodians, qua cœpisti, humanitate suscipias. quod sanè vt non sine vsura aliqua ad amplitudinem tuam rediret curauit. Nam dum excuderetur, ego moralis institutionis huius quæ & totius philosophiæ fundamentum est, & religioni Christianæ maximè accommodata, sanctitatem admiratus nullo pacto mihi committendum censui, quin opus tam egregium præfatione aliqua illustraretur: quæ compendio quasi quodam nō tam quid proponat his in libris Philosophus, & quo ordine progrediatur: quàm eius doctrinam non modò à Christiana pietate non discrepare, sed admodum vtilem quoque esse declararet. atque ita hac de re præfationem qualiscunque ea futura esset, in hos moralium libros, comminisci sum conatus. quam licet ita tumultuariè conscriptam non iniucundam fore amplitudini tuæ sperauimus: primùm quòd ab eo proficiscitur, qui te summo opere obseruat: deinde quòd ex his Aristotelis libris penè tota sumpta est, vt suppeditasse ipse hinc cunctas rationes videatur: tum quòd cum verum eius sit argumentum & pium, in huiusmodi rebus non tam exactè tractasse aliqua, quàm innuisse satis esse quandoque existimari consuevit. Vale.

Ad reuerendiss. atque ampliss.

S. R. E. CARDINALEM ALEXANDRVM FARNESIUM IOAN. BERNARDI FELICIANI IN MORALIA ARISTOTELIS PRAEFATIO.

De duplici hominis felicitate, duplicique eius vita actiua & contemplatiua: ad quas nos præcipue in hoc opere instruit Philosophus.

Niucuiusque rei substantia consideratur, quatenus ab efficiente causa producit, ex eaque procedit: perfectio verò, quatenus ad causam res producta conuertitur, eamque imitatur. vnde cum à Deo summo opifice omnia quæ vniuersum hunc mundi visibilis ornatū constituunt, in lucem fuissent producta: cæteris datum est, vt in sua quidque natura persistens, sibi que insitum à principio statum conseruans tacito quodam naturæ ordine ad auctorem suum referretur, atque ita perfectionem cōsequeretur suam: solus homo ita creatus est, vt & in perfectione sua permanere, & ab ea exturbari pro arbitrio suo posset. Nam primùm ex materia quatuor simplicia corpora producta suas sedes & qualitates non præter naturam suam immutata perpetuò retinent: & vbi in commixtionem venerint, primùm concretorum genus producit: quod quauis vita careat, vitarum tamen subiectum primùm esse incipit. Commixtum enim deinde ex elementis corpus ad animam vegetabilem suscipiendam idoneum fit: vnde plantarum ac stirpium genus existit, quæ suam naturalem perfectionem, nisi materiæ aliquo defectu impeditæ nunquam deserunt. His succedunt brutæ animantes, quæ præter vegetandi vitam & alendi, sentiendi vim quoque adeptæ sunt. hæc simili modo naturali tenore progredientes bonum à natura sibi inditum deprauare non possunt. Quæ omnia sanè dum id quod à summo opifice acceperunt, perpetuò conseruant: ad eum conuerti quātum in ipsis est, eumque imitari ac laudare quodam modo dicenda sunt. vt si quis quemadmodum Stoicis & Epicuro placebat, siue bene viuere, siue conuenienter naturæ viuere, siue bene esse affectum, felicitatem esse dicat: ad omnia hæc felicitas quoque peruentura sit. At homo post omnia, siue vt rectius dicam, ante omnia: quippè cum causa eius omnia effecta fuerint: quasi perfectio vniuersi constitutus est: qui præter alias omnes vitas rationali anima præditus sensum intellectui conuecteret, omniaque alia quæ sub se sunt, in se haberet: quò omnia ad primam illam causam conuerteret, ac re vera perficeret. Perfectus enim ipse à principio creatus nullo habitu caruit: sed sapientia etiam ipsa præditus non cogitando solum, sed intelligendo etiam vniuersales res ipsas sine vllò medio simplici intellectu appulsione percipiebat: vt non immeritò fortassè Platonicis species rerum ante sensibilia in anima ei inditas fuisse censuerint: quippè cum nondum ad intelligendum sensibus indigeret. Quia verò nō sicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, sed voluntaria electione motus suos dirigebat: effectū est, vt ab inferioribus illectus quæ ratione sursum debebat attrahere, vitam sensualem cōcupierit: legemque acceptā transgressus de fructu scientiæ boni & mali, id est, malū sub

ā. iij. specie

specie boni degustarit: atque ita crassitudine mortalis corporis obnubilata in sensum delapsus quasi e centro ad circumferentiam diffusus, exterior ex interiore fuerit effectus, in potentiamque ex actu incidit. Postea enim habitibus omnibus exturbatus nihil in se habuit, nisi ut pro vitarum studio & exercitatione in eius naturam penè transformaretur, in quod incubuisset. Nam si ut etiam in nono horum moralium libro inquit Aristoteles, singuli ea in re cum amicis versari volunt, idque exercere in quo essentia sua consistit: qui vegetationi & nutritioni nullius alterius sensum habens totus vacat: is licet faciem hominis circumferat, planta potius esse & arbor, quam homo est existimandus. Qui sensibus item ita deditus est, ut ex ipsis tantummodo vitam traducat: eum credendum est etiam si erectam hominis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal euasisse. Quemadmodum si ex ratione & sensibus viuat, homo: si ex ratione sola sopitis sensibus, verus homo efficitur. **Duplicem enim hominem in his moralium libris intelligit atque agnoscit Aristoteles: alterum, qui ex anima constat & corpore, quem hominem tantum appellat, qui videlicet sensus & irracionales facultates moderando ciuili euadit: quem nos exteriorem nuncupamus: alterum, quem non hominem solummodo, sed cum additione verum hominem, & diuinum quid vocat: quem interiorem dicimus & perfectum.** Perfectio siquidem in mundi huius fabrica, eiusmodi est, ut inferius semper cum superiore connectatur, ut rerum productiones à prima causa conexa quadam serie progrediantur. omnia enim etiam bruta ut ipse in septimo inquit, diuinum quid in se insitum habent, id est, diuinam quandam illustrationem, quandamque rationis & intellectus notam, qua operationem ex virtute summam atque optimam iucunditatem esse sentiunt: licet postea defectu naturæ voto frustrentur, in suaque natura persistant. Nam que in homine sunt irracionales facultates, non ea sunt natura, ut ratione penitus careant, ut ipse in primo manifestè declarat: sed quatenus rationem ex se non habeant: racionales tamen in eo sunt, quod rationi subiacent, eisque possunt obtemperare. Atque ita fit, ut irracionales hæ facultates dum in brutis sunt, perfectionem adipiscantur suam, si in sua natura persistant, ad vestigiumque illud rationis & illustrationis quod insitum habent, perueniant: dum verò sunt in homine, tunc perficiantur, cum rationi obtemperarint. Nam ratio etiam ipsa non contenta esse debet si inferiora tantummodo rexerit, sed ascendere etiam ipsam ad intellectum necesse est. sicut enim irracionales facultates in nobis si in sua irrationalitate permaneant, imperfecte sunt, & tunc perficiuntur cum subditæ fiunt rationi: ita ratio si in se maneat & non ascendat, imperfecta est. Neque audiendi illi sunt, qui vnumquodque in sua natura conseruandum censent: & quemadmodum si equum aut bouem quis e natura sua deiiceret, equum & bouem non perficeret sed corrumpere: ita si homo vel corpus suum negligat & castiget, vel animam suam ad superiora attollat, non seruare eum naturam hominis auerunt, sed deprauare: id quod & primæ hominis fabricæ, & Aristoteli etiam ipsi manifestè repugnat. natura enim vera hominis non hæc est, in quam est delapsus, sed ea quam amisit, in quam est restituendus: ut si corpus, cuius ut in octauo ipse affirmat, amicitia ad animam est, ut serui ad herum, instrumenti ad artificem, animæ contumaciter resisterit: coercendum sit ac castigandum, contumeliaque afficiendum. Sicut D. Paulus & alij multi sancti viri fecisse conspiciuntur. Animam verò non in humanitate hæc relinquendam esse, sed ad diuinitatem attollendam, ut in intellectu naturam per habitum euadat, contra horum vanas suasiones Aristoteles quoque ipse in decimo his verbis manifestissimè ostendit. Neque verò, inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquemque cum sit homo, humana, & cum sit mortalis, mortalia cogitare: sed quatenus licet, immortalem se reddere: omniaque efficere, ut ex præstantissimo omnium quæ in ipso sunt, vitam traducat. id autem esse etiam vniuersumque videretur, siquidem præcipuum & melius est. quocirca absurdum esset si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret. & paulò superius: non enim quatenus homo ita viuit, sed quatenus diuinum quid in ipso inest: quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex alia virtute existit. Quod cum inquit, quid aliud facit, quam veri hominis vitam eam esse declarat, non quæ humana est, id est, compositi hominis & exterioris, qui aliquantulum moderatis sensibus utitur: sed eam quæ à mortalis animalis contagione nos ita nititur separare, ut immortalibus similes efficiamur, deique similitudinem amissam adipiscamur. Nam cum homo duplex sit, exterior & interior, id est, alter ex ratione & sensibus, alter ex ratione sola constans: & in composito fieri possit, ut vel ratio, sicut naturale ipsi est, in sensus principatum obtineat: vel sensus præter naturam rationem sibi obsequentem habeant: fit, ut tres præcipuæ vitæ inter homines euadant, quæ in primo libro ab ipso commemorantur: voluptaria & carnalis, & contemplatiua: seu ut D. Paulus appellat, carnalis, animalis, & spiritualis. Sed quia voluptaria & carnalis, Sardnapali & pecudum non hominis propria est: & cum perturbationibus tota dedita sit, ordinem parui huius mundi disturbat ac perimit: omittenda est: inter pecudesque qui ea vtuntur, potius quam inter homines sunt reiciendi. De duabus

bus reliquis quæ homini conueniunt, ad perfectionemque eius spectant, nonnulla quæ non ab re futura esse existimo, in præsentia differenda nobis sunt. Duplices hæ vitæ duplicem quoque hominis felicitatem constituunt, alteraque alterius præparatio & quasi fundamentum est. Nam cum homo primum diffusus extrà sit, sensibusque & corpori immerfus, ciuili virtute & actiua indiget: quæ ne in bestiam euadat penitus, sensusque totus efficiatur, moderationem ei iniiciat, quodque rationis est, rationi, quod sensuum, sensibus tribuat: ita videlicet, ut brutis affectibus aliquantulum indulgeat, cum modo tamen & regula rationis: ut ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit, affectibusque omnibus quasi ministris imperet, eisque vtatur quomodocunque voluerit. Deinde verò vbi ita præparatus homo est, ad alteram suscipiendam euadit idoneus: quæ cum veri hominis virtus sit, quod rationis est rationi tribuens, quod sensuum & corporis est, in naturam animæ purificat, & à brutis affectibus penitus liberat: ita ut perturbationum omni sorde expurgata ad contemplationem festinet, penetrataque materia ac carnali hac nebula ad diuinam naturam ascendat. Vnde etiam priorem illam virtutem humanam in primo appellat, eod quod hæc diuina sit: & illa homo diffusus ad exteriora permaneat, hæc ad interiora se retrahat ac colligat. Neque tamen in vtrisque rationis idem munus esse censendum est. in actiua enim ratio deorsum ad affectus moderandos ac regendos, sibi que subiiciendos spectat: in contemplatiua sursum attollitur. Cum enim rationalis anima, ut ipse in sexto inquit, duas habeat facultates, alteram qua scit & circa necessaria atque ea versatur, quæ semper eodem modo sese habent: alteram, qua consulat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt, & aliter atque aliter euenire consueverunt: illa superiore, quem contemplatiuum etiam intellectum vocat, in contemplatiua, altera in actiua vtitur, qui actiuis intellectus nuncupatur. Neque verò hæc contemplatiua vitam seu virtutem eam intelligendam velim, quæ cognitioni & speculationi cuiuslibet operam dat omittis moralibus actionibus, ac neglectis: sed eam ut Eustratius quoque in primo significat, quæ bonas morales actiones subsequens sopitis ac penè sublatis affectibus cognitiones omnes ac speculationes in eum finem dirigit, ut in Dei cognitionem & amorem veniamus, ibique acquiescamus: adeoque operantem habet voluntatem, ut nonnulli grauissimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu, sed in voluntate etiam primò esse contendunt: & duo semper respicit, inferiora, ut nos ab illis mundos ac puros conseruet, magisque ac magis abstraat: superiora, ut nos illis similes reddat, atque ita perficiat: quippe cum intellectus eorum sit, quæ sunt ad aliquid, perfectionemque tunc assequatur suam, cum attollitur, intelligibilibusque rebus applicatur. Nam cum actiua tanquam fundamentum sit, contemplatiua ut tectum: absurdum esset, si vel tectum sine fundamento, vel fundamentum sine tecto constitueremus: vel ita vtrunque locarem, ut neque tectum fundamento, neque fundamentum tecto corresponderet. id quod illi profectò faciunt, qui vel nulla cura morum habitura, vel deprauatam morum rationem sequuti scientiæ alicui rerum & speculationi incumbunt, contemplatiuam vitam exercere se existimantes: qui sanè ridiculi sunt: cum enim principium nondum attigerint, ad finem se peruenisse opinantur: à quo tamen longius abesse sunt existimandi, quam rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulum studeant: quod illi quotidianis vite flagitiis ab ingressu semper, & primo gradu sese arcent: hi cum fundamentum iacere nitantur, in graduque iam sint, aptiores proculdubio ad contemplationem sunt, quam quiuis alioqui vel celeberrimus philosophus moribus destitutus. Licet enim contemplationis cognitio natura actionem præcedat, sicut tecti consideratio fundamentum: quantum ad nos tamen spectat, actio ipsa & operatio moralis principium omnium est, quin ipsam quoque actionis cognitionem antecedit. Nam si ut in primo libro ostendit, neque pueri, neque qui sicut pueri perturbati affectionibus sunt, & principia non habent, ut intemperantes, idonei ad moralem disciplinam percipiendam non sunt, nisi prius in morali aliqua actione assueuerint, quò assentiri rationibus valeant: nisi prius operentur homines, doceri nullo modo possunt: quippe cum rationes omnes quæ ad finem tendunt, sine peruerso partim non percipiuntur, partim falsæ esse videantur. Sicut enim in decimo docet, oratio & doctrina non in omnibus vim habet, sed oportet ut præcultus auditoris animus sit ad rectè & gaudendum & odio prosequendum, non secus ac terra quæ semen sit nutritura: si enim præcultus sit, fructum fert: si minus, & spinas producit, & frumenti semen iniectum corrumpit, ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsamque opinionem expurgatus, veritatem vel nullo pacto admittet, vel si modo id aliquando contingat, frustra admittet. prauus enim non rationi, sed violentiæ & necessitati cedere consuevit. Quocirca quia prauus & puer neque scire nisi operaretur prius, neque operari nisi sciret quid sibi faciendum esset, poterat, nisi cogere: & qui cogere volebat quasi inuidus & malignus odio ab omnibus habebatur: inuentæ sunt leges, ut ipse item in fine decimi inquit, quæ licet hominibus in vnâ ciuitatem collectis bene agendi necessitate imponerent, odiosæ tamen ac molestæ minimè essent future: quò sub bonis institutionibus assueti homines idonei ad morales disciplinas

scipinas

disciplinas frugalitatemque discendam efficerentur, qua præculi & præparati rectè omnia ad contemplationem tendentia intelligere valerent. Temperantia siquidem seu frugalitas, quam *σωφροσύνη* vocant, ut in sexto ait, ea præcipue est, quæ prudentiam & eam opinionem in animis nostris conferuat, quæ ad agendas res spectat, id est, finales rerum agendarum causas, ut honestum & bonum vnumquodque nobis esse videatur. qui enim dolore vel voluptate perturbatus est, nihil huiusmodi rectè percipit. Adde quod ea quoque peruersè in contemplatione intelligit. quæ huiusmodi morum institutioni respondent: ut est, de creatione mundi, de immortalitate animæ, de providentia dei, de resurrectione, atque aliis huiusmodi, quæ morali vitæ rectè institutæ ita annexa sunt, ut quanto quis moribus magis est deprauatus, sensibusque inuolutus, tanto minus ea probabilia existimet. Ut cur pueri cum esse mathematici possint, naturales aut sapientes non possint, ut in eodem hoc sexto inquit: inde etiam causa sumi valeat, non tam quod experientia careant, qua in huiusmodi disciplinis opus est, quam quod ex perturbationibus vitam traducere consueverint, perturbatio autem ut ipse etiam in eodem hoc libro asserit, non de circulo aut triangulo atque huiusmodi mathematicis, sed alias in nobis opiniones corrumpat. Pro certo enim habendum illud est, duas has vitas actiuam & contemplatiuam ita inter sese correspondere, seseque ita mutuo consequi: ut si altera sit praua, prauam quoque esse alteram: si altera sit bona, alteram quoque esse bonam necesse sit. Nam si quis hominem esse natum existimet, ut cum iumentis saginetur, venerique indulgeat: is quid de immortalitate sua cogitare vnquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelligentiam posse credendum est, qui sine vlla consideratione virtutis quasi perpetuo quodam torrente delatus ita viuuit, ut quo quis modo vitam traduxerit, non laborandum esse censeat? Qui verò rapienda sibi esse aliena, & adulterium, aliaque flagitia committenda in vita existimat, rationes de Dei providentia nullo modo admittet. At qui animo neque vnquam à vitiis resurrexit, neque esse resurgendum ad contemplatiuam opinatur, resurrectionem corporis capere quo pacto queat, non video. Actiuæ siquidem vitæ perfectio contemplatiuæ perfectionem nobis manifestat: Ut regula morum puritatisque atque integritatis vitæ si quis uti ad dignoscendam speculationis veritatem in vnaquaque philosophorum secta voluerit, minus erraturus sit, quam si ea neglecta ad rationis examen deueniat. Nihil enim aliud omnes philosophorum scholæ mihi videntur studuisse, quam ut hominem ad perfectionem vtriusque huius vitæ institutionibus reducerent. Sed quanuis illi multum diuque per tot secula, totque nationes laborarint: nihil vnquam tamen efficere potuerunt. præter enim quam quod in via plerique aberrabant: adeo difficilia dogmata & laboriosa inueniebant, ut & ea percipere ingenij non mediocris esset, & assequi laboris non exigui. nam vix vnus atque alter reperiebatur, qui toto æuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam consequi posset: miraculumque esse videbatur, si in toto orbe vnus per singulas ætates claruisset, qui philosophi vitam traduceret. Posteaquam verò Christi Dei nostri benignitas nos illustrauit, sapientiaque sua ad exteriora diffusos quasi erraticas pecudes ad interiora reduxit: effectum est, ut omnes euaserimus dociles Deo: omnesque tam pueri quam senes, tam sceminae quam viri, tam serui quam liberi fieri perfecti philosophi breui valeamus. duobus enim charitatis præceptis & fide instructus quilibet tam ad actiuam quam ad contemplatiuam bonitate & veritate paratissimus euadit: ut gloriandum nemini amplius sit, id quod sapientes nonnullos fecisse memoriæ proditum est, quod vir natus sit, & non mulier: quod Græcus & non barbarus: quod Atheniensis & non ex alia Græciæ ciuitate: cum neque viri neque mulieris, neque Græci, neque barbari, neque Atheniensis, neque alterius cuiuspiam vllum discrimen sit ad felicitatem hanc religionis nostræ quæ sola vera est, capessendam: sed omnes in Christo vnum simus: ad philosophiam cuius omnes, modo velimus, admittimur. Cum enim tribus præcipue rebus erudiri homines consueuerint, timore, spe, & virtutum exercitatione: in hac communi omnium ciuitate, quæ est ecclesia, tribus quoque his dispensationis nominibus Deus in sacris eloquiis nobis sese manifestauit. nam & ultionum Deus dicitur, ut terrore nos penæ coercet: & salutis Deus, ut spe gloriæ nos erigat: & Deus virtutum quoque appellatur, ut per exercitationem virtutum quasi in nobis habere Deum existimantes ad perfectionem nostram festinemus, quæ vera philosophia est. Sed enim quia video apud nonnullos ex nostris philosophiæ nomen adeo male audire, ut non solum vtilitatem aliquam ad vitam hominum peruenire ex ea non opinentur: sed nocere etiam, & religioni nostræ, id est, veritati repugnare eam existiment: venia ab his mihi impetranda est, paceque ipsorum dicendum: primum me hic philosophiam appellare non ea quæ falsa præcipiat, quæque fallacibus tantum captionibus discipulos exerceat, ut tanto magis in ea profecisse videatur, quanto magis quis & promptius ad veritatem impugnandam fuerit instructus: ab hac siquidem cauendum D. Paulus etiam monet, ne per philosophiam seducamur: sed eam, quæ rectè & in cognitione rerum verum & falsum indagat: & in actionibus vitæ bonum

bonum & malum inquit & docet. hæc enim quantum rerum creaturarum, & naturæ perscrutatione illustrare animum nostrum possit, si morum moderatio non negligatur. D. Paulus idem testatur, cum inquit: qui cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificauerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis. & paulo post, repleti omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio &c. quasi declaret manifestè non modo non repugnare diuinæ illuminationi philosophiam: verum efficere etiam posse, ut in Dei cognitionem veniamus, si rectè eam & sincere fuerimus persequuti: id est non tam verbis & disputatione quam actionibus & vita eam tractauerimus. Neque enim referre multum existimarem, modo sciat quispiam, certissimisque rationibus persuasam habeat veritatem, si explicare aliis rationes non potuerit: quippe cum id in facultate non ignorantia attributum sit. Hi enim rationes intelligunt sibi tantum, cum re non verbis bene & operantur & cōtemplantur. qui verò in rationibus sunt exercitati, plerumque cum traductionem vitæ negligant, in earum ostentatione euanescent, cumque aliis nitantur suadere, seipos imperuassos semper relinquunt: tantoque maiore digni reprehensione sunt, quod negligentia & vitio proprio rei præclarissimæ, id est, philosophiæ infamiam apud omnes conciliant. Nam ut in præsentia reliqua philosophorum, qui subinde iuuare genus humanum ope hac diuina pro viribus conati sunt, documenta prætermittam: hæc doctrina Aristotelica quam integra, quam absoluta, quam exquisita, quam sincera, quam sancta sit, dubitare neminem existimo, qui modo in ea non temere & in diligenter fuerit exercitatus. Si enim moralis huius operis perfectionem consideremus omittamusque candidissimum verborum ornatu, acutissimam argumentorum collectionem, grauissimam sententiarum declarationem quibus omnibus cum alibi cōsueuit, tum hic potissimum utitur Aristoteles: velimusque integritati tantu actiuæ & contemplatiuæ vitæ quas hic instituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expurgandarum animæ sordium diligentia æque ad Christianam apicem deducere homines possit: non ut eum quidem consequantur, tantum tamen ab eo absint, quantum in eo nondum constituti sint: nihilque quod animum nostrum humana videlicet ratione ita attollat, hominemque exterius constitutum ita moderetur, ut ad suscipiendam supremi intellectus Dei illustrationem, nisi ipse repudiet, aptissimus reddatur.

Cum enim duplicem hominem, sicut diximus, intelligat: alterum, qui ex anima & corpore constat, qui exterior homo est: alterum, intellectum solum: vocat autem intellectum, rationalem vitam, qua homo interior euadit, quem verè & primo & maxime hominem esse statuit: duplicem quoque felicitatem eius inuenit, vnam intellectualem & perfectam quam contemplatiuam nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis est, utpote summam omnium virtutum circumscriptione tractaturus est: altera actiuam, quæ cum externis rebus existit, quam in primo libro quænam sit, inquit: atque eam operationem ex virtute in vita perfecta esse definit. quæ quidem operatio quia & corpore indiget & externis, id est, vegetatione sensuum, sanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitiis, amicis & cæteris fortunæ bonis: vnde acquiratur considerat. & licet præclarissimū dei donum non esset, sed à fortuna etiam exhiberetur, disciplina tamen & diligentia acquiri ab omnibus posse, eo quod in virtute præcipue consistit, virtusque stabilissima felicitatis causa est: ut donec permanerit id quod dominium obtinet, id est, operatio virtutis, nunquam effici vllis calamitatibus miser quispiam possit: licet beatus dicendus non sit. Tum quia virtutes morales in irrationali parte existunt, de animæ diuisione nonnulla agit, virtutesque alias intellectuales quæ in ratione prædita parte sunt, alias morales quæ in irrationali existunt, esse inquit, irrationalemque partem in ratione carentem, & rationis aliquatenus capacem diuidit. Quia verò felicitas hæc licet & corporis bonis & fortunæ etiam indigeat, in virtute tamen potissimum consistit: in secundo de virtutibus moralibus prius tractare incipit, easque à more & assuetudine dici asserit, eo quod non naturā nobis insunt, sed exercitatione comparantur. versarique eas circa voluptatem & dolorem præcipue: esseque habitus definit, quibus homo & bonus ipse efficitur, & bene opus suum reddit: duplicemque esse mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, virtutesque in mediocritate quantum ad nos consistere. easque omnes cum extremis suis descriptione facta enumerat. Postea docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci valeamus: à voluptateque præcipue cauendū esse monet: mediocritatesque, quantum ad nos videlicet spectat, inter duo vitiorū extrema esse demonstrat. Deinde quia virtus & vitiorū electionem requirebat, quæ in nostra est potestate: quid spontaneū esset existimandum, quid item inuitū in tertio prius cōsiderans, ut virtutē & vitium in nostra sita esse potestate ostendat, ad virtutum tractationem postmodum descendit: de fortitudineque & temperantia agit, earumque extremis: definitionibus, & diuisionibus, proprietatibusque & virtutū & vitiorū diligentem assignatis. Tum in quarto de reliquis plerisque, id est, liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de moderato honoris studio, de comitate, de urbanitate, reliquisque, quæ in societate hominū exercere necesse est, pertractat. In quinto absolutam

solutam de iustitia disputationem persequitur: & alteram vniuersalem, alteram particularem esse ostendit. vniuersalemque omnes virtutes in se complecti: particularem alteram distributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam esse, quarum altera arithmetica, altera geometrica proportionem constet. vbi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, ciuili, herili, de æquo & bono diligenter differit. Postea quia virtutes hæc actiue quæ in parte appetitiua & sensuali existunt, recta prudentiæ ratione quæ intellectiua virtus est, moderamen accipiunt: perque eas ad intellectiuas ascensus præparatur: sextus virtutibus intellectiuis totus dicitur. & sicut in primo irrationalem animæ partem diuisit, quia de moralibus virtutibus erat acturus, quæ in ea existebant: sic hic rationem distinguit, intellectumque, id est, animam rationalem in duas facultates diuidit, consultatiuam, & scientificam, seu in opinatiuam & cogitatiuam: cumque alteram, id est, consultatiuam in intellectum actiuum distribuat, & effectiuum: actiuum prudentiæ esse, effectiuum artem declarat: quas inter se in eo multum distare docet, quod qui in arte sponte peccat, melior sit, quam qui inuitus: in prudentia e contrario, qui inuitus peccat, quam qui sponte, peior multo existimetur. scientificam partem contemplatiuum seu speculatiuum intellectum appellat. sed cum is vel principia tantum percipiat, vel ea quæ ex principis existunt tantum, vel vtraque: cum principiorum est capax, intellectus: cum conclusurum rerum ex principis, scientia: cum vtrorumque, sapientia nuncupatur. ita ut sapientiam esse nihil aliud quam scientiam & intellectum simul asserat. prudentiam vero esse eam quæ cum moralis virtus scopum idoneum proposuerit, ea quæ ad scopum ipsum tendunt, recta perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona consultatio, quid solertia, quid sententia & reliqua huiusmodi sint, pertractat. Post hæc autem, ut nihil quod ad rem facere videretur, inexcussum relinqueret: quia nonnulla esse inueniebantur, quæ vel supra virtutem moralem, vel infra eandem esse viderentur: in septimo ea persequutus est. nam cum quis supra omnes iustos iustitia, supra omnes fortes fortitudine, supra omnes temperantes temperantia, & cæteris huiusmodi excellit: hunc non virtute absoluta, sed heroica & diuina virtute præditum esse affirmat. quemadmodum contra si quis immanis adeo sit, ut vitiis omnibus omnes superet, non vitio sed feritate & immanitate instructum esse ait. Cum vero quis temperanter agit cum pugna tamen, & appetitus resistentia, eum non propriè virtutem habere, sed esse continentem ostendit: quippe cum vera virtus nullam in se repugnantiam irrationalium facultatū patitur. sicuti eum prauum & vitiosum propriè non dicit, sed incontinentem, qui cum sciat quid agendum sibi sit in vniuersali, in particularibus ipsi ignorantia ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamen agit. vnde bestias quia vniuersalium existimationem nullam habent, minimè esse incontinentes. hic autem quoniam non ex eo quod persuasus sit, voluptates sectatur, poenitentia etiam ducitur: atque iccirco intemperante qui persuasus est, longè melior est. neque incontinentia cum principium corruptum non habeat, vitium esse existimatur. Quia vero continens & incontinens voluptate maximè & dolore moueri consuevit, virtutesque omnes morales ut in secundo ostendit, circa duos hos affectus videntur existere: voluptasque & dolor duo quasi consultores, ut aiebat Plato, vitæ hominis sunt: atque iccirco ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, ut his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: voluptasque præterea spectare ad felicitatem actiuam, & humanam videtur: de voluptate nonnulla agit, quos eius sint genera, prauas alias, alias honestas, alias neutras esse declarans. Vbi vero de virtutibus moralibus, & iis quæ subsequuntur, id est, intellectiuis, tum de iis quæ vel supra vel infra morales esse videbantur, satis explicauit: & quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore constabat, primùm animæ, deinde corporis, tum fortunæ bona requirebantur, quæ externa appellantur: atque inter externa amicitia maximum erat, ita ut aut virtus quædam esse, aut cum virtute existere ut ipse inquit, videretur: nonnullique iustitiæ eam distributiue partem existimarent: de amicitia in octauo & nono exactissimè pertractat. In octauo quæ sit amicitia: tresque eius esse species vtilem, iucundam, honestam ostendit: ut in honestate inter similes, in vtilitate & iucunditate inter dissimiles existat: honestaque amicitia sola propè amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non posse fieri, ut quispiam amicus multis sit, quemadmodum neque ut amore multorum simul aliquis capiatur, quippe cum id natura spectare ad vnum soleat. Sed cum hæc inter æquales personas sint, de alia agit quæ inter inæquales reperitur: quomodoque ea seruanda sit docet: tum de ciuili, de domestica, de naturali quæ inter consanguineos est: de sodalitia aliisque huiusmodi diligentissimè omnia indagat. postea de querelis quæ contingere in amicitia soleant: plurimasque in vtili amicitia, nullas in honesta contingere ait. In nono postea reliqua de amicitia persequitur, quæ videlicet in dubium venire poterant. querelæ amicitiarum quo pacto tollendæ sint: quando dissoluendæ amicitia: quando conseruandæ. vtrum amicitia sit beneuolentia, vtrum concordia. cur qui beneficia contulerunt magis ament: quia scilicet opera sua amant, & honestè factum quod in affectu

in affectu est: & quia laboriosius est dare quam accipere. vtrum sui amor sit laudabilis: esse quidem in probo viro qui verè se amat, & non corpus & sensum: atque ita ut mensura amoris erga alios etiam sit. vnde quia scelesti manifestè se non amant, eos neque aliorum amicos esse posse: querere tamen consuetudines aliorum, quoniam conscientia scelerum molestantur, ut seipsum fugiant. At felicem amicis indigere tantum probis & honestis, non vtilibus & iucundis: primùm, ut operationes eorum videns quia sua inspicere non ita potest, perinde oblectetur ac suis: secundo, ut iucundè semper viuat assidua operatione tum sua tum amici: tertio, ut amici operatione inspecta magis excitetur. Postea vtrum amici plurimi faciendi sint, querit: docetque in vtili amicitia & voluptuosa id non posse, in honesta satis esse si vel paucos, id est duos aut tres habuerimus. qui enim multorum sunt amici, eos nemini esse amicos nisi ciuilitè posse. tū in aduersane an in prospera fortuna opus magis amicis sit, considerat: in aduersaque necessariam esse, in prospera honestam magis amicorum præsentiam esse declarat. Sequebatur de contemplatiua virtute agere: sed quia ea summam in se voluptatem habet, de voluptate prius in principio decimi nonnulla considerat, veterumque de ea opiniones persequitur. voluptatesque esse diuersas tum pro ratione operationum statuit, ut sensuum aliarum, aliarum intellectus sint: & quæ sunt sensuum quoque inter se esse diuersas, ita ut altera alteram corrumpat. tum pro ratione bonitatis aut improbitatis: quæ enim malam operationem sequitur, est mala, quæ bonam, bona: quæ item à mala cupiditate prouenit, praua, quæ à bona, bona censenda est. tum pro ratione purioris instrumenti, aut impurioris: nam quæ ex visu fit, est purior, quam quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quam quæ ex gustu & tactu, quæ intemperantium est. tum pro ratione subiectorum: alia siquidem hominis, alia canis voluptas est. cumque in homine diuersæ sint huiusmodi voluptates, ea propria eius est quæ & intellectu & affectu bene instituti hominis est. Posteaquam hæc absoluit, ad tractationem de felicitate veri hominis & interioris descendit, cui præsidet sapientia, eaque esse operationem ex virtute quæ præstantissima in homine est, quæ est contemplatiui intellectus, eamque esse actiua longè præstantiorem octo causis ostendit: quia eius partis hominis est, qui propriè est homo, & circa sua obiecta quæ sunt intelligibilia retrahitur: actiua vero circa exteriora diffunditur. quia est assidua. quia iucundior multo est, magisque sincera & minus interruptas habet voluptates. quia ex se sufficit, paucisque admodum extrinsecus indiget. quia est tanquam finis, & ex sese diligitur, actiua vero propter contemplatiuam appetitur, quia in ocio & quiete consistit, actiua in turbatione & negotio: bellum vero ob pacem, & negotium ob ocium fit. quia est sublimior & diuina: actiua vero humana. quia est ex intellectu qui est solius hominis: actiua vero etiam brutorum adiunctas facultates habet. Postremo de actiua nonnulla resumit, ut eam & ex comparatione longè inferiorem esse ostendat: & ad ciuilem doctrinam tradendæ transitum idoneum faciat. cum enim qui inbutus prius non est bona vitæ institutione, aptus ad disciplinam moralem intelligendam esse non possit, ut in superioribus libris & in primo præsertim sæpius docuit. atque iccirco assuetudine prius aliqua indigeat, assuetudinemque hanc non nisi leges valeant afferre, quæ poenis propositis à vitiis deterreant, præmiis ad virtutem ciues incitent atque inducant: quo pacto idoneus aliquis ad condendas leges efficiatur, declaraturum se in sequentibus rerum publicarum libris pollicetur. Atque hæc totius huius doctrinæ summa est. Quia vero nonnullos esse scio, qui non tam doctrinam quam suasionem in huiusmodi negotio requirendam censent: monitiones eius quasdam & incitationes castigationesque subiugam: quas, sicut pium magistrum decebat, inter docendum oportune locis suis inseruit. Primum enim ut ad studium & industriam auditorem incitet, qualis huius disciplinæ esse idoneus auditor debeat, monet: nihil interesse inueniunt aliquis ætate sit an moribus. huiusmodi enim hominibus inutilem esse hanc cognitionem non secus atque incontinentibus: quippe cum huius disciplinæ finis non cognitio, sed actio sit. Ad aliasque artes consequendas non solere electionem aut stabilitatem requiri, sed ipsam solam cognitionem sufficere: ad virtutes vero cognitionem parum vel nihil valere: reliqua, id est electionem & agendi perseverantiam multum ac totum conferre. non agendo enim non modò non effici quempiam bonum, sed ne in eo quidem statu esse, ut effici possit. Cognoscere item iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimare homines quia à legibus ea præscribuntur: cum tamen quæ leges statuunt, minus iusta sint, quam medicamenta salubria. difficiliora enim cognita iusta quam salubria sunt. salubria vero non ex libris cognosci, sed experientia & habitu ab artifice qui artem exerceat: sic iusta, ab eo qui operetur. atque hæc inquit, quò subinde videlicet inculcet, non esse negligendum neque cognitioni tantum acquiescendum: quippe cum cognitio in huiusmodi moralibus ex actione ipsa eueniat. neque legis periti magis iusta sciant, quam qui, licet nunquam viderint leges, iustitiæ habitum sibi agendo contraxerunt. non enim satis esse si virtutem cognouerimus, id quod subinde repetit, sed ut eam habeamus eaque vtamur, esse enitendum. nam si verba

ad reddendos homines probos sufficeret, multas sane & magnas mercedes acciperet: quippe cum qui discit hanc tantum, similis aegrotanti sit qui libenter quidem medicum audiatur & percipiat, nihil tamen agat. Orationemque non in omnibus vim habere, sed opus esse, ut praecultus sit auditoris animus, non secus ac terra quae nutritura semet sit. Satisque esse si quavis omnia adsint, omniaque, faciamus quae debemus, quibus probi effici videmur: euadere virtutis participes possumus. Contentos enim esse nos non debere quod apti ad operandum simus, sed operandum omnino esse. sicut enim in olympiis certaminibus non pulcherrimos & robustissimos, sed qui decertant & uincunt, coronari: sic in vita non qui sunt idonei, sed qui operantur, felicitatem consequi. felicitatem enim licet diuinitus detur, esse tamen adeo commune, ut disciplina & diligentia acquiri ab omnibus possit. quo alacritatem omnibus exhibeat, ad bonum consequendum, nisi ignaui admodum esse ac desides uoluerimus. Postea ut non tam ad operandum diligentiam homines incitet, sed a voluptuosa vita etiam auocet ac deterreat: seruales prorsus ac pecudes appellat eos qui voluptariam vitam sectantur, & principes Sardanapalos: quo fugillatione hac atque infamia notati erubescant, atque ad temperantem vitam redeant. Resolutisque membris corporis similes esse incognoscunt. Ac voluptates quidem turpes non esse nisi corruptis hominibus dicendas voluptates: quibus videlicet voluptates videtur. sicut non esse dulcia neque amara ea quae videtur aegrotis. corporisque voluptates quia saepe in ipsas incidunt homines, cuiuslibetque; facile occurrunt, nominis huius hereditatem fuisse adeptas. atque; ideo interperantiam merito esse vituperabilem, quia nobis inest non quatenus homines, sed quatenus animalia sumus: ut ferinam sit talibus oblectari. Neque; venereorum tantummodo voluptates hoc modo carpit, quo ab eis unumquemque; qui hominem se agnoscit, deterreat: sed leuiiores etiam, quae tamen cum a feriis homines auocant, tum nimia relaxatione ad libidines reddunt propiores. lusiones enim voluptuosas damnat, in quibus propterea positae esse felicitatem homines opinantur, quia tyrannos & in potestate constitutos eis uti videtur. Neque; enim, inquit, si isti principes & tyranni, quia syncere & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt, propterea eas magis expetendas esse existimandum est. nam & pueri quae apud se in precio sunt, praestantissima esse opinantur. Quod cum inquit, quae vilipendit & grauer castigat horum vitam, quam beatam ipsi arbitrantur. philosophiam enim habere in se mirabilem & puritatem & stabilitatem voluptates: iocum & lusum ut negociari postea possimus, admitti solere, non ut dissoluamur. Sed fortasse, inquit, eiusmodi aliquis est, ut diligentiam non adhibeat: at ut eiusmodi sint homines, & interperantes efficiantur, ipsi in causa sunt, dum remissa & dissolute viuunt, & in continua vitiorum operatione versantur. habitum enim sponte acquirunt, a quo postea liberari non possunt, cum volunt. nam neque; qui aegrotant, sanos effici cum volunt posse: licet vel interperanter agendo vel medicis non obtemperando sponte in morbum inciderint. nam si iucunda & molesta violenta esse quisquam opinatur, omnia sibi violenta esse existimabit. sed ridiculum esse in externa potius causam referre, quam in nosmetipsos, quod huiusmodi rebus facile moueamur: & honesta nobis, turpia iucundis ascribere. Quocirca quia vitia & virtutes in nostra potestate sunt, ut ad mediocritatem reducatur, monet. quae in re spectandum esse inquit ad quae nos simus proliuiores atque; in contrarium, eorum more qui ligna distorta dirigunt, nos ipsos abstrahendum, quo peruenire ad medium virtutis valeamus: voluptatemque; praecipue vitandam, quippe quae corrumpere iudicium solet, & sicut Troianorum proceres Helenam, licet pulchra esse videretur, dimiserunt, ita a nobis voluptatem ob pulchritudinem ne nos corrumpat, esse repudiandam. Quid cum ebrii duplici poena dignum esse ait, eorum quod & se priuarit sponte ratione, & ebriosa praeuere agat: Vel qui se occiderit, ignominia quadam affici dum indignus cuius sepultura iudicatur: nonne hominem a laesione sibi tam animam quam corporis inferenda deterret? Quam ad tolerantiam confirmat, cum molles carpit, qui pallium per terram trahunt, ne scilicet si ipsum tollant, laborent: qui cum aegrotantes imitentur, miseros se esse non existimant: cum miseris similes sint. Quam ab amore vano abducit, cum amatores deridet: qui sicut amant, ita se esse amandos censent. nam si simili modo essent amabiles, fortasse censere ita deberent: Quam in amicitia sinceritatem seruandam monet, cum amicos qui simulant se esse veros & non sunt, magis esse accusandos ait quam qui monet adulterat, eorum quod circa rem preciosiore peccant. Cum vero orationes de iis quae in affectibus & actionibus consistunt, minorum quam opera ipsa habere probabilitatem inquit: cumque; discrepant ab iis quae sensu percipiuntur, contemptas veritatem quoque; ipsam perimere: ut verum orationes non solum ad cognoscendum, sed ad vitam quoque; ipsam instituendam vtilissimae sint: quid aliud facit, quam consulit, ut tam veritatem in oratione, quam probitatem in moribus semper conseruemus? Morum autem institutioni quanta adhiberi diligentia debeat, ostendit, cum monet, ut quavis leges bene institutae sint, debere unumquemque; tamen priuata & liberorum & amicorum suorum curam habere: magis enim videri singula absolui, si priuata cura adhibeatur. Ut vero stimulos etiam aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat, sui amorem esse cum inquit, qui se proprie amat, id est, praecipua sui parte: sicut enim ciuitas maximam id videtur esse, quod in ipsa praesentissimum est, ita & homo: quasi incitans oes ad honesta sectanda, partemque; suam intellectualem praecipue excolendam. quod efficaciter persequitur quasi votum suum manifestas cum inquit,

cum inquit: si omnes ad honesta consequenda certarent: & publice omnibus, & priuatum singulis maxima bona euenirent: siquidem virtus tale quid est, ut quo perfectius fuerit exulta, eorum maiores utilitates semper afferat. neque enim debere nos cum simus mortales mortalia cogitare, sed extolli & immortales quatenus fieri potest, reddi: absurdumque esse, si non suam quisque, sed alienam vitam expetat: quasi in erubescantiam inducens, si intellectualem & rationalem vitam negligamus: quippe cum non homines, sed alterius naturae animalia futuri simus. Nam cum cum qui ex intellectu operatur, eumque excolit atque optime afficit, Deo esse carissimum videri ait: Consentaneum enim esse, Deum re illa quae optima est, ipsique est cognata, & intellectu delectari: eosque qui eam maxime amant & honorant remunerari: pie admodum & providentiae Dei & immortalitatis nostrae significatione ad amplectendam contemplationis puritatem inuitat.

Sed de his haec tenent. Satis enim esse haec ad perfectionem moralem huius institutionis declarandam unicuique possunt. Cum igitur haec Aristotelis actiua adeo sincera sit, ut a nostra Christiana nihil plane dissentire videatur: nisi quatenus illa paulo perfectius ac sublimius adhuc hominem prouehit: ita ut non solum vitia omnia, ut ipsa haec facit, eradicet: verum etiam exiguas omnes radicem fibras unde timeri pullulatio aliqua possit, diligenter perferendas euellendasque censeat: Cumque actiua, ut diximus, fundamentum contemplatiuae sit, eique correspondeat: simili modo contemplatiuam quoque & rationalem, quam Philosophus hic tradit, non differre a Christianorum speculatione, nisi in eadem hac perfectione credendum est, si morali huic fabricae consentaneam esse eam debere existimamus. Nam quae de aeternitate mundi, de anima, nonnullisque aliis huiusmodi disputat, magis ad morem ipsius quo uti in rebus omnibus pertractandis consuevit, quam ad impietatem aliquam referenda sunt. A natura enim non solet recedere Aristoteles: ut etiam quae supra naturam sunt, sicut etiam nonnulli philosophiae eius Graeci interpretes asserunt, eo modo consideret, quo naturam respiciunt, quatenusque in natura constituta sunt: contrario modo quam Plato consueuerit, qui naturalia quoque paulum a natura subleuando indagat: ut propterea quoque in multis dissentire inter se hi philosophi videantur, cum tamen in via & modo considerandarum rerum plerumque magis, quam in rebus ipsis discrepent. Si enim de anima mortales aliquas rationes asserunt, ut quibusdam videtur, eae verissimae ac certissimae sunt existimandae, si de anima ea intelliguntur, quae materiam respicit, corpusque mortale informat, ac perficit. Si item de aeternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum esse genitum demonstrat, contra religionem nostram ea esse minime sunt existimanda. verum enim esse id constat, si ad naturalem hunc ordinem quem ipse spectat, consideremus. non enim ex hac alterationum serie ac vicissitudine a principio creatum esse mundum asserimus, sed ex creatione eius alterationum seriem postea successisse: ut si docendi viam qua humana haec sensuique exposita ad clariorem demonstrationem respicit hic Philosophus, animaduertamus: facile intellectu simus eius rationalem tractationem etiam si verbis aliquando videatur, sententia tamen a morali quae sanctissima est, nusquam discrepare: si modo sibi eum constare existimemus: gradumque vitae actiuae, ut verisimile est, ita supposuisse, ut ad contemplatiuam ad amissimam respondeat. Moralis enim haec & actiua non tam agendi & operandi, quam discendi etiam principium est. sicut iidem Graeci auctores monent: qui in disciplina Aristotelica ac philosophica, qua animus noster ad bonum agendum & verum intelligendum instruitur, principium a morali institutione sumi oportere eam ob causam affirmant, quia instrumenta, cuiusmodi sunt dialecticae rationes, ea sunt natura, ut bene & male uti eis quisquam possit, nisi animum prius bona morum institutione recte praeparatum habuerit. Quia tamen haec Aristoteles dialecticis demonstrationibus quatenus rei materia patitur, satis exquisitè pertractat: ideo oportere, ut qui discipulus eius esse vult, simplici primum aliqua morum instructione imbutus, deinde logica eius disciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes valeat, ad hoc opus audiendum sese ante omnia conferat: ut stabili hoc fundamento iacto superextruere caetera quae ad contemplationem spectant, firmiter possit. Qui enim hoc vel non subiicit, vel ineptum ac labans subiicit, cum non habeat, ubi insitat, euanescit in cogitationibus, ut inquit D. Paulus, contemplationisque totam edificationem ruinosam efficit. Quapropter cum plerique hodie hac via minime ingrediantur, neque fundamentis his iactis edificent, quippe cum opus hoc quod exordium & viuendi & discendi esse iam ostendimus, neque in gymnasiis publicis locum vllum praecipuum habeat, neque priuatum a quoquam nisi disputandi tantum aliquando causa non agendi consideretur: mirandum nihil esse existimo, si nonnulli inueniantur, qui cum Peripateticos se esse iactent, vel philosophum hunc ipsum, vel nostra condemnent. nam cum in euoluendis eius libris non id studeant, ut consentanea ratio actioni euadat, constantque; vtraque; doctrina seruetur: in multa absurda necessario incidunt: ut & impia nonnulla eius dogmata cogantur fateri: & philosophiam etiam ipsam adeo a religione nostra discrepare asserant, aa. ij. ut qui

vt qui ea fuerit imbutus, si eam sequi velit, esse bonus Christianus non possit. quasi fieri vlllo modo queat, vt nos vel rerum verarum cognitio à veritate, vel creaturarum scientia à creatore alienet. Cum præterea neque Aristotelicæ virtutis & felicitatis verum sensum perceperint, si quem viderint aut audiuerint ex nostris pium ac sanctum virum, qui vel voluptatibus adeo se abdicarit, vt delectare sensus omni ex parte refugiat: vel posthabitis omnibus & corporis & fortunæ bonis in solitudinem aliquam secesserit, ibique à commercio hominum separatam vitam traduxerit sola virtute contentus: vel honorem ab hominibus & gloriam contempserit: vel iocosam loquutionem prorsus è consuetudine sua reiecerit: vel mori potius aliquando proposuerit, quam quipitiam de perfectione sua relaxare voluerit: non quasi perfectiorem admirantur, sed modo rustitiam cum, modo stupidum, modo ineptum, modo humilem & abiectum, modo agrestem esse dicunt. Hominem enim sociabile est: animal iactant: vt cõsortio hominum se priuare non solum ab utilitate publica, verum etiam ob omni prorsus humanitate alienum sit. Felicitatemque bona etiam reliqua non ea tantum quæ animæ sunt, requirere, neque virtute sola esse contentam: vt priuè se felicitate, qui vel corpus negligit, vel fortunas: similisque esse artificis censeatur, qui vt melius operetur, instrumenta abiiciat. Virtutem item in mediocritate consistere asserunt: vnde non eum esse virtute præditum qui voluptates corporis, vel honorem, vel iocum è vita sibi penitus circumciderit, sed qui hæc omnia moderari sciat. Vitam verò ita facile negligere, cum felicitas vitam etiam perfectam & longam requirat, esse eius qui felicitatem etiam ipsam contemnat. Atque hæc dum dicunt, felices se esse opinantur, dum & semper quod perfectius se esse vident, damnant: & huiusmodi rationibus & sibi & plerisque aliis nunquam perfectiorem & puriorem vitam esse inquirendam, sed genio & curandæ cuti iucundè semper indulgendum esse persuadent. Cum tamen si studio cognoscendæ veritatis, & non affectibus suis patrociniandi hæc dicerent, Aristotelem ipsum habeant, qui felicitatem hanc quam dicunt, non esse veram hominis manifestè declarat, sed humanam & ciuilem, quæ homini tantum exteriori conueniat, non interiorem & verum hominem perficiat: ad quam nostri illi festinandum censent. sicut enim prior hæc humana felicitas & actiua plurimè: ita illa paucissimis indiget: solaque virtute est cõtenta, nisi quatenus corporis necessitas postulat. Quæ enim Alexander in libello de felicitate contra Stoicos disputat, eam sola virtute non esse contentam asserens: de felicitate tantum hac humana & imperfecta dicuntur: vt Eustratius quoque in decimo ostendit: in illa autem quæ veri hominis est, nullam vim habent. Nam vt ipse Aristoteles in decimo inquit, contemplanti nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est, quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit. Vbi etiam illud animaduertendum, asserere Aristotelem hominem verum & contemplatiuum non esse sociabilem, neque cum pluribus vitam traducere: vt vana etiam istorum hac ex parte iactatio euadat. Nam cum nonnulla ob necessitatem indita in natura hominis sint, si sublata ea necessitas fuerit, summæ virtutis esse censendum est, si omne studium, omnisque labor postea adhibeatur, vt ea quoque penitus auferantur. vbi enim incidit in potentiam homo, extrinsecusque excessit, auxilio aliorum statim indiguit: vtque & ipse aleretur assidue, & genus suum in posterum propaga et, opus habuit voluptate quæ subinde ipsum instigaret. Vnde cum se recolligit, & ab exteriori hac diffusionem retrahit, nullius auxilio, nullaque propagatione indigere incipit, nullaque item alitione, nisi quatenus ad sustentandum corpus sufficiat: ad quam adeo paucis contentus est: vt ea quia vitæ exteriori necessaria tantum sunt, vana etiam esse existimet. vanitati enim, id est, huiusmodi necessariis, inquit D. Paulus subiectam esse creaturam propter eum qui eam subiecit in spe: quasi si vel hac corporis vita ad virtutum exercitationem opus non esset, vel aliquando non speraremus fore, vt hac etiam sublata sola contemplatiua in nobis perpetuo confirmaretur: nulla prorsus corporis cura habenda nobis esset: vt non immerito quatenus fieri potest, qui perfectionem hanc affectant, ab his se abstrahant: laudati que summopere nonnulli fuerint, quod adeo ab his mundanis sese subduxerint, vt per multos annos hominem vllum, cuius cõfortium esse aliis iucundissimum solet, non viderint: quippe cum qui ob virtutem eò prouecti sunt, vt humana societate non indigeant, Deo vniti iam esse intelligantur. Adde quod si contemplatiuam felicitatem quoque omittit in præsentia velimus, istis nihilominus respondere ex Aristotelis sententiâ possemus: si ea quæ in nostris damnant, tum ad Heroicam virtutem referremus, quæ vt in septimo docet, omnia excellentius ac sublimius quàm moralis exequitur: tum ad moralem ipsam: nam cum semper donec viuimus vt prudentia opus sit, vt propterea prudentiæ non possit esse obliuio, vt ipse in sexto inquit, quippe cum eius subiecta semper nobis sint obuia, neque vllus locus, vllum tempus, vlla actio, vllus affectus reperiatur, in quibus non requiratur prudentia, quæ virtutum moralium recta ratio est: extra verò tempus, aut locum, aut actionem, aut affectum, esse

esse nemo possit, dum viuit: fit, vt morali, id est, actiua virtute semper aliquatenus vt vnusquisque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia felicitas in virtutis operatione consistit, operatio verò alicuius in qualibet occasione semper existit: ex virtute aliqua semper operari vnusquisque potest dum viuit. neque abiicere operandi instrumenta censendus est, qui ea abiicit quæ ad operandum sibi sunt impedimento. quippe cum & diuitiæ & sanitas & reliqua externa ancipitis naturæ sint, vt sicut prodesse ita obesse aliquibus ad virtutem exequendam valeant: vt ea reiicere à se quisque debeat, quæ sibi esse impedimento sentit. quemadmodum neque faber, si malleum reiiceret, qui cusionem semper ei soleret deprauare, vituperatione esset dignus, neque priuare se instrumentis magis quàm aptare diceretur. Præterea in primo felicitatem hanc esse eiusmodi inquit, vt à quocunque possit comparari: quasi si adsit virtus, cum Dei præclarissimum donum sit felicitas, cætera facile subsequantur: si non adsit, nulla eiusmodi externa prosperitas contingere queat, quæ felicem hominem, vel potius non infelicem efficiat. Quærite primum regnum Dei & cætera adiicientur vobis, inquit veritas. Sed sunt qui se ridiculo quodam modo decipiunt: nam cum felicitatem in operatione ex virtute consistere iactent, operationem verò hanc corporis bonis & externis indigere tanquam instrumentis: prius instrumentis conquirendis sibi vacandum censent. quasi vbi voluerint, virtutem postea comparare sibi facile possint. atque ita dum posthabita virtute vel corpori curando vacant, intemperantia & audacia: dum pecuniis colligendis student, avaritia & iniustitia eos præoccupat. vt si quis esset qui dum instrumenta ad extruendam domum hinc inde conquireret, lateres & ligna, cæteraque quibus domus extruitur, nulla cura habita dissipanda ac perdenda curaret: similis his omnino esse videretur. Temperantia verò dum viuimus in continua acquisitione consistit: vt retrahere nos ad contrariū sæpenumero necesse sit, dum in via sumus. In via autè tatisper sumus, quandiu vixerimus: fugereque vel mediocrè voluptatè non quia mala sit, sed quia fallax, latèterque sese insinuet. adde quod vt ipse in tertio inquit, merito esse vituperabilis propterea debet, quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia: vt talibus oblectari & acquiescere ferinum sit. Cum enim in appetitu cibi & potus, & amoris moderando temperantia consistat, & amor exuperationi simile sit, vt nisi vnum amare vehementer non valeamus: Deum verò amare supra omnia debeamus: fit, vt coniugio etiam sese homo abdicare debeat, si amoris affectu erga Deum vt præcipue vult. sed insurget hoc loco video aliqui ex iis qui homines se esse volunt, neque diuinas increpationes illas timent: sicut homines moriemini: & vade retro Sathana, quia sapias quæ sunt hominum, non quæ sunt Dei: insurgent inquam, & dicent, amicitiam erga naturam dissimilem, & in nimia excellentia nullam esse posse, atque iccirco erga Deum cum homine non posse esse amicitiam, vt ipse inquit in octauo. qui tamen si intelligerent, de quo amicitia genere loquatur, nihil haberent, opinor, quod dicerent. de ea enim amicitia agit, in qua homo adhuc homo & humilis permanet, non attollitur & Deus efficitur. nam cum altera illa perfectiore vita & contemplatiua ita transformemur, vt similes Deo euadamus: Deusque nos vt cognatos effectos amet, vt in decimo ait: non video cur non amare Deum etiam vehementissimo amore debeamus. vbi enim maior transmutatio, maior adhæsiō: vbi maior adhæsiō, maior quoque amor sit, necesse est. maior autem transmutatio speciei & naturæ est, qua in Deum immutemur, Deoque similes efficiamur: licet per participationem id fiat: quàm indiuidui, qua cum hominibus vnimur. Cumque præterea cibi & potus voluptas medicinæ causa nobis data sit, ne famis & sitis morbo interimamur, adeoq; dolose surrepat, vt sub specie necessitatis in lasciuam despumet: & peccata cum sint lapsus, in præcipitium imprudentes sæpenumero inducant: vt si quis irritus aliquo vel leuissimo est, periculum sit, ne mole eius in grauissimum detrahatur: perinde ac si quis è summa rupe vestigiis delabatur, nisi statim sese cõtineat, id quod in vitiis & peccatis penitentia præstat: in profundissimam vallem præceps feratur, necesse est: danda opera est, vt omnibus expurgemur, & quæ ex se etiã conceduntur, aliquando caueamus: voluptatesq; alioqui non malas, ne malæ nobis in occasione efficiantur, seuerissimè euitemus: præsertim cum ipse & in secundo voluptatem etiam si sit pulchra & decora, esse dimittendam non secus atq; Helenam, ne mali alicuius nobis occasionem præbeat: & in septimo fraudes necere eam, & insidiis cõtra nos vt: non secus ac Venus cesto suo, quo vel prudentes decipit ipsos. vt qui vel leuissimas voluptates hac de causa fugit, non stupidus, sed temperantissimus esse censeatur. Quin illi qui ciborum condimenta varia & suauitates inquirunt, vt diuturniore, quàm si quis daret operam, vt in eo statu semper se conseruaret, vt veratrum, aut aliquod aliud huiusmodi medicamentum sumere cogeretur. medicina enim moderatè & quando opus est, sumpta prodest: immoderatè & non suo tẽpore, deprauat ac perdit. Qui verò honorem contemnit & gloriã: si hac eadem cautione facit, vt sibi ad superbiã occasione præcidat: prudens potius est existimandus, quàm vituperandus: si propterea facit, quia res humanas

parui aestimat: magnanimus potius quam vilis, prædicandus est. magnanimus siquidē, vt in quarto inquit, cum ornamento omnium virtutum præditus sit, honore qui à Deo exhibetur, est contentus, viliaque omnia & abiecta hæc humana esse opinatur. De ioco sanè plura minimè dicēda mihi esse arbitror, cum superuacaneum quoddam esse videatur. quippè cum ipse quoque Aristoteles in decimo eum admodum vili loco habeat, & non nisi vt remedium admittendum: & quia, vt in septimo inquit, semper laborat animal siue audiat, siue videat, relaxationis tantum causa adhibendum censet: ita vt si relaxationem quispiam vllam non requirat, cum penitus tollere longè melius sit. Confortio verò hominum se priuare, tantum abest vt alium, vel ab humanitate vel ab vtilitate sit, sicut isti dicitant, vt qui id facit, & multo magis amicus omnibus sit: & prodesse etiam multo magis possit. nam si amor probi viri erga se ipsum regula est erga alium amicitia, vt in nono manifestissimè declarat: qui sese verè amat, etiam in solitudine proborum omnium est amicus, eisque non secus ac sibi bona vult atque optat. si enim esset cuius vnus ciuitatis, pauciores amaret: & quod ex eo consequitur, benefacere paucioribus posset, cum etiam ipse Aristoteles dicat, eum qui bonus ciuis sit: bonum virum interdum esse non posse: quippè cum multæ ciuitates contraria inter se habeant instituta, vt necesse quasi omnino sit, si quis pluribus & omnibus esse debeat amicus sit solitarius, id est, sit communis ciuitatis, id est, Christianæ ciuis. quippè cum nisi eis quos amat quispiam, benefaciat: benefaciat autem non nisi cum occasio contingat: at qui plures amat, plures proculdubio cum occasio se offert, beneficio afficiat. nam consuetudinem habere posse probum virum vnus videlicet aut alterius, in nono declarat: cum & pauci admodum reperiantur boni viri, & ipse eis non indigeat, nisi vt oblectetur, operarique iucundius videndo possit: quasi id imbecillitati etiam potius naturæ quam perfectioni ascribat. Nam cum felicitatem vitam perfectam requirere aiunt, vt negligenda ita temere vita non sit: Aristotelem ipsum audiant, qui moralem felicem in nono asserit breui tempore lætari vehementer magis electurum esse, quam longo leuiter: & viuere honestè vno anno, quam multis quomodolibet: vt vita perfecta non tam longa, quam absoluta & integra intelligendum esse declarat.

Atque hæc in præsentia mihi dicenda existimaui, non quod moralem nostrorum vitam & actiuam esse hac Peripatetica exquisitiorem, perfectioremque non putem: sed vt Aristotelicam hanc & actiuam felicitatem longè sanctiorem ac puriorem, quam prima frôte præ se ferre Philosophia videatur, si perpendere diligentius rem voluerit, inuenire vnumquemque posse demonstrare hocque; Aristotelis opus esse eiusmodi, vt si non exactè perficere, præparare tamen, & deducere ad perfectionem hominem mirificè valeat.

INDEX LIBRORVM MORALIVM ARISTOTELIS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

De vniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.	Cap. 1	fo. 2. a
Quòd vnus agibilibus finis, qui ciuili sit facultatis.	Cap. 2	fo. 4. a
De modo procedendi, & audire morali.	Cap. 3	fo. 6. a
De summo bono, & recta auditoris educatione.	Cap. 4	fo. 9. a
Quòd felicitas nõ sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.	Cap. 5	fo. 11. a
Quòd non sit idea.	Cap. 6	fo. 13. a
De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in vna- quaque scientia obseruandis.	Cap. 7	fo. 19. b
De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.	Cap. 8	fo. 25. b
De modo assequendæ felicitatis.	Cap. 9	fo. 28. b
Quis in hac vita dicendus sit felix, & quid felix.	Cap. 10	fo. 30. a
Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.	Cap. 11	fo. 33. b
Quòd felicitas bonum sit honorabile potius, quàm laudabile.	Cap. 12	fo. 34. a
De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.	Cap. 13	fo. 35. b

SECVNDI LIBRI CAPITA

De productione virtutis intellectuæ & moralis.	Cap. 1	fo. 39. b
Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad me- diocres inclinans operationes.	Cap. 2	fo. 41. a
Virtutem moralem esse circa voluptatem ac dolores.	Cap. 3	fo. 42. a
Quæ inter iusta agere, & iustè agere differentia sit.	Cap. 4	fo. 44. a
De affectu, facultate, habitu: & habitum esse genus vir- tutis.	Cap. 5	fo. 44. b
De duplici mediocritate & uirtutis substantia.	Cap. 6	fo. 45. a
Mediocratum inter duo extrema dispositio.	Cap. 7	fo. 47. b
De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.	Cap. 8	fo. 51. a
De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.	Cap. 9	fo. eod. b

TERTII LIBRI CAPITA

De spontaneo & inuito.	Cap. 1	fo. 53. a
De electione.	Cap. 2	fo. 57. a
De consultatione.	Cap. 3	fo. 59. a
De voluntate, & eo quod est uoluntate appetibile.	Cap. 4	fo. 61. a
De iis quæ in nostra sunt potestate.	Cap. 5	fo. 62. a
De fortitudine ac forti.	Cap. 6	fo. 65. b
De terribilibus diuersitate & fortitudinis extremis.	Cap. 7	fo. 66. b
aa. iij.	De quinque	

De quinque modis fortitudinis non vera.	Cap. 8 fo.68.a
De proprietatibus fortitudinis.	Cap. 9 fo.70.b
De temperantia.	Cap. 10 fo.71.b
Diuitias cupiditatum species esse.	Cap. 11 fo.73.a
De temperantia extremis.	Cap. 12 fo.74.a

QVARTI LIBRI CAPITA.

De liberalitate,& eius extremis.	Cap. 1 fo.75.b
De magnificentia,& eius extremis.	Cap. 2 fo.80.b
De magnanimitate,& eius extremis.	Cap. 3 fo.83.a
De moderato honoris studio,& eius extremis.	Cap. 4 fo.88.a
De mansuetudine,eiusque extremis.	Cap. 5 fo.89.a
De comitate,& eius extremis.	Cap. 6 fo.90.b
De veracitate,& eius extremis.	Cap. 7 fo.91.a
De facetudine,& eius extremis.	Cap. 8 fo.92.b
De verecundia.	Cap. 9 fo.93.b

QVINTI LIBRI CAPITA.

De iustitia & iniustitia:& modis iniusti,	Cap. 1 fo.94.b
Quid iustitia particularis,& quotuplex.	Cap. 2 fo.97.b
De iure distributiuo.	Cap. 3 fo.101.a
De iure commutatio,& emendatio.	Cap. 4 fo.103.b
De retaliationē, numo,& indigentia.	Cap. 5 fo.106.a
De iniuria & iure, ciuili, herili,& familiari.	Cap. 6 fo.110.a
De iure naturali & legitimo.	Cap. 7 fo.111.b
De triplici nocumento quod aliis irrogatur.	Cap. 8 fo.113.a
De eo quod est pati iniuriam.	Cap. 9 fo.115.a
De æquitate, æquo & bono.	Cap. 10 fo.118.b
De eo quod est facere iniuriam.	Cap. 11 fo.120.a

SEXTI LIBRI CAPITA.

De recta ratione, duplici virtute,& partibus animæ.	Cap. 1 fo.123.a
De principiis agendi.	Cap. 2 fo.128.a
Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum,& quæ proprietates,	Cap. 3 fo.131.a
De arte.	Cap. 4 fo.133.b
De prudentia.	Cap. 5 fo.135.a
De intellectu.	Cap. 6 fo.138.a
De sapientia.	Cap. 7 fo.139.a
De partibus prudentiæ.	Cap. 8 fo.144.a
De bona	

De bona consultatione.	Cap. 9 fo.148.b
De perspicacia.	Cap. 10 fo.152.a
De sententia.	Cap. 11 fo.153.b
De utilitate sapientiæ & prudentiæ.	Cap. 12 fo.156.b
De naturali virtute,& de virtutum & prudentiæ con- nexionē.	Cap. 13 fo.159.b

SEPTIMI LIBRI CAPITA

De heroica virtute, continentia,& earum oppositis.	Cap. 1 fo.163.a
De continente & incontinente.	Cap. 2 fo.164.b
Quonam pacto incontinentes agant.	Cap. 3 fo.166.b
Circa quæ continens & incontinens versetur.	Cap. 4 fo.169.b
Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiã: eiusque duas esse species.	Cap. 5 fo.171.b
De incontinentia iræ, voluptatum differentiis,& vitio humano.	Cap. 6 fo.172.b
De continente, incontinente, tolerante,& molli.	Cap. 7 fo.174.b
Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit.	Cap. 8 fo.176.b
De continentis & pertinacis conuenientia & differentia.	Cap. 9 fo.177.b
Prudentiã & incontinentiã simul in eodē non esse.	Cap. 10 fo.178.b
De voluptate.	Cap. 11 fo.179.b
Improbatio rationum de voluptate.	Cap. 12 fo.180.b
De uoluptatum speciebus.	Cap. 13 fo.182.b
De corporis uoluptatibus	Cap. 14 fo.184.a

OCTAVI LIBRI CAPITA.

De amicitia	Cap. 1 fo.186.a
De amabili.	Cap. 2 fo.187.b
De speciebus amicitia.	Cap. 3 fo.188.b
Honestam amicitiam propriè dici amicitiam, alias verò ex accidenti	Cap. 4 fo.190.a
Qui dicendi amici,& qui ad amicitiam apti.	Cap. 5 fo.191.a
In qua amicitia plures possint esse amici.	Cap. 6 fo.192.a
De amicitia in supereminencia.	Cap. 7 fo.193.b
Amicitiam magis consistere in eo vt amet quispiam, quàm vt ametur.	Cap. 8 fo.194.b
De ciuili amicitia.	Cap. 9 fo.195.a
De speciebus ciuilitatis.	Cap. 10 fo.eod.b
De amicitia regia, paterna, familiari,& fraterna.	Cap. 11 fo.196.b
De amicitia sodalitia & filiali.	Cap. 12 fo.197.a
De duplici iure,& de compensanda amicitia.	Cap. 13 fo.198.a
De querelis	

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de ab-
dicatione. Cap. 14 fo. 199.a

NONI LIBRI CAPITA

Quæ conferuent amicitiam. Cap. 1 fo. 200.a
Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda. Cap. 2 fo. 203.b
Quando seruanda amicitia. Cap. 3 fo. 204.b
Quæ opera amicitia, & quòd non sint prauorum. Cap. 4 fo. 205.b
De beneuolentia. Cap. 5 fo. 208.b
De concordia. Cap. 6 fo. 209.b
De beneficentia. Cap. 7 fo. 210.b
De amore sui. Cap. 8 fo. 213.a
De amicis felicitis, & quibus indigeat. Cap. 9 fo. 215.b
De numero amicorum, multine an pauci habendi sint. Cap. 10 fo. 219.b
Vtra in fortuna habendi sint amici. Cap. 11 fo. 220.b
De præcipuo munere amicorum, & bonorum malo-
rumque amicitia. Cap. 12 fo. 222.a

DECIMI LIBRI CAPITA.

De voluptate. Cap. 1 fo. 223.a
Opinio Eudoxi de voluptate. Cap. 2 fo. 224.b
Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio:
etsi non omnis expetibilis sit. Cap. 3 fo. 226.b
Quidnam sit voluptas, & quo modo operationem
perficiat. Cap. 4 fo. 230.a
Voluptates inter se specie differre. Cap. 5 fo. 234.b
De felicitate. Cap. 6 fo. 237.b
De felicitate contemplatiua. Cap. 7 fo. 239.b
De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis. Cap. 8 fo. 244.a
Peroratio operis. Cap. 9 fo. 247.b

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER PRIMVS.

CVM EVSTRATII NICENI EPISCOPI

EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

10

20

30

40

50

Philosophia in duas diuiditur partes, in cōtemplationem, & actionem: in quibus vtrisque Aristoteles versatus de vtrisque volumina edidit: quæ & arte & scientia, prout vnicuique subiectæ materiæ conuenit, legentium instituere animos possunt. contemplatio verò per subdiuisionem in tria distributa, physiologiam, theologiam, & mathematicam, hoc est naturalem, diuinam, & disciplinarem, partes sibi substituit. de quarum nulla præfens nostra hæc dissertatio erit. nam de vno tantū agemus ex iis, quæ sub actionem referuntur. cum enim actio etiā ipsa tria membra habeat, politicam, ethicam, & æconomicam, id est ciuilem, moralem, & familiarem: de morali pertractare constituimus: proposuimusque nobis libros Aristotelis ad Nicomachum scriptos: in quibus explanandis nonnulla de ea dicere volumus: [præfertim cum maximæ existimationis quidam ad hoc nos incitarit: mandavitque, vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis, explanationem aliquam conscriberemus: cui sanè ob multa in nos beneficia negare quippiam nō possumus. quippe cum tam benignè erga nos affecti hominis postulationes irritas facere, & si quid iubeat, quod præstari possit, iussa detrectare: & ingrati & à philosophia profusus alieni esse videatur. nam si benemeritis de nobis aliquid petentibus recusauerimus: quādo aut gratis aliquibus vtilitatem afferemus, aut ignotis proderimus? cum diuinum mandatum à nobis exigat, vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt hoc modo benignè facta ad auctoris imitationem per se efficiantur: id quod verè etiam philosophiæ maximè proprium est.] Primum igitur dicendum est, quid inter se differant tria actionis genera: deinde, quid vnumquodque ex ipsis sit. tertio, quæ ex vnoquoque ad homines vtilitas perueniat: vt & ipsorum cognitionem percipiamus, & ad ea exercenda promptiores fiamus. Moralis itaque, familiaris & ciuilis hōc differunt. primo quantum ad subiectas materias spectat: moralis quidem est, vñ hōminē meliorē reddere: vt moralis artis præcepta sequutus, probus efficiatur: ac prudenter viuendo propriam rationē iracundiæ ac cupiditatis dominatricē habeat: quæ moderamine iniecto earū incitationes cohibeat, nec permittat temerè ferri. quò fiat vt in tali habitu demū aliquis constituat, vt quicquid fecerit, si quis petat, rationem, qua id fecerit, reddere paratus sit: si nullus rationem requisierit, secum ipse singula sua facta diligenter expēdendo ac iudicando castiget: ne in aliquo à recto officio abeat, quin omnia benè exequatur: vt singulis quæ agit, id Phocillidis subiiciat, Quid bene factum à me est? quid non rectè? aut quid omissum? Sique iudicio rectè inuenerit, se in actionibus bonum amplecti, eius exequutione lætetur: e contrario doleat, si aliquando excidisse ab eo se cognouerit. id quod tum ex subiectarum rerum instabilitate, tum ex appetitionum turbulentia ac * violentia, tum ex rationis fortasse * imbecillitate, quæ oppugnationibus cedit, ac succumbit, talis; aliqua de causa euenire consuevit: quippe cum actio omnis in iis versetur, quæ fieri alio modo possunt: neque fines certos habeat, qui ex positis principiis necessario consequantur. Hæc de morali. Oeconomica vero hoc est familiari * familia, quique in ea sunt familiares, subiiciuntur: eaque omnia quæ ad eorum constitutionem, restantque simul habitationem faciunt. vt pro rata quisque; portione ea consequatur quæ debet: nullusque pro ratione vel morum, vel status, vel habitus, vel functionis, vel naturalis necessitudinis, vel beneuolentiæ erga dominum atque habitudinis, parte sua fraudetur. multa enim etiam in hac inter cohabitantes differētia est: quippe quæ in materia consistit, in qua diuersitas dominatur. non enim tam sui vt rectè habeat quàm aliorum omnium qui sibi subditi sunt, curam habere familiaris præses debet. quocirca prouentus etiam expēdite ad eum pertinet: vt nulla re necessaria indigen-

Quæ incluse sunt duobus semicirculis non sūt in ueteri latina interpretatione, Græcus tamen co-dex ea omnia habet.

* βέβαιον. quāquā interpres legisse uideatur. βίαον nā et uetus interpretis uolentiam habet. * εὐδαιμονία id est ansa & occasio, quante affectibus præbet ratio. De uoce autē εὐδαιμονία. lea-ge comment. Bud. * οἰκία. a. j. tes familia-

tes familiares cohabitationem valeant conseruare. Ciuili autem subiecta res ciuitas est: quique in ea cohabitant ciues. ex multis enim familiis ciuitas constat: atq; iccirco quemadmodum oportet familiae praefectum primū seipsum moribus probum reddere, curare deinde vt reliqui familiares tam animo quam corpore bene afficiatur: ita ad ciuilem hominē qui ciuitati praesit, videtur perti- nere, vt secundum leges ac rationem viuens vnumquenq; ascitum in propriis administrationibus bonum reddat, atq; in primis talem se praestet, qui variis instructus atq; ornatus virtutibus possit ciues etiam suae probitatis participes reddere: non tam sui, quam ciuium & ciuitatis, vel ciuita- tum, si pluribus praefuerit, cura habita: quippe cum vnusquisque princeps subditorum aequae ac sui curam habere debeat: non tamen ita, vt vel principi ipsi, vel inter se aequales * absolute omnes efficiantur, sed vt pro vnus cuiusque portione inter omnes aequalitas conseruetur. Ita ciuitates con- stitui solent, cum suum cuique ius, suaque portio exhibetur * defraudationes vero sicut principes iniustos ostendunt: ita & subditos ad honesta capeffenda segniores efficiunt, & ciuitates labefa- ciunt, ac perdunt. Cuiusmodi est quod inquit Euripides.

* ἀπὸ λῶος .id est temere, si- ne delectu. * Græcus co- dex habet ἀποσερήσεις ἀνήκοντος .i. debiti & conuenientis defraudationis. * μεθ' ὁδῶν .i. vias quasdam ac rationes. * προῶτε αμ.

Que inclusa sunt his duobus semicirculis, non sunt in exemplari ex- cuso ab hæredibus Aldi, neque uetus iterpres legit. * ἡ δὲ δική, sed legῆδ' ἡ πολιτεία. quod interpres uterque latinus legit. * Definitionibus non est in græco exemplari neque id uetus iterpres latinus habet.

Nam ciuitates multæ agunt quampeffimè: Cum iustus & ad rem gerendam strenuus In nullo honore habetur, ac si sit malus. Ciuitatis vero seu ciuilitatis quatuor omnino partes sunt, legislatrix, iudicialis, exercitatrix, & medicina. nam quia homo, qui ciuis est, ex animo constat & corpore: * artes inueniri necesse fuit, quæ bonam ac naturalem constitutionem vel praesentem conseruare, vel amissam reuocare vtriusque his hominis partibus possent. Legislatrix igitur animos natura bene constitutos rectè institutis legibus in bono eo statu conseruat: vt modo ac regula in omnibus vtentes, bene inter se ac iuste in ciuitate versentur. qui si quando vel ex ignauia, vel ex * petulantia quippiam errauerint, iudicialis confestim superuenit, quæ pœnas ab eis exigat, & errores castiget. Simili modo in corporibus: quæ naturaliter se habent, & in sanitate constituta sunt, exercitatrix congrua vnus cuique & moderata exercitatione & victu in naturali ea bona affectione conseruat. ea vero corpora, quæ in id quod praeter naturam inciderunt, medicina naturæ succurrens ad pristinam sanitatem, quatenus fieri potest, reuocat ac reducit. [At vero moralis species est actiuae philosophiæ, quæ circa morum hominis compositionem versatur. Familiaris actiuae philosophiæ species est, quæ de familiaribus cohabitantiumq; in ea constitutione considerat.] * Ciuilis actiuae philosophiæ species est, quæ de ciuitate, degentiumque in ea æqua ac cõcordi administratione pertractat. Ex quibus definitionibus quid vnusquæque ex his utilitatis hominibus afferat, perspicuum est: cum illa singulis: altera communiter pluribus in eadem domo cohabitantibus: tertia communis adhuc ciuitatis, aut ciuitatibus, quinetiam genti toti, aut gētibus fortasse, si plures sub vnus principis imperio sint, boni exequutionem procuret. Quorum exempla tum ex nostrorum, tum ex externorum librorum lectioe inueniri permulta possunt: cum multi & apud barbaros Græcosque & apud alias etiam nationes boni viri extiterint, qui aut soli, aut cum aliis, aut in familiis, aut in ciuitatibus & gentibus rectè vitam traduxerint. atq; vt singulos omittam quos commemorare superuacaneum existimo (infinitæ enim propemodum virorum vitæ, qui deo grati optimè ac sanctissimè vixerunt, ad imitationem literis mandatae enueniuntur) Abraham, Isaac, & Iacob, adde etiã Iob, qui bene & se & suos texere, familiaris optimæ administrationis exemplo esse possunt: Ciuilibus, Moyses primus omnium: post eum Iesus Naue, & multi alij apud Hebræos, & si ita placet, Solon etiam apud Græcos, extitere. Ac de his hætenus. Quoniam vero nobis in praesentia de Nicomachiis moralibus oratio est, atq; horum primo libro, cuius præcipue explanatio mihi fuit imposita: quis sit in hoc Aristotelis scopus ac finis iam dicamus. In decem his libris de moralibus virtutibus omnibus communiter docere, atque artem quandam tradere proposuit: vt possemus regulis ab eo traditis tam facta quam verba metientes, bene ac sine vllo, quatenus fieri potest, errore vitam traducere. Vnde etiam moralia his libris inscripsit: eo quod ad compositionem moderationemque morum maxime faciunt: seu quia eam artem tradunt, qua quis & actiones & loquutiones bene honesteque exercendo bonus euadere moribus valeat. Nicomachia autem appellantur, eo quod ad Nicomachum quendam scribuntur: siue is Aristotelis ipsius filius, siue quispiam alius fuerit, qui eodem nomine vocaretur. quemadmodum alterum etiam huiusmodi opus eodem quo hoc, argumento sub Eudemi nomine editum, Eudemia moralia nuncupauit. Moralia vero, id est ἠθικά, à more & consuetudine dicuntur, quod ἠθός græce dicitur, & in ἡ mutato: ea de causa quia oportet vnumquenque in laude dignis actionibus de more assuescendo honesti ac iusti habitum quendam acquirere, atque ita demum in virum bonum ac laudabilem euadere. Atque hic communis in omnibus

10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50

in omnibus his decem moralium libris finis est. In primo vero de fine agit, ad quem * virtutum perfectio spectat, quæ felicitas apud veteres sapientes nominatur: qui idem hominis vitæ finis est: id est cuius causa in praesenti hoc mundo homo producitur. Hæc quidem à principio moderatio affectuum est: quæ irrationalium qui in nobis insunt, affectuum ferociam ac temeritatem reprimat, ac duci rationi obediens reddat. Postremo ad ἀπάθειαν deuenit: quæ ἀπάθεια autē id est impatibilitas dicitur: à nostris beatitudo nuncupatur. Qui enim id quod perfectum est, affectat: debet is eousq; progredi, quoad irrationales facultates ita penitus sopiantur, ac torpeat: vt sola ratio in eo nulla bruta perturbatione interrupta fungi officio suo possit. quod cū fit, hominis anima ex continua neque vnquam intermissa rationis operatione in mentem intellectumque ascendens, primo intellectualis, hoc est intellectus per participationem: deinde etiam diuina efficitur, deo vnita * per eam quæ in ipso intellectu insita est, vnitatem: quæ à magno Dionysio flos mentis appellatur. Querit igitur Aristoteles primum, sitne aliquis rerum quæ in actionem veniunt, finis, ad quem boni viri actio omnis dirigatur: deinde quid is sit: ac deinceps reliqua. Sed dubitare quis posset, cur de fine prius quam de virtutibus agat: nam cum virtutes ad finem sint, ad quem actiones quæ ex virtutibus fiunt, diriguntur: prius de his dicendum videbatur, deinde de fine postea subiungendam tractationem. quia tamen natura ita comparatum est, vt virtutes labore acquirantur: prius oportuit de fine quomodocumque agere, quidque esset illud bonum quod ex labore prouenturum erat, ostendere: quo propriam appetentes perfectionem alacriores ad eum tolerandum efficeremur: adde etiam vt scopum haberemus, in quem respicientes, atque actiones quasi sagittas quasdam mittentes, magis, vt ipse etiam inquit, bonum honestumque assequeremur. Tametsi leuius hic de fine nonnulla tangit, postea in decimo planius atque exactius totam hanc de felicitate sententiam explicaturus: Felicitas vero, quæ βεδαιμονία à Græcis dicitur, à latinis, si verbum ex verbo exprimamus, bonigenia appellari posset: inde nomen habuit, quod hominis qui constitutus in perfectione, dæmon, seu genius bene affectus sit. dæmonem enim veteres intellectualem animæ nostræ partem vocare consueuerant: quemadmodum Plutarchus Charoneus asseuerat in libello, quem de dæmonio Socratis inscribit, vbi inquit Socratis dæmonium nihil aliud, quam sapientis hominis mentē significare, quæ pura cum sit, atq; exacto, ac propè certo in discernendis rebus iudicio prædita, poterat ex qualibet vel parua occasione etiam futura prænoscere. Ac de his quidem satis dictum sit. Nunc ad Aristotelis verba exponenda veniamus: atque in his quoque sicut in cæteris omnibus eius qui omni omnis boni auditor est, implorato auxilio exordiamur.

* ἀὶ ἀρετῶν κατὰ φύσιν. * ἀμετρονία. * κατὰ τὸ εἶναι αὐτῆ εὐκλείμενον εἶναι. * ἡ παρὰ τὸ σὺν ἡμῶν. * Hæc hoc ordine in Græco exemplari scripta sunt. Commune n. bonum est, quod omnia expetunt, ac propter quod tam humilia quam sublimia omnia existunt. Sed quæ tamè proximi ad ipsum accedunt, propter ipsum simpliciter existerent, eoque sine medio fruuntur. Hoc autē deo est, ex quo et per quæ, et in quo omnia: quæ uero longius ab eo absunt propter quodam prius quoddam. * προσεχέειδὲς εἶναι. * id est cõueniens.

De uniuersali boni appetitu ac finium diuersitate. Cap. I.

Omnis ars, omnisque discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter bene id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt.

More suo Aristoteles in hac quoque tractatione ab uniuersalibus incipit. id quod in multorum aliorum librorum principio obseruasse cum manifestum est. In demonstratiua enim, Omnis, inquit, doctrina, omnisque disciplina intellectualis ex præcedente cognitione efficitur. Et in naturali disputatione, Quoniam in omnibus artibus quarum vel principia, vel causæ, vel elemēta sunt, ex horum perceptione fit, vt & cognitio, & scientia existat. Item in supernaturalibus quæ φυσικά, id est, post naturalia appellat, Omnes homines natura scire affectat. Propterea igitur quia hic propositum ipsi est de hominis fine inuestigare, sitne aliquod naturæ hominis proprium bonum, cuius causa homo * in lucem productus extiterit, & per quod ad commune omnium bonum referatur, quidque id sit: speciatim omnem habitum, actionemque humanam, id est artem, & discendi viam, & actionem, & electionem exponit. vt si cognitum fuerit, vnumquodque horum finem quandam habere, quem appetat, ac propter quem constiterit: pateat etiam hominis absolute & in uniuersum proprium quandam finem esse, & cuius causa natus sit, & inter ea quæ sunt numeratur, & ad quem, vt propriam assequatur perfectionem, debeat omnes suas operationes dirigere. * Commune enim bonum est quod omnia expetunt, ac propter quod tam humilia quam sublimiora omnia existunt: atque hoc Deus est ex quo, & propter quem, & in quem omnia. Quæ tamen proximè ad ipsum accedunt, propter ipsum absolute extiterit, eiusque præsentia absque vllo medio fruuntur. quæ longius ab ipso absunt, proprium quoddam singula ac * proximum bonum habent, per quod medium ad ipsum hoc commune possunt referri. vt nos qui homines

† ἰλικὴ ἀ- λογία ἀπο- τινάσσοντες, id est (ut uerbu uerbo reddatur) materialē irrationabilitatē excutientes ἀλογία αὐτὴ ἐστὶ, καὶ μὴ δένα λόγον ἔχει. i. nihil rationis habere. * ὁ ζῷον. * εἰπερ ὑμῶν μέλει τῶ ἀνοήτων ἀνθρώπων συνάψασθαι. i. si modo auctori causa omni uitio uacanti coniungi uelimus. * Græc. codex habet, τῆ παρὰ ἀκτῶ εἰκόνι, sed recte interpretatur ἀπαρὰ ἀκτῶ. i. non eam ratiō. uel etiā interpretatur sic legit. * ἀν ἐπιήδου ζῶν. i. μὴ ἀνοήτων ἀνθρώπων εἰς τέχνῳ, nullam artem colentem. † πολυπραγείων καὶ πολυμέταβόλων. * ἀπλῶς. * artifices eos intelligit, qui manibus uictū quaerūt. χερσὶν αὐτῶν dicuntur. * εἰδὶ ὁρῆσαι τῶν ἰσῶς ἀρεῶν καὶ ἐρημοπολείων. * καὶ ἀθεοφιλῶν. i. quæ in contemplatione rerū.

sumus deceat, quidnam & quale humanum bonum sit, inuestigare : ad quod omnes uitæ nostræ rationes intendamus: ac per quod, ubi id inuenire, atq; assequi ualuerimus, ad commune illud omnium ac primum bonū reducatur. nam cum ad imaginem & similitudinē Dei formati simus, necesse est, ut omni quæ præter naturā contracta est, sordē expurgata, omniq; quæ ex materia prouenit, temeritate diligenter excussa, contagione item mortalis corporis reiecta, conuenientem nobis bene uiuendi constitutionem conciliemus: atq; ita demum nos ipsos ad exemplaris imitationē conformemus atque expoliamus: * si modo causatum causæ coniungere uoluerimus. quippe cum ita etiā Seruator noster & Dominus dicat: nullus, inquit, ad patrem accedit, nisi per me, quasi fieri omnino non possit, ut patris affinitatem, coniunctionemq; uellam acquiramus, nisi prius ratione quæ in nobis est, & bonis actionibus, & errore omni uacantibus speculationibus exornata, imaginis imitationem ita excoluerimus, ut id quod esse dicitur uerè exprimat: atq; ita * nullis mutationibus obnoxia imagini patris, quantum fieri potest assimilati, similitudinem quoq; ipsius patris adipiscamur, digni & primæ rationis, & per eā patris etiam contemplatione effecti. [OMNIS ars, omnisq; discendi uia.] Quidnam sit ars, nemo omnino est, qui particeps rationis sit, qui ignoret: ex perceptionibus uidelicet exercitatis eam esse collectionem, ad finē quendam in uita uilem tendentem: ut ipsa etiam definitio artem finē quendam bonum habere ostendat, qui ad humanæ uitæ usum, utilitatemq; spectet: humilem illum quidem, quippe qui uitæ quæ ex sensibus traditur, emoiumenta procuret: ipsi tamen arti proprium atque accommodatum bonum, quod ad illud primum bonum quatenus fieri potest, etiam nos referat. ut in hoc non parum humanæ nature conferre ad propriam perfectionem consequendam existimari debeat. non enim hominem decet: * nihil exercetem inutilem sibi permanere, brutisq; in hoc effici similem: sed tam sibi quàm aliis per artium exercitationem utilia comparare. Pars præterea philosophiæ artes sunt: quippe quæ naturam imitantes materiis utuntur, quas formis accommodant: ut quantum ad hoc attinet, neque à philosopho sint repudiandæ. accedit quod cum homo † multis affectibus ac mutationibus obnoxio corpore uinctus teneatur: multis extrinsecus subsidiis indiget, ne ab eo ob necessariatū rerum incipiam impediatur, quo minus & uiuere * absolute, & bene uiuere sine impedimento queat. Unde si maiorum speculationum studio occupatus non possit ad minora & uiliora, quæque ad corporis curam faciunt, descendere: ministerio earum artium iuuabitur, quæ humanis corporibus utilia præstant: ac in maioribus perfectioribusq; rebus * artifices iuuabit. Atque hoc dico naturalem solummodo statum considerans, qui bene administratis ciuitatibus, sociabilibusq; ut ita dicam, ac ciuilibus hominibus maxime conuenit. nam si quis * in montibus ac solitudinibus electa diuiniore uita, degere constituerit, seque & sua omnia diuinæ prouidentia committit, sanè uel nihil uel parum admodum artiū adminicula desiderabit. sed hæc, dum de arte loquimur, per digressionem dicta sufficiant. Discendi autem uia quam μέθοδος appellat, habitus est, qui cum ratione uia sternit. Quemadmodum enim comitante ratione, uia quæ ad quæsitū inuentionē ceu ad diuersorium aliquod deducit, insistent, sic, qui ueritatis comprehensionem bonum finem sibi proponit, progreditur: à qua anima singularum rerum inuentionibus exornata propria * speculationis perfectionem recipit. Verum qua de causa cum dixerit artem, & discendi uiam bonum expetere, de scientia mentionē nullam fecit? an quia ipsa bonum non expetit? atqui quanto arte exactior scientia est, tanto magis quàm ea bonum & expetere, & consequi uideretur. fortasse igitur de scientia tacuit, eo quod satis manifestum esse possit. si quæ inferior in ueri comprehensione est, bonum expetit, & consequitur: multo magis superiore atq; exactiorem illud idem facturam. deinde ex eo quod discendi uiam dixit, perspicuum est, scientiam etiā fuisse significatam: methodi enim ac uia quæ ad certā, nullisq; rationibus refutabilem ueritatis comprehensionē ducunt, scientiæ effectrices prorsus sunt. Sed si placet, tertiam etiā causam subiungemus. Duo sunt quæ hominē ad primum bonū reducunt, affectuū perturbationumq; uacatio, & ueritas: quarū altera in actione: altera in speculatione consistit. Quoniā igitur nunc de bono, quod est in actione, agitur, & scientia in speculatione & contemplatione uersatur: nullam hic scientiæ fecit mentionem. artes enim & discendi uia tam actiua quàm speculatiua inueniuntur: scientiæ speculatiua omnes sunt. Actio est ex electione hominis operatio. * electio autē est duorum quæ proposita fuerint, hominis iudicium, quo alteri alteri ex incitatione, appetituq; anteponit. Dixit uero (uidetur) eo quod uerbi huius significatum & uerò, & ei quod apparet, commune est. nam expetitio, id est ἐπιθυμία, de bono quidem est: non semper tamen ad id quod re uera bonum est, tendit, sed quandoq; errat: ut boni absolute uel absq; errore, uel cū errore aliquo expetitio sit. Omnibus igitur ita uidetur, ut omnis expetitio ad bonū dirigatur (quoddā) adiunxit, propterea quod uel solummodo absolute & simpliciter, sineq; uia participatiōne

* Hæc definitio, & duæ superiores definitiones methodi & artis multo clarius à Ioach. Perionio in lib. de optimo genere interpretandi expressæ sunt.

tionē bonū est: reliqua omnia eatenus bona, quatenus ex participatione eius sunt, quæ in compositione considerantur: atq; iccirco non absolute omnibus bona sunt, sed cuidam bona. artes itaq; & discendi uia, & actiones, & electiones proprium singulæ quoddam bonū, quod proximum ipsis est, expetunt: ac per id postea ad commune ascendunt. Posteaquam uero omnem hominis artem & operationem bonū expetere dixit: boni descriptionem à ueteribus traditam laudat, id esse bonum ipsum asserentium, quod omnia expetunt: descriptionem inductione quadam prius ceu confirmans. Hanc autem non esse definitionem, sed descriptionem perspicuum ex eo est, quod ex posterioribus constat. posteriora enim communi expetibili omnia ea sunt, quæ expetunt. cum & ex eo, depēdeant, & causa quod sint, ab eo promanet. Sed nisi superuacaneū uidetur, de ordine etiam nonnulla dicamus. Cur autem & discendi uiam, actioni & electioni: cur item artem discendi uia, electioni actionem anteposuit? an fortasse quia ars & discendi uia rationem & speculationem afferunt: & homines utpote rationales, atque in ratione maxime finem suum habentes, in omnibus actionibus & electionibus duce uti ratione ac speculatione debent. siquidem hoc solo modo fieri potest, ut in actione & electione perfectio sequatur: si ratio præcesserit, eisq; cognitionis boni & honesti lumen accenderit. Artem uero discendi uia, & actionem electioni more suo Aristoteles præposuit, naturam imitatus, quæ ab imperfectioribus in rerum generatione plerumque orsa, ita ad perfectiora progredi consueuit: perfectior enim arte discendi uia & communior est: principalior item & antiquior actione electio: prius enim eligimus, alterum alteri in rebus agendis præferentes: deinde ad actionem descendimus.

30 Finium uero quædam uidetur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædam sunt.

Conuenienter ad propositum scopum statim à principio sumpsit ea quæ in solo homine bonū expetunt. ars enim & scientia, & actio, & electio solius hominis sunt. quoniam de humano fine & bono præsens consideratio est. aptè etiam nunc finium differentiam tradit: cum inquit, artium, uiarumq; discendi duplex finium uidetur esse differentia: ut alij ex ipsis operationes, alij opera sint. opera hic appellat effectus, qui cessantibus etiā operationibus manēt adhuc, atq; extāt. uerbi causa, sit musicus aliquis qui ex musica arte operetur, id est, uel canat, uel musico aliquo instrumēto utatur: is ubi cessauerit nullum opus relinquet. at si faber aliquis operetur, deinde ab operatione desistat: opus aliquod ipsius profecto restabit: uerbi gratia, sella, uel mensa, uel tale quippiā, quod præter operationem subsistet. musici enim finis est aut modulatē canere, aut instrumēto secundum leges à musica arte traditas harmonicè uti: quæ operationes tantummodo sunt. fabri uero illi quos dixi effectus, & reliqua quæcunque fabricare ars fabrilis potest. atq; hoc ab Aristotele ea de causa dicitur, ne, cum humanæ nature finis operatio sit, ut ipse etiam postea declarabit: suspicari aliquis possit artes eas & discendi uias quarum finis est opus, illis quæ solam operationem habent, ob id esse digniores, quod effectum quendam relinquunt, qui posteaquam etiam ab operatione cessauerit aliquis, remaneat: atque hinc felicitas utpote operatio sola, quæ cessante eo qui operatur, non subsistet, aliquo alio fine imperfectior esse uideatur. hoc igitur dicit, ut siue opus, siue operatio finis sit: nullam esse differentiam doceat.

40 At quorum præter actiones fines aliqui sunt: in his opera ipsa operationibus censentur præstantiora.

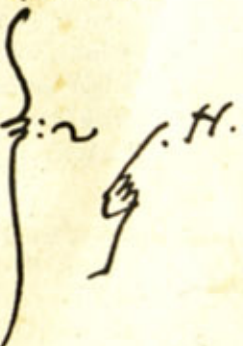
Et si nulla differentia est, ut deinceps ostendet, siue opus, siue † operatio finis sit: in quibus tamen artibus, inquit, opera fines sunt ab operationibus diuersa: in his opera sunt operationibus præstantiora. quippe cum in his operationes propter opera efficiantur: & ipsæ alicuius causa fiant: opera autem sint id cuius causa fiant. semperque id cuius causa aliquid fit, melius est ac præstantius, quàm id quod eius causa est. dixit autem, quorum, &, in his, in masculino genere ad artifices uel operantes † absolute referens orationem.

Cum autem multæ & actiones & scientiæ & artes sint, multi etiam fines euadant, necesse est. medicinæ quidem, sanitas: nauium extructricis, nauis: 50 militaris, uictoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ.

Ostendere hic uult ciuilem supra omnes artes esse constitutam: eamq; esse omnium quæ ad humanā societatem faciunt, studiorū dominā, quæ sicut architectura mechanicarū, scilicet ac fabrilū regina, præsit omnibus, omnibusq; præcipiat: eiusq; finē omnium aliorū qui aliis artibus sunt, perfectissimum.

† ἰσοουθεῖα

Vide Gale. stratim in principio comēt. de costi. art. med.

† ἐκλεγεῖα. quam uocem Ioach. Perionius (actio) uel bique uerit. † ἀπλῶς. simpliciter et absolute.

* dicit τέλος τῆς πολιτικῆς εἶναι σκοπιμώτατον. de uoce αὐτῆ σκοπιμώτατον leg. Suid. in dictio ne γεννητικῆ * προσεχώς.

* perfectissimum esse, atque vltimum: cuius videlicet causa * continenter ac proxime etiam ipse homo, ea ratione qua est homo, qui animal est sociabile natura ac gregale, extiterit. atque hoc ita declarat. multas speciatim artes sumit, easque in vnam reducit, in cuius finem tanquam omnium perfectissimum aliarum fines referatur: deinde vnam illam vnā cum multis aliis similibus in vnā aliam præstantiorem refert, quæ etiam ipsa finem finibus aliarum quæ subiacet, perfectiorem habeat: atque ita deinceps procedendo, multasque identidem sub vnam, multosque earum fines sub vnū huius collocado, postremo omnes sub vnam, architectonicā omniumque; dominatricē civilem constituit: quam omnibus præsidere, omnibusque; imperare ostendit. vt ipsius etiā finis finium omnium, quos aliæ artes habent, sit perfectissimus, maximeque; eligendus: sitque; hominis finis, vt diximus, quem si inuenerimus * quid nam sit felicitas iam habeamus. [CVM autem multæ & actiones, &c.] Ea quæ hucusque posuit Apistoteles tanquam ex se fidem facientia pronuntiata, nulla probatione confirmanda esse censuit. nam primum illud satis perspicuum est: nullam neque artem, neque discendi viam, neque actionem, neque electionem, si nullum bonum tanquam finem appetuerint, sed † vanitatem in se habuerint: ne illud quidem * absolute quo appellantur nomine amplius esse habituras. nam quemadmodum & mortuus homo, & vir eunuchus nullo modo dici absolute possent neque hic vir, neque ille homo: * propterea quod si orationes pro nominibus sustulerint contradictionem sequi in appellationibus, quæ simplici atque absoluta ratione fiunt, manifestè videmus. homo enim animal est rationale ac mortale. animal, quod viuuit. quod autem viuuit, mortuo qui vita omnino caret, oppositum proculdubio est. Item vir homo est, qui vim in alio procreandi insitam habet: qua re eunuchum penitus priuatum esse constat. Eodem modo neque ars esse vlla quæ inutilis sit, potest: sed vel vana ars, quia nullum: vel mala ars, quia malum finem habeat, & erit & appellabitur. cuiusmodi sunt * funambularia & * furatrina: quarū alteri nullus finis est: alteri malus, id est, nocumētum, atque; alienorū ablatio. Idem de discendi via, actione, & electione dicendum est. vt ad primum hoc propositum nullo probationis adminiculo indigerit: immo eo vtpote manifesto ac satis ex se probabili boni assignatam rationem confirmare non dubitavit: cum inquit. propterea recte veteres bonum ipsum id esse statuerunt, quod omnia expeterent. Tale etiam est secundum, & tertium enunciatum. quis enim est, qui nesciat, alias esse artes quæ operationes, alias quæ opera quædā ab operationibus diuersa pro finibus habeant: opusque; & operationē genere inter se differre nō cognoscat? quis item est, cui euidenter patere nō possit, in quibus artibus ab actionibus diuersa opera fines sunt, in iis opera esse operationibus potiora: quippe cum actiones, id est operationes operum causa fieri omnino videat? Hæc autem omnia in principio dixit ad communis humanæ naturæ finis inuentionem respiciēs. eo quod omnes vnus cuiusque & artis, & discendi viæ, & actionis, & electionis fines ad vnum communem referantur, ob eumque sint: qui si desit, reliqua sint communi sine frustrata vana omnia futura.

* εἰναι τὴν εὐδαιμονίαν εὐρόντες, id est felicitatē consequenti fuerim? † μάταιον. * ἀπλώς. * εἰς ἀντιφασίαν ἐπεσθαι τὰς ἀπλάως κατηγορίας, ἵνα λόγοι αὐτῶν ὀνομάτων λέγῶνται. &c. * ἱματιοποιικὴ, ars lu dendi loris. * κλεπτικὴ.

Quæcunque verò huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & potentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliæque omnes quæ equestria instrumenta conficiunt: atque hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias aliæ. atque in iis omnibus fines earū * quæ architectonicæ habentur, magis quam reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur.

* Quæ principē locū tenēt.

* ὑπό μίαν αναγόμεναι τέχνην ἢ δόξαμιν. i. quæ arti alicui uel facultati subijciantur. * ἀρχιτεκτονικῶν. i. principum locum tenentem.

Hæc præparatio est ad communem hominis finem quatenus homo est, inueniendum. omnes enim ante dictorum habituum vel operationum fines licet hominis sint etiam ipsi, non tamen absolute & simpliciter fines, sed quidam ceu proprij artium ac discendi viarum actionumque & electionum hominis, quarū vna quæ finem aliquem sortita est, & tanquā proprium habet, cuius causa est & fit, nondum tamen illum communem, propter quem factus est homo, cum ad illum omnia referantur, artes verò ac discendi viæ, actionesque & electiones seruiant facultati illi, cuius finis est hominis finis, qua ratione homo est. Hæc verò ita se habere, esseque vnam quandam facultatem ad quam omnes aliæ reducuntur, cuiusque finis reliquorum omnium perfectissimus, & vltimus, atque ob id maxime etiam expetendus sit, perspicuum inde est: quod multæ & artes & facultates eiusmodi inueniuntur, * quæ ad vnam artem vel facultatem referantur, eamque * architectonicam habeant, hoc est præsidem ac dominatricem, omnibusque imperantem ac præscribentem.

† ἵνα ἴσται ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐκτελεσθῶσιν

scribentem qualia vnaquæque opera sua efficere debeat, vt ei maxime vtilia euadant. Ita enim se habet equestris ars ad frenorum effectricem, cæterasque omnes quæ equitantibus instrumenta fabricant, omnia ad equestris vtilitatem spectantia. sed multæ etiam quæ aliis sub se positis architectonicæ sunt, sub alias quæ principales magis sunt subiiciuntur: quæ & ipsis imperant, & fines habeant perfectiores. Quemadmodum sub militarem equestris, ac reliqui omnes bellici habitus vel actus: sicut est sagittandi, iaculandi, * scuti gestandi peritia, ac cætera huiusmodi, quibus omnibus militaris architectonica ac princeps est. quæ quomodo vel equitandum, vel sagittandum, vel iaculandum sit, qua item ratione acies instruenda, aut hostes inuadendi, & reliqua id genus, singulis præcipit. atque ita aliæ sub alias subiiciuntur, neque tamen in infinitum progredi hæc reductio potest: sed vnam quandam omnino statuere necesse est, quæ & ipsa aliis omnibus præsit, & finem habeat omnium aliorum perfectissimum, maximeque expetendum. Potentiam verò hic artem vocat * ob materiam in qua artes versantur: materia enim potentia appellatur vtpote in potentia considerata tam quæ absolute ac simpliciter, quam quæ secundum quandam rationem fertur. ex qua artes quoque potentia dicuntur, † quippe quæ nō necessitatem, * sed ambiguitatem quandam in se habent, qua & consequi finem suum, & frustrari eo interdum possint. materiam autem absolute ac simpliciter eam dicimus, quæ est communis omnibus * secundum quandam rationem autem: eam tantum quæ vnus cuiusque propria est.

* ἀσπίδοφορικῆ:

* εἰς τὸ ἐνυλοποιεῖν ὀλικὸν τὸ εὐχόμενον.

* εἰς τὸ ἐπαμοφοτερεῖν ἐχρῶσαι. i. in utraq; partem vergere, & ambigua sunt. * πᾶσι δὲ τῶν προσεχῶν ἐκείνων.

† τὸ τέλος τὸ ἐν ἑτέρῳ ἢ ἐν ἑαυτῷ. i. cuius finis opus existens sub alio est.

Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quippiam. sicut in antedictis scientiis.

Cum diuersos esse genere fines artium dixerit, vt alij operationes, alij præter ipsas opera quædam sint: atque in quibus opera sunt fines, in iis ipsa opera operationibus esse expetibilia: ne artes etiam aliquis perfectiores ac præstantiores eas esse opinaretur, quæ opera fines haberent, quam quæ operationes finesque earum ipsi magis expetendos iudicaret: atque inde fieret, vt verbi gratia, futuriæ artis opus felicitate quæ in operatione solummodo consistit, esset perfectius atque expetendum magis: futuriæque ipsa † quæ finem habet calcem quod opus est, præstantior quam illa cuius finis esset felicitas quæ operatio solummodo est, vt diximus, videretur: iccirco hæc subiungit. quæ eam vim habent, ac si ita diceret. neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionem spectat, in eo esse existimes: quod in aliis operationibus fines esse actionum artium, in aliis opera esse videamus. in ea enim solummodo arte cuius finis est opus, operationibus præstantius esse opus putandum est: quippe cum ob id operatio omnis efficiatur, in aliis minimè. fieri enim potest, vt artes quorum fines sunt operationes, longe præstantiores perfectioresque aliis multis sint, quæ præter operationes opera etiam habeant. id quod in frenorum effectrice, reliquisque omnibus quæ equestria instrumenta fabricant, ipsaque equestri, conspiciere facile possumus. nam huius finis est bene equitare, quam operationē esse manifestum est: illarū verò, opera. alia enim frenum, alia ephippia, alia calcar, alia aliud huiusmodi quippiā efficit: quorum singula opera esse præter operationes videmus. ipsam tamen equestrem omnibus his præstantiorem, finemque; eius aliis aliarum, quæ ei subiectæ sunt magis expetendum esse nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipsa præsidet.

Quod unus agibilem finis, qui civilis sit facultatis. Caput 2

Sigitur agendarum rerū finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: (in finitum enim ita fieret progressus, vanusque; & inanis appetitus noster esset) perspicuum est, eum summum bonum, atque optimum futurum.

Omnem hominis † eligendum habitum, omnemque actum, bonum appetere: esseque ex iis im perfectiores alios, alios perfectiores vt hi præsent, illi subiecti famulentur: perfectiorum item fines aliis præstantiores magisque expetendos esse, ex iis quæ superius dicta sunt satis constant. Hic verò queritur vnusne aliquis finis sit, sub quem alij omnes subiiciantur: vt esse hominis finis quatenus homo est, possit. nam communis omnium quæ sunt ea ratione qua sunt, finis est commune bonum, qui est Deus. sed oportet, vt singula etiam * bonum quoddam habeant suæ speciatim essentia maxime peculiare ac proprium, quod † proxime ac primò appetant, per quodque vbi id consequuta fuerint, maxime vniuersali ac communi bono pro rata cuiusque portione concilientur.

† εἰς ἀρετὴν. * ἀγαθὸν διαίτατον οὐκ εὐδαιμονίας οὐκ ἐπιπέδου ὄντος. † προσεχώς.

a. i. iij. lientur.

* ἀπλῶς. * εἰς τὸ μὴ εἶναι. * ἄπλω. * ὡς ἐν προκλήσει. * ὡδὲ γινώσκοντες. * ὡς μὴ τῆς ἀνθρώπινος ἐπινοήσεως. * ὡς μὴ τῆς ἀνθρώπινος ἐπινοήσεως. * καθ' ἑαυτὴν. * ὡς ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινος ἐπινοήσεως. * ὡς ἐπὶ τῆς ἀνθρώπινος ἐπινοήσεως.

lientur. Quemadmodum enim per propriam essentiam, quæ species est, in commune bonum vnumquodque ascendit, è qua si excidat ab essentia quoque * absolute excidit, * in nihilumque abit: ita per proprium bonum in commune bonum devenit: sique proprio frustratur, * comuni etiam frustratur necesse est. Quærit igitur hic sitne aliquis agendorum bonorum finis eiusmodi, qui cæterorum omnium perfectissimus atque ultimus habeatur: quique & per se in actionibus & propter se expetendus sit. hocq; adducendo ad id quod fieri non potest, ostendit, in hunc modum. si nullus est agendarum rerum finis, qui propter se quantum ad agendum spectat, & non ob aliud expeti debeat, in infinitum appetitus noster progredietur: at si in infinitum progredietur appetitus, nunquam perfectissimum quippiam assequetur. si autem hoc fiet, vanus erit atque inanis appetitus. si igitur nullus agendarum rerum finis propter se expetibilis invenitur, vanum esse & inane hominis appetitum necesse est: id quod est absurdum. quod enim vanè appetit, nullum bonum assequitur: quod vero nullum bonum assequitur, omni bono frustratur. omni itaque bono frustratur quod vanè appetit. est igitur agendarum rerum finis aliquis, qui propter se & non ob aliud * quantum ad agendum attinet, expetendus est. verborum vero dispositio per transgressionem facta obscuram reddidit orationem: quæ dilucidius immutari hoc modo potest. Si igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: perspicuum est eum summum bonum atque optimum futurum. Agenda autem sunt ea quæ nobis agentibus * comparantur: id est bona quædam quæ per artes, & methodos, aliaque id genus acquirimus. quæ cum inchoata quædam & imperfecta sint * utpote ad hominis perfectionem minime attingentia, finem quendam vnum habere necesse est, ad quem cum pervenerit homo, perfectus efficiatur: quique ipsum hominis quatenus est homo, bonum, agendorumque bonorum quæ agens ut homo recte facit, optimum sit: ad quem reliqua omnia relativa, bona ob ipsum sint. sic enim oratio clarior euadet. nam quæ interposita sunt, ad assumptionis confirmationem faciunt, quæ ita subintelligenda est. sed est agendarum rerum finis, quem propter ipsum volumus: neque omnia ob aliud eligimus: id quod de ea quæ vocatur felicitas, dici manifestum est.

Nonne igitur magnum ad vitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus. Hæc ad boni huius inquisitionem incitare quodammodo videntur. cum enim esse id superius ostenderit, nunc ad illud quid sit, inuestigandum inducit. Quando igitur tale quiddam est, inquit, qui communis omnium bene exactio * factorum est finis: cognitio eius ad vitam nostram magnopere conferret, ut ea recta sit. Nam si tale quippiam non invenitur, vanum omnino est de eo, quippe cum nihili sit, inquirere. si etiam invenitur, neq; nobis eius cognitio quicquam conducit: simili modo superuacanea eius rei, cuius cognitio nullam nobis utilitatem afferat, inuestigatio est. At si & est, & cognitio eius magnū nobis momentum ad rectè agendum affert: in eo verò labor impendendus, maximeque studendum ut quid sit cognoscere valeamus * momentum enim hic utilitatem & auxilium appellat. est autem à lancium translatione sumptum, quibus in ponderibus librands uti consuevimus: nam sicut in illis ea quæ in alteram partem propendent, leuioribus præferuntur, utpote conferentia iis qui momenta ac propensiones expendunt: ita in omnibus, quæ utilia sunt, momentum asferre ad illa dicuntur, ad quæ conducunt. Quam rem ita esse, magnūque ad vitam momentum finis cognitionē exhibere, sagittariorum similitudine confirmat. nam si quemadmodum sagittarij, inquit, scopum habeamus, magis decorum assequi possemus, sicut enim sagittarij qui temere iaciunt, ad nihilque respiciunt, quod feriant, nunquam in sagittandi peritia boni euadent: sic qui * bene & honeste viuere student, nisi finem aliquem habeant, ad quem studium suum intendant, boni in agendi habitibus effici nullo modo poterunt. si verò utriusque scopus aliquis ac finis proponatur, ut ad eum operatione: suas ac studia dirigant: efficietur, ut facilius utriusque bonum suum consequantur.

Quod si ita est experiendum quidnam is sit, * figura comprehendere: cuiusque scientiæ, vel facultatis censeatur.

Quod si ita, inquit, huius finis cognitio necessaria est, periculum faciendum an aliquo modo possimus ad eos qui nulla eius intelligentia imbuti sunt, quid nam is sit, tradere: cuiusque scientiæ vel facultatis censeatur, crassiore quadam ac veluti figurata vsi comprehensione. nam cum sit, eiusque cognitio

cognitio magnopere ad vitam conferat, ut ex iis quæ superius dicta sunt, patet: quomodo cognitionem eius aliquam percipere poterimus, nisi prius substantiam intelligamus? quæ quæstio quid sit, manifestare consuevit. id est ea quæ, quæ sit * rei essentia explicat oratio. Cumque finis hic sit agendorum bonorum perfectissimus, scientiam aliquam vel facultatem cuius is finis sit, statuere necesse est. scientia vero à facultate vel potentia in eo differt: quia illa cognitio est, quæ ex necessariis ac per se propositis, primisque; ac * proximis, causisque; conclusionis constat, vel etiam conclusionibus ipsis quæ ex huiusmodi sumptionibus fuerint collectæ: ita ut ex antecedentibus minime possit aliud atq; aliud concludi, sed semper vnum atq; idem scientificè sequatur. facultas autem vel potentia * ex iis quæ plerumque; eueniunt, efficitur: neq; vnâ semper, sed alterâ etiam interdum contradictionis parte cõcludit: potentia propterea appellata quia anceps est, potestq; in vtranque partem euadere. Nam quemadmodum contrariorum susceptrix materia potentia ea de causa vocatur, quia suscipere * vicissim vtranque; possit: simili modo potentias eas artes dicimus è quibus nõ necessario altera contradictionis pars, sed quandoque; altera quoque; euenire consuevit, cuiusmodi sunt * differendi ars, atq; oratoria. quæ vtrique; in proposita quæstione vtranque; contradictionis membra pertractant. neq; necessitatem vllam habent, ut in altero probando tantummodo versentur: sed in altero etiam opposito conantur persuadere. Eiusdem generis quoque; sunt * coniectatrices: ut gubernatoria ac medicina: in quibus interdum qui operantur bene omnia exequentes periclitantibus salutem exhibent: interdum fit, ut præcepta ipsa sine suo frustrantur. Adde quod huiusmodi artium artifices contrariorum periti cum sint, possunt in vtram libuerit partem ipsis vti: * ut non tam salutis, quam perniciæ subiectarum sibi rerum auctores efficiantur.

Videretur autem esse eius quæ maxime principalis, maximeque; architectonica est. cuiusmodi civilis apparet.

Nam si hic finis omnium qui in actione sunt, finium perfectissimus est atq; ultimus, omniaque agenda bona excedit: ars etiam, cuius is finis est, reliquarum omnium præstantissima sit atque architectonica necesse est: quippe quæ reliquis omnibus imperet, finemque; habeat cæteris omnibus magis expetendum. cuiusmodi civilis, non dixit est, sed apparet: quod ex operationibus ipsius continuo probat, ita subiungens.

Quippe quæ quanam esse in ciuitatibus scientiæ oporteat: tum quales quemque; discere, & quouisque constituit.

Si enim hæc quæ esse in ciuitatibus scientiæ, & quæ non esse, qualesque; à quibus disci debeant, statuit, modumque; etiam ipsis præscribit: qui fieri potest, ut omnium non sit architectonica, ac dominatrix? nam aliæ architectonica licet subiectis sibi artibus & vtantur & imperent: non tamen debeant illæ esse necne, inquirent: neq; aut quouisque; eas in operibus progredi, aut qualè vniuscuiusque; esse artificem deceat, ut arti * conueniens congruusque; sit, curam vllam habet. id quod civilem facere manifestum est: dum vel prouidet ne vanæ aliquæ artes in ciuitatibus, quæ nihil ferij possunt honestique; perficere, exerceantur: quæ ciuiliū animos in lusionibus quibusdam, inutilibusque; opificiis occupantes bonos mores corrumpunt: qualis funambularia, & saltatoria, multaque; alia sunt. vel dat * peram ne malæ artes existant: ne malefici aliqui in ciuium nocumentum aliqua machinentur, ne r * octu vel perfossis parietibus, vel * disiectis tectis in alienas domos ingrediantur, templa diripiāt, ignem domibus atq; hominibus exitialem subiiciant: aliaque; huiusmodi faciāt, quæ in aliorum perniciem tendunt. accedit etiam quod si quæ artes vtilis hominibus sunt, ne eas quidem inexas pensas relinquit: sed moderatur quæ maxime ne supra quæ ex vsu sit, progressæ in superuacua aliqua, atq; absurda delabantur, * ludicra quædam quæ nihil in se boni ac ferij habeant, exercentes. perinde ac fabrilis, cum vel ceruos ligneos salientes, vel currentes muscas, vel reptantes serpentes, vel tale quippiam fabrefacit, * quod animos hominum lusionibus oblectans à studio rerum agendarum auocare consuevit.

Videamusque; vel maxime honorabiles facultates, qualis est militaris, factis militaris, & oratoria, sub ea esse collocatas.

Ciuilem hic ostendit scientiarum ac facultatum quæ in ciuitatibus sunt, esse præstantissimam: duobusque; modis id declarat. primum quantum ad rationem ipsam attinet, quam ad ipsam habent facultates, quæ maximo in honore sunt, militaris, oratoria, ac familiaris: quæ subiectæ ipsi sunt, * eiusque; imperio administrantur. ad civilem enim pertinet, & imperatori * præscribere quomodo uti exercitu debeat: & oratori, quomodo & quouisque; in deliberationibus, aut iudicijs, aut * demonstra-

* εἶναι πράγματι. * ἀμείωται. * ἐκ τῶν ὡς ἐπι το πολὺ. * ἀνὰ μέρος. * διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ. * σοφιστικαί. * ὡς μὴ μόνον σωτῆρες, ἀλλ' ἐστὶν οὗ καὶ ἐπιβόλαι κακῶς ἢ ὑπερμενῶν γινόμενοι. * κατὰ μὴν. * διαφροσύνης. * πικρὰ δὲ τὴν τέρπην. * χεῖρα παιδῶν ἐφ' ἑαυτὴν. * ἰ. quo delectetur animi iustibus letantes.

res publicis... monstracionibus vtendum oratione sit: & familiari, quomodo honeste ac iuste domum, secumque habitantes regat ac conseruet. Deinde quantum ad rationem spectat, quam ciuilis ad ipsas habet, idem demonstrat: cum inquit.

Cum enim ceteris actiuis scientiis hæc vtatur, quid item agendum, à quibusque abstinendum præscribat, ac fanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, vt is bonum ipsum humanum sit.

Nam si & maxime honorabiles facultates huic subiiciuntur, eiusque imperio ac moderamine administrantur, & scientiæ actiue iccirco sunt, vt vsui eius inseruiat. ipsaque est quæ leges de honestis ac iustis in ciuitatibus instituit: atque ita ante omnes alias hominum societates & res publicas in officio cõtinet: nullaque, inuenitur alia quæ antecedit, sed ipsa præeminet, ac præest, aliæ sunt inferiores ac subditæ: quominus fines etiam aliarum fini huius subditi fiat, ad eumque referantur, fieri nullo modo potest: qui sanè finis bonum ipsum humanum erit.

Nam si etiam & vni homini & ciuitati bonum idem sit, bonum tamen ciuitatis & acquirere & conseruare, maius quid ac diuinius videtur.

Quomodo & eadem & diuersa sit ad seipsam comparata felicitas, hic manifestat, quippe quæ & ciuilis cuiusdam, id est moralis finis sit, & eius ciuilis, quæ simplici absolutæque ratione consideratur. vtraque enim eundem finem habet: quod est, vt in præsentia ita dicamus, virtutis opus perfectum: quod tamen in altera maius ac diuinius, in altera minus atque humanius habetur. atque hoc confirmat his, quæ ita subiungit.

Ac contentus quidem esse etiam vnusquisque potest, si vni soli: pulchrius tamen ac diuinius, si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur.

Si in vno bonum perficiatur, satis illud quidem dignum esse potest vt acquiescamus, contentique simus: vt pote cum pulchrum honestumque sit, siue id in se quispiam, siue in altero efficiat. pulchrius tamen ac diuinius, si ad gentem vel ciuitates boni executio pertineat: pulchrius, eo quod in plures explicatur pulchritudo, maiorque; inde ornatus existit: perinde ac si quis lucidiorem esse lucem dicat, quæ latius diffunditur, quàm quæ angustius spatium penetrat: diuinius verò, quia cum benefacere diuinum opus sit, quâto plura ea sunt, quæ beneficiis afficiuntur, bonaque; ac meliora redduntur: tanto maior beneficentia, atque inde diuinius opus existimandum est.

Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc via quæ ciuilis quædam est, appetit.

Cum tria sint omnia quæ in præsentia hoc libro proposita sunt: primum exordium huiusque pertinet, in quo illa omnia fuere declarata: principio esse quendam agendorum bonorum finem, qui omnium perfectissimus atque vltimus sit, & cui omnes alij subiiciantur. deinde eum, cum nobis ad vitam bene beateque; traducendam magnopere conducatur, esse inuestigandum: tum esse eum omnium optimæ scientiæ aut facultatis, quæ ciuilis est: atque ob id bonum hominis, quatenus est homo, proprium censeretur debere: postremo si quis bonum hoc in vno tantum exequatur, præclarum illud quidem: multo tamen præclarior futurum, si boni distributione in plures diffusa, in gente aliqua, aut ciuitatibus idem efficiatur. nunc igitur ad alterum exordium transit: in quo auditorem monet, quales sit de rebus his rationes expectaturus: prius tamen quod in primo posuerat, quasi cõfirmans, hæc igitur sunt, inquit, quæ præsens hæc discendi via quæ ciuilis quædam est appetit. hæc quæ nam? atqui de vno tantum modo sine, quod est humanum bonum, loquutus est. cur igitur non dixit hoc, sed hæc appetit. perinde ac si de multis intelligatur? an propterea fortasse quia cum hic de quo egit, finis perfectissimus atque vltimus sit, multique; alij sub eo contineantur, ad eumque reducuntur: necesse est singulos in suo quemque; statu atque ordine ad se pertinentia omnia adeptos per eos in supremum denique; peruenire: atque ob id plurali numero vsus est: vel, si hoc etiam dicendum est, ea afferri causa potest, cur quasi de multis dixerit: quod vnum & eundem finem alio modo in morali assequimur, quæ ciuilis quædam est, in vnusque; perfectione consideratur: alio, in ciuili simpliciter quæ cõmunius diffunditur. Queritur etiam quomodo moralis ciuilis quædam appellata sit: quod inde patet, quod ciuilis absolute ea est, quæ in gente aliqua aut ciuitatibus bonum exequitur: ciuilis vero quædam, id est non simpliciter atque absolute, quæ in vno tantum homine illud idem efficit. bonus enim vir ciuis etiam ipse quidam videtur, qui prudentium præceptis obtemperans virtutem exercet: ciuilis autem vir ille est, qui honesta & iusta ex se cognoscit, & docet in ciuitatibus, perfectionemque multorum assequitur. at ciuem idoneum, quatenus ciuis

reddat. * αὐτῶν. * ὁ φροσὶ πειθόμενῳ. * καὶ τῆς τε-

uis est, eum appellamus, qui & per se boni viri officium exercet, & cum aliis qui in eadem ciuitate degunt, bonum communicare consuevit.

De modo procedendi, & auditore morali.

Cap. III.

Satis vero hac de re dictum existimetur: si perinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat,

Hinc secundum præteritum exordium: vbi docet ceteram hic ac perpetuam quæ ex necessarijs constet, doctrinam minime expectandam: sed satis exactam eam futuram, si explicata fuerit, id est explanatione ac declaratione illustrata: perinde ac subiecta materia postulat. materia vero in vnaquaque arte ac methodo subiecta res appellari solet, in qua versatur. Cum igitur morali ac ciuili subiecta sint vitæ negotia, quæque; in iis fiunt actiones & operationes, quæ omnia vt plurimum euenire consueuerunt, neque; semper eundem modum seruant, sed interdum in cõtrarium delabuntur atque; excidunt: orationem quoque; quæ de huiusmodi subiecto pertractat, similem esse necesse est: vt minimè debeant in huiusmodi materia necessariæ demonstrationes requiri. nam cum oratio quasi mensura sit rerum de quibus agit, mensuramque; oporteat ad id quod metitur esse accommodatam: fieri nullo modo potest, vt quod semper in eadem stabilitate perseverat, illi accommodetur quod instabile est, ac plerunque & non semper existit. superabitur enim proculdubio ab eo quod semper est, id quod aliquando, quò minus perpetuò sit, interrumpi consuevit. si igitur perinde ac subiecta materia, hoc est honesta ac iusta postulant, quæ inter homines fiunt, explicatio, id est manifestatio ac declaratio facta fuerit: satis exacte dictum existimetur. neque tamen quispiam debet moralem ac ciuilem methodos iccirco reiciendas putare: quia talem de ipsis Aristoteles doctrinam polliceatur. nam eadem de causa oportet etiam elegantissimas quasque ac præstantissimas artes repudiare: cuiusmodi est grammatica, rhetorica, medicina, ac dialectica, ac ceteræ demum omnes quæ in materialibus rebus versantur: immo naturam quoque ipsam cuius in materia, materialibusque; rebus negocium est: propterea quòd non stabili semper tenore progrediuntur, sed quandoque errant, ac sine suo frustrantur.

Nam exacta tractatio non simili modo in vnoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium opificiis.

Hæc confirmant in moralibus & ciuilibus exactas ac necessarias rationes requiri minime debere, eo quod neque; omnis artium oratio exacta est: neque; simili modo ab vnoquoque; artifice exigitur, vt in sua arte exquisitum atque absolutum opus præstet. id quod ex opificibus artibus, earumque opificiis comprobatur. opifices autem artes, id est ἀμιουργικαὶ illæ dicuntur, quæ operis alicuius effectrices sunt. opera vero ipsa effecta opificia appellantur, cum enim in tria genera diuidantur artes, in speculatiuas, actiuas, effectiuas: ex effectiuis hoc probatur, id est exactam perfectionem non esse in omnibus similiter requirendam: propterea quod patere euidentius id potest in his, quarum subiecta & opera quænam & qualia sint, sensu percipiuntur. Ecce enim, vna artis species est formæ hominis quatenus est homo, imitatrix: quæ pro subiectorum differentia in varias postea species distribuitur. primum in picturam & statuariam: statuaria in fictoriam, conflatariam, sculptoriam, fabrilem, & marmorariam, & siqua alia huiusmodi est. inter quarum artifices pictor est, à quo plurimum omnium quantum ad imitationis expressionem attinet, exigatur: quippe qui obsequentem maxime ac tractabilem materiam subiectam habeat. fictor vero qui cera ac luto aliisque; huiusmodi utitur, debet minus quidem quàm pictor: reliquis tamen omnibus amplius præstare. at qui metallorum conflatione vel cusione aliquid fabrefacit, solet ab eo minus exactum quàm superioribus: paulo tamen quàm ab aliis absolutius ac perfectius opus requiri. simili modo faber & scultor reliquis omnibus cedentes, marmorarium expolitione operis superabunt. ipse vero marmorarius cum subiectum nactus sit maxime omnium intractabile ac contumax, minime omnium elaborata opera & præstat & præstare debet. satis igitur vniciusque; est, si perinde effecerit ac subiecta materia postulat. Genus autem hic Aristoteles quemadmodum multis aliis in locis subiectum appellat: eo quod vtraque hæc similitudinem quandam ac proportionem inter sese habent. Nam & genus quia differetiarum accessu in speciem abit ac formatur, materiæ admodum simile est. & materia quia per se confusa & minimeque; distincta cum sit, formis quasi differentiis quibusdam distinguitur: rationem quandam generis obtinet. adde quod quemadmodum genus potestate nihil aliud est quàm species ipsæ, & è potestate in actum progreditur: ita materia potestate cum sit omnia ea quæ ex ipsa efficiuntur, ex priuatione in formationem procedit.

λειότητος ἐν πολλοῖς ἐπινοήματα. i. & perfectione inter multos consequitur. * ἀκριβῶς καὶ ἀπαροχθροῦ σοφ. i. certâ exactâque; minime infirmâ.

* ἀσβεδέλυτ τε δάει. i. fasti dire.

* τεχνικὸς λόγος, id est sermo de artibus.

* ζωομορφικὴ, ἀνδρῶν ὑπομιμήσις, κερτοπλαστικὴ, γλυφικὴ, τεχνητικὴ, λιθοζοικὴ partes illius artis quæ formâ hominis imitatur

* ἀδιάρθρωτος.

* εὐδότησι.

Honestia

UNIVERSIDAD DE SALAMANCA

GREDOS USAL ES

Eustratii in Moralium Arist.

Honesti autem & iusta de quibus ciuili considerat, tantam differentiã tantumq; errorem in se habent, vt * lege, non natura esse videantur.

* νόμοι. lege. Veteres autē lege, uel secundum legē esse dicebant. τὸ πρὸς τῶν ἀνθρώπων νομιζόμενον. τὸ δὲ διορίζον. i. quod homines existimant & opinantur. lege Hipp. de nat. hum. & Gal. in comment. * λόγοι. * ἀπλῶς.

Cum ostenderit Aristoteles qualis futura sibi oratio sit in cōmentariis his moralibus, satisque esse dixerit, si pro subiecta materia explicatio fiat: deinde ad vniuersale deueniens docuerit non omnes * disputationes perfectam admittere ac certam explicationem, sicut neq; opificia: ad præsentem rem nunc descendit: & inquit, honesta ac iusta quæ inter homines sunt de quibus ciuili considerat, multam habere in opinione & opinione constare, nihil autem esse natura videantur. errorem: atq; adeo vt sola institutione & opinione constare, nihil autem esse natura videantur. iccirco quia ea quæ natura sunt apud omnes eadem reperiuntur: honesta vero ac iusta nõ ita: sed de iis alia aliis & opinio, & institutio habeatur. possumusque vniuersale particulari coniungere, atq; inde rationem colligere in hunc modum. Honesti ac iusta quæ apud homines habentur, sunt diuersa inter se, atq; errantia: sed de errantibus ac diuersis certam tradere disciplinam non licet: efficitur igitur, vt de humanis, honestis, ac iustis certam tradere disciplinam non liceat.

In bonis etiam talem quandam errorem inesse propterea patet, qd multis damna ex ipsis eueniunt: nonnulli enī ob diuitias, alij ob fortitudinē periere.

Primi huius Nicomachiorum moralium libri scopus est, vt diximus, de humano bono agere: iccirco Aristoteles cum hic quali vsurus sit dissertatione, proposuerit, communioribusque assumptis omnia & honesta & iusta complexus sit, de quibus ciuili pertractat: deuenit rursus ad ipsum humanum bonum de quo quæstio est: atq; ait, quemadmodum in honestis ac iustis * absolutē in quibus ciuili versatur, diuersitas quædam atq; error apud homines reperitur: ita quoque in bonis quæ apud eosdē sunt, idem reperiri. cur? propterea qd, inquit, euenit, vt multi ex iis quæ bona existimant, damno afficiantur. diuitiæ enim, fortitudo, & sanitas, multa q; id genus alia, quæ bona hominibus videntur, necis occasione nonnullis attulere: quippe cum non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti: multi item sua ipsorum sanitate ad prauas res abutentes interierint. fortitudinem verò hic fortasse non animi virtutem appellat * quæ in æquabili iracundiæ motu atque appetitione consideratur: sed corporis, quã vim ac robur vocant, fortitudini animi correspondentem. Nam sicut in animo quatuor generales virtutes sunt, prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia: ita in corpore quatuor illæ inueniuntur, * sensuū vegetatio atq; integritas, robur, pulchritudo, & sanitas: quæ illis animi proportionē respōdent. prudentiæ, sensuum vegetatio, quasi in animalis corpore quædam sita cognitio: robur fortitudini, quod corpus validum * laborisq; patiens reddit: temperantiæ, pulchritudo quæ æquabilitatem quandam & in magnitudine, & in cōgrua partium corporis inter se compositione affert: iustitiæ vero sanitas, vt pote quæ in humorum temperatura naturalem æqualitatem conferuet. si igitur hæc significatione fortitudinem sumas, * apte erit hic cum diuitiis coniuncta: cum etiam ipsa bonū instrumentarium sit, quod pro vsu ratione possit quantum in nobis est, vel prodesse vel nocere: nisi videlicet extrinsecus aliqua habentibus per inuasionem sit occasio. Quod si fortitudinem propriam quæ animi est, sumptã hic esse affirmes, dicere poteris vnum vni Aristotelem, hoc est bono cuidam externo ac corporis, alterum internum atq; animi recte appofuisse: vt ostendat in iis quoque quæ propriè bona apud nos sunt, inesse quandam ambiguitatem: propterea qd efficiuntur quandoque, vt ex eis etiam quibusdam nocumenta contingat. cum vel ob inuidiam insidiis appetuntur, vel cum pugnant: atq; id * aperte interdum, interdum inopinatò euenire consuevit. vt vulgatum illud verbum comprobetur, quo dici solet, * ignauorum esse propriam se curitatem: eorumque matres fletu ac luctu omnino carere.

Contenti igitur erimus, si nos cum de talibus & ex talibus differimus, pingui quadã minerua, atque * adumbrata figuratione verū ostendamus: siq; cum de his, quæ plerunq; eueniunt, dicimus, ex his similia cōcludamus.

Quoniam, inquit, tanta est in honestis ac iustis rebus atque etiam bonis quæ apud homines sunt, ambiguitas, vt nulla de illis certa opinio, nullusq; cōsensus inter eos sit: si etiam nos cum de huiuscemodi agamus, neq; exacta aliqua & subtili inuestigatione, sed rudiore quodam modo & crassiore, neq; perspicuè admodum, sed * sub adumbrata quadam figuratione verum ostēderimus: ac quiescere ac contenti esse his debem. simili modo quia subiectæ res necessariae minime sunt, neq; eiusmodi, vt eodem semper cursu ferantur, sed plerunq; eueniunt: demonstrationes quoque

* θεωρημένην ἐν συμμετρῳ τῆς τῆ θύμης καὶ ὀρέξεως. i. quæ cernitur in moderatione impetus illius animæ facultatis, quã antimositam appellat. * ἐναίοθησις. * φερέπον. * προσφύως σωτέλαγμα. * ἀλόγως. te mere. * δειλῶν.

* τὴν πρὸς τὰς ψυχὰς.

Librum Primum.

ex similibus propositionibus conficiatq; inde conclusiones non necessarias, sed plerunq; euenientes euadere necesse est: quippe quæ non necessaria proposita consequantur. cum enim & ea quæ sunt & quæ fiunt, non necessario omnia vel sint vel fiant, sed quædam reperiuntur, & quæ quo minus perpetuo, vel sint vel fiant, interrumpi consueverint: efficitur, vt illud rerū genus introducatur, quod quia & esse & fieri alio atq; alio modo potest, & possibile appellant. idq; in tria diuiditur: in ea quæ plerunq; in ea quæ raro: in ea quæ ex æquo eueniunt. In necessariorum contemplatione sciētia versatur, quæ etiam ipsa necessaria est, & ex necessariis necessaria colligit ac cōcludit. in eo possibili quod plerunq; fit, artis negotium est, quæ ex similibus propositionibus, similia, hoc est plerunq; euenientia conficit. circa τὸ ἐπισην, id est quod ex æquo euenit, ratiocinatio, atq; electio fieri solent: quæ cum iudicatrici facultates sint, vtriusq; contradictionis partes æquo examine perpendunt ac librant: atq; ex iis vtra visa fuerit melior, eligunt, alteriq; antepōndam cōsent. Id vero quod raro cōtingit, nulla facultas cōsiderat: quod veteres quia de eo reddere rationem nullam poterāt, fortunæ & casui & ascripsere. Quia igitur res agendæ ex illis sunt quæ non semper, sed plerunq; eueniunt, vt pote impeditæ aliquādo & interpellatæ: qui de illis agit siue vt honestas vel turpes, siue vt iustas vel iniustas, siue vt bonas vel malas eas cōsideret: sanè cum ex plerunq; euenientibus propositiones assumat: talia etiam cōcludat necesse est. Quapropter si quis huiuscemodi aliquid vel bonum vel honestum vel iustum esse probauerit, licet aliquādo etiam mentiri deprehendatur: nõ est tamen ob id, modo vera plerunq; oratio eius sit, ac cufatione dignus existimandus. nam neq; ex necessariis, neq; necessaria colligit: sed eiusmodi, quæ nonnunquã & interrumpi, & esse alio modo possunt. παχυλῶς autem, id est pingui minerua dixit, id necessariarum demonstrationum subtilitati: τὸ πῶ, id est crassius, & ceu adumbratione quadam perspicuitati & euidentiæ: ἐν δὲ ἐκινῶσαι vero, id est ostendere demonstrationi opponens. Demonstratio enim & ostensio, id est ἀπόδειξις & ἐνδειξις in eo differunt, qd illa perspicuam & certam quæsitæ rei manifestationē nobis facit: hæc obscurius quibusdam quasi informationibus, atq; imitationibus, seu, vt ita dicam, representationibus res exprimere conatur illud verò cum inquit, de iis quæ plerunq; eueniunt, necessariis opponit: propterea quod necessariorum ordo nunquam, illorum aliquando interrumpi consuevit. subtilis autem demonstratio ea est, quæ ad primas vsq; & τ medio carētia principia ascendit: quæ in iis quæ plerunq; eueniunt, reperiri nullo modo possunt: vt crassioribus rationibus omnino acquiescamus necesse sit, imaginibus ac figuris & significationibusq; duntaxat adducti. quæ enim ex verisimilibus sumptionibus, iisque quæ tam esse quàm non esse possunt, constat ratiocinatio, nihil aliud esse quàm demonstrationis figura atque imago videtur: cum non solum * ex illis quæ per se sunt, & primis ac medio carentibus causisque conclusionis non conficiatur, sed ne ex illis quidem quæ ex huiuscemodi aliis fuerint conclusa.

Eodem modo etiam vnusquisque debet ea quæ de aliquo dicuntur, admittere. est enim eruditi eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur.

Cum dixerit qualis in proposita re sibi esse possit dissertatio: auditorem etiam monet, quomodo erga ea quæ ita dicta sint, affectus esse debeat: & inquit eodem modo ipsum quoque oportere ea quæ dicuntur, admittere, id est vt ex non necessariis collecta sunt, ita non necessaria à dicente ostendi, sed vt ex his que plerunq; eueniunt collecta, ita ex eo quæ plerunq; eueniunt expectanda sunt atq; eatenus ea rectè se habere existimare oportet, vt non necessarium quippiam in talibus exigatur. regulam deinde quandam tradit, quatenus in qualibet re exacta ac certa exquirenda explicatio sit: cum inquit, eruditi esse viri, id est multarum rerum peritia præditi, eatenus in vnoquoque subiecto exactam explicationē requirere: quatenus pati rei ipsius natura potest, si vero eruditus is est, qui rationes vniciuiq; subiecto accommodatas exigit: in eruditus proculdubio ille qui contrarium fecerit, erit putandus: * vnde id postea subiungit: [NAM & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demonstrationes exigere, simile vitium videtur] mathematicus enim omnis tale habet subiectum, vt ea quæ per se illi accidunt, ex necessariis, ac primis, ex iisque quæ per se sunt, medioq; carent propositionibus, demonstrat. orator autem vel * ex probabilibus, vel ex iis quæ videntur probabilia, subiectarum sibi rerum confirmationes facit, quæ auditoris assensum non vehementer mouent: vnde etiam qui tantum ad suadendum quomodo-

† Διακοπὴ τοῦ μὲν τῶ ἐπισηνῶν τῶ γλῶσσῳ quasi dicant. intercepta ne sint uel fiat. † ἐν δὲ ἐκινῶσαι.

† ἀνεδέστο.

† ἀμέσῳ.

ἐμφάσει.

* ἐκ τῶν κατ' αὐτό.

* καὶ ἐργον ἔθελον ἐπιφρονέμενον, φάσκω.

* ἐξ ἐνδόξων.

cunque spectant, suaforia ac probabiles, no autem necessariae appellantur. si igitur aliquis sit, qui mathematicum suasiones afferentem approbet, neque ab eo demonstrationum necessitatem requirat: oratori vero non acquiescat, si suadere tantum voluerit, sed scientiae effectrices demonstrationes desideret: is plane & rerum naturae aduersatur, & imperitiam suam manifestat [quippe qui ignoret quo in huiuscemodi artibus iudicio utendum: quidque ab vnoquoque in confirmandis suis exigendum sit. quorum vtrunque vitium est a recto officio aberrans.] Nam quod ille qui in aliquo ita eruditus est, ut iudicare rationes eius possit, ab artis vel scientiae illius professore diuersus sit: omnibus patet. illi enim satis est si experimeto quoda solummodo didicerit, geometricas * verbi gratia, rationes ex talibus debere sumptionibus constare, atque ita colligi, talesque conclusiones conficere: atque ita possit iudicare, an is qui vel geometriam vel geometricas rationes profiteatur: ex talibus atque ita ratiocinetur, taliaque concludat. artificii vero geometricae quoque operari necesse est: easque demonstrationes afferre, quas scientiae subiectu postulat. Idem de vna quaque arte & scientia existimandum est.

Quae inclusa sunt semicirculis, non sunt in graeco codice.

* τυχόν.

* απλως.

* η γαρ γινωσκεις εκαστα παραγματος γνωμων τις εστι της κατ'αυτο ορθοτητος εν τη ψυχη της γινωσκοντις. i. cognitio uniuscuiusque rei est quaedam norma rectitudinis ipsius rei, sita in animo cognoscetis. Interpretatur legisse κεινους. i. in sequentibus. ubi est κατ'εκεινο.

* απλως.

* ολοκληρα της λογιστικης. i. integer sermo sic habet.

* εκ παραλλληλων εστι το αυτο.

* εσομ προς το φαινόμενον. i. quatenus apparet.

Verum vnusquisque ea recte iudicat quae cognoscit: atque eorum bonus iudex est. vnamquamque igitur rem bene iudicat, qui in ea: * absolute vero omnia, qui in omnibus eruditus est.

Ex tribus prooemiis quae primo huic moralium libro praeposita sunt, hoc est tertium, vbi declarat qualem oporteat esse auditorem eorum quae hic dicuntur. nempe eruditum in his, quae dicuntur esse debere. si enim non nouit, recte iudicare non poterit: si recte non iudicabit, neque recte prorsus admittet & probabit. quatenus vero scire cum necesse sit, qui idoneus rationu iudex esse velit: iam diximus. vniuersalem autem orationem facit cum ait: [vnusquisque; ea recte iudicat quae cognoscit, & eoru iudex est bonus] * cognitio enim vnuscuiusque rei est, quasi norma quaedam eius rectitudinis in mente cognoscentis sita: cui rem cum applicat, ille qui discernere vult, facile inuenit, congruatne cum norma res, an eius examen transgrediatur: sique congruentem inuenit, vt bonam laudat: sin minus, merito, utpote a regula discrepante vituperat. qui igitur cognoscit, quae natura sit rei quam iudicare vult, is eius cognitionem adeptus est: qui vero cognitionem est adeptus, regulam & normam habet: qui autem normam habet, habet id quo rem iudicaturus est. quod qui est consequutus, iam habet quo recte ferre iudiciu possit: contra vero, qui no cognoscit. vnde ille bonus iudex, hic prauus euadit. [vnusquamque; igitur rem bene iudicat, qui in ea: * absolute vero omnia qui in omnibus eruditus est.] * integra ratio ita habebit. omnis qui aliquid recte iudicat, illud cognoscit. omnis vero qui aliquid cognoscit, eruditus in eo est. eruditus igitur in eo est omnis, qui aliquid iudicat. estque syllogismus in prima figura. sed hic maior propositio, more oratoru fuit praetermissa. atque haec est horum verboru sententia. Cum vero ita dixerit, vnusquisque ea bene iudicat, quae cognoscit: & eoru bonus est iudex: videtur tam eos qui cognoscunt & iudicant, quae cognoscuntur & iudicantur, particulatim ac sigillatim sumpsisse: re vera tamen vniuersale est enunciatur: vt siue dicamus, vnusquisque bene iudicat, siue omnis bene iudicat, quae cognoscit, eandem vim habeat: quippe cum omnis non vniuersale, sed vniuersaliter significet. nihil enim aliud est omnis quam singulorum collecta multitudo: nam & vnusquisque; ex omnibus, & omnis idem in sensu, ac significato plane est. Idem de iis quae cognoscuntur, & iudicantur, dici potest. siquidem quae, omnes qui cognoscunt & iudicant, cognoscunt & iudicant: ea profecto omnia sunt, quae cognoscuntur & iudicantur. Iam vero bene iudicare vnusquemque; quae cognoscit, & eoru bonum esse iudicem * ex mutua significatione idem est: vtraque enim. hoc est, bene iudicare & bonum esse iudicem, idem valent, illud autem, vnamquamque igitur rem bene iudicat, qui in ea est eruditus, syllogismi conclusio est, ex vna tantum sumptione collecta: * quae quidem etiam ipsa quatenus apparet, particularis videtur: & tamen vniuersalis re vera est: cum omnia singularia hic significet, & quasi per inductionem & summatim colligat: atque ita vniuersale confirmet: quod etiam statim ita subiungitur, absolute vero omnia, qui in omnibus eruditus est. in hunc modum Aristoteles rationem hic disposuit. Sed illud tamen dubitandum adhuc relinquitur. nam vnamquamque; rem bene iudicare qui in ea eruditus sit, veru est, ac manifeste patet. aliquid vero in omnibus esse eruditum, vt recte omnia queat iudicare: videtur fieri nullomodo posse. quomodo enim vnus esse aliquis potest, qui omnia sciat, & bonu omnium iudex sit: neque enim natura comparatum est, vt vnus aliquis ex singulis omnia ea sua cognitione actu comprehendat quae absolute, homo quatenus est metis ac scientiae capax, consequi naturam potest. fortasse igitur, non quia fieri possit, hoc dixit: sed quia cum singuli omnes homines sub vniuersalem reducatur hominem: simili modo etiam qui sigillatim eruditi sunt, sub

sub vniuersalem vnum eruditum referri necesse est: atque iccirco quasi statuens eum, ac fingens, ita inquit: vt ita intelligendum sit: quemadmodum qui in vnaquaque; re eruditus est, illud recte iudicat, in quo est eruditus: sic si quis fingat aliquem eiusmodi reperiri, qui in omnibus absolute eruditus sit: bonus omnium iudex efficietur. Vide tamen ne arbitreris cognoscentem & eruditum hic eum dici, qui omnibus disciplinis eruditus sit: sed qui multarum rerum experientia calleat, possitque; inde omnia sibi ad iudicandum proposita peritia recte applicando recte iudicare. quemadmodum in multis videre est, qui licet nungquam picturam exercuerint: de aliorum pictis tabellis ferre apte iudicium possunt. id quod in aliis quoque; artibus vsu venire manifestu est, adde quod ipse quoque; Aristoteles multis aliis locis in hoc significato usus esse, eruditionis, id est παιδείας vocabulo inuenitur, vt perspicuum sit, aliam esse scientiae cognitionem, & aliam eruditionis. quae quidem eruditio cum multarum rerum peritia sit, satis idoneum reddere aliquem potest ad ea iudicanda quae scientiae & artes efficiunt: siue speculatiuae, siue actiuae, siue effectiuae illae fuerint.

Atque hinc fit, vt iuuenis auditor ciuilis idoneus esse non possit: quippe qui imperitus actionu vitae sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur.

In tertio hoc prooemio cum proposuerit docere, qualis eoru quae dicenda hic sunt, auditor esse debeat: prius in vniuersum posuit, qualem esse eum oporteat, qui vnuscuiusque artis vel scientiae effecta sit iudicaturus: & deinde his communiter dictis ad propositam rem venit, non posse inueniens iuuenem idoneum esse ciuilis auditorem: idque; duobus argumentis ostendit. primum ex temporis breuitate, quae iuuenis adhuc in vita versatus, eius actionu peritus euadere minimè potuit, ex quibus & de quibus rationes constant: vt merito ea quae nondum expertus est, recte nequeat iudicare. atque; haec de iudicio. Est autem ratiocinatio in prima figura hoc modo. Iuuenis actionum vitae imperitus est. omnis qui alicuius imperitus est, illud minimè potest iudicare, cuius est imperitus. non potest igitur iuuenis actiones vitae, sed neque ea quae ex ipsis vel de ipsis dicuntur, bene ne an male habeant, recte iudicare. ex ipsis vero dicuntur ea, quae ut propositiones sumi solent: de ipsis, ea quae vt quæstiones, & conclusiones. Secundo argumento, iuueni ostendit harum rationum disciplinam vanam atque inutilem futuram: cum inquit:

Adde quod cum perturbationes sequatur, frustra & inutiliter audiet. finis enim non cognitio, sed actio est.

Oratio enim omnis, omnisque; actio & operatio ad finem quaedam spectat: sique; eo frustratur, frustra facta esse dicitur. Ita quoque; quae de virtutibus habentur orationes cum non ad contemplationem solam spectent, sed ad agenda honesta, amplectendumque; bonu: si finem hunc non fuerint consequutae, frustra & dicuntur, & audiuntur: inutilesque; esse auditoribus videntur. * Nam cum homo inter vite primordia ociosam habeat rationem, sensus vero, irracionalesque; appetitus in eo praeruerint, inualescentesque; proprias voluptates affectent: facile fit, vt ab his vehemètius ob generationem incitatis oppressus, ac superatus * vitam multis in perturbationibus traducat: praesertim cum natura etiam in eo, quippe quae tunc recens extiterit, nihil aliud magis, quam vt sit, curare videatur. iccirco quadam temporis mora opus illi est, nec non disciplina atque; institutione * ad hunc ex affectibus perturbationibusque; contractum stuporem discutiendum, velamenque; ignorantiae detrahendum: quo & cognoscere meliora, & praeponeere ea peioribus possit: vitamque; a ratione aliena auersari, eamque; eligere quae ex ratione rectiorque; iudicio traducitur. id quod & difficile admodum est, & * vi non mediocri indiget: eo quod assuetus iam malis a pueritia est iuuenis, plurisque; aestimare didicit absolute esse, quam bene esse: immo nullum aliud bonum honestumque; cognoscit, nisi corpus curare, utque; id valeat, beneque; habeat, summa ope niti. atque; hac de causa fit, vt non solum consilia & monitiones, sed saepe etiam derisiones, opprobria, contumeliae, quandoque; etiam verbera adhibenda sint, * vt ignaue huius vitae remissioni, virtutis industriae ac labori anteponat. propterea igitur iuuenibus vanu atque; inutile est huiuscemodi dissertationes audire, quia perturbationes sequuntur: irrationalique; assuetudini iudulgetes, nunquam boni quicquam agere constituunt. at vero haec ars non absolute speculatiua est, vt cognitione sola eoru que dicuntur, auditores contenti esse debeant: sed actiua: opusque; est cognitioni actiones adiungere: alioqui incassum oratio omnis & habetur, & auditur.

Interest autem nihil, iuuenis aetate, an moribus iuuenilis aliquis sit. non enim defectus penes tempus est: sed quia & viuit, & singula persequitur * ex perturbatione.

Interest conspiciendum. * η βία ουκ ολύγης δειόμενον. * ινα τ' εδονος αποσχομενοι βις. i. ut faciliore hanc vitam a laboribus abhorrentem relinquentes virtutem laboribus plena sequantur. * κατ'α το παθος.

† η αλλω την κατ'α το παιδευσης. † ετα ηλαθει προς η περικειμενον της των κοινως ειρημενον διδκνους και αυτο. i. Deinde ad re proposita venit, per ea quae communiter dicta sunt ostendens quod iuuenis est. * τδμ μεν λογου ηχη αργου, προλογισβαισας δε τας αιδησας η τας αλόγους ορεξις, η τα ιδεα επιζητησα ηδεια η τδρωνα. id est Ratione. n. habet otiosa, sensusque; antevententes, ac irracionales appetitus, propriasque; voluntates affectantes. * η πολυπαθως εμπαθως. * υσε δισκοει δια διναι αυτω τδμ καου της εμπαδειας. i. ut grauis ille sopor discutatur, quo affectum commotiones λόγου Interest conspiciendum.

Posteaquam dixit iuuenem propositae dissertationis duabus de causis minime esse idoneum au- ditorem, partim ob vitae imperitiam, partim ob perturbationes: subiungit nunc neque omnem senem, aut aetate prouectiorem ob tempus solummodo ad haec percipienda esse aptum: * sed oportere etiam ipsum ab omni perturbationum dominio esse liberum: si modo accommodatus auditor futurus est. quippe cum etiam iuuenis non tam ob aetatem ad haec intelligenda ineptus dicatur: quam propterea quod a perturbationibus subiugari consuevit: * ut prauitate quasi collumbari quodam iniecto grauata ac depressam rationem habens pronus in terram semper, in eiusque fruitionem despiciat: suspicere nunquam, aut attolli sursum permittatur: oculusque mentis eius crassa perturbationum caligine quasi nube quadam obiecta impediatur, quo minus transpicere, ac videre bonum ipsum possit. Quapropter si senex aliquis sit, qui perturbationibus afficiatur: neque ipse erit harum rationum idoneus auditor: eo quod etiam in ipsa aetatis senectute uerax id est, iuueni- lis moribus, hoc est, iuueni similis est: & ex perturbatione uiuit, & singula persequitur, appetitio- nemque habet irrationalem, & perturbata. * [persequi uero, id est, diligere] hic, pro inquirere po- situm est: qui enim vehementer aliquid appetit, & quaerit, ad seque attrahere atque apprehendere stu- det: persequi id quod appetit, dicitur, translatione ab iis sumpta qui fugientes persequuntur, & comprehendere uolunt.]

Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit. Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat. Incontingens enim ille est, qui cum ma- la quadam consuetudine trahitur, * ad rationem quidem recurrit, eiusque imperiis conatur suum praeter rationem incitatum appetitum reprimere: sed continere tamen non potest. Quemadmo- dum igitur in illo, licet ratio malum esse nouerit appetitui temere atque irrationabiliter inci- tato acquiescere, uelut a flagitiis abstinere: a perturbationibus tamen vincitur, praua consuetu- dine subiugata: sic unusquisque, qui ex perturbatione uiuit, orationes de uirtute & bono * auribus quidem admittit: sed nullam tamen ex ipsis, cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, per- cipere utilitatem potest.

Illis autem esse perquam utilis potest: qui secundum rationem & appe- titiones & actiones suas moderantur.

A contrario hoc sequitur ex his quae modo dicta sunt. sicut enim qui ex perturbatione & praeter rationem uiuunt, nequeunt ullum ex huiuscemodi dissertationibus consequi emolumentum: sic qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur, iis prodesse horum cogni- tio summopere posset. sed dubitaret aliquis: diceretque, uelle de his ullam omnino disciplinam tra- dere, tum uanum tum superuacaneum uideri. nam si prauis nulli subsidio esse ad correctionem pos- sunt: probi uero antequam etiam ea audiant, secundum rationem appetitiones & actiones suas mo- derantur: qui fieri potest, ut horum disciplina & illis uana, quippe qui utilitatem nullam percipiunt: & his, qui prius etiam quam quicquam discant, boni sunt, nulloque extrinsecus auxilio indigent: superuacanea non esse uideatur? [Cui dubitationi ita fortasse occurrendum est] quod boni ante quam quicquam didicerint, ex consuetudine sola bene agunt: neque, artis regulam aliquam habent, ad quam vitam actionesque suas dirigere ualeant: posteaquam uero facultatis huius praeccepta au- diuerunt, * artificum quadam ratione ac modo honestas actiones persequuntur. atque ita fit, ut in bono adipiscendo magis confirmetur: a ratione iam edocti ac persuasi, quando honestum aliquid, quan- do item non honestum existimari debeat. Accedit quod multi etiam inueniuntur, qui licet statim a principio naturae quadam benignitate a malis abhorreant, bonaque appetant: * ignorant tamen quo modo possint & ea inter se discernere, & bona complecti. quibus sane ad honestorum ele- ctionem disciplina, & arte opus esse manifestum est. Verum neque improbis inutilis omnino ha- rum praecceptionum traditio euadet. nam ut nullum maximum illico adiuuentum ex his conse- quuntur sint, illud certe consequuntur: quod ubi cognouerint, in quam miseriam deuoluti fuerint, quamque longe ab eo quod melius est, recesserint: habebunt profecto, nisi penitus sint stolidi, a bo- noque abhorreant, stimulos quosdam appetitionis, quibus ad corrigendam antea actam vitam in- citentur: * atque ita paulatim proficiendo aliquando fortasse ad summum etiam illud bonum pror- sus transibunt. Animorum praeterea medicinam facultatem moralem ac civilem esse constat. quem- admodum ergo corporum medicina sanitatem in bene ualentibus conseruat, in aegrotantibus re- stituit: ita quoque, civilis & moralis facultas hanc eandem duplicem vim in animis nostris habeat, necesse est. absurdum enim uideretur, si ex propria medicina, corpora & naturae * bene an male habuerint, iuuari possent: animi, qui rationem habent, eaque utuntur, in utroque statu petere inde praesidia

* εκ της υπαρ- χου της τωμ παθωμ δια- λωσεως. * οσωμ κυ- φωνι τωμ μοχ- θηρια τωμ λογισμωμ βαρυνωμωμ i. ut affectum prauitate ue- tante ne se at- tollat depres- sus. Sunt autē κυ φωνες εβ- λα επωιδε- μιναι εις τας τενοντας μα- ταδλικωμ ινα μη ευρωσιν ανακνυσαι. Vide interpret. Aristoph. in plut. & Suid. Latine dici po- test catastra. * Quae inclu- sa sunt semicir- culo non sunt in graeco co- dice exciso ab Aldo. * εφισανωμ τω λογω * ενωτιζόμε- νος. * τεχνικωμ λογω. * εικοθεν ει- δέναι μη ε- χοντες. * κ, ετω κα- τὰ μικρὸν επιδιδόντες, τὰχ' αν και παντελως προς τ κρεϊτ- του μετὰ- βοιντο. * οσως αν εχωσι.

praesidia non possent: siue in naturali constitutione firmari, siue ab ea quae praeter naturam est, reuo- cari ac corrigi eos oporteat. atque animis quantum ad substantiam ipsorum spectat, facilius sane est, quam corporibus & naturis, ut & in bono perseuerent ac conseruentur, & a malo recedant & corrigantur: quippe cum & ratione praediti & menti affines sint: a quibus utriusque adiuuari queant ad bonum con- sequendum. Tametsi fortasse Aristoteles non conuicturas esse iis, qui perturbationibus afficiuntur, huiuscemodi disputaciones non ita absolute dixit: sed in eo tantum, quod iudicare de ipsis recte an male haberetur, non possent: ut potest honestis orationibus atque actionibus non assueti. ut simili modo etiam plurimum conserre eas intelligendum sit illis, qui secundum rationem appetitus suos atque actiones exercet.

Ac de auditore quidem, & quomodo admitti huiuscemodi rationes debeant, quidque proponamus: haecenus exorsum sit.

Omnia quae supra dicta sunt, a posterioribus ad priora ascendendo * breui resumptione con- cludit. * In his uero huius operis exordiis statim a principio quaestionem illam excutiendam pro- posuit: essetne omnium agendorum bonorum aliquid summum, ad quod reliqua omnia referrentur. tum quae esset ea facultas quae finem hunc haberet, idque inueniri satis uerisimili, quatenus subiecta materia patiebatur, probatione ostendit. civilemque esse tam facultatem docuit, cui finis talis ascri- beretur, quippe quae principalis. & architectonica maxime sit scientiarum ac facultatum omnium, quae in actione versantur: praesitque omnibus, atque imperet. ut finis eius aliarum etiam omnium fines contineat. Nunc ad secundam quaestionem descendit: quid nam sit hoc inuestigans quod sum- mum hominis bonum finemque proximum ac proprium humanae naturae esse dicimus: repetitque disputationem quemadmodum etiam ipse inquit, cum ita subiungit.

De summo bono, & recta auditoris educatione. Cap. IIII.

Nunc iam dicamus repetita oratione, quoniam omnis cognitio, omnisque electio bonum quoddam appetit: quidnam illud sit, quod civile appetere dicimus: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est.

Quod in primo exordio demonstrat, civilem uidelicet caeteris omnibus scientiis & facul- tibus antecellere, eiusque finem agendorum bonorum summum esse: id nunc tanquam concessum assumit: quaeritque, quidnam illud sit quod civile appetit. * quasi id planius interpretans subiungit, quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est. finem enim dicere quem appetit civile, & omnium agendorum bonorum summum: idem fere est. nam si ipsa est omnium actionum scientiarum, rationumque discendi praestantissima: finis etiam eius omnium aliorum praestantissi- mum, atque * uultimum proculdubio censeretur debet. Scientiae uero hic communi uocabulo etiam artes appellatae sunt: quippe quae ita etiam ipsae quodam modo dici soleant.

De nomine sane inter omnes fere constat. nam & plerique & elegantes foelicitatem id appellant: & foelicem esse idem quod bene uiuere, beneque agere esse opinantur.

Dupliciter quid sit una quaeque res praescribi consuevit, uel nomine, uel definitione, unde etiam utraque haec mutuo inter se definiuntur: ut nomen nihil aliud quam definitio contracta: definitio nihil aliud quam nomen explicatum esse censeatur. [idem enim significat homo, quod animal rationale, mor- tale, mentis & scientiae capax: non tamen eodem modo. siquidem homo nomen contractum est, remque minime distinctam significat, quae nominatur: definitio autem speciem quae ex genere & differentiis constat, particularim explicat, eiusque substantiam planam & distinctam manifestat.] In constituendo igitur ex nomine quid sit foelicitas, consentire fere omnes inquit [fere] adiunxit: propterea quod nonnulli etiam inueniuntur, qui uel nomen ignoret: ut ne in eam quidem notionem unquam uenerint, an aliquid sit in rerum natura, quod foelicitas appelletur. Utuntur, inquit, hoc nomine & plerique & elegantes. plerisque uocat more graeco quoslibet e vulgo homines, ac * fusaneos: quos illi τὸς πολλὰς dicunt. elegantes uero, id est χαριέντας, eos, qui elegatia quadam ac lepore, uel ex eruditione, uel ex bo- narum actionum consuetudine exculsi sunt: qui profecto pauciores semper in eruditibus, uirtuteque ca- rentibus inueniri solent. Caeterum communis illa quoque opinio omnibus est: qua idem esse bene ui- uere & bene agere existimant, quod foelicem esse: quae etiam ipsa confusa est, minimeque distincta.

De foelicitate uero, quana sit, dissentiunt. neque simili modo & vulgus & sa- pientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex iis, quae euidentia, manifestaque sunt,

† αωρεως ε- γοντες τωμ χαριέντων ακκοματως ε ενδρηνωμ τωμ. * ε τωσ α- ωσε κλεου: * επανωδιωμ * ηαε uerbain graeco exēpla ri sunt adscri- pta his uerbis Aristotelis. λεγωμεν δε αναλαβοτες sunt; ceu eo- rum enarratio, sed recte sunt hoc ordine col- locata ab in- terprete. * ομολογη- μενον .i. ab ο- μνibus cofes- sum. * εφδρμω- θων. * σκοπιμα- τατον. * οι πολλοι ε χαριεντες * απωδιδο- ται .i. expli- catur. * χυδατους.

† αὐτὸ τῶν ἀρχαίων...
† ὅτι μὲν ἐν πολλοῖς...
† ἀποφαίνονται...
† τὸ αὐτοῦ γὰρ...
* καθ' ἑσθλότητος...
* παρέξατο...
* πρὸς φασίμ...
* ἐπιπολλόντες...
Fabius lib. 7...
* ἐπεὶ δὲ...

vt voluptatem, vt diuitias, vt honorem: alij aliud eam esse dicunt. saepe etiã fit, vt idem de ea diuersa opinetur. cum enim ægrotat, sanitatē: cum pauper est, diuitias summum bonum putat. qui autem ignorantiaē consciij sibi-ipsis sunt, eos admirantur qui magnum quid ac supra vires suas referunt.

Cum dixerit omnes in idem felicitatis nomen cōuenire, tam vulgus q̄ elegātes: ante q̄ quid sit, perferretur, quānā ea sit, aggredditur inuestigare. nā quæ sit felicitas, & quid sit inquirere diuersum est † illud enim subiectū, hoc substantiæ rationem declarat. De hoc igitur, id est de felicitate quæ nam sit, dissentire inquit, & plerōq; à sapiētibus: & separatim utrosq; à se mutuo, alios ē vulgo ab alijs, ac sapientes inter se: quādoq; vero etiã fieri, vt secum ipsi in hoc nonnulli dissident: pro rerum euidentia & occasionum varietate appetitus suos immutatēs. † Pleriq; igitur aliquid ex iis quæ euidentia manifestāq; sunt, id est sensu percipi possunt, esse felicitatem putant: vt voluptatem, vt diuitias, vt honorē. vnde alij voluptuosi, alij auari, alij ambitiosi, & gloriosi redduntur: dum vnusquisq; id sectatur, quod bonum existimat. atq; alij aliud quippiā huiuscemodi eam esse dicunt. Sæpe enim incidit, vt vnus atq; idem de ea diuersa opinetur. cū enim ægrotat aliquis: beatus esse eos qui valent, sanitatēq; optimam omnium † iudicat: cum paupertate affligitur, atque opprimitur, diuitias omnibus esse anteponendas censet. atque ita quidem plerique, id est vulgus facere consuevit. at qui sapientiæ studiosus est, sibi conscius quām in ea deficiat, alios admiratur qui supra quām ipse possit, & cognoscunt, & differunt.

Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonum esse existimarunt: quod esset in causa, vt omnia etiam hæc bona sint.

Hoc de Platone videtur intelligi, qui cum Deum illud ipsum esse statueret, quod * per se bonū esset, eum postea dicebat bonitatis omnis esse auctorem, omneq; aliud quod vel esset vel diceretur bonum ex eius participatione vel esse vel dici: ipsum vero nullius participatione, sed primum ac summum omnium per sese ipsum bonum & esse & dici asserbat. At enim sermo nunc est non de simplici ac cōmuni bono, quod & est supra omnia, & omnibus sese distribuit, & ab omnibus abstractū in omnibus tamen præeeminenter cōsideratur: sed de humano, naturæq; hominis proprio: vt longe diuersum hoc fit ab eo de quo Plato dicebat: * vt etiam ipse Aristoteles inquit. siquidem aliud est cōmune omnibus bonum: aliud quod naturæ alicui priuatim accommodatur. Quare superuacaneū videtur cum de alio agatur, * in alia orationē desistere: in idq; excutiendū aberrare, de quo dicere ne omnino quidē propositū fuit. Sed Aristoteles * vt Platonicæ sententiæ carpens occasionem nancisceret, quæ de primo bono ille dixerat: in medium hic produxit.

Sed omnes velle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: satisq; erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ * extant maximè ac supereminēt: vel videntur rationem aliquam in se habere.

Quoniam superius multam esse dissentionem multumq; errorem dixit inter homines de boni opinione: vt non solum stulti & sapientes inter se, sed nonnulli etiã secum ipsi dissiderent: [dum molestia aliqua oppressi mutationē in contrarium ac subleuationē iucundissimam omnium, atq; optimā putāt:] propterea subiūgit, vniuersas velle de bono opiniones indagare vanum ac superuacaneū videri: cum pleriq; ipsarū manifestē quām longissime abesse à veritate conspiciantur, ac satis superq; futurū. si * [vel τὰς ἐπιπολλόντους (hoc enim verbo hic vtitur)] tantū inuestigant, [id est eas quæ celebres sunt] & ad veritatem quidem maximè accedunt [superq; eam extant atq; eminent,] non tamen eam penitus attingunt: vel quæ videntur rationem aliquā in se habere: qua hominis opinatio falli, exturbari que de veritate possit. nam quæ procul à veritate abest opinio, nunquam vllum ad credendum alliceret, qui studio veritatis rectè ac prudenter inquirat. Id quod in sensibus quoq; vsu venire perspicuum est. facile enim fieri potest vt qui * palumbem viderit, fallatur, columbamq; esse existimet: * anatem vero nullo modo opinabitur.

Neque tamen illud nos lateat, differre inter se * disputationes quæ vel à principijs fiunt, vel ad principia.

Cum quatuor sint ex Aristotelis sententiā causæ & † initia, effectiuū, finale † speciale, ac materiale: de finali hic quæstio est. de quo iam dixit, in nomine omnes ferè consentire: q̄ nam vero id sit, magnā inter omnes esse altercationem. Ac quia de initio hic loquitur, atq; id quod nam sit cum

cum maximam habeat dubitationem inuestigat, idq; est manifestaturus † à causatis ad causas & ab initiatis ab initia progrediendo: iccirco ita inquit: monetq; auditores, † ne mirentur, si ex posterioribus priora confirmauerit. diuersos enim docendi modos esse, vt modo ab initijs † ab iniatiata: modo econtrario ad initia ipsa ab initiatis procedendum sit: illud naturali rerū ordine, hoc † docendi dispositione exigente. quippe cum non eadē sint & nobis & naturæ notiora: debeatq; ab iis quæ nobis notiora sunt, omnis nostra disciplina exordiri, quo facilius percipere ea quæ dicuntur, valeamus. Sed quæretur fortasse quispiam quo modo idem possit ad idem habita ratione esse, & initium & finis. nam actionum omnium quæ ex virtute proficiuntur, finis est felicitas: eadem rursum & initium & causa omnium est: quod si ita sit: quatuor initia non erunt. Cui dubitationi ita occurrimus: dicimusq;, idem habita ad idem ratione & initium & finem minime esse: sed finem speculantibus initium effectiuū esse: agentibus vero ea quæ ad finem tendunt, & quæ propter ipsum finem sunt. Deniq; finale initium succedit. quæ admodum in ædificandi arte videre licet. primum enim in ea de tegumento speculati quod ab aëris læsionibus nos defendat, deinde quæ ad ipsum spectant consideramus: atque ita per mediā cogitatione transeundo ad vltimam tandem soltionē * deuenimus. à qua postea initio facto eodem modo per mediā ascendendo subinde quæ in speculatione priora ordine fuerant, posteriora in actione facimus: peruenimusq; postremo ad illum ipsum finē, quem initio proposueramus. Quia igitur prior actione speculatio est (nihil enim age remus, nisi prius fuisset speculati) actionisque est effectrix ac genitrix causa: ideo finalis causa initium proprie est: item * finitiua ac perfectiua, vtpote ea perficiēs quæ ad ipsam tendunt: quæ nisi eò referantur, frustra omnino sint. Ideo quoq; initialis ac perfectiua, finisq; & initium appellatur: quippe quæ finiat perficiatq; singula, eademq; initium singulis præbeat. Quia item finis appetibilis esse illis solet, quæ ad ipsum tendunt, causaq; est, vt omnia ea & sint & fiant, & præexistent in ipsa actione: propterea quod adducat ad se quæ per appetitionem eius efficiuntur: ob id & initium & causa esse nō immerito censetur. Multa alia dici possent: sed ob causarum studiosos, neue plura quam oportet, dicere reprehensoribus videamur, hæc sufficiant.

Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatq; ue, vtrum ne ab initijs, an ad initia via esset: perinde atq; in stadio, à † munerarijsne ad metam, an econtrario.

Platonis testimonio cōprobat posse & à principijs ad sequentia disputationē proficisci, & econtrario ad principia: diuersasq; esse ratione solummodo has vias: licet subiecta per quæ vtræq; sūt, eadem sint: non secus atq; in scalis ascensus, & descensus: vel vt ipse inquit, quæ admodum in curriculum à munerarijs ad metam, vel econtrario. munerarij enim quippe qui munus illud exhibent, id est certamen cōstituunt ac proponunt: principij rationē ac locum obtinent. meta vero non vt principium, sed vt finis atq; extremū consideratur. atq; ita fit, vt licet via, quæ intra utrosq; hos terminos clauditur, eadē sit: diuersa tamen currentium agitatio ab altero ad alterū conspiciatur. Idē in disputatione cōtingit: dum vel à principijs vel ad principia orationis motio, ac p̄cessus efficitur.

Nam à notis est incipiendum. ea autem duobus modis sunt, alia enim sunt nobis, alia † absolutè ac simpliciter nota. fortasse igitur ab iis nobis est † ἀπλῶς incipiendum, quæ nobis nota sunt.

De his licet iam dictū sit, adhuc tamen nonnulla dicemus: ne quippiā quod explicatione dignū sit, prætermisum videatur. In docendi ac discendi ratione illud obseruari solet, vt quæ clara sunt, obscuris anteponantur: à quibus quasi manu ducti ad ipsa etiã obscuriora intelligenda deueniamus. clara vero hæc & manifesta duplici modo habentur: aut enim absolutè & simpliciter, id est proprie perspicuitatē in se habent, naturali scilicet rerū ordine seruato: vt causæ ad causata: cuiusmodi sunt scientiarū termini atq; initia ad ea quæ subsequuntur: aut quantum ad nostrā solummodo cognitionē atinet, dilucidiora sunt: quæ admodum in quibusdā scientiis causata manifestiora nobis q̄ causæ ipsæ apparent: id quod in luna, varijsq; eius illustrationibus euenit. cum enim globus ipsius lunæ taliū illustrationū ipsius in causa sit: lumina tamen ipsa manifestiora nobis apparent: vtpote admodū euidentia atq; eiusmodi, quæ primo statim sensuū occurſu percipiuntur. atq; iccirco fit, vt ex effectibus coniecturali ratiocinatione collecta causam nobis demonstremus, caufata causis anteponentes: propterea quia quantum ad nos spectat, sunt manifestiora. Quoniã igitur principium finale felicitas est: honestæ vero ex virtute actiones ad ipsam tanquam finem tendunt, quæ licet natura posteriores sint, vtpote ab ipsa felicitate causatæ, atque effectæ, nobis

† ἀπὸ τῶν ἀρχαίων...
† μὴ ξελέωθῃ...
† ἐπὶ τὰ ἀρχαία...
† διδασκαλία...
† κατατάξι...
† τελεσίτυ...
† ἐπιπολλόντες...
† ὁμοῦ...

† premia proponentibus.

† ἀπλῶς

tamen sunt manifestiores ac notiores: ab illis nobis incipiendum est: atque ita per eas ad causam ascendendum. Idem hoc potest de virtutibus etiam in vniuersum intelligi. nam cum virtutes habitus sint, principia sunt & causae actionum quae secundum ipsas fiunt: cumque ex actionibus, utpote nobis notioribus quanam & qualis vnaquaeque virtus sit, cognoscimus: causas proculdubio ex causatis percipimus, & ab initiatis ad initia processus sit.

Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni denique ciuili re est conuenienter auditorus. principium enim est, quod sit: atque id si satis constiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit.

Quoniam disputationem de virtute & felicitate ex bonis actionibus probaturus est, actiones vero causatae sunt & posteriores, haecque est demonstratio non cur sit, sed quod sit (ex prioribus enim cur sit, probari consuevit: quod autem ex posterioribus confirmatur: quod sit, non cur sit, ostenditur: siquidem cur sit, causae assignatio est, quae est prior) propterea inquit, bene institutum moribus esse oportere eum, qui de honestis & iustis ac de omni demum ciuili re conuenienter auditorus est: hoc est oportere exercitatum assuetumque esse in bonis actionibus, eum qui de bonis habitibus & operationibus dissertationem est auditorus: ut ex ipsa consuetudine & experientia possit ea quae dicuntur, percipere, eisque assentiatur: neque velit statim a principio repugnare: omnemque huiusmodi de virtute felicitateque orationem, eo quod in contrariis assueuerit, iniucunde molesteque accipiens, neque iis quae differuntur, acquiescere: neque ea conuenienter, id est prout ciuilis disputatio exigit, audire patiatur. adiunxit vero [de omni denique ciuili re] vel ob alia quae finium habent rationem, de quibus etiam ipsis in libris de republica agitur: vel ob reliqua quae a ceteris virtutibus denominantur: cuiusmodi sunt fortia, temperantia, atque id genus alia. cum vero dicitur [principium enim est, quod sit] perinde est, ac si dicat, a posterioribus incipimus & causatis: & quod sit, ostendimus. sique id, hoc est, quod sit, satis constiterit apud auditorem bene moribus institutum: facile fiet, ut ea quae dicantur percipiat, eisque assentiatur: neque villo modo opus erit cur sit, inuestigare. maioris enim ac sublimioris speculationis est, quam praefens tractatio postulet, ex prioribus & causis de virtute ac felicitate verum demonstrare. oporteret quippe animae nostrae substantiam transcendere, in mentemque & Deum deuenire, quae sola priora ipsa anima sunt: atque inde, quae nam animae rationalis virtus, quaeque eius beatitudo sit, postea demonstrare.

Et qui eiusmodi est: vel iam habet: vel accipere principia facile potest,

Qui honestis, inquit, & iustis actionibus assueuit: vel habet iam principia de virtute & felicitate, utpote ex actionibus in habitu iam honestorum constitutus, licet nondum artem aliquam didicerit: vel accipere facile potest: propterea quod saepius a peioribus abstinerit, adhaesitque melioribus: quantumque intersit inter bonas, prauasque actiones, expertus iam fuerit. Id quod facile videre licet in iis qui aliquando voluptuose, aliquando continenter vitam traducunt, rationique obediunt. quo enim pacto affectus animo sit in contrariis his viuendi modis: cognoscere vnusquisque optime potest.

Cui vero neutrum horum adest, Hesiodum audiat haec dicentem:

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.

Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat. at qui

Ex se nec nouit, nec quae bene consulit alter

Percipit, admittitque animo, est ignauus, inersque.

Cui vero, inquit, neutrum horum adest, id est qui neque principia iam habet ex diutina assuetudine in bonis actionibus, vel ex benignitate etiam quadam naturae, quae bona sibi conciliat neque ad ea accipienda ex naturae incitatione propensioneque ad bonum paratus est: sed grauatione quadam ac torpore in melioribus habitibus eligendis oppressus iacet: siue quia breuiori tempore in bonis actionibus se exercuit: siue quia insuetus est in huiusmodi rebus, minimeque, expertus: siue ex naturae tarditate: Hesiodi carmina illa audiat ex eo libro sumpta, qui opera & dies inscribitur, ubi poeta optimum illum appellat, qui ex sese omnia quae meliora sunt, & intelligit, & eligit. atque hic est, qui principia iam habet. bonum etiam illum, non per excellentiam optimum, qui bene consulenti obtemperat. nam optimus est qui per exuperationem est bonus. bonus vero absolute, qui secundum illum particeps etiam ipse bonitatis est: hic est qui principia nondum quidem habet,

habet, sed accipere tamen quia prudentibus paret, facile potest. at qui neque ex se quae sunt vtilia, cognoscit: neque si ex alio docente audiuerit, in animum admittit: ille demum ignauus atque iners homo est quippe qui in nulla vtili re tanquam homo nauare operam possit, id est inutilis penitus. Aduertendum autem hic *θυμὸν* pro anima positum esse ab Hesiodo. nam cum hominis anima tres quasi partes habeat, rationem, animum id est iracundiam, & cupiditatem: sapissime sit, ut poetae Graeci animi, id est iracundiae vocabulo, quae *θυμὸς* eorum lingua dicitur, totam animam ex parte appellent, & ex medio vtraque extrema etiam significantes. tametsi *θυμὸν* quoque, ex etymologia vocare proprie animam ipsam possunt, nam cum *θυμὸς* a verbo *θύω* quod est incitor, originem habeat: merito anima censeri eo nomine potest, seu quia ex sese incitatur, ac mouetur: seu quia corpori quod immobile ex natura sua est, transferri quoque alio minime valet, motionis quae per locum sit, causam exhibet.

Quod felicitas non sit voluptas, honor, uirtus, aut diuitiae. Cap. V.

Sed nos eò redeamus, unde digressi sumus. Bonum enim & felicitatem non absque ratione homines ex variis viuendi modis videntur existimare. plerique quidem atque importunissimi voluptatem esse putant: unde etiam fruitioni deditam vitam amant.

Cum de felicitate dicere incepisset, nonnulla quaedam de docendi modo, quo usus est subiunxit: monuitque non ab iis quae simpliciter, sed ab iis quae nobis tantum notiora sunt, sibi futuram esse disputationem, qualisque eius esse idoneus auditor debeat, ostendit. nunc propositam resumit dissertationem: quamque habeant opinionem homines pro variis viuendi modis, variisque institutis, explicat. & inquit, bonum enim ac felicitatem non absque ratione homines, & conuenientia ad suam quisque vitam aut hoc aut illud felicitatem esse opinantur. [plerique & importunissimi voluptatem] merito inquit plerique, e vulgo & importunissimi, id est *φορτικώτατοι*, quos onerosissimos exprimere e verbo possemus. plures enim sunt, quos ociosa vita, laborisque vacua delectat: id quod ex voluptate consequitur: atque iccirco onerosi ac graues sunt: & ut inquit Homerus, Telluris inutile pondus. Qui cum neque in vita quicquam ipsi faciant, neque aut sibi aut aliis vlla in re vtilis sint: volunt absque villo labore corporis voluptatibus frui. unde, inquit *ἀπολαυσικὸν*, id est fruitioni deditam vitam amant. nam voluptatem summum hominis bonum existimantes fruitionem eius amant. Deinde cum deberet Aristoteles partitionis hic figuram seruare, hoc est ad *μὲν*, id est quidem, & ad *δέ*, id est vero subiungere: quibusdam interpositis continuat orationem: clarioreque vita connumerat: ita inquit:

Tres enim sunt quae maxime excellunt vitae: haec, quam modo dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia.

Quia plerique, id est vulgus, ad voluptatem maxime spectant: eamque finem vitae suae statuunt: propterea omnibus his in vnum coniunctis quasi vnā vitam fruitioni vacantem ac voluptuosam attribuit. ex qua deinde ad ciuilem ascendit: ex perturbationibus nimirum subdita, ad eam quae affectus omnes moderatos habet: quae indulget quidem ipsis aliquantulum, cum regula tamen modoque ac mensura rationis: ut ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit, affectibusque omnibus quasi ministris imperet, eisque vtatur, quomodocumque voluerit. Tertiam vero his adiungit supremam omnium ac praestantissimam contemplatiuam. Ea est, quae ab affectibus vacat, atque omnem prorsus irrationalium facultatum operationem respuit. neque enim hic contemplatiuae nomine naturalem intelligit, aut mathematicam, aut theologican: sed eam, quae perturbationum omni sordē expurgata ad contemplationem festinat: penetrataque materia ac carnali hac nebula, vel etiam velamine, ut inquit ille, dissecto, cum Deo & diuinis per illam perturbationum sublationem quam *ἀπάθειαν* vocant, tranquille versatur. nam cum hic de actionibus actiusque virtutibus dicere proposuerit: non esset ad rem, si omnia ea quae inter omnes actiuas vitas perfectissima est, id est purgatoria, cum illis coniungere eam voluisset, quae ex disciplinarum speculatione contemplatiua nominatur.

Plerique igitur seruales prorsus videntur, cum pecudum vitam eligant: ea vero ducuntur ratione, quia multi ex iis qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt.

† ἄπολαυσι-
κὸν: ἡ δὲ
φελίμων ὡς
ἀνθρώπος
πληρὸν μὴ
δυσάμυνος:
† ἐκ τῆς μέσου
διηλώντες καὶ
τὰ παρ' ἐκεί-
του ὄρα.

† ἀπολαυσι-
κὸν:
* παρεμβά-
λων. i. interie-
cit.

* ἀπολαυσι-
κὸν. i. ἡ δὲ
λιτά ἢ ἡ
πληνίαν.

* τὸ σχῆμα
† χόριστος.

* μετρίως
θῆ.

* ὡς αὐτοκρῶ-
τος εἶναι.

* οἱ πολλοί.
* τυγχάνουσι
λόγῳ.

b. iij. Valde

† παρὰ τὴν
μὴ ὀνομαζο-
μένον.

† καὶ μὴ πῶ-
σθαι τὰ τῶν
τεχνολογῶν
τὸς τινος ἢ
κωσῆν.
† ἀπολαυσι-
κῶς.

* ἐφιστάν-
των τῶ λόγῳ

† δι' ἐνφύσιν

* διὰ τὸ ἐ-
πίρροπον

ex natura in-
clinatione at-
que propensione.

* βαρέως ἔ-
χων.

* ἢ διὰ τὸ
πρὸς ταῦτα

σχολαίως
τῆς φύσεως.

40

40

50

† σαρκικῶ
διδῶν.

Valde vilipendit ac damnat eiusmodi homines, † qui corpori s voluptatē bonū putant, eamq; quasi summū bonum sectantur: seruilesq; eos appellat: eo quod irrationalibus perturbationibus subditi mancipij in modum seruiant, rationemque cui à natura imperandi potestas tradita est, cæterarum ratione carentium facultatum ancillam reddiderint. cum vero inquit [seruiles videntur] non ita posuit, vt significet videri eos & non esse: sed quia suum hunc ad peiora delapsū, suamq; hanc seruitutem euidenter præ se ferunt. quos etiam pecudum vitam elegisse iccirco dicit, quod cum ratione præditi natura sint, possentq; uitam ex rationis imperio traducere: in numerum pecudum ex electione se constituerunt: non secus ac bruta animalia, ad solam quæ sensibus percipitur, voluptatem spectantes. Deinde quia videbat Aristoteles complures huiuscemodi voluptuosos in vita illustres esse, honoribusq; affici in ciuitatibus, id quod † repugnare his quæ modo dixerat, videbatur: huiusce rei causam subiungit: simul eos qui in imperio potestateq; constituti sunt, carpens ac reprehendens, & quasi monens vt ad sobrietatem & temperantiam redeant: ne si prauī ipsi fuerint, in causa etiam esse videantur subditorū prauitatis † [ea ratione ducuntur, inquit, quia multi ex iis qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus, vitam traducunt.] Nam si illi qui in ciuitatibus aut gentibus imperia obtinent, nō essent ita perturbationibus obnoxij, neque corporis uoluptates sectarentur, sed industriā in vita, virtutemq; amplexi rationem in se dominantem haberent: nullo modo improbis subditis aditum ad se patefacerent: sed detestarentur eos, ac repudiarent: † atque ita efficeretur, vt mali ignominia ac contumelia affecti non modo non ita crescerent, verum etiam multo magis imminueretur. sin autem principes contrā perditū quidam ac voluptuosi Sardanapoloq; similes sint: similes quoque sibi ad honores admittent, eruntq; in causa vt prauitas augeatur. Sardanapalus vero hic rex fuit Persarum, effeminatus homo, atque intemperans, omnisq; libidinis & impudicitie plenus: cuius luxuriosa ac dissoluta vita omnes veterum historiae refertæ sunt.

† ἀντίξενον
ναί.

† τυγχάνουσι
λόγῳ.

† κατ'εὐθερίῃ
ἢ πονηρίῃ
ἐξυθενόμενον
ἢ μόνον ἢ κ
ἐπιδοσῆ
πρὸς αὐξήσιμ.

* χαρίεις.
* πραϊτικοί
.i. quorū uita
omnis in actio
ne rerum uer-

satur.
* ἀγαθῶν
* τῶν ἀγαθῶν
ἀπρᾶκτος.

* ἀγαθῶν
πραϊτικῶς.
* σχεδόν.
* κλοπιμαίως
σώτηρα.
* δειρέσον.

* καὶ τῆ τῶ ἀγαθῶν ζητήσῃ
πρὸς κολλώμενον. δὶα
quidem habet
Græcus codex
sed recte uide
tur addita ne-
gatio ab inter-
prete.
* ἐν δὲ κινῶ-
μενον.

* Elegantes vero * & ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim ciuiliſ vitæ ferè finis est.

Quemadmodum prauus * inelegans & iniucundus ex recta iudicij ratione appellatur, quia ad bene agendum ineptus est: * ita ad agendum idoneus, elegans & iucundus. atq; hæc est partitionis redditio in hunc modum, inquit igitur idoneos ad honesta agenda, corporis uoluptate contempta, honorem maximè affectare: eumq; ferè esse finem studij, quod impendere honestis rebus ciuiles uiri uidentur * [ferè] addidit: quia nonnulli etiā inueniuntur, qui ob uirtutem eiusq; perfectionem omnibus aliis postpositis nullos labores recusant. prioris generis hominum exemplum esse Homericus Achilles potest, qui honeste maluit & cum gloria cito mori, quam diu obſcurè & ignobiliter longam uitam traducere: alterius Socrates: qui cum in uirtute & sapientia omnè ætatem consumpsisset, iniustæ condemnationi acquieuit: * & furtiue salutem in iustâ mortis cōdemnationem antepōndam censuit. omitto nostros nunc in mediū proferre sanctos uiros qui uel à tyrannis ignominiosè condemnati * Deo gratam mortem temporariæ huic uitæ præferre non dubitarunt: uel in recessu ac solitudine degentes perfectionem suam soli Deo notam esse uoluerunt: quippe cum neque Aristoteles quicquam hic de nostris intellexerit.

Sed hic tamen remotior aliquantulò esse ab eo ipso quod quærimus, bono uidetur: magis enim in iis qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiuntur, consistit. bonum uero ipsum eiusmodi esse diuinamus: vt propriū quoddam sit, quod auferri facile nequeat.

Opinionem eorum de humano bono refellit, qui honorem esse illud asserunt: & inquit, hoc remotius ab eo esse quod quærimus, id est ἐπιπορευόμενον, quasi suspensum ab eo in superficie existere * neq; illi prorsus adhærere: idq; ostendit ex eo in quo est honor. bonū enim alicuius illud esse dicimus non quod in alio est, ad aliūq; * spectat. sed quod propriū est illius, cuius esse dicitur, in eoq; consistit: uel ex eo etiam tanq; propria eius operatio prodit. at honor nō in eo est cui exhibetur, sed in eo qui honorat, qui enim honorat, est ille qui operatur, atq; efficit honorē. nam quemadmodum qui ingreditur, ingressum: & qui scribit, scriptionem facit: & nō ille ad quē aliquis ingreditur, uel scribit: quanuis ad alios postea operationem suā dirigant: ita quoq; ille qui honorat, propriam habet operationem honorem: sed eam tamen ad illum quem honorat, intendit. bonum uero ipsum non eo modo esse debet: sed proprium quoddam, atq; adeo proprium, vt auferri facile nequeat. nō dixit vt auferri prorsus nequeat: quia natura ita cōparatum est, vt homo

ex

ex altero contrario mutari in alterum possit. unde etiam dictum illud est, neminem oportere antequam uita defunctus sit, beatum appellari. Diuinamus, uero inquit, non dicimus, aut opinamur, ea de causa, quod nondum de eo quicquam demonstratum est: sed quasi coniectura quadam ita sumitur, coniecturalis enim est diuinandi ars.

Præterea sectari honorem ob id uidentur, vt seipsi bonos esse * credant. * τῶν ἐπιπορευόμενων

Aliud argumentum, quo honorem non esse id, quod quæritur, bonum ostendit. elegantes enim & ad agendum idonei honorem sectantes. id est quærentes, & apprehendere cupientes, nō per se, sed ob aliud illum sectantur. ob quodnam aliud? vt credant se bonos esse. at enim finem & bonum per se, & non ob aliud sectantur. & ratiocinatio in hunc modum colligitur. omne quod ut finis, bonū est, per se & non ob aliud sectatur. honorem nō per se, sed ob aliud sectatur. non est igitur honor bonum, ut finis. qui syllogismus est in quarto modo secundæ figuræ. quærent autem elegantes & urbani probitatis suæ fidem aliunde: propterea quod hoc etiā genus uirtutis est, quæ modestia appellatur: cum aliquis non est suo iudicio de seipso contentus, ne nimio sui studio deceptus rectum assequi minimè possit, ac rursus hoc confirmans, id est sectari honorem huiuscemodi homines ad probitatis suæ comprobationem, ita subiungit:

Quærent enim à prudentibus, & ab iis à quibus cognoscuntur, & ob uirtutem honore affici.

Non esse per se honorem, sed ob aliud sectandum. sicut dictum est, inde patere facile potest, quod non absolute honorem sectantur, neque à quibuslibet exhiberi eum sibi uolunt, sed à prudentibus & iis qui ipsos, quales moribus & uita sint, probe cognoscunt: neq; ob quamlibet rem, sed ob uirtutem eum quærent. atq; à prudentibus quidem honorari cupiunt: vt rectè iudicantes illi uerè dignos honore eos existiment: ab iis uero qui eos cognoscunt, ne ignoratione decepti errent: eosq; qui non sunt boni, quasi bonos honorent: ob uirtutem autem, quia ex uirtute uitam institutam amant: cuius rei * confirmationem quærent, vt certò sciant an id quod amant, adepti sint.

Perspicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia, honore uirtutem esse potiorem. unde fortasse etiam aliquis magis esse eam ciuiliſ uitæ finem existimaret. sed imperfectior tamen etiam ipsa est.

Si ob uirtutem, inquit, expetendus honor est, quomodo uirtus honore perfectior esse non debet: præstantius enim semper esse illud solet, cuius causa aliquid est, quàm quod causa alterius existit. ex quo fieret, vt aliquis ciuiliſ uitæ finem esse uirtutem magis, quàm honorem opinaretur: si quidem, vt iam dictum est, honor uirtutis causa expetitur. Deinde ostendit neque eam * uirtutem bonum esse. nam, vt inquit, ipsa quoque imperfectior est. bonum uero esse imperfectum non debet, non est ergo uirtus bonum illud quod quærimus. Atque hoc ita se habere, aliumq; præter uirtutem finem esse, clarius deinceps manifestat. cum ita inquit:

Uidetur enim fieri posse, vt qui uirtutē habeat, uel dormiat, uel in uita nihil agat: malis præterea affligatur, sitq; maxime infortunatus: cuiusmodi hominē sanè felicem appellari nemo, nisi qui seruare * positionem uelit. * θέσειν. i. propositū, sectā.

Cum uirtus habitus sit, & eiusmodi, vt in subiecto esse aliquando sine uia operatione & manifestatione possit: cum ita est, merito esse imperfecta uideretur: qualis in dormientibus apparet. fieri etiam potest, vt uirtute præditus aliquis nihil in tota uita agat, qui bonis habitibus instructus quidem sit, depromere tamen eos nequeat: uel quia occasio nulla offeratur, uel quia materia desit, qua ad operationē expromendam maximè indiget: quemadmodum si pecuniis careat ille, qui magnificus sit: cuius profectò uirtus non nisi in magnitudine & multitudine sumptuum conspici potest. adde quod incidere aliquando possit, vt qui uirtutem haberet, multis malis per totum uitæ curriculum affligeretur, essetq; maximè infortunatus, uerbi causa, uel morbo, uel paupertate, uel * hostilibus insidiis oppressus, uel aliqua alia calamitate, qua fieret, vt operatio uirtutis impediretur. haberet ille quidem uirtutum habitus, operari tamen nullo modo ualere: nemo igitur hunc ita affectū felicem diceret, nisi uidelicet seruare positionem uellet, quā θέσειν dicunt: hoc est, nisi absurdam opinionem ab aliquo acceptā, quæ præter aliorum omnium consensum nouam quandam sententiā introducat, tueri uelit, in eaq; persistere. siquidem θέσειν absurda quædam opinio est alicuius ex iis qui in philosophia claruerunt, quæ sibi probandā, tuendamq; proposuerūt. cuiusmodi Heracliti illa erat, cōtraria esse unū asserētis: & Parmenidis, qui * unū oīa esse dicebat,

b. iij. item

* τῶν ἐπιπορευόμενων

* ἐπιπορευόμενων

* ἀληθοφώραίαν.

* σκοπιμότητος.

* θέσειν. i. propositū, sectā.

* ἐπιβουλεύου.

* ἐν τῷ ὄντι.

item Zenonis, qui motionem omnem e rerum natura tollere nitebatur. Simili modo incredibile absurdumque videretur, si quis eum esse felicem ac beatum affirmaret, qui vel nihil in vita ageret, vel multis malis infortuniisque affligeretur.

Ac de his quidem haec tenentur: satis enim etiam in circularibus de ipsis dictum est.

Aristotelem dicunt carmina quaedam edidisse ad certum numerum * studiose conscripta quibusdam seruatibus ordinibus, quorum vnusquisque & ab eodem exordiretur, & in idem desineret: atque ob id * εγκύκλια, id est circularia ipsa appellasse. ea sane in cognitionem nostram nondum peruenerunt. sunt tamen qui de ipsis memoriae prodiderint. in illis igitur de felicitate satis dictum esse inquit: an beatus vocari homo possit ex solis virtutum habitibus, licet in vita nihil secundum ipsos agat: atque iccirco nunc paucis rem hanc pertransit.

Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus.

Cum superius vitas quae maxime excellunt, connumerasset, tresque eas esse dixisset, voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam, id est perturbationibus deditam, in perturbationibus moderatam, atque a perturbationibus prorsus liberam: propriam duabus de bono opinionem assignauit. vitas autem appellat modos, quibus homo cum corpore super terram degere consueuit. cumque ordo postularerit ut iam de contemplatiua ageret, diceretque quid ea * simili modo bonum existimaret, resque longiorem orationem exigere videretur: in praesentia totum id praetermittit: in sequentesque dissertationes explicandum differt, vbi opportunior huiusce rei locus futurus est. hic solummodo illud dicit. tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus. in decimo enim qui vltimus praesentis huius moralium operis liber est, de ipsa hac re copiose disputabit. Tertiam vero contemplatiuam vocat ex ordine quo in connumerandis ipsis vsus est, ab inferioribus & subditis ad superiora ac praerminentia ascendendo.

Pecuniaria vero violenta quaedam est: & diuitiae neque ipsae proculdubio sunt id quod quaeritur, bonum: sunt enim vtilis, alteriusque causa comparantur.

Tres solummodo commemorauerat vitas, quae maxime excellerent, voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam, nullamque de quaestiuosa mentionem fecerat: quia tamen esse multos videbat, qui diuitias summam esse beatitudinem existimarent, omniaque sibi esse facienda censerent, ut pecunias adipiscerentur: & eos quidem non solum ignobiles e vulgo homines, sed claros interdum & reges ipsos, existimantes diuitias summam esse felicitatem, & omnia agentes, ut diuitias comparerent, qualis fuit Midas Phrygius, [qui ob nimiam auri auaritiam χρυσομανής, id est aurifurens cognominatus est: iccirco de hac quoque vita pauca quaedam hic subiungit: pecuniariamque appellat, id est χρηματιστικὴν, quia pecuniis acquirendis studium omne impendit: & violentam etiam, quia ad ea quae cupit, consequenda violentiam praese ferre consueuit: [dum non modo fraudes ac dolos struit, sed infestas etiam manus imbecillioribus iniicit, bonaque ipsorum diripit: aliaque innumerabilia machinatur, ut ingentem diuitiarum copiam sibi possit comparare] sed neque id quod quaestiuoso huic videtur, esse bonum illud quod quaeritur, ostendit, cum inquit: sunt enim vtilis & alterius causa comparantur. quod enim vtile est, vice quasi ministri fungitur, ad aliudque spectat, id est ad finem, ad quem refertur, cuique vtile est. Bonum vero ut finis * ex se perfectionem habet: estque ipsum per se & non ob aliud expetendum. Vnde illi qui philosophiam quasi inutilem rem damnant, ut hoc quoque dicamus, atque ob id aspernandam esse conantur ostendere: non aduertunt: se eam dum hoc modo vituperant, studiis omnibus artibusque antepone. adeo enim praestans est, ut sub aliud quippiam reduci minimè patiatur: neque ad alterius utilitatem spectet: sed ipsa sub se habeat omnia alia, quaeque bona esse elegantibus videntur: quae animae ac vitae hominis adiumento sint * ad ipsam consequendam. ac propterea apud veteres in bene institutis ciuitatibus ciuiles viri inueniuntur ministri quasi quidam esse sapientum, qui necessaria ipsis suppeditent: quo * ocium nacti illi sine villo impedimento contemplationibus vacare commodè possint. Quamquam alia quoque ratione non esse diuitias bonum illud de quo quaestio est, cognoscere licet, quod nimirum externae, atque instrumentariae sunt: earumque vsus anceps habetur, ut afferre tam bonorum quam malorum occasionem queant.

iccirco ea potius quae prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eoque quod propter se expetuntur. sed neque illa tamen videntur: licet multae ad ipsa haec coniectae rationes fuerint. haec igitur missa faciamus.

Cum diuitias non esse summum bonum arguerit, quoniam vtilis alteriusque causa sunt: simulque pecuniariam

* ἐπιτηδές. * Suidas videtur significasse se poetice illud Aristotelis opus. quum ait, εγκύκλια λέγεται, ἐπὶ τὰ ποιητικά. * καταλλήλως. * ἀπὸ τῶν ἰφιμέλων. † εἶναι ἐν δόξῃ κινῆσαι. * αὐτοτέλες. πρὸς τὴν αὐτὴν τὴν κατ' ὅρθωσιν. i. ut ea recte agere possit. * ἀσείκην σεαυρίτην.

pecuniariam vitam & quaestiuariam reprobarit: quippe quae & violenta sit, & finem per se minimè expetendum habeat. nunc subiungit: magis verisimile inquit esse, ut quae prius dicta sunt, fines esse aliquis opinetur: id est voluptatem & honorem quae propter se amantur, & expetuntur. ut hinc quoque non esse humanum bonum diuitias magis conuincatur. nam si ea quae magis videntur esse fines, eo quod propter se expetuntur, non sunt: quo modo ea erunt, quae alterius causa sectamur? Nam quod ait multas rationes ad ipsa fuisse coniectas, partim * ob Epicurum dicere potest, qui voluptatem finem statuebat: qua de re multa multi disseruere, alij ad opinionis huius refutationem, alij ad confirmationem. partim etiam de honore intelligendum est: propterea quod ciuilibus hominibus multa esse de eo disputatio consueuit: & Socrates multis in locis apud Platonem inuenitur, ciuilibus quibusdam * importune honorem affectantibus aduersari, appetitionesque ipsorum non rectas esse conuincere. nullo enim modo decet, ut contemplationem quae ex perturbationum sublacione, id est impatibilitate * consequitur, cum voluptate & honore coniungamus: quasi per se ipsa finis non sit: cum nihil contingere animae hominis perfectius possit, quodque finis magis rationem obtineat: quam si in perturbationum sublacione, & vacuitate, ac contemplatione perfecta constituatur. Quapropter ea quae prius dicta sunt, de honore & voluptate videntur intelligenda.

* ὅτι τὰς περὶ ἐπιτηδίων. * ἀκαίρως φιλοτιμυμῆναι. * ἐπομένως τῶν ψυχῶν. i. quae sequuntur animos.

Quod non sit idea.

Cap. VI.

Melius verò fortasse est, ut vniuersale consideremus, & quomodo dicatur, inquiramus. quanquam arduam nobis hanc quaestionem futuram esse video: propterea quod amici sunt, qui formas introduxerunt.

Proposuerat Aristoteles in principio horum moralium Nicomachiorum de hominis bono ac sine dicere. esseque cum primo declarauit: deinde ad secundam quaestionem transit, ut quid ille esset, inuestigaret. cumque varias de hoc hominum opiniones in medium produxerit, ostenderitque, alios voluptatem, alios honorem, nonnullos diuitias, alios aliud quid ex euidentibus manifestisque rebus illum esse affirmare, omniaque haec confutarit, nullumque ex ipsis finem esse vltimum probarit: nunc ad praestantissimum finem explicandum descendit: * non leuiter ac superficialitèr ut vulgus, sed profundius ac diligentius rem ipsam excussurus. Sed quia Plato de primo bono non exigua quaedam atque abiecta speculatus fuerat, sed magna ac sublimia, quae hominis animam possent maximè attollere: conatur etiam aduersus illum nonnulla quasi obiter dicere: non ille quidem fortasse aduersus Platonem disputationem instituit, sed aduersus eos qui Platonis disputationem aliter ac deberent, accipiunt. Quapropter necessarium videtur, ut prius dicamus de quo bono intelligeret Plato, vbi de bono agit, eiusque sententiam hac de re breuiter dicamus: ut cognoscere vnusquisque possit, an ea quae hic ab Aristotele dicuntur, ad illius labefactionem accomodata esse videantur. Nam Plato cum de principio rerum omnium quaestionem haberet, vnum, & ineffabile. & bonum illud appellabat: * omne quod est, ab illius appellatione seiungens. eo quod ipsum supra omnia esset, omniaque excederet, in seque complecteretur omnia * non notione, sed superessentialiter: * sineque vlla ex se egressione in cuncta permearet: cuncta produceret sua bonitate tam intelligibilia quam intellectualia, tam bruta quam rationalia, tam quae quomodocumque viuunt quam quae vita penitus carent, & obscuram quandam existendi notam obtinent. atque haec omnia facere id dicebat non electione aliqua * aut voluntate, sed ipsa sua natura atque essentia: perinde ac sol, qui praesentia sua tantummodo cuncta illustrat, licet illustrare non proposuerit. ut idem sit omnium quae quomodocumque esse dicuntur, & principium & finis: principium, eo quod omnia id quod sunt, id est essentiam ex ipso habeant: finis, eo quod ob ipsum omnia sint, * ad ipsumque referantur, ipsumque quantum vnique licet, appetant, utpote cuncta perficiens, ac bona reddens. ut ita sit primum bonum, ac quasi, ut ita dixerim * supersubstantiale bonum, quod omnia expetant. Atque haec breuiter de bono ex Platonis opinione dicta sufficiant [de quo quidem bono multae & egregiae dissertationes cum ab ipso Platone, tum ab iis qui decreta eius tenentur, & habitae sunt, & monumentis etiam proditae.] Sed videamus quanam hic ab Aristotele dicantur. [μετὰ τὸν ἄνθρωπον] verò, inquit, fortasse est, ut vniuersale consideremus, inquiramusque quomodo dicatur. Vniuersale hoc loco non ita accipitur, sicut in logicis speculationibus didicimus, sed alio quodam modo. ibi enim quod * post multa est, & post genitum vniuersale dicebatur. hic quod ante multa, multorumque causa quodammodo est: utpote cum ante ipsa subsistat: ad idque ceterorum omnium substantia respiciat. Ita enim Plato rationes quasdam introducit, quae substantia praeditae diuinae

* ἢ ἐπιπολαίοντες λέγουσι. * ὡς εἰπαροδοίαν. * ἀνεπιπόλαυτος. * ἀνεκφοίτητος. εἰ αὐτῶν. * ἢ ἐβλεπτοῦ. ἢ ποίησεως, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν εἰρηναίων. i. aut quae uelut proprie producat, sed sua essentia id facere. * ἢ πάντων ἀναπληρωτικῶν πρὸς αὐτὴν. * ἐσοίασιν. * ἢ ἂν τοῖς πολλοῖς καὶ ὑπόβοιαι.

diuinæ sint, & intellectuales, ad quarum exemplar materialia omnia & sint & fiunt. quas videlicet formas, & species, & vniuersa, & vniuersalia appellare consueuerunt. formas quidem & species: quæ ante has quæ in corporibus cernuntur, existerent, ab hisque omnibus abstractæ in opificis Dei mente essent: ad quarum exemplar ille alia quædam in materia similia effingeret, atque exprimeret. vniuersalia verò & vniuersa appellantur, eò quòd * vnaquæque ex ipsis licet vna sit, multa habet corpora & materialia, quæ ex ipsa, ad ipsiusque imitationem facta sunt: ad quæ nimirum spectans vniuersale & vniuersum non * notionali quodam modo, sed intellectuali vocantur: vniuersale, quia est à multis quæ ad eius imitationem facta sunt, abstractum: vniuersum, propterea quòd vicè partium obtinent ea, quæ ad ipsum quasi ad vniuersum & totum referuntur. quod tamen totum non ex ipsis compositum est, neque post ipsa notione tantum compræhensum: sed ante ipsa est, & per se subsistit: eaque omnia ad ipsum, tanquam ad propriam integritatem atque vniuersitatem reducuntur. Triplici enim modo dicunt vniuersum ac totum appellari: quòd ante partes est, quòd ex partibus constat, quòd est in partibus. totum ante partes illæ sunt formæ simplicissimæ & immateriales: quia ante multa illa subsistunt, quæ ad ipsarum exemplar facta sunt. ex partibus constant, quæ sunt composita, in multasque partes distribui possunt ac diuidi, siue similes siue dissimiles. in similes partes diuiditur lapis: qui etiam ipse totus est, si ad partes eius spectes, in quas diuidi potest, quarum singulæ tam nomen quàm rationem totius admittunt. in dissimiles, hominis corpus: in manus, pedes, caput, & reliqua. nulla enim ex his partibus toti similis est: quippe cū neque nomen, neque rationem totius admittat. Totum autem in partibus sunt notionalia, quæ etiam post multa, & postgenita dici solent. postgenita sanè, quia anima nostra dum singularia hæc quæ conformia inter se vel * congenita, id est eiusdem vel formæ vel generis sunt, speculatur: post illa quæ prius in corporibus subsistunt, rationem quandam quæ communiter in ipsis consideratur, per abstractionem à materia in seipsa gignit, ac * prout naturæ suæ conuenit, hoc est rationali quodam ac scientifico modo producit. Notionalia verò ob id vocantur, quia quantum ad notionem solummodo tales vniuersitates subsistunt: neque vllò modo re ipsa possunt separatim à singularibus ex quibus actu existentes sumuntur, existerè. In partibus præterea esse eadem hæc dicuntur iccirco, quia in singularibus & particularibus ad quæ habita ratione vniuersitatis etiam & totius nomen obtinent: omnia quæ de ipsis his dici solent, * considerantur. Post multa autem appellantur, propterea quòd anima nostra postea quàm multa hæc & singularia extiterunt: ea in seipsa constituit. Hinc est quòd ipse etiam Aristoteles animal quòd vniuersale est, in libris de anima, vel nihil, vel posterius quiddam esse inquit: nihil, quia per se non substat: posterius, quia eius notio multorum subsistentiam & compræhensionem subsequitur. Atque hæc de vniuersali dicta à me sunt, vt cognoscere valeamus, quomodo hic ab Aristotele accipiatur. At verò formas esse dicunt, qui eas statuunt, quædam opifici proposita exemplaria, in quæ respiciens quasi in notas ac † præsignationes quasdam hæc quæ in materia sunt, effingat. quæ quidem opifices sint rationes, & quasi intelligentiæ & speculationes efficientis. non vt qualitates aut scientiæ extrinsecus aduentitiæ: sed quæ propriè sint, & existant, effectrices & intellectuales, omniumque quæ in materia sunt, ceu archetypa quædam. omnes siquidem formas rationes diuinas appellant, quarum aliæ sint inferiores, aliæ superiores. nullamque ex ipsis inefficacem esse dicunt, quæ propriam operationem progrediendo ad ea quæ subiacent, sicut ordo ipsarum postulat, edere nequeat. Enimuero etiam natura ipsa forma est: eiusmodi tamen, vt à corporibus separari minimè possit: sed per corpora subeat ac penetret, intusque inclusa ea fingat, ac gubernet. species verò, quas ideas vocant, non ita: sed rationes esse affirmant, † quæ & subsistunt, & omnia prorsus corpora, omnesque naturas prorsus superexcedant: sintque quasi numerus quidam diuinus, quo veluti exemplari opifex materialia efficiat: quemadmodum supra quoque dictum est. Ac de his hæcenus orationem paululum protraximus, vt planum aliquantum nobis fiat, & quomodo ea Plato statuat: & aduersus quos nunc repugnet Aristoteles: dum vniuersale quòd ante multa est euertere ac tollere conatur. [sed descendamus ad ea quæ sequuntur. Q V A N Q V A M, inquit, arduam nobis hanc quæstionem futuram esse video: propterea quòd amici formas introduxerunt.] † Modestiam hic quandam Aristoteles, veritatisque studium præterdit, ac simulat: arduam sibi esse inquiens quæstionem hanc de speciebus, hoc est offensionis impedimenti que plenam: quæ quasi pudoris recusationisque iustam causam exhibeat: propterea quòd amici sint, qui opinionem hanc de formis introduxerunt. amicus enim Plato est, quia magister eius etiam fuit. se tamen velle dicit omni hominum amicitia rerum veritatem antepone.

* ὅτε ἐκείνου ἔρῳ.

* κεννοματικῶς, ἀλλὰ ἰσχυρῶς.

* ὁμογενῆ.

* οὐκ ἴσως ἐὰν τῆ ἐπιφέρει.

* ἀναφάνετα.

* ὅτι τῆ τῶν πολλῶν ὑπάρξει, καὶ ταλυσίαν ἢ ἐπινοῦν ἢ ἐπινοῦν.

† λόγος ἐννοεῖται.

† ἐπιπέσειν δὲ εἰ ταύθαι καὶ τὸ φιλάληθες ὑποκρίνεται.

Sed forsan

Sed forsan rectius esse, & oportere videretur: vt pro veritatis salute vnusquisque, & præsertim philosophi † sua quoque propria refutarent.

† Verecundè quodammodo videtur ad Platonis de bono, & formis opinionè labefactandam accedere. non enim dixit, est rectius: sed rectius esse videretur. & addidit etiam, forsan, vt impudentiæ ita crimen euitet. licet inquit, amici viri sint, qui formas ante multa constituerunt: melius tamen, quàm honore afficere eos, esse iudicaretur, & deceret, non solum amicorum decretis aduersari, verum etiam sua quemque euertere: vt veritas seruetur incolumis, & non penitus intereat occultata. adiunxit autem, & præsertim philosophi, quo magis officij huius necessitatem auget: studiosus enim veritatis philosophus est, nisi nomen mentiatur. nam sapientiæ amator quidem philosophus est. sapientia verò est scientia eorum quæ sunt, quatenus sunt. ea autem quæ sunt, immobilia atque immutabilia permanent, neque vnquam alio modo se habent, sed semper in firmitate ac stabilitate sua perseverant: atque ita essentiam suam habent in veritate ipsa constitutam. quomodo igitur philosophus esset, qui alicui rerum veritatem postponendam iudicaret?

Nam licet amici ambo sint, † sanctum est veritatem ipsis in honore antepone.

Sanctum & iustum in eo differunt, quòd illud in æqualitate inter † cõformes consideratur: hoc ad Dei diuinarumque rerum honorem spectat, amicis enim honore exhibere nihil aliud est, quàm æquales honorare. veritatem autem omnibus in honore antepone, illud verò sanctum ac pium censetur. veritas enim diuinum quoddam est.

Qui igitur hanc opinionem attulerunt, in illis species nullas faciebant, in quibus prius & posterius aliquid dicerent. Vnde neque † numerorum speciem, id est ideam constituebant.

Hinc incipit opinionem de ideis refellere: ponitque † sumptiones quæ apud illos celebres concessæque habentur: inquitque eos qui opinionem de ideis hominibus attulerunt, in illis rebus nõ fecisse species, in quibus prius & posterius dicebant: atque in huius argumentum numeros adducit. ex numeris enim alius prior, alius posterior est. [vt puta tria prius sunt, quàm quatuor: quatuor item, quàm quinque: & sic deinceps.] vnde neque numerorum speciem constituebant. nam quemadmodum in logicæ cõtemplationis speciebus ac generibus, indiuidua quæ sub eadem sunt specie, æqualiter omnia cum ea communicant, neque aliud prius, aliud posterius: simili modo species quæ eiusdem generis participes sunt. neque enim vel species indiuiduorum species erit, vel genus specierum genus: si in alio atque alio ordine iis quæ sub se posita sunt, participatione exhibeant. ita quoque in ideis his contingit. quòd verò inquit, nullas species faciebant, & item, speciem constituebant, † non temerè, sed dedita opera videtur posuisse: vt significet videlicet ideas ex se nihil esse, † sed eorum ratione factas ac constitutas extitisse.

At bonum dicitur & in eo quod est quid, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. Quod verò per se est & substantia, prius eo natura est quod est ad aliquid. esse enim hoc † appendix quædam uidetur atque accidens eius quod est. Quare communis aliqua in his idea esse non potest.

Ratio hæc est in prima figura collecta ad hunc modum. In quibus est prius & posterius in ijs non est species: sed in bono est prius & posterius: in bono igitur species non est. atque illud quidem, id est in quibus est prius & posterius in illis non esse speciem: ita sumpsit, vt de quo inter platonicos constet. in bono verò prius & posterius esse, quæ in syllogismo minor propositio est, ex supremis generibus quæ generalissima appellant, ostendit: in quibus omnibus bonum reperitur. Bonum enim, inquit, & in eo quod est quid, quæ est substantia (quid enim † de subsistente re dicitur. nulla vero est ex aliis denuciationibus seu prædicamentis, quas κατηγορίας græci vocant, quæ per se subsistat, neque in subiecto sit: nisi sola substantia) & in quali, & in eo quod est ad aliquid: satisque illi fuit his tribus categoriis tanquam sufficientibus ostendere, quòd inducitur. Infert enim, [quòd verò per se est, & substantia, prius natura eo est, quòd est ad aliquid,] per se hic accipitur non pro substantiali, † sed pro eo quòd ad aliud minimè respicit. quòd enim ad aliquid est, in respectu est: quæ autem non sunt ad aliquid, neque in respectu aliquo sunt, neque ad aliud dicuntur, sed per sese ipsa considerantur. confirmatio verò minoris propositionis ita con-

† τὰ ἰδικαῖα ἀναεῖν, id est propria re futare.

† μετ' ἐυλαβείας ἀντέπαρχει τῶν πλάτωνι.

† ὁσιὸν πρὸς τιμῶν τῶν ἀληθειῶν. ἰδῆ ἂν ἐστὶν πρᾶξτε νευριτῆτε.

† ὁμοειδεῖς.

† λήματα τὰ παρ' ἐκείνοις ἐνδοξα.

† ἐπιπέσειν ἐπὶ.

† κατὰ σκευασίαν αὐτῶν δι' ἑνὸς λέγουσι. sed ab eis eas cõstitui per ea, quæ dicunt.

† ἀλλ' ἂν ἴδῃ μὴ εἶσθεσθ.

struitur

struitur. omne quod per se sumitur, prius natura eo est, quod est ad aliud. substantia & quale per se sumuntur, quod autem est ad aliquid, ad aliud accipitur. priora igitur substantia & qualitas eo natura sunt, quod est ad aliquid. [E S S E enim hoc appendix quaedam videtur, atque accidens eius quod est.] Et hoc etiam confirmat id quod est ad aliquid posterius esse. appendix enim eius quod est, posterius eo existit: siquidem esse aliquid prius necesse est: deinde ipsi aliud quippiam appendi atque agnasci. [Q V A R E commune aliqua in his idea esse non potest.] Concludit hic quod a principio propositum est: non esse vllam boni speciem quae in omnibus particularibus bonis consideretur: propterea quod in ipsis prius inuenitur & posterius. nam si ea quae alicuius speciei, id est ideae habent participationem, alia prius alia posterius erunt, vt alia propius ad exemplar & archetypum accedant, alia remotius absint: atque ita alia magis alia minus participatio- nis habeant: diuersitas ordinis in participando efficiet, vt similia alia principio: alia dissimilia euadant. sicque magis & minus in participatione existet. magis autem & minus in accidentium participatione reperitur, non in iis quae in substantia communicant. sed fieri nullo modo potest, vt ea quae & archetypa & principaliora longè sunt: illorum quae & post ipsa efficiuntur, & imaginum locum locum obtinent, accidentia appellentur. nam ex eo etiam patet, quod accidens alicui accidit. illud verò cui accidens accidit, prius natura accidente ipso est. prius ergo natura erit archetypo exemplum quod ad imitationem factum est: id quod fieri omnino non potest. non est igitur accidens multis, id quod ante multa est. Adde quod illud vnum cum sit, multorum causam esse dicunt. quomodo igitur si dixerimus id esse accidens, & vnum multis esse posterius poterit, & causa causatis: proinde subiungit conclusionem, [quare comunis aliqua in his idea esse non potest.] In his. id est in quibus prius & posterius consideratur.

Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualitate, † virtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, vtile: & in tempore, occasio: & in vbi, † diuersatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atque vnum esse non posse. non enim in omnibus † denuncupationibus, id est prædicamentis, sed in vno tantum diceretur.

Secundum hoc est argumentum, quo idem probat. non esse videlicet bonum vllam commune atque vnum ad quod particularia bona referantur: ostenditque hoc, decem denuncupationum, id est categoriarum exemplo vsus. sumit enim bonum totidem modis dici, quot illud quod est: illud verò quod est, decem modis in decem supremis generalissimisque generibus accipi: ponitque in vnoquoque prædicamento boni exemplum, quippe quod in omnibus inueniatur: vt inde pateat bonum etiam quemadmodum id quod est, esse denuncupationibus omnibus commune: atque ideo commune quoddam vniuersale atque vnum esse minimè posse. Mentem profecto bonum esse, & in substantia perspicuum est, item virtutes in qualitate. reliqua verò † explicacione aliqua fortasse indigent: atque iccirco explicanda sunt. vt mediocre quomodo bonum sit in quantitate constitutum: & cætera eodem modo. mediocre enim appellat moderatum. omne autem quod cum conuenienti modo ac mensura sit bonum est: sicut immoderatum est malum in excessu & defectu consideratum. sed mediocre est quantitatis: quare mediocre bonum erit in quantitate * consistens. Item, vtile est quod iuuat: quod verò iuuat, est bonum: sed quia vtile alicui est vtile: ad illud dicitur, ad cuius utilitatem spectat: habetque essentiam suam, quatenus vtile, in eo quod ad aliud dicitur. quibus autem esse est idem, quod ad aliquid quodammodo se habere: ea ad aliquid sunt. vtile igitur & bonum quoddam est, & sub id quod est ad aliquid refertur. occasionem quoque & in tempore esse & esse bonum, non est obscurum. occasio enim nihil aliud est quam tempus vnicuique negotio accommodatum. sicut dicimus nutritionis occasionem, quando nutriendus aliquis est: & silentij & loquutionis occasionem, quando tacere aut loqui debet, qui ea facultate præditus est: & in cæteris similiter. cuiusmodi omnia nihil aliud ostendunt, nisi quia omnia quae fiunt, in tempore fieri necesse est: tum vnumquodque * in occasione fieri, * cum tempori quo faciendum est id attribuitur, vt bene habeat: bene autem habere est bonum. vnde efficitur vt occasio in tempore bonum sit. Ita quoque in vbi, * diuersatio. vbi, enim in loco esse aliquid significat. & diuersatio in eo, est commoratio & habitatio, quam διαταρα vocat. si igitur aliquis in temperato & salubri loco degat, in bona diuersatione est constitutus: quippe cum in salubri loco versetur. atque habitet. Hæc Aristoteles: qui sanè si secundum Platonis de bono sententiã hanc disputationem instituisset.

† ἀρεταί.

† δόξατα.

† κατηγορημαί.

† δέεται λόγους.

* θεωρούμενον, id est consideratum.

* ἐν χρόνῳ, id est in tempore.

* ἐάν τῳ χρόνῳ ἢ θία ποσὶ δὴ καὶ ὁρῆκας οὐ γίνεται. ἐν καιρῷ ἔσαι γινόμενον ἕκαστον.

* δόξατα, id est mora.

nihil

nihil mihi in præsentia contra eum dicendum existimarem: partim hominis reuerentia, partim quia nulla necessitate ad Platonem tutandum impellerer. Quoniam verò & alio modo Plato bonum accepit, & aliud est quod hic ab Aristotele refellitur: non esse ab re videbitur, si nonnulla aduersus obiectiones has accommodata subiungemus, studio præsertim veritatis inducti: quemadmodum ipse, etiam philosopho faciendum statuit. Plato enim vnum & * arcanum & bonum, commune omnium quæ sunt, causam esse dixit. supraque omnia quæ sunt, vnum collocabat, id omnium quidem causam, nihil tamen quicquam ex omnibus esse affirmans. vnde efficiebatur, vt id supra ens, & non ens appellaretur: * non quod eo quod est, esset inferior: sed quia omne quod est superexcederet. omnia igitur secunda bona referri ad illud tanquam commune bonum, quod omnibus participaretur existimabat. quippe cum vnumquodque bonum quod post illud est, aliud quoddam sit bonum ex illius participatione: quatenus scilicet illius esse particeps vnumquodque potest † at illud superexpanditur, nihilque aliud est quam bonum: atque iccirco & vnum proprie & primo propterea dicitur: quia per sese solum neque cum alio villo consideratur. Quid igitur * absurdum sequetur, si id quod præcipue causa omnium est, omnibusque exhibet, quæ in decem denuncupationibus dicuntur, vt sint: eorum omnium commune quoddam, vt pote causa, atque vniuersale bonum appellabitur? quippe quod ante omnia hæc multa bona existat: efficiatque, vt ea omnia & sint, & bona sint quæcunque eius participatione, reductioneque ad id bona dicuntur. Quin etiam Aristoteles ipse initio huius operis eos laudat qui ipsum bonum illud esse asseruerunt, quod omnia expetunt. qui dum inquit bene id eos asserere: manifestè declarat, se quoque primum omnium maximeque vniuersale bonum quoddam fateri. id quod ex eo facile cognosci potest, quod inquit, [ipsum bonum, & quod omnia expetunt] nam & huiusmodi loquutionis figura, hoc est cum dicimus ipsum bonum, id est τὰγαθόν cum articuli demonstratione: à Platone, eiusque sectatoribus poni consuevit, cum de primo & vniuersali bono est intelligendum. & cum inquit, quod omnia expetunt, nihil aliud significat quam longè primum omnium, maximeque vniuersale. si enim illud omnia expetunt, supra omnia id sit necesse est. omnia verò cum dicimus, * nihil ex iis quæ sunt, quoquo modo fuerint, relinquimus, quod intelligi extra possit. si omnia igitur illud expetunt, supra omnia necessario est, & primum, & causa, & vniuersale omnium maxime: non sanè post hæc multa, neque secundum ab his multis: qui enim fieri posset, vt prima secundum appetere dicerentur? sed proculdubio omnia id quod longè primum, quodque est supra omnia, expetunt. Quapropter superuacanea hæc videtur esse Aristotelis impugnatione aduersus eos qui vniuersale bonum statuunt, eo modo quo ipsi statuunt: præsertim cum id quod in principio etiam ipse concessit, nunc velit † captiosè labefactare.

Præterea in iis quæ vnam habent ideam, vna quoque scientia est: atque ita bonorum omnium vna quaedam scientia esset. sed multæ sunt scientiæ eorum etiam quæ sub vna denuncupatione constituuntur. vt occasio: in bello, militaris ars: in morbo, medicina. & mediocris in alimento, medicina. in laboribus † exercitatoria.

Licet cauillatoriè & captiosè conetur refellere Aristoteles eos, qui vnum atque vniuersale bonum introduxerunt: non tamen ob id mihi faciendum puto, vt vel siquid explicacione indiguerit, non explanem: vel quod † verum est, pro viribus non manifestem. Ita igitur hic ratiocinatur. Eorum quæ vnam habent speciè, vna quoque scientia est. bonorum non est vna scientia. bonorum igitur vna species non est qui est in secunda figura modus secundus. non esse autem vnam bonorum scientiam à maiori ostendit. nam si in iis non est vna scientia quæ in vna & eadem sunt denuncupatione, id est categoria: multo minus in illis erit, quæ sub diuersas referuntur. magis siquidem videri posset, vt quæ in eadem denuncupatione sunt constituta, eandem scientiam haberent: quam quæ in diuersis. esse verò bona sub vna denuncupatione, quæ diuersas habeant scientias, inductione confirmat. occasio enim inquit, quæ genere vna & eadè est, multæ reperiuntur scientiæ, quæ circa ipsam versantur. est enim occasio belli, quando bellum gerere cum hostibus conducit: cuius rei scientia militaris est. in morbo quoque occasio est, quando vel cibus, vel potus, vel medicamentum debet exhiberi: & huius quoque scientia est medicina. † [sed & mediocre genus boni aliud est. quod & in cibo & in laboribus consideratur: in cibo, medicinam scientiam habet: in laboribus exercitatoriam. quatenus enim tali oporteat aliquem, vt neque excessu neque defectu peccetur: medicina est, quæ iudicat: quatenus verò exercendum corpus sit, & labo-

* τὰγαθόν. * ἄκωστος ἄνθρωπος λεγόμενον, id est, non quod eo, quod est, esset inferius. † ἐκείνο δὲ περιπλάττει * ἀδύνατον ἔλεται.

ὁ λέγει ὅτι πῶς οὐκ ὄντων ἔξω ἑαυτοῦ ἔσῃ οὐκ ἔν.

† σοφιστικῶ τῶρον.

† γυμνασική

† τὰ ἀληθῆς παριστῶν. † Addenda ex greco codice. ἕτερα ἢ πρὸς ἄλληλα ἰατρική καὶ γυμνασική. id est alia autem mutuo medicinale. Sub. effi- ciunt.

& labo-

& laborandum: exercitatoriae artis praescribere proprium est. quae quidem artes, id est exercitatoria & medicina licet sub se mutuo non sint collocatae: sunt tamen diuersae, & inter se appositae.] Haec sunt quae hic inquit Aristoteles. et aduersus quae quid dici possit, subtrahendum non est: quo neque haec ullam vim habere ad opinionem de primo bono, eoque quod nihil aliud est, quam ipsum bonum, refellendam cognoscamus. nemo enim ambigit, quin hoc illud sit, quod omnia bona efficiat: cuiusque participatione omnia pro rata quaeque portione bona appellentur. nam quid refert, si aliud magis aliud minus bonum: aliud propius, aliud longius ab illo est? aliud item bonum per se, ut finitas corporis, & virtus animi: aliud vero eiusmodi est, ut ad horum aliquid conferat, sicut est vitus, exercitatio, medicamentum: et afflictatio etiam aliqua corporis, duraque vitae traductio, quae fit ut tolerantiam in animo, perturbationumque vacuitatem consequamur? cum enim ordo in omnibus quidam sit, quo aliud praestantissimum, aliud secundum, aliud tertium ac quartum, & deinceps, pro dignitate vnumquodque sua constituatur: boni participatio ordine quodam unicuique contingit. & si ordo in rebus bonum quoddam est, quemadmodum, * confusio malum: quomodo dicere iure aliquis posset, nullo ordine boni communicationem fieri? vel igitur omnia aequalia eiusdemque ordinis, conformiaque & cognata, id est eiusdem & speciei & naturae sint, necesse est, differentiaque omnis essentiae rerum omnium, ordinisque tollatur: ut neque ornatus quisquam, neque consensus iuncturaque; apta in ipsis inueniatur, * sed confusa omnia, ut forte incidit quodammodo, ita iaceant: vel si ornatus aliquis & ordo in rebus reperitur, atque ex vno cuncta existunt, non eadem tamen genere aut specie, sed longe inter se diuersa, ut alia subiecta, alia superposita sint, atque excellat: proculdubio efficietur, ut alia potiora, alia deteriora euadant: alia item propius ad primum accedant, alia ab eo remotiora conspiciantur: atque, ita omnibus primi participatio non eadem portione exhibeatur. Proinde si & rerum naturae diuersae sunt, & praestantia & ordo unicuique conueniens: qui fieri potest, ut anima nostra et dum singula contemplatur, accommodatam singulis speculationem non adhibeat: artesque & scientias per genera & species rerum non constituat: eaque ratione naturas consideret, prout vniuscuiusque earum dignitas postulat? Intellectus enim quippe qui a materia & corpore penitus est absolutus, repente omnia simul contemplari posset: nam & quae multa sunt, in vnione: & quae speciatim numerantur, sine vlla partitione: & quae distincta habentur, sine vlla distinctione complectitur. Anima vero affectat quidem illam intellectus repentinam operationem, perfectum eius, vnum, ac simplex intellectus genus summopere appetens: sed cum assequi nequeat, circuncursat ipsum vndequaque, ac circumsiluit: atque ita mutata speculationis applicatione, transituque in aliud facto diuersam et ac diuisibilem specierum naturam diuidit. vnde etiam modos alios, atque alios cognitionis excogitat, ut propriam unicuique rei animi attentionem adhibens peruenire tandem ita ad omnium cognitionem possit. sicut enim aliis alia natura, aliusque ordo conuenit: ita quoque alium aliis esse cognitionis modum necesse est. Quemadmodum igitur ea quae sunt, non eodem modo cognitionis omnia, quatenus sunt, percipiuntur: sic in particularibus bonis, neque omnium vna eademque cognitio est, quatenus sunt bona: neque occasionum, quatenus occasionum: neque mediocrium, quatenus mediocria: neque aliorum cuiuspiam, quae simili modo accipiuntur. Et sicut mirandum non est, si vnumquodque, ex iis quae sunt, alio cognitionis modo intelligatur, quatenus scilicet hoc vel illud est: verbi causa, quatenus naturale, vel disciplinare, vel diuinum: quatenus item est caeleste, vel terrestre, vel aereum, vel igneum, vel sublimis, aut tale quippiam: ita nihil mirum esse debet, si occasio etiam aut mediocre, aut aliquid humilissimum, aliud diuerso modo cognoscatur. Omnia quidem bona cum vnus participatione existant, ad vnum referuntur: atque ita quatenus ad vnum illud referuntur, in eoque communicant, vna eademque scientia percipi omnia possent: quatenus tamen singula per se hoc vel illud sunt, alia atque alia arte vel scientia indigent, quae propriae vniuscuiusque naturae ac perfectioni conueniat. Sed enim de substantia quoque, illud excutiendum perpendendumque videtur: recte superioris dictum sit, non reperiri in ipsa magis ac minus: ut omne id accidens existimari oporteat, in quo intensio ac remissio aliqua conspiciatur: atque, iccirco neque in eadem specie quippiam esse ex iis quae participatione eius existunt, quod vel propius vel remotius sit: ne intentione ac remissione participationis magis ac minus in illis esse concedamus. atque ita quod eo modo particeps est, accidens esse videatur. Nam si magis & minus in substantiis quoque non reperitur, dubitandum sane est, quomodo alia magis, alia minus participatione eius quod est, existant. si enim participatio magis & minus non fit, aequaliter eodemque modo erunt omnia: tam aeterna, quam quae generantur: tam ea quae corruptioni minime sunt obnoxia, quam quae corrumpuntur. neque alia propius ad primum illud quod est, accedent, alia longius ab eo distabunt: sed aequalis erit omnibus participatio: ut illud quod

τὸ εἶδος αὐτὸ
θεῖναι καὶ
πρὸς ταῦτα
τὰ ἐγγυωρῶν
τα. οὐ μὲρ ἢ
ὄντα ταῦτα
πρὸς τὴν θέ
σιν ἢ πρὸς
ἀγαθόν, καὶ ὁ
ἐξ ἑνὸς ἄλλο ἢ
τὰ γὰρ ὅτι ἐστὶ
διονατὰ τι,
διὸλονατὰ τι.
ἢ κακῶς ἢ
ἀταξία.
* ἀρμονία.
* ἀλλ' ἐν ἡ
συγκρίσει
πάντα. ἢ. sed
temere confusa
omnia.
ἢ ὁμοίως ἐπι
βάλλειν ἐκ
σω. ἢ. ἀντι
γὺλα proprie
cōtemplatur.
* ἵλιος ἀπὸ
λυτος.
ἢ διακρίσει
μερίσσει τῶν
εἰδῶν.

quod aliis esse ipsum participat, atque, ut sint, efficit, nihil amplius aliis habeat: & neque ipsum prius sit, nisi tantum ut causa: neque alia posteriora, nisi ut causata: non natura sed ordine solummodo differentia: ne si magis & minus in essentia habuerint, accidentia efficiantur. sed neque appetitio ipsius qua ad primum initium conuertuntur, alia erit atque, alia, sed eadem prorsus: tam intelligibilibus quam intellectualibus, tam rationalibus quam iis quae sensu tantum praedita sunt: tam viuentibus, quam illis quae solummodo id habent, quod sunt. * Quae omnia praeter ipsam rerum euidenciam esse manifestum est. An fortasse substantiam magis & minus non habere non absolute ita accipitur: sed quando rationali quodam modo, id est logicè res consideramus, illa primae substantiae & proprie & maxime substantiae dicuntur, quae sensui subiectae sunt: secundae vero, quae ex abstractione sumuntur: suntque solummodo notiones in animo, nulloque alio modo subsistunt. ex quibus sane magis substantiae illae habentur, quae ad primam illam quae proprie & maxime est substantia propius accedunt: ac tanto magis, quanto propius accesserint: tanto item minus, quanto remotiores fuerint. Ita quoque fit in intelligibilibus. prima substantia & proprie & maxime substantia ea appellatur: * cui primum intellectus speculationem suam appellat, pura ac sine vilo medio intellectu omne id quod est, ea ratione qua est, complectens: ut nihil extra non inspectum relinquatur. secunda autem, omnia ea quae ab hac prima serie quadam dependent: hoc est quae primi illius quod est, primi que intelligibilis participatione esse dicuntur. suntque secundae substantiae quae post primum illud usque ad ea quae sensibus subiecta, generationi que; obnoxia sunt, quasi gradatim progrediuntur. atque hac ratione magis & minus esse, substantias absurdum non est: & si esse, non est absurdum, dici multo minus erit. nam licet substantia quodammodo non habere magis & minus dicatur, non tamen absolute dicitur. id quod & ex iis quae sensibus subiiciuntur, & ex illis quae per abstractionem considerantur, patere optime potest. in vno enim & eodem ordine nulla substantia est, quae ipsa vel sui vel alterius ratione ac respectu magis & minus dicatur. verbi causa, aliquis homo neque ipse si se ipsum respiciat, nunc magis nunc minus homo est: neque si alium ex particularibus spectet: simili modo neque equus aliquis. neque item homo aliquis respectu alius cuius. eiusdem ordinis enim sunt singula atque indiuidua: & item species extremae inter sese: quae item proxime supra has collocatae sunt: atque ita subinde, usque ad supremum genus quae * diuisa diuisione conficiuntur, eundemque ordinem habent, simili modo omnes substantiae sunt: & nihilo magis alia quam alia. in illis vero quae alio atque alio ordine considerantur, magis & minus quippiam existit: ut magis substantiae illae sint, quae primae substantiae magis accedunt: minus, quae longius ab ea absunt. atque iccirco quo viciniora aliqua primae substantiae sunt, eo affinia, similiaque; ipsi euadunt: cum & superius collocatis ad denuncipiandum, & genere diuersis ad subsistendum merito illius subiaceant: sicut illa omnibus. Ad eundem igitur modum de cunctis absolute quae sunt, dicendum est. Illud quidem quod primo est, nihilque aliud est quam ipsum ens, prima substantia, & proprie & maxime substantia dicitur, non sensibili sed intelligibili modo subsistens. At quae post ipsam sunt, licet omnia simul secunda habeantur, quia post primum illud quod quod est, existunt: * magis tamen esse ea dicuntur, quae primo illi propius accedunt, sicut minus quae remotius abeunt: quousque ad ea peruenerimus, quae sensibus subiecta sunt, in generationeque; consistunt. * quae vero eundem ordinem habent, in his quoque aequalia inter sese sunt, ut neque magis neque minus alterum altero sit. atque ita & rerum ordo seruatur, * & primi participatio ordini correspondet: ut magis & minus in ipsis partim consideretur: partim minime, sicut modo dictum est. Tametsi nihil obstat, quin ex accidenti & idem ad se, & quae sunt eiusdem ordinis, inter se magis & minus & sint, & dicantur. Ac de bono & substantia * quantum ad Platonis causam defendendam spectat, satis dictum sit. Nam de ideis intellectualibus & intelligibilibus, primis & secundis, sicut Parmenides & Plato statuerunt: quinetiam de boni inquisitione absolute differere, nostrum in praesentia non est: Dicant ipsi qui species introduxerunt: ostendantque, & quod sint, & quid, & quomodo sint, quem item ordinem, & quam operationem habeant. id quod sane faciunt. iccirco quicumque exactius de his scire aliquid vult, ad eos legendos se conferat.

* ὁ πᾶσι καὶ
παρ' αὐτὸν
ἐστὶ τὸ ἐν ἑαυ
τῷ. ἢ. quae o
mnia cōtra ip
sam euidenciam
sunt.
* ἢ πρὸς ἐπι
βάλλειν πρὸς
τὸν καθαρόν
καὶ ὄντος ἢ
ὄν ἀμέσως ἐ
ποπτικῶτα
τὸ πᾶν πε
ριλαμβανόν
τὸ ὄν ἢ ὄν ἐστ.
ἢ. cui intellectus
primi cōtem
platione sua, ut
eā intelligat,
incūbit, purus
ἢ sine medio
ens ea ratione
qua est peni
tissimè euidēs
cōplectens oē
quod est ea ra
tione qua est.
* ἀντιδιμε
μένα.
* μάλλον δὲ
ἀεὶ ὅτι τὰ
τῶν πρώτων
ἐγγύτερα.
* ὁμοταγῆ
ὅτι καὶ ἐπι
σης.
* καὶ μετ' ὅχλου
ἢ πρὸς τὸ ὄ
πᾶρχει τῆ
τάξει ἀνά
λογον.
* ὑποδιόμε
νοι ἢ πλά
των. ἢ. Ac de
bono et substi
tia Platonē co
lētēs ἢ obser
uantes satis di
ximus.

Dubitaret autem quispiam quidnam velint per se vnumquodque dicere: si & in per se homine & in homine vna & eadem ratio hominis est. nam quatenus homo, nihil different. Quod si ita est, neque quatenus bonum, quicquam distabunt.

Haec ratio non tantum aduersus bonum vniuersale. verumetiam aduersus omne vniuersale absolute

absolutè videtur repugnare : vt est id, quod vniuersale ante partes Platonici appellant . est autem argumentatio à definitione. nam si vterque , inquit, tam per se homo, id est, αὐτοῦ ἀνθρώπου, quàm homo, homo est: eandem rationem, quatenus est homo, vterque admittet : nihilque inter se vt homines different. quod si est, * neque vt bona, quicquam distabunt. quam enim rationem homo habet ad per se hominem : eandem bonum ad per se bonum habere necesse est. Nam si illic & hominis & per se hominis eadem natura est : eadem quoque ratio vtrorumque erit. Quare etiam hic si eadem natura boni est & per se boni: erit simili modo eadem * ratio vtrisque. erit igitur & illic homo idem quod per se homo: & hic bonum idem quod per se bonum, quod αὐτοῦ γὰρ dicunt : vt superuacua omnis vniuersalis cōstitutio sit, * si eadem natura sunt & per se & non per se. Atenim quomodo ὁ Aristoteles [ita dicerent Platonici] bonum ipsum idem ac simili modo esse potest tam in materiali re, quàm in ea quæ materia vacat: * tā in imagine, quàm in exemplari: tam in simplici, quàm in composito: tam in eo quod ex participatione bonū est, quàm in eo quod participatione omni caret? vel quomodo substantiæ ratio eadem esse poterit huiusmodi rebus, quæ, sic, sicut dictū est, inter sese distant: nisi & imaginē & exemplar dixeris simili modo substantiæ rationem admittere? Sed quia, tua quidem sententia in materialibus naturalibusq; rebus tunc definitio est perfecta, cū materia & forma inter se coierint: si ita quoq; in materia carentibus definitiones sumere voluerimus, quæ materia vacant, erūt materialia: hoc aut fieri nullo modo potest. nō igitur esse debēt, & iis quæ ante materialia existūt, & ipsis materialibus eadē definitiones.

Veruntamen neque quia sempiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: siquidem neque album quod diutius, quàm quod vno die tantum durat, albius est.

Propterea quod oppositum quasi est, quod illa semper sint, & nunquam esse desinant, hæc fiant, & intereant: quodque id quod semper est, eo quod est aliquando, & magis esse videatur: iccirco oppositionem hanc soluit, substantiæ ratione iterum vsus: exemploque alibi adhibito argumentationē conficit in hunc modum. quemadmodum, inquit, in albo colore fit: si fuerint duo alba, quorum alterum diurnum, alterū diarium sit, nullus magis album esse dicet diurnum quàm diarium: propterea quod in vtrisque eadem, quatenus sunt alba, ratio seruatur: Ita neque sempiternum bonum magis bonum esse quàm temporarium debet: cum eadem vtrisque boni ratio æquè conueniat. ratio enim nihil aliud quàm substantia vniuscuiusque est. at sicut substantia vniuscuiusque non est magis neque minus id, quod est: sic substantiæ quoq; explicatrix ratio licet in diuersis consideretur, diuersisque conueniat, quorum aliud longiore, aliud breuiore duret tempore: esse tamē magis & minus nullo modo poterit. quippe cum neque homo aliquis longæuus ea de causa magis homo sit: quàm alius cui angustum vitæ spatium concessum fuerit. nam cum ex æquo substantiæ ratio vtrisque conueniat: non potest tempus speciei prout est species, quippiā adiungere. Possumus quidem & ad hoc hic respondere, vt magis bonum esse ostendamus, quod sempiternum est, quàm quod vno tantum die perdurat, ad hunc modum. si esse vnicuique melius est, quàm non esse: efficietur, vt esse etiam semper, quàm aliquando, longè melius sit. nam illud quod aliquando est, cum interruptur ne amplius sit: tunc non amplius est, sed planè nō ens euadit: at sempiternum tunc adhuc est ens: longè melius igitur erit eo quod non amplius est. melius vero, boni auctione atque intentione melius dicitur. cui autē boni essentia augetur atque intenditur, illud verò magis bonum est. Quanquam non eadem est inter se comparatio & eius quod longo quodam tempore perdurat, ad id quod breuius viget: & sempiterni, ad diarium: * breuiuum enim & longæuum licet quantum ad tempus attinet, diuersa habeantur: eiusdem tamen naturæ esse facile possunt: sempiternum verò & diarium nullo modo possunt. nam quemadmodum diarium & caducum materialem habet substantiam ac fluxam, & quæ subinde fiat ac generetur, nunquam verò sit: ita sempiternum immateriali ac stabili substantia constat, quæ verè & supra omnem generationem existat. Possumus etiam alio modo hanc dissoluere rationem. Nam si bonum aliud est, quod verè existit, & per se est, quod esse dicitur: aliud eatenus est, quatenus alterius fit bonitatis particeps: qui fieri potest vt id quod per se est, non sit primo ac præcipuè & maximè bonum? magisque bonum quàm id, quod ex participatione est: quemadmodum exemplar imagine esse consuevit? Merito igitur dicere aliquis Aristoteli possit, * studiose videris ὁ Aristoteles, quippe qui amicus & discipulus Platoris fueris, aduersus opinionem de ideis ita cauillatorie ac captiose dubitasse: vt ex eo quod nihil eras dicturus, quod ad euertendam de ideis sententiam faceret, eam confirmares magis ac stabilires.

* ἡ δὲ ἀγαθολογία.

* λόγος. i. de finitio.

* κατὰ φύσιν ὄντων ἢ αὐτῶν ἢ αὐτῶν ἢ μὴ αὐτῶν.

* ἐπὶ τῆς ἐκείνης ἢ τῆς παρὰ φύσιν ἢ ἄλλου.

† μαλ' ἂν εἴποι.

* γραχυχρῆς νοῦς.

† ὁ γινόμενος μὲν ἔστι ἂν ἢ. i. quæ sit donec fuerit.

* ἐπιτηδές. i. dedita opera.

Probabilius

Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere videntur: cum ἄ vnum in bonorum ἄ consortio constituent: quos quidem sequutus videtur etiam Speusippus.

Duo consortia & ordines statuerat Pythagoras: vnum, in quo huiusmodi series rerum continebatur, finis, impar, vnum, dextrum, masculinum, rectum, lumen, quadrangulum, quiescens, bonum: alterū, in quo contraria, infinitum, par, multitudo, sinistrum, femina, curuū, tenebræ, * oblongum, motum, & malum. Quæ quidē vtraque cōsortia propterea appellauit, id est, græcè συστοιχίας: ἄ quia vtraque nihil aliud quàm rerū inter se consortium ac cōiugarum ordines sunt. singula vero secundi ordinis, singulis primi opponūt: fini infinitum: impari par: vni multitudo: atque ita deinceps: & postremo, bono malum. Neque tamen Pythagoram hic laudat, quod absolutè rectè disputationem de bono exequutus sit: nō enim rectè simpliciter & absolutè eum dicere inquit, sed præfert eius sententiā iis quæ à Platone dicta sunt: cum ait [probabilius Pythagorei dicere videntur,] non absolutè rectè: & probabilius, non rectius, neq; rationi magis consentaneè: nā probabile non absolutè verum aut rectum, aut rationi cōsentaneum est: sed eiusmodi, quod veritatis cuiusdam & rectitudinis * speciem præ se ferat. Videtur autem hoc dicere, eo quod vnum in bonorum ordine statuentes Pythagorei, virtutē eius perfectricem ac conseruatricem ostendunt. vnumquodq; enim in eo perficitur, bonumq; redditur ac conseruatur: quippe cum, dum in vno est, indissipatum permaneat atque indiuisum: dissipata vero ac diuisa pereant singula atque intercant. & fortasse ita inquit Aristoteles: conuenientiusque arbitratur esse de bono hoc dicere, quàm vniuersale id atque ideam statuere. Speusippum quoque ait sequutum eos esse: qui etiam ipse vnus ex illis fuit qui de diuinis apud Græcos scripsere.

Sed de his alia sit dissertatio.

De Pythagoreis, inquit, & Speusippo in præsentia nobis disputatio non est: sed de iis qui ideas introduxerunt. iccirco illis omisissis rursus ad Platonicos redit, ita inquit:

In iis vero quæ dicta sunt, cōtrouersia quædam ἄ subest: propterea quod non de omni bono rationes dictæ sunt: sed secundum vnā speciem ea dicuntur, quæ per se amantur & appetuntur: quæ verò hæc conseruant, aut efficiunt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc, alioque modo bona dicuntur.

Exactam quandam de bono disquisitionem subicere sibi hic videtur: quod occasionem nanciscatur opinionis adhuc de speciebus labefactandæ: ita sanè vt quasi se ipse reprehendat, quod in iis quæ superius dicta sunt, de bono disserendo defecerit. cum enim, inquit, duobus modis bona dicantur, confusè ac simpliciter hucusque oratio nostra habita est: nam secundum vnā speciem bona dicuntur ea quæ per se amantur atque expetuntur: secundum alteram ea quæ hæc efficiunt, vel conseruant quodammodo, vel etiam contraria prohibent: quæ non per se dicuntur bona, sed propter illa. dico autem bona per se, vt sanitas, vt virtus: quarum illa corpori: hæc animæ bonum est, & per se bonum. licet enim nullum aliud bonum eas consequatur: ipsæ tamen per se expetuntur & eligendæque sunt. Incisiones verò & medicationes, meditationes, exercitationes, abstinentiæ à quibusdam, aliorum assumptiones, labores item, * & ærumnæ, propter illas expetuntur. illæ siquidem horum omnium sibi subiectorum perfectiuitæ sunt: hæc minimè: sed tantum conseruant ad illas consequendas. Nam cum medicina vel præsentem sanitatem proponat conseruare, * vel absentem reuocare: iccirco quædam ad præsentis sanitatis conseruationem, quædam ad eiusdem absentis reparationem exercet. verbi causa, si ægrotat aliquis, ab iis abstinere præcipit, quæ morbum augent & irritant: sumere verò ea quæ vel morbo aduersentur, vel saltem affectionem præter naturam non augeant: tum detrahendam materiam atque euacuandam procurat: [& ferrum etiam interdum vbi opus est, incisionesque adhibet.] si verò valeat aliquis, & suspectus tamen morbus sit aliqua de causa, siue ob temporum vicissitudines, siue ex cæli immutatione, siue ex mala aeris corrupti temperatura, * vel ob aliqua etiam quæ in vita contingere consueverunt, vt curas, vt lassitudines, vt mœrores, & sollicitudines interdum, atque id genus reliqua, [ex quibus naturalis constitutio immutari plerumque solet:] tunc tutela adhibetur & cautio: atq; inde varij ac multiformes præseruationis modi à medicis inuenti sunt ad morbos arcendos. Sed hæc in corporibus. In anima etiam inuenire eadem studia potes, altera, quæ virtutem conseruant: altera, quibus vitia amouentur. quæ omnia propter sanitatem & virtutem à medicina & ciuili facultate exercentur. effectricia vero virtutis & sanitatis corporis ea hic dicuntur, quæ in

† ἢ ἑν. i. ipsum unum.

† συστοιχία, id est serie.

* ἑτερόμηνες.

† οὐκ ἐκθεοῖς πραγμάτων ἐστὶν ἐκείνων συστοιχίῶν ἀλλήλοις. i. quia vtraque series expositio est rerū ἢ inter se eiusdē sortis sunt ἢ eundē ordinem efficiunt.

* ἔμφοσιμ. ἔχου.

† ὁποφαίνω.

* σκληρότητες. i. parcelor ἢ durior nitus.

* ἀργινομένω ἀνάκαλλεῖ.

* ἢ ἔστι δραστικὰ τῆς φθορᾶς τοῦ παιδός, ἢ ἔστι φέρειν τὴν ἰατρικὴν.

c.j. quæ in

quæ in qualitate vel malis corporum temperaturis, vel moralium virtutum corruptionibus ac deprauationibus aduersantur.

Perspicuum igitur est bona duobus modis dici: alia per se, alia, propter ea quæ per se dicuntur.

Cum dixerit duobus modis sumi bona, alia per se, alia quatenus ad hæc ipsa cõducunt: nullam de hoc demonstrationem subiunxit secundum neutrum modum, sed quasi euidens sumit in præsentia ac certum id dictum, solumq; commemorat secundum duas species bona ipsa dici, vt alia per se sint, alia propter illa. deinceps tamen hoc idem inductione confirmat.

Seiungamus igitur bona hæc per se ab vtilibus: ac consideremus an ea secundum vnam speciem dicantur.

Videtur sanè talem sententiam habere hæc oratio. Repræhendere fortasse aliquis nos posset, quod queramus sitne aliqua boni idea, & tamen confusè sumamus bona ipsa, neque distinguamus per se expetenda ab iis, quæ ob alia appetuntur, vt ita [verum] inueniri tandem queat: an sub vnam reducantur speciem quæ per se sunt bona. nam quæ ob alia bona sumuntur, cum neque per sese dicantur, neque absolutè bona sint: ne conari quidem prorsus debemus in vnam boni ideam ipsa reducere. esse vero quædam per se bona ex inductione demonstrat, simul definiens ac dicens.

* μονόμενα, i. sola & sine aliis.

Qualia verò esse per se bona aliquis statueret? an ea + quæ vel si sola relinquantur, persequimur: vt sapere: vt videre: vt sunt voluptates nonnullæ, & honores? nam licet hæc ob aliud quippiam persequamur, esse tamen ex iis quæ sunt per se bona, statuere aliquis posset.

Ex inductione iam ostendit, sicut dictum est, nonnulla esse quæ sunt per se bona: definitque insuper quid sit per se bonum: idque, quasi de pluribus loquatur, assignat: ita tamen, vt nihilominus de vno communi intelligi oratio possit. per se enim ea esse inquit, quæ vel si sola remaneant, persequimur. hoc est ea, quæ licet nihil aliud aut ipsa consequatur, aut ex electione ipsorum eueniat, sunt tamen vel sola ipsa per se sectanda: id est electione, & inquisitione digna. Nam quamuis ex prudentia nihil eueniat: ipsa tamen per se prudentia eiusque operatio sectanda est: & videre simili modo. non dixit autem prudentiam & visionem, sed sapere, & videre: propterea quod prudentia & visio habitus sunt, sapere verò & videre eorum habituum operationes: atque iccirco magis eligendæ. [Vt voluptates nonnullæ, inquit, & honores.] non enim omnis voluptas, aut omnis honor bonum est: sed quædam voluptates esse reperiuntur quæ tales minimè sint. neque enim aut cinædorum aut scabie laborantium voluptas bonum est: sed quæ ex rerum contemplatione animo percipitur, ea sanè bona est & sectanda: iis præsertim qui sapiunt, & cognoscunt quæ sit hominis perfectio. pari modo ea quæ ex perturbationum sublatione prouenit: cum scilicet anima omni perturbationum tempestate libera in quieta ac pacata tranquillitate constituta est, peioribus facultatibus potiori subiectis. Ita etiam honores qui ab his proficiuntur, qui nos cognoscunt, rectèq; sentiunt, & ob virtutem & sapientiam exhibentur: expetendi sectandique sunt: contemnendi contra atque aspernandi: quos stulti, & imperiti exhibent. [VERVM licet hæc omnia ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex iis quæ per se bona sunt, statuere aliquis posset.] Nam sapere per se bonum esse perspicuum est: quippe cum sit operatio virtutis, quæ in ratione consistit. Idem quoque ad multa conferre non ignoramus: ne dicam ad omnia, quæ in vitæ nostræ actionibus rectè efficiuntur. Eodem modo videre per etiam bonum est, quod complures nobis cognoscendi differentias exhibet: est nihilominus etiam vtile, quippe cum faciat, vt & nocua, & conferentia vel è longinquo agnoscamus: quod & illa fugere, atque interdum propulsare: & hæc persequi atque attrahere quandoque ad nosmetipsos possimus. Idem in voluptatibus & honoribus inuenies. quid enim singula percensenda sunt? his vero subiungit:

† ἢ ἄλλο. * ἢ ἐπὶ.

† An ne aliud quidè quippiam præter ideam? Quare vana erit* species.

Quia dixit ea quæ superius posuit, esse per se bona: quasi concessum id sit, hoc subiungit quasi cum reprehensione quadam. nam ita dicere, [anne aliud quidem quippiam præter ideam?] * dissimulatione vtentis videtur: perinde ac si diceret. an omittemus ea quæ absque vlla dubitatione per se bona sunt: contemptaque ipsa euidencia solam ideam esse per se bonum fatebimur: ecce enim alia iam præter ipsam esse per se bona demonstrata sunt. Quare ideam statuere vanum est ac superuacuum. Nam si nihil ex euidentiis manifestisq; rebus esset per se bonum: necesse forsitan fuisset, vnum aliquid statuere, quod per se bonum esset: in quod referrentur cætera, ob idque bona

* εἰρωνυομένην.

bona appellarentur: sed cum multa huiuscemodi inueniantur: superuacua vnius illius constitutio omnino est. Verum ò Aristoteles etiam si per se bona esse statueret aliquis, quemadmodum tu inquis, sapere, & intelligere: item voluptatem quæ ex speculatione rerum prouenit, & honorem qui à prudentibus exhibetur: non tamen ita per se bona esse concederemus. vt ex sese essent, & per se ipsa subsisterent, * aliorumque essent, vtpote imaginum exemplaria: itaque agerent, vt sibi similia gignerent: id quod de ideis statuisse Platonem manifestum est. sed ita per se bona esse diceremus, vt non ex se essent, sed ab aliis dependerent, in aliisque subsisterent, atque aliunde producerent, nullorumque essent exemplaria: sed ob id tantum per se dicerentur, eo quod per se sectanda sint, non quia substantiæ existant. Quare * vana etiam hæc tibi cauillatio euasit: eo quod pluribus modis id quod per se est, dicitur, ex æquiuocatione fortasse inducta: [propterea quod ἢ καθ' αὐτὸ, id est illud per se multis modis dicitur, quæ tamen cauillatio ipsas species non magis labefactat, quam statuit. dum enim imbecilliter admodum naturæ earum repugnat, eas magis stabilit, ac confirmat. Sed hæc aduersus hoc obiter dicta sufficiant.]

* καὶ ἑτέρας ὡς εἰκόνων ὄντα ἀρχέτυπα. * περιττὸν καὶ τοῦ ἰσοφισμα.

Quod si hæc quoque per se bona sunt, necesse erit eandem in omnibus ipsis boni rationem existere: quemadmodum eadem in niue & cerusa albedinis ratio est. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo quod bona sunt, diuersæ ac differentes † rationes reperiuntur. Non est igitur bonum commune quid in vna idea.

† λόγοι. i. definitiones.

Aliud hoc argumentum est aduersus eos qui formas introducunt, quod talem vim habet. Quoniam vnaquæque species vna cum sit, in multis consideratur rebus, quæ illius scilicet participes esse participes. quia vero multa sunt per se bona, quæ in vna boni specie communicant: ea quoque hoc non est: igitur neque vna aliqua species reperiatur, ad quam omnia per se bona referantur. Quemadmodum in niue, inquit, & cerusa nō alia atque alia, sed vna & eadem albedinis ratio est: sic honoris, prudentiæ, & voluptatis vna esse bonitatis ratio deberet: at non vna est, sed diuersæ ac differentes in eo quod sunt bona: non est igitur vna aliqua species boni, sub quam multa per se bona referantur. At vero primum ipsius Aristotelis orationem sequi nos oportet: atque ita ex dictis ipsius ostendere, quod ipse etiam presentis huius cauillationis solutionem præposuerit. si enim vt ipse definiuit, ea sunt per se bona, quæ vel si sola relinquantur, persequimur: accommodaturque hæc ratio per se omnibus quæ connumerata sunt, cæterisque huiuscemodi: qui fieri potest, vt vna omnibus quatenus bona sunt, ratio non sit? non enim vna ratio eorum eatenus inquiritur, quatenus est vel honor, vel prudentia, vel voluptas: sed quatenus bona. hæc vero vna & eadem ab ipso assignata est. nihil igitur neque hac parte vetat, quo minus vna boni species sit, quod per se bona referantur. Deinde vnumquodque horum non æquali modo dicitur bonum, quemadmodum neque album, id quod album est, sicut ea quæ sunt alba ex participatione vnius coloris, id est albedinis, alba dicuntur: & licet vna definitio albedinis sit, eius tamen participatio non eodem modo in omnibus reperitur: sic etiam vna bonorum species est, ex qua omnia per se bona existunt: vt eadem ipsis, quippe quæ eadem forma communicent, ratio substantiæ sit: aliudque sit quod particeps est, & aliud quod per se consideratur in * absoluta essentia quæ participatione omni caret, subsistens, atque intellectum: ad quod multa atque inter se diuersa tanquam simulacra referuntur. nam quia vnumquodque ex multis bonis ex participatione bonum & est & dicitur: non esse simili modo bonum vnumquodque ex ipsis perspicuum est. cumque participatio sit: eam esse ex aliquo quod participatione careat, similiter patet, sub quod participationes ipse referantur. atque hæc dicimus non vt species statuamus: nam neque ad solutionem difficultia fortasse sunt hæc quæ diximus iis qui subuertere species voluerint: sed vt Aristotelè ostendamus † de dicta opera imbecillibus vt argumentis, vt opinionem hanc magis constituat, ac confirmet.

* καὶ ἐὰν ἐθέλω ἢ ἀπὸ ἀρχῆς ὑφ' ἑσμεύς.

† ἐπιπίδες.

Sed quonam modo dicuntur? non enim videntur esse æquiuoca † à fortuna: nunquid eo quod ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur? an magis secundum proportionem? nam quemadmodum in corpore est visus: sic in anima est mens: & aliud in alio.

† ἀπὸ τύχης.

Conuenienter his quæ dicta sunt, etiam præsentem inquisitionem facit. nam quoniam visus est ostendisse omnia per se bona * non vno modo dici: oportetque huius appellationis communionem

* οὐ κατὰ μέτρον ἰδέσθαι.

munionem aliqua ex causa, vel modo aliquo existere: hac de re nunc inquit: quo modo bona communiter dicantur ea, quae multa sunt, & natura differentia, rationibusque inter se diuersa: quemadmodum ea esse dixit, quae communiter bona appellantur. nam si nomen habent commune, rationem vero substantiae quae est secundum illud nomen, diuersam: aequiuoca omnino erunt. cum autem multi modi sint, quibus aequiuoca dicuntur: quis erit modus, quo bona omnia bona vocantur? non enim dicet quispiam ea a fortuna ita appellari: quippe cum ea quae ita sunt aequiuoca, nullam in re communionem secundum nomen habeant: esset enim ipsis ratio communionis secundum nomen. at quae a fortuna sunt, ex ratione minimè fiunt: * alioqui fortuita non essent. fortuitum enim est quod fortè est, vel fit, nullamque habet rationem vel causam, quae ita sit, vel fiat. exempli causa, si aliquis in Aegypto natum filium Alexandrum vocaret, & alter Romae idem nomen alteri imponeret neuterque quis esset alter cognosceret, sciretve quis ita vocatus fuisset. Quia igitur bonis communicatio quidem in re secundum nomen est: nullo modo aequiuoca a fortuna bona esse possunt. SED [nunquid, inquit, eo quod ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur?] cum multi modi sint quibus aequiuoca ponuntur: vno solo re-

* ου κ' αυ υ-
ωρεχεν υδ'
αυτιματρ.

* τες λοιπες
παρηκευ ως
φαιδρας εφ
τω προκημέ
τω προσαρ-
μίζοντας .i.
reliquos admi-
sit tanquam ma-
nifeste propo-
sito conuenien-
tes.

* @ ην κατὰ
ἀναλογίαν.
* ἀλλ' ως αυ-
ται, @ εαυ-
τῶν, @ ως ὁ-
λα @ παρα-
δείγματα.

cto, utpote ad praesentem rem minimè accommodato, id est, eo qui est a fortuna, * de reliquis nullam mentionem fecit, quasi pateat neque illos prorsus ad rem conuenire: duosque solos adsumpsit, cum qui est ab vno & ad vnum: & * cum qui ex rata portione ac conuenientia resultat: eo quod soli hi quandam in re habent communionem. ex his vero rursus secundum anteponit. Ab vno autem & ad vnum aequiuoca dicuntur, quaecunque ab vno principio, vnaque causa profecta, ad vnum finem concurrunt. sicut à medicina medicinalia appellantur, medicamenta, rationes victus, libri, instrumenta, & omnia denique quae ab ipsa dicuntur: quippe cum ipsam principium, utpote ab ipsa profecta, ex ipsa; constantia: sanitatem vero finem habeant, ad quam omnis in medicina actio, omnisque ratio, ac contemplatio spectat. quae autem sit aequiuocatio ex proportione, exemplis quae ipse posuit, patere potest: cum haec tanquam bona connumerant. nam sicut in corpore visus bonum est, qui rerum cognitionem nobis suppeditat, pulchritudinemque eximiam corpori animalium affert: ita mens in anima, quae ipsi intelligibilium cognitionem exhibet, ipsamque supra omnem facultatem pulcherrimam reddit. & aliud in alio. Sed non ita se habent species o Aristoteles. * nam ipsae ex sese tanquam vniuersa & exemplaria ab iis qui ipsas introduxerunt, statuebantur: vt vnaquaeque tanquam vnum ad multa ex participatione sui, & relatione ad se, atque assimilatione spectaret: assimilatione scilicet minimè reciproca. vbi enim pluribus vnus participatio est, illic similia inter sese in eadem participatione ea sunt, quae communicant. at vbi imago & exemplar: illic imago quidem exemplari similis est, eo quod ad imitationem eius efficta est: exemplar autem simile imagini dici nullo modo debet: sed imaginis exemplar ac formula.

Sed omittenda in praesentia fortasse haec sunt. exactè enim de his tractare ad aliam magis philosophiam spectat.

De modo aequiuocationis quo bona omnia dicuntur bona, excutere ac perpendere nunc recusat: eo quod: exactè de his tractare ad aliam magis philosophiam spectet: non ad moralem, aut aliquam aliam quae sub actionem referuntur. intelligendum autem hic existimo de supernaturali quae μετὰ τὰ φυσικά appellatur. nam in quarto eorum commentariorum exactè tractatur. de iis quae multipliciter dicuntur: vnde etiam subiungit:

Simili modo etiam de specie.

In secundo enim illorum commentariorum libro & in duodecimo, & tertiodécimo, & speciebus distinxit: vbi etiam iis repugnat, qui ipsas introducunt. Singulari autem numero dixit de specie: iccirco quia de boni specie vel sola hic necesse ipsi fuit inuestigare: quippe qui de humano bono differere proposuerat.

Nam etiam si vnum aliquod sit, quod communiter denuncupetur bonum, aut separabile quid ipsum per se sit: manifestum est id neque agi, neque acquiri ab homine posse. Nunc autem tale quid quaeritur.

Hoc idem hic probat, quaestionem hanc de absolute bono praesenti dissertationi non esse accommodatam: siue communiter de particularibus dicatur, siue abstracta quaedam ratio, separataque a multis, & per se subsistens idea sit. nam neque agi id, vt inquit, neque acquiri per actionem posset. nam siue * notionale quid sit, quod tanquam genus * de omnibus denuncupetur, siue idea quaedam ac species a multis separabilis: nullo modo poterit per actionem ab aliquo acquiri: quippe cum vtrunque horum in speculationem cadat: alterum logicè, alterum theologice consideratum

† κατ'ηγους-
κειουμ.

* εννοιμαλε-
κδμ.

* πάντως κα
τηγορέμενον

consideratum: quod vero huc quaeritur bonum eiusmodi sit, vt per actionem, * & studium in vita traducenda comparari possit.

Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quae acquiri atque agi possunt bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quae nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus.

Afferit antithesin, & quod obiici possit superiori orationi, qua modo dicebat quaestionem de communi bono huic morali disputationi esse superuacaneam, eo quod neque agi neque acquiri vitæ studio ab homine possit. diceret enim quispiam, inquit, melius esse, si cognosceremus commune bonum ad ea bona quae per actionem acquiruntur. nam si ipsum cognosceremus, id nobis in agendis rebus tanquam exemplum proponeremus: atque ex eo illa tanquam ab exemplari imagines agnosceremus: itaque fieret, vt si quae bona nobis sunt, exactius cognosceremus: ea consequi etiam possemus. facilius enim vnusquisque id cuius naturam nouit, si aptè tamen cõsecetur, adipisci poterit: quam quod ignorat, quippe cù ille qui ignorat, facile aberrare queat, sequens id quod nescit: siquæ aliud pro alio adeptus sit, facile possit existimare se id adeptum esse quod quaerebat.

Haec quidem ratio probabilitatem quandam habet: a scientiis tamen videtur dissentire. omnes enim cum bonum quoddam appetant, idque quod sibi deest, inquirant: cognitionem eius praetermittunt, quanquam absurdum est omnes artifices tantam opem ignorare, nec requirere.

Obiectionem soluit, cum inquit [probabilitatem] & [quandam] his duobus verbis imbecillitatem oppositionis significans. nam probabilitas imbecillitatem in demonstratione indicat: [quædam] vero probabilitati adiunctum infirmitatem etiã ipsius probabilitatis inesse in hac oratione declarat. nõ enim probabilitatem absolute, sed quandam probabilitatem inesse in hac obiectione ostendit. deinde solutionem subiungens duobus modis ipsam affert, ex scientiis & artibus: eo quod & appetunt bonum omnes, & quod sibi deest, inquirunt. nam vel si non appeterent bonum, nihil erat noui aut absurdi, si cognitionem communis boni sibi ad perceptionem propriorum finium conferentem reliquissent: vel si non quaerent quod sibi deest, verisimile erat ne illud quidem inquisituras, at vtraque hæc, id est & boni appetitio, & deficientis inquisitio in omnibus ipsis spectatur. quo modo igitur * fieri potest, vt communis boni cognitione quae tantum ipsis confert, & ignorent, & non quaerant?

Dubium sanè etiã est, quam vtilitatem cõsequetur textor aut faber in sua arte: si bonum ipsum cognorit. vel quo modo medicus ad medendum: aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam contemplatus fuerit.

Idem adhuc petit, inutilem arguens esse artibus ideæ perceptione: cum nulla ratio inueniatur; qua aliquis artifex in propriis operibus ex ideæ ipsius boni speculatione adiumentum consequatur; & peritior efficiatur. Prius igitur repugnans ostendit nullam esse omnino boni ideam, hic vero cù per concessionem eam esse det: cognitionem tamen eius inutilem actiuis scientiis esse ostendit.

Nam neque ita speculati sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: immo verò fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singularis medeatur.

Alterum argumentum est hoc, ab iis quae artibus & finibus subiecta sunt, vniuersalis boni cognitionem inutilem ostendens. artium enim operationes circa singula versantur, non circa vniuersalia. vt medicus quendam hominem curat, & quandam sanitatem in ipso efficit. vnde eum cuiusdam hominis constitutionem, ætatem, & morbum, & quoddam tempus & regionem, & siquid aliud eiusmodi est, cognoscere oportet: vt etiam quandam sanitatem efficere possit: ideam verò cognoscere, siue id quod communiter particularia continet: medico, * quippe cum in eo minime versetur, opus nullum est. Cum dixerit autem, [nam neque ita speculati sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: subiunxit, immo verò fortasse huius hominis sanitatem, id est particularis.] Ita [speculari] dixit, id est secundum ideam, aut vniuersalem. [fortasse] verò addidit eo quod neque artifex ab vniuersalis cognitione omnino semotus est. vtraque enim speculantur artifices, vniuersalia & particularia: sed vniuersalia rationibus tantum ac regulis: particularia vero operationibus tractationibus: quippe cù circa hæc operetur, in hisque effectus artis profiteantur. nã vniuersalia

* κ' ζωνες εμ
μελῶς. .i. per
uita quæ rectè
transfigitur.

* οὐκ εἶναι ἐπι
μελῶς.
† ὡς εἰκόνα
ἐξ ἀρχαίου
† προσφύας:

* εὐδελχῆται:

* ὅτι μὴδὲ πε
ρὶ αὐτὸ κατὰ
γινεται.

c. iij. † cum

† οὐκ ἔστιν ἄλλο ἢ τὸ ἐν τῷ λόγῳ... † cum sint in notione tantum, ac supra sensum, in tractationibus considerari non possunt, sed in rationibus solummodo.

De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in unaquaque scientia obseruandis. Cap. VII.

AC de his quidem hæctenus. nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quidque id sit inuestigemus. videtur enim aliud in alia actione, atque arte esse. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter.

† πρὸς ὃ τὰ λείπεται... .i. ad quod reliqua ultimo referuntur. uet.

Cum proposuerit à principio de perfectissimo ex bonis quæ inter homines aguntur, differere, † ad quod reliqua demum referuntur, & ob quod sunt. ostenderitque id esse deinde quid illud esset declarare proposuit, quæsiuitque obiter de idea vniuersalis boni, an tale aliquid, sicut Platonici dicebant, in rerum natura reperiatur: oporteatque in ipsum id omnia alia bona particularia referre, de eoque utpote bonorum omnium perfectissimo reliquorum omnium indagatioe omissa, omnibusque in id relatis omnem disputationem facere. primumque id non reperiri demonstrauit, quomocumque id fecerit: deinde etiam si inueniretur, non esse id agendum bonum probauit, [id est eiusmodi, quod in actionem caderet:] neque eius cognitionem esse eiusmodi, ut actiuis artibus ad eandem perfectionem consequendam possit conferre. atque hinc cum quaestionem de humano fine necessariam esse ostēderit: redit rursus ad id quod proposuerat: adhucque, differere vult de perfectione, quæ ex bonis actionibus hominibus euenire consuevit. finem igitur imponit disputationi de vniuersali, & ideis, dum inquit [A C de his quidem hæctenus,] resumatque, id quod proposuerat, cum subiungit, [nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quidque id sit, inuestigemus,] id autē quod quaerebatur, est felicitas, ob quam etiam alia omnia quæ aguntur apud homines bona sunt. Nam cum à principio quaereret, an esset: id analogia & conuenientia perfectissimorum quæ vltimorum artium finium declarauit. sicut enim in illis proprium vniuscuiusque artis finem licet inuenire, ob quem reliqui ante ipsum omnes existant: quo inuenito, ac quid sit, definito, substantia quoque perfectissimi illius atque vltimi artis finis simul assignatur: sicut item cum multæ artes sub vna, & illarum fines sub finem vnius referuntur, finis vnius finibus reliquarum perfectior proculdubio est, id est earum quæ sub ipsam referuntur: & ille qui quid sit in ipse finis, assignarit, omnium sanè reliquarum perfectissimi assignationem facit: Sic quoque cum omnes fines quicunque actiuarum artium vel scientiarum sunt, sub felicitatem quasi sub communem finem reducuntur: qui felicitatem definierit, eum necesse esse ostendit perfectissimum omnium finem definire: qui per se solum & non ob aliud expetendus sit. † nam reliqua omnia, verbi causa, secari, vri, medicamentis curari, non sui, sed alterius causa expetuntur: sanitas verò & sui & alterius. sui, quia naturalis corpori est, hoc autem bonum: alterius, eo quod vtilitatem quoque animo præstat: ne ex carnis infirmitate impediatur, quo minus aut ea quæ laude digna habentur, agere, atque operari: aut felicitatem consequi integram possit. nam si instrumentum animæ connexum ac coniugatum malè ac præter naturam fuerit affectum: beatitudo quoque ipsa lædatur, necesse est. Sed dubitaret quispiam, si corporis sanitas, quippe quæ & secundum naturam, & bonum sit, felicitatem explet, ut integritas beatitudinis in morbis quadam re secundum naturam priuata impediatur: quomodo fieri potest, ut multi inueniantur ex iis qui virtutem maximè professi sunt, qui adeo corpora sua afflictauerint, ut ægrotarint, dolores pertulerint, plagis, † atque vlcibus deuastatum corpus circumferre non dubitarint? vel enim dicendum non est huiuscemodi homines fuisse felices: vel sanitatem ad felicitatem conferre omnino falsum existimandum. Quæstio hæc est, & sanè rationi consentanea videtur: admittere tamen conuenientem solutionem ex vitarum differentia potest: ciuiliis inquam, ac † purgatoriar, seu contemplatiuæ. Nam quemadmodum virtutes ad vtranque harum alio atque alio modo accommodantur, ut in altera affectuum moderationes, in altera sublaciones penitus sint: ita quoque felicitas & beatitudo alia est, si ciuili: alia, si contemplatiuæ & purgatoriar vitæ accommodetur. ibi enim est moderatio affectuum solummodo, & in irracionales perturbationes dominatio rationis: cum ea scilicet iubet atque imperat: illæ obediunt, subditæque imperio sunt: atque ita & eatenus operantur, quemadmodum & quatenus præsidens ratio definierit: aguntque res ciuiles prudenter, & secundum leges & instituta ciuitatis: in omnibusque ea quæ ciuibus statuuntur, ac præscribuntur, officia obseruant. sique hæctenus processerit, satis ciuili vitæ est, quatenus ciuiliis est, ad perfectionem consequendam. Purgatoria verò ac contemplatiua, quia præsentibus has consuetudines profus respuit, supraque hominem degere proposuit: ac quantum ad

† ἡ δὲ ἀλλοτρίως... .i. aliorum aut unumquodque: hoc quidem propter alterum desiderabile, hoc aut propter seipsum & propter alterum ut secari, &c. uet. † ὁ δὲ δόξαι... .i. atque vlcere b° forte uet. † καθαρότητα

tum ad propositum & voluntatem separationem à corpore meditatur: † propriamque mentem ita conatur eleuare, ut supra inferiora hæc penitus sublata † omnia quæ sub tempus & primum motum sunt, relinquat, ad Deumque ascendat atque euolet: videturque à corporis vinculo hoc suum studium retardari, eleuationemque mentis ac volatum impediri ac deprimi: iccirco aduersus carnem quasi hostem affecta est, cum eaque bellum † implacabile sine vllis induciis gerit: variasque ei afflictiones studet inferre: ut ipsa prostrata ac debilitata iaceat, neque aduersus mentem † possit excitari: mens verò à turbulentia ipsius liberata ac soluta * amatorio affectu ad primam pulchritudinem auolet, primaque bonitate fiti studeat, nullam afflictati corporis curam habens, immo eius molestiis læta: quippe quæ in causa sint, ut à mortali hoc tabernaculo, eiusque humilitate ac crassitudine libera euaserit. Cum igitur hanc felicitatem appetat contemplatiua, * supraque corporis naturam & operationes & professionem suam habeat: quomodo sanitatis corporis; eiusque naturalis constitutionis habere rationem vllam poterit?

† καὶ τὸν νοῦν ἡρεοῖ. .i. ita a nimio erigitur; ut inferioribus omnibus superferatur. † καὶ πάντα ἐάν ὄσα ὑπὸ χρονον καὶ πρῶτω κλίνοισιν. .i. quæ sub celo sunt: † ἀπονοστοῦν. .i. perpetuum & irremediabile. † ἀπόβωσ ἐχοίετ ερεοῖ. .i. usque adeo fracta sit, ut non possit excitari aduersus mentem. * ἐρωτικῶς ἀνάπτεται. * ὑπερφυῶς ἔχωρ καὶ τῆς ἐνέργειας, & ἡ ἐπαγγελία ματ.

Quid igitur vniuscuiusque bonum est? an id cuius gratia cætera aguntur? hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari victoria: in ædificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit.

His ab Aristotele dictis, vide quàm, quæ à nobis modò dicta sunt, conueniant, iuxtaque eius scopum sint. Ne superuacue repetere ea, quæ prius dixit, vel frustra hæc afferre videatur, inquirendo proponit quis hominis in eo quò est homo, finis, quæ item felicitas sit. sicut enim in vnaquaque arte bonum id est, cuius causa cætera aguntur, & in omni actione & electione finis bonum est, eo quòd eius causa reliqua omnia omnes agunt: sic quoque si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. hoc est, quòd ex laude dignis actionibus euenit.

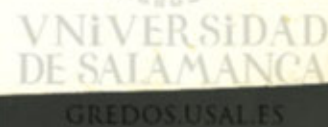
Sin plures, hi ipsi. Iam verò digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, ut hoc idem declaremus.

Quoniam vnaquæque ars finem aliquem habet bonum, quem appetit, & ob quem omnis eius operatio & actio est: necesse est, ut is eius proprium bonum sit: ut si multæ sint artes & scientiæ, multi quoque inde fines, multaque bona existere videantur. quocirca posset aliquis existimare non vnum esse humanum finem ob quem reliqua omnia existunt, sed plures. iccirco hoc nunc, pluresne sint, an vnum humanum bonum, inquirent. [iam verò digrediendo, inquit, in idem deuenit oratio:] quia cum de fine quaereret, ab alio in aliud digressus est: aliudque esse dixit quod plerisque videtur, ut voluptatem & diuitias: aliud quod elegantibus & ciuilibus, ut honorem: aliud item quod sapientes statuunt, ut virtutem: atque ita quid sit finis declaratum est. ideo inquit, [digrediendo in idem deuenit oratio:] ut de perfecto bono dubitet: quidque illud sit, & vnum ne an plura, inuestiget. ideo subdit, [QUOCIRCA magis enitendum, ut hoc idem declaremus.] id est, vnumne sit, an plura: & si vnum est, quid sit. si verò, dum inquit quid sit felicitas, longam orationem consumpsit: mirari minimè debemus. si nouerimus enim quid sit aliqua res, id cæteris omnibus quæ inuestigari de ea re possunt, præstabilius est: præsertim si non facilis eius perceptio sit: aliis aliter de ea re sentientibus. nimirum vulgo politicis, & sapientibus, qui omnes non modo non idem sentire, sed secum ipsi dissentire videntur.

Quoniam verò plures esse fines videntur: & horum quosdam ob aliud expetimus, ut diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspicuum est. at optimus finis esse perfectum quiddam videtur.

Id quòd inquit, huiuscemodi est. licet vnaquæque ars proprium quendam finem habeat, & bonum: quia tamen ex finibus alii sunt, qui sub alios referuntur, eos qui sub alios referuntur perfectos non esse manifestum est. ut hinc non omnem finem in perfectum esse pateat. quòd vero optimum est, perfectum esse oportet: nam si imperfectum est, sub aliud referri omnino debet, quòd perfectius sit. quòd si ita est, id quòd sub aliud perfectius refertur, esse optimum nullo modo poterit. In exemplum vero huius, quod finis alius sub alium referatur: instrumentaria bona, ut diuitias, & tibias, & huiuscemodi reliqua assumpsit. diuitiarum enim quæ sunt † quaestiosi hominis finis, ciuili. .i. li homini

† ἡ ἐπιμασίη

li homini vtilis in eo sunt: quod efficiunt vt aliquis bene se gerere in ciuitate possit. quemadmo- dum etiam tibiae. * cum sint tiliarum effectoris finis, tibiicini vtilis ad canendum euadunt. vnum sanē oportere esse optimum, perspicuum est: nam si plura sunt optima, nihil omnino erit quod optimum sit. optimum siquidem id est, quod in eo quo optimū est, cetera omnia excedit. quod si aliquid aliud quod diuersum natura est, optimum etiam ipsum esse statuamus: alterum illud mini- mē poterit esse optimum: non enim ipsum excedet: vt neutrum hoc modo optimum postea fu- turum sit: quippe cum simul & excedat, & non excedat: excedat, vt optimū: non excedat, eo quod habeat æquale sibi ipsi alterum, quod non excedat. atq; ita efficietur, vt eadem sint inter se æqua- lia & non æqualia: scēq; excedant & non excedant. hoc autem fieri nullo pacto potest. optima igitur plura nō sunt. Iccirco etiam Aristoteles probans vnum esse bonum quod inter homines per- fectissimum sit, hæc subiungit:

Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quærimus: sin plura, id quod perfectissimum horum est.

Si plura, inquit, inueniantur, quæ per se expetenda sint, vt omnia ea perfecta videantur esse: rit tamen necessario vnum aliquid, quod ceterorum omnium perfectissimum atque optimum sit. deinde exponens quid sit perfectissimum, quidque id quod ad perfectissimi cognitionem perducit: ita inquit:

Id autem quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod pro- pter aliud appetimus: quodque nunquam ob aliud eligendum est, iis quæ & per se & ob aliud expetitur. absolutè autem perfectum, quod semper per se: nunquam ob aliud expetendum est.

Bonum enim ob aliud expetendū illud est, quo aliud melius & perfectius inuenitur, ob quod illud expetitur. nondumque hoc fortasse perfectissimum est: quippe cum non satis ad perfectio- nem alicui sit, vt habeat aliquid aliud ante se quod propter ipsum eligendum sit. fieri enim posset, vt idem illud eiusmodi esset, quod referretur etiā ipsum in aliud, propter quod esset expetendum. Illud vero perfectissimū est, quod non est & per se & ob aliud expetendum: sed solummodo ipsum per se, & non ob aliud eligendum ac sectandum est: atq; id, semper: vt non sit aliquando per se solummodo, aliquando per se & per aliud: sed semper per se & nunquam per aliud expetendum.

Eiusmodi autem videtur felicitas maximè esse. hanc enim propter se- ipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus.

Cum enim felicitas finis extremus sit, ea perfectius aliud non habemus: neque vllum modum inuenire possumus, quo per se expetenda, ob aliud quoque expetenda efficiatur. propterea per se expetenda semper est. VIDE TVR. autem posuit non vt ambiguum aliquid significet: sed vt communem esse omnibus hanc opinionem ostendat de felicitate: quod per se semper, nunquam per aliud à nobis expetatur.

At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his felices nos futuros existimantes. horum verò causa nullus felicitatem, neque om- nino ob aliud quippiam expetit.

[Plana satis hæc sunt, nullaque interpretatione indigent: ne tamen aliquis negligentia nobis crimen inferat, etiam per se plana aliquo modo illustranda sunt.] Declarans Aristoteles felicitatem esse id quod per se tantum, neque ob aliud expetitur: honorem ipsi, & voluptatem, & men- tem, & reliquas demum virtutes adiungit. hæc enim omnia expetimus quidem etiam propter se- ipsa, licet ex ipsis nihil proueniat: expetimus tamen etiam ob felicitatem, quæ possessionis ipso- rum finis est: per hæc existimantes in illam tanquam in finem perfectissimum, atque vltimum per- uenturos nos esse. felicitatem verò neque ob hæc, neq; omnino ob aliud quippiam vnquam ex- petimus. vt ex communi consensu manifestum sit, hanc esse id quod perfectissimum omnium est. nam quæ communi consensu existimantur: ea certa sunt, atque eiusmodi, quæ in se probabilitatem habeant. MENTEM vero, id est νόμ, hic non essentiam appellat, quæ supra animam est, neque vim eius cōtemplatiuam: sed virtutem quæ in parte eius rationali consistit, quæ etiam pru- dentia vocatur: vnde reliquas huic virtutes apposuit.

Idem verò

* τέλει δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας. ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

† ὁ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

* τελεώτερον ἢ τὸ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

Quæ duob. se micircularis in- clusa sunt, nō sunt in exēpla ri ab Ald. ex- cuso. * αὐτόπιστα, .i. per se cre- dita. uet. * νῦν δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

Idem vero etiam è sufficientia videtur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet.

Idem adhuc probat, summum bonum esse felicitatem, per seque solummodo expetendam. sufficiens enim dicimus, id est ἀτάρκεις, quod ex sese sibi sufficit: quodque ex se & in se habet bonum, nullaque re extrinsecus indiget, per quam bonum sibi possit comparare. quoniam igitur felicitas non ad aliud spectat quod perfectius ipsa sit, neque ob aliud est, sed per se solummodo expetenda: † iccirco etiam seipsa contenta ac sufficiens est.

Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed pa- rentibus, sed filiis, sed vxori, amicis denique ac ciuibus: quādoquidem ho- mo ciuilis natura est.

Dictum est superius tres esse præcipue vitas quæ excellunt, † seruilem, ciuilem, & contempla- tiuam. seruilis quidem, vt prius etiā diximus, obnoxia affectibus est: quæ rationalem animæ par- tem quasi seruam ac captiuam abduci à perturbationibus sinit. quæ etsi natura domina est, tamen generositatis suæ oblita ignobilibus ac peioribus seipsa subiicit, ac præter naturam à natura ser- uis subiugatur ac trahitur. Cōtemplatiua autem est, quæ affectibus omnibus vacat, & rationalem & intellectualem animæ partem non solum procul ab irrationalium seruitute conseruat: verum etiam ita retinet, * vt ab omni profus earum affectione alienæ sint, ac ne minimum quidem ea- rum brutis operationibus indulgeant: illæ verò ociose, sineq; vlllo officio relinquuntur. Atque hæc quidem vitæ extremæ sunt, atque inter se contrariæ ac repugnantes. media inter has est illa quæ in moderatione affectuum consistit, ciuilisque est, societatem quandam cum extremis his vtrisque cōseruans: cum hac, dum rationem superiorem, atque à seruitute perturbationum liberam tenet: cum illa, dum cedit interim atque indulget irrationalibus appetitionibus: nō vt in potiore dom- inentur, sed vt etiam ipse imperio rationis obtemperantes operentur. propterea ille qui secun- dum eam viuit, & vxori ad filiorum procreationem iungitur: & filios aliquando quos susceperit, secum in conuictu habet: cum parentibus interdum, modo cum fratribus & amicis * versatur. ci- uile enim animal homo est, ac * sociabile, habetque eiusmodi operationes adiunctas, in quibus exercendis multis pecuniis & corporibus sibi vtilibus indiget. quicq; in hoc vitæ genere felix est, præcipuum quiddam ac præcipuum habet ad humanam perfectionem, bonarumque ac honesta- rum rerum executionem: eget tamen multis aliis extrinsecus, vt beatitudinis integritas conser- uetur. Purgatorius verò & contemplatiuus omni humana re abstinens, ab omnibusque his tu- multibus, turbis, ciuitatibus, familiaribusq; ipsis semotus, atque omnem demum * cōsuetudinem hominum respiciens, immo etiā à propria carne per commentationem excedens, scēq; ad id quod intellectualem magis est, ac diuini retrahens, satis ad beatitudinem habet: si mentis operationem quæ ex impatibilitate prouenit, * ac superintellectualem vnionem fuerit cōsequutus. iccirco hu- iusmodi homini laboriosissima atque ærumnosissima via est, quæ ad propriam felicitatē per- ducit: quippe cum etiam aduersus ipsum naturæ vinculum pugnandum ei sit: ipsiq; essentia quæ in animæ & corporis cōpositione consistit, ex electione resistendum: non tamen ea causa, vt quod natura compositum est dissoluatur: sed vt quod vinctum est, omnis vinculi contagionis immune reseruetur. beatitudo vero quam hic cōsequitur, simplex, omni varietate carens, nulliusque ex his multis indiga est. nihil igitur mirandum si philosophus mediam ac ciuilem felicitatem definiens eam à solitarij felicitate separat: multisque rebus indigere ac variā esse ostendit. Sed iam ad ver- borum explicationem redeundum est. [S V F F I C I E N S autem, inquit, dicimus nō ipsi soli qui vitam solitariam agit.] Sufficiens non ipsum simpliciter bonum dicitur: sed id quod in se habet bonum, ex seque exhibet, sibi que ipsum vt bono expleatur, sufficit. felicitas itaque cum humanū bonum sit, non autem simpliciter bonum, sufficiens iccirco dicitur: quia ipsa ex se sufficit: id est satis est ad bonum in homine conseruandum: quippe quæ finis hominis extremus sit, qui non ob aliud quippiam ex humanis bonis, sed propter se tantummodo expetendus est. Sufficiens igitur ciuilis dicitur non in se tantum, sicut qui vitam solitariam degit, cum animæ & corporis bona ad- sunt: non enim hoc modo esset ciuilis: sed quia & cum parentibus, & filiis, & vxore, & amicis de- nique, & ciuibus versari debet ciuilis ob humane naturæ sociabilitatem: in his omnibus bonum habeat, necesse est. quod si aliquo horum bonum defecerit, in eo beatitudo claudicabit: atque id magis vel minus, pro ratione * affinitatis ipsius rei in qua bonum defuerit. nam si ipse in se bonū habuerit, propinquorum vero ac sociorum suorum curam non habeat: qui fieri potest, vt cōmu- nicabilis ac ciuilis sit, hominisque proprium seruet, quod profitetur probus honestusque vir qui in commerciis versatur: si curam vero eorum habuerit: vt voluptatum & bonorum, ita quoque dolorum

† ὁ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

† ἀνδραπο- δία δὲ ἡ. seruilem & bestia- lem, quæ uoluntati seruam di- cunt. uet.

* ἀλλὰ ἐν πάντι ἐχομεν ἀποσπασθῆναι ὅπως πρὸς αὐτὰ.

* συμφέρονται. * σωπαγελεσικόν.

* σωανθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας. ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

* οὐκ ἔστι τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀρετή, ἡ δὲ ἀρετὴ ἡ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθυμίας.

dolorum ac calamitatum illorum particeps efficietur: prout vnusquisque ipsi magis vel minus necessitudine fuerit coniunctus: sicut dictum est.

Horū tamen terminus aliquis statuendus est. nam si ad parētes, & nepotes & amicorū amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur.

Cum dixerit ciuiliū sufficientiam non penes eum solum definiri, sed in alios etiam qui cum ipso & circa ipsum sunt extendi oportere, & tum eos qui ante eum, tum eos qui post eum complecti: videretque communicationem hanc non solum quantum ad superiorem & inferiorem partem, verum etiam quantum ad latera, vt ita dicam, in infinitum progredi. vt infinitam quandam atque interminatam productionem euadere necesse esset: iccirco nunc oportere inquit, communicationis huius terminum quendam cōstituere: ne si in infinitum fiat progressio, fieri pene dixerim, non possit: quā quod minimē: vt ciuiliū felicitatem consequatur.

Sed de hoc aliās considerandum.

De termino, id est quousque in domesticis & sociis debeat progressio fieri: dicere in praesentia omittit, se postea dicturum promittens: ideo nos quoque explanationem nostram eousque differemus.

Sufficiens vero id esse statuimus, quod si solum relinquatur, sufficientem atque expetibilem vitam, nulliusque rei indigam facit. Talem autem esse felicitatem ipsam existimamus.

Cum sufficientiam assumpserit ad demonstrandum, felicitatem per se & nullo modo ob aliud esse expetendam: dixeritque etiam inde id patere satis posse: rursus quam vim notionemque habeat sufficiens, communi ad id consensu vsus ostendit. Sufficiens enim, inquit, id esse statuimus, id est, esse confitemur, quod vel solum per se sumptum sufficientem, hoc est integram, nullaque re deficientem, & expetibilem, nulliusque indigentem vitam facit. Talem autem esse felicitatem ipsam existimamus: quale scilicet sufficiens esse iam diximus. vtitur autem etiam in hoc communi consensu, utpote satis ex se probabili, nulloque extrinseco ad confirmationem indigente. nam vbi aliquid communi consensu comprobatur: quid in eo opus demonstratione est? Ita fit, vt sufficiens in significatione, sufficiens quoque sit, nulla confirmatione egens.

Quinetiam maximē omnium expetendam, si cum aliis non connumeretur: si vero connumeretur, perspicuum est eam vel cum minimo quoque ex bonis magis expetendam fore. siquidem bonorum supereminetia fit id quod adiungitur. maius vero bonum magis semper expetendum est.

Quinetiam hoc, inquit, de felicitate existimamus, vt eam maximē expetendam esse dicamus, etiam si nihil aliud cum ea connumeretur praeter partes eius. partes autem eius sunt haec: praecipuae ac principales, animi bona, vt virtutes actiuæ & cōtemplatiuæ, bonæ naturales affectiones atque aptitudines: habitusque & operationes: Deinde corporis bona, pulchritudo, magnitudo, robur, sanitas: Postremo loco quæ ad fortunā spectant, diuitiæ, nobilitas, amici. Hæ felicitatis partes alia magis, alia minus principes sunt: quibus quidem nonnulla interdum inueniuntur accedere, quæ licet minima sint, laude tamen digna habentur: verbi causa, si quis crinitus sit, vel apte ingredi valeat: vel huiusmodi aliquid, quod felicitati adiunctum, si tamen nulla res ad constitutionem eius necessaria desit, magis expetendam ipsam reddit. siquidem boni supereminetia atque augmentum fit id quod adiungitur: vt cum eo felicitas, quia maior ex additione euasit, magis etiam expetenda efficiatur: licet absque eo expetenda sit. nam expetibilius expetibili aliquo expetibilis est: propterea quod ea est comparatiuorū, ac superlatiuorū natura, vt ad ea quæ simpliciter ita affecta sunt, referantur. hæc verò omnia ad constituendam definitionem ponit.

Itaque felicitas cum agendorum finis sit, perfectum quoddam ac sufficiens videtur.

Hæc est quasi conclusio quædam eorum quæ dicta superius sunt. Nam quia, inquit, felicitas agendorum bonorum finis extremus est, vt nullus alius vltra ipsam perfectior inueniatur: eam esse perfectum quoddam ac sufficiens manifestum est: quippe quæ nulla alia re ad perfectionem sui indigeat, sed sibi ipsa sola sufficiat ac satis sit.

Sed fortasse si dicamus felicitatē optimū esse, concessum quoddam ab oībus videtur: adhuc tamē desideratur, vt euidentius quid ea sit exponamus.

* μονή μισορ

* τίνα παρ-
σησιμ εννοι-
αμ. i. quæ re =
presentat in-
tellectū. nec. i.
quæ sit uis &
significatio no-
cis (αυταρ-
κεις)
* αὐτοπίσω

* προσημα
μένως.

* διορ αι
πρὸς τὰς πρα-
κτικὰς, και
θεωρητικὰς
ἀρετὰς θυφύ-
λαι & αὐταὶ
ἀγαθαὶ ἐξεί-
ς ἐνέργειαι
i. ut ad affi-
nas & specula-
tiuas uirtutes
dexteritates
ac bonæ habi-
tūdines, tū etiā
boni ipsi habi-
tus atq; actio-
nes.

* ἀπὸ τῶν ἰ-
ταῶς ἐχοιτα.

Cum proposuerimus, inquit, assignare quid sit felicitas, multa iam diximus, quibus perfectum quid ipsam esse ostenderemus: nondum tamen quid ea sit, planè explicauimus: [merito verò dubitare adhuc vnusquisque posset, desideraretque euidentius quid ea sit, cognoscere] non enim si perfectum quoddam ac sufficiens eam esse didicimus, continuo quid ea sit, etiam patet.

Fortasse vero hoc fieret, si hominis opus sumeretur. nam quæadmodum tibicini & statuario, aliisque artificibus, & denique omnibus quorum opus ali- quod & actio existit, in opere bonum ipsum, & id quod bene est, videtur consistere: ita homini quoque si modo eius aliquod opus est, esse videretur.

Euidentius, vt dixit, iam ostendere volens quid sit felicitas, propius, atque accommodatius ad id probandum accedit, ex specialibus actiuis artibus, earumque operationibus & operibus sumpto argumento: atque ita demonstrat primum esse quoddam hominis opus in eo quo homo est: deinde quemadmodum in illis exequutio ac bonum finis est: ita in homine quoque absolute esse oportere. quod si inuenimus quid sit, iam habebimus quod quaeritur. Quemadmodum enim, inquit, in tibia canendi arte ac statuaria, cæterisque aliis artibus, & earum artificibus, & in omnibus demum quorum opus & actio recte & apte perficitur, quatenus & ars ipsa & subiecta ei materia admittit: sic in homine quoque bonum ac perfectio tunc inesse videretur, quando opus ipsius quatenus est homo, bene esset absolutum: quantum ad rationem spectat tum eius, tum singulorum, in quibus quatenus homo, versari consuevit, omnes enim artes hominis sunt: earum tamen operationes & fines diuersa proculdubio sunt ab opere ac fine hominis, quatenus est homo. Nam sicut aliud est hominem dicere, & tibicinam hominem: item hominem, & grammaticum hominem, & id genus cætera: illud enim substantiam & naturam hominis in eo quo homo est, manifestat: hoc & substantiam & accidens: aliaque est ratio, quæ quid sit homo simpliciter: & alia quæ quid sit vnusquodque eorum: declarat: sic & opus hominis quatenus est homo, à tibicinis hominis, aut statuarij, aut grammatici opere diuersum quid est. & quemadmodum in illis quatenus & operis & actionis affectionem perfectio est: ita quoque in homine consideratur, si modo opus ali- quod ipsius est, quod sit ab artium exercitatione diuersum. Demonstratio autem ex prioribus. iisque quæ manifestiora nobis sunt, ad ea progreditur quæ naturæ sunt notiora ac manifestiora: id est ex causatis ad causam: constatque conuenientia & similitudine, vel etiam argumento à minori. [Sed rem manifestius explicemus.] Ratio hominis cum gignat ipsa artes, sitque earum causa: propterea artibus natura prior, notiorque est: finis igitur quoque ipsius sine artium similitudo prior, notiorque est. Sed tamen quia fines artium sensui expositi sunt: notiores quàm opus & finis animæ nobis efficiuntur. animæ enim ipsius finis sensum excedit, nobisque primo ex sensu operatibus obscurus, ignotusque est: quippe qui ratione, nō sensu percipi valeat. atque inde fit, vt ab artium finibus, utpote nobis certioribus ad ipsum animæ finem conuenientia ac similitudine vsi deducamur. Sicut enim in artibus bona: in actionibus & opere vnus cuiusque affectio, finis eius, bonumque est: ita in homine quatenus est homo, esse verisimile videtur. A minori quoque argumentum sumitur, hoc modo. si artes quæ causatæ sunt, & ratione hominis longe inferiores, bonam affectionem, bonumque ipsum finem habent: multo prius idem in homine absolute inueniatur. ad idem probandum, id est humanum finem absolute, & hominis partibus, & finibus vnus cuiusque ipsarum vtitur, [atque hæc ita dicta sint. Redeamus ad Aristotelis verba.] Eam particulā [E T D E N I Q V E] omnibus quorum opus aliquod & actio existit [fortasse addidit ea de causa, quia tempus multo- rum inuentionem aliquando affert, praeter ea quæ ab artibus & artificibus fieri consueuerunt: & in eo opera aliqua & actiones existunt. Nam ita etiam artes constiterunt: dum subinde noua quædum in vnaquaque inueniuntur: donec singula fuerint absolute.] unde ars quoque collectio ex perceptionibus exercitatis dicitur. opus vero hominis quatenus est homo esse, praeter ea quæ in artibus efficiuntur, deinceps ostendit.

* ἀρεμόδωτος
τῆ μεθόδωτος
τῶ ἴτοκει-
μεταφ.

κατὰ τὸ ἀγα-
θὸν. secundū
bonum. nec.

* ὡς λέγω
πεφικὸς κα
ταλαμβά-
νεας.
* ποδηνόμει
δα.

* ὅτι ὡς ἐπὶ
τῶν τεχνῶν
ἐκάστος τὸ κα-
τὰ τὰς πρῶ-
ξίς, & τὸ ἐρ-
γομ ὅτι τὸ τέ-
λος ἐστὶ τὸ κα-
θ' αὐτὰς καὶ
τὸ ἀγαθόν.
* διὸ καὶ οὕτως
μακρὰ κατὰ
λήθειαν ἢ τὴ
χρῆ.

Vtrum igitur fabri & sutoris opera sunt aliqua, & actiones, hominis vero opus est nullum, sed natura homo ociosus est? an quæadmodum oculi, pedis, manus, & denique vnus cuiusque membri opus quoddam extat: sic etiam hominis praeter omnia hæc opus quoddam statuere aliquis posset?

Id quod dictum est, & ab artibus & à corporis partibus demonstrat. si enim vnaquæque ars propria habet opera quædam & actiones, id quibus, si finem assequitur suum ars, bonum elucet: multo magis hominis natura quatenus homo est, propria opera & actiones habebit, in quibus si recte

recte egerit, bonum consequetur. Alioqui efficeretur, ut ipsa ex se ociosa ac vana à solis artibus, earumque operibus, atque actionibus omnem perfectionem haberet: id quod absurdum sane est: ut scilicet hominis natura disciplinis atque artibus quas ipsa inuenit, deterior sit, atque imperfectior: illarumque auxilio indigeat ad perfectionem consequendam, sufficientia omni carens: neque ex se boni participationem habeat, sed ab iis quæ ipsa procrearit, perficiatur. Cum verò dubitationem in hac oratione proposuerit, ad solutionem & responsionem sequentia subiungit: itaque inquit: [AN quemadmodum oculi, pedis, manus &c.] [Ex singulis enim membris quæ in homine sunt, ostendit hominem etiã ipsum simpliciter & absolute opus quoddam habere ac finem, quem si assequatur, bonum sibi comparet.] sicut enim vnumquodque membrum tanquã instrumentũ animæ inseruiens * fines artium exequitur: habetque per se opus quoddam quo cum bene operatur, proprioque officio fungitur, bene se habere dicitur: verbi causa, oculus videre ac bene videre: pes sustinere corpus & ingredi vel currere: * manus item tangere & trahere & impellere, propulsare & repellere noxia, vtilia attrahere dicitur: ac demum vnumquodque membrum simili modo. Ita hominis quoque absolute præter hæc & artium & membrorum opera, peculiare opus quoddam erit, quod cum exequetur homo, quatenus est homo, proprium bonum, propriamque perfectionem habebit.

Quid nam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis videtur: nunc verò proprium quoddam est, quod quæritur. vnde nutriendi augendi que vita omnis separanda est.

Cum artium fines quorum causa scilicet artes consistunt, ob quosque operantur, reiecerit, ostenderitque non esse hominis proprios in eo quo homo, sed in eo quo huius artis vel illius artificis est. Cum item fines membrorum hominis refutarit: quippe qui sint quidem a finibus artium diuersi, nõ tamen proprii hominis quatenus est homo, sed quatenus membrorum eius sunt: nunc de proprio hominis fine inquit, qui primo & non ob aliud ipsius hominis sit. Quoniã verò his ita distinctis nulla alia neque facultas neque operatio ipsi, nisi sola vita relinquebatur, ex qua tanquam à radice vel fonte quodam tum membrorum, tum artium facultates & operationes emanant: de ea considerare incipit, eiusque differentias quasdam assignat. nam cum diuersæ sint in homine vitæ: quænam sint communes cum aliis, quæ specie & genere fortasse etiam ab eo differunt, quæ item propria duntaxat ipsius sit, inuestigat: atque ita demum ipsam felicitatem ex nulla comuni vita definit, sed ex ea solummodo quæ propria est: qua finis quoque homini proprius præscribitur. Viuere enim, inquit, commune esse etiam cum stirpibus videtur: nunc verò proprium quoddam quæritur, nam stirpibus quoque ac plantis est vita: quippe quæ non sint eiusmodi, ut illæ, quæ prorsus anima ac vita carent: sed habeant etiã ipsæ nutriendi atque augendi vim, qua viuere dicuntur, animataque appellantur. Quia vero homo hæc non propria, sed communia habet cum stirpibus: non debemus ex his proprium ipsius bonum, propriumque finem inuestigare: nam etiã cum plantis communia sunt: nunc verò proprium quæritur. totum igitur hoc genus vitæ ab homine, eiusque fine separandum est: quippe quod non proprium, sed commune cum aliis sit.

Sequitur sentiendi vita: sed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur.

Manifestior quidem est vita qua sentimus, quàm ea qua nutrimur & augemur. * quippe cum certiore operatione fungatur: non tamen propria homini, sed communis cum brutis animalibus etiam ipsa est. iccirco neque eius bonum proprium erit homini, sed commune cum illis, quibus cum in simplici essentia communicat.

Reliqua est igitur actiua quædam vita, eius quod ratione præditum est. Ad ipsam iam propriam homini vitam deuenit producta in medium ratione: eumque ab omnibus aliis separauit, quæ aliter quàm ex ratione vitam traducunt: atque ita bonum homini proprium inuenit.

Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atque intelligit.

Vt exactius rem omnem excutiat: neque rationem indistinctam relinquit. nam quia humane animæ pars vna est, * quæ ita vtitur ratione, ut ipsa quidem rationem minimè ex se habeat, sed alteri ex se habenti tamen obtemperare ac parere natura parata sit: altera, quæ ex se rationis est corpus, ac suapte natura propriam rationem habet, atque intelligere & cogitare ex se potest: * vt illa afficiatur & patiatur, hæc afficiat atque agat, illi suam facultatem impertiens: his vitam quæ est secundum rationem, distinxit. cum enim prius ætiam eius quod ratione præditum est, eam cõ-

* τὰ τέλματα
τορθοῖ τῶν
τεχνῶν.
* Galenus li. i.
de usu part. di-
cit manus a-
ctiōnē esse ἀν-
τιλαμβάνε-
σθαι.

* ὡς ἐν ἑνὶ
γενεῖ ἕνα
πρᾶξις ἕνα
i. operationes
habens maio-
res & manife-
stiores. ut.

* ἕνα λόγι-
κὸν μέρος.
* ὅτι τὸ μὲν
ὡς πάσχα
λογικὴν ἔχει
τὸ δὲ ὡς
πρᾶξις ἕνα
λόγι-
κὸν μέρος.

susè appellari: nunc postea distinguit: aliudque inquit esse, quod propria & ex natura sua rationem habet, & aliud quod ex participatione accipit, ut quæ in his quatum ad rationem habendam spectat, differentia est, siquidem alterum ex se, alterum ex participatione habet: eadem ad felicitatem ac beatitudinem consequendam sit. nam quod ex participatione uti ratione dicitur, particeps quoque felicitatis est, in eo tantum quod rationem proprie habenti obedit, ac parat: atque iccirco laude dignum haberi solet: alterum verò in eo felix est, quod & cum illo fungi officio suo rectè potest, & sine illo meliora ac perfectiora ex sese operatur. vnde si ab inferiore illo separatum fuerit, melius ac beatus efficitur.

Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ est in operatione, statuenda est.

Propterea quod & artes & scientiæ & virtutes in habitu consideratæ in tractationibus perfectiores euadunt, felicitas autem summum ac perfectissimum est: iccirco nunc vitam quæ proprie & ex natura sua rationalis est, bifariã diuidit: in eam quæ in habitu, & in eam quæ in actu & operatione consistit: & inquit eam quæ in actu est magis proprie dici: quippe cum & ipsa perfectionem iam adeptã sit, neque nos [ubi ea potiti fuerimus] progredi ulterius valeamus. ex qua felicitatem quam quærit, definit.

Quod si est opus hominis animæ operatio secundum rationem, vel nõ sine ratione, idemque genere esse opus huius, & huius probi asseueramus: vt citharædi, & probi citharædi: & absolute in omnibus, si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta: citharædi enim est cithara canere: probi citharædi bene id facere.

Cum opus esse quoddam hominis quatenus est homo, ostenderit, quod diuersum & ab artium & à membrorum finibus sit, quopter quos & artes & membra existunt: idque perfectissimæ omnium quæ in homine considerantur vitæ adscripserit, quæ propriam in se habet rationem, & intelligit, proprieque anima & est & dicitur: hoc quasi iam demonstratum, ac concessum sit, sumit: atque ita inquit: [Q V O D si est opus hominis animæ operatio secundum rationem, vel non sine ratione] secundum rationem, posuit, ut de animæ ea parte intelligamus quæ propriam habet rationem, & intelligit: [non sine ratione] vt de ea quæ rationi obtemperat. nam & scitius animæ operatio dum parat rationi: solius hominis operatio est. In * absolute autem operando felicitatem minimè poni, sed in bene operando, rursus ab artibus probat: primum vniuersali, deinde etiã exemplo vsus. idem enim, inquit, genere esse opus huius, & huius probi asseueramus. hoc vniuersale est: in vnoquoque, qualiscunq; is sit, qui artem aliquã exercet, idem esse opus genere & huius operantis, & huius bene operantis. siquidem tam [hic] quam [vnusquisque] commune quid est: quippe cum cuilibet ex singulis accommodari possit. deinde ad diluciditatem exemplum subiungit: vno tantum contentus, ne si nimis proluxa oratio euadat * inepta videatur. rursusque ad vniuersale reuertitur, inquit. [vt citharædi, & probi citharædi: & absolute in omnibus, si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta.] Nam cithara canere quoquo modo, & bene cithara canere sub id quod est citharizare simpliciter, tanquam sub genus referuntur. differentia verò secundum speciem est, cum * quoquo modo, & bene, adiungitur: quasi speciem faciens differentia quædam, excellentia scilicet virtutis ad opus: quæ quidem excellentia nihil aliud est, quàm cum, bene, dicimus. Quoniam verò * longo orationis ambitu vsus est, ideo varias repetitiones facit: atque ita obscuritatem circuitionis emendat, dum inquit:

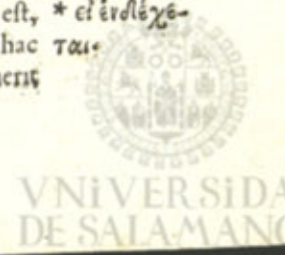
Quod si, inquam, ita est: & hominis opus esse vitã quandam statuimus: eamque animæ operatio nem & actionem cum ratione esse asseueramus: ac probi viri bene hæc, recteque exequi esse censemus.

Quod si ita est, id est si in vnoquoque opere & actu probi viri bonum inest: statuimusque hominis opus vitam quandam esse, quæ est operatio & actio animæ cum ratione: nam quemadmodum in aliis probi viri est bene & rectè propriũ opus absoluerit: sic etiã in operatione animæ cum ratione bene sese gerere probi viri est: atque hic est finis, hæcque perfectio. Sed fortasse quæret quispiã * quo modo fieri possit, ut aliquis cum ratione operetur, nec tamen bene operetur: aliudque sit bene, & alud cum ratione: quippe cum omnis operatio cum ratione bene sese habere videatur: Sed tamen si hoc esset, nunquam ratio ab officio aberraret. quia vero non aberrare eorũ est, quæ prorsus extra corpus ac generatione sunt, & ratio humana cum his est, quoad cum carne hæc fuerit

* ἀσθητικῆς
ἀπλῶς. i.
absolute &
simpliciter.

* ἀπὸ φρενῶν
λός.
* ὡς ἐτυχε
i. ut cūq; quomodo
quo modo.

* ἐπεὶ δὲ
ἐμπαθεῖ βό-
λος ὁ λόγος
γενόμενος
ὅτι μακρῶς
τὴν ἀπὸ δει-
ξιμ δέχεται.
i. multo uerborũ circuitu
cõfecto sermo
ex longo interuallo demon-
stratione re-
cipit.
* εἰ ἐνδέχεται.

fuerit colligata, multa que inde habet impedimenta: efficitur, vt multa opus ei sit exercitatione, multa experientia, longo item tempore, nec non * assiduo labore, vt habitum aliquem bene operandi in omnibus consequatur: atq; omnia que debet, in operibus exequatur. Quocirca fieri posse vt operatio cum ratione aliquando peccet, negandum absolute minime arbitror.

Singula autem bene ex propria virtute perficiuntur.

Sicut artis perfectio, & que in ea contingere potest absolutio, virtus artificis est, pro ratione subiecti generis, ac methodi qua ipsa ars vitur, bonumque in operibus assequitur: sic quoque hominis virtus quatenus est homo rationalis anime perfectio erit: ex qua in operibus hominis quatenus est homo, bonum euenire consuevit: cum habitus virtutis in operationibus ac tractationibus bonum consequitur.

Si ita est: operatio anime ex virtute bonum humanum efficitur.

* Quasi ex continuatione quadam sententiam de felicitate concludens, definitionem eius hic assignat, non dixit autem anime operatio est, sed efficitur, ea de causa quia nunquam * sistere homo perfectus debet, quin bene operetur: sed semper in bono persistere, eique semper incumbere. temperantiam enim, fortitudinem, & iustitiam tam comedendo, quam versando cum aliquibus, & dormiendo, & quidvis demum tractando, pre se ferre vnusquisque potest: quippe cum bonum & honestum in omnibus queat elucere: nullusque ex nobis sit, qui, quoniam virtus & vitium locum in omnibus habent, admittere bonum & malum non valeat. atque huiusce rei exempla sumere ab vnoquoque licet, qui vel bene vel male vitam hanc traducit. Possumus etiam alio modo hoc explanare. nam res nonnullae sunt, que in eo essentiam suam habent, quod fiunt: vt theatrales ludi, dies, mensis, annus. horum enim totum non absolutum atque integrum subsistit, sed partium partibus efficiuntur. idem in operatione videre licet: cuius cum pars vna iam effecta praeteriit, alia post illam, & post hanc item alia deinceps succedit: atq; ita nunquam tota integra existit, sed paulatim perficitur. iccirco de ea quoque proprie dici non potest esse, sed effici, ac fieri.

Si plures sint virtutes, ex optima & perfectissima.

Quoniam non vna solummodo virtus est, sed plures, & ipse singulari numero vsus felicitatem esse anime operationem ex virtute definiunt: ideo hoc adiunxit: vt optimae ex virtutibus, eiusque operationi bonum ascribat: quae est prudentia, quae rationalis partis anime virtus est. rationalis vero anime pars praecipua ex omnibus est, subiectisque aliis praesidet: & partim cum ipsis opportuna, partim ex se propria operatur, nunquam a recto honestoque officio aberrans.

Et insuper in vita perfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum & felicem hominem neque vnus dies, neque breue aliquod tempus efficit.

Aliam hanc obseruationem ponit, quae speculari volentibus felicitatem tenenda est. oportet enim, inquit, hoc in vitam perfectam prorogari: vt vsque ad finem praesentis vitae hominis huiusmodi operatio * sine vlla intermissione perduret. sicut enim hirundo quae veris indicium affert, vna solummodo ad eius temporis significationem non sufficit: sed opus est vt multae aduolent, si ex ipsis veris temperiem agnoscere velimus, quae toti generi huius animalis, quod per hiemis frigiditatem atque intemperiem in abdito pene mortuum iacebat, reuiuiscantiam affert: neque praeterea ad ver declarandum satis vnus dies est, sed totum illud tempus requiritur, quod spatio huius anni partis accommodatum est: sic neque beatum & felicem vnus dies, aut breue aliquod tempus efficit: sed opus erit, vt eiusmodi recta operatio vsque ad finem perpetuo duret: quo verum ei qui ita recte vixerit, ascribi beatitudo possit.

Bonum igitur ipsum ita circumscriptum sit. oportet enim fortasse prius figurare, deinde postea depingere.

Cum proposuisset dicere quid sit felicitas, multa prius * circuiuit, dum quae insunt felicitati & a communibus animi notionibus, & a plurium, * proborumque ac sapientum sententiis colligit: deinde cum propius ad felicitatem ipsam accessisset, * attigissetque, ea quae propria magis felicitati sunt, vsque ad vitam deuenit: cumque multae essent vitae quae in homine insunt, eas quae vel cum plantis, vel cum animalibus erant communes, vtpote ad praesentis rei considerationem minime accommodatas repudiauit. reliquum erat vitae illud genus quod rationis est compos, intelligitque ac cogitat: hoc facultate & actu bifariam distinxit: postea id quod actu est, vt perfectissimum perfectionique, id est felicitati accommodatum, elegit, cui postremo probum adiungens, definitionem absoluit, assumens etiam quasi consequentia & [optimum] & [in vita perfecta] vt integra descriptio

*ως εν περιόδω.

*εν τω γινώσκω, ως εν τω διατρέφω, ως εν τω μέρω, ως ο έταυτος.

*ανένδυστος. i. non sese remittens,

*πρόπληρο. * επιδικασέω. * διατρέφω. * διατρέφω.

descriptio talis euadat. Felicitas est anime operatio, quae ex optima virtute in vita perfecta efficitur. circumscriptionem vero appellauit, eo quod quasi circulus quidam sit, qui intra se humanum bonum concludat: quod quidem bonum ex multis quae indagando circuiuit, extiterit: breuique hac fuerit oratione comprehensum. vnde etiam * figurationem eam vocat, quasi statua atque imago quaedam sit, qua quid sit felicitas, denotemus: quam postea depingens, atque expolians bene & apte assignatam fuisse ostendit.

Videretur autem cuiuslibet esse ea quae bene circumscriptione sunt comprehensa, producere ac distinguere: & tempus talium inuentor, vel adiutor bonus esse. vnde & artium facta sunt incrementa.

In iis, inquit, quae incerta, atq; obscura sunt, quantum ad essentiam attinet, quaeque essentiae rationem abstrusam habent: difficile est admodum inuenire quid sint: sed si aliquis bene haec oratione descriperit, tunc quilibet, modo voluerit, * dilatare, & distincte ac plane explicare facile potest, a descriptione quasi a fundamento & radice exordio sumpto. Perinde ac si quis statuam aliquam * affabre ad archetypum effectam conspiciat, vniuersam quandam formulae notationem ante oculos habeat: deinde membratim singula diligentius examinans speciem ipsam inueniat, a qua statuae illius facta imitatio fuerit: accurateque eam exemplari comparando agnoscat, bene & apte fuisse ad eius imitationem fabrefactam. Quemadmodum enim hic difficultas omnis artificis est, iudicium vero & examen est facile, quo inquiritur, * rectene & exquisite ad exemplar expressa imitatio sit: ita in quibus obscura, abstrusaque ratio substantiae est, eam inuenire difficile admodum est: distinguere vero atque examinare rectene assignata fuerit, satisque sit ad rei quaesite substantiam declarandam [nihilque in se superuacuum, minimeque accommodatum habeat] non est valde difficile. videretur enim, inquit, [& tempus talium inuentor atq; adiutor bonus esse.] quorum eorum nimirum quae ad examinationem distinctionemque faciunt: quippe cum multa ex iis quae tempore aliquo eueniunt, ad obscurorum declarationem assumamus. cum vero dixisset [inuentor] vt se corrigeret, subiunxit [vel adiutor] non enim inuenit tempus: sed cum aliunde causa sit, qua res in tempore eueniunt, coadiuuat etiam ipsum tempus eos, qui res in tempore examinant, vt certiora ac clariora ea quae de rebus ab hominibus dicuntur, euadant. siquidem hoc modo artes quoque a paruis exorsae initiis ad magna incrementa prouectae sunt. nam qui primus vnamquamque artem siue contemplatiuam, siue actiuam incepit: is paruum quid a principio inuenit: deinde cum multa & varia tempus afferret, ex quibus vsus artis hominibus necessarius efficiebatur, alia atque alia pro tempore inuentis adiuncta sunt: atque ita artes incrementum acceperunt.

Cuiuslibet enim est quod deest, addere.

Cum iactum inquit principium fuerit, * & anima occasione iam acceperit apte conuenienterque rebus exhibitam: addere quae adhuc desunt vnusquisque potest, modo bene iactum fundamentum sequatur. *αναρχοφύη* appellat definitionis dissolutionem, eorumque examinationem quae definitioni rei substantiam consequuntur. Quemadmodum enim definitio quae breui oratione rei substantiam declarat, *ωδυρχοφύη*, id est descriptio seu circumscriptio dicitur: ita dissolutio eius *αναρχοφύη*, id est expositio atque explanatio appellatur: quippe quae latius partes definitionis explicet, atque examinet: singulasque ex ipsis bene & apte in descriptione assumptas fuisse demonstrat. id quod etiam in medicina fieri potest. cum enim salubriū, morbosorum, & neutrorū ars esse definiatur: qui definitionem hanc dissoluere voluerit, singulas eius partes diligenter exquiret: ostendetque recte sumptas ad declarandum quid ea ars sit. quod Galenus quoque in ea quam paruum artem inscribit, facere conspiciat: qui sanè liber ex definitionis dissolutione totus constat.

Oportet autem eorum quae ante dicta sunt, meminisse: & exactam tractationem non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat.

Cum felicitatis descriptionem assignata hac definitione fecerit: vult eam etiam ipse distinguere atque explicare. priusque ea quae ad hoc facere videntur praeponeat. ac primum quomodo admitti debeat ea quae dicuntur. nam prius etiam dixit non oportere eodem modo in omnibus exactam tractationem requirere, sed vbiq; prout subiecta materia postulat. quorum meminisse etiam in praesentia hortatur. [& nos quoque de ipsis multa ibi latius disseruimus: quae nunc quoque sunt memoria repetenda.]

Atque id eatenus, quatenus arti vniciq; conuenit, faber enim & geometra diuerso modo rectum angulum vtrique considerant. ille quatenus solummodo

*σποτύ- πωση. Quid sit σποτύ- πωση, vide Bud. in Comment.

*ωλετύται. *ατέχως ή αρχέτυ που εκμιμέλιου. *ή ετιώ δέ υσαυ άκρίβειαυ φέρει προς ή αρχέτυπαυ.

*ή ήδη λεβύσης τής λυχής προσφύη τής πρόσφασιν. Quid loco πρόσφασιν videtur esse αντί τής προνομίας. Nā πρόσφασίνομαι, est interdu προνομίνομαι. ut sit sēs. Cū anima cognouerit descriptionē rebus conuenire.

do ad opus utile est: hic cum veritatis speculator sit, quid, & quale sit, indagat.

* αὐτῶν ἁπλῶς
ab ipsa Metho-
do. ut. quan-
quā interpres
αὐτῶν ἀντὶ
recte reposu-
it se videtur. i. ab
ipsis methodis
ut sequentia
ostendunt.

* ἀπαρέγ-
κλιτ.

* ἀπαρέργα,
quæ Cicero,
quæ attingēda
sunt, & quæ
aliorum causa
preparantur,
uerit.
* ἀπαρέργα-
λαι.

* ἐκ τῶ σφαι-
ρικῶ.

Non solum quantum ad subiecta, inquit, attinet, inquirenda diligenter res est: verum etiam quantum ad artes quæ circa ipsa subiecta versantur: ut etiam * ex ipsis, prout unicuique conuenit, exquisita tractatio exigatur. sepe enim inuenimus diuersas artes quæ circa idem subiectum versantur, eundem scopum tamen minime habere, sed aliam hunc, aliam illum propositum finem spectare: ut opus sit, vnamquamque in rebus examinandis eam præstare diligentiam, quæ proposito suo conuenit. Cuius rei exemplum illud est. faber & geometra in recti anguli inquisitione vtrique versantur. rectus autem angulus est, qui efficitur ex recta linea supra rectam ad perpendicularum collocata, ita ut æquales anguli vtrinque reddantur. sed faber quidem rectum angulum inquirat de causa, ut rectè ligna inter se coaptet: sicut etiam ædificator, ut rectam columnam in ædificio statuat: vtrique amulsi instrumento, quod ex græcæ literæ similitudine alpha appellatur, ad directionem videntes. quod quidem alpha triangulus est rectangulus: cuius rectum angulum cum vel ligno vel saxo alicui erecto adaptant: id dirigunt: efficiuntque; ut rectum, atque ob rectitudinem stabile ac firmum consistat. atque hoc fabri est & ædificatoris. quanquam ædificator etiam perpendiculari vtriusque quod instrumentum plumbo ad vniuersi medium per rectos angulos opus dirigit: parietemque; ita erigit, ut rectus * in neutram partem quicquam inclinetur. atque hi quidem eoque recti anguli considerationem habent, ut nihil amplius de ipso inquirent, quam quantum ad opus ipsorum conferre videatur. At geometra & substantiæ & qualitatem eius inquirat, quidque sit, & quam ad acutum & obtusum differentiam habeat. non enim id spectat, an ad materiale opus, materialemque effectum conferat: sed quid sit, & qualis: id est quæ substantia eius sit, quidque; ei insit. debemus enim & præter rerum substantias ea quoque; quæ ipsis insunt, quæque consequuntur, inuenire. Ita enim perfecta cognitio comparatur. Id quod in grammatica quoque; ipsa patere poterit. ubi enim singulas orationis partes didicerimus, non solum, verbi gratia in species, & figuras eas distinguimus, atque huiusmodi reliqua consideramus: sed consequentia etiam inuestigamus, quasi eo modo integram earum cognitionem demum habituri. Idem in geometricis quoque; figuris fieri inuenimus, atque in omnibus similiter. Ab ædificatoribus igitur & fabris eatenus de recto angulo exigenda tractatio est, quatenus satis ipsis est ad opera dirigenda: à geometris vero, ut quid sit rectus angulus, quidque; cum consequatur, vere assignent: Nam huius rei speculationem scientiam esse profitentur.

Eodem modo in aliis quoque faciendum est: ne plura * ornamenta extrinsecus quam ipsum opus euadant.

Ut declararet id quod dixerat, id est, exactam traditionem pro subiecta materia inquiri debere, sumpsit exemplum recti anguli. ostenditque; ex eo fieri, ut in vna sæpe numero subiecta re diuerso modo diligentiam exigere oporteat, ob artium varietatem que circa idem subiectum versantur: deinde oratione ad vniuersalem deducta, ita scilicet in aliis quoque; esse faciendum: causam nunc subiungit, cur orationem collegerit, neque pluribus vsus sit exemplis: ne videlicet, inquit [plura ornamenta extrinsecus quam ipsum opus euadant] propositum enim nobis hic est * depingere atque explicare assignatam felicitatis descriptionem. si vero huc incubuerimus, ut probemus diligentiam conuenienter & subiectis rebus & artibus quæ circa ipsas versantur, esse requirendam: plura ornamenta extrinsecus præter operis propositum, que ob id ἀπαρέργα appellant, quam opus ipsum efficietur: ideo his omisissis ad aliud quod antedicta consequitur, descendendum est.

Neque simili modo in omnibus causa requirenda est: sed est in quibusdā satis, si bene demonstratum fuerit, quod sint: id quod etiam in principiis ipsis contingit. quod autem sit aliquid, primum ac principium quoddam est.

Quoniam in partibus definitionis felicitatis nullam causam sumpsit, cur vnaquæque ex ipsis felicitati insit, parsque; substantiæ eius esse debeat, ut non demonstratiua scientiam ex prioribusque & causis conclusionis, sed ex iis, quæ vel plerisque; vel sapientibus videatur, collecta ratio sit: ex posterioribusque sint priora confirmata: cuiusmodi rationes demonstrationes sunt quod sit aliquid, non propter quid sit: quippe quæ rem tantum demonstrant, quod sit, non autem causam cur sit, explicent: iccirco nunc hæc subdit: exigendum minime esse, ut omnia scientiam efficientibus argumentis & ex propria causa demonstrantur. nam omnis demonstratio ratiocinatoria medium terminum quendam habet, quæ causa est: non tamen omnis ratiocinatio causam rei mediam habet. sunt enim nonnullæ quæ causam solummodo conclusionis assument. neque omnes ex prioribus, sed plerique ex posterioribus fidem faciunt: quæ sanè demonstrationes quod res sit, non propter quid sit, appellari consueuerunt. inesse enim hoc illi ostendunt: propter quid autem insit, non declarant. verbi causa, ea quæ * ex globo lunæ varias luminumfigurationes probat, ex

causa rei probat, & demonstratio propter quid dicitur, quæ autem ex luminibus globosam formam demonstrat: ex causato causam demonstrat, vocaturque; demonstratio, quod res sit. quæ item ex fumo esse ignem ostendit: ex causa causatam rem ostendit, & proprie demonstratio dicitur. quæ vero econtrario ex igne fumum, ex causato causam demonstrat: & demonstratio quod res sit, & coniecturalis nuncupatur. quia igitur fieri non potest, ut in omnibus causas ad demonstrandum assumamus, quæ non tantum conclusionis, verum etiam rei causæ sint, sed multa sunt quæ huiusmodi causas habere minime possunt: necesse est, ut in his contenti simus, si quis conclusionis solus, non autem rei causam adduxerit. Quinetiam principia scientiarum, cum apud eas ipsas, quarum principia sunt, quod sint, solummodo admittant: satis ad declarationem ipsarum id habent: quippe cum nemo de ipsis possit inquirere propter quid sint. quis enim requirere à Geometra consentaneè possit, cur * punctum indiuisibile sit, aut cur linea vnam tantum dimensionem admittat, aut tale quippiam? [Q u o d autem sit aliquid, inquit, primum ac principium quoddam est.] Hoc confirmat principia scientiarum non habere ab ipsis demonstrationem propter quid. primum enim ac principium est, quod sit aliquid, id est inter prima ac principia, quod sit, assumitur absque demonstratione propter quid: ne si in infinitum ascendamus, nullis positis primis principis, scientiam omnem etiam tollamus. in eo enim quod à superiore parte infinitum est, qui fieri potest, ut primum aliquid inueniri queat? sumpsit autem exemplum principiorum, ut confirmaret non oportere in omnibus, propter quid sint, inquirere: sed esse quædam, quæ nulla neque rei, neque conclusionis causa requisita ex sese absque; vlla fide extrinsecus admittere debeamus. deinde quia sæpe accidit, ut in principiis quoque obscuritas quædam inueniatur: opusque est rationibus aliquibus, ut clarum eorum cognitionem habeamus: modos quosdam tradit, quibus eorum cognitio certa effici nobis potest.

Ex principiis verò alia sunt, quæ inductione: alia quæ sensu: nonnulla quæ assuetudine quadam: alia quæ alio quodam modo considerantur.

Quia dixit principia scientiarum demonstratione minime cognosci, neque de eis propter quid sint, assignari: quasi aliquis interroget, quomodo à Aristotele ea percipimus, aut cognoscimus, si ignota sint, neque scientiæ vlli subiiciantur? ita enim efficeretur, ut ex incertis incerta manifestarentur: id quod absurdum est: ideo modos quosdam tradit, quibus principiorum cognitio nobis comparatur: * qui tamen sunt à scientia diuersi. Inductione nonnulla considerantur, ut ea: que eisdem sunt æqualia, inter se quoque sint æqualia, necesse est: & si æqualia æqualibus adiungantur, tota erunt æqualia. si enim quis hæc audiens dubitet, habeatne se ita res, ut orationes istæ exponant: ad hoc declarandum vti quidem demonstratione minime poterimus: utemur tamen inductione: numerosque & magnitudines [inter se æquales] assumemus: [& modo vni alicui applicabimus, ad quod singula comparentur: sique omnia illi æqualia inuenimus, ex eo & reliqua inter se esse æqualia cognoscimus: modo æqualia aliis æqualibus apponemus: atque ita tota esse æqualia effectu ipso ostendemus.] hocque fieri tum in numeris poterit & magnitudinibus, tum in aliis omnibus, quæ mensuræ subiici possunt. nam si quis vnitates decem in mensura aliqua posuerit, & in altera totidem: deinde vtrique; decadi alias æquales vnitates addiderit: verbi causa, quatuor, & quatuor, seu quinque & quinque, vel sex & sex, vel quemcumque alium numerum, modo æqualis additio vtrique adiungatur: æqualia erunt tota, id est ea quæ prius posita fuerat, vna cum adiunctis. hæcque & huiusmodi alia inductione cognoscuntur. sensu verò proprias primorum elementorum qualitates percipimus, ignis scilicet caliditatem, humiditatem aëris, aquæ frigiditatem, ac terræ siccitatem. at verò assuetudine nihil aliud quam virtutes cognoscimus: quo enim alio modo fieri potest, ut honesta esse agnoscamus ea quæ temperanter fiunt, quam cum ea agimus, eisque assuescimus: experientia autem vtilia percipiuntur, id quod in medicamentis & alimentis contingit, nam quia sæpe alimentum, atque item medicamentum aliquod experti sumus: id esse vel utile, vel noxium confirmamus.

Singula autem ita sunt tractanda, ut natura eorum postulat: dandaque; est opera, ut rectè definiantur: magnū enim afferre momentū ad ea quæ sequuntur, consuevere. videtur enim principium plus quam dimidium totius esse, compluraque; eorum quæ in quæstionem veniunt, per ipsum manifestantur.

Cum de felicitatis definitione Aristoteles disserat, eamque; inuenire studeat: non sine causa principiorum mentionem facit, sed admodū aptè & opportunè. nam definitio quoque, principium est, atque iccirco de ipsa propter quid sit, minime est requirendū: sed satis esse debet, si bene quæ sit, fuerit explicatū: quippe cum in scientiis quoque; non solū effata ea, quæ ἀξιόματα, quasi auctoramenta dixeris, d. j. &

* οὐ μάλιστα.

* ἄλλως πάλιν
ἐὰν τὸ ἐπι-
πέσωκεν ἄλλως

& αἰτήματα, id est postulata appellantur, verumetiam definitiones inter principia constituatur. sicut in geometria punctum esse dicimus, cuius nulla pars est: & lineam, longitudinem absque latitudine: & deinceps reliqua. & nunquam, propter quid sint, de ipsis neque inquiri, neque assignari consuevit: siquæ aliqua ratio in confirmationem ipsorum adducta fuerit, ea quod sint, non cur sint, confirmat. Quemadmodum cum propositionem eam sumimus, quæ inquit: id quod terminat, vna dimensione ab eo deficit, quod terminatur: & item illam * corpus cum trifariam dimetiatur, à superficie terminatum est: duas igitur solummodo habet dimensiones superficies, quippe quæ vna dimensione, id est profunditate sit minor quam corpus, longitudine tantum ac latitudine prædita: linea rursus, quia superficiem terminat, longitudinem solummodo necessario habebit: atque ita deinceps. * punctum sine vlla dimensione indiuisibile euadet, eò quod à lineæ, quæ solam habet dimensionem, terminus est. scias tamen in his nullam esse demonstrationem, quæ, propter quid sint, ostendat, sed tantummodo, quod sint. atque hic est alius confirmandorum principiorum modus, ab illis quos modo commemorauit, diuersus, hoc est ab inductione, & sensu, & assuetudine. sit enim interdum, vt definitionem quæ demonstratio. is principium est, ratiocinando etiam probemus: quia est definitio definitio: quod sit tamen, non cur sit, demonstramus, verbi causa, in duobus contrariis quæ sub eodem genere sunt, si quis alterius definitionem sumpserit, contrariam esse alterius ostendet: vt in albo & nigro. si albus color est qui visionem disgregat ac diffundit, niger erit qui congregabit ac colliget. adde quod omnes etiam sigillatim partes quæ constituunt definitionem, confirmare possumus, atque ita ostendere totam ipsam in subiecto inesse: non tamen vllam ex ipsis propter quid sint, sed quod sint, demonstrabimus. id quod Aristotelē hic quoque in felicitatis definitione fecisse perspicuum est. eam enim esse dixit primum animæ rationalis: deinde non vim & facultatem, sed operationem: tum ex virtute: postremo in vita perfecta: atque ita partibus singulis declaratis, ex earum compositione totam definitionem absoluit. quia verò diuersis modis virtutum cognitio nobis comparatur: ideo singula eo modo esse tractanda, inquit, quo suapte natura venire in cognitionem nostram possunt: operamque adhibendam ac diligentiam, vt bene definiantur, hoc est proprio vniciuique modo. vt verò magis adhuc ad principiorum perceptionem nos incitet, subiungit: [V I D E T U R enim principium plus quam dimidium totius esse] perinde ac si quis principiorum breuitatem in verbis spectans miretur, quo modo in speculationibus habere tam magnam vim possint, ita infertur spectes, inquit, principiorum in verbis breuitatem, sed vim eorum considera: quippe quæ totam considerationis vim demonstrationibus impertiantur: adeo vt plus quam dimidium ipsa sint: rationes verò ac demonstrationes reliqui vice fungantur: sintque ipsa quæ vnà cum demonstrationibus, ea quæ in dubium veniunt, manifestent. Nam demonstrationes propriam vim atque efficaciam à principijs habent: vt principia munerario ac certaminis præfecto, vnde origo certaminis est, id est causæ effectrici: demonstrationes autem certantibus comparari merito possint. id quod à Platone factum est.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario. Cap. VIII.

Considerandumque est de ipsa non solum ex conclusione, exque iis quibus ratio constat, verumetiam ex iis quæ de ipsa dicuntur: cum verò enim consonant omnia, quæ in re insunt: à falso autem citò dissonant ac discrepant.

Cum à felicitatis definitione ad communem orationem de principijs transiisset: redit rursus ad id principium quod felicitatem definiendo constituerat. quia autem ex multis ratiocinando ipsam collegit, quod sit tamen, non propter quid sit, ostendendo: nunc considerandum esse, inquit, de ipsa, an accommodata eius definitio data sit: non ex conclusione tantum quæ & principium & definitio est, & ex iis ex quibus ratio constat, id est ex propositionibus, ex quibus demonstratio ipsius composita est: verumetiam ad certiore cognitionem ex iis quæ de ipsa & à viris philosophis, & ab alijs multis dicuntur. vt si omnia inter se consenserint, & logicæ contemplationis consequutio, & ea quæ omnes de ipsa dixerint: veram esse eius definitionem manifestum sit. * veritas enim in oratione idem est, quod in re essentia. Quando igitur ea quæ in re insunt, cum illis quæ de ipsa dicuntur, consenserint: perspicuum erit veram esse orationem: sicut cum falsa est oratio, a veritate rei quæ non conuenit cum iis quæ dicuntur, citò redargui consuevit.

Cum igitur bona in tres partes distributa sint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quæ circa animam sunt, maximè proprie, ac maximè bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa

* καὶ ὅτι σώμα τριχῶν ἐστὶν ὁ ὅριος ὅριος. i. e. cum corpus tripliciter metiri liceat.

* συμμέτρον.

* τὸ δὲ ἴδιον λέγειται ὅτι φωνῆ τάλι θεῶν. i. repente uerum dissonant à falso.

* ὁ γὰρ ἐν τῷ λόγῳ ὅτι ἀληθὲς ἔστι τὸ ἵππαρχος ἐν τῷ πράγματι.

circa animam statuimus. Quare ex hac opinione quæ antiqua est, & à philosophis concessa, recte hoc diceretur.

Posteaquam felicitatem esse animæ operationem ex virtute definiuit: vult hoc his, quæ nunc dicit, recte fuisse positum ostendere: sumitque illud à veteribus philosophis concessum, tria esse quæ apud nos sunt bona, animæ, corporis, & externa: & ea quæ sunt animæ, maximè proprie, ac maximè bona omnium dici. nam si anima corpore atque externis rebus præstantior est & excellentior: bona quoque eius omnium tam corporis, quam externorum præstantissima sint, necesse est. actiones verò & animales operationes, cum neque corporis, neque externa sint, esse animæ bona ab omnibus conceduntur: atque inde philosophantium consensu, felicitatem esse ex bonis animæ colligitur. vt ratio talis euadat: bonæ actiones & operationes sub actiones & operationes simpliciter reducuntur: omnes autem actiones & operationes animæ sunt: bonæ igitur actiones & operationes animæ sunt. bene igitur felicitatem esse animæ operationem assumptum est.

Rectè etiam constitutum fuit, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici: ita enim ex bonis animæ sunt, non externis.

Bene, inquit, dictum fuit operationes & actiones, animæ esse, neque inter corporis, neque inter externa bona connumerari: neque solum hoc, verum etiam illud rectè, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici. ita enim efficitur, vt finis ex animæ bonis, non corporis, aut externis sit. nam si finis nihil est aliud, quam actiones & operationes, omnes verò actiones & operationes animæ sunt: finis profecto ex animæ bonis erit. hoc autem ab eo, quod superius dixit, in eo differt, quod superius bene dictum esse, animæ operationem esse felicitatem asseruit: hic operationes & actiones esse finem rectè dici affirmat. [Q V A S D A M] verò iccirco adiunxit, quia non omnes absolute actiones & operationes: sed qualitate quadam affectæ, id est ex virtute, & bonæ, finis est.

Consentit etiam cum ratione hac illud, quod aiunt, bene viuere, ac bene agere felicitè. ferè enim bona quædam vita, & bona actio, felicitas dicitur.

Posteaquam ex philosophorum sententia rationem hanc confirmauit Aristoteles: ex communiore hominum consensu adhuc comprobatur: qui eiusmodi est, vt bene viuere, ac bene agere felicitatem dicant: quæ vtraque operationes & actiones præ se ferunt, quæ sunt animæ, sicut dictum est. ita vt hoc quoque, cum felicitatis definitione conueniat [F E R E] autem * cautione quadam philosophica appositum est. fieri enim potest, vt nonnulli, bonam vitam, bonamque actionem esse felicitatem negent: asserantque aliud quippiam ex his euentibus ac manifestis, vt voluptatem, vt diuitias, atque huiusmodi aliud ipsam esse. Quia tamen à plerisque bona vita, bonaque actio esse dicitur: credendum est: ac vitam bonam, laudabilesque actiones esse felicitatem asserendum.

Videntur autem omnia quæ circa felicitatem inquiruntur, inesse huic, quod à nobis dictum est. alijs enim virtus, alijs prudentia, nonnullis sapientia, quædam esse felicitas videtur: quibusdam hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non sine voluptate. sunt etiam qui simul externam prosperitatem assument.

Ea quæ inquiruntur, appellat ea quæ de felicitate homines opinantur: eo quod non omnes idem, sed alij hoc, alij illud existiment ac dicant: nam si omnes idem dicerent, non esset inquisitum id quod dicitur, sed concessum, ac communi ratione intellectum. quoniam verò alius hoc, alius illud asserit, inquisita appellantur iccirco, quia inter se dissentiant ac discrepant, atque ideo indigent inquisitione. quæ licet inter se diuersa sint, insunt tamen omnia in eo quod dictum est: quemadmodum declarabimus. nam quia id quod dictum est, erat illud, felicitatem animæ operationem, ex virtute esse: siue aliquis virtutem absolute, siue prudentiam, siue sapientiam aliquam, siue hæc omnia, aut aliquid ex his cum voluptate eam esse dixerit, omnia definitioni huic consentanea reperirentur: quippe cum & omnia hæc animæ bona, & singula, animæ virtutes sint. inesse igitur in oratione, quæ inquit, animæ operationem ex virtute esse felicitatem, omnia hæc videntur: nisi quod hæc omnia habitus sunt, definitio operationem continet, quæ ex habitu virtutis proficiscitur. nam voluptas eum, qui suæ sibi probitatis est conscius, sequitur; bene, honesteque agere sentit, necessario consequitur. si enim propterea quod est, vnusquisque lætatur, voluptateque afficitur, essentia ipsa fruens, quam natura singula appetunt: quanto magis propterea quod bene est, lætari debet, cum bene esse quam absolute esse expetibilis sit: quod verò dixit, quæ circa felicitatem, non quæ de felicitate inquiruntur: neque id carere significatione prorsus videtur: ostendit enim eos qui hæc dicunt, substantiam eius minime declarare, sed quæ circa ipsam sunt, tantummodo exponere: quæ vel eunt, vt ita dicam,

* δι' ἐυλαβείας φιλόσοφου.

* ἢ πρὸς ἀν-
τιώ ἐπι πο-
λαίο ἴσορ ἔ-
χοντα .i. eius
superficiē tan-
tū attingētia.

dicam, supernē attingunt, * vel sublimius etiam circum ipsam volitant. [s v n t etiam, inquit, qui simul externam prosperitatem assumunt.] hoc non ita inquit, vt in definitione ipsum quoque assumptum existimemus : sed quoniam etiam isti rationi iam dictae non aduersantur : quippe qui antedicta quidem accipiant, cum ipsis tamen externam quoque prosperitatem quasi supplementum quoddam adiungant: ipsa enim interdum foelix ad operationes quasdam adiutrice indiget.

Atque ex his alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dicunt: quos sanē aberrare tota via vtroque minime: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque assequi veritatem verisimile est.

Ex his quae dicta sunt, inquit, de foelicitate alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dixe-
re. illis ob vetustatem, his ob claritatem, vtpote sapientibus reuerentia est exhibenda. neque hos igitur, neque illos absolute in iis quae dicunt, aberrare ratio vlla concederet: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque, assequi veritatem, cum [i n vno saltem] dixisset, postea quasi eos viros reueritus es-
set, si tum multi & veteres, tum pauci & sapientes in vno solummodo de foelicitate assequuti veritatem diceretur [v e l in plerisque;] statim subiūxit: id quod de talibus ac tantis viris dici par est.

Cum illis sanē, qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam esse, no-
stra consentit oratio : quippe cum huius sit operatio secundum virtutem. interest tamen non parum fortasse in possessione an in vsu, & in habitu, item an in operatione esse optimum existimemus.

Qui foelicitatem, inquit, virtutem esse affirmant, conuenientia quidem rationi eius iam assignata dicunt, quippe cum foelicitas operatio ex virtute definiatur : differentia tamen non parua est in possessione an in vsu, item in habitu, an in operatione optimum censeatur. vsus enim & possessio de instrumentis, & siquid his proportione respondet, dici consuevit : habitus verò & operatio de qualitatibus, quae in aliqua re considerata eam perficiunt. exempli causa, diuitiae & sup-
pellex, * artium item instrumēta in possessione eorum qui ea habent, esse dicuntur: vnde vti ipsis ad res necessarias oportet, ne frustra esse possessio illa arguatur. Ars verò, & scientia, & virtus, ha-
bitus animae sunt, quae in ipsa tanquam in subiecto insunt: idque in quo insunt, perficiunt. iccirco ne frustra habere habitus videamur, ex ipsis quoque operationes proferendae sunt. sicut enim non
apparentis thesauri vana omnis possessio est : ita habitus bonus, nisi operetur, inanis existimari merito potest.

Fieri enim potest, vt habitus licet adsit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente ocioso homine euenit. vt operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim necessario, & bene etiam aget.

Habitus, & quae ex ipso prouenit, operationis differentiam hic non paruam ostendit: siquidem ille quauis in subiecto aliquo sit, potest nullum bonum efficere, vt in dormiente fabro aut grammatico, aut geometra, aut eo etiam qui vel morbo aliquo, vel occupatione impeditur, quo minus artis aut scientiae continuare operationem possit: at vt operatio habitui conueniens officium non exequatur, fieri omnino nequit. Quemadmodum verò in aliis habitus, eorumque operationibus, ita etiam in virtute fit. aget enim necessario qui secundum virtutem operatur: & bene etiam aget. ex bono siquidem habitu bonam esse etiam operationem necesse est.

Sicut autem in Olympiis non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decertant: ex his enim nonnulli vincunt : sic ex honestis probisque hominibus in vita, illi qui recte agunt, compotes fiunt.

Idem adhuc comparatione confirmat: hoc est recte dictum fuisse animae operationem, non habitum esse foelicitatem. sicut enim, inquit, in certaminibus exercitatoriis quidam sunt pulcherrimi & robustissimi, sed non ob id tamen coronantur, nisi etiā certent, viresque suas operibus ostendant: certantium autem sunt coronae, cum aduersariis superiores euaserint: ita in vita quoque cum multi sunt fortasse honesti ac probi viri, qui recte agunt, operibusque, habitum manifestant : ij compotes efficiuntur: * id est gloriae, laudis, ipsiusque beatitudinis capaces, atque assequutores fiunt. Olympia verò erant certamina, quae in honorem Iouis Olympij in Arcadia, [seu Helide] celebrabantur.

Estque ipsorum vita suavis ac iucunda. laetari enim ex affectionibus animae est: vnicuique aut id est iucundū, ad quod spectando talis rei studiosus quispiam

* ἢ τὰ τῆς
τέχνης ὕπο-
υργα ἔργονα
.i. artibus mini-
strantia. uet.

* ἦτοι ὅσοι
ροὶ δόξης ἢ
μακαριότη-
τῳ .i. gloria
si ἢ beati red-
duntur.

* ἐκάστω δ'

piam dicitur: vt equus equorum, spectaculum spectaculorum studioso : eodem modo & iustitiae amatori iusta: & in vniuersum virtutis studioso virtus.

Cum satis quod sit, & quid sit foelicitas, demonstrarit: nunc ad reliquas duas quaestiones descendit: vultque ostendere quatenam insint ipsi, & propter quid insint, * id est qualisnam sit, & quam ob causam eiusmodi sit. quae vero inesse ipsi inquit, sunt haec: suauissimum, optimū, & pulcherrimum. atque id ex veterum opinione. Si quid enim foelicitatem esse vnusquisque dixit, cum voluptate esse dixit, vel non sine voluptate. cum voluptate, cum tanquam partem etiam ipsam foelicitatem vnā cum alijs accipit: non sine voluptate, cum voluptatem aliquid ex consequentibus foelicitatem appellat. haec verò quaestiones quale aliquid sit, & propter quid sit, minime à se mutuo separatae sunt, sed inter se quidem simul explicant. assignata enim causa cur aliquid alicui insit, simul etiam quod insit, & propter quid insit, declaratur. vt autem demonstrationem constituat, ab vniuersaliori communiōne incipit, atque ita ad propositum orationem deducit. [vnicuique enim, inquit, id est iucundum, ad quod spectando talis rei studiosus dicitur] id est φιλοσοῦτος, quasi talicolam, id est talium rerum cupidū appelles: vt * equicola appellatur, qui equis studet: & huic iucundi equi sunt. * spectaculicolam, qui spectaculis studet, eisque delectatur: & huic simili modo sunt iucunda spectacula. * vinicola item qui vinum amat: huicque vinū iucundum est. sapienticola, id est philosophus qui sapientiam colit: & huic quoque proculdubio sapientia est iucunda ac suavis. atque hoc modo cum vniuersale, id est maiorem ratiocinationis propositionem inductione comprobabit, ad propositū asserendum * descendit: eodem modo, inquit, etiam iusta, & omnino quae ex virtute qualibet proueniunt * virtuticolae, id est virtutis studioso esse iucunda : nam studiosus virtutis ad virtutes spectando, earumque actiones, talis rei studiosus dicitur. vnicuique autē iucunda sunt ea, ad quae spectando talis rei studiosus dicitur. studioso igitur quoque virtutis, virtutes, earumque actiones iucundae sunt: adeo vt vel si alios etiā talia agentes videat vel audiat, videndo atque audiendo delectetur: vel si ipse agat, iucunditate etiam maiore afficiatur. Quia praeterea foelicitas animae operatio ex virtute definita est, foelix cum voluptate operabitur: laetantemque animum habebit iis quae ex virtute aget. nihil enim aliud esse quod laetetur, voluptateque afficiatur, nisi animam manifestum est.

* Apud plerosque verò iucunda inter se pugnant, propterea quod eiusmodi natura minime sunt: sed quae studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac voluptuosa : tales autem sunt actiones, quae ex virtute proueniunt.

Quoniam in vita voluptates multae sunt, & iucunda diuersa ex quibus voluptates fiunt: & alia ex se iucunditatem habent, alia * ad aliquid spectando: vt sapientia & virtus earumque operationes per se iucundae sunt: licet nonnulli sint, qui ex iudicij deprauatione ea non ament: equus verò, spectaculum, vinum, piscis, atque huiusmodi caetera per se quidem & natura iucunda minime sunt, sed illis tantum, qui talium rerum sunt amatores, videntur iucunda: iccirco Aristoteles hic ea quae per se & natura sunt iucunda, ab alijs quae non sunt huiusmodi, distinguens, ita inquit: plerique enim, id est vulgus, ea quae sibi iucunda sunt, natura esse iucunda arbitrantur, ea inter se etiam pugnantia habent: quippe cum alius * dulcia amet, * alius salsa, hic equos, ille labores : hic splendidis, ille squallidioribus indumentis delectetur: nonnulli vini dulcis, alij austeri potionem affectent: vt hinc patet non esse haec natura iucunda, sed illis solummodo, qui ita sunt affecti. illa verò natura sunt iucunda, quibus * honestatis verè studiosi, quos φιλοκάλως, id est honesticolas, studiososque honestatis vocat, delectantur: cuiusmodi virtutis actiones sunt. & si quidam errantes eas non admittunt, quod verò naturā iucundae sint, ex iudicio manifestum est. His enim qui recte sentiunt, iudicantque ac secundum rationem viuunt, haec iucundae sunt: quae verò aliter iucunda sunt, sensu iudicantur, sensumque oblectant. illa propterea quod natura eiusmodi sunt, quemadmodum iudicantur: consentientes inter se ac concordantes recte iudicantes habent: haec dissidentes, & saepe etiam repugnantes: eo quod natura talia minime sunt, sed quantum ad illos spectat, qui iudicant: qui cum irrationalibus facultatibus in iudicando vtantur : irrationalibus quoque appetitionibus, irrationalique imaginatione ad ea quae natura minime sunt iucunda, ferri ac trahi consueuerunt. Quare quonia natura sunt iucundae virtutis actiones, & studiosis virtutis, & per se iucundae sunt.

Ipsorum autem vita, voluptate quasi appendice aliqua minime indiget: sed in se eam habet.

Aduersus eos qui dicunt non sine voluptate esse posse foelicitatem, oratio haec est. nam qui ita dicunt, * videntur significare voluptatem quasi appendicem quandam foelici adesse oportere: id quod d. iij. falsum

ἐστὶν ἰδίῳ
πρὸς ὁ λόγος
ταὶ φιλοτοῦ
ἕτος.
* ὁπωσὶν τὴ
ἐστὶν.

* Φίλοσωπος
* Φιλόσοφος
* Φίλοσοφος
* κατὰ τὰ
* Φιλαρέτα

* τὸς μὲν ἔν
πολλοῖς τὰ
ἡδὲα μάχε-
ται .i. ἀπὸ
μυθῶν.

* πρὸς τι

* Φιλόλογος
* Φιλόλογος
* Φιλόκαλος

* ἐμφανῆ

ἡ δὲ οὐδὲν ὡς τι... falsum est. siquidem felix cum id quod verè & secundum naturam iucundum est, amet atque appetat: id agit, atque exercet.

Præterea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minimè est. neque enim vel iustum quempiam dixeris, qui iustè agendo non delectetur: vel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in aliis simili modo.

Idem probat. quis enim bonum & fœlicem dicat eum, qui bonis actionibus non delectetur? verbi causa, si aliquis vel iustè agens ex iusta actione voluptatem non percipiat: vel liberalitate vt: ns ob id non gaudeat: id quod in ceteris virtutibus considerari etiam potest.

Quòd si ita est: actiones secundum virtutem per se iucundæ sunt:

Concludit id quod dictum est: non esse fœlicitatis * appendicem voluptatem, sed actiones ex virtute ex se sese iucundas. qui enim laudabiles aliquos habitus possidet, operaturque secundum illos, propriis operationibus delectatur: utpote amator virtutis, qui quasi re amata perfruatur. Quinetiam cum aliquis fortiter aliquid operando, labores maximos subit, doloresque sustinet in eo quoque voluptatem capit: propterea, quòd dolores laboresque omnes boni, honestique exequutio superat. adde etiam quòd si contingat, vt fortiter agendo aliquis ad mortem ipsam impellatur, modo pro honestate ac virtute periculum sit: mortem gloriosam ignobili vitæ semper anteponet. * Cum igitur in virtutis actionibus natura insita sit voluptas, quo pacto quis eam extrinsecus annexam esse quasi appendicem virtutis dicat: & non potius in eadem substantia ac natura coniunctam esse affirmet?

Quin etiam bonæ & honestæ: atque vnumquodque horum maximè. si modo de ipsis probus benè iudicat: iudicat autem, vt diximus.

Non solum, inquit, virtutis actiones ex se iucundæ sunt: * vt quasi in eadem substantia insitam habeant voluptatem, sed bonæ quoque & honestæ: vt bonum & honestum vnà cum iucundo naturam earum expleat. Atque vnumquodque horum non mediocriter, sed maximè ipsis inest. Hoc ex eo, qui iudicat, esse manifestum potest. probus enim cum sit, qui iudicat, de ipsis rectum rationis iudicium habet: atque ita fit, vt virtutis actiones, quia ab eo iucundissimæ, optimæ, ac pulcherrimæ iudicantur, vt dictum est: tales etiam necessario sint: alioqui bonus esset malus: & rectus peruersus: quod est absurdum.

Optima igitur, pulcherrima, & iucundissima res est fœlicitas: neque distincta hæc sunt: sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

Si valet, optima: si est iustus, pulcherrima res est:

Iucundissima, si quis quod amat, potitur:

omnia enim hæc operationibus secundum virtutem insunt:

Posteaquam fœlicitatem animæ operationem ex virtute esse definiuit, operationesque ex virtute & actiones optimas, pulcherrimas, & iucundissimas esse demonstrauit: nunc subiungendo, nõ solum iucundissimum, verum etiam optimum, & pulcherrimum fœlicitati inesse concludit. & aduerte, quomodo vnà cum eo, quòd quid sit fœlicitas, cognoscimus, quænam etiam ipsi insint, & propter quid insint, habemus: atque id cõuenienti ex causa. Obiter autem Deliacum epigramma damnat. Delus enim insula est, vbi templum & oraculum Apollinis inerat, in quo epigrãma hoc fuerat inscriptum: quod pulcherrimum, iucundissimũ, & optimum separare inter se videtur: illud iustitiæ: hoc sanitati: aliud consequutioni rei amatæ ascribens, postquam igitur is hæc omnia fœlicitati, quæ vna res est, inesse ostendit. propterea, inquit, nequaquam hæc inter se sunt distincta, vt epigramma quod in Delo erat præscribit: sed vnita omnia inter se sunt, quippe cum omnia inesse in operationibus secundum virtutem reperiantur.

Has autem, aut vnam ex his, quæ optima sit, fœlicitatē esse affirmamus.

Virtutes cum optimæ in habitibus sint, optimũ in se habent: cum à probis viris cum voluptate eligantur, atque exerceantur, suauissimum ac iucundissimum: cum pulchritudo ipsis insit, vt vitis turpitudine: sicut turpissima sunt vitia, eorumque actiones, ita virtutes earumque actiones pulcherrimæ sint, necesse est. est igitur fœlicitas vel simul omnes secundum virtutes operationes: vel si vnam solummodo aliquis eam esse dicat, vna ea proculdubio optima omnium erit: quæ inter

omnes alias pulcherrimas, optimas, & iucundissimas operationes exceller: atque hæc ea esset

quæ ex vera sapientia ac prudentia prouenit: quæ alias omnes complectitur, ac conseruat.

Videtur tamen etiam ipsa externis bonis, sicut diximus, indigere. fieri enim non potest, vel non facilè fit: vt cui necessaria non suppetunt, is bona atque honesta agat.

Et si fœlicitas, inquit, perfectæ ex se atque integra est: quandoque tamen externorum bonorũ adminiculo indiget. externa autem bona ea vocamus, quæ neque animæ, neque corporis, sed alia quædam præter hæc sunt: vt propinquos, amicos, diuitias, atque id genus cætera: quæ θυραία, id est forensia quoque iccirco dicuntur, quia foris sunt * à nostra animæ scilicet, & corporis substantia aliena: quibus sanè fœlicitas non sui causa indiget, sed od subiectas res in quibus ciuili versari consuevit: quæ disponi ac perfici sine pecuniario subsidio non possunt. nihilominus quoque in multis domestici & amici, ministri etiam quandoque & serui conferunt. nam si fœlicitas sui causa externis indigeret bonis, rebus longe se deterioribus indigeret: id quod absurdum est, sed subiectæ res sunt, quibus diuitiæ aliorumque externorum suppeditatio necessaria est: [quippe cum eas vel nullo modo, vel difficulter sine horum aliquo exequi valeamus] verbi causa, si bellum contra hostes est suscipiendum, [necesse omnino est vt pecuniæ suppetant: quibus tum peditum, tum equitum & armorum omnium copiam, & quicquid aliud ad bellum necessarium est, comparemus] si prælium item nauale nobis est faciendum [biremibus, triremibus, quinqueremibus atque huiusmodi nauibus prorsus indigemus] atque ita omnem externorum bonorum necessitatem subiectæ res faciunt: sicut dictum est.

Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quasi per instrumenta quædam aguntur.

Idem adhuc amplius confirmat: nam sicut in artibus licet vnusquisque, artifex in animo habitũ, in corpore naturalia instrumenta habeat: indiget tamen instrumentis etiã extrinsecus, quibus subiectam materiam commodè tractare atque exercere valeat: quæ quidem rationem eorum habent, sine quibus esse aliquid non potest: ita quoque, in fœlicitate est. probus vir in animo quidem habet virtutum habitus, habet item corpus quod aptè ac promptè ad bonos habitus in operatione deducendos inseruit: sæpenuerò tamen externis quoque, tanquam instrumentis ad operum exequutiones indiget, sine quibus subiecta materia * formationem vllam admittere non potest.

Quibusdam verò priuati nonnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim fœlicitatis admodum compos ille est, qui vel specie prorsus deformis, vel genere ignobilis, vel solitarius est, ac prole carens.

Quæ nunc connumerauit, non sunt eiusmodi, vt fœlici ad habitus depromendos faciãt: sed ita solummodo conferunt, vt notam nullam ac maculam inuri beatitudini eius permittãt. pulchritudine sanè opus ipsi est ad decorem & dignitatem: quippe cum hominum animi naturã soleant ea quæ iucunda visu sunt, amore quodam prosequi, & nescio quomodo erga formosos aspectu affici: vt ex eo vel maximè omniũ quæ ad ciuilem spectant. pulchritudo conferre videatur, ad retinendam in fide subditam multitudinem. formæ enim dignitate, ac pulchritudinis decore illectus populus ad spectaculum principis concurrit. sed & nobilitatem generis * venerari, sicut econtrariò ignobilitatem contemnere consueuimus. bonorum item filiorum procreationem laudamus: si quis liberos * benè & animo & corpore affectos habeat: qui natura ad bona apti sint, eaque appetant, atque in laude dignis studiis versentur. aliquando etiam gratias habere parenti solemus, eo quòd horum bonorum ciuitati auctor extiterit: vt non solum hoc in gloriam eius redundet, verum etiã ad benevolentiam ciuium erga ipsum augendam faciat. Hæc igitur omnia, cum adsunt, fœlici honorem ac beatitudinem augent: cum absunt, maculam quandam ac labem ea in parte afferre consueuerunt. nam si quis specie deformis admodũ sit, inspicientibus quasi * inauspicatus infaustusque occurrit, minimeque animo esse bonus creditur: cum plerique exteriorem corporis speciem occulti animi signum esse iudicent. si item genere ignobilis sit aliquis, vituperabilis ea in parte ob generis turpitudinem videtur: præteritaque ignobilitas præsentem vel etiam futuram gloriam offuscet: quòd ciues posteriora præclara facta ad priora generis dedecora reducant. natura enim comparatum est, vt multitudo vituperandi studiosa admodum sit, criminationibusque gaudeat. si præterea, sicut ciuiliū mos est, vxotem aliquis duxerit, maneatque solitarius ac liberis carens: vituperabilis etiam is apud ciues suos est.

Nec minus etiã fortasse, si alicui pessimi filij fuerit, aut boni mortui sint.

d.iiij. Oppro-

εἴη ἢ κατὰ τὴν ἀληθεῖαν φιλοσοφίαν καὶ φρόνησιν.

* ὅτι τὸ ἐκ τῆς εἶναι τῆς ἐστὶν ἀσὶ μὴ ἀμνηστῆ καὶ τῆς ἰουχίς, καὶ τὸ σῶματος.

* ἢ ναυμαχίαν κροτήσασαι.

* ὀργασίαν.

* τιμητικῶς ἕχθρον ὄντας ἰουχίς.

* λυσάντητος.

Opprobrium quidem est liberis carere: si tamen quis liberos habeat, qui mali sint, vitisq̄ue excellant, maius adhuc malum est [quippe cum plerique soleant patri filiorum improbitatem ascribere] si autem sint boni, & mortui fuerint, dedecus quidem parenti nullum cōciliabunt [mortis enim filiorum causa esse nullo modo potuit] non paruum mœrorem tamen afferent: eo quod is liberos amiserit, rem profecto quæ ab omnibus expetitur ac desideratur: quæ cū amittitur, voluptatem fœlici homini quæ ex bonis operationibus prouenit, interturbat. [Quauis mœrore eo interdum operationes quoque impediri consueverint.]

Videtur igitur, vt diximus, tali etiam prosperitate fœlicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alij cum virtute esse dicunt.

Aliud rursus de fœlicitate inquit: vnde nam nobis eueniat: nam quia non est ex iis quæ naturaliter consequuntur: ex natura non esse eam patet. igitur diuinitusne hominibus exhibeatur, an electione ac studio acquiri possit, an fortuito contingat, perpendere cum velit, * prius orationem connectit: vt inter se partes omnes coherant, præcedentiã resumens, ac sequentiã subiungens. atque ita inquit: [videtur, sicut iam dictum est, antedicta etiam * prosperitate fœlicitas indigere.] id est diuitiis, amicis, ac reliquis quæ superius connumerata sunt. quia vero hæc non in nostra sita sunt potestate, sed extrinsecus adueniunt, vt incerta causa eorum sit: iccirco nonnulli fortunæ ea ascribere: atque inde fœlicitatem, id est *δυστυχίαν*, idem cum bona fortuna esse dixerunt, quæ quippe quæ bene exequi officia sua nisi fortuito non posset. sunt qui virtutem quoque esse fœlicitatem propterea opinati sint, quia eam esse operationem ex virtute animaduertunt: sed idem hi cum fine & perfectione id quod ad finem ducit, esse existimarunt.

De modo assequendæ fœlicitatis. Cap: IX.

Vnde etiam dubitatur, vtrum disciplina, an assuetudine, an alia quapiam exercitatione acquiri possit: an ex aliqua diuina forte, an ex fortuna proueniat.

Diuersitas, inquit, sententiarum de fœlicitate facit, vt dubitemus, vtrum ea rationali aliqua disciplina comparetur: an assuescendo in actionibus secundum virtutem: an aliqua alia exercitatione, dum in bonis operibus, licet laborem corpori nostro atque afflictionem præbeant, patienter perseueramus: an diuinitus hominibus exhibeatur: an fortuna conueniat. nam si acquiri vel disciplina vel assuetudine vel exercitatione potest, in nobis sita est: insudandumq̄; nobis est ac studendum, vt ad id quod sumus, bene etiam esse valeamus: ne si bene esse non acquisiuerimus, misere semper vitam postea traducamus. Si verò Deus est qui eam nobis exhibet, precibus ac supplicationibus vacare, ad ipsumq̄; auctore mentem animiq̄ue intendere: vt qui nobis dedit debemus, vt esseamus, idem vt bene simus, etiã concedat. Quod si vtriusque opus est & nostro studio, & diuino auxilio, vtraq̄; præstare nos conuenit: & quod in nobis est facere, & à Deo fauorem atque auxiliũ implorare. sed si fortuna est fœlicitatis causa, eius arbitrio omnia committenda sunt.

Si tamen aliquod aliud est à diis hominibus exhibitum donum, verisimile est fœlicitatem quoque à diis exhiberi: ac tantò magis, quantò ipsa omnium humanarum rerum optima est.

Cum causam inquisiuerit vnde hominibus fœlicitas adueniat: consentaneum esse, inquit, vt à Deo exhibeatur. nam cum multa à Deo hominibus dona dentur, eorumq̄; omnium fœlicitas optima sit: qui fieri potest, vt ea inde non emanet: ac tanto magis, quãto ipsa omnia humana bona antecedit: esse enim, viuere, & operari, à Deo est hominibus elargitum: vt bene autẽ omnia hæc fiãt, ex qua alia causa, quã à Deo proueniet? quippe cum bene esse quã esse absolute longe melius sit: sitque id cuius causa reliqua efficiuntur. nam si bene esse cum sit melius q̄ absolute esse nõ diuinitus datur: aliqua alia * supra Deum causa erit inuenienda, ex qua quod melius est, exhibeatur.

Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationẽ spectat. videtur tamen, licet à diis non mittatur, sed vel ex virtute, vel disciplina aliqua, vel exercitatione accedat: ex diuinissimis rebus fœlicitas esse: quippe cum præmium virtutis & finis optimum quoddam ac diuinum, beatumq̄; esse videatur.

Quæcere, inquit, vnde bonorũ suppeditatio hominibus proficiscatur, ad disputationes de prouidentia magis pertinere, theologicaque contemplationis esse videretur: moralis verò est, de qua nunc

* σωἀστὶ τὸν λόγον αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν, καὶ σωεχίσει. * δυστυχίας quæ uox proprie significat prosperũ successum alicuius diei.

* αὐτὸς τε τὸ ἡμέτερον καὶ ταβάρλαδχ. i. quod nostrũ est, eum fundamētũ iacere.

* ἔσαι τις αὐτῶν τῶν ἐπιπέσειν.

nunc agimus: & quantũ ad ipsam spectat, satis sunt, quæ de his diximus. Verum si etiam non absolute à Deo hominibus mittitur fœlicitas, sed aliquid aliud ex his quæ cōmemorauimus ad ipsam consequendam adiuuat, vt virtus, disciplina, & exercitatio: esse tamen diuina quædam res videtur. Nam ex iis quæ à deo hominibus exhibentur, alia absolute à deo nobis * nihil efficientibus proueniunt: alia laborem nostrum, & electionem requirunt: in quibus propositum nostrum ac studium quasi vice * causæ fungitur. cuiusmodi sunt, quæ in nostra potestate sita esse dicuntur bona: ad quæ consequenda cum nos diligentiam omnem ac studiũ impenderimus, prospera à Deo nobis datur successus. absolute enim atq; omnino nullum bonum est, quod à cōmuni omnium causa principium non habeat. Probat autem hic Aristoteles diuinum quid & optimum ac beatum esse fœlicitatem, ex eo quod præmium virtutis est. cum enim homo multo labore ac studio virtutum habitum adipiscatur, præmium fœlicitatẽ habet: quod à quonam alio accipiet, quã ab eo, qui princeps atque auctor omnium bonorum est?

Estque præterea quoddam longè commune. disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo ad virtutem cōsequendam læsi ac manci non fuerint.

Etiam hoc, inquit, fœlicitati inest, quod est quiddam longè commune: id est eiusmodi quod à multis possideri potest, neq; enim aliis adesse potest, aliis minimè, sed quicumq; ad virtutem manci ac læsi non sunt: id est, qui ex aliquo materiae casu læsam mētem non habent, vt ex vinculo, quò cum corpore vincta est anima, eius quoque operatio, quæ secundum naturã est, impediatur. his omnibus, modo diligentiam adhibeant, in bonorumque exercitatione assuescant, comparari fœlicitas potest. atque hæc oratio alacritatem multam ad consequendum bonum illis affert, qui non admodum ignaui ad bona amplectenda ac desides sunt. cognoscūt quippe nemini, modo velit, ac conueniens studium adhibeat, vitam possessionem boni esse. sciendum vero hæc esse ex iis quæ post quæstionem, quid sit, inquiri consueuerunt, id est quid inest fœlicitati, & propter quid inest, inest enim ipsi hoc, quod diuinitus datur: potestque ex virtute & disciplina & diligentia comparari: estque præterea quiddam valde commune.

Quod si melius est hoc modo, quã ob fortunam fœlicem vnumquemque esse: rem ita se habere consentaneum est. siquidem & ea quæ secundum naturam sunt, & ea similiter quæ aut ex arte, aut quapiam alia causa & præcipuè optima proueniunt: sicut quã pulcherrimè fieri potest, ita suapte natura se habent.

Respuit his verbis Aristoteles, vt bonorum humanorũ causa fortunæ ascribatur. si enim, inquit, melius est hoc modo, id est, ex virtute & disciplina fœlicem vnumquemque esse, quã ex fortuna: rem ita se habere consentaneum est. quoniam vbique quæ sunt secundum naturam, sic suapte natura se habent, vt pulcherrimè potest. quorum nanque natura effectrix causa est, omnia sic facit, vt fieri possunt optimè. atque hoc non in naturalibus solummodo rebus videre licet, sed in illis etiam, quæ ex arte, vel quapiam alia causa efficiuntur: quippe cum omnis effectrix causa in iis quæ operatur, bonum affert: vt quatenus fieri potest, pulcherrima atque optima efficiat: & præcipuè si optima ipsa fuerit. optima autem causa eorum quæ apud homines fiunt, virtus est, quæ arte & natura est melior. Quod si ex ipsa fœlicitas prouenit, quæ animæ operatio est secundum virtutem: & ipsa optima vt ars quædam, & opus ipsius optimũ euadet. sin etiam rationalem animam optimam esse causam quispiam dicat: neque id * absurdum erit. vtræq; enim & rationalis anima & virtus, natura & arte præstantiores sunt. aduertendum tamen, in omnibus his quæ hic concludit, nullam esse necessitatem, sed conuenientiam solum ac verisimilitudinem, quam subiecta materia postulat: id quod satis superque esse apud eos debet, qui eruditè hæc quæ dicuntur, iudicaturi sunt: diligentiamq; in vnoquoque genere eatenus postulant, quatenus natura rei patitur.

Quod verò maximum ac pulcherrimum est, id fortunæ committere, valde prauum est.

Si maximum ac pulcherrimum fœlicitas est, quo modo prauum ac peccatum non esset, si dum eius causam inquirimus, eam pessimæ omnium causæ ascriberemus? * quæ est fortuna & casus. si modo causæ etiam dicendæ sunt res quæ nullo modo subsistunt: sed eatenus sunt, quatenus in alterius substantia considerantur.

Immo ex ratione ipsa patet, id quod quæritur, esse enim eã animi quandam

* μηδὲν συμκαλλομένων. i. nihil cōferētibus. * σωἀστῶν. i. quasi dicas concausæ, ut uertit uetus interpretes.

* ἀσύμβατον * τῆ τύχης καὶ τῶ ἀσύμβατον. τὰ ἀπόσοτα πρὸ γυμνάσια. i. τὰ μὴ ἔχοντα ὑπαρξίαν διὰ τὸ εἶναι πῦρ. i. quæ nullo modo subsistunt. ut somnium.

dām operationem secundum virtutem definitum est.

Cum felicitatis definitionem multis & à priori & à posteriori confirmarit: nunc ea tanquam indubitabili ac certa vitur: ac per eam non esse fortunam felicitatis causam ostendit. nam quia operatio animæ secundum virtutē felicitas definita est, qui fieri potest, vt ea cum ab anima, sit, & secundum virtutem: fortunam habeat causam, & non potius animam, aut virtutem, aut vtraque: operatio enim operantis est operatio. quod vero operatur, illud est operatio, cuius est operatio. [Q V A N D A M] autem addidit, id est, ποιῶν τινῶν, propterea quod stabilis sit necesse est, ac per totam vitā duret: in vita enim absoluta ac perfecta eam debere esse dixit: quasi stabilitas ipsa quædam sit. vel fortasse ob pulcherrimum, optimum, ac suauissimum [Q V A N D A M] adiunxit, quæ felicitati inesse demonstrauit: dum post definitionē datam qualisnam ea esset, inquireret.

Ex reliquis verò bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutricia atq; vtilia instrumentaria naturā sunt.

Quoniam bona humana trifariam distincta sunt, id est animi, corporis, & externa. primum inesse bona animi, deinde corporis necesse est: ne si aliquid horum defuerit, beatitudo, sicut superius dixit, maculetur. at externa vtilia sunt solummodo ac tanquam instrumenta adiuant. quænam verò sint externa, satis superius declaratum est.

* εὐπαρένη .i. labefactetur.

Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, consentirent. finem enim ciuiliū facultatis optimum esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodammodo afficiat, bonosque & ad honesta agenda idoneos reddat.

Vt exposita ratio ex toto sibi ipsi consona sit, nullaque ex parte dissentiat ac repugnet, è maxime necessariis est: alioqui nullam fidem eorum, quæ dicuntur, faceret. Quoniam igitur hic Aristoteles ciuilem quandam artē exponit, ac de humano fine statim à principio tractat: primum ipsum esse demonstrauit: deinde quid esset, quidq; ei inesset, ac propter quid, ostendit: postea ex qua etiam causa nobis proueniret, declarauit: non sanè à fortuna: sed à deo, animiq; nostri virtute, & exercitatione, ac disciplina. prius enim quæ virtutis natura sit, perdiscendum, exercendumque nobis in ea est: vt in afflictationibus asperisque rebus, labores subeundo ac sustinendo fortem ac tolerantem animum nobis acquiramus: in voluptatibus corporis suauia in gustu & tactu opportune deuotando, temperantes efficiamur: in distributionibus ac commerciis æquum seruando iustitiam assequutores euadamus: in omnibusque his rationem præsidem sectando, regentemque ac disponentem singula, ita vt ea suam dignitatem obtinens nulli inferiori facultati cedat ac succumbat: sanam prudentiam ac sobriam nobis comparemus. Deinde vbi habitum virtutum iam adepti fuerimus, operandum nobis secundum illos per totum vitæ curriculum, & maxime secundum optimum ex illis: nostrisque his honestis operationibus gaudendum est: vt ita demum felices, beatique effici valeamus. hæc autem omnia minimè consequi poterimus, nisi Deum propitium, & nobisque tam in discendo quàm exercendo & operando adiutorē habuerimus. Cum hucusque Aristoteles rationē felicitatis deduxerit: ea quæ proximè dixit, cum illis quæ in principio dicta sunt consentire ostendit. hoc est, proximam ac continentē felicitatis causam virtutem esse: atque inde ipsam quoque animæ operationem secundum virtutem. dixit enim in principio, ciuiliū facultatis finem optimum esse. ciuiliū autē facultas nihil antiquius habet, quàm ciues quodammodo affectos, id est, ποιστίνων, id est, bonos & ad bene agendū idoneos reddere: id quod nihil aliud est, nisi vt probi sint, viuantq; atque operentur ex virtute. inde siquidem & leges institutæ sunt quæ præclara gerentibus honorem decernant, peccantes verò puniant: vt vitia & peccata reprimantur, ac cessent, virtus magis magisque proficiat, ac crescat: atque ita operantibus secundum virtutem ciuilibus, ciuitates finem optimum, pulcherrimum, ac suauissimum habeant: quæ felicitas est. atq; hæc omnis de felicitate oratio, quippe cum in ea, præcedentia ac sequentia nulla in parte discordet, sibi ipsi constans consentiensque est.

* χερόνων καὶ αὐτοῦρεως κενός.

* καὶ σωπελαμβανόμενον ἢ μὴ τῶν μαθησέων καὶ ἀσκησέων καὶ εἰδὸν γὰρ καὶ κατορθώσεων.

* κακία ἀναχαλιζήται. est autē metaphora ducta ab equis, qui ἀναχαλιζόνται .i. correptis scetis reprimuntur.

* περίστωμα .g. d. corollarium.

Merito igitur neque bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cum nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit.

Videtur hoc quasi auctarium quoddam antedicta consequi. nam si animæ rationalis operatio secundum virtutem felicitas est, anima autem rationalis non est in brutis: neque talis operatio in ipsis omnino erit. si talis operatio non erit: neque felicitas esse vlllo modo poterit. iccirco nullum ex ipsis felix appellatur.

Eadem

Eadem etiā de causa neq; puer felix est: nondum enim est ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui verò dicuntur felices, spe dicuntur.

Non solum, inquit, nullum ex brutis animalibus est felix, sed neque hominis puer, licet naturæ sit rationalis, nondum enim eò ætatis processit. vt operari secum virtutem possit. Quod si aliquis est puer qui felix dicatur & beatus: spe tantummodo eo nomine appellatur: eo quod qui ita eum vocant, sperant fore, vt si tempus vitæ idoneum accesserit, talis euadat. spem autem concipere hanc possunt, quia vel ex felicibus genus deducunt, vel ex bona indole ad honestā aptitudinem quandam atque appetitionem, ad turpia verò contrā odium, auersationemq; præ se ferre videtur: vel huiusmodi aliam ob causam.

* εὐχέλεια, quæ vox proprie dicitur de eo quæ ἀδελφὸς καὶ θερμῶς ἰδίᾳ πηδῶ τῶν πράγματι.

Nam, sicut diximus, & perfecta virtute, & vita perfecta opus est.

Ad consequendum finem opus est, inquit, vt & virtus perfectionem adepta sit, & vita sine suo concludatur. puero autem neq; virtus perfecta est, quippe qui nondum multum tempus ad eam consequendā insumpserit: & vita est adhuc inter initia. vt ei beatitudo adesse nullo modo possit.

* vel, cui nō dū satis tēporis ad eā cōsequendam datum sit.

Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri potest, vt qui maximè prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat. sicut in Heroicis de Priamo (fabulis) proditum est.

Cum puerum dixerit felicem dici nullo modo posse: nunc ostendit neque virum ante finem vitæ felicē esse appellandum, licet & virtute & sanitate præditus externis etiam bonis omnibus affluat. siquidem, vt aliquis felix dici queat, non solum perfecta virtute, sed & vita perfecta opus est. vitam autē perfectam vocat, quæ terminatione præsentis spiritus obsignatur. instabiles enim præsentēs hæc res sunt: cunctaque quæ generantur & intereunt, fluxa ac caduca: quibus non solum corpus nostrum, sed anima quoque quantum ad habitus & operationes attinet, sæpenumero immutari consuevit, quasi vehementissimo quodam fluentis aquæ impetu oppressa ac rapta. Aduertendum verò hic est Aristotelem, vt rerum mutabilitatem probet, fortunas, & externa assumptisse: eo quod in his facilius cerni mutatio potest. fieri enim potest, inquit, vt qui maximè prosperitate floruerit, in senectute in magnas calamitates incidat: atque huiusce rei Priamum in exemplum adducit: qui cum à vitæ principio ad senectutem vsque in prosperitate rerum vitam traduxisset, rex Troianorum fuisset, multis & bonis liberis florisset, multosque amicos habuisset: in senectute demum omnia amisit: cum vrbs ipsius ab Agamemnone & Græcis capta & excisa, ipse interfectus, filij partim cæsi, partim iugo seruitutis oppressi fuerint. In heroicis autem, inquit, de Priamo: tum, quia Homerus qui ceterorum omnium qui de Priamo scripserunt, præstantissimus fuit, carminibus heroicis poemata composuit: tum, quia ea quæ de ipso à poetis memoriæ prodita sunt, vt pote fabulis poetis velata, ad aliam intelligētiam ac dicantur, reduci possint. vel fortasse heroica in vniuersum appellat, quæ de heroibus traduntur. heroes verò veteres eos vocabant, qui nobiles apud Græcos, præclarique in rebus gerendis extitissent.

* σφοδρότης τῆς φέρᾳ.

At eum qui talibus fortunis vsus, miserabiliterque mortuus fuerit, felicem profectò dicet nemo.

* ἀγαθὸς ὁ τῆς πράξεως.

Si quis ciuiliū vir, in luce hominum versetur, princepsq; ciuitatis, ac regionis sit, multisq; præstiat, & in omni demum rerum affluentia degat: deinde omnibus his priuatus in contrariam fortunam incidat, misereque moriatur: eum sanè appellare felicem audebit nemo: quippe cum misericordia potius ac luctu dignus sit, quàm vt felix prædicetur.

Quis in hac vita dicendus sit felix: & quid felix. Cap. X.

Nunquid igitur, neque alius quispiam homo quoad viuunt, felix dicendus est: sed ex sententia Solonis finem spectare oportet?

Sapiens Solon fuit ex Atheniensium ciuitate, qui leges ciuibus suis sanxit. is dicebat neminē ante finem vitæ beatum esse appellandum. qua de re Aristoteles hic inquit, an huiusmodi sententiam approbare debeamus: vt quoad in præsentī hac vita bonis omnibus affluerit aliquis, nō sit felix beatusque dicendus: cum verò in iisdem bonis vsque ad finem perseverans hinc decesserit, tunc demum sit beatus existimandus.

Sique ita statuendum est, felixne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit? an hoc absurdum penitus est, præsertim apud nos, qui felicitatem operationem quandam esse dicimus.

Cum

Cum opinionem Solonis de beatitudine in medium produxerit, quærit an bona sit: & inquit: si dixerimus ita rem se habere, vt Solon putauit, nunquid re vera post mortē fœlix dici homo poterit, si eam in bonis constitutus obierit? cui statim occurrit, esse id penitus absurdum, inquit, sibi que contrarium qui fœlicitatem esse operationem quandam statuerit. nam si post mortem homo operatione omni vacat, quo modo ei qui operari non potest, adesse poterit fœlicitas, quæ operatione definita est? vel enim operationem habebit, qui operatione prorsus priuatus est: vel fœlicitate absente fœlix rectè appellari non poterit.

Quòd si mortuum fœlicem esse non dicimus, neque Solon id voluit: sed solummodò hominem dixit tunc beatum appellari tutò posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quandam habet. videtur enim mortuo bonum & malum adesse, perinde ac viuenti & non sentienti, vt honores, & infamiæ: filiorum & omnino posterorum prosperæ, & aduersæ fortunæ.

Cum de Solonis dicto dubitarit, beatumque hominem post mortem appellari absurdum esse, ac fœlicitatis definitioni contrarium dixerit, dubitationem nunc soluit: non solere inquit, nos mortuum hominem, tanquam mortuum fœlicem appellare: neque Solonis esse hanc sententiam, dum eum qui benè vitam traduxisset, beatum esse appellandum censuit: sed quia tunc bonus beatus prædicari tutò possit, cum iam mala omnia & infortunia euaserit. MALA hic vocat * lapsus ac delicta, quæ ad electionem spectant: INFORTUNIA verò ea, quæ in nostra potestate minime sunt. sed hoc quoque cōtrouersiam facit. mortuo etenim videtur & bonum & malum adesse. hoc vno modo ita intelligi potest, vt beatitudinē bonum ipsi esse existimemus: malum verò, quòd sensum eius nullum habet. & si posterius eius benè in omnibus affecti fuerint, bonū fortasse etiam hoc ipsis putemus, quippe quod ad ipsum referatur: malum rursus, quòd suorum hanc fœlicitatē non sentit. perinde ac si quis licet bonus sit, in bonisque omnibus vitam traducat: amicorum suorum qui etiam ipsi bonis omnibus affluant, vel ob peregrinationem, vel ob diurnam, magnamque in cæteris occupationem, cognitionem nullam habeat. sic & mortuo in bonis esse sapenūro accidit, cum tamen bonorum quæ amicis suis cōtigere, sensu omni careat. quis enim bonum ei esse dixerit, qui in bonorum ad se pertinentium cognitionem non veniat? Alter interpretationis horum verborum modus est: si intelligamus ipsum in bonis quidem vitam conclusisse, posteros tamen eius in infelicitate constitutos degere. sicut enim honores nepotum, & successus ad mortuum spectant, ita quoque ignominia & infortunia: atque ita fit, vt beatitudo eius maculetur. Hęc autem inquit, vt ostendat, neque post mortem fœlici homini stabilem ac certam futuram beatitudinem, nisi in ipso solo consideretur: alioqui impediri posset, quia sensu caret.

Dubitationem etiam hæc afferunt. fieri enim potest vt ei qui vsque ad senectutem beatè vixerit, secundumque rationē mortuus sit: multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingat: vt alij boni sint, vitamque pro dignitate consequantur, alij contrà, qui sanè in distantis erga parentes multis modis sese habere possunt.

Alteram quæstionem mouet, debeatne fœlix beatus post mortem appellari, necne. quæstio verò inde oritur, quòd bona ac mala nepotum pertinere ad mortuum dictum est. nam si quis beatus esset, qui vsque ad senectutem vixisset, & mortuus fuisset postea secundum rationem: id est secundum conuenientiam, ac proportionem suæ beatitudinis, vt ne in fine quidem aduersi quippiam ipsi contingerit: fieri potest tamen, vt multæ mutationes in posteris ac nepotibus eueniant. vt alij ex ipsis boni sint, vt pote ex virtute vitam traducentes, bonaque externa pro dignitate virtutis consequantur: alij contra mali, * in externisque infortunati. constat etiam necesse esse, vt posterorum distantia ad parentes multiplex, variaque sit: atque ita absurditas quædam hinc sequi videtur apud eum qui beate vixerit. [vsque ad senectutē] verò non temerè ita dixit, quippe cum hoc ad rationem fœlicitatis etiam spectet. non enim qui benè breui vixerit tempore, is continuo fœlix est: sed longum temporis spatium requiritur, in quo semper in bonis conseruatus homo dignus tandem sit, vt fœlix appelletur: siquidem etiam Achilles clarus in vita extitit, bonoque fortunæ successu quoad vixit, est vsus, gloriamque maximam consequutus est: sed quia * vitam in iuuentute conclusit, dignus fœlicis nomine non est habitus.

Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur: & modo fœlix

fœlix, modo miser efficeretur.

Hęc est absurditas, quæ sequitur: quòd fœlici homini post mortem instabilis esse fœlicitas videtur. nam si ad illum spectant ea quæ posteris ipsius eueniunt, fieri potest vt multi cum sint, & longè lateque diffusi, multa ac varia ipsis modo bona, modo mala in vita contingant. atque ex horum diuersitate atque inter se contrarietate mortuus quoque simul mutabitur: & modo fœlix, modo miser efficietur.

Absurdum quoque est, si nihil neque ad aliquod tempus posterorum res ad parentes pertineant.

Hoc est, inquit, quod maximè dubitationem facit: quòd ex vtraque parte consequentem absurditatem habet oratio. nam si quis dixerit, neque ad aliquod tempus res nepotum ac suorum ad parentes pertinere, absurdum est: insociabilem enim quendam animi affectum, * ab amicitiaque omni alienam duritiam præ se ferre videtur. si verò contrà pertinere dicat, instabilis beatitudo illi qui beatè vixerit, efficietur: cum vnà cum diuersitate vitæ posterorum ipsa quoque varia fiat, atque immutetur: vt contraria in eodem esse videantur. cum enim posteros habeat contrario modo inter se affectos, ob alia beatus, ob alia miser prædicabitur.

Sed redeundum ad id de quo prius dubitabamus: ex illo enim fortasse etiam id quod nunc quæritur, cōsiderabitur. si igitur finē spectare oportet: & tunc beatū vnumquemque dicere, nō quòd sit, sed quòd prius erat beatus: quomodo absurdū non est, si quando est fœlix, non verè dici potest de ipso id quod ei inest: iccirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare fœlices nolumus: fœlicitatemque stabilem quid esse ac minimè mutabile: fortunas verò sæpe circa eosdem reuolui existimamus?

Ad primam dubitationem reuertitur: vt ex eius solutione, ea quoque quæ postea in quæstionem venerunt, expediantur. ea erat de Solonis sententia, qui neminem ante finem vitæ beatum dicendum censebat. auget tamen prius dubium, in maioremque absurditatem inducit. Quomodo enim inquit, non est absurdum, si quis finem expectans, vnumquemque beatum post mortem dicat: vt qui dicit quod inest, inesse, quando inest, non quòd tunc sit beatus, sed quia prius fuerit, vt verum minimè dicere videatur, sed qui dicit quod inest, inesse, quando nō inest. hoc verò inquit, ob fortunæ mutationes: quiaque stabilem rem quandam esse fœlicitatem existimamus, quæ virtutum earumque operationum finis est: virtutesque sunt habitus, in quorum obliuionem prohi viri, quia secundum eos vitam traducunt, atque operantur, nunquam incidunt: fortunæ verò ad eò mutabiles sunt, vt circa eosdem sæpenumero reuoluantur. sæpe enim contingit, vt idem è bona fortuna in malam delabatur: & contrà è mala in bonam deueniat.

Perspicuum enim est, si sequi fortunas velimus, nos eundem fœlicem, & rursus miserum sæpe esse dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterque stabilitum fœlicem facientes.

Vtrunque hic dubitationem constituit, vel enim si mortuum fœlicem appellamus, verum dicemus, non asserentes inesse aliquid, quando inest, sed quando non inest id quod prius inerat, & iam præterit, & propterea non amplius inter ea quæ sunt connumeratur: id quod est absurdum: vel si viuentem adhuc fœlicem vocemus, ei qui fortunæ obnoxius subiectusque sit, fœlicitatem * attribuemus: vt eius mutabilitatem sequuti, eundem modò fœlicem, modò miserum sæpe simus appellaturi: atque ita fœlicem Chamæleontem quendam: infirmiterque stabilitum faciamus. hoc per translationem ab ædificiis & statuis sumptum est: aliisque omnibus quæ supra basin aliquam collocari consueverunt. vnumquodque enim ex his si firmiter fuerit stabilitum, diu consistit: si imbecilliter, qualibet ex causa cito ruit, ac deiicitur: id quod fœlicitati minimè conuenit, quæ ab omnibus, sicut dictum est, firma atque immutabilis existimatur. Chamæleon verò animal admodum paruum quoddam est tali natura præditum, vt facile ad vicinos colores immutatus, insipientium oculos effugiat.

An sequi fortunas minimè rectum est? quippe cum in ipsis, vt benè vel malè viuamus, nequaquam situm sit: sed ipsis humana vita, sicut diximus, solummodò indigeat. sed in operationibus secundum virtutem fœlicitatis: in

† ἀνεργῆτος

* τὰ κατὰ
περὶ αἰσῶν
ἀφ᾽ ἑαυτῶν
τα.

† ἀποσῆμασι.

* κατὰ τὰ ἐξωθεν ἀπο-
τυγχάνοντες

* ἢ βίον
συγκλείσας

† ἀσπλαγχνῶς
quæ uocē Eustratii
usurpasse uidetur
in ea significatiōe,
in qua sacri scriptores
uocem τὰ ἀσπλαγχνῶς
usurpāt, nēpe pro amore
ueræ erga alios quæ uoluntate
atque adeo pro misericordia
ἀσπλαγχνῶς ergo hic, idē
est quod ἀσπλαγχνῶς.

* ἐπιφθιμί-
ζομεν.

is: in contrariis, contrarij præcipua vis collocata est.

Hinc primæ dubitationis, quæ erat aduersus Solonis sententiam, solutio incipit: vbi rectum minimè esse inquit, sequi fortunas in beato vel misero dicendo eo, qui ex virtute viuit, siue proprias, siue rebus adiunctas, cum incertæ & instabiles sint, neque in nobis sitæ: & vt vel bene vel malè viuamus, non in fortunæ, sed in nostra potestate consistat. si enim vt bene viueremus, fortunæ ascriberetur, nunquam beati, sed semper miseri essemus: quippe cum bonum nostrum ex incerta instabilique re dependeret, neque haberet potiorē aliquam causam certam, ac stabilem, in quam referretur. quid præterea erit nostrum esse absolutè, si nostrum bene esse, est à fortuna, atque iccirco instabile ac fluxum? cum tamen id in rationali anima & intellectuāli consideretur, quæ insitam in se habet vitam, à corpore penitus separabilem. atque hoc de nostro absoluto dico. neque indiget anima fortunis, quæ hominibus, & vt sint: & cum perfectionem suam adeptā fuerit, vt bene sint, etiam præstat. sed humana vita ea est, cui fortunæ necessariae sunt, vt superior dixit philosophus: actiones hominum in vita, humanā vitam appellans, in quibus externis bonis tanquam instrumentis, opus omnino est. præcipuam verò felicitatis vim, præcipuumque dominium operationes secundum virtutem sibi vendicant. sicut miseriæ & infelicitatis, illæ quæ malæ sunt, ac vitiosæ. Quemadmodum enim felicitas & miseriæ: sic virtus & vitium sibi mutuo aduersantur. si igitur ex actionibus secundum virtutem felicitas, vt finis, consequitur, virtutes verò ex electione sunt, atque in nobis sitæ: quoniam pacto fortunæ præsidere felicitati dicendum est? nam licet bonorum externorum prosperitatem felicitatem plerique appellent: eorum tamen opinionibus assentiri minimè debemus, qui absque ratione iudicant: qui cum verum ignorent, quod foris apparet, solummodo beatum putant: rationeque neglecta sensum sequuntur: nihilque aliud suaue, aut præclarum, aut elegans in vita esse existimant, quàm quod cer-

* ἀσάτου ἐ ἀβεβαίου πρῶματος ἢ οὐκ ἐστὶν ἡμῶν ἀγαθῶν ἐξ ἡμετέρου χροῦτες.

* οὐκ ἐστὶν ἡμῶν, quæ ἡοχ ἐστὶν πρὸς ἐστὶν ἡμῶν ὅτι, quæ supra eius usurpauit

Attestatur autem huic sententiæ, & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, sicut in operationibus secundum virtutem firmitas est. hæc siquidem stabiliores etiam scientiis videntur: atque ex his ipsis stabiliores, quæ præstantiores: eo quòd beati in his maximè & assidue viuere consueuerunt. hoc enim simile causæ est, quòd in ipsis obliuio nulla contingit.

* ἢ προσφάτως ἐπὶ τῆς

Quod modo in quæstionem venit, inde originem habuit, quòd stabile quid felicitas existimabatur. non oportere igitur, inquit, fortunas, felicitatis causas dicere, sed virtutes, id de quo nunc dubitauimus, manifestat. si enim stabile quid felicitas est, quo modo quòd instabile est, id est fortuna, esse causa eius poterit? virtutes verò, operationesque quæ ex ipsis proficiuntur, humanarum omnium rerum stabilissimæ sunt: vt scientiis quoque ipsas firmitate ac stabilitate excedant. facilius siquidem fiet, vt qui habitum scientiæ sit consequutus, eius obliuiscatur: quàm probus ac bonus vir à rectè agendo in vita deturbetur, cumque bonum operandi habitum amittat. & tamen scientiis inter res maximè stabiles collocamus. atque ex his ipsis, inquit, virtutibus stabiliores, quæ præstantiores: eo quòd propria virtutum cum sit stabilitas in præstantioribus magis augetur. cuius incrementi causa ea est, quòd beati in eis maximè & assidue traducere vitam consueuerunt. hoc enim est, quòd in virtutibus & præcipue præstantissimis, contingere obliuionem non finit: quippe cum assidua earum & nunquam interrupta actio, ipsas quasi sustentet ac fulciat. Cum duæ igitur propositæ sint, fortuna ac virtus, & inter se, in hac oratione vtræque altercentur: & altera sit infirma, atque instabilis, altera natura insitam stabilitatem habeat, sitque valde immutabilis: vtri ex his, felicitatis, quæ res certa ac stabilis est, causam attribuemus, si rectè iudicare velimus? nõne omnino virtuti? stabilis enim ac firmæ rei stabilem quoque esse causam necesse est. præcipuam igitur vim in felicitate virtutes, non fortunæ habent. Sed prius principium & causam virtutum esse felicitatem dicebamus, quando ab ipsa exorsi à principio progredi definiuimus: quo modo igitur nunc mutato ordine felicitatis causam virtutibus assignamus? Verum nihil absurdum est, si secundum aliud atque aliud genus causæ, virtus & felicitas, mutuo altera alterius causæ dicantur: sicut in artibus, earumque finibus fit. in vnaquaque enim arte si vnde principium motionis prouenit, consideramus, ipsa ars causa est: si cuius causa sit motus, finis ob quem & ars est inuenta, & opera secundum eam exercentur. sic itaque, quæ animam ad finem, & rei executionem ducit, virtus est: finis verò & perfectio ipsa est felicitas.

* ὑπερβείβουσι αὐτὰς.

Inerit

Inerit igitur id quòd quæritur, ipsi felici: eritque per totam vitam talis. semper enim vel maximè omnium ea aget & contemplabitur, quæ sunt secundum virtutem: fortunasque pulcherrimè feret, atque omni ex parte prorsus accuratè atque aptè: quippe qui verè bonus & quadratus absque vituperatione sit.

ἢ ἐμμελῶς, ἢ ἰ. decore ἢ aptè.

Id quòd quærebatur, erat, an posset felix in mutationibus fortunæ beatus permanere. Quoniam igitur, inquit, non ex fortuna est felicitas: presentem beatitudinem felix etiam in mutatione fortunæ cõseruabit. semper enim vel maximè omnium, quæ in ipso tanquam in homine insunt, in contemplationibus, actionibusque, quæ sunt secundum virtutem, immotus persistet: in actionibus, dum ex electione ea agit, quæ in vita tractantur negotia: in speculationibus verò, dum cum ratione, & vsu rationis omnia in vita operatur: quæ quidem & ratio & mens actiua appellari consuevit: quæ vitalibus appetitionibus & ipsis sensibus præsidet, per ipsosque & cum ipsis operans optima quæque; exequitur, ac perficit. nihilque impediri à fortunis vllis potest, sed permanebit semper in bono, feretque ea quæ occurrent, pulcherrimè, & omni modo, & verè cum aptitudine & conueniente cura ac diligentia: vt neque in aduersis consterneretur, neque in prosperis efferatur ac tumeat. siquidem verè bonus est & planè quadratus, hoc est rectè ac firmiter stans: per translationem à corporibus quæ hanc figuram habent: quæ in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata basi innituntur, ac rectè semper insistant. qui verò ita se habet, à nemine qui mentis compos sit ac sapiat, vituperari merito potest.

* μετὰ εὐχέλαιας. * διουσιμεν εἶα ἢ ὄνιμε εἶα. cõtraria.

Cum multa autem sint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter se differunt, parua tam secunda quàm aduersa, vitæ nullum momentum asferre perspicuum est: magna verò & multa si bona sint, beatiorē vitam reddent: nam & ipsa sunt ad augendum ornatum idonea, & vsus ipsorum pulcher honestusque est. si contrà eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & molestias afferant, & multis operationibus impedimento sint.

Propositum Aristotelis hic est, dubitationem soluere quæ ex Solonis sententia orta erat, neminem ante finem vitæ beatum dicendum esse statuentis: ex fortunarum instabilitate atque infirmitate quæ ex contrario in contrarium facile mutari possunt. vnde sequebatur, neque post mortem certam ac stabilem beatitudinem futuram: vt sæpenumero is quoque qui ex humanis decessisset, ex contrario in contrariū mutari facillimè posset ob nepotum fortunas, quæ ad mortuos ex communicatione viuorum cum illis, spectare etiam videntur. Sed quia felicitas essentiam suam non in fortunis, sed in anima, eiusque virtutibus habet, sicut definita est, cum eam esse operationem secundum virtutem diximus: hæc consideranda sunt, in hisque beatitudo statuenda: externa verò bona adiutricia solummodo existimanda, non autem eiusmodi, vt ad essentiam beatitudinis explendam necessaria sint. siquidem neque artium instrumenta ad habituum ipsarum artium essentiam faciunt: vnde neque in definitione, quæ quid sit eorum esse, declarat, assumi consueuerunt: sicut neque in definitione felicitatis, fortunæ. atque iccirco qualescunque sint, ac quomodocunque contingant fortunæ, exturbare felicitatem à natura sua nunquam poterunt. atque hæc quantum ad vim solutionis explicandam dicta sufficiant. nunc verba Aristotelis consideremus. Inquit igitur, [cum ea quæ ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter se differant, manifestū est, tam secundas res quàm aduersas, si paruæ sint, nullum momentū vitæ asferre: id est nullam in vitæ felicitate, quatenus est felix, inducere mutationem posse. sin autem secundæ sint, & magnæ, beatitudinem perinde augebunt, vt extrinsecus apposita ornamenta naturalem pulchritudinem solent: vsusque ipsarum & pulcher & honestus erit: quippe cum & pulchritudinis quæ ex virtute est, & operationis beati ipsius hominis particeps sit. Id quòd instrumentis etiam contingere consuevit: quæ, cum quid perfectè in arte aliqua absolutum fuerit, ornamentum etiam ipsa ex artificio opere, laudemque consequuntur. laudatur enim sæpenumero & dolabra & ferra & terebrum ex artis perfectione, cum rectè ipsis artifex vsus fuerit. Si contrà eueniant, id est contraria bonis: substantiam quidem felicitatis minimè immutant, premunt tamen & quasi angustant ac lædunt ipsam beatitudinem: dum molestias afferunt, multisque operationibus aduersantur. voluptates enim & dolores irrationales animæ perturbationes cum supra modum contingunt, rationem offuscate solent: eamque quasi in nocte constitutam ac cespitantem sæpenumero operari rectè non sinunt. Tamen

* ἐστὶν ἐξ ἰσῶσιν αὐτῶν ἐ αὐτῆς. * παραρτήματα τινὰ ὄντα καὶ ἐπινοσηματά. * σκέπαρον καὶ πείρω, καὶ τέρειρον. ἢ καὶ εἰκότως ἀποπλανώμεθον. ἢ ἰ. ἀεὶ ἀβερραν tem. net.

nunt. Tamen etiam in his honestum splendorem proprium non amittit: cum aliquis ob constantiam consilij ac rationis quæ ex virtute provenit, fert patienter multas ac magnas calamitates: nec tamen id facit eò quòd * stolidus sit, sensuque carens: id enim neque est virtus, neque laudabile: sed quia generosus, ac magnanimus.

* ἡλιθίου
cuius vocis si-
gnificatio ex-
plicatur à se-
quēti. ἡλιθί-
ου ἰντερδῶ
id est, quod
ἀναλόγητος.

Quòd si operationes vitæ dominæ sunt, quemadmodū diximus: nullus ex beatis miser efficeretur. nūquā enim odiosum quippiam, ac prauū aget.

Hæc est eius rationis solutio, quæ vnā cum fortunis immutare fœlicem aiebat: atque ita stabilitatem fœlicitatis tollere, ac firmitatem videbatur. Nam si fortunæ dominæ vitæ minimè sunt, sed operationes secundum virtutem, vt superius diximus: quo modo aliquis ex beatis effici miser potest: cum & operationes eius in bono semper perseuerent, & nunquam ipse odiosum ac prauū quippiam agat: si enim cum fortunæ mutationibus, appetitiones quoque eius atque actiones commutarentur, in peiusq; delaberetur: effici etiam ipse miser ex beato posset. sed cum ea quæ dominium habent, in bono conseruet, permanet etiam ipse in bono immutatus ac stabilis.

Nam eum, qui re vera bonus est, ac prudens, decorè omnem fortunam perferre, & pro facultatibus semper pulcherrima quæque atque optima agere existimamus.

Fortunas debemus, vel vt instrumenta, vel vt subiectas materias esse existimare. sicut igitur boni artifices minimè artem amittunt, si aliquando vel apta instrumenta, vel materiā habilem non inuenerint: ita beatus si in fortunā aduersam incidat, miser non efficitur: operabitur enim quantum in se erit, etiam ex talibus: & in aduersis quoque decorum seruabit, agetque semper pro facultatibus optima. optima autem dicimus, quatenus præstare is potest, qui malis & instrumentis, & subiectis vitur.

Perinde ac ducem bonum præsentī exercitu maximè bellicè vti: & futorem ex datis coriis pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus.

Exercitus exemplum ad instrumentum referendum est. vitur enim exercitu imperator tanquam instrumento ad hostes debellandos: coria verò materiæ vim obtinent, in quæ sutor tanquā in materiā formam calcei inducit. Bonus enim est dux & imperator, non qui omnino vincit: sed qui præsentī exercitu ita vitur, vt in bello oportet. Nam debet imperator, si copiis inferior hostibus fuerit: aliquando vel * consiliū detrectare, eòq; modo quo licet, suorum salutem consulere: vel in pugna quidē venire, sed prius tamen explorato & modo quo vsuri hostes in prælio sunt, & loco, quo pugna est committenda, arte quadam ac ratione milites suos disponere: atque ita in prælium descendere. hæc atque huiusmodi si fecerit, exercitu vtetur maximè bellicè. dixit autem [PRÆSENTI exercitu] vt quantitatē exercitus, qualitatemq; significaret. Ex his enim vtriusq; animaduertere debet imperator, quāto exercitus suus vel superet, vel superetur. adde quòd eo vt bo[VTI] etiam manifestauit exercitum, vt instrumentū esse sumptum, vsus enim est instrumentorum. nam de futore & coriis non [VTI] dixit, sed [PULCHERRIMUM calceum confectorem]. quippe cum materiæ conueniat, vt illud ex illo conficiatur. cum enim materia nihil aliud sit potestate, quā formæ ipsæ, priuationemque ipsarum in se habeat: ex ea vtpote priuata, formæ efficiuntur. sicut igitur & in his & in reliquis artificibus bonum esse eum qui agit, non ex operis perfectione iudicamus, sed quia id quod licet exequitur, quantum & instrumenta & subiecta permittunt: idem quoque in fœlice faciendum est. si enim fortunæ non aspirent, vt actiones eius in eo perfectionem non consequantur: satis erit, si quantum in se est, licet aduersa fortuna impediatur, benè ipse se gesserit: vt in eius quoque actionibus fortunæ improbitate minimè obscurata elucere fœlicitas possit.

* μη ὀμῶσε
τοῖς πολε-
μίοις χωρεῖν

Quòd si ita est, fœlix quidem miser nunquam efficitur: beatus tamen non erit, si in Priami calamitates inciderit.

Quòd si ita se habet, inquit, res de fœlice, sicut dictum est, vt ob fortunas mutari è fœlicitate in miseriam non possit: non erit tamen beatus, si in calamitates incidat, quæ Priamo contigerunt: quippe cum beatus ille sit apud ciuiles, qui in omni genere bonorum prosperè vitam traducit. quia igitur fœlix id tenet, in quo vis honestatis probitatisque consistit, neque ab eo recedit: miser neque esse neque dici potest: quia tamen externa omnia aduersa experitur, ob id beatus non erit.

Neque

Neque etiam varius quidam erit, ac mutabilis. neque enim vel facile, vel à quibuscumque infortuniis, sed à multis & ingētibus à fœlicitate dimouebitur.

Cum dixerit fœlicitatem stabilem rem esse, atque eiusmodi, quæ auferri facile non possit: ostenderitque eam, vel aduersantibus fortunis permanere, modò ex virtute conseruata fuerit perfectio: si ita est, inquit, & fœlicitatis dominium in virtute consistit, earumque operationibus: fœlix ob aduersitates fortunæ miser quidem effici nunquam poterit: non tamen beatus dicetur, si ingentibus calamitatibus maximisque opprimatur. sed neque erit varius, vt in contraria facile mutetur, * modo in hanc, modo in illam partem propendens: id quod etiam in quæstionem venerat: atque hoc ob fœlicitatis stabilitatem. neque enim facile ex suo statu fœlix deturbabitur: neque à paruis, aut paucis infortuniis, hæc enim * quælibet appellauit Aristoteles: sed si magna, & multa ingruerint.

* ἐνθα κακῆ
βῆρ ταλαι-
τωρόμενος.
* τὰ τυχεύ-
τα.

Atque ex talibus effici rursus fœlix in paruo tempore non poterit: sed si modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore continget, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consequutus.

Et hoc etiam subiungit, vt non esse facile confirmet fœlicem hac illac iactari, sed in stabilitate quadam esse constitutum. Ex talibus enim, inquit, id est infortuniis, nequaquam redire rursus in fœlicitatē posset aliquis paruo in tempore: sed si modo id licet, id est, vt fœlix fiat post magnas & multas calamitates: in multo quodam ac perfecto tempore efficitur, si in eo tempore magnas ac præclaras aliquas res fuerit adeptus: id est magnis ac præclaris aliquibus affluerit bonis. perfectum verò tempus appellat, quod ad finem vsque vitæ porrigitur, ætatemque perficit.

Quid igitur vetat, quò minus eum fœlicè dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externisq; bonis abundè fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto? an addendum, qui & victurus ita est, & secundum rationem vitæ defuncturus: nam futurum incertum nobis est: fœlicitatem verò finem, ac perfectum quid omnino, & prorsus constituimus.

Hæc non de eo fœlice, qui à principio bona vsus fortunā vsq; ad vitæ finem in fœlicitate perseuerat: sed de eo dicit, qui è bona fortuna in magnas & multas calamitates inciderit, & rursus ex aduersis in secundas res redierit. Vnde etiam quasi de re ambigua loquatur, cum interrogatione quadam orationem subiungit. si quis, inquit, è prospera in aduersam fortunam delapsus, atque ob id * beatitudine priuatus iacuerit, & rursus ex humili eo casu in sublimem statum reuocetur, semper virtutis stabilitate conseruata: quid prohibet, quò minus eum fœlicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur etiam in aduersis, à calamitatibusque fuerit reuocatus, abundantèque externorum bonorum suppeditatione, non breui quodam tempore, sed toto vitæ curriculo affluat? cum verò, inquit, [AN ADDENDVM, qui & victurus ita est, & secundum rationem vitæ defuncturus:] & reliqua: non aliud quippiam significat, sed quasi interpretatur, id quod dixerat: perinde ac si ita inquirat. perfectam vitam eam appello: cum & in reliquo tempore ita traducitur, id est in posteris rebus, quæ aduersæ fortunæ successere: & finem secundum rationem, id est, pro virtutis suæ, & vitæ antea ratione ac dignitate consequitur. [NAM futurum incertum nobis est] propterea, inquit, hæc dico, quia externa: & quæ à fortuna proficiuntur, instabilia sunt atque incerta. iccirco stabiliendus sermo est, vt in eo verum seruetur. [FŒLICITATEM verò finem ac perfectum quid omnino, & prorsus constituimus,] vt perfecta vita etiam opus sit, in qua tota omni ex parte ac necessario, si futura est perfecta, bonum conseruetur. [OMNINO] enim omnibus modis, omniq; ex parte significat: [PROSPERS] verò confirmandi aduerbium necessario notat, id est, græcè πάντῃ καὶ πάντως: vt πάντῃ, id est, omnino omnes modos comprehendat, quibus humana bona accipiuntur, id est animæ, corporis, & externa. animæ bona sunt, vt superius diximus, scientiæ & virtutes: corporis, sanitas, robur, pulchritudo, & id genus cætera: externa, gloria, fortunæ, prosperitas, liberorum procreatio, amicitia, & quicquid aliud eiusmodi est. videtur autem merito hic fortunas appellare externa bona, eaque quæ in nostra facultate non sunt: siue casu, siue fato, siue communi prouidentia ea euenire quispiam dixerit. amissiones enim & * acquisitiones externorum bonorum non casu tantum, sed ex reuolutione etiam vniuersi, & prouidentia euenire existimantur.

* μακαρί-
ζουσι ἀπει-
ρομένους.

Si verò ita est: ex iis qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quæ dicta sunt, & adsunt, & aderunt, ac beatos quidem, vt homines.

e. j. Concludit

* πρὸς ἑστ-
νήσεις.

Concludit ea quæ dixit. nam si ita se habet res, vt diximus: beati illi dicerentur, quibus & ad- sunt, & aderunt hæc quæ dicta sunt: hoc est, non solum post finem vitæ, beati illi dicerentur, quibus per totam vitam & vsque ad finem bona antedicta suppeditarunt: verum etiam antequam finis vi- tæ illis contingeret: modò hoc adiungatur, vt sine vlla interruptione, bona hæc per totam vitam per- seuerent. non enim solum, quibus adsunt, sed etiã quibus aderunt: quippe cum oporteat, cum præ- senti futurum consentire: vt ita beatitudo firma, atque immutabilis efficiatur. beatos verò, inquit, vt homines: id est, quatenus hominū naturæ conuenit: quorum vita in assiduo fluxu, variaque mu- tatione constituta est. nam intellectualis & diuinæ naturæ aliud genus est beatitudinis: quippe cū in statu essentiam suam habeat, nullisque obnoxia mutationibus sit. Videntur autē ea verba, cum inquit, [Q V I D I G I T V R vetat, quò minus fœlicem eum dicamus, &c.] dicta ab Aristotele 10 fuisse ob sententiã Solonis, qui neminem asserbat, licet benè ac fœliciter vitam traduceret, ob fu- turi temporis incertum euentum, ante finē vitæ beatum esse appellandum. nihil enim prohibebit, quin aliquem beatū appellemus, modò id addiderimus: si bona vsq; ad finem vitæ illi suppetent.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.
Cap. XI.

Sed de his quidem hæcenus definitū sit. fortunæ verò posterorum atq; amicorum omnium dicere nihil conferre, longè esse ab amicitia alienū, quinetiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa sint ea 20 quæ eueniunt, variasque habeant differentias: & alia magis, alia minus per- tineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atque infinitum videtur: si autem vniuersaliter † ac figurã dixerimus, satis fortasse erit.

Quia hoc quoque dictum prius fuerat, fœlici homini opus esse ad beatitudinem & postero- rum, & amicorum * prosperitate, ne ex eorum communicatione, si in miseria aliqua essent consti- tuti, beatitudo impediretur: & modo dixit, nihil impedire, quin esse aliquis beatus possit, qui per se rectè viuat, & externis bonis satis affluat, quasi à * necessariis ipsum se iungens: iccirco hoc in- fert. De fœlici per se hæcenus dictum sit: sed quid de nepotibus, amicisque eius dicemus? nūquid horum fortunæ conferunt illi aliquid, an nihil? si dicamus nihil, valde ab amicitia alienum vide- bitur. nam quemadmodum si ille id toleraret, vt cōmunionem vllam habere, cum nepotum ani- corumq; rebus nollet, esset damnandus, quasi ab amicitia, societateque alienus: eodem modo etiã nos idem crimen subibimus, si hoc conueniens esse definimus. quinetiam cōmuni illi opinioni aduersabimur, quæ omnia amicorū communia siue bona, siue mala esse statuit. præsertim cum ho- mo ex mansuetudine mutuaque beneuolentia, quæ ei naturã insita est, sociale ac * cōmunicabile animal sit: vt præter naturã eius esset infociabilis hæc affectio. quare hoc repudiandum est. Quo- niam verò & ex iis quæ eueniunt, variæ sunt differentie, & magnitudine & paruitate: & ex fami- liaribus item alijs magis, alijs minus coniuncti sunt: id quod ex familiaritatum varijs quoque diffe- rentiis euenit: sigillatim distinguere, & ea quæ eueniunt, & necessitudines, prolixum esse nimis vi- detur, ne infinitum etiam dicamus. satis igitur erit, si vniuersaliter ac figurã dixerimus. nam figurã 40 atque vniuersaliter dicere confusam magis, & obscuram cognitionem exhibet: singularia verò ac particularia cum sensu percipiuntur, clariora semper sunt, atque euidentiora.

Si videlicet quæadmodum, & ex eius calamitatibus, aliæ pondus, ac mo- mentum quoddam ad vitam afferūt, aliæ leuiore videntur: sic quoque ea, quæ amicis similiter omnibus accidunt.

Hinc incipit modum communicationis, cum: fœlicibus statuere eorum, quæ nepotibus & ami- cis contingunt, vniuersaliter ac figurã quadam, vt pollicitus fuerat, eorum differentias expo- nens: ac primum quantum ad maius, & minus attinet. sicut enim, inquit, ex infortunijs, quæ ipsi fœlici contingunt, alia grauiora sunt, momentumque quoddam ad vitam immutandam afferunt: alia leuia ac nulla digna consideratione, quantum ad vitæ mutationem spectat: sic quoq; ea, quæ amicis similiter omnibus contingunt. amicos hic communi nomine appellat & posteros, & reli- quos, qui alioqui amicitia coniuncti sunt. * nam si amicissima, id est, φίλτατα. Attici filios nomi- nant, cur absurdum esse debet, si amicitia absolutè de omnibus dicatur, qui quouis modo amantur? hac de causa videtur dixisse similiter omnibus, quasi omnes sub idem amicitia nomen simul con- trahens. inquit autem eandem etiam in his differentiam fortunarum obseruandam esse: vt maiora, & grauiora ad fœlicem pertingant: leuia ne considerentur quidem.

In singu

In singulis verò calamitatibus differentia ea est, viuentibusne, an mortuis contingant. quæ sanè multo maior est, quàm si nefariæ res ac diræ in tragœ- dijs præexistant, an agantur.

Secunda hæc est differentia eorum, quæ posteris & amicis contingunt. quæ aliam rationem habent erga fœlicem dum viuuit, aliam post mortem. augens verò hoc Aristoteles multo maio- rem differentiam esse, inquit, si dum viuuit fœlix, quàm vbi excessit, aliquid posteris eius & ami- cis contingat: quàm in tragœdijs, siue graui ac nefanda represententur, quæ præexistentia, id est, prius facta ac præterita postea in scenam inducantur, (id enim περιπαρρη, id est, præexistere hic videtur significare) siue tunc fiant, quando inducuntur. longè enim distat præteritasne imi- temur actiones in tragœdia: an quæ tunc agantur, quando imitatio fit. oportet igitur hanc quo- que differentiam in fœlice considerari, præsentene eo, an absente & mortuo, posteris eius atque amicis aliquid eueniat.

Magis autem fortasse dubitandum de vita defunctis, an boni alicuius, vel contrarij possint esse participes. videtur enim ex his etiam si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue cōtrarium: exile quoddam ac paruum id esse, vel absolutè & simpliciter, vel ipsis.

Magis hoc loco fortasse pro conuenientius accipitur, vt huius loci hic sit sensus. magis sanè, quàm ea quæ superius diximus, dubitatione dignum illud est, an mortui boni alicuius, aut con- trarij esse participes possint. deinde quasi solutionem subiungens, videtur enim, inquit, ex his, id est, quæ in tragœdijs representantur. sicut enim in illis imbecilli prorsus & vmbatili quo- dam modo defunctos attingunt ea, quæ de ipsis in imitatione vel dicuntur, vel aguntur: ita quo- que hic, licet ad eos qui fœlices fuerunt, post obitum concedamus aut bonum, aut contrarium quippiam peruenire: imbecillum id, nulliusque momenti vel absolutè, vel illis esse dicemus: ab- solutè & simpliciter, si suapte natura eiusmodi fuerit: illis, quòd quauis magnum ex se sit, de- functis tamen imbecillum ac paruum est.

Sin minus, tantum saltem ac tale: vt neque fœlices eos qui non sunt, fa- cere: neque eos qui sunt, priuare fœlicitate possit.

Si quis, inquit, ea quæ familiaribus accidunt, attingere mortuos dicat: tantum attingent at- que eo modo, vt neque eos qui non sunt, fœlices reddant, si bona sint: neque eos qui sunt, si sint contraria, in miseriam inducant: cum eatenus eos respiciant, quatenus amicis eorum ac ne- cessarijs contingunt.

Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus videntur: simili modo etiam infortunia: ita tamē ac tantum, vt neque fœlices redde- re infœlices, neque quippiam tale efficere valeant.

Hæc eandem sententiam, quam præcedentia, habent: iccirco cum clara ex illis sint, non opus 40 est, vt ad eorum explanationem quippiam dicamus:

Quòd fœlicitas bonum sit honorabile potius, quàm laudabile. Cap. XII.

His ita definitis de fœlicitate consideremus: vtrum ex iis sit, quæ laude, an potius quæ honore digna habentur. nam eam non esse inter fa- cultates reponendam manifestum est.

Ad aliam quæstionem de fœlicitate transitum facit. nam cum ex bonis alia diuina sint, alia hu- mana, & diuina honorabilia appellemus, quippe quæ existant, & supra laudem sint, honoreque ob- præstantiam digna habeantur: humana verò laudabilia dicamus, eo quòd honore inferiora, lau- des tantum, & commendationes consequuntur: alia quoq; humana etiam ipsa sint, quæ in vtranq; partem sumi possunt, ita vt & rectè facere valeant, & peccare: atque ob id potentia & facultates nuncupentur: cuiusmodi nonnullæ artes inueniuntur, vt medicina, rhetorica, & gubernatoria: idè querit in quibus ex his, honorè an laude dignis rebus, an in facultatibus fœlicitatem statuatur: at- que eam esse facultatem negat: propterea quòd anceps minimè est. fœlix enim quatenus est fœlix, peccare nullo modo potest. Cum hoc igitur repudiari, querit deinceps sitne inter laudabilia, an inter honore digna reponenda fœlicitas. ostendetque esse eam supra ea quæ laudantur, interq; di- uina & honorabilia bona connumerandam.

e. ij. Videtur

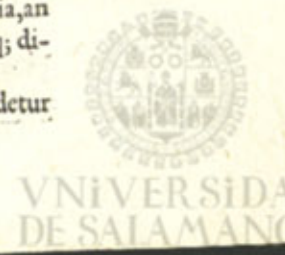
† καὶ τύπω.

* ὁζωίας.

* ὁκεία μέ-
ροις.

* φιλάλλη-
λοις.

* ἐκ φίλων
τατὰ ὁκεία
ἐκγονα κα-
λεῖται. nam
si amicissimi
proprij nepo-
tes, & poste-
ri dicuntur.

Eustratii in Moraliū Arist.

† τοιοῦτε.

Videtur autem omne laudabile propterea laudari, quia † qualitate aliqua præditum est, & ad aliquid quodam modo refertur. iustum enim & fortem, & omnino bonum virum, quinetiam virtutem ob actiones & opera solemus laudare: robustum quoque, & cursui habilem, & vnumquęque ex aliis, non alia de causa, quam quod qualitate quadam præditi sunt, & ad bonum quoddam, honestumque quodam modo se habent.

Cum velit felicitatem à laudabilibus separare, & inter honorabilia referre, quidnam proprium laudabile sit, quid item honorabilem declarat: vt cuius proprium inesse felicitati inuenerit, in eius ordinem ostendat felicitatem esse collocandam. omne igitur, inquit, laudabile ob id laudatur, quia qualitatis alicuius boni particeps est, & ad aliquid respicit, id est, ad opus quod perficit. & exempla producit, eius quod qualitate quadam boni præditum est, iustum & fortem, & omnino cum qui ob bonam qualitatem bonus est: & virtutem etiam ipsam. nam cum dixerit [E T O M N I N O bonum virum] subiungit [Q V I N E T I A M virtutem] statuens etiam ipsam in vniuersitate eorum quæ laudantur: quippe cum omne etiam quod laudatur, pro conueniente sibi virtute laudem adipiscatur. & laudamus hæc, inquit, ob actiones & opera, ad quæ referuntur: & quæ perficere consueuerunt. atque hæc ad animam spectant. quia verò corporalia quoque nonnulla laudem merentur, ea etiam enumerat. nam robustum corpore, & cursui habilem, & vnum quem eiusmodi ex bono corporis habitu laudamus: propterea quod etiam ipse qualitate quadam bona affectus est: & se habet quodam modo, id est promptè ad bonum quoddam & honestum. robustus quidem ad id, vt ad pondera & renitentia obniti valeat: cursui habilis, vt celeriter locorum interualla pertranscat: quæ vtraque, quia pro * tempore vitæ humanæ conferrunt: & bona & honesta sunt.

* κατὰ καλῶντος.

Atque hoc ex deorum laudibus perspicuum est. nam cum ad nos referuntur, ridiculi videntur. id autem contingit ex eo, quod laudes per relationem, vt diximus, efficiuntur.

Ad confirmandum id quod modo dixerat, laudabilia videlicet ex eo laudari, quia qualitatem quandam habeant, & ad aliqua, id est opera honesta referantur: hic deorum laudes adducit. qui enim eos laudant, inquit, * dignitatem eorum imminuunt atque eleuant: eosque pro gloriosis & claris ridiculos reddunt: cum ipsos ad nos referunt, hoc est nobis comparant: iisdemque; quibus nos dignos existimant, quod in nobis per relationem fit, id etiam in ipsis facientes. nam in nobis habitus corporales vel animales, ad actiones quæ ex ipsis proueniunt, & operationes referentes, ita laudes constituunt: propterea quod non semper agimus atque operamur. at cum natura diuina nõ eiusmodi sit, vt aliquando in habitu maneat ociosa, aliquando in producendum habitum deueniat: sed * perpetuam, nunquamque interruptam operationem habeat: merito non idonea ei laus existimari debet. laus enim per relationem, sicut diximus, habituum ad operationes fit: ipsa verò diuina natura in operando essentiam suam obtinet, neque ab habitu ad actum deuenit.

* κατὰ ἑλπίσιν αὐτῶν ἢ ἀξιώμα.

* ἀλλ' ἀδιόκοπος αὐτῆς ἢ ἐέργεια.

At si talium est laus, optimorum sanè nullam esse laudem constat, sed maius quiddam ac melius, quemadmodum videtur. deos enim beatos ac felices dicimus. beatos item dicimus viros eos qui maximè diuini sunt.

Si laus talium est, hoc est eorum quæ per relationem laudentur: non debemus optima inter laudabilia collocare, sed maius quippiam ac melius de ipsis dicere. exemplumque; ex eo quod videtur assumit. videmur enim, inquit, maius quippiam quam laudes sint, diuinis naturis attribueret: cum eos beatos felicesque prædicamus. id quod in viris etiam maximè diuinis facimus. * viri autem huiusmodi illi sunt, qui cum à materia hac, non re illi quidem, sed affectu profus seuuncti, extra carnem & mundum excesserint, super omnia quæ visui subiecta sunt, vitam traducunt: intellectumque; habent cum diuinis naturis versantem, ac gestientem: semperque in operatione viuunt, à prima luce sine vlla interruptione illustrati.

* ἔτσι δ' εἰσὶν ὅσοι τῶν ὑλῶν πάντη κατὰ σχέσιν ἀναχωρήσαντες.

Simili modo etiam bona. nemo enim felicitatem laudat, quemadmodum iustitiam: sed vt diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac prædicat.

Cum substantias dixerit eas quæ optimæ sunt, laudari minimè debere, sed beatas, felicesque prædicari: subiungit nunc idem in optimis rebus esse faciendum: quas per excellentiam bona appellat: cuiusmodi est felicitas. neque enim, inquit, felicitatem laudat quispiam, quemadmodum iustitiam

Librum Primum.

iustitiam. iustitia enim cum habitus animæ sit, habet quod referatur, ad suam videlicet operationem. felicitas verò operatio ipsa esse definita est: vt ad aliud referri minimè possit. nam si posset, operationis operatio alia concederetur: atque ita finem haberet, & non ipsa esset finis: sicque infinite oratio progredieretur. Itcirco non laudatur felicitas, sed beata prædicatur: vt pote diuinius quid ac melius, quam virtutum habitus sint. quæ sanè in anima, quæ per virtutem perfectionem consequuta fuerit, semperque à superioribus potentiis illustrata continuam operationem nunquamque * intermissam conseruet, in actu semper existit: id quod sola rei ipsius experientia confirmari potest. sicut enim sensuum operationem circa sensibilia, non ratio est quæ demonstrat, sed experimentum: ita circa intelligibilia intellectus operatio, eius experientia cognoscitur: nec vlla doctrinæ ratione percipi ab inexpertis satis potest. dulcedinem enim mellis qui id non gustarit, cognoscet nemo: sic neque in intellectus operationis cognitionem veniet quispiam, qui expertus eam aliquando non fuerit.

* ἀκατάπαυσον.

Rectè etiā videtur Eudoxus in defensione voluptatis principatum ei attribuire. ex eo enim quod non laudatur, cum bonum sit, indicari existimabat eam rebus laudabilibus esse præstantiorē. talem autem esse Deum, & bonum ipsum censebat: quippe cum ad hæc reliqua etiam referantur.

Philosophus fuit Eudoxus: is cum voluptatem laudaret, principatum ei ascribebat, quod omnia quæ apud homines laudantur, excederet. nam cum bonum eam esse statuisset, videretque eam minimè laudem aliquam consequi apud eos qui hominum laudationes componunt: eius præstantiæ esse id argumentum opinabatur: quippe quæ ea excederet, quæ laudem mererentur. Simile enim aliquid esse Deum & bonum ipsum dicebat, * ex geminatione rem eandem. Eudoxum igitur probat, quod conuenienti modo in defendenda voluptate vsus fuerit.

* ἐκ παραλήλων ἢ αὐτῶν.

Laus enim virtutis est. Idonei enim ad honestas res agēdas ex ea efficiuntur. Cōmendationes verò operū sunt, tam animæ quæ corporis simili modo.

Hæc, inquit, vt felicitatem supra ea quæ & laudantur & commendantur, esse ostendat. laus enim, id est, ἐπαινος virtutis est: ἐγκώμια, id est, commendationes, seu laudationes, operum ipsorum. Laudatur, inquit, virtus, eo quod ex ea quæ habitus bonus est, ad bonas honestasque res agendas idonei homines efficiuntur: opera verò cōmendantur simili modo & corporis & animæ, quæcūque; scilicet ex virtute ipsa emanat, ac proficiuntur. at felicitas & supra virtutem est, & supra ea, quæ ex virtute proueniunt: iccirco laude quoque; sit superior, necesse est. Animæ verò opera ea sunt quæ ex habitibus animæ, id est virtutibus, artibus, sciētis proficiuntur: corporis, quæ ex corporis habitibus emanant. corporis habitus sunt vires, sensuum integritas, agilitas ad cursum, sanitas, & siquid aliud corpori inest, quod laude dignum habeatur. nam quæ per corpus benè honesteque; aguntur, bonis animæ habitibus etiam etiam ipsa ascribi consueuerunt: eo quod anima ipsa sit, quæ rectè corpore vtatur, recteque; operetur. nam si vitium in anima dominetur, mala bona etiam ipsa corporis euadunt: cum malè per ea operetur anima, malèque; corporis obsequio vtatur.

Verum hæc exactè tractare forsitan eorum magis est, quorum labor in laudationibus conficiendis versatur. nobis verò satis id esse debet: quod ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectisque; rebus esse felicitatem constat.

Quia de laudibus & commendationibus, quas Græci ἐπαινοὺς, ἢ ἐγκώμια appellant, nonnulla hic dixit: quibus subiectis, scilicet vtraque; conueniant: atque hæc dixit, non vt de ipsis ageret, sed vt tantum felicitatem supra ipsa esse demonstraret: iccirco posteaquam pauca quedam de ipsis disseruit, quantum scilicet præsentis proposito satis est, absolutiorem tractationem ipsorum ad eos reuocit, qui in huiusmodi rebus laborare consueuerunt: ipseque; ad propositum orationem reducit: perspicuum esse, inquiens, ex his quæ dicta sunt, ex honorabilibus perfectisque; rebus esse felicitatem: atque iccirco honore, non laudibus, neque commendationibus esse dignam.

Videtur autè & ex eo ita se habere, quia principium est: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus. principium verò & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum statuimus.

Alio quoque; modo felicitatem inter honorabilia ceteri ostendit. principium enim est, vt causa finalis. ob felicitatem siquidem cetera omnia omnes agimus, vt posteaquam reliqua cōsequuti fuerimus * ad huius perfectionem deueniamus. at principium & causam bonorum, honorabile quoddam ac diuinum esse confitemur: honorabilis igitur ac diuina felicitas est

* εἰς τὴν αὐτῆς περὶ πᾶσι τῶν πραγμάτων τελειότητα.

Quoniam igitur felicitas animæ per virtutē perfectam operatio quædam est, de virtute considerandum videtur. hoc enim modo fortasse efficietur, vt melius de felicitate etiam contemplemur.

Mos Aristoteli est, vt in his quæ ab ipso traduntur, si in plures libros diuisa fuerint, in fine præcedentium de sequentibus præmoneat, de quibus agendum sit: vt libri hoc modo inter se apte cohæreant, ac continuentur. Propterea igitur, quod in toto hoc primo Nicomachiorum moraliū libro de felicitate tractauit: in secundo verò de virtute in vniuersali est disputaturus: iccirco hic præoccupat quod est in sequenti libro explicandum: ostenditque subsequenti argumentum ex præcedente necessario dependere. Nam cum felicitas animæ per virtutem perfectam operatio quædam sit: necessarium profectò est, vt de virtute iam consideremus. inde enim efficietur, vt melius de felicitate etiam ipsa contemplemur. virtus siquidem ad definitionem felicitatis absoluiendam assumitur: vnde si de virtute didicerimus, clarius definitionem felicitatis percipiemus: quippe cum omnia quæ in definitione alicuius sumuntur, clariora eo quod definitur, manifestioraque esse debeant. explicat enim naturam rei definitio: quam si vel ex obscurioribus, vel ex æquè obscuris constabit, explicare nullo modo poterit.

Videtur autē & is qui re vera ciuili est, circa hanc maximè laborare. propositum enim eius est, vt ciues bonos, legibusque obtemperantes efficiat.

Idem probat ex studio, quod qui re vera ciuiles sunt, in ciuitatibus adhibent: maximè in virtute elaborantes, vt ciues & bonos & obtemperantes legibus efficiant.

Atque huiusce rei argumētum, tam Cretensium quàm Lacedæmoniorum legillatores habemus.

Eos qui re vera sunt ciuiles id studere, vt subditos sibi ciues virtute præditos reddant, optimorum ciuium Minois & Lycurgi exemplo ostendit: quorum alter Cretensium, alter Lacedæmoniorum legillator extitit.

Et si qui alij tales extiterunt.

Vt Solon Atheniensium & aliorum alij. Mos enim autem vereor inter hos cōnumerare: quippe qui à deo legem acceptam promulgarit, supraque hominē populū instituerit, ac rexerit. Qui verò nō hoc student in ciuitatibus efficere, sed nullam suorum ciuium curam habent, licet neque boni sint, neque legibus obtemperant: falso ciuiles appellantur.

Quod si ciuili facultatis hæc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque à principio proposuimus, futuram.

Considerationem de virtute, ciuili facultati cōuenire his quæ modo dixit, iam ostendit: vt consentaneum sit eum qui ciuilem tradere disciplinam proposuerit, quæstionem quoque de virtute pertractare. dicit rursus qualis hæc de virtute futura sit examinatio: quemadmodū scilicet à principio proposuit. id autem erat, pro subiecta materia ita de ea disputationem facere: rationesque ex iis quæ esse aliter possunt, non ex necessariis concludere.

De virtute autem humana scilicet considerandum est: nam & de bono humano, & de felicitate humana quærebamus.

Multa genera virtutum veteres introduxerunt: non enim tantum ciuilem, sed & purgatoriam, & intellectualem, & quartam, quam exemplarem & diuinam nuncuparunt: quarum singulas in quatuor principales, id est, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, distribuere: aliis atque aliis vniciuique, prout genus vnumquodque postulabat, attribuit definitionibus. sed nunc duo hæc genera, hoc est ciuili & purgatoria nota maximè nobis sunt: hæc, cum anima corporis consensu actiones omnes exequitur: illa, cum à corpore, omni que affectuum eius contagione separatur. vt ciuili moderatio affectuum tantum sit, quæ nimios perturbationum motus cohibeat ac castiget: operationesque intra eos terminos conseruet, quos necessitas præscripsit: purgatoria verò ea sit, quæ partim ad impatibilitatem, sublationemque affectuum deducat, dum anima adhuc purgatur: partim ad eam iam deduxerit, quando iam purgata anima, absolutaque à corporis affectibus fuerit. Humanam igitur appellat virtutem ciuilem: quasi purgatoria, & reliquæ secundum vtrasque partes supra hominem sint. Nam homo cum natura mansuetum congregabile, ac sociale animal sit: cum corporis sui commercium repudiat, supra humanam naturam constituitur:

*προαναφω
τείρ.

*ὁκτώ.

*ἀβέλονται
τὴν κλήσιν.

*ἐξ εὐδαιμονίας
μένωρ.

*καθαρι-
κῶ.

*παρὰ δι-
ματικῶν
θεωρητικῶν,
quæ ultimā no-
cē uet. interp.
diuinè operan-
tē, conuertit.

constituitur: materialique; rursus operatione omni reiecta, oblitisque peioribus mente pura ad meliora conuertitur, totusque, diuinæ illustrationi subiicitur. hac de causa significauit philosophus sibi hic de humana virtute, cuique accommodata felicitate futuram esse disputationem.

Virtutem verò humanam dicimus nō corporis, sed animæ. felicitatem quoque animæ operationem appellamus. sed si hæc ita se habet, perspicuum est, ciuilem, quæ ad animam spectant, quodammodo cognoscere oportere: quemadmodum oculum, & totum corpus, eum qui curaturus est.

Quoniam quædam est corporis etiā virtus, quemadmodum animæ: sanitas enim, & pulchritudo, & sensuum integritas, & robur corporis sunt: sicut iustitia, temperantia, prudentia, & fortitudo animæ: atque hic de animæ virtutibus est sermo, quas anima corpore tanquam instrumento vtens exequitur: propterea, inquit, ciuilem quæ ad animam spectant, cognoscere quodammodo oportere. De animæ autem virtute esse hic orationem etiā ex eo ostendit, quod felicitas animæ operatio dicta est. adiunxit autem [Q V O D A M M O D O] quia non absolute hic de anima disputationem instituet, sed quatenus tantum ad præsentem rem faciet. ciuili autem cognitionem de anima esse necessariam ex medicina corporis comprobatur: quemadmodum, inquit, oculum & totum corpus, qui curaturus est. nam si iis qui corporibus medentur, necesse est & singulorum, & totius corporis naturam cognoscere, vt naturali eorum constitutione perspecta, scire possint quid ipsis contigerit, quantumque à naturali statu exturbata fuerint: atque ita accommodatis remediis adhibitis ad pristinum statum reuocare, quæ est sanitas: quo modo non etiam illis qui animæ naturalem constitutionem inducere volunt, de anima cognoscere necessarium erit? oculos hic in exemplum ob variam fortasse eorum compositionem assumpsit: in quibus partium multarum ad integritatem & perfectionem connexio, tunicarum, humorum, venarum, neruorum, aliorumque eiusmodi cernitur: vt varia etiam, ac multiplex difficilisque, pertractatu, ob harum partium ignorantiam curatio euadat. sed tamen eorum qui in curatione hac versantur, neque in multiplici ipsorum substantia cognoscenda, neque in curandi ratione tradenda studium defuit. vel igitur hac de causa oculorum exemplum adduxit: vel quia ciuili maximam intellectualium animæ oculorum curam habet, qui sunt mens & cogitatio, id est, νόϋς & διάνοια: studetque, ne hi irrationalibus hebetati perturbationibus diffundantur, ac cæcutiant, & eue crassitudine corporis obiecta impediantur, quo minus & veritatem & bonum ipsum speculentur.

Atque eo magis, quo ciuili facultas honorabilior, meliorque medicina est.

Tanto magis, inquit, quàm medicus ciuili scire de anima debet: quanto melior quoque ciuili facultas medicina est. absurdum enim est, si cum medicus cognoscat subiectum circa quod versatur, ciuili suum ignorauerit, quod etiam ipse curare vult.

Elegantes quoque medici multa circa cognitionem corporis pertractant.

Sunt sanè etiam ex medicis qui corporis cognitionem negligunt: sed hi ignobiles sunt, & ac viles. qui verò elegans quiddam & quasi iucundum officiosumque in medicina habent, non ita se gerunt: sed multas de cognitione corporis tractationes vel ipsi componunt. vel ab aliis compositiones euoluunt. turpe igitur esset, si ciuilem & virum his inferiorè esse diceremus in eo, in quo proprium studium suum profiteretur: præsertim cum omnium artium quæ in ciuitatibus sunt, architectonicus ipse ac princeps habeatur.

Contemplandum igitur etiam ciuili homini de anima est: atque id, hominum causa, & quatenus satis est ad ea quæ hic quærentur. nam exactius absolutiusque rem hanc excutere, laboriosius fortasse est ac difficilius, quàm præsentem negotio conueniat.

Ciuili opus esse de anima cognoscere, iam dixit: nunc subiungit, quatenus ei in hac speculatione progrediendum sit. nam quia non per se, sed virtutum causa cognitio hæc requiritur, eatenus inquit, contemplari de anima debet is, qui de virtutibus quantum ad ciuilem facultatem spectat, tractaturus est: quatenus satis est ad ea, de quibus nunc inquirimus, hoc est ad virtutes. nā si quis ulterius quàm res ista postulet, progredi voluerit, exactiusque de anima inuestigare, difficiliorem inueniet quæstionem, quàm de virtutibus tractanti conueniat: tum abstrusam animæ, incorporeamque substantiam: tum ex eo quod quamplurima sunt, quæ de ipsa inuestigari, explicarique debeant.

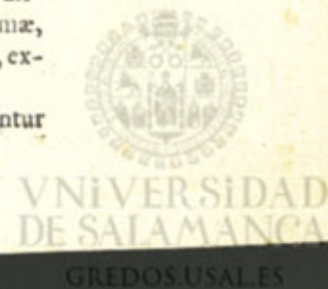
e. iij. Dicuntur

*ὁμοιωσις

*ὁκλήσιν

*μηδὲ ἐπι-
προσδόντο
τῶν πράξεων
σώματος.

†Φαίλος ἔ-
χοντες.
*τὸ τῶν τὰ
διδάττερα φέ-
ρειν.

Eustratii in Moralium Arist.

Dicuntur autem de ipsa in extrariis etiā disputationibus, nonnulla quæ fati sunt: vtendumque ipsis est.

Ex operibus Aristotelis, alia ad discipulos eius scripta sunt, qui ad eum audiendum simul conueniebant, quæ ipse in publicis scholis coram diserebat, & suis discipulis ἀμύσως exponebat: alia priuatim ad aliquos, extrinsecus argumento illi accommodata, quod vnusquisque requisierat. illa ἀκροαματικά, hoc est auditoria appellantur: quippe quæ, vt diximus ad eos, qui publicè ipsum au-
H. diebant, fuerūt conscripta: hæc ἐξωτερικά quasi extraria dixeris, siue extranea: quia vnumquod-
que ex ipsis ad priuatum aliquem aliquid quærentem extrā publicum auditorium compositum fuit. Quoniam igitur in his diuersa quædam de anima pro tempore ad propositas quæstiones dicta sunt: ad ea nos relegat, vt pote ad præsens negocium vtilia futura: monetque vt illis hic quoque ad rem facientibus vtamur.

Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem, alteram expertem. nam vtrū distinctæ sint, vt corporis partes & omnia diuisibilia: an ratione tantum duæ sint, re autē separari inter minimè possint, vt in circumferentia conuexum & concuū: illud verò nihil ad propositum refert.

Cum dixisset in extrariis disputationibus de anima fati fuisse dictum: non quod de anima ibi perfectè facta sit disputatio, sed eatenus solum, quantum ad præsentem de virtutibus inquisitionem sufficiat: explicat etiam quæ sint ea quæ ibi dicta fuerunt: quemadmodum inquiring, alteram partem eius esse rationis expertem, alteram participem. atque, eam quæ vacat ratione, non absolute esse irrationalem: sed quodam modo etiā ipsam rationalem, vt pote rationi obtemperantē: vt neque absolute rationis sit particeps, neque absolute expert. nam quæ ex sese rationē habet, & cogitat, ea est absolute rationis: quæ rationi obedit, per participationem est, ac propterea non absolute, sed quodammodo rationalis dicitur. nam virtutes in parte irrationali nullæ * existent, vt fortitudo, vt temperantia, adde etiam iustitiam: nisi & iracundia & cupiditas subditæ essent rationi, eique obtemperarent. neque enim in nobis id est, quod in brutis. in illis enim rationi hæc minimè obedire conspiciuntur, eo quod extrinsecus est ratio, eisque nullo modo coniuncta ac connexa: in nobis verò cum simul cum illis sit, in vnoque & eodem corpore annexa. iccirco fit, vt irrationales hæc facultates rationi obediāt: quippe quæ adsit, & sine vlla intercessione ipsa præsit atque imperet: quæ igitur pars animæ nostræ ratione est prædita, rationalis ideo est, quia rationem ex natura atque essentia sua habet, sicut dictum est: quæ verò ratione vacat, si rationalis dicitur, non absolute ac simpliciter, sed quodam modo dicitur: quia scilicet natura eiusmodi est, vt ratione instrui, atque illustrari quodam modo valeat. necesse igitur est, vt qui de virtutibus cogniturus est, is animam nostram ita habere, cum corporeque ita esse connexam sciat. an verò hæc duæ partes, quæ rationem habet, & quæ est irrationalis, loco inter se distinctæ sint, sicut partes corporis, cæteraque omnia quæ partibilia sunt: an id quidem minimè, sed ratione tantum duæ loco separari inter se nullo modo possint: nihil ad præsentem rem facit inuestigare. nam corporis partes, vt manus, pedes, caput, & cæteras, non ratione solum, sed loco etiam inter se distare in toto, distinctasque esse adeo euidens est, vt sensu etiam percipi queat: id quod in omnibus diuisibilibus constat. diuisibilia magnitudines vocat, vt lineam, superficiem, & corpus: quorum singula & partes habent, in quas partiri ac diuidi possunt: & ita eas habent, vt non simul & vno eodemque loco omnes, sed singulæ singulis in locis dispositæ sint. si enim id non esset, ne magnitudo quidem esset actu diuisibilis, non secus ac punctus: cuius * fluxu ac protractu principium magnitudo admittit. esse autem nonnulla quæ loco inter se distent, ratione verò minimè ex circumferentia ostendit: in qua vna & eadem concuū & conuexum cernuntur, quæ ratione tantum, non loco distant: alioquin in eo non essent, quod quantum ad latitudinem spectat, dimensione omni caret ac distantia, quæ est linea: quæ longitudo latitudine vacans definitur.

Irrationalis autē partis, alia communi & vegetali perfimilis est. ita appello eam quæ augendi, & alendi causa est. talem enim animæ facultatē in omnibus quæ aluntur, statueret aliquis, & in foetibus quoque: quin etiā eandem hanc in perfectis: & conuenientius etiam, quàm aliam quampiam.

Cum de virtute humana, atque ea non corporis sed animæ dicturum se esse promiserit, diuiseritque animam in irrationalem, & ratione carentem facultatem: irrationalem rursus subdividit: & aliam eius partem communem esse inquit & vegetalem. communem sanè, quia in omnibus inest,

Librum Primum.

bus inest, quæ animata appellantur. vegetalem verò, eo quod in ipsis etiam vegetabilibus, hoc est stirpibus conspicitur: quarum proprium maximè illud est, vt vim & alendi & nutriendi in se habeant. nam licet eadem in animalibus quoque tam brutis quàm ratione præditis inest: non tamen in eis inest, quatenus sunt animalia, sed quatenus cum stirpibus communicant. necesse enim est, vt prius in animalium corporibus, inferiores ignobilioresque animæ facultates subsint: deinde superueniant præstantiores: quippe cum nequeant corpora eas suscipere, * nisi præparata ab his inferioribus, atque effecta idonea fuerint: causa verò & alendi & augendi ob id dicitur, quod vtraque hæc tam in animalibus quàm in plantis efficit, licet alio atque alio modo pro diuersitate instrumentorum. nam alia sunt instrumenta in plantis, alia in animalibus, quæ facultati huic altrici & auatrici inseruiunt: cui quidem materiem nutrimenta singulis, quæ aluntur aut crescunt, idonea suppeditant. Cum dixerit autem in omnibus quæ aluntur, talem vim inesse, subiunxit [& in foetibus quoque] foetus autem sunt, qui in vtero adhuc gestantur, ἔμβρυα à Græcis dicti: quod ideo adiunctum est, quia foetus habere adhuc stirpium naturam videntur: nullamque aliam facultatem in eo quod sunt foetus, in se operantem, nisi hanc continent. Eandem hanc in perfectis inesse, inquit, respectu, scilicet foetuum, perfectis, quæ rationem substantiæ iam admittunt. nam etiam quod statim genitum est, multa habet potestate, quæ cum processerint in actum, tunc propriè perfectū appellari potest: quod tamen neque tunc vegetalis hæc facultas destituit: quippe quæ ad id, vt sit absolute, necessariò conferat. * iudicium suum deinde de hac opinione subiicit, quæ eandem hanc in perfectis etiam esse ait, [& conuenientius etiam] inquiring [quàm aliam quampiam] quomodo conuenientius? quia cum aliæ facultates non semper in ipsis operentur, sæpenumero enim cum in vigilia, tum maximè in somno manifestè ab officio suo vacare conspiciuntur: vegetalis sine vlla interruptione semper in functione sua est: præcipuè tamen in somno: quo maximè tempore alimentorum & concoctiones & digestiones, tum in omnibus partibus corporis, pro vniuscuiusque ratione ac conuenientia accessiones fiunt.

Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet, quippe cum pars hæc & facultas in somnis maximè operari videatur: bonus autē & malus discerni in somno minimè possit. Vnde inquiring foelices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare.

Huius igitur facultatis, inquit, virtus quædam communis animantium omnium, & non humana apparet: eo quod in his omnibus secundum vniuscuiusque naturam officium suum exercet. id autem nihil aliud est, quàm alimentum cōcoquere, quàm immutare, * quàm digerere, digestumque membris singulis adiungere, atque * incorporare, & illis assimilare, atque vt semel dicam, alere, & augere: atque hæc omnia benè efficere, quæ sanè non hominis sunt, in eo quod est homo, sed in eo quod cum plantis cōmunionem habet. id quod ex eo probat, quod in somno maximè operari hæc animæ pars & facultas conspicitur. bonus autem aut malus, quātum ad hominem spectat, vel nullo modo, vel quàm minimū esse in somno manifestus potest. hocque communi opinione hominum cōfirmat, quæ ait, differentiā inter bonos & malos, foelices & miseros in dimidia parte huius vitæ nullam esse: propterea quod in somno omnes vacant, nihilque ex proprio habitu operantur.

Atque hoc conuenienter euenit. ocium enim animæ somnus est, quæ vel bona vel mala dicitur.

Conuenienter, inquit, somno & appositè accidit, vt boni & mali in somnis minimè discernantur. nam bonum & malum quod hic sumimus, ad animum spectat: animæ autem ocium somnus est. qui fieri igitur potest, vt si ea ab operatione sua vacet: bonane an mala sit, perspiciamus? sicut enim ex fructu arbor: ita ex operatione habitus cognoscitur. Quemadmodum igitur tempore quo fructus non sunt, arboris virtutem, quam in fructibus producēdis habet, videlicet sitne admodum frugifera an parum, an penitus infæcunda ac sterilis, cognoscit nemo: sic anima quo tempore ocia-
tur, bonane an mala sit, cognosci non potest.

Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus enim modestorum meliora, quàm quorumlibet visa apparent.

Vt plurimum, inquit, in somnis quo modo bona anima à mala differat, incertum est. fit tamen interdum, vt exigua quædam inter modestos, & quoslibet, differentia existat. modestos, id est ἐπιεικείς appellat bonos, vt pote ἔμυδς, hoc est modum in vita, cōuenientiamque seruantes. quoslibet autem, id est τυχόντας malos, qui vt incidit, quomodolibet, id est, absque ratione & malè vitā tradunt. * differentia verò ea est, quod aliquādo accidit, vt nonnullæ operationes quæ in vigilia fiunt,

* καὶ τορβοῖν-
70.

* ἀμύσως. i.
sine ullo medio
ut dicunt phi-
losophi.

* ἐμυδς.

* ἀμύσως.

* ἐπιεικείς.

De his facultatibus. vide Gal. in lib. de facult. naturalibus. * ἀναδιόνοισι. * πρὸς φύλῳ. i. agglutinare.

* Codicis Græci hic mendum

recte correxit
interpres ex
ueteri uersioe.

fiunt, in somnos etiam pertranscant, imaginatione, dum sensus vacant, operante, eorumque formas inducēte, quæ quispiam in vigilia operatus fuerit: ut bonis & malis uisa per somnum vel affectionibus, vel operationibus corresponsdeant, quæ ipsis in vigilia contigerunt. Videri autem ex his posset Aristoteles vegetali facultati somnum ascribere, eo quod de ea loquens in somni mentionē venit: maximeque operari somni presentia eam, inquit, At si hoc esset, plantæ etiam dormirēt, quarum maxime propria hæc, id est alitrix facultas est: non dormiunt autem: non esse igitur huius facultatis somnum manifestum est. Somnus præterea in sensuum ocio consideratur: si igitur dormirent plantæ, ocium quique sensuum admitterent: at si id, eorundem quoque operationem: contraria enim circa idem subiectum consistunt: & in quibus sunt priuationes, in eis habitus quoque esse posse perspicuum est: atque hinc efficeretur, ut expergefactæ plantæ & surgentes sentirent: at hoc fieri nullo modo potest: non dormiunt igitur plantæ: sed animalium proprius est somnus. Ex eo tamen accidit, ut vegetalis operatio in somno maxime efficiatur, quia natura tunc nullis sensuum functionibus impedita, liberius proprium officium ualet exercere.

Ac de his quidem satis. atque hæc nutriendi facultas, est enim humanæ virtutis experts, omittenda est. videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse, quæ rationis tamen quadam ex parte capax sit. Continentis enim & incontinentis rationem, animæ item id quod rationem habet, laudamus: quippe cum recte & ad optima incitet. videtur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatque rationi.

De vegetali facultate, quæ alitrix quoque ob id dicitur, quia alere solius eius proprium est: satis dictum sit. non enim oportet ut plura de ea disseramus, cum de virtute humana qua in parte existat, consideremus: hæc enim cum nullius cognitionis sit particeps, ab humana virtute aliena est. nam cum rationale animal homo sit, necesse est, ut eius virtus ex ratione & cognitione existat: præsertim cum uniuscuiusque virtus eiusmodi sit, ut subiectum perficiat. Quomodo igitur posset, quod cognitione omni prorsus vacat, rationali animali ad virtutis executionem conferre? propterea oportet, ut homo si perfectionem suam assequi uult, cum vegetali hac vehemēter certet ac pugnet: ne si nimia eius operationum oblectatione superetur, in eius naturam abeat, atque abortiscat. [VIDETUR autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse: quæ tamen non prorsus ut illa irrationalis, sed quadam ex parte rationis capax sit] alteram hanc naturam animæ esse dixit, ex eo ostendens unamquamque ex tribus, id est alitricem, sensualem, & rationalem, animam appellari. nam animatæ ab omnibus etiam stirpes dicuntur, cum tamen sola alitricem præditæ sint: ut hinc animam esse etiam ipsam pateat. hæc autem ratione inter se differunt. alteram uero hanc quæ post vegetalem irrationalis anima dicitur, esse quadantenus rationis participem ex continente & incontinente ostendit. incontinens enim illa est qui cum à cupiditate ad fruitionem rerum iucundarum trahatur, pugnat aliquandiu ac resistit: nec tamen semper id facit: sed aliquando succumbit ac vincitur. unde etiam ἀκρατής à Græcis dicitur, quia non superat cupiditatem, id est incontinens, non tam, quia non contineat se à voluptatibus, quam quod non contineat in officio cupiditatem, sed ab ea superetur. Continentis uero contra est, qui habet quidem etiam ipse rationi aduersantem cupiditatem, sed resistit tamen generosius, superatque eam ratione: atque ob id continens vocatur, non tam quod à voluptatibus sese continet, quam quod inferiorem facultatē in officio continet, subditamque rationi atque obedientem facit: Græci hunc ἐγκρατής appellant, eo quod voto potiat, atque in cupiditatem dominetur. laudatur igitur in utroque horum id quod ratione est præditum, pugnatque aduersus irrationalitatem. curque laudetur, subiungit: incitat enim, inquit, recte id quod rationem habet, ad optima: id quod laude dignum est. esse autem in his irrationalem quoque quadam facultatem præter rationem, ex operatione manifestat. neque enim aduersus rationem pugnet, eique reniteretur irascendi, & cupiendi facultas: nisi esset irrationalis.

Planè enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere uolueris, e contrario in sinistram deferuntur: sic quoque in anima contingit, in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur.

Hic ostendit Aristoteles membrorum motiones præter naturam longe esse simillimas (nam ἀτεχνῶς pro λαν, id est multum usurpauit) appetitionibus facultatum animæ, quæ præter rationem feruntur. Inquit igitur, quemadmodum cum resolutio membrorum corporis accidit, resolutio ipsa appetitioni uoluntariæ aduersatur: ut si homo in dextram partem mouere resolutum membrum uoluerit, in sinistram id præter propositum deferatur: ita quoque in anima fit, cum ratio

* ἀπωσθεν-
δραθῆν.

* ἔκ εἰς τέ-
λος δὲ τηρεῖ
τὴν ἐνδοξίαν
i. nō ad finem
autē seruat re-
sistentiā. nec.

* πάρεσις.

irrationales

irrationales facultates mouere ad meliora proponit: sæpe illæ in contrarium deuolutæ præter rationis motionem peiora amplectuntur: id quod in incontinentibus perspicuum est. in quibus cum cum ratio ita mouere cupiditatem uult, ut corporis voluptates reiciat: resistit cupiditas effrenatè ad illarum fruitionem incitata: ut hæc voluptatum præter rationem fruitio, præter naturam tam hominis quam ipsarum etiam irrationalium facultatum sit. nam neque ratio in incontinente aduersus cupiditatem resisteret, cum præcipuum in natura hominis locum, principatumque obtineat: neque cupiditas rationi recte monenti aliquantisper cederet ac pareret, nisi ea esset natura cupiditas, ut parere etiam semper & possit & debeat.

Sed in corporibus quidem quod præter propositum fertur, videmus: in anima non videmus.

Non simili modo, inquit, resolutiones, ac præter propositum delationes in anima, atque in corporibus cognoscimus: sed eas in corporibus sensu: in anima iudicio rationis percipimus.

Fortasse autem nihilo minus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimandum est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo uero diuersum sit, nihil refert.

[FORTASSE] hic positum est pro [omnino] non enim quasi ambigat, hoc dicit, sed certam sententiā enunciat: quo uerbo in hunc modum uti Aristotelem sæpenumero inueniemus. ait igitur, nihilominus in anima quoque existimare debemus esse præter rationem, aliam facultatem, quæ ei aduersetur & resistat: sicut in corpore morbos quosdam accidere appetitionibus uoluntariis renitentes uidemus. cum uero, inquit, [QUOMODO] autem diuersum sit, nihil refert [illud significat, diuersum quidem esse in resolutis corporibus id quod resistit, neque fieri motiones eorū secundum propositum finit: & diuersum quod in anima aduersus rationem pugnat, atque impedit quo minus actiones secundum rationem perficiantur: in quo tamen diuersitas hæc consistat, ad præsentem rem non refert: id est, minimè accommodata præsentis negotio inuestigatio est: si inquirere uelimus, quo pacto id quod est præter naturam, ab eo quod est præter rationem, differat.

Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps uidetur, quemadmodum diximus: continentis enim rationi obtemperat.

Pars irrationalis, quæ in homine est, non habet quidem propriam rationem, unde irrationalis appellatur: uidetur tamen rationis etiam ipsa esse particeps, in eo quod à rationem habente facultate illustratur, sicut dictum est: dixit enim etiam superius esse hanc rationi obedientem: atque iccirco quodam modo, id est participatione, non essentia rationalem. Quemadmodum etiam lunam inquit, luminare nūcupari, eo quod à sole illuminata lucens efficitur, ut lumen quod aliunde accepit, reddere etiam ipsa ualeat. Sed unde apparet, quod rationis particeps sit hæc irrationalis facultas: Inde nimirum, quod continentis rationi obtemperat. nisi enim natura esset comparatū, ut ratione uti quodam modo posset, nunquam hoc contingeret: neque in continente illud fieret, ut cupiendi uis ad uoluptatis fruitionem incitata, cohibenti à uoluptate rationi pareret.

Atque etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia enim in his rationi consonant.

Sicut in aliis quæ uel à natura fiunt, uel arte, non repente generationes absoluuntur, sed ex imperfectis ad perfecta subinde progressio fit: priusque antecedunt species quædam, quæ subiectū idoneum ad suscipiendam eam formam reddunt, quæ à principio siue à natura, siue ab arte proposita fuerat: ita in uirtutibus quoque hominis uidere licet. homo enim à principio ubi è matris utero editur, eū nondū ratio in eo vim ullam acceperit, esse absolutè quasi animal uidetur: nam in eo irrationalium facultatum operationes, ratione necessario præcurrūt. ante omnes vegetalis etiam in ipso utero existit: deinde uitalis: postremo uero excitata ratio operationem suā etiam ipsa producit. atque hæc generationis causa eueniunt: quippe cum natura essentiam hominis constituere studens inferiores facultates, earumque operationes, tanquam fundamentū præstantioribus subiiciat: fierique alio modo nequeat, ut ex omnium compositione aliquid constituitur. Hinc igitur fit, ut ratio quæ post alias emicuit, dum propriam operationem exercere uult, pugnam aduersus perturbationes instituat: coneturque uehementem earum impetum, qui iam anticipauit, diutiusque inualuit, reprimere ac refrenare. Id autem citò fieri nequit: sed longo quodam tempore, laboreque haud paruo opus est ad rationis expertes facultates cohibendas, ac continendas. Propterea hominum ratione aduersus perturbationes reluctatur ac pugnat, prius in discrimen illud uenit, ut aut vincere aut uinci uicissim possit: incontinentis uero ex eo dicitur, id est ἀκρατής, quod nondum pe-

* ἐγκρα-
τής.

* φωνήρα.

* λογικὴ-
δῆ.

* ἀθρόως. i.
statim. galli di-
cunt Tout en
ung coup.
* ἠροκοπή.

* ἕσθρον ἀνα-
νήλας.

*σφοδρῆ- nitus vincere, sub seq; continere alias facultates potest: deinde cum *vehementius resistit, perfe-
τερομῆνισά- ctionemq; quā volebat, adipiscitur, continens euadit: pugna quidem adhuc exercēs, sed ita tamen,
μλε. vt sub imperio suo aduersarios contineat. sed Græci victores hos & victos vocabulis suis melius
*επιτείνῃ τὸν ἀγῶνα. titus homo sustinere amplius turbationē vllam non valet, *redintegratoq; certamine dominari
*πολεμῆ- prorsus in aduersantes facultates cupit: tēporis alicuius processu fit, vt labore etiam non mediocri
μλε. adhibito, ex boni ipsius perfectiq; appetitione temperantiā adipiscatur. Continens igitur * bello
*δυσωπῆ- appetitus vincit: cum iam irrationalis facultas rationi quodā modo obediāt, & in pugna * quasi
μλε. inferior sit, ac primas cōcedat. at in temperante maior est hæc ignobilioris partis ad præstantiorē
i. qua si rationalem facultatem re uerescat.
*ἀπὸ ἡχησιν. obedientia: nam quasi iam animū desponderit deterior hæc pars, penitusque iaceat, vt ne excitari
quidem cōtra meliorē amplius audeat: ibi & tunc operatur, vbi & quando mandatū ab ea fuerit,
quæ princeps ac dominans natura est. Atq; hæc in temperate efficiuntur, in quo ratio cōcupisci-
bili parte profligata, perfecte operationes suas exequitur. Idem de forti dicendū est. nā & is quoq;
vbi non mediocrem laborē studiumq;, in subjugandis penitus perturbationibus impenderit, ira-
cundiāque ita paulatim rationi obtemperantē reddiderit, perfectionē consequitur suā: vt secundū
rectum rationis iudiciū, & in terribilibus opportunē audeat, fiduciamque ita amplectatur, vt à ti-
miditate & audacia æquis interuallis distet, vtrarumque harum mediocritate seruata. Hac de causa
igitur in vtrisque his, id est temperante & forti, quippe qui perfectionē iam obtinuerint, obediētior
rationi est irrationalis hæc facultas. Vnde Aristoteles subiungit, [omnia enim rationi consonant]
eo quod nullus amplius affectus rationi aduersatur, nihilq; habet, quod ab illius appetitione dis-
sentiat, ac dissonet, sed conspirent omnia. Verbum autem hoc [consonant] quod ipse [ὁμοφωνεί]
inquit, ex translatione mulicorum instrumentorum sumptum est, in quibus discors fidium ordo
ratione temperatus, concordem vnū * concentum efficit: vt in duplo & quadruplo, id est ea cōso-
nāria fit, quæ διὰ πᾶσῶν, id est per omnes, & δις εἰς πᾶσῶν, id est bis per omnes chordas dicitur.

Esse igitur irrationalis quoque hæc duplex videtur. nam vegetalis nul-
lo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino ap-
petibilis, particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, impe-
rioque eius obtemperat.

Superius etiā de duabus speciebus iam dixit, irrationalis animæ facultatis, vegetalis scilicet, ac
vitalis: rursus nunc pauca quædam de eisdem repetit, vt de rationali cōmodius disputationem in-
ducat. inquit igitur, quasi ea quæ iam dicta sunt, concludens, videri duplicē esse irrationalem hanc
facultatē: quippe cum altera sit vegetalis, altera cōcupiscibilis ac demum appetibilis. cōcupiscibili
autē propterea adiunxit appetibilem, quia non solum cupiditas, sed iracundia quoque appetibilis
animæ facultas est. vegetalis autē, inquit, nullo modo cum ratione cōmunicat, neq; in eo qd ratio-
nem propriam habeat, neq; in eo qd obediāt rationi: sed appetibilis particeps rationis quodā mo-
do est, quatenus ei paret, eiusq; imperio obtemperat. atq; hanc esse quandam rationis participati-
onem, dum rationi paretur, rationi, inquam, alienæ, quod exemplo ostendit sequenti.

Ita profectō & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non si-
cut mathematicorum.

Duobus modis intelligi, inquit, habere rationem: vno, sicut cum patris & amicorū habere ra-
tionem dicimus: altero, sicut cum mathematicorum, id est disciplinarium scientiarum: in quibus
ea differentia est, qd illic ratio curam & obedientiam: in mathematicis vero cognitionem & cau-
sam significat, quod aliquid alicui insit: verbi gratia, quod triangulo æquilaterum insit, vel quod
duos rectos angulos habeat. prior modus appetibili quoq; animæ facultati conuenit.

Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem, admo-
nitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat.

Participem esse rationis appetibilem ex eo qd paret, obeditque rationi, iam demonstratum est.
idem nunc rursus ex admonitione, increpatione, & cohortatione cōprobat. videmus enim mul-
tos cum vel iracundia vel cupiditate superantur, & iam in aliquod flagitiū ac scelus præter rationē
erupturi sunt: ab impetu, incitationeque ea inhiberi, si aut admoneantur, vel increpentur à magi-
stris fortē vel parentibus: aut ab amicis & cognatis cohortentur, eiusmodiq; aliis qui venerationē
existimationeq; digni apud eos habeantur, qui eorum sermonibus à prauis repressi sunt. addidit
autem [Q V O D A M modo] Job varios diuersosque modos, quibus ad retrahendos, reprimendosq;

ab irrationalibus incitationibus homines vti consueuimus. admonitiones enim, increpationes, &
exhortationes nihil aliud sunt, qd diuersi modi, qui ad reuocādos à deterioribus ad meliora homi-
nes faciunt. admonitio enim, id est νουθέτησις est condocēfactio quædā ac consilium, quo animæ
affectuū perturbatio corrigitur. increpatio verò, id est ἐπιτιμησις libera quædā inelamatio atque
obiurgatio, quæ appetēti aliquid præter rationē terrorem incutit * ad exturbandā appetitionem,
reprimendūq; impetū. cohortatio autē quæ παράκλησις vocat, oratio quædā est quæ benigne
asserri consuevit, leniterq; ab irrationalium perturbationū dominio, amicos conatur subtrahere.

Quod si dicendum est hanc quoque partem rationem habere, duplex
erit ea quæ rationem habet: altera enim propriē & in se eam habebit: alte-
ra ita, vt is qui dicto patris audiens est.

Quoniā animalis & appetibilis facultas, quæ sensualis etiā est & imaginatiua, media inter ve-
getalem & rationalem collocata est: ex quibus altera ratione prorsus vacat, vt neq; eam in se ha-
beat, neq; parere ei possit: altera prudens ex sua natura, rationeque prædita est: media hæc esse
* anceps quædā videtur, vt vtrisque; extremis valeat accōmodari. nam alteri in eo est similis, qd ex se
nō sapit, neq; propriā habet rationem: alteri, qd sapienti obtemperat, eiq; quæ rationem habet, sese
subiicit. atq; ita in hoc rationalis: in illo irrationalis videtur. Hac de causa Aristoteles hanc prius
cum ea quæ prorsus est irrationalis, cōiunxit, quomodoq; ab ea differret, explicauit: nuncq; ratio-
nali applicat, quāq; cum ea conuenientiā habeat, ostendit, ita inquit [si autē oportet dicere hanc
quoq; partē habere rationē] id est. si propterea qd natura eius ea est, vt rationi obtemperet, nō esse
eam irrationalem aliquis dicat, neq; inter prorsus irrationales constituendā existimet: duplex etiā
erit ea quæ ratione prædita est: altera primo & per se, vt pote in se rationē habens: altera secundo
& per aliud, quippe quæ aliunde rationē acceperit, & perinde, ac si quis prudentiæ proprij patris
obtemperet. ratio enim in vnoquoq; nostrū prudentis patris locū obtinet, quæ animali & appe-
titiuæ seu sensiuæ animæ facultati, tanq; puerulo prudentia carenti præest, atque imperat. oportet
enim vt ratio, & ipsa sobria sit, * ne perturbationibus assentiens in malum aliquod trahatur: & ita
exerceat sub se positas facultates, itaq; instituat, vt ne ipsi amplius resistere, aduersariq; audeant.

Virtus quoque secundum hanc differentiam distinguitur. nam alias ex
ipsis intellectuas, alias morales dicimus: sapientiam, perspicaciam, & pru-
dentiam, intellectuas: liberalitatem & temperantiam, morales.

Quia non per se animarum seu vitarū distinctionē fecit, sed ob virtutes de quibus dicere pro-
posuerat: nunc posteaq; tres esse in nobis vitas, facultatesq; definiuit, ad dicendum de virtutibus
sermonē deflexit, iuxta diuisionē hanc bipartitā facultatis rationalis. Diuiditur enim, inquit, etiā
virtus secundum hanc harum duarum partium differentiam, vt aliæ sint intellectuæ, quas δια-
νοητικὰς vocat, quæ in parte ex se rationē habente existunt: cuiusmodi sunt sapientiā, perspicacia,
& prudentia, aliæ autem morales: vt liberalitas & temperantia, & cæteræ omnes quæcunque à ra-
tione constituuntur, cum motus & appetitiones mediæ facultatis * castigat, ac moderatur: quæ
morales etiā iccirco dicuntur, quia exercitatione & more, id est assuetudine acquiri cōsueuerunt.

Cum enim de moribus loquimur, non sapientem aut perspicacem, sed
mansuetum, aut temperantem aliquem dicimus.

Virtutes morales esse has quas modo dixit, ex communi opinione cōfirmat. Cum enim de ali-
quo homine, qualis moribus sit, consideramus, volumusq; eum laudare: non dicimus esse sapien-
tem aut perspicacem, sed mansuetum aut temperantem. qua de causa? quia sapientia & perspicacia
dis. iplinā comparatur: mansuetudo autem & temperantia ex assuetudine & exercitatione exi-
sit. Est autem prima rationis in irascibili exequutio appetitiones eius sub imperio suo substitui-
tuentis, sibi que obtemperantes reddentis. Temperantia autem in concupiscibili, cum etiam ipsa
à ratione composita conuenientem accipit moderationem.

Laudamus etiam sapientem ex habitu: habitus verò laudabiles virtutes
appellamus.

Sapientiam, inquit, etiam ipsam esse virtutem ex eo patet, quod ex habitu sapiens laudatur: lau-
dabiles enim habitus virtutes nominamus. vt perspicuum etiam illud sit, sapientiam, prudentiam
& perspicaciam ex communi opinione virtutes esse: possimusque de vnaquaque ipsarum ita ra-
ticipinari. sapientia habitus est laudabilis: at laudabilis habitus virtus est: est igitur virtus sapiētia.
simili modo de perspicacia & prudentia faciendum.

*πρὸς ἐκκο-
πιω τῆς ὀρ-
μῆς.

*ἀμφιρεπές

*ὡς μὴ τῆ
πρὸς τὸ χεί-
ρον κατασύ-
ραθῶν προσ-
παθεία.

*παιδαγωγὴ
γὰρ ἐστὶν ἐπι-
μύσει.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER SECVNDVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAM NONNVLII
Aspasio, alij incerto auctori ascribunt.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De productione uirtutis intellectiue ac moralis.

Cap. I.

VM duplex igitur uirtus sit, quemadmodum diximus, intellectiua & moralis.

Quoniam animæ duæ partes sunt, altera quæ ratione prædita est, altera quæ rationis est expertis: duplex etiam uirtus euadit, altera partis quæ rationem habet: altera irrationalis: atque ea quæ est rationalis partis, intellectiua siue cogitatiua appellatur: nam hæc rationis capax facultas tam cogitatio, id est διάνοια, quam intellectus, id est νοῦς dici consuevit. quæ autem est irrationalis partis, moralis ob id dicitur, quod mores in ea parte existunt, sicut dictum est: & ex more, id est assuetudine acquiritur. ferè enim omnes quæ in hac parte sunt uirtutes, ex more & assuetudine comparantur.

Intellectiua ut plurimum ex doctrina habet & generationem & incrementum: unde & experientia & tempore indiget: moralis uero ex more, id est assuetudine acquiritur: unde etiam nomen habuit, * parua in more immutatione facta.

Doctrinam assuetudini opponit. [ut plurimum] autem dicit, vel quia natura etiam opus est, si quis sapiens & prudens est euasurus: quippe cum non eam vim habeat doctrina, ut ineptum etiam natura reddere sapientem possit: vel quia non ex doctrina sola uirtutes hæc acquiruntur, sed ex propria etiam inquisitione & inuentione. Intellectiua autem uirtutes sunt, sapientia & prudentia. sapientia sanè est scientia: omnis autem scientia ex doctrina est. quinetiam naturalia ipsa, de quibus sapientia speculatur, nequaquam assuetudine cognosci possunt, sed in ipsis quoque doctrina prorsus aut inuentione opus est. Idem in prima philosophia contingit, hæc enim omnes experientia indigent, & tempore: id est multo tempore. * multo enim tempore experientia acquiritur. Quemadmodum etiam, inquit Euripides, * sed experientia

Potest profari iuuenibus prudentius. Geometrae etiam longiore tempore sapientiores euadunt. * differtque ab assuetudine experientia, in eo, quod assuetudo & mos propriis operationibus constat, ex eisque habitum acquirit: experientia uero alienarum operationum obseruatio est, ex quibus qui discit, ratiocinari consuevit. si autem studium quod in discendis his impendi solet, morem & consuetudinem appellare uelit quispiam, appellet ut libet: proprie tamen dici mos debet & assuetudo, cum bonis institutis assuescimus, quanquam intellectiuarum & moralium uirtutum differentia in eo minime cõsistit, quod illæ experientia & tempore, hæc ex assuetudine cõparantur: sed quod ex doctrina illæ, hæc ex assuetudine existunt. tempore enim etiam morales indigēt, licet non tam longo, ut alia. adde quod rerum naturalium cognitionem appellare hic experientiam potest: ut sunt stellarum motus, mutationesque eorum quæ in sublimi aëris parte gignuntur: quorum qui periti sunt, aptas accommodatasque rebus disputationes faciunt. Id quod de Democrito alibi inquit Aristoteles, * quæ in natura inhabitasset, naturalia pertractaret: & non ut Pithagorei: qui cum omne in mathematicis studium collocarent, de rebus naturalibus loquentes imperitè suis eas rationibus, non eis suas disertationes accommodabant. Prudentia uero ex multa etiam ipsa experientia & doctrina cõparatur: ratio enim recta est, & vel demonstratio, vel demonstrationi perquam similis. nam prima philosophia prorsus utitur demonstratione: prudentia autem syllogismo perinde ac demonstratione, at omnis demonstratio, omnisque syllogismus vel demonstratiuus, vel qui ad demonstratio-

* μικρόν παρ
επικλίον
ἀπὸ τῆς ἔθους.

* ἢ γὰρ πῶς
ἐξ διδασκα
λικῶν, καὶ πο
λυπειρία ἢ
χρόνῳ πῶς
γίνεται.

* ἀλλ' ἢ μὴ
εἰς ἕχθ' ἵλε
ξαι τῶν νέων
σοφώτερον
Locus est in
p' hancissis.

* καὶ τὸ μὲν
ἔθος ἕχθ' ἵλε
παρομάτ
τοῦ.

* τῆς φύσεως
ἐνοικίσας.

nem propè accedit, doctrina quodammodo est. Intellectiua igitur uirtutes ex disciplina cõparari iam patet. Morales uero plerunque à more & generationem habent & incrementum. nam si cum intemperantibus consuetudinem habeant homines, intemperantes: si cum iustis, iusti: si cum fortibus, fortes etiam ipsi efficiuntur. prudentia tamen & recta eius ratio eas sine dubio perficit: quas ex consuetudine ut plurimum existere, illud argumento est, quod multi sunt qui quanuis rectam rationem cognorint, non possunt tamen bona agere à voluptatibus vel doloribus superari: idque propterea euenit, quia bene agendo minime assueuerunt. [V N D E etiã nomen habuit, parua in more immutatione facta] * nam à more & assuetudine quod ἔθος Græci uocant, parua immutatione facta ἦθος dicitur, quod mores significat: unde ἠθικαί, id est morales uirtutes appellantur. ἔθος uero, id est mos & assuetudo operatio ipsa: ἦθος uero, id est mores, qualitas, quæ ex operatione * affectuosa animæ partis comparatur: hoc est finis, atque opus moris: in anima hac irrationali, quæ tamen possit rationi parere.

* ἀπὸ γὰρ τῆς
ἔθους τῆς ἦθους
ἀνόμασαι καὶ
ἠθικαί ἀρε-
ταί ἐθικαί
καλλένται.
* παθητικῆς.

Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus uirtutibus naturam nobis ingenerari. nihil enim ex iis, quæ naturam fiunt, assuescere aliter potest. ut lapis, cum naturam deorsum feratur, nunquam sursum ferri assuescet: neque si milies quispiam eum sursum proiciendo uelit assuefacere. neque ignis deorsum ferri, neque aliud quippiam aliter quam naturam cõparatum sit, unquam assuescet. neque igitur naturam, neque præter naturam uirtutes hæc in nobis insunt: sed cum idonei ad ipsas suscipiendas naturam sumus, assuetudine perficimur.

Quoniam assuetudine comparari uirtutes has constat: hinc esse manifestum, inquit, nullam ex moralibus uirtutibus naturam in nobis acquiri. quod ut clarius pateat, quot modis naturam aliquid dicatur esse, distinguendum est. uno modo naturam ea fieri dicuntur, quæ ab ortu congenita alicui, atque insita naturam sunt: ut lapidi deorsum, igni sursum ferri: altero modo, quæ congenita quidem non sunt, post quoddam tempus tamen ut plurimum euenire consueuerunt, nullo à nobis studio neque ex assuetudine, neque ex doctrina adhibito: cuiusmodi * dentium & barbæ productio est. Tertio modo id naturam dicitur, cuius capaces naturam sumus: atque ita contraria eidem contingere naturam dicuntur: ut morbus & sanitas, eidem ad suscipienda ea idoneo corpori. Quarto modo ea effici naturam dicimus, ad quæ suscipienda paratum magis à natura aliquid est: quo modo sanitas naturam esse dicitur: propterea quod natura corpus magis ad sanitatem quam ad morbum suscipiendum constituit: simili modo etiam uirtus magis secundum naturam quam uitium, & bonum omnino magis secundum naturam quam malum esse dicitur. Cum tot modis dicatur id quod est naturam, in primo significato sumptum hic uidetur, sicut ex subiecto exemplo colligimus. lapidem enim deorsum ferri naturam, inquit, ac propterea assuescere aliter non posse: uirtus uero neque hoc, neque secundo modo, ut dentes & barba, nullo nostro studio, sed ex assuetudine & doctrina acquiritur: ut & tertio modo, & maxime quarto secundum naturam sit. nam & idonei ad suscipiendam uirtutem & uitium naturam sumus & magis tamen parati, instructique ad uirtutem, quam ad uitium. Unde inquit, neque naturam, neque præter naturam uirtutes has in nobis acquiri, in quarto significato secundum naturam accipiens. non comparari autem naturam à nobis uirtutem, ita ut ab ortu congenita nobis amoueri amplius non possit, inde perspicuum est: quod nihil ex iis quæ ita naturam insunt, assuescere aliter præter naturam potest. lapis enim cum grauis sit, deorsumque feratur, nunquam ita assuesceret, ut ascendere sursum posset: quemadmodum neque ignis, ut deorsum delaberetur. at homines prauis moribus utentes, prauis, uirtutisque expertes euadunt. adde quod simul neque secundum naturam, neque præter naturam uirtutes esse eodem argumento ostendit, * neque enim quæ naturam insunt alicui, immutari assuetudine aliter possunt: mores autem alij aliter assuetudine efficiuntur: natura igitur esse minime queunt, neque quæ præter naturam sunt, assuetudine possunt comparari, lapis enim sursum ferri nunquam assuescet: at morales uirtutes assuetudine comparantur: præter naturam igitur non sunt.

* ὀδόντων
βλάσησις καὶ
γένεσις.

* μὴ δὲ τῶν
φύσεως ὄντων
ἢ ἐχόντων
τι, ἀλλ' ὡς ἐ-
θικαί.

Præterea eorum quæ naturam nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuum est: non enim ex eo quod sæpe vel uidimus, vel audiuius, sensus & uidentis & audiendi accepimus: sed e contrario, habentes usi sumus, & non habuimus postquam usi sumus. sed uirtutes accipimus, ubi prius fuerimus operati: quemadmodum

dum etiam in aliis artibus. quæ enim, vbi didicerimus, facere oportet, ea faciendo discimus. sicut enim ædificando ædificatores, cithara canedo citharæcedi efficiuntur: ita quoque iusta agendo iusti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus.

Non acquiri naturâ virtutes, hac quoque ratione demonstrat. * quæ naturâ in nobis sunt, eorum facultates & potentias prius quàm operationes accipimus: deinde ex ipsis operationes producimus. facultates autem hic habitus & aptitudines appellat, quæ in omnibus quæ naturâ insunt, anticipare consueuerunt. non enim ex eo quod sæpe intuiti fuerimus, vim inspiciendi acquirimus: sed eam prius habentes, deinde eius fungimur operatione. nam antequam facultatem videndi habeat, videt nemo: eodem modo in aliis sensibus, prius habeamus facultates necesse est, quàm exercere earum operationes possimus. In virtutibus verò contra habitus ex operationibus comparamus. quemadmodum etiam in artibus, quæ naturâ minimè sunt. Non sunt igitur virtutes naturâ. In vniuersum enim * quæ naturâ minimè facimus, sed doctrinâ & disciplinâ solemus acquirere, ea faciendo discimus: assuescendo enim habitû cõparamus: vt ædificando ædificandi artē, iusta agendo iustitiam: & cæteras virtutes simili modo. Quare efficitur, vt naturâ virtutes minimè sint.

Huic rei attestatur id quod in ciuitatibus fieri consueuit. legum latorum enim ciues assuesfaciendo bonos reddunt: hæc quæ est vniuscuiusque legum latoris voluntas. qui verò id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona respublica à mala differt.

Alia ad idem probandum confirmatione vtitur, ab optimis legum latoribus sumpta: quorum officium est, vt assuesfaciendo ciues suos probos efficiant. nam nulla opus esset assuetudine, si virtus eiusmodi esset, vt naturâ compararetur. hæc autem est vniuscuiusque legum latoris voluntas, idque propositum, vt assuesfaciant in his ciues, ex quorum diutina exercitatione virtutum habitus consequantur. qui verò id rectè non faciunt, id est, laude dignis operationibus ciues non instituunt, peccant, sineque frustrantur suo.

Accedit quod ex iisdem & per eadē omnis virtus & acquiritur, & corrumpitur. simili modo etiam ars: ex eo enim quod citharâ pulsant, & boni & mali citharistæ euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo quod ædificant benè, boni: ex eo quod male, mali efficiuntur. nisi enim ita esset, nullo opus esset doctore, sed omnes vel boni fierent vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque est. agendo enim quæ ad cõmercia hominum spectat, alij iusti, alij iniusti efficiuntur: agendo quæ in terribilibus rebus consistunt, assuescendoque vel cõfidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus. pari modo in iis quæ ad cupiditates & iras pertinent, temperantes alij & mansueti, alij iracundi & intemperantes fieri conspiciuntur: illi, quod hoc: hi quod illo modo in illis se gerunt. & (vt vno verbo dicā) ex similibus operationibus habitus fiunt. vnde operationes * qualitate quadam præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentiis habitus quoque consequantur. non igitur parum refert, sicne an sic, statim ab adolescentia consuescat aliquis: sed quàm plurimum: immo totum in eo penitus consistit.

Sequens hoc argumentum in principio quidem ad idem hoc confirmandum facit, quod virtutes morales naturâ minimè sint: sensim tamen in alteram quæstionem deducit. quærit enim deinceps quænam sint virtutes, bonæque actiones: id quod ex verbis ipsis cognoscere facile poterimus. sed prius quæ differentia sit, cum inquit [ex iisdem] & [per eadem] considerandum videtur. vel enim vt idem vtriusque his vocibus significet, ita dixit: vel quia fortasse cum [ex iisdem] dicimus, nõ solum id intelligere possumus, quod per easdem operationes, virtutes & fiant, & corrumpantur: verum etiam illud, quod eadem initia habeant, licet per eadem minimè acquirantur. Vnde vt planius hoc explicaret, ambiguitatemque; tolleret, cum prius [ex iisdem] posuisset. [per eadem] etiam

* ὅσα μὲν φύσει ἔχουσιν παρὰ φύσιν γίνονται, τὰς δὲ αὐτὰς μὲν τῶν προτέρων ἢ μεταξὺ τῶν ὑστέρων ἢ ἐνεργείας ἀποδιδομένη. * ἃ γὰρ δὲ μαθόντας ποιεῖ ταῦτα ποιεῖται μαθησάμενος.

* ποίως.

etiam subiunxit. cum verò, inquit, per easdem operationes virtutem omnē & acquiri & corrumpi, easdem genere accipiendum est: quippe cum & bonæ & prauæ operationes circa voluptatem eadem genere sint, specie autem diuersæ: ex bonisque temperantia, ex prauis intemperantia existat, simili modo in aliis virtutibus. Progreditur etiam ab artibus: ex operatione enim quæ eadem genere est, & boni & mali citharistæ euadunt. si bene assuescant, boni: si male, mali. Idem in aliis artibus contingit. Ita autem ratio colligitur: quod ex iisdem & fit & corrumpitur, natura minimè est: virtutes autem huiusmodi sunt: non sunt igitur naturâ virtutes: * ex iisdem enim operationibus & existunt & corrumpuntur, id est non fiunt, neque omnino existunt. corrumpi enim hic non ita sumit, vt virtutes iam existere ostendat, sed vt non esse, neque effici eas significet. Item, si virtutes quemadmodum artes, ex iisdem & per eadem & fiunt & corrumpuntur: artes autem per operationes acquisitæ, naturâ minimè sunt: neque virtutes naturâ acquiruntur: quippe quæ per operationes etiam ipsæ existant. si igitur naturâ non sunt virtutes, sed ex assuetudine comparantur, operationes qualitate aliqua præditas reddamus necesse est: id est vel bonas vel malas efficiamus.

Quod virtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. Cap. II.

Quoniam igitur præsens tractatio non est speculationis causa, quemadmodum alia: (non enim fit, vt cognoscamus quid sit virtus, sed vt boni efficiamur: alioqui nulla eius esset utilitas) necesse est, vt de actionibus, quomodo agenda sint, consideremus: * quippe cum in eis sita vis sit, vt habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, sicuti diximus.

Omnes ferè disputationes in philosophia, excepta morali & ciuili, contemplationi soli vacat. moralem verò, non vt cognoscamus rationes, addiscimus, sed vt boni efficiamur. de actione enim virtutum propositum eius primum est, secundum de speculatione. ideo necessarium esse, inquit, vt habitus consideremus: habitus autem appellat virtutes & vitia: atque ita progrediens in aliam quæstionem descendit, ac quales actiones eligendæ sint, quærit, atque ita inquit:

Agere igitur secundum rectam rationem commune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes sese habeat.

* Agere secundum rectam rationem commune est, actionibus videlicet & operationibus quibus est assuescendum. vt intelligamus eas actiones esse eligendas, quæ secundum rectam rationem aguntur. quænam autem sit recta ratio, postea dicetur, id est in sexto, vbi de prudentia agit: quæ ad alias virtutes tanquam geometrica quædam sese habet. * recta enim ratio à prudentia cum sit, actiones moralium virtutum definit, modumque, earum præscribit. illud autem aduertendum, secundum rectam rationem agere. non solum illis qui perfectas virtutes habent, ab Aristotele hic attribui, sed etiam illis qui non habent: quippe cum non tam illi agant, quemadmodum recta ratio præscribit, qui demonstratiuam habent rationem, quàm qui solummodo opinantur hoc esse agendum, illud minimè: atque vt ita dicam, qui quod sit aliquid, percipiunt: cur sit autem, ignorant.

Illudque prius concessum apud nos constet, omnem de agendis disputationem figura quadam, non autem exactè pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro subiecta materia rationes esse postulandas, quæque in actionibus versantur, vtiliaque; sunt, nullam habere stabilitatem, sicuti neque salubria, diceremus. Cumque vniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoque particularem esse manifestum est: quippe cum neque sub artem, neque sub præceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, subinde * opportunitatem obseruare: id quod in medicina & in gubernandi arte conspicitur. Verum licet talis præsens hæc tractatio sit, enitendum est tamen, vt ei succurramus.

Cum dixerit autem omnia secundum rectam rationem agi oportere, idque; vniuersalius paulo, neque exactè dictum aduerterit: (non enim quæ sit recta ratio, ita est notum, vt bis duo quatuor f. j. constituere,

* ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν ὡς γινόμενων εἰ γίνονται ἐφείρονται τὰτ' ἐστὶν οὐ γίνονται ἢ δὲ σωίς αὐτὰ τὴν ἀρχὴν ἔστω γὰρ τῶ φείρονται νῦν ἐπὶ τῶν ἡδὴ ἔστων ἀρετῶν ἐνεργεῖται. * αὐτὰ γὰρ εἰσι κερταὶ καὶ τὸ πολὺ γενέσθαι τὰς ἐξῆς.

* κοινὸν ταῖς πράξεσιν τε καὶ ἐνδουλεύεισιν δι' ὧν ἐδίδραμεν δὲ ἔτι ὑπάρχειν ἢ πρᾶττεσθαι αὐτὰς κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. * ὁ γὰρ ὀρθὸς λόγος ἀπὸ φρονήσεως ἂν ὀφείλει τε τὰς πράξεις τὰς κατὰ τὰς ἡδὴ καὶ ἀρετὰς, καὶ ἢ μέτρον αὐταῖς ἐπιτίθειν. * Temporibus rationē habere.

constituere, sed figura quadam adumbratur) iccirco ea rursus repetit, quæ in principio dixerat: * ὅτι λέγεται * pro subiecta materia videlicet suscipiēdas esse disputationes: quæ vero in actionibus versantur, atque vtilia sunt, nullam habere stabilitatē: sed aliās cōferre, aliās minime. vt bellum gerere modo vtile est: modo non. & in honestis simili modo: interdum enim fit, vt depositum reddere honestū sit: interdum non sit. immutatur enim hæc temporibus, personis, actionibus, locis, necessitatibus, atque id genus reliquis. sicut igitur neque salubria definiri satis exquisitè possunt. neque enim exactè in his licet dicere, quantam esse deambulationem salubrem, neque quantū esse cibum oporteat. propterea quòd interdum sanitatem afferunt, interdum non: ita neque ea quæ in actionem cadunt: atque eò magis, quòd particularia magis sunt. de eis enim neque artem tradere neque præceptionem vllam possumus: sed oportet, vt qui agunt, occasiones obseruent: atque vt res ipsæ postulerint, ita agant. quemadmodum in medicina, & gubernandi arte fit: in quibus cum neque uniuersales, neque particulares rationes satis exquisitæ sint: & medicus & gubernator sequi occasiones debet, iuxtaq; eas & mederi & gubernare. Atque ita quales actiones agendæ sint, * figura quadam ostendit: & simul in disputationem de virtutibus & vitiis sensim ingreditur: ita inquit: * τὴν τινὲν καὶ πρὸς γὰρ φῖ. *
 * ὅτι λέγεται *
 λέγομε-
 ναὶ ἀκριβέ-
 ας πρὸς τὰς
 ἑποκειμέ-
 νας ἕλας ἐξ-
 τέρει.

Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu & ab excessu corrumpi solere (opus enim est, vt in obscuris manifesta adducamus testimonia) sicut in viribus & sanitate conspiciamus. quæ enim nimium excedunt modum exercitationes, & quæ item deficiunt, vires corrumpunt: simili modo potus & cibi nimis vel copiosi vel tenues, sanitatem: moderata verò omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in temperantia & fortitudine & aliis virtutibus fit. qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam sustinet, ignauus: qui contra nihil omnino timet, sed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni voluptate fruatur, à nullaq; abstinet, intemperans: qui omnes fugit, quemadmodū agrestes, stupidus quidam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conseruari consuevit.

Quæ sint hæc res huiuscemodi, quæ ab excessu & à defectu corrumpi soleant, postea manifestat: cum inquit [sicut in viribus & sanitate conspiciamus] illud verò [opus enim est, vt in obscuris manifesta adducamus testimonia] interiectum in medium est. sunt autem virtutes tam corporis quàm animæ manifestiores, vt robur, & sanitas, de quibus nunc loquitur, tam nimias exercitationes inquit, quàm modicas robur corrumpere: simili modo sanitatem vel tenuiora quàm satis sit, vel copiosiora alimenta corrumpere: moderata autem conseruare, facere, & augere. Id quod in temperantia quoque & fortitudine, cæterisque virtutibus, moralibus scilicet, de quibus nunc sermo est, fieri eodem modo ostendit. qui enim semper ita operatur, vt omnia timeat, nihilque sustinere ac pati possit, ignauus euadit: qui verò assuescit nihil timere, sed temerè omnia adit, audax. in aliis quoque virtutibus similiter: fortitudo enim & temperantia, inquit, ab excessu & defectu corrumpitur. corrumpi autem, inquit, has virtutes non eò quòd iam existant: sed quia ab excessu & defectu prohibentur, quò minus possint existere.

At verò nō solum generationes, & incrementa, & corruptiones ex iisdem & ab eisdem efficiuntur: verum etiam operationes in iisdem quoq; erunt. nam in aliis quæ manifestiora sunt, res ita se habet: vt in viribus. nam & illud ex multi cibi sumptione, tū ex multis laboribus sustinendis cōparantur: & vtraq; hæc præstare maximè omnium robustus potest. Idem in virtutibus cōtingit: ex eo enim quòd abstinemus à voluptatibus, efficiuntur temperantes: & effecti temperantes maximè abstinere à voluptatibus possumus: pari ratione in fortitudine, assuescēdo formidanda cōtemnere, & sustinere fortes efficiuntur: effecti verò, maximè sustinere ac pati * terribilia possumus.

Neque solum, inquit, ab iisdem generationes & incrementa & corruptiones efficiuntur, verum etiam operationes in iisdem fiunt. id quod prius in corporis, deinde in animæ virtutibus à pertè declarat.

* φοβρά.

Virtutem

Virtutem moralem esse circa voluptates ac dolores. Cap. III.

Signum autem habituum sit vel voluptas vel * ægritudo quæ facta subsequitur. nam qui à corporis voluptatibus abstinet, si eo ipso gaudet, temperans: si dolet, intemperans est existimādus. qui item sustinet terribilia, & vel gaudet, vel certè non dolet, fortis: qui autè dolet, ignauus est. moralis enim virtus circa voluptates, doloresque versatur: quippe cum ob voluptatem mala agamus: ob dolorem verò ab honestis abstinemus.

* λύπη .i. dolor qui operatur
 conf. quibus.

Signum, inquit, virtutum & vitiorum superueniētem operationibus voluptatem, vel dolorem facere debemus. qui enim lætatur, cum abstinet à voluptatibus, temperans est: qui dolet, etiam si quàm maximè abstinere, intemperans: quippe qui ostendat se non ex electione, sed necessitate coactū abstinere. Idem in liberalitate cōsiderari potest: liberalis siquidem multo maiore afficitur gaudio, si det, quàm si accipiat. at qui dat quidem, sed ægrè tamen id facit, non liberalis magis quàm illiberalis appellandus est, cum verò, inquit, eum esse fortem, qui periculis subeundis vel gaudet, vel certè non dolet: ob id dictum videtur, vt * affectui humano aliquatenus esse indulgendum ostendat: vel quia in nonnullis fortitudinis operationibus satis omnino est, si aliquis non doleat: cum aut horrendis periculis sese exponit, aut fortiter pugnando vulnera accipit. moralis enim, inquit, virtus, circa voluptates doloresq; versatur. non propterea ait, circa voluptates doloresque versari virtutem, quia ex operationibus honestis consequi voluptas solet: sed contra hoc signum virtutes esse statuit, vt merito ob id voluptas subsequatur, quia virtus circa voluptates & dolores versatur. Dubitaret autem quispiam de morali virtute, quo modo circa voluptates doloresq; esse dicatur: nam intellectualem circa hæc minime versari manifestum est. versaturne igitur circa hæc tanquam instrumenta? vt tibia canendi ars circa tibias, fabrilis circa securim, vel ferram, & cætera eiusmodi? an potius tanquam circa subiectam materiam, quemadmodum musica circa modulationem & cantum, geometriæ circa magnitudinem negocium est? At enim illud minime cōuenit, vt voluptatem & dolorem virtutum instrumenta appellemus: non enim ipsis his tanquam instrumentis vtitur uirtus. magis igitur videntur tanquam subiecta hæc virtutis esse, perinde ac musica modulationes: quippe cum virtutis operatio circa affectus animi & actiones sit, eorumq; conuenientiam & æquabilitatem, non secus, ac musica circa modulōs contemperandos. vt affectus animi, necnon actiones ipsæ, vt diximus, subiecti & materiæ rationem habeant. Quoniam igitur ex omni affectu, sicut progrediendo dicit, consequi voluptas vel dolor consueuit: iure circa voluptates & dolores, tanquam subiecta, versari moralem virtutem dictum est.

* πάλιν ἀν-
 θρωπίνως
 πρὸς θεόν

Quapropter vt Plato, inquit, ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, vt is gaudeant, & doleant, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio est. Præterea si virtutes circa actiones & affectus sunt, & omnem affectum, omnemque actionem sequitur vel voluptas vel dolor: iccirco virtus circa voluptates & dolores versatur. indicant id punctiones, quæ per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri consueuerunt.

Virtus sanè peccatorū castigatrix est & correctrix: castigationes autè & curationes circa eadē versantur, circa quæ ea, quæ curantur peccata: versabitur igitur virtus circa voluptates & dolores in quibus peccatur. nam licet dolor & voluptas temperantiæ propriè vt materia subiiciatur, circa quam operationes eius sunt: alia verò virtutes diuersa quædam subiecta habeant, circa quæ operentur: quia tamen ex operationibus quoque illarum huiuscemodi affectiones subsequuntur, nihilo minus etiam ipsæ circa voluptates & dolores versari dicuntur. Platonis autem sententiā probat, quippe qui rectè censuerit ab adolescentia ita esse assuescendum, vt iis gauderemus & doleamus, quibus oporteret: vnde Platonicos eos demirari aliquis posset, qui impatibilitatem quasi Platonium quoddam decretum introducunt, voluptatemque damnant, ac tollere conantur. Virtutem verò moralem circa affectus & actiones esse perspicuum est. actiua enim cum sint virtutes morales, in actionibus operationes suas habent: atq; in hoc à contemplatiuis differunt. esse etiam easdē circa voluptates & dolores ita ostēditur. punctiones peccatorū quædam medicationes sunt: at medicationes per cōtraria efficiuntur: puniuntur autè peccantes dolore, voluptatūq; abstinentia ac

f.ij.

f.ij. detractione

* ἀρετὰ δὲ δὲ detractio: circa hæc igitur peccata sunt: * sed circa eadem sunt virtutes, circa quæ & peccata: circa eadem igitur virtutes quoque versabuntur. At vero illud quoque dubitatione dignum videtur: quo modo omnem affectum sequi voluptas vel dolor dicatur. Nonnulli duos hos maxime generales affectus ex sententia Aristotelis esse existimant: ita ut affectus in duos generali distributione diuidatur, voluptatem & dolorem, in quos postea reliqui omnes reducuntur: ut ira & timor in dolorem: fiducia in voluptatem: cupiditas partim in dolorem, partim in voluptatem: quatenus enim caret eo quod cupit homo, dolore: quatenus sperat se consequuturum, voluptate afficitur. sed si penitus desperet, tunc cupiditate dolor tanquam genus assequitur. hæc quidem opinio probabilitatem quandam in se habet, dubitationem tamen etiam ipsa admittit, refelli que potest. nam si conceditur in specie affectus voluptas quædam esse, & dolor: verbi causa, si cum vel ob nostram, vel ob amicorum felicitatem gaudemus, voluptas ea esse dicitur: & item dolor. cum aut ex nostris amicorum malis dolemus, quo modo ab his generalem voluptatem vel dolorem distinguemus: si enim eadem ratio omnis voluptatis est, ut voluptas nihil aliud sit, quam operatio secundum naturam sine villo impedimento: fieri nullo modo potest, ut duas esse voluptates dicamus, in genere vnam, alteram in specie: si quidem idem nomen, eademque ratio vtrarumque est: neque propria aliqua particularis huius definitio inuenitur. Nisi fortasse aliquis dicat, communem vnam esse omnis voluptatis, & item omnis doloris definitionem: diuisionemque ita faciat, ut affectus in duos maxime generales, hoc est, voluptatem & dolorem partiatur: atque ex voluptatibus alteras animales, alteras corporales statuatur: exque animalibus vnam æquiouocè cum genere voluptatem appellatam ita definiat, ut dicat esse diffusionem quandam animi ob nostros, aut amicorum successus: cum presentia esse, vel nobis vel amicis nostris bona opinamur: quæ etiam vniuoca sit, rationemque generis admittat, operatio cum sit etiam ipsa secundum naturam minimè impedita: æquiouoca verò in eo, quod nomen diuersum à genere nullum habet: alteram autem animalis voluptatis speciem fiduciam esse dicat, quæ voluptas ac diffusio animi sit ex eo, quod in nullum periculum nos incursumos, vel si incidimus, prospere euasuros speramus. reliqui etiam omnes quicumque, circa animalem voluptatem sunt affectus, voluptates animales hoc modo essent: quorum nonnulli penitus errantes sint, nonnulli autem si moderati fuerint, virtuti: si immoderati, vitio ascribantur. Idem in animali dolore faciendum erit: cuius generis operatio esse præter naturam definiatur: speciesque habeat: vnam, quæ indigentia vel defectio appellabitur, eritque ægritudo seu dolor ex nostris, aut amicorum infortuniis susceptus, cum presentia iam esse mala existimamus: alteram iram, quæ etiam ipsa erit ægritudo ex eo proueniens, quod mali aliquid præter dignitatem passos nos esse opinemur, cum iudicandi appetitione. timor etiam doloris species erit, qui ex mali expectatione oriatur. Atque hæc sunt, quæ ad tuendam illam generalem affectuum diuisionem dici possent. Verum si ita esset, oporteret ut alterum sub altero tanquam species collocaretur, & non inter se miscerentur & confunderentur: nam sicut animal in rationale & irrationale diuiditur, ita ut reliqua omnia vel rationis capacia, vel expertia omnino sint: neque ex irrationali & rationali quippiam constituitur: sic in voluptate & dolore, si generales affectus ponerentur, esset faciendum. Quocirca nonnulli minimè esse genera hæc dicunt, neque primam illam affectuum diuisionem admittunt, sed Aristotelem asserunt, ita dixisse voluptatem & dolorem affectus consequi, ut sanitatem rubor, morbum pallor solet. Vnde perpendenda esse res videtur. habet sane cupiditas missionem quandam cum voluptate & dolore: nec minus etiam ira. fit enim etiam ipsa cum voluptate & dolore. id quod Homerus quoque illis versibus ostendit, cum inquit:

Ira animusque viri, qui longe melle fluente

Dulcior, ut fumus, generoso in pectore gliscit. Sed melius est, ut paulo superius, quid sit affectus, quæque eius sint species, repetamus: ita enim fortasse fiet, ut voluptatem & dolorem esse aliorum genera quædam appareat. Stoici igitur affectum esse vehementem incitationem, vel appetitionem irrationalem opinati sunt, sumentes id irrationale quod rectæ rationi contrarium est: non rectè. non enim contrarium esse rationi potest, quod bonum est, virtuti que ascribitur. Quam potius eos homines damnare consueuimus & vituperare. qui moribus ita asperi, ac duri sunt, ut obtemperare ac moueri vix affectu villo queant. adde quod appetibilis animæ pars cum auferri omnino atque eripi hominibus non valeat, excoli ac modificari optimè potest: id quod in conuenientia æquabilitateque affectuum inter se fit. quod verò quædam animæ pars sit, quæ appetat & afficiatur, alibi excutiendum. apud veteres autem peripateticos nullam affectus definitionem reperimus. Ex posterioribus verò Andronicus affectum ita definit, ut dicat eum esse animæ irrationalem motionem ex opinione vel mali vel boni: irrationalemque hic sumit non quod rectæ rationi contrarium est, ut Stoici, sed quod ex irrationali animæ parte existit. At Boethus, affectum animæ motionem irrationalem esse, inquit, quæ magnitudinem quandam habeat: sumitque eodem modo etiam ipsæ irrationalem: sed illud addit [quæ magnitudinem quandam habeat] propterea quod alij quoque nonnulli parui

parui motus eiusdem huius partis cum conciliatione, vel alienatione aliquarum rerum efficiuntur, quos affectus appellandos ob paruitatem non censet. quia in re quam rectè sentiat, non video: omnis enim affectuosæ animæ partis motus, modo non lateat, quantumcunque sit, appellari *πάθος* id est affectus debet. Andronicus verò cum ex opinione boni vel mali, affectus effici dixerit, id videtur ignorasse, multos affectus ex sola imaginatione sine villo assensu & opinione existere: cui cum iucundum vel molestum aliquid apparuerit, affectus animi mouentur: ut non solum post opinionem, sed ante etiam quam opinemur quicquam, affectus fieri manifestum sit. indicant id maxime cupiditates. sæpenumero enim fit, ut statim vbi viderit quippiam aliquis, cupiditate vel boni vel mali, nulla præcedente opinione, afficiatur. sæpe item cõtingit, ut nulla prorsus alicuius opinione habita, quod bonum sit, motio eadem existat: ut cum ridicula aliqua ac facetosa oratione irrationalis animæ pars in nobis mouetur. tunc enim nullum existimamus bonum nobis adesse, sed à sola prorsus voluptate ac iucunditate afficimur. Interdum etiã ex opinione boni voluptas, sicut ex opinione mali dolor consequitur: dum anima ex eo mouetur, quod bonum iucundum, malum molestum est. Videndum igitur, ne ita potius definiendus effectus sit, ut dicatur esse irrationalis animæ partis motio à voluptate, vel dolore inducta: nam siue ex imaginatione, siue ex opinione proueniat affectus, prorsus ob voluptatem aliquam vel dolorem existit: id quod maxime generales affectus esse voluptatem & dolorem ostendit. Stoici verò generales esse affectus quatuor statuebant, voluptatem, dolorem, timorem, & cupiditatem: atque eos ita colligebant. quia enim omnes affectus ex opinione vel boni vel mali esse affirmabant: cum opinio presentium bonorum erat, voluptas: cum presentium malorum, dolor efficiebatur: cum bona futura expectabantur, cupiditas existeret, quæ aduentantis boni appetitio est: cum mala, dolorem eum subsequi dicebant, qui timor diceretur. Sed quærendum videtur, quo modo dolorem tanquam generalem affectum sumpserint, licet species doloris sit: eius verò oppositum, id est fiduciam prætermiserint, timor enim est ex expectatione mali proueniens ægritudo: neque mali cuiuslibet. non enim qui paupertatem expectat, timere dicendus est: sed timor maxime & propriè tunc videtur esse, cum periculosi alicuius mali, quod ad salutem spectet, expectatio est: cuius cõtrarius affectus fiducia est: cum vel nihil mali nobis euenturum speramus: vel si euenerit, eiusmodi tamen futurum opinamur, ut superari à nobis non difficulter possit. Adde quod iram quoque videntur præteriisse. dicunt enim cupiditatem eam esse, cum tamen cupiditas minimè sit. nam licet sub idem genus, hoc est, sub appetitionem ambo referantur: cupiditas tamen iucundi solius appetitio est: ira verò vindictæ ac retaliationis. tametsi parentes, cum filiis suis irascuntur, vindictam minimè appetere videntur: vnde fortasse ira communiter ita esset definienda: ut esse animæ motio diceretur, ab eo incitata qui iniuria affectis videatur. Sed hos iam omittamus: nam alia quoque plura dici de his hoc modo possent: sententiamque Platonis hac de re consideremus. Is cum alibi voluptatem & dolorem supremos esse affectus, ac generales ostendere videtur: tum maxime vbi de voluptate & dolore loquens, duos esse, inquit, hos fontes, qui ex altero in alterum influant: quasi velit significare hos duos affectus supremos esse aliorum omnium ac generales. Idem sex quandoque affectus connumerat, voluptatem, dolorem, timorem, fiduciam, cupiditatem, & iram: ea de causa, ut puto, quia hi maxime noti, celebresque habeantur. Enimvero à ratione fortasse alienum non erit, si voluptatem & dolorem maxime generales affectus asseruerimus: ut voluptas operatio sit secundum naturam non impedita: dolor contra, cum impedimur, ne secundum naturam operari valeamus: in quos reliqui omnes facillè reducuntur. species enim eorum primum erunt voluptas & dolor, eodem quoque genere nomine appellati: quorum altera diffusio ob presentiam rerum iucundarum: alter ob presentiam molestiarum, animi contractio est. deinde fiducia & timor: hic sub dolorem: illa sub voluptatem subiicietur. est enim fiducia voluptas cum nullum periculum euenturum nobis, vel si euenerit, euasuros tamen nos esse speramus: timor verò dolor ex terribilium rerum expectatione. Annumerare his affectibus etiam solent amicitiam & odium: non illam quidem amicitiam, quæ ex mutuo beneficiorum beneuolentia conflatur: quæ dispositio quædam est, sed eam qua anima amando moueri consuevit: cui odio prosequendi motio opposita est. amicitia quidem hæc cum sit conciliatio quædam cum re amata, in voluptatem refertur: sicut odium in dolorem. alienatio enim est odium & reiectio, dum videmus aut audimus rem quæ nobis est odio, vel quomodo-cunque in eam incidimus. Gratia item & ira referri inter affectus solet: quarum gratia in voluptatem reducitur, estque animæ motio, qua referre beneficium cupimus ei, à quo acceperimus: in qua sanè appetitione inesse voluptatem quandam necesse est. Ira autem ægritudinis dolorisque species est, cum iniuria affectos nos esse opinamur. nonnullas etiã alias affectiones inuenire possemus, quæ eodem reducuntur, ut indignationem, misericordiam, & inuidiam, in dolorem: item emulationem, id est obtrectationem, quæ ex æmulando & imitando oritur.

f. iij. Præterea

Præterea quemadmodum etiam prius diximus, omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior cō-

sequuntur, inquit, nonnulli voluptates sicut, & quando, & ubi, & quas non debent: & qui non debent, & non sicut debent. sicut non debent: si philosophus aliquis, aut quomodocunq; eruditus

De iisdem autem etiam indè esse manifestum poterit: quòd cū tria sint quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, vti-

Tria quæ in repudiationem cadunt, hoc est, pessima sunt, & fugienda, optimis enim opponuntur, inquit autem alios magis, alios minus actiones * ad regulam voluptatis & doloris dirigere:

Præterea voluptati repugnare difficilius est, quàm iræ, ut Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus versatur: quod enim

at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus versatur: quod enim benè fit, melius in eo est. quare propter hoc etiã circa voluptates & dolores totū negociū & moralis & civilis versabitur. qui enim benè his vtetur, bonus: qui malè, erit malus. virtutè igitur circa voluptatè & dolorem versari,

* η̄υφάμ.

* τῶν γὰρ ἡ-
μορῶν μέντοι
παθῶν ἔστι
ἢ ἀρετῆ ἀπά-
θια ἴσ, ἀλ-
λ' ἔχ' ἢ ἀ-
πῶς.

* καλονίζε-
ται γὰρ πολ-
λοὶ μάλλον
τῶν ἠδονῶν
ἀρετῶν κα-
λονίζεται τὰς
πράξεις καὶ
παραμέ-
την.

ab iisdemq; à quibus fit, & augeri & corrumpi, cum scilicet nō eodē modo existunt, nec non circa eadem operari, ex quibus ortū habet: satis dictū sit.

Argumentatio manifesta est. sicut enim artes circa difficiliora quæ in eodem subiecto sunt ma- gis expenduntur. verbi causa, fabrilis artis solertia in lignis asperioribus, & incongruentibus co-

Dulcior, ut fumus, generoso in pectore gliscit: superari eadem de causa difficulter potest.

Que inter iusta agere & iuste agere differentia sit. Cap. IIII.

Ubitaret autem quispiã, quo modo dicamus iustos iusta agēdo, tem- perata temperantes effici oportere. nam si agunt iam iusta & tempe- rata, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grammatica & musica, grã-

Ex grammatica, inquit, arte quæ in ipso est, id est ex proprio habitu qui est in ipso. quæ verò ex artibus proficiuntur, non similia esse, inquit, iis quæ ex virtute fiunt. nam in artibus opera quòd

Hæc verò ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit. ad virtutes autem cognitio parum, vel nihil valet: re- liqua non parum, sed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiã

At hæc electio, hæcque stabilitas immutabilitasque, propositi in artibus minimè requiritur ad ope- ris perfectionē iudicandam: sed satis est, si ille qui secundum artem aliquã operatur, cognoscat ac

* εἰ ὅσα δι-
σπαστὰ τερε-
τῶν παθῶν ἢ
ιατρικῆ ἐπι-
πέφται.
* εἰ δὲ ὁ σω-
τῆρον εἶναι
τῶν ἠδονῶν
ἡμῶν.

* διὸ αὐτὰς
κῆς ὁ ταῦτα
ποιεῖ εἶναι.
* Interpretes
ἔτι hunc locū
reposituit ἰ græ-
co codice, in
quo negatio
deest.

f.iiij. conferre

*οτι ταυτην...
*ουμω παν...
*ουσα πρ...
*φθουα.

conferre, * propterea quod morum praecipua vis in acquisitione habituum consistit : & quantum ad agendum attinet, nihilo amplius ex cognitione causae, demonstrationeque aliqua instruimur: licet alioqui non omnino nullam utilitatem consequamur. Nam logici est, rationem; praediti hominis, causas eorum quae agit, & scire, & reddere optime posse. cum vero, inquit, [A] alias artes consequendas &c.] videtur habitus communiori vocabulo artes appellasse. neque enim virtutes artes esse exiguas, id quod verbu[m] [alias] quod de eiusdem generis rebus dici consuevit, videretur significare, stimat, id quod verbum [alias] quod de eiusdem generis rebus dici consuevit, videretur significare, non agendo autem, etiam si cognouerit aliquis, dummodo non bene assuescat, ex virtuteque operetur: non modo probus non euadet, sed ne prope quidem ad probitatem consequendam accedet.

Plerique tamen cum haec non agant, ad disputationem confugiunt, putantque ita se philosophari, ac probos futuros: qui sane perinde faciunt, atque aegrotantes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum quae ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore unquam bene valebunt, dum ita curantur: sic neque isti animo, dum ita philosophantur, bene habebunt.

Cum superiora haec Aristoteles, quasi incitando atque exhortando ad actionem virtutis homines dixerit: eos deinceps reprehendit ac carpit, qui neglecta operatione verbis solummodo ac disputationibus virtutem exercent: quasi in eo philosophandi munus constitutum sit. ut quae sint honesta, quae turpia, quae expetenda, quae fugienda cognoscamus: in quo item iustitia, aliaque virtutes consistant. neque enim si scientiis id inest, ut habitus sint * immutabiles, idemque virtutibus inesse conspicitur: circiter necesse continuo erit, ut virtutes quoque, scientiae sint. non enim illa scientiae est propria definitio, ut immobilis, immutabilisque sit: nam id vitium quoque commune est, nonnullisque tam animae affectibus * qui auelli difficulter possunt, quam corporis: cuiusmodi est insania, & tabes. neque si habitus aliqui sunt, qui immutari a ratione difficulter queunt, continuo etiam erunt scientiae: proprium siquidem scientiae illud est, ut habitus sit cognoscendi per demonstrationem: atque inde firmitatem, stabilitatemque habet. quo modo virtutes non esse manifestum est.

De affectu, facultate, habitu. & habitum esse genus virtutis. Cap. V.

Post haec autem quid sit ipsa virtus, considerandum est. Quoniam igitur tria sunt, quae in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex iis esse virtutem necesse est. affectus autem voco cupiditatem, iram, excandescentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, aemulationem, misericordiam, ea denique omnia quae voluptas vel dolor consequitur. facultates vero seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, ut his omnibus afficiamur: id est quibus vel irasci, vel dolere, vel misereri possumus. sed habitus eos appello, quibus vel bene vel male ad affectus nos habemus: ut ad irascendum, si vehementer aut remissum, male: si mediocriter, bene. simili modo ad reliqua.

Quoniam qui aliquid definire vult, prius genus rei quam definit, debet assumere: inquit nunc quidnam virtutum genus statuendum sit. & quia animae virtutes in anima existunt, ea omnia quae in anima efficiuntur assumit: ut in eorum aliquo esse virtutes necesse sit. tria igitur esse, inquit, quae in anima efficiuntur, affectus, facultates, seu potentias, & habitus. animam vero hic eam dicit, in qua virtutes morales consistunt, hoc est irrationalem eam, quae rationi obtemperat: cuiusmodi est * quae appetendi vim habet. in hac enim ea quae hic commemorat, inesse conspiciuntur. affectus quidem appetitivae facultatis motio quaedam sensiva est, cum boni vel mali opinione: qui cuiusmodi sit, ipse cum affectuum quorundam exemplo supposito, tum eo manifeste declarat, cum inquit: ea denique omnia quae voluptas vel dolor consequitur. * nam etiam paulo superius & ex affectibus & actionibus voluptatem & dolorem consequi dixit: nec minus ex appetitionibus, propterea quod cum initia actionum sint, etiam ipsae existunt cum perturbatione. potentias autem & facultates eas appellat, quibus idonei dicimur, ut his afficiamur, id est capaces affectuum sumus. nisi enim facultatem suscipiendorum affectuum haberemus, essemus impatientes, affectibusque omnibus vacui. habitus eos dicit quibus ad affectus vel bene vel male nos habemus: bene, si mediocritatem in his seruamus, id quod est virtutis: male, si vel modum excedimus, vel deficimus, quod proprium esse vitij inquit.

*ορετικη...
*ειπε γαρ...
*ουσα πρ...
*φθουα.

Affectus

Affectus igitur, neque virtutes, neque vitia sunt: nam neque ex illis boni, vel mali dicimur, sed ex virtutibus, aut vitiis: neque ex illis laudari, aut vituperari consueuimus. non enim qui timet aut irascitur, laudatur: neque qui irascitur absolute, vituperatur, sed qui quodammodo ita afficitur: sed ex virtutibus & vitiis, & laudamur, & vituperamur. praeterea irascimur & timeamus sine electione: virtutes vero sunt electiones quaedam, aut non sine electione existunt. Ad haec, ex affectibus moueri dicimur, ex virtutibus vero & vitiis non moueri, sed quodammodo disponi. propterea neque facultates, & potentiae sunt: quippe cum neque boni, neque mali ob id dicamur, quod absolute agere possimus: neque laudemur aut vituperemur. adde quod facultate praediti, & potentes naturam sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, naturam minimè efficiuntur. si ergo virtutes, neque affectus sunt, neque facultates: habitus necessariò sunt. quid igitur sit virtus genere, ita dictum est.

Posteaquam tria haec, quae in anima fiunt, connumeravit: in quo ex his virtutes statuendae sint, considerat. pluribusque ostendit eas in nullo alio, quam in habitu esse collocandas: ita ut habitus genere sint, atque habitus optimi: ut deinceps demonstrat. propterea autem, inquit, ex virtutibus non moueri nos, sed disponi, id est, affectos quodam modo esse, quod est διακεία, quia ex quorundam opinione virtutes impatientes quaedam sunt, ac tranquillitates. [PROPTEREA neque facultates & potentiae sunt,] id est, ex iis, quibus virtutes non esse affectus demonstratum est, easdem minimè esse potentias ostenditur. neque enim ob id dicimur aut boni aut mali, quia absolute agere possimus. in nonnullis tamen exemplaribus non [agere] id est παράτη, sed [affici,] id est, παράτη reperitur. Boni autem, aut mali naturam non efficiuntur, sed electione: ea enim, quae naturam sunt, aliter immutari assuetudine nullo modo possunt. unde fit, ut neque naturam, neque praeter naturam sint virtutes, sed assuetudine comparentur.

De duplici mediocritate, & virtutis substantia. Cap. VI.

Portet autem, ut non solum ita dicamus, habitum esse virtutem: sed qualis nam habitus ea sit, quoque explicemus. dicendum est igitur omnem virtutem, & ipsum id cuius est virtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi virtus & oculus ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cum oculi virtute fiat, ut bene inspiciamus. simili modo equi virtus, & equum ipsum probum efficit, & ad cursum, gestandumque sessorem, ac iustinosos hostes idoneum. Quod si in omnibus ita se habet res, virtus quoque hominis nihil aliud erit, quam habitus, ex quo & bonus homo ipse efficietur, & bene opus suum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam esse manifestum poterit: si qualisnam sit natura ipsius virtutis, contemplemur.

Cum genus virtutis esse habitum definiat, differentias specificas, etiam exquirere vult. sed prius tamen communiorum quandam virtutis definitionem assignat: deinde eam priuatim homini accommodat. qui ei praecipuus scopus his in libris, ac finis est.

In omni igitur re continua, ac diuisibili aliud plus, aliud minus, aliud aequale accipere possumus: atque haec, vel quantum ad ipsam rem attinet, vel quantum ad nos. aequale autem inter excessum, & defectum, medium quoddam est. ac rei quidem medium id dico, quod ab utroque extremo aequè distat: estque vnum & idem omnibus. quantum vero ad nos, quod neque modum excedit, neque deficit: idque non vnum, & idem apud omnes est. verbi causa, si decem plura sunt, & duo pauca: sex media accipiunt quantum ad rem

ad rem: quippe quæ ex æquo & superent, & superentur. id quod secundum arithmeticam rationem medium est.

Cum superius ostenderit virtutes esse mediocritates: idem quoque nunc apertius demonstrat. inquit enim in omni re continua, ac secabili, amplius aliquid ac minus dari: sique id: necesse esse quoque ut aliquid concedatur, quod æquale sit. vbi verò hæc satis per se manifesta sumpsit: æquale deinde ad medium: plus & minus ad excessum & defectum refert: ut nominibus ita translatis commodè ad id quod vult, confirmandum descendat. * Argumenti autem conclusio talis euadit: in omni re diuisibili, & plus, & minus, & æquale sumere possumus: affectus autem & actiones diuisibiles sunt: in his igitur & plus & minus, & æquale etiam inuenietur. deinde cum sumit, scientias medium quod in ipsis est, * coniectare, virtutemque; omni scientia esse exquisitiorem: * colligit, virtutem quoque; medijs, quod in actionibus & affectibus est, esse coniectricè, atque, inde mediocritatè. Sed querendum videtur, quo modo, si in cõtinua ac diuisibili re hæc considerantur, in affectibus etiã & actionibus inueniri possint, in quibus virtus versatur: quippe cum affectus & actiones quantitates minimè sint: sed affectus qualitates sint, actiones sub qualitate etiam ipsæ referantur. adde quod voluptas quam affeetibus & actionibus consequi dicit, * præterquam quod neque ipsa est quantitas: in nullo tempore circa ipsam versatur: quemadmodum visio: ut neque quantum ad tempus attinet, admittere diuisionem possit. Huic dubitationi ita fortasse occurrendum est, ut dicamus voluptatem, licet in tempore essentia eius non perficiatur, esse tamen totam atque integram, in qualibet sumpti temporis parte: ut quatenus operationis naturalis perfectio, ac finis est, non sine tempore eatenus sit. præterea id perspicuum est, omni actioni, in qua versatur virtus, adiunctum esse tempus. quatenus igitur est in tempore, & tempus continuum est ac diuisibile, eatenus etiam ipsa diuisionem admittet. Item cum dixerit secundum affectus nos moueri, & motio quippe, quæ in tempore efficitur, diuisionem patitur: sequetur, ut affectus quoque in eo, quod motiones sunt, diuidi etiam ipsi possint. mouemur autem secundum affectus & vehementer, & leuiter. quinetiam actiones, vel motiones quædam sunt, vel per motiones existunt. Quoniam igitur morales virtutes circa actiones & affectus versantur: actiones verò & affectus cū motu fiunt & in tempore: tempus autem quantitas est & diuisibile, simili modo motio, quæ in ipso sit: sed in quantitate diuisibili plus & minus, & æquale inuenitur: efficitur proculdubio, ut in affectibus & actionibus, eadem diuisio reperitur.

Quantum ad nos verò, non ita est accipiendum. non enim si alicui decem minas comedere multum est, duas parum: sex ei Alipta comedendas præcipiet. nã fortasse id quoque ei, qui sumpturus sit, erit vel nimium vel parum: Miloni quidem parum: nimium autem ei, qui exercitationem incipiat. Idem in cursu & lucta considerandum est. Ita igitur vnusquisque scientiæ alicuius particeps excessum, & defectum fugiens, medium querit, atque eligit: ac medium quidem non rei, sed quod quantum ad nos medium est.

Medium in virtute, quantum ad nos considerari debet: id quod exemplo declarat. non enim si alicui decem minarum multum, aut duas parum sunt: sex ei præcipiet Alipta secundum arithmeticam proportionem: nam etiam hæc alicui erunt nimium, illi scilicet, qui primum incipit se exercere: alicui parum, ut Miloni. Milonem Crotoniatam intelligit, qui viribus & robore corporis adeo omnes superauit, ut taurum humeris gestans, per stadium ingressus fuerit. de eo enim illud fertur, quod cum domus, in quam cum sociis pythagoricæ disciplinæ causa ventitare consueuerat, * parte quadam repentino quodam casu subruisset, ita ut omnes iam iam esset oppressura: ipse confestim ruinosum parietem subierit, subnixusque; corpore tantisper labans tectum sustinuerit: quoad omnes incolumes fuerint egressi. tantum tamen virium robur arboris cuiusdam viribus resistere non potuit. cum enim fortè per syluam quandam iter faceret, vidissetque; * stipitem quemdam quem lignatores discindere nequiuissent, * cuneisque; adactis reliquerant: ipse viribus suis fretus eum aperire aggressus est: magnoque & manuum & pedum nixu nihil aliud effecit, quam ut dissilirent cunei. quibus excussis, lignum iterum magno impetu in se rediens eum vehementer constrictum tenuit: atque ita * prædam feris miserabilem præbuit: * huic igitur parum essent sex minarum, alteri nimium. nam in omni scientia medium non vnum est, sed quod vniciuique est accommodatum. verbi causa, sutor non vnum esse statuit mediocrem calceum: sed qui pedi meo aptus est, mihi est mediocris, qui excedit, maior, qui deficit, minor quam pedi meo conueniat. Idem in singulis artibus, singulisque personis consideratur.

Quod

* το δευτερον λεγομεν εστιν, i. summa illius quod dicitur est.

* σοφια εστιν, i. enigmatica insinuat.

* ελε η ηδονη προς το μη αινα ποσον και αχρονος κατ' αυτον γινεσθαι, i. ελε η ηδονη εν ε χρονω ουσου πληροται αυτης το ειναι ε χρονω. qui locus sic reponendus est, ut postrema orationi negatione addas, que in ueteri interprete etiam addita est, itaque lege εν χρονω.

* μέρος τι πεποννηκία. * κόρυμον. * κατεσφινάμενον. * δειπνον. * Plura narrat de Milone uetus interpret quam legatur in Græco codice.

Quod si omnis scientia ad medium spectans, atque ad ipsum sua opera dirigens ita opus bene absoluit: ut de bene absolutis operibus illud dici consueuerit, ut neque demi, neque addi quicquam posse fateamur: quasi excessus & defectus, quod bene est, corrumpat: mediocritas cõseruet. si boni igitur artifices, ut nunc dicebamus, ad hoc spectantes operantur: virtus verò omni arte exactior est, & melior, quemadmodum etiam natura: efficitur proculdubio, ut ea medijs coniectrix ac collimatrix sit.

Argumentum est à minori. si enim ars, quæ inferior est virtute, ad accommodatum vniciuique medium spectans bene opus suum exequitur: multo magis virtus, quæ omni arte melior, exquisitiorque est, idem faciet: sicut etiam natura. melior siquidem arte est etiam natura: ars enim imitatur naturam. sed virtus tamè adhuc melior est: quippe cum nihil aliud sit, quam naturæ perfectio: naturaque ipsa, quæ finem suum perfectè consequuta fuerit. Quod si ita est, efficitur, ut virtus medijs, quod ad nos spectat, coniectrix sit.

De morali loquor: hæc enim circa affectus & actiones versatur: in quibus excessus, & defectus, & medium est: ut & doleat & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur & misereatur: ac demum latetur & doleat magis & minus: atque; vtraque hæc, non bene. nam quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, & ut oportet, hæc facere, medium est atque optimum: id quod est ipsius virtutis. Simili modo circa actiones est excessus & defectus, & medium. at virtus circa affectus actionesque; versatur: in quibus excessus peccat, defectus vituperatur, medium verò & laudem, & rectam executionem consequitur. Hæc autè vtraque; ad virtutem pertinent. mediocritas igitur quædam virtus erit, cū medijs ipsius coniectrix, collimatrixque; sit.

De virtute morali autem intelligendum esse, inquit, quæ circa actiones affectusque versatur: in quibus excessus & defectus, & medium reperitur: * ut in intellectuali mediocritatè nullam esse ostendat. non enim oportet, ut mediocriter intelligamus, mediocriterque sciamus, excessumque in cognitione vitemus: sed quanto magis scire possumus, tanto melius est. mediocritas siquidem in affectibus, actionibusque esse debet, quæ medium, quantum nos spectat, ex ipsis eliciat. possumus enim timere & magis & minus, quorum neutrum bene se habet: possumus etiam mediocriter, id quod virtuti ascribitur: circumstantiasque; suas habet, ut quando oportet doleamus aut lateamus, & ob quæ, & cuius causa oportet, &c. in actionibus item est excessus & defectus, & medium. potest enim quis supra modum etiam pecunias expendere, si plus quam oporteat, largiatur: potest etiam in sumptu deficere, si minus quam debeat, expendat: potest & mediocriter, cum, & quantum & quale debet, seruatis quoque; alijs circumstantiis expendat: id quod ad virtutem pertinet. mediocritas igitur quædam, propterea est virtus, quia medijs scrutatrix, coniectrixque est.

Præterea peccare multis modis possumus: malum enim est infiniti, ut Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: rectè agere verò vno modo tantum licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile est. facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus & defectus vitij est, virtutis mediocritas. nam simpliciter bonus est, sed malus omnimodè.

Vitium in excessu & defectu, virtutem in mediocritate consistere, aliter conatur demonstrare: peccare enim, inquit multipliciter possumus, rectè agere verò vno tantum modo: hocque Pythagoreorum auctoritate confirmat. illi enim cum duos ordines statuerent, bonorum vnum, alterum malorum, in hoc multa & infinita: in illo vnum & finitum collocabant. nam cum dixisset [malum enim est infiniti] id est, ordinis illius: in quo infinitum ponebatur, ut Pythagorei coniectabant: addidit, [bonum autem finiti] utpote quod iidem illi opinabatur: postea paucis his interpositis orationem continuat [rectè agere verò, inquit, vno tantum modo] hoc enim refertur ad id quod dixerat, peccare multipliciter possumus. quia verò peccare multis modis licet, facile est id facere

* θεωρητικα ε ε μωρα χαρακτηριζονται. i. speculatiua disciplina nullo medio designatur

id facere. aberrare enim à scopo facile est, dum vel in dextram, vel in sinistram, vel in superiorem, vel in inferiorem partem iaculamur: at cum scopum ferire vnico tantum modo possumus, assequi id longe difficilius est: sic quoque rectè agere difficile est. hinc patet vitij excessum & defectum, virtutis verò esse mediocritatem: quippe cum mediocritas vna tantum sit, excessus & defectus duo modi vitiorum existant: quinetiam excessus vnusquisque contingere multifariam possit, cum vel augetur, vel minuitur, item defectus, cum vel minus, vel magis à medio ipso deficit, mediocritas verò nisi vno tantum modo existere non possit: vnum enim est medium, sicut dictum est.

Virtus igitur est habitus electius in mediocritate, quantum ad nos, consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, vt prudens præfiniret: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atque eo etiam quòd vitia alia deficiunt, ab eo quod fieri debet, alia exuperant, & in affectibus, & in actionibus: virtus verò medium & inuenit, & eligit.

Rectè assignatam esse hanc definitionem perspicuum est. habitus enim est, vt superius demonstratum fuit: electius, vt à scientiis distinguatur, quæ licet habitus etiam ipse sint, * causam suam tamen in electionem minimè referunt: in mediocritate consistens, partim vt circa quid negocium eius sit, explicetur: partim etiam vt à quibusdam affectibus separetur, qui in mediocritate quadam etiam ipsi consistunt, non tamen duorum vitiorum: vt verecūdia, & eiusmodi, sicut inferius etiam ipse Aristoteles ostendet. sunt enim laudabiles, & in mediocritate quadam constituti, non tamen virtutes, aut vitiorum mediocritates. addidit præterea, [IN MEDIOCRITATE quantum ad nos] vt eū seiungeret, à mediocritate, quæ in re cōsideratur. cū verò postremo subiungit, [QVÆ QVĪDEM mediocritas ratione præfinita sit] à vitiiis eam omnibus excludit. nam vitia quoque ex electione dependent, non tamen recta ratione præscribuntur, vt inde mediocritatis nomē sibi possint vindicare. ratio enim recta est, quæ mediocritatis terminum in actionibus præfinit, vt neque ceterius recedendum, neque vltius progrediendum nobis sit. atque hæc satis ad definitionis absolutionem, abundeque faciunt: reliqua explanationis causa subiiciuntur. nam quia dixit virtutem in mediocritate consistere, quæ ratione præfinita sit: qua ratione præfiniri debeat, exponit, ea proculdubio qua prudens præfiniret. de qua deinde mediocritate intelligendum sit explicat. cum inquit, duorum vitiorum eam esse, vnus per excessum, per defectum alterius: tum quo modo per excessum aut defectū vitia dicantur esse, declarat: eo scilicet, quòd in actionibus & affectibus vitia vel modum excedunt, vel ab eo deficiunt: [virtus verò medium ipsum, & inuenit & eligit.

Quapropter substantia quidem, & ratione, quæ quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod benè se habet: extremitas virtus est.

Quod hic sequitur, afferre quandam dubitationem potest. inquit enim substantia virtutē esse mediocritatem, quantum ad optimum verò attinet, atq; id quod benè se habet, extremitatem. extremitas enim esse ipsa virtutis substantia videtur, quippe quæ per mediocritatem inueniatur. sed sicut in demonstrationibus præcipua vis in causa est, quæ etiam medius terminus dicitur: ita quoque in definitionibus, si quis assumere eam potest, ob quam tale esse, id quod definitur, ostenditur: optimè quidnam sit vnumquodque, definit: qua de re in posterioribus resolutoriis satis dictū est. causa enim, vt vnaqueque virtus existat, in affectibus & actionibus mediocritas est. quod autē extremitas sit in eo, quod benè se habet, illud verò non dissimile iis est, qui ab ipso Aristotele συμπερασματικοί ὄντες, id est, conclusorij termini appellantur. exempli causa, cum definimus quid sit quadratio, cum scilicet mediam lineam in proportione, id est quadratoriam inuenimus: eiusmodi definitio causam reddit, quam ob rem quadratio fit: cum verò dicimus quadrationem esse, cum altera parte longiori figuræ æquale quadratum inuenimus: conclusionē afferimus. nam vbi demonstrat geometra, id quod à media linea laterum, altera parte longioris figuræ resultat quadratum, æquale esse figuræ, quæ ab eis ipsis lateribus continetur. inducit postea conclusionem hoc modo: quadratio igitur datæ figuræ, altera parte longiori quadratum inuenitur. Idem in virtutis definitionibus est. qui enim eam in affectibus & actionibus mediocritatem esse, inquit, is substantiam eius definit, curque virtus sit, explicat: qui verò extremitatem in eo, quod benè se habet, eam esse dicit, quasi conclusionem infert. nam quia in affectibus, & actionibus mediocritas est, ex eo fit, vt extremitas quoque in eo, quod benè se habet, existat. substantia enim virtutis in mediocritate consistens, illius extremitatis, quæ est in eo quod benè se habet, causa eius quodā modo est: vt hæc definitio, cum

* ἔστι τῶν
πρῶτων
αἰτιῶνται.

cum dicimus virtutem esse extremitatem, quasi conclusio sit: illa prior causam etiam cōtineat, ob quam extremitas ipsi aduenit: si in hunc modum dicamus. virtus est habitus electius mediocritatis, circa affectus & actiones, quæ recta ratione præfinita sit, ipsius extremitatis, quæ in eo est, quod benè se habet. Nonnulli verò sunt, qui dubitent, quo modo virtutes esse mediocritates possint. nā si neque excessus, neque defectus in affectibus, & actionibus præfinitus est: & eorū quæ præfinita non sunt, medium statui, ac sumi nullum potest: nullo modo virtus excessus & defectus, qui est in actionibus & affectibus, esse mediocritas poterit. neque enim vel audaciæ terminus aliquis præscriptus est, quousque progredi oporteat, vt audacia sit, vel timiditatis, & ignauiæ, vel alicuius ex aliis excessibus, & defectibus. Sed isti tamen non rectè videntur dubitare. nō enim medium est, quantum ad rem attinet, illud circa quod virtus consistit. nam id ab extremis æqualiter distat, neque esse vlllo pacto posset, nisi certo aliquo fine & termino extrema concluderentur. hoc verò circa quod versatur virtus, est respectu nostri medium, respectuque nostri neque excedit, neque deficit, sed mediocre est, ac moderatū: * sed si quod deficit, atque excedit, quantum ad nos nō difficulter inueniri potest: medium quoque, quantum ad nos attinet, facile percipitur. Huc accedit, quòd cum virtus duorū vitiorū, non duorum vitij terminorum mediocritas dicatur: locum non habet eiusmodi dubitatio: si dixerimus, si malus in excessu & defectu, præfinitum modum non habet, vt certo quodam fine terminetur: neque medium eorū certum esse vlllo modo poterit. non enim terminorū medium virtus querit, sed deflexionū, declinationumque, ad terminos. neque mediū hoc ex mistione extremorū mediū dicitur, vt * fuscum: non enim omnia, quæ media aliquorum sunt, ex eorū mistione cōstantur. nam in artibus mediū, & quod rectè se habet, nō mistio extremorum, sed additio & detractio efficit: id quod etiā in virtutibus contingit. bonorū præterea, & malorū medium, neque ipsum ex com mistione existit: neque * qui incipit proficere, ex probi & prauī confusione medius vtrorumque est: neque sex inter decē, & duo ex eo medius est numerus, quia ex vtrorumque contēpatione extiterit. sed neque in continuis mediū ex terminorum mistione efficitur: neque etiam circuli centrum eius figuræ medium est ex ambitus, seu circumferentiæ cōmitione. vt ex his omnibus pateat, esse nonnulla media, quæ non ex mistione extremorum, sed ex sua ipsorum quantitate media sint.

Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine, cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc, & huiuscemodi ita appellantur, quia non excessus ipsorum, aut defectus, sed ipsa mala sunt: vt nullo modo possit quispiam in ipsis rectè agere, sed peccare semper necesse sit: neque benè, aut non benè se gerat, dum quatenus & quando, & quomodo oportet, adulterium committit: sed dum absolutè vnumquodque horum facit, continuo peccet.

Non omnes affectus, neque omnes actiones admittere mediocritatē inquit: quia nonnulli affectus sunt, qui quando vt oportet, & quatenus, & erga quos oportet, seruatisque aliis conditionibus fiunt, in mediocritate cōsistunt: quando verò amplius quàm oportet, & erga quos non oportet, mouentur, & omnino circumstantias aliquas ex his transgrediuntur, in excessu sunt: sicut in defectu, cum deficiunt, minusque quàm debet aliquis afficitur. vt, si irascamur, quo modo, & quatenus, & erga quos oportet, mediocritas est: si amplius quàm oportet, & erga quos non debemus, excessus: si minus quàm oportet, & nō erga quos debemus, defectus iræ est. Idem in actionibus cōtingit. nonnullæ enim mediocritatem, & excessum, & defectū admittunt. vt, in dandis pecuniis possumus esse largiores quàm deceat, hocque ad excessum pertinet: possumus itē esse parciores iusto, quod est defectus: possumus etiā mediocritate vti, quod solius virtutis munus est. nonnulli verò affectus nonnullæque actiones, vt inquit, admittere mediocritatem non possunt, sed statim in nomine ipso prauitate præ se ferūt: vt maleuolentia, inuidia, impudentia in affectibus: in actionibus, adulterium, furtum, & homicidium. non enim inuenire inuidiā aliquā possumus, quæ aut mediocritas sit, laudemque, & homicidium, aut excedat modū, vituperationeque digna sit, sed absolutè omnis praua est: simili modo maleuolentia, & impudentia. Idem quoque in actionibus cōmemoratis manifestū est. neque enim in adulterio, aut homicidio, aut furto modus aliquis seruari potest, quò & rectè agere, & laudē consequi valeamus: sed absolutè quomodocumque ea faciamus, malum, & peccatū est. Neque moueri quispiam debet, si quandoque incidit, vt adulteria quædam laude digna esse videantur: quemadmodum si quis cum tyranni vxore rem habeat, eaque ratione ad tyrannū interficiendum, patriamque liberandam sibi

* ὡς εἰ τὸ
πρὸς ἡμᾶς ἢ
περὶ ἀλλόθεν
τε καὶ ἐνδεοῦ
μὴ εἶναι ἀνά
ρῆτον, ὡς ἂν
καὶ μέσον αὐ-
τῶν ἀλλήλων
ἂν εἴη.
* Φαίον.
* προκόπων

dam sibi viam patefaciat: non enim id adulterium est existimandum. neque de eo, nunc intelligit Aristoteles: sed quando intemperatiæ voluptatisque causa illegitimè committitur. sicut etiam homicidium non ille dicitur committere, qui quomocunque hominem occidit: nam posset etiam iuste aliquis id facere, hostem, aut latronem interimendo: sed qui iniuste & illegitimè occidit.

Perinde igitur est, ac si quis iniuste, ignaue, intemperanterque agendo ponendam esse mediocritatem, excessumque & defectum ceseat: nam hoc modo exuperationis, & defectiois mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectiois defectio inueniretur. Quemadmodum autem temperantiæ & fortitudinis, nullus est excessus, aut defectus, propterea quod mediū ipsum extremum etiam quodam modo est: ita neque illorum mediocritas vlla, aut excessus, aut defectus esse potest: sed vtcunque agantur, peccatum est. omnino enim neque exuperationis, aut defectiois mediocritas, neque mediocritatis exuperatio, aut defectio vlla est.

Vt hoc quod modo dixit, clarius ostendat Aristoteles, ad quosdam habitus transit, qui manifestè prauī sunt. sicut enim iniuste agendo, aut intemperanter, aut ignaue, nulla mediocritas reperitur, nullusque excessus, aut defectus: sed toti huiusmodi habitus prauī sunt, ac peccat: ita in superioribus commemoratis actionibus, neque excessus aut defectus, neque mediocritas est. Sed querendum videtur, quo modo in iniuste agendo, & ignaue, & intemperanter, non esse mediocritatem, neque excessum, neque defectum dicat: cum remissio & intētio, in his ipsis vitiis manifestè cōtingat. esse enim ignauius, & iniustus, & intemperans, alius magis, alius minus potest: vt hac ratione nihil vetet, quo minus & exuperationis exuperatio, & defectiois, defectio reperitur. Verum excessus & defectus, in vitiis duobus modis consideratur: vno, in ipso eodem vitio: cū vel magis, vel minus excedit, vel magis, vel minus deficit: altero respectu mediocritatis, & virtutis. priore modo fieri potest, vt dū intenduntur & remittuntur vitia, alia, aliis magis & minus, vel excedant, vel deficient: atque ita exuperationis exuperatio, & defectiois defectio concedatur. si secundo modo intelligamus spectando ad mediocritatem, exuperationis esse excessum & defectum, nulla ratione poterit, ita enim fieret, vt in ipso vitio, quod absurdū est, mediocritas, & virtus existeret. nō est igitur neque exuperationis exuperatio, neque defectiois defectio. Idem ex virtutibus quoque cognoscere licet. Quemadmodum enim intemperantiæ, & fortitudinis, & in omni demū virtutis mediocritate inuenire excessum, & defectum minimè possumus: propterea quod mediocritas ipsa, extremitas est, quantum ad id quod bene se habet, certamque habet præfinitionem: ita quoque, in vitiis, neque excessus, & defectus, neque mediocritas est: sed quod ex vtraque parte virtutis constitutum est, alterū est totum excessus, alterum defectus. Temperantiæ autem, & fortitudinis * solius mentionem facit, & non aliarum virtutum ea de causa: quia maximè necessarij, & naturales affectus sunt, atque eiusmodi, qui maximè auxilio indigeant, in quibus hæc virtutes versantur: earumque vsus in vita latissime patet. Cæterū sicut affectus quidam, & actiones nonnullæ probitatem non admittunt: nunquid ita quoque alij inueniuntur, tam affectus, quam actus, qui e contrario prauitate prorsus careant? nonnulla sanè etiam huiusmodi inuenire difficile nō est. vt indignatio est, & verecundia inter affectus, quæ laudè merentur: strenuitas, & tyrannicidium inter actiones, quæ probitatem, vel nomine ipso præ se ferunt.

Mediocratum inter duo extrema dispositio. Cap. VII.

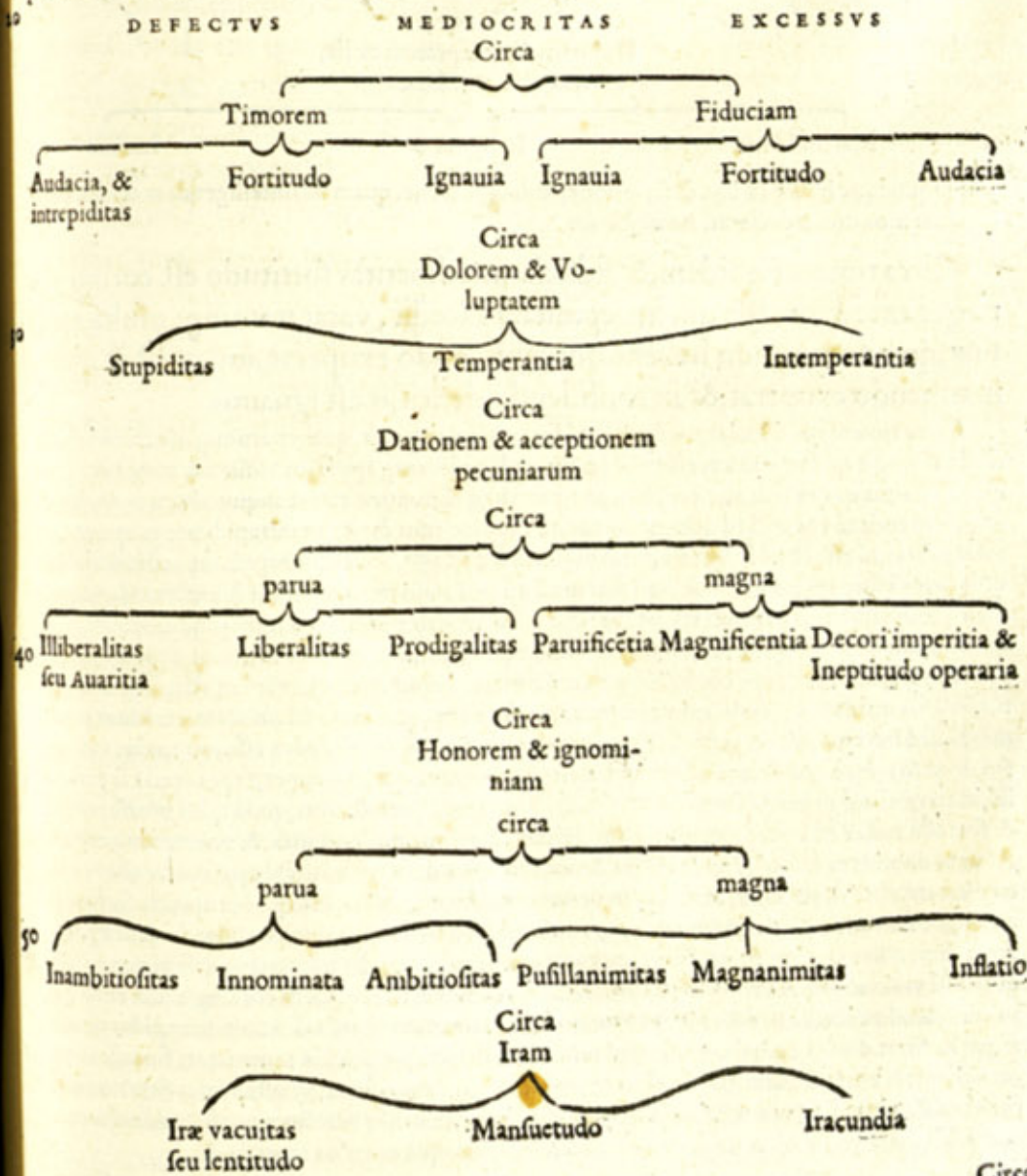
At verò non oportet solum vniuersaliter hæc dicere, sed particularibus etiam accommodare. quæ enim de actionibus fiunt disputationes, si vniuersaliter tractantur, communiore: si particulariter, veriores sunt. circa particularia enim actiones versantur, quibus consentanea esse debent, quæ dicuntur.

Quoniam vniuersaliter de virtute iam dixit, quod mediocritas sit: vult nunc singulas virtutes, & vitia describendo virtutem mediocritatem, vitia alterum excessum, alterum defectum esse sigillatim ostendere. Cur verò dicat communiore esse disputationes, quæ vniuersaliter tractantur, inde esse manifestū poterit: quod in scientiis, quæ propriæ scientiæ sunt, non ex particularibus fides sit demonstrationes enim fiunt ex vniuersalibus, & his, quæ ex vniuersalibus ostenduntur & fidem accipiunt. Geometra enim triangulum, tres angulos habere æquales, duobus rectis, non ex particularibus

particularibus triangulis probat, inductione hoc modo vtens: hæc triagula figura tres angulos æquales duobus rectis habet: & hæc item nihilominus, & singulæ aliæ particulares: iccirco vniuersale quoque illud enunciatur verū erit, quod omnē triangulum idem habere, inquit. sed e contrario demonstratione vniuersali, hoc ita esse confirmat. In actiuis verò vniuersalium comprobatio ex particularibus sumi consuevit. vt in medicina fit: in qua calidum remittere, ac relaxare, frigidū contrahere, & condensare, ex particularibus confirmatur. item * veratrū bilem purgare ex eo cognoscitur, quod ex particularibus aliquis eius sumptione fuerit purgatus. Eodem modo in virtutibus faciendum est. non enim sufficit, si virtutē esse mediocritatem vniuersaliter dixerimus, sed oportet, vt vnamquæque etiam ex virtutibus persequamur, eamque esse mediocritatem ostendamus: alioquin vana erit omnis vniuersalis tractatio, nisi singulis, ac particularibus fuerit accommodata. iccirco descriptionē virtutū, vitiōrumque, quæ vtrinque singulis adiacent, faciendam esse censet, cum inquit.

Sumenda igitur hæc, ex descriptione sunt.

Videtur enim his verbis, nihil aliud significare, nisi descriptionem quandam esse subiungendam, in qua affectus, quæ virtutum subiecta materia est, collocati, propriam quisque virtutem, & vitia per excessum, & defectum exorietia supposita habeat: quo virtutem esse mediocritatem, definitionemque eius, quam superius posuit, vnicuique sigillatim esse accommodatam, per inductionem cognoscamus. ad hoc enim cōfirmandum solummodo hæc videtur descriptio fieri: nam quæ maiore aliqua tractatione indigent, repetita oratione postea in sequētibz libris, diligentius explicabit. Descriptio autem subiungi in hunc modum posset.

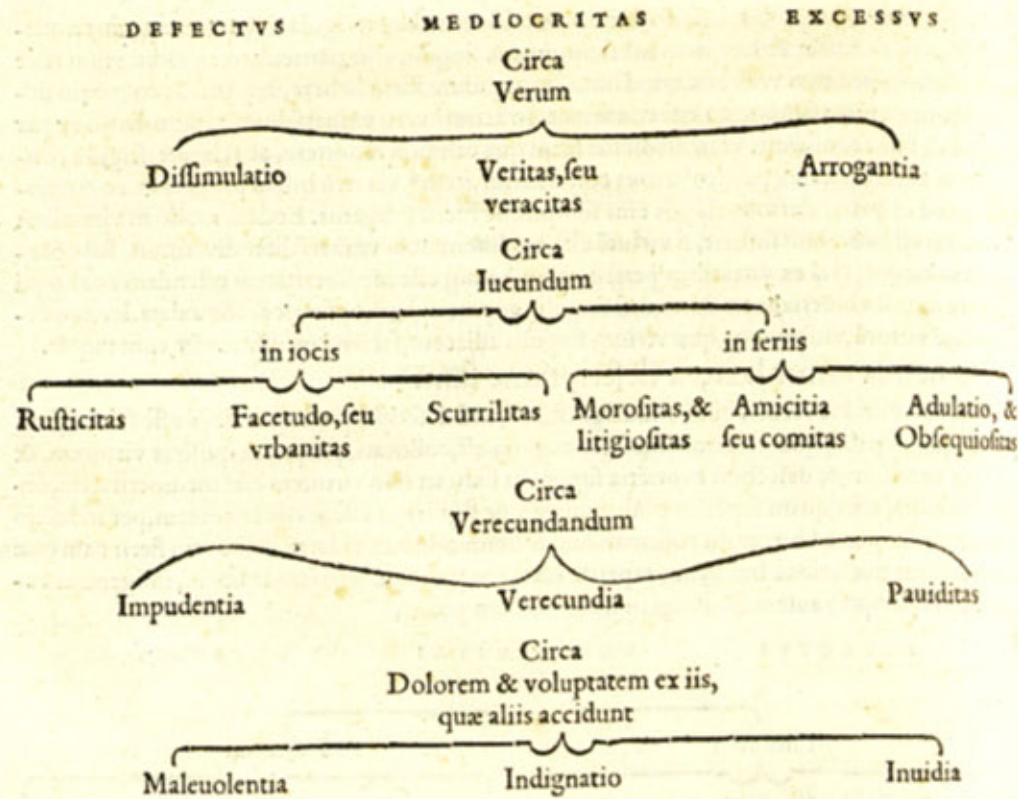

*ἐπιπέσοις.

*πρώτου.

Circa

Vnumquodque igitur ex hac descriptione, & designatione, quam subintelligendam censet, breui quadam monitione declarat, ita inquit:

Circa timores quidem, & fiducias, mediocritas fortitudo est. eorum verò qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim sunt, quæ nomen non habent. qui confidendo exuperat, audax est. at qui, & in timendo exuperat, & in confidendo deficit, is est ignauus.

Circa timores & fiducias, mediocritatē fortitudinem ponit, quæ vtrarumq; affectionū mediū eligit, atq; agit. qui verò in excessu collocatur, audax plerunq; appellari cōsuevit. nunc tamē duos quosdā statuit qui excedant, alterū in non timendo, quē nomine carere inquit: alterū in confidendo, quem audacē vocat. Sed quo modo vacare nomine cum dicit, qui intrepiditate exuperat, cum intrepiditas, id est, ἀφοβία vitium, vitio præditus ἀφοβος, hoc est, intrepidus appellatur? fortasse quia prius vsurpatū nomen hoc non fuerit. nā quoniā nulli inueniebantur huiuscemodi, neq; nomen quodpiam vitio inditum est. est autē qui vitio hoc laborat, ille qui nihil omnino timet, ne ea quidem, quæ supra hominē sunt: vt terræmotuum, ac fulminum terrificos aliquos impetus. nam in plerisq; quæ accidere sæpe consueuerunt, etiā fortis intrepidus est. qui verò in vitio hoc cōstituitur, insania quadam, vt ita dicam, correptus, ne ea quidem, quæ hominū naturam excedunt, pertimescit: sed intrepidus, atq; immotus omnia excipit. quanquā etiam audax esse intrepidus videtur, sed diuerso tamen quodam modo: * audax enim præterquā quod nō timet, exponit etiā se periculis, in terribiliaq; præceps fertur: at intrepidus in eo tantū consideratur, quod nihil prorsus timet. & fortasse audax est etiam intrepidus, intrepidus verò non omnino audax, & præceps in pericula. At verò duobus excessib⁹, intrepiditati, & audaciæ, duos defectus minimē opponit, vt alter in intrepiditate, alter in audendo deficiat: sed vnum tantū, quæ ignauia est: atq; id propterea forsitan facit, quia cū ille qui excedit in timendo, in confidendo deficiat, & qui in confidendo deficit, profusus in timendo exuperet, mutuaque reciprocatione hæc cū timido conuertantur: fieri non potest, quin nisi vnū vitium ex vtriusq; his constituatur. In audaci verò non idem contingit: non enim qui in confidendo excedit, & deficit in timore, continuo est audax: nam esse etiam intrepidus potest. atque ita fit, vt duo in excessu, vnum verò tantum in defectu vitium hic inueniatur. fortasse etiam ob id tantum vnum in defectu hic vitiiū oppositū duobus excessibus, vt ostenderet fieri non difficulter posse, vt sicut in vna mediocritate vnū excessum, vnumque defectum constituimus: ita quoque si diligenter velimus considerare, duos defectus, duosque excessus reperiamus.

* ὁρῶσι δὲ καὶ θρασυτέρη πρὸς τῷ ἀφοβῶσι τὸ καὶ ἀλόγως ἰτνην καὶ πρὸς τὰ διενα.

Circa

Circa voluptates verò, & ægritudines non omnes, sed corporales, atque eas maximē, quæ in tactu existunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia est: excessus intemperantia. at quia non admodum inueniri consueuerunt, qui in voluptatibus deficient, iccirco neque nomen aliquod huiuscemodi homines adepti sunt: sed stupidi appellentur.

Circa dolores & voluptates non omnes, sed corporales esse, inquit, temperantiā mediocritatē, neque etiā circa corporales omnes, sed eas tantū, quæ tactu percipiuntur: vt cibi, & potus, vt venereorū. circa dolores verò, minus versari hæc virtutē, quā circa voluptates, propterea dicit, * quia à voluptate magis, quā à dolore, & temperantia, & vitia ei opposita formā accipiunt: operatioq; ipsius temperantis, circa voluptates præcipua est: dum quod in ipsis est medium, eligit. in eo autē circa dolores etiam esse dicitur, quod ob absentia voluptatum minimē dolet. excessum ὁ intemperantiam vocat. defectum carere nomine, ea de causa inquit, quia nō admodum inueniantur, qui in voluptatibus deficient. ipse tamen hos ἀνωδιότους, id est, stupidos, sensuq; carentes nominat.

* μάλλον ἢ ἡδονὴν εἶδὼ ποιῆται σωφροσύνην. τὰ κολασίαν

Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas est liberalitas: excessus, & defectus, prodigalitas, & illiberalitas, seu avaritia: in quibus contrario modo excedunt, & deficient homines: prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contra excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nunc figurā quadam, ac summatim dicimus, hac ipsa breuitate contenti: postea accuratius de iisdem pertractabimus ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoque sunt dispositiones, è quibus mediocritas magnificentia est. nam magnificus à liberali eo differt, quod ille circa parua, hic circa magna versatur. excessus est decori imperitia, seu indecorū, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quæ vitia differunt etiā ipsa ab iis, quæ circa liberalitatem sunt: quo modo verò differant, posterius dicetur. At verò circa honorem, & ignominiam mediocritas est magnanimitas: excessus inflatio, quæ dicitur: defectus pusillanimitas. Sicut autē magnificentia liberalitatem correspondere diximus, vt in eo ab illa differret, quod circa parua versatur: ita magnanimitati, quæ in magno honore versatur, alia quædam virtus correspondet, cuius circa parua officium est. fit enim vt sicut oportet, honor appetatur: & magis etiam vel minus, quā oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitiosus: qui deficit, inambitiosus dicitur: medius nomine vacat. dispositiones quoque ipsæ innominate sunt: ambitiosi tantum, exceptā, quæ ambitiositas dicitur. hincque euenit, vt extremi de media sede decertēt. & nos quoque medium interdum ambitiosum, interdum inambitiosum vocitamus: & modò ambitiosum, modò inambitiosum laudamus. Quā de causa verò id fiat, in sequentibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modò quo cœpimus, pertractandum est.

In dandis accipiendisq; pecuniis medium eligit liberalis: at vtriusq; extremi in vtriusq; his peccant. nam licet prodigus quemadmodū, inquit, in erogando excedat, & in accipiendo deficiat: illiberalis verò contra in dando deficiat, excedat autē in accipiendo: interdum tamē absolute prodigalitas excessus, avaritia defectus appellatur. est enim circa vtraq; vt dictum est, liberalitas, dationem, & acceptionem: magis tamen in datione virtus hæc elucet: quippe cum in ea præcipua suam operationem exerceat: nam acceptio ex conditione liberali contingit, si videlicet magna aliqua indignitas opprimatur. in quo igitur præcipua est liberalis hominis operatio, in eo excedit prodigus, & deficit illiberalis. Sed quia de virtutibus his, & vitiis in sequentibus libris diligentius pertractaturus est, diffusius quoq; nos de singulis his suis locis plura disseremus: nunc pauca hæc sufficiant.

Circa iram igitur excessus, & defectus, & mediocritas quoque est: sed cum

g.j.

cum nominibus ferè careant, medium mansuetum, mediocritatē mansuetudinem vocabimus. ex extremis verò ille qui excedit, iracundus sit, & vitium iracundia: qui deficit, iræ vacuus: & defectus, iræ vacuitas appelletur.

Post magnanimitatē de mansuetudine differit, eò q̄ etiam ipsa circa honorē versatur. castigat enim iram mansuetudo, atq; id per ignominiam: vnde merito post magnanimitatē collocatur, & non post fortitudinē: licet fortudo circa iram, sicut hæc quoq; existat. Quamquā fortasse nō circa iram, * si rectè dicere volumus, versatur fortitudo: nam si ita esset, iracundi fortes essent, vel audaces: id quod minimè est. timidi enim ob pusillanimitatē maximè iracundi conspiciuntur. præterea si fortis ob iram esset fortis, cum ira sit vindictæ mutuatq; offensiois appetitio, efficeretur, vt fortitudo non per sese, sed ob aliud quid esset virtus: at hoc absurdum est: non est igitur ira, quæ fortem hominem faciat. Quærendum autem est, quomodo mediocritatē circa iram, & excessum, & defectum nomine carere dixerit, cum tamen & mansuetudo, & mansuetus à Platone, aliisq; antiquis philosophis nominetur: & tam iracundia, quam iracundus antiquum nomē sit: ira vacui item ac lenti, id est, ἀόργητοι nonnulli à Græcis semper antea fuerint appellati. sed hoc nō iccirco, inquit, quòd hæc nomina ab ipso fuerint innouata, nihil enim præter ἀόργησις, hoc est vacuitatem iræ finxit: sed quia licet essent etiam apud veteres hæc nomina, in aliud tamē significatum ab ipso hic translata sunt: nam cum mansuetudo diceretur virtus ea, qua tranquillo ac quieto animo aliquis est, neq; quicquam irascitur: ipse in eum sensum hoc vocabulum deflexit, vt mediocrem dispositionem circa iram significaret: cum & quando oportet, & vt oportet, cæterisque circumstantiis seruatis, vel irascitur quispiam, vel non irascitur: mansuetumq; præditum hac virtute nominavit. Cum item iracundus ille appelletur, qui naturalem quandam irascendi procliuatatem, aptitudinemq; habet: ipse ad illum transfert hoc nomen, qui habitu eo præditus est, vt supra modū irā corripatur. defectumq; iræ vacuitatem vocat. præterea in aliis virtutibus vitia minimè inueniuntur, quæ ab affectibus denominata sint, circa quos versantur. In fortitudine enim qui deficit, ἀδλός, id est ignauus: qui excedit, audax vocatur. nam licet audax, qui græcè θρασύς dicitur, à fiducia nomen habere videatur: ea est græcè θάρσος: non ita tamen est. immutatum enim fuit, & pro θρασύς θρασύς dicitur. nō secus etiam in temperantia qui excedit, non voluptuosus, sed intemperans, qui deficit, stupidus nuncupatur. simili modo in cæteris. at in mansuetudine, cum habitus per excessum, & defectum ab affectibus fuerint denominati, merito nomine vacare dicti sunt.

Sunt autē etiam aliæ tres mediocritates, quæ similitudinem quādam inter se habent, sed tamē differunt: cum enim circa sermonū, actionumq; communionem omnes versentur, in eo sunt dissimiles, q̄ vna circa verum quod in ipsis est, aliæ circa iucundum, negocium suum habent: quod quidem iucundum duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus vitæ commerciis consistit. Dicendum igitur, de his quoque est, vt magis in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, extrema verò, neq; recta, neque laudabilia, sed vituperatione digna haberi. ex his verò pleraq; nomine etiam ipsa vacant. sed tentandum tamen, sicut in cæteris, nomina quoque his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio possit.

Cæterarum virtutum operationes exceptā iustitiā exercere per sese vnusquisque potest. verbi causa, temperans, non solum in societate aliorum, verum etiā secum ipse valet temperanter se gerere, dum in victu, in vestitu, in reliquis, quæ ad vitam traducendam spectant, virtute hac vitur: potestque id in agendo etiam tantum, sine vlla loquutionis occasione præstare. Idem in fortitudine, & liberalitate, aliisque virtutibus contingit. nam & liberalis esse, per se vnusquisque potest, dum circa sese, vt debet, pecunias expendit: & fortis, dum neque terretur aduersis, neque secundis rebus facile perturbatur. Iustitia verò licet in commerciis vitæ omnino versetur, fieri tamen potest, vt etiam ipsa sine loquutionis necessitate exercentur. at verò hi tres habitus, de quibus nunc agit, id est, veritas, amicitia, & facetudo in communitate loquendi spectantur: vt in ipsis enumerandis manifestat Aristoteles, dum inquit.

Circa verum igitur, qui mediocris est, verax: mediocritas ipsa veritas, seu veracitas nuncupetur. fictio verò si in maius quid, quam re vera sit, tendit, arrogantia, & qui eam habet arrogans: sin in minus, dissimulatio, quique ea est

est præditus, dissimulatio appelletur.

Cum verum honorabile, maximeq; affine natura philosophiæ sit: circa ipsum nonnulli recte se gerunt & re & verbis: nonnulli peccant, atque errant. sed in re quidem inæqualitas ipsa satis manifesta est. qui enim neque magis neque minus quam par sit, sua aut * extollit aut deprimat, est mediocris. In verbis vero quo modo laudabilis sit, qui mediocritatem in veritate eligit, considerandum: quippe cum vbiq; & semper verū dicere eligendum sit, nullaq; in hoc mediocritas seruanda esse videatur: * an fortasse aliquando dacio quoq; vti oportet, vbi id medicamento ac remedij, vt inquit Plato, vicem obtinet? quin etiam prædicare de nonnullis etiam vera quando non oportet, & apud quos non oportet, absurdum est: vnde qui in his redundat, malus atque * arrogans erit, non solum, qui in maius quid mentitur. an non dicit eum veracem, qui circa veritatis mediocritatem versatur, sed qui circa verum, virtutem ipsam, mediocremque habitum adeptus est. qui sanè ille est, qui verum seruat, neque id vel excessu, vel defectu peruertit, ac vitiat. an illum veracem appellat, qui ea, quæ sibi insunt in hominum consuetudine, ita vt sunt, & verbis, & factis ostendit: neque maiorem in modum quam oporteat, extollit, neque minora quam sint, efficit, propterea quòd antepone omnibus veritatem consuevit? ex vitis verò fictionem in maius, qui excessus est, tam verbis, quam factis arrogantiam vocat, quique ea est præditus, arrogantem. cum enim, prius ἀλαζόνες apud Græcos dicerentur, id est, arrogantes, qui vel diuinationem, vel versutiam, vt sophistæ, & omnino præstigiatores profitebantur: ipse significatum huius nominis ad eos transtulit, qui quomodocunq; bona, quæ in se habent, vltra quam verum sit, extollunt. qui verò sibi detrahunt, minusque quam habent, verbis præ se ferunt, malos etiam ipsos esse dicit, dissimulatoresq; appellat: quippe cum omne mentiendi studium prauitati coniunctum sit. nonnulli tamen sunt, qui dissimulationem, quam εἰρωνείαν dicit, non esse vitium putent, dissimulatorem fuisse Socratem asserentes. sed fortasse minimè fuit dissimulatio Socrates: id quod argumento etiam eo constare potest, quòd à nullo ex amicis, sed à quibusdam aliis ingenium eius ignorantibus vt Thrasymacho, & Menone, hoc dissimulatiois, id est, * εἰρωνοῦ nomine fuerit appellatus. dicebat enim, vt par erat, se nihil esse, nihilque scire, dum humanam sapientiam diuinę compararet: id quod in Platonis defensione etiam continetur. vel fortasse ita modestè de se loquebatur, non mentiendi studio, sed euitandæ inuidiæ causa: quod cū sit, dissimulationi minimè videtur ascribendum. possumus quoque ita dicere, vt duos dissimulationis modos statuamus: vituperabilem alterum, cum mendacium affectamus: alterum elegantię, ac modestię similem, cum ne inuidiosè de nobis loquamur, nostra imminuere consueuimus.

Circa iucundum verò, si est in ioco mediocris facetus, & dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea est præditus, scurra: qui autem deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipsa habitus dicitur. si est in cæteris vitæ commerciis, qui sicut debet, iucundus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob vtilitatem aliquam suam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusq; iniucundè se gerit, litigiosus quidam, & morosus appellatur.

Ex reliquis duabus mediocritatibus, quæ circa iucundum versantur, altera in ioco est: quippe cum iocetur etiam probus vir, sed mediocriter tamen, atq; ita, vt secum versantes oblectet, neminē offendat: vocaturq; huiuscemodi virtus facetudo, & qui ea est præditus, facetus. cuius excessus scurrilitas est, cum quis supra modum ridiculis, ac iocis, neque vt debet, neque apud quos debet, vitur: sed modo risum moueat, omnes præscriptos terminos transgredi minimè veretur. defectū verò in hoc rusticitatem vocat, cum quis omnē profus iocum fugit, ac reiicit. Altera mediocritas in reliqua iucunditate vitæ consistit, appellaturque amicitia, cum amicus suauiter, ac iucundè pro loco, ac tempore amici consuetudine vitur: in qua cum aliquis supra modum amicitiam simulat, vultq; & semper, & in omnibus iucundè se gerere, si nullum emolumentum inde sperat, obsequiositas ipse habitus, quicunq; eum habet, obsequiosus: si lucri causa id facit, adulatio, & ipse adulator nuncupatur. Qui verò per defectum peccat, litigiosus dicitur, & morosus.

Sunt quoq; in affectibus, & in iis, quæ circa affectus sunt, mediocritates quædam. verecundia enim virtus quidem non est, sed laudatur tamen: simili modo verecundus, nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atq; excedens quidem, quasi pauidus, qui in omnibus

* ἐξείρων ἢ
σουτέλων.
* ἢ ἐσιμ ὅτι
δὲ καὶ τῶ
χθόνει χειρ-
δὲ αἰσὶ φαρ-
μάκου εἰδὲ
καθὰ τὴν τλά-
τῶν φουσίμ.
* ἀλάζων. i.
ιατῆτορ. uct.

* εἰρωνὸς δὲ
νάμλος μὲν
ποιοῖσαι τὴν
λέγων δὲ μὴ
διώκοιτο. ἀ-
λάζων δὲ τὸ
τῶν εἰρωνοῦ.

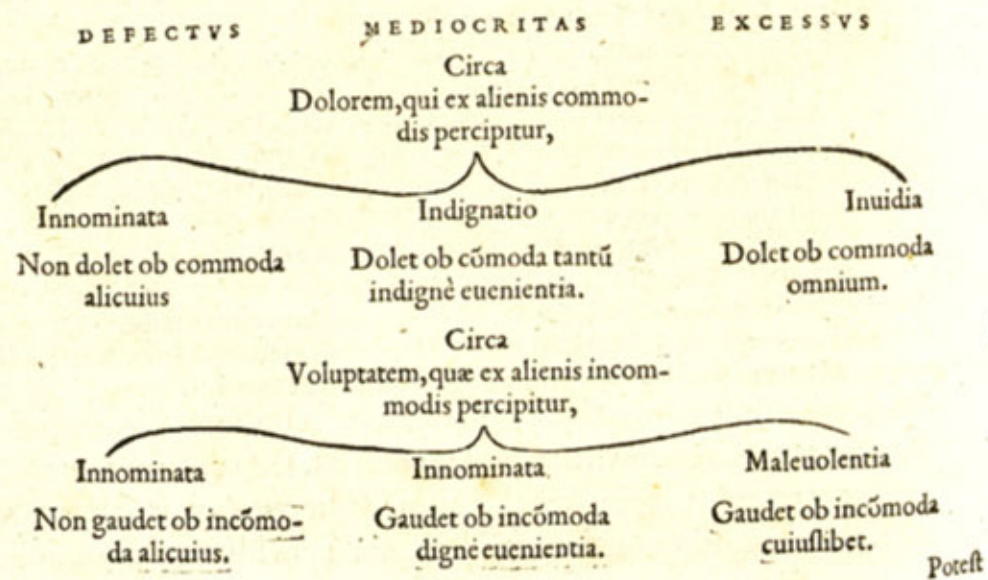
verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens: mediocri-
verecundus appellatur.

Quærendum videtur, quo modo cum superius dixerit, quantum ad effectus attinet, neque laudari
quempiam, neque vituperari: nunc esse affectus quosdam inquit, qui laude & vituperatione digni
sint. Sed verecundiam, & indignationem, earumque excessus, & defectus non absolute affectus, sed
dispositiones quasdam rectas, vel pravas circa affectus solos consistentes ita appellat: ut laudabiles
quidem sint, non tamen virtutes. virtus siquidem non circa affectus solos, sed circa actiones quoque
versatur. ut fortitudo circa timores, & fiducias consistens, qui affectus sunt, in certando tamen, &
agendo conspicitur. hæc verò mediocritates, de quibus nunc agit, in ipsis tantum affectibus, & non
in actionibus existunt. ut verecundia & verecundus mediocri: pauidus verò, qui in omnibus ve-
recundatur, hac affectione exuperans: qui in verecundando deficit, impudens.

Indignatio quoque invidiæ mediocritas est, & malevolentia: qui quidem
habitus circa illam ægritudine, & voluptatē versantur, quæ suscipitur ex iis,
quæ aliis contingunt. indignabundus enim dolore afficitur, cum aliquos pro-
spera fortuna indignè uti videt. invidus verò hunc excedens ex omnibus do-
lorem percipit. at maleolus tantum à dolendo deficit, ut etiam gaudeat.

Indignatio quoque affectuosa mediocritas ægritudo quædam est, ex indigna improborum prope-
ritate suscepta: excessus cuius est invidia, quippe cum invidus ex omnibus aliorum prosperitatibus,
siue dignè, siue indignè contingant, dolore afficitur. in defectu autem maleolum statuit, quæ ἰδι-
χαρένιακον vocat, id est, letantē ob mala: eò quod tantum abest, à dolendo ob aliorum calamitates, ut
ut etiam gaudeat. Sed enim dubitaret quispiam, quo pacto indignatio invidiæ, & malevolentia esse
mediocritas possit. ad eundem enim videtur pertinere, ut & ob bonorum prosperam fortunam doleat,
& ob eorundem adversam lætetur: id quod etiam ipse Aristoteles in rhetoricis ostendit. qui enim
dolorem ex bonorum prospero successu suscipit: is proculdubio etiam ex bonorum infortuniis læ-
tabitur. quod si ita est: invidia & malevolentia, ad eundem enim pertinebunt, nullo modo inter se
ut excessus, & defectus distabunt. si verò hæc non distent, neque indignatio esse earum mediocritas
poterit. adde quod neque in defectu esse ipsius maleoli dispositio videtur: sed in excessu. nam si
mediocri ob prosperam fortunam eorum tantum dolet, qui indignè boni aliquid consequuntur,
& exuperans ob prosperam fortunam cuiuscumque, nullo habito defectu dolet: qui deficit, procul-
dubio is esse debet, qui ex nullius prospera fortuna etiam si indignus sit, dolorem vllum concipit.
Quocirca considerandum illud est, an excogitanda altera quædam mediocritas sit, quæ indigna-
tioni correspondens circa voluptatē versetur, eiusque hominis sit, qui ob adversa gaudeat, quæ me-
rito improbi patiuntur: cuius nomē tamen non inveniatur: circa quam maleolus, id est, ἰδιχα-
ρένιακον, quasi lætabundus ob mala dixeris, excedat: quippe qui malè omnibus velit, ut non tam
malorum, quam bonorum etiam calamitatibus oblectetur: qui verò deficit, etiam ipse nomine caret:
sitque ille qui ex nullius infelicitate lætetur, etiam si indignè aliquibus contigerit: hoc modo.

*ἐπιλυπος
λυπηρός.

Potest tamen etiam maleolus perinde, atque invidus * indignabundo esse oppositus: quippe qui
quibuslibet malis lætetur, in gaudente excedat. nam etiam ipse Aristoteles, in hunc modum
videtur, & invidiæ, & malevolentia mentionem fecisse. cum invidum dicat ob cuiuslibet prospe-
ram fortunam dolere, maleolum ob cuiuslibet adversam lætari: neque supra modum dolere, & im-
moderate lætari, eiusdem esse videatur.

*νεμεσιτι-
κῶν.
*ἀμετρώς ἢ
δραδύ.

Ac de his quidem alius erit differendi locus. de iustitia quoque, quia non
simpliciter dicitur, postea distinguemus. ac de utraque quo modo medio-
citates sint, explicabimus. de virtutibus item rationalibus simili modo.

Quia iustitia circa communium distributionem est habitus, & æqualitatis pro dignitate vni-
cuiusque distributivus, & inæqualitatis, quæ in commerciis ab exuperatione iniquitateque proue-
niunt, emendativus, & propterea longiore indigebat oratione: de ea quo modo mediocritas sit, in
sequentibus se dicturum pollicetur.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione. Cap. VIII.

Cum tres autem dispositiones sint, duo scilicet vitia, per excessum unum,
alterum per defectum, & virtus una, quæ mediocritas est: omnes om-
nibus quodam modo opponuntur. extrema enim & mediæ, & inter
se contrariæ sunt: media verò extremis. nam quemadmodum æquale si mi-
nori comparatur, maius, si maiori, minus euadit: ita quoque mediæ habitus,
tam in affectibus, quam in actionibus, si ad defectus spectemus, excedunt:
si ad excessus, deficient. fortis enim respectu ignavi audax: respectu audacis
contra ignavius videtur. simili modo etiam temperans, si ad stupidum refe-
ratur, intemperans: si ad intemperantem, stupidus. item liberalis ad avarum
comparatus, prodigus: ad prodigum verò, avarus. vnde efficitur, ut extremi
medium ad alterum uterque expellant: & fortem quidem timidus audax,
audax timidum vocet. atque in aliis simili modo.

Benè, inquit, quodam modo, & non simpliciter: si enim simpliciter opponerentur, unum vni
contrarium non esset. Quodam modo igitur omnes hi habitus omnibus, & non simpliciter op-
ponuntur. nam quatenus sunt contraria, plurimum inter se distant: & iis, quæ plurimum inter se
distant, extremum obicere consueuimus. nam cum ab vno extremo ad alterum per actiones, af-
fectusque pertransimus, primo in medium, postremo in alterum extremum deuenimus. iccirco
excessus defectui, hac ratione contrarium est: medium verò, ut æquale quoddam intercedit, oppo-
niturque extremis non, eò quod plurimum ab ipsis remotum sit, proximum enim est, ut etiam ip-
se, inquit, extremisque similis, quam alterum extremum alteri: sed in eo oppositio eius est, quod
medium moderatum extrema immoderata: medium definitum, extrema indefinita sunt. quippe
cum medium definitum semper ac moderatum, quantum ad nos attinet, scilicet, non quantum ad
rem, capiatur: extrema autem immoderatum, atque indefinitum. vnde extrema medio, tanquam
immoderationes opponuntur. facilius siquidem est ab excessu ad defectum, & e contrario à defe-
ctu ad excessum: quam ab alterutro horum ad medium pertransire. in eo enim quod immodera-
tiones sunt, sicut communicationem inter sese habent, ita medio repugnant, atque aduersantur:
id quod constare inde potest: quod ignavius facilius audacter quid aget, quam fortiter. Atque ita
fit, ut ex moderatione, & immoderatione extremorum cum medio, mediique cum extremis re-
pugnantia sit: ex defectu verò, & excessu extrema ipsa inter sese opponantur: atque iccirco omnes
omnibus quodam modo, & non simpliciter aduersantur.

Cum hæc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se,
quam cum medio contrarietas est. quippe cum longius à se mutuo, quam
à medio distent.

Dubitandum videtur, an rectè dictum sit, maiorem extremis inter se, quam cum medio esse
contrarietatem: nam si quis ita leuiter consideret, virtutem vitio maxime oppositam esse arbitra-
retur: si tamen excessum, & defectum, qui in vitiis sunt, diligenter perpendamus, facile maiorem
vitiis inter se, quam cum virtute distantiam esse inueniemus. ob excessum enim & defectum extre-
morum

g. iij. morum

morum, prodigus auarum, & item avarus prodigum magis sibi cōtrarium putat, quā liberalem: quippe cum liberalis remissior vtrisque esse videatur. ad hoc verò confirmandum tribus argumētis vtitur Aristoteles: comparatione, cum inquit:

Quemadmodum magnum à paruo, & paruum à magno abest longius, quā alterutrum ab eo quod æquale est.

Sicut magnum à paruo, magis distat, quā vtraque ipsa ab æquali: ita quoque excessus à defectu, quā à mediocritate longius abest: à simili, cum subiungit:

Adde quod nonnullis extremis, cum medio esse similitudo quædam videtur, vt audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati, cum liberalitate. at extremis inter sese maxima est dissimilitudo.

Quippe cum medium magis simile extremis sit, quā ipsa inter sese extrema. ab ipsa postremo contrariorum definitione, cum ait:

Quæ verò maximè à se mutuo distant, contraria esse definiuntur: quare fit, vt magis cōtraria ea sint, quæ magis distant. Iam verò medio in nonnullis defectus, in nonnullis excessus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaquā audacia, quæ est excessus, sed ignauia, quæ est defectus, magis aduersatur: temperantiæ item non stupiditas, quæ deficit, sed quæ excedit, intemperantia magis opposita est. Id verò duabus de causis euenit: vna est ex ipsa re: nam quia propius est, & similis medio alterum extremum: iccirco non id, sed contrarium magis opponimus. vt quoniam similior esse fortitudini propiorque audacia videtur, ignauia verò dissimilior: ignauiam fortitudini, magis opponimus. quippe cum ea: quæ magis à medio distant, magis contraria esse videantur. atque hæc vna ex re ipsa causa est.

Cum contraria esse ea definiuntur, quæ quā longissimè à se mutuo absunt, excessusque & defectus à se quā longissimè distare perspiciantur: facile fit, vt extrema, in quibus excessus, & defectus inest, magis contraria inter sese esse consiteamur.

Alter est ex nobis ipsis. ad quæ enim nos natura quodam modo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria videntur, verbi causa, ad voluptates naturā magis sumus affecti, iccirco ad intemperantiā sumus, quā ad modestiam procliuios. hæc igitur magis cōtraria esse dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quæ est excessus, temperantiæ magis contraria est.

Benè dictum est, ea magis contraria etiā virtuti esse, ad quæ nos sumus procliuios. nam quæ nobis, eadē & virtuti magis aduersantur. aduersantur autē nobis ea, ad quæ animo sumus procliuios: sicut etiam corpori magis contrarij sunt morbi, ad quos scilicet, procliue corpus est.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt. Cap. IX.

Virtutem igitur moralem mediocritatē esse, atque id quo modo: mediocritatemque esse duorum vitiorum, quorū alterum per excessum, alterū per defectū sit: necnon eiusmodi eam esse, propterea quod medijs coniectrix est, quod in affectibus, actionibusque existit: satis dictum est. iccirco probum esse etiam difficile est: quippe cum in vna quaque re medium inuenire sit difficile. vt circuli mediū depræhendere non cuiuslibet, sed scientis solummodò est: sic quoque & irasci, & dare pecuniam, & sumptus facere cuiuslibet est, & facile: at cui, & quantū, & quando, & cuius causa, & quo modo oporteat eadem hæc facere, non cuiuslibet, neque facile est: siquidem rectè facere, & rarum est, & laudabile, quemadmodum etiam honestum.

Quam

Quam difficile sit medium inuenire, exemplo docet: mediumque ipsum, quod in re constitutum est, sumit. circuli enim medium depræhendere, non cuiuslibet esse inquit, sed scientis: vt ostendat sanè, si in iis medium inuenire difficile est, in quibus vnum, & idem medium semper apud omnes permanet: idem in agendis rebus inuenire longè esse difficilius, in quibus nullum certum medium, sed prout vnicuique conuenit, diuersum ac varium est. Vnde etiam cum inquit, [virtutem moralem esse mediocritatem, atque id quo modo] idem hoc videtur significare. quo modo enim mediocritas hæc intelligenda sit, ostendit: non in re, scilicet, sed quantum ad actionem nostram spectat.

Quocirca oportet eum, qui mediū coniectare vult, primū à magis contrario recedere, quemadmodum etiā Calypso ita monebat, Sic procul à fumo, atque vndis cohibere carinam Sis memor. ex extremis enim alterum magis, alterum minus peccabile est. Quoniam igitur medium assequi ita exquisitè difficile est: secunda, vt inquit, nauigatione minima ex malis sumenda sunt. Id autem erit eo maximè modo, quo diximus. Spectandum verò est, ad quæ nos procliuios simus: quippe cum alij ad alia naturā propensi sint: id quod ex voluptate, & dolore, qui nobis euenit, facile perspiciemus: atque in contrarium nos ipsos abstrahendum. nam si procul à peccando nos ipsos remouerimus, ad medium deueniemus. id, quod qui ligna distorta dirigunt, facere consueuerunt.

* His verbis Aristoteles ostendit oportere, vt vnusquisque se ipsum in moribus assuefaciat. nam educatio, atque institutio, ab infantia esse penes alios videtur. Possimus verò etiam adulti nos ipsos assuefacere, præsertim cum sciamus virtutis habitus non posse sine huiusmodi assuetudinibus vilo modo comparari. assuetudines autem voluntariæ sunt, & in nostra potestate constitutæ: ceteræ hæc exercitatio, voluntaria quædam assuetudo, è nobisque, ipsis proueniens. Vnde efficitur, vt is quoque qui ab infantia benè fuerit assuetus, à libera voluntate minimè excludatur: vt voluntate non necessitate virtutem consequutus esse videatur. Carmina verò hæc, quibus Vlysses monetur, vt à fumo, & vnda nauim arceat, Circe apud Homerum inquit, non Calypso. fumo & vnda hic Aristoteles extremum id comparat, quod fugiendum est: quod etiam magis peccabile appellat, quod medio magis est cōtrarium, nullamque cum eo habet cognationem. nam minus peccabile est, quod medio simile aliquantulum est, in quo minus peccamus. cui scilicet, dum assuescimus, ab altero recedentes primum debemus accedere.

In omnibus autem à iucunditate, & voluptate maximè cauendum est: non enim de ipsa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerunt, id nobis quoque erga voluptatem faciendum est: in omnibusque voce illorum erga ipsam vtendum. si enim ita à nobis ipsam dimiserimus, minus peccabimus. Hæc igitur facientes, vt summatim dicam, maximè medium assequi poterimus.

Voluptas autē in omnibus maximè vitanda est: erga quā ita nos gerere debemus, sicut Troianorum proceres erga Helenam: qui eius conspecta pulchritudine apud Homerum ita dicunt:

« Quod fortes pro tam formosa coniuge Achivi,
« Dardanidæque simul tanto discrimine rerum
« Bella gerant: tantosque diu perferre labores
« Nil veriti, tam longa suorum funera cernant:
50 « Mec mirum cuiquam, nec succensere decorum est.
« Nanque hæc cœlicolas præstanti corpore diuas
« Atque oculis, atque ore refert. sed sic tamen ipsa
« A nobis procul hinc, quanuis sit pulchra, recedat:
« Ne præsens nobis, nostrisque nepotibus obsit.

Hoc exemplo monet Aristoteles voluptatem esse fugiendam, non eò quod deformem, ac turpem eam esse cognoscamus: quæ enim turpitudini gratia inesse potest, quæ prima statim fronte odio sui deterrere omnes consuevit: sed ob suauitatem, ac pulchritudinem declinandam esse, g.iiiij. ac repu-

* συμφορῶν ὅτι δοκεῖ αὐτῶν, καὶ δι' αὐτῶν τῆς ἐπιζήτησιν ἰσορροπίας, quod videtur ei aliquis per se assuefieri.

* ἀμαρτωλὸ τῶν.

* ποία γὰρ χάρις ἴστω τῶν αἰσθητῶν ἀποσοφισμῶν ἔχει, αὐτόθεν τ' ἀγαθὸς τοῦ ὄντος. i. que gratia est rem auersari, que ita turpis est, ut omnibus ex se odio sit.

ac repudiandam: ne iucunditate eius perinde, atque Helenæ formosa specie illecti, ceu præstigiis quibusdam decipiamur: breuique ac momentanea fruitione, in longam aliquā miseriam incidamus.

Quamquam id fortasse difficile admodum est, & præcipuè in particularibus, ac singulis. non enim facile definire possumus quo modo, & quibus, & ob quæ, & quatenus irascendum sit. nos nanque interdum eos qui deficiunt, laudamus, & mansuetos vocamus: interdum qui exasperantur, infensique sunt, viriles appellamus. qui verò parum à rectè agēdo, siue ad maius, siue ad minus declinat, non vituperatur: sed qui multum excedit: is enim minimè latet quousque autem, & quatenus reprehendendus aliquis sit, definiri ratione non facile potest.

Posteaquam omnia hæc dixit Aristoteles: postremo id quod semper aliàs solet, etiam nūc subiungit: non posse inquam, hac de re exactè quippiam definiri: nihil enim statui à sensibilibus diuersum potest. vnde id genus quoque argumentationum emanauit, quas acruales ab aceruo, id est *σπερτας* Græci vocant. si quis enim quousque diues sit existimandus aliquis, præfiniat, vt videlicet decem talenta possideat: interrogabitur, quid? si drachma vna è summa ea detrahatur: quid si duæ, quid si tres, quid si quatuor? eritne etiam diues? erit, inquit. quid si quinque, quid si sex? atque ita gradatim progredi poterimus, quoad nihil è decem talentis penitus diuiti ei relinquamus. Ita de caluo & aceruo captiosa hac interrogatione vti consueuerunt: vt calua interrogati uncula quoque ipsa, non secus, atque acerualis nominetur. caluus, inquit, vnusne capilli defluxu caluus efficitur? minimè. nunquid duorum? nunquid trium? & sic deinceps. simili modo de aceruo, exempli causa tritici. si penes vnum tritici granum aceruus neque est, neque dicitur: vnum id toties minutatim, vel addetur, vel demetur, quoad vel aceruus sine vilo grano, vel innumerabilia grana, sine aceruo constituantur. Sed in huiusmodi interrogationibus, sicut nihil concedendum: ita præmonendus quoque aduersarius est: eam esse rerum naturam: de quibus est interrogaturus, vt nihil certum admittere, ac præfinitum queat: non enim quot granorum aggregatione aceruus constituitur, ratio vlla statuere potest. id quod etiam in agendis rebus vsu venit: sicut enim in his vituperatur, non qui parum, sed qui multum fines mediocritatis egreditur: ita illic non parua additio, sed magna aceruum efficit: licet quatenus vel parua, vel magna sit existimanda, nulla certa ratio præfinire possit.

Non enim statui diuersum quippiam à sensibilibus debet. talia verò in particularibus constituta sunt. & in sensu iudicium est.

Sensilium enim non in ratione, sed in sensu iudicium est. actiones enim, in quibus medium queritur, particulares res sunt, & inter sensilia: quorum sensus, non ratio sibi iudicium vendicat. quamquam sensus hic pro perceptione, & experientia actionum, & affectuum sumitur.

Hoc itaque tantum id declarat, medium habitum in omnibus esse laudabilem: oportereque modò ad excessum, modò ad defectum declinare: ita enim facillime fiet, vt medium, rectumque ipsum assequamur.

Declinandum esse, inquit, in eadem scilicet actione, eodemque affectu ab extremo altero ad alterum: vt in quibus excessus medio magis contrarius est, ad defectum: in quibus defectus, ad excessum deflectere animum nostrum studeamus.

FINIS SECVNDI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER TERTIVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA
in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De spontaneo & inuito. Cap. I.

VM virtus circa affectus actionesque versetur, cumque in spontaneis laudes & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam misericordia existat: necessarium fortasse est iis qui de virtute considerant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam iis qui leges sanciuñt, ad præmia, poenasque instituendas, minimè inutile est.

Proponit in hoc tertio libro Aristoteles de spontaneo & inuito differere. nam cum virtus in affectibus & actionibus consistat, in quibus spontaneum, si rectè fiat, laudatur, inuitum veniam, & misericordiam interdum consequitur: necesse est, vt ij qui de virtute pertractant, de spontaneo & inuito quoque definiant. addidit autem [FORTASSE] non vt dubiam necessitatem intelligamus: necessarium enim prorsus sine vlla dubitatione hoc est: sed vt ordinem solummodo dubium significet, hoc modo cum plura alia de virtutibus dicere necesse sit, prius fortasse hoc pertractare necessarium est: [PRIVS] enim esse subaudiendum videtur. non enim sicut de his definire necessarium est, ita ordo quoque hic est necessarius existimandus. possumus etiam dicere non esse legendū *ἴσως*, pro fortasse, sed *ἀπὸ τῶ ὁμοίως*, id est similiter: vt simili modo, vt reliqua hæc quoque esse necessaria dicat. nam *ἴσως* Græcis, quo verbo hic vtitur Aristoteles, significare tam fortasse, quam, æqualiter, potest: æqualiter verò pro similiter interdum sumitur: vt apud Homerum quoque, vbi de Aiacibus loquitur: inquit enim, At veluti gemini coniuncti ad aratra iuueni Incedunt animis æqualibus. id est similibus.

Querendum præterea est, quomodo spontaneum in affectibus inueniri queat. nam in actionibus & spontaneum & inuitum manifestè apparet: at affectus inuiti esse tantum videntur. sed licet absolutè atque ex natura sua inuiti sint: eatenus tamen dici spontanei possunt, quatenus homo spontè ita se præparare assuetudine ac studio valet, vt eos cohibeat. ac moderetur. adde, quod ea quæ ex ira vel aliquo alio affectu quispiam agit, modò sciens faciat: spontanea esse dicuntur. nihil tamen obstat, quo minus spontaneum & inuitum nō ad affectus, sed ad actiones solas referamus. Necessaria quoque est ciuili ac legum latori hæc de spontaneo & inuito consideratio: quippe cum minimè parua ea legum latoris pars sit, quæ ad præmia, ac poenas spectat: immo tota in his ciuitatum institutio versetur. nam scire quos oporteat punire, quibus ignoscere, quibus item præmia concedenda, quibus neganda sint: nō est, nisi eius qui spontanei & inuiti peritiam optimè calleat. ciuili igitur & legum latori necessaria omnino hæc cognitio est.

Videtur verò inuita ea esse, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur.

Hæc non videtur esse propriè definitio, sed potius specierū explicatio quædam: minimè enim sunt definitiones illæ quæ diuisionibus constituuntur: vt, si dicamus, id esse ens quod vel agere potest, vel pati. hoc enim modo etiam æquiouoca admitterent definitionem. vt, clavis quæ & ianuarū instrumentum, & partem corporis animalium, id est iugulum significat, posset ita defini: clavis, est quæ vel fores aperit, vel collo innexa est. quibus tamen definitionibus vt interdum oportet, quando communem specierum rationem inuenire nō facile valemus: sicut hic in iis quæ violentè, aut ignorantia efficiuntur. commune enim his vtrisque inuitum est, videturque vniuocè de ipsis denuncupari. fieri tamen nō potest, vt, id quod in spontaneo est, sicut paulo inferius patebit,

in inuito quoque communem vnam rationem inueniamus. nam sicut in amore & odio euenit, vt alterum, id est amare, & ad corpus & ad animum relatum, dupliciter dicatur: alterum, id est odisse absolute ac simpliciter: sic & in his quoque spontaneo, scilicet & inuito contingit. semper enim aliās est necesse, vt si alterum ex contrariis multipliciter dicitur, alterum quoque dicatur: vt in topicis habetur, nisi cum alterum ex contrariis non habet, quod ad vnumquodque alterius subiectū possit opponere. spontanei autem natura vtrasque inuiti partes tollit, ac destruit.

Id autem est violentum: cuius principium extrinsecus eiusmodi est, vt ei neque qui agit, neque qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si ventus aliquo, aut homines qui potestatem habeant, nos detulerint.

Cum dixerit inuitum esse, quod vel vi vel ignoratione fit: prius quid sit violentū definit: violentum id esse dicens, cuius principium extrinsecus eiusmodi est, vt ad id neque agens neque patiens quicquā conferat. nonnullis extrema hęc definitionis pars superuacanea videtur: satis enim absolutam fuisse definitionem inquirunt, si ita dixisset: violentum est cuius principium extrinsecus est, quippe cum in nobis quoque sint principia eorum quę in nostra potestate sita sunt. nam si me violentem, ac iubentem compræhendat aliquis, ac sublatum ferat: huiusce rei in me quoque principium est. cum verò extrinsecus est principium, & me violenter compræhensum aliquis tollit: id demum inuitum est, ac violentum. non sine ratione tamen etiam reliqua definitioni fuerunt adiuncta. de iis enim qui maiorum malorum timore inducti tyrannis, ac dominis turpia quędam ministeria præstare non recusant, dubitatio quędam oboritur, de quibus paulo inferius considerat: spontanea que esse huiusmodi omnia magis quàm violenta iudicantur. planè enim violentum, id est, cum & extrinsecus principium est, & nihil neque qui agit, neque qui patitur ad id confert. sed sunt etiam qui malè hanc particulam [Q V I A G I T] additam fuisse opinentur: nam si violentū aliquid eueniat, neque ad id quispiam conferat: cui id euenit, pati, non agere omnino dicitur: si, vt inquit, aut ventus aliquo, aut homines qui potestatem habeant, aliquem detulerint: deferrī siquidem & verberari, pati est, non autem facere. at verò agere etiam violenter aliquis potest: si ab alio videlicet impulsus aliu ipse protrudat, ac sternat inuitus. inuitus enim aget ac violenter, nihilque ad id cōferet. Cum verò de inanimatis quoque violentū dicatur, nam & igni deorsum, & terrę sursum ferri violentum est: vniuocane, an æquiuoca sit hęc appellatio, considerandum videtur. nam violentia est in inanimatis, cum præter naturam vel mouentur, vel stant: in animatis, nulla est præter naturam ipsorū motio, aut statio, sed inuita ac coacta: quippe cum animali in ingressu quoque inferri possit violentia, qui ei præter naturā minimè est. sed nihil tamen obstat, quin violentū omne vniuocum sit. vna enim & eadem definitio vtrisque conuenit, tam ei quod in animatis, quod in inanimatis consideratur. cum enim violentum sit: cuius principium extrinsecus est, cui nihil vel agens confert, vel patiens: principium extrinsecus etiā illis est, quę secundum naturā mouentur, vimque nullam patiuntur. neque enim deorsum moueretur lapis, nisi principium motionis ab alio extrinsecus esset consequutus. reliqua verò definitionis pars, inanimatis quoque quę violenter mouentur, cōuenit: quippe cum nihil lapidis natura sursum proiicienti conferat, sicut deorsum. Ac de his hæc tenus.

Quęcūque autem vel timore maiorum malorum: vel ob honestū aliquod aguntur: vt si tyrannus aliquibus, quorum parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quique id agerēt, salui essent, qui non agerent perirent: vtrum spontanea sint, an inuita, controuersum est.

Dubitat hic Aristoteles, an quę maiorum malorum euitandorum causā, aut ob honestū aliquod aguntur, spontanea sint existimanda, necne. qui sanè in eo rectè videtur dubitare, spontaneane ea sint, quę timore maiorum malorum efficiuntur: cum verò quærīt, an quę ob honestum aliquod fiunt, sponte an inuitus quispiam agat: in eo verò ridiculus, absurdusque, esse meritò videri potest. nam quę virtutis honestique; alicuius causā aguntur, laudabilia ac spontanea esse nemini dubiū est. Vnde fortasse ita est intelligendum. vt dubitare Aristoteles dicatur, non, an ea quę ob honestum aliquid fiunt, spontanea sint: sed quę maiorum malorum timore magis, quàm honestatis causā aguntur. si enim aliquis metu alicuius mali honestatem postponeret, de eo ambigi meritò posset, sponte an inuitus egisset: verbi causa, si tyrannus turpe aliquid agere alicui imperaret, eique; parentes ac filios interficere minaretur, & si ille id ageret, salui essent: sin minus, morte mulctarentur: & ille pro suorum salute honestatem non uereretur postponere, ac turpia perpetrare. id quod tamen Socrates facere nunquā est passus: nam cum ei à triginta tyrannis fuisset mandatū, vt ciuem quendam Leonem nomine ad mortem duceret, quò scilicet consiliorū eorum particeps esse

† bonum.

esse videretur illis tum sua, tum liberorum & vxoris salute postposita obtemperare nunquā voluit: vt honestatem nimirum & iustitiam inuiolatam seruaret. Possimus etiam ita ob honestum aliquod interpretari, vt dicamus: sicut nonnullę actiones sunt honestę, quę non honeste tamen fiunt: sic quoque nonnullas esse turpes, quę minimè turpiter fieri possint. mendaciū siquidem turpe est: & tamen si vtilitatis causā dicatur, turpe esse iam definit. item rem habere cum aliena vxore turpe cum sit, efficitur non turpe, si interficiendi tyrāni causā fiat, hoc enim turpe quod honestatis causā agitur, facere vnusquisque; inuitus videtur: vt dubitari merito de eo possit spontaneūne an inuitum censeatur. tertia declaratio verborum Aristotelis his adiungi poterit, si quod gręcè καλῶς dicitur, bonum non honestum interpretemur, hoc modo: [Q V A E C V N Q V E] autem vel timore maiorum malorum, vel ob bonum aliquod aguntur] vt sit sensus: cum aliquis vel mortis aut suę aut parentum timore. vel cōsequendę alicuius vtilitatis spe turpiter aliquid agit, sponte an inuitus agere videatur.

Tale quid etiam * in iacturis contingit, quę in tempestatibus fieri cōsueuerunt: nemo enim sponte absolute sua abiicit, sed ob salutem tum suā, tum aliorum omnes, modo mentis compotes sint, facere id videntur. misse igitur huiusmodi actiones cum sint, spontaneis tamen magis sunt similes: quippe cum & tunc cum aguntur, in electione consistant, & finis earū * in occasione sit. & spontaneum igitur & inuitum, quando id agit quisque, dicendum est agit autem sponte, principium enim mouendi instrumentarias partes in huiusmodi actionibus in ipso est. at quorum principium in ipso est, ea agere vel nō agere in ipso quoque; est sitū. spontanea igitur huiusmodi sunt: simpliciter verò inuita: quippe cū tale quippiā per se eligit nemo.

Similia, inquit, hęc sunt iacturis, quę in tempestatibus fieri consueuerunt. sponte enim simpliciter nemo bona sua è nauī eiicit, sed ob salutem vel suam vel sociorum interdum id facit: vt in turpibus ac malis his actionibus spontaneum, & inuitum inesse videatur. quatenus enim principium extrinsecus habent, id est tyrannum, vel dominum, vel periculum, inuitę: quatenus verò in nobis est facultas, vt quodlibet potius detrimentum. patiamur, quàm turpe quippiā perpetremus, spontaneę existimantur: spontaneis tamen magis esse eas similes asserit: eo quod & cum electione fiunt, & finis earum in occasione qua aguntur, iudicari consuevit. de nulla enim actione in vniuersum definire possumus. sed tunc cum agitur vnumquodque, qua de causā & quomodo actum sit, iudicamus. quę enim sponte agimus, ea eligimus, & vt eligēda volumus: deinde iudicium subsequitur vel ob hoc, voluntarię, vel ob illud, inuoluntarię: siquidē finis hęc quoque appellari possunt: sed tamen vt cōsequentia, non vt scopus, & finis is cuius causā cetera omnia existunt. sponte autem tunc vnusquisque; agit, cum alterum alteri antepōnit, & aliquatenus ad actionem ipsam confert. nam & principium partium corporis mouendarum, quę instrumenta animę sunt, in agente est quando agit: non enim à uento pellitur, aut vincit à licitoribus ducitur: sed ipse, exempli gratia, tyranno iubente vt ciuem aliquē interficiat, alioqui ipse interficiatur, manu sua sponte sublata hominem perimit. spontanea igitur esse hęc videntur, quorum principium in agentibus situm est: sed quia tamen ipsa per se eligeret nemo, absolute ac simpliciter dici fortasse inuita debent.

Ob actiones autem huiusmodi interdum etiam laudantur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerint: si verò e contrario, vituperantur. nam turpissima sustinere nullius honestę, aut mediocris rei causā, malum est.

Hinc etiam eiusmodi omnia esse spontanea manifestum est. laudantur enim homines, si potius subire molestias aliquas volunt, quàm tyrannis turpiter obtemperare: atque eò magis si pro salute patrię id faciunt: vt Zopyrus Persa, qui pro suorum salute ac victoria aures & nasum sibi detruncavit: & Vlysses, vt inquit Homerus,

“ Qui sibi deturpans inhonesto vulnere corpus
“ Vestibus induitur laceris, pannosaque collo
“ Pallia circumdat: seruoque simillimus vrbem
“ Hostilem est ausus, Troianaque tecta subire:
“ Atque inde ad socios multorum corpora ferro

Obuia

* Iliad. κ.

Obuia prosternens longe prudentior exit. * Dolon verò e contrario vituperatur, qui timore perterritus hostibus omnia suorum consilia prodidit. cum verò, inquit, turpia quoque sustinenda esse: sciendum est, de illis eum intelligere, quæ non multam in se turpitudinem habeant, si inde tamen magna aliqua bona euctura sint: ut si tyrannus grauem aliquem virum stola muliebri indutum prodire in publicum iubeat, minatus si id non faciat, patriam se eius euersurum, parentesque ac liberos interfectorum. bonus vir pro patriæ parentumque ac liberorum salute, si paruam hanc turpitudinem subeat, laudabitur: item qui vel mentitur officij causa: vel cum vxore tyranni, * liberandæ patriæ cupiditate consuescit, ut superius diximus, hæc enim omnia licet turpia sint, quando tamen non turpiter aguntur, laudantur. qui verò contrà nullius vtilitatis causa turpissima sustinent: vituperio digni habentur: turpia enim agunt, etiam turpiter. sed si laus & vituperium quæ in spontaneis tantummodo locum habent, hæc consequuntur, quin spontanea appellari debeant, nemini dubium est.

* ἐπὶ τυράν-
νυ καὶ θαιρέ-
σει i. ut tyrā-
nus ē medio
tollatur.

Ob nonnulla verò laus quidem minimè, sed venia exhibetur: cum ea quæ nõ debet, agit quispiam ob eiusmodi, quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur. quædam autem fortassè sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compelliue potest: sed potius extrema quæque pati, ac mori cõuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcæonem ad matrem interficiendam compulerunt.

Interdum fit, ut quædam actiones neque laude neque vituperio, sed venia dignæ habeantur: id quod inuita esse huiuscemodi omnia facilè declarat. in inuitis enim venia, ut inquit, & interdum misericordia existit. neque mirum id est: nam cum mistæ actiones hæc sint, in eis modò spontaneū * dominatur, quod laus & vituperatio consequitur: modò inuitū, cui venia exhibetur. Cum enim turpe aliquid agit quispiam, ob ea quæ naturam humanam excedunt, id est cum vel exuritur, vel secatur, vel vehementi aliquo huiuscemodi tormento plectitur, ac cruciatur: tum demum ei ignoscendum est. Nonnulla verò adeo grauiataque immania peccata sunt, ut nihil ad ea perpetranda cogere nos debeat. in paruis enim venia habere locum videtur: in magnis ac nefariis minimè: sed bono viro omnia tormentorum genera, ac mors demum atrocissima subeunda potius est, quam tale quippiam agendum: ut, & Anaxarchus, qui cum malleis ferreis tunderetur, tunde tunde Anaxarchi follem, clamabat: & Zeno, qui linguam sibi mordicis arreptam abscidit, atque expuit prius, quæ arcana sibi credita enūciaret, ac proderet. Nam Alcæonem apud Euripidē, nulla esse tā grauis causa potuit, quæ ad matris cædē cõmittendam induceret. apud eum enim ita inquit Alcæon, Nam tunc me ad istud incitauit maximè
Facinus, equestre vehiculum inscendens pater,
Thebas tumultu cum petebat bellico: & cætera, quibus tum mandata paterna cõmemorat,
& execrationes, si id non fecisset: tum matris accusationes persequitur. quorū tamen nihil habere eam vim debet, ut ad tam nefarium scelus ac detestabile committendum aliquem inducat.

* ἐπικρατεῖ.

Sed difficilè interdum est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiam in iis quæ decreuerimus, persistere. ut plurimum enim quæ expectantur molesta, quæ verò cogunt, turpia sunt: vnde & laudes & vituperia iis contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt coacti.

Cum veluti in lancis æquilibrio, & paribus momentis vtraque videntur esse constituta, siue malum quippiam agamus, siue non agamus: tunc sanè qualia pro qualibus eligenda sint, videre magnæ prudentiæ est: ut Achilli, vtrum, ut inquit Homerus,
In patria maneat, longosque inglorius annos
Exigat: an sacræ pugnans ad moenia Troiæ
Ipse quidem pereat, sed viuat fama perennis.
Non enim possumus de his, sicut de aliis quæ in actionem cadunt, in vniuersum quippiam definire: sed oportet, ut occasionibus, euctibusque obseruatis ita demum iudicemus. difficilius item est in iis quæ decreuerimus, persistere. interdum enim fit, ut aliquis, aut cum ipse sustinere, vel quamlibet grauiataque molesta decreuerit, vbi tormenta persentit, e sententia dimoueat: aut cum necem filij potius videre, quam iniuste quippiam aut turpiter agere proposuerit, filiū ad supplicia trahi conspexerit, non patiat: sed mutandam esse sententiam iudicet. atque id euenit, propterea quod

quæ cogunt, turpia: molesta verò sunt, quæ expectantur, si turpia facere noluerimus. vnde * laudem consequuntur. qui molesta potius subire, quam turpia perpetrare eligunt: contrà vituperantur, qui metu molestarum rerum turpia non verentur sustinere.

Qualia igitur esse violenta dicenda sunt? an simpliciter cum & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit? quæ verò licet per se inuita sint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per se inuita, nunc autem & pro his spontanea sunt: immo sunt spontaneis similia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem spontanea sunt, quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, diffiniri non facilè potest.

Violenta absolutè ac propriè ea sunt dicenda, quorū causa extrinsecus est, cui nihil confert qui agit. quæ autè mista esse diximus, per se quidem inuita sunt, quippe cum nemo ea mētis cõpos eligeret: tunc tamen quando aguntur, & pro his, periculis scilicet ac molestiis, pro quibus euitandis aguntur, spontanea magis sunt existimanda: ut * mercij iactura, cuius superius mentionem fecit. [PER SE] enim perinde est, ac si vniuersaliter dicamus. in agendis autè rebus vana omnis vniuersalis ratio est: actiones enim in particularibus sunt, in particularibus verò spontaneæ cõspiciuntur. Quare cõsistitur, ut in quibus maximā vim habent actiones, ut vel spontaneæ dicantur, vel inuitæ: in his cõstitutæ spontaneæ magis quàm inuitæ sint. fortassè etiā hoc verbū [SIMPLICITER] ita est accipiendū, ut nõ in vniuersum significet, sed ex se: ut intelligamus ipsas ex sese actiones sine villa vel loci vel temporis circumstantia esse inuitas: cum verò ingruunt terrores, effici spontaneas: eõp actiones in particularibus tunc spontaneæ iudicantur, cum qui eas agit, volens ac spontè agit.

Quod si quispiam & iucunda & molesta esse violenta iccirco dixerit, quod extrinsecus sint & nos cogant: is efficiet, ut ea ratione omnia sibi esse violenta vnusquisque putet: quippe cum horum causa omnia omnes agant: violenter & inuiti molestè: ob iucundum verò, cum voluptate. Sed ridiculum sanè est in externa potius causam referre quàm in seipsum, quod huiuscemodi rebus facilè capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere.

Deridendi verò illi sunt, qui violenta ea esse dicunt, quæ tam à voluptate quàm à molestia inductus quispiam agit: nam cum extrinsecus sint iucunda & nos cogant, definitionem violentorum subire inquirunt. sed hæc ratio sanè efficiet, ut omnia peccata violenta existimentur. omnes enim exoptis bonis & probis viris, id est omnes qui peccant, horum, id est, iucundarum & molestarum rerum causa, has fugientes, illas sectantes, peccant, neque par est, ut voluptatem potius, quàm nos ipsos accusemus, qui ita facilè illecebris voluptatum capiamur: quippe cum in nobis & agendi & non agendi situm principium sit: id quod in temperantibus & continentibus videre optimè licet. hac tamen ratione neque eos qui honestè quippiam agunt spontè agere diceremus: quippe cum etiam ipsi ab honestis cogantur. Verum si honesta nobis ascribimus, nihil est, cur turpia quoque nobis ascribere non debeamus. hoc * ad Platonem videtur spectare, qui bonos spontè, malos inuitos effici dicebat. nam si nos in causa sumus, ut boni efficiamur, & virtus spontaneum quoddam est: spontaneum quoque vitium sit, necesse est. atque ita mali spontè etiam efficiemur, tam enim honesta, quàm iucunda & turpia extrinsecus sunt. neque par est, ut si honesta spontè: turpia inuiti agamus. Quare si boni non necessitate, sed spontè, atque electione euasimus: perspicuū est in nostra quoque potestate fuisse, ut contraria eligeremus. mali igitur spontè etiam efficiuntur.

Videtur autem violentū id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilque ad id confert ille qui cogitur. at quod ob ignorationem fit, non spontaneū quidem omne est: sed inuitū id est, quod vel dolorem vel pœnitentiam affert, qui enim cum ex ignoracione quippiam egerit, factum minimè agrefert: is sanè neque spontè egit, id quod ignorauit: neque inuitus, cum non doleat. ex iis igitur qui ex ignoracione agunt, quem facti pœnitet, fecisse inuitus videtur: quæ non pœnitet, quia tamen diuersus est, nõ spontè egisse dicitur. nam quia differt, melius est ut nomen quoque proprium habeat.

Eius

Cum in omnibus igitur his, in quibus est actio, ignorantia contingat: fit, ut qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur. atque id in præcipuis maximè. præcipua autem esse ea videntur, in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam fit.

Qui igitur aliquid ex his ignorat, egisse inuitus videtur: atque id maximè in præcipuis. præcipua verò sunt ea, in quibus actio ipsa, & cuius causa consistit. in iis autè actio esse dicitur, circa quæ aliquid fit: ut, circa filiū, vel patrem, vel domesticum, vel alienū, vel amicum, vel hostem, vel iuuenē, vel senem, & id genus cætera. atque hinc cognoscere facile possumus [circa quid] & [in quo] superius ab Aristotele dictum fuisse, ut vnam eandemque rem, id est subiectum ipsum actionis significaret. quod verò id quoque, cuius causa aliquid agitur, in ignorantia præcipuū fit, inde apparet: quod qui se defendunt, ad hoc præcipuè confugere consueuerunt: dicuntque agendi propositū considerandum, vtrum seruandi, an interficiendi causa fecerint. & ferè reliqua omnia reduci ad hoc possunt, ut, qui inscianter vulnerauerit, se iccirco id egisse inquiet, quod hastam ferro carere crediderit, quæ tamen erat cuspidata: qui que grauius percusserit, simili modo ea de causa asseret, se id perpetrasse, quia ostendere volebat exercitationis modum, & non ita grauius percutere.

Oportet tamen, ut actio hæc quæ ex tali ignorantia inuoluntariè facta esse dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat.

Hæc tamen omnia tunc censentur inuita, cum dolore aut pœnitentia afficitur is, qui egerit: alioqui non inuita, sed non spontanea dicuntur. querere autem aliquis posset, quo modo si inuitum est, quod ex ignorantia fit: nõ omne quod ex ignorantia agitur, sit inuitum: id enim cuius genus est inuitum, ipsum quoque inuitum sit, necesse est. an dicendum fortassè, prius generalius dixisse Aristotelem inuita ea esse, quæ vel vi vel ignorantia agerentur: vnde etiam verbum [VITIOSUM] apposuisse, quod communitatem quandam confusam significat: deinde verò planius distinxisse. non enim quæ ex ignorantia fiunt, absolutè inuita sunt: sed quæ præterquam quod inscianter fuerunt facta, pœnitentiam quoque & dolorem afferre consueuerunt.

Cum igitur inuitum sit, quod vel vi vel ignorantia agitur: spontaneum illud esse videbitur, cuius principium est in eo qui agit, particularia cognoscite in quibus actio consistit.

Cum hucusque de inuito dixerit, nunc ad spontaneum transit: neque id in duas species, quemadmodum inuitum diuidit: sed vna eademque definitionis ratio vtrisque illis respondet. cuius enim principium in agente est, id non esse violentum constat: cum item agens particularia in quibus est actio, cognoscit: is ex ignorantia agere minimè dicendus est. vtræque enim hæc particularia ad spontaneum constituendum necessaria sunt: ut scilicet & principium sit in agente: & agens particularia cognoscit. nam & qui ex ignorantia agit, in se agendi habet principium: & qui particularia cognoscit, agere violentiã inductus potest.

Fortassè enim non rectè dicuntur inuita ea esse, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur: Primum enim nullum ex aliis animalibus spontè agere: sed neque pueri.

Quoniam quæ ex ira vel cupiditate aguntur, ab eo fiunt, qui principium in se habet, & particularia cognoscit, videnturque nonnullis esse inuita: non rectè, inquit eos existimare, qui ita opinantur. addidit autem [FOR T A S S E] ut significet hæc quoque in spontanei definitione contineri. nam si ita esset, neque vllum ex aliis animalibus, neque pueri spontè agerent: cum ex cupiditate & ira non ex ratione actio ipsorum omnis proueniat. sed alia quoque animalia & pueri spontè agunt. non sunt igitur inuita, quæ ex ira & cupiditate proficiuntur. quod autem & alia animalia & pueri spontè agant, perspicuum esse inde potest: quod agere inuita nonnulla cõspiciuntur, cum vel vincita, vel aliquo alio modo coacta quippiam agunt, aut patiuntur. si verò inuita agunt aut patiuntur, præter suam ipsorum incitationem: efficietur, ut quæ secundum suam ipsorum incitationem, appetitionemque faciunt, spontè faciant.

Deinde vtrum nihil ex iis quæ vel ex cupiditate vel ex ira agimus, spontè faciemus? an id ridiculum existimandum est, cum vna causa vtrorumque sit. absurdum fortassè etiam est, inuita ea esse dicere, quæ oportet appetere: oportet

oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, ut sanitatem, & disciplinam. videnturque ea quæ inuita sunt, molesta: quæ ex cupiditate fiunt, iucunda esse.

Adde quod absurdum nihilominus est, si quæ egregia ac præclara ex ira, aut cupiditate acta à nobis fuerint: spontanea ea esse dicere: ut, si quis irâ incitatus tyrannum interfecerit, patriamque ita in libertatem asseruerit: vel disciplinam aliquam, honestamque aliquod studium appetuerit: si verò contrà cupiditate, aut irâ perturbati quippiam turpe perpetrauerimus, inuitos nos id fecisse existimari. præterea qui fieri potest, ut quæ dolorem non afferunt, inuita esse dicantur? qui enim inuitus agit, dolet, molestiaque afficitur: at quæ ex cupiditate agimus, iucunda sunt: non sunt igitur inuita, quæ ex cupiditate efficiuntur. idem de ira dici potest: quippe cum etiam ea quæ ex ira aguntur, plerunque esse iucunda videantur: qui enim iram vindicando quasi explent ac saturant, lætari quodammodo consueuerunt: quia tamen id dubitationem quandam habere videbatur, de cupiditate solum Aristoteles hic meminit, iucunda esse ea inquit, quæ ex cupiditate aguntur, irâ omissa, quæ afferre dubium aliquibus potuisset.

Præterea quid interest inter ea quæ ex ratione, aut ex irâ peccamus, ad hoc ut inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt: videnturque irrationales affectus nihilo minus humani esse: actionesque ipsius hominis ab ira & cupiditate proficiuntur: ut absurdum sit inuita hæc existimare.

Aliam absurditatem subiungit Aristoteles. nam quæ differentia esset inter ea peccata quæ ex ratione, & ex ira aut cupiditate committimus? cur enim quæ ex ratione peccamus, inuiti fecisse non dicimur? sunt tamen nihilo minus mala ac fugienda. quod si quæ ex ratione committuntur: peccata sunt voluntaria ac spontanea, quia ratio animæ hominis pars est: simili modo etiam de aliis dicendum est: quippe cum etiam ira & cupiditas animæ hominis partes sint. hominis igitur peccata ea quoque quæ ab irrationali animæ parte committuntur, censenda sunt: utque ea quæ à ratione proficiuntur, ita hæc quoque spontanea sunt existimanda.

De electione. Cap. II.

Cum quid sit spontaneum, quidque inuitum definiuerimus: sequitur ut de electione iam disseramus: quippe quæ & virtuti maximè esse affinis, & magis quàm actiones mores ipsos iudicare videatur. Electio verò spontaneum quoddam esse apparet: non idem tamen prorsus est. spontaneum enim latius patet. nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minimè: & quæ de improviso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione.

Tractationem de spontaneo sequi de electione dissertatio videtur: nam & species spontanei est electio, quippe cum virtus & vitium in electione consistat: & mores ipsi ex electione magis, quàm ex actione perspiciuntur. honesta enim agere & fortè fortunâ aliquis posset, & alia quapiam de causa dolose aliquid struens: quemadmodum si quis depositum reddiderit, ut maius aliquid fidei suæ commendatum defraudare commodius queat: vel iudicij pœnam formidans. qui verò ex electione id agit, maximum morum argumentum exhibet. electio autem spontanei quidem est, non tamen idem prorsus esse cum spontaneo videtur. communius enim & generalius spontaneum est: nam & pueris & brutis est cõmune. at electionis, quippe quæ cum ratione efficitur, nullum aliud animal nisi homo, vbi ei rationis vsus accesserit, esse particeps potest. Item quæ improviso fiunt, spontanea sunt, & tamen ex electione non proficiuntur: ut ea sunt, quæ ira repentino quodam impetu exprimit. triplex enim genus est eorum quæ spontè & non ex electione agunt. nam alia ex electione non agunt, quia idonea ad id naturâ minimè sunt, ut bruta: alia, quia licet idonea naturâ sint, nondum tamen, ætate ea prædita sunt, qua electione uti possint, ut pueri: alia & idonea quidem sunt naturâ, & electionis vsum iam habent, sed quia repente ad actionem inducuntur, ex electione minimè agunt: ut qui ira incitati prius quàm cõsiderent atque eligant, repente ad agendum præcipites feruntur. dicere enim solent huiuscemodi homines, nunimè se ex proposito & electione, sed ira incitados, aliquâue alia causa repente exturbatos quippiam fecisse. spontaneum igitur electionis genus esse manifestum est. si enim est electio, prorsus etiam spontaneum: si verò est spontaneum, non continuo electio quoque erit substituenda.

h. j.

Qui

Qui verò eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam esse affirmant, non rectè dicere videntur: electio enim non est communis nobis cum brutis, sed cupiditas & ira, est.

Querit hic Aristoteles quid sit electio. nam cum alij eam esse appetitum, alij opinionem dicant: neutrum verum esse ostendit. ac prius distributo genere in suas species, id est appetitum in cupiditatem, iram, & uoluntatem nullam ex his esse electionem demonstrat. quod enim neque cupiditas neque ira sit, ex eo confirmat, quod brutis quoque & pueris hæ communes sunt: electio verò esse nullo modo potest.

Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contra cum electione, & non cum cupiditate.

Idem ex continente & incontinente probat: incontinens enim, inquit, cum cupiditate agit, non cum electione, continens autem e contrario: non est igitur idem electio & cupiditas. Sed querendum quo modo hic in incontinente & continente electionem accipiat: videtur enim hic eam ita accipere, ut ratiocinatio quædam sine appetitu villo esse intelligatur, secundum quæ continens agit: at electio consultatrix appetitio est, ut inferius clarius patebit. quapropter sciendum est, continentem ex electione agere, eò quod ratiocinando, ac consultando quod vtile futurum est, agit, voluntatemque, quæ etiam ipsa appetitio est, rationi obsequentem habet: contra verò incontinentem cupiditatem sequi refragante etiam voluntate ac ratione. potest quoque incontinens iræ aliquis esse, & item continens: ut eadem hac ratione electio non solum à cupiditate, verum etiã ab ira diuersum quid esse ostendatur. satis tamen fuit Aristoteli de incontinente secundum cupiditatem dixisse.

Adde quod electioni cupiditas aduersatur: cupiditas autem cupiditati minimè.

Præterea, inquit, electioni aduersatur cupiditas, ut in continente iam patuit: cupiditas verò cupiditati minimè est contraria. sed hoc dubitationem quandam affert: videtur enim sæpenumero incidere, ut cupiditas cum cupiditate pugnet: ut, cum aliquis pecunias accipere ab aliquo cupiat, deinde gloriæ & honoris cupiditate erubescit: vel cum simul gloriam appetit quispiam, & lucrum: quorum altera magnos sumptus, alterum pecuniarum parsimoniam requirit. Idem est quod inquit Plato, temperantes non esse eiusmodi, ut legitimarum nuptiarum appetitione alienarum mulierum desiderium frenent ac superent: pugna enim in his manifesta cupiditatum conspicitur, quippe qui modo ab hac, modo ab illa distrahantur. sed fortassè minimè contraria ea sunt dicenda, quæ aliquando inter se ita affecta sunt, sed non semper, quemadmodum album & nigrum, bonum & malum: hæc enim non aliquando sunt contraria, aliquando non: sed semper. Ita quoque bona electio malæ cupiditati semper est contraria: cupiditas verò gloriæ & pecuniarum non semper, in sophista enim utraque hæc sine vlla repugnantia esse reperiuntur: quippe qui arroganti illa docendi ostentatione & gloriæ & lucrum simul aucupetur. Dicere etiam possumus cupiditates eas minimè inter se esse contrarias, licet quandam repugnantiam præ se ferant: eò quod contrarietas non in diuersis, sed in eadem re considerari debet: cupiditates autem eiusmodi rei contrariæ inter sese reperiri nullo modo possunt. quo modo enim fiet, ut idem & ali & non ali, & comedere & non comedere simul cupiat. nam ita quoque electio cupiditati esse contraria dicitur, quoniam circa idem est. contraria siquidem ea definiuntur, non quæ de contrariis sunt, sed quæ de eadem re contrario modo accipiuntur: ut in libro de interpretatione declaratum est. Quoniam igitur cupiditas cupiditati contraria non est, electio verò cupiditati aduersatur: cupiditatem & electionem idem non esse manifestum est.

Cupiditas præterea iucundi & molesti est: electio neque iucundi, neque molesti. Sed ira quoque esse multo minus videtur: minimè enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta esse existimantur.

Idem alia ratione confirmat, cum inquit: cupiditas iucundi est, & molesti, id est circa iucundum versatur & molestum: efficitque ut illius præsentiam, huius absentiam appetamus. vel quia iucunditatem affert, & molestiam, molestia enim quam ex absentia rerum concupitarum suscipimus, ex cupiditate ipsa est, & cupiditas nuncupatur. omne enim quod deficit, in eo quod deficit, molestia ac dolorem affert: cupiditas autem deficit, iccirco non tam iucunditatis est, quam doloris. at electio neque iucundi neque molesti, sed boni & mali, honesti & turpis esse consuevit: non est igitur electio cupiditas. ira verò multo etiã minus: minimè enim quæ ex ira fiunt, electione fieri videntur: quippe

quippe cum ea quæ ex electione efficiuntur, cum consultatione: quæ ex ira, sine consultatione agantur. ut neque iram, neque cupiditatem esse electionem ex his satis constat.

At verò neque voluntas villo modo est: licet proxima ei esse videatur, electio siquidem eorum minimè est, quæ fieri non possunt: quæ si quis diceret se eligere, stolidus esse videretur: voluntas verò est: ut immortalitatis. voluntas præterea est eorum etiam, quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: ut histrionem aliquem, aut athletam victorem euadere. cuiusmodi sanè nihil quispiam eligit: sed ea solummodo quæ ex se fieri posse existimauerit. voluntas præterea finis magis est: electio verò eorum quæ ad finem spectant. ut, sani esse volumus: eligimus verò ea, quibus sani esse valeamus. felices quoque esse volumus, atque ita dicimus: dicere verò, eligimus felices esse, minimè conuenit. omnino enim in iis esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sunt.

Electioem neque voluntatem esse deinceps hic ostendit. licet enim affinis electioni esse videatur voluntas, non est tamen electio: affinis autem est, primum, eò quod in rationali animæ parte existit, ubi præcipue electio est: deinde quia pars quædam esse electionis videtur voluntas: nam ubi mens consultans assensione elegerit quippiam, voluntas quæ est appetitio, ipsam consequitur, simulque cum ea incitatur: vnde etiam in vsu quotidiano loquendi velle & eligere, quasi idem significant, pro eodem accipere consueuimus. ut cum dicimus: eligo seu propono agrum colere, id est volo, & voluntatem sanè ille habet bonam: id est electionem & propositum. id quod nulla alia ex causa, nisi ex nominum vicinitate effectum est: sed tamen non esse idem cum voluntate electio, inde cognosci potest, quod nulla electio rerum est quæ fieri nequeat. nullus enim mortalis est, qui esse se deum eligat, nisi profus stolidus sit. electio siquidem rerum quæ fieri possunt, voluntas est: voluntas autem etiam earum quæ non possunt. sæpe enim ita dicere consueuimus: vellem semper viuere: vellem esse immortalis: eligere verò se id, diceret nemo: quippe cum eorum quæ in nostra potestate non sunt, esse electio nullo modo possit. at voluntas de iis quoque dicitur, quæ minimè aguntur, ab eo qui vult: ut cum volumus victorem aliquem euadere. voluntas præterea est finis, ut valere: electio eorum quæ ad finem spectant: nam ut valeamus, hoc atque illud agere eligimus. ex quibus omnibus conficitur voluntatem minimè esse electionem posse.

Verum neque opinio est. opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quæ in nostra sita sunt potestate: adde quod vero & falso, non bono & malo distinguitur: at electio his magis.

Posteaquam partes omnes appetitus exequutus est Aristoteles, ad opinionem transit: ostenditque, neque eam esse electionem. circa omnia enim, inquit, versatur opinio, non solum quæ in nostra potestate sunt, verum etiam alia tam æterna & quæ fieri possunt, quam quæ non possunt. cum enim diametrum, id est demetientem lineam opinamur nullam habere cum latere convenientiam & proportionem, tunc de æternis opinamur: cum, mundos esse infinitos, de iis quæ fieri nequeunt: cum, bonam esse agriculturam, & fortassè ei nos daturos esse operam opinamur, tunc opinionem habemus de rebus quæ in nostra potestate sita sunt. at electio neque, de æternis, neque iis quæ fieri nequeunt, sed de solis illis esse consuevit, quæ in nobis sunt: nam neque diametrum lateri non esse proportionem æquiparabilem: neque mundos esse infinitos eligere quæmpiam dicimus. opinio præterea vero & falso distinguitur: veram enim vel falsam esse opinionem dicimus, electionem autem bonam & malam.

In vniuersum verò esse idem cum opinione electionem fortassè neque diceret quispiam: sed ne cum aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti sumus: opinando autem minimè.

Cum iam non tam de vniuersalibus, quam particularibus esse opinionem dixerit, electionem verò circa particularia tantummodo versari, id est ea quæ in actionem venire consueuerunt: fortassè, inquit, electionem esse opinionem in vniuersali quidem asseret nemo: sed in particulari non esse diuersam ab opinione aliqua, quæ scilicet agendarum rerum fuerit, existimare electionem quispiam posset. Verum neque, in particulari esse idem inuenietur eligendo enim bona vel mala quales quodam modo efficiuntur: dicuntur enim qui bona eligunt, boni: qui mala, mali: opinando verò minimè. nam neque si de æternis, iisquæ quæ fieri non possunt, opinemur, ob id qualitate quadam afficimur: h. ij. neque

neque si de agendis opinio nobis sit, iccirco qualitas etiam in moribus nobis cōtinget. fieri enim potest, ut qui iustitiam & fortitudinem bonam esse opinatur: ipse neque iustus, neque fortis sit. non enim opinando sed eligendo virtutes vel vitia acquiruntur: id quod in incontinente manifestum est, qui licet recte opinetur, male tamen eligit. vitiosusque ex electione & fit, & dicitur.

Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiam: opinamur verò quid sit aliquid, aut cui, aut quo modo conferat, sed accipere vel fugere nō admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eo quod eius est, cuius esse magis oportet, aut quod recta est opinio, quia est vera.

Capere sanè eligimus quæ videntur esse bona: quæ videntur mala, fugere atque euitare, vel eiusmodi quippiam. non enim solum euitare aut apprehendere eligimus, sed abire aliquò, sed legere, sed dare quippiam alicui, & similia: quorum nihil in opinionem cadit. sed quid sit vnumquodque, opinamur: quid virtus, quid materia, quid diuitiæ: aut cui quidque, & quo modo conducatur: ut, ægrotantibus tenuem victum esse utilem * ob concoctionis facilitatem: item iis qui acribile laborant, dulce exhibendum esse alimentum, neque id simul vniuersum, sed paulatim disper-tiendum. quæ sanè omnia non eligere dicimur, sed opinari. item electio laudatur, cum bonarum rerum electio est, sicut oportet: opinio autem cum vera est.

Quæ item maximè scimus esse bona, eligimus: quæ non admodum scimus, ea opinamur. videnturque non iidem optima & eligere & opinari: sed nonnulli sunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen ea quæ non decet, eligere consueverunt.

Sed hac de re dubitare quispiam posset: non enim omnes ea eligunt, quæ maximè sciunt esse bona, sed nonnulli decipiuntur, ut mali: quippe qui ignorant ea esse mala quæ eligunt. at enim dicendum, omnes ea eligere quæ cuiusmodi sint, cognoscere maximè se existimant, licet specie recti aliquando decipiantur: opinamur verò ea, quæ non admodum scimus. de multis enim ita opinamur, ut fateamur nobis non planè exploratum quidpiam esse, sed ita tamen sentire, quoad melius aliquid nobis visum fuerit. accedit ad hoc, quod non qui optimè eligunt, iidem optimè etiam opinantur. nonnulli enim sunt, qui cum benè opinentur, male tamen ob improbitatem eligunt: ut, si quis iustitiam bonum esse opinatus, iniustitiam tamen sibi utilem futuram existimet, atque ob id eligat: huicque existimationi consentientem appetitum habeat.

Antecedat autem, an sequatur electione opinio, nihil interest: non enim id nunc consideramus: sed an idem cum opinione aliqua electio sit.

Non oportet autem ut aliquo modo perturbemur, siue electioni omni antecedat opinio, siue subsequatur: non enim hoc querimus. non enim si antecedat, vel sequitur, idem quoque sit necesse est. antecedat autem opinio electione, cum cogitatio ita assensione quadam dicitur, ut eligendum esse aliquid opinetur: deinde subsequitur appetitio, atque, electio fit. subsequitur verò opinio, cum appetitu rei alicuius illecti eligimus: deinde ex electione bonum id quoque esse opinamur. his omnibus efficitur, ut electio non idem esse cum opinione manifestè ostendatur.

Quid igitur aut quale est electio, quando nihil eorum est quæ dicta sunt? spontaneum sanè esse quoddam videtur. non omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatum: quippe cum electio seu propositum cum ratione, ac cogitatione existat: id quod significare nomen etiam ipsum videtur. quasi id quod eligitur seu proponitur, ex aliis legatur, ponaturve ante alia.

Quoniam igitur neque ira, neque cupiditas, neque voluntas, neque opinio est, quid sit electio indagare conatur Aristoteles: esseque eam spontaneum præconsultatum, inquit, spontaneum enim genus ipsius videtur: præconsultatum differentia, quæ efficit, ut definitio hæc nō nisi præditis ratione conueniat. bruta siquidem spontè quidem agunt, sine vlla consultatione tamen, sed soli appetitioni, iræ, & cupiditati obsequentia: simili modo etiam pueri. quin etiam adulti sæpe quippiam repentino quodam impetu ad agendum inducuntur nulla adhibita consultatione: quorum nihil cum electione fieri dicitur. nam illi eligere dicuntur, qui vbi aliqua de re consularint, ei; assensum adhibuerint: eam subsequente etiam voluntate amplectuntur, atque appetunt. dum, inquit

autem electionem spontaneum esse præconsultatum, id significat: non solum ratione & consilio fieri electionem: sed prius consultare oportere, deinde appetere: ut in spontaneo inesse appetitum ostendat, cui antere debeat consultatio. vnde inquit electio cum ratione ac cogitatione existit, nō ex solo appetitu: spontaneum verò ex solo appetitu interdum, ut superius patuit. id quod nomen etiam ipsum *πρὸς αἰσθητικὸν*, id est electionis seu propositi videtur declarare. cum enim quispiam quid ex multis eligat, consultat: ad vnum demum, tanquam eligendum propendet, eoque & assensum, & appetitum incitatum habet. ut id ex aliis omnibus eximere & legere, aliisque omnibus antepone, hoc est *πρὸ ἐτέρων αἰσθητικῶν*, id est ante alia sumere videatur, atque in hunc modum ratio progredietur. id est proponendum atque eligendum, quod ante alia ponitur: sed quod ante alia ponitur, ex præconsultatione & consilio ponitur: consultatio autem ex ratione est & cogitatione: ex ratione igitur & cogitatione electio fit, necesse est.

De consultatione. Cap. III.

Verum consultantne de omnibus homines, quodlibetque est consultabile: an de quibusdam non est consultatio? sed fortassè consultabile id dicendum est, de quo mentis compos vir, non quiuis vel stolidus vel insanus consultaret.

De quibus consultent homines, quæque ea sint, quæ in cōsultationem cadant, hic inquit Aristoteles. non enim de omnibus consultant, neque quodlibet consultabile est. primum autem consultabile esse statuit, non id de quo quilibet consultaret, ut insanus: quo modo scilicet faciendum sibi sit, ut intelligat, aut in cælum ascendat.

De æternis autem nemo consultat: ut de mundo, aut diametro & latere, quod nulla inter se æquabilitate conueniant: at neque de iis quæ in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem versantur, siue necessitate, siue naturâ, siue aliquâ aliâ de causâ: ut de solstitiis, atque ortibus: neque de iis quæ aliâs aliter eueniunt: ut de siccitatibus, & imbribus: neque item de iis quæ fortunâ contingunt: ut de thesauri inuentione.

Sciendum est ex rebus alias esse æternas, semperque eodem modo sese habere: aliâs verò nō semper quidem esse, eodem modo tamen semper euenire: aliâs secundum naturam fieri, sed inordinatius tamen: aliâs fortè fortunâ cōtingere. Aeternæ sunt, ut mundus ingenitus, atque æternus: & dimetiens linea lateri quadratæ figuræ minimè conueniens: de quibus nulla vnquam cōsultatio fit: nemo enim est, qui quo pacto dimetiens commetiens fieri queat, consultet: sed si modo vult, querit atque inuestigat, an ita sit: non consultat. Semper eodem modo eueniunt, licet æternæ non sint: ortus stellarum, & occasus, & solstitia, atque id genus cetera: quorum nihil semper est, licet semper simili modo eueniant. quocirca neque de ipsis vlla esse potest deliberatio. hæc autem ex necessitate seu naturâ. seu alia aliqua de causâ fieri, inquit, necessitatem intelligens, non eam quæ vim infert: nulla enim violentia in cælo est: sed eam quæ à prouidentia inducitur, omnia semper certo quodam ac rato modo mouente ac gubernante: eò quod semper omnino mouentur cœlestia, neque fieri potest, ut alio modo moueantur. quod enim alio modo esse non potest, necessarium dicitur. atque hac necessitate stellarum motiones, ortus & occasus, necnon solstitia efficiuntur: fiunt etiam secundum naturam: quæ enim in cælo sunt, naturâ sunt, vel potius utroque modo, id est & necessitate, & naturâ mouentur: quippe cum naturæ eorum quæ mouentur, mouentis prouidentia maximè conueniat ac consentiat. quò etiam fatum videtur esse referendum. Secundum naturam, sed inordinatius tamen fiunt, ea quæ non semper eodem modo, sed ut plurimum eueniunt: ut canorum & dentium procreatio, imbres & siccitates: de quibus quoque consultare nullo modo homines possunt. Fortunâ autem fiunt, quæ non plerunque, sed rarò contingere consueverunt: ut thesaurorum inuentiones, atque id genus cetera: de quibus nemo consultat. non enim ex consultatione inueniuntur thesauri, sed fortè & casu oblatis reperiuntur.

Sed neque de humanis omnibus consultamus: verbi causa, quomodo Scythæ optimè administrare rempublicam possint, nullus ex Lacedæmonis consultat. nihil enim ex his eiusmodi est, ut agi per nos ipsos valeat. consultamus autem de agendis rebus, atque iis quæ in nostra sita sunt potest.

h. iij. state:

*ὁ δὲ λογισμὸς
εἶναι.

state: hæ enim restant: quippe cum causæ nullæ aliæ esse videantur, quæ natura, & necessitas, & fortuna: mens præterea, atque omne id quod per hominẽ agit: vnusquisque autem de iis quæ per ipsum agi possunt, consultet.

Consultamus uerò de humanis rebus tantummodo, neque humanis omnibus: nõ enim de Scytharum republica deliberare Lacedæmoniis conuenit: sed vnusquisque de iis deliberat, quæ in sua potestate sunt. hæ enim ex omnibus aliis rebus videntur restare. ad cuius comprobationem diuisione quadam utitur, atque inquit: omnium rerum aut necessitatem, aut naturã, aut fortunam, fortunæ nomine casum etiam intelligens, aut mentem in causa esse: ac demum ea quæ per hominem operantur: id est cupiditatem, iram, voluntatem, atque omnino appetitum: quæ omnia cum in homine sint, multarum rerum causa esse conspiciuntur. quoniam igitur neque de iis quorum necessitas, neque de iis quorum natura, aut fortuna in causa est, esse cõsultationem ostendit: restat, ut de iis tantum consultatio sit, quorum agendorum vel mens humana, vel appetitus causam affert. de iis siquidem habere consultationem possumus, quorum causam & principium in nobis habemus.

Ac circa quidem exquisitas ac certas scientias, easque quæ ex sese sibi sufficiunt, nulla consultatio est: ut de literis, non enim dubitamus, quo modo scribendum sit.

Quoniam quæ in artibus & scientiis exercendis efficiuntur, per nos fieri, & ex humana mente proficisci videntur: iccirco hæc quoque ab illis hic separat, quæ in consultationem cadunt, quibuscunque enim præfinitum, ac certum est, quid agi debeat: ea consultationem non admittunt. exquisitas & certas scientias eas appellat, quæ ex necessariis rationibus progrediuntur: * ex se sufficientes autem, quæ definita habent theoremata, id est præcepta, nullaque extrinsecus indigent neque consultatione, neque fortuna: ut geometria & grammatica, & reliquæ huiusmodi. nullus enim est, qui de triangulo, an tres angulos habeat duobus rectis æquales, aut ut eos habeat: consultare consueuerit. de iis enim consultamus, quæ & facere & non facere in nostra potestate constitutum est: ad trigoni vero angulos nihil neque nostra consultatione, neque fortunã opus est: sed perpetua atque æterna de ipsis theoremata definita sunt. simili modo neque grammatica vlla utitur deliberatione, quo modo scribendum sit: quippe cum definitas ac certas literarum notas omnes habeat: neque vllam dubitationem in elementis exarandis admittat.

Sed de iis, quæcunque per nos fiunt, neque semper eodem modo eueniunt, consultamus. ut de iis quæ ad medicam artem spectant, & pecuniariam: atque eo magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quanto minus exactis, atque exquisitis rationibus constat. ac simili modo de reliquis.

Artes non certæ, neque ex sese sufficientes sunt illæ, quæ non semper necessitate quadam, sed plerunq; finem suum consequuntur, fortunaque adiutrice aliquando indigent: ut medicina, & mercatura, quæ *χειματιστική*, id est pecuniaria uocat. nam neque medicus certum aliquod præceptum habet, quo sanari omnino valeamus, sed illud proficitur, se hæc vel illa viuendi, ac medendi ratione plerunq; hominibus sanitatem allaturum: neque mercator si hoc vel illo modo fuerit negociatus, se prorsus esse lucraturum satis exploratum habet: sed fieri ita plerunq; cognoscit, ex fortunæque auxilio dependet. atque ex his quoque, aliæ aliis certiores, exactioresque habentur: gubernatoria enim minus exquisitis rationibus constat, quàm exercitatoria, magisque fortunæ subiecta est.

Magis etiam in artibus quàm in scientiis consultatio est: eo quòd in ipsis magis ambigere consueuimus.

Vel in artibus magis quàm in scientiis, vel in opinionibus magis quàm in scientiis: utroque enim modo legitur, atque vtrunque eandem vim ferè habet. nam cum ostenderet consultationem in iis esse, circa quæ artes non admodum exactæ exquisitæque versantur: nunc ea consultationem magis admittere, inquit, de quibus solummodo opinamur: de quibus enim opinamur, & scientiam non habemus, ea maxime in consultationem venire cõsueuerunt: ut intelligat vel de iis quæ licet sciri possint, à nobis tamen opinione sola cõpræhenduntur: nam quoad nullam certam scientiam habemus, * dubitare solemus ac consultamus: vel de iis quæ suapte natura opinabilia sunt, neque certum aliquid ac fixum habentia, in quibus sunt, quæ à nobis *ἐνδεχομένως* fiunt. verum si etiã in artibus dicat magis, quàm in scientiis esse cõsultationem, nihilo minus sensus esse manifestus poterit: quippe

* ἀντὶ τῶν ἐπιπέδων
διὰ τὸ ἴσως μὴ
διεξιμῶς
βουθέλας
ἐξ ἑαυτοῦ. i. ex se
sufficientes,
quæ nullo externo
auxilio
indigent.

† 4. l. opinio-
nibus.

* ἐνδεχομένως.

quippe cum & scientiæ circa æterna versentur, artes circa ea quæ corruptioni, & generationi obnoxia sunt: & artes propriè dicantur, quæ effectrices sunt, scientiæque cõtemplantur: & in æternis & cõtemplatione, nulla opus sit consultatione: in aliis sine consultatione fieri rectè nihil possit.

Consultatio autem de illis est, quæ ut plurimum quidem fiunt: incerta tamè sunt quo modo euadant: & in quibus indeterminatio existit. ad magnas uerò res consultores etiam adhibere cõsueuimus nobis ipsis diffidentes, quasi sufficere ad decernendum soli nequeamus.

Cum ostenderit in artibus quæ certæ sunt & exquisitæ, nullam esse consultationem: in quibus ea uersetur, nunc subiungit: eamque esse, inquit, nõ in necessariis, sed iis quæ euenire aliter possunt: atque ex his ipsis ea in consultationem cadere, quæ ut plurimum fieri consueuerunt. de iis enim quæ raro eueniunt, consultat nemo: quippe cum in sola fortunæ temeritate constituta sint. non enim medicus de eo quod sæpe læsit vel iuuat aliquem sed fortè, consultat, an id ægro offerre oporteat, sed cum sint quædam quæ naturã iuuare solent sic affectos homines, consultat, an huic ægro sic affecto ea offerenda sint, cum sint quibus id medicamenti genus oblatum magnam noxam attulerit. Idem & gubernator, & orator facit. nam de iis consultat vnusquisque, quæ & plerunq; eueniunt, & euentus etiam incertos habent, suntque indefinita. unde quando magnæ res sunt, ob maiorem dubitationem quæ ex ipsis oritur, maiusque periculum quod impendet, si frustremur abhibere alios in consilium solemus, sola nostra deliberatione minimè freti, eo quòd id quod ex deliberatione propositum fuerit, agere in nostra potestate sit: periculosum autem, si non rectè consultando quod optimum sit, elegerimus.

Ac consultamus quidem non de finibus, sed de iis quæ ad finem tendunt. nam neque medicus, an sanare: neque orator, an persuadere: neque ciuilis, an bene legimus institutam patriam reddere debeat, neque ex aliis quispiã de fine cõsultat. sed omnes cum finem quendam statuerint, quo modo ac per quæ euenire is possit, deliberant: sique is per plura fieri posse videatur, per quod nam facillimè atque optimè fieri queat, considerat. si per vnum, quo modo per id effici rectè valeat: & illud item per quid, atque id tantisper, donec ad primam causam deuenierint: id quod in inuentione extremum est.

Constituto prius fine vnusquisque, uerbi causa medicus sanitate, mercator lucro, orator persuasione, athleta corona, imperator uictoria, postea de eo consultat, quod ad eum consequendum facere posse videatur. Si plura sint, quæ ad vnum & eundem finem spectent: considerat, per quod potissimum ex ipsis potiri sine ipso optimè valeat. ut Imperator cum uictoriam sibi proposuerit, eamque & pedestribus, & nauticis, & equestribus copiis consequi se posse confidat: quærit ac cõsultat, quonam ex his prælij genere superare hostem, & facillimè & tutissimè queat: si autem vnus tantum appalear, qui vel ex aliis electus fuerit, vel à principio consultationis extiterit: qua ratione eo uti poterit, ad finem consequendum considerat. uerbi causa, si constiterit, prosperum belli euentum equitatu posse conciliari, is quibus rationibus comparatur, in quæstionem uenitum ubi pecuniis ad id opus esse cognouerit, de pecuniarum expeditione consultat: ac postremo eo deuenit, ut tributum imponendum ciuibus censeat: atque ita actionem ab eo auspiciatur, quod in cõtemplatione, inuentioneque fuerat extremum. Simili modo qui domum extruere uult, domum tanquam finem sibi proponit: quam absque ædificatore, & lapidibus, & lateribus, & lignis extruere nullo modo licet: at hæc, sine emptione suppetere nequeunt: emptio autem absque pecuniis non fit: superest igitur, ut de pecuniis considerandum sit. atque ita pecuniarum expeditio, quæ uelut in inuentione fuit, effectiois principium efficitur. atque hoc resolutioni designationum mathematicarum perquam simile est.

Qui enim consultat, quærare uidetur & resoluerè prædicto modo, quæ admodum designationem.

Cum ostenderit consultationem quæ à fine proficiscitur, quem assequi cõsultamus. reditum quendam esse ad principium, unde agere ea incipimus, per quæ propositi finis cõpotes nos fore speramus: similem esse eam nunc, inquit, designationum mathematicarum inquisitioni ac resolutioni. Geometræ enim resolutionem * in designationibus suis hoc modo facere cõsueuerunt: sumpta cõclusionem demonstrationis, primùm ea quæ cõtinenter ac proximè ad hæc cõfirmandã adhibita fuerint, h iij assumunt:

* ἐπιπέδων
διαγγραμμάτων.

assumunt: deinde quæ iis proximè antecedunt: tum superiora alia: atque ita deinceps progrediuntur, quoad ad principium ipsum ascenderint: ex quo rursus descendendo, iisdem illis theorematibus ac propositis, quæ in resolutione assumpserunt, compositionem faciunt. atque hæc in designationibus mathematicis * resolutio nihil aliud est, quàm à fine ad principium ascensus, cuius principium conclusio est, qui fuerat finis in compositione. sic quoque in agendis rebus contemplationis finis principium euadit: vt, & in domo extruenda, & in victoria comparanda, vt superius diximus, pecuniarum expeditio. vnde patet consultationem esse inquisitionem.

* ἀνάλυσις, quam & διαλύσιμ κocat.

Non quælibet autem quæstio consultatio est, vt mathematicæ: sed quælibet tamen cōsultatio, inquisitio est. & quod extremum est in resolutione, in generatione esse primum videtur. atq; hi cum in rem quæ fieri nequeat, inciderint, desistunt: vt si pecuniis opus sit, earumq; expeditio nullo modo appareat, si verò fieri posse res videatur, eam aggrediuntur. fieri autē posse ea dicuntur, quæ per nos fieri possunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodammodo fieri videntur: quippe cum principium in nobis sit.

Nom omnis inquisitio est consultatio: fieri enim solent inquisitiones de rebus quæ agendæ nō sunt, neque principia habent in nobis sita: vt, de mathematicis, an dimetiens linea lateri sit cometiens, id est proportione æquiparabilis: & de æternis, an sol globus sit: & id genus cætera, de quibus nulla consultatio est. consultamus enim de iis quæ in nobis sunt, quæ cum inquirimus, resolutione vtimur, & extremū in resolutione, primum in generatione, id est actionis ipsius executionē facimus. vt autem ostendat, ea de quibus consultamus, in nostra esse potestate, tunc, inquit, à consultatione nos desistere, cum in ea inciderimus, quæ fieri non posse videatur. quæ enim possunt fieri, in nostram proculdubio facultatem veniunt. nam quæ per amicos fiunt, inter ea videtur referre quæ in nobis sunt: per nos enim quodam modo etiā ipsa fieri dicuntur: quippe cum principium & causa, quæ amicos ad faciendum quippiam incitat, in nobis sit: quod petentibus nobis fiat: non fiat autem, si non petuerimus.

Quærentur autem interdum instrumenta, interdum vsus ipsorum. simili modo quoque in reliquis, interdum per quod, interdum quo pacto, aut per quem quippiam fieri debeat.

Quærimus verò interdum instrumenta, interdum quo modo eis vtendum nobis sit. vt, medicus ad aperiendum * abscessum, medicamentū mne, an incisionē adhibeat, deliberans quo instrumento ad id vti debeat: deinde vbi de instrumento satis cōstiterit, vsus eius inquiritur: si * scalpello secandū esse censeat, qua forma, & qua altitudine plaga sit adigenda. simili modo de medicamēto considerat, quale & quantum, tum quo modo affecto homini, & qua ratione exhibēdum sit. Idem in agendis rebus fit: quærit enim imperator aliās pedestribusne, an equestribus copiis inuadendus hostis sit: aliās quo modo pedestribus ad victoriam consequendam vti debeat.

* ἀπόστημα. * σμίλη.

Videtur autem, quemadmodum dictum est, homo esse actionum principium: consultatio verò de iis esse, quæ ab ipso homine agi queunt: actiones autem aliorū. non est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem veniunt, quæ ad finem ipsum spectant: neque hæc tamen particularia: vt, an panis hoc sit, vel subigatur, vel fiat, vt oportet: ad sensum enim hæc pertinent. nam si semper consultaret quispiam, infinitè progredieretur.

Ex iis quæ superius dixit, patet propriarū actionum principium esse hominem, neq; omnia ex necessitate ac fato euenire. nam si cōsultat homo, & inquit, & eligit, in potestate eius id esse perspicuum est: alioqui consultatio ac cōsideratio de agendis rebus omnis tolleretur. quoniam verò vnusquisq; eorū quæ agit, principium & causa est: de suisq; actionibus consultat, actiones autem aliorū causa, id est finis & boni efficiuntur: constat etiā finem minimè esse consultabilem, sed illa tantummodo quæ ad finem spectant: atq; ea quidem vniuersalia. nam de particularibus quæ sub sensum cadunt, nulla consultatio est. de iis enim quæ ignota quodam modo sunt, consultamus: at particularia sensibus, quibus sunt exposita, percipiuntur. quod si de his quoq; nobis esset consultandum, neq; quippiā ex sese notum esset, sed omnia alterius confirmatione indigerent: efficeretur, vt in infinitū consultatio procederet. id quod in posterioribus resolutoriis etiam dictū est.

Consulta-

Consultabile autē, & eligibile idem planè est: nisi quòd eligibile definitum iam est: quippe cum nihil aliud sit, quàm id quod ex deliberatione propositum fuerit. definit enim vnusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cum in se ipsum principium reduxerit, in eamque sui partem, quæ principatum obtinet: ea enim est, quæ eligit.

Consultabile autem & eligibile absolutè, ac simpliciter non est idem: generalius enim est consultabile. omne enim eligibile est consultabile, sed non e contrario: quippe cum de multis consultemus, quæ tamen omnia non eligimus. vnum enim est, quod ex aliis lectum ex consultatione anteponitur. atque hoc est, quod inquit, eligibile definitum iam esse. quoad nanque consultamus in dubio adhuc res est, & indefinita: cum eligimus verò, statuimus, ac definimus, quid agendum sit: * ac tū demum consultare desistimus, cum in nos ipsos principium reduxerimus, id est, cum inuenerimus principium aliquod rei illius agendæ, de qua consultamus, quod in nostra potestate fuerit: nosque ipsos esse posse illius rei agendæ causam, in nobisque agendi facultatem esse cognouerimus. neque solum in nos ipsos reduxerimus, sed in eam etiam nostri partem, quæ principatum obtinet, id est * mentem, intellectumque actiuum. vbi enim intellexerimus agendum nobis id esse, quod mens consultauit, & elegit: vnà cum ratione appetitio quoque incitatur, ac definit deliberatio.

* πάντῃ ὅτι ἐκαστος ζῆτιῶν πῶς πράξει, ὅλα φρονισμὲν ἢ δὴ πρὸ ἀρετῆς ἐστὶν ἀρετὴ κερῆ. * πρακτικὸν νόμ.

Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referebant.

Huius rei exemplum esse inquit, veteres respub. quas Homerus imitatur. Homerus siquidem reges ea, quæ elegerant, ad populum referentes inducit. aptè autem reges hic rationali, ac consultatrici animæ parti comparare videtur Aristoteles, populum verò appetitioni: nam sicut illi populorum domini sunt, ita mens in nobis, in reliquis animæ nostræ partes ratione vacantes imperium obtinet. vbi igitur mens nostra, quasi rex consultauerit, ac decreuerit quippiam, appetituiq; tanquam populo decretum suum communicauerit, & ille assentiens approbarit: tum demum electio facta esse dicitur.

Cum igitur eligibile nihil aliud sit, quàm consultabile appetibile eorum, quæ in nobis sunt: & electio quoque eorum, quæ in nobis sunt, consultatiua appetitio erit.

Inquit autem eligibile esse consultabile, quod ex consultatione iam fuerit definitum: item appetibile, propterea, quòd id quod eligitur, voluntatis appetitione eligi cōsuevit. quod cum inquit, declarat quo modo ratio hæc electionis accipienda sit: non enim est exacta definitio: quippe cum genus electionis minimè sit, neque consultatio per sese, neque appetitio: sed quod ex vtriusq; compositum fuerit: id est autem consultatio appetibilis. iccirco subiungit:

Simul enim, atque consultauius, iudicamus: atq; inde secundum consultationem appetimus. circa quæ igitur versetur electio, quodque eorum sit, quæ ad fines tendunt, * figura dictum iam sit.

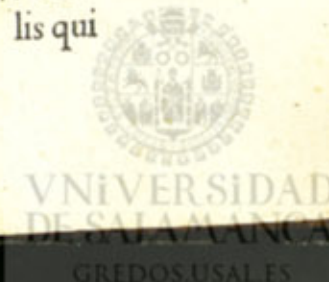
† a. l. uoluntatem.

Secundum consultationem appetimus, inquit, eò quòd præcedente consultatione subsequatur appetitio, qua consentiente electio efficiatur. tametsi altera est, & fortasse sanctior electio, quæ non secundum consultationem, sed secundum voluntatem habet: quæ appetitum hunc voluntatis ab aliis duobus ira, scilicet, & cupiditate rectè distinguit: præsertim cū verba ipsa græca, & βέλθυσις, & βέλθυσις facillè errorè ex similitudine inducere potuerint. huic electionis definitioni perfimilis est animalis illa definitio, quæ inquit, animal esse corpus animatum: nam neque illic corpus est genus animalis, neque anima: sed quod ex corpore, & anima constat. vnde quia descriptio magis videtur esse, quàm definitio, subdit: [C I R C A quæ igitur versetur electio, quodq; eorum sit, quæ ad fines tendunt: figurà dictum sit.] id est, non exactè admodum, & exquisitè: vel etiam [figurà] potest ita accipi, vt vniuersaliter dictum esse intelligamus. circa quæ versetur electio, id est agēda, & consultabilia: ipsamque esse non finium, sed eorum quæ ad fines ipsos conducunt.

* τὸ ὄρω.

De uoluntate, & eò quod est uoluntate appetibile. Cap. IIII.

Voluntatem verò finis ipsius esse, dictum iam est: quæ sanè nonnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, vt & illis qui

lis qui bonum esse voluntate appetibile asserunt: id quod vult is, qui non recte eligit, non sit voluntate appetibile: nam si est voluntate appetibile: erit continuo etiam bonum: at malum forte est: & illis qui bonū apparens voluntate appetibile esse inquirunt, nihil sit natura voluntate appetibile: sed quod unicuique ita visum fuerit. at aliud aliis videtur: & aliquando etiam si ita inciderit, contraria apparent.

Quoniam nonnulli verè bonum appetunt, nonnulli id quod sibi bonum videtur: effectum est, ut alij veri boni, alij apparentis tantum boni voluntatem esse opinentur. sed utrorumque absurda sententia est: illorum, quia id quod vult prauus aliquis, qui nō recte appetit, minimè diceretur esse voluntate appetibile: horum, quia sequeretur nihil esse eiusmodi suapte naturā, ut voluntate appetatur: sed prout unicuique apparet. apparent autem quibusdam contraria interdum: quippe cum aliis labor bonum esse videatur: ut illi, qui ita inquit: Bonum labores asserunt mortalibus: & item illi, qui ait: * Dii laboribus omnia bona vendere nobis consueuerunt: alij voluptatem bonum esse arbitrentur: ut Callicles, qui apud Platonem omnia causa voluptatis esse agenda asserit: & Epicurus, qui in voluptate summū bonum statuebat. sed ex hac opinione quid aliud quaeso, quam Protagoræ decretum introduceretur? qui nihil esse per sese quippiam assererat: sed tale vnumquodque esse, quale unicuique esse videretur.

* Xenophon lib. 2. Commentar. tribuit id Epicharmo.

Quod si hæc non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem, ac reuerā voluntate appetibile esse, id quod est bonū: unicuique verò id, quod videtur unicuique: ac probo quidem, quod reuerā etiam est, videri: improbo, quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: benè enim affectis salubria ea sunt, quæ reuerā sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & grauiā: & id genus reliqua, singula enim probus vir rectè iudicat: & in singulis verum ipsi apparet.

Quod si hæc inquit, non placent, id est, nihil esse sua ipsius natura eiusmodi, ut voluntate appetendum sit: illud superest, ut dicamus bonum ipsum simpliciter esse voluntate appetendum: unicuique verò id, quod unicuique bonum videtur. Verum cur hæc placere non debeant? diceret quispiam: neque enim esse quippiam suapte naturā eiusmodi, ut voluntate appetatur: sed bonū esse naturā, voluntate autem appetendum id quod vnusquisque vult: quemadmodum exemplo salubrium, quod ipse posuit, facile perspicitur potest. cibos enim & potus, qui naturā benè affectis corporibus accommodati sunt, salubres dicimus: qui quidem simpliciter boni sunt, non tamen simpliciter salubres, sed ita esse benè affectis natura videntur: suntque male affectis, & ægrotantibus insalubres. idem de eo quod voluntate appetimus, dicendum est: non est enim simpliciter voluntate appetendum, quod probus vir vult, sed simpliciter tamen bonum: quippe cum in omni re probus vir rectè iudicet, ac tanquam regula & mensura vnus cuiusque naturæ sit.

In vnoquoque enim habitu propria quædam, & honesta, & iucunda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verum est, differt: quippe qui tanquam regula, ac mensura ipsorum sit: plerisque autem è vulgo hominibus deceptio surrepere ob voluptatem videtur: quibus scilicet voluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatem: quasi bonum: dolorem, quasi malum fugiunt.

In vnoquoque habitu, tam animæ, quam corporis propria esse, & honesta, & iucunda quædam videntur. possumus nanque accipere habitum hic facultatum appetitiuarū, quæ ad gustum, & auditum aliosque sensus pertinent: ut honestum æquiocè intelligatur. vel de virtutibus est intelligendum, ut temperantia, iustitia, & fortitudo: quippe cum singulæ virtutes propria quædam, & iucunda, & honesta in se habeant. Melius tamen est, ut dicamus cōmunius ab Aristotele habitum hic positum esse, ut non tam ad sensus, & virtutes, quam ad artes possit referri: quæ etiam ipsæ, & habitus sunt, & honesta & iucunda quædam propria habent. in singulis verò probi viri, & improbi opinio longè differt: * qui enim rectas, ac moderatas appetitiones habent, iis honesta, & iucunda ea

* τὸς ὅτι τὰς ὀρέξεις ἐξέχουσι.

da ea sunt, quæ eiusmodi etiam sunt naturā: prauæ autem affectis alia quædam esse honesta, & iucunda videntur, quàm re vera sint. plerique enim è vulgo ob voluptatem decipi videntur: quodque est apparens bonum, bonum absolute esse arbitrantur: voluntque, atque eligunt voluptatem tanquā bonum, dolorem fugiunt, ut malum. sed quæ voluptas ea est, qua in errorem induci decipiuntur: non bona sanè: si enim bona esset, nullo modo errorum causam illis afferret, qui eam tanquam bonam sectantur. prauæ siquidem, ac vituperabiles illæ sunt voluptates, quæ prauas operationes consequuntur: quippe cum magna voluptatibus, quæ fines scilicet sunt, cum operationibus, ex quibus proueniunt, cognatio sit. ut de voluptate postea dicitur.

De iis quæ in nostra sunt potestate.

Cap. V.

Cum igitur voluntate appetibilis finis sit, cōsultabilia autem & eligibilia ea quæ ad finem spectant: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiā proculdubio sunt. at virtutum operationes circa hæc versantur: efficitur igitur, ut virtus quoque in nobis, & similiter vitium sit.

In nostra esse potestate, ut & boni, & mali efficiamur, ex iis ostendit Aristoteles, quæ de consultatione, & electione superius dicta iam sunt. nā si virtutū operationes circa actiones versantur, quæ ad finem ipsum tendunt: ad felicitatem enim omnes ducunt: actiones verò hæc electiæ, & spontaneæ, & in nobis sunt: sunt enim consultabiles: quippe cū electio rerū earū sit, quæ in consultatione cadunt: de illis autē, quæ in nostra sunt potestate, consultatio est: in nostra igitur potestate virtutum quoque operationes sunt. inquit enim [actiones, quæ circa hæc fiunt,] id est circa cōsultabilia: hæc enim sunt electiæ: si autē electiæ, etiā spontaneæ: nihil enim aliud esse electionem demonstratū est, quàm spontaneam præconsultatum: si igitur actiones, quæ circa consultabilia fiunt, ex electione, & in nostra sunt facultate, virtutum verò operationes fiunt circa consultabilia, efficitur, ut virtutum actiones spontaneæ, & in nostra facultate collocatæ sint. at quarum rerū operationes spontaneæ sunt, & in nobis sitæ, earum rerum habitus quoque, qui ex operationibus acquiruntur, spontaneos, atque in nobis esse perspicuum est: ut etiam ipse Aristoteles progrediendo subiungit, cum inquit:

In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere id quod honestum est, in nostra est potestate, non agere quoque id quod turpe est, in nobis erit collocatum: si item quod honestum est, non agere in nobis est, agere quoque id quod turpe est, erit nostræ facultatis. Quod si honesta agere, & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate, id autem est, ut boni, & mali simus: in nostra potestate quoque erit, ut & * frugi simus, & nequam.

Tam virtutem, quàm vitium in nostra esse potestate confirmatur. nam si est virtus, vitium quoque sit necesse est: quippe cum in quibus rebus agere est, in nostra facultate, in iis non agere quoque in nobis sit: nam si in nobis non esset, sed coacti non ageremus, nihil esset, quo minus coacti quoque agere deberemus.

Nam dicere neminem neque spontè improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum verum videtur: quippe cum beatus nemo inuitus euadat: improbitas verò spontanea sit.

Nonnulli sunt, qui hic improbū ita accipiendum putent, ut de laboris, ac miseriæ potius, quàm vitiorum improbitate intelligatur: utpote beatitudini contraria. quam significationem accentus fedes immutata apud atticos facit: nam cum *πονηρός* communiter malum, ac prauū significet, ipsi translata in primam syllabam vocis intentione *πῶνηρος* laboriosum, ac miserum appellare cōsueuerunt. quod verbum apud Hesiodum quoque in hac significatione vsurpatur: cum * in scuti fabrica Alcmenam ad filium Herculem, ita dicentem inducit:

O nate, infelix nempe es, longè optimus omnium

A Ioue progenitus, necnon longè improbus idem. & item:

Optimus o nate es, necnon longè improbus idem

Redditus à fati: hoc est ærumnosissimus: quod poeta ipse suo idiomate *πῶνηρότατον* inquit.

Sed locū habere hic minimè videtur huiusmodi lectio: quippe cum laboris, & ærumnæ improbitas

* Interpretat Hesiod. ἐὶ τοῖς μεγάλοις, Suidas scribit ab Hesiod. cōscriptum κατὰ λόγον γυναικῶν ἠρωίνων ἐὶ τοῖς τοῖς ἐ. i. ex quo poemate hic ueritas fortasse scriptus est.

* κὴ ἐπιχαρ-
μος ὁ συρα-
κούσιος κέ-
λεῖν, εἰ οἷς
φισίμ, εἰς.

* ἢ τοῖς γε
τιοῖς ἐρημέ-
τοις ἀμφισ-
βητέου.

itas inuoluntarium quoddam sit iuxta prouerbiū: hæc verò voluntaria dicatur. prouerbiū enim vetus est, * quo utitur etiam Epicharmus vbi in Hercule furente, ita inquit:

At verò ad omnia hæc agenda me cogit necessitas. Nec sponte quenquam esse improbum, vel ærumnosum duxerim: id est *πόνηρον*, labore & miseria oppressum. sed hic non eo modo sumendum prouerbiū est, sed vt Aristoteles vult. beatus enim, inquit, nemo est inuitus: improbitas verò, id est, prauitas spontanea est. beatitudo enim cum in operatione virtutis consistat, est in nostra potestate: simili modo & vitium. nam si honestum, etiam turpe quoque agere in nobis est.

* Alioqui iis, quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendumque hominem principium minimè esse: neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quòd si hæc videntur, neque in alia principia referre actiones nostras possumus, quàm in ea, quæ in nobis sunt: quorum principia in nobis sunt, etiam ipsa in nobis esse, & spontanea necesse est.

Si quis autem est, qui aliter sentiat, iis quæ superius dicta sunt, aduersetur, necesse est: neque hominem actionū suarum principium esse assentiatur: sicutque est filiorum, ita earum esse procreatorē. nam cætera quoque animalia esse principia singula eorum videntur, quæ ex ipsis nascuntur, actionis verò minimè: quippe cum nullam cum actione cōmunicationem habeant: at homo, quemadmodum filiorum procreator est, principiumque in se eorum generandorum habet, quæ ex ipso oriuntur: ita quoque actionum suarum principium est. quarum autem rerum principia in nobis sunt, eas in nobis quoque esse manifestum est. superius enim, neque naturā, neque fortunam, neque casum, neque necessitatem esse virtutum causam dixit, sed hominem, humanumque intellectum.

His attestari, & priuatim singuli, & ipsi legumlatōres videntur: qui eos qui mala perpetrant, castigant ac puniunt, si tamen neque vi coacti ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eos autem, qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant.

Quòd virtutes & vitia in nobis sint, cum singulorum, tum legumlatorum exemplo comprobatur: ac conclusio rationis ferè huiusmodi est: Si inuiti peccarent homines, legumlatōres minimè punirent eos, qui mala perpetrant: puniunt autem: homines igitur inuiti nō peccant. posteaquam verò dixit legumlatōres punire eos qui mala perpetrant, subiungit: [S I T A M E N neque vi coacti, ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint,] eò quòd ipsi interdum sibi ignorationis causa sint: vt, vel ebrii, vel qui ea sunt negligentia, vt vniuersalia, quæ scire vnusquisque, & potest, & debet, ignorant.

Atqui ad ea quæ neque spontanea sunt, neque in nobis, agenda, hortatur nemo: quippe cum * nihil antiquum sit, vt persuasi simus, aut calefieri, aut dolere, aut esurire: aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiam puniunt, si sibi ipse ignorationis causa quispiam fuisse videatur.

Vniuersalem rationis propositionem hic subiungit Aristoteles, qua & virtutem, & vitium esse in nobis probat. nullus enim, inquit, neque propinquus, aut amicus priuatim, neque legumlator publicè ad ea nos incitat, atque hortatur, quæ in nobis non sunt: sed ad virtutem capeffendam, declinandumque vitium omnes nos hortari consueuerunt: tam virtus igitur, quàm vitium in nostra potestate est. nam si ad ea, quæ ad facultatem nostram non pertinent, hortarentur: vana omnis hortatio esset, nihilque proficeret. quòd enim, inquit, antiquum, id atticæ est loquutionis. illi enim * *πρὸ ἐργου*, id est, ante opus dicunt, cum amplius, aut præcipuum, aut vile, aut demum eius momenti significare quippiam volunt, quòd antiquum esse debeat, & operi alicui anteponendum sit, multique faciendum. quo in significato etiam *πρὸ ὁδου*, id est ante viā dicere videntur, quasi antecederent, hoc est, præcipuè, & ante alia: vt Homerus, quemadmodum legunt nonnulli:

Si bini simul ire parent, aduertere possunt
Ante viam quid sit melius. si aduerterit autem,
Et tardè, nec tam prudenter consulit vnus.

* ἄλλο πρὸ ἐργου
καὶ ὁδου.

* πρὸ ἐργου,
uel πρὸ ἐργου,
idem est, quòd
ὁ ὁδου πρὸ
uertendum est.
uide D. Bud.

Et item

Et item Lucianus * in Hermetimo. Semper aliquid agens, & id quòd ad disciplinas tibi ante viam sit, id est, profit. Nihil igitur, inquit, prodest, si hortemur cum ad ignē aliquis est, vt calefiat: cum fame laborat, vt esuriat: cum molestia aliqua afficitur, vt doleat & tristetur: nā id sine vlla adhortatione, & incitatione necessario consequitur. vnde efficitur, vt ea ad quæ incitatur, atque hortatur, in nostra potestate sint. cum ergo ad virtutem amplectendam fugiendumque vitium incitatur: in nostra potestate esse vtraque manifestum est.

Vnde ebriis duplices pœnæ institutæ sunt. in ipso enim, qui inebriatur principium est: cum sui quisque in eo dominus sit, vt non inebrietur: id quòd ignorationis est causa.

Vnde ebriis quoque duplices pœnæ à legumlatoribus institutæ sunt. id autem Pittachus vnus ex septē sapientibus fecisse perhibetur: eò quòd cum peccant ebrii, licet ignorantes peccent, spontè tamen ignorationis illius causam sibi ipsi præbuerunt.

Eos quoque puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinent, quæ quidem, & sciri debeant, & difficilia non sint.

Puniunt etiam si quis in iis peccauerit, quæ legibus continentur, neque adeò sunt difficilia, vt cognosci à quolibet non valeant. nam cum interdictum legibus sit, ne quis patrem verberet, ne quis sacrilegium, ne quis homicidium faciat, & reliqua eiusmodi: debet vnusquisque, hæc, & potest etiā facile cognoscere: neque si ignorasse quippiā horum se dixerit, veniam impetrabit. de iure tamen affinitatum, cognationum, hæreditatum venia habet locum, aliisque id genus, quæ paulo sunt difficiliora, magisque ad legum, ac iuris peritos videntur spectare.

Simili modo etiam in aliis, quæcunque ignorare per negligentiam videntur: eò quòd in ipsis sit non ignorare: quippe qui adhibendæ diligentia domini sint, ac potestatem habeant.

Si per negligentiam quoque ignorasse quispiam videatur, puniri cōsuevit, verbi causa, si quis in bello, iaculando in hostes amicū fortè vulneret, quem ibi esse nunquā existimasset, ei ignoscendum est: at si propè manentem amicū aliquid agendo per iniuriam pulsset, nulla adhibita diligentia, atque animaduersione, vt cognosceret: is pœna dignus censetur: quippe qui amicū ibi esse cognoscere facile potuerit, & neglexerit. Item cum quis sagittandi artem ibi exercendo, qua neminem transiturū opinabatur, casu quodam prætereuntem ferit: dignus veniā est: præter opinionem enim id euenit. qui verò iaculatur in viā, qua multi præterire consueuerunt, hominemque, negligenter ita interimit: nullam excusationem is habet, quam afferre meritò possit. cum enim in eo esset, vt aduertere, & cauere posset, per negligentiam noluit.

Sed fortasse eiusmodi aliquis est, vt diligentiam nō adhibeat. at vt eiusmodi sint homines, atque & iniusti, & intemperantes euadant, ipsi in causa sunt: dum & dissolutè, ac remisse viuunt, & maleficia perpetrant, & in comotationibus, talibusque aliis libidinibus ætatem degunt. operationes enim quæ circa singula sunt, tales homines reddunt. atque hoc ex iis esse manifestum potest, qui ad quodlibet certamen, aut actionem sese exercēt: id enim operari assidue solent. ignorare igitur ex operationibus circa singula habitus existere, valdè stupidi hominis est.

Obiectionem hic sibi facit Aristoteles: fortasse enim dicere aliquis posset, naturā esse aliquos ita negligentes, vt naturæ potius quàm ipsis peccati causa ascribenda esse videatur. sed solutionem statim subiungit, cum inquit, sibi quemque esse in causa, vt negligens efficiatur. nam qui remisse nimis, ac sine vlla cura, & studio vitam traducit: cum habitum acquirit, vt nulli rei quam debet, diligentiam adhibeat. quo modo etiam & iniusti, & intemperantes homines euadunt: quorum vitia nō naturæ, sed ipsis sine vlla dubitatione imputantur. qui enim assidue in maleficiis iniuriisque, inferendis versantur, iniusti: qui comotationibus verò semper, talibusque aliis libidinibus vacant, intemperantes fiunt, ex frequentibus operationibus, sicut in virtutibus euenit, vitiōrum habitu contracto. nam simili etiā modo, qui in concertationibus excellere in singulis conantur, ij assidue meditantur, atque exercent ea, in quibus præstare voluerint: vt ex assidua operatione habitum adipiscantur. id quòd profecto nisi stupidus sit, atque omni sensu careat, ignorat nemo. si igitur ex his opera-

* εἰ τῶ μι-
κύμα.

operationibus talis efficitur vnusquisque, quarum principium in ipso est, quippe qui & agendi, & non agendi potestatem habeat: vt sit talis, vnusquisque ipse in causa est: est autem, si ita incidat, malus: malus igitur sponte est.

Absurdum præterea est, & eum qui iniuste agit, iniustum esse nolle: & eum qui intemperanter, intemperantem. sed si quis nõ ignorans ea agit, ex quibus iniustus efficitur: sponte iniustus est. non tamen si voluerit, iniustus esse desinet, & iustus erit.

Tacite alteri obiectioni hic respondet Aristoteles, quam inferre aliquis ita potuisset: si in nobis esset, vt iniusti essemus: in nobis quoque, esset, vt desistere ab iniustitia possemus, cum vellemus: desistere autem in nostra potestate minimè est, cum multi sint qui nollent esse iniusti, aut intemperantes, & nequeunt tamen non esse: neque esse igitur, atque euadere iniustos in nostra potestate est. inquit ergo ad hoc Aristoteles, absurdum esse, si quis dicat eum, qui iniuste agit, aut intemperanter, esse aut iniustum, aut intemperantem nolle: & ideo non esse sponte intemperantem. nam si sponte euasit, sponte est. aduertendum autem non dicere hic Aristotelè, eum qui iniustum quippiam agit, aut intemperans, & flagitiosum, esse continuo, vel iniustum vel intemperantem: sibi enim ipse aduersaretur: quippe cum, vt superius dictum est, fieri possit, vt & inuitus aliquis, & ignorans horum quippiam agat: atque iccirco, neque intemperans, neque iniustus ob id appellari merito debeat. sed iniuste, gentem, inquit, & intemperanter agentem, id est, sponte & scienter. aliud enim est, si quis dicat iniuste agere, & iniustum quid agere, id quod Græci melius vno verbo exprimunt. ἀκολασίαν σφίσι quidem dicunt intemperanter agere: & ἀδικεῖν iniuste agere: quod sanè non dicitur, nisi de iis, qui sponte, & scienter operantur. absurdum igitur re verà est dicere eum, qui sponte, vel iniuste, vel intemperanter agit, nolle esse, vel iniustum, vel intemperantem: nam si volens, & sciens ea egit, quibus habitum, vel iniustitiam, vel intemperantiam contraheret: sponte & volens, vel iniustus, vel intemperans est.

Nam neque qui ægrotat, sanus efficitur: licet, si ita contigerit, sponte ægrotet, tum intemperanter viuendo: tum medicorum præceptis non obtemperando: verum tunc quidem licebat ei non ægrotare: vbi tamen semel neglexit, non amplius licet.

Nequaquam, si cum vult quispiam desistere, non potest, quo minus, vel iniustus, vel intemperans sit: id satis argumenti habet, vt in potestate vnus cuiusque non esse videatur, vt vel vitiis his sese dedat, vel ab ipsis abstineat. Nam idem quoque in morbis vsu venire consuevit: in quos plerunque sponte incidunt homines: cum vel nimis dissolutè viuunt, * prauisque alimentis replentur, vel medicorum præceptis non parent: id quod in potestate ipsorum, sine vlla dubitatione erat. vbi verò semel ægrotare cœperint, non ita facillè postea liberantur: neque cum volunt, restitui in pristinam valitudinem possunt.

Quemadmodum neque qui lapidem proiecit, resumere eum amplius potest, quamuis in eo emittendi, ac proiciendi facultas fuerit: principium enim in ipso erat: eodem modo quoque, & iniusto, & intemperanti à principio licebat non esse eiusmodi: vnde sponte eiusmodi sunt: vbi verò semel tales euaserunt, non amplius non esse tales eis licet.

Simili modo, vel cum quis sponte lapidem proiecerit, reuocare istum amplius nequit: vel cum se è rupe aliqua demiserit, * se sustinere, cum vult, minimè potest: licet se dimittere à principio in potestate ipsius fuerit. neque sequitur, vt vel, quæ spontanea, ac voluntaria exercitatione acquisiuimus, ab iis sponte quoque, ac voluntariè liberari valeamus: vel quorum liberatio inuoluntaria est, id est, non est in nostra potestate: eorum quoque acquisitio inuoluntaria, neque in nostra potestate collocata sit.

Sed neque animi solum vitia spontanea sunt, verum corporis etiam in nonnullis, quos scilicet increpare consueuimus. qui enim naturà deformes sunt, eos repræhendit nemo: sed illos qui per ocium, & negligentiam tales euaserunt: simili modo, si turpitudine, vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei, qui vel naturà, vel ex morbo,

vel ex

vel ex vulnere factus sit cæcus, cæcitatem exprobrabit, sed miserebitur potius: at eum obiurgant omnes: qui ex temulentia, vel alia quapiam intemperantiâ excæcatus fuerit. atque ita fit, vt vitia corporis, quæ in nostra potestate sunt, vituperentur: quæ non sunt, minimè. quòd si ita est, in aliis quoque vitia, quæ repræhenduntur, in nostra erunt potestate.

Neque animi solummodò, sed corporis quoque vitia nonnulla nostræ voluntati ascribuntur: quæ videlicet vel ex ocio & negligentia, vel ex libidinum intemperantia contraximus: quæ sanè omnes non commiseratione, sed obiurgatione ac vituperatione prosequi consueuerunt: licet eis liberari in nostra potestate amplius non sit. Quòd si quæ in corpore vituperantur, nostræ voluntati attribuuntur: idem fieri in animi vitiis multò magis debet. vt quæcunque vituperantur, in nostra esse potestate manifestum sit.

Quòd si quis dixerit, omnes id appetunt, quòd bonum esse ipsis videtur: visionis autè dominium habet nemo: sed talis vnique finis apparet, qualis quisque est.

Eorum rationem hic ponit, qui nihil esse spontaneum confirmare conabantur, à visionibus, imaginationibusque sumptam: quam tamen ommissa vniuersalitate ad vitia & peccata tantummodo applicat, ac soluit. quia enim demonstrare proposuerat vitia quoque perinde ac virtutes in nostra esse potestate, quasi virtutes esse voluntarias omnes concedant: ostendit neque hanc rationem, quæ è rerum natura spontaneum tollit, illis quicquam opitulari qui inuoluntaria esse peccata asseruerant. nam si inuoluntaria peccata ob id sunt: inuoluntaria quoque esse cætera omnia necesse est. sed si non tollit hæc ratio, quin virtutes in nobis sint: neque tollet etiam, quin vitia sponte nostra non acquirantur. tota autem illorum ratio in hunc modum constituitur. Si visionum ac specierum illarum rerum quæ bonæ nobis apparent, domini minimè sumus, quas sequuti talia ac talia agimus: neque talia ac talia agere in potestate nostra erit. at specierum quæ nobis occurrunt, atque animum nostrum pellunt, domini non sumus: quales enim sumus, tale etiam bonum, ac finis ipse nobis apparet: naturà enim sumus tales ac tales: quippe cum alius eiusmodi naturali affectione præditus sit, vt verè bona possit dignoscere, alius non ita: natura igitur vt bonæ nobis species rerum appareat, in causa est. si naturà: nos nullum in ipsas ius, nullumque dominium habeamus, necesse est. non est ergo in nostra potestate vt boni vel mali simus, atque hæc integræ rationis conclusio est: quæ non tam è vitiis quam è virtutibus spontaneum tollit. Aristoteles autem communem eam faciens soluit, id est quòd à vitiis tantummodo spontaneum non excludat: propterea quòd hanc illi maximè asserre consueuerant, qui vitia solummodo inuoluntaria esse probare nitebantur. dicebant enim, omnes bonum id appetere quòd ipsis videretur: vt autem tale aut tale aliquid videatur, neminem esse in causa, sed naturalem animæ perspicentiam quandam ac quasi visum, qui in aliquo admodum perspicax esset, atque eiusmodi, vt exactè res quales essent, discernere valeret: in aliquo imbecillis atque obtusus, ita vt hallucinaretur sepe, & vera bona dignoscere nõ posset. quæ quidem animæ vis ac facultas si inuoluntaria est, ac naturà existit, perspicuum esse omnia peccata ab hominibus tum committi, cum vel id quòd bonum est, nõ esse bonum opinantur: vel malum sub specie boni cernunt, atque eligunt: vt hoc modo actiones quamuis pessimæ sint, veniã tamen dignæ haberi iccirco debeant, quia omnia agunt homines ex appetitione eius quòd ipsis bonum videtur. vitia igitur nõ esse in nostra potestate. si vero esse ea dicere aliquis vellet, species quoque ipsas ac visiones, id quòd est absurdum, esse oportere.

Verum si vnusquisque habituum sibi quodam modo in causa est, visionis quoque quodam modo erit: sin autem nemo sibi est in causa, vt mala faciat, sed ex ignoratione finis ea agit, ex iisque summum bonum se consequaturum existimat: appetitio verò finis minimè spontanea est, sed oportet vt vnusquisque idoneus natus sit, habeatque quasi visum, quo rectè valeat discernere, & id quòd verè bonum est eligere: sique is est bono ingenio præditus, cui bona hæc naturæ affectio insita est: quòd enim maximum est, & pulcherrimum, quòdque ab alio accipere aut discere nullo modo licet, id quale naturà est, tale ipse habebit: atque ita quidem bene & rectè naturà esse affectum

* διαίτης
μοχθηρῶς
ἐμφορεῖται.

* ἢ δὲ, ὅτε βῶ
λεῖ, καθέξει
τινὸς κατὰ φ
ράν.

affectum, ipsa erit perfecta ac vera naturæ habitus atque aptitudo.

Hoc ad corroborandam aduersariorum rationem subiungit: quasi absurdum sit, ac fieri nullo pacto queat, ut visionum facultas in nobis sit, atque iccirco neque vitia quæ habitus sunt, è visionibusque promanât, esse oporteat. reliqua item quæ infert, ad eandem comprobationem spectât: bonum scilicet ingenium, facultatemque dignoscendi naturâ hominibus esse insitam, cumque bene esse naturâ affectum, qui visum in anima acutum, atque exquisitum adeptus est: id quod maximum est ac præstantissimum ad bonorum electionem, dignotionemque faciendam: neque ab alio quopiam aut accipi aut disci vilo modo potest: sed quale naturâ est, id est naturale atque innatum oportet habeamus. atque eam demum perfectam naturalem aptitudinem esse: quæ cum in nostra potestate minime sit: cõficiant, vitia quoque in quæ ex iudicii huius naturalis partis errore incurrimus, sponte nostra non comparari.

Si inquâ hæc vera sunt, cur magis virtus quàm vitium spontè acquiratur, non video. vtrinque enim tam bono, quàm malo simili modo finis vel natura vel quomodocunque & apparet, & statuitur: ad quæ postea cætera referentes quocunque agunt. siue igitur finis non naturâ vnicuique apparet, qualiscunque is sit, sed aliquid etiam apud ipsum est: siue naturalis quidem finis est, quia tamen reliqua probus vir spontè agit, virtus spontanea est: nihilo minus vitium quoque spontaneum sit, necesse est. nam similiter quoque malo in actionibus inest facultas, ut ex sese agat: etiam si in fine, non sit.

Eorum rationi Aristoteles primum ita occurrit, ut dicat, licet quàm maximè vera sint, quæ ab his afferuntur, nihilo tamen magis effici, ut vitium, quàm virtus quoque inuoluntaria esse videatur: quippe cum finis eodem modo vel naturâ vel quomodolibet tam bono quàm malo appareat: ad quem cætera omnia referendo vnusquisque agit. Quare si virtus est voluntaria, etiam vitium erit: si vitium item inuoluntarium, virtus quoque ita esse est existimanda. siue igitur finis minime naturâ apparet vnicuique, sed mentiuntur qui hoc introducunt: quippe cum ut hoc vel illo modo appareat, magnum momentum apud ipsum etiam hominem à principio sit, dum aut quæ debet, aut quæ non debet, operatur: siue naturâ quidè apparet vnicuique finis, ut dicunt isti, virtusque esse spontanea ob id dicitur, quia cætera quæ ad finem & verum bonum spectant, spontè probi viri agunt: vtroque modo efficietur, ut vitium similiter spontaneum sit: cum simili ratione facultas etiam prauo esse debeat in actionibus, ut ex se agere possit: licet finem in potestate eius non esse concesserimus.

Si ergo quemadmodum dicitur, spontaneæ sunt virtutes, habituū enim **συναίτιοι.* coauctores quodâ modo nos sumus, ex eoque quod sumus qualitate quadâ affecti talem etiam finem statuimus: vitia quippe quæ simili ratione efficiantur, ipsa etiam spontanea erunt,

Posteaquàm rationem istorum communem non tam vitiis quàm virtutibus etiam esse ostendit, atque ita ipsorum argumentationem refutauit: nunc manifestius sententiâ suam declarans veriorum solutionem subiungit. ex eoque virtutem esse spontaneam inquit, non solum quod ex quotidianis exercitationibus spontè operando eam acquirimus: verum etiâ quia & ex huiusmodi exercitationibus idonei ad dignoscendum finem quodam modo efficiuntur: ut eodem modo vitia quoque esse necesse sit. respondetque ad id quod in confirmanda aduersariorum oratione posuerat, cū diceret: si vnusquisque habituum sibi est causa, visionis quoque erit, & apparitionis, inquitque habituum nostrorum ex quibus talis nobis ac talis finis apparet, nos quoque esse **συναίτιοι.* demonstratum enim superius est, ex assuetudine tales ac tales nos reddi: bona agendo bonos, praua prauos. cum sumus autem boni, tales quædam nobis res videntur: cum prauis, diuersæ. nam sicut dixit, vniuersalis ignoratio non inuoluntarij, sed prauitatis in causa est. coauctores autem habituum nos esse, id est *συναίτιοις*, non absolute auctores dixit **συναίτιοις* naturæ fortasse aliquid tribuens: quippe cum naturalem quandam propensionem habere nos quoque manifestum sit: sed hæc tamen tantâ habet vim, ut correctionem prorsus nõ respuat. fortasse etiam coauctores dixit, ut fortunæ aliquid concedendum ostendat, cum à principio educationis nostræ vel in bonos vel in malos pædagogos incidamus, maiorem tamen partem in hoc electio nostra atque exercitatio obtinet. nam multi honestè ac benè & nati & educati prauis moribus assuescendo, nullam neque à natura, neque ab educatione

*συναίτιοις
**ὅτι καὶ φύ-
ται διὰ πρὸς
τὸ το, καὶ ἴα
φύται ὡς
διὰ, id est,
quia ad id na-
tū esse, et, ut
debet, educatū
esse oportet.*

educatione vtilitatem consequuti sunt, ut probi euaderent: contra nonnulli malis orti parentibus, liberaliterque educati, vbi tamen ad bonas sese exercitationes transtulere, boni effecti sunt.

Ac communiter quidem de virtutibus à nobis dictum est: genusque ipsarum figurâ quadam, id est ipsas mediocritates esse, atque habitus: tã quibus item fiant: ad ipsasque agendas idoneos esse homines secundum ipsas: in nobisque etiam eas esse, & spontaneas: atque ita demum, ut recta ratio præscripserit.

Cum duo genera virtutis hic ponere videatur, quærendum est an vtraque idem sint, an alterum sub altero substituatur: possumusque dicere mediocritatem sub habitu esse collocandâ, quippe cum habitus generalius quoddam sit: omnis enim mediocritas est habitus, non autem contrâ. multi siquidem sunt habitus, ut vitia: quæ tamen non sunt mediocritates. sed fortasse melius est, ut dicamus, Aristotelem hic vtraque hæc posuisse, quasi totum quoddam, atque vnum genus: ut ex mediocritate & habitu mediū quædam habitum intelligeremus. nihil enim aliud est virtus quàm habitus in mediocritate consistens: genusque eius est habitus mediocris, non absolute mediocritas nam si quis rectè consideret, neque omnis mediocritas esse habitus perspicitur: verecundia enim & indignatio licet sint mediocritates, habitus tamen nullo modo esse possunt. Adde quod Aristoteles ipse etiam significare hoc videtur, cum in singulari numero genus hic dixerit, non genera. Dicitur præterea est à quibus fiant, id est à nobis, à nostraque assuetudine, & electione. sed legitur hic etiam in aliquibus non [à quibus, id est [ὅφ' ὅφ] sed [ἐξ ὅφ], id est ex quibus] id quod etiâ possumus admittere, ut intelligamus ex operationibus nostris effici ipsas virtutes. ipsarum autè virtutum vel operationum effectores exequutoresque, id est idonei ad ipsas agendas homines sunt secundum ipsas: agendo enim iusta iusti, temperantia temperantes, fortia fortes efficiuntur. adiungitur autem [σεβνδvm ipsas] ea de causa, vel quod fieri potest, ut fortis temperanter quippiam agat: qui tamen non ut fortis tunc, sed ut temperas, agit. licet enim omnibus virtutibus fuerit præditus, omniaque agat, singula tamen euasit, atque id quatenus fortis, ac per se: iuste autem facta aut temperanter secundum accidens non sanè quatenus fortis. accidit enim forti, ut & iustus & temperans idem ipse sit. vel quia aliquando euenit, ut contraria institutis nostris faciamus, ratione tamen iubente atque eligente: ut, temperans secundum quidem ipsam temperantiam nunquam cum aliena vxore consuecet: sed tamen oblata occasione ut liberare patriam à Tyrannide possit, cum Tyranni vxore rem habeat, atque id rationem sequutus, non cupiditatem ac libidinem. id tamen faciet secundum accidens, non per se, ut temperans.

Non simili autem modo actiones spontaneæ sunt, atque habitus. actionum enim à principio vsque ad finem domini sumus, cum singula queque cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniã tamen in nostra erat potestate vel ita, vel non ita uti: etiam habitus ipsi spontanei sunt.

Actiones autem & habitus non simili modo spontanei sunt: nam in actionibus à principio ad finem vsque agit vnusquisque, pergitque ac desistit quocunque voluerit: habituum vero principij tantummodo facultatem habemus, incrementi ac finis non ita. additio enim & incrementum eorum ignoratur ac non aduertitur: quippe cum sensim ac latenter augmentum accipiant: atque vterius aliquando, in improbitate ac vitiis progrediantur nonnulli, quàm voluissent. ut in ebrietatibus ac libidinibus videre licet: in quibus quandoque paulo liberius homines atque incautius progredientes, quasi in nostra potestate situm sit habitus acquirere, habitum continuatis actionibus imprudenter contraxere. id quod in ægrotationibus etiam contingit: vbi enim quis intemperati ac prauo victu, aut aliqua alia causa morbo occasionem præbuit, licet progressionem eius minime aduertat: crescit tamen ille paulatim, atque augetur, eatenus interdum, quatenus nunquam aliquis sperasset: ut in potestate eius amplius non sit, etiam si velit, non ægrotare. Eodem modo esse in nostra potestate habitus dicuntur, ratione principij: eò scilicet quod eorum initia in nobis sunt, possumusque eis & hoc & illo modo uti: neque in vitiis solum additamenta atque incrementa non percipiuntur: sed in virtutibus quoque profectus ipsi latenter fiunt, ut aduertere, nisi vbi profecerit, queat nemo:

**μοχθρῶς
τραφείες
†.al. ex quibus.*

Ed iam repetita, oratione de singulis virtutibus, quæ nã sint, & quales, & quo modo, differamus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facillè constet. ac primum dicamus de fortitudine: quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores, fiduciasque versetur, superius dictum iam est.

Posteaquàm de spontaneo & inuito absoluit tractationem: de singulis virtutibus differere ag- greditur, à fortitudine exordio sumpto: quæ licet mediocritas dicatur esse circa timores ac fidu- cias, non eodem tamen modo vtrosque hos affectus admittit: sed fiducia plurimum, timore mini- mum vtitur magisque fortis vir ex eo agnoscitur, quod intrepidus plerumque sit, timoreque vacet, quàm quod timeat: quia tamen vtisque his affectibus moderationem præscribit fortitudo, circa vtrosque hos versari dicitur. sed verba ipsius Aristotelis diligentius examinemus de singulis vir- tutibus differamus, inquit, quæ nam sint, & quales & quo modo. cum [Q V A L I T E S] circa qualia subiecta versentur, actiones scilicet, & affectus: cum [Q V O modo] quemadmodum existant, medium vnum eligendo, extrémaque, excessus vi- delicet & defectus fugiendo, declaraturum se pollicetur. qua ex re facillè etiam elucebit, quot sint ipse virtutes, id est morales de quibus præfens cõsideratio est. Primum autem à fortitudine ea de causa fortasse incipit, quia circa id versatur maximè, quod est maximè laudabile, quodque propriè est virtutis: id est in laboribus * molestiisque tolerandis. quippe cū longè difficilius, vt ipse etiã inquit, sit, perferre laboriosa ac molesta, quàm a voluptatibus abstinere: atque ob id maiore etiam laude dignum habeatur. vnde etiam de iis quæ terribilia sunt, longius pertractat, in quibus scilicet magis consistere fortitudo videtur.

* ἀδύνατοι.

Timemus autem ea scilicet quæ terribilia sunt. ea verò sunt, vt simplici- ter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali esse definiunt. ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, * so- litudinem amicorum, mortem. non circa omnia tamen esse vir fortis vide- tur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere hone- stum, & non timere turpe est: vt, infamiam. qui enim eam timet, modestus ac verecundus: qui non timet, impudens est: à nonnullis tamen per transla- tionem fortis appellatur: cum simile quid cum forti viro etiã ipse habeat. nam etiam fortis intrepidus quidam est, timoreque vacuus.

* ἀφιλία.

Quoniam ea quæ timorem incutiunt, terribiliaque sunt, timemus, quæ nã terribilia sint, prius definiendum ducit: vt inde pateat, qua in re terribili fortis vir intrepidè se gerens laudem mereat: hæc autem ex timoris definitione manifesta erunt. timorem verò mali expectationem esse defi- niunt. mala igitur sunt ea, quæ timemus. deinceps circa cuiusmodi mala vel contemnenda, vel formidanda fortis vel ignauius esse quispiam dicatur, considerat, non enim qui quælibet mala nō timet fortis est existimandus: quippe cum nonnulla omnino sint timenda, nonnulla minimè. infamia siquidem etiam forti viro timenda est. vir enim fortis verecundus est, non impudens: atque iccirco quantum in se est, summopere cauebit, ne in infamiã dedecusque incidat. nam qui id negli- git, inuerecundus, impudentiæque vitio obnoxius est: solitudinem quoque amicorum priua- tionem, viduitatemque hominum necessariorum, quam ἀφιλία græce dicit, in numero eorum quispiam esse diceret quæ timeri etiam à viro probò & forti debeant.

* καὶ πρὸς
ζημιῶν
ἀποβολῆ
ἐπιθροῦ
ἐχυσίμ. i. ad
largiendum pa-
tissimè.
* καὶ τὰ ἐν-
δεχόμενα.

Paupertatem autem fortasse timere non licet, neque morbum, neque om- nino quippiã quod neque à vitio proficiscatur, neque per nos ipsos fiat. sed neque qui in his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tamen for- tis dicitur. nonnulli siquidem sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tamen sunt, * & in abiiciendis pecuniis fidenter se gerunt. Neque præterea si quis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiã, aut tale quip- piam timet: is timidus est: neque fortis, si flagris cædendus confidit.

Paupertas verò, aut morbus & cætera eiusmodi quæ vitium nullum in se includunt, timenda fortasse non sunt [F O R T A S S E] addidit, vt ostendat esse quidem hæc mala * quatenus fieri po- test, à

test, à nobis declinanda ac vitanda, nisi id dedecus aliquod nobis allaturum sit: non tamen timen- da. non enim omnis euitatio ac declinatio timorem arguit, aut ex timore proficiscitur: siquidem quæ in consultando repudiamus, ea declinamus, & non agimus, nec tamen timemus, nã ob ea mee- sti non sumus. quæ itè euitamus ne inquinemur, timere minimè dicimur. deceptores etiam & im- postores euitare ac declinare consueuimus: quos tamen nullo modo pertimescimus. verum si etiã timorem hunc quodam modo quispiam appellet, non est tamen eiusmodi, vt terribiles res effice- re valeat. paupertas igitur timenda non est: qui tamen eam non timet, non cõtinuò fortis est ap- pellandus. multi enim sunt qui in rebus bellicis timidè se gerunt, in expendendis verò pecuniis, at- que erogandis splendidi admodum sunt, omniq; cunctatione, ac metu vacant. Sicut neque qui quæ- libet, quæ timenda sint, timuerit, vt vxoris, aut liberorum cõtumelias, vt inuidiam, & cætera eius- modi, timidus est dicendus: neque fortis qui flagellandus, id quod serui plerique faciunt, confiden- tiã animi præditus est.

Circa qualia igitur terribilia fortis versatur? an circã maxima: nemo e- nim tolerantior malorum est. mors autem maximè omnium rerum est hor- ribilis: quippe cum terminus sit: nihilq; amplius homini mortuo, neque bo- num, neque malum esse videatur.

Cum ostenderit non circa omnia terribilia versari fortem virum, nunc circa quæ versetur, ma- nifestat, fortemque esse eum dicit, qui circa maxima quæque pericula ac mala intrepidus permanet. maximè autem horribilem omnium esse mortem: quippe quæ terminus vitæ sit, sensuque omni tã boni quàm mali homines priuet. vnusquisque autem maximè formidat non esse, vitæque priua- tionem abhorret: vt qui interritus hac in re fuerit, fortis merito censendus sit.

Sed neque circa mortem quamlibet versari fortis videtur: vt si in mari, vel morbo contigerit. circa qualem igitur versabitur? an circã eam quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiusmodi sunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo scilicet & pulcherrimo periculo.

Sed neque tamen in omni mortis genere fortitudo spectatur. neque enim vel qui in mari oc- cumbit, vel qui morbo tabefactus interit, si eam mortem sine timore obeat: fortis erit dicendus. for- tis enim vir, licet in his quoque timore omni ac formidine vacaturus sit: non tamen huiuscemodi moriendi genera affectabit, atque appetet: sed euitabit potius, nisi honestas aliqua, ac decus in his sufferendis inesse videatur. præclare autem atque honestæ mortes illæ sunt quæ in bello oppetun- tur: periculaq; bellica magnam in se habere gloriam videntur: si pro patriæ salute, pro legibus, pro amicorũ propinquorumq; libertate, pro aris demum ac focis subeantur: in quibus omnibus mor- tis, vt ita dixerim, impauiditas ac cõtemptio, propria fortis viri est.

His consentiunt etiam honores qui & à ciuitatibus, & à regibus institu- ti sunt. Ille itaque propriè vir fortis dicitur, qui circã præclaram mortem impauidus fuerit, circaq; ea quæ mortem afferunt, cum proxima sunt, eius- modi autem maximè sunt, quæ in bello occurrere consueuerunt.

Huic rei testimonio esse honores inquit, qui & in rebus publicis legibus instituti sunt, & in regnis à regibus exhiberi solent iis, qui fortiter pugnando pro patria strenuè se gesserint. nam qui hæc pericula intrepidè subiere * & viuos magnificis honoribus excipiunt: & mortuos celebribus funeribus, ac laudationibus prosequuntur. vnus cuiusque enim virtutis finis honestas est. vnde pro honestate fortis vir mortem eligit: ad eamque oppetendam intrepidus accedit: neque mortem so- lummodo non timet, verum etiam ad ea subeunda promptus, paratusq; est, quæ mortem eiusmodi inferunt: cum scilicet in proximo sunt, præfensque periculum intentant. nam ad mortem quæ ex longinquo expectatur, sustinendam quilibet, etiam si non sit fortis, longa meditatione assuescè- do præparare animum potest * mala verò quæ repente ingruunt, fortiter tolerare non nisi fortis viri est, atque eius, qui habitum fortitudinis adeptus iam sit.

Veruntamen & in mari & in morbis vir fortis impauidus est: non ita tamè, vt maritimi homines: hi enim desperatã salute suã egrè eiusmodi ge- nus mortis ferunt: illi bonã spe ob nauigandi peritiam freti sunt. fortes præ- terea in iis viriliter se gerunt, in quibus vires spectantur, aut præclarum est

* καὶ ζῶντας
ἐπαινοῖσι
ὡς ἀριστοῦς.
* ἢ ὅτι ἐν
τοῖς ἀφρι-
δίως προσι-
πῶσισι ὑ-
πομονῆ, τῆς
κατὰ τὸ
ἀνδρείαν
ἔξωσθη-
μεν.

i. ij mori:

mori: quorum neutrum in talibus generibus necis existit.

Præcipue igitur ac proprie ad mortem honestam ac præclaram, qualis maximè in bellicis periculis contingit, obeundam, fortis vir intrepidus est. consequitur tamen postea ut & in quolibet alio mortis genere metu omni vacet: ut in morbo & mari. non enim eadem de causa in mari est impavidus fortis vir, quàm maritimi homines, qui in mari versantur, nauicularij, rerumq; maritimarum periti. fortes siquidem desperantes de salute, egrè genus illud mortis subeunt, quippe qui nolent frustra ita sine vlllo præclaro facinore vitâ excedere: ferunt tamè fortiter, & genereose, nullo timore perterriti. nauicularij verò nauigandi peritia freti nihil mali euenturum sperant: atque ob spem salutis, non ex habitu aliquo virtutis timore vacui sunt: ut si quis huiusmodi hominibus spem salutis eriperet, trepidare eos nihilominus quàm cæteros in periculis maritimis cõspiceret. at verò fortes, licet præ se ferre fortitudinem soleant, vbi vires, id est præclara gesta ac generosa spectantur, præclarumq; est mortem oppetere: in mari autem & morbo neutrum horum sit: nullum enim gloriosum facinus, nullaque præclara actio in huiusmodi mortibus elucet: vnde etiã non mortes, sed neces & corruptiones, id est φθορὰς cas hic appellat Aristoteles: licet igitur ita sit, ob animi tamen habitum ac præparationem etiam has fortiter sustinent.

De terribiliū diuersitate & fortitudinis extremis. Cap. VII.

ID autem quod terrorem incutit, non omnibus est idem: dicimusque aliquid supra hominem esse: quod quidem vnicuique sanæ mentis homini terribile est. at quæ hominē non excedunt: & magnitudine differunt, & eò quod magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt.

Non idem autem esse vnicuique terribile, inquit. non enim idem & forti, & audaci terrorē infert: sed ut quisque animo est affectus, ita timet. vel aliud alijs formidabile esse: in eam sententiam accipiendum est, ut dicamus avaro paupertatem, pecuniarumq; iacturam: ambizioso infamiã, honorisq; priuationem: voluptuoso voluptatum detractionē ac dolorem: vitæ cupido mortem esse terribilem ac formidabilem. supra hominem autē sunt, * terræ motus, fulminū iactus, diluuiã, incendia, terræ hiatus, atque id genus cætera: quæ cum omnibus sanæ mentis hominibus terribilia sint, etiam forti viro quatenus est homo, sensuq; humano non caret, erunt formidanda. quæ verò humana sunt, ea magnitudine differre inquit, quatenus maiora sunt vel minora: ut si magnus exercitus hostium, optimeque instructus inuadat, maiore terrorem inferet, quàm si paruus, parumque instructus: sique maiores copię vehementius ingruant, magis erunt timendæ, quàm si minores, quæ remissiore pugnam exercent: id quod Aiaci apud Homerum contigit: inquit enim:

At Telamone satus faxis iaculisque petitus
Amplius haud mansit: nam instabat Iuppiter, atque
Troum densa phalanx sine fine spicula iactans.
Horrendum galea crebris, clypeusque sonabat
Ictibus, hii sutæque lababant vertice cristæ:
Pugnandi que dabat fessio mora nulla quietem:
Anxius at toto manabat corpore sudor
Vndique: sic labor vrgebat nouus vsque laborem. Ita magnitudine malorum ingruentium
Ajax cessit. simili modo quoque maiorem vel minorem fiduciam afferunt res ipsæ, prout magnæ vel paruæ fuerint. ut, si longè superiores nos esse aduersariis videamus, magis confidimus: si vel pares, vel paulò superiores, minus.

Fortis autem vir ut homo, erit interritus, timebit tamen etiam ipse huiusmodi mala. sed ut oportet tamen: & ut ratio præscribit, honestatis causa sustinebit, ac feret: quippe cum hic finis virtutis sit. efficitur autem ut magis & minus hæc timeamus: item ut ea quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint, timeamus.

In his omnibus fortis vir erit interritus, sed interritus tamen ut homo. timebit enim etiã ipse aliquantulū terribilia ea humana quæ magnitudine excesserint, sed tolerabit tamen honestatis causa. confidet item sicut oportet, & quando oportet. sicut igitur res ipsæ differunt, ut magis vel minus terribiles sint: eadem quoque in hominibus differentia est, ut magis vel minus timeat. qui enim

*σφοδρόν,
σκηπτόν,
χάσματα,
ἐμπροσθεν.

neque fortes sunt, neque ignaui, sed medij: ij alter altero magis, vel minus timere consueuerunt. nonnulli etiam sunt, qui ea quæ non sunt terribilia, perinde ac sint, formident: ut foricis strepitū, bombumq; aquarum: cuiusmodi sunt, qui timiditate excedunt.

Peccataq; committuntur, cum timemus vel ea quæ non oportet, vel nõ sicut oportet, vel quando non oportet, vel aliquid eiusmodi. similiter quoque circa ea quæ fiduciam afferunt.

Quoniam non quemadmodum virtus omnibus his numeris, distinctionibusq; indiget, ut & quo modo oportet, & cum quibus oportet, & cuius causa oportet, excreatur, ita quoque vitium: sed satis est, ut in vna sola re peccatum sit. iccirco inquit peccata, circa ignauiam ac timiditatem committi: aliud, cum ea timemus quæ non oportet: aliud, cum non ut oportet &c. modò in aliqua ex his distinctionibus facta transgressio fuerit. neque solum in timore hoc fit, verum etiam in fiducia: si enim vel quando non oportet, vel cum quibus non oportet, confidimus: in audaciæ vitium incidimus.

Qui igitur ea quæ oportet, & cuius causa oportet, & ut oportet, sustinet, ac timet, & simili modo etiam confidit: fortis est. quippe cum pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis vir & patiat, & agat:

Qui igitur omnes has distinctiones definitionesque serauerit, fortis est. & præcipue si cuius causa oportet vel timuerit, vel confisus fuerit. vir enim fortis pro dignitate ipsarum rerū, quæ vel timorem vel fiduciam afferunt, ita timet vel confidit. quãquam legitur etiam non κατ' ἀξίαν sed κατ' ἔξιν: ut intelligamus fortem virum non pro dignitate, sed pro habitu, seu ex habitu operari: cui lectioni subsequens sententia respondere magis videtur. sequitur enim:

Finis autem vniuscuiusque operationis est: qui secundum habitum existit: at viro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis igitur erit etiam finis: quippe cum sine singula definiantur: honestatisq; causa fortis vir sustineat, atque agat ea, quæ ex ipsa fortitudine sunt.

Nam si habitus est honestus, finem quoque esse honestum necesse est. omnis enim quæ ex habitu virtutis sit operatio, honestatis causa fit, fortis igitur vir omnia & aget & tolerabit, ut fortis, honestatisq; causa, vnaquæque autē actio ex fine, vel honesta esse, vel turpis videtur: at fortitudo honestum quid est: fortitudinis igitur finis, cuius causa exercetur, honestus sit, necesse est.

Ex illis verò qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine vacat: multa enim huiusmodi nominibus vacare superius à nobis dictum est: posset tamen esse insanus quidam, atque indolens, siquidem neque terræ motus neque vndationes timeat: id quod Celtas facere dicunt.

Vitia per excessum & defectum fortitudinis, quæ etiam prius posuit, plura hic explicat, quo ipse forū mediocritas clarius elucescat: ac prius eum qui intrepiditate excedit, nomine vacare inquit, eò quod nullos solemus appellare intrepidus, id est ἀφόβος, quemadmodum audaces: vocari tamen is insanus atq; indolens posset, id est ἀάλγυτος, qui ita est stupidus, ut nullum sensum doloris habeat, etiam in iis quæ omnibus quoque fortibus dolorem afferre consueuerunt: nam ea quoque quæ supra hominem sunt, non timent.

At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax est: qui quidem audax & arrogas esse, & * fortitudinis affectator videtur. sicut enim ille circa formidabiles res se gerit, ita hic ipse videri vult: in quibusque potest, illū imitatur. vnde efficitur, ut plerique ex ipsis * timidaudaces sint: in his enim audacter se gerentes formidolosa non sustinent.

Qui confidendo excedit, audax est, videturq; idē quoque esse arrogans, arrogantes enim eos vocamus, qui ea quæ non habent, affectant, ac sibi vendicant. id quod etiam audax facit, fortitudinem quam non habet, sibi arrogans. imitari siquidem fortem virum vult, sed non assequitur: antequam enim pericula inciderint, audacter se gerit: vbi in ea incurrit, succumbit nec tolerat, timidusq; esse deprehenditur: ut θρασύδειλος, id est timidaudax merito appelladus sit. Cuius exēplo

† a. l. ex habi-
tu.

*προσποιν-
τικός ἀν-
δρείας.
*θρασύδεις-
λοι.

Iliad, γ.

esse possunt barbari, qui apud Homerum cum clamore & tumultu ingredienti inducuntur: inquit enim:

At Troiana phalanx ingenti fusa tumultu
Cum magno fonitu simul, & clamore ruebat:
Non secus, ac volucres, quæ cum clangore per auras
Instantes fugiunt imbres: nam frigidus annus
Urget, & oceanum transmittere cœcula cogit
Acquora, Pygmeis cædes, & bella ferentes.   ante tempus enim tumultuare & clamare, iactabundi, atque audacter se gerentis hominis est: fortes verò ante pericula quieti ac taciti sunt in ipsis autem periculis obeundis fiduciam ac fortitudinem præ se ferunt. Id quod Græci apud Homerum faciunt. Ita enim canit:
Verum parte alia tacitis ingressibus ibat
Viribus atque animis Danaorum instructa caterua.   & item alibi:
Sic densa in pugnam longo tunc ordine graium
Agmina agebantur. dux hortabatur euntes
Quisque suos: illi nullo clamore subibant:
Ut tantum populi numerum sine voce sequentis
Voce carere putes. gradientum fulgida circum
Arma micant: horrentque hirsutæ in vertice crista.
At Troiani sicut oues, quæ plena frequentes
Diuitis in stabulis mulgentibus vbera præbent:
Agnorum clamantque audita voce balantum.
Troica sic magno resonabant castra tumultu.

Qui autem timendo excedit, is est ignauus: nam & quæ non oportet, & sicut non oportet, timet, & reliqua eiusmodi omnia ipsum consequuntur. confidendo etiam deficit. sed in doloribus excedens magis est manifestus: quippe cum desperabundus quidam sit, ignauus: omnia enim timet. e contrario fortis. confidere enim bene sperantis hominis est. circa hæc igitur & ignauus & audax & fortis versantur: diuerso tamen modo. illi enim excedunt, & deficient: hic mediocriter se gerit, atque ut oportet. atque audaces quidem * præcipites sunt, voluntque ante ipsa pericula periclitari, in ipsis verò constituti absistunt: sed fortes in operibus ipsis acres ac celeres, antea quieti sunt.

* προωϊσες.

Ignauus autem & timidus ille est, qui in timendo excedit, in confidendo deficit: licet magis, ut inquit, in doloribus excedendo manifestus sit, id est in timore: timor siquidem dolor quidam est: non est autem idem non confidere, & timere. non confidit enim, qui non audet periculis se exponere, neque hostes contemnit: timet vero, qui animo deiecto est, doloreque afficitur ex desperatione, malorumque expectatione.

Itaque sicut dictum est, fortitudo mediocritas est circa terribilia, & ea quæ fiduciam afferunt, in iis rebus, quas diximus: & ea de causa quia honestum est, eligit, ac sustinet: vel quia id non facere turpe est. Mori autem ut vel paupertatem, vel amorē, vel molesti quippiam fugiamus, fortis viri minimè est, sed potius timidi: quippe cum laboriosa fugere mollicies sit. neque hanc mortem sustinet quispiam quia honestum sit, sed ut malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam est:

Fortitudo igitur circa fiduciam & timorem mediocritas est in iis rebus quæ dictæ sunt. non enim qui in omnibus sicut dictum est, audenter se gerit atque intrepidè, is continuo est fortis: sed qui in morte honestatis causa obeunda non formidat: quippe cum mala & pericula subeat ac sustineat fortis vir: quia sicut tolerare honestum, ita non tolerare turpe existimat. nonnulla autem sunt, quæ licet ad ignauum & imbellem hominem spectent, speciem tamen quandam fortitudinis præ se ferunt: ut paupertatis, vel amoris, vel molestiæ alicuius alterius euitandæ causa mortem sibi

sibi consciscere. molestias enim fugere quocumque modo velle, mollis ac languidi hominis est: at mollitia tollerantiæ est opposita, atque ob id à forti viro longè aliena.

De quinque modis fortitudinis non ueræ.   Cap. VIII.

Dicuntur autè etiã aliæ fortitudines quinque modis. Primū ciuilem, maximè enim ea similis est: quippe cū ciues tū ob multas & opprobria, tum ob honores legibus institutos, pericula subeant: atque ob id fortissimi esse videantur illi, apud quos sicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur. tales etiam Homerus inducit: ut Diomedem, & Hectorem.

Ne mihi Pulydamas faciet conuicia primus.   & Diomedes:
Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:
Tydides metuens à me est in castra fugatus.
atque hæc quidem fortitudo illi maximè quæ prius dicta est, assimilatur, propterea quòd ob virtutem existit:

Quinque alia fortitudinis genera subiungit, quæ æquiocè cum priore fortitudines nominantur: suntque in specie æquiocorum quæ ex similitudine dicitur. ita enim nūcupatur, quia verè fortitudini, aliæ magis, aliæ minus similes videntur. Ac primū ciuilem quandam fortitudinē ponit. ciues enim pericula sustinent, tū ob opprobria & multas, id est pecunarias, vel flagris irrogatas pœnas, quas Græci ἐπιτιμία vocant, quæ ignaue se gerentibus legibus institutæ sunt: tū ob honorem qui fortibus viris exhibetur. opprobriis enim & insultibus hostiū in quos erant incurfuri, maximè adducebantur, & Hector & Diomedes apud Homerum ad pericula bellica subeunda, laboresque tolerandos. Cum enim Hector furente extra portas Achille à parentibus non sine multis lachrymis rogaretur, obsecrareturque, ut intrā mœnia se cōtineret, neque vellet cæteris omnibus fugatis solus cum Achille cōgressurus egredi: nullo modo facere id passus est: sed, ut Homerus inquit, Secum magnanimo mœrens sic pectore fatur.

Hei mihi, si muris metuens, portisque subibo,

Ne mihi Pulydamas faciet conuicia primus:

Qui me, cum primum est in pugnam excitus Achilles,

Retrò ferre pedem, seruatumque; agmen in urbem

Ducere Dardanidum infelici hac nocte monebat.

Sed renui demens rectè parere momenti.

Id certè melius longè, vtiliusque; fuisset.

At verò postquam mea nunc temeraria virtus

Perdidit Iliacas ingenti strage cateruas:

Me pudet hos ciues, matresque, nurusque videre

Amplius, ignauus ne me contemnere possit

Quilibet irridens: ecce ut nos perdidit omnes

Ipse suis frustra confisus viribus Hector.

Nempe mihi, quàm talia probra audire per urbem

Longè esset melius campo descendere aperto

Fortiter in pugnam, velque ipsum occidere Achillem

Si liceat, vel ab ipso clarè interfici Achille.

Diomedes etiam Nestori consulenti, ut & ingruentium Troianorum impetum, & iram fulminantis Iouis contra Græcos euitaret: ita respondet:

Rectè equidem dicis Nelide, sed mea magnus

Turbat corda dolor, vexatque infamia: nanque

Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:

Tydides metuens à me est in castra fugatus.

Dicet ita insultans: sed tunc mihi terra dehiscat.

Ita ciuilem pudore & infamia deterritus, periculis & morti audenter se exponere non veretur.

Ob verecundiam siquidem, & honesti appetitionem, honoris scilicet, & opprobrij, quod turpe est fugiendi causa.

Aduertendum autem hic ab Aristotele verecundiam esse virtutem dici, cum tamen neque in

i.iiiij.

secundo,

Iliad, 9.

secundo, neque in quarto eius sententia sit, ut eam virtutem appellandam esse censet. unde vel cōmuniore quodam modo virtutem eam nunc vocat, nō quod sit virtus re vera, sed quod similis virtuti sit affectio, ac laudabilis: vel virtus etiam eatenus dici potest, quatenus honestarum actionum causa est. Simili modo honorem honestam rem esse inquit, seu latius honestatis sumpta significatione, seu quia bonum quoddam est, ac pulchrum. quod ex græco verbo melius intelligi potest: καλόν enim tam honestum quàm bonum & pulchrū significat: seu etiam quia re vera honor quidam reperitur, qui minimè est ab honestate, virtuteque se iunctus: cuiusmodi est ille, * circa quem versatur & magnanimus, & qui inter ambitiosum, inambitiosumque hominem medius consistit: de quo & in secundo & in quarto meminit, ille igitur qui verè fortis est, honestatis causa, quā prescribit recta ratio, omnia aget, etiam si nullum inde honorem se consequuturum sciat. cuius autē, ut honorem adipiscatur. item ille secundum fortitudinem operatur. ut fugiat quod turpe est, id est non facere quæ sunt honesta, licet ob id aliquorū opprobria minimè sit cuitaturus: quæ enim naturā turpia existimat, ea cauet ac fugit: at civilis turpitudinis quæ extrinsecus aduenit, id est opprobrii vitandi gratia fortiter se gerit.

Eodem referre etiam eos quispiam posset, qui ab iis qui principatum obtinent coguntur: peiores tamen in eo sunt, quod nō ob pudorem, sed ob timorem id faciunt: atque ut non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt enim illi qui potestatem in alios habent: ut Hector:

Si vero pugnam quem detrectare videbo:

Is certe nulla poterit ratione cauere,

Quin aibus, canibusque obiectus præda uoretur, & qui imperat, & si recesserint, verberant, idem faciunt: nec non qui ante fossas, vel tale quippiam acies instruunt: omnes enim cogunt. Verum non ob necessitatē, sed ob honestatem fortem esse oportet.

Quinetiam sub civilem fortitudinem reducuntur, qui à principatum obtinentibus coguntur, nam hi quoque mandato principis perinde ac legi obtemperant: licet prioribus sint infiores: quippe qui metu mortis, ac pænæ, non ex pudore, aut honoris causa fortiter se gerant. Illi etiā ad hanc fortitudinem homines inducunt, qui imperant militibus, ut ulterius progrediantur, si verò retrò cedant, minis territant, verberibusque afficiunt: ut apud Herodotum Persæ. hoc enim modo eos cum Græcis ad Thermopylas pugnassem memoriæ prodit. Qui item * ante, id est ultra fossas exercitum in aciem ad conflendum producunt, similibusque locis, quæ reditus & fugæ spem pugnantibus eripiunt: ij quoque occasionem militibus præbent, ut fortes euadant. Id quod Lacedæmonij in ea pugna quā cū Messeniis gesserunt, fecisse memorantur: cuius etiā Tyrtæus meminit

Videtur autem vniuscuiusque etiam rei experientia fortitudo quædam esse: unde etiam Socrates fortitudinem esse scientiam existimabat.

Alterum genus fortitudinis ponit, quod inexperientia constitutum est: ut de maritimis hominibus superius dixit. qui enim maris experientia callēt, intrepidè pericula tēpestatū subeūt. qui autem rigandi periti sunt, in domadis equis, curruque moderatō metu omni vacant. medici itē nō desperant de eo, qui curabili morbo laborare videtur, fidenter ob rei peritiam se gerunt. in vnoquoque demum studio atque arte illi maximè in periculis confidunt, qui periti maximè fuerint. Unde etiam Socratem, inquit, fortitudinem esse scientiam existimasse, eo quod in Lachete apud Platonem eos qui experti periculosas ac terribiles res sunt, scientes esse earundem putat: fortitudinemque esse inquit rerum periculosarum, & non periculosarum scientiam. in Protagora quoque, quoniam, inquit, scientis est in iis quæ scit, esse confidentissimum, fortis quoque est confidentissimus: atque ita scientem eundem esse cum forti ostendit, non admodum ratiocinatoriè colligens: quasi consequatur scientes & peritos esse confidentes, & confidentes peritos: atque ob id fortitudinem cognitionem esse, ac peritiam quandam. Considerandum tamen, an alij quoque Socratis socij ita dicant de fortitudine.

Ac tales quidem alij aliis in rebus sunt: in bellicis vero milites: quippe cū multæ vanæ res belli esse videantur, quas ipsi maximè exploratas habent. unde ob id fortes videntur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorant. at-

que ita

que ita & subire eas, & nihil pati ex peritia militari maximè possunt. Item & cauere, & percutere, cum armis uti valeant, eaque habeant, quæ & ad faciendum & non patiendum maximè idonea sunt. ut cum aliis quasi inermibus armati, & quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent.

Tales sunt, inquit, alij in aliis rebus: id est periti, ac propterea confidentes, in subeundisque periculis prompti. in bellicis autem rebus milites: illi videlicet qui assidue stipendia faciunt. hi enim quia sæpe prælia incunt ac sustinent, ob peritiam esse fortes videntur. quæ autem sint, quæ eos ad pericula bellica sustinenda ita promptos reddant, deinceps cōmemorat. primum enim vanas res quæ in bello occurrunt, optimè intelligunt: quæ scilicet quanuis formidolosæ ignaris videantur, nihil tamen pertractantibus experientibusque periculi afferunt: atque iccirco vanæ appellantur. extrinsecus enim plurimum terroris præ se ferunt: intus nihil habere inueniuntur. deinde ob peritiam & euitare ictum aduersarij, & petere ipsum, quemadmodum boni pugiles optimè possunt: suntque in armis pertractandis exercitati: præterea armis optimè instructi cum sint, tãquam athletæ ac certandi periti cum rudibus pugnant.

In huiuscemodi enim certaminibus non fortissimi quique pugnacissimi etiam sunt: sed qui robore maximè præditi sunt, corporaque optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cum vel crescit periculum, vel copius & apparatus destituuntur: primi enim fugiunt. at civilis exercitus manet, mortemque oppetit.

Nam in huiuscemodi certaminibus, id est gymnics, non qui sunt fortissimi, sunt maximè idonei pugnatōres, sed qui valent viribus &c. plerique enim ex iis qui militiam exercent, & robusti, & corpore ætate maximè florido esse consueuerunt: unde efficitur, ut fortes esse videantur, cum tamen nō honestatis causa, sed peritia freti periculis sese exponere nō vereantur. arguuntur enim cum vel in præfens periculum inciderint, vel destitutos se copiis, inferioresque aduersariis futuros se viderint: nam primi omnium fugiūt. id quod minimè faciunt, qui civili fortitudine præditi sunt: manent enim hi, & mori potius, quàm saluti ita turpiter fugiendo consulere patiuntur. atque hinc patet civilem fortitudinem longe esse meliorem ea quæ ex peritia comparatur.

Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe est fugere: morsque huiuscemodi saluti antepōnenda, illi verò initio tanquam superiores periculis sese exponunt: cognita deinde re fugiunt, mortem magis quàm turpitudinem metuentes. sed vir fortis talis minimè est.

Horum vtraque in Hermæo Coronæ Bœotiæ vrbis loco olim contigisse visa sunt: nam cum arcem vrbis per prodicionem captam Onomarchus Phocensis occupasset, Coronei acceptis à Bœotiis auxiliariis militibus in cæpestri vrbis loco qui Hermæus appellabatur, cum Onomarchi copiis conflixere: oclusisque portis, ne fugæ aditus cuipiā pateret, fortiter pro patria decertarunt, omnesque ibi interfecti sunt. milites verò statim à principio vbi Charonē ex ducibus suis vnū in prælio cecidisse audiuerunt, in fugam sunt versi. De hac pugna meminerunt Cephissodorus in secundo historiæ libro de sacro bello: & Anaximenes in quarto rerum gestarum à Philippo: & Euphorus quoque in trigésimo. non igitur ob virtutem milites, sed ob peritiam fortes videntur.

Et iram quoque in fortitudinem referunt. fortes enim videntur esse illi etiā qui iracundè perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur: propterea quod fortes iracundi esse cōsueuerunt. ira enim est maximè ad pericula subeūda

† perreçtrix, ac præcipitatrix: unde etiam Homerus: vires iniicit ira: & animos iramque ciebat: & per nares acris subiit furor: & sanguis ferbuit intus: omnia enim eiusmodi excitationem atque impetum iræ significant. sed fortes quidem honestatis causa agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem ob dolorem: propterea quod enim vel percussæ sunt, vel timent incitantur: nam si in syluis vel saltibus suis fuerint, non irruunt.

Tertium genus hic subiungit fortitudinis, quæ per equiuocationem dicitur: quæ est iracundia. feræ

* ἢν μετέρ
χέται ὁ τε
μεγαλόψυ-
χος, καὶ ὁ με-
ταξὺ τῶν
φιλοτίμων, καὶ
τῶν ἀφιλοτί-
μων.

περὶ τὰ
φραση.

† a. l. incitatrix.

feræ siquidem quæ iracundæ sunt, ferunturq; furiosè contra molestantes, fortes vocari consue-
runt. qui enim fortes sunt, sunt plerūq; iracundi, vt Romani, & omnes occidentales nationes: ira
est, quæ ad pericula subeūda maximè incitat, atq; impellit. est enim maximè perreptrix, id est ma-
ximè efficit, vt homines audentiores contrà pericula ipsa pergant, incitatiq; ac præcipites feran-
tur. quod græcè *ἰπτητικώτατον*, id est, quod maximè ad eundem, pergendumq; impellit: vel *κινη-
τικώτατον*, id est quod maximè mouet atq; incitat, dicitur: vtrunq; enim in quibusdam exēpla-
ribus reperitur. vnde Homerus, & sanguis, inquit, ferbuit intus: eò qd ira * feruor sanguinis circa
cor esse definitur: & per nares acris subiit furor: id quod de Vlyssè dictum est, in vltimo Vlyssæ
libro. nam cum ibi Vlyssè Homerus induxerit in agrum ad Laërtem patrem profectum, cum
eoque simulata hospitis persona colloquentem, dicentemque se Vlyssis amicum, ac quintum iam 10
annum esse, ex quo cum incolumem è patria sua dimiserit: deinde ita subiungit:

Dixerat: ast illi mentem tenebrosâ doloris
Oppressit nubes: imò vt suspiria ducens
Corde senex, manibus terram iactaret vtrisque,
Spargeret & canos inhonesto puluere crines.
Talibus at sese genitorem vt vidit Vlysses
Afflictare modis: animo turbatur: ei que
Per nares acris subiit furor. amplius haud se
Continet: at posito peregrini nomine, in illum
Irruit, amplexusque senem, dansque oscula fatur. & in Iliade etiam ita inquit:

Aegida per Graias quatiens Tritonia turmas,
Aegida, quæ centum circundatur orbibus aureis,
Errabat: cunctisque animos, iramque ciebat. & multa alia huiusmodi. cum dixerit autem for-
tes esse iracundos, id postea quodam modo videtur exponere. non enim ob iram agunt fortes viri
sicut feræ, sed ob honestatem: irâ verò tanquam adiutrice vtuntur, * quæ impetum in periculis
obcundis, & quasi furorem quendam in animos eorum inducit. fortis igitur irâ quidem incitatus
fortiter agit: est enim irâ ad agendum admodum efficax: nō tamen vnusquisque qui cum irâ agit,
continuò est fortis. sed per æquiocationem ita appellatur. ira etiam in forti viro improprie acci-
pienda est: quippe cum nulla mentis exturbatio sit, sed quædam potius irascibilis partis rationis
iussu excitatæ obtemperatio. non enim similem vim in agendo fortiter, aggrediendisque pericu-
lis habemus, cum vel remissio, vel irâ incitato animo accedimus. 30

Non igitur fortes sunt, quippe quæ dolore & irâ in periculum impulsæ
feruntur, nihil mali ac molesti præuidentes. nam eo modo etiam asini essent
fortes, cum esuriunt: qui si etiam verberentur, à pabulo minimè recedunt.

Bestiæ verò cum vel timore, vel molestiâ irritatæ, nullâ imminentis periculi animaduersione
inuadant, fortes minimè sunt: neque illi omnino, qui ex affectu aliquo atque animi perturbatione
periculis audacter exponere non dubitant. nam eo modo asini quoque fortes essent existimandi,
cum esuriunt, ac ventris causa verbera toleranter sustinent. At Homerus fortem Aiæcis in prælio 40
tolerantiam, ignauæ huic asinorum patientiæ comparat: licet, vt videtur, velit ea comparatione
non magis obstinatam quandam ac pertinacem fortis viri virtutem, quàm ingruentium ac sine
vlla intermissione ferientium Troianorum imbecillitatem, defatigationemque exprimere, in
hunc modum inquit:

Non aliter, quàm cum à pueris agitatus asellus
Segnis, cui circà dorsum stimulantia ligna
Franguntur: fugiens tendit vioienter in arua:
Atque illic lætas segetes depascit. at illi
Fustibus haud cessant certatim tundere: verum
Debilis haud multum puerorum proficit ictus.
Huncque nisi saturum depellere gramine possunt.
Sic tunc Aiæcem magnum Telamone creatum
Magnanimi Phryges, & simul auxiliaria circum
Agmina constiterant, iaculis quocunque sequentes.
At latus crebris sonitum dabat ictibus vmbro.

Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur
sunt fortes, qui ex dolore, aut irâ in periculum impelluntur.

Simili

Simili modo etiam adulteri ob cupiditatem multa audacia facta aggrediuntur. neque igitur
qui ob cupiditatem, neque qui ob iram pericula sustinent, fortes re vera sunt: sed illi solummodo
qui honestatis causa idem faciunt.

Maximè autem naturalis esse hæc videtur, quæ est ex ira: videturq; esse
fortitudo, vbi electionem, & id cuius causa faciendum vnumquodque est,
assumpserit. & homines etiam cum irascuntur, dolent: lætantur cum vlcis-
cuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem sunt, sed nō
fortes: quippe cum non honestatis causa, neque vt ratio præscribit, sed ob
affectum agant: similitudinem tamen quandam habent. 10

Est tamen, vt inquit, hoc fortitudinis genus, quod per iram existit, maximè naturale. ex omni-
bus enim his quinque generibus optima est ciuilis, vt superius demonstratum est: hæc autem ma-
ximè naturalis: propterea quòd ira naturâ hominibus est insita. nam cum irascuntur, dolent, videntur
que homines naturali affectu vltionem eorum appetere, à quibus iniuriâ fuerint affecti: idque
consequuti lætantur: id quod iræ proprium est. iccirco igitur quia est naturalis hæc affectio, si ele-
ctionem assumpserit, finemque eum sibi proposuerit, vt honestatis causa agat: in veram fortitudi-
nem euadet. nam cum morales virtutes in affectuum moderatione, mediocritateq; consistant: ira
assumptis his, id est electione bona ex assuetudine, & recta ratione ad mediocritatem redigitur,
virtusque efficitur. subseruit igitur fortitudini ira: similitudinemque quandam habet cum forti-
tudine in eo, quòd homines irâ incitati contra pericula, etiam ipsi audenter sese inferunt, atq; ob-
iætant: videnturque in hoc speciem quandam præ se ferre fortitudinis.

Neque etiam illi qui bene sperant, fortes sunt: nam propterea in pericu-
lis confidunt, quia & sæpè & multos vicerunt: similes tamen sunt, eò quòd
vtrique sunt confidentes. sed fortes ob antedicta confidunt: hi autem quia
se superiores esse, nihilque mali vicissim perpeffuros existimant: id quod
ebrii quoque facere consueuerunt: in bonam enim spem inducuntur: cum
verò ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt. 30

Quartum genus fortitudinis quæ per æquiocationem dicitur, eorum est qui bene sperant, eò
quòd sæpè & multos superarunt: qui sanè etiam ipsi verè fortibus in eo similes sunt, quòd pericu-
la cum fiducia adeunt, non secus ac fortes viri, licet non eadem causa vtrisque fiduciam afferat. Hi
enim quia superiores se aduersariis putant, nihilque mali passuros se esse sperant, bono sunt ani-
mo, audenterque periculis sese obiectant. Vnde etiam similes eos esse, inquit ebriis hominibus. si-
cut enim illi ex ebrietate læti, beneque sperantes plerunque reddi consueuerunt: ita hi ex bona
spe, animique alacritate inebriari quodam modo videntur, ac propterea confidunt. nam si res ali-
ter eueniat, atque ipsi sperarint, statim aufugiunt.

At verò fortis viri erat, ea quæ terribilia homini & sunt & videntur, eâ
de causa sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est. 40

Fortis verò ea quæ non tam sunt quàm videntur etiam homini terribilia ideo tolerat, quia ho-
nestum ac præclarum ea sustinere: non sustinere turpe existimat. Nam quæ suprâ hominem sunt,
vt terræ motus, diluuiâ, hiatus, sicut superius dictum est, etiam fortis timet.

Ideo esse etiam fortioris videtur in improuisis terroribus intrepidum,
imperturbatumque sese præstare, quàm in conspicuis: ex habitu enim id
magis proficiscitur, minusque ex præparatione. Nam quæ antea palàm fi-
unt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quæ repente ac-
cidunt, non nisi ex habitu. 50

Cum dixerit, fortis viri esse, ea quæ terribilia homini sunt, non formidare: subdit, fortioris esse
iis quæ inopinatò ac repete eueniunt, non perturbari, ac terreri: propterea quòd qui fortis re vera
est, ex fortitudinis habitu est eiusmodi: habitus verò ad agendas res promptos paratosque homi-
nes reddit: quemadmodum in aliis quoque videre licet. qui enim rhetorices habitum adeptus est,
is orare ex tempore etiam potest sine vlla præmeditatione: at si præpararit se, præmeditatusq; ad
dicendum accedat quispiam, præstare idem poterit, licet nondum habitu præditus sit. pari modo
qui

qui fortitudinis habitu instructus est, facile omnia, licet repentina sint, sustinet: subitoque agnoscit, quæ agere se ac sufferre oporteat. Sed quærendum videtur, quomodo fortiores hos esse dicat. an quia remitti & intendi fortitudo ipsa possit: ac fortes quidem sint, qui ex præparatione etiam periculosas res sustinent, quas ante præuiderint: fortiores tamen, qui in improuisis ita se gerunt? an non dixit esse, sed videri fortiores? videntur enim fortasse illi esse fortiores, qui ex habitu agunt fortiter: sed re vera tamen soli ipsi fortes sunt.

Fortes etiam videntur esse illi qui ignorant: & sanè non longè absunt à benè sperantibus: in eo tamen sunt peiores, quòd hi nullam habent sui existimationem: illi habent. vnde etià aliquandiu manent: hi verò decepti si vel cognouerint aliud quid esse, vel suspicati fuerint, fugiunt.

Postremo omnium quintum genus eorum hic enumerat, qui fortes videntur: suntque illi qui ob ignoracionem confidunt. cum videlicet cum aliis ac paucioribus quàm sint, se congressuros esse opinantur: expertique non sunt imminetia pericula, atque ob id ea fidenter subeunt. vnde etiam prouerbium id emanauit.

Dulcis inexperto belli vesana cupido: qui profectò non multum, vt inquit, distant à superioribus, qui bona spe freti erant. nam & hi ex ignoracione in bonã spem inducuntur: & illi ex bona spe nihil mali se passuros opinabantur. deteriores tamen sunt, quia nullam habent sui existimationem & auctoritatem, quod ἀξίωμα inquit: id est, nulla dignitate, atque sui opinione inflati confidunt: vt cognitis omnibus esse dignos se putent, qui non timeant, contemnantque aduersarios. At illi quia sæpè benè rem gesserunt ac vicerunt, elato animo sunt, opinioneque fortitudinis spiritus quosdam iam concepere: atque inde fit, vt in periculis aliquandiu persistant. Hi verò ignoracione decepti, statim vbi animaduertunt & alios esse quàm putarant, & potentiores eos, quibus cum pugnandum est: in fugam sese coniciunt.

Id quod Argiui fecerunt, cum in Laconas quasi essent Sicyonij, incidissent, Quales igitur sint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam est.

Argiui cum Sicyoniis se rem habituros esse opinati, in Lacedæmonios incidere, inquit, enim in sexto græcicæ historiæ Xenophon, cum superati ab argiuis fuissent Sicyonij Pasimachum præfectum Lacedæmoniorum, qui paucos secum equites habebat, sumptis Sicyoniorum scutis suos armasse, equisque illic ad arbores quasdam alligatis, contra Argiuos processisse: Argiuos vero cum ex scutorum insignibus Sicyonios eos esse existimassent, ac contemnerent, fidenter in pugnam ob ignoracionem iuisse: postea autem vbi experiētia cognouerunt, quo cum hoste sibi esset negocium, confestim in fugam fuisse conuersos.

De proprietatibus fortitudinis. Cap. IX.

Vanis autem circa fiducias & timores versetur fortitudo: non simili modo tamen in vtrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutque debet, se gesserit: is magis est fortis, quàm qui in illis, quæ fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines. sicut dictum est, fortes dicuntur. vnde etiam molesta res est fortitudo, & meritò laudatur: quippe cum molesta sustinere, quàm à iucundis abstinere, difficilius sit.

Circa timores magis versari, inquit, fortitudinem, non quòd sæpius timeat vir fortis, quàm confidat: nam hoc modo non magis circa fiducias versaretur, quàm timores, sicut superius diximus: sed quia in terribilibus esse intrepidum atque imperturbatum, proprium fortis viri est. licet enim vtraque ad fortem virum spectet, & fiducia & timor: magis tamen impauiditas est, & in pericula fidenter facta perrectio, quæ virum fortem informat atque exprimit. atque, iccirco molesta quedam res videtur esse fortitudo, quia mala, & dolores patienter sustinet: & meritò laudatur: aliisque nonnullis virtutibus anteposenda est, cum plures in se molestias quàm iucunditates habere videantur.

Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem esse videri potest. sed obscurari tamen ab iis quæ circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymnycis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sanè finis est, cuius causa

* ὑπὸ τῶν κλύων κλπ. i. ab his rebus quæ circumfusæ sunt.

causa agit, coronæ videlicet & honores: verbera verò cum sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autè hæc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subiit, parua res cum sit, nullam in se habere iucunditatem videtur.

Finis enim fortitudinis, cuius causa omnia agit vir fortis, & sustinet, suavis quidem est: sed molesta & laboriosa sunt illa, quæ circum ipsum contingunt, id est actiones perpeffionesque, innumeræ, per quas ad finem ipsum peruenitur: vulnera inquam & mortes, quorum omnium acerbitate & dolore ita finis suauitas tegi atque obscurari videtur, vt à plerisque è vulgo hominibus non agnoscatur. id quod tamen finis iucunditatis euidentissimum argumentum est: nam si illius appetitione tam aspera ac graui sustinere fortis non veretur, quin iucundus sit, fieri nullo modo potest. non enim horum perpeffio forti viro suavis est: sed quia honestum, sustinere: non sustinere turpe esse existimat. Exemplo autem pugilum hoc comprobatur: quibus coronatio & honor iucundus finis est propositus: ea verò quibus finis hic comparatur, iniucunda ac molesta, verbera scilicet & vulnera: quæ cum plura sint & maiora, superare coronarum voluptatem videtur. finis enim hic si tot ac tantis laboribus conferatur, exiguum quid est.

Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti viro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ac quo magis omni virtute ornatus, & foelicioer fuerit, eo magis ob mortem dolebit: quippe cum eiusmodi vir maximè dignus sit, qui viuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorem affert. nihilominus tamen fortis erit: & fortasse etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his anteposit.

Ita quoque forti viro vulnera & mortes molesta sunt & laboriosa. necesse enim est, cum sit homo, vt dum pugnat, dum vulneratur, dum interimitur, si ita contingat, molestia ac dolore afficiatur. quin etiam inuito hæc omnia ipsi contingunt, quippe cum non propter se pericula ac labores subeat, sed causa honestatis: quantoque est foelicioer, virtutibusque excellentior, tanto maiori ob mortem dolere afficietur: neque id iniuria: cum multis ac magnis bonis moriendo tum seipsum, tum patriam & amicos priuet. Vnde mortes eas quæ nullius honestatis causa subeuntur, vt in mari, in incendio, in terræ motu, aliisque huiusmodi fortunis maximè cauebit.

Non igitur in omnibus virtutibus inest, vt cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortasse prohibet, quin milites optimi sint illi qui non modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim propi sunt ad pericula obeunda, vitamque cum paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidem hætenus dictum sit, nam quid ea sit, ex antedictis figurâ quadam comprehendere non est difficile.

Quia in secundo superius eum esse fortem dixerat, qui cum sustinet terribilia, vel gaudet, vel certè non dolet: ideo hic huiusce rei causam subiungit. fieri non posse inquit, vt in omnibus virtutibus cum iucunditate operemur. nisi quatenus finem ipsum attingimus. nam liberalitatis, temperantia, aliarumque huiusmodi virtutum operatio suauitatem iucunditatemque in se habet: in fortitudine verò omnia quæ ad finem tendunt, laboriosa, ac molesta sunt. quod nisi esset, non contingeret, vt labore doloreque deterriti à rebus honestis agendis desisteremus. Milites autem etiam si non sint fortes, nihil obstat, quin optimi, vtilissimi que sint illis à quibus fuerint conducti: immo tanto sunt meliores, quanto minus fortes, quantoque paucioribus virtutibus præditi fuerint. cum enim nullum bonum habeant, cuius causa vitam habere cariorem debeant: eam negligunt, ac pro paruis stipendiis commutant: præcipitesque in periculis adcundis, inconsideratique sunt: vt vel leui de causa vitam profundere non vereantur. fortes enim non nisi magna in occasione, vbi periclitari honestum est, pro patriâ, pro aris ac focis morti sese exponunt. Posuit autem [F O R T A S S E] Aristoteles hic, vt ostendat fieri posse etiam aliquando, vt fortis vir inter milites connumeretur: quando videlicet magna aliqua necessitas, fortunaque vrgeat. Ex his verò omnibus facile quid sit fortitudo, colligi potest. est enim habitus in mediocritate circa timores & fiducias consistens, qui homines ad pericula & mortes subeundas tolerantes reddit.

De tempe

* ἐπιπορευ-
τέιδου.

* σικτόν.

* ἐπιπορευ-
δωσι.

Post hanc autem dicamus de temperantiā: hæ enim irrationalium partium esse virtutes videntur. ac temperantiam quidem mediocritatem esse circa voluptates, à nobis dictū iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiam intemperantia existit.

Cum de fortitudine dixerit, ad tractationem de temperantiā descendit: curque de his prius differat, rationem subiungit: quia hæ scilicet irrationalium animæ partium esse virtutes videntur. atque hoc, inquit, non quod hæ solæ * in affectuosa animæ parte existant: nam ceteræ etiam omnes morales eiusmodi sunt: sed quia hæ solæ philosophis, qui ante ipsum fuere, earum partium virtutes esse videbantur: siquidem Plato fortitudinem irascibilis, temperantiam concupiscibilis esse opinatus est. Quodque hac de causa hoc dicat Aristoteles, ut antiquorum opinionem significet, patere inde potest, quod irrationalium partium eas esse, inquit, id quod ad Platonem referendum videtur, qui animæ has facultates non solum partes appellabat: * verum etiam locis inter se distinctas esse arbitrabatur. De his autem ante alias quoque agit, quia præcipuæ ac principales utraque hæ sunt, magnumque ad vitam humanam momentū afferunt: altera audentem in periculis confidentemque hominem, doloribusque ac terroribus inuictum reddens: altera modestum ac temperatum, voluptatumque; illecebris * minimè succumbentem. hi enim duo animi affectus si * moderati ac castigati fuerint, vitæ humanæ cōstantiam tranquillitatemque afferunt: si incastigati remanserint, turbulentas omnes actiones nostras, bestiarumque in modum effrenatas efficiunt: ut merito & virtutes quæ in his existunt, præstantiores aliis, magisque expetendæ: & vitia deteriora, magisque fugienda habeantur. est igitur temperantia mediocritas circa voluptates. nam circa dolores eatenus versatur temperans, quatenus absentia voluptatum minimè dolet.

Circa quales verò sit voluptates, definiendum est: animæque; ac corporis voluptates distinguendæ: ut ambitiositas, & discēdi cupiditas. vterque enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusque; minimè, sed cogitationē potius affectam habet. atque; hi qui in talibus voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur. non secus etiam qui in aliis sunt, quæ ad corpus non spectant, qui enim fabularum, narrationumque; studiosi sunt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: * nugaces appellare consueuimus, non intemperantes. neque eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum causa dolore afficiuntur.

Quemadmodum cum fortitudinem dixisset circa fiducias & timores consistere, circa quales fiducias & timores versaretur, postea declarauit: ita quoque nunc facit, circa quales voluptates mediocritas sit temperantia, diuisione quadam voluptatum vsus hunc in modum ostendit. Voluptates aliæ sunt corporis, aliæ animæ. animæ illæ sunt, quibus ipsa sola per se anima oblectatur: corporis, quæ sensibus corporis percipiuntur. ut ambitiositas, id est honoris studium, & discēdi cupiditas animæ sunt. vterque enim horum, hoc est tam ambitiosus, quam discēdi cupidus nihil affecto corpore, sed cogitatione potius gaudet. Sed querendum quo modo hos lætari cogitatione dicat: non enim lætitia, & voluptas in cogitatione, quæ *διάνοια* à Græcis dicitur, sed in affectibus obnoxia animæ parte existit. vel igitur cogitationem hic pro anima sumit communiore significatione: vel mentis notiones affectiones appellat. sicut in principio libri de interpretatione facit: dum, inquit, ea quæ sunt in voce, earum quæ sunt in anima affectionum indicia esse: dispositiones enim propriæ, id est *διαθέσεις*, non affectiones, id est, *πάθη*, mentis ac cogitationis operationes sunt: ut hoc modo intelligendum sit, ut dicamus hos qui his voluptatibus afficiuntur, lætari quidem affectuosa animi parte, nullam tamen in corpore affectionem habere, sicut in corporis voluptatibus fieri consuevit, sed in cogitatione: dum cogitant, scilicet se vel honorem, vel disciplinam fuisse consequutos, aut certè consequuturos. ex hac siquidem cogitationis motione, quam affectionem vocat, voluptas in affectibus obnoxia animæ parte subsequitur. Qui igitur in animæ voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: neque item qui vel ob pecuniarum amissionem, amicis mortem dolent: vel e contrario ob opum acquisitionem, aut amicorum prosperam fortunam lætantur.

Sed circa corporis voluptates temperantia solummodo versatur: atque

cas

cas non omnes. Qui enim iis gaudent, quæ visu percipiuntur, ut colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licet esse videantur: & ut oportet, etiam his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in iis quæ ad auditum pertinent. neque enim quispiam vel eos qui supra modum cantibus, aut * fabularum actione oblectantur in-
temperantes: vel eos qui ut oportet, idem faciunt, temperantes appellari: neque item eos qui odoribus gaudent, nisi secundum accidens.

Cum ostenderit temperantiam circa animæ voluptates minimè versari: nunc eam neque; circa omnes corporis existere ostendit: quod ut clarius pateat, corporis voluptates diuidēde sunt. Corporis igitur voluptatum tot sunt species, quot etiam sensuum, nam aliæ visu, aliæ auditu, olfactu quædam, nonnullæ gustatu, aliæ tactu percipiuntur. non versatur autem temperantia circa voluptates nec visus, nec auditus, nec olfactus: restat igitur, ut in his tantummodo sit, quæ gustatu & tactu oblectationem afferunt: quas cum brutis habemus communes. nam licet visione rerum iucundarum & sicut oportet, id est mediocriter affici aliquis possit, & vel modum excedere, vel minus quam deceat oblectari: non tamen vel temperans, vel intemperans, vel stupidus appellari ob id debet. quia tamen quod ut oportet, & cum modo sit, virtutis: quod cum excessu aut defectu, vitiorum esse opus videtur: quænam in videndo virtus, quæ item vitia sint, facile nō est explicare. an dicendum non esse virtutes neque vitia hæc, sed habitus quosdam, qui in mediocribus etiam hominibus inesse possint: qui si modum seruent, laudabiles: si minus vituperabiles sint? an moderati hi habitus ad prudentiā: immoderati ac peccantes ad imprudentiam sunt referendi? an potius ad temperantiam? per se enim temperantia, ut progrediendo declarabit, circa eas voluptates versatur, quæ ad tactum spectant: ex accidenti tamen etiam ceteræ aliorum sensuum ad eam reduci queunt. nam sicut temperantem consequitur, ut in videndi voluptate eatenus procedat, quatenus decet, seruetque alias distinctiones quæ in virtutibus & vitiis considerantur: sic & intemperantem ut modum non habeat, sed excedat in omnibus, & stupidum ut in omnibus deficiat, sequi necesse est. tamen si hoc dubitationem quandem habere videatur: nam idem quoque esset dicendum, de iis quæ vel auditu, vel olfactu percipiuntur. circa quas neque temperantiam, neque intemperantiam versari manifestè hic asserit, cum inquit:

Nam qui malorum, vel rosarum, vel suffimentorum olfactu delectantur, minimè vocamus intemperantes: sed eos potius qui vnguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hæc in recordationem concupitarum rerum venire consueuerunt.

Eos, inquit, non esse appellandos neque temperantes, neque intemperantes, qui malorum vel rosarum similibusque rerum odore oblectantur: sed illos tantum qui vnguentorum vel opsoniorum olfactu gaudent: atque, eos quidem propterea, quia ex ea re libidinum suarū recordatione afficiuntur: ex vnguentis meretricum luxuriam: ex opsoniis comedendi suauitatem memoria repetentes. hi enim non ob olfactus iucunditatem his odoribus oblectantur: sed quia ex his & venterorum & epularum eis voluptas offertur, * cui præcipuè dediti sunt. Nam circa alios etiam sensus per accidens oblectari intemperans posset: dum enim vel videt meretricem, aut dapes: vel audit vocem meretricis, aut de epulis colloquentes aliquos: in libidinum suarum cogitationem inducitur, ac gaudet.

Videre enim etiam quoslibet alios licet, cum esuriunt, cibiorum odoribus oblectari. at verò talibus oblectari intemperantis est: ab eo enim concupitæ res eiusmodi sunt. Adde quod neque ceteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti: nam neque canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum verò odor præbuit: neque leo bouis voce, sed esu letatur: ex voce autem propè eum esse cum senserit, ea videtur oblectari. simili modo neque si viderit, aut inuenerit ceruum, vel syluestre capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit.

Non

* ἀλόγαμί-
βει.

* τοῖς τέποις
ζωρίσει.

* ἀδέλατον.
* παιδαγωγ-
γηθέντες.

* ἀπολέχως

* ἀποπέσει

* πάλιν δὲ ἐ-
σιπ αὐταῖς
προνυγμῆ-
ως ἢ σαρκίῃ

Non est tamen aut visus, aut auditus voluptas appellanda, nisi is qui vel videndo vel audiendo afficitur, ad nullam rem aliam spectet, quā ad id quod vel visu vel auditu percipit: hoc est, vel ad colores ipsos & figuras, vel ad voces & modulationes, in illisque acquiescat. idem in olfactu contingit. per se enim odores iucundi sunt, quando ad nihil aliud respicimus, quā ad ipsam odoris suauitatem, ut cum floribus olfaciendis oblectamur. At si ad comestionem spectemus, ex accidenti ea iucunditas est. nam alij quoque omnes cum esuriunt, ciborum odore gaudere consueuerunt: cum saturati sunt, non amplius oblectantur. ut patere inde liquidō possit non per se, sed ex accidenti hanc in odoribus inesse iucunditatem. Ex his autem sensibus, id est, visu, auditu, & olfactu, neque à cæteris animalibus vllam percipi voluptatem, inquit, nisi ex accidenti. non enim tale leporum odore gaudent canes, ut florum homines: neq; leo vel voce bouis ita oblectatur, ut homo cantilenis: vel inuēti cerui aut bouis voluptate ea afficitur, qua homo dum colorum, formarumq; concinnitatem contempletur: sed his omnibus sensibus eatenus bestię iucunditatem percipiunt, quatenus vel ciborum, vel venereorum recordatione incitantur.

Circa eiusmodi igitur voluptates temperantia & intemperantia versatur: quæ cæteris quoque animalibus communes sunt: feruilesque ob id ac ferinæ habentur. hæ autem sunt & tactus & gustatus.

Euidenter admodum hic intemperantium voluptates carpit ac vituperat: quippe qui iis tantum oblectationibus studeant ac dediti sint, quas cum reliquis animalibus habemus communes: quæ scilicet gustatu & tactu percipiuntur: quæque ob id vilium mancipiorum, ac bestiarum potius quā ratione vtentium hominum esse videantur.

Sed gustatu parum vel nihil vti videntur: quippe cum gustatus iudiciū * saporū sit, id quod faciunt ij qui vel vina explorant, vel opsonia condiunt. at nō admodum his oblectantur, vel non quatenus intemperates, sed frui-tione ipsa, quæ tota per tactū efficitur in cibis, in potibus, & iis quæ venerea nuncupantur. vnde gulæ deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur sibi longius gruis collo dari optabat: utpote qui tactu oblectaretur. tactus autē sensuum est maximè communis, circa quem intemperantia versatur.

Quod, inquit, hic gustatu parum vel nihil vti, id vel de solis intemperantibus, vel de temperantibus etiam intelligendum: ut dicamus moderate temperates, immoderate intemperantes saporibus oblectari. melius tamen est, ut de intemperantibus solis dictum accipiamus: ut ex his quæ sequuntur, coniciere possumus. intemperantes enim non admodum gustu vti videntur, eo quod parua is afficere voluptate cōsuevit: quippe cum munus eius sit saporis tenuis alicuius particulæ exploratione iudicare. id quod faciunt illi, qui habitum quasi quendam contraxere, ut vinum austerumne sit, an dulce, validum, an imbecillum, ac demū eius omnes diuersitates leuiter summa lingua tentando dignoscere valeant: quiq; in epulis condiendis versantur, easque sapiantne an saturæ sint, simili quadam gustatione pertentant. quæ iudicia sanè non curare admodum videtur intemperans: sed frui-tionem ipsam consecratur, quæ tactu percipitur. quærere enim diutius assidua tactione suauitate repleti gaudens est nō gustatu, & iudicio, sed repletionem. Vnde Philoxenus quo diutius esculentorum, potulentorumq; iucunditatem sentiret, tactuq; oblectaretur, perinde longam sibi esse * gulam, ac gruis collum optabat. tactu enim magis quā gustu ciborum potiorumq; voluptas sentitur: atque ita fit, ut omnes intemperantium voluptates in tactu consistant, tam ciborum & potuum quā eorum quoq; quæ venerea nuncupantur. ita, inquit, philosophica vsus modestia, ut cognoscamus, scilicet, nō ipsum venereis nomen hoc imponere, sed ab antiquioribus imposito vti. Cum dixerit autem maximè sensuum omnium communem esse tactum, quippe qui primus omnium animalibus innascatur, ut in libris de anima demonstratum est: postea subiungit:

Et merito esse vituperabilis videri propterea debet: quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Sed hoc dubitationem quandam habet. intemperantia enim, ac demum omne vitium propriū esse hominis videtur: nam nullum aliud animal intemperans dici, nisi per traslationem potest: quare intemperantes non quatenus animalia, sed quatenus homines, esse videremur. Sed ita quod inquit hic Aristoteles, est intelligendum. vituperabilis intemperantia est, propterea quod non quatenus

quatenus sumus homines, sed quatenus animalia voluptatibus iis oblectamur, quæ ipsam efficiunt. intemperantia enim effectrices voluptates sunt, quæ per tactum percipiuntur: hæ autem communes cum brutis nobis sunt. talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Nam voluptates quæ maximè liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his sunt: ut illæ sunt, quæ in gymnasiis per frictionem calefactionemque fieri consueuerunt. non enim circa totum corpus, sed circa partes quasdam intemperantis tactus versatur.

Posteaq; autem temperantiam & intemperantiam nō versari circa voluptates animæ ostendit, sed circa eas quæ ad corpus spectant, atq; has non omnes, sed circa gustum & tactum solummodo, atq; ex iis circa tactum præcipue: postremo vt exactius rem explicet, neq; circa omnes tactus voluptates versari has declarat. in voluptatibus enim athletarum in ludis quæ ex frictione corporis, vntioneq; & calefactione efficiuntur, nulla est neq; temperantia, neq; intemperantia. non enim ex tactu totius corporis intemperantium voluptas existit, sed quarundam solummodo partium: gulæ scilicet, & pudendorum: in quibus partibus omnis * ingluuies ac * libidinis luxuria inest.

Diuersas cupiditatum species esse.

Cap. XI.

* λιγυρία.
* λαγυρία.

AT verò cupiditatum alia communes videntur esse, alia propria, atq; apposita: ut alimenti cupiditas naturalis est: siccum enim vel humidum alimentum, vel etiam vtrunq; cum indiget, omnes cupiunt: quin etiam appetit & iuuenis. ut inquit Homerus, florensque cubile: tale verò ac tale, vel eadem non omnes. iccirco nostrum esse id videtur.

Cum velit deinceps Aristoteles intemperantium differentias manifestare, cupiditatum hic prius diuisionem quandam ponit, quas consequuntur voluptates. totidem enim voluptatum genera sunt, quot cupiditatum. si autem voluptates manifestæ erunt, intemperantia genera manifesta quoque sint, necesse est: quippe cum alia circa aliam voluptatem intemperantia versetur. Epicurus quidem, eiusque sectatores cupiditates ita diuidere consueuerunt: ut alia ex ipsis esse necessarias dicant: alia naturales & non necessarias: alia neq; necessarias neque naturales, sed quæ ex vana quadam opinione exoriantur. Alimenti & vestitus cupiditas necessaria est: venereorum naturalis, sed non necessaria: talium verò ciborum, taliumque vestium, ac talium venereorum, neque naturalis, neq; necessaria. At Aristoteles breuius ac clarius bipartita diuisione vsus omnia hæc tamen nihilo minus complectitur. diuidit enim eas in communes, & proprias atque apposititas: communes appellans naturales omnes tam necessarias, quā non necessarias: cum eorum quibus indigent homines, repletionem appetunt, sicci videlicet, atque humidi alimenti: vel concubitum, qui iuuenili ac florido corpore sunt. proprias verò eas, quæ ex prauis moribus, vanaque opinione præter naturam existunt: quas apposititas etiam vocat iccirco, quia nō ab ipsa natura eas insitas habemus, sed extrinsecus appositæ, adiunctasque acquisiuimus. Hæc autem diuisio fieri etiam in hunc modum potest: voluptates alia sunt naturales: alia propria: propria autem alia ex naturalibus deprauatis extiterit: alia præter naturam penitus sunt.

Habet tamen & aliquid naturale: quippe cum alia aliis iucunda sint, & omnibus suauiora quædam sint cæteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atque hi in vno, id est, nimio peccant. qui enim comedit vel vilia quælibet, aut bibit, quoad supra modum repletur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit: naturalis enim cupiditas indigentia repletio est: atque iccirco huiusmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quod vltra quā deceat, ventri replendo student. ac tales quidem euadunt ij qui feruili admodum ingenio præditi sunt.

Naturale propriè est, cum quis alimento indigens repletionem absolutè appetit: in quo, ut inquit, vno modo peccatur: cum supra modum repleti cupiunt nonnulli, non lautis quidem atq; opiparis dapibus, * sed interdum vilissimis quibusq; qui sanè pauci sunt, illiberali admodum ac feruili natura præditi, quos Græci γαστριμαργους, id est, ventrifurentes vocant, eod q; furiosè ventri replendo vacāt: heluones, scilicet quidā ab heluēdis omnibus cuiuscūq; generis cibariis: quādoq; etiā

*Thetis in qz
apud Homerum
postquam Iliados
libro cum missa
à Jove Achillem
filium adloquitur.
adnotauit - P. vito-
rius lib. 17. nau-
is. cap. 11.*

* τῆς τυγῆ-
σος τρεφῆς.

k. j. γαστρίσ

γὰρ ἐπιθυμίας, & γὰρ ἐπιθυμίας nominant, eo quod nihil aliud student, quàm vt ventrem curent ac replerent. At ex propriis voluptatibus aliæ sunt ex naturalibus vt diximus, deprauatis, quæ non peccant in nimia repletionē, ac multitudine, sed in auida ac vehementi cupiditate: cum non quælibet sed talia, ac talia concupiscimus: id quod sanè nostrum iam est: à nostraq; prauitate introductū. Illi enim simpliciter repletionē nullo epularū habito delectu appetunt: lautæne & delicatæ, aut viles cœnæ apponantur, modo adsit copia, nihil prorsus curantes: hi opiparis sumptuosiq; obsoniis ac potibus tantummodo student, eisq; toti dediti sunt. quod propriū ac suum cuiusq; est: quippe cum in vniuersi cuiusq; potestate fuerit, his vel illis assuescere, atq; ex assuetudine prauæ voluptatis habitum contrahere. nescio quid tamen, inquit, in his naturale etiam est: nam cum alij aliis oblectentur, & peculiaria ferè quædā habeat vnusquisq; quibus afficiatur: verbi causa, vt ad sapes alij dulces, alij austeros propensi sint: nonnullos acris, quosdam amara delectent: hoc à natura esse nemo est qui dubitet, vt verò adeò vehementer erga vnumquodq; horum affecti simus, id iam à nobis est, atque addititium. Ad quod spectans Aristoteles fortassè in vno tantum peccare heluones dixit, quasi hæc quoque cupiditates inter naturales reponendæ sint: vel quia vt diximus, illi in copia tantum: hi & in copia, & in appetitu vehementia videntur peccare. Intelligendæ tamen sunt cupiditates quædam, quæ licet naturales sint, quia tamen quadamtenus naturæ terminos transgrediuntur, propriæ atque appositivæ euadant, vt ipse procedendo manifestius declarat.

Circa verò proprias cupiditates multi, ac multis modis peccant. nam cū talis cuiusdam rei studiosi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quàm plerique faciant, vel non vt oportet, vel non quo oportet: in omnibus sanè intemperantes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis quibus non oportet, quæ odio profectò digna sunt. & si aliquibus gaudendum est, magis quàm oportet, quamq; pleriq; gaudeant, id facere consueuerunt. atque excessum quidem circa voluptates intemperantiam esse ac vituperabilem perspicuum est.

Hic duas species ponere voluptatum videtur: alteram eorum qui illis oblectantur quibus non oportet: quæ præter naturam penitus est: neq; sine honoris præfatione nominari debet: alterâ eorum qui magis quàm oportet, aut pleriq; alij faciant, naturali re aliqua gaudent, quæ vtræq; propriæ sunt cupiditates ac voluptates: circa quas multos ac multis modis peccare, inquit. Cū enim qui immoderato affectu aliquid prosequuntur, ex eoq; φιλοτιμοῦτοι, id est, talicolæ denimantur, hoc est talis cuiusdam rei cultores, atq; amatores: vt coturnicolæ, equicolæ, vinicolæ, qui coturnicibus, equis, vinis nimium studium adhibent, & cæteri eiusmodi: cum hi omnes, inquam, variis modis peccare queant: fit, vt intemperantes variis modis existant. vel enim oblectantur quibus non oportet, vt marium concubitu, atq; ex eo puericolæ nuncupantur: inter hos * obscenorum patratores etiā sunt: quæ res vt ipse etiam, inquit, odio digna ac detestanda merito est. vel magis q̄ pleriq; alij gaudet aliquibus, vt vinicolæ, atq; ebriosis, necnō muliericolæ. peccare autē aliquis posset gaudento nō vt oportet, si verbi causa, nimio amore filios suos prosequens discere quippiā non permitteret, veritus ne molestiā aliquā afficerentur: idem etiā nō quo oportet, oblectari diceretur.

Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine, ita hinc sustinendo temperans, non sustinendo intemperans dicitur: sed intemperans vnusquisq; est, dum propterea quod iucunda non cōsequitur, magis quàm oportet, dolet: doloremque ipsi affert voluptas: temperans, dum absentia, abstinentiaq; voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quæ maximè iucunditatem afferunt, diciturque à cupiditate adeò, vt ea omnibus aliis anteponat: atque ita fit, vt doleat, dum & voto frustratur, & cupit: quippe cum non sine dolore cupiditas sit. dolere autem ob voluptatem absurdum videtur.

Fortitudo & ignauia circa dolores versari dicebatur, quia in tolerandis doloribus periculisq; obcundis fortis, in non sustinendis ignauus agnoscebatur: in temperantia verò & in intemperantia non eadem ratio est. non enim simili modo temperans & intemperans circa dolores versantur, vt fortis & ignauus, fortis enim non in absentia, sed præsentia rerum terribilium non dolet, ignauus

ignauus dolet: temperans autem propterea dicitur, quia absentia voluptatum non dolet, intemperans quia dolet: dum & voto frustratur, & cupit. cupiditas enim omnis cum dolore est. intemperans enim voluptates adeò vehementer cupit, vt reliquis omnibus eas anteponat, hoc est parentibus, patriæ, honestati, legibus, ac cæteris eiusmodi: voluptasque hæc ipsi effectrix doloris est: vt absurda, admirationeque digna eius affectio esse videatur, quod ob voluptates doleat. absurda tamen minimè est: nō enim dum fruitur voluptatibus dolet, sed dum eas cupit, scq; eis carere ægrè patitur. Simul ostendit intemperantium vitam molestiis ac doloribus esse plenam, licet in voluptatibus tota versari videatur: nam si dum cupiūt, molestia ac dolore afficiuntur: nunquam autem non cupiunt: restat, vt semper in molestiis ac doloribus constituti sint: ac dum nimio studio voluptatem affectant, in contrario voluptatis, id est, dolore plerunque vitam traducant.

At qui deficiant circa voluptates, minusque quàm oportet, illis oblectentur, non ferè inueniuntur: talis enim stupiditas humana non est. nam cætera animalia cum delectum ciborum habeant, aliis oblectantur, aliis minimè. si verò quispiam sit, cui nihil sit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibū differentia sit: is sanè procul esse ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiusmodi homines non admodum esse consueuerunt, effectum est, vt ne nomen quidem vllum consequuti sint.

Qui verò circa voluptates deficiant, non prorsus existunt: non enim neque hominis est, neque alterius cuiuspiam animalis hæc sensuū stupiditas. nam cætera quoque animalia iucundum & molestum in cibis discernere consueuerunt: vt nullum habere voluptatis sensum potius inanimatorum, quàm animalium sit. Vnde quia non admodum eiusmodi homines inueniuntur, neque vitij ipsius nomen inuenitur. appellat tamen ipsos Aristoteles interdum ἀναίσθητους, hoc est, insensibiles quosdam, ac stupidos: qui sensu, scilicet voluptatum nullo præditi sunt.

Temperans autem circa hæc mediocriter se habet: nam neque iis oblectatur, quibus intemperans maximè consuevit, sed potius * ægrè afficitur: neque omnino iis gaudet quibus non oportet: neque vlla aliqua huiusmodi re vehementer oblectatur. neque si absit, dolet: neque cupit nisi mediocriter: neque magis quàm decet, quapiam re, neque quando non decet, afficitur: neque demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quæ vel ad sanitatem, vel ad bonam habitudinem faciunt.

At verò temperans mediocritatem in omnibus seruat, neque enim iis oblectatur, quibus intemperans: ille siquidem voluptatum excessibus gaudet: hic iis eisdem molestatur, atq; ægrè afficitur. tantumq; abest temperans, vt iis quibus non oportet, voluptatem capiat, vt immoderationes omnes intra etiam naturæ terminos fugiat: quæ verò præter naturam sunt, prorsus abhorreat, ac ne audire quidem patiatur: neque quippiam appetat, nisi quod & necessarium est, & vel ad sanitatem, vel ad bonum corporis habitum facit.

Atque ea quidem mediocriter, & sicut decet. & cætera etiam quæ his impedimento non sint, † vel præter honestatem, vel supra facultates. nam qui ita facit, magis tales voluptates amat, quàm par sit. At temperans non eiusmodi est, sed sicut recta ratio præscribit.

Atq; ita moderatè omnia appetit temperans, vt nihil admittat, quod vel præter honestatem, vel supra facultates, opum suarum videlicet, sit: nam etiam hoc temperantis esse proprium videtur, vt in fruendis voluptatibus facultates suas minimè excedat. Duplex autem lectio hic est: altera si legitur [præter honestatem, & supra facultates] id est [πρὸς καλόν, ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν] vt dictū est: altera si [quātum ad honestatem, vel facultates spectat] id est, [περὶ καλόν, ἢ περὶ τὴν οὐσίαν] sed vtrarumque idem sensus est. nam sit quoque intelligemus, temperantem voluptates etiā quāsdam alias admittere, quæ sanitatem & bonam habitudinem non impediunt, quātum ad honestatē & facultates spectat, id est modo intra honestatis & facultatum suarum terminos contineantur.

De temperantia extremis.

Cap. XII.

Intemperantia verò ei quod sponte fit magis similis, quàm ignauia videtur: quippe cum hæc ex voluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera

k ij. eligenda

* ἀρρενωπότης
ωοιοι.

* δυσχερῶς
v d.

† aliis legebat
tur vel quantum
ad honestatem
spectat, vel
facultates.

eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit.

Comparat hic Aristoteles inter se ignauiam & intemperantiam: ostenditque intemperantiam longè esse deteriore, magisq; vituperandam: eò quòd magis spontè cõparari, quàm ignauia posse videatur. voluptatem enim spontè eligimus: intemperantia verò si earum voluptatum electione consistit, quæ honestatè excedunt. nemini igitur dubium est, quin spontè intemperans vnusquisq; efficiatur. at cum dolorem nemo nisi inuitus suscipere videatur, dolorq; sit qui ignauiam efficiat: ignauia quoque contingere non nisi inuito videbitur. dolor siquidem è natura propria hominem exturbat, animiq; eius consternat, ac quodam modo corrumpit: voluptas verò non ita: licet enim à voluptate nonnulli deiici aliquatenus de mente videantur, non adeò tamen exturbantur, vt è naturali statu excedant: id quòd in dolore & timore contingit.

Magisq; spontanea est: atq; iccirco maiori opprobrio prosequenda. Nã & assuescere his rebus cū plures in vita hominū eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat. in formidolosis aut rebus contrarium est.

Cum igitur intemperantia magis spontè nostra acquiratur, iccirco maiori opprobrio digna merito est: licet enim cætera omnia vitia spõtanea sint, hoc tamen magis in intemperantia conspicitur, vt spontè esse videatur: quippe cum facilius sit, vt voluptatibus superandis assuescamus, cum in vita innumerabiles hinc inde offerantur: atq; id sine vlllo periculorum discrimine facere possimus. Colligi autem argumētationes in hunc modum queunt: voluptas eligenda est, dolor fugiendus: at spontaneum magis est, quòd est eligendum, quàm quòd fugiendum: est igitur voluptas, & quæ ex ea prouenit intemperantia, magis spontanea, quàm dolor atq; ignauia. dolor præterea è natura & mente hominē exturbat: voluptas nõ ita: magis igitur est dolor violentus, quàm voluptas: quæ autem immistam habent violentiam, minus spontanea sunt: quàm ea quibus nulla inest violentia: ignauia igitur inuito homini magis, quàm intemperantia contingit. Accedit, quòd si vituperii. & opprobrii ea tantū quæ sponte nostra fiunt, prosequi cõsueuimus, ea quæ maiori opprobrio digna sunt, magis etiam spontanea sint necesse est: maiori opprobrio autem digna est intemperantia, quàm ignauia: nam sæpenumero incidit, vt ignauis ac timidis etiam misereamur: magis spontanea igitur intemperantia est. Quinetiã ea quæ in nostra magis sunt potestate, magis spõtanea sunt: ea autè magis in nostra sunt potestate, quibus assuescere facilius possumus: at circa voluptates assuescere quilibet potest, cum multæ iucundæ res in vita contingant, assidueque suppetant, vt carere eis minimè valeamus: formidolosa enim non ita multa, nec semper occurrunt: intemperantia igitur magis spontanea est. Illis item assuescimus facilius, quæ vacant periculis, quàm illis quæ nõ sine periculis exerceri possunt in iucundis autè rebus tuta est, & sine periculo assuetudo, in tristibus & molestis periculosa: voluptatibus igitur facilius possumus assuescere. Quòd si ita est, efficietur, vt voluptas & intemperantia magis spontanea, q̃ dolor & ignauia esse concedatur.

Ignauia etiã non simili modo vt particularia esse spõtanea videri posset: ipsa enim doloris est expers: res autè particulares dolore adeò exturbat, vt & arma abiicere, & cætera indecorè gerere homines non vereantur: atq; iccirco esse etiã violentæ videntur. At intemperanti econtrariò euenit. particularia enim, quippe cum ea cõcupiscat, atq; appetat, spontanea sunt: totum autem atq; vniuersum minus. nemo enim est, qui intemperans esse cupiat.

Posteaq; intemperantiã magis esse spontaneam ostendit, quàm ignauia: aliam diuersitatem eius subiungit: nec simili modo esse spontaneã ignauiam sicut intemperantiã declarat, quantū ad particularia & actiones ipsas spectat. Habitus enim ipse ignauia ac timiditatis dolore vacat: nullo siquidè dolore afficitur, qui eo præditus est: atq; iccirco esse spõtaneus videtur. particulares autè res circa quas operatio ipsius versatur, terribiles adeò sunt ac molestæ, vt hominē de mente exturbet, atq; abiicere arma, aliãq; indecorè agere cõpellant: ac propterea nõ spontaneæ sunt, sed inuitæ, ac violentæ. inuitus enim facit, qui perterritus nulla decori habita ratione & fugit, & arma abiicit. In intemperante autè contrariū reperitur. particulares enim actiones iucundæ ac spõtaneæ: quippe cum ex cupiditate & appetitione existat: totū verò ipsū, id est, ipse intemperantiæ habitus minus spontaneus est: est enim molestus. nam qui eum habet, ob infamem ac vituperabilem vitã dolent, molestiaq; afficiuntur. vnde, inquit, [nemo enim est qui intemperans esse cupiat] vt ex hoc nullã inesse

in habitu iucunditatè pateat. Sed nullus eodè modo est, qui esse ignauus ac timidus cupiat. Verùm Aristoteles hic ita dixit, comparando habitum ad res particulares, in quibus actiones consistunt. cum enim in intemperantia res particulares spontaneas magis propterea esse demonstrasset, quia cupienti atque appetenti homini contingerent: non esse eodem modo spontaneū habitum ipsū intemperantiæ, inquit, quia intemperantiam nemo est qui cupiat, sicut res ipsas quibus intemperantes homines euadunt. Idem econtrariò dici de ignauia ac timiditate etiam potest: neminem inquam esse qui ex ignauia ac timiditatis habitu dolorem percipiat, quæadmodum ex rebus formidolosis, atque actionibus: atque iccirco non simili modo sicut res ipsas, habitum quoque esse inuoluntarium ac violentum.

Nomen autem ipsum intemperantiæ seu * incastigationis de puerilibus * ἀκολασίας peccatis dicere cõsueuimus. vtrū verò ab vtro dicatur, nihil ad præsens negotiū pertinet: posterius enim à priore dictū esse satis constat: ac non male videtur fuisse translātū. nam quòd turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, castigandū est ac tēperandum: huiusmodi autem maxime est & cupiditas & puer: quippe cū & ex cupiditate viuant pueri, & maxime in ipsis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neq; imperanti subditum id fuerit, longè lateque efferetur: insatiabilis siquidem rerum iucundarum appetitio est, & stulto vndecunque occurrit. cupiditatis præterea operatio quòd cognatum sibi est, auget: & si magnæ vehementesque fuerint cupiditates, rationem extrudunt. Quapropter mediocres eas esse oportet, ac paucas, rationique minimè aduersantes. Atque id quòd tale est, obediens, ac castigatum temperatumque appellamus.

Postremò de nomine intemperantis considerat, quem Græci ἀκόλαστον vocant, quasi incastigatum dixeris. κόλασις enim non est propriè vltio & vindicta, sed punitio quædam, id est, castigatio ac cohibitio quædam appetitionis. Inquit igitur nomē hoc de puerilibus etiã peccatis dici solere. pueri enim incastigati seu intemperantes dicuntur, qui pædagogis suis minimè obtemperantes multa puerilia peccata cõmittunt. Vtrum autem nomen hoc à pueris ad intemperantes, econtrariò ab intemperantibus ad pueros deductū sit: nihil ad præsentem disputationē refert, inquit, modo satis cõstet, quòd posterius est, à priore fuisse nominatū. possumus autem dicere vel à puero incastigato & intemperante ad virū translātam fuisse nominationem: eò q̃ puer prior viro est: vel à viro ad puerum: quippe cum prius id absolute ac simpliciter dicatur, quòd est perfectius: perfectior autem vir puero sit. Castigatione igitur indigent, & pueri & cupiditas. Hæc enim cum sæpenumero turpia appetat, nisi cohibeatur ac castigetur, magnum incrementum accipit: pueri autem cum ex cupiditate viuant, magnum etiam ipsi in vtranq; partem momentum habent, & ad improbitatem si castigentur ac temperentur: & ad vitium, si incastigati permanserint.

Quemadmodum enim puerum ex pædagogi præscripto viuere oportet: ita concupiscibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione consentiat, necesse est: quippe cum vtrisque propositus scopus honestas sit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præscribit. Atq; hæc de temperantia dicta à nobis sint.

Quocirca oportet cupiditatem atq; appetitionē in pueris quidem pædagogis ac magistris: in viris rationi esse obtemperantem ac subditam. in hoc enim puerorum & virorum intemperantia similis est, quòd vtrique imperanti inobedientem habent cupiditatem: quam obedientem esse oportet, ac moderatam: alioqui adeò interdum profusa effertur, vt in viris rationem extrudat, hoc est obruat, atq; inutilem reddat. castigatum autem id esse dicitur ac temperatum, cum & puer secundum pædagogi præceptum, & vir secundum rationis imperium vitam traducit. Temperantis verò cupiditas rationi concors, consentiensq; est: neq; dominio rationis subiugata ducitur, vt in incontinentibus: sed ita castigata est atq; erudita, vt nihil nisi quòd oportet, & quemadmodum oportet, cæterisq; circumstantiis seruatis cupiat: id quòd etiam ratio ipsa præcipit ac præscribit.

FINIS TERTII LIBRI.

k. iij.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER QVARTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA
in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De liberalitate & eius extremis. Cap. I.

Nunc dicamus de liberalitate: circa pecunias autē esse mediocritas videtur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in iis in quibus temperans, neque item in iudiciis, sed in datione, acceptioneque pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur. pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æstimationem numus metitur.

De liberalitate hic Aristoteles acturus prius explicat, circa quæ hæc virtus versetur: ac simul modum quandam ac viam nobis tradit, qua circa quæ reliquæ etiam virtutes mediocritates sint, inuenire facile possimus. in quibus enim vnaquæque virtus laudatur, in iis ipsius operatio est: neque enim in aliis suas operationes exercet, quàm in iis vnde laudem promeretur. in quibus autem exercet operationem, circa eadem vnaquæque mediocritas dicitur. verbi causa, temperantia in voluptatibus corporis fruendis, circa quas omnis eius operatio est, laudem consequitur: atque iccirco circa easdem voluptates mediocritas est. Idem simili modo in ceteris virtutibus videre licet. Cum igitur liberalitas, neque in formidolosis & bellicis rebus, vt fortitudo: neque in voluptuosis, vt temperantia: neque in iudiciis, vt iustitia: sed in dandis accipiendisque pecuniis laudetur: circa eadem eam esse mediocritatem constat. Pecuniarum autem nomine quæ græcè * *χρήματα* dicuntur, omnia ea continentur, quæ in numi mensuram cadunt: vt ædes, mancipia, suppellectilia, vasa, pecudes, & cætera id genus. quanti enim quicque horum æstimandum sit, pecuniis metitur. Comuniore tamen significato *χρήματα* omnes res appellantur: vnde etiam *χρηματισμῶν* verbum deducitur, quod idem est, quod agere, administrare, ac negociari. qua in significatione non solum ea quæ commemoravi, quæ in peculij rationem veniunt, verum etiam virtutes, amicitia, pariter, patria, & reliqua eiusdem modi *χρήματα* possunt appellari: at priore illo modo non possunt: quippe cum nemo queat statuere, quot numis horum æstimatio metienda sit. Verum hæc pecuniarum definitio non satis accurate videtur fuisse assignata: nam numus ipse, & argentum numo minime æstimatur. integra igitur fortasse atque absoluta pecuniæ definitio esse talis debet. Pecunia omne, id est, vel quod est numus, vel cuius æstimationem numus metitur. tametsi pecunia de solo etiam numo accipiatur, quod est eius maximè proprium significatum: vt cum dicimus, pecunias aliquæ, hoc est *χρήματα* scænore accepisse: aut expendisse, aut eiusmodi quippiam.

Prodigalitas autem & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt. atque illiberalitatem quidem illis semper attribuimus, qui magis quàm decet, pecuniis student: at prodigalitem complicantes aliis interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes consumunt, prodigos vocare consueuimus. iccirco huiusmodi homines esse improbissimi videntur, propterea quòd multa simul vitia habeat: non tamen propriè ita appellantur. Debet enim prodigus esse is qui vno tantum vitio sit præditus, vt scilicet fortunas suas consumat. * prodigus enim est,

Librum quartum.

76

qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio videtur etiam bonorū * dissipatio: vtpote cum ea sint, ex quibus vitam traducamus. Atque ad hunc modum sanè prodigalitem accipimus.

* *φθορά*.

Illiberalitatem & prodigalitem defectus & excessus circa pecunias esse, inquit, rectè vtrisque & excessus & defectus communiter appellans: propterea quòd vtraque esse & excessus & defectus possunt. prodigalitas enim dando excedit, deficit accipiendo: illiberalitas verò seu avaritia contra in dandis pecuniis parca ac deficiens, in accipiendis nimia est. Sed licet excessus & defectus vtrisque conueniat, plerunq; tamen prodigalitem excessum, avaritiam defectum propterea vocat: quia cum liberalitatis vis in moderata datione magis conspiciatur, in ea excedit prodigus, avarus deficit: vt ad præcipuas liberalis operationes spectando prodigalitas exuperatio, avaritia & illiberalitas defectio meritò esse videatur. Nam si quis etiam exactè vtrarumque rerum naturam ac substantiam consideret, avaritia esse habitus quidam videbitur magis quàm decet, pecuniarum cupidus atque audax: contrario autem prodigalitas earundem consumptrix, ac dissipatrix. vnde etiam nomen à prodigendis, id est, profundendis, porroque adigendis pecuniis consequuta est: & prodigus quasi porro adigus quidam nuncupatur: qui seipsum bonis fortunisque exturbat. quod tamen melius verbo græco exprimitur: *ἀσώτος* enim lingua eorum vocatur, hoc est inferuatus ac perditus. nam cum vita suppetere ex pecuniis videatur, qui eas profundit ac perdit, seipsum quodam modo etiam perdit. Ac propriè quidem ita prodigalitas accipitur: sed interdum tamen illos etiam appellare prodigos consueuimus, qui vel incontinentes sunt, vel in intemperantiam opes consumunt, duo inter se vitia intemperantiam & prodigalitem complicantes. vt hoc modo improbissimi esse prodigi videantur: quippe qui multa simul vitia incontinentiam, intemperantiam, ac prodigalitem complexi sint.

Hæc non sunt in exemplari græco.

Is autem quorū est vsus aliquis, & benè & malè vti licet: at diuitiæ ex iis quæ vsu constant sunt, optimè verò vnaquæque re vtitur is, qui virtutè vnicuique rei conuenientem habet: & diuitiis igitur is optime vtetur, qui ea virtute erit præditus, quæ circa diuitias versatur. atque hic ipse vir liberalis est.

Deinceps liberalitatis munus in dando magis quàm accipiendo consistere ostendit. nam cum liberalitas circa pecunias vtendas versetur, & vsus in distribuendo magis ac largiendo, expendendoque existat: in dando, & erogando liberalem magis versari necesse est. *χρηλαρ* autem, quo nomine hic vtitur, pro *χρησθῆναι*, id est, vsu ponit: dum, inquit, illis & benè & malè vti nos posse, quorum aliquis est vsus. vtpote pecuniæ vsus quidam est, beneque & malè vti ipsa licet, simili modo, mancipio, ædibus, suppellectili, atque huiusmodi omnibus vti, & benè & malè vnusquisque, potest. Sed de virtute & vitio fortasse dubitaret quispiam, cum his vtrisque vti homines dicantur: & tamen neque malè virtute neque benè vitio vti quispiam possit. cui dubitationi ita occurrendum est, vt dicamus non idem esse vsus, & * vtensile. vsus enim, siue eum *χρηλαρ*, siue *χρησθῆναι* appellemus, is est, secundum quem aliquibus rebus vti solemus: vtensile autè siue vtile, id est *χρησιμῶν*, illud quo secundum ipsum vsus vtimur. artes verò & demum habitus omnes, inter quos virtutes ac vitia connumerantur, vtensiles minimè sunt: sed potius eiusmodi, vt vel rebus aliis vtantur, vel certè vtensilium, id est, omnium quibus vti possumus, vsus ipse sint: secundum quem homo reliquis omnibus, vel benè vel malè vtatur. secundum enim fabrilem artem faber, secundum musicam musicus, ac denique secundum vnquamque artem subiectis arti suæ quisque rebus vti consuevit: ita etià secundum vnquamque virtutem, & vnumquodque vitium rebus illis vtimur, circa quas & virtus & vitium versatur: malè, secundum vitium & turpiter: secundum virtutem, benè atque honestè: vt vitij & virtutis reliquorumque; habituum nullum esse vsus, sed ipsos cæterorum omnium vsus esse manifestum sit. Atque hac potissimum de causa effectum est, vt nonnulli solam virtutem bonum, & solum vitium malum, diuitias verò & reliqua quæ vt facultates bona appellantur, neque bona neque mala esse affirmarint: propterea quòd videlicet fieri non potest, vt vel virtute malè, vel vitio benè quispiam vtatur: reliquis & benè & malè vti possumus. sed absurda eorum sententia est: ac dupliciter peccant. Primum enim virtutis & vitij ne vsus quidem vnus est, vt neque benè neque malè nos vti ipsis dicendū sit: non enim his vtimur, sed per hæc ipsa reliquis. reliqua verò in vsus cadunt: quæque, in vsus cadunt, sunt eiusmodi, vt & benè & malè vti ipsis valeamus. Deinde neque ex iis quæ assumunt, rectè id colligunt, quod opinantur. nam si ea quibus bene vtimur, bona: quibus malè, mala sunt: nemini dubium est, quin conficiatur, vt ea quibus & benè & malè vti possumus, & bona & mala sint. non enim ita assumunt, vt dicant ea quibus bene vtimur, non esse

* *χρησιμῶν*.

k. iij. mala:

* Quid sit *χρήμα*.

* *ἀσώτος*.

VNIVERSIDAD
DE SALAMANCA

mala: ea item quibus male, non esse bona sic etenim neq; virtus bona, sed non mala, neq; vitium malum, sed non bonum esse demonstraretur. Adde quod absurdum etiam est, ut pro utentium ratione rerum ipsarū natura immutetur. si nanq; id quo quis malē vitur, vel esset malum, vel neque bonū neq; malum: cōsequeretur, ut & Socrates quo Athenienses malē vsi sunt, vel malus, vel neq; bonus neq; malus fuerit: & Anaxarchus, nam eo etiā Nicocreon Tyrannus male vsus est: & Zeno item, & cōplures alij. Sed hæc hæc tenent. Ratio autem Aristotelis talis est: iis quorum vsus aliquis est, & bene & malē uti possumus: diuitiæ eiusmodi sunt: & bene igitur, & malē uti ipsis possumus. at vnaquaque re bene ille vitur, qui virtute ea est præditus, quæ circa vnamquamque rem versatur: nam lyra bene vitur, qui lyram pulsandi virtutem callet, qui est musicus: equo, qui equitandi virtutem adeptus est, qui est equestris vir: sic diuitiis ille bene vitur, qui virtutem eam habuerit, quæ circa diuitias vtendas versatur: qui autem hac virtute est præditus, liberalis est. Atque hic, dum, inquit, ea re vnumquemq; bene uti cuius virtutem habuerit, virtutis nullum esse vsū manifestē declarat. nam si uti etiam bene virtute quispiam posset, virtus alia esset inuenienda, secundum quam virtute uti possemus: illius item alia, atq; ita deinceps, quoad infinitē progredi cogemur. Aduertendū etiam non absolutē hic Aristotelem dixisse diuitias esse vnum ex iis quorū est vsus, sed esse ex vtensilibus: propterea quod non omne cuius est vsus, est etiam vtensile: quippe & paupertatis & morbi vsus quidam sit, quorum nihil tamen vtensile est. sed illa quibus uti consueuimus, quibusque præcipue vir probus, & in naturali statu constitutus vteretur, vtensilia, siue vtalia nuncupantur: ut hac ratione quoque esse bona videantur.

Vsus autem pecuniarum sumptus ac datio, acceptio verò & conseruatio esse possessio potius videtur: atque iccirco liberalis viri magis est dare quibus oportet, quàm accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet. magis enim * beneficio afficere, quàm affici, & honesta agere, quàm non agere turpia, virtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi ut beneficia conferamus, honestaque agamus: ex acceptione verò ut beneficiis afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis.

Cum igitur circa vsū pecuniarū liberalis versetur, vsus autem pecuniarū nihil aliud sit quàm sumptus & datio, acceptio verò & conseruatio possessio ipsarū sit: liberalis in dando magis quàm accipiendo versabitur. Virtutis præterea magis in beneficiis collocandis, quæ accipiendis consistit: dando autem illud, hoc accipiendo efficitur: dare igitur quàm accipere liberalitatis magis proprium est. Honestam agere magis ad virtutem spectat, quàm non agere turpia: at honesta agimus dando ut oportet, accipiendo autem vnde non oportet, non agimus turpia: liberali igitur magis dare quàm accipere conuenit. Illud etiam cuius alicui gratia habetur, magis est proprium virtutis: sed beneficij gratia habetur ei qui dat: in dando igitur quàm accipiendo liberalitas magis constituta est. Adde quod in eo quod laudatur, est virtus: at datio laudatur, ex acceptione verò etiam honestatis laus nulla consequitur: efficitur ergo, ut dare magis quàm accipere ad liberalem pertineat.

Non accipere præterea quàm dare facilius est: suum enim quisque magis non profundere, quàm alienum non accipere consuevit. liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem non accipiunt non liberalitatis, sed iustitiæ non minus laudem consequuntur: qui verò accipiunt, ne prorsus quidem laudantur.

Quin etiam cum in difficilioribus virtutis munus spectetur (nam ea de causa maximè etiam fortitudo virtus est) difficiliusque sit, sua erogare, quàm aliena non accipere: officium liberalis in dando quoque magis, quàm in non accipiendo versabitur: cum non accipere commune cum iusto etiam sit: non minus enim, id est magis ob iustitiam laudem meretur, qui non accipit vnde non oportet, neque permittit se muneribus subornari & corrumpi, sed iustitiā pecuniis anteponit. Quàmquam neque omnes iustitiæ causa id faciunt: sunt enim qui non accipiunt, tenacitatis potius causa: scilicet si acciperint, dare postea etiam ipsi cogantur. Nam ut, in re publica, inquit Plato, homines non ut iniuria non afficerent alios, sed ne iniuria ipsi afficerentur, leges de iustitia instituerunt. dare autem liberalis est proprium: circa id igitur versari liberalitatem constat, quod ipsius proprium est. Neque, tamen Aristotelem ita hic dicere existimandū est, ut & in non accipiendo vnde non oportet, & in accipiendo vnde oportet, versari liberalitatem neget: nam hæc à liberali viro minimè excludit: sed in eo potissimū esse officiū eius asserit, ut det & largiatur. qui enim non accipit vnde

* ἢ ὅτι ποιείν
ἢ ἢ τὸ ἐν πά-
σχῃ.

* γλιόχῃ-
τητ.

scilicet non oportet, iustus potius videtur esse quàm liberalis: qui verò accipit, non solum laudem non meretur, verum etiam vituperio affici consuevit.

Quin etiam liberales maximè * omnium ferè qui virtute quapiam aliā præditi sunt, amari consueuerunt: utilitatem enim afferunt: at id in datione collocatum est.

Aliam rationem postremo ad idem confirmandum subiungit quæ eiusmodi est: illi amari maximè consueuerunt, qui profunt maximè: maximè autem amantur liberales: liberales igitur maximè omnium profunt. profunt verò maximè qui dant & largiuntur: in dando igitur & largiendo liberalis officium magis quàm in accipiendo versari necesse est. Quod autem liberales maximè amantur, satis perspicuum est. nam cum iusti interdum odio habeantur: prudentes verò & sapientes apud plerosque inuidiosi sint: temperantes quoque nonnulli importunos, simulatoresque esse existunt: liberales vno consensu omnes amore ac beneuolentia prosequuntur. adeo enim accipere homines gaudent, ut non solum erga liberales affecti omnes mirum in modum sint, verum etiam eos qui quomodocumque in pecuniis expendendis largi fuerint, propterea amant, quia similitudinem quandam cum liberalibus habere videantur. Quod autem hic de liberalibus dicitur, non sine exceptione quadam dictum esse intelligatur. nam iccirco addidit [ferè] ut significaret aliquos, id est fortes esse excipiendos. fortes enim quia utilitates maiores afferunt, utpote qui patres, patriā, aras focosque defendunt, opesque ipsas tueantur, ut liberalibus ac magnificis suppetere ad exercendas virtutes possint: maiori amore etiam quàm liberales sine dubio prosequendi sunt.

At verò omnes ex virtute actiones & honestæ sunt, & honestatis causa fiunt: & liberalis igitur honestatis causa dabit, & rectè. dabit enim & quibus, & quacumque, & quando oportet: reliquisque aliis modis, qui rectam dationem consequuntur: atque id vel iucunde, vel sine dolore. quod enim ex virtute fit, id vel cū voluptate, vel sine dolore certè efficitur: minimè autem molestum est. nam neque qui vel iis quibus non oportet, vel non honestatis, sed alia quapiam causa dat, esse liberalis dicitur, sed alius quidam: neque qui moleste dat: is enim pecunias honestis actionibus anteponeret: at hoc minimè liberalis est.

Posteaquàm in dando absolutè magis consistere liberalis munus probauit: deinceps declarat quo modo dare liberalem deceat. Nam cum virtutum actiones honestæ sint, honestatisque causa exerceantur: liberalis in dando eum scopum ac finem semper ante oculos habeat, necesse est, ut omnes eas circumstantias seruet, quæ ad rectitudinem, mediocritatemque actionum requiruntur: hoc est, ut iis quibus oportet, largiatur, & tunc quando opus est, & ea quæ debet, & quatenus debet, & cuius causa debet, & cætera eiusmodi: incidere enim potest ut in dando quis modum excedat: vel si eum seruet, non ob honestatem tamen id faciat, sed gloriæ interdum & honoris causa, dum erogationem suam ostentando coram frequenti populo venditat: quandoque ob id, ut maius aliquod lucrum aucupetur: aliquando etiam ob timorem. Liberalis autem non solum ita non faciet, verum etiam iucunde, & sine vilo dolore dabit: quippe cum omne quod ex virtute fit, vel iucundum sit, vel dolore saltem vacet: id quod ob fortitudinem dictum videtur. nam ut superius declaratum est, non omnes fortis viri operationes cum iucunditate fiunt, sed paruam quandam molestiam in se habent, quæ tamen à voluptate quæ ex honestate proficiscitur, superari consuevit. At enim neque omnis datio quæ iucundè fit, liberalis est: nam & intemperantes & prodigi qui neque quibus cōuenit, neque honestatis causa dant, iucundè & cum voluptate opes solent profundere. qui autem ita dant, minimè liberales dicuntur sed alio quodam nomine appellari consueuerunt: vel enim intemperantes, vel prodigi, vel gloriæ cupidi & ambitiosi, vel timidi, vel callidi negotiatores nuncupantur. Verum neque ille dici liberalis debet, qui dat quidem, sed non sine dolore: ut sunt nonnulli, qui vel publicè patriæ contribuunt, vel priuatim amicis donant: ægrè tamen & molestè, liberalis enim hominis est ut magis dando lætetur, quàm alij accipiendo. at ille qui molestè dat, pecunias etiam videtur, ut molestia careat, honestati esse antepositurus.

Sed neque accipiet vnde non oportet: non enim eius qui non magni facit pecunias, talis acceptio est: neque erit * petax, non enim ad eum spectat qui beneficia in alios confert, ut facilè beneficiis afficiatur: vnde autè oportet,

* ἢ ὅτι ἀπ' ἀφ' ἑ-

* ἀπ' ἀφ' ἑ-

tet, accipiet, ex propriis videlicet possessionibus: non quia honestum id sit, sed quia necessarium, ut habeat quod det: neque res suas negliget: quippe cum ex ipsis velit aliquibus suppeditare: neque dabit quibuslibet, ut habeat quod det quibus oportet, & quando, & ubi honestum est. Liberalis viri etiam valde est ita in dando excedere, ut pauciora sibi relinquat: quippe cum ad se minimè respicere liberalis proprium sit.

Proprietates quasdam liberalis persequitur: ac primo quo modo in accipiendo se gesturus sit, ostendit. neque enim, inquit, accipiet, unde non decet, id enim est hominis pecunias magni aestimantis. neque erit petax, hoc est promptus ad petendum: propterea quod qui alios beneficiis afficere consuevit, accipere beneficium ab aliis non facile patitur. nam licet utraque tam bene facere quam bene affici ad liberalem spectet: magis tamen virtus in benefaciendo elucet: quippe quæ esse diuinum quoddam videatur, deique assimilatio quædam. afficere autem beneficiis, non affici dei proprium est. Quocirca non accipiet nisi unde oportet, id est ex propriis facultatibus: atque id necessitatis causa, ut habeat unde dare, hoc est exercere liberalitatis operationem valeat. Quod verò subiungit, liberalem suas opes minimè esse neglecturum, facit illud quidem ad eandem bonorum conferuationem, ut ad dandum suppetant: nihilominus tamen ad tollendam falsam liberalitatis opinionem utile est. nam qui priuatas opes suas negligunt, speciem quandam virtutis præ se ferunt, ut non rectè considerantibus esse liberales videantur: id autem minimè est. nam si curam suarum rerum non haberent liberales, quo pacto ex ipsis opem ferre indigentibus possent? Quocirca oeconomicam quædam ac dispensatrix virtus est, qua efficitur, ut vnusquisque virtute aliqua præditus eius rei curam habeat, qua in exercenda virtute sua uti consuevit. Sic fortis vir roboris ac virium suarum curam habet, ut eis ad fortiter agendum uti possit. Sic liberalis opibus conferuandis studet, ut habere queat unde liberaliter operetur, perindeque esset si liberalis opes, & vir fortis vires negligeret: siquidem ex his & liberalitatis, & fortitudinis operatio existit. Pauciora tamen sibi interdum relinquet liberalis ita præscribente ratione: cum non ad utilitatem propriam magis, quam ad honestatem spectet: neque suum commodum alienæ necessitati anteponat.

Liberalitas tamen pro facultatibus dicitur: non enim in multitudine eorum quæ dantur, sed in habitu eius qui dat, actio liberalis consistit: qui quidem habitus est, qui dat pro facultatibus. Unde nihil vetat, quin liberalior aliquis sit, qui pauciora dederit, si modo ex paucioribus fuerit elargitus.

Liberalitas autem non multorum distributione, sed vnus cuiusque facultatibus metienda est. non enim qui multa dat, est liberalis: sed qui ita dationem moderatur, & dandi facultatem non excedat, & indigentium necessitatem non deserat. Dabit enim interdum pauca, quia paucis indiget ille, qui accipit: ne si plura dederit, quam opus sit, aliorum inopiam defraudare videatur: interdum quia pauca habet: & nihilominus tamen honestum est, quia ab habitu proficiscitur, qui antedictas circumstantias præscriptionesque tam in multis quam in paucis seruat: id est quando, & quibus, & cuius causa, & quatenus. Quatenus autem dandum est, ille transgreditur, qui pro bonorum facultate non erogat: sed vel minus dat, vel amplius quam facultas eius patitur. atque iccirco fit, ut liberalior sit interdum, qui ex minori opum copia pauciora dat, quam qui ex maiori plura: si videlicet minus quam facultatibus ipsius conueniat, dare videatur. & simili modo qui ex paucioribus rebus plura dederit, quam pro facultate eius sit: nihil vetat, quo minus prodigus esse potius quam liberalis censeatur: qui autem pauciora fuerit elargitus, liberalis, si modo pro facultatum ratione datio extiterit. Nunquid igitur ita dicendum est, ut in imperfectis virtutibus intentionem & remissionem reperiri concedamus, cum reliquis omnibus obseruatis in vno peccauerint? verbi causa, ne à liberalitate longius abeamus, si obseruatis circumstantiis & quando, & quibus, & cuius causa oportet, & cæteris, in quantitate alter excedat, alter deficiat: nunquid alter altero liberalior esse existimandus est? Sed non ita inquit Aristoteles: nam solet hoc modo comparatione interdum uti: ut prudentiorem alterum altero appellet, qui magis sit ad consultandum idoneus, licet neutrum prudentem re vera esse concesserit.

Illi autem esse liberaliores videntur, qui non ipsi acquisuerunt facultates, sed ab aliis acceperunt: propterea quod indigentiam experti minimè sunt: & omnes sua ipsorum opera, ut parentes, & poetæ, magis amare consueuerunt.

Liberaliores

Liberaliores eos esse qui non acquisuerunt, sed ab aliis partas facultates acceperunt, non in vniversum, sed plerunque esse verum consuevit: eo quod qui ita accipiunt, neque indigentiam antequam acquirerent, neque labores in acquirendo experti sunt: ut amare quasi opera sua opes debeant. sed sæpe tamen aliter euenit. Eodem modo quoque dictum videtur, non esse facile ut liberalis diues sit: nam sæpe in contrarium res cedit. nam cum liberalis & diligentiam cõseruandis bonis suis adhibet, & non dat quibus non oportet: facile fit, ut opes ad mediocres necessariosque, vsus suppetentes habeat.

At verò facile non est, ut liberalis diues sit, qui neque accipiendi, neque conferuandi, sed erogandi potius est studiosus: neque pecunias propter ipsas, sed dandi causa aestimat. Atque iccirco crimini dari fortunæ consuevit, quod qui maximè digni sunt, minimè ditescant. id autem non absque ratione accidit: quippe cum fieri minimè possit, ut habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, ut eas habeat. id quod in cæteris etiam rebus fit.

Quia tamen liberalis ad dandum est quam accipiendum & conferuandum propensior, interdum accidit ut esse diues non possit: cuius argumentum est, quod accusari fortuna tanquam iniusta à nonnullis solet: quæ diuitias iis qui digni sunt, ipsisque uti optimè sciunt, non exhibeat. id autem non vitio fortunæ, sed rei naturæ ita euenit rationi quippe est consentaneum, ut qui viribus acquirendis nullum studium adhibet, viribus præditus non sit: & qui sanitati non consulit, neque dat operam ut sanus esse possit, non sit sanus: sic quoque absurdum minimè est, si is diuitiis careat, qui ut eas habeat, non curat: cuiusmodi esse liberalis videtur. Non enim accusanda in hoc est fortuna, neque ab ea quasi merces quædam pro virtute exigenda est: cum neque pro aliis bonis eam requiramus: ut pro sanitate, & robore. sanitatis enim satis idonea merces est sanitas: roboris item robur: sic virtutis locupletissima merces virtus ipsa est.

Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet: & reliqua huiuscemodi: alioqui non ageret secundum liberalitatem: neque ita expensas pecunias posset in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is est liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quæ debet, sumptus facit: qui vero excedit, prodigus. atque ideo tyrānos prodigos non dicimus: facile enim esse minimè videtur, ut dationibus & sumptibus excedere opum multitudinem possint.

Cum igitur liberalis pro facultatibus debeat aliis impertiri: qui supra facultates id facit, non liberalis sed prodigus est. Quia verò tyrāni id est reges opum copia adeo abundant, ut nulli sumptus sint, qui eam excedere posse videantur: prodigi minimè dicuntur, sed e contrario potius quod in dando deficient, vituperari consueuerunt.

Cum igitur liberalitas mediocritas sit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionemque versatur: liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque oportet, tam in paruis: quam in magnis: atque id iucunde faciet: accipiet item & unde oportet, & quotcunque oportet. Nam cum virtus circa utraque sit mediocritas, utraque ut debet, faciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quæ autem non est talis, contraria est. quæ igitur consequuntur, in eodem simul contingunt: quæ verò sunt contrariæ minimè.

Quemadmodum artes non secus in paruis ac in magnis operibus perspiciuntur: verbi causa, Polycletus, & Praxiteles, & Myron tam parua quam magna aliqua statuâ affabre factâ specimen artis suæ ostendebant: ita virtute præditus vir in paruis & magnis factis eandem actionis honestatem præ se feret. Idem quoque liberalis faciet: nam & in paruis & magnis rebus non modo dabit ut oportet, verum etiam unde oportet, accipiet: quippe cum moderatam dationem acceptio moderata, iniustam, iniusta consequatur. id quod in prodigis videre licet, qui cum immoderate & iniuste profundant, ut suppetere ipsis diuitiæ possint, aliena furantur, latrocinia constituunt, à nulloque iniustitiæ genere abstinere. Nunquam enim fit, ut vel qui ita iniuste accipere non veretur, bene

ἐγκαλείται
τῆ τύχῃ.

benè ac iustè dispenset: vel qui ita immoderatè profundit, benè atq; honestè accipiat. nam si prodigus qui nullum in dando modum seruat, in accipiendo moderatione uti vellet: cito in angustiis redactus non haberet unde prodigalitate suam posset exercere. Quæ igitur se mutuo consequuntur dationes, scilicet & acceptiones, in eodem contingunt: in probo viro, si honestæ: in prauo si malæ & turpes sint. licet enim dationi in vniuersum acceptio esse contraria videatur: quippe cum illa in compendio, hæc in dispendio consistat, illa bonorum acquisitio, hæc abiectio sit atque alienatio: non tamen re vera est. nam sicut neque moderata atque honesta datio, est abiectio atque alienatio bonorum, sed vsus: neque honesta ac moderata acceptio est acquisitio & possessio absolute, sed ad vsus opportunum facultatum comparatio: ita neq; immoderata datio est vsus, sed abiectio: neque immoderata acceptio, est acquisitio, sed ad abiiciendum & profundendum reseruatio. Ut hoc modo datio & acceptio: si vel moderatæ vel immoderatæ utraque fuerint, inter se minimè sint contrariæ: sed se mutuo consequuntur, in eodemque existant: si autem altera moderata, altera immoderata sit: tunc verò contrariæ sint, neque se mutuo consequi, neque consistere in eodem possunt.

Quòd si inciderit, ut præter quàm deceat, & bene se habeat, expèderit: dolebit quidem, sed moderatè, & sicut debet. nam ob quæ oportet, & sicut oportet, & lætari & dolere ad virtutem spectat. Est etiam liberalis quatum ad pecunias attinet, in societate vitæ perfacilis. iniuria enim affici potest, cum magni pecunias non æstimet. magisque ægrè fert, siquid quod oportuerit, non expenderit: quàm dolet, siquid expèderit, quod minimè debuerit. neque Simonidi assentitur. prodigus verò etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & sicut oportet, neque lætatur, neque dolet. id quod progredientibus manifestius patebit.

Si liberalis præterquàm deceat atque honestum sit, quippiam expenderit, vel à tyrāno aliquo vel ciuitate etiam in spectacula & ludos aut viscerationes, aut naumachias, aut tale quippiam sumptus facere coactus: dolebit quidem, sed moderatè tamen, & ut decet: neque ob sumptum, sed quia non ut oportebat, eum fecerit. Quia verò nonnulli sunt, qui nullam ægritudinem nullumque dolorem cadere in sapientem ac virtute præditum opinantur: ideo subiungit, virtutis esse, id est virtute præditi hominis, ut & lætetur, & doleat, sicut opus est: id est cum ratione nihil autem quod cum moderamine rationis iussuque efficitur, esse vitiosum potest: cuiusmodi est dolor, qui à Stoicis non dolor, sed * contractio animi appellatur. Nam si probus vir neque lætitia, neque dolore villo afficeretur, eandem in reliquis omnibus tranquillitatem & quietem animi cum seruare necesse esset: ut ne ad virtutum quidem operationes moueri villo modo posset. quod si fieret, neque probus esse concederetur. affectus enim animi sunt, qui ad actiones incitare homines consueverunt: nam ratio & iudicium satis non est: senes enim ad res gerendas iuuenibus minus idonei sine dubio ob id ipsum esse perspicuntur. Adde quòd cum virtus habitus electiuus sit, electio verò habitus consultatiuus, appetitio autem affectus: nullo modo operari secundum virtutem sine affectu possemus. Dolebit igitur liberalis, si sumptus præter honestatem aliquos fecisse videbitur: & multo magis etiam, si non dederit, cum erat opus, quàm si dederit, cum non oportebat: atque in hoc Simonidis sententiam minimè approbabit. De Simonidis enim Lyrici poetæ auaritia cum alij nonnulli: tum Theophrastus meminit, & in libro de moribus, & in eo quem de diuitiis inscripsit.

Dictum à nobis est prodigalitate & illiberalitate excessus esse & defectus: atque eas in duobus datione & acceptione consistere: nam etiā sumptum in dationem * reponimus. Prodigalitas enim in dādo & non accipiēdo excedit: in accipiendo autem deficit. illiberalitas contra in dādo deficit, in accipiendo excedit: sed in paruis tamen.

Aboluta mediocritatis pertractatione ad vitia opposita explicanda descendit. ac quia superius prodigalitate & auaritiam esse excessus & defectus dixerat, atque utraque in datione & acceptione versari: nunc quo modo id sit, declarat: docetque primum debere vnumquemque sumptum in dationis rationem venire. atque id ob prodigos dictum videtur, qui non propriè dant ac donāt, sed quomodocunque in immoderatos, inhonestosque sumptus pecunias solent profundere. Prodigalitas enim in dando ac profundendo excedit, in accipiendo deficit: illiberalitas in dando deficit, in accipiendo excedit: cæterum in paruis rebus, cuiusmodi sunt, qui paruos quæstus sordidè conquirunt,

conquirunt, paucorumque compilatores ac raptores dicuntur. nam qui in magnis accipiendis excedunt, ut sunt tyranni, insatiabiles potius alienorum vsurpatores & iniusti, atque impij, quàm illiberales, & auari appellarentur.

Ac quæ ad prodigalitate quidem spectant, non admodum coaugeri consueverunt: Non enim facile est, ut qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. citò enim priuatos eos homines qui dant, facultas deserit: qui quidè prodigi esse etiam videntur: id est * inferuati. Nam qui huiusmodi est, non paulò melior illiberali esse videretur: cum & ab ætate, & inopia curari facile possit: atque ita ad medium redire. cum enim ea habeat, quæ sunt liberalis, quippè qui det quidè & non accipiat, sed neutrum tamen neq; ut debet, neque bene faciat: si ad hoc tantum vel assueuerit, vel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet. fiet siquidem ut & det quibus oportet, & non accipiat unde non oportet. unde neq; esse moribus prauus videtur. dando enim & non accipiendo excedere non mali & ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui autem hoc modo est prodigus, longe illiberali & auaro, cum ob ante dicta, tum propterea esse melior videtur: quia ipse multis, illiberalis nemini prodest, immo ne sibi ipse quidem utilis est.

Cum dixerit prodigum in dando & non accipiendo esse nimium, ac propterea in accipiendo deficere: subdit utraque hæc in prodigalitate simul esse ac perseverare non admodum solere: ut multa scilicet aliquis det, & nihil accipiat. qui enim ita facit, citò in pecuniarum inopiam incidit, si fuerit priuatus: quippe qui cum ἀσώτως, id est inferuatus sit, ac seipsum perdidit, propriè prodigus dicitur. nam regibus & tyrannis, etiam si multa dent, deficere opes minimè solent: ut hac de causa hi neque esse prodigi posse videantur: cum, sicut dictum superius est, ob pecuniarum prouentuumque copiam nullos sumptus facere supra facultates suas queat. Qui tamen ita est prodigus, ut utraque hæc habeat, ut & in dando excedat, & deficiat in accipiendo: is duabus de causis illiberali longè melior est: primum quia corrigi non difficulter potest: cuius rei duæ quoque sunt causæ, una, quòd cum in iuuentute contingere huiusmodi vitium consueuerit, quo magis ætate vnusquisque prouehitur, eo parcior, rerumque suarum studiosior redditur: altera, quia ad egestatem cito huiusmodi homines deducti reprimuntur: à nimiaque opum profusione coguntur desistere: atque ita fit, ut ab his utrisque & ætate & inopia castigati, immutentur melioribusque assuescant: etque assuetudine id quod habent, quod liberalis est proprium, hoc est ut dent & non accipiant, licet deprauatum id sit, ad mediocritatem dirigant, atque emendent. præsertim cum verè prodigus neque esse malus moribus videatur, neque ignobili & abiecto animo: magnanimitate enim quidam est præditus ut & bona sua communicare cum aliis velit, & vilis lucri cupiditate minime afficiatur: stolidusque esse, id est stultè & imperitè potius facere sit existimandus. Quocirca facile fiet, ut si vel ætate vel inopia resipuerit, didiceritque quis sibi in largiendo modus seruandus sit: mutetur, & ad mediocritatem redeat. Deinde verò in eo quoque illiberali est melior prodigus, quòd hic quomodocunque profundendo multis: ille nemini, ne sibi quidem ipsi utilis est: quippe qui, ut prouerbio dicimus, * iusculo solo sibi viuendum proposuerit.

Plerique tamen prodigi sicut dictum est, etiam unde non oportet, accipiunt: atque in hoc sunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur, quia cum velint expendere, facere id facile nequeunt. citò enim ipsi opes deficiunt: ut aliunde sibi comparare eas cogantur. quoniam præterea nullam honestatis curam habent, vndique nullo habito delectu accipiunt. dare enim cum cupiant, quo pacto & unde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes sunt, cum non sint honestæ, neque huius ipsius causa, neque ut oportet, efficiuntur: immo interdum eos quos oporteret esse pauperes, diuites reddunt: atque iis qui moderati sunt moribus, nihil, adulatoribus autem & cæteris quis aliam quampiam voluptatē ipsis

* συσολή

* τ/θ/μ/ε/λ/ε/

* ἀσώτως

* ζωμῶν
δὲ λεγομέν
νομὸν πρὸς
εἰρημίας

ipsis sumministrant, multa largiuntur. vnde efficitur, vt plerique ex his intēperantes etiā sint. Nā & quia facile expendunt in intemperantias etiā profusos sumptus faciunt: & quia non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur si * incorrectus permaneat, in hæc transit: si curationem admittat mediocritatem assequi, honestatemque potest.

* ἀπαιδία- γώγυτος.

Atque hic quidem prodigus in quo vtraque hæc concurrunt, vt det & non accipiat, illiberali & auaro longè melior est. plerique verò sunt qui non synceram habent prodigalitatē sed commistam cum illiberalitate, ac confusam: qui & dant quibus non debent, adulatoribus scilicet & flagitiosis hominibus: & vnde non debent, nulla honestatis habita ratione quocunque vel turpi modo accipere, ac rapere non verentur, quo in sumptibus inhonestis voluptuosisque possint perseuerare: qui ferè sunt intēperantes. Nā cum propriè prodigū appellare homines solent, qui vt libidinis, intēperantibusque voluptatibus fruatur, opes suas dissipat, ac consumit. cuiusmodi hominū varia genera reperiuntur. alij enim in venereas voluptates, & meretrices, alij in potationes, alij in epulas patrimonia dilapidant. Venereis dediti, libidinosi: vino, temulenti atque; ebriosi appellantur. Qui autē epulis vacant, pro vario ipsarum studio varia etiā nomina sortiuntur: Qui enim cibi sumendi præscripta tempora ob auiditatem anteuertunt: nec expectare quippiam patiuntur, esuritores ac famis non patientes dicuntur. ὄξυπείνης græce, id est qui cito fame iritantur. Qui multo opsonio vescuntur, opsonatores atque edaces dixeris: quos Græci ὀψοφάγους appellāt. Qui curiosè autem nimis varia ciborum condimenta, nimiasque lautitias ac cupedias requirunt, ij lautii, ac cupediarij nuncupantur: λιμῶν à Græcis nominati. Ganeones verò & gulosi, qui ex quouis edulio suauissimum quodque excerpunt atque affectant: hi sunt qui τένθαι, à Græcis dicuntur. At ventres & eluones qui multa edere quomodocunque, & ventrem replere student: sicut obliguritores & lurcones, qui in edendo voracitatem quandam & furiam ac celeritatem præ se ferunt: illos γάστρας & γαστριμάργους hoc est ventrosos, & ventrifurentes: hos λαμάργους, id est gulfurentes Græci vocant.

At illiberalitas incurabilis est. nā & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur, magisque quàm prodigalitas, hominibus natura insita est: nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis quàm ad dandū proprii: & latè patet, multiformisque est.

Vitium per excessum, id est prodigalitas curari & corrigi, vt dixit, non difficulter potest: cum ob alia, tum quia ab ætate progrediente adiuuatur. illiberalitas verò & auaritia est incurabilis, id est curari facile nequit, vt quæ cum ætate crescat. nam senectus reddere homines auaros consuevit. Cuius id est argumentum quòd omnis imbecillitas id facit. qui enim corpore infirmiores, imbecillioresque sunt, auari etiam magis & illiberales plerunque efficiuntur, pecuniarumque cupidiores, quibus maximè sibi opus fore existimant. At senectus imbecillitas quædam est & impotentia: vt insitum naturā hominibus hoc vitium esse videatur, quippe quod & simul cum ætate augetur, & homines ad se propensiores habeat. quod verò naturā inest, curari atque amoueri difficulter potest. Dicitur siquidem superioribus in libris est, magis ea esse incurabilia ad quæ eramus procliuiiores, quibusque capi atque alluci facilius poteramus. ad auaritiam autē pecuniasque acquirendas, vnusquisque videtur esse quàm ad dandas procliuior.

κίμβικες, id est sordidi.

† φιλάττειν

Multi enim modi esse illiberalitatis videntur. nam cum in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiendi: non omnibus integra, adest sed interdum separatur. atque ita fit, vt nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando* deficiant. nam qui his nominibus præditi sunt, vt dicantur parci, tenaces retracti & restricti, omnes in dando deficiunt. Non appetunt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatem quandam, turpiumque rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certè dicunt, propter eam conseruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est etiam cuminifeca, & vnusquisque alius huiusmodi, qui nomen sortitus est ab excessu,

excessu, quòd nemini quicquàm daturus sit. Alij ob timorē ab alienis abstinent: propterea quòd facile minimè est, vt si aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquàm non accipiant: atque iccirco neque accipere, neque dare ipsis his placet.

Hæc ipsa autem auaritia multas habet species: nam parci dicuntur, qui in seruandis rebus suis nimis excedunt. Qui verò pauca quædā exhibent ac minuta retracti appellantur ac restricti: quos κίμβικας hic appellat Aristoteles, † quia huiusmodi homines κινεῖνται βία, id est vi mouentur, & ad dandum impelluntur. necnon cuminifeca: vt qui etiam cumini granum secare, nec concedere integrum velint. vocantur hi etiam à græcis γνίφωνες & σκνιπῶν, id est obstippi, & sordiduli. Qui vix dant, ac difficulter, γλίσχοι, id est tenaces: qui cum cōtentione & ira, μικρολόγοι, hoc est sordidi ac paruipenduli nominantur, vt pote qui parua magni pendant atque æstiment. Atque hi sanè omnes in dando deficiunt. aduertendum autem, quod inquit hic nonnullos videri vel dicere se conseruare ne turpe aliquid facere cogatur, id duobus modis intelligi posse: nam græce est [φυλάττειν] tantummodo, quod potest significare cōseruare, & hoc modo subintelligetur [suas opes] aut [pecunias: ne si inopes euaserint, aut furari, aut peierare, aut calumniari, aut quippiam aliud huiusmodi turpe cogantur perpetrare. Possimus etiam interpretari φυλάττειν attendere & obseruare ne quippiam ab aliquo accipiant, ne scilicet accipiendo, assuescant & vnde non debent, & quantum non debent, postea accipere.

† Bud. ἀπὸ τῆς κίμβικας λέγουσιν εἶναι ἀαυτεῖς ἢ ὑβέρωτο αὐτο.

Nonnulli verò in accipiendo excedunt, dum & vndecunque & quocunque accipere non verentur: vt sunt, qui illiberalia opificia exercēt, & lenones, & id genus cæteri: & sceneratores, † qui etiam parua magnis cum vsuris accipiunt. qui quidem omnes neque vnde debent, neque quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis questus videtur: causa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria subeunt. Nam qui magna vnde non oportet, & quæ non oportet, accipiunt, vt tyrannos qui vrbes populantur, & templa diripiunt: non illiberales, sed improbos potius, sed impios, sed iniustos appellare consueuimus. At aleator, & fur seu * spoliator, & latro ex illiberalibus etiam ipsi sunt: cum turpi lucro dediti sint. vtrique enim lucri causa negotiantur, & opprobria sustinent. & hi quidem pericula maxima acceptionis causa subeunt: illi ab amicis quibus dare deberent, lucrantur. vtrique igitur cum vnde non oportet, velint lucrum cōparare, turpi lucro dediti sunt. atque omnes huiusmodi acceptiones sunt illiberales. Merito verò illiberalitas contraria liberalitati propterea dicitur, quòd maius malum quàm prodigalitas est. magisque in ea peccant homines, quàm in prodigalitate, de qua superius iam diximus. De liberalitate igitur, & oppositis vitiis hæctenus dictum sit.

† a. l. qui pauca latim & magnis cum vsuris accipiunt.

* λαποδύτης.

Alij sunt qui in accipiendo exuperant, qui vndecunque sibi esse accipiendum, nihilque quod questuosum sit, turpe existimant. vt lenones qui meretrices alunt ac lucri causa prostituunt. publicani, & sceneratores nō absolutè quidem omnes, sed præcipuè parua, magnis cum vsuris accipiunt. Quicquàm hic duplex lectio reperitur: altera τοκισαί, & τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῶν, id est sceneratores etiam parua magno cum scenore, vt subintelligatur vel accipientes, vel dantes: vt non omnes hoc in genere esse dicantur sceneratores, sed qui vel dant parua magnis cum vsuris: vel parua accipiunt magnis cum vsuris, id est paulatim accipiendo magnas tamen vsuras cōficiunt. cui interpretatio altera quoque lectio videtur astipulari quæ huiusmodi est, & τοκισαί κατὰ μικρὸν & ἐπὶ πολλῶν, id est & sceneratores qui paulatim & magnis cum vsuris accipiunt. Turpis autem lucri causa isti subire quodlibet opprobrium sustinent. accipiuntque vnde non debent, lenones: quantum nō debent, sceneratores. sunt etiam nihilominus huiusmodi latrones & aleatores, quāuis esse suorum bonorum profusi videri possint: nam & illi, id est latrones & spoliatores ob paruam lucrum magnis periculis sese exponunt: & aleatores ab amicis lucrantur, quibus cum versantur & degunt: gaudentque

N. Legitur in hunc locum Lambingii scholium.

gaudentque si eos nudos, pecuniisque exhaustos dimiserint, quos magis iuuare beneficiisque afficere deberent. Ex his omnibus fit, ut avaritia maius malum sit quam prodigalitas, atque ob id magis contraria liberalitati esse censetur.

De magnificentia & eius extremis. Cap. II.

*μεγαλο
πρεπείας.

Equi videtur, ut de * magnificentia seu magnidecentia differamus. nam etiam ipsa esse quaedam virtus videtur, quæ circa pecunias versatur: non in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatem magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est. magnitudo autem est ad aliquid. non enim aut triremis, aut supplicationum præfecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit.

Cum tractatus de magnificentia dissertationem de liberalitate subsequatur, eam vel tanquam speciem genus, vel tanquam partem totum sequi manifestum est. utro modo sequatur considerandum videtur. sed prius in quo differat à liberalitate magnificentia explicabimus. liberalitas circa dationem & acceptionem versatur: magnificentia circa dationem tantum. Liberalitas præterea tamen in magnis quàm in paruis dationibus spectatur, magnificentia verò, quemadmodum hic ab ipso Aristotele ex nomine definitur, quæ μεγαλοπρεπεία hoc est magnidecentia dicitur, nihil aliud quàm in magnitudine decens sumptus est, seu decentium in magnitudine sumptuum effectio: ut circa magnas dationes, magnosque sumptus versari eam tantum necesse sit. Cum igitur sit eiusmodi, specieiue liberalitatis esse, an pars dicenda est? nam si est species, cum nullum genus speciei vnam tantummodo habeat, sed plures: quomodo liberalitas diuidi in plures species poterit? an ita liberalitatem distribuemus, ut alteram eius speciem dicamus esse, quæ in dando: alteram, quæ in accipiendo consistat: tum eam quæ in dando versatur, in duas etiam ipsam diuidi, vnam, quæ circa magnos sumptus: alteram, quæ circa paruos consideretur. ex quibus ea quæ circa magnos sumptus est, magnificentia vocetur, altera nomine careat? Sed absurdum videbitur, si acceptionem & dationem duas liberalitatis species faciamus: primum quia liberalitas in sola datione magis consistit: simul enim atque aliquis in dando peccauerit, liberalis non est, etiam si rectè acceperit: nam præter quàm quòd rectè accipiat, rectè etiam det, necesse est eum qui liberalis nomine appellandus sit. Deinde ob id absurda est hæc specierum liberalitatis diuisio, quòd cum liberalitatis definitio sit, ut tam in dando quam in accipiendo rectè se gerat, ea vtriusque speciebus conuenire minimè poterit. Quocirca melius est, ut partem liberalitatis esse magnificentiam asseramus. nam cum liberalitatem in omnes quæ ad pecunias spectant, actiones diffundi dicat: quærendum est, an in eas etiam, circa quas versatur magnificentia. si enim in eas non pertingit liberalitas, falsum erit, quòd hic dixit Aristoteles: sin pertingit, vel eodem modo quo magnificentia in ipsis vel diuerso expendet: si diuerso, sumptus proculdubio secundum decorum & rectam rationem minimè faciet, neque ut oportet, neque quantum oportet: atque ita efficietur, ut cum indecorè impendat, neque esse mediocritas, & virtus possit. si verò eodem modo quo magnificentia, pecuniis utitur, restat ut magnificentia pars liberalitatis esse videatur. nam sic quoque sequitur id quòd inquit, si quis magnificus sit, esse etiam liberalem: si quis autem liberalis, non prorsus quoque esse magnificum. perinde ac si quis diuisa in tres partes medicina in medicamentalem, in victualem, & manualementalem, hoc est φαρμακωτικήν· διαιτητικήν· & χειρουργικήν, si quis sit medicamentarius esse etiam medicum dicat, non autem si quis sit medicus esse etiam prorsus medicamentariū. Verum si has esse species medicinae quispiam concedat, nihil erit, quo minus magnificentiam quoque liberalitatis esse speciem concedendum sit. Quamquam possumus etiam ita intelligere, ut dicamus circa omnes pecuniarum vsus communes scilicet & consuetos versari liberalitatem: circa sumptuosos verò solummodo magnificentiam, id est eos qui ad sumptus spectant, qui tamen largitate maiore, ac splendore indigeant: ut duæ sint virtutes, quæ circa pecunias versentur, quarum altera in consuetis omnibus & communibus: altera in sumptuosis tantum ac maioribus actionibus suo officio fungatur. ut in eisdem etiam circa quas magnificentia consistit, extendatur quidem liberalitas, sed ita tamen, ut proprietates suas minimè excedat. proprium autem eius est, ut honeste & secundum rectam rationem sumptus faciat. at spectare ad euentum, splendoremque & excellentiam ex sumptuosa actione requirere, illud verò totum magnificentiae, seu magnidecentiae est: quippe quæ non sumptum absolute, sed decorum quædam sumptum faciat. Cum verò inquit in his, id est sumptuos

sumptuosas pecuniarum vsibus magnificentiam magnitudine excellere liberalitatem, non id significat, ut in iisdem prorsus sumptuosis rebus versari & liberalitatem & magnificentiam intelligamus: nam si eadem prorsus res essent, quæ non nisi magnos sumptus exigerent, in ipsis liberalis minimè pro dignitate ageret: atque ita se gerendo neque liberalis prorsus esset. sed cum dixerit in sumptuosas tantum versari magnificentiam, ostendere vult quare, id est magnitudine, qui in talibus sumptuosas versatur, excedat liberalem, cuius in minoribus & consuetis negotium est. Sed fortasse etiam in eum sensum Aristotelis hæc lectio est accipienda, ut licet circa eadem versetur liberalitas, magnificentiam tamen non in eo differre dicamus quòd secundum rationem expendat, sed in eo quòd magnos sumptus ac splendoros faciat. magnitudo autem est ad aliquid, hoc est alicuius est magnitudo: estque alterius rei alia, atque alia. ut non idem sit sumptus trierarcho qui instruendæ triremi præfectus est, & architheoro qui publicè vel ad ludos Græciæ cum sacrificiis, vel ad deos scitatum oracula, aut supplicatum mitti consueuerat. Magnificus igitur decorum spectabit & quantum ad se, & quantum ad id attinet, in quo, & circa quod operabitur, in quos & circa quod autem idem per diuersa videtur significare, in qua re videlicet & circa quam rem sumptus facturus sit. aliud enim decorum est, si templum extruat: aliud, si patriam muris cingat: aliud, si ædilitatem, aliud, si gymniorum ludorum præfecturam gerat: in quibus omnibus ita sese præstabit magnificus, ut magnitudinem in singulis accommodatam seruet.

At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus minimè dicitur: ut id, Mendico panem poscenti sæpè ferebam: sed qui in magnis. nam qui est magnificus liberalis etiam continuò est: liberalis autem: non continuò magnificus. Huius verò habitus defectus * paruificentia seu paruidecentia, excessus autem * decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiusmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: sed in quibus non oportet, & sicut non oportet: splendorem affectant. Verum de his posterius dicemus.

*μικροπρεπεία·
*βαρυστία
& ἀπειροκαλία·

Manifestè hic differentiam magnifici & liberalis ostendit, cum inquit qui in paruis & mediocribus pro dignitate expendit, cum minimè esse magnificum: in paruis enim & mediocribus sumptibus liberalitas, in magnis magnificentia consistit. illius enim essentia in eo est, ut rectè: huius, in eo, ut magnificè & excellenter sumptus faciat, atque hinc patet liberales actiones posse etiam ab illis qui non sunt diuites, nihilo minus exerceri: magnificas autem omnino diuitiis indigere. Sciendum verò, sicut paruificentia ab avaritia, & decori imperitia, ineptitudoque operaria à prodigalitate differt: ita magnificentiam à liberalitate esse diuersam. sunt autem inepti operarij quos βαρυστία Græci vocant, sordidi ac viles opifices, qui sedentarias manualesque artes exercet: propriè tamen fabri qui ad ignem & caminos operantur, ab eo dicti, quòd caminos incendunt: αὖτις enim incendere, βαῶντος caminum significat. quia verò huiusmodi homines plerunque præter dignitatem efferuntur: suisque opificiis quasi magnis ac præclaris gloriari consueverunt: inde factum est, ut hoc nomen ad eos etiam transferatur, qui maiora quàm ipsis conueniant, indecorè agrediuntur. Aristotelesque hic vitium magnificentiae per excessum oppositum hoc nomine appellat: quæ est affectatio quædam magnitudinis & splendoris in sumptibus pro dignitate ac decoro faciendis, in quibus minimè oportet.

Magnificus autem seu magnidecens esse scienti similis videtur, quippe qui & quòd decet contemplari, & magnos * consonè facere sumptus possit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & iis quorū habitus est: magnifici verò sumptus, & magni sunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, ut sumptus & magnus, & operi decorus euadat. ut & opus sumptu, & sumptum opere dignum esse oporteat, vel etiam excedere.

*εμμελώς.

Magnificū hic scienti similem esse inquit, aut quia est decentiū sumptuū in magnis rebus contemplator: contemplari autem scientis proprium est, unde etiam scientias contemplatiuas appellat. nam in paruis dignitatem rei aduertere haud difficile, in magnis non admodum facile est. Qui

igitur

igitur in magnis sumptibus faciendis magnitudinē vnicuique rei accommodatam potest aduertere, atque obseruare, is merito esse scientiā quadam præditus videtur: præsertim cum fieri etiam possit, vt licet magnos sumptus quis faciat, propositæ tamen rei magnificentiam non allequatur. aut scientem artificem vocari hinc dicendum est: vniuscuiusque enim artificis est, rei eius decorum cōtemplari ac spectare, quæ arti suæ subiicitur: verbi causa, futuri munus est, id spectare, vt vel viri, vel mulieris, vel pueri, vel adulti pedibus accommodatos calceos conficiat: pictoris, vt heroem, regem, priuatū, lætantem, aut dolentem pro dignitate vniuscuiusque coloribus exprimat, atq; effingat: ita quoque ad magnificū pertinet, vt id attendat & spectet, vt pro magnitudine vniuscuiusque rei conuenienter, ac magnificè expendat. Superius verò & ex operationibus habitus etiam inueniri dixit: quales enim sunt operationes, talis habitus est, ex quo operationes proficiunt: & ex rebus illis, quarum est habitus, seu contemplatiuum, seu effectiuum, seu actiuum volueris. exempli gratiā, ædificatoriæ artis operationes quædam eiusmodi sunt, quæ ad ædificandum pertinent, quas nimirum ipsas ars ædificandi exercet: subiectum autem eius sunt ligna & lapides, quibus tanquam materia ad operationes efficiendas vti consuevit. simili modo in virtutibus quoque res se habet. sicut enim paulò superius liberalitatem versari circa pecunias demonstratum est, propterea quòd & operationes eius circa pecunias esse, & subiectum eius esse pecuniæ conspiciantur, ita cum magnificentia operationes sumptus sint & magni, & decentes, subiectum verò magna opera atque excellentia, his habitus quoque eius definitur, id est notatur, atque agnoscitur. est enim ea quæ magnos sumptus ac decentes, magnisque operibus ac præclaris accommodatos facit. Vel igitur hoc quod inquit habitum operationibus definitur, ita est intelligendum: vel altero etiam modo: vt sensus talis efficiatur. Quæ admodum in principio diximus, habitus moralis non certam quandam ex se habet præscriptionem, sed ex incidentibus atque occurrentibus sigillatim operationibus definitur, exque iis quorum subindè est operator: non enim virtutum ipsarum, sed nostri tantum ratione habita medium in virtutibus ac mediocritas & est & dicitur: sic magnifici hominis sumptus non certam habent magnitudinem, sed ita magni sunt, vt vnicuique; magnæ rei decenter ac pro dignitate accommodentur: suntque ita magna opera, perinde ac præsens necessitas atque vsus requisierit: ac sui respectu vnumquodq; ea enim ratione potissimū fit, vt & sumptus, magnus, & decens opus euadat, cum & opus sumptu, & sumptus opere dignus est, vel etiam excedit. exuperat siquidem in sumptibus faciendis aliquando magnificus, neque eos rebus studet nimis exactè adæquare, id quod parci ac sordidi potius est: vt per eum non stet, quò minus opus magnum ac splendidum efficiatur.

Atque huiusmodi sumptus magnificus honestatis causā faciet: commune enim hoc est virtutibus: iucundè etiam & largè: eò quòd nimis exacta ratio paruifici est: considerabitque magis quomodo pulcherrimum ac decensissimum opus efficiatur, quàm quanti constet, quomodoque fieri minimo precio possit. Neesse verò est, vt magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet & quæ oportet, & sicut oportet. in his tamen quod est magnum, magnifici est: vt magnitudo.

Magnificus etiam eum finem ac scopum habet, qui cæteris quoque virtutibus propositus est, primum, vt honestatis causa agat: deinde vt iucundè, quippè cum virtutum operatio iucunda esse consueuerit: tum id adiunget, vt largè ac profusè, non ad exactam rationem expendat.

Si circa eandem liberalitas sit. etiam ab æquali sumptu opus magnificè faciet. non enim eadem & possessionis & operis virtus est. nam possessio anteponitur, quæ est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrum est. talis enim rei spectatio est admirabilis. quod autè est magnificū, est admirabile: operisque magnificentia virtus in magnitudine est.

Adde quòd ab æquali sumptu maius opus efficiet magnificus, quàm liberalis. si enim oporteat sumptu centum talentorum patriæ ipsum quippè extruere ac fabricare, non id faciet paruū, quod auari tamen & gemmarum, margaritarumque; a stimulatione preciosum sit: sed dabit operā, vt magnitudine præcipue excellat. Nā & Pericles Iouem Olympiū poterat iisdem sumptibus sicut minorem, ita auro & gemmis preciosiorem constituere: sed magnificum opus minime sufficit: quippè

set: quippè cum non eadem sit virtus operis & possessionis. Possessio enim id habere debet vt plurimi constet, atque æstimetur, possitque, licet mole & magnitudine esse exigua videatur, plurimū valere: cuiusmodi est aurum, gemmæ, vniones, & id genus cætera. at opus quo maius & præclarus, eò præciosius est atque excellentius: necnon vnicuique spectanti atque inspicienti admirabilius: cuiusmodi esse id quod magnificum est, debet. magnificentia enim est virtus operis quæ in magnitudine consistit.

Ex impensis autem quas honorabiles dicimus, illæ sunt, quæ ad deorū * *ἀναθήματα* donaria, ædificationes, & sacrificia pertinent: quæque ad omne denique genitorum numen spectant. quæ item ad publicam munificentiam gloriosæ sunt: vt, sicubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epulæ ciuitati exhibendi splendidè gerendam præfecturam existimant.

Sunt, inquit, honorifici sumptus, id est magnifici, qui ad deos spectant, & genios. geniorum autem numen hic appellat, quod græce *δαίμονιον* dicitur, vel genus quoddam gentiliciorum decorum, ac tutelarium, qui secundum patriam vniuscuiusque gentis instituta coluntur: vel defunctorum manes, quos Græci *μαναίφτας*, id est indigetes nuncupant: quos aliquando publicis quibusdam ceremoniis placandos duxit antiquorum superstitio.

In omnibus autem, sicut dictum est, ad agentem quoque haberi ratio debet, quisnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solum operi, verum etiam facienti decenter esse accommodati: atque iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cum ea non habeat, ex quibus sumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur stultus est: præter dignitatem enim aget, præterque id quod oportet, id autem secundum virtutem est, quod rectè fit.

In omnibus, sicut etiam superius dixit & personæ, & facultatum, & operis decorum in sumptibus à magnifico seruandum est. quocirca pauper esse magnificus non potest, quantum ad operationem scilicet magnificentia attinet, non quantum ad habitum. Nihil enim vetat, quin vnusquisque etiam si sit pauper, habitu magnificentia præditus sit: operari tamen is, cum desint pecuniæ, magnificè non poterit. quòd verò de operatione hic intelligat, ex iis constat, quæ subiungit. nam qui sumptus facere, cum non adest facultas, aggreditur, stultus est qui vt præter dignitatem ac decorum agat. Sicut enim nobilis & generosus ille est, qui è bono genere, honestisque parentibus est ortus: ita magnificentiam eum habere necesse est, qui & genere & diuitis splendore præ se ferat.

Decent etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid præcessit vel ab ipsis factum, vel à maioribus, vel ab iis * *ἀπὸ αὐτοῖς* qui ad ipsos pertinent: nobiles item, & illustres, & qui sunt huiusmodi. omnia nanque hæc magnitudinē *μέγέτις* in se habent & dignitatem.

Decorum autem seruant in magnificis sumptibus etiam ij, qui vel ipsi tale aliquid magnificè antea gesserunt: vel tales habuerunt maiores, eosque, qui ad ipsos pertinent, id est, cognatos & domesticos. debet enim magnificus, qui cognatos & domesticos huiusmodi habeat, ab eis non degenerare. Eum quoque, qui nobilis est & illustris etiam si nullum huiusmodi factum præcesserit, magnificè agere decet.

Ac maximè quidem talis magnificus est: in talibusque impensis magnificentia, sicut dictum est, versatur: quippè quæ & maximæ sint, & honorificè tissimæ. sed ex priuatis tamen etiam illæ ad magnificum spectant, quæ semel fieri consueuerunt: vt nuptiæ, & si quid tale est: si alicui rei vel tota ciuitas studet, vel qui in dignitate constituti sunt: quæ etiam ad hospitum susceptiones, & dimissiones attinent, ad munera item & * remunerationes. non enim magnificus in suum, sed in publicum decus sumptuosus est. munera autem quandam cum templorum donariis habent similitudinem.

Ac maximè quidem in his expensis versatur magnificus, quæ videlicet ad publicam gloriam spectant

spectant. licet in nonnullis priuatis quandoque etiam munus eius requiratur: vt in nuptiis: vt in iis quibus vel tota ciuitas vel dignissimi quique student & vacant, quo si armorum aut equorum studio teneantur, ipse in iisdem quoque magnificentiam præ se ferat. Circa susceptiones item hospitum, & munera, & remunerationes, magnifici sumptus faciendi sunt. Dum autem inquit remunerationes, magnificum dona accepturum quoque esse significat. neque mirum esse id debet: cum enim in magnis sumptibus, magnisque operibus versetur magnificus, bonusque sit, accipere munera non verebitur, vt longè maioribus eos, à quibus acceperit, postea remuneretur. Quoniam verò magnificus non in suum, sed in publicum decus, atque vt dictum est, in deorum donaria est sumptuosus: munera autem cum deorum donariis habent similitudinem: in munera etiam sumptus splendide faciet. re enim vera munus quod rectè datur, Iouis præsertim auaritiæ præsidis, aut hospitalis gratia, nullis donariis ac dedicationibus postponendum est.

Magnifici etiam est, ita ædes extruere vt diuitiis conueniant: quippè cū etiam hoc ornamentum quoddam sit. & in ea opera, sumptus magis face- re, quæ sunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc sunt. & in singulis decorum seruare: nam non eadem sunt diis & hominibus, aut ad templum & sepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam vnusquisque sumptus suo in genere est magnus, magnificentissimus est ille, qui in magna re est magnus.

Magis prætereà in ea opera expendet magnificus, quæ diutius durant, vt templa, & deorum simulacra, & mœnia, quàm in ludos & certamina, atque eiusmodi cætera, quæ tantummodo sumptus sunt, nullumque habent effectum opus quod perseueret. in omnibus autem his id dabit operam, vt decorum seruet: neque similem sumptum in templum ac sepulchrum faciet. nam cum sumptus in proprio genere quique magni sint, illi sunt magnificentissimi, qui in magnis rebus magni sunt: id est qui vel ad deos, vel ad rempublicam spectat: vbi scilicet & opus sumptibus, & sumptus operi in dignitate respondent.

Hic verò, qui in his magnus est. estque inter magnitudinem quæ est in opere, & eam quæ est in sumptu, differētia. pila enim & lecythus pulcherrima, puerilis quidem doni præ se ferunt magnificentiam: huiusce tamē rei pretium paruum est, & illiberale. atque iccirco magnifici est, vt in quocunque genere quippiam fecerit, magnificè id faciat. quod enim eiusmodi est, superari non facile potest: & ita se habet, vt sumptus dignitas postulat. Ac magnificus quidem talis est.

Hic verò, id est in quacunque re peculiari, sumptus qui in his fiunt, proprii scilicet atque accommodati, magni habentur. magnitudo enim operis & sumptus inter se differūt: vt nihil prohibeat, quin licet res ipsa magna sit, sumptus tamen parui efficiantur. vt, in pila & lecytho vasculo, puerilis doni magnificentia conspicitur, cum tamen res ipsa parua sit, ac parui constiterit. Hoc autem intelligi duobus modis potest: vel enim dicemus, si puer puero pilam pulcherrimam aut lecythum donarit, inesse in hac re quantum ad puerum spectat, magnificentiam: licet in puero neque magnificentia esse, neque aliqua alia virtus proprie queat: vt totum hoc de virtute puerili dictum accipiamus, vel si magnificus vir puero pulcherrimam pilam aut lecythum dederit, donum quidem esse magnificum, si ad puerum respiciamus: si ad precium ipsum & sumptum, videri posse paruum atque illiberale. hoc autem exemplum eò spectat, vt in vnaquaque re ostendat magnū quid pro generis ratione posse reperiri: quando in puerilibus quoque donis, quæ parua sunt, quandam magnificentiam inesse conspicimus. nam sicut in his magnitudo quædam ab expendente attenditur, ac seruatur: ita in vnoquoque rerum genere propria quædam magnitudo est, & accommodata.

* ταρὰ μέ-
λος .i. præter
modum.
* χορηγῶν:
sumptus sub
ministrans.

At qui excedit ineptusque est, sumptus faciēdo suprā quàm deceat, excedit, sicut dictum est. in paruis enim rebus multa impendit: splendoremque absone affectat: vt qui & sodales qui symbolum dederunt, nuptiali cōuiuio excipit: & ædilitatem gerens comœdis in transitu purpuram exhibet, sicut Megarenses consueuerant: atque hæc omnia non honestatis, sed ostentandarum

ostentandarum diuitiarum causā faciet, vt inde in admirationem sui homines adducat. atque vbi multa oporteat expendere, pauca: vbi pauca, multa expendet: at paruificus in omnibus deficiet: nam & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiendo postea honestatem perdet: & quodcunque fecerit, cunctando faciet, spectandoque id, vt quàm minimum expendat: conquereturque insuper, ac maiora quàm decet, se facere omnia existimabit. Ac sunt quidem habitus hi vitia: non tamen huiusmodi, vt opprobria afferant, propterea quòd neque aliis nocent, neque deformes admodum sunt.

Vitium per excessum magnificentie oppositum, vt superius dixit, ἀπειροκαλία est, id est decori imperitia, seu βαυουσία, quam ineptitudinem operariam, seu ineptificentiam dicimus: quæ splendorem absone affectat: hoc est: vt græce dicitur πικρὰ μέλος, id est si verbum ex verbo exprime velimus, præter modulationem & cantum: ita enim sumptu translatione à cætoribus dici de iis prouerbialiter solet, qui non aptè neque accommodatè quippiam faciunt: sicut ἐμμελῶς, id est consonè, de iis qui rei conuenientiam optimè seruant: id quod superius magnifico attributum est. Splendorem autem & munificentiam absone affectat, qui, sicut inquit, vel ἐραυισαῖς, id est contrbutariis sodalibus conuiuuium apparatu nuptiali factum exhibet: vel comædos, hoc est histriones comicos purpureis stragulis in scenam inducit: cum tamen in comœdia non è purpura, sed è ciliiciis stragula fieri consueuerint. Carpuntur autem Megarenses in comœdia quòd purpureis vestibus in ea uti soleant, quòdque importuni, insulsi, ineptique in ea habeantur, cuius inuentione sibi vendicant. Sufarion enim qui comœdiam auspicatus est, fuisse Megarensis perhibetur. Quos quidem taxans Myrtilus in ea fabula quam Titanum filios inscripsit, ita inquit:

Graviter audis Hercules:
 * Hoc est tibi diæterium petulans ac Megaricum,
 * Et frigide admodum irrides: puerulos aspicias.
 * Debetis expectare nunc nil maximum
 * A me: nec vt de Megarico huc risum afferam
 * Raptum solo ad vos. Ecphantides quoque antiquissimus veterum comœdiarum scriptor,
 * Prætereo, inquit, carmen Megaricæ comœdiæ:
 * Nam me pudet facere Megaricam fabulam.
 * Quibus ex omnibus apparet Megarenses comœdiæ. Iuuentores fuisse. Verum hæc vitia decori vī
 * delictet imperitia & ineptitudo, quia non sicut iniustitia, intemperantia, & auaritia & cætera ferè
 omnia damnosa aliis sunt: ueque opprobrio esse admodum solent.

Item Aristophanes in vespis:

De magnanimitate & eius extremis. Cap. III.

Am verò magnanimitas circa magna vel ex nomine versari videtur. circa qualia autem versetur, primum assumamus. qua in re nihil refert, habitumne ipsum, an eum qui secundum habitum est, consideremus. Esse sane magnanimus is videtur, qui cum magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui nō pro dignitate id facit, stolidus est: at virtute præditus neque stolidus, neque stultus est quispiam. Atque est quidē magnanimus hic quem dicimus.

De magnanimitate acturus prius circa quæ versetur huiusmodi virtus, definire vult: ad quod faciendum nihil referre inquit, siue de habitu magnanimitatis loquatur, siue de eo qui secundum habitū est, id est de magnanimo qui ex habitu ipso agit. Et quoniā facilius hoc conspici in magnanimo poterat, iccirco in eo rem ipsam considerat: vt quæ de ipso dicta fuerint, de magnanimitate quoque dicta esse intelligamus. Primum igitur quinque hominum genera enumerat, qui circa magnorum & paruorum dignitatem versantur: magnanimum, modestum, inflatum, non inflatum, & pusillanimum: de quibus omnibus sigillatim explicabimus. Magnanimus, vt ex nomine ipso significatur, magnitudine quadam animi præditus est, vt neque prosperā fortunā efferatur, neq; aduersa concidat: sed vtriusque mutationem æquo animo sustineat. maximè enim ij magnanimi dicuntur, quorū animi sanis, beneq; valētibus corporibus similes sunt. nā sicut bene cōstituta corpora, neq; estibus, neq; frigoribus affliguntur, sed in suo statu immutata perdurāt: ita magnanimus nullā fortunæ mutatione quassat: æquabilē vbiq; animi tranquillitatē nullā admissā perturbatione cōseruat.

* μεγαλοψυ-
χία.

l. iij. uat:

uat: quippè qui nullam humanam rem magni admodum faciendam existimet: sed virtutem summum bonum, vitium summum malum opinetur: reliqua verò omnia non esse eiusmodi putet, ut aduersa deprimere ac consternare: prospera supramodum efferre animum hominis debeant. In communi etiam loquendi consuetudine est, ut eos qui vel in infortuniis non consternantur, vel in secundis rebus non intumescunt, esse magnanimos dicamus: sed Aristoteles eum magnanimū appellat, qui cum magnis dignus sit, magnis quoque se esse dignum censet. magna autem hæc, ut procedendo declarat, esse honores inquit, qui inter maxima ex bonis externis reponuntur. Verū si hæc sunt, quæ vir magnanimus appetere debeat, nescio quomodo hoc non absurdum esse videatur. nam si magnanimi finis ad honores spectat qui extrinsecus exhibentur, efficietur ut virtus hæc non ex se, sed ex aliorum arbitrio dependeat: atque ita magnanimus frequenter mutationes multas cogetur pati: dum interdum laudatur interdum minimè: immo quandoquæ, etiam ignominia afficitur. Quocirca videndum, ne hoc modo hic non sit intelligendus Aristoteles: nam sibi ipse aduersaretur, cum in vltioribus magnanimum inquit contemptorem, despectoremque esse honorum qui à vulgo exhibentur: utpote qui nihil humanum multa æstimatione dignum putet. Quem igitur scopum ac finem habet magnanimus? non ut honoretur: ita enim penes alios esset: sed ut & dignum se præstet, qui à probis viris honoretur: & huius præstantiæ ac dignitatis sibi ipse sit conscius: sicque honore afficiatur, libenter eum admittat ac lætetur: sin minus, in conscientia dignitatis suæ acquiescat, satisque eam sibi esse existimet: qualis Achilles apud Homerum inducitur Phœnici enim persuadere ipsi volenti, ut iram mitigaret, donisque acceptis quæ ab Agamemnone mittebantur, Græcis laborantibus auxiliaretur: fore enim, ut inde magnum honorem apud omnes consequatur: ita respondet:

O Phœnix venerande senex, non est mihi cordi
Talis honor: magno sed honores ab Ioue quæro:
Qui me inter naues, atque hæc tentoria Graium
Reddit honoratum, ac reddet: dum spiritus artus

Hos reget, atque inerunt vllæ hoc in corpore vires. Contentus enim est magnanimus deorum honore, qui & optimi sunt, & sapientissimi: neque id mirum: præditus enim esse, ut inquit, virtutibus ferè omnibus videtur: præcipue vero eâ re notari, quæ maximè in eo elucet, id est animi magnitudine: quæ omnium virtutum decus quoddam est atque ornamentum. Nam cum cæteræ virtutes ex subiectis rebus quæque propriam formam accipiant: temperantia inquam ex eo, quod circa voluptates & dolores moderatè se gerat: forritudo quod circa timores & fiducias mediocritatem seruet: atque alia ex alia aliqua re simili modo: magnanimitas quasi superueniens quidam habitus ex omnium aliarum acquisitione emicat, atque efflorescit. Ac magnanimus quidem huiusmodi est, ut diximus: quemadmodum etiam ipse Aristoteles postea manifestius declarabit.

*σώφρων.

Qui autem paruis est dignus: eisdemque se dignum censet temperans: non magnanimus est: quippè cum magnanimitas in magnitudine consistat, perinde ac pulchritudo in magno corpore. nam parui *elegantēs: & concinni, non autem pulchri dicuntur.

*ἀσείτοι καὶ σύμμετροι.

Sequebatur ille, qui cum paruis sit dignus, paruis quoque se dignum esse existimat: quem σῶφρονα, id est temperantem vocat. Sed quærendum videtur, quo modo qui paruis est dignus, esse temperans possit. temperans enim virtute est præditus: at virtute præditus magnis est dignus, non paruis. Vel igitur dicendum est, dignitatem penes opera hic spectari, non penes habitum quippè cum ob opera & facta laudes & honores exhibeantur: magnanimus enim cum magna & splendida agat, pro dignitate eorundem elatum quoque merito animum atque excelsum habet, & magna cogitat. temperans verò cum non admodum magnas aut splendidas operationes exercent, merito neque magnis honoribus se dignum putat. Vel verbum hoc [σῶφρων] quo hic utitur Aristoteles, in eam significationem à nobis est accipiendum, ut non de virtute morali temperantia intelligamus, sed de naturali quadam prudentia, quam modestiam appellamus: quâ fit, ut unusquisque mentis compos sit, viresque suas, ac dignitatem optimè agnoscat. σῶφρονες enim mentis compostes, modestique à Græcis vocantur, non solum temperantes. & σωφρονεῖν simili modo non tam temperanter agere, quàm sapere est, & modestè se gerere. cuiusmodi homines, qui cum videant se nihil magni neque cogitasse, neque fecisse, nondum magnis honoribus dignos se esse existimant, non admodum sanè prauis sunt: immo apti, qui non difficulter corrigi, atque ita ad magnanimitatē possint peruenire.

At qui

At qui cum sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidem est: non omnis tamen est inflatus, qui maioribus, quàm sit, dignum se esse censet.

Tertius est, qui magnis cum sit indignus, dignum se esse opinatur, inflatus scilicet, id est græce χᾶνος. hoc est callus: qui persuasione sui inflatus ac turgens eos sibi honores arrogat, quibus est prorsus indignus. neque is magnis absolutè se dignum putat, sed iis qui magni censentur. Ex honoribus enim alij magni re vera sunt, ut est laus quæ à probatis optimisque viris proficitur: alij instituto & existimatione magni, qui publicè in ciuitatibus exhiberi consueverunt: ut coronæ & statuae, & reliqua huiusmodi: quibus omnibus qui inflatus est, se esse honorandum censet. Dubitatio autem quædam suboriri hic potest de eo quem quarto loco enumerat: quisnam sit ille, qui licet maioribus quàm dignus sit, dignum se esse censet, non est tamen inflatus? & videtur esse posse vel callidus, vel imperitus. nonnulli enim sunt, qui ut maius quid aucupentur, & captent, calliditate quadam & versutiâ vtuntur: maioribusque quàm sint, dignos se faciunt, dignitatem eam non inflatione animi & persuasione, sed calliditate sibi attribuentes. inflatus autem stolidus est, non callidus & versutus. hoc autem melius ex verbo græco agnosci potest, quod est ἀξιοῦν, quod tam dignum putare significat, quàm dignum facere & dignare, etiam si aliter putemus. Quidam etiâ inueniuntur minimè mali illi quidem, sed imperiti, qui cum de patria benè meriti sint, eiq; pro tempore aliquando opem tulerint, donationibusque, ac dedicationibus eam exornarint, digni, sint ob id ut honoribus ciuilibus afficiantur: in eam opinionem inducuntur, ut se propterea summâ esse perfectâ virtute præditos credant: id quod tamen non inflatione quadam potius quàm ignorantia & imperitiâ faciunt: atque iccirco nihil prohibet, quo minus erudiri queant, atque edocti perfectam probitatem consequantur.

Qui autem minoribus dignum quàm sit, se esse arbitratur, pusillanimus est. siue magnis, siue mediocribus, siue etiam paruis dignus sit, modo minoribus dignum se esse censet. maximè tamen esse videretur huiusmodi, is qui magnis est dignus. nam quid fecisset, si tantis non esset dignus?

Postremo loco positus est pusillanimus: de quo nihilominus dubitandum est. quomodo enim esse prauus, vitiosusque potest, qui magnis honoribus ac bonis est dignus? si videlicet penes opera, sicut dictum est, dignitatem consideremus: cum quis præclara aliqua vel à se vel à maioribus in rem publicam facta habet, & tamè ob humilitatem animi ac paruitatem magnis honoribus se indignum censet. verum etiam si quis vel cum insignibus ac bonis ortus parentibus sit, possitque administrationem reipub. capessere, se vili studio, atque arti alicui sordidæ exercendæ dedat: vel cum ingeniosus fuerit, atque idoneus qui aliquam liberalem atque ingenuam disciplinam coleret, se ipsum abiecerit, vilique in studio ætatem consumat: id dicendus non immeritò est & magnis fuisse dignum, & vitio animi paruis dignum esse effectum. Quod si paruis quoque fuerit dignus, & se minoribus quàm sit, faciat, tum proculdubio pusillanimus verè est existimandus. licet Aristoteles propriè esse eum pusillanimum dicat, qui cum magnis sit dignus, parui se æstimat: ad ea spectans fortasse, quæ à nobis dicta iam sunt.

Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo verò quod oportet, medius: eo enim dignum se censet, quod pro dignitate est. illi autè excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignum existimat magnanimus, dignus cum sit, & præcipue maximis, circa vnum maximè versabitur: quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem circa externa bona dicitur: quorū maximū id esse statuimus, quod diis attribuimus, quodque maximè appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob præclarissimas res dari præmium consuevit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est: circa honores igitur & ignominias ut oportet, versatur magnanimus.

Quoniam ex iis quæ modo diximus, pleraque ex his quæ hic inquit Aristoteles, satis patere possunt: non longiore expositione in his vtetur, sed ea tantummodo quæ digna consideratione aliqua videntur esse, breuiter annotabimus. Inquit igitur magnanimum esse extremum, eò quod

Liiij magnitudine

magnitudine animi præditus est supremâ, quam nemo potest excedere: mediû autem, in eo quod oportet, seruando propterea quod dum se dignum iis censet, quibus est dignus: neque modû excedit, neque deficit, sed in mediocritate consistit. alij verò qui in adiunctis vitiis sunt, partim excedunt, partim deficiunt. Ac quia maximis se dignum facit, maximum verò quod supra omnia alia dicitur vnum tantum est: efficitur vt circa vnum tantum versetur, quod quid sit, ex dignitate ipsa cognosci potest. dignitas enim ad externa bona spectat, quatenus æstimatione alicuius existit: nã aut diuitiarum, aut gloriæ, aut honoris, aut alicuius eiusdem generis dicitur: at maximo ex bonis externis dignum se magnanimus existimat: maximum autem est, quod diis immortalibus tribuimus: id verò est honor: circa honorem igitur versatur magnanimus. sed si circa honorem, circa oppositum quoque eius quæ est ignominia, versari necesse est. nam & honores quos debet, quibusque se dignum putat, admittit atque appetit: quos non debet, reiicit ac contemnit: & ignominias quæ à probis viris inferuntur à se esse alienas censet: quæ ab improbis, contemnit. Atque hæc est ratio quæ circa honorem magnanimum versari confirmat.

Quin citra probationem quoque magnanimi munus circa honorẽ esse apparet. magni etenim viri honore seiplos dignos maximè existimant, ac pro dignitate illi quidem: sed pusillanimus deficit, tam si ad ipsum, quàm si ad magnanimi dignitatem spectemus. inflatus autem ad se solû modò, non autem ad magnanimum excedit.

Sed hoc non solum ex ratione hac colligitur: verum etiam sine ratione esse inde perspicuum potest, quod quicumque magni viri sunt, honore pro dignitate se esse dignos existimant. pusillanimus verò & à magnanimi dignitate & à sua ipsius deficit: nam & quibus est dignus, iis se dignum non æstimat, & ab appetendis iis quæ magnanimus sibi attribuit, quàm longissimè abest: ob id tamen vitiosus est, ac prauus, quia à se ipse deficit, minori que honore se dignum facit, quàm sit. At inflatus sicut suâ excedit dignitatem, ita à magnanimo deficit. licet enim magni se ipsum æstimet præter dignitatem, nondum tamen eam excellentiam animo assequi potest, qua magnanimus dignus est: vt non modo non maioribus honoribus quàm magnanimus dignum se putet, sed ne æqualibus quidem. Vnde quia hunc quoque opinione dignitatis excedit magnanimus, merito extremus esse etiam dicitur.

At magnanimus siquidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori enim honore dignus est, qui est melior: maximis verò, qui est optimus. oportet igitur vt qui magnanimus re vera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit vt suasionem aliquã inductus fugiat, aut iniuste agat: cuius enim causa turpe aliquid faciet, is cui nihil est magnum? nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus videbitur: immo neque honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cum virtutis præmium sit honor, bonisque attribuitur.

Cum maximis sit dignus magnanimus, sequitur vt optimus etiam sit: atque ita omnium virtutum habeat perfectionem, quod autem circa omnes alias virtutes magnanimi operatio spectetur inde constat, quod nullo modo magnanimum decet aut dum periculum aliquod suspicatur ac metuit, persuasionem aliquã fraudulenter decipiendo elabi ac fugere: timidi enim, id est: aut iniuria aliquem afficere, quod est iniusti. Sed aduertendum hoc loco triplicem reperiri lectionem, quæ triplicem etiam sententiam faciat. nam vna est, quam diximus, si legatur παραπεισαντι, id est fraudulenter ac dolose suadenti magnanimo non conuenit è periculo aliquo effugere: altera si παραπεισαντι legamus: nam hæc erit sententia: non conuenit magnanimo intercutienti, id est quasi aliquem concusserit, & offenderit ac læserit accusari: vt φεύγει etiam pro accusari, ac reum esse, nõ pro fugere accipiamus. tertio modo legitur παρασεισαντι vt duo sint verba accusatiui casus: vt ita dicamus: non conuenit magnanimo aliquid quod concusserit, id est læserit atque interturbarit, fugere & timere. nam qua de causa, inquit, turpiter se geret, cû nihil apud ipsum magnû sit, ex aliis scilicet bonis. maximi enim ipse est cõpos quod magnitudine sui cætera omnia ita obûbrat, atque operit, vt nihil præ illo esse videantur: id autem est honor ad quẽ cætera omnia externa bona dirigitur:

est uicior lectu, in quidem inter, tunda, ut πω, σελοσαντι. in, additione ipsa, εσιπασ. id est fugient. Demissis membris. dicendi modo fuga conitatio, ac uelocitas. si membris demissis casum adjuuent. qd e eod Aristot. Plauti. Et Athenæo adu. et. P. Vrbouius lib. 1. est. Vasi. 22. cap. 2.

diriguntur: atque ob id bonis viris tantummodo debetur, virtutisque est præmium: quippe quæ bonum laudabile esse definiatur.

Videtur igitur magnanimitas quasi ornamentum quoddam esse virtutum: nã & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac propterea reuera esse magnanimum difficile est, cum id existere sine * integritate nullo modo queat.

*καλοκαγαθίας.

Cum igitur ad magnanimû pertineat quatenus est magnanimus, alias quoque virtutes exercere: merito sit, vt magnanimitas cæterarum omnium virtutum ornamentum esse censeatur. nam licet, vt superius diximus, aliæ virtutes ex subiectis sibi rebus formam propriam singule accipiant: magnitudinẽ tamen nõ aliunde possunt acquirere, quàm ex animi magnitudine, quæ ex habitu huius virtutis cõparatur: quæ & magnas alias reddit, dum efficit, vt in vnaquaque virtute elatum animum quisque habeat, nihilque aliud quàm sanitatem pulchritudinemque animi spectet: & ipsa non nisi ex perfectis omnibus aliis virtutibus existit. atque iccirco re vera esse magnanimû difficile est. oportet enim integritatem habere, id est, virtutum omnium perfectionem, quam καλοκαγαθίαν vocant.

Ac maximè quidem magnanimus circa honores & ignominias versatur, ob eosque honores qui & magni sunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, vtpote sibi accommodatos, vel etiam minores quàm sibi conueniat: integræ enim & absolutæ virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus à probis viris, licet inferiores sint, propterea quod non habent illi maiores, quibus afficere ipsum valeant. sed qui à quibuslibet è vulgo hominibus, ob paruasque res exhibentur, eos prorsus contemnit: non enim est eis dignus: simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat.

Ac quia integræ absolutæque virtuti, hoc est vniuersis virtutibus simul iunctis nullus dignus honor exhiberi potest: magnanimus etiam si minoribus honoribus quàm dignus sit, afficiatur, eos libenter admittet, modo à probis viris proficiantur. nam qui & ab improbis, & ob paruas res offeruntur, prorsus contemnit: indignum enim se censet, qui paruum aliquod ob factum honorari debeat: simili modo quoque ignominiarum omnium contemptor erit: quippe quæ non nisi iniuriam, & indignè ipsi eueniant: ipse autem non nisi digna admittat & curet.

Maximè igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilominus tamen & in diuitiis, & * potestatibus, & omni tam prospera, quàm aduersa fortuna, quomodocunque contigerit, moderate se geret: vt neque in prosperis succellibus lætitiã gestiat, neque in aduersis rebus tristitiã supramodum obruiatur. neque enim circa honorem quasi bonorum maximum sit, ita se gerit. nam potestates & diuitiæ ob honorem expetendæ sunt: qui enim ipsas habent, ob eas affici honoribus volunt. cui verò vel honor ipse paruus est, ei cætera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores videntur.

*πρω δλωα σίαμ.

Cum magnanimum versari circa honorem probarit, sequi ex eo etiam ostendit, vt in aliis fortunæ bonis moderatè se gerat: neque in prosperis nimiam lætitiã efferatur, neque in aduersis nimio dolore conficiatur. assuetus enim se magnis dignum existimare, diuitiis quoque & paupertate, famâ & infamiã, cæterisque omnibus tam corporis, quàm externis bonis animum habet superiorẽ. bona namque animi esse maxima arbitratur: quibus præsentibus à cæteris in neutram partem magnoperè commouetur. neque enim circa honorem ita se gerit, vt ob ipsum quasi maximum bonum immoderate gestiat, atque efferatur: sed eum si à popularibus & prauis hominibus deferatur, prorsus despiciat: si à probis viris, admittit quidem: non tamen ita, vt inferiorem eum esse virtute sua nõ iudicet. eo enim est animo, vt omnes humanas res tanquam humiles & paruas despiciat, ac contemnat.

Quin etiam * fortunæ prosperitates videntur conferre ad magnanimitatem. qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate constituti honore digni

*ευτυχία ματα.

digni habentur. in excellentia enim quadam sunt. omne autem quod bono aliquo excellit, est honorabilius. propterea huiusmodi res magis reddere magnanimos homines consueuerunt namque à quibusdam honorantur. sed re vera solus bonus honorandus est. cui tamen vtraque insunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores versatur magnanimitas, ad eam facere etiam prosperæ fortunæ status videretur. nam cum habitus virtutis ex assuetudine acquiratur: id fieri non posset: nisi materia suppeteret, in qua est assuescendum: quæ sunt bona fortunæ, quæ ad honorem consequendum conducunt. qui enim ipsa hæc habent, honorem appetunt: eumque ab aliquibus consequuntur, quasi in excellentia quadam bonorum collocati. quo enim quidque re aliquâ bonâ excellit, eò honore dignius est. honore autem affecti homines extolluntur, elatumque animum quendam concipiunt, ut magnanimi etiam fortunæ prosperitatibus effici videantur: sed re vera non nisi bonus magnanimus est, idemque honoribus afficiendus. quibus tamen vtraque adsunt, id est, qui cum virtute externa etiam bona coniuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgò ita videtur, licet re verâ aliter censendum sit: vel quia in fortuna prospera constitutus ad virtutis operationem expeditior redditur. cuius operationem honor consequitur.

Qui autem sine virtute huiusmodi bona possident: neque merito magnis honoribus dignos se esse arbitrantur, neque rectè magnanimi dicuntur: quippè cum hæc absque integra atque absoluta virtute esse non possint: sed contemptores contumeliosi, atque huiusmodi vitiis præditi efficiuntur. non facile enim fit, ut sine virtute consonè ac moderatè prosperos rerum successus quispiam ferat. dum igitur hi ferre prosperam fortunam nequeunt, putantque se alios excellere, omnes alios despiciunt: ipsi verò agunt quodcumque fortè inciderit. imitantur enim magnanimum, licet ei similes minimè sint. atque id faciunt in quibus possunt. quæ enim ex virtute sunt, ea non agunt, sed contemnunt alios. At magnanimus iure ac merito cõtemnit: nam vere opinatur. pleriq; alij autè * incidenter, ac fortuito.

* τυχεύωντες
id est, temere.

Nisi autem virtus affuerit, fortunæ felicitas insolentes ac contumeliosos plerumque homines efficit. tumidosque & inflatos potius quam magnanimos. qui cum ferre moderatè non possint prosperos successus, in vitia delabuntur. diuitiæ enim & potestates & reliqua eiusmodi virtutem non habenti perindè nocent, ac salubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum velint, neque in virtute qua carent, id assequi possint, in eo similes magnanimis se futuros esse arbitrantur, si alios contempserint, contumeliaque affecerint. sed magnanimus non in contumeliam alicuius contemptor est, sed quia honores omnes qui ab aliis sibi offeruntur, parvipendit: dignoremque se esse opinatur: & recta eius & vera opinio est. Alij autem tam de se quam de aliis falsò, & ut fortè incidit, opinari consueuerunt.

Neque verò frequenter aut libenter in quæuis pericula sese coniiciet, propterea quòd pauca sunt, quæ magnificiat: sed magnipericlitans est. & cum periclitatur, vitæ suæ non parcat, quasi dignum omninò non sit ei vivere. talisque est, ut afficiat beneficiis alios, ipse affici erubescat. excellentis enim illud est: hoc eius, qui excellitur. estque eiusmodi, ut plura retribuatur. ita enim fiet, ut qui prior contulerit beneficium, insuper debeat, beneficiumque accepisse videatur.

Quia igitur magnanimus rectè opinatur, & suam ipsius magnitudinè optimè agnoscit, & res alias humanas quales sint, quanti que faciendæ minimè ignorat: propterea neque parupericlitans, neque frequentipericlitans euadit: id est, neque parua de causa pericula atque ea parua adit, neque frequentibus periculis se exponit: sed est magnipericlitans, id est, pro magnis rebus & magna pericula subire cõsuevit. qui enim vel multa vel parua magni aestimat, is & sæpe & pro paruis rebus subire pericula non veretur. magnanimus verò cum ea solummodò magnificiat. quæ vere honore digna

digna sunt: ea autem sint & magna, & admodum pauca: efficitur, ut non nisi pro magnis & paucis sibi esse periclitandum censeat. Legitur etiam hoc loco *τυχεύωντες ἢ φιλοκλίνδυνος*, id est, non est frequentipericlitans, neque libenter periclitans, hoc est, non frequenter se exponit periculis, neque facile & libenter. sanctior tamen lectio hæc videtur, quam explanauimus, id est, *μικροκλίνδυνος ἢ τυχεύωντες*. non enim parua de causa vel parua etiam pericula adit magnanimus, neque frequenter, sed raro & ob magnas res & magna. in quibus quidem periculis vitæ suæ profusus est. neque enim magnum quid esse vitam existimat: sed ipsi præclaram mortem, pro rebusque præclaris susceptam anteposit. atque id eò promptius facit, quòd ad benè merendum de aliis est propensus, cõfertque libenter beneficia, & non sine verecundia accipit. Quocirca si indignâ aliqua calamitate oppressus uti beneficiam non possit, minimè præter dignitatem viuendum sibi amplius putat. Quod autem hic de magnanimo, inquit, pudere eum asserens, si beneficiis afficiatur, reprehensionis ansam præbuisse nonnullis videtur. vtraque enim ad bonum virum pertinere inquit, tam ut cõferat, quam ut accipiat beneficia: in quo falluntur ad altitudinem magnanimi non spectantes, quem non decet abiectum quippiam, atque humile agere. qui autem patitur ut aut pecuniis, aut viribus, aut tali quapiam re ab altero adiuuetur, præ se ferre humilitatem quandam videtur, eoque esse inferior, à quo id beneficium accipit. at magnanimus antecellere aliis vult, id est, debet. merito igitur erubescet, si in inferioris loco præter dignitatem suam esse videatur. atque iccirco si aliquando acceperit, plura cumlatiore mensurâ referet: ut qui dederit, debere se videat, atque ita inferiorem se esse fateatur.

Memuisse præterea eorum videntur, quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè. quippè cum is qui acceperit, minor sit eo qui beneficium contulerit: ipsi autem velint esse superiores: vnde etiâ illa iucundè, hæc iniucundè audire consueuerunt. Atque iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonij Atheniensibus: sed tantummodò ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic subiungit, reprehensione dignum videri potest: magnanimum beneficiorum acceptorum immemorem futurum: id quod ingrati animi vitium prorsus est existimandum. sed non ita inquit hic Aristoteles. non enim beneficiorum acceptorum obliuiscitur magnanimus: immò maximè omnium est memor: quippè qui plura etiam retribuere conetur. Quocirca quod, inquit, magnanimum non meminisse, id non ad rem, sed ad verba referendum est. nam licet & animo & in referenda gratia optimus sit & gratissimus: solet tamen libentius in sermone quæ contulerit aliis, quam quæ ab aliis acceperit, & ipse commemorare, & ab aliis commemorantibus audire: eò quòd excellentior apparet qui dedisse, quam qui accepisse prædicatur. Ad cuius rei confirmationem, & Thetidis, & Lacedæmoniorum exemplo vtitur. Thetis enim, ut apud Homerum est, cum maximis beneficiis Iouem affecisset, eumque à coniuratione aliorum deorum liberasset, id quod filius ipsius declarat his versibus:

- 40 Sæpe etenim audiui Pelei Genitoris in æde
- Alma parens, cum tu inter diuos sola Tonantem
- Defendisse Iouem, & magno absoluisse timore,
- lactares: quando hunc superi vincire parabant
- Omnes, Iunoque, Neptunusque, & Cælia Pallas.
- Tu nanque ascendens ad cœli culmina monstrum
- Centimanum adduxti, Briareum quem nomine diui,
- Ageona vocant homines: qui viribus omnes
- Excellens, & patre suo quoque fortior, illic
- Ante Iouem gaudens magno cõsedit honore.
- 50 Ast alij cessere dei formidine pressi. Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affecisset, non id quidem ipsa explicat apud Iouem, cum ab eo petit, ut filio suo honorem & gloriam afferat: sed solummodò latenter significat. Ita inquit:
- Iuppiter omnipotens mea si tibi profuit vnquam
- Sedulitas vel re, vel verbis: hoc mihi votum
- Erequere, ut nostri celebretur gloria nati.
- Ille quidem à fati cunctorum arctissima vitæ
- Sorritus spatia est: & nunc Agamemnone ab ipso
- Afficitur probris inter contemptus Achiuos:

Hæc Thetis. Lacedæmonij verò, ut refert Callisthenes

liad. α.

Callisthenes in primo Historiæ Græcicæ libro, cum Thebani in Laconiam hostili exercitu inualissent, ad Athenienses ad auxilium petendum profecti, beneficiorum quibus Athenienses afferant, nullam profus fecere mentionem: sed quæ ipsi ab illis acceperant, magnificè commemorarunt: ut ea potissimum ratione generosum Atheniensium animum ad ferendam sibi opem posent inducere.

† aliis legitur,
nemine indigere.

Magnanimi quoque est † à nemine quippiam, aut vix tandem petere, sed promptè aliis ministrare: præstareque se apud eos qui in dignitate sunt, præclaraque fortuna utuntur, magnum: apud mediocriis fortis homines mediocrem: eò quòd illos superare difficile, atque egregium, hos facile est. & inter illos gloriari est à generoso animo minime alienum, inter humiles

* φαρικδμ.

verò * inuidiosum. Ad magnanimū etiam spectat, ut nō facile ab aliquo petat, ut vel pecuniis, vel alia quapiam re iuuetur: sed vix id faciat, nec nisi magnā aliquā impulsus necessitate: promptusq; potius sit ad aliis ministrandum, id est dandum, suppeditandum, inseruiendum iis qui petunt, atq; indigent. possumus etiam interpretari δῖδαται, quo verbo hic utitur Aristoteles, non petere sed indigere: utrunq; enim significat: ut intelligamus, magnanimi hominis esse nullius auxilio indigere: nisi vix admodum, id est, cum maxima necessitate vrgetur. Cū verò, inquit, magnū se præstare magnanimū solere inter illos qui in dignitate sunt constituti: non ita accipit, ut si magnanimus in regia ciuitate degerit, vnusque è subditis fuerit, eum velit apud regem magnum se gerere, eiq; se in dignitate æquiparari. imprudentis enim id esset ac stulti: sed ut in republica apud eos qui sunt in dignitate & existimatione, præsertim si vel diuitiis, vel alia quapiam eiusmodi potestate videantur excellere, magnitudinem suam nō dissimulet: quippe qui præstantiorem se esse ob virtutem existimet. inter huiusmodi enim homines, id est, magnos gloriari generosum est. Verū gloriari hic non id significat, ut præclara de se ac gloriosa loquatur ac iactaturum esse magnanimū intelligamus: inuidiosum enim ac molestum etiam hoc esset: sed ita se gesturum, ut inter magnos versando gloriam ac grauitatem præ se ferat, nihilq; de dignitate sua diminuatur. id quod ex verbo græco σμύνηται intelligi melius potest: quod gloriose & grauitè se gerere, dignitatemq; præ se ferre significat.

† aliis legitur
uiribus contendere.

Quemadmodum inter imbecillos † viribus nō contendere: neq; ad honoratas res accedere, aut vbi alij principatū obtinēt: ociosumq; esse ac cunctatorem, nisi vbi magnus aliquis honor magnumq; opus est: paucasq; res agendas, sed magnas eas ac celebres aggredi. Necessè etiam est, ut apertè tam odium q̄ amorem præ se ferat: latere enim velle timentis hominis est.

Duplex hic in exemplaribus reperitur lectio, quæ sententiam etiam ipsam aliquantulum variat: altera est cum negatione, altera sine negatione. Si itaq; cum negatione legamus, erit sensus: superiora ad magnanimū pertinere, quemadmodum etiam hoc, ut inter imbecillos vires suas non ostentet, & cætera quæ sequuntur. si absque negatione: ita erit annexa sententia, ut à præcedente ac proxima clausula dependeat, hoc modo: inter magnos gloriari generosum, inter humiles inuidiosum ac molestum est. quemadmodum etiam odiosum esse solet, si inter imbecillos vires quispiam ostentet, viribusque velit contendere. Pergit deinde magnanimi proprietates percensere: & inquit eius quoque esse ad res honoratas minime adire, vbi que alij principatū obtinent. Quamuis enim speciem quandam magnanimitatis præ se ferre videantur vel oratores, vel musici, vel quilibet artifices, qui id dant operam & contendunt, ut primas habeant: si quis tamen rectè consideret, eiusmodi certamen ad studiū puerile est, ad vilesque homines spectat, qui parua magni æstimare consueuerunt. nam magnanimus de principatu minime cum aliquo contendet: cum ne secundus sit, si eum assequi non potuerit: tum verò quia virtutis suæ magnitudine contentus satis sibi eam ad excellentiam honoremque esse arbitratur. ociosusque erit ac cunctator, id est, non admodum celer ad quaslibet res aggrediendas, sed magnas tantum aget, ex quibus magnus aliquis honor consequatur: neque id tam honoris, quam honestatis causa faciet.

Maioremq; curā veritatis, q̄ opinionis habeat: dicatq; & agat omnia apertè: id enim est cōtemporis, ideo liberior in loquēdo est: est enim etiam eius, qui liberior in loquendo sit, vnde est & contemptor, & verax, nisi vbi per dissimulationē loquitur. dissimulatione autē utitur ad multitudinem.

Eritque

Eritque apud probos viros veridicus apud vulgus dissimulatione interdum utetur: ut manifestè hinc pateat Aristotelem non omnem dissimulationem prauam esse & vitiosam existimare: neque enim eam magnanimo attribuisse, qui probitate ac virtutum omnium integritate maximè præstat. dissimulat enim magnitudinem suam apud vulgus imperitamque multitudinem magnanimus, aut quia eorum contemptor est, id est, indignum se esse existimat, qui ab illis honore afficiatur: aut certè, id quod dictum est, ne si apud humiles ingenuè de se atque honorificè loquutus fuerit, molestus sit, atque importunus. Nam apud alios sui similes verique amatores homines sua minimè extenuat, sed liberè de se verè loqui non veretur.

Magnanimi quoq; proprium, id est, ut viuere ad alterius arbitrium nō possit, nisi ad amici: est enim seruire. vnde etiam omnes adultores * famularij: & humiles homines adultores sunt. Adde quòd neq; est admirator: nihil enim magnum ipsi est, neque iniuriarū memor: quippe cum magnanimi non sit meminisse, & præsertim malorum, sed ea potius despiciere.

* θητικοί. i. seruales, quales erant θήτες Athenis.

Neque est eiusmodi magnanimus, ut ad alterius arbitrium viuat: est enim seruire: cuius argumentum, id est, quòd omnes adultores ad alterius nutum viuunt, ac propterea famularij, id est, seruales humilesque homines sunt: & omnes humiles ferè sunt adultores. At magnanimus minime potest alterius voluntati ita esse addictus, ut ex alterius sententia omnes vitæ rationes insituat: nisi is amicus eius sit, qui profectò nisi bonus, eiusque similis esse nullo pacto potest. ut hoc modo non tam alieno, quam suo arbitratū viuere etiam dicendus sit. Neque item magnanimus est admirabundus: vulgi enim, id est, qui sæpenumero vel ædes magnificas, vel dedicationes, vel corporum pulchritudines, vel musicorum certamina, vel tale quippiam solent admirari. quorum nihil magnanimo esse magnum videtur.

Neque * hominiloquus: neque enim aut de se, aut de altero quippiam dicet. neque ut vel ipse laudet, vel alij vituperentur, curat: sed neque est laudator: atque iccirco fit: ut neque maledicus ne in inimicos quidem, nisi ob contumeliam sit.

* ἀνθρωπολόγος.

Sed neque hominiloquus est, id est, eiusmodi, qui de hominibus libèter loquatur, & de hominibus sibi esse loquendum ducat ut nonnulli faciunt, qui quo modo alij viuunt, quid boni, quid mali gesserint, inquirunt. quæ omnia magnanimū vereque philosophum multo magis latent, ut inquit Plato in Theæteto, quam marinæ arenæ numerus. Magnanimus enim tantum abest, ut de aliis hominibus loquatur, ut neque de se quidem quippiam huiusmodi dicturus sit. Verū quādo de hominibus sermonem nullum habet, cuiusmodi esse eius colloquutiones dicendum est: Nimirum si quis magnanimū Deiloquum esse omnino existimet, hoc est Theologum, nō male opinabitur: qui de Deo, scilicet naturaque rerum dissertationes omnes suas faciat. ut si quis modo de humanis rebus sermo ei concedendus est, is circa virtutes, earumque operationes omnis versetur. Quia autem de hominibus non admodum loquitur, efficitur, ut neque se neque alios aut laudet, aut vituperet: ne inimicum quidem nisi ob contumeliam: non quòd contumeliosè in inimicum inuehatur, id enim criminari esset dandum: sed quòd de inimico quidem malè quippiam dicat, nisi is supramodum vel in ipsum, vel in alios insolenter contumeliosè se gesserit.

De necessariis item, aut paruis minimè queritur aut efflagitat: ita enim se gerere eius hominis est, qui circa hæc studeat. eiusmodi prætereà est, ut honesta potius & infructuosa, quam fructuosa & vtilia acquirat, & possideat: est enim eius qui ex se sufficiat.

Si etiam necessariis, id est, que ad necessarios vsus spectant, aliquando careat ac priuetur, neq; admodum conqueretur, sed patienter feret ac moderate: neque precibus uti aliquibus volet, ut ea consequatur: quippe cum ita facere eius hominis sit, qui hæc magnificat, & magnum quoddam bonum esse possessionem eorum opinetur. Quocirca magnanimus dabit quidem operam, ut necessaria sibi ad vitam degendam comparet, nō magnum tamen admodum studium huic rei adhibebit: sed mori potius volet, quam turpiter his ipsis affluere. & quia omni lucro, omniq; vtilitate celsiorem animum habet, inutilia & infructuosa possidebit potius quam econtrario: ut deambulacra, memora, atq; huiusmodi, quæ sicut prouetus nullos afferunt, ita ingenua voluptate oblectare cuiusq; animum possunt: & eius præsertim, qui pauca magnificat, paucisq; admodum indiget.

Quin

Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & vox grauis, & sermo constans, nam neq; qui circa pauca studet, est festinabundus: neq; qui nihil magnum existimat, contentus & vehemens. * acuta autem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus est.

* ὀξύφωνος.

Atque hac de causa, quia scilicet & pauca sunt quæ magnificat, paucisque indiget, etiam fit, ut tarditatem ac grauitatem in incessu, omniq; alia motione seruet: voce item graui vtatur, hoc est, non admodum intentâ atq; altâ, sed submissiore: non enim ad sonū magis grauitas hæc referenda est, quàm ad moderationem. nam loquutionem quoque eius, inquit, stabilem esse oportere: quod nihil aliud significat, quàm firmam ac lentam, non diuulsam, ac cōcitam. Hæc enim omnia magnanimo maximè sunt accommodata: ut neq; in motu, neq; in voce, neq; in loquutione festinationem ullam præ se ferat, nisi vrgeat necessitas: hoc enim subintelligendū semper est. Nam si patriæ, aut parentum, aut amicorum, aut alicuius alterius huiusmodi salus in discrimen veniat, opusq; sit festinatione: tunc profectò minimè erit cunctabundus & tardus, sed accurret, sed vocem intendet, sed clamabit, omniaq; aget festinanter. Quod tamen sine necessitate nunquam faciendum sibi esse existimabit, is qui & paucis studet, & nihil magnum putat, nisi pauca admodum: ea videlicet, quæ & in actione & in contemplatione magnitudine excellunt. Nam acuta & alta vox, & celeritas ex his efficitur, id est, propter hæc: propterea quòd scilicet vel circa multa versantur homines, ut accelerandum: vel magnum quippiam esse opinantur, ut intendendam sibi esse vocem, acclamandumq; censeant.

Qui autem deficit, pusillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neque hi tamen mali, non enim malefici sunt: sed esse peccantes videntur. pusillanimus enim cum bonis dignus sit, se ipsum iis ipsis priuat, quibus est dignus: videturque prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum se non esse existimat, & seipsum etiam ignorat. alioqui cum bona sint, quibus est dignus, ea proculdubio appeteret.

Vbi magnanimi proprietates omnes absoluit, deinceps de pusillanimo, & inflato disserit: inquitque pusillanimum ob humilitatem vilitatemque animi omnia supra dignitatem suam bona esse existimare: ob idque esse malum, quòd & cum indignum se arbitretur, nullius boni sibi esse conficius: & cum dignus sit, ignorare se ipsum videatur. si enim non ignoraret, appeteret proculdubio ea quibus dignus est.

* ἡλιθίος.

† alijs legitur pigri.

Non tamen huiusmodi homines * stolidi, sed esse † intelligentes potius videntur: talisque opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde quòd & ab honestis actionibus & studiis quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent.

Licet autem seipsum ignoret pusillanimus, non est tamen stolidus ut inflatus, sed intelligens, id est, acris nimis & cōsiderabundus: nō enim in laudem appellat huiusmodi homines *σοφούς*, quippe quos & peiores esse inflatis dicat, & magnanimis magis aduersari: sed intelligere nimis eos, inquit, & importunè: quod vitio datur. intelligit enim pusillanimus quippiam in se esse, quod honore dignum sit, idque importunè modestiæ causa dissimulat. quæ quidem intelligentia, cum vt oportet ea vtimur, laudanda sanè est: quippe cum id facere. inscriptione illâ Pythicâ moneamur, vt nos ipsos scilicet cognoscamus: cum male vtimur, est vituperanda. sæpe enim fit, vt qui se intelligunt, supra quàm deceat, dignitatem suam attenuent, ac deprimant, ne arrogantes esse videantur: abiectionesq; quàm oporteat, humilioresq; euadant. qui pusillanimi sunt: qui cum indignos se putent, hac ipsa opinione quam de se ipsis habent, quòd indigni sint, deteriores etiā inflatis efficiuntur: tum quia ita opinando se esse indignos, facere se videntur indignos: tum quia falsa hac de se persuasionem eò deducuntur, vt non modo nullam præclaram actionem aggrediendam, nullisque studiis sibi incumbendum putent, vnde aliquis vel à sapientibus, vel ab imperitis honor comparari possit: verum etiam externis bonis, id est, principatu, præcellentiâ, diuitiis se esse indignos arbitrentur. In nonnullis tamen exemplaribus loco [*σοφούς*] legitur [*δύνησος*] quod ita possemus interpretari. huiusmodi homines non sunt stolidi, sed pigri potius quidam, ac detrectatores: qui scilicet quamuis cognoscere seipsum possent, tamen abiectione animi ad aggrediendas res pigri efficiuntur.

ciuntur: vt reculent ac detrectent ea, quibus sunt digni, seque indignos esse opinentur.

At * inflati stolidi sunt, seque ipsos ignorant, atque id palam: quasi enim ** χαυνοί* sint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur: vestituque etiam, & habitu, atque huiusmodi rebus ornatur: prosperasque fortunas suas esse manifestas volunt: easque verbis extollunt, quasi ob eas honores sint cōsequuturi. Magnanimitati autem pusillanimitas magis est opposita, quàm inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, versatur.

Inflati vero stolidi sunt, nam cum ignorent seipsum, non occultè id faciunt, vt pusillanimi: sed manifestè ac clarè vitium suum produnt. nam licet indigni sint, magnas res aggrediuntur: voluntq; & ad dicendum, & ad agendum idonei videri: honorificè item ac magnificè de se loquuntur: & si non sint diuites, diuitias simulant, si sint, importunè eas atque inuidiosè ostentant: vt facile eorum stoliditas deprehendatur. Sed licet ita sit, pusillanimitatem tamen magnanimitati magis aduersari, inquit, quàm inflationem duabus de causis: vna, quia sæpius contingere hominibus solet, vt pusillanimi quàm inflati euadant: vt ad eam procliuiiores esse videantur: ad quæ autem procliuiiores sumus, ea maiora vitia esse superius declaratum est: vt pote naturæ nostræ magis infita, atque iccirco difficiliora, quæ ex animo nostro extrahi atq; euelli queant: altera, quòd suapte natura etiam peior est, cum ad honestas res, præclaraq; studia obeunda segnes atq; inertes homines reddant.

De moderato honoris studio & eius extremis.

Cap. IIII.

Circa honorem autem esse quædam alia virtus etiam videtur, vt superior diximus, quæ magnanimitati ita * respondet, vt magnificentia ** παραπλησίων ἐξεί.* liberalitas: illæ enim vtræque sunt à magnis abstinent, sic in mediocribus & paruis nos vt oportet, efficiunt, ac disponunt. Quemadmodum autè in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet, & magis quàm oportet & minus, & vnde oportet, & vt oportet, vnumquemq; se gerere. nam & * ambitiosum vituperamus, quippe qui & magis quàm oportet, & vnde non oportet, honorem affectet: & inambitosum, eò quòd ne ob honesta quidè facta honore affici velit. Interdum tamen fit, vt vel ambitiosum quasi virilem & elegatè, vel inambitosum quasi modestū & temperantem laude prosequamur, vt superioribus in libris dictum iam est.

* φιλοτιμού.

Post magnanimitatem de quadam alia virtute agit, quæ etiā ipsa circa honores versatur: itaq; se ad magnanimitatem habet, vt liberalitas ad magnificentiam. sicut enim illa circa paruos sumptus, ita hæc circa paruos honores & mediocres munus suū obit: quæ tamen nomine vacat. quam quidem virtutem existere ex defectu & excessu necesse esse ostendit: nam si magis potest quispiam honorem cupere quàm oporteat, & cuius causa non licet, & quando non licet, reliquisq; aliis non seruatis circumstantiis: huncque honorem cupidum, id est, ambitiosum vocare consueuimus: vituperamusque contrarium, qui minus quàm oportet, eum appetit, vt nullam ob rem sibi honorem esse exhibendum censeat, ac propterea ab honestis etiā actionibus abstineat: necesse proculdubio est, vt mediocritas quoque reperiatur, eius videlicet qui & vt oportet, & quando, & à quibus, & ob quæ oportet, cæterisque determinationibus seruatis honorem ipsum appetat. qui quidem mediocritas, quia caret nomine, modò ambitiosus, id est, honoripeta, modò inambitosus solet appellari: ambitiosus & honoris cupidus, propterea quòd honores quos debet, appetit: inambitosus, quia quos non debet, non appetit.

Perspicuum autem est cum pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus & cupidus aliquis dicatur, nō semper nos honoris cupidum, id est, ambitiosum ad idem referre: sed cum laudamus, ad id quòd magis quàm plerique è vulgò: cum vituperamus ad id quòd magis quàm oporteat, honores

res

res ipsos appetat. Quia verò nomine vacat mediocritas, fit, vt de ea quasi deserta sede extrema decerent. Verùm in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam vt oportet.

Nam cum multis modis talis alicuius rei studiosus & cupidus, id est, talicola dicatur quispiam: ita quoque honoricolam, id est, ambitiosum non semper eodem modo, sed nunc in bonam, nunc in malam partem accipimus. pleraque enim huiusmodi nomina quæ studium & amorem rei alicuius significant, modo vitio dantur, modo laudi. vt equicola, id est, equorum studiosus interdum de eo dicitur, qui equis gaudet moderatè: interdum de eo, qui nimium, & in eos alendos patrimonium effundit. item canicola, hoc est canum studiosus modo eum notat, qui canibus & quomodo & quando decet, oblectatur: modo eum, qui in ea re modum excedit, atque ideo est vituperandus. similiter puericola seu puerorum filiorumque, studiosus tam liberos moderatè diligentem, quam in eos nimis indulgentè significat. Item in philotheamone & philecoo, id est, & spectandi, & audiendi studiosis perspicitur potest: quorum alter is est, qui aut spectaculis quibus debet, & vt debet, studet: aut ita eis afficitur, vt supra modum ea persequatur, immò alia omnia postponenda illis sibi esse censet: alter, qui tum iis quæ debet, audiendis attentionem diligentiamque, adhibet tum huc illuc vagando, vt de quibusdam inquit Plato, histrionibus, vanisque; fabulis audiendis ætatem consumit. Hæc atque huiusmodi pleraque in vtraque partem accipiuntur. Nonnulla verò sunt, quæ vel laudabilem, vel vituperabilem solummodo affectionem significant. Sapientia enim aut honestatis studiosi & cupidi, qui φιλόσοφοι, & φιλόκαλοι dicuntur, studiosi scilicet & elegantes, non nisi in bonam partem accipi consueverunt: sicut non nisi in malam, obsonipetæ & vinicolæ, quorum in obsoniis aut vinis studium omne versatur. Honoripeta autem, id est, ambitiosus seu honoris studiosus in genere accipitur. unde quia vtrique modo sumi potest, non semper ad idem referri consuevit: sed cum laudatur, ad vulgi excellentiam: ad honestatis excessum, cum vituperatur. plerique enim est vulgo certum quendam finem sequendæ honestatis, appetendique, honoris sibi proponunt, non malum illum quidem, sed minimè tamen ad normam virtutis exquisitum atque absolutum: quem qui excedit, & absoluit, id quod vulgus non potest, assequitur, ac laudem meretur: qui autem supra quam honestum fit, honorem appetit, vituperatione dignus est. vt idem nomen & virtuti, & vitio per excessum accommodari possit. simili modo quoque inambitiositas, si ad ambitionem, quod est vitium, referatur, videri potest mediocritas: si ad cupiditatem honoris laudabilem, vitium est.

Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine vacans mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur, inambitiositas: si inambitiositati, ambitiositas: si vtrisque, vtraque esse quodam modo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes est.

Atque ita fit, vt mediocritas ipsa, quia nomine caret, respectu inambitiositatis, id quod etiam in secundo libro dictum iam est, ambitiositas: respectu ambitiositatis inambitiositas esse censetur: sicque respectu vtriusque, vtraque quodam modo fit, id est, ad alteram & alteram comparata esse altera & altera videtur, non absolute & simpliciter est, sed quodam modo, id est, specie solummodo: quia non vera est, sed videtur, speciemque eius præ se fert. id quod etiam in aliis virtutibus contingit. aliarum siquidem virtutum medius quoque habitus si alteri extremo comparatur, alterius appropositi extremi præ se ferre speciem videtur: si alteri, alterius. Sed hæc de innominata hac mediocritate adiacentibusque; hinc inde vitiis satis manifesta sunt. Illud non paruum habere dubitationem potest: quo modo esse virtus censenda sit. nam si virtutis scopus ac finis est honestas, hæc autem ad honorem spectat, virtus minimè esse videretur: quippe quæ honesta agat honoris quasi mercedis cuiusdam, non honestatis ipsius causa. licet enim probior sit qui honoris, quam qui pecuniæ mercede quippiam agit, non est tamen eius probitatis ac perfectionis, vt inter virtute præditos reponendus sit: nisi honesta non alterius rei quam honestatis ipsius causa egerit. Verùm de honoris studio idem dicendum nunc est, quod de magnanimo superius diximus: finem quidem ac scopum ipsius esse honestatem: sed eum tamen præstare se talem, vt ob honestas actiones à populo honores consequatur. Nam magnanimus non nisi magnos honores appetit, qui à probis & sapientibus viris exhibetur: hic autem cum honesta honestatis ipsius causa egerit, vult tamen populo actiones suas ignotas minimè esse, ob easque honore affici non immeritò cupit: cupiditasque hæc quæ pro dignitate est, non præcurrit honestatem, sed ex ipsis honestis actionibus consequitur.

Extremi autem hic videntur inter se opponi, propterea quòd medium nullum

nullum nomen sortitum est.

Inquit autem videri extremos hos. i. ambitiosum & inambitiosum inter se opponi, non quòd reliqua vitia inter se aut non opponantur, aut non opponi videantur: sed quia reliqua vitia & sibi inter se & medio aduersantur: hæc quia mediū nomine vacat, inter se tantummodo non medio quoque opponi videtur. Cui quidè medio vtrum magis oppositum sit, licet hic nihil dicat Aristoteles, ex ijs tamen quæ dicta sunt, facile subintelligi potest. nam inambitiositas cum & peior sit, quippe quæ defides homines reddat, ad nullamque egregiam actionem excitet: & procliuiores ad se animos hominum & præsertim vulgi habeat: mediocritati magis opposita quam ambitiositas existimanda est.

De mansuetudine eiusque extremis

Cap. V.

Am verò mansuetudo circa iram mediocritas est. nam cum nomine hac in re careat medium, & ferè etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis videatur. at excessus iracundia quædam dici potest: nam affectus est ira, quam quæ efficiunt, sunt multa & diuersa.

Virtutes morales, sicut in superioribus libris dictum est, mediæ sunt inter excessum & defectum duorum vitiorum, quia in affectibus & habitibus eligunt mediocritatem: non enim omnes circa affectus versantur, nisi generales illos duos affectus intelligamus, voluptatem & dolorem: quorum videlicet duorum vnaqueque virtus esse mediocritas potest. nam liberalitas nullum habet specialem affectum quem moderetur, sed in dandi accipiendique actione munus totum suum exercet. licet postea liberalis cum dederit sicut oportuit, voluptate: cum e contrario in aliquam rem præter quam decebat, sumptus facere coactus fuerit, tristitia & dolore afficiatur. id quod commune est, vt dixi, omnibus virtutibus. Circa generales igitur affectus & communes, voluptatem inquam & dolorem, virtutes omnes versantur: circa speciales & proprios non omnes: sicut de liberalitate iam patuit. quæ verò circa hos proprios negotium habet, partim circa duos, partim circa vnum tantum versantur. circa duos, vt fortitudo & temperantia: illa enim circa fiducias & timores mediocritatem coniecit: hæc circa voluptatem & dolorem, non generales illos quidem affectus, sed qui ex tactu tantummodo percipiuntur. Circa vnum tantum, id est iram, hæc de qua nunc agit, mansuetudo: est enim virtus quæ iram moderatur, efficitque, vt ea vniuersique & in quos debet, & quando, & quo modo debet, ceterisque modis seruatis incitetur. quam quidem virtutem vnà cum extremis etià vitiis nomine carere inquit: id quod superius quoque in secundo libro iam dixi: non quòd ipse nomina hæc finxerit: erant enim etiam antiquitus, quæque ante ipsum fuere philosophi tam mansuetudinem, quam mansuetum appellasse inueniuntur: sed sicut diximus etiam superius, cum illi hac appellatione significabant, qui ira nullo modo permoueretur, quietoque ac miti animo esset: de eo verò qui & cum opus esset, irasceretur, & cum non oporteret, non irasceretur, hoc verbo minimè utebantur. sicut apud Platonem videre licet, qui in republica de custodibus loquens, vnusquisque, inquit, vir & iracundus esse, & mansuetus quam maxime debet. vtraque enim hæc inter se ita opposuit, quasi & alterum cum altero nullam habeat communitatem, & neutrum planè referri ad virtutem debeat. Aristoteles verò ad eum hoc nomen transtulit, qui in ira seruat mediocritatem: quem tamen declinare ad defectum iccirco inquit, quia mansuetus & si aliquando, parum tamen ac raro ira vti videtur. Sed queri posset, quæ de causa si tam medium quam extrema nominibus vacant, de medio affirmatiuè id dixerit, extremis, [ferè], quæ est dubitatiua particula, apposuerit? Id propterea factum esse existimandum est, quia licet mansuetudo apud veteres appellaretur, de eo tamen, vt diximus, qui irasceretur, nullo modo dici consueuerat: iracundiæ vero nomen apud alios quoque in eadem significatione usurpatur, hoc est de eo dicitur, qui importunè in iram solet concitari: quanuis non habitum exprimat, de quo hic intelligit, qui in vitio est: sed naturalem affectionem. At defectus nullum prorsus nomen apud Græcos non modo proprium, sed ne improprium quidem sortitus est. unde etiam dubitan an à priuatione iræ ἀσπυσία, id est iræ vacuitas, an alio quopiam nomine appellandus sit. lenitudo tamen dici non incongruè potest.

Qui igitur ob quæ oportet, & quibus oportet irascitur, atque etiam quo modo, & quando, & quousque debet, laudatur: esseque is mansuetus potest: quippe cum mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enim ille est qui perturbatione vacat, & ab affectu minimè ducitur, sed quemadmodum ratio ipsa m. j. statuerit,

statuerit, ita & ob id, & tam diu succenset: peccareq; potius videtur in defectu: quippe qui non ad ultionem, sed ad veniam dandam promptior sit. At defectus, siue iræ vacuitas quædam sit, siue quippiā aliud, vituperatur: nam qui & ob quæ oportet, & sicut oportet, & quando, & in quos oportet, non irascuntur, hi profecto esse stolidi videntur. qui enim non irascitur: neq; videtur sentire, neque dolore affici, neque esse idoneus ad vlciscendum. At tolerare si lacessaris, pati q; vt tui cōtumelia afficiantur, * seruire profecto est.

* ἀνδραπο-
δωδες.

Mediocritas verò hæc quam mansuetudinem vocat, laudabilis proculdubio est. nam cum ira affectus sit, circa quem hæc versatur, & multa sint quæ in iram homines possint inducere, atq; incitare: ab ira non perturbari & duci, merito laudandum est. id enim nihil aliud est quam irascibilem animæ partem ita moderari ac cohibere, vt rationis imperio penitus subiiciatur: nec nisi ad ea incitetur, quæ ratio ipsa agenda præscripserit. quod cum facit mansuetus, peccare in defectu illis scilicet videtur, qui non rectè considerant. nam quod clementer in venia danda atque ignoscendo se gerit, neq; ultionem ac summum ius persequitur, id peccati suspicionem stultis è vulgo hominibus exhibet, cum tamen non peccato, sed virtuti sit ascribendum. Nam deficere in hoc stolidi hominis est, & seruilis, abiectione animi, vt ostendit.

Excessus verò secundum omnes quidem modos fit: nam & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius quam oportet, existit: non tamen ita, vt vniuersa eidem insint: non enim id potest. nam malum etiam se ipsum perdit, & si integrum sit, intolerabile euadit.

Cum vnumquodque vitium varium sit ac multiplex, & ex infinitatis ordine, vt superius ex Pythagoreorum sententia dixit: id non minus in excessu hoc circa iram conspicitur. variae enim eius sunt species, atque hæc adeo perniciosæ, vt esse simul in eodem vniuersæ minimè possint. nam malum, vt inquit, eius est naturæ, vt etiam se ipsum perdat, propterea quod scilicet in sese habet contrarietatem: & si totum atque integrum sit, ferri nullo pacto potest. id quod in singulis huius excessus speciebus manifestè apparet: neque enim esse simul omnes in eodem possunt: & si essent, vt ita fingamus, vitium intolerabile efficeretur.

Iracundi igitur citò quidem irascuntur & quibus non debet, & ob quæ non debent, & magis q̄ oportet: sed, quod optimum in se habent, citò etiā desistunt: hoc autem ipsis propterea euenit, quia iram minimè continent, sed reddunt. vnde ob celeritatem manifesti sunt, deinde cessant. supra modum autem celeres sunt, & ad omnes res & quacunq; de causa iracundi, ij

* ἀκρόχολοι

qui sunt * excandescunt & summè biliosi. vnde nomen etiam habent. Iracundia enim vitium ipsum inopiā alterius verioris nominis appellatur: cuius vna species est eorum, qui nomine ipsius generis propriè vocantur iracundi: qui cum celeriter irascantur, id tamen bonum in se habent, quod citò etiam sedantur. quod propterea fit, quia non retinent iram, sed reddunt eam citò, qualibet ultione contenti. non enim magnam aliquam vindictam expectant: sed satis ipsis est, si aut subito verberarint, aut conuiciis etiam tantum affecerint. vnde ob iræ celeritatem minimè latent. excandescunt autem & summè biliosi qui ἀκρόχολοι dicuntur, aut sunt iidem prorsus cum his quos iracundos vocauit: aut in eo tantummodo differunt, quod intentione acutioreque iracundiā præditi sunt. quod ex nomine etiam præ se ferunt, quasi qui ad summum bilis & excandescentiæ peruenerint.

Acerbi verò difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. continent enim iram. & non nisi vbi reddiderint, cessant: nam ultio his iram sedat, dum voluptatem loco doloris inducit: quod quousq; non euenit, grauatum animum habent. quia verò id non est manifestum: neque suasionem apud eos vititur quispiam: & ipsi secum iram concoquere non nisi morā quādam temporis possunt. suntque huiusmodi homines tum sibi ipsi molestissimi, tum iis qui maximè ipsis sunt amici.

Alia

Alia est, acerbiorum species, qui diutius iram intus occultant: nec placantur nisi vbi eam manifestam fecerint, ac quasi grauans quoddam debitū reddiderint: id est vlti fuerint: solā enim ultione mitigari vix tandem possunt. quia tamen sopitam in animo ac reconditam indignationē tenent, nec in lucem foras expromunt: efficitur, vt & nemo eos mitigare verbis conetur, & ipsi occultè secum æstuent, nec nisi diuturnā temporis morā concoquere, hoc est conficere ac sedare perturbationem valeant: semperq; ferè tristes sunt, infensiq; ac grauato animo. vt ob id & sibi ipsi, & iis præcipuè molesti sint, quorum consuetudine ac familiaritate vtuntur. Atque hi sanè superioribus qui propriè iracundi & excandescunt dicuntur, prorsus contrarij sunt. illis enim eminens ac patens, his occulta ira est: hi serò, illi citò mitigantur: vt nullo pacto esse simul possint.

Infestos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis item quam debent, & diutius succensent: & placari sine ultione † vel etiam punitione non possunt.

† alia legitur
& punitione.

Infesti verò quos χαλεπὸς vocat: aut sunt ferè iidem cum acerbis, sicut iracundi cum excandescuntibus, nisi quatenus vel magis vel minus alteri alteris perturbantur: cum enim vtriq; & feruent iram, & ultionem acerbè exigant, infesti tamen facere id magis videntur. Aut non paruo intervallo distare ab acerbis dicēdi sunt. acerbi enim eiusmodi sunt, quia diuturnam iram retinent, eamq; occultā seruant: infesti verò tum hæc faciunt etiam ipsi, tum illa adiungunt, quod & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis etiam quam oportet, irascuntur, adde quod apertiores quoq; quam acerbi, ultionisq; sunt appetētiore: vt vtrorumq; superiorum tam excandescens quam acerbi excessum in se quodam modo complexi esse videantur. Quod autem eos, inquit, placari sine ultione & punitione non posse, si cum [&] copula tantummodo legatur, ita accipietur, vt ultio & punitione idem significet, si cum [vel] disiunctiua particula, diuersa erit ultionis & punitionis significatio: magisq; ita infestorum affectio exprimitur. non enim simplici ultione cōtenti sunt, id est vindicta, quæ pro ratione iniuriæ soluitur: sed irrogādā in super punitionem censent, id est, pœnam vltra talionem quandam ac castigationem: id enim est κόλασις.

At verò māsuētudini excessum magis opponi statuimus: quippe quod & magis fiat: humanum enim magis est vindictam sumere: & ad conuictum hominum infesti etiam peiores sint.

Mansuetudini autem magis oppositus est excessus, quia & ad iram ultionemq; appetēdam sunt procliuiiores homines, & excessus ipse defectu longè est deterior: quippe qui noccat magis, sitque ad conuictum humanum grauior, atque infestior. nam infestos hic tam pro omnibus qui in iræ excessu constituti sunt, sumere possumus, quam pro iis qui propriè ita dicuntur: quod melius videtur. Cum ipsis enim versari ac degere molestissimum est, atque insuauissimum.

Quod autem tum in superioribus etiam libris diximus, tum ex iis quæ dicuntur, satis cōstat, quomodo, quibus, ob quæ, quanto tēpore irascendum sit, quousq; item aliquis progrediens vel rectè facturus sit, vel peccaturus. non est facile definire. qui enim paululum transgreditur, non vituperatur, siue ad excessum, siue ad defectū sese verterit: immò interdum & eos qui deficiunt, laudamus, māsuētosq; appellamus: & eos qui infesti sunt, tanquā ad imperandum idoneos, viriles nuncupare cōsueuimus. Quantum igitur, & quo modo quispiā transgressus sit vituperandus, statui ratione non facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Veruntamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitū, quo efficitur, vt & quibus oportet, irascamur, & ob quæ, & quo modo oportet, & secundum cetera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulo amplius, magis: si multum, vehemēter esse vituperandos. ex quo efficitur, vt medium habitum cōsecrandum esse manifestum sit. Atque hæc de habitibus qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

Quod superioribus in libris dixit, fieri non posse, vt de agendis rebus exacte quippiam, sicut de mathematicis & disciplinaribus pertractetur: idem hic repetit, non facile posse definirī asserens.

m. ij. rens

rens ac statui exactè, aut quibus, aut ob quæ, aut quatenus ira vtendum sit: propterea quòd qui parum aberrant, in vtranque partem latere consueuerunt, sensumque effugiunt: tantumque illi deprehenduntur, qui supra modum peccant, id quod in particularibus sensu; subiectis rebus consistit, de quibus nulla esse vniuersalis determinatio potest.

De comitate & eius extremis.

Cap. VI.

* ἀρετικοί. **A**T in congressionibus quoque & conuictu, sermonumque & negociorum comunitate esse alij placidi & obsequiosi videtur, qui omnia in gratiam laudat, nullaque in re aduersantur: sed minimè molestos existimant se esse oportere iis, quibus cum habent consuetudinem. alij e contrariò in omnibus aduersantur, nullamque sibi habendam rationem putant, ne molesti sint: qui morosi & litigiosi nuncupantur. Verùm sicut hos utrosque habitus esse vituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo videlicet efficitur, ut vnusquisque & quæ oportet, & sicut oportet, vel admittat, vel grauatè ferat. nomen tamen huic medio nullum impositum est: sed amicitie maximè similis videtur: talis enim est qui habitu hoc medio est præditus, qualè modestum ac probum amicū esse volumus: si id videlicet assumpserit, ut diligat. nam ab amicitia in eo differt, quòd est sine affectu diligendi eos quibus cum versatur, non enim quia vel amat, vel odit, suscipit singula ut debet, sed quia est talis: quippe cum idem facturus sit tam apud notos, quam ignotos: tam apud familiares, quam eos * quibus cum nulla familiaritas intercesserit.

* ἀσώτως.

Quoniam homo natura est ciuili ac cõsociabilis, sermonum atque actionum cõmunicatione cum aliis vtatur, necesse est. in hac verò cõmunicatione ac consuetudine tres quædam mediocritates, vt in secundo libro dixit, reperiuntur: quarum vna circa verum, quæ veritas vocatur, seu veracitas: alia duæ circa iucundum altera in iocis, altera in reliquo omni cõuictu, versantur. Illam *ὄτρα πωλα* quasi aptam versationem dixeris, id est, facetudinem, hanc amicitiam ibidem appellauit: de qua nunc disserit. sed quia exactius hic rem pertractat, eam vacare nomine, inquit: neque esse amicitiam, sed mediocritatem quandam amicitie persimilem affirmat. quæ tamen fortasse *ὀμιλιτικὴ*, id est, conuersatrix facultas ac dispositio, id est, comitas dici non ineptè posset: quia qui est præditus, in conuersationibus hominum, & congressibus mediocriter se gerit, studetque quatenus potest, iucundè obsequi omnibus: sed si id nequit sine dedecore aut damno vel suo vel aliorum, molestus esse potius vult cum honestate, quam sine ea iucundus: præsertim si sit parua aliqua offensionculâ oblatâ maiorem vtilitatem, ac voluptatè allaturus. benefica enim virtus hæc est, adiutrixque eorum quibus cum versatur, si potest, cum voluptate: sin minus, cum dolore omnino id facere non veretur. quamquidem cum in descriptione virtutum in secundo, vt dixi, libro amicitiam esse dixisset, communiori vsus vocabulo, nunc exactius nõ esse amicitiam, sed similem amicitie ostendit. nam sicut amicus iucundus esse amico semper conatur, nisi quando voluptatem & obsequium detrimento esse ei aut dedecori viderit: ita hic habitus efficit, vt in congressu hominum benignè & iucundè admittamus ea, quæ debent: quæ non debent, repudiamus, dempto tamen amandi affectu. nam inter amicum & comem hunc cõuersandique peritum illud interest: quòd amicus amoris affectum habet, hic non habet: vt si eum assumpserit, nulla prorsus inter utrosque futura sit differentia. amicus enim erga amicos tantum ita se gerit: hic erga omnes quibus cum habet consuetudinem. cõgressusque facit, quicumque illi fuerint, siue noti, siue ignoti, siue familiares, siue externi, siue senes, siue iuuenes, siue principes, siue priuati, ac demum cuiuscunque generis homines.

* σοφιστικῶς.

Vbiq; tamen prout singulis cõueniet non enim perinde familiares atque externos, aut studio prosequi, aut dolore afficere nos cõuenit. In vniuersum igitur dictum est in cõgressionibus hunc vt oportet, se esse gesturum. spectans autem ad honestatè & vtilitatè id * animaduertet, vt dolorè non afferat, vel collatificet & obsequatur, videtur enim circa voluptates, doloresque eos versari qui in cõgressionibus existunt: in quibus si vel non honestum ipsi fuerit,

fuerit, vel damnosum etiam obsequi, id minimè faciet, sed grauatè se geret, potiusque esse molestus volet, si item obsequium facienti aut dedecus, atque id non paruum aut damnum, aduersario autè dolorem paruum allatura sit, non admittet, sed egrè feret ac repudiabit. diuerso autè modo cum iis qui in dignitate cõstituti sunt, & priuatis, cum magis itè & minus familiaribus, ceterisque diuersi inter se generis hominibus * cõgressiones faciet: singulisque id quod decet, attribuet, ac * collatificare quidem per se eliget, cauebitque cõtristare. sed quæ hinc eueniunt tamen ipsa si maiora fuerint, honestatem inquam & vtilitatem consequetur: voluptatisque causa magnæ quæ postea subsequutura sit, paruum dolorem afferre non verebitur. Ac medius quidem talis est, nomenque non habet.

* ὀμιλιτικῶς
* σωφιστικῶς

In horum tamen omnium congressionibus comis hic atque amicus non vno modo vtitur: sed pro personarum varietate ita diuerso, vt quod singulis conuenit, decorumque est, vnicique attribuat. ac per se quidem eligit voluptatem afferre, per se item fugit molestare: vt non nisi ex accidenti id faciat, cum inde scilicet vel maior honestas, vel vtilitas vel quandoque etiam maior voluptas euentura est. Atque eiusmodi est hæc virtus, quæ definiri potest, esse mediocritas quæ circa voluptates & ægritudines versatur, non omnes, sed eas tantum quæ ex consuetudinibus, congressionibusque euenire consueuerunt: necnon etiam actiones: quippe cum sermo & colloquutio in actionum numerum veniant. Nam quòd operatione sua gaudet, doletque si impediatur: id cum reliquis omnibus virtutibus habet commune.

Qui autem obsequitur, si nulla alia de causa id facit, nisi vt iucundus sit, placidus est & obsequiosus: si vt emolumentum aliquod adipiscatur, atque id vel pecuniis, vel iis rebus quæ pecuniis comparantur, adulator. at eum qui omnia molestè accipit, esse morosum & litigiosum iam diximus. quia verò medium caret nomine, inter sese extrema ipsa opponi videntur.

Quæ de excessu & defectu hic, inquit, satis manifesta sunt. nam qui omnibus applaudit nõ alia de causa, nisi vt placeat & obsequatur, placidus & obsequiosus: qui vt lucretur, adulator dicitur: qui contra omnibus obstitit, asperumque ac molestum se exhibet, morosus litigiosusque est: quem admodum qui à comicis introduci consueuit, morosus, asper, atque insuauis omnibus: qui cum immanior agrestiorque sit, quam qui exuperat, mediocritati quoque magis aduersari dicendus est.

De veracitate & eius extremis.

Cap. VII.

Circa eadem ferè etiam arrogantie mediocritas versatur: quæ quidem etiam ipsa nomen non habet. non ab re autem erit, vt de his quoque differamus. nam & singula pertractando melius quæ ad mores spectant, percipere poterimus: & virtutes esse mediocritates tunc demum credemus, vbi in omnibus id ita se habere perspexerimus.

Alius quidam mediocris habitus est, qui circa eadè versatur, id est, circa sermones & actus qui in conuictu, mutuisque congressionibus fieri solent. adiungitur autem [ferè] quia licet in eo conueniat cum superiore, quòd in conuictu hominum operationes suas exercet: non tamen circa eadem prorsus versari dicendus est. ille enim circa iucunditatem: hic circa veritatem existit. quem quidem habitum nomine etiam ipsum vacare inquit: posset tamen appellari veridicentia seu veracitas, id est, *ἀληθῶς*: vel vt ipse vocat, *ἀλήθεια*, hoc est, veritas appelletur. qui enim eo est præditus, veritatè præcipue colit, mendacium auersatur atque odit quæ maximè, quæ vero vtilè sit de omnibus habitibus sigillatim ita pertractare satis manifestum est, vt inquit: quippe cum ex eo fiat, vt melius & quæ ad mores spectant, hoc est habitus omnes qui in moribus consistunt, cognoscamus: & virtutes omnes esse mediocritates sine vlla dubitatione perspiciamus.

In conuiuendo igitur qui cum voluptate & dolore congressiones faciunt, dicti iam sunt. nunc de veracibus & mentietibus atque id tam verbis, quam actionibus & fictione dicendum est. Arrogans quidè est is qui illu-

m. iij.

stria

stria quædam vel quæ non habet, vel maiora quàm habeat, fingit, ac sibi vendicat. dissimulator contra, qui quæ sibi insunt vel negat, vel diminuit. At medius cum sit ipse ille qui est, & tam vita quàm verbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neque maiora, neque minora esse confitetur.

Quoniam & verum dicere & mentiri non tam loquendo, quàm agendo etiam licet, veritas verò simplex est & aperta, mendacium multiplex ac fraudulentum: iccirco posteaquàm dixit de veracibus se & mentientibus esse dicturum, qui non tam in verbis quàm negociis essent huiusmodi, subiunxit [& fictione] vt ostenderet quo modo & verbis & rebus mendax esse aliquis posset: fingendo scilicet ea quæ non sunt. nam cum ea non insunt alicui, quæ finguntur, id proculdubio in re mendacium est. At verò qui in mendacio excedit, arrogans: qui deficit, dissimulator atque *εἰσώπ* dicitur: qui est in mediocritate constitutus, verax seu veridicus. Is autem nihil neque simulat neque dissimulat, sed est ille ipse qui est, qui græcè *ἀνθρώπος* vno verbo melius exprimitur. qui idem qui est etiam apparet, estque is simplex atque apertus: singulasque ipsas res ita vt sunt, apertas ac simplices ostendit ac profert. non enim est eiusmodi, vt fingere aut loquendo, aut agendo quippiam patiatur: vt si non sit diues, diuitias: si non sit robustus, robur ac vires: si non sit potens, potentiam simulat, atque ostentat: aut contra si adsint hæc omnia, dissimulet atque occultet: sed talis omnino qualis est, videri etiam vult.

Atque horum vnumquodque potest & alicuius & nullius rei causa fieri. qualis autè vnusquisque est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: necnon ita vitâ quoque suam omnem instituit. ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum, verum honestum & laudabile. iccirco fit, vt verax ipse qui est medius laudem mereatur: mentientes autè vituperio afficiendi sint: vtrique illi quidem, sed magis tamen arrogans. Sed de vtrisque his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactationibus verum dicit, atque iis quæ ad iniustitiâ vel iustitiâ spectât: id enim est alterius virtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi interfit, & vita & verbis, propterea verum dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè cum sit huiusmodi meritò esse probus videtur. qui enim veritatis est studiosus, & vbi nihil refert, verum dicit: multo magis vbi referet, id faciet, vbi enim turpe est mendacium, cauebit profectò, quod per se etiam euitabat.

Atque hoc nulla alia de causa facit verax, nisi quia veridicentiæ habitu præditus est. fieri enim potest, vt & ex habitu & sine habitu quoque vel verum, vel falsum quispiam dicat. nam aut iustitiæ causa, vt in foederibus paciscendis & commerciis, aut metu pœnæ, vt in iudiciis mendax etiam aliquando verum dicit: & veridicus si quando ingruet necessitas, vt vel amico, vel patriæ in magna aliqua calamitate afferre opem possit: vim sibi quodam modo inferet, ac cõtra habitum suum mentietur, id est, falsum quippiam dicit. Verum de his non est hic sermo. non enim ex iis quæ vel aliquando, vel aliquam ob causam fiunt, qualis vnusquisque est, agnoscitur: sed ex iis quæ plerunque, & ex habitu efficiuntur. qualis siquidem vnusquisque est, talia etiam & agit & dicit: talis est vnusquisque, qualis est habitus, quo est præditus: ex habitu igitur ager omnia ac dicit is qui verax est, nulla alia causa nisi ipsius veritatis studio inductus. quocirca nõ immeritò laude dignus videtur. nam si vbi nihil refert, nullaque est necessitas, verum dicit, multo magis id faciet vbi refert: id est, vbi necessarium est in cõmerciis & pactis: sique mendacium per sese absolute euitat, multo magis vbi id turpe erit, euitabit. ibi autem est turpe maximè mentiri, vbi veritas maximè requiritur: id quod in pactis & conuentionibus præcipue vsu venit. nam alioqui si id vel ob patriæ vel amici, vt dixi, salutem fiat, nullam turpitudinem inuret.

Talis autem est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus est. nam quia inuidiosæ sunt nimix excellentiæ, id esse moderatius videtur, atque aptius.

Licet autem verax hic veritatem in omnibus persequatur: quia tamen nonnulla sunt adeo excellentia & clara, vt si quis ea de se dixerit, molestus audientibus sit & inuidiosus, iactabundusque potius

potius videri possit, quàm verax: quique probus est importunitatem omnem & inuidiam cauere omnino debet: iccirco interdum fit, vt modestius de se quàm verius loqui coactus ad defectum veritatis declinare videatur.

Qui autem maiora quàm habeat, fingit, si id nullius rei causa facit, prauo quidem similis est: alioqui enim minimè gauderet mendacio: vanus tamen potius videtur, quàm malus. Sin alicuius causa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum est vituperabilis, sicut arrogans: aut argenti, eorumque quæ ad argentum pertinent, qui deformior est.

Quemadmodum verax alter est qui alicuius rei causa verum dicit: alter qui nullius: qui ex habitu operatur, proprieque verax appellatur: ita quoque mentientium ac maiora quàm sint, sibi arrogantium duæ species sunt: quarum vna eorum est, qui maiora quidem quàm habeant, simulant: nullius tamen rei causa magis id faciunt, quàm quòd habitu eo mentiendi præditi sunt: qui sanè prauis sunt, quippe qui mendacio oblectentur: & proprie sunt arrogantes: sed magis tamen stolidi ac vani habentur, quàm mali: cum nullo lædendi studio ac malignitate, sed stultitiâ quadam ac vanitate potius mentiantur. eorum altera species est, qui studiosè ob aliquid aliud maiora sibi attribuant, quàm re vera sint: atque hi superioribus peiores sunt: in duasque etiam ipsi partes diuiduntur: alteri enim ex his mentiuntur ea causa, vt honorem & gloriam aucupentur, qui non admodum sunt vituperandi, sicut neque arrogans, id est, ille qui proprie arrogans dicitur: alteri, vt pecunias lucrentur, aut ea quæ pecunias suppeditant. qui profectò arrogantium omnium pessimi ac turpissimi ob id sunt, quòd licet omnes arrogantes dicantur, & proprie primi: hi præter arrogantiam habere etiam in se iniustitiam quandam videntur.

At arrogans non in potestate sed in electione consistit: ex habitu enim & quia est talis, arrogans est.

Arrogans non in potestate consistit, sed electione: id est, non in eo quòd possit maiora & clariora quàm habeat, sibi fingere atque arrogare, id enim vnusquisque etiam probus & verax potest: sed in eo quòd talis est, vt ex electione id faciat: quippe cum non potestas in causa sit, vt tales simus ac tales, sed electio. nã vt in topicis & alibi quoque inquit, potestates & facultates minimè sunt vituperandæ, sed electiones. illæ enim oppositarum rerum sunt, inter seque, aduersantium, quæ simul esse nullo pacto queunt, vt iccirco mereri neque laudem neque vituperium possint: hæc vni rectæ rei addicuntur. immò vnã certam rem sibi asciscunt, atque eximunt, vt si praua ea sit, vituperium: si recta, laudem consequantur.

Quemadmodum etiã mendax, alter est, qui mendacio ipso gaudet: alter, qui vel gloriâ vel lucrum appetit. qui igitur gloriæ causâ arroganter se gerunt, eiusmodi res simulât, ob quas laudari, felicesque prædicari homines cõsueuerunt: qui lucri, eas quarum fructione alij oblectantur: queque etiã si nõ adsint, latere facile possunt: vt medicum esse, aut vatè, aut sapietè. atque iccirco plerique huiusmodi res sibi fingunt atque arrogat: quippe cum in ipsis ea sint, que diximus.

Cum arrogantem in electione consistere dixerit, mutato arrogantis nomine in mendacem, idem euidentius ostendit. mendax enim non est qui potest, sed qui eligit mentiri: mentiturque, aut eo quòd mendacio gaudeat: nonnulli etenim huiusmodi reperiuntur: aut gloriæ vel lucri appetitione. ac gloriæ quidem causa ea fingere consueuerunt, quæ aut à natura aut fortuna proueniunt, vt pulchritudinem, vt vires, vt diuitias, & reliqua eiusdem generis: ob lucrum autem ea quæ & alius oblectationem exhibent, & latere facile possunt: quia enim latent, creduntur: & quia oblectant, pecunias eliciunt. cuiusmodi est diuination, medicina, ac sapientia: hæc enim quia plerique imperiti sunt, ac ferre de eis iudicium nequeunt, difficulter possunt cõuinci: pulchritudinis verò, ac virium, necnon diuitiarum in promptu redargutio est. diuinationis præterea futurarumque rerum præscientia multi sunt cupidi ac studiosi: multos item medicina, ac sapientia oblectat: illa ob multos ac necessarios in vita vsus: sapientia ob admirationem: vt mercedem soluere ista profitentibus homines minimè grauentur. Sed sapientiam tamen tam qui lucrum, quàm qui gloriam affectant, sibi solent vendicare: necnon qui vtrorumque horum causa mentiuntur, vt sophistæ. Plerique igitur hæc, eo quòd antedicta omnia in se habeant, gloriam scilicet, fructiorem, difficilem redargutionem fingunt sibi inesse, ac profitentur.

m.iiiij. At

At dissimulatores minus quàm sit dicentes, moribus esse elegantiores videntur. apparet enim eos non quæstus gratia id facere, sed vt euitent importunitatem, ac fastum. atque hi quoque maximè illustria & clara solent recusare: quemadmodum etiam Socrates faciebat.

Eorum quoque qui minora sua dicendo efficiunt, duo sunt genera: alij enim clariora & quæ fastum aliquem possent præ se ferre, recusare consueuerunt: elegantioresque, id est, humani ac modesti videntur: quippe qui non gloriam aut lucrum appetere, sed importunitatē ac fastum euitare velle videantur.

† alijs legitur
uersutē glo-
riof.

Qui autem parua & manifesta dissimulant, † uersutē delicati dicuntur, & contemnendi sunt. adde quòd hæc arrogantia interdum videtur: vt Lacedæmoniorū vestitus. nam tam excessus, quàm nimius defectus ad arrogantiam spectat. qui verò moderatè dissimulatione vtuntur, eaq; dissimulant, quæ non nimis sunt aperta, atq; ante oculos posita elegantes videntur.

Alij quælibet vel parua & aperta dissimulant, quos uersute delicatos vocat, seu uersute gloriosos, græcè βαυκο πανούργους. βαυκο enim delicatū, molle, iucundum antiquis dicebatur, sumptū uerbum à luxurioso quodam Ionicorū calceorū genere mulieribus accommodatorū, qui βαυκιδες nuncupantur: de quibus mentionē facit Aristophanes in ea fabula quam sacra Cereris celebrantes inscripsit. Clitarchus σμυδρ, id est, gloriosum interpretatur. parua enim de se negant huiusmodi homines fraudulenter ac malitiosè, vt magna sibi arrogant, maioremq; de se opinionem in audientium animis relinquunt: vt arrogantes potius q̄ dissimulatores esse censendi sint: quemadmodum etiam Lacones qui uilibus admodum uerbis ac breuibus vsq; ad genua pertingentibus uti consueuerant: de quibus tradit Xenophon. id enim facere uidebantur, vt frugalitatis ac continentiae gloriam aucuparentur: unde merito Comædiæ eos carpunt: vt Plato in Legatis.

Gaudes, inquit, credo quòd eum curaris supplantarier

Barbatulum, Sparticomum, sordidimanum, lacernitrahā.

nimia enim hæc abiectio ac uilitas ostentatio potius quædam erat, atque arrogantia.

Ac ueraci quidem arrogans magis opponitur, peior enim est.

Magis autem mediocritati aduersatur arrogantia quàm dissimulatio, propterea quòd peius est atque odiosius, cum se ipsum effert aliquis, quàm cum deprimat. illud enim prauum, modumque excedentis: hoc probi hominis esse ac modesti uidetur.

De facetudine & eius extremis.

Cap. VIII.

Cum autem in uita requies etiā quædam sit, in qua homines ioco utantur: uidetur etiam hic esse congressio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & ut oportet, & audiendi. differētia quoq; in eo erit, ut & inter tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ excessum etiam esse mediū, & defectum perspicuū est. Qui igitur ridiculis excedunt, ut scurræ esse atq; importuni videntur: qui ridicula penitus affectant, adeo ut studeant potius risum mouere, quàm honestè loqui, doloreq; eum non afficere quæ cauillantur. Qui autē neq; ipsi quicq; ridiculi dicunt, neq; alios dicentes æquo animo patiuntur, rustici & duri sunt. At qui aptè ac moderatè iocantur, faceti ac uersatiles dicuntur, quasi ad uersionē apti, morū enim huiusmodi esse videntur motiones: atq; ut corpora, ita etiā mores ex motionibus iudicantur. Quoniā uerò ridiculum admodū redundat, & plariq; sunt qui iocis delectantur & cauillis magis q̄ deceat: effectum est, vt scurræ quasi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex iis quæ diximus, manifestū est. Huic autem medio habitui congruit etiam urbanitas seu dexteritas. urbani uerò est ac dexteri hominibus talia dicere & audire, qualia probo atq; ingenuo conueniunt.

Duz

Duz ante dictæ uirtutes & ea quæ amicitiae similis est, quam conuersatricem appellauimus, & ueracitas circa omnes tā in uita quàm in uerbis congressiones munus suum exercent: hæc de qua nunc agit, circa partē quandā uitæ uersatur. Cum enim probus uir in assidua seriarum rerum tractatione occupatā mentem habeat, requie aliqua ac recreatione interdū indiget: ne diuturna defatigatione oppressum ingenij sui acumen obtundatur, more arcuū, qui si semper intenti relinquatur durum illud suū robur amittunt, laxiq; & inuiles euadunt: iccirco iocosa quædam mediocritas extitit, quæ animos ingenua urbanitate aliquantulum relaxaret: atque ita alacriores postea ad serias res obeundas remitteret. quæ facetudo seu ut uerbum ex uerbo exprimamus, apta uersatio, id est & ἁπλοῦς appellatur: eo quòd faceti dicendo iocis & salibus faciunt eam rem & repræsentant, quam imitantur: atque id non rusticè, sed urbane atque aptè: ut oratio ipsorum quasi motio quædam animi numerosa, ac gestus quidem concinnus atq; ad uersionem aptus, id est εὐρηστικός esse uideatur. sicut enim ex motione & gestu aptitudo corporis dignosci cōsueuit, agilēne sit, an lentum, sanū an ægrū, validū an infirmum: ita ex facetis iocis quasi aptis motionibus quibusdā ac gestibus animi elegantia, & concinnitas agnoscitur. unde hæc mediocritas quia aptè & accomodatè ad unamquæque rem uertitur, non solū εὐρηστικός, id est apta uersatio & agilitas à Græcis nominata est: sed quandoque etiā ἀδελφότης hoc est dexteritas & urbanitas dicitur. debet enim qui aptè iocari uult, dexterè & urbane id facere: id est id studere, ut non solum neque alium quempiam offendat, neque eum in quem cauillis & salibus utitur, uerū etiam oblectet, voluptateque afficiat. non enim idē est dolore nō afficere & oblectare: latius enim illud manat: qualia item oportet, & dicat, & audiat: neque semper, neque ubique, neque apud omnes dicat: sed temporis, loci, personæ rationem habeat, cæterorumque omnium quæ ad uirtutes absoluendas requiruntur.

Quædam enim sunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à seruilis, & item eruditi ab ineruditi ioco distat. Id quod ex comædijs ueteribus & nouis licet unicuique perspicere: illis enim uerborum obscœnitas, his obscœnitatis suspicio tantum risum faciebat. Hæc autem in honestate non paruam habent differentiam.

Alius est iocus qui conuenit ingenuo & libero homini, alius qui seruili & ignobili, alius item qui eruditum, alius qui ineruditum decet: id quod ueterum & nouarum comædiarum exēplo declarat. qui enim ueteres comædijs scripsere, omnia suis uerbis explicabant, risumque obscœnitatis dicendi captare consueuerant. nouarum autem auctores modestius atque honestius se gesserūt, risum censentes non turpitudine, sed suspicione, id est latenti aliqua significatione, & allusione, nō manifesta expressione esse faciendum: quippe cum non parum intersit, ad elegantiam & honestatem aperte ne exprimas quæ turpia sunt, an latenter innuas ac significes.

Utrum igitur ea re definiendus est aptus cauillator quòd ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an quòd molestia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? in hoc quoque nullam certam definitionem admittit aliud enim alij & odiosum & iucundum esse consueuit: quocirca talia etiā audiet: nam quæ quisque audire patitur, eadem quoque facere uidetur. sed non omnia faciet: cauillum enim conuicium quoddam est. legū latores autem cum nonnulla conuicia prohibeant, debebant fortasse cauilla etiā ueritare. Elegās igitur & ingenuus quasi sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidem medius est, siue urbanus & dexter, siue facetus appellandus sit.

Quoniā, sicut superius etiam dixit, morales hæc uirtutes in particularibus uersantur, nihilque de eis sigillatim defini certo potest: iccirco merito uera re definiendus facetus sit, dubitat iocandione ut eruditū uirum decet, an non molestando audientes, aut etiam delectando. licet enim opus sit fortasse, ut diximus utraque hæc habere eū qui iocis ac salibus uti aptè debet: utrum tamen magis faciendū sit, difficile est definire, cum id ab audientium persona depēdeat. non idem enim est iucundum aut molestū omnibus: fieri enim potest, ut bene quis & ingenuè facetiis utatur, ob rusticitatem uerò eorum qui audiunt, non modo non delectet, uerum etiam offendat ac molestiam afferat: ut nisi personæ rationem habeat apud quam vel in quam dicit, talia etiam auditorus esse uideatur, qualia dixerit: talia enim unusquisque audire patitur, quæ facit non faciet igitur omnia faciet: id est non qualibet utetur dicacitate, & quomodocunq; dicacitas siquidem & cauillatio nisi modum

* βωμολό-
χοι.

modū seruet, conuiciū est. conuiciū autē non omne legibus permittitur, nisi quod citra contumeliam insignem aliquam sit: ut hoc modo cauilla etiam quæ turpitudinē & contumeliam præ se ferunt, interdīta quoque esse debuerint. At qui rectē cauillaturus est, iocisque vsurus, omnia hæc cauebit: sibi que ipse erit lex, præscribet que quid, apud quos, in quos, quando, quomodo iocādum sibi sit, aut non iocandum: ut in omnibus seruet mediocritatē.

Scurra autem cum superetur ridiculis, neque sibi neque aliis parcat, modo risum moueat: eaque dicit, quorum nihil elegans diceret, nonnulla autē ne audiret quidem.

Hanc mediocritatem qui excedit, βωμολόχος à Græcis, id est aripeta dicitur: quod quidem nomen tam de auibus quibusdam auidiōribus propriè sumebatur, quæ aris circumuolabant, ut reliquias aliquas ex sacrificiis raperēt: quàm de hominibus infimæ sortis qui aris assidebāt, aliquid que à sacrificantibus adulando mendicabant. postea ex similitudine trāsata ad hos appellatio est, qui cauillari student quomodocunque, ac risum mouere ij non dissimili admodum ratione scurræ nuncupantur, quasi sequurras dixeris: eo quod genus hoc hominum oblectandi causa risumque faciendi sequi ditiores soleat. Hi igitur nullum alium scopum habent, quàm risum excitare, etiam si omnes cauillis suis dolore affecturi sint, neque sibi parcentes, neque aliis, siue amici fuerint, siue inimici: adde quod ne à diis quidem abstinent interdum: id quod in antiquis comœdiis videre licet: ubi tam homines quàm dii promiscue scurrili acrimonia perstringuntur. sed apud vulgus tamen quia plerique risui nimis dediti sunt, ludoq; & ioco vacant, scurræ faceti appellantur.

At rusticus est ad huiuscemodi consuetudines ineptus: cum enim nihil ipse conferat, * omnia ægrè accipit. Ac requies sanè & iocus in vita esse necessaria videntur. Tres igitur hæc quas diximus mediocritates, in vita sunt: quæ in verborum omnes, actionumque quarundam communitate versantur: in quibus illud interest, quod vna circa veritatem, reliquæ circa iucunditatem consistunt: ex iis verò quæ circa voluptatem sunt, altera in iocis, altera in reliquis vitæ congressionibus locum habet.

Alij sunt qui deficiunt: qui nulla in re iocum adhibendum censent, si que aliquis id fecerit, stomachantur, ac ferre non possunt, insuauēs prorsus, atque agrestes homines: vnde etiam dici agrestes ac rustici consueuerunt.

De verecundia.

Cap.

IX.

DE verecundia autem quasi de virtute aliqua dicendū non est: affectus enim magis esse quàm habitus videtur: quippè quæ timor quidam infamiae esse definiatur, existatque nō secus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubescunt siquidem qui pudore afficiuntur: qui mortem timeant, pallent: ut corporea vtraque esse videantur: id quod affectionis magis quàm habitus est. At non omni ætati affectus hic conuenit, sed iuuenili tantū. nam qui ea sunt ætate, oportere esse verecundos existimamus: propterea quod cum ex perturbatione viuant, ob idque in multis peccent, à verecundia peccare prohibentur. ac iuuenes quidem qui verecundi sunt, laudamus: senioem, quod sit pudibundus, laudauerit nemo. nihil enim eum quicquam agere debere censemus, in quo pudor cōsistat. nam pudor probi viri esse nullo pacto potest, cum ob malas res exoriatur. neque enim agendæ res eiusmodi sunt. Quod si alia sunt re vera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim agi debent.

Non esse habitum verecundiam ex definitione ostendit, ex eoque quod accidere circa ipsam consuevit: sicut enim timor afficit corpus, ita etiam verecundia: tam enim in timore, quàm in verecundia corporis color immutatur. id quod eam esse affectionē indicat: atq; ideo inter virtutes minimè reponendā. ut si etiam duplicè eam esse dicendū sit, ut Homerus & Hesiodus inquit, laudabilē alteram, alteram vituperabilem: non nisi iuuenili ætati tamen ita quoque cōuenire debeat.

nihil enim agere senem decet, ob quod possit erubescere: siue re, siue opinione turpè aliquid sit: re vera, ut intemperanter agere: opinione, ut comedere in foro, atque eiusmodi quæ non ex se, sed anticipatione hominum & insulto esse turpia videntur. sed vtro modo fuerit turpè quippiā, à probo viro similiter cuitandum est, ac non agendum.

Quare minimè est erubescendum: prauī nanque hominis est, esse eiusmodi, ut turpè aliquid agat. ita verò esse affectum, ut si turpè quid egeris erubescas, ac propterea probum te esse existimare, absurdum planè est. nam ex iis quæ sponte agimus, verecundia existit: probus autem vir sponte nunquam male aget.

Nam etiam si eorum esset pudor, quæ non facta, sed faciendā essent turpiter, ad probum virū nullo pacto posset pertinere. prauus enim est, ut inquit, etiam ille qui est talis, ut turpè aliquid acturus sit. Quin etiam absurdum videtur dicere probum hominem esse verecundum, propterea quod eiusmodi est, ut vel si aliquid mali inuitus egerit, vel si ipsi turpè quippiam extrinsecus contigerit, pudore afficiatur: pudor enim ex iis quæ sponte agimus, euēnit, non quæ inuiti: probus autem vir nunquam sponte turpiter quippiam aget.

Quocirca verecundia ex conditione probata res est: si enim ageret, erubesceret. at hoc circa virtutes minimè contingit. si verò impudentia malum est, & cum quis turpia agere non rubore suffunditur, nihilo magis bonum est existimandum cum quis turpia agendo erubescit. Sed neque continentia, virtus est, sed quoddā aliud mistum: de qua posterius pertractabimus, Nunc de iustitia dicamus.

Cum in secundo libro verecundiam dixerit non esse quidem virtutem, sed affectionem tamē quandam laudabilem: nunc eam videtur quodam modo vituperare, cum à probo viro esse prorsus alienam demonstrat. ex conditione enim bonus & laudabilis affectus est verecundia, non per se ac simpliciter: nam si ageret tale quippiam probus vir, erubesceret: non aget autem: quare neque etiam erubescet. Perinde autem est verecundia ex conditione & suppositione bona, sicut materia est necessaria: nō absolute scilicet & simpliciter, sed si statuatur aliquid & supponatur: si enim fuerit ferra, ferream eam esse necesse est. quemadmodū igitur illic necessitas materiæ: ita hic verecundia probitas ex conditione demonstratur. quæ res cum minimè virtutibus conueniat quippè quæ ex sese expetendæ sunt atque amplectendæ, non ex conditione aliqua: verecundiam non esse virtutem manifestum est. Quod verò inquit, etiam si impudentia & non verecundari cum turpiter aliquid egerimus malum sit, non propterea sequi, ut bonum sit, cum turpiter agendo erubescimus: licet id velit significare, ut nō ob turpia nō erubescere, sed agere turpia esse malum intelligamus: quandam tamen habet dubitationem. nam tolli hoc modo videtur, quod malo est contrarium, si plura sint contraria, & medium aliquod inueniatur, id esse vel bonū, vel malum: si nullum sit medium, id omnino esse bonum. ignauiae enim quæ malum est, alterum ex contrariis est bonum, fortitudo: alterum quæ est audacia, malum. morbo autem, quod malum quidem etiam ipsum est, non habet tamen medium: sola aduersatur sanitas, quæ bona est. Idem esse circa impudentiam debet: nam si alterum contrarium est malum, quæ est pauiditas, qua fit, ut propter omnia & apud omnes verecundentur aliqui: alterum, id est verecundia, bonum est. In quibus enim est excessus & defectus, in iisdem esse quoque mediocritatem necesse est: est autem circa eundem affectum excessus & defectus, excessus impudentia, defectus pauiditas: verecundia igitur circa eundem erit mediocritas: quæ quidem, si illa sunt vituperanda, laudabilis esse merito videri debet. Sed solui hoc potest ex eo quod dixit, ex conditione esse bonum verecundiam: nam cum turpia agere malum sit, qui verecundaretur, si turpia ageret, elegans est ac moderatus: reliqui vtrique prauī. nam impudēs non solum ob facta turpiter non erubescit, sed etiam est talis, ut si ea ageret, nullo pudore afficeretur. pauidus autem propter omnia, etiam si turpia non sint, verecundatur. Fortasse etiam ita dicendo ostendere vult, non ob actionem rerum malarum tantum existere verecundiam, sed ob alia etiam nonnulla. nam sicut agere quid turpiter prauī hominis est: ita est probi ubi egerit, si agere tamen posset, verecundari: neque id ob facta solum, quæ cum conditione intelligenda sunt, sed ob alia complura. verecundia enim timor infamiae esse definitur: at infamia nō tam ex turpibus actionibus oritur, quàm ex iis quæ natura licet non sint turpia, esse tamen videntur: nec tam ex agendis turpibus, quàm inspiciendis, & audiendis. nam cum aspicit, aut audit quippiā huiusmodi probus

bus vir erubescit ac verecundatur. verecundia autem à pudore in euidetur differre, quòd pudor ob perpetrata mala euenit: verecundia timor est infamiae ob turpium suspensionem. Videturq; hic Aristoteles à verecundia quam αἰδέω appellat, ad pudorem, id est αἰσχύνην transiisse: atque ita de pudore intelligendo affectionem hanc neque probo viro conuenire, neq; esse laudabilem demonstrasse. sic etenim ex conditione & suppositione bona est verecundia, non ex se, & per se, & quatenus est verecundia, sed quatenus pudor intelligitur: si enim turpiter quid agatur, pudor consequitur, id est αἰσχύνη: at pudore affici est etiam verecundari, quod αἰδέσθαι dicunt, non autē e contrario. Ita fit, vt verecundiam probitas necessario consequatur. Cum verò in secundo libro neque verecundiam neque indignationem esse virtutes dixisset, sed affectus quosdam tamen laude dignos qui in mediocritate consisterent: hic de verecundia paulo accuratius pertractauit: de indignatione autem nihil amplius adiunxit. De continentia satis habet in praesentia id monere: neque ipsam esse virtutem: de ea enim & tolerantia & mollitie posterius, id est in septimo libro diffusius disputaturus est. nam sequens totus totam de iustitia* absoluet pertractationem.

QUARTI LIBRI FINIS.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER QVINTVS.

CVM MICHAELIS EPHESI

EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

In hoc quinto Moraliū Nicomachiorum libro propositum Aristotelis est de particulari iustitia, ac iure, quod ei affine, cognatumque est, oppositisque his iniustitia & iniuria differere. Duplex enim iustitia est, altera, quæ est vniuersa virtus: altera, de qua nunc agitur particularis, quæ à prudentia, fortitudine, temperantia distincta cardinalium virtutum quaternione absoluit. illæ enim tres præterquam quòd iustitiæ etiam ipsæ appellantur, priuatim tamen singulæ proprium nomen sortitæ sunt: hæc autem præter iustitiæ nomen peculiari nullo alio vocabulo insignita est. sed sicut ille Olympicus victor neque Socrates, neque Plato, neque Aristides dicebatur, sed communi omnium hominū nomine homo nuncupari consueuerat: ita præsens hæc virtus communi vniuersalis iustitiæ appellatione iustitia dicitur. cuius quidem duæ sunt partes distributiua: altera: altera emendatiua. De quibus vtrisque tunc latius explicabimus, cum eò peruenerimus, vbi diuinus* etiam ipse Aristoteles de iisdem pertractat.

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti. Cap. I.

DE iustitia & iniustitia considerandum est, circa quales actiones versentur. qualis item sit mediocritas iustitiæ: & ius etiā quorum sit mediū.

Quoniam vnus & eiusdem considerationis & scientiæ est contraria contemplari, vt musicæ consonum, & dissonum: arithmetice par & impar: & reliquarum simili modo: estque iustitia iniustitiæ contraria, & ius item iniuriæ: consentaneum rationi est, ne dicam necessarium, de vtrisque circa quales actiones versentur, spectare. Sicut enim fortitudo & ignauia circa timores & fiducias quæ in bello existunt, versabantur: temperantia & intemperantia circa voluptates & dolores quæ tum ex maris & fœminæ commistione, tum ex ciborum & potuum sumptione percipiuntur, ita & proposita hæc iustitia & iniustitia circa æquum & iniquum munus suum exercent: quemadmodum progrediendo declarabit. Actiones autem appellat hic & iustam distributionem, quæ ratione fit geometrica, & iniuste factorum correctionem non geometrica, sed arithmetica proportionem constantem: quarum differentiam suo loco dicemus, vbi scilicet de ipsis in hoc ipso libro Aristoteles ager. Qualis autem mediocritas, id est quarum rerum sit mediocritas iustitiæ: quandoquidem virtutes esse mediocritates demonstratum est: & quorum medium ius sit: est enim, vt ostendat, iustitia excessus & defectus mediocritas: ius autem medium pluri, & paucioris.

Hæc

Hæc autem consideratio eadem docendi via progrediatur, quâ vsi in superioribus etiam fuimus.

In principio quoque primi huius moralis disputationis libri dixerat non omnia exactam posse demonstrationem admittere, quæ videlicet ex iis constat, quæ per se insunt rebus, quatenus ipsæ res sunt: nunc etiam idem hic repetit non iisdem quidem verbis, sed eiusmodi, quæ eandem vim habent ac si diceret: non aliter posse cum qui de iustitia differit, rationibus progredi, nisi ex iis sumptis quæ & pluribus modis, vt dixit etiam illic, & plerumque eueniunt: ex iis item quæ vel omnibus videntur, vel sapientibus. vnde etiam incipit ab iis quæ videntur in hunc modum subiungens.

Videmus igitur omnes eiusmodi habitū appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iuste agunt, voluntque iusta: iniustitiam quoque simili modo: ex quo iniuste agunt, & volunt iniusta. Iccircò etiam à nobis vt in figura hæc statuatur.

Hæc ratio, quæ iustitiam inquit esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere non definitio, sed descriptio est existimanda: fieri enim non potest, vt ea quæ multis modis dicuntur, cuiusmodi esse iustitiam posterius explicabit, vna ratione ac definitione notentur. propterea etiam infert, vt* in figura hæc statuatur, id est vt in descriptione iustitiæ hæc sit.

Neque enim in scientiis & facultatibus, & in habitibus idē est modus. nam facultas & scientia eadem cum sit esse contrariorum videtur: habitus autem contrarius contrariorum esse nullo modo potest. verbi causa, ex sanitate contraria minimè aguntur, sed salubria tantummodo: quippe cum sanè quempiam incedere dicamus, cum ita incedit, vt sanus.

Habitus hic proprie virtutes appellat à scientiis & facultatibus eas distinguens: nam scientias quoque alibi habitus vocari nemini dubium est. Cum autem dixerit iustitiā esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere: nunc causam subiungit, cur in hac descriptione non absolute ita dixerit habitum esse, ex quo homines iusta agunt. sed apposuerit [volunt]: perinde ac si in hunc modum diceret: propterea à apposui [volunt] vt iustitiam ipsam à scientiis & facultatibus separarem: quæ non in eo quòd volunt homines agere, naturā suam habent, sed in eo quòd possunt. qui enim medicinæ scientia præditus est, etiam si nolit sanare, medicus nihilominus & est & dicitur: simili modo qui rhetoricam facultatem callet, orator est, quamuis aut ius negligat & iniuriam defendat, aut pro vtrisque dicere iure & iniuria æqualiter possit. iustus autem is est, non qui potest iusta agere, nam iniustus quoque id potest: sed qui vult. is autem vult, qui habitu antedicto præditus est. Verū qua de causa & medicum dicimus tam salubria quàm cōtraria agere posse: & dialecticum eodem modo, & oratorem in vtrāque partem versari? quia scilicet scientiæ hæ & facultates eadem contrariorū sunt: earumque natura haud eiusmodi est, vt alterum ex oppositis & possint & velint demonstrare, sicut iustitia sola iusta agere & potest & vult: sed apparatus omnem, voluntatem, essentiamque in eo habent, vt opposita aggrediantur: quod tamen de oratoria & dissertatrice facultate id est rhetorica & dialectica, non de medicina dictum esse intelligatur, eius enim, id est medicinæ essentia in cognoscendis oppositis, non etiam pertractandis consistit. facultates enim seu potestates dissertatoriam, & oratoriam vocat: musicam & medicinam scientias: quarum in contrariis cognoscendis munus versatur. Habitus autem non virtutes animi tantum, sed omnes tā animi quàm corporis virtutes, & vitia etiam appellat. nam virtutes quæ habitus dicuntur, non versari easdem circa contraria ex sanitate euidenter ostendit, quæ virtus corporis est. salubria enim tantum à sanitate efficiuntur, non autem morbosa etiam: sed morbosa à morbo fiunt sanitatis cōtrario, à quo salubria fieri nullo modo possunt. ille enim sanè incedit atque ambulat, qui sanitate est præditus, quomodo nunquam morbo affectus ingredietur: sic qui iustitiam habet, ad sola iusta: qui iniustitiam, ad sola iniusta agenda idoneus est: neque vlla ratione vel ille iuste, vel hic iniuste, quoad videlicet talis fuerit, se gerere vnquam poterit.

Sapè quidem contrarius habitus ex contrario, sapè item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur. nam & si* bona corporis habitudo fuerit nota, mala* quoque habitudo innotescet: & ex benè habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine vicissim corpora ipsa quæ benè affecta

*κατατελει-
αι λόγου.

*ὡς ἐν τῷ

ἄφ.

*δαιμόνιος

*εὐεξία.

*καχεξία.

affecta sunt, sunt manifesta. si enim bona habitudo carnis densitas est, necesse est ut & mala habitudo raritas sit carnis, & quod bona habitudo est affectum, spissitudinem in carne efficiat. Sequitur autem plerunque, ut si vnu multis modis dicitur, alterum quoque dicatur: ut si iustum, etiam iniustum.

Cum ostendere velit iustitiam multis modis dici, alteramque esse ut genus, alteram ut speciem alij enim vniuersalem iustitiam fortitudinis, cæterarumque trium virtutum genus, alij non genus sed totum esse affirmant: hoc igitur demonstraturus præparat prius nonnulla quibus ad huiusmodi demonstrationem vtatur, ex habitu inquiring contrarium contrarium sæpe agnosci. ut, si quis bonam corporis habitudinem carnis esse densationem cognorit, idem malam habitudinem esse carnis rarefactionem non ignorabit. neque tantum ex contrario habitu contrarius innotescit, sed etiam ex iis quæ subiecta ipsi sunt, ab eoque informantur: & vicissim ex habitu ipso res quæ ab eo sunt affectæ, perspicuntur. Aduertendum autem est, cum dixerit contrarium habitum ex contrario agnosci, recte admodum atque accurate [sæpe] adiunxisse: ut significaret scilicet ut plurimum id contingere, non semper tamen. cum enim diligere multis modis dicatur, ut in topicis dictum est, contrarium eius odisse vnam habet significationem: ut in his alterum ex altero agnosci minime possit. nam diligere & amare significat, & διαλέγειν, id est dislegere & disicere: priori significatione odisse est oppositum, secundo nequaquam melius tamen ex verbo græco quod est φιλέειν cognosci hæc diuersitas potest. significat enim φιλέειν tam animo aliquem amplecti & amare, quam labijs excipere, id est osculari: cuius secundo significato nullum contrarium reperitur: priori odisse contrarium est.

Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis videtur. sed quia proxima ipsarum cognominatio est, latet, nec sicut in iis quæ procul distat, magis apparet. magna enim in forma differentia est. ut clauem æquiucocè dici manifestum est, & eam quæ collo animalium subiacet, & eā qua fores clauduntur. Sed sumamus quot modis iniustus dicatur.

Causam hic affert, cur cum iustitia multis modis dicatur, eius tamen æquiucocatio non admodum pateat. atque inquit propterea id accidere, quia eæ quæ iustitiæ nomen suscipiunt, proximæ inter se sunt, magnaque inter se affinitate & similitudine coniunctæ. æquiucoca enim ea quæ longè à se mutuo distant, non obscura sunt: sed esse æquiucoca manifestè cognoscuntur: ut Alexander rex, & Alexander Aristotelis interpretis: ut clavis qua clauduntur ostia, & subiacens collo animalium os iuguli, quod clavis etiam ipsum appellatur: ut demum cætera quæ ex fortuna quadam idem sortita sunt nomen. at quæ iuxta sunt, ea verò non in solo nomine, sed in re & natura etiam videntur conuenire. sunt autem propè, entia quæ vocantur, motiones, bona, iustitiæ etiam ut declarabimus. Nam ex iustitiis altera de omnibus virtutibus dicitur, altera huic tanquam species supponitur: ut tanquam generis & speciei earum æquiucocatio sit, quæ obscura est: quippe cum species generis sui definitionem admittant. Quatenus igitur ea quæ ut species sumitur, idem nomen habet, quod altera: in eo æquiucocæ sunt. nam eiusdem nominis non idem, sed vtriusque diuersum est significatum. Idem de iniustitia dicendum est: sicut procedente disputatione clarius patebit. multis modis autem dici iustitiam demonstraturus, ab iniustitia incipit, immo ab iniusto: notius enim est iniustum multis modis dici, quam iniustitiam. sed si iniustus multifariam dicitur, etiam iniustitia, si iniustitia, iustitia quoque dicatur necesse est. nam ut plurimum, sicut superius dictum est, si alterum ex contrariis multipliciter dicitur, sequitur ut alterum quoque eodem modo dicatur.

Videtur igitur iniustus is esse, qui & illegitimus, & *pluris vsurpator, & iniquus est: quare iustum quoque esse & legitimum & æquum patebit. Ius ergo etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria contra illegitima & iniqua.

Cum iustitia esse mediocritatem dixerit, hic non solum eam esse mediocritatem, verum etiam quarum rerum sit mediocritas, ostendit, rationemque in hunc modum colligit: iniustus est illegitimus. illegitimus est pluris vsurpator: pluris autem vsurpator, quem Græci πλεονέκτην dicunt, est iniquus: iniustus igitur est iniquus. quare etiam iniuria ipsa iniqua est. iniquum autem plus & minus continet, ac de vtriusque his *denuncupatur. si ergo iniuria est iniqua, ius est æquum: & si iniuria est & plus & minus, ius pluris & minoris medium erit, & iustitia mediocritas: id quod virtutis

tis indicium est ac nota. in secundo enim virtutem habitum esse dixit, qui in mediocritate quantum ad nos spectat, confisteret. At iniustum esse iniquum, & nunquam æquum & medium eligere, sed in bonis plus, in malis minus semper sibi sumere perspicuum est ex iis quæ vsu venire quotidiè solent: nam cum vel pecuniarum vel honoris distributio aliqua faciendâ est, maiorem semper sibi partem attribuit: cum multa aliqua soluenda, aut tributum, aut quippiam aliud ex iis quæ non habemus ac vitare consueuimus, omni ratione nititur ut vel nihil, vel parum admodum expendat, & conferat. atque ita ex bonis plus, ex malis minus eligit, ac sectatur: eligitque minus malum, non tanquam malum, sed tanquam bonum. nam minus malum si ad maius malum comparatum fuerit, esse quodam modo bonum videtur. nam loco decem numerorum vnum soluere, quasi bonum eligit. Ius igitur legitimum & æquum, iniuriam illegitimam & iniquam esse manifestè iam patet.

Nam quia iniustus etiam est pluris vsurpator, circa bona non omnia verfabitur: sed circa ea tantum in quibus fortunæ prosperitas & aduersitas consistit. quæ semper quidem absolutè ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen non semper bona euadunt: homines autem ea optant, ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, ut quæ simpliciter sunt bona, sibi ipsis quoque bona essent: & eligere ea quæ sibi ipsis bona sunt.

Quia iniustum pluris vsurpatorem esse dixerat, circa non omnia bona eum eiusmodi esse ostendit. neque enim is aut medico medicinæ peritior, aut oratore facundior, aut musico in ea arte præstantior euadere studebit, atque in his quoque rebus plus volet vsurpare: sed circa illa tantum bona versatur, quæ sunt simpliciter, id est suapte naturâ quidem bona, prauis tamen & improbis non bona euadunt. Simpliciter autem bona sunt sanitas, diuitiæ, pulchritudo, nobilitas, principatus, quæ suâ naturâ bona cum sint, malis sunt mala: quippe cum improbis contraria his, id est deformitas, morbus, paupertas, & similia longè meliora sint, atque vtiliora. Posteaquam autem pluris vsurpatorem circa ea versari dixit, quæ sunt absolutè bona, quænam hæc sint, subiungit: ea esse inquiring simpliciter bona quæ optare à diis homines solent: optare autem eos ut ditescant, ut valeant, & cætera huiusmodi. hæc igitur esse absolutè bona. sed quia in hoc plerunque homines peccant, dum sibi hæc precantur, atque optant, quæ quandoque mala ipsis efficiuntur: iccirco errorem hunc corrigens, non optandum esse, inquit, ut hæc consequamur, sed illud à diis precandum, ut bona hæc nobis bene vertant: id est si sani, si diuites, si pulchri fuerimus, ut sanitas, diuitiæ, pulchritudo felices nobis faustæque sint, neque in detrimentum, aut dedecus aliquod nostrum euadant.

Quoniam iniustus non semper plus, sed in iis quæ simpliciter mala sunt, minus etiam eligit. sed quia minus de malis esse quodam modo bonum videtur, in bonis autem est *pluris vsurpator: propterea pluris esse vsurpator videtur. est item iniquus: hoc enim continet, & commune est: nec non illegitimus. legum enim transgressio: id est iniquitas omnem iniustitiâ continet, estque omni iniustitiæ communis.

Cum pluris vsurpator dicatur qui ex bonis plus habet, iniustus verò in malis minus habere semper conetur, ut dictum est: quia tamen minus de malis comparatum ad maius rationem boni obtinet, in eligendis etiam minoribus malis iniustus plus esse vsurpator dicitur. Quod verò inquit [hoc enim continet, & commune est] perinde est ac si dicat: hoc autem iniquum ad plus & minus commune est, & vtrunque in se continet & complectitur.

Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus verò iustus est: omnia legitima esse quodam modo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legum latrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus. leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel communiter omnibus conferunt, vel optimis quibusque, vel *principalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atque ita vno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes ciuili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus est, ut non deserere ordines, non fugere, non abiicere arma: & id quod est

*πλεονέκτης, de quæuoce uide. Annot. prior. D. Bud. in Pandectis.

*κατηγορεύεται. i. dicitur, & attribuitur.

*πλεονέκτης.

*κατηγορείται.

est temperantis, vt non committere adulterium, non contumeliose se gere-
re: & id quod est mansueti, vt non verberare, non maledicere: simili mo-
do quoque secundum alias virtutes & vitia alia iubet, alia prohibet. ac recta
quidem lex est, quæ rectè: mala, quæ tumultuariè posita est.

Cum ostenderit iniustum esse iniquum, & iustum æquum ad probandam differentiam iusti qua-
tenus est & legitimus, & æquus, progreditur: quisque sit iustus legitimus, declarat. sumit enim id
quod legitimus videlicet sit, ex eo quod iniustus est illegitimus. si igitur legitimus est iustus, patet
legitima omnia quoque esse iusta. additur autē particula ea [quodā modo] propterea quod nō ex
ea quæ propriè dicitur iustitia, legitima omnia sunt iusta, sed ex ea quæ communis est, & vniuersa
lis. nam quatenus quis legibus obtemperans ea agit, eatenus & qui agit est iustus, & iusta sunt quæ
aguntur: per se autem non sunt iusta, sed vel temperantia, vel fortia, vel mansueta, vel cuiuscunque
alterius virtutis. leges enim de omnibus quæ ad virtutes spectant, solent præscribere eius habita-
ratione, vt præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari enim statu communē
omnium vtilitatem spectat: in optimatum administratione id quod optimis quibusque conducit:
in republica seu censu facta administratione, & cæteris omnibus, quod confert iis qui principa-
tum obtinent. Moralis siquidem & ciuilis virtus cum de virtutibus vtræque tractent, solo scopo
ac sine inter se differunt: moralis enim rationes omnes suas eō dirigit, vt singulos quosque virtuti-
bus instruendo excolat, ac cōponat: ciuilis, vt ciuitatem totam regat: quod facere sine virtutibus,
earumq; operationibus nullo modo potest. qui igitur his obtēperat, legitimus est & iustus. quare
quod legitimum est, est iustum. Quin etiam omnia quæ secundū virtutem sunt, felicitatis, partiū-
que eius effectricia sunt, & cōseruatricia: partes autem felicitatis sunt virtutes, earumq; operatio-
nes, quibus constat felicitas: iustum igitur felicitatem, partesq; eius & facit & cōseruat. sed for-
tasse felicitatis partes non virtutes solas appellat, sed omnia & animi, & corporis, & externa etiam
bona, ex quibus omnibus Aristoteles constitui ciuilem felicitatem vult. nam contemplatiuam ex
his minimè constare, in decimo huius operis libro postea cognoscemus. Cum dixisset igitur vno
modo dici iusta ea quæ felicitatem & partes eius efficiunt, vt significaret non de omni id felicitate
intelligi debere, adiunxit communitati & societati ciuili]. legumlatores enim, cum de iis quæ
ad virtutes pertinent, leges sanciant, non id spectant in ea re, vt de virtutibus simpliciter atq; ab-
solutè considerent, & quæ sit vniuscuiusque ipsarum natura & essentia tradant: sed vt communi
ciuiū vtilitati consulant. ad hanc enim ciuilem societatem respicientes & exercere virtutes iubet,
& vetant contraria. tumultuariè autem positam legē eam appellat, id est ἀπεισχεδια μέτρον νόμου
quæ nō multa cū præmeditatione & disquisitione promulgata fuerit, sed ex tēpore & incōsulto.

* ἀθρόου καὶ
ἀμελετήτως

Atque hæc quidem iustitia virtus perfecta est: non absolutè tamen, sed
ad alterum, vt propterea sæpe iustitia virtutum præstantissima esse videat-
tur: & neq; hesperus, neque lucifer sit adeò admirabilis. adde quod in pro-
uerbium dicimus,

Iustitia in se virtutes complectitur omnes.

ac perfecta quidè maxime est, quia perfectæ virtutis est vsus: perfecta au-
tem, quia qui eam habet non solum secum, sed cum altero etiā virtute vti
potest.

Virtus perfecta tribus modis dicitur. nam & fortitudo sola moralis perfecta virtus vocatur,
quæ cum prudentia & recta ratione maxima pericula in bellis sustinet: atque id, quò à fortitudine
naturalis distinguatur, qua Achilles dicebatur fortis. Perfecta item virtus omnium virtutum colle-
ctio dicitur: quæ & simpliciter virtus, & tantum virtus perfecta nuncupatur. Tertio modo perfe-
cta virtus hæc quoque appellari consuevit, quæ circa legitima versatur, de qua nūc sermo est: quæ
quidem eadem esse cum priore videtur, id est ea quæ ex omnium collectione conflatur, vt ipse e-
tiam procedendo declarabit: id tamen interest, quod illa vt animæ habitus absolutè consideratur:
hæc quæ iustitia dicitur, ad alterum spectat. nam omnium virtutum operatio cum ad societatis ci-
uilis salutem dirigitur, ea est iustitia, quæ nunc dicitur perfecta virtus: nō absolutè quidem, sed ad
alterum, vt videlicet perduret ciuilis administratio, ac cōseruetur. Itaque patet & virtutem vni-
uersalem, & iustitiam vniuersalem essentiā & subiecto easdem esse, differre autem quadā ex par-
te. Cum enim, sicut dictum est, vt animi habitus consideratur, virtus tantum: cum vt cōseruatrix
ciuilis societatis, iustitia dicitur. quanquam in eo quoque non paruum est discrimen, quod iustitia
quoque

quoque esse perfectior videtur, quàm virtus absolutè: qui enim ea fuerit præditus, non tantum se-
cum, sed cum aliis etiam vti virtute rectè ac iustè poterit. Quia igitur ad alterum spectat hæc vir-
tus, ad constituendamque & cōseruandam ciuilem administrationem, iccirco præstantissima esse
omnium atque optima hinc ab Aristotele dicitur, ipsaque Veneris stella, quæ pulcherrima est, admi-
rabilior. Lucifer autem stellæ huius matutina apparitio vocatur, cum ante solis ortum emergit, ac
lucem affert: id est aduentantem solis lucem indicat: Hesperus seu vesper, cum post solis occasum
emicare conspicitur. non ita, inquit, admiratione digna esse Venus videtur, quamuis sit clarissima,
cum vel matutina, vel vespertina fulgens apparet: vt est iustitia hæc. ad cuius rei confirmationem
proverbialem versum adducit.

Iustitia in se virtutes complectitur omnes:

hoc est, malum omne procul à iustitia abest. est autem hic versus Theognidis, vt Theophrastus re-
fert in primo de moribus: in primo tamen moralium libro hunc eundem Phocillidi videtur attri-
buere. neque mirum esse debet: potest enim fieri, vt apud vtrunque auctorem reperiat.

Multi enim sunt, qui in priuatis rebus virtute vti possunt: in cæteris quæ
ad alium spectant, nō possunt. vnde rectè illud Biantis dictū videtur: * prin-
cipatus virum ostendet, quippè cum ad alterū iam, & in societate princeps
versetur. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus virtutibus esse alie-
num bonum videtur, quia ad alterum spectat: agit enim ea, quæ alteri con-
ducunt, aut principi, aut reipublicæ.

* ἀρχὴ ἄνδρα
ἀνδρα δειλῶν

* κοινῶν.

In contemplatiuis scientiis quarum finis in cognitione consistit, eadem est rerum cognitio, si-
ue in se res ipsæ, siue ad alia respiciendo considerentur: in virtutibus autem ac demum ciuili facul-
tate non ita est: non enim satis est in his quid agendum sit, & quid non agendum, cognoscere, sed
illud etiam addi debet, vt per quæ, & quomodo agatur quidque, exploratū habeamus: quorum co-
gnitio ab experientia videlicet petenda est. Quocirca oportet, vt si quis ciuilis futurus est, in mul-
tis ac variis negociis versatus sit, sitque multa expertus: non secus ac si vel gubernator, vel medicus
effici velit: ad quas artes consequendas præter vniuersales rationes, quæ per se solæ non sufficiunt,
singularum quoque rerum peritiā accedat, necesse est. iccirco fit, vt multi in priuatis quidem rebus
ciuili societate vti possint: verbi causa cum vxoribus, cum liberis, cum fratribus, atque huiusmodi
domesticis: cum aliis verò externis nequeant, propterea quod negociorum & cōmerciorum periti-
a non callent. Indiget igitur ciuili vltra rationes vniuersales negociorum quoque experientia:
vt medicus, vt imperator, vt gubernator, & reliqui quorum in administratione, tractationeque re-
rum opus versatur. Atque ideo virtute vti ad alios in societate, quàm secum longè est difficilius.
quod Biantis etiam testimonio comprobatur, qui principatum virum prodere dicebat. princeps e-
nim aliquorum est princeps: iccirco ad alios spectat, in societateque & communitate principatus
consistit, in qua difficilius virtutum operatio est. Ob id quoque ipsum, id est propterea quod iusti-
tia cum aliis exercetur, atque ad alios spectat: non esse eius bonum videtur qui eo habitu est præ-
ditus, sed eorum ad quorum vtilitatem & commodum omnia agit: principum scilicet, si vel re-
gnum sit, vel optimatum principatus: si populus administret, reipublicæ.

Pessimus igitur est, qui & in se & in alios prauitate vtitur: optimus autē
non qui erga se, sed erga alios virtutem exercet: quippè cum id difficile ad-
modū sit. Itaque neq; hæc iustitia pars virtutis, sed integra virtus est: neque
huic opposita iniustitia pars vitij, sed integra est vitiositas. quid verò virtus
& iustitia hæc differat, ex iis quæ diximus, iam patet. vtraque enim eadē est:
* esse tamen vtrarumque non est idem. nam quatenus ad alterum spectat, iu-
stitia: quatenus talis quidam est habitus, virtus simpliciter est.

* ὅτι ἂν εἶναι
id est Ratio
qua esse dicitur.

Non quemadmodum, inquit, pessimus est, qui & secum & cum sociis & amicis prauitate & vi-
tio vtitur: ita quoque qui & secum & cum aliis vtitur virtute, est optimus: nam qui cum aliis virtu-
tem exercet, secum etiam quodam modo id facit. Quocirca est optimus, non qui secum, sed qui
in aliorum societate, qualescunque illi fuerint, virtute vti potest. hoc autem inquit, vt hanc iusti-
tiam virtutem esse perfectam ostendat. siquidem ille est optimus, qui virtute ad alios vtitur, quod
iustitiæ proprium est. Postea subiungit hanc iustitiam quæ in legitimis versatur, non partem esse
virtutis

n

virtutis

virtutis, vt fortitudo, vt temperantia, sed esse integram, id est totam & vniuersam virtutem: hoc est non esse vnam sed omnes, neque partem sed totum. Quemadmodum verò contemplatiuus & acti- uus intellectus substantiā cum vnus & idem sit, operationibus est duplex: nam cum ea quæ semper eodem modo permanent, necessarioque sunt, contemplatur, contemplatiuus: cum ea quæ in actio- nem cadunt, & aliter atque aliter euenire possunt, considerat, consultatque vt quàm optimè succe- dant, actiuus nūcupatur: sicut etiam ille idem cū ea perferatur, quæ per se insunt discretæ quan- titati, numerarius id est arithmeticus dicitur: cum circa continuam quantitatem vertitur, terrimē- forius, hoc est geometricus appellatur: simili modo & virtus vniuersalis & iustitia hæc vniuersalis subiecto quidem & re vnum sunt, sed ratione differūt. si enim vt absolute animi habitus optimus consideretur, nihilque aliud insuper, virtus tantummodo: si autem non vt habitus solum, sed vsus quoque erga alios, iustitia dicitur.

Quid iustitia particularis, & quotuplex. Cap. II.

Quærimus autem eam quæ in parte virtutis iustitia est: est enim quedā vt dicimus. simili modo & de iniustitia ea quærimus, quæ locū par- tis obtinet: quæ quod sit, illud est argumentū, quod qui aliqua alia prauitate operatur, licet iniuste agat, nihil tamē amplius vsurpat. cuius- modi exempli causa est, qui aut abiicit scutum ob ignauitiam, aut aliquem ob acerbitatē maledictis infectatur, aut ob avaritiā pecuniis non iuuat. Quan- do autem plus vsurpat aliquis, sæpe id nullo ex talibus vitiis, at neque vni- uersis, sed prauitate tamen quadam agit, cum vituperetur, atque iniustitia. Est igitur alia quedam iniustitia, quæ tanquam pars est integræ illius & vniuersalis: item iniuria quedam, quæ in parte consistit illius iniuriæ vniuer- salis quæ præter legem est.

Cum alia sit iustitia diuersa ab vniuersali virtute, vniuersali que iustitia, quæ in ordinem forti- tudinis, temperantiæ, & prudentiæ redigitur, particularis que est, de qua in hoc libro habenda est disputatio: & similiter iniustitia diuersa ab iniustitia vniuersali: prius ostendere vult eam esse, dein de quænam ea sit, explicabit. inter quæ sita enim prius est an sit aliquid, quàm quid sit: vt in secun- do posteriorum resolutoriorum didicimus. Prius igitur incipiens ab iniustitia vniuersali diuersam, quæ particulari iustitiæ, de qua quæstio est, opponatur. sciendum autem vniuersalem iustitiam, vni- uersalem que iustum eum appellari qui omnia quæ legibus quæ legitimum, vitam que tradu- cit præceptis legum minimè obedientem. si igitur demonstratum fuerit esse alium iniustum præ- ter illegitimum, perspicuum erit esse etiam alium iustum particularem, præter vniuersalē: qui qui- dem vniuersalis iustus, vt dictum est, iustus legitimus dicitur. Esse autem sub communi iniustitia quæ est legum transgressio, aliam quandam iniustitiam in pluris vsurpatione consistentem, quæ di- uersa est ab vniuersali, sub ipsa que est, ipsius que nomine æquiuocè iniustitia nuncupatur in hunc modum comprobatur. qui alia aliqua prauitate operantur, non dicuntur pluris vsurpatores, sed iniusti, & illegitimi. neque enim qui abiicit scutum in bello, plus vsurpat quidpiam, & tamen ob igna- uiam id fecit, iniuste que egit, & præter leges: neque qui conuitiis incescit aliquem, licet etiam ipse contumeliosè ob insolentiam id agat præter legum mandata: neque qui indigenti ac petenti o- pem non tulerit, quamuis ob avaritiam & illiberalitatem ita se gerat. Si igitur omnes isti atque hu- iusmodi alij illegitimi, & iniusti, non pluris vsurpatores dicuntur: sequitur vt & pluris vsurpator ab his sit diuersus, & pluris vsurpator ab iniustitia vniuersali quedam alia sit. quemadmodum au- tem vnusquisque ex illis non ob pluris vsurpationem ea agit quæ agit, sed vel ob ignauiam, vel ob avaritiam, vel ob acerbitatem: ita neque pluris vsurpator aut ob aliquod ex antè dictis vitiis, aut ob omnia simul iniuste se gerit, sed ob solam pluris vsurpationem: quæ quidem pluris vsurpator neque est ignauia, neque avaritia, neque ira, neque demum quippiam aliud ex iis, quibus illegiti- mus effingitur. Quare pluris vsurpator ea quæ agit, ex vitio quodam alio agit, atque vsurpat. illos enim vituperamus ignauos appellando, aut illiberales, aut insolentes & iracundos, hunc autē pra- uum & pluris vsurpatorem: illos item committere iniustitiam, hunc in pluris vsurpatione pecca- re dicimus: illi igitur ex iniustitia vniuersali iniusti, hic ex particulari iniustus & est & dicitur. Atque hæc iniustitia, id est pluris vsurpator vniuersali iniustitiæ non secus subiicitur, atque igna- uia, & intemperantia, & audacia: communi que vniuersalis iniustitiæ nomine æquiuocè iniustitia appellatur

appellatur. latet tamen æquiuocatio ob id, quia vt species generi supposita est. At verò neque id obscurum est, pluris vsurpationē non ex omnibus vitiis cōflari: nam si pluris vsurpator ex omni- bus simul vitiis iniuste ageret, ex communi iniustitia operaretur: communis enim iniustitia nihil aliud est, quàm vniuersa vitiositas: si verò ex communi iniustitia operaretur, eandē esse pluris vsur- pationem cum communi iniustitia necesse esset: de omnibus que aliis, quemadmodum communis iniustitia denominaretur: dicereturque vnusquisque qui alio quolibet vitio peccat, pluris vsurpa- tor, sicut iniustus dicitur: at non dicitur pluris vsurpator quispiam ex illis, sed iniustus tantū: qua- re efficitur, vt non ex omnibus simul vitiis pluris vsurpator agat. Si autem hoc ita est, esse profectò etiam alium iniustum constat, aliam que iniustitiam, quæ tanquam partes & species & iniusti & iniustitiæ vniuersalis sint.

Adde quòd si alius lucrandi causa adulterium committat, pecunias que accipiat, alius tribuat, damno que afficiatur ob cupiditatem: hic intemperas magis esse videbitur quàm pluris vsurpator: ille iniustus, & non intempe- rans. perspicuum scilicet, propterea quòd lucrandi causa id facit.

His etiam idem probat, pluris vsurpationem videlicet iniustitiam quandam esse, quæ à com- muni & vniuersali diuersa sit. Duos adulteros sumit: alterum qui nō ob intemperantiam propria adulterium committit, sed ob pecunias, quas à muliere intemperante qua cum consuecit, lucra- tur, atque accipit: alterum qui ob libidinem idem flagitium patrat, atque ideo vt adultera potia- tur, opes insuper effundere, detrimento que affici non veretur: atque asserit illum qui sumptum fa- cit ac iacturam vt voluptatibus fruatur, intemperantem & illegitimum dici, non pluris vsurpato- rem: hunc verò qui ex adulterio accipit, non intemperantem, sed pluris vsurpatorem, eo quòd lu- cratur: non enim libidinis & intemperantiæ causa, sed pecuniarum auiditate illegitimè concum- bit. Ex quo efficitur, vt alius sit ac diuersus iniustus, qui lucratur, plus que vsurpat, & alius qui nul- la lucrandi cupiditate, sed ex vitio proprio aliquo iniuste se gerit. Quòd si ita est, duas quoque esse iniustitias necesse est, pluris vsurpationem, & communem illam: sub qua cum reliqua omnia vitia, tum ex intemperantia commissum adulterium collocatur. Nam nullum ex iis qui aut clypeum ab- iicit, aut alicui contumeliam infert, aut cum damno & sumptu adulterium committit, plus quip- piam vsurpare, sed tantum præter leges agere, & iniuste illa communi & vniuersali iniustitia, nemo est qui nesciat. quid enim lucri ex scuti abiectio, aut maledictia quispiam cōsequitur? aut ex a- dultério, cum ob id suis se ipse bonis etiam priuare non vereatur? alius igitur est iniustus ille vni- uersalis: alius, qui plus vsurpat, & lucratur.

Præterea alia omnia iniuste facta ad quandam prauitatem semper refe- runtur: vt si adulteratus sit aliquis, ad intemperantiam: si astitem in acie de- seruerit, ad ignauiam: si verberauerit, ad iram. at si lucratus est quispiam, ad nullum aliud vitium redigi id, quàm ad iniustitiam potest. Quare perspi- cuum est esse iniustitiam quandam ab illa integra & vniuersali iniustitia di- uersam, quæ locum partis obtineat, atque vniuoca sit: eo quòd in eodē ge- nere est definitio. vtriusque enim vis in eo consistit, vt ad alterū spectent: sed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut salutem, aut si cuncta nomine vno possent comprehendere, circa ea omnia versatur, id que ob voluptatem, quæ è lucro consequitur: illa autem circa vniuersa, circa quæ etiam probus vir munus suum exercet.

Quod inquit, huiusmodi est. si prauitates & vitia omnia præter commune iniustitiæ nomen, sub propria etiam quandam vitiorum speciem reducuntur: vt adulterium sub intemperantiam, armorum abiectio sub ignauiam, contumelia sub acerbitatem & iram, & reliqua similiter: appella- turque adulter intemperans & iniustus, desertor stationis ignauus & iniustus: si omnia inquam cetera ita dicuntur, pluris verò vsurpator communi tantum iniustitiæ nomine vocatur: esse aliā par- ticularem iniustitiam manifestum est, quæ & ignauia & intemperantiæ respōdeat, sub quam plu- ris vsurpator reducat: quæ rationem eam habeat, vt sicut adulter ad intemperantiam, ita pluris vsurpator ad particularem iniustitiam: & sicut intemperantia ad iniustitiam, ita particularis iniu- stitia ad communem iniustitiam referatur. Constat igitur esse aliam quandam iniustitiam tanquā partem, quæ cum illa communi & vniuersali vniuocè dicatur. solet enim appellare Aristoteles

* *περὸς ἀ- τλω, id est cō- militonem.*

vniuoeca ea quoque quæ ab vno, vel ad vnum dicuntur. quæ, vt in tertio supranaturalium libro dictum est, quæ μετὰ τὰ φυσικά, id est post naturalia inscripsit, inter vniuoeca & æquiuoeca propriè media interiecta sunt. Aduertendum autem Aristotelem cum à principio huius libri ad huc vsque locum particulare hoc vitium cum vniuersali vitiositate, id est particularem hanc iniustitiam cum vniuersali iniustitia æquiocam esse semper dixisset, quia tamen re vera ita non est, sed inter vniuoeca & æquiuoeca medium, vt dixi, locum obtinet: nunc e contrario vniuoecam appellare, nõ vt sibi quidem ipse repugnet, & contrà dicat, sed vt ostendat non simpliciter se atq; absolutè, sed quodam modo æquiocam has iniustitias appellasse: ita scilicet, vt quæ ab vno & ad vnum dicuntur: quæ, vt in supranaturalibus demonstratum est, cum media sint, alio modo vniuoecè, alio æquiocè dici videntur. quatenus enim ipsarum definitio, vt inquit, in eodem genere est, eatenus sunt vniuoeca. Quomodo autem in eodem sit genere, quod quæ id genus sit declarat, cum inquit, vtrisque, id est & pluris vsurpationem quæ particularis iniustitia dicitur, & vniuersalem communemque iniustitiam in eo consistere, vt ad alterum spectent. vtræque enim iniustitiæ in eo essentiam suam habent, quod in societate cum aliis versando iniuste se gerunt & peccant: in hoc igitur sunt vniuoecæ. quatenus verò circa diuersa vtræque versantur, eatenus æquiocæ sunt: particularis enim iniustitia quæ ex pluris vsurpatione efficitur, circa honores & pecunias versatur, id est fortunæ bona, in quibus ob voluptatem quæ à lucro provenit, pluris vsurpatione existit: vniuersalis autè circa ea omnia, circa quæ probus & legitimus. Possunt tamen nõ solum ob hoc dici vniuoecæ, quod in eodem sunt genere, sed ob id quoque quod vtrarumque eadem est ratio, & communis: quippe cum vtræque a-ctiui habitus sint: licet postea hæc ea agat quæ ad turpia tantum lucra pertinent: illa vniuersa ea, quorum contraria probus vir & legitimus operatur. At verò cum dixerit pluris vsurpationem circa honorem & pecunias versari: studet enim id semper pluris vsurpator vt plus ex omnibus, vel totum etiam sibi præripiat & circumscribat: infert, vel circa salutem: omne id salutè appellans quod nos conseruat, & ad viuendum aut bene viuendum conducit. propterea autem quod multa & varia specie ea sunt, circa quæ pluris auaritia versatur, quæ vno nomine comprehendere nequeunt: subiungit: [aut si cuncta nomine vno possent comprehendere] perinde ac si ita diceret: si vno nomine complecti ea possem, circa quæ pluris vsurpatione versatur, non dixissem eam circa honorem versari, & pecunias, & salutem: sed circa hoc pluris vsurpationis, circa illud iniusti illius vniuersalis esse munus asserissem: quia verò commune nomen nullum cunctis his rebus positum est, necesse fuit vt ea pluribus sigillatim referrem. Posteaquam igitur ita ostendit, quandam esse particularem iniustitiam diuersam ab vniuersali, quasi eadem demonstratione esse etiam aliam iustitiam particularem præter vniuersalem probavit: dictum enim est, si alterum ex contrariis pluribus modis dicatur, alterum quoque similiter vt plurimum dici: rationem concludens in hunc modum subdit:

Esse igitur iustitias plures, atque ex his vnam quandam quæ diuersa à tota & integra virtute sit, iam patet: quæ autè ea sit, & qualis statuendum est. Definitum iam fuit iniustum id esse quod & illegitimum, & iniquum esset. iustum verò, quod & legitimum & æquum. ex illegitimo verò iniustitia prior illa de qua diximus, existit.

Iustitia enim quæ in æquo seu æquali consistit, diuersa ab ea est quæ est ex legitimo, vniuersalisque est: quæ autem hæc sit genere videlicet, & qualis specie statuendum est. est enim genere æquitas seu æqualitas: nam cum iniustum sit & quod illegitimum, & quod iniquum est, iustum quod legitimum & æquum, ex illegitimo prior illa, id est vniuersalis iniustitia existit, ex iniquo particularis: simili modo quoque ex legitimo vniuersa iustitia, ex æquo altera emergit, quæ partis vicè obtinet, de qua præsens instituta disputatio est.

At quia iniquum & illegitimum non est idè, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum: omne enim iniquum est illegitimum, non autem autem illegitimum est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contrà iniquum omne plus est: efficitur: vt iniuria quoque & iniustitia non eadem, sed diuersa ab illis sint: atque hæc vt partes, illa vt tota habeantur. hæc enim iniustitia vniuersa illius iniustitiæ pars est, & iustitia iustitiæ similiter. Quare etià de iustitia particulari, & particulari iniustitia, de iure itè & iniuria dicendum est. ea igitur

est. ea igitur quæ ex tota virtute constituta est iustitia & iniustitia, quarum altera totius virtutis, altera totius vitiositatis vsus aduersus alterum est: o-mittatur: ius quoque & iniuria, quæ ex his dependent, quomodo definienda sint, manifestum est.

Licet hæc Aristotelis lectio sanctior aliis esse videatur, quia tamen duæ aliæ habere explanationem reperiuntur, eas subiungendas esse iudicauimus. una hæc est:

Quoniam autem iniquum & plus non est idem, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum: omne enim iniquum est illegitimum, non autem omne illegitimum est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contrà, iniquum omne plus est: efficitur vt iniuria quoque & iniustitia &c.

Huius lectionis explanationem ex paraphrasi quadam ita interpretamur:

Postquam iniustitiam vniuersalem ex illegitimo dixit existere, ex iniquo inuenire vult particularem. & prius ostendit iniquum quàm plus esse vniuersalius. omne enim plus est iniquum: non autem e contrario omne iniquum est plus: nam minus etiam iniquum est. præterea omne iniquum est illegitimum, quippe cum lex regula quædam sit, atque æqualitas: non autem omne illegitimum est iniquum: non enim omnis lex in distributionibus versatur & commerciis in quibus æquum & iniquum locum habet, sed multa alia complectitur leges in quibus nulla æqualitas spectatur aut inæqualitas: iccirco non omne illegitimum est iniquum, sed omne iniquum est illegitimum. Quare iniuria quoque & iniustitia non eadem sed diuersa ab illis erit &c.

Alter lectio est, quam agnoscere hic videtur, & explanat Ephesius, in hunc modum:

Quoniam autem iniquum & plus non est idem sed diuersa, ita sunt vt pars & totum: omne enim plus est iniquum, non omne autem iniquum plus est: efficitur, vt iniuria quoque & iniustitia &c.

Differentiam particularis iniustitiæ, & vniuersalis particularis item iustitiæ, & vniuersalis* ex proportione quadam declarat: non secus ac si ita diceret: quam rationem habet plus ad iniquum, eandem habet particularis iustitia ad vniuersalem: vtræque enim, id est tam particularis iustitia, quàm plus, illa in vniuersali iustitia, plus in iniquo, vt partes in totis continentur. plus autem esse partem iniqui, id est inæqualis, hoc modo demonstrat. plus enim omne est inæquale, vt homo omnis animal, non tamen e contrario omne inæquale est plus, sicut neque omne animal homo est: quippe cum iniquum etiam minus sit: tãque de minori quàm de pluri etiam denuncietur. Posteaquam autem plus omne esse iniquum ostendit, & e contrario: minus enim, sicut dictum est, etiam sub iniquo continetur, non tantum plus: subiungit, & iniuria quoque & iniustitia nõ eadem, id est, & particularis quoque iniuria, & ius particulare, particularisque iniustitia & iustitia nõ eadem cum illis, hoc est totis sunt: sed ita ab illis sunt diuersa, vt pars à toto. Quæ sequuntur, patent. sæpe enim de ipsis dictum iam est.

*εἰ ἀνάλογον τῶν δὲ

Pleraque enim legitima ea ferè sunt, quæ ex integra ac tota virtute præcipiuntur: nam lex secundum vnamquamque virtutem viuere iubet, secundum vnumquodque vitium prohibet. ea porrò legitima fiunt ab integra totaue virtute, quæ legibus ad publicam institutionem sancita sunt.

Hæc inquit, vt iustitiam quæ in legitimo consistit, esse omnium virtutum vsus in societate & commerciis ostendat, atque ob id virtutem esse totam ac perfectam: lex enim secundum vnamquamque virtutem viuere iubet, cum & ea quæ sunt fortitudinis, & ea quæ sunt prudentiæ, & temperantiæ, ciuibus agenda præcipiat: & quæ ad vitia contraria spectant, prohibeat. Quia autem dixit, pleraque ferè ex legitimis esse huiusmodi, id est ex tota virtute præcipi: cur dixerit [ferè] causam subiungit, cum inquit, ea totam virtutem efficere, quæ circa publicam institutionem versantur. sunt enim nonnulla legitima quæ non quomodo viuendum sit, præscribunt, sed qua ratione boni ac probi & virtute præditi ciues efficiantur. prudens siquidem legum lator non de iis solummodo leges instituit, quibus qui eadem ciuitate vtuntur, traducere vitam possint: vt de ædificatoribus, de textoribus, de aliis artificibus, quorum opificia sunt ad vitam vniuscuiusque necessaria: adde etiam de agricolis, de militibus, de mercatoribus, atque huiusmodi aliis, quorum opera & commerciis ciuitates constant: non hæc inquam solum legum lator sancit, sed alia etiam, atque illa in primis quæ ad ciuilem disciplinam pertinent: quibus scilicet obtemperas bonus, & legitimus ciuis vnus-

quisque euasurus sit: quæ sunt integræ & perfectæ virtutis effectricia. nam priuata quoque institutione ita ciues erudit, vt ad communitatem respiciat: quippè cum eos qui boni ciues futuri sunt, illis moribus, illisque disciplinis imbuendos procuret, quæ communitati, præsentique ciuitatis constitutioni conueniunt. quæ verò bonos ciues reddunt, eadem & vniuersam virtutem, id est vniuersam iustitiam efficiunt.

Quæ verò ad singulorum institutionem spectant, qua absolute vir bonus euadit, ciuilibus sit facultatis an alterius, postea definiemus. non enim idem fortasse est virum aliquem, & ciuem continuo esse bonum.

Vtrum quæ ad singulorum institutionem spectant, id est vtrum disciplina quæ vnumquemque virum bonum efficit, ciuilibus facultatis sit, an alterius, id est moralis, postea definiemus: moralis enim singulos quosque, ciuilibus omnes ciues bonos reddit. non enim qui bonus est vir, continuo etiam bonus ciuis esse existimandus est. nam in bonis, beneque institutis ciuitatibus qui bonus est vir, bonus etiam posse esse ciuis videtur: in malis, maleque institutis neque bonus vir est bonus ciuis, neque qui in bonis bonus est ciuis, bonus vir est: quippè cum bonæ, beneque administratæ ciuitatis ciuis, vir etiam bonus sit. quia enim non absolute bonum, sed ciuem bonum illum dicimus, qui omni ratione conatur ea agere quæ ad salutem ciuitatis conducunt: ille profecto qui statui & salutem bonæ ciuitatis consulat, & bonus vir, & bonus ciuis idem erit. qui verò id studebit, vt prauè administrata ciuitas salua sit & perduret, bonus quidem erit ciuis etiam ipse, bonus autem esse vir nullo modo poterit: non enim si omnino esset bonus, prauam ciuitatem, vitiosamque reipublicam seruandam curaret. nemo siquidem est qui & bona amet, & mala etiam permanere, ac salua esse velit. Quapropter qui bonus simpliciter est, is in praua ciuitate ciuis bonus non est, cum & eam contemnat, & secundum eius instituta degere nullo modo patitur. Quod si ita est, restat, vt vnus atque idem non semper esse & bonus vir, & ciuis bonus possit: sed interdum: cum vsu venit, vt in bene instituta ciuitate vitam traducat. Nam hac de causa etiam ipse Aristoteles non absolute dixit non esse eundem bonum ciuem, & virum bonum, sed [fortasse] dubitandi particulam adiunxit.

Iustitiæ igitur particularis, iurisque eius quod ad ipsam attinet, vna species est, quæ in distributionibus aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum consistit, quæ diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt: in his enim euenit, vt alter alteri vel iniquam, vel æquam habere portionem queat: altera, quæ in commerciis hominum* emendandis versatur.

De particulari iustitia tractaturus eam in duas diuidit partes: siue autem partes hæ, siue species appellandæ sint, nunc non opus est considerare: easque vtrasque quales sint, explicat. cognitis enim partibus seu speciebus totum etiam ipsum, seu genus manifestatur, quippè cum neque totum nisi partes, neque genus nisi species quippiam aliud sit. Inquit igitur alteram huius speciem in distributione consistere. ea autem quæ aliquibus à iure distribuuntur, & diuiduntur, aut honores sunt, id est dignitates, coronationes, statuarum dedicationes, aliaque huiusmodi: aut pecuniæ: in pecuniarum autem appellationem tam numi, quam agri & vineæ & ædes veniunt: aut quicquid demum in eos distribuitur, qui eiusdem sunt ciuilibus societatis, hoc est vel regni, vel optimatum status, vel popularis, vel censu factæ administrationis participes. in his enim rebus contingit vt aliquis vel plus quam dignus sit, & minus habeat, quod ad iniustitiam pertinet: vel quod pro dignitate est & æquum, id quod iustitiæ est. atque hæc quidem vna iustitiæ particularis species est, distributionum scilicet ius, quod geometrica constat proportione. Altera autem est emendatiua: id quod efficere iudices quotidie videmus, cum in commerciis commissas inæqualitates & iniustitias conantur ad æqualitatem redigere: qua in re arithmetica ratio & proportio adhiberi consuevit. Sed quia hæc species ex proportionibus huiusmodi existunt, prius quam hæc sint proportionibus, quo modoque inter se differant, dicendum est: deinde ad verba ipsa Aristotelis explicanda descendendum. Arithmetica igitur conuenientia & proportio ea est, cum tres, aut plures etiam deinceps ita ponuntur termini, vt differentia qua alter alterum excedit, quantitate quidem, id est æqualitate eadem sit, ratione tamen & qualitate non eadem, sed diuersa: exempli causa, sint termini octo, septem, & sex. vel quatuor, tria, & duo: in his quanto octauus septimum, tanto etiam septimus sextum excedit: vnitate siquidem alter alterum superat. simili modo quoque quanto quartus tertium, tanto tertius secundo superior est: vnitas enim etiam in his differentiam efficit, quæ in æqualitate quantitatis consistit. habent igitur hi numeri in differentiis quantitatem æqualem. qualitas verò minime est æqualis, vt hinc patebit. Quatuor enim ad tria sesquiterciam* habent rationem: quippè cum

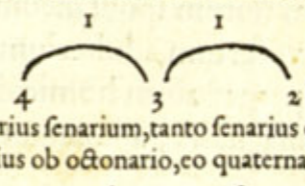
quatuor tria in se contineat, & tertiam insuper eius partem, quæ est vnitas. tria verò ad duo sesquialtera constant proportionem: nam tria in se & duo, & dimidium eius, id est vnitatem complectuntur. perspicuum iam esse arbitror, horum numerorum differentiam qua inter se distant, sicut quantitate & æqualitate eandem, ita ratione & qualitate esse diuersam: quippè cum alia sesquitercia, alia sesquialtera proportio sit.

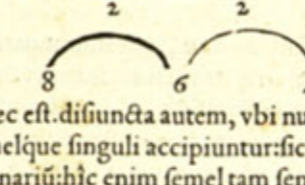
Quod vt clarius elucescat, rursus termini alij constituantur, octo, sex, & quatuor. in his quoque intervallo eiusdem quantitatis reperiuntur: duo enim sunt in singulis quæ differentiam faciunt: octonarius enim senarium excedit duobus, senarius quaternarium item duobus: at rationis & qualitatis non eadem est differentia, cum octonarij ad senarium sit sesquitercia, senarij ad quaternarium sesquialtera.

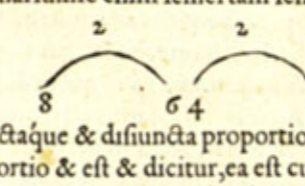
Arithmetica igitur ratio est, quæ vt in quantitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem habet & dissimilitudinem. Verum cum Aristoteles & coniunctæ & disiunctæ proportionis facturus sit mentionem: non erit ab re, si quomodo vtræque hæc efficiantur, etiã explicauerimus. Sciendum igitur eam coniunctam appellari conuenientiam, vbi vnus & idem terminus præceptus & susceptus duobus extremis correspondet: id est bis sumptus præcedenti subiectus, & sequenti præpositus duas rationes subit: vt in expositis eiectisque terminis fit: bis enim idem sumitur. nam dicimus, quanto quatuor tria excedit, tanto tria duo: ecce tria terminus bis repetitur.

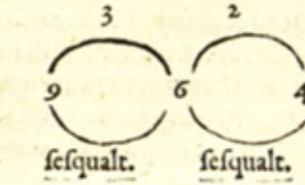
& item, quanto intervallo octonarius senarium, tanto senarius quaternarium superat: senarius bis accipitur. vel etiam ita, quo senarius ob octonario, eo quaternarius à senario exceditur.

Ac coniuncta quidam proportio hæc est. disiuncta autem, vbi nullus idem terminus duorum vicem subit, sed omnes sunt separati, semelque singuli accipiuntur: sicut, cum dicimus, quo octonarius senarium, hoc quaternarius excedit binarium: hic enim semel tam senarius, quam quaternarius sumitur.

Atque hæc de Arithmetica coniunctæ & disiunctæ proportionibus dicta sufficiant. Geometrica autem proportio quæ proprie proportio & est & dicitur, ea est cum duo aut plures termini, ita collocantur, vt sicut primus ad medium aut sequentem, ita medium aut succedens ad vltimum in qualitate proportione respondeat. cum enim qualitate conueniunt, differunt autem quantitate, geometrica proportio nuncupatur. Ponantur termini, nouem, sex, quatuor. in his quam rationem primus id est nouem, ad succedentem id est ad sex habet, eandem secundus ad tertium, hoc est sex ad quatuor habere conspicitur: tam enim nouem & sex, quam sex & quatuor sesquialtera proportione inter se conueniunt. ac ratio quidem est eadem, quantitas verò intercedens, qua alter alterum excedit, non eadem, sed diuersa: inter nouem enim & sex tria, inter sex & quatuor duo intercedunt.

n.iiij. Statuantur

* διορθωτικόν.

Arithmetica proportio.

* ἐπιτιθητόν λόγον.

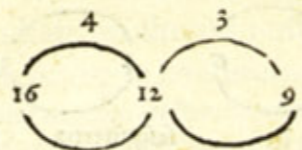
* τῶν τῶν ἰσομολίων λόγων

Geometrica proportio.

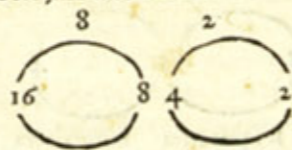

Statuantur item, sexdecim, duodecim, & nouem. sicut sexdecim ad duodecim, ita duodecim ad nouem sese habet: sesquitercia quippe vtrobiue ratio paritatem efficit in qualitate. sexdecim enim duodecim continet & tertiam insuper eius partem, id est quatuor. simili modo duodecim & nouem totum, & tria insuper complectuntur, quæ tertia eius pars est. atque in his quoque qualitatibus ratio eadem cum sit, diuersa est quantitas, qua termini inter se distinguntur: sexdecim siquidem & duodecim quaternarius, duodecim & nouem ternarius determinat.

sesquitercia sesquitercia

Est autem hæc coniuncta proportio. disiuncta vero, sicut in arithmetica ostendimus, nihilominus hic quoque fieri potest: si hoc modo sumamus. sexdecim, octo, quatuor, duo. quam rationem enim sexdecim ad octo, eandem quatuor ad duo habet, duplam scilicet. diuersæ tamen vtrobiue quantitatis differentia existit: cum illic octo, hic duo distantiam efficiat.

dupla dupla

Sed hæc hæcenus: ad reliqua progrediamur.

* ἀκούσια.

Cuius duæ sunt partes. nam ex commerciis alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt: venditio, emptio, mutuatio, sponso, vsura, depositio, conductio: atque hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spontaneum est. ex inuoluntariis autem clandestina alia sunt, vt furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolose perpetratum homicidium, falsa testificatio: alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

* ληστραία.

Iustitiæ commerciorum emendatricis duæ, inquit, sunt partes. ex commerciis enim alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. cum enim quis vel frumentum vendit, vel vinum emit, vel pecunias mutuat, vel sponso facit, & cætera huiusmodi, sponte omnia hæc contrahit. nam qui mutuat & sponso accipit, in eo immutationem & commercium facit, quod pro pecuniis accipit sponso. qui item aut bouis sui vsuram ad dies aliquot ad agri cultionem alicui concedit, pro eoque vel numos, vel frumentum ipse accipit: aut equum ad equitandum aliquod conducit: is proculdubio cum alio agit, commerciumque habet. contrahit etiam cum alio qui depositum alicui committit, cum pro deposito probitatem ac fidem hominis apud quem deponit eam rem, quodam modo recipere videatur. Quando igitur in huiusmodi rebus qui emit quippiam, verbi causa, precij partem dederit, reliquum daturum se promiserit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est, quam iniuste agere: tunc emendatrice hac iustitia est opus. simili modo si depositum nolit restituere, aut vadimonium deferat, aut demum in cæteris omnibus ea non præstet, quæ mutuae conventionis obligatione tenetur. Ac commercia quidem hæc dicuntur spontanea non ob ea quæ postea eueniunt, sed quia à principio sponte ea facere homines consueuerunt. Inuoluntaria autem seu inuita ea sunt quæ vt in tertio dixit, vel ex ignoracione vel violentia aliqua inferuntur. ex ignoracione nobis contingunt, furta, & alia quæ enumerat. Sed quærendum quo modo commercia hæc dicenda sint. fortasse ob eam causam quod qui furatus est, pro furto interdum alia quædam restituit, interdum aut flagellatur, aut manibus vel oculis priuatur: qua in re esse & datio & acceptio quodam modo videtur: in quibus commercandi, contrahendique ratio consistit. nam cum surripuerit pecunias fur, aut quippiam aliud, pro illis pœnas soluit: simili modo qui adulterium commisit, vel pecuniis, vel supplicio aliquo mulctatus flagitium luit: qui item veneno aliquem necauit, par aliquod damnum etiam ipse perpetitur: non aliter etiam qui vel seduxit seruum, vel necem alicuius dolose molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compensat. * Leno autem proprie dicitur, qui

* προδύω.

qui vel suæ, vel alienæ vxori stuprum conciliat, & demum quascunque mulieres vitandas prostituit: de quo non intelligit hic Aristoteles: sed lenocinium appellat proprii viri ignoracionem, id est cum maritus propriæ vxoris adulterium deceptus fraude aliqua ignorat. Hæc igitur siue clandestina mala quæ ex ignoracione contingunt, vbi fuerint deprehensa, à iustitia hac emendatrice corriguntur atque emendantur. At verò quæ per violentiam nobis inferuntur, sunt flagellationes, mortes, vincula &c. in quibus eadem correctio fieri consueuit. nam qui verberatus est, aut in vincula coniectus, pro violentia illata aliquid accipit: immo verò interfectus quoque: nam quæ aut vxor aut liberi aut cognati ipsius accipiunt, mortuo ipsi restitui quodam modo videntur.

De iure distributio.

Cap. III.

Quoniam autem & iniustus iniquus, & iniuria iniqua est, mediū quoddam esse iniqui perspicuum est: id autem est æquum. in quacunque enim actione est plus & minus, in eadem esse æquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquum: id quod etiam absque ratione omnibus manifestum est. cum verò æquum sit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit.

Ius esse medium & iustitiam mediocritatem, hinc iam demonstrat: id quod proprium virtutis est. nam virtutes esse mediocritates sæpius est & dictum & demonstratum. Hoc modo autem id probat: si iniuria est iniqua, ius esse æquum manifestum est: æquum autem seu æquale pluri & pauciori est medium: ius igitur est medium. ius autem esse æquum regula illa topica videtur confirmari, quæ inquit, si alterum contrarium alteri inest, & alterum alteri inest, necesse est. nam quia & æquum iniquo, & ius iniuriæ contrarium est, & iniuriæ inest iniquum: necessario sequitur, vt ius quoque æquum sit. si autem est æquum, est etiam medium: quia æquum est medium pluri & pauciori: ius igitur medium pluri & pauciori quoque erit. id quod etiam absque ratione, vt inquit, apud omnes constat. rationem autem appellat locum eum vnde sumitur hoc argumentum: cum duæ scilicet sunt oppositiones, si alterum oppositum alteri attribuitur, alterum quoque alteri omnino esse attribuendum: vt dictum est.

Est autem æquum in minimis duobus.

Quoniam æquum seu æquale eorum est quæ sunt ad aliquid, ea autem quæ sunt ad aliquid in eo essentiam suam habent, quod ad aliquid quodam modo respiciunt: æqualis quoque essentia in eo erit, quod ad aliud spectat, id est, ad æquum. æquum enim alteri æquo æquum & est & dicitur. Concludenda igitur ratio in hunc modum est: æquum est ad aliquid: quod est ad aliquid in duobus consistit: æquum igitur consistit in duobus. consistere autem in duobus ea quæ sunt ad aliquid perspicuum est: nam & duplum dimidij, & pater filij, & æquum denique illi est æquum, cui esse æquale dicitur. At si ius est æquum, & æquum in duobus consistit: ius quoque in duobus consistere necesse est: in re scilicet quæ distribuitur, & eo cui ipsa fit distributio. ac quatenus quidem æquum est, in duobus consistit: quatenus ius, in quatuor: in duobus qui accipiunt, & duobus quæ distribuantur, seu pecuniæ, seu honores, seu quippiam aliud fuerit. licet enim duobus plures sint qui accipiunt, verbi causa quinquaginta, aut centum, duorum tamen rationem semper subeunt: nam vel vt æquales considerantur: æquum autem est in duobus, sicut dictum est: vel vt inæquales: at iniquum cum in excessu & defectu consistat, in duobus etiã ipsum spectatur. Cum igitur æquum in duobus minimis consistere dixerit, ita subdit.

Necesse est igitur, vt ius & medium, & æquum sit, & ad quoddam, & quibusdam. & in eo quidem quod est medium, est aliquorum, ea autem sunt plus & minus: in eo quod est æquum, duorum: in eo verò quod est ius, quibusdam, & ad quosdam.

Quo modo ius vnumquodque horum sit, ostendit. est enim medium, cum inter plus & minus constitutum sit: & quatenus est medium, duorum quorundam medium est: quatenus verò æquale, seu æquum, in duobus consistit, re quæ datur & distribuitur, & persona cui fit distributio: quatenus autem est ius quibusdam est, & ad quosdam: id est, ad alios quosdam: idem enim significat & [quibusdam] & [ad quosdam]. nam iustitia & ius ad alterum spectat, sicut dictum est. quod verò inquit, æquum in duobus consistere, id etiam vel de duabus rebus quæ distribuantur, vel de duabus personis quæ accipiunt, potest intelligi: vel enim vnus atque alter quibus aliquid datur, æquales inter

Michaelis in Moraliū Arist.

* πενταμέ-
δμος γῆ.

inter se sunt: vel res ipsæ quæ distribuuntur, vt numi, & agri: cum scilicet quinque & quinq; numi, & * quinquuigerus & quinquuigerus ager exhibetur. nam in politicis & talem quandam æqualitatem commemorat, & eam etiam quam diximus. æquale enim vniciuique illud est quod pro dignitate traditur. Nam cum apud geometras ea sint æqualia, quæ alicui ita accommodantur atque aptantur, vt neque excedant neque deficient: si Achilles duplo dignior quàm Ajax sit, denturque ei octo numi, Aiæci verò quatuor, pro dignitate æquam sibi ipsi vterque portionem accipiet: si videlicet neque ille aut plus, aut minus quàm octo, neque hic quàm quatuor accipere mereatur.

Itaq; necessariò consequitur, vt ius in quatuor minimis versetur: nam & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiã, in quibus ius ipsum consistit: eademq; & quibus & in quibus æqualitas est. sicut enim se habent ea in quibus, eodem modo etiã illa. nam si non sunt æquales, neq; æqualia habebunt. Inde enim pugna & * criminationes oriri consueuerunt, cum aut æquales non æqualia, aut non æquales æqualia habent & potiuntur.

* ἐγκλήμα-
τα.

Quia distributio fit inter eos qui eiusdem participes sunt ciuitatis, in duobus minimis consistere ius necesse est. vel enim æquales sunt agricolæ militibus, aut patricij plebi: & sic illi duo, & hi duo sunt: vel inæquales, potioresq; sunt agricolæ, quippè qui patriam maiore afficiant vtilitate: milites verò inferiores, eò quòd non ita proflint ciuitati: vt in hoc quatenus scilicet & meliores & deteriores esse considerantur, duo etiam sint: de patricijs & plebe similiter. Eodem modo quoque ea quæ dantur agricolis & militibus, patricijs item & plebi, vel æqualia sunt inter se, & sunt duo: vel inæqualia, plura videlicet & pauciora, & sunt nihilo minus duo. Cum igitur & homines quibus ius est vt vel pecuniæ, vel aliquid aliud detur, duo sunt: & res item quæ dantur, simili modo sunt duæ: efficitur, vt ius in quatuor, duabus rebus, duabusq; personis consistat. duo autem vel numero, vel specie intelligendum est. Inquit ergo & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiã in quibus ius ipsum consistit: id est, & res quarum distributio fit, duæ sunt, eandemq; æquitatē, idemq; decorum in se habent: & simili modo homines. res enim & homines significat, cum inquit [Q V I B V S], & [I N] quibus] quibus, homines, in quibus, res. sicut enim sese habent homines inter se, sic res quæ ipsis dantur inter se: & sicut res, ita homines. sicut enim, inquit, ea in quibus, id est, res sese habent inter se, ita quoque illa sese habere, id est, homines & ciues necesse est, quibus res ipsæ distribuuntur. Quando igitur ita facta fuerit distributio, vt æqua singuli & conuenientia habeant, in pace est ciuitas. quando verò econtrariò, inæquales æqua habuerint, meliores pauciora, peiores plura: tunc pugna & criminationes, seditionesque existunt.

Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur.

Cum dixerit iustam distributionem eam esse, cum res quæ dantur, tales fuerint quales illi sunt, quibus exhibentur, id quod geometrica constat proportione: hoc, id est, proportione constare huiusmodi distributionem, ex eo esse manifestum, inquit, quod pro dignitate fieri consuevit. nam si ius est, quod fit pro dignitate, quod verò pro dignitate fit, proportione constat: ius profectò proportione constat, necesse est. nam minorem proportionem, quæ ait, ius esse id quod pro dignitate efficitur, illis verbis exprimit: cum, inquit, concedere omnes, ius quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere: maiorem verò, id est, quod pro dignitate fit, proportione constat: & conclusionem rationis qua ius quod est in distributionibus proportione constare demonstratur: omnino subintelligendam prætermittit. quod facere vbiq; ferè ipsi mos est.

Dignitatem tamen non omnes esse eandem asserunt: sed populari statu vtentes, libertatem: principatum paucorum sectantes, diuitias, & nonnulli nobilitatem: qui in optimatum administratione degunt, virtutem. Ius igitur quiddam est quod in proportione consistit.

Modum, inquit, & finem dignitatis & æqualitatis non eundem omnes statuunt, sed qui in populari statu degunt dignitatem & æqualitatem libertate metiuntur, omnesque eos qui liberi sunt, æquales esse aiunt: licet alius sit verbi causa Themistocles, vel Pericles, alius sutor, & coriarius, in distributionibusque existimant Periclem qui præstantissimus fuit imperator, nihil amplius accipere debere, quàm suturem: vt si mercedis loco vnus numus detur futuri, vnum quoque Pericli aut Themistocli dandum esse censent: eò quòd vtriq; liberi & æquales sint: quippè qui eandem dignitatem ob libertatē habere videantur. ac populares quidem hoc modo. Qui * autē principatum paucorum

* ὀλιγαρχί-
κοι.

Librum quintum.

102

paucorum reguntur, æqualitatē diuitiis æstimant, eosq; æquales esse, æqualiaque consequi debere arbitrantur, quibus æqualis diuitiarum copia suppetit. nam quibus pauciores diuitiæ sunt, ij sicut inæquales, ita paucioribus digni apud hos habentur. In optimatum verò administratione virtus æqualitatem efficere iudicatur: in qua omnes probi viri ditiores, pauperioresue fuerint, æquales censentur. nonnulli item sunt, qui dignitatē nobilitate metiuntur, omnesq; nobiles æquales inter se, iisdemq; rebus dignos ducunt. Quòd si ita est, non idem, in omnibus rebus publicis æquū esse ac iustum patet. De his autem Aristoteles multa & pulchra in libris rerum publicarum disserit.

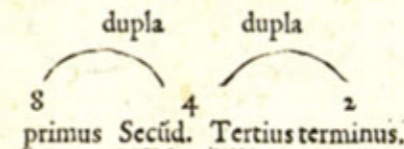
Quod enim proportione constat, id non tam * vnitario numero, quàm numero in vniuersum proprium est. nam proportio æqualitas est rationū, in quatuorq; minimis reperitur. disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & continentē nihilo minus. vno enim hæc perinde ac duobus vtitur, bisque id accipit, in hunc modum. qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hîc secundum dictum est. Quare si secundum bis positum sit, quatuor erunt ea quæ constant proportionem. Est autem etiam ius in minimis quatuor. ratioque eadem est: quippè cum disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ.

* μοναδικῶ
i. unitatibus
constante.

Vnitarium numerū, id est, μοναδικῶν cum appellat, qui ex vnitatibus constat, quo numeramus, vt denariū, quo & decem homines & decem equos solemus numerare, qui etiã propriè numerus nuncupatur: similiter quinariū, senarium, septenarium, necnon vigenariū, trigenarium, & cæteros huiusmodi. numerū verò in vniuersum, res ipsas numerabiles vocat: vt sunt decem boues, decem homines: quinque equi, quinque asini: & id genus reliqua. Proportio enim, inquit, non tam eorum est numerorū, qui ex vnitatibus componuntur, suntque quasi rerum mensuræ, quàm rerum ipsarū numerabilium, seu numeratarū: sicut enim in illis est proportio, vt cum dicimus quam octonarius ad quaternarium, eandem senarius ad ternarium rationē habet: sic quoque in numerabilibus esse reperitur, equis, canibus, lineis, planis, ac demum omnibus quæ cadere in numerum possunt. in quibus enim est proportio aliqua, in his esse etiam numerum aliquem necesse est. quo autē id fiat modo, aduertendum est: dicimus enim. quam rationem habet ædificator ad futorem, eandem habet opus ædificatoris quæ est ædes, ad calceum, quod opus futoris est: ædificator autem decuplo dignior est, quàm sutor: domus igitur quoque ipsa ad calceū decupla erit. vt si domus decem, verbi gratia, numis censetur, vno calceus æstimandus sit. ita apparet ad proportionem constituendam numeris omnino opus esse. proportio enim, vt inquit, est æqualitas rationum, id est, respectuum quadam similitudo: atque ob id in quatuor minimis consistit. nam cum simile, alicui sit simile, necesse est: vt quæ sunt similia, duo ad minimū sint. quòd si ita est, rationes quoque quæ inter se sunt similes, duæ proculdubio erunt. sed cum ratio nihil aliud sit quàm duarum magnitudinū inter se quadam cōparatio, in duobus etiam ipsa consistet. Efficitur igitur, vt, quia proportio duarum rationum ad minimū est similitudo, ratio autem vnaquæq; inter duo est: nisi in quatuor ad minimū proportio consistere nullo modo possit. Proportio verò ex duabus constat rationibus, duabusue, vt ita dicam, correspondentiis, hoc modo. quam rationem habent octo ad quatuor, eandem habent sex ad tria. hîc enim duæ sunt rationes octo ad quatuor, & sex ad tria: quatuor verò mēbra & portiones, id est, octo, quatuor, sex, tria. estque hæc disiuncta proportio.

Verū non tam disiuncta quàm continens, id est coniuñcta in quatuor esse conspicitur: vt illa est, quemadmodum octo ad quatuor respiciunt, ita quatuor ad duo: nam cum quatuor bis sumatur, duorum vicem subit, vt nihilo minus in hac quoque quatuor termini existant, octo, quatuor, quatuor, duo.

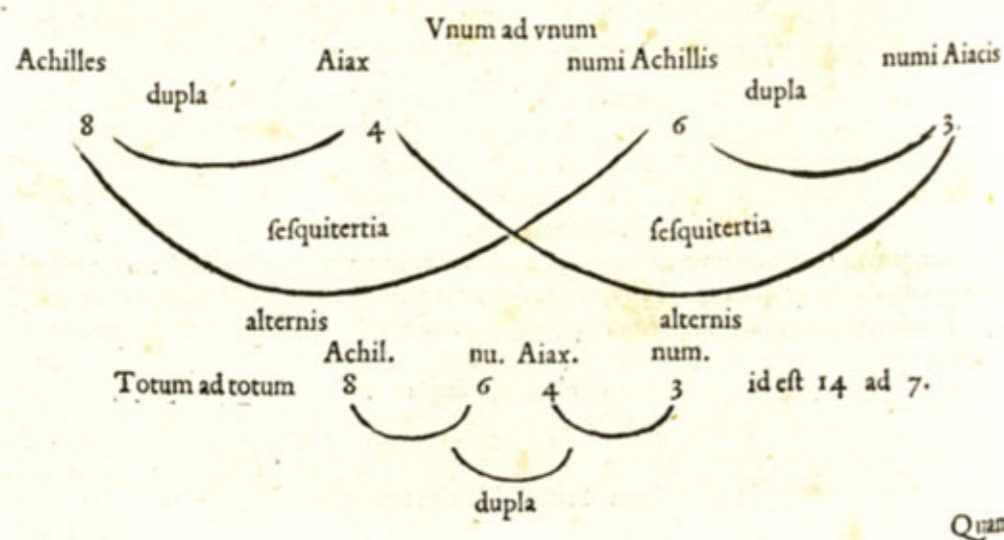
Inquit

Inquit igitur qualis primi termini respectus ad secundum est, id est octo ad quatuor: talis etiam est secundi ad tertium, id est, quatuor ad duo. in qua sane proportione quia secundus terminus bis sumitur, quatuor nihilo minus esse existimandi sunt. Vnde efficitur, ut ius quoque in quatuor ad minimum consistat. si vero in quatuor consistit, proportione constat. cuius rei conclusio in hunc modum colligitur. Ius distributum in quatuor consistit, duobus praecedentibus, & duobus subsequētibz: quod in quatuor huiusmodi consistit, proportio geometrica est: distributum igitur ius proportionē constat geometrica, seu maius geometrica proportio est. huius autem conclusionis minorem tantum propositionē posuit, cum dixit [I V S autem est in minimis quatuor]. quod vero subiungit inquit, [E A D E M Q V E ratio est: quippe cum disuncta simili modo inter se ea sint & quibus & quae] ita est intelligendum, perinde ac si ita diceret: sicut in hominibus ad quos fit distributio, alter praecedens est, alter subsequens, ut Achilles praecedens, Ajax subsequens: ita quoque in rebus quae distribuuntur, alteram praecedere, alteram subsequi dicendum est. & ratio est eadem: id est, quae rationem Achilles habet ad Aiace, eandem habere existimandum est quod Achilli datur, ad id quod Aiace: ut eodem modo diuisa inter se sint & quibus, id est, & Achilles & Ajax quibus distributio fit: & quae, id est, res quae & Achilli, & Aiace distribuuntur.

Sicut igitur primus terminus sese habeat ad secundum, ita tertius ad quartum. igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum. quare etiam totum ad totum, quod distributio * binatim copulat: quae, si etiam ita composita fuerint, iuste copulat.

Sit primus terminus Achilles, Ajax secundus: statuaturque Achilles duplo dignior esse, quam Ajax: sit praeterea tertius, numi octo: quartus, numi quatuor. Sicut igitur Achilles ad Aiace est duplus: ita octo numi, ad quatuor. & alterna vice, sicut Achilles ad octo numos qui ipsi dantur: ita Ajax ad quatuor suos sese habet. Vicissim enim immutata siue alternata ratio ea appellatur apud geometras, cum antecedens cum antecedente, quasi subsequente, & subsequens quasi antecedens cum subsequente conectitur. antecedens autem primū terminum vocant, id est, Achillem: subsequens secundum, id est, Aiace: tertium simili modo antecedens, qui sunt numi octo: quartum, hoc est numos quatuor, subsequens. si quis igitur dicat, sicut Achilles ad Aiace, ita octo ad quatuor: & antecedentia, quae re vera sunt, loco antecedentiū, & subsequentia item pro subsequētibz sumit, id est, Achillem & octo numos antecedentia, Aiace & quatuor numos subsequentia. Cum vero dicit quispiā, sicut Achilles sese habet ad octo numos, ita Ajax ad quatuor, alternatim dicit. alternat enim terminos, & quod est antecedens, id est, octo numos, loco subsequētis, & quod est subsequens Aiace scilicet antecedentis loco accipit. Atque hoc ad iustam distributionē pertinet, geometrica quoque ratione constantem proportionē, cum unicuique homini cōueniens portio, ac donum binatim cum eo copulatur, ac iugatur: ut sicut homo ad hominē, ita totum ad totum respiciat. id est, ita homo cum rebus quae ipsi dantur, ad hominē cum rebus sese habeat. Exempli causa, si Achilles duplo maior Aiace fuerit, opus est ut distributione utrisque facta idem quoque, una cum datis sibi numis, Aiace simul & numos eius duplo excedat. hoc autem in numeris clarius patebit. Quo circa faciamus Achillem esse octo, Aiace quatuor, Achilli datos numos sex, Aiace tres.

Quam rationē igitur habent octo, qui est Achilles, ad quatuor, qui est Ajax: eandem sex numos ad tres habere perspicuum est: dupla enim est utrobique, tam cum octo ad quatuor, quam cum sex ad tria conferuntur. Idem cōtingit, si alternetur cōparatio: sicut Achilles, id est, octo ad sex numos, ita quatuor, id est, Ajax ad tres: eadē enim utrobique est ratio. tam enim octo ad sex, quam quatuor ad tria in sesquitercia consistunt. Quemadmodum igitur unum ad unum respicit, id est, Achilles ad Aiace, ita totum ad totum, id est, duo simul iuncta, ad duo: Achilles & sex numi, ad Aiace & tres numos correspondebunt. Nam cum Achilles sit octo, sexque habeat numos, & octo & sex coniuncta quatuordecim efficiant: Ajax vero quatuor cum numis tribus, & tria & quatuor septē reddant: nemini dubium est, quin eandem rationem habeat Achilles, qui est octo, ad Aiace qui est quatuor, quam habet etiam totum, id est Achilles cum numis suis, id est quatuordecim, ad totum, id est, Aiace cum suis, hoc est septē. duplam enim & octo ad quatuor, & quatuordecim ad septē habent proportionem. Si ergo ita componantur, coniugenturque res, ut sicut antecedens subsequenti applicatur, sic totum toti, id est, duo simul antecedentia duobus simul subsequētibz annectantur, iusta ea distributio est: quippe quae geometrica proportione efficiatur.

Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto * iugatio, ius illud est quod in distributione consistit. Ius autem est medium: eius inquam quod praeter proportionem est. quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc vero proportionem mathematici geometricam vocant: propterea quod in geometrica euenit, ut eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum.

Primum terminū & tertium duos antecedentes appellat, Achillem & sex numos ipsi distributos: secundum vero & quartū duos succedentes, Aiace & tres numos, quod munus eius est. estque huiusmodi cōiugatio ius ipsum distributum, & medium plus & paucioris: quod quidem plus & minus praeter proportionem est. nam si ius proportione constat, plus & minus, cum iniustum sit, esse praeter proportionē, id est, diuersum esse ab eo quod proportione constat, quod est ius, necesse est. Ius autem esse mediū hac conclusione colligitur: quod proportione constat, est medium: ius proportione constat: ius igitur est medium. Sed vnde probatur quod proportione constat, esse mediū: inde proculdubio, quod id quod proportione constat, est æquum, æquum autem est medium: ut quod proportione constat, medium esse manifestum sit. Vocant vero, inquit, huiusmodi proportionem mathematici geometricam, propterea quod quod in illa euenit, id in hac quoque euenire conspicitur: ut sicut antecedens ad subsequens, ita totum ad totum respondeat.

Non est autem * continens haec proportio: non enim vnus & idem terminus efficitur & cui & quod. Ius hoc igitur est id quod proportione constat: iniuria id quod praeter proportionē est, unde fit ut alteri plus, alteri minus exhibeatur. id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficit plus, qui afficitur, minus ex bonis habet: in malis autē contra: quippe cum minus malum, si maiori cōparetur: boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum est, quam maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atque haec vna iuris species est.

Cum inquit [c. v i] significat hominē, cui numi, vel quodcunque aliud distribuitur: cum inquit, [q v o p] rem ipsam quae datur, intelligit. Inquit igitur huiusmodi proportionem cōtinentem ac coniunctam minime esse, sed disiectā: cum enim duo sint homines, quibus rerum distributio fit, duaeque ipsae res quae distribuuntur, & diuiduntur, fierique nullo pacto possit, ut & homo, & res quae ipsi tribuitur, unum & idem numero sit: necesse est, ut termini inter se omnes distincti ac separati collocentur: & sicut duo homines, ita duae res à se mutuo disiectae habeantur. homo enim cui res distribuitur, quo modo vel effici res ipsa, vel si efficiatur, esse aequalis aut inaequalis rei ipsi potest? Itaque ius hoc est id quod proportione constat: iniuria, id quod praeter proportionem est. id quod fit, cum ante dicta minime seruetur aequalitas: sed qui dignitate excellit, minus: plus vero habet, qui inferior est. Iniuria vero haec praeter proportionem, praeter æquum etiam est: nam si proportio est aequalitas, quod praeter proportionem est, est etiam praeter aequalitatem, & est iniquum: iniquum quippe est, cum alteri plus quam dignitas eius postulet, alteri minus, exhibetur. hoc autē in rebus ipsis & actionibus etiam patet. iniuriam enim cum dicimus seu iniustum, qui amplius quam mereatur,

* οὐδὲν εἶς.

* οὐδὲν ἕκς. i. cōiuncta.

mereatur, accipit: iniuria affectum, qui minus. quāquam non semper, sicut dictum est superius, iniustus plus sibi vendicat, sed de bonis tātum plus, de malis minus: minus enim malum maiori comparatum quodam modo bonum videtur: magis que ea de causa eligendum est atque expetendum: quod autem eligendum est, est bonum: ergo quod magis, etiam maius. id est, quod magis est eligendum, maius bonum etiam est: vt hac ratione minus malum, maius bonum esse videatur.

De iure commutatio & emendatio.

Cap. III.

*συναλλάγματα.

Reliqua verò altera iuris est emendatiui, quod in *commerciis tum spontaneis, tum inuoluntariis fit: diuersamque à priore speciem habet.

Posteaquam de iure distributio absoluit disputationem, de emendatio nunc agere aggreditur. Sciendum autē veteres *συναλλάγματα*, id est, commercia seu contractus non ea solum modo appellare consueuisse, quæ sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt: verum etiam illa quæ legibus instituta sunt, mutare, & contrahere iubentibus. & fortasse inde etiam factum est, vt *συναλλάγματα* proprie appellarentur, id est, commutationes & compensationes, propterea quod in aliorum consociatione non voluntaria ac sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant. nemo enim aut adulterium committit, conuentione habita cum marito mulieris, quam vitiat: aut sacrilegium facit, ex conuentione eius cuius sacra diripit: aut contumelia demum quapiam vitur ex conuentione. sed de his superius satis dictum est: neque opus est, vt iterum eadem repetamus.

Ius enim publicorum bonorū distributiuum ea semper fit proportione, quæ dicta superius est. nam si ex pecuniis publicis facienda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent inter se ea quæ fuerint contributa. iniuriaque item huic iuri opposita præter eandem est proportionem.

Breuitè in memoriam nobis reuocat ea, quæ de iure distributio iam dixit: in distributione id publicorum bonorum versari inquit, quæ ad ciues fit geometrica proportione, quæ admodum demonstratum est. siue enim pecuniæ, siue agri, siue aliud quippiam sit, quod distribuitur, eadem ratione omnino diuidetur, qua fuit comparatum. ei siquidem qui plus contulerit, plus: ei qui minus, minus dabitur: si modo iusta distributio faciendā est. excellentia enim & deficientia eorum quæ distribuuntur, pro ratione contributionis æqua efficietur: vt quam rationem habent contributa ad publicum, eandem habeant ea quæ dispertiuntur, ad contributores.

Ius verò quod in commerciis est, est quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probusne vir malum, an malus probū suo priuarit: neque probusne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocenti differentiam lex spectat: perindeque personis vitur, ac si æquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille lædatur.

Quoniam ius æquum esse demonstratum est, hoc etiam quod in commerciis existit, æquum quoddam erit. [Q V O D D A M] adiungitur, vt significetur diuersum quoddam esse ab eo quod in distributione versatur. estque ius hoc æquum arithmetica proportione. arithmetica autē proportio ea est, vt superius diximus, quæ in æqualitate numeri vel quantitatis, nō qualitatis consistit. nō enim legislator aut iudex pro ratione quam habet qui iniuriam infert, ad illum qui iniuria afficitur, iniuste factorū emendationem facere studet: non enim spectat nobilitate, an sapiēs, an bonus, an malus sit, qui vel læsit, vel læsus est: sed æquales omnes accipiens id tantum considerat, iniuriæ affecerit aliquis, aut affectus fuerit, quæque & qualis differentia nocenti sit, inquirat: atque ita inæqualitatem quæ ex iniuria orta est, pro ratione læsionis, non personarū corrigere conatur, atque ad æqualitatem reducere: perindeque vitur personis ac si æquales sint, iniuria afficiente scilicet & affecta, læsa & lædente. Aduertendum autem Aristotelem læsionem quoque appellare iniustitiam, licet Platonicis sentire aliter videantur. illi enim iniuria affici, id est, *ἀδικεῖσθαι* eum existimant, qui in animo offenditur: lædi quod *βλάττεσθαι* Græci dicunt, qui in corpore & fortunis nocentium patitur: vnde etiam Socratem accusatum ad iudices ita dicentē inducūt. Socratem Athenienses lædere possunt: iniuria afficere non possunt. non secus ac si diceret: Athenienses necare me possunt: vitare animum meum non possunt. Legum latorem autem vel iudicem non ad personarum qualitatem spectando vel leges instituere, vel iudicare, inde manifestum est, quod in nulla lege ita scriptum est: qui nobilem aut probum principem contumelia affecerit, maiori

Differentia inter ἀδικεῖν & βλάττεσθαι secund. Plato.

pœna mulctetur, pluribusque plectatur verberibus: qui improbum aut ignobilem, minorem pœnam subeat. sed in vniuersum statuitur, si quis principem læserit, decem minas soluito, aut patria exulato: siue probus, siue improbus, siue nobilis, siue ignobilis sit, nulla ratione habita. vt patet, quia non diuersam mulctam irrogat legislator ei qui nobiliorem aut probiorem, & ei qui ignobiliorem & improbiorem læserit, apud eum haberi æquales omnes qui & afficiunt & afficiuntur iniuria: ad solam enim nocenti differentiam spectat. nam si magna est læsio, magnam etiam correctionem, & pœnam infligit: si parua, parua.

Quare iniuriam hanc, cum sit iniqua, æquare iudex conatur.

Quæ admodum in duobus æqualibus numeris fit, id est octo & octo: si quis ab vno duas vnitates detrahat, atque alteri adiungat, efficit vt qui prius erant æquales, inæquales reddantur: alter enim cui additæ sunt duæ vnitates, decem: alter, cui demptæ, sex euadit. Ita in eo & qui infert contumeliam, & cui infertur, contingit: qui enim infert, quodam modo lucratur, maiorque efficitur: qui patitur, quasi damno afficitur & imminuitur. atque ita cum ante contumeliam essent vtrique æquales, post contumeliam effecti sunt inæquales. hoc igitur iniquum iudex ad æquitatem æqualitatemque conatur reducere: sumit enim aliquid ab eo qui contumelia affecit, & affecto adiungit: vel si nihil ab eo sumat loco damni, verbera ei aut pœnam aliquam infligit.

Nam cum hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autē interiit: affectio & actio in partes non æquas diuisa est. sed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur.

Quia inæqualitas quæ in damno pecuniarum, & vsurpatione consistit, manifesta est, faciliusque in ea, quanto excedat qui iniuriam facit, eum, cui facta est, perspicere possumus: in iis verò quæ ad contumeliam spectant, aut violentiam, pluri vsurpatio non admodum videtur extare ac patere: quo modo correctio & æqualitas in his obscurioribus efficiatur, ostendit. Si enim, inquit, hic percussit, ille percussus fuerit, atque in hoc iniustitia, iniquitasque fuerit effecta, in his quoque euenit, vt affectio eius scilicet qui iniuriam passus est, & actio eius qui fecit iniuriam, id est percussit, diuisæ inæqualiter sint: amplius enim habet, qui percussit: qui percussus est, minus: atque ille maior esse effectus, hic minor videtur. hanc igitur iniquitatem iudex redigere ad æqualitatem conatur damno videlicet illato, ei qui fecit iniuriam. Id autem in hunc modum facit: verbera & percussionem prius tanti estimat, quantum nocentium quod percussus homo accepit, videtur postulare, quatuor, verbi causa, numis: deinde ei qui verberauit, atque ex ea re superior euasit, accersito heus tu, inquit, antea sanè tu & alter quem percussisti, æquales inter vos eratis: nunc verò post percussionem effecti estis inæquales, cum tu ob id quatuor numos lucratus esse, ille totidē amisisse censetur. quocirca oportet, vt ego qui iudex sum, quatuor numos abs te auferam, eosque illi attribuam, qui damnum hoc ex percussione passus est. atque ita quatuor his numis demptis vni, atque alteri traditis, in pristinam æqualitatem vtrosque restituit.

Dicuntur enim hæc *absolutè loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minimè idoneum nomen esse videatur, vt lucrum ei qui percussus sit, damnum ei qui percussus est, accommodari possit. Sed vbi tamen percussio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum vocatur.

Quoniam lucrum & damnum de pecuniis tantum & opibus dici videtur: & qui ex his amplius sibi acquirit & comparat, lucrari: qui minus habet, damno affici dicitur: iccirco absolutè & proprie dici etiam inquit lucrum & damnum de talibus rebus: id est, de contumelia, de verberibus, de cæde, atque huiusmodi reliquis, & non de solo pecuniarum excessu aut defectu. quanuis enim nonnullis lucrum & damnum non esse accommodata nomina & conuenientia contumeliæ & cædi videantur: conuenire tamen asserit, vt qui afficitur contumelia, damnum pati: qui afficit, lucrari existimetur. vnde subiungit, sed vbi tamen percussio ipsa fuerit mensurata, id est, æstimata fuerit iniuria, damnum & lucrum existit. cum enim tanti iniuria censetur, quanti æstimanda est: tanto damno afficitur ille qui iniuriā intulit: quippe qui tantundem etiam lucratus esse videatur.

Quare æquum plus & paucioris medium est: lucrum autem & damnum est & plus & minus, cōtrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali est lucrum: contrarium verò, damnum. quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emendatiuum lucri & damni medium est.

*ὡς ἀπὸ λῶος ἐπιπέσειν. i. ut paucis dicam.

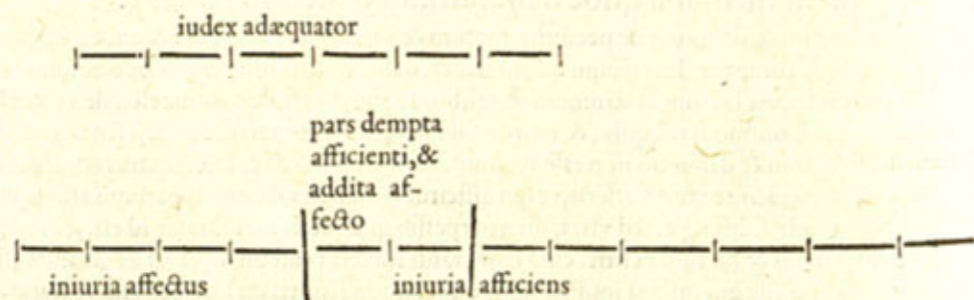
est: vnde etiam cum litigant & controuersum aliquid habent, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quā ius quoddam animatum. & quærunt iudicem mediū: & vocant nonnulli * mediatores. quasi si medium fuerint consequuti, ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: siquidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit.

* μεσότης.

Cū ostenderit noxam quæ ex contumelia inferitur, in damnum & lucrum esse diuisam: cōtrariō ius quod in ea sit, medium damni & lucri esse, hunc syllogismum facit. Ius est æquum: quū autem est medium pluri & paucioris: at plus & minus nihil aliud est quā damnum & lucrum: ius igitur damni & lucri medium sit, necesse est. Quoniam verò sæpenumero fit, vt qui minus de malis accipit, iniuste agat & lucretur, hac de re etiam definit: in lucro & damno iniquis vice versa plus & minus inesse. lucrū enim in bonis pluri vsurpatio, in malis paucioris acceptio est: damnum verò è cōtrario, pluri acceptio in malis, in bonis paucioris. sicut enim qui plus boni, minus mali habet, lucratur: ita qui maius malum & minus bonum accipit, damno proculdubio affici dicitur. Ius igitur hoc emendatiuum damni & lucri est medium: distributiuum enim minimè ita erat: sicut superius vidimus. Esse autem medium ius hoc, inde etiā manifestum est, quod cum aliqui inter se litigant, quasi æquo ac iure ipso careant, detrimentumque patiantur, confugere ad iudicem consueuerunt, hoc est ad ius & æquum, vocantque iudicem mediatorem, qui μεσότης græcè dicitur, seu μεσότης, id est, mediarius: vtraque enim lectio in exemplaribus reperitur: mediatorem inquam iudicem vocant illi, qui iniuria affectos se esse arbitrantur, quasi iudex ille sit, qui medium sit inuenturus, atque ita æquam ac iustam portionem vnicique attributurus.

Et quemadmodum si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum verò suum se habere inquit, cū æquum quisque acceperit.

Cū dixerit ob id ius esse medium propterea quòd iudex etiam medius est: quo modo iudex medius sit atque æquus, lineæ exemplo declarat. statuatur enim linea duodecim cubitorum longitudine, diuidaturque in partes duas æquales sex & sex: inæquales autem octo & quatuor: sitque iudex ipse sex: pluri vsurpator octo: iniuria affectus quatuor. iudex igitur qui est sex, partem illam qua octo, hoc est ille qui iniuriam intulit, dimidium, id est, sex excedit, ab eo ablatam ad quatuor, qui est iniuria affectus apponit: atque ita vtrosque æquales reddit. incidit enim iudex, qui est sex, medius inter octo & quatuor, iniuria scilicet afficientem, & affectum: demptisq; duobus ab octonario: totidem siquidem senarium superat octonarius: ea adiungit, ad quatuor, vt sex vtriq; efficiantur. nam & si ab octo duo detrahantur, sex remanēt: & si duo ad quatuor apponantur, sex simili modo euadunt. medius igitur est iudex, qui est sex inter octo & quatuor: æquus verò iis que ex detractioe & additione efficiuntur. cum enim octo & quatuor ad sex, id est, iudicē directā fuerint, hoc est effecta etiam ipsa sex: suum iam recepit, qui iniuria fuerat affectus, atque adæquatus est.

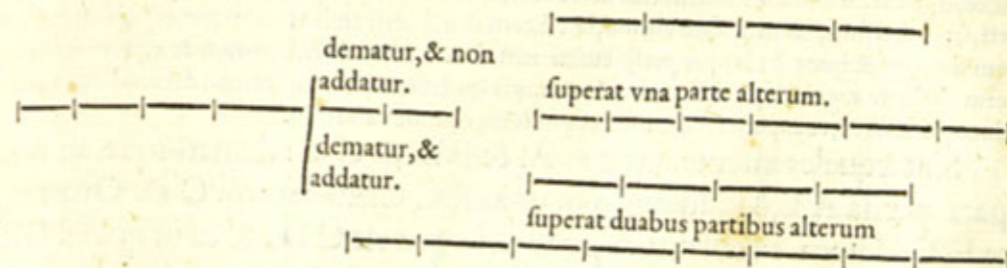
Æquum autem medium est pluri & paucioris arithmetica proportione, ac propterea appellatur ius δικαιοσύνη, cō quòd δίχα, id est bifariam diuisum est: quasi δίχα, id est, bipartitū dixeris: & iudex δικαστής, quasi δίχαστής, id est, bipartitor dicitur.

vnde δικαιοσύνη.

Dicitur

Dictum sæpius est arithmetica proportionem in æquali maioris & minoris excessu consistere. quo enim sex excedit minus, id est, quatuor, eodem à maiore quod est octo exceditur: duo enim vtrobique excessum faciunt: ac propterea, inquit, δικαιοσύνη appellatur, quasi δίχα, id est, bipartitum, quia δίχα, id est, bipartitam æqualiter diuisionem admittit. & iudex δικαστής quasi δίχαστής, id est, bipartitor atque adæquator.

Si enim duo sint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterū excedet: nam si dempta quidem esset vna pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, vna tantum parte eiusmodi excederet. efficietur igitur vt & id cui est adiunctum, vna parte medium, & medium vna similiter illud excedat, à quo detractum est.

His etiam arithmetica proportione talem constare diuisionem ostendit. sed quia quod lineis hic demonstrat Aristoteles, numeris declarari euidentius potest, hanc eandem demonstrationem in numeris consideremus. sumantur senarij tres, atque hi deinceps statuatur hoc modo. 6. 6. 6. primus is sit, qui * plus est vsurpaturus, estque illaturus iniuriā: vltimus is, qui pluri vsurpatione est diminuendus, iniuriaque afficiendus: medius verò iudex, ad quem facta iniustitia vtriq; deuenturi sunt. primus igitur senarius tria ab vltimo auferat, sibi que arroget, nonariusque efficiatur: si enim tria ab vno detrahantur, & addantur alteri, senarius ille cui adiuncta fuerint, nonarius: alter verò cui fuerint detracta, ternarius euadet. qui igitur tribus sibi arrogatis nonarius fuerit effectus, senarium qui est iudex vno ternione proculdubio excedet: iniuria verò affectum qui ternarius relictus est, duobus. Nam si tria ab vltimo senario demantur, non adiungatur tamen primo, vna tantum parte, id est, vno ternione primus senarius vltimum superabit, qui post trium detractioem ternarius relictus est: si verò adiungatur, duabus. efficietur igitur, vt & id cui est adiunctum, id est, qui plus vsurpauit, euasitque nonarius, medium vna parte, id est, iudicem vno ternione excedat: & medium, id est, iudex qui est senarius, vna similiter parte, id est, vno ternione tertium numerū superet, qui ternarius remansit. excedit enim primus terminus medium vno ternione, & medius similiter vltimum tantodem à quo facta detractio est.

* ὁ μέλλων πλεονεκτῆσαι.

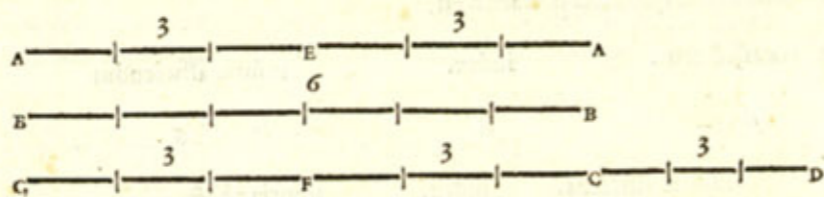
Ex

Ex hoc ergo cognoscemus & quid ab eo detrahendum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo mediū excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendum.

Ex hoc medio, inquit, cognoscere poterimus, & quid demendum primo termino sit, & quid tertio adiungendum. quanto enim medius terminus, id est, senarius vltimus, qui est ternarius superat, tantum vltimo addendum est: vt æqualis medio efficiatur. medius autem, vt dictum est, extremum, id est, ternarium tribus superat: si igitur tria addiderimus ternario, senarium reddemus, medioque ita æquabimus, qui senarius etiam ipse est. quanto igitur medius terminus extremum superat, tantum extremo addendum est, si æquales eos facere voluerimus: quanto rursus primus medium excedit, excedit autem tribus: tantum, id est tria, de primo detrahendum est, vt æqualis medio euadat. si enim de nouem tria demantur, restant sex. demptis igitur de primo termino, id est, senario tribus, adiunctisque vltimo, id est, ternario senarij ambo redduntur, æqualesque medio qui senarius & ipse est. Itaque perspicuum iam est ius ipsum distributum & æquum medij vicem obtinere: regulamque esse ac mensuram, qua quantum iniuriam facienti demendum, addendumque affecto, vt æquales reddantur, cognoscere optimè valeamus.

Sint æquales inter se lineæ A A. & B B. & C C: dematurque ab A A pars quædã A E, & addatur ei in qua est C C: efficiaturque C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua est C D: & ea in qua est C F. excedet igitur etiam mediam, id est B B parte C D.

Licet hoc ex iis quæ diximus esse manifestum possit, adhuc tamen explicandum est. tres lineas sumit, quarum primam A A, secundam B B, tertiam C C appellat, inter sese æquales. sit autem vnaquæque exempli causa cubitorum sex. Deinde à prima, id est A A, auferendam inquit, esse partem A E, quam appellat D C, addendamque tertiam, quæ est C C: vt quæ ablatam partem assumit, D C C euadat: à qua verò ablata est A E pars, E A relinquatur. secetur præterea C C per F in duas æquas portiones, vt ternos singulæ sectiones cubitos habeant, tam C F, quam F C: sit etiam A E portio ablata à prima & addita tertiam, id est D C totidem, hoc est trium etiam ipsa cubitorum. restabit igitur E A cubitorum trium. Quia verò D C est cubitorum trium, & C F item trium, & F C eodem modo trium, nec non pars primæ lineæ, quæ erat A A quæ reliqua est, trium etiam ipsa cubitorum remansit, perspicuum est C F C D integram lineam, cum sit cubitorum nouem, E A primam excedere tricubitis duobus: nam & C D & C F portiones ternis singulas cubitis expleri dictum iam est. excedit igitur D C F C linea & primam quæ est E A duabus partibus, id est D C, & C F: & mediam quæ est B B, vna parte, id est C D. in hunc modum.

Est autem hoc in aliis quoque artibus. tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Retributiones remunerationesque operum quæ ab artificibus fiunt, hac eadem æqualitate, id est, arithmetica proportione constare declarat. sed prius quam ad rei explanationem veniamus, quid pro facientibus, proque affectis intelligat, explicandum est. * affectos hic vocat, id est, patientes, eos qui indigent aliqua re: facientes, eos quibus indigemus: licet non ipsis, sed operibus ipsorum propriè indigeamus. vt qui domum non habet, eaque indiget, ædificatore indigere dicitur: estque hac in re faciens ædificator: qui ea indiget, affectus & patients. simili modo qui indiget frumento, est ille qui afficitur & patitur: qui habet agricola, faciens est. & si æqualiter & agricola numis, & ciuis frumento indigeant, ex æquo vtrique & facientes & affecti dici poterunt. *fin autem ciuis*

* ἀδοχόντας.

ciuis aliquando, vt in penuriis vsu venit, frumento indigeat, numis non indigeat agricola: tunc ciuis affectus, agricola faciens & est & dicitur. atque ita quem appellet hic facientem, quem item affectum iam patet. Quemadmodum igitur, inquit, in iure emendatio iudex excessum, qui quidem excessus ex medio & æquo agnosci facile potest, ab eo qui plus habet, detrahit, & diminuto apponit atque affecto: atque ita fit, vt contineatur ciuitas ac maneat: nam nisi & quod facit, id est, iudex qui facit, & ab iniuste agente iniuriam aufert, ita faceret: & quæ d afficitur, id est, qui iniuriam intulit, ita afficeretur: nullo prorsus modo costare ciuitas posset: sicut igitur hic fit, ita quoque in artibus earumque comertiis, retributionibusque contingit. nisi enim facientis opus atque excessus ad patientis eiusque qui afficitur, opus ac defectum certam haberet præscriptionem: vt ita inter se conueniant, sicut faciens, id est, plus vsurpans, & patients, id est, pluris vsurpatione diminutus: nullum inter se vsu habere, communitatemque possent. neque mirum esse debet, si pluris vsurpator & facere & affici idem dicatur: nam prius cum plus vsurpat, facere: postea cum adæquatur, affici ac pati existimandus est. Quamquam ita quoque intelligi potest hic locus, vt interpretemur in hunc modum. nisi indigentium patientiumque necessitas pro dignitate operum esset, quæ ab artificibus efficiuntur, tum magnitudine, quam appellat hic quantum: tum qualitate, quam quale hic vocat: artes de medio omnes tollerentur. nulli enim operarentur artifices, si nulla ipsis æqua futura esset recompensatio.

Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum ex * spontaneis contrahibus videntur emeruisse. cum enim quis plus habet, quam suum erat, lucrum: cum minus quam à principio habuerat, damnum facere dicitur, in vendendo scilicet & emendo, aliisque huiusmodi quæ legibus permittuntur. Cum autem neque plus neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere dicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiusdam & damni eorum est medium, quæ præter spontaneum fiunt: cum æquum quisque & prius & posterius habet.

* ἐκ τῆς ἐκείνης ἀλλοτρίως. i. ex spontanea permutatione.

Quoniam mos est, vt eum qui plus vsurpat, iniusteque agit, lucrari: eum verò qui iniuria afficitur, damnum facere dicamus: subiungit, lucrari & damnum facere propriè quidem de iis dici quæ sponte inter nos contrahimus: transferri tamen hæc nomina postea ad eos etiam qui vel iniuria afficiunt, vel afficiuntur: vt lucrum & damnum etiam ipsi facere nihilo minus dicantur. Quapropter lucri cuiusdam & damni medium ius est: at eorum quæ sponte non fiunt, plus lucrum est, minus autem damnum, medium verò inter hæc ius est: est igitur ius medium, inquit, eorum. quorum plus scilicet & paucioris, quæ præter spontaneum sunt. cum habet quisque æquum ei quod prius habebat, id est, antequam facta esset ab altero vsurpatio. id enim est ius seu iustum, cum tantum postea habet vnusquisque, quantum prius etiam habebat, quam iniuria fuisset affectus. dilucida enim fiet hæc Aristotelis sententia, si quantum addiderimus: vt integra oratio talis euadat: ius est, cum æquum quisque posterius habet, quantum etiam prius: id est, ante vsurpationem habuerat.

De retaliationē, numo, & indigentia.

Cap. V.

Videtur autem nonnullis & * retaliatio absolute & simpliciter ius ipsum esse: quemadmodum Pythagorei dicebant: ius enim absolute esse retaliationem definiebant. * verum retaliatio neque ad distributum ius, neque ad emendatum accommodatur. volunt tamen ipsi Rhadamanti quoque ius hoc dicere,

Si contra passus fuerit, quod fecerit idem, iudicium planè rectum vindictaque fiet. Sæpenumero enim dissidet: vt si magistratum quis gerens percusserit, re-percutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, non solum est percutiendus, sed supplicio insuper afficiendus. adde quod sponte an inuiti fecerimus, multum refert.

* ἀντιπῶς ἰσότητος.

* Antiqui ferè omnes Aristotelis interpretes uidentur, hic non legisse sequentem orationem. & ἢ ἀντιπῶς ποιοῦν ἢ ἐφαρμόττει ἢ ἐπιτιμῶν ἢ νόμιμον ἢ ἐπιτιμῶν.

o.ij. Cum

πολιτικῶν
πολιτικῶν
λέγω τὸ κα-
νωνικόν. quos
rectè sequitur
videtur inter-
pres.

Cum dixerit de duabus speciebus seu partibus iustitiæ, particularis scilicet, nō illius cōmunis quæ in legitimo consistit: ostenderitque alteram distributivam, alteram esse emendativam: & utramque proportione constare, distributivam geometrica, atque ea disjuncta: quippe quæ in quatuor terminis consideretur, cum duo sint, quæ distribuuntur: duo, quibus distributio fiat: emendativam autem arithmetica, & coniuncta, quæ tribus terminis consideretur. Cum inquam hæc omnia dixerit, alter qui infert iniuriam, alter cui infertur: medius iudex. Cum inquam hæc omnia dixerit, de retaliationione nunc mentionem facit, quā ius ipsum esse, iurisque ipsius finem Pythagorei existimabant: qua de re in primo magnorum moralium clarius explicavit. illi enim ius esse censent, cum quis id quod alteri fecisset, ipse repatiatur: verbi causa, si excæcasset quenquam, excæcari: si colaphis cæcidisset, vicissim cædi: sed hoc non omnibus convenit: si enim servus semel ingenuum verberaverit, non semel ipse, sed sæpius reuerberandus est. Quid autem sit repatiencia hæc, & retaliatio quam ἀρτιπρωσθεως vocant, aperte hac Rhadamanthi iustitia declarat: ab Hæsiō autem sumptum est carmen. Criminatur autem hic Pythagoreos Aristoteles, quod repatiens esse ius absolute dixerint, nullaque vti distinctione fuerint, nullaque additione: ut retaliatio quæ fit proportione quadam, esse ius intelligeretur. nullo enim modo ius est ut singuli ea quæ fecerint, absolute repatiantur: quippe cum neque id distributioni conveniat, neque emendationi, in quas ius ipsum diuiditur. utraque enim proportione constant, altera geometrica, altera arithmetica: retaliatio autem proportione nulla fit. nam cum distributioni iure idem non esse retaliatiōnem inde perspicuum est, quod in illo æquum & iustum pro vniuscuiusque dignitate spectatur: repatiendo nulla dignitatis ratio habetur: qui enim potest: si servus, vel libero, & probo viro vnum colaphum infregerit, & ipsi vnus vicissim infringatur: vel sacerdotem calcibus contuderit, & ipse etiam nihilo secius eadem contumelia afficiendus putetur? Sed neque emendatiuum ius absolute retaliationem admittit: non enim statuit, ut eadem repatiatur mala quispiam, quæ alteri intulerit: verbi causa, ut dens euellatur ei, qui dentem alteri extuderit: aut oculus eruatur ei, qui oculo alterum priuarit: sed æstimandum censet quanti aut dens, aut oculus haberi debeat, aut demum quodlibet aliud membrum: idque ab eo qui læsit exigendum, læsoque homini attribuendum: siue pecuniæ siue quippiam aliud fuerit. Vtrumque igitur hoc ius proportione vitur: retaliatio sine vlla proportione fit. oportet enim, inquit, absolute pati quempiam idem quod fecerit: at hoc minime iustum est: quemadmodum etiam exemplo declarat. non enim si quis magistratum gerens percussit quempiam, est repercutiendus: quippe cum æquales res nō æquale daninum afferant & gerenti magistratum, & priuato. magistratum enim gerens cum amplior sit & maior quam priuatus ciuis, neque si verberauerit, est reuerberandus: eo quod licet qui verberatur patiatur, ipse tamen minime iniuste agere videtur: neque si à priuato fuerit verberatus, æqualibus verberibus est afficiendus is qui ipsum percussit. at absoluta retaliatio id requirit, ut idem patiatur quilibet, quod perpetravit. Præterea cuiusmodi tandem ea iustitia est, ut eadem patiatur quæ fecit, tam qui sponte fecit quippiam, quam qui inuitus? in emendatiuo quidem iure diligenter hoc exquiri examinarique consuevit: & si inuentus quispiam fuerit sponte fecisse, maiori: si inuitus, minori pœna dignus censetur: in retaliationione verò nulla huiusmodi disquisitio habet locum.

* ἀλλοκτι-
καίς.

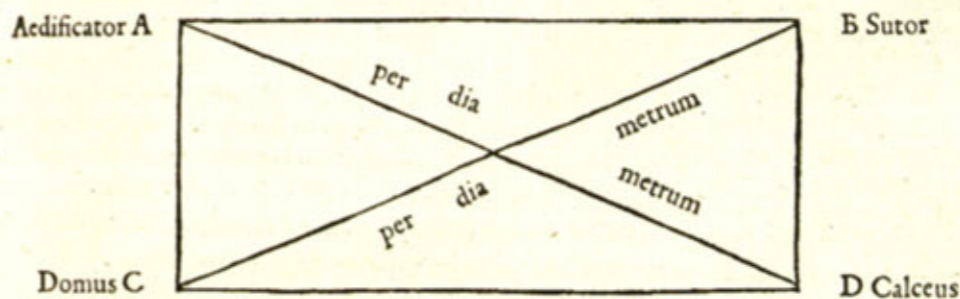
Sed in communitatibus * commercialibus tale ius retaliatum conferuat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contra enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines ut malum reddant. alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel ut bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, ut retributio efficiatur. quippe cum id proprium Gratiarum sit, ut & ei qui nobis gratificatus est vicissim inseruiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet.

Posteaquam retaliationem simpliciter ita, sineque vlla distinctione factam iustam minime esse ostendit: quo modo iusta fieri possit, nunc docet. si enim non absolute ac simpliciter, ut Pythagorei volebant, sed ex proportione efficiatur: ad consociationes commerciales ac commutatorias utilis admodum est, quibus continentur, seruanturque ciuitates. atque hoc consentit cum iis quæ superius paulò posita sunt, cum dixit: tollerentur enim artes, nisi & quod facit, & quæ quæ faceret: & quod afficitur, & tanto & tali afficeretur. idem siquidem hic repetere videtur. contra enim faciendo, id est, par pari reddendo ex proportione, non absolute & simpliciter, ut inquit Pythagorei,

Pythagorei, ciuitatum societas cōseruatur, & permanet. nam cum & iis qui bene fecerint, bonum: & iis qui malè, malum retribuitur: videtur ciuitas non esse in seruitute constituta, sed libera esse populariterque administrata. Atque ita definita, proportioneque facta retaliatio iusta est, ciuitatumque cōseruat societates, neque dissidia aliqua seditionesque in ipsis oriri permittit: absolute verò facta, ut Pythagorei volunt, minime esset iusta: turbaretque potius quietem & confunderet, quam cōseruaret. Atque hic est sensus: verba verò ita sunt intelligenda: vel enim dant operam homines, si iniuria ab aliquo affecti sunt, ut ij qui iniuriam intulerunt, vltionem repatiantur: alioqui esse in seruitute se existimant, si pro ratione iniuriæ quilibet, pœnas non luat: vel si beneficium aut in patriam, aut in ciuem aliquem contulerunt, ut gratias recipiāt: alioqui nulla esset bonorum participatio, sine qua consistere communis societas non potest. Oportere autem beneficiis gratias referre, ut inquit, id declarat, quod in vrbibus templum Gratiarum obuiam, id est in medio, quod ipse ἐμπροσθεν dicit, constitutum est. eo quod & beneficio affectus omnino debet vicissim inseruire ac subministrare ei qui beneficium cōtulit: & ille iterum gratificando prouocare. ob hanc enim causam cum tres fingantur Gratiæ mutuo inter se amplexu coniunctæ, vna auersa in medio aduersarum duarum collocatur: ut ex eo quod cōuersa est, ad excipientes & amplectentes redditio ministerij, ex eo quod ab aduersis complexu excipitur, noui beneficij prouocatio significetur.

* λέει δὲ πρὸς
θόντα ἀνδρῶν
πρετῆσσι
τῷ προκά-
τάρατι.

Coniunctio autem quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, quæ constat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: sutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D.

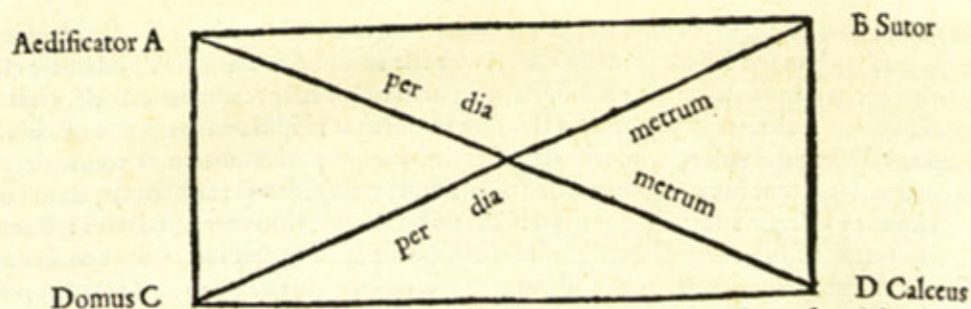

oportet igitur, ut ædificator à sutore opus ipsius accipiat, & ipse suum illi tradat. Quod si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: si minus, æquum non erit, neque consistet. nihil enim vetat quò minus opus alterius, alterius opere præstabilius sit. quocirca adæquanda ea sunt. est autem hoc in aliis quoque artibus: tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum, & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Cum retaliatum ius dixerit si proportione fiat, esse æquum, ciuilemque societatem cōseruare: ita enim pro ratione vniuscuiusque moderatum sub ciuile ius reduceretur: hic quo modo proportio hæc effici possit, manifestat: quemadmodumque artifices operum suorum commutatione inter se facta ius atque æquum obtineant. nam si permutatio ita absolute fiat, æqua minime essent commercia, ciuitatesque consistere nullo pacto possent: non enim domus æqualis est calceo. quocirca admitti proportionem necesse est. inquit autem coniunctionem quæ per diametrum fit, efficere proportionem hanc in retributione, id quod descriptione etiam quadam declarat, hoc modo: sit quadrilatera figura & in A ædificator, in B sutor statuatur: in inferiore verò latere opera ipsorum, in C domus, in D calceus: deinde & ab A in D, & à B in C ducantur dimetientes: diameter enim linea recta est, quæ figuras bipartitò dimetitur, quadrangulumque ab angulo ad angulum ducta in duas æquales portiones secat: cuiusmodi est, quæ & ab ædificatore ad calceum, & à sutore ad domum pertingit.

o. iij. Aedificator

conjunctio igitur per diametrum hæc est, qua efficitur ut ædificatori calceus, futori domus adiun-
gatur. atquæ hæc conjunctio per diametrum est: proportio autem est huiusmodi: quam rationem
habet ædificator ad sutorem, eandem domus ad calceum habet. quod si ædificator futori æqualis
est, æqualis quoque domus calceo erit. atque ita fiet, ut si ædificator calceum, sutor domum acce-
perit, æqualia utrique habeant, sitque æqua permutatio ac iusta: & quia proportione facta est re-
taliatio, iusta etiam sit: æqualem enim utilitatem & ædificator à futore, & sutor ab ædificatore cõ-
sequetur. si enim domus calceo est æqualis, propterea quod artifices æquales inter se sunt: quantum
accepit ædificator, tantundem accepisse etiam sutorem perspicuum est: sed si æqualis non sit ædi-
ficator futori, sed excedat, opus quoque ipsius opus futoris excedat necesse est: proportioque est
inter ipsos faciendâ: ut calcei domui adæquentur, atque ita distributio, & retributio æqua & iusta
esse possit. Sit enim dilucidioris explanationis causa ædificator sex, sutor tria. duplus igitur ad fu-
torem erit ædificator: si verò artifex ad artificem, & opus etiâ ad opus duplum esse oportebit: do-
mus igitur quoque ipsa ad calceum erit dupla. duplicandus igitur erit calceus, ut domus ei adæ-
quetur. atque ita ædificator calceus, sutor domum accipiet: eruntque inter se æquales. Si igitur, in-
quit, primum sit æquum ex proportione, id est adæquata ita fuerint artificum opera, ut alterum al-
teri minimè præstet: deinde retaliatio efficiatur, id est * retributio ac permutatio: erit id quod di-
cimus, hoc est ius ex proportione euadet. nam si non fiat proportio, domusque & calceus prius nõ
adæquentur: non habebunt æqualia utrique: sed inæqualia: amplius sutor, quippe cum domus cal-
ceo longè amplior sit. ædificator minus: calceus enim minoris quàm domus æstimatione censetur:
ut consistere ædificatoris & futoris societas, conseruarique hac ratione minimè possit.

Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico & agricola: & demum diuersis & non æqualibus, sed hi tamen adæquandi sunt.

Cum dixerit nihil vetare quo minus alterius opus maius sit, quàm alterius: id his verbis decla-
rat, non secus ac si ita diceret: si utrique artifices essent medici, aut sutores, alterius opus minimè
esset præstantius quàm opus alterius: quoniâ verò artifices sunt diuersi, sit, ut opera quoque ipsorum
diuersa sint, alterum melius, alterum deterius. Cum dixerit autem [DIUERSIS] adiunxit [ET
non æqualibus] propterea quod quorum opera sunt diuersa & non æqualia, artifices quoque esse
inæquales necesse est. si autè ciuitas esse debet ac societas, diuersos esse oportet eos qui societate ac
ciuitate inter se iungendi sunt. nam neque ciuitas neque alia quæpiam cõmunitas cõsistere vnquâ
posset ex æqualibus hominibus, atque iis qui vnâ & eandem artem exercerent. si enim omnes vnâ
artem exercerent, efficeretur, ut rem vnus cuiusque vnusquisque haberet: atque ita vnâ quoddam essent
omnes, neque alterius ope quispiam indigeret. indigentia enim esse non potest, nisi inter plures: at
plures hi habentur, qui diuersi sunt: nam qui eadem sciunt, eademque operantur, licet plures esse
homines videantur, quia tamen vnâ rem omnes tractant, vnus omnes sunt. Quare si societas fu-
tura est, diuersi esse & non æquales illi debent, qui inter se sunt versaturi: quippe cum & eorum
quibus indigemus acceptio, & eorum quæ nobis affluunt, datio societatem omnem vitæ consti-
tuant. nam quia fieri non potest, ut vnusquisque omnia quæ sibi ad vsum sunt necessaria, efficiat:
esse diuersos necesse est, qui opera diuersa efficiant, unde retributio fieri ac permutatio possit: atque
ita æquum omnes habeant.

* σύμβλητα
quæ facile cõ-
ferri possunt.

Iccirco omnia ea quorum est permutatio, * comparabilia esse quodam
modo debent: ob quod numus in vsum venit: qui quodam modo mediũ
efficitur: metitur enim omnia: quare etiâ excessum & defectũ: quot scilicet
calcei domui, vel alimento æquales sint. Oportet igitur quotus est ædifica-
tor, aut agricola ad sutorem, tot calceos ad domum, aut alimentũ æquiparari.
nisi enim ita sit, nec permutatio, nec societas esse vllõ modo poterit: id autè
non

non erit, nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur, ut
vno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur: at id est re
vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla re indigeret ho-
mines, aut non similiter, efficeretur ut vel non esset vlla omnino, vel nõ ea-
dem permutatio. sed indigentia tamen loco ex pacto quasi substituitur nu-
mus. unde etiam nomisma appellatur, eò quod non naturâ, sed νόμισμα, id est, unde dicatur
nomisma.

Propterea quod comparabilia inter se sunt singula, dum rationem inter se quandam habent, &
comparationem, id est, dum æstimantur, præfinito que precio taxantur singula: ideo inuentus nu-
mus est, qui omnium dignitatem metiatur, manifestetque excessum & defectum vnus cuiusque, ac
sub oculos ponat. nam si patuerit domum duobus calceis esse excellentiorem, quantus tamen ex-
cessus eius sit ignoretur: numus id declarat. vbi enim inuenimus domum vnâ decem, ut ita fa-
ciamus, numis æstimari, duos verò calceos vno: habemus iam quantum id sit, quo & domus vnâ cal-
ceos duos excedit: & calcei duo à domo vnâ exceduntur. quia enim domus vnâ decem numis, cal-
ceos duos nouem numorum esse manifestum est. excessu autem cognito adæquatio in hunc mo-
dum fiet: si duo calcei vno numo æstimantur, viginti calcei decem numis cõstabunt: at domus vnâ
totidem numorum precio censebatur: efficietur igitur, ut viginti calcei vni domui æquales sint. si
ergo viginti calceis acceptis à futore ædificator dabit ei domũ, retaliatio ex proportione efficie-
tur iusta, atque æqua. Atque ita fit ut numi vicem iudicis subeant. sicut enim in iure emendatio ex
iudicis mediocritate cognoscebamus, quantum pluri vsurpatori detrahendum, addendumque
vsurpato esset: medius siquidem interueniens iudex inter iniuriâ afficientem & affectum, utro-
rumque excessum & defectum manifestum faciebat: ita hic quoque numorum appositione quem
habeat excessum domus ad calceos, inuenimus. Rectè igitur dixit mediũ quodam modo effici nu-
mum: quippe qui sic regula & discrimen excessus domus & calceorum fiat, sicut iudex * defrauda-
ntis & defraudati est. oportet igitur ut quotus est ædificator ad sutorem, tot calcei ad domum
comparentur: at ædificator ad sutorem est duplus: duplicandi ergo calcei sunt, ut domui æquales
euadant. nam si domus est quatuor, calcei duo, duo duplicanda sunt, quatuorque efficienda. si enim
non sit æqualitas, neque permutatio vlla erit, neque societas. æqualitas autem vno quodam facien-
da est, quod omnia mensuret. id autem re vera indigentia est: causa enim societatis cõmunionisque
vitæ humanæ est indigentia. nam quia multis rebus vnusquisque nostrum indiget, fierique nullo
modo potest, ut omnes omnia exercent, sicut iam diximus: societatis inde cõmerciorumque oc-
casio exorta est. id quod ex iis facile perspici potest, inter quos nulla incidit necessitas. Cum enim
calceis agricola nõ indiget, aut sutor frumento: nulla inter se vtuntur familiaritate: cum verò alter
alterius ope indigerit, & ille futoris, & hic agricolæ, confestim ad communicanda inter se opera
sua conueniunt, necessitateque inducunt contrahunt societatem. sed quia sæpenumero vsu venit, ut
neque sutor vel ædificatoris vel agricolæ, neque ædificator aut agricola futoris opificio indigeat:
* introductus est numus, qui indigentia repenset, eiusque loco quasi substituitur. damusque pro
calceis, aut domo, aut frumento numos ex pacto. ob id enim numus, id est, nomisma appellationem
hanc sortitus est, eò quod non naturâ, sed νόμισμα, id est lege, & institutione nostra fuit inuentus. in
nostraque est potestate eum inutilem reddere: nam si voluerimus ea quæ habemus, dare, & quæ
non habemus, accipere, inutilem profus vsus numi euadet.

Erit igitur retaliatio cum adæquata iam singula fuerint: ut quo loco est
agricola ad sutorem, eodem opus futoris ad agricolæ opus sit.

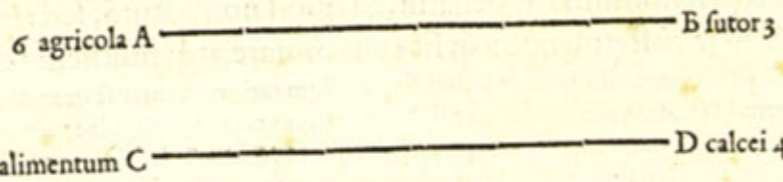
Cum, inquit, adæquata inter se fuerint opera, tunc retaliatio iusta efficietur: ut, sicut agricola
ad sutorem se habet, ita opus futoris ad agricolæ opus referatur. nam si agricola ad sutorem du-
plus est, sutor agricolæ erit dimidius: & calcei igitur, quod futoris est opus, si frumento & alimen-
to comparentur, loco dimidij habebuntur. Quocirca duplicandi sunt: ut quam rationem habet
agricola ad sutorem, eandem calcei duplicati ad calceos simplices qui prius erant dimidium ad
frumentum comparati, habeant. atque ita fiet, ut frumento calcei æquales reddantur, efficiaturque
iusta retaliatio geometrica proportione, quæ terminis quatuor constat. quanquam inferius tribus
etiam fieri quodammodo posse ostendet, atque ob id sub arithmetica reduci: ut retributio &
commutatio geometrica fiat proportione: expositio verò proportionis, & æqualitatis eorum quæ
in retributione efficiuntur, arithmetica.

Michaelis in Moraliū Arist.

Cū autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremū vtrāque haberet exuperationes. sed vbi habuerint sua quisque, ita æqui & socij efficiuntur: eò quòd in ipsis fieri hæc æqualitas potest. Sit Agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius adæquatum D. si autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

Exuperatio, id est, ὑπερβολή, quo nomine hic vitur, tam de excessu dicitur, quàm de defectu. in vsu enim est apud Græcos, vt ita loquantur: pauca data illi sunt ad exuperationem: & item e contrario, multa ad exuperationem: & diues est ad exuperationem: necnon, pauper ad exuperationem, id est, εἰς ὑπερβολήν quod est ad excessum, & supra modum: siue citra, siue vltra mediocritatē facta fuerit excessio. Quod verò, inquit, eiusmodi est: opificum, operumq; ipsorum proportio, priusquā permutatio aliqua fiat, faciēda est ad eum modum quem diximus. nam si antē facta fuerit proportio, & postea fiat permutatio: retributio æqua & iusta efficietur: in figuramque proportionis redigetur, vt quod est agricola ad suturem, idem agricola cum frumento ad suturem cum opere ipsius, id est, calceis sit. sicut enim agricola suturem excedit, ita agricola vnā cum frumēto suturem cum calceis excedat, necesse est: antē scilicet, quā facta fuerit permutatio. debetq; frumenti & calceorum inæqualitas ad æqualitatem in hunc modum redigi: si duplum sit frumentū ad calceos binos, duplicandi sunt bini calcei: ita enim fiet, vt quatuor calcei effecti frumento æquales euadant. facta autē hac adæquatione si quatuor calceos accipiat agricola, & frumentū sutor, vtriq; erunt æquales: tam agricola cum quatuor calceis, quā sutor cū frumento. nam quia ob id agricola excedere suturem dicebatur, propterea quòd frumentū calceos excedebat: vbi frumēto calcei fuerint adæquati, agricolæ quoque sutor erit æqualis: at si æqualia æqualibus addantur, tota ipsa inter se sunt æqualia: erit igitur & agricola cum calceis & sutor cum frumento inter se æquales. oportet ergo, inquit, ante permutationem proportionem facere, & per ipsam artificū opera inter se adæquare. si enim id prius non fieret, id est, si sine vlla proportione permutatio fieret: vtrique extremi, id est, & agricola & sutor vtrāque haberēt exuperationes. nam si duos calceos accipiat agricola, erit & in excessu vtpote agricola: & in defectu, quippè qui duos calceos habeat, qui frumento sunt inferiores. simili modo sutor frumento accepto vt sutor, deficiet, & excedetur: eò verò quòd frumentum habet quod calceis est præstantius, excedet. Quare eos qui ita simpliciter scilicet permutationem faciunt, velle ad figuram proportionis redigere post permutationem, stultum omnino est: immò vt redigantur, fieri nullo modo potest. nō enim in permutatione sine proportione facta æqualitas inueniri vnquam poterit, vt quā rationem habet agricola ad suturem, eandem agricola cum duobus calceis ad suturem cum frumēto habeat: propterea quòd res quæ permutantur, prorsus sunt inæquales. Quo autē pacto adæquari calcei frumento queant, dictū iam est: numo enim aut aliqua alia huiusmodi re æquales reddentur. Figure verò descriptio satis per se manifesta est: quippè cū de ea sæpius iam dixerimus, vt eadem repetere rursus superuacaneū esse censeamus.

Indigentiam verò quasi rem vnā quandam esse quæ contineat, illud declarat: quòd cū mutua ope non indigerint aut vtrique aut alteri, permutationem non faciunt: quemadmodum cū eo quod quispiam habet, alius indigerit, vt vino, pro quo frumenti exportationem concedunt. id igitur adæquatum prius sit, necesse est.

Superius etiam dixit indigentiam esse quæ ciuitates contineat, nuncque idem comprobatur ex iis quæ quotidie fieri consueuerunt. Cū enim sit, vt alter vinum tantum habeat, alter frumentum tantum: atque ita qui vinum habet, frumento, qui frumentum vino indigeat: inter sese vtrique conciliantur, permutationemque faciunt. at cum & ille qui frumentum vel habet, vel cultura sibi comparat, vitibus quoque abundat: & ille qui habet vites, agrorum cultioni etiam vacat, vt inde suppetere ipsi frumentum possit: ij quia nulla indigentia ad permutationem inducuntur, nullam inter se contrahunt societatem.

Sed

Librum quintum.

109

Sed licet nunc non indigeat quisquam: pro futura tamen permutatione quasi sponsor, si indigentia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui enim eum affert, accipiendi facultatem habeat necesse est.

Qua de causa inuentus fuerit numus, nunc declarat. quia enim sæpe eueniebat vt sutor indigeret quidem frumento, vel vino, vel quapiam alia re huiusmodi: agricola tamen, aut vinitor calceis non indigeret: aut e contrario illi calceis indigerent, sutori verò rebus illorum nihil esset opus, qui suppleret hanc indigentiam, inuentus est numus: quo quasi sponse vti cōsueuimus. numum enim afferens sutor dat agricolæ: & habe hunc, inquit, loco calceorum, & quasi sponsorem ac prædem accipe: vt si quando calceis indigueris, vicissim numum ego, tu calceos recipias.

† fideiussore.

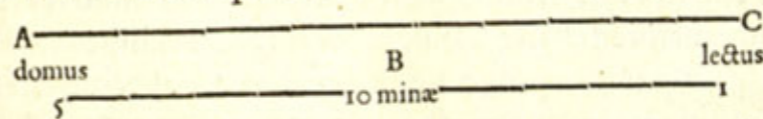
Idem tamen etiam ipsi huic contingit: non enim semper æqualiter potest: quamuis magis soleat permanere. iccirco precio cūcta æstimata esse oportet. ita enim semper erit permutatio. at si ea fuerit, societas quoque sit, necesse est.

Ipsi huic numo, inquit, idem euenit. id est id quod in indigentia accidit, idem in numo quoque conspiciere quispiam posset. sicut enim in illa sit, vt non semper indigeamus alienis operibus: ita neque numus semper æqualiter potest, id est æqualem vim habet: sed iactatur & decedit, vt interdum multum, interdum parum, aut nihil valeat. sed magis tamen is perseverat & permanet, cū reliqua facilius consumantur: vnde tanquam mensura omnium quæ permutantur, eo vti debemus, habereque eum qui omnibus præstet, atque æstimatione omnia taxet. Sed quando fit, vt plus, quam do vt minus aut nihil valeat numus: in abundantia & fertilitate multum valet: in annonæ penuria & frugum sterilitate nihil. nemo enim est tunc, qui cū frumentum habeat, quod neque sibi neque suis satis sit, pro paruo etiam frumenti numero numos accipere vel quāplurimos velit.

Numus igitur vtpote medium cōmensurabiles inter se efficit res, atque ita adæquat. neque enim vlla esse societas potest, nisi sit permutatio: neque permutatio, nisi sit æqualitas: neque æqualitas, nisi etiam commensuratio sit.

Numus, inquit, is, vtpote medium, id est communis rerum mensura commensurabilia omnia reddit, atque adæquat. commensurabilia autem ea appellant Geometræ quæ communi atque eadem mensura possumus metiri. rationis autem consequutio in hūc modum deducitur: societas ex permutatione existit: permutatio autem ex æqualitate efficitur: at æquales redduntur res commensuratione, numo verò sit commensuratio: quare nisi fuerit numus, neque erit commensuratio: nisi autem sit commensuratio, neque vlla permutatio existet: sublata verò permutatione, tollatur quoque societas omnis necesse est.

Ac re quidem vera fieri non potest, vt quæ adeo inter se distant, commensurabilia efficiantur: sed pro indigentia tamen ratione satis cōmodè fit. vnum igitur quoddam esse oportet: atque id ex constitutione. vnde etiam nomisma, id est numus vocatur. hic enim est, qui commensurabilia reddit omnia. numo enim omnia mensurantur. Sit domus A: minæ decem B: lectus C: sitque A dimidium ad B: siquidem quinque minis domus æstimeretur, aut æquali re: lectus autē, id est C decima sit pars ipsius B. patebit profectò quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque.

ita autem fieri cōsueuisse permutationem antequam numus inueniretur, perspicuum est. nihil enim interest an lecti quinque, pro domo vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipsi quinque constant. Quid igitur iniuria, quid item ius sit, dictum iam est.

Quæ adeo

ἐὺθυλαίς. ἰ.
multa rerum
abundantia
quas terra
profert.

Quæ adeo inter se distant, fieri non potest, ut commensurabilia efficiantur re vera. nam quæ sunt commensurabilia propriè, communi particula mensurari consueuerunt: ut numeri numero, magnitudines magnitudine. at numus non est pars eorum quæ in permutationem veniunt: neque enim est membrum vel domus, vel calcei, vel frumenti, vel vini, vel alicuius alterius: si enim esset, non esset numus: sed aliquid ex his rebus. cum igitur numus non sit communis aliqua pars, tanquam mensura tamen adhibetur pro indigentia ad commensurationem faciendam. estque cum magna est indigentia rerum quæ permutantur, paruum quid: cum parua, magnum. in* affluentiis enim verum magnus est numus & preciosus: in frugum caritate paruus: ac quanto quidem maior est rerum penuria, numus tanto minus valet. oportet igitur, inquit, vnum quoddam esse, quo ea quæ permutantur, commensurabilia efficiantur. hoc est vnum quoddam esse, oportet, quod ea quæ in permutationem veniunt, metiatur: quod tamen mensuratarum rerum pars nulla sit, sed ex constitutione positioneque nostra, ut mensura accipiatur. unde etiam numus, id est nomisma appellatur, quia sanctione & νόμος, id est lege nostra fuerit introductus ad venalia omnia metienda. Posteaquam vero dixit mediam mensuram esse numum in permutationibus, adæquareque omnia, quomodo is res ipsas metiatur, quoque pacto acceptus medius rerum sit: nunc docet. sumitque in huiusce rei demonstrationem domum, quæ ædificatoris opus est, in qua sit A: deinde decem minas vel numos in B: lectum fabri lignarij opus in C: & quia omnia numo æstimantur, domus minis quinque, lectus vero vna æstimetur. His ita positis quot lecti æquiparari domui valeant, ex numis ipsis agnosceamus. nam cum quinque minis æstimetur domus, decem minarum dimidium est: lectus vero cum vna mina sit dignus, decima pars est decem minarum: decima autem pars decem minarum est vna mina: & dimidium, quinque minæ sunt: dimidij igitur, id est quinque minarum lectus quinta pars est: at domus quinque minis constat: lectus igitur domus quinta pars est. quinq; igitur lecti domui vni æquiparabiles, compensabilesque erunt. id quod ex decem minis in medio collocatis inuenitur. Ac mutationes quidem ut in rebus publicis dictum est, ante inuentionem numi hoc modo fiebant: lecti siquidem pro domo dabantur, & reliqua similiter. quid enim refert quinque ne lectos accipiat aliquis pro domo, an quinque minas, quanti scilicet quinque lecti æstimantur? His explicatis postremo concludit, quid sit ius, inquit, distributum scilicet & emendatum: quidque eius oppositum iniuria, dictum iam est.

His ita definitis perspicuum est iustam actionem inter afficere iniuria & affici medium quoque esse: illud enim plus habere est: hoc minus.

Si ius medium est pluris & paucioris, pluris item vsurpationis, & paucioris acceptionis: sequitur ut iusta agere & iusta facere medium quoque sit inter plus vsurpare, & vsurpari, id est iniuria afficere & affici. quare pluris etiam vsurpationis & paucioris acceptionis iusta actio, id est δικαιοπραγία media erit.

Iustitia vero non eodem modo quo alia superiores virtutes, mediocritas est: sed ob id quia medij est: iniustitia autem extremorum.

Cum ostenderit quomodo & ius & iuste agere medium sit, & quorum medium: consentaneè subdit iustitiam non eodem modo quo ante dictæ virtutes, esse mediocritatem. illæ enim duorum vitiorum mediæ intercedebant: ignauiæ & audaciæ fortitudo: intemperantiæ & stupiditatis temperantia: & reliquæ similiter mediæ excessus & defectus: iustitia autem duorum vitiorum media minimè est: solam enim habet iniustitiam oppositam, quæ tam in eo qui iniuriam facit, quam qui accipit, consideratur. qui enim infert iniuriam, est ille qui plus habet: qui accipit, est qui minus. pluris autem & paucioris medium iustitia ipsa est æqui effectrix. nam quia æquum agit: æquum autem est medium: fit, ut ipsa quoque mediocritas sit ob id quia medij & æqui est.

Ac iustitia quidem est qua iustus dicitur iusti operator ex electione, ac distributor tam sibi ad alterum, quam alteri ad alterum: non ita ut expendarum rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat, danosarum e contrario: sed æquum ex proportionem distribuat, & alteri ad alterum simili modo. Iniustitia autem contra est, qua iniusti operator & distributor vnusquisque dicitur. id autem excessus & defectus est vel utilis rei, vel damnosæ præter proportionem, atque iccirco iniustitia excessus est & defectus, quia exuperationis & defectiois est.

Rectè admodum adiunxit [ex electione] propterea quod electio est, * quæ probum virum exprimit, electioneque

* id est ex electione & proposito probus uir & uirtutem complectens agnoscitur.

electio neque susceptæ operationes. non enim qui iusta agit, continuo est iustus: quippe cum possit vel timore, vel aliqua alia re inductus quispiam iusta agere: sed qui ex electione agit, is est iustus. Descriptionem autem iustitiæ hic apponit, habitum quandam eam esse inquit, ad agendum æquum id homines efficiuntur, quod in societate consistit. id enim significat cum inquit [ac distributor tam sibi ad alterum, quam alteri ad alterum:] nam iustus ille est, qui siue inter alios distributionem faciat: quod pro dignitate vnus cuiusque est, id quod videlicet est æquum, vnique tribuit: siue inter se & alios: non sibi amplius de bonis, minus de malis vendicat: sed æquam & sibi, & illis portionem tradit, qua in descriptione manifestè vel ex nomine distributiui iuris facit mentionem: includit tamen etiam emendatiuum dum æquum ex proportionem distributorum vnique iustum hominem inquit: & simul quomodo & quorum mediocritas sit iustitia, planum facit. iniustus sanè in bonis plus semper sibi sumit, in malis minus: iustus vero in omnibus, quod sibi proportionem conuenit. est igitur iustitia habitus, quo homines efficiuntur idonei & ad agendum & ad eligendum æquum id quod in distributionibus, & emendationibus consistit: iniustitia autem e contrario, habitus quo ad agendum iniquum instrumitur.

In se quidem exuperationis rei illius quæ absolute est utilis, & defectiois damnosæ: in aliis in vniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod præter proportionem est, utro modo inciderit. iniuste facti autè minus est iniuria affici, maius afficere.

Præter proportionem appellat iniquum, id est plus & minus. si enim quod proportionem constat, est æquum: quod est præter proportionem iniquum sit, necesse est. clarius tamen esset lectio, si loco [tamen] particulæ [enim] poneretur, in hunc modum: quantum enim ad id spectat, quod præter proportionem est & c. sensus autem est talis: in se quidem distributionem iniustus semper certo quodam modo exercet: semper enim de utilibus amplius, de danosis minus sibi sumit: at in aliis non certum aliquem modum seruat, sed ut contingit, modo vni plus, modo alteri tribuit: & cui hodie amplius indignè dedit, cras minus dabit: atque id quoque immerito, & præter proportionem. unde subiungit: minus est iniuria affici, id est minus habere quam pro dignitate conueniat, est iniuriam pati: plus vero quam conueniat, iniuriam facere est. [Quamquam hoc alteram quoque admittit interpretationem: ut dicamus Aristotelem hic significare velle, licet iniustitia in afficiete & affecto consideretur, magis tamen eam esse in afficiente. minus enim iniuste factum eius est qui afficitur iniuria, quam qui afficit. iniuriam siquidem facere in nostra potestate est, è nostraque prauitate proficiscitur: iniuriã vero pati in nobis non est, sed extrinsecus vel inuitis nobis euenit.]

De iustitia quidem & iniustitia, quænam sit vtriusque natura: de iure similiter & iniuria in vniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

Dixit enim iustitiam & iniustitiam esse habitus, quales modo explicauimus. apposuit autem [in vniuersum] propterea quod particularia minimè est prosequutus: nam in disputationibus in quibus de agendis rebus agitur, in vniuersum quid in quaque re fieri debeat, describi quidem potest, non tamen singula quæque pertractari queunt: ut quoad progrediendo vnumquodque vel plus vel minus, vel æquum erit, definire valeamus. res enim ipsæ eius generis sunt, ut in latitudine quadam consistat, atque ideo exquisitam vllam exactamque doctrinam admittere non patientur.

De iniuria & iure civili, herili, & familiari.

Cap. VI.

Quoniam vero fieri potest, ut quis licet iniuste agat, non tamen sit iniustus: qualianam iniuste facta quispiam committens in vnaquaque iniustitia iniustus continuo esse dicendus est? surne an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit. nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamè ex electionis principio, sed ex affectu id faceret: qui sanè iniuste quidem agit, non tamè est iniustus. sicut neque fur, licet furatus sit: neq; adulter, licet adulterium commiserit. simili modo etiã de aliis. Quomodo sanè retaliatio ad ius sese habeat, dictum iam superius est.

Dilucidior esset lectio, si in hunc modum diceret: quoniam iniuste factum est furari, scortari, adulterari, sacrilegium committere, & omnino omnia quæ contra leges fiunt: qualianam ex his agendo aliquis iniuste agit, & qualia item agendo iniuste non agit: sunt enim quædam iniusta, quæ licet

licet agat aliquis, iniustus tamen non est. quomodo autem id fit? quoniam non ad actiones spectan-
tes, sed ad finem cuius causa aliquid agitur, res ipsas iudicamus. nam qui furenti gladiū furatus est,
quo se ille erat interfector, furatus quidem est: non ob id tamē fur, sed seruator potius & benefi-
cus est dicendus. neque est adulter, qui pecuniarum cupiditate cum diuite muliere consuecit, sed
auius. Cū interrogauerit autem qualia iniuste facta aliquis committens iniustus sit: respondet,
an ita quidem nihil intererit. id est ita quidem si sine vlla distinctione dicamus, nulla videretur ef-
se differentia, quin vnusquisque qui iniuste quid agat, iniustus quoque esse dicendus sit: sed si ad fi-
nem quis respexerit, cuius causa iniuste agitur, multos is inueniet, qui licet iniuste agat, iniusti ta-
men minimē sunt. cum verō inquit [non ignarus qua cum rem habeat] idem est ac si diceret: scies
quænam sit ea cum qua concumbit, * nuptam scilicet alteriusque vxorem, non tamen est adulter:
non enim ob intemperantiam, sed ob pecunias, si ita contigerit, cum ea rem habet. iniustus autem
est, qui ex voluntate & electione agit. nam qui non ex electione sed ex affectu agit, iniuste quidem
se gerit, iniustus tamen ob id neque est, neque dici debet.

Non est autem ignorandum id quod nunc quærimus & simpliciter ius,
& ciuile ius esse. hoc autem est quod communionem vitæ affert, vt liberis
hominibus & æqualibus necessaria sufficiant: atque id vel proportione vel
numero. quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile esse existi-
mandum est: sed ius quoddam, & per similitudinem.

Cū superius demonstraerit ius, alterum esse distributiuum, alterum emendatiuum, quorum
illud geometrica, hoc arithmetica proportione constaret: multisque modis ius ipsum & iustitia di-
catur: nūc de quo iure, ac de qua iustitia disseruerit, explanat: inquitque se de ciuili iure intelli-
gere. de eo enim quæstio hæc est, vtrum actio sit iusta, necne: & vtrum vniciue iuste facta sit distri-
butio vel agrorum, vel pecuniarum, necne. de ciuili igitur iure nunc agitur: quod simpliciter, id est
proprie & verè ius est: quod etiam describentes, & sub oculos ponentes esse dicimus in commu-
nicatione vitæ, vt liberis hominibus & æqualibus necessaria sufficiant. comunicantes enim inter
se, & contrahentes homines rebus necessariis ad vitam instructi redduntur. posteaquam verō dixit,
quid sit hoc ciuile ius, subiungit, [vel proportione, vel numero] vt proportione distributiuum, nu-
mero emendatiuum significet. eiusmodi enim est ciuile ius, vt liberorum hominum & inter se æ-
qualium societatem contineat, & conseruet: dum & distributiones ex proportione & æqualitate
facit, & iniuste facta emendat: Sed vide acumen Aristotelis. Quomodo is dicendo [vel proportio-
ne vel numero,] indicauit omnium rerū publicarum species. dum enim inquit [numero] popula-
ris potestatis speciem notat: in qua numero sunt æquales omnes, qui publicæ administrationis par-
ticipes sunt: vt in libris rerum publicarum clarissimè explicat. omnes siquidem in democratia æ-
quales se esse aliis existimant: quippe qui æqualitatem libertate metiantur: [numero] igitur popu-
larem statum indicat: reliquas verō duas species paucorum: scilicet principatum, & optimatum,
[proportione]. si igitur huiusmodi est ciuile ius, quibus hoc non adest, id est quibus hoc non adest
vt societate per recompensationem, & distributionem inter se vtantur: in his ciuile ius non est, sed
quoddam ius per similitudinē: vt patris ad filium, viri ad vxorem, serui ad dominum: inter hos enim
non est ciuile ius, sed familiare aut herile: quæ cuiusmodi iura sint in rebus publicis declarauit

Est enim ius inter illos quibus etiam lex est: lex autē inter eos est, in qui-
bus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est: in quibus
verò est iniustitia, in iis quoque iniuste facere est.

Inter illos, inquit, ius proprie est, id est ciuile ius, apud quos etiam lex est instituta: secundum
quam in vitæ societate degūt. inter eos verò lex est, qui mutuo se offendere, iniuriaque possunt af-
ficere: lex enim æqualitatem in societate conseruat, quam iniustitia labefactat & perdit. nam inter
quos nulla iniustitia potest contingere, ij neque lege, neque iure aliquo indigent, nec distributiuo,
nec emendatiuo. nam si iudiciū quod ex lege adhibetur, diiudicatio est iuris & iniuriæ, vbi non est
nec iniuria afficere, nec affici, ibi neq; erit ex lege adhibita disceptatio: quod ciuile ipsum ius est.

Non in omnibus tamen in quibus est iniuste facere, est etiam iniustitia.
hoc autem est cum quis plus ex simpliciter bonis, minus ex simpliciter ma-
lis sibi attribuit.

Vbi est iniustitia ibidem est iniuste agere, vt superius dictum est: non tamen vbi est iniuste
agere, est etiā iniustitia. in iis enim quæ inuoluntariè agimus & non ex proposito, quæque ex igno-
ratione,

ratione, aut indigentia rerum necessariorum: inest quidem iniuste agere, sed non iniustitia. nā quæ
ex electione proficiuntur actiones, sicut explanatum fuit, aut laudem merentur, aut vituperatio-
nem: quemadmodū de eo inquit, qui licet perpetrarit adulteriū, adulterij tamen crimen nō subit:
quippe qui non ob intemperantiā, quæ propria adulterij est, sed ob pecunias & lucrū id comiserit.
Postea subiungit, [hoc autem est], id est iniustitia autē est, cum quis plus ex simpliciter bonis, mi-
nus ex simpliciter malis sibi attribuit. simpliciter bona & mala ea appellat, quæ suapte natura eiuf-
modi sunt, vt vel bona vel mala dicantur, vtpote facultates & potentia: quemadmodum sunt diui-
tiæ, nobilitas, paupertas, ignobilitas: quæ modò bona sunt, modò mala. nam & probo viro ad virtu-
tum, & prauo ad vitiorum operationem conferunt: in quibus sanè operationibus & felicitas con-
sistit, & infelicitas. nam absque iis quæ talia suapte natura bona sunt, non posse huiusmodi opera-
tiones effici, nemo est qui nesciat: quippe cum sine materia & instrumentis nihil vel bonū vel ma-
lum effici queat. materia verò & instrumenta sunt hæc, quæ vt facultates & potentia, bona appel-
lantur: diuitia, robur, nobilitas, & cætera huiusmodi.

Propterea nō sinimus dominari hominem, sed rationem, eò quòd sibi-
ipsi id facit, & tyrannus euadit. est autem qui dominatur, iuris ipsius custos:
at si iuris, æqui etiam. Quoniam verò esse ipsi nihil amplius videtur, si qui-
dem est iustus: non enim amplius ex simpliciter bono sibi attribuit, nisi id
ipsi proportione conueniat: iccirco alteri laborat.

Quia possunt homines iniuste agere, & de simpliciter bonis plura sibi attribuere, pauciora au-
tem de malis: possuntque tyrannidem inuadere, si liberam habuerint potestatem quodcunque vo-
luerint faciendi: propterea non permittimus, ut homo dominetur, sed rationem pro homine do-
minam constituimus. Appellat autem rationem principem probum, qui cum ratione & prudentia
operatur: qui sanè nullo modo iniuste ageret. qui enim re vera princeps est, & non falsò no-
men principis dominantisque obtinet: is iuris ipsius est custos, & æqui quod vel proportione, vel
numero existit. Quod verò inquit [eò quòd sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit] non de ratione &
principe probo id dici intelligendum est, sed de homine: iccirco ita per traiectionem legendū est.
Propterea non sinimus dominari hominem, eò quòd sibi ipsi id facit: hoc est plus de bonis, & mi-
nus de malis sibi attribuit. hunc igitur dominari non sinimus, sed rationem: quia ea non sumit si-
bi amplius nisi id ipsi proportione conueniat, id est nisi amplius sit ipsi accommodatum. quando
enim iustum fuerit plus accipere, plus accipiet illa quidem, sed quod tamen proportione ipsi fue-
rit accommodatum.

Atque ideo iustitiam alienum esse bonum inquiunt, quemadmodum
etiā prius dictum est. merces igitur quædam danda est: ea autem est honor,
& donum. quibus verò hæc satis non sunt, ij tyranni efficiuntur.

Causam hic affert, cur iustitia alienum bonum esse videatur. cū enim iustus princeps iuris ip-
sius, æqualitatisque sit custos: qui autem horum est custos, nihil amplius sibi sumat, nisi id quod iu-
stum est, & quod ab alio quoque distribute esset accepturus: perspicuum est hunc alienum bo-
num efficere, ac conseruare. ac propterea merces ei constituta est, honor & donum: id est corona-
tiones, imagines, statua: id quod γέρας à Græcis dicitur. illi verò qui honoribus & donis his con-
tenti non sunt, tyranni euadunt.

At verò Herile ius ac paternum idem cum his minimè est, sed simile.
nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est: possessio autē, & liberi quo-
ad tantuli fuerint & non separati, quasi pars quædam vnus cuiusque sunt: at
se se ledere vult nemo: vnde nullius erga se iniustitia est. igitur neque ciui-
le ius neque iniuria erit: quippe quæ & lege existant, & inter eos, in qui-
bus esse lex potest: hi autem erant illi, quibus & dominandi, & obtempe-
randi æqualitas inest. iccirco magis erga vxorem, quàm liberos & possessio-
nes ius est: id enim est ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipsum diuer-
sum esse constat.

Cū superius dixerit [quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile existimandum
est, sed ius quoddam, & per similitudinem]: nunc quidnam sit id ius per similitudinem ostēdit: esse
enim

* ομοιομ. impe-
tus ad agendū

* ομοιομ. εγγ

† ομοιομ. Γα-
Τωσ.

79

enim inquit herile ius ac paternum. nam ciuile in æqualitate ciuium inter se consideratur. sed neque seruo erga herum, quoad fuerit seruus, neque filio erga patrem, quoad sub patre manserit, vlla esse æqualitas potest: tunc enim & seruus heri, & filius patris quasi partes quædam sunt, quas lædere potest nemo. siquidem neque seipsum quisquam lædit. qui enim partem sui offendit, eum profecto seipsum lædere manifestum est: at seipsum offendit nemo: neque parti igitur sui quisquam nocerebit. Quare neque seruum, neque filium, utpote partem sui lædere quisquam potest. quod si ius ciuile in iis est, inter quos incidit lædere & lædi: inter patrem autem & filium, herum & seruum, ut lædant, & lædantur, non cadit: igitur ne ciuile quidem ius inter ipsos reperietur. Possessionem autem hic appellat seruum, qui in possessionem alterius mancipatus est, id est mancipium. cum vero inquit [quoad tantuli fuerint] id significat, quando liberi parui fuerint, & nondum ad ætatem eã adoleuerint, qua ex lege à patre possunt emancipari: quasi pars quædam ipsius sunt. Inter hos igitur ciuile ius non est, sed inter eos, in quibus est lex. lex autem est inter eos qui & lædere, & lædi mutuo possunt: quippe cum lex eorum sit emendatrix, quæ præter id quod debet, sunt: læsio autem est præter id quod debet. quare fit, ut inter quos non accidit læsio, inter eos neque præter id quod debet, quicquam efficiatur: & inter quos etiam id quod debet nihil fit, inter eos neque lex vlla esse possit. at inter quos non est lex, ne ciuile quidem ius erit: quousque igitur tantulus fuerit filius, & seruus fuerit seruus, eousque inter patrem & filium, herum item & seruum ciuile ius nullum est. Quando vero & seruus seruitute, & filius patris subiectione per ætatem liber euaserit, atque ita æqualitatem fuerint consequuti: tunc demum sub ius ciuile postea veniunt. esse enim inter eos lex potest, quibus est æqualitas, dominandi scilicet, & obtemperandi: per vices: nam horum alterum, id est dominari, in iis qui sub potestate sunt constituti, esse nullo pacto potest. iccirco magis erga uxorem quam erga liberos & seruos ius esse inquit, propterea quod viro erga uxorem æqualitas quædam est, in eo quod utriusque liberi sunt: inter hos enim familiare ius incidit, quod diuersum est à ciuili: quippe cum non in ciuili æqualitate consistant, ut vicissim & dominantur & parent: sed semper dominari virum necesse sit, quanquam in nonnulla quoque mulier ipsa habet potestatem, in ancillas videlicet: earumque rerum quæ importantur curam sustinet, ut saluæ sint, & custodiantur.

De iure naturali & legitimo. Cap. VII.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimū: naturale, quod vbi-
cunque eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè: legitimū quod à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi verò fuerit institutum, refert. ut mina captiuos redimi: ut capram sacrificare, non duas oues: ea item quæ de singulis fanciunt, ut Brasidæ sacrificare: nec non ea quæ sunt decretorum similia.

Vbiunque, id est apud plerosque qui non peruersi sunt, sed secundum naturam sese habent: nã apud eos qui ferinum in morem viuunt, prorsusque ex cæcatam mentem habent, ac solam brutorum voluptatem sectantur, nullum naturale ius est. Est igitur naturale ius quod apud plerosque seruatur: ut Deum colere: parentes venerari: opem ferre indigentibus: errantibus viam monstrare: lapsum erigere, ac subleuare: & huiusmodi cætera. Cum dixerit autem naturale ius esse quod vbi-
eandem vim habet, subdit: [& non quod vel ita videatur, vel minimè] ut videlicet à legali seu legitimo distinguatur. non enim naturale ius ex eo est, quod vel visum fuerit aliquibus, vel nõ visum fuerit: sed legitimū, id est ciuile ita est. nam ciuile ius à principio nihil refert, vtrum hoc an illo modo statuatur: sed vbi positum atque institutum fuerit, multum sanè refert. Fratrem enim cum sorore concubere cum à principio esset indifferens, posita lege ne id fieret, multum referre postea apud omnes videtur. Captiuos item vendere quomodocunque & quanticunque voluissent victores, qui eos ceperant, prius licebat: sed posita deinde lege ut vna mina tantum vendantur, non alio precio nisi mina vna redimi poterant. Capram autem sacrificare & non duas oues exempli causa positum, non ab historia aliqua sumptum videtur. Sacrificare item Brasidæ Lacedæmonio, vel non sacrificare antea erat indifferens: postea verò quam institutum fuit, ut ei tanquam Heroi sacra fieret, qui id non faciebat, multabatur. neque solummodo hæc ad ius legale spectat, sed illa quoque decretorum quorundam similia quæ ἡμισματῶν appellat, id est quæ decretis & plebiscitis faciendae instituuntur. nam neque hæc naturæ sunt, sed lege & institutione nostra existunt.

Sed nonnullis omnia esse huiusmodi videntur: quia, quod est naturæ immobile est, & vbi-
cunque eandem vim habet: quemadmodum ignis qui & hic & apud

hic & apud Persas vrit: iura verò moueri vident. at hoc non ita est, sed quodam modo. quãquam apud deos fortasse nullo modo est: apud nos autem est quoddam etiam naturale quod mobile sit, licet non omne: sed est tamè aliud naturæ, aliud non naturæ.

Cum ius in duas diuiserit partes, in naturale & legale: videri quibusdam inquit, iura omnia esse legalia, nullumque ius quod sit naturale reperiri: propterea quod omne quod naturæ est immobile sit, & immutabile. nam ignis qui calidus naturæ est, non est his tantum in partibus calidus, in Aegypto verò & Persia minimè: sed & illic & vbi-
cunque vim suam calefaciendi habet, atque adurendi. at ius omne mutatur: quare nullum ius naturale est, sed legale omne, ac ciuile. vbi huius opinio nis causam explicauit, inquit [at hoc non ita est, sed quodam modo] id est non est absolute verum id quod nonnulli dicunt, ius omne mutari, sed quodam modo ius immobile est, atque immutabile. apud enim eos qui in naturæ terminis persistunt, neque peruersi sunt ac deprauati, immobile ius naturale seruatur: apud eos verò qui prauè ac præter naturam affecti sunt, mutabile esse reperitur. Vel igitur ita intelligendum est, vel alio modo verba hæc sunt interpretanda: ut dicat, non esse simpliciter verum, omne quod naturæ est, esse immobile, atque immutabile: quippe cum quod naturæ est, quodam modo sit immutabile, absolute verò, ac simpliciter minimè. nam quod est naturale, sua ipsius natura immobile cum sit, mobile est ac mutabile apud eos qui rebus ita non vtuntur, sicut natura comparatum est. quod cum inquit, simul ostendit quomodo naturale ius vbi-
cunque eandem habere vim dixerit. significat enim se [vbi-
cunque] intelligere nõ tam apud omnes, quam apud eos qui secundum naturam sese habent: apud quos naturale ius immutabile conseruatur. nã etiam quod secundum naturam bonum est, ita est bonum, ut omnibus illis proficit tantummodo, qui in naturali constitutione perseuerant, nõ absolute omnibus. quemadmodum quoque, quod naturæ est dulce, dulce ita est, ut omnes eos qui sanitate præditi sunt, dulcedine afficiat. At verò cum inquit [quanquam apud deos fortasse nullo modo est] spectare ad Platonis opinionem videtur, qui inter deos quoque ius esse existimabat, atque ante ipsum eam quæ per se iustitia dicitur, quam αὐτοδίκαιοσύνην appellat. si igitur est, inquit, apud deos ius hoc quod αὐτοδίκαιοσύνη, id est per se ius dicunt, nunquam id sanè mutatur: neque aliis diis est, aliis non: propterea quod omnes eodem modo sese habent, similesque sunt, neque deprauatione vlla peruertuntur. Idem hominibus eueniret. si enim omnes naturam suam minimè deprauatam conseruarent, secundumque eam viuerent, nemi-
ni dubium est, quin apud omnes ius naturale perpetuum atque immutabile inueniretur. sicut enim in naturaliter affectis corporibus dextera manus aptior est ad operandum ac validior sinistra: in iis verò qui præter naturam sese habent, e contrario sinistra est melior, qui sanè multo sunt pauciores: sicut item bipedes omnes sunt homines, duobusque oculis præditi, ac quinque digitis, qui scilicet naturali hominum procreatione orti sunt: non ita verò qui præter naturam, & prodigiose nascuntur: sic quoque inter eos qui in natura sua persistere, neque ex ea sunt exturbati ac dimoti, naturale ius immobile atque immutabile conseruatur. Quare non debemus ab iis qui male & præter naturam affecti sunt, sed ab iis qui naturaliter sese habent, naturalis iuris iudiciũ sumere. apud nos igitur naturale ius mutabile esse omne videtur, eò quod illi qui eo vtuntur, deprauati, ac præter naturam affecti sunt.

Quidnam autem sit quod naturæ est, ex iis quæ possunt aliter sese habere: & quid non natura, sed lege & institutione, siquidem vtraque mobilia simili modo sunt: perspicuum est. & in aliis quoque eadem determinatio accommodabitur. naturæ enim dextera manus potior est: licet fieri possit, ut omnes ambidexteri sint. iura verò ex institutione & vtilitate similia mensuris sunt: non enim vbi-
cunque sunt æquales vinarie & frumentarie mensuræ, sed maiores sunt vbi emunt: vbi vendunt minores. simili modo non naturalia, sed humana iura, non eadem vbi-
cunque sunt. nam neque res publica apud omnes est eadem: sed vna tantum vbi-
cunque ea est secundum naturam, quæ optima est.

Posteaquam, inquit, & naturale ius immutatur, & legale: nam si quod naturæ est mutatione admittit, multo magis quod lege constat: quo modo cognoscemus illud, etiam si forte mutatum fuerit, esse naturale, hoc autem legitimū: vel si nondum mutata sunt, possunt tamen mutari, quo pacto naturale à legitimo poterimus distinguere? atque huiusmodi quidem est quod inquit, licet verba

* ἀπολύειν

* παρὰ μὲν 905.

* γλυκύδιον

* ἀμφιδέξιοι.

verba non ita planè exprimere videantur: vt propterea sententiam efficiant obscuriorem. nā quasi asserendo perspicuum, inquit, est qualem ius naturā sit, quale item lege, licet vtraque ex iis sint, quæ sese habere aliter possunt. ex aliis enim quoque haberi huiusce rei determinatio ac definitio potest. nam quemadmodum ex iis quæ secundum naturam sese habent, iudicamus quænam manus aptior sit & validior, id est dextera: quæ item ineptior & imbecillior, id est sinistra: quanuis fieri possit, vt omnes in vtrisque eandem vim aptitudinemque habeant: ita quoque naturale ius, licet immutari possit, ex iis qui naturaliter affecti sunt, quale sit considerandum est: etiā si apud eos conseruetur, qui præter naturam sese habent. Vbi hæc dixit Aristoteles, postea declarat, quomodo ius ex institutione rogetur aliquando, aliquando abrogetur. sicut enim mensuræ pro vtilitate mutari consueuerunt: ita ius quod naturale non est, principio statuitur eo quod publico statui conferre videatur: deinde cum non videtur amplius esse conducturum, vel vbi non cõfert, immutatur: quippe cum quod populari administrationi conducit, non idem necessariò vel optimatum, vel paucorum principatui quoque vtile sit. Nam cū aliud sit ius & vtile populo, aliud optimatibus: cum incidit, vt vel optimatum status in popularem, vel popularis in optimatum transmuetur, illis de causis quas in rerum publicarum libris exponit Aristoteles: legitima quoque ipsa iura immutari necesse est. Non sunt autem eadem vbique & apud omnes respublicæ, propterea quod non natura, sed lege consistunt & institutione: vnde eiusmodi etiam iure vtuntur. optima tamē respublicæ: quæ autem ea sit in rebus publicis dixit: semper & apud omnes qui in naturali constitutione, affectioneque fuerint, eadem est.

Vnumquodque autē ius & legitimum vt vniuersalia sese habent ad particularia. nam quæ aguntur, multa sunt: illorum autem vnumquodque est vnum: vniuersale enim est. iniuste autem factum & iniuria, iustificatio item & ius inter se differunt: iniuria enim cum naturā sit vel constitutione, cū sit, iniuste factum euadit: prius verò quàm facta fuerit, iniuria tatummodo est. nam vbi est facta, iniuste factum dicitur. simili modo etiam iustificatio.

Legitima inquit & iura ad particularia quæ secundum ipsa aguntur, ita sese habent, vt homo in vniuersali ad particulares homines, Socratem, Platonem, Aristotelem & singulos alios. Commune enim ius & legitimum quod scriptum est ac præfinitum: vt reddendum esse depositum: vt coronatione honorandum cum, qui pro patria fortiter se gesserit, particularia autem, vt Socrati à Platone esse reddendum depositum, & huic ab illo, & alteri ab altero. in singulis enim hominibus actiones sunt: de quibus omnibus ius illud tanquam cõmune denominatur, quod reddendum esse depositum in vniuersali præcipit. post hæc quid inter iniuste factū & iniuriam intersit, iustificationem item & ius exponit. iniuriam esse inquit seu iniurium, quod ἀδικον ipse appellat, quod vel natura vel constitutione, id est lege constat. quod enim in vniuersali præfinitum est ac cõstitutum ratione vt non furari: iniurium est. sed cum id in actione ab aliquo factum fuerit, non est amplius iniurium: sed iniuste factum, id est ἀδικημα, quippe cum in particularibus iam cõsistat. simili modo ius vniuersale est ac præfinitum: iustificatio verò, quod δικαιομα vocat, quando ius ipsum ac iustum in particulari efficitur.

Sed id tamen quod commune est, potius iuste factum: iustificatio verò iniuste facti correctio vocatur. horū autem sigillatim quales nam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est.

Quoniam dixit iustificationem esse id quod secundum vniuersale & definitum ius agitur: nūc quasi seipsum corrigit, & inquit: in vniuersum tamen omne quod secundum definitum ius agitur, iuste factum dicatur, siue in distributione, siue in commerciis consistat: iustificatio verò iniuste facti correctio appelletur, id est pœna & mulcta quæ ob iniuste factū aliquod exhibetur, quod Græci δικαιομα dicunt. in quam sententiam illud quoque dictum est: iustificabit Corinthum Iupiter, id est castigabit, & corrigit: quod græcè dicitur, δικαιοσου ἢ κερειθον ὁ ζεις. iustificatio igitur est iusta actio quæ erga iniuste agentem efficitur. qui enim reddidit depositum iuste agit: at qui cum qui non reddit depositum, castigat ac punit, iustificat eum qui iniuste egit: atque est actio eius qui depositum reddidit, iuste factum, id est δικαιοπραγμα: eius autem qui punit ac castigat, iustificatio. Vbi hoc dixit, quænam & quot, inquit, sint species & iuste, & iniuste factorum, & in quibus & quomodo existant, postea considerandum est. statim enim post hæc nonnulla breuiter de ipsis his subiungit, quæ postea latius explicat: cum inquit:

De triplici

De triplici nocumento quod aliis irrogatur.

Cap. VIII.

Cum iura verò & iniuriæ sint ea quæ diximus: & iniuste agit, & iuste quispiam, cum sponte agit. nam cum inuitus facit, neque iniuste neque iuste agere censendus est, nisi ex accidenti: accidit enim, vt ea quæ agunt, vel iusta sint, vel iniusta. At iuste vel iniuste factum spontaneo & inuito definitur. Cum enim spontaneum fuerit, vituperatur: tuncque etiam est iniuste factum. Quare fit vt iniustum quidē esse quippiam possit, quod tamen nondum iniuste factum sit, nisi id etiam affuerit, vt sponte factum sit.

Ex iis, inquit, qui vel iuste vel iniuste agunt, nonnulli propriè id faciunt, nonnulli impropiè. quicunque sponte iusta agunt, propriè: qui non sponte, impropiè agunt, & ex accidenti. vt alia sit iuste actionis species, cum quis sponte & ex electione: alia, cū inuitus agit. simili modo de iniuste factis dicendum est. hic igitur quinam sint, qui propriè vel impropiè & ex accidenti, vel iniuste agant vel iuste, definit: simulque id quod paulo superius dixerat, explanat: fieri posse inquit, vt quispiam iniuste quidem agat, nondum tamen iniustus sit. nam cum quis sponte iusta agit vel iniusta, propriè vel iuste vel iniuste agere dicendus est. cum verò vel principis vel iudicum timore iuste se gerit, exempli causa, depositum reddit: iustam quidem rem facit, sed ex accidenti tamen, propterea quod licet iustum sit id quod egit, id est depositum reddere: ipse tamen si princeps aut iudex permisisset, id minimè fecisset. quemadmodum si iussu principis non redderet, iniustam rem ageret, non tamen id iniuste factum esset ex istimandum: quippe cum, sicut dictum est, spontaneo & inuito iuste & iniuste facta metiri debeamus.

Appello autem spontaneum quemadmodum etiam prius dictum est, illud quod in sua quisque potestate situm cognoscens, neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut cuius: id est aut quem verberet, aut qua re, aut cuius causa: & vnumquodque illorū, non per accidens, neque per vim. vt si quis apprehensa manu ipsius alium verberet: non sponte autem ipse id faciat. nō est enim in ipso. fieri etiam potest, vt qui verberatur, sit pater: ipse autem hominem eum quidem esse, aut ex præsentibus aliquem sciat, patrem tamen esse ignoret. simili modo quoque de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est, iisque quæ ad actionem totam spectant.

Quia in tertio huius operis libro de spontaneo & inuito abundè dixit Aristoteles: non opus est, vt hic longius hac de re agamus: sed quæ ad propositum facere videbuntur, ex interpretum cõmentariis quæ extant ad propositorū explanationem huc transferamus. cū enim spontaneo dixerit iuste factū defini, de iis nos quæ superius in tertio de spontaneo & inuito iam dicta sunt, cõmone facit. Nā cū duplex sit inuitū, quod scilicet vel vi vel ignoratione fit, spontaneum id erit quod neque vi, neque ignoratione efficietur. id autē non fit per vim, cuius principium in ipso est. sed cū particularia minimè ignorat quispiam per quæ & in quibus actio fit, id nō esse ex ignoratione dicimus. qui enim peccat ex eo quod vniuersalia ignorat, nō peccat ex ignoratione: vt in tertio ostēdit: sed ignorans tamē peccat, atque illud est spontaneū, quod neque per vim, neque ex ignoratione particulariū committitur: cum enim principium, inquit in ipso fuerit, & particularia cognouerit in quibus est actio, sponte agit quisque: quippe cum eorum que per vim fiunt, principium minimè sit in illis, qui agunt. Quoniam igitur inuitū erat quod ex particularium ignoratione efficiebatur, tūc esse spontaneum quippiam inquit, cum nihil ex particularibus in quibus est actio, fuerit ignoratum. particularia autē in quibus est actio, quæ si ignorauerit aliquis, ex ignoratione agit, hæc sunt: homo qui circa quæ agit: id quod agit: per quod agit: cuius causa agit: quemadmodū agit. Qui agit, est qui operatur, & res ipsam efficit: vt qui interfecit, vel furatus est. Circa quæ agit, sunt illi quibus res ipsa efficitur, vt interfecit & res quæ furto ablatae sunt: circa eos enim vel cædes, vel furtum committitur. Quod agit, est vel cædes, vel opū surreptio, id est furtū, vel furatio ipsa. Per quod agit, instrumentum est, vel medium quo quispiam cædē perpetravit, vt ensis, vel lapis, atque huiusmodi alia. cuius autem causa, finis est ob quem agit aliquis. exempli causa dat aliquis amore captus mulieri quam amat, * veneficium, vt in amorem eam illiciat sui: ea verò in insaniam inducitur: vel dat

p medicamentū

* φιλανθρωπ.

* ἰπνολογία
* κωβώλια

medicamentum aliquod tanquam soporiferum. is verò qui id sumit, moritur: aut si in eadē arcula & soporifera & letalia medicamenta insint, & letale quispiam pro soporifero sumpserit, & agrotòque tradiderit, qui ex eo pereat. Quemadmodum autem agit, ignorat aliquis, cum leuiter existimat se percutere, & vehementem ictum infligit: atque ita euenit, vt vnà cum vena arteriam etiam fecet, & feriat. Ac singula quidem in quibus actio consistit, quæque in ignorationem veniunt, huiusmodi sunt. ex iis autem eū qui agit ignorare, vt inquit, nullus potest. quo enim modo, si tu fueris ille qui agit, & compos mentis sis, ignorare posses te ipsum esse eum qui agit? nam id furentis hominis esset, & insani, quem etiam si carnes suas roserit, tam se esse offensorem suum, quam sibi inferre se damnum illud, cruciatumque ignorare posse nemini dubium est. at qui sanæ est mentis, nunquam neque se agere, neque quid agat, ignorabit. Quocirca omnia hæc in tria contraxit, quorum nunc facit mentionem. qui enim id agnoscit, circa quod actio est, & instrumentum quo agit, & cuius causa agit: is sponte agere dicendus est: quippe cum id quod inuitus quispiam agit, ex ignoratione aut alicuius aut omnium horum efficiatur. in tertio enim libro reliqua etiam omnia ad tria hæc reduci demonstrauit. Cum igitur dixerit [cognoscens neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut cuius causa], subdit [non per accidens, neque per vim], id est in quibus spontaneum neque per accidens fuerit, neque per vim. non enim idem est quod per accidens fit, aut per vim, sed diuersum. nam cum causa & principium in ipso est, per vim facere quispiam aliquid potest: vt exemplo patet, quod subiungit. Si enim quis apprehensa manu mea patrem meum verberet, principium quidem in me est. quia manus qua pater meus cæditur, mea est: sed ego tamen vi coactus id facio: atque iccirco inuitus. nam si manum ipse mouens id facerem, sponte facerem. atque hoc est non per vim. non per accidens autem intelligitur, cum singula quæque cognoscimus. per accidens verò hæc cognoscuntur: quorum ignorantia factum reddere inuoluntarium potest, vt ipse ostendit: qui enim patrem in nocturna pugna verberat, agnoscitque esse hominem eum quem percutit, non tamen esse patrem suum: hu. us per accidens circa patrem actio est: quippe cum circa eum tanquam hominem per se, tanquam patrē per accidens agit: vt inuitus hoc modo erga patrem contumeliose se gerat. simili modo qui veratrum agnoscit esse veratrum, sed vim eius purgandi ignorans somnum inducere existimet, idque quasi somniferum exhibeat: is illud cuius causa agit, per accidens cognoscit. per accidens etiam scit, qui iaculum quod emittit, licet esse iaculum non ignoret, esse tamen præferratum nescit. non est igitur actio ea spontanea in qua particularia & singula in quibus actio ipsa sit, per accidens cognoscuntur. nam quæ per se cognita spontaneam actionem efficiunt, ea si ex accidenti cognoscantur, factum minimè spontaneum reddent. Vbi hæc dixit, in vniuersum postea subiungit, simili modo, inquit, de illis quorum causa quippiam sit, definiendum est, iisque quæ ad actionem totā spectant, id est de eo qui agit: circa quod agit: quod agit, per quod agit: cuius causa agit: & quo modo agit.

* λέλογχο-
ται, quod ser-
ro in cuspide
munitum sit.

Quod autē ignoratur, aut non ignoratur, non est tamen in ipso, vel per vim fit: inuitum est. multa enim ex iis quæ sunt natura, scientes etiam agimus & patimur. quorum nihil neque spontaneum est, neque inuitum: vt lenescere, vel mori.

Cum iam quid sit spontaneum, dixerit: nunc quid sit inuitum subiungit: esseque id inuitū inquit, quod ex ignoratione agitur, aut per vim eorum quæ in nobis sunt. nam quæcunque ignorantur, aut si nō ignorantur, non sunt tamen in ipso, scilicet agente, id est non ex principio quod in ipso est, fiunt, sed per vim: inuiti ea agere dicimur. quod enim inquit [vel per vim] ita est intelligendū, vt [vel] pro [sed] interpretemur. quod enim nō est in ipso, sed per vim fit, id inuitū est. Multa etiā aut esse naturalia, quæ licet à nobis minimè ignorentur, neque spontanea esse, neque inuoluntaria tamen dicuntur, quauis sint etiam in nobis, sicut dictum est: in nobis enim corū est principium: neque ignorantur, quæ fiunt. Atque ea sunt, quæ secundū naturam fiunt: vt alimenti concoctio, digestio*, mutatio: senescere itē, & mori. tametsi quæadmodum verū est & perspicuū, huiusmodi omnia fieri qui ignoret, esse neminē: ita fortasse ea in nobis esse concedendum non est. ob id enim & Poeta ille dixit.

* hoc loco gre-
cus codex ha-
bet πρόσκει-
σι, sed legen-
dum fortè
ἐκκείσις. i. ex-
cretio.

Cum nanque mortales crearet nos parens Natura: nobis nulla non huc tendere Inest potestas: nam cogit necessitas. Sed id quod per accidens fit, tam in iustis quàm in iniustis simili modo contingit. nam sicut si quis inuitus & timore inductus reddiderit depositū, is neque iusta agere neque iuste facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari modo

modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidens iniuriā afficere, & iniusta agere est dicendus. Ex spontaneis autem alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quæ præconsultauimus: sine electione, quæ nulla præconsultatione adhibita facimus.

Cum superius dixerit, ea in quibus est actio, fieri & per se & per accidens posse, quorum alterum efficit, vt spontanea, alterum vt inuoluntaria actio sit: ostendit hic tam in iustis quàm in iniustis reperiri hoc quod per accidens fit. qui enim aliquid iusti agit inuitus & timore inductus, per accidens iuste agit: propterea quod ea agit, quibus accidit vt iusta sint, & non absolute & proprie sunt iusta. nam non sponte, sed ob timorem agit. Verum etiam ille qui inuitus quippiam iniuste facit, vt qui non reddere depositum cogitur, per accidens agit: quia accidit, vt ea res quæ agitur, iniusta sit, non absolute & simpliciter est iniusta. absolute enim & simpliciter iniuste agere est, eū quis sponte agit, non inuitus, & coactus. Quoniam verò iam probauerat iuste agere & iniuste, in spontaneis rebus consistere: differentiam quandam eorum quæ sponte fiunt, subiungit: eorum inquit quæ sponte aguntur, alia cum electione nos facere: alia sine electione. quæ enim per iram fiunt, licet sponte efficiantur, inconsulte tamen ac sine præmeditatione fieri consueverunt.

Verum cum tres sint læsiones, quæ in societatibus eueniunt: quæ cum ignoratione fiunt, sunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: vel enim non esse percussurum, vel non hoc, vel non hunc, vel non huius causa putauit: sed accidit, id cuius causa minimè putarat: verbi gratiā, non vt vulneraret, sed vt stimularet: aut non quem, aut non sicut volebat. Quando igitur præter rationem euenit læsio, * infortunium est: quando verò non præter rationem, sed sine tamen vitio, peccatum. peccat enim quisque cum in se principium causæ habuerit: infortunatè egit, cum extrinsecus. At cum cognoscens quidē sed sine tamen præconsultatione agit quispiam, iniuste factum est: vt sunt, quæ ex ira fiunt, aliisque affectibus, qui necessarii, naturalesque hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniuste quidē agunt, suntque hæc iniuste facta. nondū tamen iniusti ob hæc, neque prauis ipsi homines habentur: quippe cum læsio ipsa ex prauitate minimè euenit. Nam cum ex electione læserit quispiam, tunc demum iniustus ac prauus est.

* ἀτύχημα.

Cum paulo superius dixisset [horum autem sigillatim qualēsnam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est]: nunc id quod fuerat pollicitus, præstat. diuiso enim spontaneo in id quod partim ex electione, partim sine electione fit, ostendit quomodo effecta læsio sit iniustitia, quomodo item non sit. Nam læsiones aliæ ex ignoratione fiunt, & inuitis nobis, aliæ ex cognitione & sponte. earum autem quæ ex ignoratione fiunt, aliæ præter rationem* & inopinato efficiuntur: aliæ inuoluntariæ quidem sunt, non inopinato tamen & præter rationem inferuntur. Cum dixerit autem læsiones quæ ex ignoratione inferuntur, communi nomine errores ac peccata appellari, subdiuisionem quandam facit, inquitque eas quæ præter rationem fiunt, infortunia: quæ non præter rationem, eodem quo genus nomine vocari peccata. sunt autem præter rationem, ea quæ præter expectationem & inopinato raro contingunt: vt si quis dum repente fores aperiat, patrem suum illic assistentem percusserit: aut dū in loco iaculatur, quā nullus transire conseruat, de improviso aliquem forte quadam occurrentem emisso iam telo vulnerarit. hæc enim atque huiusmodi cætera inexpectata, præterque opinionem eueniunt. nunquam enim opinatus esset quispiam, illac transiturum esse aliquem, quā nemo vnquam transire visus fuerat. at quæ licet ab ignorante efficiuntur, non sunt tamen inexpectata, & præter rationem: dicuntur peccata & errores. nam qui in via illa aut loco vbi multi versari consueverunt, vel esse possunt, sagittandi artem exercendo aliquem ferit, peccat: atque huiusmodi læsio peccatum nominatur. peccat enim, inquit, cum in se quisque principium causæ habuerit: in ipso siquidem fuit principium, quatenus in locum eum ad iaculandum se contulit, quā transire aliquos mos erat. Sunt igitur partim infortunia, partim peccata ea quæ ex ignoratione committuntur. iniuste facta verò sunt, cum

* ἐν παρα-
δόξῃ.

p. ij. sciens

sciens quidem quispiam agit, sine tamen præconsultatione: ut quæ ex ira, necessariisque & naturalibus affectibus committi consueverunt. Naturales affectus sunt, amores, dolores, metus: necessarii, fames & sitis. qui enim aut ob magnum dolorem aliquem lædit: aut timore perculsus, amici ac cana euulgat ac prodit: aut vehementis amoris stimulis incitatus aliquem percutit: aut fame vel siti afflictatus quippiam furatur: is iniuste quidem agit, iniustasque actiones committit, nondum tamen iniustus ipse est: propterea quod non ex prauitate agit, sed esse quodam modo coactus videtur. Iniustus vero tunc erit, cum nullis neque necessariis neque naturalibus affectibus impulsus ex electione ea agat. Atque hæc tota horum verborum sententia est. quod vero in principio inquit, [c v m neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa] ita est intelligendum, ut [quem] eum dicat, circa quem est actio, ut patrem: [quod] actionem ipsam: ut si qui euulgat arcana & mysteria, esse ea mysteria ignorari: [quo] instrumentum, ut iaculum: [cuius causa] finem ipsum: ut qui non conciliare amorem beneficium aliquod, sed insaniam inducere ignorauit. [sicut] autem modum significat: ut leuiter, non vehementer.

Quocirca rectè ea quæ ex ira fiunt, non esse ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit.

Qui ob iram fecit, sciens quidem fecit & sponte, non tamen præmeditatus, & cum electione. qui enim contumelia fuit affectus & propterea vulnerauit: non in se habuit principium causæ, sed ab eo accepit, qui contumeliam intulit. ille enim prouocando causam præbuit, ut ad uiscendum incitaretur.

Præterea neque hic factum sit necne, sed iure ne an iniuria factum sit controversia est: ira liquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in commerciis, factum ne sit, contendunt, ubi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto consentientes, iurè an iniuriâ id factum sit, litigant: quod qui insidiosè fecit, minimè ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minimè.

Non ex proposito & electione, neque insidiosè eos agere, qui ex ira quippiam faciunt: hæc etiã declarant. qui enim ex electione egerunt, negant se fecisse: estque inter hos controversia, fecerint, ne id malum, necne. nam cum accusatores ab illo id factum fuisse contendat, ille inficiatur, ac negat factum. at qui ex ira quippiam fecit, non id negat: sed confitetur, & iure se id fecisse affirmat: quippe qui læssitus iniuriam ex indignatione fuerit ultus. Apparens enim, id est patens atque aperta iniustitia ira est. nam qui in commerciis lædunt, de facto litigant: quippe qui insidiosè id fecerint, alteri reddidisse se debitum contendentes, alteri se non recepisse: quorum alterum omnino esse malum necesse est: vel qui dedisse, vel qui non recepisse se affirmant: nisi id ex obliuione faciat. nã qui oblitus est, se vel non dedisse debitum, vel creditum recepisse: is etiam si cõtentat, malus non est. Qui vero ob iram lædunt, factum cõsentunt: sed iurè an iniuriâ factum id sit, inter eum qui egit, & eum qui est passus, quæstio est. si igitur qui ex electione mali aliquid perpetrant, fecisse se id minimè fatentur: qui vero ob iram agunt, fatentur: qui ex ira agunt, proculdubio ex electione non agunt. atque hic est sensus. Quod vero inquit, [c v a r e alter iniuriâ se esse affectum putat, alter minimè] de illis est accipiendum, qui ex ira vel læserunt, vel læsi sunt. si enim alter iniuriâ se esse affectum, alter se minimè affectum existimat: perspicuum est inter eos esse controversiam, num factum sit necne aliquid. nam id constat: sed utrum iuste id an iniuste factum sit, existimandum.

Si autem ex electione læserit, iniuste agit: & ex his iã iniuste factis iniustus est, qui iniuriam facit: cum vel præter proportionem fuerint, aut equum. simili modo etiam iustus est unusquisque, cum ex electione iuste egerit. iuste agit autem, si tantummodo sponte agat.

Cum ostenderit eum qui ex affectu quippiam egerit, nondum esse iniustum: deinde subiungit quod cum his conuenit, eum esse iniustum asserens, qui ex proposito & electione lædit, dum aut plura de bonis sibi attribuit præter proportionem, aut plus usurpando æqualitatem ipsam transgreditur. ita enim intelligi debet, quod inquit, [c v m vel præter proportionem fuerint, aut equum.] Quare efficitur, ut iniuste agat, sitque iniustus, qui ex electione lædit: qui autem sciens facit, sed non ex electione, iniuste agat etiam ipse, iniustus tamen nondum sit. Idem de iusto sentiendum est: qui enim præterquam quod scit, ex electione etiam iuste agit, is est iustus. qui vero licet non ignoret, non tamen ex electione iusta agit: is iuste quidem facit, sed iustus tamen minimè est.

At ex

At ex iis quæ inuiti agimus, alia ignoscenda sunt, alia minimè: nam quæ non modo ignorantes, sed ex ignoratione committimus, sunt ignoscenda: quæ verò non ex ignoratione, sed ignorantes facimus, ex affectu tamen neque naturali neque humano, uenia digna minimè sunt.

Ignorantem eum appellat, qui uniuersale ignorat: qui enim nescit adulterium esse malum, is ignorans dicitur, ignoransque agit. qui uero scit uniuersale, id est malum esse adulterium, legibusque interdictum, eam tamen qua cum rem habet, viro esse iunctam ignorat: ille ignorans minimè est, sed ex ignoratione tamen conjugij, cum muliere concumbit. Ex ignoratione igitur ea fieri inquit, in quibus particularium aliquid (in quibus est actio) ignoratur: quæ vel propriè inuiti agere dicebamur. ignorantium autem ea sunt peccata quæ circa uniuersalium ignoracionem versantur. Sed aduertendum est, hic Aristotelem omnia quæ præter electionem fiunt, inuoluntaria appellare, cum tamen paulo superius ea quæ ex ira agerentur, spontanea, sed non ex electione esse dixisset. neque mirum esse id debet, si hæc & spontanea esse, & inuoluntaria dicat: quippe cum quatenus non ex ignoracione fiunt, spontanea: quatenus non ex electione, inuoluntaria esse videantur. ex illis autem quæ inuiti agimus, ea sunt uenia digna, quæ & ignoramus & ex ignoracione etiã facimus. ei enim qui neque uniuersale neque particulare cognouerit, & ob id peccauerit: nemo est qui ignoscendum non putaret. ea uero quæ non ex ignoracione particularium committuntur, sed ab ignorantibus, id est quæ ex affectu fiunt, si tamen ex affectu neque naturali, neque humano profecta fuerint: uenia indigna habentur. naturales autem sunt, sicut diximus, affectus, fames, & sitis: humani, dolor, timor, amor, misericordia, atque huiusmodi. non enim qui ob famem absolute aut sitim, necessariorumque, inopiam & cupiditatem peccat, uenia indignus est: sed qui certum quandam cibum aut potum appetit: uerbi causa, perdicis carnes, aut uinum dulce, & propterea peccat: ueniam non meretur.

De eo quod est pati iniuriam.

Cap. IX.

Ubitare autem quispiam posset, an satis de faciendâ patiendâque iniuria definitum sit: ac primò an sit id quod Euripides dixit: absurdè inquit,

Quo modo parentem occiderim, exponam breui: Volens uolentem, uel nolentem non uolens:

utrum re uera fieri possit, ut sponte quispiam iniuriâ afficiatur, necne: an omne id inuitum sit? quemadmodum iniuria afficere quoque spontaneum totum est: an spontaneum aliud, aliud sit inuitum? & simili modo de iustificando. iuste agere enim spontaneum totum est: ut meritò utroque modo opponi debeat, & iniuriâ affici & iustificari: ut uel spontaneum uel inuitum utrumque esse affirmemus.

Quoniam dixerat superius de inferenda patiendâque iniuria, inferri à sponte agentibus eam asserens, suscipi ab inuitis: huicque opinioni aduersari uidebatur Euripides, qui iniuriâ affici sponte etiam quosdam inquit: quærit hic Aristoteles an fieri possit, ut quis iniuriâ sponte afficiatur: utrum item sicut iniuriâ afficere spontaneum est (qui enim sponte & ex electione lædit, iniuste agit) ita quoque oppositum eius, id est iniuriâ affici spontaneum sit. an quia iniuriâ afficere, & iniuriâ affici inter se opponuntur, si alterum, id est iniuriâ afficere, spontaneum est: alterum quod est iniuriâ affici, non nisi ab inuitis suscipiatur. idem etiam, inquit, dubitari de iustificando posset. nã cum iuste agere totum spontaneum sit, quemadmodum iniuste agere seu iniuriâ afficere: & sicut iniuriâ afficere & iniuriâ affici inter se sunt opposita, ita iuste agere seu iure afficere & iustificari sibi mutuo opponantur: simili modo hæc sese habere uiderentur: ut uel tanquam inuito inuito, uel tanquam spontaneum spontaneo inter sese opponantur. est autem iustificari à iudice corrigi, atque adæquari iure emendatiuo, sicut dictum est. iniuriâ igitur affici, & afficere sic se habet, sicut iustificari & iuste agere. uidentur tamen ne non in omnibus idem modus seruetur. atque hæc Aristotelis quæstio est. Iambici uero Euripidis, quos hic adducit, è Bellerophonte sumpti sunt: quibus confirmatur fieri posse, ut sponte quis iniuriâ afficiatur. quod tamen ipse Aristoteles statim reprobatur, dum addit [absurdè inquit], absurdum enim est, à rationeque alienum, quod inquit, matrem uolentem à uolente filio fuisse interfectam, uel nolentem à nolente: nam nolentem à uolente, cõsentaneum est: quippe cum uelle & nolle, id est spontaneum & inuitum opposita sint. uolentem uero à uolente, minimè: siquidem

p. iij

iniuria

iniuriā affici inuitum est, vt patebit. Quod autem dixit [absurde] inquit, id potest vel ad Euripidem referri, vt absurdē dixisse Euripidem intelligamus: vel in vniuersum ita dictum esse, perinde ac si dixisset, quod Euripides inquit, id quod absurdum est: vt iniuriā scilicet sponte quispiam afficiatur.

Aburdum autem videretur, si iustificari spontaneum esse totum diceremus: quippè cum nonnulli sint, qui non sponte iustificentur.

Aburdum esse inquit, si dicamus, omnes qui iustificantur, sponte iustificari: statimque subiungit absurditatis causam, nonnullos esse inquit, qui non sponte iustificentur. hi autem sunt illi, qui plus vsurparunt: à quibus id quod plus habent, à iudice aufertur, iniuriāque affecto traditur. dicitur verò superius est [iustificari] dici etiam de eo qui accipit id, quod ab iniusto vsurpatore sibi fuerat ablatum, quippè cum iustificari etiam is dicatur, de eo item dicitur, qui punitur: qui enim iniuriam intulit, & punitus est, iustificatus esse etiam ipse dicitur. sed in eo differunt, quod ille sponte iustificatur: hic qui iniuriā affecit, inuitus. ex iis igitur qui iustificantur, alij sponte iustificantur, qui diminuti ac defraudati sunt: alij inuiti, qui plus vsurparunt ac defraudarunt.

Nam etiam de eo dubitaret quispiam, vtrum vnusquisque qui iniustum aliquid passus est, iniuriā quoque afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoque res sese habeat. fieri enim potest, vt in vtrisque ex accidenti iusta consequamur. idem autem in iniustis quoque euenire manifestum est: quippè cum non idem sit iniusta agere & iniuste agere, id est iniuria afficere: neque iniusta pati, & iniuria affici. similiter quoque iuste agere quempiam & iustificari dicendum est. non enim potest quisquā iniuria affici, nisi aliquis sit qui iniuria afficiat: neque iustificari, nisi iuste quispiā agat, iureque afficiat.

Cum dubitaret, an fieri possit, vt sponte quispiam iniuria afficiatur, cōmunemque esse hanc rationē statuerit ei qui iustificatur, vt simili modo [iniuriā affici] ad [afficere] sese habeat, sicut iustificari ad iuste agere: debereque ostēderit vtraque, id est tam iniuriā affici, quam iustificari vel spontanea esse vel inuita: non quemlibet autem aut iustificari sponte posse, aut inuitum iniuriā affici: probare hic conatur, vtrūque, si hoc modo fiat, sponte: si illo modo, inuitis nobis contingere. sicut autem in agendo, ita in patiendo rem sese habere inquit, agere appellans iniuriā afficere & iuste agere: pati, iniuriā affici & iustificari. Quoniam verò, sicut superius demonstratum est, tam iniuste agere quam iuste quispiam potest & per se cum sponte, & per accidens cum non sponte facit: eodem modo & iniuriā affici & iustificari dupliciter vnusquisque poterit, & per se, & per accidens. obscurius verò hoc ab Aristotele enunciatur, cum inquit, [FIERI enim potest, vt in vtrisque ex accidenti iusta consequamur]. id autem eiusmodi est ac si ita diceret: cū quatuor sint personarum, quæ iniuriā afficit, & quæ afficitur, quæ iure afficit, & quæ iustificatur: in vtrisque, id est in duabus & quæ iuste agit, seu iure afficit, & quæ iustificatur, fieri potest vt is qui iustificatur, ius per accidens consequatur: cum videlicet qui iuste egerit, per accidens iuste egerit. similiter etiam in iniustis, id est in duabus reliquis fieri potest, vt per accidens iniuriā quispiam afficiatur: cum per accidens agit ille, qui afficit. Sed quando per accidens iniuriā afficitur quispiam? quando nimirum sponte patitur, sicut declarabit. quemadmodum * benigni ac modesti homines facere consueverunt, qui in distributionibus pauciora plerumque ac minora accipiunt, quam ipsis conueniat. cū igitur hi sponte id patiantur: & ipsi qui sponte accipiunt, per accidens iniuriā afficiuntur: & illi qui minus quam oporteret, distribuunt, iniuria per accidens afficiunt. atque ita qui sponte iniuriā afficitur, oppositus ei est, qui non sponte afficit: & e contrario qui inuitus afficitur, sponte afficienti. sicut enim in his qui iniuria afficit, absolutè & per se iniuste agit, quia sponte & ex electione agit: ita qui iniuriā afficitur, absolutè etiam ipse iniuriā afficitur, quia inuitus, præterque electionem id patitur: quare fit, vt inter se oppositi sint. idem verò accidit in eo quoque qui iustificatur: nam qui per accidens iustificatur, sponte ius ipsum cōsequitur, estque oppositus ei qui per accidens iuste agit, iusque ipsum exequitur: qui scilicet cum per accidens iuste agat, inuitus id facit. nam si ille qui per se iuste agit, sponte iuste agit: qui per accidens iuste se geret, inuitus proculdubio iuste agit. quod si ita est, qui per accidens quoque iustificatur, sponte iustificatur: estque is qui iniuste quidē agit, sed corrigitur. nō enim potest quispiā iniuriā affici, nisi aliquis sit, qui iniuriā afficiat, neque iustificari, nisi iuste quispiā agat, iureque afficiat. si igitur fieri nequit, vt vel iniuriā afficiatur quispiam, vel iustificetur, nisi quis vel iniuriā afficiat, vel iure prosequatur: necesse est, vt sicut sese habet ille qui iniuste agit, ita quoque sese habeat ille qui iniuriā afficit: simili modo & qui iure

*ἐπιεικῆς

qui iure afficit, & qui iustificatur. nam si per se agit ille qui agit, per se etiam patitur qui patitur: si per accidens afficit quispiam, per accidens quoque affici illum qui patitur, perspicuum est.

Verum si absolutè iniuriā afficere est sponte lædere, sponte autem lædere, est scientem quem, & quod, & quomodo: intemperans verò sponte seipsum lædit: sponte is iniuria afficeretur: possetque fieri, vt ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc vnum ex iis est quæ in dubium veniunt, vtrū iniuriā afficere seipsum quispiam possit. Adde quod sponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio volente iniuriā afficeretur: vt hoc modo quispiā sponte affici iniuria queat. an fortasse non recta definitio est: sed, cum dicimus lædere esse scientem & quē, & quod, & quomodo, addendū est, præter illius voluntatem qui læditur. læditur igitur sponte aliquis, atque iniusta patitur: nullus tamen est qui iniuria sponte afficiatur, quippè cum id velit nemo: ne incontinens quidem:

Cum quæsiuerit verūne sit, quod ab Euripide dicitur, scilicet iniuriā afficere seipsum quæpiā posse: concludere conatur, id fieri posse. nam si iniuriā (inquit) afficere spontaneo definitur, cum iniuriā se afficit quispiam, sponte afficit: vt nihilominus sponte etiam iniuriā afficiatur. fieri igitur potest, vt sponte quis iniuriā afficiatur, sicut dixit Euripides. si enim, inquit, ita absolutè sineque vlla additione iniuriā afficere nihil aliud est, quam cum quis sponte lædit: sponte autē lædere est non ex ignoratione id facere, sed scientem ea in quibus actio consistit, id est circa quæ est iniustitia, quodnam iniuste factum committatur, & quo modo fiat læsio: si igitur ita est, sponte aliquis iniuriā afficere seipsum posset. nam & incontinens sibi ipse sponte iniuriam facit. nam cum sciat particularia, neque ignoret quæ ad damnum suum spectent, ea tamen agit. quod si sciēs agit, sponte se ipse lædit: quare etiam sponte iniuriā afficitur. incontinens siquidem cum ab amica propriis pecuniis priuatur, sponte læditur à sponte lædente: quapropter volens à volente. rectè igitur dixit Euripides, Volentem Bellerophonem volentem matrem occidisse. Posteaquam verò ita accriter dictum Euripidis confirmauit Aristoteles, deinde subiungit solutionem, additione cuiusdam particulæ facta, quæ definitioni iniuriā afficiendi deesse videbatur: qua apposita fieri nullo modo posse ostendit, vt quis seipsum aut iniuriā afficiat, nisi ex eo quod accidit, aut iniuriā afficiatur. inquit igitur non esse dicendum lædere esse cum quis cognoscit & quem, & quod, & quo modo: sed addendum etiam esse ad hæc, [præter eius qui læditur voluntatē]. quo adiuncto, neque incontinens se ipsum lædere dicendus est: quippè cum non præter eius voluntatem pecunias meretrix auferat, sed à volente accipiat. tunc enim iniuriā afficit quis, cum sponte lædit præter eorum qui læduntur voluntatem. nam fieri potest quidem vt lædatur quis sponte, & sponte etiam iniusta patitur: vt verò iniuriā afficiatur sponte, nullo pacto potest: eo quod iniuriā affici eo definitur, cum aliquis & inuitus, & præter suam ipsius voluntatem læditur. quemadmodum iniuriā afficere, cum sponte quis lædit præter eius qui læditur voluntatem. Si igitur qui iniuriā afficitur, præter suam ipsius voluntatem læditur: incontinens verò non præter suam læditur voluntatem: incontinens minimè iniuriā afficitur. quod si non afficitur: ne afficere quidem seipsum dicendus est. sponte enim quispiam læditur, sicut dictum est, & iniusta patitur: iniuriā verò sponte afficitur nemo.

Sed præter voluntatem agat. nemo enim vult id, quod non esse bonum existimat. at incontinens quod non esse agendum putat, id agit. qui enim sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucum dedisse Diomedis, Aurea pro ferreis * centenaque pro septenis, nulla afficitur iniuria: quippè cū in ipsius potestate sit dare. iniuria verò affici, minimè in ipso est: sed esse aliquem oportet qui iniuria afficiat. Atque iniuria affici quidem non esse spontaneum, manifestum est.

Particula [sed] ad [incontinens] annexenda est: vt hoc modo orationem cōponamus, sed ne incontinens quidem præter voluntatem agat, sed ex voluntate: quare neque iniuriā afficiatur. Verum quomodo incontinens quod nō putat agendum esse, agit? nimirū quia à voluptate vincitur. cum verò inquit agere ipsum quæ agit, non præter voluntatem: ostēdere vult in eo situm esse non

p. iij. agere, &

†4. l. quo

†4. l. quo

*ἐνατόμ-
βοια ἐρεα-
κόλων.

agere, & ad actionem mouere membra instrumentaria, ipsumque esse in causa ut vincatur à voluptate. [Vel alio modo intelligendus locus hic est, ut cōiunctio [sed] suam sedem obtineat: dicatq; Aristoteles neque incontinentem iniuriā affici, sed agere quidem præter voluntatem, quippe cū sola ea velimus quæ bona sunt & honesta, incontinentem verò ea quæ agit, mala & non agenda esse cognoscat: ut ex eo quod præter voluntatem agit, iniuriā se ipsum afficere minimè possit. iniuriā enim afficitur quisque præter voluntatem ab eo qui ex voluntate afficit. si verò incontinentem præter voluntatem agit, iniuriā afficere se ipsum nequit: si non afficit, proculdubio neque affici à seipso dicendus est. sit enim omnino qui iniuriā afficiat, necesse est, si quis est iniuria afficiendus.] Qui verò sua ipsius dat, ut Homerus inquit de Glauco, neque is seipsum offendit, cum sponte agat. nam cum faciat Homerus Glauco & Diomedem sese in prælio amicos agnoscere, ita demum collo-

quentes inducit:
Arma immutemus, quò possint noscere cuncti
Hospitio iunctos nos esse, ac stirpe parentum. & postea subiungit:
Sic fati inter se accesserunt cominus, atque
Desiliere ab equis, dextramque fidemque dedere.
Tunc verò omnipotens Glauco de pectore mentem
Iuppiter eripuit: Diomedem qui obtulit arma

Aurea pro ferreis, centenaque pro septenis. neque Glauco igitur seipsum iniuriā afficit, eo quod sponte sua ipsius dedit. quòd autem sponte dedit, inde manifestum est, quòd in ipso erat nõ dare. sicut ergo Glauco, ita incontinentes sponte sua ipsorum profundunt, quòd si sponte dant, datioque ipsa est damnosa, sponte etiam læduntur. at iniuriā affici non est sponte lædi, sed inuiti: huius enim principium est non in eo qui afficitur iniuriā, sed in eo qui afficit. minimè igitur affici iniuriā incontinentem à seipso perspicuum est.

Duo præterea ex iis quæ proposuimus, supersunt dicenda: vtrum is qui plus præter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet: fieri ne item possit, ut seipsum quispiam iniuriā afficiat. nã si fieri potest id, quod prius dictum est: & qui distribuit iniuriā afficit, non qui habet plus: si quis alteri quàm sibi plus distribuit sponte & sciens, is se ipse iniuriā afficit: id quod facere modesti homines consueuerunt* modestus enim eiusmodi est, ut imminui sua non difficulter patitur. An neque hoc simplex est: ex alio enim bono, si ita incidit, plus vsurpauit: ut ex gloria, aut eo quod absolute honestum est. sed soluitur etiam ex iniuria afficiendi definitione. nihil enim præter suam patitur voluntatem, ut propterea affici iniuria minimè possit, sed lædatur tantum: si modo pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est, eum qui distribuit, etiam iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non enim cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id ut sponte hoc faciat: id autem est, vnde principium actionis proficiscitur: quod sanè in distribuente, non in accipiente consistit.

De duabus his dubitationibus quas proponit, nullam superius mentionem fecit, licet quantum ex verbis conicitur, antea de ipsis dixisse videatur. inquit autem in hunc modum: cum de iustitia differere proposuerimus, eiusque iam dissertationem absoluerimus: reliquum est, ut de duobus quibusdam dicamus. sunt autem hæc duo quæ in dubitationem venire possunt, ac quadam distinctione indigent: vnum, vter iniuriam facere dicendus sit, qui plus distribuit præter dignitatem, an qui accipit plus, atque habet quàm sibi conueniat: alterum est, an seipsum afficere iniuriā quispiam possit: quæ sanè secunda dubitatio à priore dependet, ut etiam ipse inquit. vnde huius quanquam paulo superius de ea dixerat, nunc etiam rursus mentionem facit. Quod verò ex priore dubitatione in dubium venit, eiusmodi est: si fieri potest, ut iniuste agat non qui plus habet atque accipit præter dignitatem, sed qui distribuit: efficietur, ut iniuriā seipsum aliquis afficiat. nam si quis & sibi & alteri quippiam distribuens inique id faciat, & illi amplius det, sibi autem minus relinquat, id quod maximè modesti facere consueuerunt: is iniuriā afficere seipsum videtur. si enim qui inæqualiter distribuit iniuriā infert, iniuria autem ei infertur, qui minus ab inæqualiter partiete accipit: ipse verò hic est qui & inæqualiter partitur, & minus accipit: ipse proculdubio à seipso iniuriā affici-

duus est: quod fieri minimè posse videbatur. Sed soluitur dubitatio primùm quòd modestus in huiusmodi distributione non sibi minus attribuit: sed minus quidè ex eo quod distribuit, sibi sumit: ob id tamen maius quoddam aliud bonum acquirit, gloriā scilicet, aut id quod absolute ac proprie bonum est ut hoc modo nõ minus accipere, aut imminui existimandus sit. deinde alia solutio præterea adhiberi potest, ut inquit, quòd licet imminueretur & læderetur à se ipso, id non inuitus, præterque voluntatem patitur, in quo iniuriæ affectio consistit: si autem iniuriā non afficitur huiusmodi inæquali distributione, ne afficit quidem: quippe cum qui iniuria afficit, is quempiam iniuria afficiat. at qui ita distribuit, neque eum cui plus tribuit, neque se cui minus sumpsit, sicut demonstratum est, iniuria afficit. Atque hæc sunt quæ inquit. quòd verò ait [si fieri potest id, quod prius dictum est] &c. id ita est intelligendum: si fieri potest, ut qui inique distribuit, iniuria afficiat, non autem is qui plus accipit, poterit quispiam sibi ipsi iniuriā inferre. Posteaquam verò soluit id quod videbatur occurrere, iniuste agere eum asserens qui distribuit iniuste, perspicuum inquit, est eum qui inæqualiter distribuit & præter dignitatem, esse iniuria afficientem, non eum semper qui plus habet. Cum autem adiungit [non semper] ostendit eum qui plus habet, posse interdum iniuria afficere & esse iniustum, interdum nõ esse: id quod etiam declarabit. nam cum ille qui plus præter dignitatem habet, ipse ille est qui inæqualem distributionem fecit, sibiq; plus indigne assumpsit: tunc is & plus habet præter dignitatem & iniustus est. quare nõ semper qui plus habet, non est iniustus, sed aliquando: quando videlicet alter fuerit qui præter dignitatem distribuerit, alter qui habeat. ac propterea fit, ut iniustus semper plus habeat: qui autem plus habet, non semper sit iniustus. non enim cui inest iniustum, is continuo iniuriā afficit: sed oportet, ut præter iniustum illud etiam adsit, ut sponte fecerit, & sicut saepe dixit, cum electione. sponte autem is facit, in quo inest principium actionis: quod quidem principium est in eo qui distribuit, nõ qui accipit.

Adde quòd cum facere multis modis dicatur: & quodam modo inanimata interficiant, & manus, & seruus, cum mandauerit aliquis: hæc sanè nõ iniuste faciunt, sed iniusta tamen committunt.

Quoniam, inquit, facere multipliciter dicitur, & non omnis qui iniustum quid facit, iniuriam facere absolute dicitur: ille etiam qui distribuit inæqualiter, si sponte id fecerit, iniuria afficiet absolute, iniustusque erit: si non sponte, per accidens erit iniustus. nam ita quoque inanimata dicuntur occidere, & iniuste agere, & manus: & seruus iustus quispiam agere per accidens, non absolute facit: quia scilicet non ex electione agit. Sicut igitur facere multis modis dicimus, & sponte & cum electione, & inuiti & sine electione: sic quoque plus habere per accidens possumus, cum non ex electione nec sponte id habemus: absolute vero & proprie iniuria afficit is, qui sponte inuitum aliquid, præterque eius electionem lædit. Vnde proprie etiam iniuriā ille afficietur, qui præter voluntatem & inuitus læditur à volente, minusque & inæquale accipit: qui autem inuitus volentem lædit, is per accidens facit iniuriam: simili modo qui volens ab inuito læditur, iniuria per accidens afficitur.

Accedit quòd si ignorans iudicauit quispiam, non iniuste agit, quantum ad legitimum ius attinet, neque iniustum iudicium est: sed quodam modo tamen iniustum. aliud enim legitimum, aliud primum ius est. at si sciens iudicauit iniuste, plus sibi vsurpat & ipse vel gratiæ vel vindictæ: perinde quidem ac si quis iniuste facti quoque ipse partem acceperit: & ille etiam qui ob hæc iniuste iudicauit, plus habet. Etenim in illis qui agrum adiudicauit, is non agrum, sed argentum accepit.

Cum dixerit ex eo quòd facere multis modis dicitur, sequi, ut qui patitur, ita afficiatur, sicut ille qui facit, fecerit: hic quoque idem confirmat. nam quia fieri potest, ut idem partim iuste faciat, partim iniuste: & qui patitur item, in aliquo iuste patitur, in aliquo iniuste: hoc volens ostendere, ius ipsum diuidit in id quod lege constat, & quod natura: inquitque tum qui inæqualem distributionem fecit, vel naturale ius, vel legitimum, vel vtrumque ignorantem id fecisse. si vtrumque ignorans iudicauit, atque inæquali vsus est distributione, non iniuste agit: quippe cum sponte id minimè fecerit. neque si ex legitimo iure iudicans ignorato naturali inæquale quippiam distribuerit, iniuste agit: secundum leges enim iudicauit. at eos qui secundum leges iudicant, minimè vituperamus. simili modo quoque qui licet legem ignorarit, modo naturale ius cognouerit, secundumque ipsum iudicarit: iniuste agere minimè censendus est: quippe cum neque illi qui secundum naturale ius iudicant, reprehensiones aliquas merito subire videantur. Sed si vtrumque sciens & legitimum

*ὁ δὲ ἰσχυρὸς
κῆρ ἐλάττω
τῶν κῆρ ἐστὶν

mum ius & naturale, affectu tamen aliquo aut muneribus inductus inæqualia distribuit: sponte in iuriam facit, iniustusque est: & qui minus hoc modo accipit non per accidens, sed per se & proprie iniuriā afficitur. si item naturale ius cognouerit, & ignorarit legitimum, ex affectu tamen aliquo inæqualia iniuste distribuerit, proprie iniuste agit. iniuste etiam proprie agit, si ignorato naturali & cognito legitimo ob inimicitiam & odium, aut muneribus corruptus nō ita iudicauit, sicut lex præscribit: qui que iniquum hisce de causis acceptum habet, iniuria proprie affici existimāus est. Vtro igitur iure ignorato iniuste iudicari quispiam, iudiciū ipsum iniustum minimè propterea est, quia secundum aliquam legem siue naturalem, siue scriptā existit: est tamen quodammodo iniustum, quia non idem est naturale ius & legitimum. vel enim secundum naturale est iniustum: secundum legitimum, iustum. si secundum id videlicet factū fuerit: vel è contrario si ad naturale ius spectemus, est iustum, quod per se effectum est: si ad legitimum, iniustum: & propterea & qui etiā ita iudicauit, per accidens afficit iniuriā: & qui inæqualia accepit, iniuriā per accidens afficitur. Nō est, inquit, idem legitimum ius & primum: primū appellans id quod naturā cōstat: quando ille qui iudicauit, sicut dictū est, nō iniuste agit, neque iniustus absolute est, qui tamen vel vtrunq; vel alterū cognorit, & inique iudicauerit: plus sibi videtur vsurpare, cū ab eo cui plus attribuit, vel aurū, vel omnino gratiam quādam accipiat: ab eo item, cui minus dedit, dum tanquā inimicum vlciſcendi ac vindicandi causā id facit, quodam modo aliquid accipit, plusq; inde etiam vsurpat: iniuste enī facti quodammodo partem quādam accepit. sicut enim in pecuniarum acceptione, qui agrū diuisit ei qui pecunias dederit, iniuste facti quodam modo est particeps: quia licet agrum non accipiat, pecunias tamen accipit: sic qui ob inimicitias & vlciſcendi causā supplicium de aliquo sumit, minusque distribuit, agrum non accepit, sed pecuniam: habetque modo quodam iniuste facti partem. Quid autem, id est: libidinis, voluntatisque expletionem. vlciſci enim volens, vltionem est exequutus. Cum autem his demonstrarit iniustum eum esse qui non ignorans sed sponte inæqualiter distribuit, aut iudicauit: simul etiam ostendit eum iniuste minimè agere aliquando, cui amplius distribuitur. nam qui plus habet, tunc iniuste agit, cum ob pecuniarum largitionem accipit. cum autem ex iudicantis ignoratione plus habet, non iniuste agit. Cum inquit autem, & ille etiā qui ob hæc iniuste iudicauit, plus habet [plus habet] ea significatione hic est intelligendum, vt pro eo quod est plus vsurpare, accipiat, plusque sibi iniuste præterquam deceat, arrogare.

Homines autem in sua potestate situm existimant, vt iniuria afficiant. propterea etiam ius ipsum putant facile esse: quod tamen non est. rem habere enim cum vxore vicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamen se habentes hæc facere, neque facile, neque in ipsis est.

Iustitiam & iniustitiam sponte fieri, in nobisque esse, cuiusmodi omnia sunt, quæ fiunt ex electione, superius vbique demonstratum est: nunc verò videtur dicere, vt iusti vel iniusti simus, in nostra minimè esse potestate: quod absurdum est: cum maximè omnium & virtutes & vitia in nobis esse sine vlllo dubio pateat. Sed videtur quidem hoc dicere, non hoc tamen est, quod demonstrat ac probat. illud enim ostendit his verbis, nos nō simul ac voluerimus iustos esse aut iniustos. id quod declarat etiā cum subiungit [PROPTEREA etiam ius ipsum putant facile esse]. sicut enim tyrannū interficere in nostra est potestate, nō tamen quando volumus, id facere possumus: ita in virtutibus & vitiis, in nobis quidem est situm, vt iusti vel iniusti simus: non tamen fieri potest, vt quādo voluerimus, tunc cōtinuò simus: quippe cum ad virtutum vel vitiorum quemadmodum etiam scientiarum acquisitionem, & assuetudine & exercitatione & disciplinā indigeamus: vt non simul ac voluerimus, vel iusti vel iniusti esse valeamus. Nam quemadmodum vel medicinam vel geometriam discere in nobis est, non tamen cū volumus, vel acquirimus atque habemus ipsas has scientias, vel iam acquisitas amittimus: sic in virtutibus & vitiis fieri manifestum est. tempore enim & exercitatione & disciplinā opus est ad habitus comparandos. Quippiam igitur iniusti vel iusti facere, verbi causā adulterium committere, aut verberare, in nobis est ac facile: sed ita tamen nos habentes hæc facere, neque facile, neque in nobis est: id est ita affectos, vt ex habitu vel iustitiae vel iniustitiae operemur, non est facile: sed vt dictum est, & tempore & disciplinā & assuetudine non parua est opus. Nam incidere, & adurere, purgansq; medicamentum exhibere facile est, in nostraq; potestate collocatum, cum voluerimus: ex habitu tamen id facere non admodum facile est. tum enim ex habitu fit, cum tenemus quando, aut cui, aut quatenus vnumquodque horum faciendum sit: id quod & rationem & experientiam non mediocrem requirit: quam statim vbi voluerimus, habere nullo modo possumus.

Simili

Simili modo quoque cognoscere iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimant: propterea quod difficile minimè est ea intelligere, de quibus leges præscribunt. Verum iusta non hæc sunt nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quæ quodam modo aguntur, & quodam modo distribuuntur. Id autem difficilius est quàm salubria cognoscere: nam illic mel, vinum, veratrū, aduſtionem item & incisionem noscere facilius est: quo modo autem ad sanitatē afferendam, cui, & quando adhibenda hæc sint, tam est sanè difficile cognoscere, quàm medicum esse.

Ius ipsum facile esse inquit homines, proptereaque & agere iusta est in promptu, & cognoscere id quod iustum est, nō est difficile. nam leges de iustis & iniustis præscribunt: at scire ea quæ à legibus dicuntur, nullum negocium est. Quare fit vt cognoscere & iusta & iniusta nulla sit difficultas. Sed ad hæc Aristoteles occurrit, iusta inquit, non in eo esse iusta, quod audita percipiatur, sciaturque, depositum non esse retinendum, non esse furandum. nam iustum & iniustum aliud per sese esse, aliud ex accidenti. Ex accidenti illud est, quod vel ex auditu tantum cognoscitur, vel fraudulenter ac dolose agitur: cuiusmodi est, cum quis depositum reddit, sed dolose, scilicet vt plus postea accipiat, & non reddat. iustum enim est, sed ex accidenti, quatenus tantummodo id factum fuit, quod lex ipsa præscribat. per se autem iustum illud est, quod ex iustitiæ habitu agitur. & qui ex habitu agit, proprie ius ac iustum ipsum cognoscit. sed si propria iusti cognitio in agendo ex habitu consistit, acquirere autem habitus difficile est: consequetur, vt cognoscere etiam iusta difficile sit. Immo eò maius negocium, inquit, ac difficilius est iusta ipsa cognoscere, quàm salubria, quò esse iustum, quàm medicum difficilius est. nam illic, id est, in salubribus, quæ ad medicū spectant, cognoscere ea quibus medicus vitur, difficile minimè est, vinum, panem, veratrum, aduſtionem, sectionem. hoc modo enim cognoscere salubria per accidens est: nam propria horum cognitio ex vsu ipso existit, qui ex medicinæ habitu fit. id autem est scire quando, quo modo, & quatenus adhibere singula oporteat: quod sanè facile non est, quippe cum neque sit facile medicinæ habitum acquirere. tanta igitur est difficultas in medicarum rerum vsu percipiendo, quantum est in eo laboris ac negocij, vt medicus quispiam euadat.

Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant, nihilo minus iniuste agere: quoniam nihilo minus iustus, immo etiam magis facere vnūquodq; ex his potest. nam & rem habere cum muliere, & percutere: & vir fortis scutū abicere, & in fugam versus in vtram partem velit, currere potest. Sed ignauè agere, & iniuste non est hæc facere, nisi per accidens. nam hæc facere est, cum aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mæderi, & sanare non est incidere, aut non incidere: vel medicamēta adhibere, aut non adhibere: sed quodam modo vtraque hæc facere.

Ob hanc causam, inquit, homines facile esse cognoscere & iusta & iniusta existimant: eò quod putant in vnus cuiusque potestate esse, vt quando vult, iustus sit vel iniustus. ob eandem causam iusti quoque hominis iniusta agere nihilo minus, immo etiam magis quàm iniusti esse opinantur: eò quod magis iustus vir possit iniusta agere, quàm iniustus, & absolute quàm quiuis alius è vulgo: quippe cum & iustus magis queat quàm quiuis alius, vel rem habere cum vxore alterius, vel percutere vicinum: & fortis quàm timidus scutum in bello abicere & fugere. magis enim hos posse hæc facere ob id existimant plerique, quia magis hæc cognoscunt, quàm alij: quippe cum eius sit qui vnum contrariū cognorit, cognoscere etiam alterum. Atque hæc dicunt, propterea quod eum qui iniustum quippiam egerit, continuò etiam esse iniustum opinatur: at iniustum quid agere facile est, similiter etiam iustum: iniustum igitur, & iustum quippiam esse facilius est, sed verum minimè est, eum qui vel iusti vel iniusti aliquid agit, continuò etiam esse vel iustum vel iniustum: aut cum qui scutum abiecerit, esse ignauum: nisi ita se habens ea agat: id est ex habitu vel virtutis vel vitij operetur. ignauus enim est, qui ob ignauitiam & timiditatem scutum abiecit: iniustus qui ob vitium plus vsurpat. & demum qui ex habitu quippiam vel boni vel mali agit, est vel bonus vel malus. Quod si iniuste agere nihil aliud est quàm ex iniustitiæ habitu operari: non solum nō erit facile, vt iustus vir iniuste agat, sed etiam fieri nullo modo poterit. sicut enim in principio libri dixit

dixit Aristoteles, scientiæ contrariorum sunt, non autem habitus.

Iura autem inter eos sunt, qui bonorum simpliciter sunt participes: in quibus & excessum habent & defectum. quibusdam enim horum non est excessus, ut fortasse diis: quibusdam nulla pars utilis est, ut incurabilibus & malis, sed nocent omnia: at quibusdam quadam tenus: atque hoc propterea humanum est.

Dilucidior esset lectio, si ita diceret [ius aliud est distributiuum, aliud emendatiuum]. hæc verò utraq; inter eos consistunt, qui sunt participes bonorum simpliciter, in quibus felicitas consistit. Simpliciter verò bona ea sunt propriè, quæ suapte naturâ bona sunt: ut virtutes, virtutumq; operationes. secundo modo etiâ simpliciter bona appellantur, bona instrumentaria ac facultates, quæ secundum naturam affectus bona sunt. Quænam autem sint instrumentaria hæc bona ac facultates explicat, dum inquit [in quibus & excessum habent & defectum]. sunt enim diuitiæ, honores, ciuili potestas, in quibus & excessus & defectus reperitur. nam in virtutibus quæ propriè sunt simpliciter bona, cum sint definitæ, & in mediocritate consistant, sicut demonstratum est, neque excessus neq; defectus esse vlllo pacto potest. in quibus verò est excessus & defectus, in iisdem licet & plus vsurpare, & minus cõsequi. at in virtute nulla pluri vsurpatio contingit: quippè cum fieri omnino nequeat, ut virtutem alicuius per vim rapiamus, priuimusque habentem: id quod in pecuniis aliisq; huiusmodi possessionibus potest. nam quotidie videmus accidere, ut alter alterius vel agrum, vel vineam, vel eiusmodi quippiam violenter auferat: fortitudinem verò à forti viro, aut scientiam à sciente per vim eripere potest nemo. In iis igitur in quibus excessum & defectum habent homines, iura cõsistunt. cum enim horum bonorū possint, & plus & minus habere quam deceat: in distribuendis his & adæquandis iura ipsa versantur. nam quibus nullum ex huiusmodi bonis adest, iis neque excessus horum, neque defectus esse vllus potest. si verò non est excessus & defectus, neque emendatiuum aut distributiuum ius vllum erit. Vnde diis apud quos neq; diuitiæ, neque gloria, neque honor, neque principatus, neque quicquam ex huiusmodi bonis reperitur: neque ius est vel distributiuum vel emendatiuum: sed neque illis ius est, qui licet bona hæc habeant, incurabiles tamen atque insanabiles ob luxum & intemperantiam, omniumque flagitiorū genus euasunt: quippè cum emendatiuum ac distributiuū ius in boni alicuius aut vtilis rei equa distributione secundum proportionem versetur: siquidem plus vsurpant ei adæquat, qui defraudatur. Quibus enim hominibus bonum ipsum nullam vtilitatem nullumque commodum affert, iis ius non est: at insanabilibus nullum ex huiusmodi bonis est vtile. quibusdam verò aliquatenus sunt vtilia hæc bona, iis scilicet qui medij sunt, & non prorsus deprauati, & secundum leges & instituta nõ prauè admodum degunt. Ac sensus quidem talis est. quod verò inquit [ut fortasse diis] ob Platonem dictum videtur, qui Dei esse etiam virtutem assererat: ut si virtutem habeat Deus, ius quoque habeat necesse sit: si ius, etiam pecunias. Quocirca Aristoteles Platonis hanc opinionem nõ admittebat. alibi enim, inquit: si virtus moderatrix affectuum est, & est in diis: esse etiam affectus in diis necesse erit.

De æquitate, æquo, & bono.

Cap. X.

Sequitur, ut de æquitate & æquo & bono, quo modo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, disseramus. neque enim si quis rectè consideret, ut idem absolutè spectare, neq; ut diuersum prorsus genere videtur. & interdum æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi laudamus, ita ut ad alia quoq; transferre hoc nomen laudando consueuerimus, æquum hominè probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdum videtur æquū & bonū, si præter ius quiddam est, esse laudabile. vel enim ius non est honestū: vel æquum & bonum nõ est ius, si diuersum quid est: vel si vtrunq; est honestū, idem vtraque sunt. Ac dubitatio quidè circa æquum & bonum ferè ex his cõtingit, in qua omnia quodam modo rectè sese habent, nihilque est quod sibi aduersetur ac repugnet. nam cum æquum & bonū iuris cuiusdam æquum sit, melius ius quoddam est: neq;

tamen

tamen quasi diuersum aliquod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cum enim vtraq; honesta sint, æquum & bonū honestius, meliusq; est. Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonū ius est non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Quoniam æquitas quæ ἐπιεικεία dicitur, æquumque & bonum circa ius emendatiuum, sicut cognoscemus, versatur: merito vbi explicauit quid sit huiusmodi ius, de æquitate disserere aggreditur: inquitque æquum & bonum, neque absolutè idem esse cum iure, neque diuersum ab eo. est enim quodam iure melius, id est, legitimo: quemadmodum etiam est ius naturale. Ostendens verò æquum & bonum non esse idem quod ius, subiungit: interdum, inquit, æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi, id est, æquitate præditum laudamus, eum dicentes meliorem esse iusto: quod cum facimus, diuersum proculdubio æquum & bonum à iusto esse existimamus. Verum etiam cum ad alia ut fortitudinem & temperantiam vel artem aliquam transferimus hoc nomen, dicimusque verbi gratiâ, aut temperantem forti esse æquiores, vel fortem è cõtrario temperante, aut ædificatorem agricola, vel agricolam ædificatore: tunc perspicuum est nos hoc nomine æqui & boni non pro iusto, sed pro bono ac præstante uti: ut diuersum hoc modo æquum & bonum à iusto esse videatur. Præterea, inquit, dum rationem sequimur, absurdum videri, si æquum & bonū à iure diuersum cum sit, esse laudabile dicatur. nam si diuersum à iure est, & est laudabile: ius ipsum neque bonum erit, neque laudabile. at si ius laudabile est: æquum & bonum minimè erit. Cum ita dubitarit, nihil contrarij in se habere orationes has, sed veras esse vtrasque asserit, tam quæ diuersum esse à iure æquum & bonum, quàm quæ non diuersum esse ait. & simili modo ita eam, quæ æquum & bonum iure ipso esse melius, ut eam, quæ nõ esse melius astruit. Est enim quodam iure melius æquum & bonum, licet non omni. neque ut diuersum quid genere, est melius: sed cum & ipsum ius sit, quodam iure melius est. & cum vtraque honesta sint, melius est æquum & bonum, nõ omni tamen iure, sicut dictum est: nam etiam ipsum ius est. si enim æquum & bonum ius cum sit, omni iure esset melius: efficeretur, ut se ipso quoque esset melius. at id quod melius est, peiore aliquo est melius: quare seipso esset æquum & bonum & peius & melius: quod absurdum est. Quocirca dicendum est æquum & bonum melius esse eo iure quod pacto & legibus constat: cuius scilicet emendatio ac correctio est, ut subiungit. Cum enim vtraque honesta sint, id est, & ius quod pacto & lege constat, & æquum & bonum: æquum & bonum melius est. quippè cum ius sit non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Cuius rei causa est, quòd lex in vniuersum omnis statuitur: nec fieri potest, ut rectè de quibusdã in vniuersum definiatur. in quibus enim necesse est, ut in vniuersum dicatur, rectè autem id non potest: lex id sumit quod ut plurimū fit, non ignoras sanè quod peccatur. & nihilo minus tamè rectè sese habet: quippè cum peccatum in lege minimè sit, neq; in legislatore, sed in rei ipsius natura cõsistat. statim enim rerum agendarū materia eiusmodi est. Quando igitur lex in vniuersum dixerit, & præter vniuersale postea quippiam contigerit: tunc rectè se habet, si qua legislator omisit, absoluteq; ac simpliciter loquedo peccauit, corrigatur defectus: id quod legislator etiam ipse si adesset, dixisset: & si sciuisset, ita præscribentem legem instituisset. iccirco ius quidem est & melius quodam iure, non eo tamen quod absolutè est & simpliciter, sed eo quod absolutè loquendo peccat. estque ea æqui & boni natura, ut legis qua parte deficit, ob vniuersale, emendatio sit. id enim est in causa, ut etiâ non omnia secundum legem sint, propterea quòd ut de quibusdam lex fanciatur, fieri nullo modo potest. quapropter decreto opus est: indefiniti enim indefinita etiam esse regula debet. sicut ædificationis Lesbix plumbea norma, quæ ad lapidis figutam transmutatur, neque immobilis manet: sic decretum ad res ipsas accommodatur.

Cum dixerit æquū & bonum legitimi iuris esse emendationē, emendat enim quod in eo peccatur:

catur: necessarium esse ostendit, legem quę ex pacto constat, peccare ob rerum indeterminationē, quę aliās aliter euenire consueuerunt. nam lex in vniuersum sancit, eum qui depositum non reddiderit, infamem esse atque ignominiosum: peregrinum item si murum ascenderit, à ciuibus esse interficiendum: nec non eum qui rem cum aliena vxore habuerit, castigari debere. Atque vnum quodq; horum, id est, infamia, interfectio, & castigatio, iustum est plerunq;: sed incidit tamen, vt interdum iustum minimè sit, sed peccatum. Quo modo enim errans non est ac peccans ius illud, quod puniri iubet eum qui tyranni vxorem violauit, atq; ita interfecto tyrāno patriam in libertatem asseruit? Quo modo item peccatum non est existimandum vel maximum, peregrinum eo nomine velle interficere, quòd ingruentibus hostibus in murum ascendens * fortiter se gesserit, atq; vrbem defenderit? Cum igitur lex in vniuersum abstinēdum esse ab aliena vxore præscribat, ac propterea ad supplicium trahatur ille etiam qui tyrannum eo modo interfecerat: æquus & bonus hac in parte defectum legis corrigit, si enim id nouisset legislator euenturum esse, legi proculdubio addidisset: lexq; in hunc modum fuisset scripta: A quacunq; aliena vxore abstinento, præterquam tyranni, si ex tali concubitu ciuitatis libertas procuratur. & item: Peregrinus vnusquisq; qui in bello murum ascenderit, occidatur, nisi is qui defendendę vrbis causā id fecerit, fortiterq; se gesserit. Vbi ergo fieri non potest, vt de omnibus rectē leges instituantur: de iis quę vt plurimū eueniunt, institui consueuerunt. Vt plurimum autem malum est, adulterium cōmittere, & peregrinū in murum ascendere, & depositum non reddere, atq; huiusmodi cætera: non tamen semper, vt dictum est. Atq; hinc perspicuū est, æquum & bonum esse ius. iustum quippè est ne moriatur is, qui vel fortiter se gessit, vel tyrannum sustulit. immò melius etiam iure ipso legitimo est, non tamen omni iure simpliciter. Appellat autem ius simpliciter atq; absolutè, quod secundum naturam est. nā vbi, inquit [absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit] simpliciter pro [vniuersaliter] sumitur: hic verò pro naturaliter ac secundum naturam. Cum autem naturam hanc esse æqui & boni ait, naturam pro substantia, atq; essentia ponit. Est igitur æqui & boni, quod in neutro genere est intelligendum, vnde æquus & bonus vir postea denominatur, ea essentia, vt eius quod deficit in lege, correctio sit, atque emendatio. id quod, si affuisset legislator, legi adiunxisset. Quòd errent ac peccens leges, id in causā est, quòd nō omnia secundum legem sunt, tum quod res ipsę sunt indeterminate, atque alio modo aliās sese habent: tum quòd non de omnibus leges institui ac sanciri queunt. nam de iis quę alio modo aliās sese habent, & pro occasionibus immutantur, leges nullę cōduntur, sed decreta fieri consueuerunt: verbi causā, quibuscumq; societas ac cōfœderatio faciēda sit: quando & quò transmigrandum: quando exportanda, & quādo minimè, ea quę in regione nostra nascuntur: occasiones enim & vsus singula huiusmodi nobis declarant. quę cum sint indeterminata, nulla lege ac regula in vniuersum comprehendendi possunt: quippè cum id quod rem alio modo aliās sese habentem præscribit ac terminat, indeterminatum etiam ipsum esse proq; rei natura quam definit, immutari necesse sit. Quòd verò indefinitarum rerum regulę etiam ipsę sunt indefinitę, immutenturq; vnā cum rebus: plumbeam normam lesbię ædificationis in argumentū adduxit. non enim ex leuib; æqualiterq; coaptatis lapidibus ædificatio quę vocatur lesbia, extruebatur: sed in more erat apud Lesbios, * eminentias & concauitates habentes lapides ad ædificia extruenda adhibere: vt norma eis opus esset plumbea, quę pro inæqualitate inflecti, atq; ita dirigere inæqualium lapidum structuram posset. Sicut igitur norma hæc plumbea ad figurā ædificationis immutabatur: ita decreta pro rerum vsu immutari consueuerunt.

Quidnam igitur sit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id sit, perspicuum iam est. Ex quo etiam patet quisnam æquus & bonus vir sit: qui enim talia eligit, atque agit, neque est exactus iuris exequutor in peiorem partem, sed imminuit potius, etiam si legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus est: habitusque ipse æquitas, quę quidem iustitia quædam, nec diuersus ab ea habitus est.

Vbi declarauit quid sit æquitas & bonitas: quis sit æquus & bonus etiā ostendit. qui quis sit, ex æquitatis ipsius definitione perspicuū esse, inquit. est enim correctio iuris æquitas, præstantiorq; est legitimo iure, quod ex eo peccare cōsueuit, q̄ vniuersaliter, non q̄ malè fuerit institutum: hoc enim est melior æquitas, nō omni simpliciter iure, & naturali. erit igitur etiā æquus & bonus qui talium erit electiuis & actiuis, neq; * exactus iuris exequutor in peiorem partem: hoc est, qui nō omnia quę in legibus sunt scripta, seruire studebit in peiore parte interpretans. non enim accerbè punire vult mala perpetrata, neq; in scripto persistit, sed sententiā magis legislatoris scētandā censeat: etiā si lex, id est, scriptū ipsi ad hoc, id est, ad acerbè puniendum auxiliari, ac fauere videatur.

De iniuriā

De iniuriā.

Cap. XI.

EX his quę diximus, manifestum etiam fit, an fieri possit, vt quis iniuriā se ipsum afficiat, necne. Nōnulla enim sunt iura quę ad vniuersam virtutem spectantia à legibus sunt instituta: exempli causā, lex non iubet se ipsum quempiam occidere: quę autē non iubet, vetat. Prætereā cum quis præter legem lædit non referens læsionē, sponte iniuriam facit. qui autem sponte facit, is sciens & quē, & quo modo, facit. at qui ob iram se ipsum iugulat, sponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit. iniuriam igitur facit: sed cui? ciuitati nimirū, nō sibi: quippe cū sponte patitur: nemo verò sponte iniuria afficiatur. Vnde etiā ipsum ciuitas mulctat: eique qui se ipsum necauit, quasi ciuitatē iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur.

Cum superius de intemperante quæsiuerit, an iniuriā afficere se ipsum possit, idque fieri non posse ostenderit, eò quòd ab amica sponte bonis suis spoliatur: nunc in vniuersum quærit, an sibi ipsi quispiam inferre iniuriam queat. & quia sicut iustitia est duplex, altera legitima, quę omnes virtutes complectitur: altera particularis: ita iniustitia & iniuria vniuersalis altera, altera est particularis: vtrarumque harum mentionē facit, ostenditque neque vniuersali, neq; particulari se ipsum afficere iniuria quempiam posse. Ac primum de vniuersali agit: argumentumque in contrarium sumit: conaturque concludere fieri posse, vt quis se ipsum lædat præter vniuersalem iustitiam, præterque omne id quod in vnaquaque virtute consideratur: in hunc modum inquit. non iubet lex vt quispiam sibi ipsi mortem consciscat. qui igitur id facit, præter legem facit. at qui præter legem facit, iniuriam facit: qui ergo se ipsum occidit, iniuriam facit. sed qui iniuriam facit, alicui eam facit: efficitur igitur vt qui se ipsum occiderit, & propterea iniuriam fecerit, iniuriam alicui fecerit. sed cui fecit iniuriā? sibi ipsi proculdubio. fieri igitur potest, vt se ipsum quispiam iniuria afficiat. nam etiā non inuitus legem violauit, sed sponte: neq; sponte solummodo, sed probè sciens quoq; quem offenderet, & quo modo: neque læsionem referens. læsionem autem referre is dicitur, qui vlcisci eum conatur, à quo fuerit vel contumeliā, vel damno aliquo prius laesissus. Verum hanc rationis conclusionem statim refellit, cum subiungit: [s e d] cui? ciuitati nimirum] eum inquit, qui se ipsum interfecit, iniuriam quidem facere, sed non sibi, quippe cum sponte se ipsum interfecerit. at neminem sponte iniuria affici fati superius demonstratum est. quare se ipsum non afficit iniuriā, qui se occidit, sed ciuitatem proculdubio: eò quòd vel duce, vel milite, vel artifice, vel aliquo huiusmodi ministro ipsam priuat. necesse enim est, vt qui se interfecit vel princeps, vel miles, vel artifex, vel aliqua alia ciuitatis pars fuerit. quare cum ciuitatem ciue priuet, eam iniuriā afficit. Vnde etiam ciuitas, vtpote ab huiusmodi homine offensa eum mulctare consueuit. sed quę animaduersio & mulcta in eum esse potest qui se necauit, & non amplius viuūt? ea scilicet, vt sepultura ciuium indignus habeatur, aliquaque alia huiusmodi contumelia afficiatur, quę mortuis inferri potest.

Adde quod neque eo modo potest quispiam se ipsum iniuriā afficere, quo iniustus ille est, qui solummodo iniuste agit, & non omnino est prauus: id quod diuersum ab illo est. est enim quodam modo iniustus ita prauus, vt ignauus: non vt totam in se habens prauitatem. Quare neque secundum hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul enim idem auferri, ac detrahi eidem posset: quod omnino nequit. sed semper inter plures esse ius & iniuriam necesse est.

Posteaquā ostendit in communi & vniuersali iustitia non posse quempiam sibi ipsi iniuriam facere: ad alteram iustitiam transit, quę vna est & peculiaris virtus, & ei oppositam iniustitiā, quę pluris vsurpatio est: qua fit vt pluris vsurpator illegitimus minimè sit. Solummodo iniuste agere, inquit, pluris vsurpatorem: omnino verò prauum appellat eum, qui in vniuersali & tota iniustitia peccat. [i d] quod diuersum ab illo est] id est, hoc quod ex pluris vsurpatione existit iniustum, diuersum ab eo est, quod est vniuersale. est enim is iniustus, id est, pluris vsurpator prauus eo modo, quo est ignauus & timidus. nam sicut timidus non vniuersa est præditus prauitate, sed quadā, quę est timiditas & ignauia, fortitudini oppositum vitium: sic pluris vsurpator, non vniuersam: sed quandam

* ἀπειθὸς γεν-
τα.

* ἐξ ἰσοχῆς καὶ
ἐισοχῆς.

* ἀπειθὸς γέν-
καίος.

quandam habet prauitatem. quare neq; secundum hanc, particularem scilicet iniustitiā, iniuriam sibi facit quispiam. nam cum iniustus ut plurius usurpator iniquus sit, quemadmodum demonstratum est, iniquus verò plus habeat: est enim id plurius usurpatoris proprium, ut plus de bonis sibi usurpet: si iniuria afficit se ipsum quispiam hoc iniustitiæ genere, sui ipsius esset usurpator: & ut plurius usurpator, plus haberet: ut usurpatus, minus: & id quo priuatus est, utpote iniuriam passus, tanquam iniuriam inferens haberet: haberetque idem simul, & non haberet: quod fieri nullo pacto potest. Quare efficitur, ut neque se ipsum iniuriā afficere quispiam possit.

Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea quòd passus est, idem vicissim facit: iniuriam facere minimè videtur. ipse autem seipsum iisdem simul & afficit, & afficitur. Præterea fieri posset ut sponte quispiam iniuria afficeretur.

Si ille qui iniuria afficitur, inuitus patitur, ipse autem se ipsum quispiam non sponte lædit: iniuria se ipsum afficit nemo. quod verò, inquit [E T] prius idem est, quod superius dixit, quod in se lædendi principium habet, & prouocandi. qui enim prouocat, lædereque incipit, ille iniuria afficit: at * qui vlciscitur & vicissim facit, iniuriam facere non videtur: non enim incipit lædere, sed læsiones propulsat ac vindicat. si igitur nocenti principium in eo esse debet, qui iniuria afficit, & non in eo qui afficitur, aliumque esse oportet, ac diuersum eum in quo principium læsionis fuerit, ab eo qui offenditur: fierique non potest, ut à se ipso diuersus sit quispiam: fieri etiam nullo modo poterit: ut quis se ipsum iniuriā afficiat. Præterea si, inquit, iniuriā se afficit quispiam, fieri posset, ut sponte quispiam iniuriā afficeretur: sed sponte iniuriā afficitur nemo. adde quòd si iniuriā afficeret se ipsum quisquam, eadem simul pateretur, quæ & faceret: simulque plus usurparet, & usurparetur: & econtrariò usurparetur, & usurparet: quod absurdum est.

Ad hæc verò sine particularibus iniuste factis iniuriā facit nemo. nemo enim vel cum sua vxore adulterium cõmittit, vel parietem suū perfodit, vel suas ipsius opes furatur. Ac demum quòd iniuria se ipsum quispiā afficiat, definitione ea soluitur, qua sponte iniuria affici vnūquemq; constitutū est.

Si iniuriam facere nihil aliud est, quàm circa particularia operari: in particularibus produldu- bio iniuriā consistet. particulare autem est adulterium, furtum, contumelia, & similia. at nullus est, qui suæ ipsius vxori adulterium afferat, aut ædium suarum parietem perfodiat, aut pallium suum furetur. Si igitur fieri non potest, ut ex particularibus iniuriis quampiā sibi ipsi quispiam inferat, neque seipsum quispiam iniuriā afficere vllō modo poterit. Demum, inquit, quæstio hæc an possit seipsum aliquis iniuriā afficere, definitione iniuriæ patiendæ soluitur: nam si ille iniuriā afficitur, qui præter voluntatem suam læditur, & præter voluntatem suam affici iniuriā à se ipso potest nemo: nemo iniuriā affici à se ipso potest.

Per spicuum autem est vtrūq; tam iniuria affici, quàm afficere, esse malum: alterum enim est minus, alterum amplius habere, quàm sit mediocre. Quemadmodum in medicina salubris, in exercitatoria bonæ habitudinis excessus est. peius tamē est iniuria afficere: quippe cum id cū vitio sit, & vituperabile: & cum vitio quidem vel perfecto, vel absolute, vel propè. Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia. at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malum est. Nihil tamen vetat, quin ex accidenti esse maius malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ, inquit, * lateris dolorem maiorem esse morbum quàm cespitationem, licet ex accidenti alterum interdum euenire queat: si contingat, ut ex cespitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hostibus captus fuerit, atque interfectus.

Vtraque, inquit, mala sunt: iniuriā tamen afficere, quàm affici peius est. sed quo modo iniuriā affici est prauum? eo quòd scilicet ab æquo seu æquali, & medio excidit. nam si æquum est bonū, minus æquo, id quod est iniuriā affici, malum est: non eo tamen modo quo iniuriā facere: id enim longè peius est, quippe cum ex prauitate, & vitio proficiscatur: vitium verò damnandum sit, ac vituperandum.

tuperandum. Cum vtraque autem esse mala dicat, quo modo id sit, exemplis declarat. sicut enim salubre in medicina est bonū quod in mediocritate quorundam cõsistit, plus verò & minus quod à * mediocritate ipsa excidit, non est bonum: simili modo sicut bona habitudo corporis, in exercitatoria arte bonum est in mediocritate consistens, plus verò & minus non ita: sic id quod iustum est in medio & æquo positum, vitia sua habet per excessum & defectū. Peius tamen, inquit, est iniuriā afficere quàm affici, propterea quòd cū vitio est vel simpliciter, vel propè: appellans hic simpliciter vitium id, quod est cum electione, eo quòd sponte fit: propè verò id quod sine electione efficitur. quòd verò vitium propè hoc appellet, subiungendo declarat: cum inquit: [Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia] propterea quòd scilicet neq; omne spontaneum est cum electione: nam irati homines, ut dictum iam est, sponte quidem agunt, non tamen cum electione. quod enim sponte fit, voluntatis est atq; assensionis. Cum autē iniuriā affici per se minus malum sit, per accidens tamen potest esse maius malū: ut si quis iniuria ab aliquo affectus, vlciscendi causa domum eius succendat: ac forte quadam ventus aliquis vehemens exoriatur, ut eo tota vrbs deflagret incendio ita enim iniuriā affectū esse quàm affectisse longè peius euadet. Item si quis iniuriā affectus tanto dolore ob eam rem opprimatur, ut sibi ipsi mortē consciscat. sed licet, inquit, maius malum per accidens sit interdum iniuria affici, per se tamen peius est afficere. nam etiā cõtingere potest aliquando, ut cespitatio ac pedis offensio lateris dolore perniciosior sit. sed id tamen non curat medicus: sed asserit lateris dolorem maiorem morbum, quàm cespitationem esse, naturam vtriusq; considerans, non id quod accidere quandoq; consuevit. maius autē malum est cespitatio q̄ lateris dolor: si quis hostes fugiēs ex offensione pedis decidat, atq; ita capiatur, & interficiatur.

At verò per translationem & similitudinē est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis. quanquam non omne ius esse huiusmodi potest, sed herile tantum vel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cum spectamus, esse iniustitia quædā ad se ipsum videtur, quoniā scilicet fieri potest ut in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiā afficiatur. Sicut igitur principi & subdito, ita his quoq; inter se esse ius quoddā videtur. Ac de iustitia quidē, cæterisque moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

Cum Plato iustitiam in actione partium animæ inter se constituisset: Aristoteles quia semel de omni iustitia agere proposuerat, de hoc etiam iustitiæ genere mentionem facit. Ac primū inquit, per * translationem dici huiusmodi ius, id est non proprie: deinde non omne ius esse posse huiusmodi, ut ad suas ipsius partes referatur. non enim tale est ciuile, & quod proprie ius dicitur: id est quod inter eos versatur, qui ex æquo vicissim & regunt & reguntur: sed herile, quod non proprie inter iura connumeratur. nullum enim proprium ius est seruo ad dominum, sicut superius demonstratum est. Quam autem rationem habet seruus ad dominum, eandem ratione vacans animæ pars ad eam habet, quæ rationis est particeps: ea enim distantia est harum duarum partium inter se, ut altera dominetur, altera subdita sit. Hoc autem ius vel familiare, vel herile est, ut inquit: ad hæc siquidē spectantes, alicui cum quibusdam ex suis vel ius vel iniuriā esse dicimus: ius, quando quod naturā in ipso dominari debet, dominatur: quod debet subiici, subiicitur, atq; obedit: iniuriā verò, quando è contrario ratione vacans pars imperat, paret rationalis, & subdita est: perinde ac si seruus hero dominetur. In incontinente siquidem & intemperante dominatur irrationalis, rationalis verò obtemperat. In continente & temperante contrā, ratio est quæ principatum obtinet: pars irrationalis verò subiecta est. Inter has partes igitur idem ius erit quod inter principem & subditum est. quod autem ius inter principem & subditum sit, sæpius iam dictum est: subdito inquam obedire, principi querere ea quæ subditis vtilitatem afferant & salutem.

Finis quinti libri.

Quòd iustitia & iniustitia, & demum virtutis omnis & vitii medius quidam habitus sit, quem medium habitum appellamus.

Si iustitia & iniustitia dispositiones sunt, quemadmodum isti volunt, quæ *δραβίσις* vocantur: sequentia ad dita sunt ab interprete latino. Iustitia verò minimè queunt amoueri: neque ex iniusto iustus, neque ex iusto iniustus fieri quispiam posset. at fiunt nonnulli & iusti & iniusti, qui prius non erant: ex aliqua alia igitur constitutione fiunt. Verum vnumquodque quod fit, vel ex contrario fit, vel ex medio aliquo quod inter contraria positum est: iustus igitur, vel iniustus vnusquisque vel ex con-

*συμμετρία

*μεταφο-
ρα.

*αυνομέ-
νος κ, αντι-
δραμ.

*πλευρίτιν
νόσον μέζο-
να πρὸς τὴν
σπλάγχνον, ἰδὲ
ἐστὶν ἰσχυρὸν
καὶ ἐπιβλαβε-
ρὸν νόσον, ἢ
ἐπιβλαβερὸν
καὶ ἐπιβλαβε-
ρὸν νόσον, ἢ
ἐπιβλαβερὸν
καὶ ἐπιβλαβε-
ρὸν νόσον.

trario fiet, vel ex medio: nō fit autem ex contrario: ex medio igitur. eaq; cōstitutio ex qua & iusti, & iniusti homines efficiuntur, media inter iustitiam erit & iniustitiam. atque idem de omni vitio & virtute intelligendum erit. Si verō dicant vitia minimē esse dispositiones, neque eiusmodi, vt amoueri nequeant, sed nihil vetare, quo minus ex iniustitia in iustitiam, & demum ē vitio in virtutem mutantur nōnulli: dicendum est: si in natura hominum esse vitium asserunt, omnesq; nasci malos, vitium secundum naturam hominibus esse concedendum erit: si verō alterum ex cōtrariis est secundum naturam, alterum proculdubio erit præter naturam: atque ita fiet, vt iustitia, & virtus demum omnis præter naturam nobis insit. quōd si hoc est absurdum: cōcedant scilicet necesse est, sicut iustus fit iniustus, ita iniustum quoque ex iusto effici: vt ex quo habitu in iniustitiam facta est mutatio, is medius habitus constituatur. At si insistent & dicant pueros, dum capaces rationis nondum sunt, neque iustos esse neque iniustos: vt habitus hos rationalis hominis esse perspicuum fit. si verō hi sunt rationalis, nemini dubium esse, quin medius quoque eiusmodi sit: atque iccirco puerum irrationalem neque in virtute, neque in vitio, neque in media aliqua dispositione, sicut neque aliud quippiam ex ratione carentibus animalibus esse constitutum: dum verō ad rationem iam peruenit, statim malum euadere: si inquam ita dixerint, simili modo iniustitiam & vitium secundum naturam rationali homini esse fatebuntur. siquidem puer statim vbi in rationalem mutatur, in vitium etiam transit: idemque est rationalem effici & malum. præter naturam ergo rationali homini esse virtutem concedendum erit. Adde quōd si ex vitio omnino ad virtutem mutationes fieri volunt, illud saltem non negabunt, vitium vel mobile esse atque eiusmodi, vt facile amoueri queat, vel firmum & quod difficulter remoueatur: sed respondeant tandem, si mobile est, cur ex vitio in virtutem facilis minimē mutatio sit: si firmum & quod difficulter remoueatur, cur opus non sit prius quā in virtutem mutatio fiat, difficultatem eam & firmitatem à vitio auferre: siquidem paulatim disciplina adhibita, & exercitatione in virtutem immutatur, nō repente, neq; antequam in facilitatem redactum vitium fuerit. At si vitij natura & essentia in eo consistit, vt sit firmum, ac difficile quod remoueatur: vbi est mobile ac facile iam effectum, non amplius est vitium: sed necdum tamen virtus est: quādoquidem in virtutem ex hoc ipso habitu mutatio fit. Esse igitur hunc medium quendam habitum inter vitium & virtutem cōcedendum est. Præterea pueri quoque etiam si nondum sint rationales, & propterea neque virtutem habeant, neq; vitium, simul ac rationales efficiuntur, & vel boni vel mali fiunt: in medio hoc habitu constituti sunt. non sunt enim ita irrationales vt bruta: quippè cum alterum sit irrationale quod capax rationis est: alterum quod rationem admittere nullo modo potest. Nihil igitur absurdi est, si medium hunc habitum eiusmodi irrationales esse dixerimus. nam omnibus in vtrunque contrariorum mutatio est: & ita vnumquodque facultate vtrunque est extremorum, cum actu tamen neutrum sit. Est enim quædam etiam in puero constitutio quidamque habitus, ex quo in vitium & virtutem mutatio fit: qui in iis quæ propriè & verè irrationalia dicuntur, esse nullo pacto potest.

Quo modo si ex contrariis contraria efficiuntur, & ex iustitia iniustitia, & ex iniustitia iustitia non existat: & in cæteris virtutibus & vitis non eadem ratio sit.

Nam qui iustus euadit, vel ex iniustitia mutatur in iustitiam, qui cōtrariis iustitiæ habitus est: vel ex medio habitu, quem diximus. ea autem quæ ē medio immutantur in alterum ex extremis, ē medio tanquā contrario immutantur: quod enim medium duorum est, vtrorumque extremorum quodam modo est particeps, licet neutrum eorū syncerè atq; integrè habeat. vt cū in alterū ipsorū immutatur, quasi ē contrario altero mutatio illa efficiatur. Præterea si omne quod mutatur, dum mutatur, in eo minimē est, in quod mutatur: vel si omne quod in aliquem habitum immutatur, ex priuatione illius habitus immutatur: priuatio autem habitui illi, in quem mutatio fit, cōtraria est: iustitia quoq; & iniustitia ex contrariis efficerentur. ex priuationibus enim fiunt: iustum, quando iniusti: iniustum quādo in iniusti priuatione constitutum est. Si igitur materia ex qua generatio propriè fit, quæ est substantiarū, ex sese ipsa sine vlla forma posset subsistere: omnia quæ fiunt, propriè ex materia & priuatione gignerentur: materia inquam vt subiecta re, priuatione vt cōtrario, & non subiacente. sed quia fieri non potest, vt sine forma aliqua subsistat materia: ratione enim tantum à formis separatur, & cogitatione, eō qd contraria vicissim admittat: perspicuum est, cum in formam aliquā immutatur, eam in priuatione illius formæ esse constitutā, in quam immutatur: atq; ita cōtrariam quoq; formā habere ei in quā immutatur. in qua enim manere nō potest dum immutatur, ea cōtraria est. suntq; huiusmodi omnes cōtrariæ formæ, in quibus est atq; esse potest vūquodq; quod in priuatione alicuius cōsistit. Principali igitur ratione generatio propriè ex priuatione fit: deinde verō ex contrariis etiam formis, in quibus cum sit materia antequam in contrariū immutetur, non potest non ex ipsis immutari in formam, in quam immutatur. Quando igitur habitus fuerint

fuerint mutabiles, & contrarietates inter sese: tam ex contrariis formis fit mutatio, quā ex priuatione eius rei in quam mutatio faciēda est. Quando autem ita firmi fuerint, vt difficulter amoueri atque auelli queant: mutationes in his ex priuationibus & ex mediis fiunt, à quibus quasi cōtrariis formis fieri mutatio consuevit. Atque ea quidem quæ in alteratione, auctione, minutione, & loci translatione fit mutatio, cum sit etiam ipsa quædam generatio, non tamen absolute & propriè: ex contrariis efficitur. nam quæ in substantia fit, nullo modo ex contrariis, sed ex cōtradictoria oppositione tantum fit: alioqui enim substantiæ aliquid esset contrarium.

Hominem causa virtutum esse, & non e contrario.

Si in iis quæ naturā fiunt, aliquid est cuius causa res ipsa gignuntur, & id cuius causa fiunt aliqua, finis eorum est: sequitur, vt in iis quæ naturā fiunt, finis aliquis sit. finis autem illis quorū est finis, præstantior est: quare fines etiam eorum quæ naturā fiunt, præstantiores illis ipsis sunt, quæ causa ipsorum gignuntur. at homo est quoque vnum ex iis quæ naturā gignuntur: quare finis etiā quidam eius erit: atque is præstantior eo ipso, qui eius causa fit. finis autem hominis est, vt probus efficiatur, virtuteq; præditus: huius enim causa genitus homo est. at probum effici nihil aliud est, nisi hominis virtutes consequi: quas adipisci, nisi prius genitus fuerit, potest nemo: quippe cum homo virtutum possessionis, non virtutes hominis causa sint. vnde melior longè est homo præditus virtutibus, quā qui iis iisdem caret. non enim ipsas nos possidemus, vt villam, vt domum, vt mancipium: sed vniuscuiusque virtutibus generatio in possessione consistit: ipsarūque essentia in hoc ipso constituta est. possessio autem ipsarum finis noster est. ipsa igitur etiam virtutes finis noster sunt: vt pote cum earum causa simus procreati. Præstantiores ergo nobis virtutes sunt, propterea quōd finis noster in ipsarum præsentia & possessione collocatus est.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER SEXTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI

EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

* Ona tibi omnia contingant pia Dei cultrix, literarum studiosa, bonarum honestarūque rerum amatrix regina. nam tu cum animam & corpus inter se cōparaueris, differentiamq; horum optimè perspexeris: potiori parti, atque excellentiori adheesisti: eamque neglecta inferiore ornare summa ope tibi enitendum esse duxisti. propterea enim effectum est, vt liberales artes & scientias, & virtutes quibus animæ pulchritudo ac nitor comparari consuevit, semper magni feceris atque excolueris: pigmenta verò quibus aliæ illini solent, torques, & monilia, indumentorumque preciosam suppellectilem, & si qua alia vitiandæ naturalis formæ, ac coloris commenta à mulieribus fuerunt introducta, ea omnia non modo contempseris, sed pudenda etiam esse iudicaris: atque ita animæ pulchritudinem & primam & solam affectaris, diuini illius nitoris cupida, ad cuius similitudinem humana anima à principio à Deo creata extiterat. Inde sanè est, quōd quid ad id quod cupis consequendum tibi sit collaturum, semper inquiris: semperque obseruas, quis tibi non margaritam, non lapillum preciosum, non aureum aut argenteum varia arte fabricatum vasculum, non nitidas aut sumptuosas, aut sensum oblectantes vestes, sed orationes eiusmodi asserat, quæ iuuare animum tuum possint: quæ vel mendacium refellant, & veritatem confirmant: vel de virtute & vitio artem quandam tradant, doceantque, quā pulchra virtus sit, atque expetenda, quōque modo in animis hominum naturā comparari queat: quā turpe item vitium sit, quā damnosum & fugiendum, & qua ratione euitari ab hominibus possit. Quocirca cum etiam de nobis bonam quandam opinionem cōcepisses, ē nobis quoq; ad hoc vtilitatem aliquam tibi elicere tentasti. nos

* ὁ σοι γέ-
νοίτο.

q. ij. verò

verò non sumus eiusmodi, vt admodum multa sciamus, sed imbecilles, tum senectute & morbis incurui, tum mentis angustia præditi: vt nihil elegans edere, ac studio dignum valeamus. Cum tamen tu superiori tempore quæsiuisses, immò efflagitasses, vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis librum explanationem conscriberemus: id iussui tuo obtemperantes pro viribus fuimus executi: sperabamusque fore, vt tu perspecta semel nostra imbecillitate, paruaque eruditione nò amplius tale quippiam nobis esses impositura. sed vt videris, tanto disciplinarum studio atque amore incensa es, vt parua etiam, paruaque æstimatione digna magnificèda esse opineris. Quocirca nos quoque tuo huic incredibili literarum desiderio obsequentes quicquid Deus suggesserit, in medium conferre non recusabimus. Nam cum sexti libri quoque expositionem à nobis requisieris, eam, quantum vires nostræ præstare potuerint, Dei auxilio præcipue freti aggrediemur: remque ipsam iam auspicabimur, si prius scopum ac propositum libri explicauerimus. Cum proposuisset Aristoteles in hoc moralium Nicomachiorum libro de virtutibus omnibus docere: statim à principio de felicitate humana disputationem instituit, de eaq; in toto primo libro egit. finem esse hominis actionem & operationem affirmas. sed quia diuersæ in homine sunt animæ facultates, rationales & irracionales, atque ex irracionales virtutes actiue existunt: nonnullæ enim sunt ita irracionales facultates, vt rationi tamen sint obtemperantes, atque ob id rationales appellari etiam ipsæ quodam modo possint: propterea quòd eam habent naturam, vt ratione * modificari, operarique secundum eius præcepta valeant rationisque ita capaces efficiantur, dum per eas ratio virtutum actiuarum executionem absoluit: ex ratione autem sola absque vilo irracionales facultatis alicuius commercio virtutes aliæ contemplatiue clucescunt, cum per sese ea operando perfectionem in contemplatione adipiscitur suam: in quatuor præcedentibus libris qui post primum subsequuntur, de virtutibus actiuis tractauit, vbi simul de iracundia & cupiditate nonnulla egit, animæ videlicet facultatibus, quas cum brutis habemus communes, licet in illis nò ita vt in nobis, rationi sint obedientes. docuitque, quo modo rationis imperio ad mediocritatem redigantur hi affectus, qui ex se bonum ipsum consequi nullo modo queunt: sed rationis moderamine omnino indigent, quæ præsideat ipsis, ac dominetur. Nunc verò in hoc sexto libro de intellectiuis virtutibus, seu contemplatiuis est disputaturus: quasi absurdum esse iudicari, si cum eas virtutes cognouerimus, quæ ex ratione aliis inferioribus facultatibus cõiuncta existunt, eas ignoremus quas ipsa ex se ratio efficit: perinde ac si sola ratio ex se bonum ipsum appetere minimè possit: præsertim cum in irracionales etiam ipsum consequatur. id quod finis rebus omnibus est, quæ vel cuiuscunque notæ essentiam fuerunt sortitæ. Nam qui, inquit, satis esse homini ad perfectionem consequendam, si tantummodo in actionibus bene se gesserit: is non videt se rationem facultatibus irracionales inferiores esse dicere. si enim rationis perfectio in eo solum consistit, quòd cum aliis rectè agit, nò separatim ex se, ex illis bonum suum & per illas habebit: vt vel nulla omnino sit, si ab illis separetur: quandoquidem nulla propria boni appetitione prædita est: vel si sit, inefficax omnino, ac vana esse concedatur bono suo frustrata, quæ vtraque absurda admodum sunt. necesse igitur est, vt & rationis per sese absque aliis facultatibus virtutes quædam existant: & eas homo quot & quæ & quales sint, optimè cognoscat: studeatque ex vtrisque suam cõsequi perfectionem: ex actione inquam, & contemplatione: vt illa quasi fundamentum iacta supponatur ac fulciat: hæc tanquam tectum imposita absolutam perfectionem ædificio afferat. actio enim id ipsum vt sit, ex contemplatione consequitur, non secus ac fundamenta ex tecto. nam quemadmodum domus ipsa est, vt ambientis aëris nocumenta euitemus: reliqua verò omnia quæ supponuntur, ad id inferuiunt, & sustinendi tecti causa fuerunt subiecta: ita actiua virtus nò alia de causa existit, quam vt affectus nostri * sopiantur: quo ratio ab ipsorum perturbatione libera, proprio suo fungit officio sine vilo impedimento possit. Præterea irracionales facultates vel peiores sunt ratione, vel potiores. potiores eas esse dicere absurdum atque à ratione alienum est: essent enim & rationis expertia animalia ratione præditi meliora: quippe cum quantum ad has facultates attinet, longè efficaciora rationalibus sint: magis enim & ad iram, & ad cupiditates procliuia pleraque esse cernuntur. si autem ratio est potior, qui fieri potest, vt potioris virtus & perfectio melior etiam ipsa non sit: nam quorum substantiæ sunt præstantiores, eorum quoque perfectiones præstantiores proculdubio sint, necesse est. & econtrario, quorum perfectiones sunt inferiores, eorum etiam substantias esse inferiores nemini dubium est. Sed ad eiusdem huius rei confirmationem cum multa alia, tum ipsam rerum naturam ipsamque operationem habere aliquis posset. Propterea igitur Aristoteles cum prius de virtutibus actiuis disseruerit, ac quasi fundamentum iecerit, ad contemplatiuarum tractationem transit, quasi tectum ipsum ac fastigium fundamentum impositurus. Atque hæc de fine ac scopo ita dicta sint. nunc ad ipsa Aristotelis verba explananda veniamus. neque id sine opis diuinæ imploratione, quò assequi auctoris sententiam, atque explicare rectè possimus.

* μετρίως

* κατάλογον
δοκίμται.

De rella

De rella ratione, duplici uirtute, & partibus animæ. Cap. I.

Quoniam prius diximus & medium esse eligendum, non excessum neque defectum: & medium esse sicut ratio recta præscribit, hoc iam distinguamus.

De virtutibus actiuis in superioribus libris agens Aristoteles, earum vnamquamque mediocritatem esse statuit. mediocritas autem moderatio quædam ac modificatio est, quæ neque excedit in actionibus & affectibus, neque deficit: quippe circa affectus & actiones, actiue omnes virtutes versantur, singulis recta ratione modum præscribente. recta verò ratio ea est quæ nunquam errat, nunquamque peruertitur: de huius nunc intellectu docere proponit. quod enim ita prius dictum est, confusionem quodam modo in se habere quandam videbatur. At verò affectus sunt ira & cupiditas, vtraque animæ appetitiones rationis expertes: quibus cum appetit aliquid, moueri anima consuevit. ira sua quadam innata superbia & elatione incitari solet, vt vel gloriam cõsequatur, vel eum vlciscatur & vindicet, qui dolore intulerit: cupiditas sua auiditate, vt vel aliquo potiatur quod iucundum sit & suauitatem sensibus afferat, vel aliquid quod homines possidere consueuerunt, acquirat & comparet. sed quia vtraque hæ animæ facultates carent ratione, irracionales quodam modo ab affectu primum * incitatae & operantur & afficiuntur: vt in vtrisque dum operantur scilicet & afficiuntur, moderatione quadam indigeant, quam cum ex sese inuenire nullo modo queant, à recta ratione adipiscantur. recta enim ratio est quæ eas moderatur: * ita vt cum modo & afficiantur, & actiones operationesque suas proferant. Atque in hoc virtutum essentia ipsa consistit, mediocritasque ac moderata & affectio & operatio dicitur, cum homo habitum mediocritatis harum facultatum fuerit cõsequutus. Veruntamen quoniã diluciditate maiore indigere hoc videtur, age adhuc clarius rem ipsam explicemus. Rationalis, irascibilis, concupiscibilis animæ humanæ ita partes dicuntur, vt rationalis propria eius vtpote rationem in se habentis sit: reliquæ duæ annexæ atque adiunctæ: quippe cum illa, licet ratione ex se prædita sit, postea irracionales vitam & sensiuam nihilo minus etiam annexam habeat: iracundia enim & cupiditas, communes etiam cum brutis animantibus, & propterea irracionales sunt. Ratio autem soli rationali animæ inest, quippe quæ facultas est irracionales partium ac facultatum præses ac domina: vt propterea communis cæteris esse nullo pacto possit. Cum autem dicimus rationalem, irascibilem, & concupiscibilem, eo modo dicimus vt intelligamus ad id vnamquamque facultatem naturam esse aptam. Appetitiuæ item facultates appellantur irascibilis & concupiscibilis, non quòd irascantur iam, aut cupiant, sed quia ita vel affici vel operari consueuerunt. nam quando appetitiua ipsa vis ab appetibili re iam fuerit mota, motio quæ intercedit inter id quod mouet & quod mouetur, aut affectio aut operatio dicitur. id quod ex definitionibus ipsarum patere etiam potest. Ira enim sanguinis feruor circa cor esse definitur ex appetitu contrà offendendi excitatus. nam licet semper sanguis circa cor sit, in quo irascendi vis insita est, quæ etiam irascibilis appellatur, non semper tamen feruet, neque semper vlcisci, ac contrà offendere appetit: sed tunc solummodo cum in huiusce rei occasionem incidit. simili modo quoque cupiendi vis, quæ appetitio est fruentis voluptatis: seu illius quod deest, cupiditas: seu fruitionis voluptatum desiderium: seu dolor qui ex cupitæ rei absentia prouenit: non semper in operatione ipsa cõsideratur. quippe cum nò semper animal, vel frui voluptate appetat, vel ob suauitatis absentiam doleat, vel quopiam tali modo afficiatur: sed cum aut præsentis iucunditatis sensum perceperit, aut sibi eam imaginatione ita expresserit, vt ad ipsam quasi adsit, moueatur, atque incitetur. Quare irascibilis & concupiscibilis, & in vniuersum appetitiua, atque affectuosa animæ vis, ex facultate & potestate ita dicitur. Ira verò, & cupiditas, & appetitio, & affectus, cum iam irascitur animal, aut cupit, aut appetit, aut afficitur: nominaque, hæc affectiones ipsas significant. quarum operationes, cum rationalem etiam simul operantem habent, siue superet, siue superetur, actiones & sunt, & dicuntur. cum superat quidem rationalis, moderaturque: reliquas sicut oportet, ratio recta appellatur, & recta executio operum fit. cum superatur succumbitque: aliis, ratio peruertitur, & errores, peccataque existunt. rationalis igitur cum habitum iam superantis dominantisque acquisiuit, virtutes ipsas efficit atque exequitur, modumque semper & affectibus & actionibus imponit: vt modum naturæ ab ea & affectiones & actiones in mediocritate consistant. modum etenim ac mensuram ipsis rationalis præsentia ac dominium præstat: atque hac de causa fit, vt virtutes circa affectus atque actiones versari dicantur: quippe quæ habitus sint & rationalis facultatis, quæ etiam mens actiua appellatur, & affectuosa, irascibilis scilicet & concupiscibilis: cum videlicet illa irracionales incitationibus, atque appetitionibus multa attentione adhibita multoque studio, ac renitentia dominari assuevit: eaque assuetudine eas cohibet ac moderatur: illæ verò cohibentur, ac superiori potiori, facultati cedunt q. iij. atque

* ἀρχόμενοι

* ἵνα ἢ συμ-
μέτρως πα-
ρασκευασται.

atque obediunt. His ita dupliciter distinctis ex utrarumq; tractatione perspicuū iam esse arbitror, quo modo circa affectus & actiones versari virtutes dicantur. Quamobrem ad verba ipsa Aristotelis superius posita iam redeamus. Inquit igitur, prius diximus in mediocritate actionum & affectuum virtutes consistere. affectus autem sunt irascibilis & concupiscibilis facultatis animæ appetitiones & incitationes. actiones vero sunt quæ ex his cum electione prodeunt operationes, irascibili ad vindictam, concupiscibili ad fructuonem incitata. quarum sanè motiones moderatas esse oportet, si virtus debet existere. at moderatio inter moderans est & moderatum. moderans est ratio animæ: quæ ratiocinatrix & ratiocinatio, & mens actiua appellatur. ratiocinatio, id est, græcè λογισμός, quasi dicas ratiocinatio, quia λογίζεσθαι, id est, ratiocinatur, ut ita dicam, id est, rationales reddit ex participatione sui reliquas ratione expertes animæ partes irascibilem & concupiscibilem, quæ in homine ea sunt natura, ut rationi effici obediētes possint: quia etiam ratiocinatur & inquit & iudicat, quo modo affectuosarum facultatum uti incitationibus debeat. mens actiua vero dicitur seu intellectus, quia cum rationalis sit & intellectualis facultas, ubi affectuosas facultates assumpserit ac tractauerit, actiones ipsas efficit: quippe cū actiones nihil aliud sunt quàm cum electione rationis operationes. Rationalis igitur hæc est moderans: moderatū vero affectuum motio atque operatio est. veruntamen rectam esse rationē oportet, ut ea rectè moderando, suæq; rectitudini applicando affectus & actiones medium inuenire, & mediocre, & bonum: & declinare ab iis quæ in alterutram partem aberrant, id est, excessu & defectu possit. Sed quo modo ratio in homine esse ita recta poterit, ut modum affectibus, & actionibus afferat? si videlicet homo primum bonū ipsum appetuerit, immoderatasq; affectuū incitationes abhorruerit, desideraueritq; moderatè, & ut oportet, operari obediendo rationi: deinde multos labores subire non recusauerit, studioq; nō mediocri negociis vitæ adhibito multa experientia cognouerit, ubi, & quando, & quo modo frustrationes & exequutiones in affectibus & virtutibus existant. ita enim demum fiet, ut prudens effectus rectam habeat rationem, quæ singula rectè metiri ac moderari queat: ut neq; excessus latere neque defectus ipsum possit. quibus utrisque euitatis in medio ipso ac moderato firmiter cōsistit. Quod verò, inquit, iam distinguamus? dupliciter intelligi potest: vel enim se distincturum esse, inquit, quo modo recta ratio dicat ac prescribat, vel quo modo recta ipsa ratio sit. nam recta ratio tam in actionibus est, quàm in speculationibus. bonum enim in actionibus inuenit, atq; esse id expetendum docet, quod mediū est ac moderatum: in contemplationibus autem verum ratiocinando colligit, habetq; ipsum in se, aliisq; exhibet ac suppeditat. vel distinguamus, id est, subtilius ac planius diuidamus: quippe cum ea quæ superius de recta ratione dixit, paulo confusius dicta fuisse videantur. nunc enim rationem quæ in anima est, in rationalem diuidet ac contemplatiuam, atque hanc rursus in subditas sibi species: ac de singulis suo loco sigillatim docebit.

In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in aliis, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. estque quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cum secundum rectam rationem extiterint.

Antedictos habitus eos inquit, de quibus iam docuit: quæ virtutes actiue sunt, tam quatuor illæ quæ generales appellantur, quàm cæteræ quæ sub ipsis ut species subiciuntur. Inquit igitur in omnibus his scopum esse quendam, cum aliquis secundum ipsas operatur. is autem est qui habet rationem: at qui habet rationem est homo, qui cum rationalis sit, & ratione ipsa quasi modo ac regula in actionibus utatur, si motio quæ ex affectu incitatur, visa fuerit ab eo quod fieri debet, deficere, intendit: remittit, si excedat. Exempli causa, si quis vlcisci velit eum qui peccauerit, scopum habebit, ut moderate vltionem faciat: neque iracundiæ impetum sequetur, si supra modum incitetur: neque non irritabit, si lentior esse videatur: sed vtrinque excessu & defectu euitato, in medio consistet: moderatamque castigationem peccanti adhibebit. Idem in cupiditate fiet: nam si quis vel cibum vel potum appetuerit, neque indulgebit prorsus is qui moralis est vir & ex ratione operatur, cupiditatis incitationi, neque eam prorsus reiiciet: sed rationis modo adhibito in medio appetitionem statuet: & comedet quidem, sed quando, & ubi, & quantum, & quod, & quo modo oportet: & quæcunq; alia in his obseruari debent. In his etiam gentium & ciuitatum leges & instituta quasi moderamina etiam ipsa & regulæ affectuum & actionum sunt. Cum verò, inquit, quemadmodum in aliis? id intelligere videtur, non solum in virtutum habitibus, sed in artibus quoque & scientiis excessum & defectum à nobis esse euitandum, si perfectum finem consequi volumus. Nam & ædificator & faber & statuarius nihil aliud studet, quàm modum in omnibus seruire in multitudine & magnitudine, ac cæteris quibuscunq; licet, dum vel naturam imitatur, vel ad vsum vtilitatemq;

* ἡ γὰρ λογισμὸς καὶ πρῶτον ἰ. i. que sunt rationis facit.

* ἀποπρωσῶσις καὶ πρῶτον ἰ. i. abstractiones & exequutiones.

vtilitatemq; fabricæ spectat. nihilo minus in scientiis quoque idem fit: musicus enim in vnoquoque modo pro singulorum ratione congruitatem conatur obseruare, verbi causa aliam in Dorio, aliam in Phrygio, in Lydio item aliam, atq; in cæteris similiter: & in hoc aliam chordam remittet, aliam intendet, in illo aliam, ut percussæ fides modulo accommodatum sonum ac concentum graui & acuto aptè cōtemperatum edant. Cæterum si etiam moderationem in scientiis esse verum ac certum volueris interpretari, id minimè ab re erit: quippe cum scientiis nihil conuenientius, magisq; propositum sit quàm verum per causam rei perscrutari ac cognoscere. Cum autem tria sint, circa quæ animalium facultatum operationes versantur, excessus, defectus, & quæ inter hos constitutæ sunt mediocritates: mediocritates solas secundum rectam rationem, inquit, existere. licet enim extremitates quoque ipsæ à ratione recta iudicentur: non ut accommodata atque expetenda iudicantur, sed ut res tantummodo quæ venire in cognitionem eius possunt. alioqui enim præter ipsam sunt, atque extra ipsam: sicut etiam omne extra modum est, quod est immoderatum.

Ac si ita dicamus, verum quidem est, non tamen perspicuum: quippe cum in omnibus aliis studiis circa quæ est scientia, verum sit dicere, neque amplius neque minus esse elaborandum, neque ociandum, sed mediocriter, atque ut recta ratio prescribit. nam qui solum hoc habet, nihil amplius cognoscet, verbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quæ iubet medicina, & sicut is qui ea est præditus, statuit.

Quoniã dixerat quid esset recta ratio, ea videlicet qua cum præditus est homo atq; vitur, operationes affectuumq; incitationes moderatur, mediumq; inuenit, idque excessibus & defectibus vtrinque; adiacentibus repudiatis consequitur: atq; ita demum habitus virtutum sibi comparat. & quia confusa aliquantulum esse videbatur huiusmodi oratio: quippe quæ nondum planum faciebat, vel quæ esset recta ratio, vel quo pacto ea tanquàm mensura ac modo uti deberemus, ut ad scopum quendam operationes nostras dirigentes medium possemus inuenire: opusq; erat diuisione aliqua ac distinctione, quæ rem clariorē redderet: iccirco, inquit, si ita dicamus, quæadmodum diximus, verum quidem est, non tamen clarum ac perspicuum: propterea quod in aliis quoque studiis circa quæ artifex aliqua, aut scientiæ effectrix ratio versatur, verum est, si dicamus neq; laborandum, neq; à labore desistendum magis vel minus quàm mediocritas postulet: sed ubi primum operationem inceperimus vsq; ad mediū ita progrediendum nobis esse, ut neq; deficiamus vlla ex parte, neque vterius quippiã adiungamus. nam quia cōmune hoc est studiis omnibus tam quæ actione, quàm quæ mente ac cogitatione sola pertractantur, cōfusa res ex cōmunitate hac atq; obscura euadit: quippe cum nullius studij propriū medium propriaq; mediocritas ex hac oratione agnoscat. Quapropter oportet, ut orationem hanc paulò generalius dictam esse intelligamus: diuidetesq; ac distinguentes per singula studia quis sit proprius vniuscuiusq; modus, propriaq; mediocritas, inuestigemus: ad quam tanquàm ad scopum diligentiam omnem, atq; operam intendamus. Quoniam verò multi affectus sunt ac multi morbi, qui hominibus contingunt, quorum nonnulli corpora præter naturā afficiunt, nonnulli etiam ipsas animas attingunt, adeo ut facultates ipsarum intermedium offendant ac lædant: atq; hi ita euidenter sunt, ut vel ipsis sensibus pateant: propterea è medicina sumptum exemplum adduxit, quo planum faciat, non esse satis, si cōmuniter aliquid tradiderimus, nisi etiam speciatim per singula studia, ea quæ dicuntur, partiti fuerimus: ut hoc modo oratio vnicuique rei accommodata clarior efficiatur. id quod ipse etiã hic in actiuis virtutibus faciet, dum rectam rationem, & medium assignabit. Studium autem, id est, ἐπιμέλειαν hic vocat quædam quasi curam, & diligentiam, qua in statu secundum naturā vnaquæque res restituitur, consentaneo nomine ad medicinæ exemplum vsus. nam si quis interrogaret, qualia debeamus corpori exhibere, ut vel præsentem sanitatem conseruemus, vel absentem reuocemus: responderet aliquis, illa quæ medicina ipsa prescriberet, atq; eo modo ut medicus, qui ea arte esset præditus, iuberet. verbi causa, si quis dicat quo modo miscere ea opportunè, quo modo tempus anni, regionem, etatem obseruare, atq; alia huiusmodi debeamus, nō satis idoneam rationem ad sanitatem corporibus is afferet. cōmunis enim omnibus est atque indistincta: quippe cum variæ sint ac multiformes curationes: subiectarumque rerum in quibus singula studia exercentur, varia sit ac multiplex differentia: aliaq; sint atque alia in vnaquaque re vtilia, atque eiusmodi, quæ ad id quod bonum est ac secundum naturam, consequendum conducant. ut in singulis accommodata vnicuique rei diligentia ac cura opus sit.

iccirco oportet etiam circa animi habitus non solum verè hoc dictum esse, sed etiam determinatum, quamnam sit recta ratio, quæque eius finitio sit.

q. iiii. Licet

Licet verum, inquit, sit quod ita in vniuersum dicitur: sicut tamen in exemplo medicinæ patuit, satis non esse si quis vniuersaliter rem ita cognoscat, vt operari secundum medicinæ artem possit: sic neque in animi habitibus sufficit, vt verum hoc quod dicitur, esse cognoscamus: id est, neque magis neque minus esse elaborandum neque ociandum, id est, quiescendum ac remittendam intentionem esse, sed mediocriter, atque vt recta ratio præscribit: sed insuper necesse est distinguere, quænam sit recta ratio, quæque eius finitio sit. hoc autem duobus modis intelligi potest. vel enim idem est per diuersa, cum inquit, quænam sit recta ratio, cognoscendum esse, & quæ rectæ rationis finitio: vel prius de recta ratione eiusque definitione, secundum de medio intelligendum est: qui scopus est à recta ratione comprehensus ac definitus. atque hoc fortasse videtur esse aptius: quippe cum debeamus vtrunque in animæ habitibus tam quid sit recta ratio, quam quid sit medium, cognoscere. nam etiam scopus finitio quædam ac terminus est, quem *ἔσπευ* hic dicit, qui inspicientis in se finit intuitum ac terminat.

Cum igitur virtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam disseruimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamen de anima nonnulla exposuerimus.

Priusquam verba hæc Aristotelis explanemus, necesse est, vt de dispositione qua in hoc sexto libro vtitur Aristoteles aliquid dicamus. Quia in superioribus libris satis de actiuis virtutibus egisse videbatur, proposuerat in hoc de intellectu docere, vt sermo qui de eis habetur, nulla in re imperfectus esset. Quoniam verò cum de actiuis ageret in superioribus, sepe incidit, vt rectæ rationis mentionem faceret, cum diceret secundum ipsam, & ab ipsa recte perfici actiones: neque notum erat, quænam esset hæc recta ratio, quòue modo secundum ipsam actiones dirigerentur, ab ipsaque perficerentur: quo item pacto ipsa in animis hominum soleret comparari: necessariò effectum est, vt de recta ratione hic disserere proposuerit: atque iccirco de prudentia doceat, quæ ipsa recta ratio est. Quia verò prudentia intellectuua virtus est, quæ alios quoque animi habitus sibi cognatos habet: de eis etiã consentaneè agit. hi autem, vt generalius ita dicamus, quatuor sunt: ars, scientia, sapientia, intellectus. Primum tamen de recta ratione ac prudentia differit, eò quòd de ea sepe mentionem fecit, vbi de actiuis virtutibus pertractauit: cum & eam rectam rationem appellaret: & prudentem virum secundum eam operari atque agere dixerit. Vt igitur & ea quæ dicuntur, continuata seriè inter sese cohæreant, & nos non diutius rectæ rationis intelligentiam desideremus, cuius superius sepe mentionem fecerat: primum de ipsa, deinde, de reliquis intellectuuis habitibus agit ac docet, conuenienti omnibus ordine vbi que seruato. Adde quòd quia prudentia media inter actiuos & intellectuuis habitus est, & modo ratio, seu rationalis pars, quia in mente & ex mente quæ *θεωρία* dicitur, existit, modo quia in agendis rebus versatur, ratiocinaturque de virtutibus, intellectus actiuus appellatur: opus erat, vt huiusce virtutis tractatio media inter contemplatiuos & actiuos habitus collocaretur. Atque hæc de ordine ac dispositione qua ab actiuis ad intellectuuis transiens vsus est Aristoteles, dicta sufficiant. nunc ad verba ipsius redeamus: de ipsisque aliquid quod ad rem faciat, dei auxilio freti dicamus. Cum velit igitur Aristoteles de recta ratione iam docere, & diuisiua methodo vti ad inueniendum quæ ea esset, rursus redit ad ea quæ prius in secundo iam dixerat, vbi animi virtutes in morales distinxerat & intellectuuis: & quia de moralibus satis superius dictum fuit, illis sepositis in præsentia de reliquis nunc docere proponit. hoc est de intellectuuis, inter quas etiam prudentiam reponit: propterea quòd ratio quædam etiam ipsa est, & mens quæ de agendis ratiocinatur, & quod verè expetendum est, inuenit, modumque quo id inueniri queat, præscribit. Quoniam verò de anima quoque in secundo ea disseruerat, quæ satis esse ad virtutes ipsius cõsiderandas videbantur: nunc breuiter eadem repetit. illic enim animam diuiserat in partem ratione præditam, & expertem rationis. hic igitur irrationali parte omissa, eò quòd de ea virtutibusque quæ circa eam existunt, superioribus in libris satis egerit: alterius quæ rationis est capax subdiuisionem ponit, ita inquit.

Superius enim duas esse animæ partes dictum est, alteram rationis capax, alteram expertem. nunc verò eodem modo rationis capax diuidenda est. statuaturque duæ esse ratione præditæ partes: vna, qua eiusmodi res contemplatur, quarum principia aliter sese habere non possunt: altera, qua ea consideramus, quæ esse aliter possunt.

In prioribus etiã libris dixit philosophus rationale in homine sumi dupliciter posse: vt intelligamus partim id esse, quod habet rationem, eaque vtitur: partim quod non habet quidem in se rationem

rationem: ac propterea ea minimè vti potest, sed rationi tamè obedit atque obtemperat. qui enim fieri posset vt inferius vteretur superiori: sed succumbit inferius superiori, ac paret. atque iccirco hoc altero, illud altero modo rationale est. Prius igitur de ea parte quæ rationi obtemperat eiusque virtutibus docuit, quæ à ratione præcipiente, ad bonumque & vtile inducente perficiuntur: nunc verò ratione præditam partem animæ subdiuidit, in duasque eam species, seu partes distribuit. atque ita differentias esse diuisiuas ostendit pro subiecta materia, circa quam tam vna quam altera pars peculiari quodam modo versatur. Nam cum res aliæ necessariæ sint, aliæ interdum contingant: alteram ex his speciebus seu partibus circa necessaria, alteram circa ea quæ contingunt, versari inquit. sicut enim in animalis diuisione cum diuerso modo sumimus differentias, interdum fit vt pro locorum diuersationibus species ipsorum animalium distribuamus, alia ex ipsis esse terrestria asserentes, alia aquatica: ita quoque in animæ facultatibus seu partibus non ab re est, si à genere in species diuisionem faciamus, seu ab vniuersalioribus ad ea quæ sunt magis particularia pro ratione subiectæ rei circa quam operantur ac versantur. nã facultatibus animæ subiectæ res circa quas operationes suas exercent, ac produunt, esse quasi locorum quædam diuersationes videntur. Quoniam verò hoc minimè demonstrat vel quia rerum ipsarum operatione satis est compertum, vel quia longa admodum oratione indiget vt superuacanea præsentis tractationi eius demonstratio esse videatur: propterea statuatur, inquit, duæ esse ratione præditæ partes, id est quasi concessum ita sumatur. nam ex rebus alia esse, alia fieri: ex iis autem quæ fiunt, alia necessario esse, alia vt contingit: vnicuique vel parua eruditione prædito homini manifestum est. pauci enim admodum sunt, qui rebus animum aduerterint, qui ignorent quædam esse quæ intellectu, quædam quæ sensu percipiuntur: alia item quæ necessario, alia quæ vt contigerit, fiunt. Necesario fiunt stellarum ortus & occasus, earumque tum accessus tum recessus ad diuersa terræ climata: tempora item, anni, diesque & noctes sese mutua vicissitudine excipientes, & reliqua huiusmodi. Pugnantium autem victoriæ aut clades quæ ab aliis in alios transeunt, sunt ex iis quæ contingunt, operationesque humanæ & actiones: aliaque id genus quàm plurima: quorum singula erat superuacaneum enumerare. iccirco statuatur hæc, inquit: quasi nulla apud eos qui vel parum eruditi sunt, explicatione indigeant. Nã ad horum confirmationem ac demonstrationem vt pote quæ in maiorem nos contemplationem deducatur, maiore etiam scientia ac perfectiore opus esse, neque id quidem obscurum est: vt vtrisque his de causis ita dicat, perinde ac si sibi de his assensionem cõcedi postulet. necessariorum autem indicium id esse inquit, quòd illorum principia alio modo sese habere non possunt: eorum verò quæ contingunt, nullum signum ponit: sed tantum *ἐνδεχόμενα*, id est quæ esse possunt, ea appellat. id quod propterea facit, quia in promptu omnibus eorum cognito est. sunt enim nobis generationi & corruptioni obnoxii maxime cognata. Principia autem vocat, quæ vel cognitionis, vel essentia principia sunt. nam in necessariis cognitionis principia sunt termini & pronũciata ea quæ ab auctoritate quam asserunt, auctoramenta, id est *ἀξιόματα* dicuntur: essentia verò ea quæ & efficiunt & finiunt, id est efficientes & finales causa, quæ vel solæ propriè causæ sunt, quippe cū solæ à causatis abstractæ reperiantur. Eorum verò quæ esse aliter possunt, etiam si ipse non dixerit, tã cognitionis quàm essentia principia eiusdem naturæ sunt. in eiusmodi enim rebus cognitionis principia probabiles sunt propositiones, essentia verò, illæ effectiua ac finitiua causæ: quæ vt nõ sint, neque operentur, contingere aliquando potest: vt ædificator & statuarius. quæ quidem quatenus sunt eiusmodi, effectiua causæ sunt: nam etiam si formales quoque eadem dicantur, absurdum esse non debet, quippe cum in idem eadem sepe concurrant. vt Medicus item & sanitas, ille effectiua causa, hæc finitiua seu finalis. Quod autem inquit [eodem modo rationis capax diuidenda est] propterea dictum est, quia diuersi sũt diuisionis modi: verbi causa generis in species, speciei in indiuidua, æquiocarum vocum in diuersa significata, & alij multi, quorum vnus etiam ille est quo totum in partes diuidere consueuimus: quo hic Aristoteles & antea & nunc vsus est, cum animam tanquam incorporeum quoddam totum ex incorporeis partibus compositum, id est ex iis quæ in ipsa considerantur facultates, diuidat: quæ quidem animæ partes vocamus, communioris tamen ac generalioris facultatis species constituimus: vt propterea easdem & partes & facultates & species appellare ad aliud atque aliud spectantes possimus. Nam etiã ipsa anima absolutè & simpliciter, quæ perfectio prima dicitur corporis naturalis instrumentarij facultate vitam habetis, in eo quod scit, qui est habitus, *ἐντελέχεια*, id est perfectio dicitur: non in eo quod contemplatur, quæ operatio, tractatioque est. Ita enim ipse Aristoteles in secundo de anima nobis tradidit. Habitus siquidem, si absolutam vniuersalemque facultatem respicias, perfectio nuncupatur: si ad operationem, productionemque actus, facultas ac potestas: vt ea quæ in dormiente geometria inest geometria.

Ad ea enim quæ genere sunt diuersa, cognoscenda, ex animæ quoque partibus

partibus diuersa genere ea est, quæ ad vtrunque cognoscendum est apta. si quidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio ipsis contingit.

Diuersam esse specie animæ partem quæ in necessariorum cognitione versatur, ab ea quæ ea cognoscit, quæ esse aliter possunt, hic demonstrat. Cognoscentibus enim, inquit, cognitio affinis est iis quæ cognoscuntur: vt necessariorum necessaria, contingentium contingens sit. nam quomodo esse potest vel eorum quæ contingunt, necessaria: vel necessariorum contingens cognitio? quemadmodum enim si quis aut quod absolute esse potest, & contingit, necessarium, aut quod est necessarium, esse eiusmodi asserit, vt esse aliter possit, mentitur: ita etiam mentitur cognitio, quæ & necessarium vt contingens, & contingens vt necessarium cognoscit: quippe cum vera cognitio rem debeat eo modo quo sese illa habet, cognoscere. alioqui verū diceret qui & id quod est, non esse, & id quod nō est, esse affirmaret: quod fieri nullo pacto potest. ita enim prorsus in modo quo res est, sicut in ipso esse rei veritas & falsitas reperitur. adde quod quādo cognitio alterius in altero absoluitur, cognoscentis cum cognita re contactio quasi quædam & coaptatio fit: & sicut rectum curuo coaptare ob figurarum dissimilitudinem minimè possumus: ita fieri nullo modo potest, vt vel contingens cognitio necessariæ essentia rei quæ cognoscitur, vel e contrario necessaria cognitio contingentia essentia accommodetur. sic enim & apud Deum quoque nihil neque ex futuris, neque ex contingentibus esse dicimus, eo quod cognitio eius præsens est, ac necessaria. nisi tamē aliquis hoc intellectui, intellectuque cognitioni conuenire asserat: primi verò omnium auctoris vnicam ac singularem esse cognitionem, vt pote eius qui vnus propriè est, estque omnium causa superexcedens, supraque omnem substantiā constituta: atque iccirco omnia absque vlla motione, & super substantialiter, vt ita dixerim, comprehendit, tam quæ sunt, quàm quæ vel præterite, vel instant, vt Homericè loquar: adeo vt neque æternitas ipsa ei possit accommodari, quippe quæ posterior sit, atque ob id existat, quod primæ causæ particeps est. Sed quærendum videtur, quomodo esse animæ partes dicat & eam quæ circa necessaria, & eam quæ circa ea versatur, quæ esse aliter possunt: cum præsertim specie differre inter se has etiam asserat. eadem enim & partes erunt, & species, tam rationalis & irrationalis quas partes animæ prius appellauimus: quàm hæc facultates, quarum altera in necessariis, altera in iis quæ contingunt, cognoscendis versatur: quas nunc vt partes animæ accipimus, cum esse eas partes dicamus eius animæ partis, quæ rationis est capax. nā si specie differunt, & vt partes animæ sumuntur, species animæ quoque sint, necesse est. An verò absurdum minimè est, vt eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumantur: vt ad aliud partes, seu membra, ad aliud species esse videatur. Nam si ad animā spectemus, partes has seu membra appellare merito poterimus, vt pote quæ totam eius substantiam expleant, quæ ex variis facultatibus & functionibus habere compositionem quandam videtur: si autem vt res & facultates accipiantur, differre specie sine dubio dicentur. diuersæ enim specie inter se sunt pars rationalis & irrationalis: itē ea quæ circa necessaria, & quæ circa ea, quæ contingunt versantur. Id quod in sciētiis quoque videre licet. nam contemplatio quæ de planis figuris considerat, quæ item de solidis, geometriæ partes sunt: si tamen per sese vt contemplationes sumantur, sunt specie diuersæ. Grammaticæ etiam partes illæ habentur, legendi scilicet, explanandi, corrigendi, & iudicandi facultates: quæ si per se vt cognitiones quædam considerentur, specie distant. Adde quod in vniuersum quoque in dissimilariibus partes totius partes cum sint, specie inter se differunt. vnde etiam ipsum dissimilare, hoc est ἀνομοιομεγέθης dicitur, eo quod ex dissimilibus inter se conuenientibus absoluitur. Nihil igitur absurdum esse debet, si eadem alio atque alio modo sumpta modo partes alicuius, modo diuersa esse specie dicantur.

Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare enim & ratiocinari idem est. at de iis quæ non possunt aliter sese habere, consultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quædam pars est eius animæ partis, quæ rationis est capax.

Posteaquam diuersas esse genere, id est specie duas rationalis animæ partes ex diuersitate subiectarum rerum circa quas versantur, ostendit, eo quod vnamquamque cognitionem similem esse rei quam cognoscit, necesse sit: nunc nomina etiam ipsis imponit, vt ex nominibus quoque diuerso modo significantur. atque ait, alteram oportere sciendi, alteram ratiocinandi facultatem appellari: propterea quod illa scientiam & definitionem affert eorum quæ ab ipsa considerantur: hæc ratiocinando & consultando appetibilis rei inuenit veritatem, ne in ea errare possit appetitus, atque id quod non debeat, appetat. Nam scientiā inducentis facultatis veritas ipsa finis est: post cuius inuentionem in re quaesita nulla additione est opus, nisi aliquando ex accidenti: cum scientia videlicet

videlicet vt pote ad actiones vtiles, assumitur: vt perpendicularum ad parietes ad rectos angulos extruendos: vt rectangulus triangulus ad rectas statuendas columnas, & geometria demum ad machinaria instrumenta facienda. At ratiocinatrici & consultatrici non satis est, si verum tantummodo inuenit: sed illud insuper requiritur, vt agendo rectè probus vir bonum eligat. Quippe cum ipse quoque Aristoteles in principio huius moralis tractationis, finem eius non cognitionem esse sed actionem assereret. vt autem clariorem duarum harum rationalis animæ specierum, sciendi scilicet & ratiocinandi, differentiam ostendat: ratiocinari idem esse inquit, quod consultare: eo quod perspicuum sit, de iis quæ aliter fieri non possunt, consultare neminem: nam de iis quæ in nostra sunt potestate: quæque possumus disponere sicut volumus, consultationes fiunt. atque ita ex rerum ipsarum operatione ostenduntur diuersæ esse genere seu specie inter se, sciendi & consultandi facultates. nam hominem esse naturā ad consultationem idoneum, perspicuum est. de iis autem quæ nō aliter sese habere possunt, nemo qui sapit, consultat: verbi causa, an dies sit sole super terram orto: an e contrario nox, vbi sol sub terram descendit. Postea concludit rationem, his quæ dixit, vt pote, naturæ rerum consentientibus, acquiescens. Quare ratiocinatrix facultas ratione præditæ animæ vna quædam pars est. nam si rationalis pars animæ aliquando circa necessaria, aliquando circa ea operatur, quæ esse aliter possunt: circa necessaria verò nulla esse consultatio, aut ratiocinatio potest, sed tantummodo circa ea quæ contingunt: pars rationalis animæ diuersa à sciendi facultate, alia quædam sit necesse est, quæ circa ea quæ esse aliter possunt, versatur. Dubitare autem merito aliquis posset, nihil opus esse inquiring, vt ex rerum subiectarum diuersitate rationis capacem animæ partem in duo distribuamus, dicamusque alteram esse eius partem quæ necessaria, alteram quæ ea consideret quæ aliter possunt contingere: sed sicut sensus idem cum sit, contrariorum esse consuevit: albi & nigri visus eorumque colorum qui medijs inter hos sunt: auditus similiter acuti & grauis, sonorumque aliorum quicunque magis & minus vel his accedendo vel ab his recedendo existunt: sicut item arithmetica paris & imparis perceptrix est: sicutque in irrationalibus idem contingit: ita posse fieri vt quæ rationis est compos animæ pars, vna & indiuisibilis permanēs circa diuersa specie nihilominus versetur, id est circa necessaria, & ea quæ euenire aliter possunt: cognoscatque illa semper eodē modo vel esse, vel effici: hæc vel esse vel fieri aliter atque aliter posse. Hæc dubitatio est: cuius inuenire solutionem multis modis licet. Primum ita: quorū diuersæ sunt operationes, eorum quoque facultates diuersæ sint, necesse est: quorum verò vtraque hæc sunt diuersa, diuersæ etiam substantiæ sunt. quoniam igitur sciendi facultatis proprium est ex necessariis rationem colligere, necessariaque habere ea quæ ex positis constitutisque consequuntur: ratiocinatrix autem & ex iis quæ contingunt, colligit, & eiusmodi etiam habet consequentia: diuersas esse & sciendi & consulendi tam facultates quàm operationes perspicuum est. at si hoc est, earundē quoque diuersæ substantiæ sunt. sunt igitur rationem habentis animæ facultatis & sciendi, & ratiocinandi vis, substantia inter se diuersæ. Hoc autem ne in vno quidem contrariorum, sensu aut scientia dicere possumus. Id quod in rebus ipsis experiri cuilibet licet. Eodem enim prorsus modo visus in albo percipiendo operatur, atque in nigro, siue admittat, visarum rerum species: siue vt alij volunt (diuersa enim hac de re philosophorū sententia est) visionis radios emittat. Geometrica item scientia non dissimili modo demonstrationes facit de figuris quæ rectis lineis continentur, quàm de iis quæ circularibus & curuis constant: semper enim medio eo vtitur, quod rei ipsius, non tantum conclusionis causa est. Aliorum quoque eadem ratio est. Adde quod neque ita necessarium ab eo quod esse aliter potest inter se distant, vt album à nigro, & rectilineum à curuilineo. hæc enim licet specie diuersa sint, genere tamen sunt eadem: necessarium verò & contingens penitus à se mutuo differunt. quandoquidem modum etiam ipsum quo sunt, habent diuersum: vt rationes quoque de ipsis sese habere cōtrario modo necesse sit: alias scilicet ex necessariis colligi ac necessario: alias, ex iis quæ contingunt & contingenter. atque ita cognitrices ipsas facultates specie quoque inter se esse diuersas: si modo cognoscendis rebus genere inter se distantibus accommodari debent. Rectè igitur Aristoteles ratione præditæ animæ facultatis diuersas esse partes dixit, eam quæ circa necessaria, & eam quæ circa alio atque alio modo contingentia versatur. Multa quoque alia ad solutionem huius quæstionis afferri poterant: sed satis hæc sint, ne importunè hic gloriam longa commentatione aucupari videamur.

Quis igitur vtrarumque harum optimus habitus sit, statuendum est: is enim est vtriusque virtus: at virtus ad opus proprium spectat.

Vbi duas esse intellectuæ partis animæ species demonstrauit, nunc necessarium esse ostendit de vtriusque virtute etiam differere. siquidem tā de animæ, quàm de facultatum ipsius virtutibus, præsentis huius operis disputatio instituta est. nam de intellectu virtutibus agere, tractationi de actiuis

actiuis minimè est postponendum: immo prius fortasse ac præstantius est existimandum: quippè cum ob intellectiuis actiuis nobis opus sit: ne affectus ita animum nostrum perturbent, ac tenebris offundant, vt veritatem contemplari nequeamus. Adde quòd cum actiones etiam volumus exercere, prius intellectiuarum operatione adhibere nobis necesse est. Quare oportet, vt quis sit optimus habitus vtriusq; partis intellectiue animæ inueniamus, quæ scilicet vtriusq; virtus est. nã cum duas rationalis animæ partes inuenerimus, debemus non sola cognitione esse contentos, quæ duas esse ipsas cognoscimus: sed dare operam, vt & quæ sit vtriusque ipsarum perfectio, intelligamus. ea autem vtriusque virtus est: & vbi id didicerimus, ad ipsius acquisitionem incumbamus. Quod verò inquit [at virtus ad opus proprium spectat] id significat, virtutem esse habitum, qui nisi pro dignitate sua operetur, imperfectus sit: vt oporteat vnumquemque habitum opus proprium efficere, quòd habere perfectionem suam queat. Sed locus hic dubitationem afferre quandam potest. si enim vnamquamque facultatem in habitum progredi oportet, & vnumquemque habitum in conuenientem ipsi operationem, vt ita perfectione quodlibet consequatur suam, qua de causa pena digni esse iudicantur illi qui vel intemperanter, vel iniuste se gerunt, vel decipiunt, vel tale quippiam agunt? cum tamen vnusquisque horum conueniente sibi facultate vtatur, ex ipsaque operetur, in habitumque eius deuenerit, secundumque eum agat, atque ita pro facultate perfectione consequatur? ne frustra scilicet facultatem eam habere videatur. Multos enim improbos homines talia sceleribus suis prætere audiu: videoque huiusmodi opiniones & contra religionem inualefcere, & in totas etiam gentes diffundi. quocirca si in his confutandis longior fortasse oratio hæc nostra euadet, ne succenseat quispiam. Studium enim mihi est, aduersus eos qui & vana iactant, & perturbationibus affectuum gloriantur, resistere. cuiusmodi ego diuersis hominum moribus versatus sum. Primum igitur à facultatibus animæ incipiendum est. atque ex his ea quæ ab affectuosis his & prauè affectis hominibus dicuntur, nullam habere in se probabilitatem ostendendum. Animæ enim hominis multæ facultates sunt: quæ primum in cognitricibus, atque appetitricibus diuisæ, postea in duas alteras partes singulæ rationales, scilicet & irracionales distribuuntur. Nã quas communes cum ratione carentibus animatibus habemus, eas irracionales per se iccirco appellamus, quia propria ratione præditæ minimè sunt. Sed primo cognoscendi facultates in medium producimus: quarum prima ab inferioribus incipientibus nobis occurrit, sensus: supra quem imaginatio est: hanc opinio, opinionem cogitatio antecedit: vltra verò cogitationem supremum locum obtinet intellectus. Requiro igitur ab his qui hæc nugantur, sihtne equales omnes hæc quas connumerari facultates, an aliæ meliores, aliæ peiores reperiri ex ipsis queant? quis enim neget rationales irracionales & essentia ipsa, & operatione, tum dignitate etiam longe esse inferiores? atque ex rationalibus omnium supremum esse intellectum: secundo loco verò esse cogitationem: ac post eam opinionem? quæ omnes in eo inter se differunt, quòd opinio rationalis cognitionis principium est, dum vel conclusam rem à cogitatione habet, & quæ cogitatio cum causa percipit, ipsa sine causa intelligit: vel ex particularibus principia sumit, ex ipsisque singulis communitatem quandam agnoscit: atque ita in se quoddam constituit vniuersale. at cogitatio quæ διάνοια græcè dicitur, à quodam in quoddam mutatur, id est à propositionibus ad conclusiones: atque ita per propriam causam rem quæ sitam comprehendens* operationem suam explet: in eoque opinionem antecellit, quòd illa sine ratione, id est causa cognitionem consequitur, atque ideo instabilis est atque incerta. causa enim vtrorunque extremorum quæ inter se in conclusione connectuntur, media interiecta vinculum quoddam ad ipsa colliganda efficitur, vel prorsus insolubile, si nõ solum conclusionis, sed rei etiã ipsius causa fuerit, & necessario tã quæ* denuncupantur q̄ quæ subiiciuntur, continuerit: vel eiusmodi, vt solui etiã possit, si cõclusionis tantummodo causa sit, & contingenti modo* denuncupationes & subiectiones cohibeat. Intellectus autè cogitatione etiam præstantior est, eo quòd supra causam omnè cognoscendas ipsas res ingreditur, easque omni prorsus* medio carente appulsione comprehendit: quasi inspector ipse rerum seipso & nullo alio intercedente rebus ipsis coniungitur. Ac rationales quidem in hunc modum diuiduntur. Videamus etiam irracionales, quomodo in ipsis quoque hæc in cognoscendo operatio efficiatur. sensus enim circa particularia versatur. neque substantias ipsorum comprehendit. id enim rationalium proprium est, sed solas qualitates aut quantitates, aut tale aliquid quod substantiis accidere consuevit. imaginatio autem eorū quæ sensu percipiuntur, imagines ac formas recipiens, in se ipsas conferuat. Quenam igitur ex his facultatibus videntur tibi esse potiores? rationales irracionales, an e contrario? quis enim est qui priori contradicat, cum posterius concesserit? nisi fortasse ratione carentia ratione præditis, & ea quæ sunt in materia, materia vacantibus: & generationi, corruptionique obnoxia iis anteponat, quæ semper in eodem statu permanent. Sed hæc de cognitricibus animæ facultatibus dicta sufficiat. nunc ad reliquas, id est appetitricibus trãeamus. nã hæc quoque rationis capacitate, vel immunitate in quatuor diuiduntur:

*actionem.

* κατ' ἴκονος
μετα quæ præ
dicantur.* κατ' ἴκονος
αὐτὴν præδικα
tionen.* ἀμείσους ἐ
πιβολαῖς ἀπ
prehensionibus
carentibus me
dio cõprehens
dens. philoso
phi autem ver
bum ἐπιβολῆ
λῆσθαι pro eo u
surpant quòd
est certa com
mẽtatione ad
rei intelligent
tiam incumbere
πῶ ἐπιβολῆ
πῶ δὲ δι
cunt mētis ἀ
hibitionem no
tionem conce
ptione & ἀπ
prehensionem.
hanc eandem
peripatetici
ἐννοοῦν inter
dum uocant, q̄
intus fiat.

diuiduntur: voluntatem & electionem: iracundiam & cupiditatem: quarum voluntas & electio rationales sunt, quippè quæ solis ratione præditis animalibus insint: iracundia & cupiditas irracionales, eo quòd brutis quoque communes sunt. tum quia illæ propriam in sese habent rationem, ex quæ ipsa suas operationes exequentur: hæ autem in brutis quidem cum sunt, à ratione prorsus absunt: in hominibus nullam propriam habent rationem, sed ea tamen sunt natura, vt rationi alienæ possint obtemperare: cui cum parent, virtutum opera edere consueuerunt: cum verò ratione neglecta operantur, illis quæ prorsus sunt irracionales, similes planè euadunt. Rationales igitur facultates tam quæ cognoscendi quàm quæ appetendi vim obtinent, irracionales longe esse potiores, nemo nisi prorsus à ratione alienus negaret. neque quispiam est, qui aut has contrarias inter se esse inficiatur: aut si præsideat ratio, sibi quæ irracionales appetitiones subiiciat, hominem idoneum ad virtutes exequendas effici: si succumbat autem, incitationesque illarum sequatur, in vitium manifestè delabi. Ad corporis prætere voluptates appetendas, ex quibus facultatibus incitari consueuimus: quæ frui ipsis maximè appetunt? non ne irracionales? harum verò voluptatum abstinentiam qua vel prorsus ipsas repudiamus, vel moderatè admittimus, in quibus facultatibus inuenimus? nõne in rationalibus? si igitur in irracionales, ad corporis voluptates vehementior incitatio efficitur: in rationalibus verò vel integra affectuum sublatio, vel cum ratione & modo affectuum temperatio existit: quomodo melior existimari non debet vel impatibilitas vel mediocritas, quàm ipsa immoderata affectuum incitatio, & cõsensus? nam ita immoderatè & promiscuè ad concubitus ferri, vt & in adulteria & in ¶ marium sædos coitus delabamur, irracionales prorsus esse frenatumque ac furiosum est: quod cum facit homo, non video quo pacto id quod pessimum est, non sequatur, rationeque penitus destituatur: atque ob id inter ratione carentia & bruta animalia connumerandus non sit. Immo si verum dicere volumus, bruta ipsa prauitate excedere censendus videtur is qui rationem affectibus subiicit, idque quod naturæ est præstantius, deterioribus facultatibus ita in seruitutem addicit, vt quicquid illæ appetuerint, faciat. Reliquum igitur est, vt pessimum omnium, turpissimumque esse cum omnes fateantur, qui pessima sectanda esse instituit: eaque docet, quæ hominem naturæ rationalem cum è ratione ipsa exturbant, tum peiorem etiam brutis ac ratione carentibus reddunt. Accedit ad hoc, quòd nemo est qui eruditionis aliquantum particeps sit, qui tres esse generales virtutes ignoret, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, quæ præsideat eam animi facultate quæ sapit, iracundiæque & cupiditatis incitationes moderante, existant. Sed quomodo temperantia erit, si cupiditas freno rationis subiecta non fuerit? temperantia verò sublata quomodo esse possit iustitia non video: cum cupiditas rationis moderamine reiecto neque quod sibi, neque quod illi conuenit, seruet: sed dominium quod ratio in ipsam naturam habet, & seruitutem quam ipsa erga rationem exhibere debet, prorsus repudiet: vt & nuptiæ alienæ violentur ex insatiabili furore erga mulieres: & naturæ etiam ipsi vim inferatur, dum maribus perinde ac sceminis abutuntur: & alienæ res iniuste rapiantur ex nimia lucrandi appetitione. Adde quòd prudentia quoque ipsa tollitur, cum ab irracionales facultatibus subiugatur ratio, deorsumque in intemperantiam, atque amentiam trahitur. quod cum fit, fortitudo quoque ipsa euanescit, quæ ex iracundia freno rationis moderata existit. nam cum ratio ita affecta sit, turpiterque affectibus succumbat, efficitur, vt neque ipsa suo naturali statu vti possit, cum imperandi omnem auctoritatem iam amiserit: neque iracundia rationi subiici tanquam dominæ amplius patiatur, sed imperium etiam ipsa detrectet, effrenisquæ ad quodcunque incitata fuerit, feratur: ex nimiaque libidinis relaxatione ac licentia præceps delabatur. atque ita efficitur, vt neque virtus vlla vsquam existat: neque homo, ex operatione homo sit. Vel igitur ij qui voluptuosam vitam summum bonum esse statuunt, in eiusque fruitione felicitatem ponendam censent, virtutes hominis esse eas fatentur quas commemorari: sique id faciunt, sibi ipsi aduersantur, cum virtutes esse concedant, & contraria tamen virtutibus vitia præferant: vel virtutes esse vllas penitus negant: quam opinionem omnibus qui mentis sunt compotes, esse contrariam, ac rectè sentientibus aduersari nemini dubium est. Sed dicent fortasse, qua de causa summus rerum opifex irracionales has facultates naturæ hominum indidit, si ex illis operari homo non debebat: atque ita operari, vt quam maxima posset intentione in ipsis vteretur, quò perfectiores ex vehementia operationis atque intentione facultates ipsæ redderentur? ad quod in hunc modum respondemus: facultates has ita natura esse comparatas, vt operari duobus modis possint. vel enim rationi obtemperantes, vel rationis imperium respuentes id faciunt. cum igitur obtemperant rationi, rationis etiam ipsæ participes quodam modo ac rationales efficiuntur: atque vt hominè decet, operationes omnes exequentur suas: cum rationem repudiant, non solum brutis conuenientes actiones efficiunt, verum etiam peiores longè quàm bruta ipsa esse conspiciuntur, cum præter propriam temeritatem, rationalem quoque animæ partem ac sapientè secum adiunctam, ad scelera ac flagitia excogitanda adiutricem habeat: secumque

† ἀνδρῶνα
vclij.

secumque eam in perniciem precipitem trahant. Illud prætereà aduertendum est, vnumquodque quod perficitur, ab eo perfectionem suam consequi, quod præstantius illo ipso sit, quod perficitur: ad idque attrahi, atque attollirationem verò irrationalibus facultatibus longè esse præstantiorè. qui fiet igitur, vt peiores ac viliores perficiantur, si non ad præstantiorem facultatem fuerint redactæ, atque illi subiectæ, sed eam ad se detraxerint ac sibi subditam reddiderint: nam sicut anima rationalis nunquam perfectionem consequetur suam, nisi ad intellectum referatur, ac per eum ad Deum sublata illustretur: sic nunquam neque iracundia neque cupiditas perfectæ vnquã effici poterunt, nisi ad rationem reductæ ab ea moderatæ ac meliores reddantur. nõ enim in excessu operationis, ipsarum perfectio est: sed in eo quod rectæ rationi tanquam mensuræ ac modo subiiciuntur, atque ita per participationem fiunt rationales: quemadmodum etiam anima rationalis dñ intellectualis & diuina fit, perfecta euadit. Vnumquodque enim quod ad aliquid aliud se præstantius suscipiendum idoneum est, cum id suscipit, perfectum efficitur: cū non suscipit, in imperfecto suo statu permanet, in quo quidem solet proficere, si non proficiat. Errat igitur, qui in eo perfici irrationales facultates asserit, dum magis ac magis intenditur. Nam si irrationalium facultatum perfectio in hoc consistit, dum amplius earum augetur irrationalitas, atque intenditur: in eiusdem remissione atque imminutione, id quod obtemperando rationi consequuntur, imperfectio erit. si enim contrarium ex contrario existit, ex contrario quoque existet contrarium. at si hoc fiet, erit irrationalitas ratione præstantior ac melior: quippè cum id ex quo perfectio, eo ex quo imperfectio prouenit, longe præstantius esse nemini dubium sit. Sed quid esse à ratione magis alienum potest, quàm si irrationalitatem rationi anteponendam censeamus? nam hoc modo rationali etiam animæ melius esset, si sibi ipsi, & peioribus, quàm si diuinorum, Dei que ipsius fructu inueneretur: resque omnes in eo proficeret si ad peiora delaberentur: atque ita nos quasi in via progressi ad id tandem deueniremus, vt infima quæque corpora, infimæque materiam omni incorporea substantia, Deoque ipso primo omnium, omniaque vltra omnem comparationem supereminente, meliora esse existimaremus, ac præstantiora. Quo quid stultius esse, magisque impium potest? Atque hæc ab appetitricibus facultatibus supra argumta sunt. circa enim affectus ac voluptates corporis sensus & imaginatio operantur: & fortasse etiam peruersa opinio. nam intellectus & cogitatio in his opera, nisi quatenus ipsarum rerum naturas percipiunt, nulla profus est. Quomodo igitur melius est vt homo qui rationalis est, secundum irrationales cognitiones ac peiores vitam traducat, atque inde à præstantioribus ac rationalibus recedens, prorsus reddatur irrationalis: intellectus prætereà & scientia seu cogitatio, certè cognitiones sunt: imaginatio & sensus incertæ atque erroneæ secundum quas qui uiuit, secundum errorem uiuit, erransque est. qui igitur secundum has uiuere, quæque his iucunda sunt sectari hortatur: errans legislator est, atque ob id procul à Deo recedit. Quomodo igitur veritatis prænunciator, id est propheta, & à Deo erit, qui procul à Deo abest, atque erroris hominibus est auctor? Quocirca quis scopus ac finis summi opificis fuerit, cum animæ rationali tum irrationalem, tum vegetalem vitam adiunxit, consideremus. Vtrum id fecit vt qui rationales sunt, affectibus indulgentes temere uiuant, atque irrationabiliter: an vt ita cum carne hac crassiore, & mortali ac repugnante, apta animæ fieri colligatio posset: si priorem ob causam fecit, ipse opifex animabus nostris esse in causa videbitur, vt in peius delaberentur: quippè qui peiora melioribus copulauerit, atque in corporibus nostris vtraque coniunxerit. at hoc est absurdum. falsum igitur propositum ex quo absurditas cõsequitur, cõfendum est. Quærenda igitur vera causa est huius in eodem contrariorum coniunctionis, quæ bonitati ipsius opificis conueniens dubitatione hanc dissoluat. Nam qui omnia ex bonitate sua creauit Deus, postquam hæc quoque mortalia ex materia constantia, quæ suapte natura ad malum contrahendum prona sunt, produxit: neque ea bonitatis suæ, rationis, atque ordinis expertia esse passus est: sed animarum rationalium substantiam fecit, quæ iungi corporibus ex contrariis rebus compositis possent. quia verò hæc conuexio sine medio nullo modo fieri poterat, cum corpora ex rationali anima sine medio vllum bonum cõsequi, vllamque illustrationem nequirent admittere: propterea vegetalis, & sensiuu vita huic adiunctæ sunt, quæ mediæ inter rationalis animæ, & corporis copulationem, mutuamque cognitionem intercederent: vt ex earum operationibus idoneum redderetur corpus ad affectionem suscipiendam, quæ ex ratione induceretur: quippè cum crassiores, materialesque magis hæc sint, quàm rationalis: quàm caro autem & corpus, subtiliores à materiaque remotiores. rationalis enim anima eam naturam habet, vt & substantia, & operatione à corpore separari possit. hæc autem cum neque substantia neque operatione separari à corporibus queant, licet in materia, & in subiectis corporibus existant: sola intellectu non secus ac species separantur: vt propterea inseparabiles perfectiones, id est *ἐντελέχεια* à nonnullis qui de his agunt, appellatæ fuerint. Primus igitur ac præcipuus animarum harum coniunctionis finis, hic est: Sed ne corpus ea causa animam consequutū vt ornaretur,

ornaretur, bonumque redderetur, inornatū potius ac peius hac coniunctione efficeretur: datæ sunt leges ac mandata, quæ & potiore partem in naturali suo statu conseruarent, & peiorem meliori subiuciendo meliorem facerent. nam rationalis anima inuiolata atque illæsa seruatur, cū ad ea que præstantiora ipsa sunt & sublimiora, conuertitur, id est ad intellectum, ac Deum, ab ipsisque perficitur: ipsa verò irrationales partes ad sese ducit ac trahit, ac per se ex virtutis executione ad sublimiora quoque illa ac præstantiora attollit. Quorum nihil falsus ille propheta percipiens turpissima omnium, ac foedissima legibus sanxit, is enim est, quem Arabes, Aegyptij, Persæ, cæteri que omnes qui huiusmodi vitam traducunt, prophetam suum, ac legislatorem prædicant: foedus homicidio, omnisque turpitudinis, atque obscenitatis plenus: qui ne ea quidem abhorruit, quæ Sodomis & Gomorris contigere igni consumptis, propterea quod ea que iste legibus instituit, flagitia perpetrabant: adeo vt terra quoque ipsa quam flagitiosa obscenitate calcauerant, penitus conflagraret, redactaque in cinerem fuerit. Sed quid plura? satis enim hæc sunt ad absurditatem huius dogmatis refellendam: quippè cum neque à principio nostrum hoc propositum fuerit. Resumamus igitur rursus Aristotelis ipsius verba, atque ea, vt incepimus, explicare tentemus.

De principiis agendi.

Cap. II.

TRia autem sunt, quæ in anima actionis, ac veritatis dominium habent: sensus, intellectus, & appetitus. sed ex his sensus nullius principium actionis est. id quod perspicuum est ex eo, quod bestiarum sensum cū habeant actionis participes minimè sunt.

Adhuc de altera rationalis animæ facultate quæ circa ea quæ esse aliter possunt, versatur, id est ratiocinatrice hic agit. nam quia sensiuu cognitio particeps quodam modo etiam ipsa est iudicij quod in materialibus, aliterque aliis sese habentibus versatur: ipsam quoque hic enumerans, tria esse in anima inquit, quæ dominium actionis & veritatis habeant, sensum, intellectum, & appetitum. non quod sensus in actiones vim aliquam exerceat, illisque præsideat: sed quia cognitionis etiam ipse species quædam est, verumque in quibusdam percipere potest: dum circa materiam & contingentia operatur, circa quæ intellectus etiam actiuu negocium est. Intellectus verò ipse generaliter sumptus in necessaria, & ea quæ contingunt, suam partitur operationem. agit enim, & contempletur: agit circa ea quæ esse aliter possunt: contemplando verò & circa ea quæ esse aliter possunt, artificiosè ac probabiliter, & circa necessaria ac stabilia scienter cognoscit. appetitus autem & sensus ipsius & rationis, id est actiuu intellectus quasi minister quidam est: quippè cum ille appetenda & fugienda proponat, materiamque operandi, id est iucunda & molesta ipsi offerat: ratio verò quæ eligenda, quæ item repudianda sint, iudicet, atque vtrisque his conuenientem modum præscribat. Sensum autem non esse actionis alicuius causam, bestiarum, id est brutorum animalium exemplo declarat, quæ licet sensu sint prædita, nullam tamen exercere actionem possunt. nam cum sentiant & iucunda & molesta, quæ subiecta sensibus sunt: ea quæ molestiam afferunt vel fugiendo, vel repugnando ac vindicando reiiciunt: quæ verò oblectant, vel ad sese attrahendo, vel persequendo appetunt: vt nulla in ipsis, quia ratione vacant, esse actio possit. actio enim in iis est in quibus est consultatio, quæ quod eligendum est proponit, ad quod postea appetitus incitatur. nulli igitur actioni præest sensus: sed totum in ipsas dominium intellectus obtinet, atque appetitus: ille, dum ex consultatione iudicat, atque inuenit id quod appetendum est: hic, dum apprehendit ac persequitur, quod intellectus esse melius iudicauit. vt in brutis carentibusque ratione animantibus appetitus cognitioni & iudicio irrationali, in rationalibus rationi & intellectui actiuo inseruiat, ac ministret. Quare sensum nullius actionis esse principium, rectè dictum est. Nam quando etiam in ratione præditis quæ sensui iucunda videntur, persequitur appetitus, rationis iudicium tunc cessat: & qui natura est rationalis, quasi ratione careat, ita operatur, brutisque similis euadit: dum secundum sensum, quæ cognitio est irrationalis, vitam traducit. Cuiusmodi sunt gloriosi, auari, libidinosi ac voluptatij: qui ea duntaxat quæ percipere sensibus queunt, appetere consueverunt, eorum nulla cura habita quæ intellectu percipiuntur.

Quod verò in cogitatione affirmatio & negatio est, idè in appetitu persequutio est, & fuga.

Rationem nobis tradit, quam habent inter se in actionibus cogitatio & appetitus, earundemque differentiam: cogitationem, id est *διάνοιαν* appellans intellectum actiuum, hoc est contemplationem quæ operatur, cum quis de eligenda re iudicat. omnis siquidem cogitatio de vero & falso inquirat: vt hoc refellat, illud comprobet: appetitus autem in boni persequutione, & mali fuga versatur.

fat. quando igitur de agenda aliqua re inquisitio fuerit, bonane sit, necne, cogitatio ipsa rationi-
nando id colligit: appetitus vero si bonum id fuerit, apprehendit ac persequitur: si malum, fugit,
atque arcet. atque ita appetitus ad cogitationem tanquam dominam, ministri rationem obtinet, seu
discipuli ad magistram: cum quid aut mandet, aut doceat cogitatio, ipse excipiat, ut aut bonum eli-
gat, aut malum fugiat, atque euitet. iccirco inquit quod in cogitatione est affirmatio & negatio, id
esse in appetitu persequutionem ac fugam: hoc est, sicut cogitatio quod ipsi bonum esse ex ratio-
natione visum fuerit, esse bonum affirmat: ita appetitum quod bonum est, persequi: quod eiusmo-
di esse cogitatio demonstraerit. sicut item cogitatio esse bonum id negat, quod non esse bonum
collegerit: ita quod bonum non est, fugere appetitum. Hæc autem de hominibus iis dicuntur, qui
ex ratione & iudicio viuunt.

Quare cum moralis virtus habitus electius sit, electio vero consulta-
trix appetitio: propterea oportet, si modo electio proba est, ut & ratio sit
vera, & appetitus rectus: & eadē & illa dicat, & hic persequatur. Atque hæc
cogitatio seu mens, & veritas actiua est.

Hoc ex præcedente consequitur. nam quia appetitus ad mentem ac cogitationem spectat, ab
eaque occasionem sequendæ aut fugiendæ propositæ rei accipit: propterea virtutem electiuam ef-
se habitum inquit. scientia enim habitus quidam quoque ipsa est, sed non electiuus: non enim cir-
ca ea versatur, quæ esse aliter possunt, quæque in consultationem cadunt: sed circa necessaria, quæ
semper eodem modo sunt, licet nullus circa ea quippiam egerit. quorum quidem perfectionem, id
est veritatem cognoscere in nostra situm est potestate: ut autem ipsa hoc modo sint, aut non sint,
non est in nobis multos præterea habitus etiam à natura habemus, cuiusmodi sunt & sensus. vir-
tus tamen talis minimè est, sed in nostra potestate est collocata, & ex electione proficiscitur, ut po-
te electione & studio nostro acquisita. Electionem quoque definit, eam esse appetitum consulta-
tium asserens. electio siquidem vis appetitiua cum sit, appetitus etiam est: consultatiuus vero, quia
præcedente consultatione operatione sua fungitur, ac melius peiori anteponit. Tria enim sunt quæ
in actionibus considerantur, voluntas, electio, & consultatio. Voluntas boni absolute appetitus est:
quæ in diuinis substantiis considerata exacta boni ipsius habet comprehensionem, quod ex sese et-
iam sine vilo consultationis adminiculo appetit: id quod iccirco fit, quia in diuinis nullus prudē-
tiæ defectus reperitur. anima autem corpori alligata, atque ex eo perturbatum mentis intuitum
adepta, pleraque ignorat: ut prudentia maximè indigeat, cum velit quidem bonum, sed timeat ta-
men, ne in errorem aliquem delabatur. Quocirca consultat, ac deliberat: atque inde ubi bonum
inuenit, id non bono anteponit, atque eligit. ut apud ipsam inter voluntatem & electionem me-
dia consultatio intercedat: quæ id quod voluntas confuse appetit, ipsa distinctè in quacunque pro-
posita re agenda denudet, atque aperiat: electionemque ad ipsum id eligendum incitet. Quam ob
rem concurrere duo hæc necesse est, ut scilicet & ratio quam mens nostra constituit, vera sit, qua
siue bonum esse bonum, siue malum esse malum ostenditur: & appetitus etiam sit rectus: ne si per-
uersus hic fuerit, id minimè appetat, quod ratio persequendum esse demonstrarit, sed ad contra-
rium præceps deferatur: id quod sæpe in perturbatis fieri conspiciamus. Quemadmodum in Me-
dæa, quæ licet ex ratione cognosceret mala esse ea quæ erat perpetratura: ab iræ tamen appetitu
superata ea fecit, quæ ratio mala esse demonstraerat. Quomodo autem erit appetitus rectus: si e-
lectio scilicet proba, ac bona sit, id est ex virtute facta, quæ melius peiori anteponat. nam electio
cui appetitus sit consultatiuus, ut dictum est, si bona sit atque ex virtute, illud prorsus appetet, quod
verè bonum consultatio esse collegerit. Quare quod ratio bonum esse affirmauit, id cum bonus
est appetitus consultatiuus, persequitur. Atque hæc mens & veritas actiua est.

Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ be-
ne & male esse, est verū & falsum: hoc enim totius cogitatiuæ opus est: sed
actiuæ & cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit.

Cum in duas partes cogitationem & mentem diuiserit, quarum alteram circa ea quæ contin-
gunt, alteram circa necessaria versari dixit: illamque rationandi, hanc sciendi facultatem appella-
rit: rationatricique proprietatem iam explicauerit, nunc de ea agit, quæ scientiam affert. in illa
enim non in contemplatione sola finis erat, ut satis inuenisse veritatem fuerit: sed oportebat appe-
titum etiam accedere, qui demonstratam rem persequeretur, & actionem, quæ bonum cognitum
atque inuentum exequeretur, quandoquidem eius acquisitio in nostra potestate est. nam cum esse
aliter possit, ut efficiatur, nostro studio indiget. cuiusmodi esse ea quæ ad temperantiam spectant,
manifestum

manifestum est. iccirco species illa mentis ac veritatis actiua fuit appellata. Contemplatiuæ autem
cogitationis & mentis quæ neque actiua neque effectiua est, bene & male se habere, contempla-
tionis terminos non excedit, sed eousque tantum progreditur. bene enim sese habet, cum verum
inuenit: male, cum errat & fallitur. ut si quis de figura terræ inquirat, spheræ ne an tympani, an len-
tis formam habeat. hic enim ubi sphericam eam inuenit, acquiescit, ac satis habet: neque ei am-
plius est opus aut globum facere, aut terram, vel quippiam aliud disquirere ad veritatis demōstra-
tionem. Adiunxit autem hic Aristoteles actiuæ effectiuam, eò quod etiam ipsa circa ea quæ con-
tingunt, operatur, & circa ea quæ in nobis sunt, opus suum efficit, cuius causa videlicet prius ratio-
nis consideratione vsa fuerat: id quod in ædificatoria & fabrilis huiusmodique aliis videre licet.
Cum vero dixerit, bene & male se habere in contemplatrice nihil aliud esse quàm verum & fal-
sum: subiungit: [hoc enim totius cogitatiuæ opus est] eò quod tam veri inuentio, quàm aberratio
in falsitatem vtriusque cogitationis & mentis partibus est communis. vnde etiam infert [sed actiuæ
& cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit.] in ea enim cogitationis parte quæ
non in veritatis inuentione sistitur, sed insuper requirit, ut ex appetitu consultatiuo, quæ est ele-
ctio, aliquid agatur: bene & male se habere in vero & falso non consistit, sed actionem quoque se-
qui aliquam necesse est: ut in ea veritas consentanea, id est consentiens & conueniens sit appeti-
tui recto. ita enim & cum inuenta est veritas, bonum ipsum agitur: quippè cum actiuum bonum,
bonum sit: & cum appetitus rectus est: ne contrarium eligat, quàm ratio collegerit, sed illud ipsum
planè quod verè fuerit demonstratum.

Electio igitur actionis principium est, vnde est motus, non cuius causa.
electionis verò appetitus, & ratio quæ alicuius causa est.

In actiuis virtutibus, operationibusque ipsarum, quæ propriè actiones dicuntur, tria hæc confi-
derantur: cogitatio quæ etiam ratio priuatim appellatur, electio, & appetitus. quam igitur rationē
inter se hæc tria habeant, nunc ostēdit. electionemque esse actionis causam inquit: & causam qui-
dem non finalem, quæ est cuius causa aliquid fit, sed effectiuam. vnde enim est motus, ea effectiua
causa est. nam ex electione gignitur actio, atque efficitur: ubi enim hæc id quod à ratione demon-
stratum est, bonum opposito malo anteposuit, operamur, atque agimus. electionis item causam ap-
petitum esse dicit, & rationem quæ alicuius causa est. At verò superius appetitum ut genus electio-
nis, & rationem ut differentiam constitutricem sumpsit, quando electionem esse appetitum con-
sultatiuum definiuit: quomodo igitur nunc & appetitum & rationem esse causas electionis effectri-
ces inquit? materiales enim potius vel vtræque dici possent, utpote totius, quod ex ipsis constat, par-
tes: nam quod ex partibus constat totum, forma est: in materiaque id est in partibus iis ex quibus
constituta est, consideratur: vel si non vtræque materiales, saltem altera materialis, altera formalis
dicenda erat. in definitionibus enim genus materiæ, differentiæ formæ solent correspondere: ut hic
sibi constare Aristoteles minimè videatur. An fortasse superius appetitum ut electionis genus sum-
psit, propterea quod irrationalibus & rationalibus est communis: electionem verò, eò quod in so-
lis ratione præditis reperitur: est enim consultatiua: tanquam speciem ei supposuit. Hic autem ef-
ficientem causam electionis esse appetitum inquit: iccirco, quia re aliqua appetibili proposita, prius
quidem appetitus ipse, quæ est rei absolute appetibilis cupiditas quædam, excitari consuevit, etiā
absque ratione: deinde ratio incitationem eius atque impetum cohibet ac moderatur, ratiocinan-
do atque ostendendo an rectè ac pro dignitate appetuerit. atque ita postea electio subsequitur,
ab appetitu origine sumpta, & à ratione quæ veritatem circa rem appetibilem demonstrarit. nā
sic efficitur, ut electio appetitum ut genus, rationem ut differentiam in se habeat, non illam qui-
dem inquirentem ac ratiocinantem amplius quale id sit, quod appetitus persequitur: id enim iam
inuenit, atque ob id subsequuta est iam electio: sed consultantem, ut eo quod appetit potiri etiam
valeat. Nam facultatibus & potentiis quæ supra animæ substantiam sunt, cum extra materiam sint,
nulla opus est consultatione: quippè cum illa tantum velint, quæ vel ex necessitate possunt, in quibus
que nihil est, quod absolute contingere aliter queat. animæ autem quæ tum materiæ & corpori in-
nexa est, tum facultates irrationales adiunctas habet, ambiguitas, & ignoratio accidit: * actiones
que eius in eo versantur, quod esse, ac non esse aliter potest: ut periculum inde sit, ne in prudentiæ
inopiam sæpenumerò delabatur. Quocirca consultatione, ipsi opus est, qua modum inuestiget,
quo rem appetibilem vel consequatur absolute, vel consequi facilius possit. Cum dixerit autem
electionis principium appetitum esse & rationem, subiungit [quæ causa alicuius sit] ut eam ratio-
nem & mentem significet quæ agendis rebus accommodatur: quæ non ad veritatis inuentionem vs-
que tantum progreditur, sed quæ actionis, finisque eius causa ratiocinatur: rebusque conuenit, que
esse aliter possunt, ad actionemque & effectiorem pertinent. nā quæ scientiā affert cogitatio, & ra-
tio

* καὶ τὸ ἐνδε-
χόμενον
συμπερο-
μαρτεῖ ἐν
ταῖς πράξε-
σι.

tio non alicuius alterius causā veritatem demonstrat, sed in ipsius inuentione acquiescit, sicut iam dictum est. Ex his igitur colligere possumus, duplicem in agendis bonis tam appetitum esse, quam rationem. primus enim appetitus ille est, qui ante excitatur, quam ratio quippiam iudicari, demonstratque an proposita res digna sit, quæ appetatur. qui quidem nondum rationalis dicitur. secundus alter subsequitur appetitus cum ratione, quæ electio etiam nuncupatur: qui postquam appetitum esse aliquid demonstratum fuerit, existere consuevit. atque hi gemini appetitus sunt. prima autem ratio ea est, quæ bonum esse quod appetimus, ratiocinatur, electionemque solet antecedere: secunda verò, quæ modum inuenit, quo id quod iam elegimus, consequi etiam valeamus.

Vnde neque sine intellectu & cogitatione, neque sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod item contrariū in actione est, sine intellectu & cogitatione, & moribus non existit.

Confirmat hic id quod prius dixit, principium effectiuum electionis appetitum esse, ac rationem eam, quæ ad actionem ut finem spectat: ostenditque hoc à posteriori, coniecturali vsus demonstratione. nam appetitum, inquit, & rationem esse electionis efficientes causas inde est perspicuum, quod sine intellectu, & cogitatione, & morali habitu nulla electio est. nisi enim & appetitus ad rem ipsam appetibilem excitatus ac motus fuerit, & intellectus actiuus de ipsa eadem re ratiocinetur, ac colligat esse eligendam: electio neque esse, neque operari vllō modo potest. intellectum & cogitationem, id est *νοῦν* & *διάνοιαν* hic rationem appellat, quæ de appetibili re ratiocinatur. cogitatio enim etiam ipsa intellectus vocatur, quippe quæ ipsius intellectus imitatio sit. Quod enim is qui propriè intellectus dicitur, simplici appulsione cognoscit atque intelligit, id cogitatio medio vsa rei ipsi accommodato explicat, ac comprehendit. Cum verò ait [neque sine morali habitu] de appetitu intelligit: propterea quod ex moribus euenit, ut appetitus vel rectè, vel non rectè operetur. cum enim mores boni sunt, rectum cum prauis, peruersum esse etiam appetitum necesse est. Quare oportet in electione tam cogitationem, quam appetitum inter sese conuenire, ut hic rectè appetat, illa verè ratiocinetur ac demonstrat. nam rectè & non rectè, in actionibus absque his vtrifque esse nullo modo potest: rectè sanè, cū benè vtraque sese habent: nō rectè, cū malè & peruersè.

Cogitatio verò ipsa nihil mouet, sed ea quæ causā alicuius est, & actiua. hæc enim etiā effectiua dominatur: quippe cum causā alicuius faciat, vnusquisque qui facit: neque finis absolute, sed ad aliquid & alicuius sit, id quod fit. non tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis verò ipsius est appetitus. Iccirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio est. Tale autem principium est homo.

Differentiam duarum cogitatiua specierum etiam superius dixit: quam hic quoque ostendit. subdiuidit enim cogitandi facultatem, quæ circa ea versatur quæ esse aliter possunt, in actiuam & effectiuam: inquitque has eò inter se distare, quod illa non vltius quam ad actionis ipsius finem progreditur: effectiua verò cum alterius causā operetur, suæ operationis finem quædam habet, qui ad aliud quoddam refertur: ut quam rationem habet actiua ad scientiam, eandem effectiua ad actiuam habeat necesse sit. nam quemadmodum sciendi cogitatio veritatis inuentionem finem habet, nihilque vltius addit: actiua verò licet veritatem etiam ipsa inueniat, non in ea tamen conquiescit: sed actionem etiam adiungit, ut id quod appetitus affectat, de quo etiam fuerat ratiocinata, adsequi possit: sic effectiua cum finem suæ operationis opus id quod effecit, habeat, non eousque consistit, sed ad alterum sublimiorem perfectioremque finem spectat. verbi causa, ædificandi ars finem quidem habet domus ædificationem, sed aliud tamen quid domo ipsa præstantius ac perfectius spectat: quæ est conseruatio, & salus eorum quæ in domo vel deponuntur, vel inhabitant. videturque hoc animæ hominis admodum esse accommodatum: nam cū anima & separata à corpore sit, aliisque ipsi annexis viuendi facultatibus, dum scilicet absque vllō corporis munere consideratur: & coniuncta iisdem sit vtilitatis ipsorum causā, dum cum ipsis, & per ipsa extrinsecus operationes quasdam edit: quatenus est separata, operationem supra hæc ipsa habet, verumque ex propria sua perfectione inuenit, nihilque vltius requirit: quippe quæ quod ratione finis magis subbeat quam veritatem ipsam, habeat nihil. quatenus verò ad corpus ipsum, vitasque reliquas spectans operatur, ut eas subiiciat sibi, in melioremque statum deducat, prout conuenit vniciuique, præter veritatis inuentionem fines alios habet: non quod ipsi etiā hic veritatis indagatio atque inuento satis non sit, sed quæ alia ad propriam perfectionem sola veritate non sunt contentæ, sed & operationibus aliis, & actionibus indigent, ut ita sequi id quod melius est, possint, id est rationem: ne

ad deteriora delapsæ nobilitatem eius deturpent, maculamque aliquam ei inurāt. Cum enim sine naturā materiales hæc rationi adiunctæ facultates, multisque ob id extrinsecus indigeant: iccirco fit, ut & actiones, & fines actionum diuersi genere existant: id est & cuius causā, & quo. nam artes multa necessaria ad vitam fabricantes inuentæ sunt: id quod in effectiuis videre licet, in quibus finis cuius causā, est ipsum artis opus, ipsumque effectum: finis verò quo, id est ob quem, est nature nostræ mortalis necessitas, quæ multis adiumentis indiget: tum ut conseruetur, quodque exinanitum est expleat, tum ne læsionem aliquam extrinsecus patiat. exempli causā, panifica ars finem cuius causā, panem habet: finem autem quo, ut hominem alat, ac nutriat. fabrilis itē finis cuius causā, est vas, quod eius operationis effectio est, id est olla, aut lebes: finis quo, est quantum ad hominis vsum atque vtilitatem vasa hæc spectant. necnon ædificatrix cuius causā habet domum, quæ ædificationis ipsius & fabricationis est finis: quo, hominis tutelam, ut nocumenta ex aere ab eo arceat, aliisque nonnulla que extrinsecus incidere, læsionemque afferre ei aliquam possent. Atque hæc breuiter dicta sint, ut propositæ orationis scopum summam colligeremus. nunc verba etiam ipsa diligenti perpendamus. [C O G I T A T I O, inquit, ipsa nihil mouet & c.] dixerat actionis principium effectiuum esse electionem, electionis verò appetitum & rationem quæ causā alicuius esset, rationem cogitationem & mentem actiuam appellans: ne igitur quispiam omnis cogitationis finem esse alicuius causā opinetur, omnemque cogitationem habere aliquid quod ad alterum finem præter veritatem moueat: cogitationem ipsam inquit absolute per sese alium finem veritate ipsa perfectiorem non habere, ad quem aliquid moueat, cuius respectu motionis principium sit: sed vbi tamen ad agendum se transtulit, actiuam cogitationem euadere, tuncque electionem mouere, ut agat, atque id quod appetit, assequatur: de quo scilicet antea quoque veritatem ipsam indagaue rat, fueratque ratiocinata. iccirco inquit non ipsam cogitationem absolute mouere, sed eam tantum quæ causā alicuius esset, & actiua, id est quæ veritatem ob finem aliquem ab ea diuersum inquirat, atque inuenit: quæ etiam actiua propterea dicitur, quia præter veritatis inuentionem actionem quoque exigit, ad eamque electionem mouet, atque incitat: ut ad finem cum perueniat, quem ratiocinando expetendum esse docuit. [H A E C enim, inquit, etiam effectiua dominatur] actiua cogitatio, quæ & ratiocinatio, & ratiocinatrix cogitatio dicitur, effectiua etiam cogitationis principium est. effectiua verò ea est quæ opus quod est ab operatione diuersum, pro fine habet: cuiusmodi omnes sunt, quæ effectiua artes appellantur: ut statuaria, ædificatrix, fabrilis, ac cætera, quibus singulis diuersus ab operatione finis est: statuaria statua, ædificatrix domus, fabrilis lectica, aut sedile, aut mensa, aut quippiam tale. [Q V I P R E cum causā alicuius faciat, vnusquisque qui facit & c.] finem inquit effectiua, id est opus, & effectum ipsum ob quod non est operatio absolute, quod scilicet sui ipsius causā minimè est, neque in seipso conquiescit, sed ad aliud respicit, ad quod tanquam præstantiorem superioremque finem refertur: cuius etiam esse dicitur, eò quod ob ipsum factum esse nemo ambigat. ædificatrix enim finis cum sit domus, ex se perfectionem non habet, sed ad hominis vsum, vtilitatemque respicit, illiusque est utpote ob ipsum facta. Idem in omni effectiua re videre licet. Actiua autē finis non est huiusmodi, sed satis est duntaxat, ut finis, bona ipsa actio. appetitusque à principio hoc existit: ut qui appetit, & benè appetendo, & benè demonstrando, & rectè consultando, & demum sicut debet, operationem suam perficendo, benè agat. [I C C I R C O vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio est. tale autē principium est homo.] Quoniam ab appetitu, inquit, incipit electio, intellectumque habet ratiocinatum, atque actiuum, qui appetitui ipsi præest, dum primum ratiocinatur atque examinat rectè ille appetiuerit, deinde eligit ac consultat, quomodo appetitam rem consequi possit: iccirco electio vel appetitiuus intellectus diceretur: quippe quæ appetitum tempore præuenientem, intellectum subsequenter habeat: vel appetitus intellectiuus. idem enim vtrūque est: siue intellectus ponatur ut genus, & appetitus ut differentia subiungatur ad contemplatiui distinctionem: siue anteponatur appetitus, generisque vicem obtineat: differentia verò loco subsequatur intellectus, quod ab appetitu absolute qui inesse etiam brutis naturā cōsuevit, distinctio aliqua efficiatur: ita ut tres electionis definitiones habitu ac respectu diuersæ, re-subiecta autem eadem sint: immo verò prima & tertia solo nomine inter se differant: nam quod in prima est consultatiuum, id in tertia intellectiuum dicitur. qui enim appetit cogitat, atque intelligit, habitumque ipsum pro fine habet, cuius causā intelligit, ratiocinatur, ac consultat: non enim cognitionem, sed actionem sibi proponit. Quod verò inquit [tale autem principium est homo] eiusmodi habet sententiam: Ex iis quæ operantur alia supra electionem operantur, quæcumque rationem humanā excedunt, ut Deus: quæ itē inter intellectū & animā sunt, viresque in anima cōstitutæ exuperant. omne enim quod eligit, consultat: quod cōsultat, defectu prudentiæ consultat. Deus autē & intellectus prudentia nō caret, neque apud se quicquid contingat, sed necessaria omnia ac stabilia habet. quæ verò carent electione,

ratione etiam carent. solus autem homo operari ex electione naturā potest, principiumque & causa eorum est quæ ex ea efficiuntur. iccirco opinionem hanc sequutus, primum principium & causam operationum quæ ex electione fiunt, esse hominem inquit: quippe cum neque ante se, neque post se quippiam habeat, quod electione in operando utatur. sicut enim iam diximus, quod eligere etiam consultat: quod autem consultat, tum ratiocinando operatur, tum circa ea consultationem habet, quæ euenire aliter atque aliter possunt.

Nihil autem est eligibile, quod factum est. verbi causa Ilium expugnasse se eligi nemo. non enim consultat quispiam de eo quod factum est, sed de eo quod futurum est, esseque aliter potest. quod autem factum est, quin factum sit, fieri nullo modo potest.

De iis quæ electioni subiecta sunt, hic loquitur: ostenditque ea esse eiusmodi, ut euenire aliter atque aliter possint, & futura sint. neque enim de necessariis consultat quispiam, neque de iis quæ antea facta iam sunt. quod si de his non est consultatio, neque electio erit: quippe cum unusquisque qui eligi, consultando eligat: unde etiam consultatiuus appetitus electio ipsa definita est. Quomodo igitur erit eligibile id de quo nulla est consultatio? quorum enim consultaret quispiam de re iam facta, & de aliquo ex iis quæ necessaria sunt, de quibus sanè cōsultat nemo, vanaque omnis consultatio est: De factis igitur & necessariis, nemo qui sapit consultat: atque ob id etiam neque huiusmodi quippiam eligi. nam si ubi est electio, ibi est consultatio: ubi non est consultatio, neque electio fit, necesse est. adde etiam quod si de iis quæ euenire aliter possunt, suntque in nostra potestate electio est: fieri autem non potest ut quod factum est, non sit factum: quod factum est, eligibile nullo modo erit. huius autem exemplum, Troiæ expugnationem ponit. quis enim nunc est, qui expugnare eam urbem eligat, quæ multis antè seculis fuerit expugnata?

Iccirco rectè Agatho inquit: Re nāque sola hac ipse priuatur Deus: Ut facta minimè infecta possit reddere.

Tragicus Poeta fuit Agatho: cuius hic meminit Aristoteles, quod consentientia cum ipso scripserit. unde etiam dictum eius laudat. Quia enim, inquit, hæc ita se habent, propterea etiam Agatho rectè dixit, adeo necesse esse ut quod iam factum est, non possit esse non factum: ut de Deo etiam ipso dicere audeamus, quod licet omnia possit, utpote omnium causa, eo solo tamē priuatur, ut quod factum est, facere quin factum sit, nequeat. nam vel Deus est causa etiam rei factæ: omnium siquidem tam quæ sunt, quam quæ fuerunt, causa est: unde si id quod factum est, ita tolleretur, ut factum non esset, tollere etiam ne ipse esset causa illius, posset: vel si rei factæ non est causa, causa omnium non erit: quæ vtraque absurda sunt, fierique nullo modo possunt.

Vtrarumque igitur intellectiuarum partium opus veritas est. Quocirca secundū quos habitus vtraque; maximè verū dicit: 1) vtrarūque; virtutes erunt.

Diuisit superius intellectum nostrum in actiuum, & contemplatiuum: hosque differre inter se subiectis rebus ostendit, quod alter circa ea quæ esse aliter possunt: alter circa necessaria tantum versetur. sumpsit præterea separatim actiuum, in quo & recta ratio & prudentia consideratur: de eoque ea differuit, quæ ad notionem eius explicandam satis fuerunt. nunc de omnibus intellectiuis habitibus dicere proponit, quæ omnes ad intellectum absolutè referuntur: atque iccirco sumit id quod omnibus his commune est, quasi finem ipsorum, quod etiam opus appellat. Inquit igitur, cum in duo intellectus noster diuidatur, in actiuum, & contemplatiuum, vtrorumque horum veritas finis est. oportet igitur statuere secundum quos habitus præcipuè vtraque ex his partibus intellectus verum dicit, qui etiam virtutes vtrarumque harum sunt: ac de omnibus ipsis postea differere. Sed dubitare aliquis posset, quomodo partes has rationalis animæ dicat: cum anima vnum quoddam sit ex incorporeis, quæ etiam separabilia à corpore sunt. nam si incorporeum quoddam per se est anima, proculdubio etiam indiuidua erit: si indiuidua, quomodo partes habeat quærendum est. An ratione corporis indiuidua anima dicitur: quæadmodum etiam cætera omnia incorporea quæ post primam causam sunt? nam per se etiam illa in compositione considerantur, ex diuersisque tanquam partibus constituta sunt, ac composita: sique etiam deitas in ipsis dicatur, per participationem habere deitatem dicuntur: nihilque ex ipsis est, quod ita sit Deus, ut nihil aliud sit. vnus verò Deus hoc ipsum per se est, quod dicitur Deo, aliudque; nihil: licet omnia simul, quatenus est causa omnium, sit. At ex iis quæ post ipsum sunt, quicquid Deus dicitur, aliud quid essentia cum sit, participatione esse Deus dicitur: ut sit simul & deificatum & deitas, & particeps & participans. ecce iam tibi compositio: quæ si est, partes quoque erunt, ex quibus totum componitur. quod si

ea quæ supra animam sunt, excepto primo omnium auctore, composita sunt omnia: multo magis anima erit composita. non est igitur absurdum, si partes etiam habere eam dicamus: quippe cum non secundum dimensionem, & continuitatem quæ in corporibus est, eas esse intelligamus, sed eo modo quo naturā comparatum est, ut incorporea componantur.

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

Sumpto igitur altius principio, rursus de ipsis dicamus.

Quoniam prior vnaqueque substantia sua ipsius perfectione est: cum dixerit iam de substantia duarum animæ partium, id est ratiocinatiuæ, ac contemplatiuæ quantum ad propositum est satis: nunc de vtriusque harum perfectione docere vult. ac propterea resumit orationem, quasi de iisdem, partibus scilicet intellectuæ animæ habenda sit: id quod & verba ipsa [altius] & [rursus] nobis intelligendum esse ostendunt. nam quæ de vtriusque ipsarum virtutibus ac perfectione traduntur, de ipsis his dicta esse nemini dubium est.

Sint autem ea quibus anima affirmando aut negando verū dicit, numero quinque: hæc verò sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. nam existimatione & opinione fieri potest, ut mentiamur.

Vniuscuiusque rei quæ est vel fit, substantia ex processu ab effectiua causa consideratur: perfectio verò ex conuersione rei ad illam, dum ad illam accedere affectat, illamque quatenus licet, imitari studet: ut sicut illa est perfecta, ita etiam ipsa res perfecta ea scilicet quæ ipsi conuenit, perfectione efficiatur. Ideo animæ etiam necesse est & partibus eius, ut ad illam efficientem causam conuertatur, illamque bonis habitibus & operationibus imitetur. sicut igitur substantiam intellectuæ animæ facultatis cognouimus, alteram scilicet eius partem esse contemplatiuam, alteram ratiocinatiuam, atque hanc circa ea quæ aliter possunt euenire, illam circa necessaria versari: sic debemus quoque habitus illarum cognoscere, quibus operando perfectæ fiunt, causamque suā perfectione imitantur, atque ita boni ipsius fruitionem percipiunt. ob hoc enim ut essent, productæ sunt. Enumerat igitur quot sint habitus, eosque inquit esse numero, quinque: quos etiam nominatim exponit. tot autem eos esse prorsus neque excedere, neque deficere, ita ex diuisione manifestū fit. Intellectiuam animæ facultatem duas habere partes dictum iam est, vnam, quæ circa ea quæ contingunt, alteram quæ circa necessaria versatur. quæ in iis quæ contingunt, versatur, subdivisa in duas etiam ipsa distribuitur species, actiuam & effectiuam: quarum altera prudentia, altera ars nominata est. quæ verò in necessariis versatur, tres admittit partitiones: quarum vna scientia, altera sapientia, tertia intellectus appellatur. ac præter has quidem partes nihil inueniri amplius potest. quid autem vnaquæque harum sit, quidque à cæteris differat, procedens disputatio explicabit. Sed hæc hæcenus. nunc verba etiam ipsa particulatim videamus. [Sunt autem, inquit, ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque.] Quia primus Aristoteles de intellectu animæ facultate hæc inuestigauit quinque, in quæ ad summum ipsa distribuitur: propterea sint, inquit, fidenter hoc discipulis suis præcipiens. cum verò ait [quibus anima affirmando vel negando verum dicit] id ad sensitiuæ differentiā posuit: immo fortasse etiam opinionis. nam qui rectè opinatur, rectèque; imaginatur, vel sentit, cum non errat, verū etiam ipse dicere, hoc est verax esse, id est ἀληθὲς δὲ dicitur: non eò tamen quod pronunciet aliquid, sed quod benè prout essentia cognoscetis facultatis requirit, affectus sit. at in loquutione & intellectu veritas affirmatione vritu & negatione: vereque; affirmat, aut negat in vnoquoque ex iis quæ fuerunt connumerata. Addidit autem [existimatione & opinione &c.] ea de causa, quia singula ex his quinque dum in propria constitutione sua manēt, metiri nunquā possunt: existimatio verò in vniuersum & opinio fallit ac metitur nonnunquā: quæadmodum si quis aut pedali magnitudine esse solē opinetur: aut dū quæ circum terram sunt, ex sese habere totum lumen existimet. Verū in hoc dubitare aliquis posset: primum, quomodo verum dicere anima affirmando, vel negando intelligatur? quasi fieri possit, ut in aliquo etiam alio orationis genere quàm in sola enunciatione veritas reperitur: cum tamen neque optatio, neque imperatio, neque vocatio, neque interrogatio admittere villo pacto veritatem aut falsitatem queant. Deinde qua de causa quinque hos habitus veraces esse simul omnes ita necessario asserit, ut nunquā mentiantur? nā scientia & sapientia & intellectus cum circa necessaria versentur, certam quidem ac stabilem veritatem habebunt: at ars & prudentia, quæ subiecta habent eiusmodi, ut euenire aliter atque aliter possint, qua ratione necessario verum dicent? veritas siquidem orationis ipsum esse rei consequitur: & econtrario ipsum esse rei veritati orationis correspondet: ut quibus esse firmum ac stabile est, de iis certa ac stabilis veritas quoque sit:

quibus contrā instabile est atque incertum ut sint, de iis non possumus quippiam certi pronuncia-
re. qui igitur de necessariis contemplantur, necessariō verum dicunt, cum de ipsis quid pronun-
ciant: qui verō circa ea quæ contingunt, versantur, non necessariō de ipsis verum eos dicere cen-
sendum est, sed prout contigerit. Quare videtur Aristoteles cum rerum veritate minimē consen-
tire, cum artem & prudentiam inter absolutē veridicos habitus reposuerit. quid igitur ad hoc di-
cendum est: illud sanē quod prima ipsa veritas suggesserit. Dubitatio itaque prima ita est soluen-
da. Veritas quidem & in verbis, & in rebus consistit: in rebus, cum vnumquodque quod est, sem-
per & eodem modo sese habet: in verbis cum de re quæ est, quod sit, pronunciamus, atque asseri-
mus. quæ nimirum veritates in eo inter se distant, quod hæc syncerū ac purum in se verū habet:
illa quæ est in verbis, habet aliquid etiam quod non sit verum, quippè cum ex simplicibus voci-
bus composita sit, simplex autem vox nihil quod aut verum aut falsum sit, possit significare. pro-
pterea ut veritatem quæ in verbis est, ab ea quæ est in rebus distingueret, verum dicere animā in-
quit ex his habitibus affirmando, aut negando: utpote de rebus inuestigantem, ac pronunciantem
id quod in ipsis verum inuenitur, vel fortasse non ut ab alio aliquo distingueret, affirmare aut ne-
gare Aristoteles posuit: sed ut id quod est, significaret, non posse fieri ut verum nisi enunciando di-
cat quispiam. Ad secundam autem quæstionem, quomodo habitus qui circa ea versantur quæ ef-
se aliter atque aliter possunt, verum absolutē ac prorsus dicant: ita respondendum est: non habitus
ipso esse in causa mendacij, cum sine quem sibi faciendo aut agendo proposuerant, frustrantur, sed
rerum ipsarum naturam, quæ in materia constituta, instabilisque est. Exempli causa in medicina,
quæ ægrotantium sanitatem procurat, si nihil eorum quæ fieri possunt, medicus ipse prætermise-
rit, sed omnia accuratē atque opportunē tractarit, ægrotus autem nihilo magis tamē propterea cu-
retur, & conualescat, sed moriatur: non est medicus qui errat, ac fallit, sed ipsa rei natura, quæ ma-
terialis cum sit, incertitudine, atque instabilitate prædita est: neque quispiam qui rectē velit iudi-
care, id vitio dandum medico existimabit, quod finem quem sibi à principio proposuerat, nō fue-
rit consequutus: sed frustrationis causam in instabilitatem naturæ proculdubio referet. Idē in ædi-
ficatoria: idē in fabrilis arte censendum est. idē quoque in ciuilibus actionibus de prudentia est di-
cendū: prudens enim, licet diligenter consideret, rectēque ac verē ratiocinetur: exturbatur tamen
sæpenumero à fine quem proposuerat, non quod ipse fallatur, ac mentiatur: sed quod subiectæ ipsi
res fluxæ atque instabiles cum sint, immutantur, atque excidunt. non est igitur ille accusandus quod
sine suo nō fuerit potius: sed potius quod rectē ratiocinatus fuerit, ac consularit, laudāus: causa-
que frustrationis nō ipsi, sed naturæ rerum quæ contingere aliter poterant, instabilitati ascribenda
est. Ars igitur, & prudentia habitus sunt per se quidem veridici: si tamen aliquando falsum subie-
quatur, id nō habituum ipsorum est, sed rerum contingentium instabilitatis. Vnde etiam Demo-
sthenes cū vitio ei daretur, quod non euenisset id quod ipse cōsuluerat, * ita crimen oblatū diluit:
nemo inquit, de futuris consultare certum quid potest: rerū futurarum instabilitati quod reprehē-
sione dignum erat ascribēs. Opinio verō, & ea quæ speciali nomine existimatio, seu suspicatio, id
est ὑπόληψις appellatur, quando mentiuntur, ex se, non ex alio mentiuntur, ac falluntur: atque in
se errorem ipsum habent: quippè cū verum ipsum ignorēt, atque id quod veritati contrarium est,
existiment, atque opinentur. quemadmodum ille facit, qui cum in aqua demersum remum videat,
& ex aquæ fluctuatione allucinetur, fractūque esse eū putet, visione ipsa deceptus: ita re vera ef-
se opinatur, atque existimat. Animæ igitur habitus contemplatiui qui circa necessaria versantur, v-
trinque tam ex subiectis sibi rebus, quam ex ipsis enuntiationibus veritatem habet: ut in ipsis veri-
tas quæ in verbis est, cum rerum veritate prorsus consentiat. qui verō circa ea quæ contingūt, mu-
nus suū exercent, verē quidē etiam ipsi pronunciant, & ratiocinātur: sed interdum tamē fit, ut re-
rum subiectarum naturam resistentem ob instabilitatem, repugnantemque habeant.

Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisitē tractare, & non
sequi similitudines opus est.

Nunc de singulis quæ enumerauit, differere incipit: quidque vnumquodque ipsorum sit, docet:
& quid à reliquis differat. quia igitur cognata hæc cum sint, quandā inter se habent similitudinē,
ut in exacta horum perceptione nostra confundatur intelligentia, ut differentias ipsorum ignore-
mus, aliudque pro alio interdū sumamus: iccirco inquit, [si exquisitē tractare, & non sequi simili-
tudines opus est]. nam quemadmodum licet * columbæ & palumbis similitudo quædam sit, nō ta-
men ob id eandē esse & columbā & palumbē debemus asserere: sed propriis ipsas differentias in-
ter se distinguere: sic & ars & scientia quamuis quadam inter se similitudine coniunctæ sint: quod
causas scilicet rerū à se effectarū utræque assignāt: quod itē ordine in disciplina utitur, sine quo rectē
cōsistere non possunt: aliæque fortasse nonnulla huiusmodi cōmunia habeāt: non ob id tamē vna
& eadem

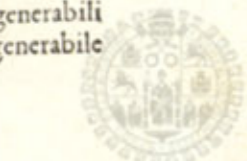
& eadem res sunt existimanda, sed oportet, ut differentiis utrarumque disquisitis diuersas esse spe-
cie utrasque asseramus. Eodem modo de reliquis. Aduertendum autem est Aristotelem in enume-
ratione horum quinque habituum primam artem, deinde scientiam, tertio loco prudentiā, postea
sapientiam & intellectum constituisse: hic verō ubi singularum iationes explicat à scientia exor-
dium sumpsisse, ea de causa, quod illic sua vsus cōsuetudine ab imperfectiore, id est arte incepit, de-
inde ad scientiam utpote perfectiorem progressus est. prudentiam autem cum sapientia & intel-
lectu ob cognationem coniunxit, propterea quod in nomine etiam cum intellectu prudentia com-
municat: quippè cum prudentia intellectus actiuus nominetur, qui circa vtilia humanæ vitæ ver-
satur: ut inter has quoque prudentia utpote inferior, sapientiæ & intellectui anteposita fuerit: an-
te intellectum verō sapientia, eō quod intellectus est id quod supremum omnium est, gignitque sa-
pientiam. sunt etiam qui prudentiam in vniuersum eorum quæ sunt cognitionem appellant, sed
hos in præsentia omittamus: in horum enim tractatione sequi Aristotelis sententiam debemus.
Dum autem vnumquodque explicat, scientiam anteposit ut exquisitiorem, & perfectiorem: quip-
pè quæ circa ea quæ sunt, & necessariō eueniunt, versetur. ars verō in iis quæ contingunt, studium
omne suum collocat. nam etiam ea quæ sunt, iis quæ fiunt, naturā sunt priora, suntque actus absq;
vlla potestate: at quæ contingunt, in potestate essentiā suā habent, nunquamque ab ea separantur:
licet enim in actum etiam processerint, sintque actu aliquid, potestate tamen sunt oppositum eius
quod sunt. quin ipse quoque Aristoteles cum ea quæ supra generationem sunt, generationi obno-
xiis anteponat, in libro de interpretatione potestate priorem esse actum dixit: actum non genita,
& æterna potestatem generationi corruptionique obnoxia appellans. quam ob causam etiam in
quarta eiusdem libri scēione cum perfectiorem propositionum expositionem faceret, necessariū
esse, ante alias omnes statuit: ut eius contradictionem utpote naturā antecedentem reliquarum cō-
tradictiones consequerentur.

Omnes enim id quod scimus, nō posse aliter sese habere existimamus:
quæ autem aliter esse possunt, cum extra contemplationem fuerint, an sint,
necne, latent. scibile igitur necessariō est: ergo æternum. quæ enim necessa-
rio sunt, absolutē omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi,
& corruptioni minimē subiacent.

Maximam esse differentiam, quantum ad subiectas res attinet, inter artem & scientiam, hęc cō-
firmat Aristoteles: communi que ad hoc notione utitur. communis enim, inquit, nobis omnibus
hominibus inest existimatio, non posse aliter sese habere id quod ex scientia cognoscimus: nam
quæ aliter atque aliter possunt euenire, tantam habent in eo quod sunt, instabilitatem, ut an pro-
fus sint, necne, facillē lateant, cum extra contemplationem fuerint. hoc autem quod inquit [extra
contemplationem] duobus modis sumi potest: vel enim [contemplari] pro [videre] intelligemus, ut
talis sit sensus. ea quæ potestate sunt, & contingunt, tunc esse existimamus, cum in actum venerūt,
sensusque exposita ac præsentia conspiciuntur: cum verō in potestate adhuc sunt, an prorsus sint,
latent: suntque iis quæ non sunt, perquam similia. at necessaria nō ita, sed si etiam nullus ea videat
sunt tamen nihilominus. vel igitur sic est intelligendū, vel [cōtemplari] pro [intelligere & con-
siderare] sumendum est. necessaria enim sunt, siue ea contempletur & cōsideret quispiam, siue nō
consideret: quæ contingunt verō, an prorsus sint, latere consueuerunt, si ab aliquo non fuerint cō-
siderata. id quod fit ex imbecillitate, exilitateque essentiæ eorum, in quibus cum immista potestas
sit, quæ nunquam ab iis quæ esse possunt, separatur, & intelligentiam nostram impedit, & ipsorum
essentiam offuscatur. Ex comparatione igitur inter se necessariorum, & eorum quæ aliter atque ali-
ter eueniunt, colligit necessariū, atque ex eo æternum esse id quod sciri potest. quod enim non
potest aliter se habere, est necessariū: quod est necessariū, id nunquam est quādo non sit: quod
autem est huiusmodi, æternum est. omne enim quod absolutē ac simpliciter est necessariū, æter-
num esse manifestum est. absolutē autem & simpliciter dicimus esse necessaria, quæcunque eius-
modi sunt, non ex conditione: nā cum necessariū esse dicimus sedere aliquē quoad sedet, id non
absolutē & simplici ratione, sed ex conditione necessariū est. at quæ sunt æterna, generationi &
corruptioni minimē sunt obnoxia. Non enim aliter esse possunt æterna, nisi sint neque generabi-
lia, neque corruptibilia: quippè cum illud semper sit, quod nō in tēpore est, sed supra tēpus: quod
autē est supra tēpus, supra etiā generationē sit: nā omnis generatio est in tēpore. at quod est supra
generationē, est etiā supra corruptionē. si enim sit sub corruptionē, in quid eius corruptio euadet?
siue enim in ingenerabile, siue in generabile corrūpetur: si in ingenerabile, corrupto ingenerabili
r. iij. ingenerabile

* ἀπειροθεσία
ἢ τῆς αἰ-
τίας.

* πῶς ἐπέσῃ
ἢ φάτις.

ingenerabile gignetur atque ita efficietur, ut id quod gigni non potest, gignatur: sitque idē & generabile simul, & ingenerabile. si verò in id quod generabile est, fiat corruptio, ingenerabile in id quod generabile est, commutabitur: atque ita rursus ingenerabile non erit ingenerabile. sed si ita naturā erit comparatum, ut ingenerabile immutari possit, nihil erit quod supra generationem sit. at omnes non sola esse in natura rerum generabilia opinamur: immo ne esse quidem propriē ipsa existimamus, cum semper & generentur, & intereant, neque vnquam, ut Platonis Timæus asserit, re vera sint. ea enim sunt propriē, quæ semper eodem modo sese habent. nam & prima causa immobilis prorsus est, atque immutabilis: ut necesse sit, eam à sibi similibus rerum productionem incepisse: ac primum in æuo non in tempore æterna ac perennia: deinde in tempore generationē, quæque ipsi sunt obnoxia, creasse. præterea si hæc propriē nec sunt, nec dicuntur esse, ad quorum 10 comparationem ita dicuntur: ad eorum proculdubio quæ propriē sunt. quæ autem propriē sunt? ea sanē quæ firma ac stabili essentia prædita sunt: hæc verò sunt ea quæ semper eodem modo sese habent. at quæ sunt huiusmodi, æterna sunt, & ingenerabilia, & incorruptibilia. Ante temporaria igitur æterna, ante generationi obnoxia ingenerabilia, ante corruptibilia incorruptibilia sunt. Adde quod quæ propriē esse aliquid dicuntur, ex participatione alicuius propriē esse, id quod sunt, dicuntur: quod autem particeps est, alicuius quod re vera sit, particeps est: quare id quod re vera & propriē & per essentiam est, id quod non propriē, sed ex participatione est, antecedit. necessa- 20 rio igitur æterna & supra generationem & corruptionem constituta, temporariis & generationi corruptionique obnoxia priora sunt. Accedit ad hoc, quod quæ sunt in generatione, quod corruptio 20 obnoxia sint, actu ipso cognoscuntur: corruptio autem vniuscuiusque est vni scuiusque, malum: ab essentia enim, quod proprium singulorum bonum est, deiicit, atque exturbat: sunt igitur in malo, & cum malo suo ea quæ corruptioni sunt obnoxia: quippe cum neque essentiam, neque bonum ipsum sincerum, sed cum contrario commistum habeant. vnde ergo habent hæc id quod sunt? ex aliquone, an ex nullo? si ex nullo, sine causa, & fortuito existunt: nam ut ex se sint, fieri nullo pacto potest: ex sese enim sufficerent, bonique essent capacia, neque corruptionem vllā admitterent. si igitur sunt fortuito, vnde ipsis consequutio, atque ordo euenit, quo ut plurimum esse eadē perse- 30 uerant: nisi ex causa etiam hæc bona existant, atque eam ob causam in id quod raro & inordinate ex materia proueniret, participatione boni superent: bonum enim est, quod in ipsis inordinatum omne ad ordinem reducit, licet id facere semper non possit, sed aliquando frustretur. nam quod for- 30 tuito accidit, raro euenire consuevit. non sunt igitur fortuito: sed neque aliunde quàm ex bono. non enim ab aliquo alio nisi à bono adeo possent conseruari, ut tandiu id est plerūque durarent, bonoque ipso fruenterent, à bono igitur hæc etiam omnia producta esse, ac creata censendum est. At bono proprium est creationem & productionem à similibus incipere: eiusmodi verò sunt, ea quæ planē ac sincere sunt bona, nullamque mali ipsius corruptionis commistionem admittunt: efficitur ergo ut priora sint æterna, quibus essentia supra tempus & generationem est, à quibus cor- 40 ruptio, mutatioque in substantia quàm longissimè abest: ut per ipsa postea media ad hæc vsque corruptibilia processerit creatio, & ad extrema vsque & infima prouidentia permearit. Quia etiam cum hæc quæ hic sunt, propterea quod prætereunt, ac transeunt, vmbrae appellantur. & omnis vmbra ad verum aliquod exemplar referatur: hinc quasi communi testimonio perspicuum sit, alia esse perfecta & vera, in quæ tanquam exemplaria vmbrae ipsæ hæc referantur. erūt igitur intelligibilia horū corruptioni obnoxiorū exemplaria, utpote verè ac sincere bona, quæ solo intellectu percipi possunt: ut ex modo etiam cognitionis ipsius quàm verè sint, quantoque his fluxis & caducis antecellant, facile pateat. hæc siquidem sensu & imaginatione percipiuntur: illa mente, & intellectu, cum ab affectuum perturbatione liber in tranquillitate constitutus est, à primoque ipso lumine illustratus immobilis illa quietè attingit, ac contemplatur. Verum fortasse reprehenderet nos quispiam, quod tam longam præter propositum orationem protraxerimus: sed iuandi desiderium nobis in causa fuit, quod ex Stagiritæ verbis occasione sumpta sententias has produxit, philosophis non inutiles futuras.

Omnis præterea scientia eiusmodi est, ut doceri: scibile verò, ut disci posse videatur. ex præcognitis autem fit omnis doctrina: ut in resolutoriis etiam diximus. nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atque inductio quidem principium est vniuersalis, ratiocinatio ex vniuersalibus.

Alteram hinc scientiæ notā subiungit: quod videlicet & ipsa ex doctrina nobis traditur, & quod subiectum ipsi est, per doctrinā cognoscitur. id quod etiam in principio posteriorum dixit: vbi etiam illud addidit, oportere eum qui scientiam aliquam docendus est, semper aliquid prænoscere, non

non quodlibet sanè, sed quod ad propositæ rei disciplinam faciat. Ne autem infinite progredi hæc cognitio existimetur, aptè ascensum eius circumscribit ac sistit, cum inquit: [ALTE RA ex inductione fit: altera ratiocinatione.] principiorum enim compræhensio scientia etiam ipsa quodam modo est. scientia quoque est ex principiis constituta demonstratio, quæ medio causa ipsa rei vtitur, ac per ipsam id quod colligitur constituere consuevit. sed alio modo principiorum perceptio, alio ex principiis cōclufarum rerum cognitio à nobis acquiritur: differentiam enim ipse subiungit, ita inquit: [ATQVE inductio quidem principium est vniuersalis, ratiocinatio ex vniuersalibus]. nam quo modo & principiorum scientia comparetur, & eorum quæ ex principiis fuerint demonstrata, hic ostendit. principia enim, inquit, per inductionem nobis innotescunt, cum vniuersalia singularibus confirmamus, ac probamus: atque ea postea iam concessa fumentes ratiocinationem componimus, quæ sitæque rei demonstrationem facimus. nam quæ eidem sunt æqualia, & inter se quoque esse: & in vniuersum quæcunque alicui vni rei in aliquo sunt eadem, inter se quoque eadem esse: ita probare consueuimus. Multa singularia in medium producimus, vni- que cuiuslibet rei comparamus: atque ita vbi & illi rei & inter se esse eadem ostenderimus, idque in diuersis rebus ita sese habere inuenerimus: vniuersale constituimus. quo postea sumpto, atque in maiore distantia & extremitate collocato, res de quibus quæstio est, inter se esse æquales demonstramus. Idem in cæteris principiis facimus. ita ut diuersa scientiæ species vtraque esse cognoscatur: principiorum scilicet, & eorum quæ ex principiis demonstrantur. Vnde etiam ipse concludens rationem ita subiungit.

Sunt igitur principia ex quibus constat ratiocinatio, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio.

Hoc, inquit, ut esse alteram scientiam confirmet, diuersam ab ea quæ ratiocinando fit, quæ demonstratio appellatur: quæ sanè alterius modi est, quàm sit demonstratio, conuenitque principiis, ex quibus ratiocinatio constituitur. nobisque ea esse principia manifestat: ut non sit necesse iis qui demonstrare volunt, in infinitum ascendere, cum satisfaciatur inductio, quæ ex euidencia ipsa rei vniuersale confirmat. At verò in dubium venire posset, quo modo sensiuæ cognitio melior non sit ac præstantior, quàm ea quæ scientia acquiritur, si principia scientiæ ex sensu confirmatione habent ac fidem. nam si inductio ex singularibus fit, estque principiorum cōfirmatio: principiorum confirmatio ex sensibus est. at principia scientiæ ac demonstrationis causæ sunt: quare etiā sensus demonstrationis & scientiæ erit causa. causa verò potior eo est, cuius est causa: potior igitur & melior quàm scientia est sensus, quem cum brutis communem habemus. sed est absurdum ut quæ ratione carent, præstantiora esse ratione præditi dicantur. Quocirca huic dubitationi ita occurrendum est, ac dicendum: si sensus ut efficiens ac generans scientiam, causa eius esse diceretur, merito scientia eum esse præstantiorem asserere deberemus: cum verò ut minister, ac seruus scientiæ vni sit, atque inseruiat: qua ratione is qui ministrat, ea cui ministrare ac seruire consuevit, potior ac melior sit existimandus, non video: quippe cum etiā secandi ligna ars quæ fabrilis inseruit, non propterea quod materiam aptiorem ei reddit, superior ac melior fabrilis ipsa censenda sit: nec met- 40 tallica item ærariæ, aut argentariæ, aut aurificinæ ob id sit anteponenda, quod omnibus his materiam suggerat. Nam sensus quoque cum ex iis quæ ipsi sunt neta, propositiones quasi materiæ demonstratiuæ & scientificæ subiiciat, ad vniuersalis confirmationem euidencia ipsarū vsus: merito non efficiens demonstrationis & scientiæ, sed ministrans causa dicendus est. Quod autem vicem materiæ obtineant in demonstratione & scientia, ea quæ sensu comprobata fuerint, inde licet videre, quod propositiones ipsæ præ conclusa re nihil aliud sunt, quàm materia: quam veluti præparatam aptioremque redditam ex vniuersalis per inductionem facta cōfirmatione sumens demonstratiua, ei conclusionem quasi formam apponit, atque affingit. causam igitur quæ formam efficit, dicere nullo modo ea esse inferiorem debemus, quæ materiam præparat, ac subministrat.

Efficitur igitur, ut scientia quidem demonstratiuus sit habitus: & quæcunque alia in resolutoriis definiuimus.

Hæc conclusio est eorum quæ antedicta sunt: quod duo scilicet scientiæ modi sint: alter, ex ratiocinatione, qui habitus est demonstratiuus: qui ex iis quæ secundum ipsam rem, & quatenus ipsa est, sumuntur, & prima sunt, & causæ rei conclusæ, efficitur: hæc enim sunt quæ in resolutoriis determinauit. Vbi hoc dixit Aristoteles, debebat, ut oratio clarior, planiorque euaderet, distributionem subiungere, id est, ad [QVI D E M] quæ particula distributiua est, [V E R O] subiungere, in hunc modum: ut scientia quidem demonstratiuus sit habitus & c. inductio verò vniuersalium ex particularibus & singularibus confirmatio quædam: id tamen non fecit, sed quasi ex antedictis manifestum

manifestum esset, prætermisit: aliudque intulit, quo scientiam esse etiam vniuersalem principiorū cognitionem probat, quæ ex singularibus constituatur, hoc modo.

Quando enim quodam modo credit, & nota ipsi sunt principia: scit.

* ἀμεταπί-
στου ἡλικόφο-
ρίας.

Id est, quoniam quidam etiam hic modus est probationis & confirmationis certæ atque in-
diuisibilis, cum ex inductione in cognitionem vniuersalis venimus: si nota ita nobis erunt prin-
cipia, necessariò appellari etiam ea scientia poterit.

Nam si nō magis quā conclusio, ea nota sint, scientiā ex accidenti habebit.

Hoc ad maiorem confirmationem adiunctum est, quod hæc, scilicet recte possit scientia nomi-
nari. si enim nō est ratiocinatio, sed inductio id, ex quo principia fidem admittunt, maiorem prin-
cipiis ex inductione, quā conclusioni ex ratiocinatione confirmationem afferri necesse est: nisi
enim magis quā conclusionem sciat principia quispiam, quæ ex inductione manifestantur: non
propriè scientiā rei cōclusæ, sed ex accidenti acquirat: quippe qui per ea quæ simili modo incerta
sint, incertum cognoscat. nam cum ex euidentiā ipsa rerum principiorum manifestatio efficiatur,
qui fieri potest, ut principia certiora non sint, quā cōclusæ rei ex ratiocinatione notitia: omnem
siquidem niuem esse albam cum sine vilo medio * simplici cognoscētis appulsione percipiatur:
certius proculdubio cognitione ea esse debet, quæ medio ac cōpositione indiget. Neque hoc nouū
prorsus est existimandum, neque à primo hominis errore longè alienū. perfectus enim à principio
ab omniū opifice creatus est homo, ut nullo habitu careret, qui ad perfectionem spectaret. quod si
ita est, sapientē quoque fuisse eum patet: qui nō cogitando solummodo, sed intelligendo etiam pro
ratione naturalis sui status operaretur. intelligendo autem operari nihil aliud est, nisi absque vilo
medio res ipsas simplici intellectus appulsione cōprehendere. quod si statū illum seruasset, legēs
à creatore acceptam non fuisset transgressus, sed animo ad superiora conuerso eorum frui cōlor-
tio ardentè appetiisset, inferiora verò eatenus aduertisset, quatenus, prout ordini ac naturæ eius
conueniebat, curam eorū erat habiturus: stabilis ipsi ac perpetua perfectio hucusque permansisset.
sed quia ab inferioribus ille sursum intendere vires neglexit, vitamque sensualem concupuit:
propterea à propria perfectione deiectus generationi & corruptioni obnoxius factus est: atque ita
crassitudine mortalis corporis offuscante ac turbante, intellectualis ei oculus conclusus est atque
opertus: ut sensuum cognitione postea indigerit, quæ sine medio circa propria obiecta operare-
tur, eumque quasi generatione dormientem ac sopitū expergefaceret: eiq; ex singularibus quæ co-
gnoscit, occasionē ad vniuersalia percipiēda exhiberet: eiq; operatione quam absque medio vilo
circa particularia exercet, viam suppeditaret, qua ex inductione communes notiones constituere
posset: ex quibus postea medio carentibus, eò quod mens eas medio carentibus modis collegerit,
demonstratiuæ ac scientificæ conclusiones cōficerentur. Hinc enim fit, ut ignorantia velamen sibi
detrahat, atque in seipsum redeat, affectuumque grauiamine exonerato tandem ad superiora, atque ad
ipsum creatorem suspiciat, atque attollatur. Quamuis enim intellectus ipsius substantia corruptio
ni minimè succubuerit, quia tamen cum corruptibilibus connexus fuit, corruptus etiam ipse in
operatione est: ut neque in imperfectis perfectionem, neque in corruptis incorruptionem seruare
prorsus potuerit. Hæc igitur quæ per inductionem fit pronuntiatorum in scientiis constitutio,
tam priori illi intellectus animæ nostræ perfectioni, quā posteriori casui consentanea est.

* ἀπλῆ ἰσι-
στολή. i. sim-
plici cōceptio
ne et appre-
hensione.

De arte, Cap. IIII.

AC de scientiā quidem in hunc modum definitum sit. Eius autem quod
esse aliter potest, aliud efficiendum, aliud agendum est.

Vbi de scientiā absoluit orationē, ad artem tractandam descendit: quidque, ea sit explicat,
quidque differat à cæteris habitibus quos connumerauit. Sicut autē in scientiæ tractatione subie-
ctum eius prius exposuit, deinde proprietatem eius declarauit: sic in arte nunc facit. id enim quod
esse aliter potest, sumit, idque in efficiendum atque agendum diuidit: efficiendumque arti, agendum
actioni attribuit: deinde quid ars ab actione differat, ostendit: tum artis propria explicat, ipsamque
definit. Cum igitur ars circa ea versetur, quæ esse aliter possunt: horum autem duæ sint species,
quarum altera arti, altera actioni subiicitur: differentiam prius eorum quæ euenire aliter possunt,
manifestat, ac tradit, ut inde quæ actioni, quæ arti item subiiciantur, perspicuum sit.

Effectio autem & actio diuersum quid est. de ipsis autem his, extrariis
etiam sermonibus credimus.

Diuersas esse inter se effectionem & actionem, cum quasi cōcessum sumpserit: cōmuni homi-
num opinione id confirmat, certā esse harum differentia inquit, ex iis etiam quæ omnes de ipsis
communē

communi consensu homines opinantur. Extrarios enim sermones, id est, ἑξωτερικὸς eos appellat
quos extra logicam traditionem communiter vulgus habere consueuerunt. vnde etiam quasi his
acquiescens quodam modo subiungit, ac concludit in hunc modum.

Quare etiam habitus actiuus cum ratione, ab affectiuo habitu cum ra-
tione diuersum quid est.

Aliud est actiuus, id est, πρακτικὴ, & aliud actio: aliud item ποιητικὴ, id est, effectiuus, & aliud
effectio. actiuus enim & effectiuus habitus, actio & effectio tractationum, atque operationū sunt no-
mina. quoniam verò tractationes habitibus promptiores sunt ac manifestiores: propterea ex ipsarū
diuersitate diuersos esse etiam habitus cognoscimus. nam cum euidentibus sint operationes, ac pa-
teant, à vulgo etiam percipiuntur: ut aliud actionem, aliud effectionem esse fateantur: neque quod
factum est, actum, neque quod actum, factum appellent, sed vtraque suis vocabulis nominent. ex
his igitur habitus quoque vnde ipsæ operationes prodeunt, diuersos esse inter se inuenimus. Qua-
propter quasi concludens ita inquit: quare propterea quod actio & effectio sunt diuersæ, habitum
quoque actiuum cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuersum quid esse perspicuum est.
vtrouque autem posuit [c v m ratione] eò quod superius etiam in enumeratione horum habituum
idem posuerat. nō enim quemlibet actiuum, seu effectiuum habitum intelligere hic debemus, sed
qui cum ratione existunt: eiusmodi enim veridici etiam sunt.

Neque à se mutuo continentur: neque enim actio effectio, neque effe-
ctio actio est.

Ne quis existimet, inquit, ita inter se esse diuersos hos habitus, ut alter contineat, alter conti-
neatur: id quod in generibus & speciebus fieri videmus: sunt enim etiam genera & species inter
se diuersa: alioqui species plures substantiales differentias quā genera habere minimè possent.
sed actio & effectio non ita inter sese differunt: quippe cum neque actio effectionem, neque effe-
ctio actionem contineat.

Quoniam autem ædificatoria, ars quædam est, atque id quod habitus
quidam cum ratione effectiuus: neque vlla ars est, quæ non sit habitus cum
ratione effectiuus: neque vllus huiusmodi habitus, qui non sit ars: efficitur,
ut & ars, & habitus cum ratione vera effectiuus idem sit.

Postea quā actiuū & effectiuum habitum inter se cōparauit, diuersosque ita eos esse ostendit,
ut alter subiici alteri minimè possit: nunc definire artem vult: ad huiusque declarationē ædificatoriā
assumit, quæ vna ex artibus etiam ipsa est: eiusque exemplo adeò conuenire arti definitionem ostendit,
ut cum ea etiam mutuo conuertatur, & reciprocetur. Inquit, enim quoniam ædificatoria est ars,
speciesque artis, id est, species artis absolutè, ac generaliter sumptæ, ac propterea est etiam habitus
quidam cum ratione effectiuus: hoc est, definitionem hanc quæ ita, inquit, admittit, quatenus est
ars, & species artis. non enim absolutè ars est ædificatoria, sed quædam ars, & species artis: ac pro-
pterea habitus quidam est cum ratione effectiuus: quippe quæ definitionem artis non vniuersali-
ter, sed particulariter, ut conuenit speciei admittat. dixit autem [i d quod habitus quidam] & c. ut
significaret artem eiusque definitionem de ædificatoriā substantialiter prædicari: perinde ac si ali-
quis hominē esse quoddam animal asserens, esse eum diceret id quod substantia quædam animata
sensua est: propterea quod pars animalis est homo, ac species, quæ in animal ut genus referatur.
vnaquæque enim species nihil aliud est nisi id quod aliqua pars generis ipsius est: siquidem cum
dicit [i d quod] substantialem denuncupationem generis de specie ostendit. sicut igitur idem esse
si dicamus hominem esse, & id quod est quoddam animal, & id quod est substantia quædam ani-
mata sensua: ita quoque idem esse censendum est, si asseramus ædificatoriā esse, & id quod est ars
quædam, & id quod est habitus quidam cum ratione effectiuus: quippe cum definitio hæc &
arti sit adæquata, & cum arte ipsa mutuo reciprocetur. Vbi autem de ædificandi arte hæc dixit, ad
vniuersale transiens, neque, inquit, vlla ars est, quæ nō sit habitus cum ratione effectiuus, neque & c.
id est, quoniam non solum ædificatoria hanc definitionem admittit, sed omnis etiam ars, neque
cupiam alteri quod ars non sit, ratio hæc conuenit: & solius & omnis artis est, cum arteque est re-
ciproca, id quod proprium definitionis est: cum scilicet neque deest quippiam, neque redundat.
Cum enim, inquit, neque vlla ars est quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: nihil aliud facit,
quā si omnem artem esse huiusmodi habitum affirmaret. veritas autem omnibus quæ superius
connumerauit, communis est. ea enim quinque tantummodo sunt, quibus homo cum ratione &
prudentia verum dicit. Nam canis cum sagacitate narium occultatam feram indagat, atque inue-
nit,

nit, licet verax etiam ipse sit: sine tamen ratione & prudentia id facit, solaque naturali aptitudine ad id faciendum incitatur.

Ars autem omnis circa generationem versatur, comminisciturque, & contemplatur, ut eorum aliquid fiat, quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur.

Cum quid sit ars, definiat, nunc ut perfectius rem ipsam intelligamus, de subiecto eius docet: inquitque omnem artem circa generationem versari, generationem appellans ea quæ euenire aliter possunt: propterea quod in eodem statu non permanent. perseveratio enim in eodem statu ac firmitas necessariis, iisque quæ supra generationem sunt, propria est, circa quæ scientia versatur. ars vero circa ea quæ contingunt, munus suum exercet: comminisciturque & contemplatur, id est, ex sese studet propria ratione utens, ut eorum quidpiam efficiatur, quæ & esse & non esse possunt: interdum enim quod ab arte fit, potest & factum esse, & non esse factum: & postea quam factum est, potest desistere. quare fieri potest, ut quod ab arte est effectum, & sit & non sit. nam necessitas nullo modo ei nisi ex conditione conuenit: quippe cum non possit quippiam simul circa idem & esse & non esse: ne contradictio simul vera esse reperiatur, si id quod iam effectum est atque euenit, non esse tunc quando est, dicamus. Quod vero ait [Q V O R V M] principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur] ad distinctionem eorum positum est, quæ à natura fiunt. nam etiam naturam circa generationem operari videmus: sed ipsa tamē insita in rebus per corpora ipsa permeans intrinsecus operatur: ars vero non intus, sed extra corpora circa quæ versatur, munus suum exercens artificiosas formas affingit. nam & statuaria extra æs, & fabrilis extra lignum constituta, atque in artifice ipso sita extrinsecus subiectas sibi res mouet: unde etiam exteriorem earum superficiem duntaxat format, atque expolit. Quare effectiua causa in rebus artificiosis in eo qui artificiosè operatur, constituta est, non in eo quod efficitur, id est, non in subiecta re quæ effectum ipsam admittit.

Neque enim eorum est ars, quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt: neque eorum, quæ sunt secundum naturam: in se enim hæc principium habent.

Propterea, inquit, circa generationem & ea quæ esse aliter possunt, versari artem dicimus, quia eorum quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt, ars minimè est. non enim tantummodo sunt nonnulla ex necessitate, sed etiam fiunt. Sunt quidem, materia carentes, incorporeæque substantiæ, cælestes orbis, elementorum vniuersitates: quæ sanè omnia eadem ab opifice ipso perpetuò conseruantur. Fiunt autem à necessitate, cælestium orbium motus, anni ac temporum vicissitudines, atque huiusmodi reliqua. secundum naturam vero sunt animalia & plantæ. Ea igitur quæ subiecta arti sunt, in eo differunt à necessariis, quod contingere aliter atque aliter possunt: à naturalibus vero, quod principium motionis in se ut illa minimè habent.

Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectiois esse artem necesse est: & quodam modo circa eadem versatur & ars & fortuna. sicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipsa fortuna inuicem.

Vbi diuersas esse inter se actionem & effectioem ostendit: hic quasi concessum sumit, artem effectiois esse, & non actionis: eo quod fines artis opera sunt, quæ post artificialem operationem permanent: actioni autem satis idoneus finis bona ipsa operatio est. subiungit postea quodam modo circa eadem & artem versari & fortunam: idque etiam Agathonis poetæ testimonio comprobatur, qui amicus inter se esse artem & fortunam facit: dum inquit: Fortunam amat ars &c. Sed considerandum qua de causa & ipse Aristoteles circa eadem utraque versari asserat, & Agatho amare se mutuo ipsas dicat. propterea scilicet quia utraque & subiectarum sibi rerum causam extrinsecus habet, & diuersum ab operatione opus: nam & qui ex arte operatur, materiam quæ est extra ipsum, mouet: & qui ex fortuna in aliquam rem siue bonam, siue malam incidit: extra illam etiā ipse est, aliudque agens ac spectans in eam incidit: verbi causa, si quis in balneum profectus eo consilio ut lauetur, ibi librum aliquem offendat, quem multum diuque antea quæsiuerit: si quis item vel vineam fodiens thesaurum inueniat: vel domum pergens in lapidem impingat, & pedem offendat: horum enim omnium operator extrinsecus est: & quod ex accidenti euenit, tum præter operantis consilium incidit, tum diuersum ab operatione eius opus quoddam est: ut in his & fortuna & ars inter se conueniant: licet postea in eo differant, quod ars ex proposito artificis finem plerumque habet: fortunæ vero finis is est, qui & præter operantis consilium, & raro euenire consuevit.

Ars

Ars igitur, sicut dictum est, habitus quidam est cum ratione vera effectiuus: inertia autem e contrario, habitus cum ratione falsa effectiuus, circa id quod aliter esse atque aliter potest.

Vbi satis de arte & quid sit, & circa quæ versetur, declarauit: quid sit contrarium eius, etiam ostendit, quæ est inertia, id est, ἀρεχία. iccirco enim rursus definitionem artis repetit, ut ex comparatione melius quid sit oppositum eius demonstraret. nam si ars est habitus cum ratione vera effectiuus: inertia siue inartificium e contrario, habitus cum ratione falsa effectiuus erit. in reliquis enim cum ars & inertia conueniant, in recto & peruerso, vero item & falso discrepant: nam utraque; circa ea versantur, quæ aliter sese habere possunt. nunquam enim in errorem & falsitatem ars delaberetur, in inertiamque abiret, nisi res, circa quas versatur, euenire aliter atque aliter possent.

De prudentia.

Cap. V.

DE prudentia verò ita statuere possemus, si considerarem quosnam esse prudentes dicamus.

Cum quinque veraces habitus sint, quos hic enumerauit: postea quæ de scientia & arte differunt, de prudentia nunc tertio loco considerat, quæ quatuor reliquis ad moralem, ciuilemque contemplationem est accommodatio: tum enim eius recta ratio mensura & regula est, qua medium & mediocritas ipsa in actionibus omnibus reperitur: tum ea media efficitur, ut de intellectu habitibus tractatio aptè cum præcedentibus iungatur, ac connectatur: quippe cum utrisque tam intellectuibus quàm actiuibus, eadem conueniat. nam cum intellectu animæ facultatis sit etiam ipsa, in actionibus quibus præest, quasque metitur, operationem suam exercet: unde etiam hic inter artem & scientiam de quibus superius egit, reliquosque duos habitus subsequentes sapientiam & intellectum, media collocata est. Intellectum autem non eum hic intelligimus, qui absolute & essentiali est, sed eum qui habitu tantummodo & participatione est intellectus. non enim inter veridicos habitus fuisset constitutus, nisi hac significatione acciperetur. anima enim nostra quatenus est anima, * explicatè operatur, dum ratiocinando ex propositionibus transit ad conclusiones: quatenus verò mentis atque intellectus est particeps, simplici apprehensione intelligit, habetque & principia & terminos quasi intellectus ipsius resonantias ac vestigia. cum verò hæc transcenderit, quando intellectualis euaserit, intelligibilia intelligibili modo percipit. licet enim non repente omnia ac simul, sicut ille qui per essentiam est intellectus: sigillatim tamen vniuersa comprehendit atque intelligit. unde etiam huiusmodi constitutio, quia extrinsecus aduenit atque acquiritur, non natura, sed habitus animæ appellatur. Aristoteles igitur cum definire prudentiam proposuerit, tractationem eius ab iis esse incipiendam, inquit, in quibus inesse cõspicitur: id est à subiectis ipsis, in quibus ut habitus constituta est: hi autem sunt prudentes homines: sunt enim manifestiores nobis, quàm habitus, illi qui habitibus præditi sunt: communemque de ipsis opinionem quasi concessum quoddam principium sumit, cum inquit.

Videtur igitur prudentis viri esse proprium, posse rectè consultare de iis quæ sibi ipsi bona sunt, atque vtilia.

Quoniam verò multa sunt huiusmodi, fierique potest, ut aliquis & in vno aliquo quod bonum sibi & vtile sit, & in pluribus atque omnibus benè se gerat: iccirco subiungit:

Non ex parte, ut quænam ad sanitatem & robur conferant, sed quæ ad bene viuendum † in vniuersum.

Neque enim si quis quæ sibi ad sanitatem vel robur corporis faciant, rectè cognorit, de iisque rectè consultarit, propterea simpliciter etiam eum esse bonum cõsultorem ac prudentem dicendum est: sed ille est prudens, qui de omnibus, quæ ad totam vitam pertinent, tam animæ quàm corporis & externa bona, rectè consultat. siue enim ὅλον, id est, totum & vniuersum, siue ὅλας quod est omnino & in vniuersum legamus: nam etiam hoc in exemplaribus nonnullis reperitur: eadem erit sententia. Si enim dicamus [Q V A E] ad benè viuendum vniuersum seu totum faciant] significabitur ipsum benè viuere totum quoddam esse: eiusque esse partes singula, quæ in moralibus operationibus atque actionibus considerantur: cuiusmodi sunt tum quæ ad virtutes spectant: tum quæ in corporis constitutionibus, externisque rebus euenire aliter possunt, in nostraque sita sunt potestate: quorum vnumquodque & cauere, & eligere possumus. Si autem legamus ὅλας, id est, in vniuersum, seu omnino, simpliciter atque vniuersaliter significabit: ut ille intelligatur esse prudens, qui non in vno aliquo, sed qui vniuersaliter in omnibus quæ in nobis sunt, rectè consultat. atque ita licet diuersa dicendi figura esse videatur, vnam tamen atque eandem in sensu vim habet.

Cui

Cui rei argumento illud est, quòd eos etiam qui circa aliquid consultant, prudentes appellamus, cum ad finem aliquem bonum de iis quorum non est ars, rectè ratiocinantur. Quare in vniuersum quoque is erit prudens, qui est consultatorius.

Quamuis non absolutè, inquit, atque vniuersaliter prudens ille sit, qui circa aliquid rectè consultat, sed qui circa omnia id facit, quibus vita hominis quæ multiplex ac varia est, constituitur: quòd tamen qui in omnibus rectè consultat, prudens sit, ex illis qui in singulis bene consultant, sumi argumentum potest. prudentes enim in singulis eos appellamus, qui ad bonū aliquem finem rectè ratiocinantur: quare in vniuersum quoque qui consultatorius est, eum prudentem esse constat. sicut enim in vnaquaque re prudens dicitur, qui sine aliquo bono sibi proposito rectè ad eum consequendum consultat, ac deliberat: sic in vniuersum quoque ille erit prudens, qui in omnibus finem bonum sibi proponit, utque eo potiatur, rectè rationem ac consilium inire consuevit. nam quia ea quæ sigillatim fiunt, nobis quàm vniuersalia sunt manifestiora: propterea fit, ut ex inductione singularibus ac particularibus vniuersalia cōfirmemus ac probemus. [DE IIS AUTEM QUORUM NON EST ARS] iccirco adiunxit, quia possumus etiam, licet nihil huiusmodi nobis proposuerimus, de artificiosis rectè consultare, quæ tamen in artem, non in prudentiam referuntur: quippe cum diuersas inter se esse & artem & prudentiam iam demonstratum sit. Quòd autem probabilibus rationibus rem hanc persequatur, id nos mouere minimè debet. diximus enim iam à principio presentes res esse eiusmodi, ut esse aliter atque aliter possint: neque oportere ut in his à necessariis ductas demonstrationes exigamus. Consultatorium verò, id est, *ἐουλευτικόν* eum appellat, qui ad consultandum idoneus est: is autem bonus est consultor.

De iis verò quæ aut esse aliter non possunt, aut nequeunt sub actionem ipsius cadere, consultat nemo.

Definitionem prudentiæ præparat, ut eiusmodi constituatur, quæ & eam ab vtrisque scientia scilicet & arte de quibus iam disseruit, distinguat, & cum ea conuertatur. nam quæ hic inquit, à scientia prudentiam disiungunt ac separant. prudentia enim consultatiuus habitus est: nemo autè de iis quæ esse aliter non possunt, id est, de necessariis consultat: quippe cum quæ esse aliter non possunt, necessaria sint. sed neque consultat quispiam de iis quæ agere ipse non valet. ea enim quæ fieri nequeunt, sunt duplicia: vel absolutè & simpliciter, vel alicui: absolutè, ut vno & eodem temporis momento eum qui in Thracia sit, in Aegyptum peruenire: alicui, ut eum qui pauper sit, & peregrinus, omnibusque; ignotus, maximè vrbis imperium obtinere, in qua scilicet talis sit. Quòd si consultatiuus habitus est prudentia, & nemo de necessariis, iisque quæ fieri non possunt, consultat: efficitur, ut qui in habitu prudentiæ cōstitutus est, neque necessaria, neque ea quæ fieri nequeunt habitui suo habeat subiecta. Vbi hæc de prudentia eiusque operatione dixit, necessariaque, & quæ fieri nequeunt ab ea exclusit: diuersam esse à scientia prudentiam colligit, in hunc modum.

Quapropter si modo scientia est cum demonstratione: & eorum quorum principia possunt aliter se habere, nulla est demonstratio: omnia enim possunt etiam aliter se habere: de necessariis autem nō licet consultare: prudentia neque scientia neque ars esse vllō modo poterit.

Prudentiæ & scientiæ inter se differentiā conditionali ratione vsus ostendit. tria enim assumpta in hac ratiocinatione connexa inter se sunt: vnum, scientiam cum demonstratione esse: alterū, eorum non esse demonstrationem, quorum principia se habere aliter possunt: tertium, nullam de necessariis esse posse consultationem: ad quorum duo, id est, primum & tertium comprobanda, quoniam superius satis fuerunt demonstrata, nullam aliam assumptionem aut rationem affert: sed secundum duntaxat, atque id pressè admodum confirmat, cum inquit: [OMNIA enim possunt etiam aliter se habere]: quod sanè propositum ex secundæ sumptionis opposito sequi videtur. secunda enim sumptio ita ait, quorum principia possunt aliter se habere, eorum nō est demonstratio, id est, quarum quæstionum principia esse aliter possunt, earum non est demonstratio: quippe cum omnium demonstrationum propositiones esse necessariae debeant. huius igitur oppositum erit. quorum principia esse aliter possunt, eorum est demonstratio: & ex hoc consequitur, omnia ergo possunt etiam aliter se habere: quod ad ostendendam absurditatem subiunctum est. si enim ex principiis quæ aliter esse possunt, fieri demonstrationes concederemus, omnia euenire aliter possent: & quod esset necessarium inueniretur nihil. Possumus tamen alio etiam modo hoc interpretari

pretari, ut de iis quæ ex principiis huiusmodi colliguntur, ac conficiuntur, dictum esse intelligamus: ut sensus talis sit. propterea eorum quorum principia esse aliter possunt, non est demonstratio, quia omnes quæ ex principiis huiusmodi colliguntur cōclusiones, possunt etiam aliter se habere: at ea quæ ita fit, non est demonstratio: sed oportet, ut quæ demonstratiuè conclusa fuerint, aliter se habere nullo modo possint.

Scientia quidem, propterea quia id quod in actionem venit, esse aliter potest: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectiois genus est.

Superius adducta ratione prudentiam à scientia distinxit, non ab arte, cum dixerit, scientiam & ex necessariis ratiocinari, & necessaria colligere: prudentiā verò & ex iis quæ contingunt, & contingentiā: scientiam præterea non esse consultatiuam: quippe cum de iis quæ necessariū est ut sint, vel non sint, circa quæ versatur scientia, consultet nemo: prudentiam verò consultatiuam esse. quia tamen in argumenti cōclusionione artem quoque; scientiæ adiunxit, ac prudentiam ab vtrisque esse diuersam asseruit, propterea hinc causas vtrorunque subnectit, cur prudentia neque, scientia sit, neque; ars. Non enim est scientia, quia actiua est, & circa agenda versatur: omne autem quod agibile est, aliter atque aliter se habere potest: quod verò est scibile, minimè: prudentia igitur non est scientia. sed neque est ars, quia, id quod superius iam dixit, actio & effectio diuersæ inter se specie sunt. Postea verò quàm omnia hæc ita explicauit, prudentiæ definitionem constituit, dum inquit:

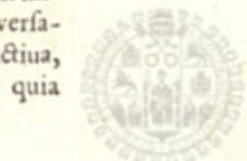
Restat igitur ut prudentia habitus sit vera cum ratione actiuus, circa ea quæ & bona & mala homini sunt.

In hac definitione aduertendum est, tam scientiæ & arti quàm prudentiæ esse commune, ut habitus sit vera cum ratione: omnes enim hic enumerati habitus, vera cum ratione esse dicti sunt. ut autem actiuus habitus sit, proprium esse id quidem prudentiæ, si ad scientiam & artem comparatur: si ad actiuas artes, esse adhuc commune. quod enim additur [CIRCA] ea quæ & bona & mala homini sunt illud sanè proprium re vera prudentiæ est, absoluitque definitionem, efficitque ut cum re definita cōuertatur. prudentia enim sola est, quæ circa ea quæ homini sunt, & bona & mala, versatur: ut bona inueniat atque eligat, quo modoque; ea consequi possit, cōsultet: mala caueat, & euitet: quippe cum vtraque; hæc ad prudentiæ virtutem spectent: ut & subiectarum sibi rerum qualitates inueniat, & de modo cogitet ac consultet, quo & consequi & euitare eas optimè possit.

Nam * effectiois finis diuersum quid ab ea est: actionis verò, non semper. ipsa enim bona actio finis est.

In differentia artis & prudentiæ tradenda, de effectiuis artibus tantum loquutus videtur: dum diceret in eo artem à prudentia distare, quòd ars opus quoddam præter operationem suam effectū haberet, ut ædificatoria ædes, statuaria statuam, & cæteræ effectiuæ sua vnaquæque opera: prudentia verò non ita. Sed quia præter has effectiuas nonnullæ aliæ quoque actiuæ artes reperiuntur, quarum fines non sunt quidem effecta aliqua opera, sed quædam tamen alia præter operationes quæ operationes ipsarum consequuntur, ut militaris victoria, familiaris, & quæstuariæ diuitiæ: & facile fieri poterat, ut vna ex his prudentia esse existimaretur: iccirco hoc subiungit, ut ab actiuis quoque artibus prudentiam esse diuersam ostendat. Vniuscuiusque; enim artis tam effectiuæ quàm actiuæ diuersus ab operatione finis est. effectiuæ siquidem est, ut diximus, effectum opus, ut statua, & domus, atque aliud huiusmodi: actiuæ autem licet effectum aliquid non sit, est tamen etiā ipsius ab operatione quippiam diuersum: militarem enim victoriam, familiarem seu dispensatricem & quæstuariam lucrum & diuitiæ consequuntur. ab his igitur etiam actiuis artibus prudentia in eo differt, quòd quamuis habitus actiuus sit, finem tamen nullum alium habet nisi bene agere. gloria enim & laudes quæ ex bonis actionibus sequi plerunque consueuerunt, fines prudentiæ nullo modo sunt existimandi: alioqui prudens non prudens esset, sed gloriosus: quippe qui non finē habitus sui, quæ est bona actio, sectaretur: sed quæreret aliis placere, gloriamque & honorem apud alios sibi aucupari. Cuiusmodi rerum ille, qui verè est prudens in actionibus suis nullam curam habet, sed id tantum studet, ut eas rectè exequatur, rectèque agat. Ideo, inquit, effectiois finem diuersum quid ab ea esse: actionis verò non semper. omnis enim effectio opus quoddam effectū necessario habet, quod præter effectioem ipsam, quæ artificis effectiuus est operatio, existit. At non omnis actio alium præter actionem finem habet, sed illæ tantum quæ artes actiuæ appellantur. nā prudentia sibi ipsam bonam actionem, nullumque alium præter ipsam finem proponit. si autem prudentiam hic quæ inter intellectiuas virtutes connumeratur, actiuam appellauimus, nihil mirum esse debet: cum etiam intellectus ipse ob id actiuus nominetur, quòd circa agendas res versatur. Est igitur intellectiua prudentia, quia in mente & cogitatione est, ex eaque procedit: actiua, quia

* τοῦ ἵστος

quia in actione ipsa versatur atque operatur.

Propterea Periclem atque huiusmodi viros prudentes esse existimamus, quia & quæ sibi & quæ aliis hominibus sunt bona, possunt contemplari. eos autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt.

Quia in definitione prudentiæ dixerat, actiuum habitum eam esse circa ea quæ & bona & mala homini essent: id nunc communi hominum opinione comprobatur. nam quia circa talia, inquit, versatur prudentia, propterea Periclem & similes, prudentes esse existimamus: cum enim sint homines, contemplari ea possunt quæ & sibi & aliis hominibus bona sunt. tales autem esse putamus, eos qui rei familiaris, & ciuilis idonei administratores sunt. nam familiares dispensatores ciuili-
modi sunt, & quæ & sibi & cohabitantibus sunt bona & mala, considerare possunt: ciuiles item, quæ sibi & ciuibus suis vel nocent vel conferunt: ita ut bona eligant, mala effugiant & euent. familiae tamen præsidēs in minoribus rebus: ciuiles in maioribus habitum suum exercent, unde etiam sunt præstantiores. Hinc fit, ut quando sapientes Deum prudentem appellant, quasi ab illis ad familiam & ciuitatem administrandam idoneis viris ad exemplar illud quod cum ratione & ordine & concentu vniuersam creationē gubernat ac seruat, prudentiæ nomen transferant. oportet enim eos qui rectè administrare & familiarem & ciuilem rem volunt, summa attentione & diligentia diuinum illud exemplar imitari: ut bene ac feliciter se gerentes tam se quam totas familias, & ciuitates conseruent, & ad omnium auctorem Deum reducant.

Inde etiam est quod temperantiam σωφροσύνη appellamus, ut pote prudentiam conseruantē. talem enim existimationem conseruat: quippe cum iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causa triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: sed eas tantum quæ ad agendas res spectant.

Prudentiam esse habitum qui circa ea versatur, quæ bona vel mala homini sunt, hic etiā temperantiæ nomine confirmatur. temperantia enim σωφροσύνη græcè dicta est, ab eo quod σωφρονισμός, id est, prudentiam conseruat. Vbi verò temperantiæ nominis etymologiam explicauit, prudentiæ nomen in existimationē quæ generalior prudentia est, transfert: opinio enim & scientia & prudentia in existimationem tanquā genus reducuntur: inquitque temperantiam talem solummodo existimationem seruare, quæ circa ea quæ homini bona vel mala sunt, versatur, non omnem absolutè: hoc quod, à cōtrario demonstrat, id est, ab intemperantia, quæ iucundi & molesti dominatio est. nō enim ea omnem existimationem corrumpit: hoc est, cum voluptas & dolor in aliquo dominatur, opinionem eius de triangulo nullo modo corrumpit, aut peruertit: ut cum verum sit eū habere tres angulos duobus rectis æquales, non ita esse existimet, sed vel tribus rectis posse cōstare, vel aliquo alio modo, quo triangulum duos tantummodo rectos habere negari queat. voluptas enim & molestia quæ sensu percipiuntur, circa quas temperantia versatur, nullam cum huiusmodi contemplationibus, atque existimationibus cōmunitatem habent, sed existimationes tantum illæ quæ ad agenda spectant, ab huiusmodi doloribus & voluptatibus corrumpuntur. Agenda autem ea sunt quæ agendo & tractando vel bene nos gerimus, vel malè: bene, cum prudentia seruat, id est, cum temperanter agimus: malè, cum non seruat, id est, cum intemperanter nos gerimus. seruat enim prudentia, cum neque illecebris & iucunditate voluptatis, neque doloris asperitate ratio vincitur: corrumpitur autem, ac perit, cum ratio irrationalibus facultatibus ita succumbit accedit, ut voluptatem ob ocium & relaxationem sequatur, dolorem contra ob laborem & afflictationē fugiat: id quod in plerisque hominibus videre licet, qui voluptate illecti turpiter viuere eligunt: dolore verò deterriti bene atque honestè vitam traducere euitant ac fugiunt. Verum hæc inquit Aristoteles videri posset recti & prudentiæ operationem in sola temperantia constituere. iucundum enim & molestum soli temperantiæ subiici videntur: quibus cum dominatur ratio, virtus hæc relucet: cum obtemperat & cedit, incontinentia & intemperantia inhonesti habitus ac turpes in animis nostris coalescunt. sed si hoc ita est, & sola temperantia prudentiā conseruat, ubi fortitudinem & iustitiā collocabimus? vel enim aliquis alius habitus erit exco-
gitandus, qui circa prudentiam versans in exequutionem harum duarum virtutum nos deducat: vel omnes temperantiæ nomine appellabuntur: neque erunt tres, sicut in superioribus libris traditum est, actiuæ virtutes, fortitudo, iustitia, temperantia: sed vna tantum, quæ principatum omnium obtineat. quid igitur ad hæc dicendum est? Primum, virtutes omnes inter se esse affines, tantaque inter se similitudine connexas, ut mutuo sese constituent, atque introducant: nihilque mirum esse
debeat,

debeat, si id quod de vna dictum est, cæteris etiam conueniat. Deinde multiplicia esse iucunda, & molesta asserimus: neque omnia, cum de vnaquaque sigillatim loquimur, omnibus esse subiecta: sed cum absolutè atque vniuersaliter dolor & voluptas sumitur, tum omnibus conuenire. unde etiam sicut dictum est, vniuersaliter Aristoteles superius de his ita est loquutus, ob voluptatem, inquit, praua eligere, ob dolorem ab honestis abstinere cōsueuimus. Plato item in legibus, inquit, vnumquemque nostrum sui iuris esse statuamus, habereque duos eadem in re consultores aduersarios & amentes, quos voluptatem & dolorem appellamus: quasi voluptas & dolor affectus quidam communes sint, qui in omni actione consequi soleant: amentes quidem, eò quod rationis sunt expertes: cōsultores verò, quia in omni actione altera, ut praua eligat, alter ut honestis absteat, quasi suggerere homini, ac consulere videtur. Præterea tertio etiam modo occurrere huic dubitationi possumus, si dicamus Aristotelem hic non de speciali temperantia intellexisse, sed de ea quæ communiter de omnibus virtutibus dicitur. temperantia siquidem quæ species virtutum est, utpote vna duntaxat ex actiuis, non circa omnem absolutè molestiam & voluptatem versatur, sed circa eas tantummodo quæ gustatu & tactu percipiuntur. alij verò dolores, aliæque voluptates in quibus fortitudo conspicitur. licet enim formidabilia, & fiduciam afferentia subiecta tibi habeat fortitudo, dolores tamen & voluptates etiam ipsa sequitur. confidimus enim, cum inuenturos nos iucunda speramus: timentus contra, cum molesta aliqua futura nobis suspicamus. sed neque in ipsa iustitia exercenda abest dolor & voluptas. qui enim iniuste agit in distributionibus & commerciis, ut voluptate afficiatur, doloremque euitet: ne auferatur sibi id quod habet, atque vsurpat, summum studium adhibet: iustus autem sola iusta actione sibi tanquam sine proposita omnes huiusmodi & dolores & voluptates contemnit, solamque ipsam iustitiam amplectitur. Quicumque igitur in omnibus absolutè voluptatibus & doloribus partis illius animæ quæ ratione est prædita, præsidetiam ac dominationē ita seruat, ut à nulla voluptate, nulloque dolore superetur: is absoluta ac simplici ratione temperans seu frugalis posset appellari, id est, σωφρων: quippe qui saluam habeat prudentiam, ad frugemque omnium virtutum peruenit. Speciali verò appellatione temperans ille est, qui voluptatibus & molestiis quæ gustu & tactu percipiuntur, nullo modo succumbit: sed ita ratione cupiditatum & libidinum ignobilitatem refrænat ac subigit, ut animi sui nobilitatem contaminare atque obscurare nunquam possint. Aristoteles igitur hic non de speciali intellexisse censendus est, sed de generali temperantia seu frugalitate, quæ communis est, atque omnes virtutes in se complectitur. Neque verò temperantia solummodo & communi & propria significatione accipitur: sed in reliquis etiā virtutibus idem fieri consuevit. Nam iustitia quoque propriè dicitur, quæ & in contractibus & in distributionibus versatur: dicitur etiam communiter non tam ab ipso Aristotele, quam ab aliis quoque sapientibus, ea quæ efficit, ut instituta ac iura omnia & naturalia & ciuilia in omnibus virtutibus conseruentur. Moderari enim ita omnes animæ partes, ut proprio munere vnaquæque optimè fungatur, ut ratio affectibus dominetur, propriamque ita nobilitatem retineat, iracundia rationi, ut principi ac reginæ obtemperet, cupiditas eidem suadenti ac præcipienti subiecta sit: illud verò generalis iustitiæ proprium esse merito existimandum est. qui autem talem habitum consequutus fuerit, exactè atque optimè iura etiam ciuilia seruabit, atque exequetur. Iam verò fortitudinem sicut propriè, ita communiter quoque appellari quis nesciat? nam cum aut aduersus omnes affectus fortiter resistimus, & contra omnes eorum impetus, atque insultus inconuenientes animæ oculos, intentosque habemus: aut necessariorum rerum inopiam pro nihilo ducimus, ut nihil noui aut inopinati contingere in vita nobis posse existimemus: quo modo id altitudinis animi ac fortitudinis maximè proprium esse non debet? Inde est, ut puto, quod se mutuo consequi virtutes dicuntur. Rectè igitur hic Aristoteles communiore significato temperantiam ac frugalitatem sumit, seruarique prudentiam dicit: eò quod ea moderatione sua vnamquamque animæ partem in naturali sua constitutione temperat ac conseruat. Id quod etiam inde manifestum est, quod cum dixisset voluptatem & dolorem non omnem existimationem peruertere, sed eas tantum quæ ad agendas res spectant, vniuersaliter loquutus est: agenda enim res non temperantiæ specialis tantummodo sunt, sed ad omnem virtutem actiuam communiter referuntur.

Principia enim agendarum rerum sunt id cuius causa res aguntur. illi autem qui aut voluptate aut dolore corruptus est, principium statim non apparebit, neque eius causa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere: vitium enim eiusmodi est, ut principium corrumpat. Quam ob rem necesse est prudentiam habitum esse cum ratione vera actiuum circa ea quæ humana bona sunt.

f. j. Quoniam

* ἀπὸ τῆς λέξεως ἀσκαρδία -
μυκτὶ τῷ
τῆς ψυχῆς
ἤματι.

Quonam modo temperantia seu frugalitas quæ circa dolores & voluptates versatur, prudentiam in animo nostro conseruet, ostendit: principiaq; agendarum rerum esse finales causas, inquit, in quas scilicet spectantes, quasque ut expetendas prius nobis proponentes, actiones ipsas aggredimur. Agendas autem res seu agibiles, quæ $\pi\epsilon\alpha\kappa\tau\acute{\alpha}$ Græci vocant, res ipsas appellat, quas in actionibus operari rectè consueuimus. quarū singulæ ob finem aliquè fiunt, qui vel absolute bonus sit, vel esse videatur. Ille igitur qui rationem quasi animæ oculum à voluptatis & doloris perturbatione corruptam habet, in agendis rebus cæcutit: & principium, id est, finalem causam statim non videt, sed mora aliqua & meditatione ipsi est opus ut à perturbatione resipiscat, in certamq; boni cognitionem sine vlllo errore perueniat. impedimento enim ei est perturbatio affectuum, quæ tardum ac segenem cum ad boni inuestigationem reddit, atq; ita facit, ut in appetendo errans aliud pro alio concupiscat, peiusq; semper ac deterius eligat. Vbi verò, inquit [NEQVE] eius causa, aut ob id omnia eligi atq; agi oportere [subintelligendum idem verbū est, id est, non apparebit. qui enim voluptate vel dolore corruptam mentem habet, ei neq; principium, id est, finalis causa, neque illud apparet, eius finis causa, atq; ob id eligi omnia atq; agi oportere, ut re vera bonū finem cōsequamur. vitium enim eiusmodi est, ut finem ipsum corrumpat, id est, occultet ac celet: dum affectuum perturbatione quasi profundis quibusdā tenebris bonū ipsum ita * obscurat ac tegit, ut ne esse quidē videatur. Posteaq; hæc dixit Aristoteles, hancq; ab etymologia temperantiæ seu frugalitatis argumentationem cōstituit: definitionem prudentiæ rursus quasi conclusionē subiungit: quasi ex hæc necessariò cōsequatur, prudentiam esse habitū cum ratione vera actiuū circa ea quæ homini bona sunt. cum ratione quidem, quia omnes hominis actiones sunt cum ratione, quippe quæ in homine insita non possit omnibus eius actionibus non adesse. immo ratio ipsa est quæ agit: siquidem etiā homo, quatenus habet rationē, homo est. affectus enim cum brutis habemus cōmunes. sed tamen quando seruatur prudentia (quod fit cum temperas & frugi est is qui agit) vera etiā ipsa ratio est: utpote quæ de fine rectè iudicet, quādo nō seruatur, falsa euadit: errans enim quod bonū non est, quasi bonū sit, eligit. Idcirco posteaq; dixit [cum ratione] subiūxit etiā [vera] eò qd ex errore ratio falsa efficiatur. habitū autē actiuū postremo posuit ob electionem, quæ, ut fieri actio possit, opus omnino est. si enim ratio sine electione verū cōsideret, nō actiuā, sed cōtemplatiua tantūmodo erit.

Iam verò artis est virtus, prudentiæ autem minimè.

Alteram rationem affert, quæ ab arte prudentiam esse diuersam ostendit. Quod enim hic, inquit, eam vim habet, ac si diceret. Prudentia est virtus, ars virtus non est: prudentia igitur non est ars. inde autem cōstat & artem non esse virtutem, & prudentiam esse virtutem: quòd artis est virtus, prudentiæ autem minimè. virtus autem artis & artificis est artificiosè & rectè circa opera propria & actiones versari. fieri enim potest, ut erret artifex, vel ob incuriam & negligentiam, vel ob earum rerum imperfectionem circa quas versatur: at prudentis quatenus est prudens, esse error non potest: ac propterea neque vitium: quare neque virtus. Prudentiæ igitur virtus non est, sed ipsa est virtus. fieri autem nullo modo potest, ut virtus virtutis reperiatur, sicut neque motionis motio, neque generationis generatio: alioqui in infinitum esset progrediendum.

Atque in arte quidem qui sponte peccat, magis eligendus est: minus, qui in prudentia idem facit: sicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem, sed virtutem quandam esse manifestum est.

Idem hic probat, diuersas scilicet genere inter se prudentiā & artem esse: ita ut prudentia virtus sit, ars minimè. si autem genere sunt diuersæ, specie quoq; differant, necesse est. Ratio autem ad hunc modum progreditur: in arte si quis sponte peccet, eligendus magis eo est, qui inuitus peccat. verbi causa si pictor, vel statuarius, vel ædificator in propria arte sponte peccet, & inartificiosè vel prauè opus suum efficiat, dum aut negligenter & sine vlllo studio, aut mercede etiam aliaq; huiusmodi re inductus id pertractat: is sanè magis est eligendus, quàm ille qui ob imperitiam artis sine suo inuitus frustratur. nemo enim erit si optio detur, ut vtrum velit eligat, eumq; ad opus aliquod efficiendum adhibeat: qui perito imperitū anteponat: sed artificiosum & peritum vnusquisq; potius eligit. conabitur tamen postea benè artifice ipso uti: ac quatenus fieri poterit suadebit, atque hortabitur, ut rectè ille arte sua vtens opus perfectè absoluat. atq; in arte quidem hoc modo res se habet. in prudentia verò non ita. Nam cum prudens sponte mentitur, alterum ex duobus facit: vel ad contrarium finem tendens loco boni malum eligit: vel modo quo bonū consequi poterat relicto, ad malum ducentem viam sequitur: atq; vtroque modo improbus, prauusque consultor est: ac propterea non eligendus, sed vitandus & fugiendus. Hoc autem in omnibus virtutibus euenit. Quare prudentia cum id quod proprium virtutum est, habeat, virtus est: ars verò quæ virtutū proprietate

prietate caret, non est virtus. Cum verò, inquit, minus esse eligendum eum, qui in prudentia spē peccat, * vel [MINVS] pro [MINIME] & [NEQVAQVAM] sumit, sicut in explanatione modo à nobis declaratū est: vel pro [MINVS] & [RARIVS] accipiendum est: eò quòd interdum incidere potest, ut prudens etiā si sponte peccet, repudiandus non sit. exempli causa, si alienigena aliquis ab externis captiuus factus, deinde nomen apud ipsos prudentis consequutus in bello cōtra suam patriam dux ab iisdem constituatur, summamque rerum suscipiat: is sanè laude dignior, magisque eligendus videbitur, si sponte ea consilia inerat, quibus clades suis, victoria patriæ cōparetur: quàm si salutis & gloriæ eorum quibus imperat, neglecta patria consuluerit.

Cum autem duæ sint animæ partes, quæ rationis capaces sunt: prudentia alterius virtus esse videretur, id est, opinatiuæ. nā circa id quod aliter se habere potest, & opinio & prudentia versatur.

Quid sit prudentia, quidque ab arte & scientia differat, satis demonstratum est. quia verò diuersæ animæ partes seu facultates sunt, in quanam earū prudentia existat, nunc tradit. Rationalem igitur facultatem in duas partes diuidit, cogitatiuam & opinatiuam. nam intellectus supra animā est. licet enim intellectualem etiam animā vocet, intellectumq; in ea esse dicat: non substantialem tamen eum intelligit, sed acquisititium, qui ut habitus, sicut superius dictum est, comparari solet: vnde etiam quia & acquiri extrinsecus, & amitti potest, inter veridicos habitus cōnumeratus fuit. quando enim pura & libera anima ab affectibus est: ad intellectum propè accedit, eiusq; propinquitate illustratur, atque inde eam vim accipit, ut intellectualem modo operari possit, id est simplici apprehensione rerum naturam percipiat: non repente quidem & simul omnia, ut qui proprie intellectus dicitur: sed sigillatim cuncta comprehendens, dum intellectum ipsum circumit, ex aliisq; quæ ab ipso intelliguntur, ad alia transitum facit. Ostendit itaque in opinatiua animæ parte prudentiam existere, eò quòd vtræque tam opinio quàm prudentia circa ea versentur, quæ esse aliter possunt, illa, ut animæ pars: hæc, ut habitus. Nam cum anima sua opinandi facultate circa ea versetur, quæ esse aliter possunt, circa eaque operando aliquandiu immoretur: fit, ut multa ex earum rerum consuetudine peritia contracta in habitum prudentiæ veniat, quòd ea quæ agit, contingenter exequatur. quocirca non semper propositum finem cōsequitur, sed eo quandoque etiam frustratur. satis enim est facultatibus atq; habitibus animæ qui circa ea versantur, quæ esse aliter possunt, si plerunque ad finem propositum perueniant. nam animæ pars scientifica quia in necessariis munus suum exercet, propterea etiam necessarios fines habet ac certos.

Adde quòd neq; habitus est duntaxat cum ratione. cuius rei indicium est, quòd eiusmodi habitus esse obliuio potest: prudentiæ non potest.

Quia subiecta scientiæ & prudentiæ adeò inter se distabant, ut satis habituum etiam ipsorum ostendere diuersitatem possent: idcirco superius scientiæ & prudentiæ discrepantiā breuibus persequutus est. Cum autem ars & prudentia circa eas res vtræque versentur, quæ esse aliter possunt, cognatioque hæc subiectarum rerum efficiat, ut discerni habituum ipsorum diuersitas difficulter queat: propterea opus fuit, ut plures rationes afferret, quibus ab arte prudentiam distingueret ac separaret. vnde & ante prudentiæ definitionem multas vtræque dissimilitudines posuit: & nunc etiam post definitionem nonnulla adiungit, quæ ad eandem rem faciunt. commune enim, inquit, vtrisque illud est, quòd sunt habitus cum ratione. sed prudentia non id tantum habet, sed est insuper circa humana bona actiuā: id quod solius prudentiæ proprium est. quæ ex re aliud differentiæ ipsarum argumentum consequitur: quòd artis obliuio in anima obrepit interdum, prudentiæ minimè. hoc autem propterea euenit, quia ex arte non semper operamur, ex prudentia semper operari necesse est. quæ enim prudentiæ sunt subiecta, semper homini exposita atque obuia occurrunt: ut oporteat eum semper consilio idoneo uti ad ipsa adipiscenda: quippe cum nullum tempus, nullus locus, nulla actio, nullus denique affectus reperiatur, quo ex virtute viuere natura hominis nō debeat. Extra tempus autem aut locum, aut actionem, aut affectum esse nemo potest, dum viuunt: in quibus omnibus prudentiā opus est, quæ quia semper operatur, admittere obliuionem non valet. in arte autem non est ita. sæpe enim euenit, ut artifex artis suæ operatione aliquandiu inermis, vel penitus, vel aliqua ex parte ipsius obliuiscatur.

De intellectu.

Cap.

VI.

Quoniam verò scientia de vniuersalibus ac necessariis existimatio est: rerum autē demonstrabilium, scientiæq; omnia principia sunt: cum ratione enim est scientia: efficitur, ut principij rei scibilis neque

f.ij.

scientia,

scientia, neq; ars, neq; prudentia esse possit. Quod enim est scibile, demonstrabile est: hæ autē circa ea versantur, quæ esse aliter possunt. Sed neq; verò sapientia horū est: sapientis enim est, de nonnullis habere demonstrationē.

Posteaquam Aristoteles de tribus veridicis habitibus, arte scilicet, scientia, & prudentia satis docuit: nunc de reliquis duobus, id est, sapientia & intellectu differere incipit: initiumq; à scientificis principiis sumit, ut ex his propositorum habituum notionem nobis declarat. enunciata enim illa quæ principia scientiarum sunt, ἀξιώματα à Græcis appellata, quasi dixeris auctoramenta, sunt extrema quædam vestigia intellectus, atque, ut ita dicam, * resonantia: quippe cum circa hæc anima nostra intellectuali modo operetur, id est, ad imitationē illius qui propriè intellectus & est, & dicitur, simplici apprehensione ea percipiat, sineq; vlla ratiocinatione comprehendat. Scientiam autem de vniuersalibus esse, inde perspicuum est: sensus circa singula versatur, estq; in subiecto cōmuni sensorio, instrumentisq; vtitur quibus accommodatē ad vnamquamque rem sensibus expositam operationē suam exercet. Scientia verò cogitationis est habitus: at cogitatio, id est, δίστασις diuersa longè à sensu est. si itaq; sensus circa singula versatur, scientia circa singula minimè versabitur: si nō circa singula, ergo circa vniuersalia. omnis enim res vel vt vniuersalis, vel vt singularis sumitur: neq; præter hos duos vllus alius tertius modus est, quo considerari res possunt. nam etiam quando de iis quæ sola sunt & vnica, inquit scientia, verbi causa de sole & luna, an deficient, aut propter quid deficient: non quasi de vna quadam re demonstrationes facit, sed ita perinde ac si innumerabiles lunæ, ac soles reperirentur. dictum præterea ab ipso Aristotele etiā superius hoc est, scientiam videlicet de necessariis esse. Principia autem esse demonstrabilia, id est, eorū quæ per demonstrationem concluduntur, ac conficiuntur, omnisque scientiæ, neq; id obscurum est. omnis enim doctrina ac disciplina quæ cogitatione percipitur, ex præcedente sit cognitione, vt ipse etiā posteriorum resolutiorum libros exorsus affirmat. sunt autem principia termini & propositiones, quæ * dignitates appellantur. Quod verò, inquit [c v m ratione enim est sciētia] iccirco subiungit, vt cuiuslibet scientiæ esse principium confirmet: quippe cum principia ea sint, quæ causas eorum quæ demonstrantur, suppeditant: quæ quidem causæ nihil aliud sunt, quàm rationes. Cum autem, inquit [demonstrabilia] & deinde subiungit [scientiæque omnis] vel idem per vtrumque intelligit, eò quod demonstrabilia percipiuntur cognitione scientifica, quæ cum ratione & causâ rei cōprehensio est: vel demonstrabilia, cōclusionē collectas ipsas res appellat, scientiā verò totā ratiocinationis totius pertractationē: quippe cum & eorum quæ demonstrantur, & scientiæ principia sint: eorum quæ demonstrantur sanè, quia cogitationem firmant, ac sistunt: scientiæ, quia ipsa ad confirmationem eorum quæ demonstrantur, principiis vtitur. Postea infert principij rei scibilis neq; scientiam, neque artem, neque prudentiam esse posse, quæ scilicet circa huius perceptionem versetur. inde causam subdit cur id fiat: ostenditque neque scientiam eius esse, eò quod sciētia scibilis rei scientia sit, scibile autem sit demonstrabile: at principium minimè demonstrabile sit, sed demonstratiuum: quippe quod vt demonstratio constituatur, ipsum causam afferat. Neque artem item, neque prudentiam principij esse hoc modo probat: illæ circa ea versantur quæ aliter atque aliter possunt sese habere principium verò scientiæ necessarium est. vbi autem nullam ex his tribus principiorum scientiæ esse perceptiuam declarauit: postremo, neque sapientia horum est, inquit. nam demonstratio non prorsus aliena à sapiente est: sed interdum fit, vt sapiens quoque ea vtatur. at si, id est, sequitur vt principia demonstrationum antiquiora ipsa sapientis operatione sint: alioquin ad demonstranda nonnulla ab ipso minimè adhiberentur.

Si igitur ea quibus verum, & nunquam falsum dicimus circa ea quæ vel possunt, vel non possunt aliter euenire, sunt scientia & sapientia & prudentia, & intellectus: ex tribus autē horum esse nihil potest, tria dico prudentiam sapientiam & scientiam: restat intellectum esse principiorum.

Proposuerat Aristoteles in his de intellectu & sapientia dicere, qui ex quinque veridicis habitibus explicandi restabant: nam de tribus reliquis scientia, arte, & prudentia satis quantū ad præsentem tractationem attinet, dictum iam est. principia igitur scientiarum in medium assumpsit, vt inde occasionem notitiæ intellectus ipsius explicandæ caperet. ostendit enim principiorum scientiæ neque scientiam vllam esse, quæ ipsa, quatenus scientia est, comprehenderet: neq; artem, neque prudentiam: deniq; neq; sapientiam. quoniā verò quinque habitus omnes sunt, quibus verum dicimus, nulloq; ex horum quatuor principiorum cognitio nobis comparatur: restat intellectum esse eum, quo in principiorū sciētia cognitionem venimus: huncq; à cæteris veridicis habitibus in eo distare,

distare, quod nullus ex aliis nisi solus hic sciētiarum principia pro subiecto habet. nam qui essentia intellectus est, cum omnia quæ in cognitionem cadunt, in sese habeat, simpliciq; apprehensione ac repente facta percipiat, nunquam ab ipsis * exturbatur, atque excidit: hic verò qui in nobis est, qui habitu tantum est intellectus, solas à principio cōmunes notiones proprias operationes, atque intellectiones habet, quæ eius qui est propriè intellectus, quasi extremæ resonantiæ ac vestigia sunt. vnde cum ab effectuum turbatione & confusione liber ab annexis sibi facultatibus sese sustulerit, suiq; iuris iam effectus propriam perfectionem receperit: tunc vnamquamq; intelligibilem rem simplici * appulsione cōprehendere etiam ipse potest: non repente tamen atque in æternitate, vt ille qui propriè est intellectus, sed sigillatim, & in tempore, ab alio in aliud transiens, sicut dictum est. oportet enim animam ex affinitate quā habet cum intellectu, intellectuale aliquid in sese habere, eiusq; quod supra naturā suam est, participem esse: vt rerum productiones à prima causâ cōnexa quadam serie progrediantur. nam semper id quod inferius est, cum superiori connectitur, quandamq; cum eo similitudinem contrahit. sicut post rationalem animam videre est non statim naturam & corpus subsequi: sed medias quasdam alias vitas intercedere, quas perfectiones atque actus, id est, ἐντελεχείας etiam ipsas esse affirmant: quæ tamen separari à corporibus nequeant, sed & cæcis illorum temperaturis existant, & simul cum illorum dissolutione intereant, atque euanescant. quæ sanè quoniam imaginem quandam rationalis animæ referunt, ab eaq; sibi accommodatam illustrationem cōsequuntur, cognitione quæ sensu & imaginatione fit, præditæ sunt. Quocirca nemo ab anima tantum profectum requirat, vt in perfectā intellectus operationē possit peruenire: ne in substantiam quoq; eius immutari eam concedendum sit. donec enim substantia animæ seruetur, fieri nullo modo potest, vt in eam operationum præstantiam ascendat, quæ superiori nature adæquetur: ne cogamur postea fateri causatam à substantia operationem, superioris ac præstantioris cognitionis quàm substantiæ conueniat, causam extitisse, quod à ratione prorsus esse alienum nemini dubiū est. siquidem est naturā ita cōparatum, vt vnaquæq; res modum eum proficiendi ac mensurā habeat, quæ substantiæ suæ sit consentanea. Cæterum inquisitione dignū illud videtur, quo modo hic rationem cōcludens, reliquosq; habitus præter intellectum à principiorū perceptione sciungens, tres tantum prudentiam, scientiam, & sapientiam cōnumerarit: de arte verò nullam mentionem fecerit. an fortasse dicendum est id eum fecisse, propterea quod tam prudentia, quàm ars circa eiusdem generis res versatur, eas scilicet quæ alio atq; alio modo euenire possunt. de arte igitur tacuit, eò quod simul cum prudentia intelligatur. Sed qua de causa artem & prudentiam inter veridicos habitus reponit? scientia enim, & sapientia, & intellectus cū subiectas sibi res necessarias habeant, necessariò verū dicunt: ars verò & prudentia quo modo esse veridicæ possunt, cum circa ea versentur quæ aliter, atque aliter sese habent, atque iccirco sine suo frustrentur interdum, atque à vero excidant? nam alioqui subiecta necessaria etiam ipsas habere concedendum esset, quod absurdum est. Quæstio hæc & obiecta superius fuit, & quodam conuenienti modo etiam soluta: nunc autem repetita hic est, vt alteram solutionem nanciscatur: quæ erit huiusmodi. verum dicere his quoque vt plurimum competit: cum eorum quæ vt plurimum fiunt, omnis ars, omnisque prudentia similiter sit. quare ob id veridicæ etiam ipsæ dicendæ sunt, quia plerunque verum dicunt: neque enim ex æquo verum & falsum, neque rarius verum, sed plerunque obtinet: quod autem plerunque fit, superare id quod rarius euenit, merito debet: merito igitur inter veridicos habitus etiam ipsæ fuerunt numeratæ.

De sapientia.

Cap. VII.

Sapientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiam sapientem marmorarium, Polycle- tum statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hinc sapientiæ nomine quàm artis ipsius virtutem significantes.

Cum de tribus veridicis habitibus scientia, arte, & prudentia docuisset, velletque ad reliquos explicandos sapientiā & intellectum descendere, considerationem quandam de sciētia principiis in mediū protulit: quæsiuitq; ad quemnam ex quinque habitibus principiorū inuentio ac cognitio pertineret: quam vbi ex inductione ostendit, nulli ex reliquis quatuor esse accommodatam: intellectui tantummodo ascripsit: eò quod ipse esset qui ex sese principia & pareret, & scientiis suppeditaret. satis enim in præsentia esse existimauit de intellectu hæc dicere: nam cætera si de eo perfectius agere voluisset: diligentiorē multo atq; exquisitorē tractationē requirebāt. Quæ autē hic de intellectu, inquit, obscurā quandā eius notitiā solūmodo nobis ostendunt, atq; indicant: quæ scilicet ex operatione quadā intelligitur, qua cōmunes notiones percipit, quæ ἀξιώματα. i. dignitates s. iij. appellant.

appellant. circa hæc enim intellectus noster versans intellectualem quandam operationem præfert, dum simplici ea apprehensione, id est, medio, ac ratiocinatione vacante cognoscit: quippe quæ ad ea quæ intelliguntur, percipienda media definitione minimè indigeat. Vbi hoc declarauit Aristoteles, ad sapientiam explicandam postea transit: ac primùm communi de ea hominum opinione sumpta, sapientiam, inquit, de artibus quoque dici solere, ita vt eius nomen absolutissimis artificibus aliquando attribuamus: vnde Phidiam sapientem marmorarium, & lapicidam dicimus. Phidias enim cum esset lapicida, aptè marmoribus rerum naturas imitabatur: atque in eis quàm exactissimè fieri pro materia poterat, animalium, plantarum, aliarumque rerum omnium formas exculpebat. Polycleus item statuarius sapiens nominabatur: quia scilicet etiam ipse in statuis è metallo effingendis erat peritissimus, quatenus subiecta materia capiebat. Deinde differentiam subiungit, quæ sapientia hæc quæ in artibus est, ab ea distat, quæ vere sapientia dicitur: in artibus inquit sapientiam nihil aliud esse, quàm artium ipsarum virtutem. nulla enim alia de causa in illis sapiens quispiam appellatur, nisi quòd in propria arte eam quam cuique subiecta materia suscipere potest, perfectionem absoluit. estque quidam sapiens, utpote in tali re, tali que materia perfectionem eatenus allequutus, quatenus materię ipsius natura postulabat. atque hæc sapientia virtus est vnicuique arti accommodata, quæ vnamquamque prout singulis cõuenit, absoluit, ac perficit: hæcque ea est, de qua superius dicebamus, cum differentia artis & prudentiæ ab Aristotele tradebatur. artis enim esse virtutem, prudentiæ non esse ostendit: quippe quæ ipsamet virtus sit, neque admittere aliunde virtutem possit.

Cæterum esse alios quosdã omnino, nõ ex parte sapiētes existimamus, neq; alia aliqua in re sapiētes: quẽadmodum inquit Homerus in Margite: Is nec fossor erat, nec erat robustus arator, Aut alia re aliqua sapiens. sic numina diuum Concessere.

Aliam esse, inquit, sapientiam omnino & non ex parte, id est, non in hac, aut illa materia particulariter, sed omnino, atque vniuersaliter. id quod communi etiam opinione confirmat, cum, inquit [εσσε alios quosdam omnino non ex parte sapientes existimamus]. aduerte autem quo modo [ομνιν ο] & [αλτα aliqua in re] hic dictum sit. nam sicut substantia ipsa omnino atque absolutè est: reliqua verò quæ vel in substantia, vel circa substantiam sunt, non esse absolutè & simpliciter, sed esse aliquid dicuntur, ipsius scilicet substantiæ aliquid, verbi causa substantiæ vel quantitas, vel qualitas, vel respectus, vel positio: vt sedere, & stare, & iacere: item vel esse in loco, vel in tempore, vel aliquid aliud ex nouem prædicationibus esse dicuntur: sic etiam vnaquæque ars cum subiectam habeat substantiam, & vel in ea vel circa eam operetur aliquid, illud quod operatur quodque vel in substantia, vel circa substantiam efficit, tantummodo cognoscit, ac percipit: id autem est forma ea quam in propria artis materia artifex ponit, atque absoluit: quæ sanè nihil aliud est, quàm accidens: ac propterea nõ absolutè atque omnino est, sed est aliquid: virtusque eius ac perfectio non sapientia absolutè, sed quædam sapientia appellatur. Sapientia verò absolutè ac simpliciter, quæ circa eorum quæ sunt, id est, substantiarum cognitionem versatur, non quod est aliquid, sed quod absolutè est, hoc est, non accidens, sed substantiam cognoscit. Quemadmodum igitur in generationibus facimus, cum accidentis generationem non absolutè ac simpliciter generationem, sed quandam generationem dicimus: substantiæ verò, generationem omnino, non quandam generationem appellamus, propterea quòd ea est omnino, ac re vera generatio, sicut etiã Aristoteles ipse nobis tradidit, eodem modo quoque cognitionem & sapiētiã, cum est accidentium, cognitionem quandam, & sapiētiã quandam dicimus: quique ea est sapiens, in aliquo sapientem, ac quandam sapientem vocamus. at qui circa substantiam atque ea quæ per se substantiã cõsequuntur, sapiens est, sapientem omnino ac simpliciter nuncupamus: omnium autem in sapientia præstantissimum, eum qui circa principales substantias versatur: præstantissimamque, sapiētiã scientiam eius appellamus, quæ theologia, id est, diuina est. Nam substantia ex Platonicorum sententia est triplex, naturalis, disciplinaria, & diuina. quauis enim Aristoteles de disciplinã seu mathematicam circa ea * quæ per abstractionem sunt, versari asserat, id tamẽ Platonicè hac de re opinantibus non placet: propterea quòd ea quæ ex abstractione sunt, sensui expositis ac naturalibus sint inferiora ac deteriora, eò quòd ex ipsis originem habeant, postque ipsa subsistant. absurdumque esse inquit, si dicamus animam, quæ natura ipsa & singularibus, naturalibusque rebus multo est præstantior, habere quidem in se rationes subsistentes, non tamen eas ante sensibilia rationali, atque animali quodam modo insitas habere, ita vt materialibus sensibilibusque ac singularibus potiores, ac natura priores antiquioresque sint. licet à principio ignoracione ex generationis vinculo contracta sensu, à materiaque abstractis speciebus ac rationibus vt cogatur, quo qui in ipsa sunt cognitionis

cognitionis igniculi incendantur: qui quidem ex propria natura ab opifice inditi generationis perturbationibus obscurati ita latent, vt nisi adhibita purgatio sit, apparere nullo modo possint: perinde atque ignis cinere opertus, qui primum vbi discussus cinis est, apparet atque extat: deinde si materiam attigerit, in flammam ingentem sæpenumero incendi consueuit. Est igitur absolutè sapiens is quem diximus: quem diuersum esse ab eo qui quodam modo est sapiens, Homeri Margitis testimonio comprobatur: id autem Poëmatis nomen est, cuius meminit nõ solum ipse Aristoteles in primo Poëtices libro, sed etiam Archilochus, & Cratinus: in epigrammatibus item Callimachus: Homeri que esse opus testantur. Homerus enim hic de eo sapiente intelligit, qui omnino est & propriè sapiens. & non quodam modo, aut aliqua in re, vt illi qui in artibus excellunt. potest siquidem & fossor in ipso fodiendi opere optimè se gerere, atque in eo sapiēs appellari: arator item in arando similiter: atque alia in re: sed vnusquisque tamen ex his quodam tenus, quodamque in re est sapiēs. qui verò omnino ac propriè sapiens dicitur, longè ab his diuersus est. posteaquam hæc dixit Aristoteles, concludit rationem, ac subiungit in hunc modum:

Quapropter exactissimam scientiarum esse sapiētiã manifestum est. sapiētiã igitur nõ solum ea quæ ex principiis sunt cognoscere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportet.

Sed vnde hanc conclusionem collegit? ex eo videlicet, quòd is qui in vnaquaque arte absolutus est, sapiens in ea esse dicitur. nam similiter quoque ille in vniuersali cognitione erit sapiens, qui in vniuersali sapientia est absolutus: ea autem non solum eorum quæ ex principiis demonstrantur, sed principiorum quoque ipsorum cognitio est: quippe quæ etiam circa ipsa verum dicat. quid est autem circa principia verum dicere, nisi habere rationes quibus ipsa etiam comprobentur? sunt enim nonnulla principia, quæ licet probatione aliqua indigeant, non necessariò tamen ab iis qui in vnaquaque scientia periti sunt, ratione vlla comprobantur, sed perinde ac concessa sumuntur: exque illis ita sumptis quæ ad vnamquamque scientiã spectant, demonstrari consueuerunt. at sapiens cum reliquis omnibus cognitione antecellat, singulisque absolutior, ac perfectior sit, horum etiam principiorum si aliquo modo opus est, rationes assignat. Scientiarum enim principia triplicia sunt: nonnulla enim auctoramenta seu dignitates, alia supposita seu suppositiōnes, quædam postulata appellantur. Auctoramenta quidem, quæ ἀξιώματα à Græcis dicuntur, ea sunt, quæ etiam apud discipulum ex se auctoritatem, & fidem consequuntur, neque vlla extrinsecus, nisi sola in verbis explicatione aliqua adhibita, certa ac nota omnibus sunt. vt illud, quæ eidem sunt æqualia, inter se quoque æqualia esse necesse est. Cum verò non certam habet notionem auditor, sed statuit tamen ac concedit ita esse: id suppositum dicitur. circulum enim tale esse figuram ex communi notione absque disciplina non habemus, sed vbi audimus tamen, sine demonstratione concedere consueuimus. Postulatum autem vocatur, cum & ignotum est, quod dicitur: & id sine concessione vlla audientis ita quali ab eo petiuerimus, ac postulauerimus, sumere solemus: vt, omnes rectos angulos æquales inter se esse. declarant autem non inesse supposita in animo discipulorum illi qui de aliquo huiusmodi tractare studuerunt: vt Ptolemæus, cum definitionem corporis rectè se habere ostendit. Posito enim puncto eum in tres partes fluere posse demonstrat, longitudinem, latitudinem, & profunditatem. atque ita quia ex eodem puncto plures quàm has tres excogitare fluxiones non licet, fieri non posse, inquit, vt plures etiam quàm tres distantia ac dimensiones existant: atque hoc modo perfectam esse corporis definitionem asserit, quæ corpus habere tres distantias, seu dimensiones cõstituit. Possumus igitur vel sic intelligere de eo qui omnino sit sapiens, vt diximus, vel hoc altero modo. Prima philosophia, quæ eadem theologia est, ars artium, & scientia scientiarum appellatur: atque id propterea, quia artes & scientias sola ipsa constituit, dum earum principia quæ demonstrationem non admittunt, quando opus est, declarat atque explicat: atque ita efficit, vt illæ ex iis quæ ipsa suppeditant, proprios consequi fines possint. Exempli causa in fabrilis & ædificatoria arte perpendicularum est, & rubrica, & rectangulum trigonum, quod alphadium à Græcis (à literæ A similitudine) amussis à Latinis nominatur, ac perpendicularo quidem vtitur ædificator: idque tantum de eo cognoscit, certumque apud sese habet, ad recta erigenda ædificia id instrumentum perquam esse accommodatum: quæ autem causa sit: cur funiculus annexum plumbum demittens ad dirigendos parietes conducatur, illud quatenus scilicet artifex eiusmodi est, ignorat. sed sapiens huiusce rei causa reddita cur perpendiculari ea vis sit, principium ædificatrici artis constituit: atque ob id vt ars ipsa quoque constituitur, est auctor. nam quia plumbum è funiculo dependens graue corpus est, grauius autem corpora ad vniuersi centrum tendunt ac feruntur: efficitur, vt funiculus quoque cui annexum plumbum est, ad rectos angulos deferatur. atque ita fit, vt ædificatoria funiculi directionem sequuta rectos parietes extruat.

f. iiii. De

* κατ' ἀφαι
ρεσιμ.

* ἀξιώματα
ἐπιθεσιμ
ἀιτήματα.

De rubrica item rationem refert sapiens. nam cum ab vtrisque ligni extremis capitibus recta porrecta fuerit, est in causa vt detractis superuacuis partibus quæ obliquitatem faciebant, lignum dirigatur: rectæ siquidem lineæ id acceptum referri debet, cuius applicatione directio illa effecta est. simili modo quoque amussis columnis in altum erectis apposita in causa est, vt recta colloca-
 tione constituantur: propterea quod recta linea ad rectum angulum efficiendum ad perpendiculum ducitur. atque ita fit, vt sapientia cum rationes & regulas vnicuique arti exhibeat, vt ipsæ quoque artes sint, causa extiterit. Idem in scientiis videre licet. Geometra enim vbi puncti, lineæ, superfici-
 eici, corporis definitiones admisit, nihil amplius de ipsis inquit: sed ipsis quasi principiis vsus, re-
 liqua postea demonstrat. tres siquidem distantias, seu dimensiones sumit, longitudinem, latitudinē,
 & profunditatem, ex quibus corpus: duas item longitudinem & latitudinem, ex quibus superficies
 constituitur: tum vnam tantummodo longitudinē scilicet latitudinē carentem quæ est linea, cuius
 terminus ab vtraque parte punctus est, qui indiuisibilis esse definitur. Sapiens verò primū eo quo
 superius ostendimus modo tria tantum esse interualla, tresue dimensiones demonstrat, perfectamque
 eam esse magnitudinem, quæ tres huiusmodi dimensiones seu distantias admittit: deinde euidens
 pronunciatū in hunc modū sumit. quod terminat aliquid, eo quod terminatur, simplicius est: atque
 iccirco fit, vt omne quod terminat, ab eo quod terminatur vna dimensione deficiat. qui enim fieri
 potest, vt terminus vel rei terminatæ sit in dimensione æqualis, vel plures re terminata dimensio-
 nes habeat? atque ita demonstrat, superficiē quia corporis terminus est, vna ab eo dimensio defice-
 re: vt quoniā corpus in tres porrigitur distantias, superficies duabus tantum longitudine & latitu-
 dine constituatur. simili modo lineam propterea quod superficiem terminat, ab ea vna dimensio-
 ne deficere: vt vno tantum interuallo præditam euadere eam necesse sit. at punctum cum lineæ
 terminus sit, quæ in vnam tantum dimensionē porrigitur, omni prorsus carere interuallo, omni-
 que distantia. atque ad hunc modum omnes magnitudinum punctique definitiones, recte sese habere
 ostendit. Sicut igitur in his principia haberi à sapientia conspiciuntur: ita in reliquis quoque &
 artibus & scientiis si quis diligenter consideret, principiorum inuentricem esse sapientiam repe-
 riet. iccirco non aliqua in re sapiens, sed omnino atque vniuersaliter sapiens appellatur primus
 philosophus, qui theologus, id est, diuinorum indagator idem est: propterea quod cæteris omni-
 bus artificibus & scientibus qui in aliquo sapientes singuli sunt, est in causa vt sapientes & sint, &
 dicantur. Cum autem, inquit Aristoteles, sapientem non solum ea quæ ex principiis sunt, cogno-
 scere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportere, id ante dictorum conclusionem sub-
 iungit: qua efficitur, vt cum sapientia habitus sit, & eius operatio, & quid inter eam & scientiam
 intersit, nobis innotescat. scientia siquidem circa ea tantum quæ ex principiis colliguntur, verita-
 tem exercet, cum ad inuestigandas inueniendasque res sibi subiectas, principiis ipsis vtatur: de
 principiis verò quatenus est scientia, inquirere nihil potest. at sapientia etiam de principiis verum
 dicit, cum ipsa in eo quod antecellit scientiæ, confirmet ac probet.

Quare sapientia erit intellectus & scientia: ac quasi habens caput scientia rerum præstantissimarum.

Hoc auctarium quasi quoddam est, quod ex conclusione superiore consequitur: quo sapien-
 tiam esse habitum ex intellectu & scientia compositum manifestat. nam cum intellectus princi-
 piorum veritatis cognitionem habeat: scientia verò ex principiis ab intellectu acceptis proprias
 suas quaestiones demonstrat. sapientia quæ & principia vt intellectus, & quæ ex principiis colliguntur,
 vt scientia, cognoscit, merito simul erit & intellectus & scientia. atque iccirco in scientiis
 capitū vicem obtinebit, quia rerum præstantissimarum scientia est. præstantissima siquidem sunt
 principia: si enim sunt causa eorum quæ concluduntur in scientiis, quo modo præstantiora atque
 honoratiora illis esse non debent? principia igitur sunt capita eorum quæ in scientiis consideran-
 tur. sapientia verò quæ scientiis principia suppeditat, merito scientiarum etiam ipsa caput dicitur.
 Tametsi hoc quod inquit sapientiam esse caput habentem scientiā, intelligi quoque alio modo
 potest, scientiæ enim quia ex sese non habent principia, sed à sapientia accipiunt, propterea deca-
 pitata seu capite carentes iure appellari possent: sapientia autem cum integra sit ac perfecta, ha-
 beatque ex se principia, iccirco capitata scientia dicitur, quasi habens caput, quæ principia ipsa
 sunt. Sed non ab re, vt puto, erit, si quaeramus, cur habitus veridici quatuor tantum non fuerint
 connumerati, sed intellectus quinto loco adiunctus sit: nam cum sapientia intellectus sit & scientia,
 qui tantummodo sciens est, à sapientia integritate & perfectione in eo deficit, quod habet quidem
 ab intellectu accepta principia, sed veritate tamen circa ea non assequitur: qui verò ulterius pro-
 gressus in sapientiam deuenit, etiam intellectū iam habet, vt circa principia verum dicere quoque
 ipse possit. Qui igitur fit, vt qui in sapientia intellectus continetur, separatim quasi diuersus ab ea
 sit,

fit, fuerit connumeratus? an fortasse quia cum sapientia ex intellectu & scientia composita sit, prius
 oportuit ea quæ tanquam partes eius sunt, existere, deinde ita ex vtrisque ipsis eam constitui: atque
 magis, quod separari vtraque à se mutuo possunt: vt simpliciter ac per se esse prius videantur, dein
 de coniungi, ac sapientiam absoluere. fieri enim potest vt aliquis intellectualis euadat, adeo vt cir-
 ca principia verum dicat, non tamen sit sciens: quippe cum ea quæ ex principiis demonstrantur,
 nondum cognoscat: ac propterea neque sapiens sit, eo quod altera ex sapientia partibus sit destitu-
 tus. simili modo sciens esse quispiam absque intellectu potest, donec veritatem circa principia
 nondum assequutus est. Qui autem vtrasque veritates est complexus, & principiorum scilicet, &
 eorum quæ ex principiis colliguntur: is simul & intellectualis est, vt pote theologus, & sciens, quip-
 pe qui ea quæ ex principiis consequuntur, ex principiis cognoscat. Quare necesse est, vt vnusquis
 que ex veridicis habitibus separatim sibi accommodatam rationem admittat. Videndum tamen
 est, nunquid diuina, & quæ supra generationem sunt, præstantissima ac preciosissima appellet: cir-
 ca quæ præcipuum primæ philosophiæ studium versatur: quæ etiam principia omnium sunt, quæ
 in generationem cadunt: & verè sunt, soloque intellectu percipiuntur: ac propterea præstantissima,
 atque honoratissima habentur: à quibus philosophia & intellectus hominum operatio, veritatem
 circa scientiarum principia accipit: atque incensum inde lumen præuium ad cognitionem habet,
 dum in principiorum perceptione animæ oculus à deo illustratur, vt medio carente vnione
 terminorum inspiciat, ex quibus medio carentes propositiones componuntur. Verum autem dice-
 re circa principia quasi proprium sapientiæ posuit, non quod scientiæ quæ à sapientia eadem acci-
 piunt, circa ea vera non dicant, sed quia sapientia cum veritatem circa principia primum compræ-
 hendat, ipsa est quæ scientiis eandem postea suppeditat.

**Absurdum enim est, si quis scientiam civilem, aut prudentiam honestis-
 simam esse existimat: nisi scilicet homo sit optimus omnium quæ in mundo sunt.**

Hactenus differentiam, qua distat sapientia à scientia, exposuit: nunc quomodo eadem à pru-
 dentia distinguatur, ostendit. connectit autem orationem* [enim] coniunctione, pro (autem) sum-
 pra, id quod alibi etiam facere aliquando consuevit. sumit autem civilem & scientiam, eo quod ad
 ostendendam prudentiæ & sapientiæ diuersitatem plurimum faciant. absurdum enim est, si civile
 facultatem esse scientiam dicamus: quod consequi apud eum necesse est, qui prudentiam esse sapien-
 tiam asserat. nam cum sapientia ex intellectu & scientia constituatur, prudentia verò civilis sit: qui
 prudentiam esse sapientiam inquit, in eam necessitatem incidit, vt scientiam civilem esse fateri e-
 tiam cogatur. id autem absurdum est: propterea quod scientia circa necessaria, civilis circa ea quæ
 contingunt, versatur: vt fieri non possit, vt quæ inter se adeo in subiectis dissident, conuenire ac cō-
 iungi simul queant. prudentia igitur sapientia non est. Studio quidem digna, atque honesta pru-
 dentia est, non tamen præcipua, ac maximè, vt sapientia. id quod ex eo declarat, quod cum prudē-
 tia circa ea versetur quæ homini conferunt: si homo optimum omnium esset, quæ in mundo sunt,
 prudentia quoque esset honestissima omnium, studioque maximè omnium digna: sed hoc non est,
 vt ipse etiam procedendo ostendit: restat igitur vt sapientia prudentia esse nullo pacto possit.

**Nam si salubre & bonum hominibus ac piscibus diuersum est, album
 autè & rectum idem: sapiens quoque idem, prudens diuersum esse omnes
 asseuerarent. id enim singula quod circa seipsum quod bene se habet, consi-
 derat, prudens esse dicerent eique seipsa committerent.**

Alterum argumentum hoc est ad diuersitatem sapientiæ & prudentiæ comprobendam, ex di-
 uerso & eodem sumptum, illius enim quod diuersum atque aliud est, salubre & bonum, eiusdem
 album & rectum quasi exemplum producit. nam diuersi generis animalibus salubre est aliud at-
 que aliud: bonum item simili modo: vt hominibus & piscibus. cibus enim salubris, aut victus, aut
 quippiam huiusmodi hominibus aliud, aliud piscibus est: propterea quod cum constitutio ac tem-
 peratura vtrorunque diuersa sit, diuersa quoque esse ea necesse est, quæ diuersis temperaturis con-
 ducunt. & bonum eodem modo: bonum enim hic intelligit, non quod commune atque absolute,
 sed quod proprium vnicuique bonum est: quippe cum hominibus quatenus homines sunt ac ter-
 restria animalia, bonum sit in terra vitam traducere: piscibus, qui aquatici sunt, contra in aquis: al-
 bum autem & rectum non aliquibus album sit & rectum, aliquibus minimè, sed idem semper sit
 omnibus. Ita quoque sapiens apud omnes idem esse omnes asseuerarent: prudens verò non idem
 apud omnes, sed aliud atque aliud. illud siquidem est prudens, quod considerat & inuenit, necnon
 eligit bonum, quod accommodatum sibi est: & rectè vt consequi id possit, procurat. idque esse pru-
 dens vnumquodque iudicaret: & si committere alicui salutem suam vellet, ei proculdubio sese cre-
 deret,

* τὸ δὲ ἀπὸ
 τῆς αἰτίας

deret, quod sciret bonum proprium & rectè cognoscere, & rectè sibi comparare, vt quemadmodū sibi, ita etiam ipsi salutem optimè procuraret. Atque hæc est tota horum verborum sententia. age verò singula etiā, si alicubi explanatione aliqua opus est, particulatim perpendamus. [N A M si inquit, salubre & bonum hominibus ac piscibus est diuersum &c.] Cum velit ostendere sapientiam apud omnes esse eandem, prudentiam verò diuersam, atque inde sapientiae & prudentiae differentiam manifestare: quò nihil noui hac in re assertum ab eo esse cognoscamus, salubre & bonum assumit, album item & rectum: illa, eò quòd naturam apud diuersos diuersam habent: hæc, quia pro diuersitate naturarum non immutantur, sed semper apud omnes eadem permanent. si igitur in istis, inquit, ita res sese habet, nihil noui suspicari debemus, si sapientia & prudentia eodem modo inter se differunt: ita vt sapientia eadem semper sit, prudentia verò pro vniuscuiusque utilitate & commodo immutetur, ac variet. sapientia enim cum præstantissimarum rerum scientia sit, sicut res sibi subiecte nullam mutationem admittunt, sed stabiles semper sunt, propriaque naturam perpetuò seruant, ita ipsa stabilis semper atque eadem est. Prudentia autem cum utilitatem vniuscuiusque spectet, quæ diuersa apud alios atque alios est: iccirco ipsa quoque apud alios alia & non eadem esse semper conspicitur. Quare sapiens idem esse omnes dicerent, nihilque aliud quàm ea quæ sunt, quatenus sunt, & singulorum principia scire. prudens verò non idem, sed aliud atque aliud pro vtilium ac conferentium varietate. nam licet dum vtile appellamus, quasi vnam quandam rem generatim eodem vocabulo significare videamur, multam tamen in specie vtilium diuersitatem reperimus. Quod autem inquit [id enim singula quod circa seipsum &c.] ita est intelligendum, atque ordinandum. singula enim ex iis quæ sunt, si quid sit prudens, perpendent: illud esse profectò prudens asserent, quod considerat, id est percipit ac cognoscit id quod bene se habet, id est bonum est circa seipsum, & quasi circa se id continet vtilis & commodi cognitione: eique etiam salutem suam curandam committerent. Dixit autem singula neutro genere quasi vltra homines intellectionem protendens, vt irrationalia etiam simul complecteretur. siquidem illa quoque ei, quodcunque inter ipsa prudens esse quispiam diceret, * in tutelam sese comittunt, id sequuntur, ad id tendunt, quasi per id salutem sint consequutura. Inde enim fit, vt inter ipsa feminæ mares sequi, & ex voce eorum, ex motu, ex statu dependere consueuerint.

Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquirunt, quæcūque in vita traducenda prouidendi habere vim quandam videntur.

Prudentiam esse habitum quo vnumquodque quod sibi bonum est considerat, communi opinione confirmat, quantum communior hæc prudentiae ratio est ad omnia pertinens, quæcunque facultate quadam prouidendi esse prædita videntur. vbi cūque enim communem hominum opinionem de re aliqua inuenimus, ea quasi certa ad rerum quæsitaram probationem vt consueuimus. Inquit igitur, adeo prudentiae esse proprium, vt vnumquodque quod sibi bonum est consideret, vt bestias etiam id homines attribuere soleant: bestias enim nonnullas prudentes esse inquirunt, quænam quæcunque in vita traducenda habere prouidendi quandam facultatem videntur. bestias autem appellat absolutè omnia irrationalia animalia: inter quæ nonnulla ea natura esse prædita reperiuntur, vt sibi, salutique suæ prouideant: siue magnitudine & viribus præsent, siue parua, atque imbecillia admodum sint. vrsi enim latibula inueniunt, quo & sese abdere hyemistempore valeant, & cibos recondere: vt si quando ob frigoris intemperiem prodire nequiverint, iis quæ reposuerunt, interim vitam sustentent. comportare autem consueuerunt glandes, mala, nuges, & quicquid eiusmodi esui idoneū est. hyeme enim cū prædari, atque animalia minora capere nō possunt, contenti sunt iis quæ deposuerunt. simili modo apis & formica: illa mel in aluearibus recondit, hæc in subterraneas cauernas fructus congerit, sibi que prouidet, vt quo tempore vagari extrā non licebit, intus præparatum alimentum habeat. Item aranea telas contextit, quibus ad victum sibi comparandum bestiolas irretiat, ac venetur. Dixit autem [videntur] & [prouidendi vim] propterea quòd non propriè ipsis neque ratio inest, neque prouidentia, sed proprietates quasdam veluti extremas rationis notas, ac resonantias quasdam naturā infitas habent.

Perspicuum autem est ciuilem & sapientiam eandem esse nullo modo posse. nam si eam quæ circa sibiipsis vtilia versatur, sapientiam dicent, multæ erunt sapientiae: non enim vna est quæ omnium animalium bonum consideret, sed singulorum diuersæ. nisi scilicet vna quoque sit medicina circa omnia quæ sunt.

De eadem re rursus inquit, non solum prudentiam à sapientia, sed ipsam quoque in vniuersum ciuilem

ciuilem facultatem à sapientia distinguens. est enim prudens etiam ciuis qui suas ipsius utilitates tanquam homo inquirat: prudens item ciuis est, hoc est ciuitati præsidens, qui illa constituit & sancit, quæ publicè ciuitati conducunt. nam si sapientiam dicent esse ciuilem facultatem, eò quòd ea quæ sunt publicè ciuitati vtilia, considerat, multæ erunt sapientiae: siquidem singulæ animalium naturæ pro sua quæque proprietate peculiaria quædam commoda habent. proprium enim bonum secundum naturam vnicuique est. sicut etiam medicina pro diuersitate naturarū vniuscuiusque; alia atque alia est. propterea quòd varia est animalium temperatura, atque iccirco varium quoque id est, quod naturæ singulorum conuenit. videtur autem hoc argumentum eandem vim cum superiore habere: nisi quòd illic peculiaribus, & propriè magis de prudentia egit, hinc communius, ita vt ciuilem quoque facultatem complexus sit.

Quòd si hominem cæterorum animalium optimū esse dixerint, id nihil refert: quandoquidē homine alia naturā sunt longè diuiniore: vt ea quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est.

Obiectionem quandam sibi hinc infert. nam cum superius ex eodem & diuerso, sapientiae & prudentiae differentiam ostenderit: sapientiam inquit apud omnes esse eandem, vtilium verò & cōducentium considerationem, quæ prudentia est: non eandem, sed pro vniuscuiusque natura aliam, atque aliam, quemadmodum medicinam: diuersitatemque hanc prudentiae ex animalium diuersitate comprobabit, quæ cum variæ naturæ sint, varias quoque habent pro vniuscuiusque genere sibi accommodatas utilitates: vt habitus quoque qui eas procurant, atque eligunt, esse diuersos in vnaquaque animalium specie necesse sit: quippe cum si naturæ sint diuersæ, & commoda, & qui ea consecantur habitus, differant: postea obiectionem in hunc modum subiungit. sed quispiam forsasse præstantissimum atque optimum cæterorum animalium esse hominem dixerit: atque iccirco habitum quoque, qui hominis utilitati prouidet, aliis esse præstantiorem debere, qui cæterorū animalium commoda persequuntur: atque ita effici, vt prudentia sit sapientia: quippe quæ omnium præstantissima speculetur, id est ea quæ naturæ hominum quæ omnium optima est, conducunt. Cui respondens nihil id referre, inquit: id est, ad demonstrandum diuersas esse inter se sapientiam & prudentiam minimè esse accommodatum. licet enim illis animalibus sit potior homo, quæ cōmuni cognitione exposita sunt: sunt alia tamen in rerum natura, quæ naturam habent homine longè diuiniorem ac Platonici quidem Heroas intelligerent, dæmonas, aliasque huiusmodi naturas, quin etiam cælestia corpora supra humanam cōditionem esse: sed Aristoteles hic sola ea assumit, quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus cōstitutus est: ea autem sunt cælestia corpora. vnicuique enim ex his Græci sicut animam, & rationem, & intellectum, ita prudentiam attribuunt: atque inde eius quod bonum singulis est, cognitionem, eiusque appetitionem, & prouidentiam, & studium ad id adipiscendum: id quod prudentiae proprium est: ita vt alia præter hominum prudentiam hæc longè diuiniore, ac præstantior reperiatur. Id autem dici de sapientia minimè potest: quia cum sapientia scientia & intellectus rerum naturæ præstantissimarum sit, eadem est apud omnes, in quibus est. & si enim aliquantulum immutatur, dum augetur quodam modo, vel minuitur: eadem tamen naturā est: non secus atque album cum intenditur, ac remittitur. at prudentia, quia vniuscuiusque bonum quod considerare pollicetur, aliud atque aliud est, ipsa quoque alia atque alia euasit. id autem in sapientia non fit. res enim naturā præstantissimæ, quæ cognitioni ipsius subiiciuntur, eadem apud omnes sunt: tametsi magis vel minus cognoscuntur. pro diuersitate habituum, vel etiam naturarum illorum qui ipsas cognoscunt. Quòd autem corporum quæ orbiculariter feruntur, prudentia potior sit, & prouidentia, & demum bonum quodlibet quod in ipsis est, præstantius sit his quæ in hominibus conspiciuntur, ex corporea substantia alibi demonstrat, ab iis quæ manifestiora nobis sunt, progrediendo. diuiniissima enim eorum corpora appellat, generationeque omni & corruptione superiora: atque ipse perspicuum esse ostendit, ea tum animata esse, tum rationali anima & intellectu & prudentia prædita: atque id præstantiori modo, quàm humanæ naturæ conueniat: eò quòd absurdum futurum sit, si præstantiora corpora inferioribus esse inferiora cogamur fateri: id quod fiet, si anima carere ea dixerimus. quod enim anima caret animato deterius atque inferius esse, nemini dubium est. alia quoque multa his longè plura afferre solent ij, qui cælestia corpora, eorumque vires commendant, nostrisque esse longè præstantiora opinantur: de quibus considerare nunc superuacuum existimo.

Constat igitur ex iis quæ dicta sunt, sapientiam esse rerum præstantissimarum naturā scientiam & intellectum.

Superius ostendit intellectū qui in nobis est, diuersum à scientia & prudentia esse, ex eo quòd neutra

* τὸ τὸ ἐξου-
τα ἰδιότη-
τες.

neutra harum principiorum habet cognitionem, ille verò habet: deinde de sapientia agere aggressus, eandem quoque à scientia quidem & prudentia discrepare declarauit, simul tamen & principiorum esse percepticem, & eorum, quæ ex principiis demonstrantur. nunc autem ex iis quæ superius dixit, ipsius colligit definitionem: ex illis inquit esse manifestum, sapientiam esse rerum naturâ præstantissimarum & scientiam & intellectum: quatenus scilicet de principiis verum dicit, intellectum: quatenus ea scit, quæ ex principiis colliguntur, scientiam. ut autem ipsam supra eam quæ communiter scientia vocatur, extollat, addit rerum naturâ præstantissimarum, vel principia præstantissima ac preciosissima appellans, præ iis videlicet quæ ex ipsis demonstrantur: quibus tamen ut sint, quam ut cognoscantur, in causa sunt: vel diuina ipsa hoc nomine significans: quippe quæ & incorporea sint, & materia careant, ex seseque subsistant, nihilque quod potestate sit, in se habeat, sed actus planè sint. semper enim sunt, nunquamque ex eo statu in quo sunt, in alterum immutantur: id quod in vno quoque horum quæ generationi sunt obnoxia, fieri quotidie videmus. nam quæ generationi & corruptioni subiacent, cum semper potestatem sibi annexâ habeant, nunquam possunt consistere: sed continuo fluxu tantisper feruntur, quoad postremo è priore statu penitus exturbata in alterum transeant. atque hoc merito materiæ euenit, quæ quia pura potentia est, nunquam ea forma quam adipiscitur, est contenta: sed alteram semper appetit. si enim in aliqua certa resisteret, ac firmaretur, cum sit profus potentia, nullumque actum in se habeat, proprietatem suam minimè seruaret. Diuina autè res cū sint profus actus, atque iccirco à materia penitus absolute, nunquam in aliud ab eo quod sunt, immutari queunt. In quibus* versans sapientia, merito & intellectuali modo operas, intelligibilium, quatenus cadere in cognitionem hominis potest, perceptionem acquirit: scientia, quia etiam medio vtentem cognitionem comparat, efficitque, ut quado opus fuerit, rerum harum naturas ratiocinando percipiamus.

Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiusmodi homines cum ignorare ea quæ sibi vtilia sunt, viderint, non prudentes, sed sapientes esse dicunt: ac superuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere ipsos asserunt, sed inutilia tamen: propterea quòd non humana bona inquirunt. prudentia autem circa humana bona versatur, atque ea quæ in consultationem cadunt.

Rursus sapientiam à prudentia esse diuersam quadam alia communi opinione confirmat, quam homines de viris iis habent, qui consensu omnium sapientes fuerunt existimati: cuiusmodi est Anaxagoras & Thales. Ecce enim hi sapientes dicuntur, sed non prudentes: propterea quòd ignorat ea quæ sibi conducant. nam cum in cognitione eorum quæ hominum vitam excedunt, occupati fuerint: commoda vitæ & utilitates neglexerunt. Hi enim, inquit, *superuacua, & admiranda, & difficilia & diuina cognoscere dicuntur. superuacua, quia præter ea sunt, quæ presenti vitæ conferunt: admiranda, quia communem hominum cognitionem excedunt: difficilia, propterea quòd labore multo ac studio opus est, antequam ad ea percipienda attingere quispiam possit: diuina autem quæ *δαιμόνια* græce inquit, iccirco quia animum à corpore cui naturâ addictus est, meditatione alienantes, in eorum cognitionem venire cōsueuerunt: atque ita supra hominem elati quasi genii seu dæmonibus similes videntur euasisse. hæc autem sunt naturalia, & disciplinaria seu mathematica, & in primis theologica: quæ sanè à sapientibus cognoscuntur, & humanæ vitæ inutilia sunt: nam qui ea sectantur sapientes, non quærunt bona humana, sed quæ sunt supra hominem: quæ autem sunt supra hominem, ad prudentiam de qua hic est sermo, minimè pertinent: hæc siquidem circa humana bona versatur, quæ etiam in consultationem veniunt, cum aliter atque aliter contingere, & euadere in vtramque partem queant. Sciendum tamè est reperiri sæpenumero apud veteres nomen prudentiæ pro qualibet cognitione sumptum, etiam ea quæ rerum naturâ præstantissimarum sit: quippe cum Deo quoque eam attribuât. Quemadmodum Plutarchus Chæroneus, cum in hunc modum inquit: non enim argento aut auro beatum numen est, neque tonitruis & fulguribus est munitum, & potens, sed scientia, & prudentia: cætera enim omnia quibus indigent homines cum exhibeat Deus, intellectum & prudentiam quæ propria ipsius sunt, quibusque vtitur, non exhibet. neque enim hic Plutarchus de eo habitu intelligit, qui de iis quæ homini vtilia sunt, rectè consultat: sed de singulari ac simplici rerum cognitione: qua prima ipsa causa omnia etiam antequam fiant, cognoscit ac percipit.

Prudentis enim id maximè opus esse dicimus, ut rectè consultet: de illis autem

autem consultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de iis quorum finis aliquis non est, atque is eiusmodi, ut agendam bonum sit.

Idem ostendere vult, sapientiam, scilicet cum prudentia non esse eandem. superius enim ex subiectis vtrisque rebus hoc declarauit. nam cū diuersæ sint res, circa quas sapientia & prudentia versantur, diuersos etiam inter se esse habitus ipsos necesse est: ut in geometria & arithmetica videre licet. cum enim numerus diuersus à magnitudine sit, diuersæ etiam ipsæ inter se artes necessario sunt: siquidem altera circa numeros, altera circa magnitudines munus suum exercet. nam si illæ scientiæ quæ licet circa idem genus versentur, idem tamen alio, atque alio modo considerant, diuersæ inter se sunt: multo magis eas diuersas esse inter se existimandum est, quæ diuersa absolute habent subiecta. hoc autem quod dico, tum ex arithmetica & musica, tum ex geometria & astronomia patere poterit. arithmetica enim & musica circa numeros vtræque versantur: illa tamen in se ipsos considerat: musica, tantummodo quatenus se mutuo respiciunt. quis enim sit par numerus, quis impar: quis item pariter impar, quis impariter par: quin etiam quis primus & in compositus, quis secundus & compositus, atque huiusmodi, numerorum per se consideratio est, quæ ad arithmeticam spectat. quæ autem sit consonantia quæ per quatuor voces fit, quæ per quinque, quæ item per omnes, quas *διὰ τεσσάρων*, *διὰ πέντε*, & *διὰ πᾶσων* vocant: numerorum alia contemplatio est: quatenus, scilicet inter se habet proportionem, siue sesquiterciam, siue sesquialteram, siue duplam. hæc igitur duæ artes quauis idem subiectum habeant, qui numerus est, sunt tamè inter se propterea diuersæ, quia altera numerum per se, altera quatenus ad alium spectat, speculari consuevit. eodem modo quoque geometria & astronomia circa idem genus vtræque, quæ est quantitas, negotium habent: quia tamen altera in statu, altera in motu eandem considerat, propterea diuersæ inter se artes euaserunt. Superius igitur sapientiam & prudentiam inter se differre hoc modo demonstrauit. nunc ex vtrisque, id est subiecto & operatione discrepantiam earum manifestat. consultatio enim prudentis operatio est. posse autem & non posse aliter sese habere ex iis sumuntur, quæ subiecta habitibus sunt. colligere autem rationem in hunc modum possumus. Prudentis maximè opus esse dicimus rectè consultare: sapiens quatenus sapiens est, non consultat: sapiens igitur quatenus sapiens est, non est prudens: vel econtrario. prudens igitur quatenus est prudens, sapiens non est: vtrumque enim ex iisdem assumptis colligi in secunda figura potest. sapientem verò non consultare, ita probat: sapiens circa ea versatur, quæ euenire aliter nequeunt: at de iis quæ euenire aliter nequeunt, consultat nemo: sapiens igitur non consultat. quod verò inquit [neque de iis quorum finis aliquis non est, atque is eiusmodi ut agendum bonum sit], alterius rationis propositio est: addendaque est altera, ut integra ratiocinatio efficiatur, in hunc modum: circa quæ versatur sapiens, eorum finis agendum bonum non est: eorum autem vniuscuiusque quæ prudens considerat, finis agendum bonum est: restat igitur ut sapiens esse prudens non possit: quatenus videlicet sapiens est. nam fieri quidè potest, ut idem homo vtrisque habitibus præditus sit: atque ita ex alio tamen, atque alio habitu sit & sapiens & prudens. non enim quia in vno & eodem vtrique hi habitus reperiuntur, propterea vnum esse tantummodo eum censendum est: quemadmodum neque geometriam, & arithmeticam, licet in vno simul esse possint, vnam tamen & eandem esse scientiam affirmamus: nisi scilicet ex accidenti. Agendum bonum dixit, propterea quòd sapienti quoque contemplationis & studij finis quidam est, alioqui frustra omnis in inquirenda veritate susciperetur labor: sed is tamen contemplatio ipsa, rerumque ipsarum cognitio ac perceptio est, non agendum bonum. agendum siquidem bonum est, quod actione comparatur. ab actione autem, diuersa contemplatio est.

Bonus autem consultor absolute ille est, qui quod optimum homini ex agendis rebus est, *coniectura assequi ratiocinando potest.

Cum prudentis proprium esse dixerit bene consultare, prudentiamque ipsam circa ea versari, quæ euenire aliter possunt: atque iccirco à sapientia esse diuersam, eò quòd illa necessaria duntaxat considerat, atque ea quæ cadere in consultationem nequeunt: consentaneè nunc quid sit bonus consultor, definit: inquitque eum esse, eius quod optimum homini est ex agendis rebus, coniectatorem idoneum ratiocinando: in qua quidem definitione, coniectatorem idoneum, seu qui coniectura assequi potest, ut genus, reliqua ut differentias posuit. ac genus quidem prudentiam tam ab intellectu, quam à sapientia, & scientia statim distinguit: quippe cum coniectare nihil aliud sit, quàm meditari, & considerare, & ratiocinari, quo modo proposita res rectè possit agi, atque administrari: quorum nihil tribus illis habitibus congruit. illi enim circa necessaria versantur, coniectura verò circa ea, quæ aliter atque aliter euenire possunt. [Quod optimum homini est] ut differentia posita in definitione ab artium effectis, prudentis prudentiæque finem seiungit. sunt enim bona etiam

* διαλαμ-
βάνετα.

* σπιρίτα.

* σοχασινός
πρὸς πρῶτον
πρῶτον.

etiam illa quidem, quæ à bonis artibus efficiuntur, utpote vtilia & comoda homini, quemadmodum est sedes, mensa, indumentum, atque huiusmodi reliqua: sed nihil tamen ex ipsis optimū est: nisi solum id quod ad prudentiam spectat, affectus in homine rationi ita subiicere, ut ipsa princeps ac domina irrationalis partis reddatur. nam agenda bona ea dicuntur, quæ actione perficiuntur: cuiusmodi est fortiter in bello se gerere, cupiditatū oppugnationi resistere, temperanter agere, ac similia: quorum sanè omnium optimū ac præstantissimū illud est, cum eo prouehitur aliquis, ut in impatibilitatem, affectuumque omnium sublationem deueniat: & licet naturā vincens corpori sit, extra ipsum tamen proposito ac meditatione excedat. [Ratiocinando] autem definitioni postremo adiunxit, eò quod ratiocinandi vis pars ea animæ est, quæ agendis rebus præsidet: atque ut hac quoque particula prudentiam à tribus illis, quos modo diximus, veridicis habitibus distinguat: quippe cum in illis non actius intellectus, quæ est ratiocinandi facultas, sed contemplatiuus operetur. Rectè igitur tum boni consultatoris habitus, tum ipse bonus consultator definitur, si ita diceremus: esse habitum quidem eū qui ratiocinando idoneus sit ad coniectandū id quod homini ex agendis rebus optimū est: bonum autē consultatorem, qui ipso hoc habitu præditus sit. sed Aristoteles hominē cui inest habitus, loco habitus ipsius definiuit. Quæadmodum enim bona consultatio prudentiæ summa præstantia est: ita bonus consultator prudentium omnium est supremus.

Adde quod neque vniuersalium tantū prudentia est. sed opus est, ut singula etiam cognoscat: est enim actiua. at actio circa particularia versatur.

Alia hæc sapientiæ & prudentiæ differentia est. sapientia enim vniuersalia cognoscit semper: prudentia verò cum circa agendas res versetur, habet quidem regulas vniuersales tam morales quæ ciuiles, secundum quas & vitam traducere priuatim, & publicè ciuilia tractare opus est: sed considerat tamen particularia: in quibus scilicet actiones exercet: quandoquidem omnis actio in particularibus existit. neque tamen in regulis tantummodo est vniuersale & particulare, vniuersale inquam, quod consideratur & dicitur: particulare, quod efficitur atque agitur: sed in rebus quoque ipsis vtraque conspiciuntur. nam bonū vniuersale est, ne cognati inter se dissideant, seditionibusque agitentur: quique hoc & opinatur & dicit, vtrumque vniuersaliter facit. at nō debere hos aduersus illos disensionē moliri, verbi causa vel populum Atheniensem inter se, vel Athenienses aduersus Lacedæmonios, id iam est particulare.

Hinc fit, ut nonnulli etiam nescientes, nonnullis scientibus actuosiores sint: & in reliquis illi qui sunt periti. nam si quis leues quidē carnes cognouerit, faciles concoctu esse, & salubres: quæ tamen leues sint, ignoret: is profecto sanitatem non efficiet: sed ille efficiet magis, qui auium carnes esse leues & salubres sciuerit. prudentia verò actiua est. Quare vel vtraque, vel hæc potius habere oportet.

Idem probat, prudentiam scilicet circa particularia maximè versari, ex causato causam demonstrans. nam quia circa particularia magis est prudentia: iccirco nonnulli nescientes vniuersalia, id quod arti magis est accommodatum, nonnullis qui ea sciunt, magis idonei in actionibus sunt. periti enim, id est qui experientiam sequuntur, ignorant vniuersalia, particularia tractare consueverunt: atque ob id actuosiores, hoc est in actionibus exercendis aptiores sunt. scientes autem vocat eos qui rationem & artem sectantur: eò quod causas eorum quæ fiunt, cognoscant, quas qui experientia tantum nituntur, atque ob id experimentarij appellati, ignorant. rectè verò diximus ex causato causam hic comprobari: nam ut nonnulli nescientes, id est experientia tantum nixi, quibusdā scientibus, qui scilicet vniuersales rationes sine vlla rei peritia callent, ad agendum magis idonei sint, illud in causa est. quod prudentia circa particularia & singula versatur. prius autem posteriori confirmat, quia causatum quàm causa ex iis quæ in particularibus aguntur, nobis notius est, atque euidentius. nam quod ait [& in reliquis illi qui sunt periti] in testimonium, & probationem huius rei positum est: ut scilicet in vniuersum declaret, experientiam in vnaquaque re ad actionem exequendam magis esse necessariam. Subiungit enim non è ciuili, sed è medicina sumptum exemplum, ut non in prudentia duntaxat, quæ ciuilis virtus est, sed in omni quoque actione verum hoc esse cognoscamus. ait enim, si quis cognouerit leues carnes faciles ad concoctionem esse & salubres, quæ nā verò sint leues, nesciat: is sanitatē nō efficiet: eò quod vniuersaliter id nouit. nā cum quales sint leues ignoret, quibus uti debeat ad sanitatē ut leuibibus, ignorat: atque ita vel nullis vescetur carnibus, timēs ne malis atque insalubribus vtatur: vel graues quasi leues & faciles sint, assumet. ille autē qui particularius ab experientia didicit auium carnes esse leues ac salubres, faciet sanitatem. Huiusmodi maior

maior propositio est, ex particularibus cōstans, quod scilicet actionibus particulare quàm vniuersale magis necessarium sit. Deinde minorem infert, prudentiam videlicet actiuam esse, & in actionibus existere, postea conclusionem subiungit, ita tamen ut reuicere rationem veritatis esse videatur: vel vtraque inquires habere oportere eum qui agere vult, & prudentem virum, vniuersale scilicet & particulare, id est rationem & experientiam: vel hanc potius, id est experientiam, quippe quæ particularia cognoscat, actionibusque magis sit accommodata. Sed nihil ab re fortasse erit, si rationes has in figuram syllogisticam resoluamus. Prudentia actiua est, atque in actionibus existit: omnis autem actio in singularibus ac particularibus operari conspicitur: prudentia igitur in particularibus ac singularibus operatur. hoc ita collectum rursus tāquam propositum assumimus. prudentia in particularibus & singularibus operatur: at in omni habitu qui in particularibus & singularibus operatur, experientia ratione vtilior est: vtilior igitur prudentiæ experientia quàm ratio est. Atque hæc vtraque ratiocinationes sunt in tertio modo primæ figuræ conclusæ.

Esset autem quædam etiam hinc architectonica ac princeps.

Quoniam prudentiam dixit rationem esse quæ versaretur circa particularia, atque operationē in actionibus ederet, ratio autem abstracta est à particularibus: iccirco esse inquit, etiam hinc, id est in actionibus architectonicam: ut ostendat scilicet quomodo se habeat ratio & vniuersale ad experientiam & particulare. ratio siquidem & vniuersale cum non habet experientiam adiunctam, architectonice statuit duntaxat, ac præfinit, agere tamen ob imperitiam non potest: cum verò ad eam experientia, vtrumque potest tam definire, quàm agere: estque simul & architectonica & actiua.

De partibus prudentiæ.

Cap. VIII.

Atque est quidem & ciuilis prudentia idem habitus: essentia tamē ipsa eadem non est.

Eadem quidem est ciuilis & prudentia in eo quod vtriusque munus est tam bene consultare, quàm id quod homini optimū est, in agendis rebus ratiocinando coniectare: quia tamen prudentia eius est qui per se est prudens, suaque ipsius comoda coniectat: ciuilis autem ea quæ publicè ciuitati vtilia sunt, considerat: iccirco ratione quadam inter se differunt. prudentia siquidem ciuilis etiam ipsa coniectatrix est, sed eorum, ut dixi, quæ ad publicam vtilitatē spectant: quæ verò non ciuilis, sed moralis est, ea vniuersaliter hominis emolumenta cōsectatur: ut hæc ciuilis, illa ciuilis hominis prudentia sit. nam cuius etiā est vnusquisque, qui in ciuitate degens quæ comoda sibi ipsi sunt, coniectat, atque id studet, ut sibi soli virtutes ciuiles exerceat: dum vel prudentioribus obtemperat, vel discit ipse, rationesque habet eorum quæ agit atque operatur, quæ ad perfectionem humanam eam deducant. ciuilis autem vir est, qui habet quidem quoque ipse artem, quo modo tractare rempublicam oporteat: sed procurat tamen, ut in omnibus quod optimū ciuitati est, efficiatur. sicut ipse etiam in principio huius operis Aristoteles docuit. propterea inquit, non eadem tamen vtriusque essentia est. quorum enim habituum subiectæ res sunt diuersæ, eos habitus inter se quoque esse diuersos necesse est.

Eius autem prudentiæ quæ circa ciuitatem versatur, altera est ut architectonica ac præses, quæ est legislatrix: altera ut particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atque hæc actiua est cōsultatiua. decretum enim utpote extremum agenda res est.

Cum diuiserit prudentiam in specialem & communem, specialemque communi nomine prudentiam, communem ciuilem appellat, eò quod communiter de ciuitatis vtilitate consultet: hæc in vniuersalem & particularem nunc subdiuidit: vniuersalemque architectonicam & legislatricem vocat, particulari autem nomen commune imponit, id est ciuilem propriè nuncupat. nam sicut superius prudentiam quæ rationem absque experientia habebat, architectonicam appellauit, utpote iis qui circa singula agunt, præfidentem, modosque agendi præscribentem: ita hinc legislatricem quæ in vniuersum regulas statuit, secundum quas illi qui ciuiles res administrant, agere debent, architectonicam vocat: eò quod quæ agenda sunt, agentibus præcipit: ipsa verò, quatenus ciuiliusmodi est, actiones nullas tractat. particularem verò communi nomine ciuilem appellat, quæ etiam iudicialis dicitur. quæ commune nomen propriè habet, propterea quod ipsa est quæ propriè ciuitatē administrat, & agit particularia. nam legislatrix ciuilis ea de causa nominatur, quia constitutionis ciuitatis in causa est. communes enim leges habentes homines secundum eas inter se conueniunt & congregantur: atque ita ciues, & ciuiles euadunt. altera autem ciuilis propriè & iudicialia dicitur, quia talis re ipsa & operatione est: tametsi melius est, ut ciuilis quæ iudicialia appelletur: quippe cum

cum non tam iudicia, quā consilia, quā magistratus, quā conciones, cæteraque omnia ciuiliū administrat. est autem hæc actiua consultatiua, eò quòd consultans particularia agit, ad instituta. que leges ac mores reducit. [D E C R E T V M enim, utpote extremum, agenda res est.] quia est id quòd extremum aliquis iudicando vel consultando decreuit, quid in propòsita re videlicet agendum sit, non ut vniuersale, sed ut extremum & particulare. vniuersale siquidem in actionem cadere nullo modo potest.

Itcirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur. hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt.

Ex hoc perspicuum est rectè à nobis dictum esse, eam facultatem quæ ciuiliū propriè dicitur, id est particulare ciuiles res tractare atque agere. ecce enim nunc quoque à philosopho idem dicitur. administrare enim ciuitatem legislatores non dicimus, propterea quòd quatenus sunt legislatores, non agunt, sed regulas tantum quomodo tractanda res publica sit, tradunt: sed soli illi qui agunt, administratores, tractatoresque ciuitatis appellatur. nā si quis & sit legislator & agat, quatenus est legislator, erit architectonicus ac præses ciuiliū administrationis: quatenus verò agit, erit ciuiliū administrator: quippè cum illi quoque manuales artifices sint, qui artes ipsas exercent, non qui quomodo exercendæ sint, præscribunt ac docent. si enim aliquis sit qui & doceat quomodo exercendæ sint artes, & ipsas exerceat: in eo quòd docet, architectus: in eo quòd agit ac tractat particularia, manualis artifex vocabitur.

At verò prudètia etiam maximè ea esse videretur, qua circa seipsum & vnum quispiam vitur: atque hæc communi nomine prudentia appellatur. illarum autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuiliū dicitur: atque huius altera consultatiua, altera iudicialis.

De prudentia diligentius adhuc considerat, de habitibusque ipsi cognatis, id est familiari dispensatione, legislatrice, & ciuili. sunt enim hæc inter se cognatæ omnes, propterea quòd omnes consultatiuæ sunt, circa eaque versantur, quæ homini sunt optima: in eo verò differunt, quòd prudentia esse maximè ea videtur, ut ipse inquit, quæ circa vnum tantum versatur, vniuersæ utilitatè coniectat: vnde etiam commune habet nomen, prudentiaque propriè appellatur. nam reliquæ prudentiæ quidem ob id tantum dicuntur, quia ea considerant, quæ euenire aliter atque aliter possunt, quæque in consultationem cadunt, hominibusque utilia sunt: quia tamen circa diuersa subiecta versantur, non tam à prudentia, quàm inter se quoque diuersæ singulæ euaserunt. ac diuersa pro subiectorum varietate sortitæ sunt nomina. familiaris enim dispensatrix vna ex ipsis dicitur, quia circa familiam resque ad ipsam pertinentes versatur: altera legislatrix, quæ quomodo ciuitas administranda sit, regulas in vniuersum præscribit: tertia ciuiliū quæ circa ciuitates, earumque administrationes opus suum exercet. Diuidit autem ciuilem in duas, consultatiuam scilicet & iudicalem: eò quod hæc duæ præcipuè in ciuitatibus partes sunt: altera, quæ utilitatibus publicis prouidet ac consulit: altera, quæ sicut benè se gerentes honoribus afficit, ita peccantes pœna inflicta coercere cõsuevit.

Species igitur tria cognitionis quædam esset, sibi ipsi prospicere: sed differentiam magnam tamen habet. videturque ille qui sua cognoscit, in hisque versatur, prudens: ciuiles autem tria negotiosi.

Differentiam hic docet eius qui in se est prudens, & familiaris, & ciuili: vnicuique horum inueniens & cognitionem esse & prudentiam, sed habere tamen non paruam inter se diuersitatem, licet genere fortasse eadem sint: adeo ut qui sua ipsius bona cognoscit, in ipsisque versatur, prudens: ciuiliū autem non prudens, sed negotiosus & curiosus esse videatur: quippè qui ea quæ aliena sunt, præterque suam utilitatem inquirat. Atque huius quidem orationis hæc est sententia: sed verba etiam ipsa diligentius consideremus: primumque illud aduertamus, in nonnullis exemplaribus legi, [species cognitionis quædam esset,] in aliis verò cognitionis loco, [prudentiæ] reperiri. si igitur legamus [cognitionis] ipso hoc nomine prudentia quæ circa vnum est ab aliis ita separabitur, ut soli ipsi conuenire nomen prudentiæ intelligamus: reliquas verò eatenus cum ea communicare, quatenus cognitiones etiam ipsæ sunt. si autem [species prudentiæ quædam esset] legerimus, omnibus his idem nomè prudentiæ attribuemus: licet postea differre eas inter se dicamus, pro diuersitate subiectarum rerum, & aliis quæ ipse Aristoteles progrediendo declarabit. Cum verò ait [sibi ipsi prospicere] id est græce τὸ αὐτὸν quod ipsi est: subintelligendumque est utile, aut bonum, aut quippiam eiusmodi: ut integra loquutio sit, quod sibi ipsi utile est, aut bonum, aut conducens prospicere, & cognoscere. sed magnam tamen, inquit, differentiam habet. nam licet species cognitionis

† a. l. prudens
t. e.

† a. l. curiosi.

cognitionis sit, quæ sibi utilia sunt & cõmoda cognoscere: longè tamè discrepat & à familiari, & à ciuili: magisque à ciuili. familiaris enim dispensatio cognitioni utilitatis vniuersæ affinis est: siquidè familiaris dominus dū proprii cõmodi curam habet, omnium qui in domo sunt, utilitatibus consulit: ac quasi in se ceteros omnes cõtineat, cõmuniter omnibus prouidet. Inquit autè, videtur esse prudens qui sua tantum spectat: ut verbo [videtur] cõmunem opinionem hominum atque existimationem significet. hinc etiā patet, melius esse, ut superius [cognitionis] potius quàm [prudentiæ] legamus. ecce enim eum qui sua cognoscit, in ipsisque versatur, prudentem esse ex communi opinione dicit. ciuiles autè πολυπραγμονες id est curiosi, seu φιλοπραγμονες, id est negotiosi videntur: vtrumque enim in nonnullis exemplaribus legitur. qui enim ciuiles res administrant, negotiorum sunt cupidi & studiosi, multisque curis & negotiis implicantur: quippè cum multa sint ac varia ea quæ ciuitati conueniunt, non vnum tantum, ut id quòd prudens tractat.

Vnde etiam Euripides: Quo nanque pacto valeo prudens dicier?

Cui sic licebat inter alios milites

Negocio esse sine villo, & æquam sumere

Partem bonorum cætero cum exercitu?

Nam curiosos, atque agentes plurima Odere diui.

Euripidis testimonio hoc idem cõfirmat, qui in Philoetete ita ait: Quo nanque pacto & c. his enim iābis, Euripides verbis quidè manifestè, sed rebus tamen obscure prudentiam à familiari & ciuili videtur distinguere. inducit enim Philoetete se à prudente diuersum esse affirmantem: eò quòd cū posset sine vllis negotiis cõmoda sua procurare, atque ita esse prudens: se ad rem publicam administrandam, ciuilesque res agendas trāstulit, ut loco prudentis curiosus euaserit: curiosus inquam, ob curas multas quibus ille distringi consuevit, qui ciuiles res tractat. atque hoc est quòd ab Euripide habemus, alium esse prudentem, & alium ciuilem. sed si res etiā ipsas in mediū quispiam producat, circa quas vterque horum versatur, integrā horum differentiā cognoscere poterit. Prudentia enim à familiari & ciuili non subiecto tantum discrepat, quòd ipsa quidè quæ vni tantum utilia sunt considerat, familiaris verò quæ familiaris toti conducit: ciuiliū autem ciuitatis, quique in ea sunt omnium cõmoda consecatur: verum etiam specie inter se tres hi habitus diuersi esse conspiciuntur: quandoquidem subiectæ ipsis res specie quoque inter se differunt. Prudens enim cum de propriis curam habeat, priuatim id dat operam, ut tam corporis quàm animæ saluti consulat: ut & illud benè constitutum sit, & valeat: & anima recta ratione vtens affectuum moderationem in actionibus præ se ferat. Familiaris verò in eo studium suum exercet, primum ut domum bene constitutam habeat non tam stabilitate ædificij ac firmitate quàm ventorum opportunis flatibus, cœlique temperie ad frigus, caloresque pro habitantium commoditate tolerandos: deinde ut familiæ victus suppetat, ne vel lædatur ab aliquo, vel lædat quempiam: tum ut cohabitantium quisque proprium suum munus obtineat, pro animæ & corporis qualitate, pro ætate, pro sexu, quantum ad imperandum, & obediendum spectat: cæteraque alia quæ in familiis diuersitatem aliquam habent: siue ad studia cuiusque, siue ad amictum, siue ad cibi potusque rationem attinet. At ciuiliū de legibus agit, atque id curat, ut optime atque utilissimè constituantur quæ tum ad mores ciuium faciant, tum ad situm vrbs sint accommodatæ: ut & cum finitimis, & cum longinquis etiam populis commercia facilia reddantur, quò necessaria cõportari & exportari commodè possint: de mœnibus item curam habet ut firma sint, & ad externos insultus tutè efficiant ciuitatè: tum sordibus expurgandis prouidet, ut non solum ad sanitatem ciuium salubris aer cõseruetur, verum etiā ut mundæ intus viæ nulla cœni sceditate transeuntes inquinare ac polluere queat: de aquis etiā & balneis nihilominus considerat, de vnalium rerum, quæ præcipuè ad cibum & potum spectant, expeditione: de bello item & pace, quibuscum inuenda societas atque amicitia sit, aduersus quos bellum gerendum: de iure, & iniuria, de pœna & honoribus quibus vel mali coercendi, vel boni honestandi sunt: de artibus item & scientiis præscribit, quas discere, à quibus abstinere, quibus uti & quatenus ciues debeant: cæterisque aliis huiusmodi: de iis tamen in primis quæ ad pietatem, dei que cultum, & venerationem spectant. Videmus igitur hæc omnia quæ tribus his subiecta sunt, diuersa specie, indigere & experientia, & cognitione, & tractatione. quòd si hæc specie sunt diuersa, diuersæ quoque specie ipsæ facultates erunt. In vniuersum enim quarum artium & scientiarum diuersa specie subiecta sunt, eæ ipsæ quoque inter se specie sunt diuersæ. quamuis enim nonnulla videantur tribus his esse communia: modus tamen quo vel priuatim, vel communiter tractantur, diuersus ac varius cum sit facit, ut diuersa etiā ipsa euadant. cuiusmodi sanctitas, ac pietas est, qui est habitus Deo, diuinisque rebus accommodatus: quippè cum omnes homines tam priuatim, quàm publicè piè se gerere ac religiose debeant.

Quærun

accipiunt. Quomodo autem ab experientia horum principia sumantur, non esse obscurū vel cui-
libet existimo. Sapientem autem vocat theologum cuius studium circa diuinas, materiaque caren-
tes formas ac per se subsistentes est: naturalem verò qui circa materialia versatur, atque ea quorū
essentia non absque locali motu existit. Vel enim licet quantum ad totum spectat, non immuten-
tur, si partes consideremus, continua incitatione feruntur: vel quantum ad totum etiam attinet, ali-
quo modo quiescunt, aliquo mouentur, atque ob id naturalia appellantur: quippè quæ quietis &
motus principium in se habeant, quæ natura est. Primum igitur dicamus, cur & quomodo mathe-
matica contemplatio per abstractionem efficiatur: sapientia verò & naturalis consideratio mini-
mè. si enim hæc rectè perpenderit, facile fiet, vt ad ea quæ ab Aristotele dicuntur, rectè intelli-
genda illustremur. Mathematicorum igitur cognitio per abstractionem fieri dicitur, quia numeri
& magnitudines, id est magnitudinum figuræ quantitates sunt, & qualitates quæ cum sine subie-
cto hoc est substantiis in quibus insunt, re ipsa esse non possunt, cogitatione nostra ab ipsis abstra-
hantur ac remouentur: atque ita in imaginatione formata, rationis examinationem, inquisitionē-
que subeunt. abstrahuntur autem quia non vnum genere subiectum habēt, sed in diuersis esse pos-
sunt. numerus enim in variis subiectis tam corporeis scilicet, quàm incorporeis subsistit: verbi cau-
sa decem & decem corporibus, & decem animabus potest accidere: & nouem item: & singuli alij.
siquidem nemini dubium est, quin & vnum esse corpus queat, & multa corpora: vna item anima,
& multæ: vnus quoque intellectus, & multi. multitudo enim nullo certo termino præfinita est, sed
tam in pluribus, quàm paucioribus sumi, atq; cōsiderari potest. Idem quoque in figuris videre li-
cet: quæ neque ipsæ certum ac definitum genus, cui accidant, vllum habent. sphaera enim non ita
in vniuersi corpore tantummodo inest, vt in alio aliquo nequeat existere: sed eius formam & li-
gnum & lapis & aurum & argentum & æs & ferrum, aliaque huiusmodi omnia admittunt. Circu-
lus item non in solo cælo, sed in quàm plurimis aliis corporibus potest describi. Reliquæ etiam fi-
guræ tam planæ, quàm solidæ simili modo in variis ac diuersis generibus considerantur. Propter-
eā igitur fit, vt quemadmodum ab vna quadam specie corporea quælibet figura abstracta in alio
atque alio subiecto esse possit: ita etiam vna quædam forma ipsarum ab omnibus per cogitationē
abstracta in imaginatione nostra quasi in subiecto pingatur primum, atq; imprimatur: deinde co-
gitatione ac mente consideretur. Vnde etiam mathematica hæc, id est disciplinaria ob id dicitur,
quod cum non possint re ipsa sine subiecto aliquo subsistere: disciplina tamen & communitentia
nostra ita abstrahuntur, vt sine vlla subiecti alicuius intellectu etiam definiatur. nam cum dici-
mus: circulus est figura plana vna linea contenta, ad quam omnes quæ ab vno puncto qui intra fi-
guram eam est, lineæ rectæ ducuntur, æquales inter se sunt: nullum subiectum sumitur, sed ipsa per
se figura definitur. id quod in reliquis quoque figuris fit. In numeris etiam idem patet. nam cum
numerus, ille scilicet qui numerat, collectio vnitatum dicitur, nulla in definitione eius subiecta na-
tura intelligitur. vnusquisq; item numerus pari modo definitur vt nouem, vt decem, nouem sci-
licet, aut decem vnitatum collectio: ita vt solus numerus sine vlla subiecti intellectu sumptus
esse conspiciatur, qui multis ac diuersis rebus accommodari possit. Formæ verò substantiales, nō
ita sese habent. sed vel materia carent, per seque subsistunt, atque ita sunt immateriales substantiæ,
quæ cum sint in nullo subiecto collocatæ, à nullo subiecto ne cogitatione quidem queunt separari.
sunt enim ipsæ sibi ipsas sedes: vt intellectus, ac rationales animæ. nam hæc quoque quando cum
corporibus sunt, non in ipsis sunt collocatæ ac fundatæ, sed potius ipsæ corporibus sedem exhibent,
continentque in se corpora. id quod ex eo licet cognoscere, quod cum separata ab animabus
fuerint corpora, motu omni, atque operatione destituuntur: adeo vt ne propriam quidem defini-
tionem amplius possint suscipere, quæ ipsis in connexionem conueniebat, non vt corporibus abso-
lutè, sed vt talibus corporibus, quatenus scilicet animabus quibus cum erant coniuncta, sunt acco-
modata. vel materiales quidem sunt atque imperfectæ formæ, vtpote subiectis indigentes ad sub-
sistendum: sed quia tamen subiecta ipsa perficiunt, dum actus cuiusdam atque operationis admo-
dum dignæ ipsis causam exhibent, qua ante formarum harum susceptionē priuata erant: propter-
eā substantiales sunt, & naturales, quippè quæ naturam principium habeant, quæ & subiecta for-
mis, & formas subiectis reddit accommodatas. atque hæc sunt irrationales & naturales vitæ, & si-
qua alia forma est, quæ his correspondeat. adde quod ipsa quoque natura huiusmodi est, quippè quæ
forma est materialis, à subiecto que minimè separabilis, & cum materia definitur. Iccirco neque hæc
per abstractionem, neque superiores possunt considerari: illæ quidem, propter eā quod cum perfe-
ctionem ex sese habeant, in seque fundatæ sint, nullo subiecto indigent ad subsistendum, à quo ab-
strahi atque amoueri cogitatione possint: hæc, quia cum in subiecto sint, ab eo separari nullo pacto
queunt, ita vt sine eo admittere definitionem non possint. nam equus cum animal sit irrationale
hinnibile, subiectum habet in definitione comprehensum, homo item cum pro composito sumi-
tur

tur, quemadmodum naturaliter definitur, subiectum in definitione connexum habet: animal enim
est rationale mortale intellectus ac scientiæ capax, atque animal quidem sub corpore animato col-
locatum est, quod tanquam materia animæ subiicitur: mortale autem corporis naturæ proprium
est. naturales verò omnes definitiones coniuncta cū formis habent subiecta, si naturaliter assignen-
tur. nam si absque subiectis sumantur, imperfectæ sunt: vt illa quæ iram esse inquiens vindiçtæ ap-
petitum, nihil aliud adiungit: quia subiectum non comprehendit, imperfecta est. non enim est reci-
proca, id quod definitioni necessariò debetur. potest enim fieri vt quis vindiçtam appetat, nulla ta-
men iræ perturbatione incitatus sit. si igitur reciproca esse debet ac perfecta definitio iræ, ita cō-
stituenda est: ira est feruor sanguinis circa cor ex appetitu vindiçtæ [feruor sanguinis circa cor] ex
materia, [ex appetitu vindiçtæ] ex forma sumitur. sanguis siquidem qui circa cor est, & febris sub-
iacet, qui feruidus præter naturam morbus est, & ira, qui appetens affectus est, naturaque animali
insitus. Ex his igitur substantiales formas siue perfectæ sint, siue imperfectæ, neque esse ex abstra-
ctione, neque dici posse manifestum est. Atque hæc quidem hæctenus dicta sunt, vt cognoscamus
subiecta mathematicarum scientiarum ex abstractione esse: naturalis verò & primæ philosophiæ,
quæ per excellentiam sapientia appellatur, minimè. Quomodo verò sapientiæ & naturalis princi-
pia ab experientia sumantur, restat considerandum. Experientiam autem hic non ex consueta si-
gnificatione ratione carentem peritiam, sed *negociosam cognitionem appellari existimo, quæq;
ex applicatione ad res, animaduersioneque comparatur. hoc enim cognitionis genus mathemati-
cæ, quæ sicut dictum est, per abstractionem fit, oppositum est. Qui igitur circa naturalium forma-
rum cognitionem operari vult, vt hinc exordiamur, in iis quæ à natura fiunt, studium suum exer-
cet: ea autem materialia sunt, & particularia. non enim hominem vniuersaliter, sed quendam ho-
minem facit natura: equum item non vniuersalem, sed particularem, & ex reliquis naturalibus v-
numquodque simili modo. Quare is qui non rationali modo, id est logicè, sed naturali, naturalia
inuestigare proposuerit: principia cognitionis ex particularibus sumet, quæ sensibus exposita sunt:
atque ita fiet, vt naturalis à sensibus expositis incipiens propriam contemplationem, & scientiam
tractet: dum vnà cum materia de formis considerat, materialibusque rebus rationales vias ac me-
thodos applicat. materialia nanque ac sensibilia primum animaduertit: tum vniuersalia ipsis appli-
cat: atque ita propriam artem ac scientiam constituit. ab hoc siquidem, atque illo homine exor-
sus, atque vnumquemque ita se habere opinatus, considerationem de omnibus postea vniuersalē
efficit, & quod sensibile est, in artem ac scientiam redigit: dum ratio illis per cōtemplationem ac-
commodatur, quæ per experientiam à sensibus fuerunt subiecta. Atque in naturali quidem scien-
tia hoc modo principia ab experientia sumuntur. In sapiētia verò cuius subiecta minimè sunt sen-
sibilia, sed diuina, & immaterialia, sensumque excedentia, quo pacto hoc idem fiat, quærendum vi-
detur. An in hac quoque ea quæ quātum ad nos attinet, prima sunt, non natura, perceptionis prin-
cipia nobis efficiuntur? licet enim in diuinis prius naturā sit quod producit, quàm quod produci-
tur, quod illustratur, quod purgat quàm quod custodit, ac demum quod exuperat, quàm quod exupe-
ratur: nobis tamen non ea est facultas, vt statim à principio priora comprehendere ac percipere
valeamus: atque ita ex eorum notitia, posteriorum rationes inueniamus: sed cognitioni nostræ pri-
mum illa sese offerunt, quæ extrema sunt. hæc autem in corporibus considerantur, suntque sensi-
bus obuia, ac particularia. Quocirca particularibus his animum intendentes, horumque varieta-
tem, constitutionem, connexionem, ac dispensationem admirati, rationali atque intellectuali con-
templatione ad proximam causam recurrimus, ac subleuamur: atque id tantisper efficiamus, quo-
ad ad primum, vnumque omnium principium deueniamus: vt in sapiētia quoque principium co-
gnitionis à sensibus expositis rebus ac particularibus per experientiam sumi perspicuū sit. Quod
verò inquit, [& hæc non credunt quidem iuuenes, sed dicunt] talem habet sensum: iuuenes cum
de naturalibus & diuinis audiunt, quia nondum ob ætatis breuitatem conuenientem ipsis expe-
rientiam consequuti sunt, dicere quidem, & pronunciare quæ audiunt, possunt: sed res tamen ip-
sas percipere non possunt: in mathematicis autem non solum verba ipsa proferunt, verum etiam
quid sit vnumquodque, cognoscunt: quippè cum non multo opus sit tempore ad ipsa intelligēda.
non credere autem ipsos ita accipiendum est, vt his quippè quæ non percipiunt, nulla certa per-
suasione acquiescere eos intelligamus. iuuenes verò, id est vērū appellat hic pueros, vt ex principio
quæriti huius manifestat, cum inquit: cur puer fieri mathematicus potest & c. puerum vocans cum
qui vel propè pubertatem est, vel est iam puber, vel hanc ætatem paululum excessit.

Præterea error in consultando vel circa vniuersale, vel circa singulare
t. iij. contingit

*περὶ μα-
θημα-
τικῶν

Quid vōs sit
vide galenū
in primo lib.
Aphorif.

contingit: vel enim omnes aquas ponderosas esse prauas, vel hanc esse ponderosam ignorat quispiam.

Hoc ad superiora refertur, vbi dicebat communis boni cognitione esse opus, si quis quod sibi bonum est, esset intellecturus: vt qui sibi ipsi esset prudens, familiari, & ciuili quoque indigere videretur. nam qui consultat, is vel rectè finem suum coniectat, vel ab eo errat & peccat. rectè autem coniectare, & errare tam in vniuersali quàm in particulari potest quispiam. Quare tam vniuersalis boni quàm particularis cognitionem habere prudentem necesse est. Vniuersale autem bonum vocat commune: particulare, priuatum & proprium vniuscuiusque. at proprium prudentis: commune familiaris & ciuilis est. Est igitur prudenti opus familiari & ciuili: vt non solum proprii boni, verùm etiam communis cognitione præditus de vtroque rectè possit consultare. Exemplū vniuersalis & communis boni ponit, omnes ponderosas aquas esse prauas: particularis & priuati, hanc esse ponderosam. qui enim in aquarum cognitione errat, promiscuè vtetur aquis: & prauas sæpenu-
mero adhibebit, quasi nulla prauitate affectæ sint: & bonas, quasi prauæ sint, reiciet. Sicut igitur hic vel in vniuersum, vel in parte errat: ita ei qui de bono consultat, vel in vniuersali, vel in particulari error continget. quia verò commune quàm proprium & particulare perfectius est, quippè quod latius pateat, & particulare ipsum contineat: prudens qui communis cognitionem adeptus est, perfectior quoque ipse erit: atque ita efficietur, vt is qui priuatim est prudens, familiaris & ciuili cognitione indigeat, quæ communem vtilitatem spectat.

Prudentiam autem non esse scientiam perspicuum est: est enim vltimi, sicut diximus: quippè cum eiusmodi sit id quod in actionem cadit.

Auctarium quasi quoddam subiungit, quod ex iis quæ modo dixerat, consequi necessario videtur. nam superius quoque prudentiæ & scientiæ differentiam ostendit: quia tamen etiam nunc iuuenem esse prudentem non posse declarauit, eò quod ad prudentiam consequendam experientia opus sit, quæ iuuenis caret: nam quæ in actionem cadunt, circa quæ prudentia versatur, particularia sunt: particularia autem experientia percipiuntur. hinc consequitur prudentiam à scientia necessario esse diuersam: tum quia scientia circa vniuersalia, prudentia circa particularia munus suum exercet: tum quod iuuenis, quia prudentia & longum tempus & multam experientiam requirit, effici quidem sciens, dum est iuuenis, potest: prudens non potest.

Vnde etiam intellectui opposita est. ille enim est terminorum, quorum nulla ratio est: hæc vltimi, cuius non est scientia, sed sensus, neque is propriorum: sed eiusmodi, quo sentimus, in mathematicis triangulum esse vltimū. sistet enim etiam illic: sed hic sanè sensus magis est qui est prudentia: ille species altera est.

Sicut illis quæ superius de prudentiæ & scientiæ differentia dixerat, id quod modo explanauimus, additamentum adiunxit: ita hinc iis quæ prius de prudentia & intellectu exposita sunt, hanc quasi appendicem annectit, qua differre prudentiam ab intellectu demonstrat. Oppositam enim esse prudentiam inquit quantum ad subiectum spectat, intellectui quoque, non secus ac scientiæ. Sicut enim à scientia diuersa est prudentia, quia illa circa vniuersalia, hæc circa particularia versatur: ita quoque ab intellectu in eo distat, quod intellectus terminorum, ipsa vltimorum perceptiua est. Terminos autè, id est ὅρους appellat, vel rationes ipsas definitiuas, quibus mathematici in sua quisque scientia vti consueuerūt: exempli causa, cum vel arithmeticus, quid sit numerus, aut quid sit impar numerus, aut quid par, definit: vel geometra, quid punctus sit, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid circulus, quid triangulus, cæteraque huiusmodi, quæ definitiuè ac determinatè sumi apud ipsos solent. Vel igitur definitiones has, vel prima principia absolute terminos vocat. omnia enim scientiarū principia termini quodam modo sunt. nam dū resolutione vtimur, tūc inquirere definimus quid ex principiis magis proprium sit, cum ad ipsa vsque ascenderimus. Cum igitur termini duobus modis sumi possint, ratio quoque quæ terminorum nulla esse dicitur, dupliciter intelligetur: aut ratio scilicet qua quæ sit vniuscuiusque rei essentia, declaratur: aut cause assignatio, ac ratiocinatio: nam vtroque modo & principia non essent principia, sed in infinitum esset progrediendum: & scientias non esse scientias contingeret. Diuersa est ergo prudentia ab intellectu, eò quod primorum est intellectus qui sunt termini: vltimorum verò, id est sensibilibus & particularibus prudentia est: differunt enim inter se subiecto: vt & quod circa prima, & quod circa vltima versatur, vnum & idem esse nullo modo possint. In eo verò prudentiæ & intellectus subiecta conueniunt, quod vtraque scientiā non admittunt: nā neque terminorū, neque sensibilibus

sibilibus rerum & particularium vlla scientia est. sed diuersa tamen ratione id euenit: in intellectu sanè, quia termini supra scientiam sunt: in prudentia, quia quæ sensibus subiacet, & particularia, inferiora sunt, quàm vt scientia percipi valeant: atque iccirco sensu solo cognoscuntur. Cæterum considerandum id videtur, cur in subiecto intellectus plurali numero est vsus, dum inquit terminorum ipsum esse: prudentiæ autem subiectum singulariter exposuit, esse vltimi prudentiam asserens: cum tamen singula & particularia plura quàm vniuersalia numero sint? vniuersale enim in vnoquoque genere vnum est, ad quod particularia plura vtpote ab ipso contenta reducuntur. an fortasse id factum est, quia prudentia in operationibus non de omnibus simul particularibus agit, sed vnum aliquod numero sibi sumere sigillatim consuevit, de quo consideret, cuiusque executionem procuret: intellectus verò vniuersale semper intelligit: quod quāuis vnum sit, quia tamen multa in se continet, multa esse videri potest: vt merito de hoc plurali numero, de prudentia singulari vsus sit. Sensus verò, inquit, non priorum, sed quo sentimus & c. id est sensum qui circa prudentiæ subiectum operatur, non ita appellamus, vt eum, qui in vnoquoque sensibiliū genere propriam operationem præ se fert: quemadmodum circa colores visum, circa sonos auditum, circa odores olfactum, gustum circa sapes, tactum item circa ea quæ tangi possunt: sed eum, qui particularia absolute percipit, & ea in quibus sensus cognitio operari consuevit. Si quis enim de bello quodam aut de pace quadam consultet, fieri ne debeat, necne: & si fieri debeat, quo pacto, aut quā ob causam debeat: & si non debeat, similiter inquirat: is non de re quæ vnius alicuius sensus propria sit, ab eoque solo percipiatur, sed de absolute ac communiter sensibili consultat. cuius rei exemplum in mathematicis vltimum triangulum ponit. nam quāuis mathematica scientia de iis agat, quæ triangulo per se insunt, idque vniuersaliter demonstrat: vltimus tamen triangulus, id est indiuiduus & singularis, non scientiæ sed sensui obiectus est: atque id non quia color, aut sonus, aut quippiam aliud sit, quod vno aliquo sensu iudicetur, sed quia tantummodo est particularis. nā eum esse sensui expositum his declarat quæ in hunc modum subdit: [sistet enim etiam illic]. esse enim vltimum triangulum sensu perceptibilem, inde constat, quod illic quoque, id est in mathematicis ab vniuersalibus & iis quæ reliqua continent, ad singularia, & contenta descendens quispiam sistet, vbi ad vltimum aliquid deuenit: quemadmodum in cæteris omnibus sit, cum ab vniuersalibus ad particularia descendit aliquis. sistat enim in extremis, atque vltimis necesse est. cum enim cognitiuarum facultatum duo sint habitus, vtraque scilicet extrema, tam prima, quàm vltima: cum ab inferiori parte sursum ascendimus, intellectus vltimus est, eò quod vsque ad ipsum, atque ea quæ ab ipso cognoscuntur, ascensio sit: sensus verò primus, eò quod ab hoc ascendendi principium sumimus. Cum autem e contrario à superiori deorsum versus descendimus, intellectum, quæque ab ipso percipiuntur prima, ac principia statuimus: sensum verò, & quæ sensu capi possunt, quæ sunt singularia ac particularia, vltima: quippè cum ad ea postremo deueniamus. Cum autem sensum hoc modo dicimus, non vnum aliquem ex particularibus, vt visum, auditum, cæterorumque huiusmodi aliquem, sed absolute communè sensum intelligimus. indiuisibili enim aliquo vltimo opus est, quod contraria in sensibus, ac diuersa genere iudicare possit: quemadmodum exempli causa in visu sit. lux enim cum in aerem agat, eum ad suscipiendas visibilibus rerum species idoneum reddit: ipsas ille susceptas ad pupillam traducit: pupilla sensui spiritui, spiritus cōmuni sensui defert: qui cum impartibilis sit, & contraria comprehendere, & quid ea inter se differant, potest iudicare. Idè in auditu, idem in olfactu, idem in reliquis omnibus sensibus efficitur. [s e d hic sanè magis sensus est, qui est prudentia: ille species altera est.] Quia ea quæ in actionem & consultationem cadunt, particularia esse, & sensui exposita iam declarauit: circaque ea versari prudentiam ostendit, vt ratiocinandi facultate continenter attingantur: nunc quasi comparisonem facit persensionis particularium, eius scilicet quæ cum prudentia, & eius quæ absolute fit, id est communis sensus. id enim significat cum inquit, [eiusmodi quo sentimus] hoc est communi sensu, quo nobis comparatur, vt sentiamus: vnus enim is est, & ad omnia quæ sub sensu cadere possunt, communis. nā diuisio in quinque pro sensibilibus rerum diuersitate euasit: quibus communis sensus indiget, vt eos tanquam instrumenta habeat, quibus ad diuersa genere percipienda vtatur. Iccirco communitatē hanc quasi qualitatem quandā sensui huic attribuens, non dicimus, inquit, sensum priorū sensibilibus huic vel illi, qui videlicet per sensorium aliquod instrumentum operatur: sed eiusmodi & talem, quali absolute & communiter sentimus. Hunc igitur qui cum prudentia fit, propterea magis sensum esse inquit, quia cum ratione & consideratione efficitur: ille autem ratione & consideratione omni caret. quantò itaque id quod est cum ratione, præstantius eo est, quod rationem non admittit: tantò prudentia potior sensus est eo qui rei alicuius proprius est. vnde etiam ille sensus species altera ac diuersa ab hoc est: non secus ac rationale & irrationale inter se distant.

t. iij. De bona

* ὑπερκεί
ως τῆς ἐπι-
σῆμης.

Iam verò quærere & consultare inter se differunt: consultare enim quærere aliquid est.

Posteaquàm de quinque habitibus, id est prudentia, arte, scientia, sapientia, intellectu ià docuit, qui veridici sunt: de nonnullis aliis agere proponit, qui etiam ipsi in natura hominum considerantur, quatenus ex ratione operari consueuerunt. nam sicut in actiuarum operationum tractatione nihil omisit, quod ad absolutionem, integritatemque doctrinæ attinere videbatur: ita in intellectu sibi esse faciendum existimant. De bona igitur consultatione primū agit. atque eo modo in his tractandis progreditur, quo in superioribus habitibus vsus est. prius enim vnumquēque horum ab aliis se parat ac distinguit, quibus cum habere quandam similitudinem videntur: deinde propriam vnicuique rationem, ac reciprocam assignat. Quoniam autem de prudentia proximo loco dixerat, cui proprium est rectè consultare: iccirco de recta consultatione primum sibi esse describendum duxit. sed quia recta consultatio sub consultationem absolutè refertur: de consultatione absolutè pauca quædam anteponebat. at quia homo ad inquirendum sicut ad consultandum etiam idoneus est, suntque inter se similes inquisitio & consultatio: ante omnia inquirendi & consultandi differentiam tradit: atque vniuersaliter quærere quàm consultare esse inquit: quippè cum vniuersus quisque qui consultat, inquirat etiam: & non e contrario qui inquit, etiam consultet, consultatio enim de agendis rebus inquisitio est: at inquisitio non tã de agendis rebus est, quàm de aliis quoque quæ in contemplationem veniunt. nam dum quærimus, an dimetiens lateri sit commetiens, necne an item luna in vmbra terræ incidat, necne: non de agendis rebus inquirimus, sed de iis quæ ad contemplationem spectant. quare consultatio cum sit inquisitionis species, inquisitio quædam est: & consultare item quærere aliquid est.

Oportet autem de bona consultatione quidnam sit, statuere: vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus.

Cum prudentiæ rectè consultare necesse sit, ei qui de prudentia egerit, de bona consultatione tractatio necessaria est. Ideo vbi de prudentia dissertationem absoluit: conuenienter quid sit bona consultatio, exponit. prius tamen quid non sit, ostendit, vt ab habitibus nonnullis aliis ipsam distinguat, quorum aliquis idem esse cum ipsa non diligenter rem perpendentibus videri possit: quos etiam enumerat.

Scientia quidem non est: nō enim de iis quæ sciunt, inquirunt. bona autem consultatio, consultatio quædam est. qui verò cōsultat quærit, & ratiocinatur.

Ante omnia bonam consultationem à scientia seiungit ratiocinando in hunc modum: Scientia non quærit: quærit autem bona consultatio: bona consultatio igitur non est scientia. estque ratiocinatio in secunda figura, cuius maiorem propositionem ita confirmat: sciens scit ea quæ scibilia sunt: de iis autem quæ scit, non inquit quispiam: itaque sciens de scibilibus non inquit. atque hæc in prima figura conclusa ratio est. minorem verò sic astruit: bona consultatio consultatio quædam est: at qui consultat, quærit: quærit igitur bona consultatio. Verbum verò quo vtitur hic Aristoteles cum inquit [βουλὴ τίς ἐστὶ] id est [consilium quoddam est] seu [consultatio quædam est] idem est quod βούλευσις. βούλησις autem voluntatem significat, quæ non est inquisitio, sed appetitio. Quod verò ait [ratiocinatur] medius terminus est, quo cum qui consultat, quærere demonstrare possumus: vt talis oratio & syllogismus sit. Qui consultat, ratiocinatur: qui ratiocinatur, inquit: qui consultat igitur inquit. Dixit autem [non enim de iis quæ sciunt, inquirunt] ad scientes referens orationem: vt sensus sit, bonam consultationem non esse scientiam inde patet, quod scientes de iis non inquirunt: quorum sunt scientes. iccirco verò à scientia ad scientes rem transtulit: quia scientia cum in anima insita sit, latet: scientes verò ipsi extrinsecus operari euidenter cōspiciuntur.

Sed neque bona coniectatio est: quippè cum & absq; ratione, & citum quid bona coniectatio sit: longo autem tempore consultent. Vnde aiunt, cito agenda esse quæ consultaueris: tardè verò ac diu consultandum.

Quia coniectare & consultare habere inter se quandam affinitatem videntur, eò quòd ante rectè fieri vtraque consueuerit, ad quam tam qui consultat, quàm qui coniectat, respiciūt: fieri poterat, vt idem esse & coniectare & consultare quispiam existimaret: ac propterea rectè vtrumque facere idem quoque esse arbitraretur: hac de causa à bona coniectatione bonam consultationem hic etiam

etiam distinguit. distinctio autem penes tempus sumitur. Inquit enim, bonam coniectationem absq; ratione esse, id est, sine rationis meditatione ac cōsideratione, & breui tempore fieri: eum verò qui consultat, meditari, ac diu, multumque deliberare: cum prudentia quæ ad rem cōducit, indigeat, ignoretque à principio quo modo rem de qua consultat, perficere, atque exequi valeat: quæ sanè diuersa inter se sunt, Prouerbiū præterea vulgare in testimonium adducit, quo monemur, tardè, id est, diu ac longo tempore consultare, citò verò ea quæ decreuerimus agere debere: eò quòd cōsultatio longo indiget tempore ad modum constituendum, quo assequi rem ipsam valeamus: actio autem celeritatem requirit, ne quæ rerum humanarum instabilitas est, re quæ in consultationem venerat, immutata inuentus modus ad ipsam assequendam ineptus reddatur. Hoc prouerbio in consiliis ad Nicoclem vtitur etiam Isocrates. Quod verò, inquit [LONGO autem tempore consultent] per defectum dictum est: [consultantes] enim est subintelligendum.

Adde quòd * solertia & bona consultatio diuersa inter se sunt. solertia * ἀσκήσια. verò bona quædam coniectatio est.

Aliud argumentum, quo bonam consultationem à coniectatione bona diuersam esse ostendit, ex parte, seu specie bonæ coniectationis sumptum. vbi enim quasi concessum solertiam esse bonam quandam coniectationem posuit: per id postea bonam consultationem & bonam coniectationem idem non esse colligit. si enim essent idem, quia solertia bona quædam est coniectatio, solertiam esse bonam etiam quandam consultationem necesse esset: at hoc non est: non est igitur bona consultatio & bona coniectatio idem. Non esse autem solertiam bonam consultationem, ex solertiæ definitione manifestum est. Solertia enim inconsiderata medijs assignatio est: medijs verò appellant causam, cur quod in conclusione prædicatur, in subiecto inest. nam cum interrogatus quispiam, cur id huic inest, inconsideratè & inpræmeditatè causam assignat: is solers esse dicitur. exempli gratia, si fortè quis interrogetur, cur qui ex tali circularum descriptione existit triangulus, æquilaterus sit: nulla consideratione & meditatione adhibita respōdeat, propterea id esse quia duo eius latera vni æqualia sunt. hoc modo enim causam solerter assignat. assignatio autem inconsiderata sine meditatione fit: bona verò consultatio, consultatio est: at consultatio omnis est cum meditatione: omnis autem meditatio longa quadam temporis mora efficitur: longa igitur quadam temporis mora bona quoque consultatio fiat, necesse est: quod enim caret consideratione & cōsultatione, sub considerationem & consultationem reduci nullo pacto potest. At verò solertiam esse bonam coniectationem patet. citò enim solertia cum recta cōiectura medium assignat. neque tamen qui quodlibet assignat, solers est: sed qui eam quæ propriè rei causa est, * sine consideratione reddit. id quod non modo in iis quæ in conplationem veniunt, verum etiam in agendis rebus fit. ab eo enim qui de actionibus examinatur, ratio exigi gestarum rerum consueuit: quam si in promptu habet, rectèque assignat, solers etiam ipse appellatur. Quapropter opus est, vt qui cum ratione degere in vita proposuerit: is rerum quas egit, in promptu habeat rationes, paratusque sit ad eas: si quis requisierit, optimè reddendas: quo se integrum atque innocentem probare in omnibus queat: alioqui probus esse nullo modo poterit.

Neque verò bona consultatio opinio vlla est. sed quoniam errat, qui malè consultat: qui benè, rectè id facit: bonam consultationem esse rectitudinem quandam perspicuum est: quæ tamen neque scientiæ est, neque opinionis. scientiæ siquidem neque rectitudo vlla est, neque error: opinionis autem veritas rectitudo est.

Diuersam esse bonam consultationem ab opinione & scientia hic declarat. quia verò bonam consultationem opinionem nullam esse dixit: vultque scientiam cum opinione coniungere, atque ita simul ab vtrisque bonam consultationem separare: quoddam aliud quod bonæ cōsultationi proprium est, in medium inducit, cuius opinio & scientia expertes sunt. ea est rectitudo: quam inesse bonæ consultationi ex contrario, id est, mala consultatione demonstrat. mala consultatio enim & bona consultatio sibi mutuò aduersantur: simili modo error & rectitudo. si igitur mala consultatio est error & peccatum: bona consultatio rectitudo proculdubio erit: quando quidem si vni ex contrariis contrarium inest, alteri quoque inesse alterum necesse est. Quocirca bonam consultationem esse rectitudinem iam liquet. Non esse autem eam neque scientiæ neque opinionis rectitudinem, ita ostendit: scientiæ sanè, quia scientiæ sicut non est error, ita neque rectitudo est: nam contraria circa subiectum vel specie vrl genere idem existunt: genere, vt album & nigrum circa corpus: omnis enim color in corpore conspicitur: specie, vt morbus & sanitas in corpore animalis.

lis. si ergo rectitudinem admitteret scientia, admittere etiam errorem posset: at errorem non admittit: neque rectitudinem igitur admittere ipsam dicendum est. nam quantum scientiam, quæ ex iis quæ per se insunt alicui, quatenus ipsum est, suntque prima, & causæ conclusionis, cognitio est: atque iccirco necessaria, atque eiusmodi, quæ nullo modo aliter sese habere queat: esse rectitudinem ipsam asserere possumus: rectitudinis tamen capacem eam esse nunquam fatebimur. si hoc enim concederemus, rectitudinem esse rectitudinis, ac simili modo motionis motionem, generationisque generationem concedi necesse esset: quæ fieri non posse in physicis disputationibus ipse Aristoteles demonstrat. nam si etiam esse rectitudo dicatur, neque sic errorem admittere poterit: quippe cum alterum ex contrariis alteri subiici ad subsistendum prorsus nequeat. at verò opinionem non ita admittere rectitudinem, sicut bona consultatio, ex eo probat, quod opinionis rectitudinem veritas est: siquidem recte opinans ille & est, & dicitur, qui verè opinatur, ut veritas quoque opinio recta sit. qui autem recte consultat, non necessariò verax semper est: potest enim aliquando de falso quispiam recte consultare, ut dedita opera mentiatur vel apud inimicum, quò in errorem ipsum inducat: vel apud amicum, quò eum è malo aliquo & calamitate eripiat, ac liberet. quarum rerum exempla in historiis multa reperiuntur. ac sunt quidem huiusmodi consilia bonæ consultationes. nam & ad utilitatem cōsulentium spectant, & recta ob id ipsum sunt. opinio verò recta, cum falsitate esse nullo pacto potest. Cum dixisset autem [N E Q V E verò bona consultatio opinio] adiunxit [V L L A], propterea quòd opinionum diuersa sunt genera: alia enim cogitationis nostræ sunt conclusiones, quæ ex necessariis pronuntiatis confectæ veræ & necessariae sunt: alia à sensu & imaginatione ortum habent, quæ falsæ sunt sæpenumero: quemadmodum cum remum sub aqua fractum aut curuum esse opinamur: cum integer ipse & rectus sit: nostræ verò visio aque agitatione ac fluctuatione inflectatur. multi enim errores imaginationibus & sensibus accidere consueuerunt, ut opiniones etiam quæ ex ipsis errantibus existunt, errantes ac falsæ quoque ipsæ euadant. simul autem scientiam cum opinione hinc coniunxit, eò quòd multæ opiniones scientiarum conclusiones cum sint, cum scientiis in eo habent communitatem.

Accedit, quòd definitum iam omne id est, cuius est opinio.

Alia differentia opinionis à bona cōsultatione hæc est. opinio enim vel affirmatio est, vel negatio perfecta iam ac determinata. hoc nanque significat hinc [D E F I N I T V M est] perfectum scilicet ac determinatum esse, id est, ad terminum iam atque, absolute deuenisse. bona verò consultatio, recta inquisitio est, qua ad rem nondum determinatam ac perfectam progredi consueuimus.

Quinetiam neque sine ratione, bona consultatio est: cogitatione igitur est inferior: quippe cum nondum sit $\phi\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$. nam opinio non inquisitio, sed enunciatio iam est.

Eiusdem argumenti vim habet hoc, licet alio modo dictum sit. similiter enim bonam consultationem nondum esse absolutam: opinionem verò iam esse perfectam ostendit. sumitque rationem quæ & bonæ consultationi, & opinioni communis est: inquitque non sine ratione esse bonam consultationem. unde quia non est absoluta & perfecta, à cogitatione deficit, eaque inferior est. Conclusionis autem modo ita, inquit, [C O G I T A T I O N E igitur inferior est] perinde ac si ita ratiocinetur: bona consultatio ratio perfecta non est: cogitatio est ratio perfecta: bona igitur consultatio cogitatio non est. tunc enim cogitatio dicitur ratio, cum propria conclusione iam fuerit absoluta ac perfecta. at bona consultatio dum fit, existit: propterea nondum enunciatio, sed ad enunciationem, id est, affirmationem, vel negationem progressio est. quò cum peruentum est, non amplius est consultatio, atque iccirco neque bona consultatio: sed ad opus iam de quo consultatio est habita, prodeundum est. unde etiam non est opinio: propterea quòd ea non inquisitio, sed enuntiatio, id est, vel affirmatio iam est, vel negatio. Quocirca bona cōsultatio & cogitatione inferior est, cum sit quasi generatio quædam, ac motio, ac propterea imperfecta operatio: cogitatio verò in rationis operatione perfectionem suam habeat. & opinio non est, eò quòd opinionis perfectio in enunciando consistit: id quod, sicut sæpenumero diximus, in bona consultatione non inest.

Qui autem consultat, siue bene, siue malè id faciat, quærit aliquid, ac ratiocinatur.

A bona consultatione ad consultationem transit, ut eam genus bonæ cōsultationis esse ostendat, cui substantialibus differentiis additis, absolute definitionem eius possit. nam ea quoque quæ de bona consultatione hucusque dixit, ob id dicta sunt, ut genus ipsius inueniretur. quæ enim videri poterant esse genera ipsius, ut bonam coniectionem, ut scientiam, ut opinionem reicit: quæ fuitque accuratè quid nam esset re vera, sub quod tanquam genus reduceretur. *Connectit autem cum*

cum superioribus orationem: genusque hoc bonæ consultationis ab opinione se iungit. nam cum inquit, eum qui consultat, siue bene, siue malè id faciat, quære aliquid ac ratiocinari: simul & cōsultationem ab opinione distinguit, & diuisionem ipsius consultationis facit, in bonam, & malam. quibus commune esse utrisque asserit, quære aliquid ac ratiocinari: id quod proprium generis, id est, cōsultationis est, ab opinioneque alienum. illa enim est enuntiatio, sicut dictum est: atque ea vel finita, vel infinita, quæ non in quærendo amplius aut ratiocinando versatur. bene igitur & malè consultare diuisionem differentiarum consultationis sunt, quod est genus: specierumque ipsius bonæ & malæ consultationis constitutiæ: atque ita genus bonæ consultationis planè ac sine vlla ambiguitate explicatum est.

Sed bona consultatio consultationis rectitudo quædam est. iccirco primum quid sit, & circa quid versetur consultatio, est quærendum.

Cum bene & malè consultare differentias esse consultationis siue consilij dixerit: alteram ex ipsis quæ est bene consultare, nunc bonæ consultationi ascribit. atque ait, cum duæ sint differentie bene & malè, bene bonæ consultationis est: sicut nomen etiam ipsum bonæ consultationis, id est, $\beta\omicron\nu\lambda\acute{\alpha}\varsigma$ præ se fert: bene autem & rectè idem est. bona igitur cōsultatio rectitudo quædam cōsultationis seu consilij est. cum itaque consultatio genus bonæ consultationis sit, quærendum primum est de consultatione & quid sit, & circa quid versetur: ut sine bonæ consultationis definito, quid sit bona consultatio, id est, quæ sit bonæ consultationis essentia & genus nobis innotescat. vniuscuiusque enim speciei essentia genus ipsum est: differentiarum verò qualitates quædam sunt, quæ circa substantiam existunt, qualisque ea sit, determinant. quære autem circa quid versetur consultatio, nihilo minus ad cognitionem eius videtur conferre: præsertim cum animæ nostræ habitus, atque operationes ex subiectis rebus circa quas negocium habent, maximè percipi soleant. Rectè etiam dixit bonam consultationem rectitudinem esse quædam, propterea quòd tam de bono, quam de malo recta dici consultatio potest: sicut ipse in sequentibus declarat.

Quoniam verò rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinem esse bonam consultationem perspicuum est. incontinens enim & prauus quod proponit sibi ratiocinando uidere, assequetur: ut ita rectè quidè consultauerit: magnum tamen malum sibi compararit. At bene cōsultasse, esse bonum quoddam videtur. talis enim rectitudo consultationis bona cōsultatio est, quæ ad bonum assequendum spectat.

Posteaquam genus bonæ consultationis inuenit, quod est consilium, seu consultatio: specificas differentias colligit, inter seque cōnectit, ut definitionem absoluat: primamque rectitudinem statuit. sed quia rectitudo æquiocè dicitur, quænam sit rectitudo bona cōsultatio ostendit. vel enim bonus finis est, qui à consultante proponitur, & consultatio recta ob id est, quia ad bonum tendit: vel licet finis bonus non sit, qui cōsultat tamen accommodata ad eum consilia inquit, rectèque coniecit quæ ad eum consequendum cōductura sint: ac propterea etiam recta consultatio est, quia rectè ad finem propositum perducit: nò tamen recta ita est, ut superior, eò quòd est inutilis. in cuius exemplum incontinens & prauum absolute sumit. quod enim incontinens, & qui absolute prauus est, proponit sibi quasi finem uidere, id est considerare quo modo assequi possit: id nullo pacto utile est. siquidem ipsius appetitio ex prauo habitu progrediens consentaneam habitui rem appetitam habeat, necesse est. sed assequetur quidem finem ratiocinando, utpote rectè ad ipsum assequendum vsus ratiocinatione: atque in hoc rectè videbitur consultasse: magnum tamen malum ex consilio accipiet, ac sibi comparabit: quippe cum malum sibi in deliberatione finem proposuerit, ex maloque habitu eum appetiuerit. non est igitur rectitudo consilij absolute bona consultatio: sed aliquid aliud addendum est, quo fiat planum qualis rectitudo consultationis bona consultatio sit. iccirco, inquit, [A T bene consultasse esse bonum quoddam videtur, &c.] ita enim confirmat eam rectitudinem consilij quæ ad malum finem perducit, minimè esse posse bonam consultationem. constat siquidem inter omnes: id enim hoc loco significare videtur: bene consultasse esse bonum quoddam: $\beta\omicron$ nanque, id est, bene de bono apud omnes sumitur. quare talis rectitudo consilij bona est consultatio, quæ ad boni finis assequutionem perducit.

Sed fieri tamen potest, ut falsa ratiocinatione id assequamur: quodque oportet facere, assequamur, per quod tamen oportet, non assequamur: sed
medius

medius terminus falsus sit. quare neque eadem erit bona consultatio, quae quod oportet quidem assequatur quispiam, non tamen per quod oportet.

Rectitudinem consilij posuit, neque eam omnem esse bonam consultationem ostendit: sed accedere oportere, ut de bono sine quoque consultatio esset, si bona erat euasura. quia verò adhuc etiam deest quid, aliam particulam adiungit: id est, cōuenientem insuper debere esse modum, quo finem de quo consultatum est, assequimur. nam quia duo sunt extremi termini, quae appetitur res, & id quod appetit: modus quo extrema haec duo inter se connectuntur, terminus medius est. atque iccirco quasi in ratiocinationis collectione hoc inducit: cuius scilicet conclusio vera, medius autem terminus falsus sit: id est, vel quod subiicitur, vel quod praedicatur, siue affirmatiue, siue negatiue in quacunque figura, vel modo id fiat. sicut enim in ratiocinatione fieri potest, ut licet conclusio vera sit, medium tamen quod assumitur sit falsum, siue in vno, siue in vtroque interuallo id contingat: ita etiam ex prauo consultandi modo euadere quādoque bonus finis potest: ut, si quis pauper cum sit, adulterium committat, atque inde diues efficiatur: si quis item in captiuitate constitutus idem faciat, & eo modo libertate donetur. quia enim & diuitiae pauperi, & libertas captiuo, esse bonum videntur: bonum quoque videri vtrique adulterium posset, quo & ille diuitias, & hic libertatem est consequutus: at hoc falsum est: quocirca si bonum de medio, quod est adulterium, praedicatur, propositionem falsam efficiet. Sed fortasse diceret quispiam fieri non posse, ut in ratiocinationis constitutione falsum sit medium, quo quis bonum acquisiuit, siue diuitiae, siue libertas id fuerit: sed modum quidem medium sumi, veras tamen esse propositiones. nam si verum est pauperem adulterium commisisse, atque ex eo diuitem esse effectum: quo modo medius terminus qui verè & de altero praedicatur, & alteri subiicitur, esse falsus poterit: idē de captiuo, qui ex adulterio libertatem est adeptus, dicendum est. quid igitur ad haec respondebimus? illud scilicet, non ita hic falsum esse medium dici ab Aristotele, ut vel factum nō sit, vel per id agenti alicui bonum non euenerit: sed eo modo, ut licet bonum sit, quod per ipsum euaserit, medium tamen ipsum bonum esse minimè possit. vnde etiā in secunda ratiocinatione falsum hoc concluditur: quippe cum in secunda modus non medius constituatur, sed extremus & minor: maior verò propositio quae cōmunior est, falsa aliqua ex parte assumatur. ut si quis ita dixerit: hic ex adulterio bonū adeptus est: omne id quo quispiam bonum adipiscitur, est bonum: bonum igitur adulteriū est. ecce enim falsus illic medius terminus inuenitur, qui pro minore extremo hic sumitur: ac per quoddam medium vniuersalius & cōmunius falsō maiori subiicitur. nam cum possit bonū aliquod tam bono quā malo comparari: falsa quadam ex parte maior propositio est, quae omne id quo quis bonum sibi comparat, bonum esse ait. Rectè igitur ab Aristotele dictum est, medium terminū esse falsum, quo vera conclusio collecta fuit: quando scilicet praua actio fuerit, ex qua quod appetimus bonum euenit. non enim falsum esse medium dictum est, quod non sit: sed quod non propterea, quia bonum ex eo aliquid euasit, bonum possit appellari. Vel igitur ita intelligendum hoc est: vel quia quod appetimus bonum, modo aliquo vel bono vel malo assequi possumus. si bono assequimur, bonū verè etiam de modo ipso denuncupabitur: si malo, modus qui medius terminus appellatur, falsō bonus dicetur. verbi causa, si diuitiis quis indigeat, & vel agricultura, vel mercatura, vel aliqua alia huiusmodi honesta actione eas cōsequatur: honestus modus & bonus est: si verò furto, aut latrocinio eas sibi cōparet: de tali modo falsō honestas praedicabitur. nam honestae quidem ac bonae rei consequutio est, modo tamen prauo & non honesto est effecta: ut ita medius terminus falsus reperiatur, cum de eo falsō honestum ac bonum denuncupetur. falsa igitur etiam hic maior propositio est, quae omne id quo honestum aliquid consequitur quispiam, honestum esse ac bonū affirmat: siquidem assequi bonum possumus non solum modo honesto ac bono, verum etiam non honesto. ut si quis de eo qui vel furto vel latrocinio vel aliquo alio prauo studio diues euaserit, in hunc modum ratiocinetur: hic qui diuitias assequutus est, honestā rem est assequutus: vnusquisque qui honestam rem assequitur, modo eam bono atque honesto assequitur: hic igitur honesto modo diuitias consequutus est. at eas furto consequutus est: furtum igitur est honestum. hoc autem falsum est. quod ideo euenit, quia falsa quadam ex parte sumpta maior propositio fuit: atque id in secunda ratiocinatione, quae talis est. hic rem honestam, id est, diuitias furto acquisiuit: omne id quo quis honestam rem acquirit, honestum ac bonum est: furtum igitur honestum est. honestum hic & bonum, id est, *ἀέθρον* pro eo quod confert, atque vtile est, sumitur. atque in prima quidem ratiocinatione inesse rem bonam ei qui egit, collectum est, modo quo ea fuit comparata, medio collocato: & sic verae propositiones fuerunt assumptae. at in secunda medius terminus pro minore extremo positus est: pro medio verò id quod ipso erat cōmunius, atque vniuersalius: atque iccirco quia falsō maiori fuerat subiectus, falsam quoque reddidit conclusionem.

Præterea

Præterea fieri potest, ut multo tempore aliquis, aliquis verò citò consultans quippiam assequatur. ergo neque illa adhuc bona consultatio est: sed ea rectitudo, quae secundum vtilitatem & id quod oportet, & sicut, & quando, existit.

Quia haec quae dicta sunt, nondum ad bonae consultationis definitionē absoluendam sufficiunt: adhuc nonnulla adiungit: id est, mensuram ipsam temporis, quae vniuscuiusque rei consultationi cōsentanea sit: ut bona tandem euadat consultatio. quippe cum fieri possit, ut & longiore & breuiore tēporis spatio de re aliqua consultatio perficiatur. si enim quod citius deberet, tardius quispiam consultando assequatur: quantum quidem ad superiora spectat, bene cōsultasse etiam ita videbitur, in eo tamen non bene, quod plus temporis quā oportebat, in consultando consumpsit. Quocirca quae longiore quā oporteat tempore sit consultatio, nondum bona consultatio censenda est. multi enim sunt, qui vel ob ingenii tarditatem, vel ob animi timiditatem, aliudque huiusmodi quippiam segniores effecti, plus temporis quā necesse sit, in consiliis contere consueuerint: atque inde sine eo quem sibi proposuerunt, aut prorsus frustrantur, aut non perfecte: aut si perfecte, non sine periculis tandem potiantur. atque hoc ipsum omnino, plus tēporis quā oporteat in consiliis terere, vituperabile est, & bonae consultationi non conuenit. Haec vbi dixit, resumat superius dicta, atque inquit, eam consilij rectitudinem esse bonam consultationem, quae primū vtilitatem finis in se habet: deinde modi honestatē, quā significat cum inquit [*σικε*] oportet: tum temporis idoneam ac conuenientem moram, quam verbū illud [*ουδον*] praese fert. nam quod ait [secundum vtilitatem & quod oportet] *idem vtraque; quanuis diuersis vocabulis, videntur significare: ut ita intelligamus secundum vtilitatem, & id quod oportet appetere. vel [*ουδον*] oportet] quod graecè dicitur [* *ουδον*] id exprimit quo est opus, id est quod conducit, & confert.

Fieri item potest, ut & absolute bene consultet quispiam, & ad quendam finem. bona itaque cōsultatio absolute ea est, quae ad finem absolute: quaedam verò bona consultatio, quae ad quendam finem spectans perficitur.

Bonae consultationis definitionem iam videtur assignasse, cum rectitudinem consilij, tanquam genus, reliqua tanquam differentias posuerit, quae perfectionem eius absoluunt, quasi nōdum esse queat bona consultatio, si aliquid ex iis quae dicta sunt, defuerit. si videlicet vel finis qui proponitur, non sit vtilis: vel modus quo finis comparatur, non bonus: vel temporis mora qua cōsultatio fit, longius quā oportebat protrahat. ceterum quia finis sumi dupliciter potest, de eo etiā hic distinguit. alter enim absolute & vniuersaliter finis est, ad quem omnia quae sigillatim apud homines rectè efficiuntur, referri consueuerunt: quemque cum appetit, & assequitur homo, quatenus homo est, perfectus euadit: quae est felicitas, quae tota quaedam perfectio est, finisque vniuersalis ex omnibus quae rectè sigillatim fiunt, compositus. potestque homo ad hunc spectans & rectè cōsultare, & non rectè: rectè sanè. cum eam quae verè felicitas est, felicitatem esse existimat: quaeque ad eam deducunt, rectè atque aptè exercet, ac tractat: non rectè, cum & circa finem ipsum errat, qui quod non est finis, finem esse putat, & vana quaedam & inania persequitur, quasi ad finem eum conferant. alter finis est particularis, singulorum scilicet quae vniuersae felicitati subiiciuntur: potestque aliquis & ad hunc consequendum tam bene, quā malè cōsultare. Hoc igitur est quod nunc agit. differentiam enim nobis tradit & bonae cōsultationis absolute, quae ad felicitatem, id est, ad finem eum deducit, qui absolute finis est: & bonae consultationis particularis, quae ad singulas partes felicitatis consultantem dirigit. nam tum de fine vniuersali, id est, felicitate, tum de singulis finibus posse quempiam & rectè opinari, & peruersè, inde constat: quod qui diuitias, vel voluptatem corporis, vel sanitatem, vel aliquid aliud huiusmodi esse felicitatem opinantur, sicut à veritate aberrant: ita cum ea quae sibi comparare student, tanquam finem ac signum sibi proposuerint, in quod omnes vitae suae curas ac rationes coniciant, vanè atque inaniter laborem in consultando impendunt. qui verò contra operationem animae ex virtute in vita perfecta atque integra hominis finem esse statuunt, ij sanè & de fine rectè sentiunt: & cum omnia quae sigillatim ad finem hunc spectant, appetere sibi proposuerint, absolute sunt boni consultatores. quod si in particularibus quoque ea seruant, quae ad bonam consultationem faciunt, boni cōsultatores etiam priuatim euadunt. Haec enim inquit Aristoteles, ut nobis declarat, sicut est vnus cōmunis finis ad quem particularia omnia vtilia referuntur, alter verò particularis: ita alteram esse communem & vniuersalem bonam consultationem, alteram particularem: ut illa communem finem, haec particularem spectet. Cum autem in principio huius sententiae [*ικε*] posuerit, dubiam huius orationis intelligentiam fecit. videtur

† aliis legitur
quo est opus.

* *ἐκ παραλήλυ.*

* *ὅτι δὲ, ἀπὸ τῆς χρείας ἐστίν.*

detur enim ita dixisse, eò quòd quasi à superioribus dependeat oratio, alteram quandam differentiam huic definitioni velit adiungere: cum tamen perfecta meo quidem iudicio definitio iam sit diuersaq; hæc à superioribus consideratio subiungatur, qua cum qui bonus cōsultor absolute est, à particulari distinguitur. Ita enim, inquit, fieri præterea potest, vt & absolute quispiam bene consultet, & ad quandam finem: bene absolute consultare ad communem finem: bene verò ad aliquid consultare ad quandam finem attinet, qui tamen cum sit pars cōmunis, ad eiusq; perfectionem faciat, bonus etiam ipse est. estque absolute bonus consultor is qui & communem finem certo cognoscit: & ea quæ ad ipsum perducunt, rectè exercet: bonus verò consultor ad aliquid, qui quod sibi vile est, tanquam finem proponit, rectèque ad eum consequendum consilio utitur.

Si igitur prudentium est bene consultare, bona consultatio rectitudo ea esse videretur, quæ secundum vtilitatem ad quandam finem spectat, cuius prudentia vera existimatio est.

Hæc definitioni particularis bonæ consultationis videntur esse accommodata. quia enim de agendis rebus proprie omnis consultatio est, agendæ verò res sunt particulares, atque ideo circa particularia omnis est consultatio: definitioni bonæ consultationis adiungenda est hæc particula, [AD quandam finem]. sed quia etiam prudentium est bene consultare, opus est, vt in hac eadem definitione prudentia quoque assumatur: vt perfecta atque integra bonæ consultationis definitio euadat, quemadmodum ab Aristotele exponitur, ad hunc modum: Rectitudo, quæ secundum vtilitatem ad quandam finem spectat, cuius prudentia vera existimatio est: in qua [rectitudo] quidem vt genus sumitur opposita obliquitati, & peruersitati, quæ ad propositum finem, & id quod querimus consequendum inepta, atque aliena prorsus est: [SECVNDVM vtilitatem] additur, vt ab ea consilij rectitudine distinguatur, quæ ad malum & inutile spectat: nam ea quoque potest quidem esse rectitudo consilij, quippe cum ad eius rei quam sibi proposuit, licet noxiæ & damnosæ acquisitionem conferat: vt si quis de furto subducendis alienis rebus cōsulet, modumque idoneum ad id dirigentem inueniat. rectitudo enim hæc quoque consilij est, eò quòd ad finem propositum de quo consultatio est, deducit ac dirigit: non est tamen bona consultatio, propterea quòd neq; illud de quo est consultatio, bonum est. Præterea [AD quandam finem] positum est, ob cōmunem consultationem & vniuersalem, quæ non quandam & vnum, sed communem & vniuersalem, ceterosque alios complectentem finem respicit. Cum verò postremo adiungitur, [CVIVS prudentia vera existimatio est] id vltimæ differentię in definitione locum obtinet, quæ cum ipsa etiam bona consultatione reciproca est: non secus atq; in hominis definitione [INTELLIGENTIAE & scientiæ capax]. omnis enim bona consultatio talem habet finem, cuius prudentia vera existimatio est. omne item quod in consultationem cadit, cuius prudentia vera existimatio est, id bonæ consultationis finis est. nam quia prudentia certa ac non errans ratio eorum est, quæ appetuntur, atque in consultationem veniunt: propterea fit, vt omnia quæ ei deliberanda proponuntur, honesta sint atque vtilia: & modi etiam quibus fines ipsi propositi obtinentur, honesti ac boni sint, ad finesque accommodati: cum ab habitu honesto ac bono prudentiæ administrantur. opus igitur est, vt bonæ consultationi hæc quoque differentia addatur, quasi proprium quoddam substantiale, quod ipsam ab habitibus illis distinguat, qui habent quidem reliquas differentias, sed carent tamen prudentia, quæ verum de fine ipsorum existimet ac iudicet. ac præterea fortasse in principio huius sententiæ [ITEM] posuit Aristoteles, quod est *ἔτι*, id est etiā, adhuc, & propterea, eò quòd bonæ consultationis definitio aliquo adhuc indigeret additamento: quo scilicet ab ea quæ absolute bona consultatio est, quæ finem vniuersalem spectat, seiungeretur: illisque tantum assignaretur, quæ sigillatim hominibus in quæstionem ac deliberationem proponuntur, suntque vtilia, & tum modis honestis ac bonis, tum cōueniente temporis mora cōparantur. Atq; hic bona consultatio vniuersalis & particularis ita accipitur, vt de eo quod absolute & vniuersaliter in consultationem venit, & de iis quæ particulariter & sigillatim deliberantur, oratio intelligatur. Si quis vult autem, vniuersale etiam ita sumere hic potest, vt de eo intelligat quod & vniuersaliter, & particulariter venire in consultationem possit: eò quòd semper id de quo consultamus, particulare quoddam est: particulare verò vnumquodque ad vniuersale reducitur. vt hoc modo quoddam etiā cōsultabile sub id quod cōsultabile absolute est, reducatur. at enim huiusmodi vniuersale actu nunquam est: neq; consultatio de vniuersali haberi vllò pacto potest. nam & qui agunt, & consultant, sunt particulares, & quæ aguntur & consultantur, particularia item & singula omnia sunt. Quocirca quod hic & absolute finem, & absolute seu vniuersaliter consultabile appellamus, non cōsensu dicimus, vt * notionale, sed vt totum quoddam esse intelligamus, & item particularia consultabilia ea vocamus, quæ sicut partes ad totum referuntur ad vniuersale: siquidem cum prudenti-

*ἐννοματικόν.

tia appetuntur: prudentiaque est quæ efficit, vt consequi ea optimè valeamus.

De perspicacia.

Cap.

X.

Am verò perspicacia quoque est & hebetudo, quibus homines perspicaces atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum scientia vel opinione hæc est: omnes enim essent perspicaces. neq; est vna aliqua ex singulis scientiis: verbi causā neque medicina: de salubribus enim esset: neque geometria: nam circa magnitudines versaretur: neque enim de iis quæ semper sunt, & motu carent, perspicacia est, neque de iis quæ quomodolibet fiunt: sed de quibus dubitaret quispiam, atque consultaret.

Quemadmodum in virtutibus actiuis posteaquam generales expositæ fuerunt, fortitudo, temperantia, iustitia, de nonnullis aliis specialibus, liberalitate, magnificentia, magnanimitate tractatum fuit: ita hic prudentia cum virtus sit * notionalis & generalis alias quasdam de quibus hic agitur, sub se habet, bonam consultationem, solertiam, perspicaciam, clementiam, de quibus in præsentia docet Aristoteles, quarum alias iam tradidit, ac definiuit, alias deinceps explicat. sicut igitur cum de bona consultatione ageret, primū eam à scientia & opinione & bona coniectatione, nonnullisque aliis generibus esse diuersam demonstrauit: deinde inuento eius genere, ac differentiis constitutivis ei cōuenientibus, eius propriam definitionem tradidit: idem nunc de perspicacia facit. nam esse ac reperiri perspicaciam, & oppositam ei hebetudinem, id est, græcè *σύνεσις* & *ἀσύνεσις*, ex iis qui earū sunt participes declarat, quos denominatiuè ab ipsis his habitibus perspicaces & hebetes appellare consueuimus. Perspicax enim & hebes qualitate quadam affecti sunt: qui sanè, nisi perspicacia & hebetudo qualitates quædam essent, ita appellari minimè possent. Vbi hoc modo hos esse habitus ostendit: querit deinceps quid sit perspicacia: ac prius quid non sit, declarat: vt posteaquam à tribus quibusdam generibus eam separarit, tum accommodatum ei genus, propriasque differentias inueniat: atque ita, sicut de bona cōsultatione fecit, perfecte atque absolute quid sit, valeat definire. Inquit igitur neque omnino & vniuersaliter idem esse cum scientia & opinione perspicaciam: eò quòd si esset, efficeretur, vt omnes tam scientes quam opinantes perspicaces etiam essent: id est, omnino & in vniuersum qui sciret vel opinaretur, esset quoque perspicax. neque vnam aliquam ex scientiis particularibus eam esse ostendit. scientias autem hic etiam artes communi vocabulo appellat. quippe cum medicinam tanquam scientiam assumat. est enim quædam scientiæ definitio, qua artes quoque connumerari inter scientias possunt: quæ ita ait. scientia est quæ priorum, & posteriorum ordinem in se habet: vnaquæque enim ars & scientia ordinem quandam eorū quæ tradit, ita seruat: vt alia primo, alia secundo loco, ac posteriore constituat, cum posteriora explicari rectè nō possint, nisi prius quæ præcedunt, fuerint declarata. ex iis igitur quæ artibus & scientiis sunt subiecta, neque scientiā neque artem esse perspicaciam docet. nam si esset medicina, de salubribus & morboris & neutris pertractaret, siue corpora, siue victus, siue medicamenta ea fuerint, circa quæ videlicet medicina ipsa versatur. si item esset geometria, de magnitudinibus ageret: circa quas geometriæ negotium est: quarum sanè aliæ semper sunt, & motu carent, id est, immobiles in substantia atque immutabiles sunt, cuiusmodi sunt cœlestia corpora: vt ipse quoque Aristoteles in libris de cœlo demonstrat. ea enim licet quantum ad locū attinet, moueantur: in substantia tamen eodem modo semper sese habent. adde quòd in loco etiam ratione partium duntaxat mouentur: quantum verò ad totum spectat, stant, & locum non mutant. circa magnitudines enim tam planas quam solidas versatur geometria: planas quidem, vt circulos, triangulos, quadrangulos, ceterasque huiusmodi figuras, quæ quauis sint magnitudines, in superficie tamen sola considerantur, neque perfectionem eam habent, quæ magnitudinibus conuenit. tria enim omnia sunt, & ter omnino: quodque tribus interuallis siue dimensionibus distat, omnino ac prorsus dimensionibile, & magnitudine perfectum est. quemadmodum ipse quoque in libro de cœlo ostendit. solidæ enim figuræ sunt sphaera, cylindri, cubi, coni, pyramides, similesque aliæ magnitudines, quæ quia tribus interuallis præditæ sunt, longitudine, latitudine, & profunditate: solidæ vocantur. ex quibus nonnullæ sicut cœlestes, eodem modo, vt inquit, semper se habent, suntque substantia immobiles. quædam verò etiam fiunt, oriunturque quodam modo & intereunt: vt magnitudines quæ in generationi & corruptioni obnoxiiis substantiis existunt. de quarū neutris considerat perspicacia, sed de quibus dubitare, & consultare aliquis potest. Virtutum habitus operationum quæ ex ipsis procedunt ac prodeunt, causæ sunt: atque iccirco quatenus causæ, natura sunt priores ipsis operationibus:

*ἐννοματικὴ καὶ γενική.

operationibus: quantum tamen ad nos attinet, operationes priores quā habitus propterea habentur, quia sensu percipiuntur. operationes enim in rebus ipsis existunt, circa quas versantur: res verò sensibus expositæ sunt: atque ita fit: ut res in quibus operationes suas exercet habitus, cognitionem nobis habituum afferant. Ea de causa res, circa quas perspicacia versatur, assumpsit, ut ex ipsis habitū eius nobis patefaciat. circa ea enim inquit, perspicaciam versari, de quibus dubitaret quispiam, atque consultaret, id est, circa ea quæ in nostra sunt potestate: quæ ex æquo etiam euenientia, seu possibilia dicuntur, quia non magis euenire, quā non euenire possunt. de his enim dubitamus: de his quærere, & consultare consueuimus, ut in subiecto perspicacia cum prudentia conueniat: quippè cum prudentia quoque circa ea quæ ita possunt euenire, operationem suā exerceat. neque enim de necessariis quispiam perspicax vir consultaret, neque de iis quæ euenire quidem aliter atq; aliter possunt, sed non ex æquo, sed vel plerunque, vel raro. hæc siquidem utraque siue consultet quispiam, siue non consultet, eodem modo nihilo minus sese habebunt: ut puta, an dies sit cum sol est super terram: an post ver æstas succedat: an qui nascetur infans, quinque digitis præditus nascetur, necne. hæc enim omnia & diuinæ prouidentiae & naturæ sunt, & nihil eorum in nostra potestate est situm. de illis autem & quærunt & consultat vnusquisque, quæ ex eius inquisitione & consultatione dependent: itaque possunt euenire, ut consultaerit. atque hæc sunt circa quæ perspicacia versatur.

Ideo circa eadem quidem circa quæ prudentia, versatur: idem tamen prudentia & perspicacia non est. prudentia enim præceptiua est: quid enim agendum aut non agendum sit, finis est ipsius: perspicacia verò iudicatiua tantummodo. idem nanque est perspicacia & bona perspicacia: perspicaces siquidem etiam benè perspicaces sunt.

Posteaquam subiecto perspicaciae attributo eam & quid esset ostendit, & ab aliis habitibus, qui in huiusmodi rebus operationes suas non edunt, separari: nunc à prudentia quoque distinguere eam vult. quauis enim circa eadem & prudentia & perspicacia existant: distinctæ tamen inter se sunt, quia diuerso modo utraque eadem tractant: id quod & in scientiis & artibus plerunque contingit. scientiæ enim & artes nonnullæ inueniuntur, quæ, licet circa idem subiectū versentur, differunt tamen inter se non aliam ob rem, nisi quia aliter atque aliter circa idem operantur: scientiæ quidem, ut geometria, & astrononia quæ circa magnitudines utraque versantur: sed illa motu carentes: hæc quatenus mouentur, considerat: ut item arithmetica & harmonica, quæ licet de numeris utraque agant: illa tamen per se ipsos contemplatur: hæc, quatenus se mutuo proportionem quadam respiciunt. Ex artibus verò huiusmodi sunt, pictoria & textoria: coloribus enim utraq; utuntur, sed illa ut pingat atque effingat imagines: hæc ut laneis, aut sericis, aliisque similibus vestibus varietatem inspergat: circa lutum quoque fictoria & figulina opus suū exercent: altera tamen ipsarum, animalium formas imitatur: figulina vasa tantummodo ad vsum hominum fingit. Prudentiā igitur præceptiuam ac mandatricem esse inquit, cum finem eum habeat, ut quid agendum, aut non agendum sit, præcipiat, ac mandet. quid enim agendum, quid item non agendum sit, inuenit: tum id quod agi debet, agere: ab eo verò quod non debet, abstinere iubet. perspicacia autem iudicatrix tantum est, id est, illud quod & inuentum & mandatum à prudentia est, tantummodo percipit ac iudicat: ita ut necesse sit, primū prudentiam inquirere & inuenire quod honestum & vtile est, idque præcipere: deinde perspicaciam iudicare, vbi perceperit, & consultationem esse bonam, & rem ipsam: hoc est tam finem, quā modum quo exequutio ipsa fit. Quod verò ait [I D E M nanq; est perspicacia & bona perspicacia], id est, *σοφεία καὶ ἀσοφεία*, ob differentiam consultationis & bonæ consultationis dictum videtur. neque enim, inquit, sicut in illis cōsultatio erat genus, quæ bonam consultationem & malam cōsultationem, id est, *ὀβουλίαν καὶ κακοβουλίαν* complectebatur: ita hic quoque perspicaciam genus bonæ perspicaciæ & malæ esse censendum est. nam cum perspicacia omnis bonus habitus sit, qui quod consultatū ac mandatum à prudentia est, rectè percipit ac iudicat, an bene consultatum ac mandatum à prudentia fuerit, ut perspicacia aliqua prauitatis particeps inueniatur, fieri nullo modo potest. Idem autem esse perspicaciam & bonā perspicaciam ex iis qui ea sunt præditi, declarat. perspicaces enim, inquit, etiā benè perspicaces sunt: quippè cum esse omnino nequeat, ut qui perspicax est, malè perspicax etiam sit.

Neque verò habere, neq; acquirere prudentiam perspicacia est: sed sicut perspicere dicitur discere, cum scientia quispiā utitur: ita quoque cum opinione utitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia est, alio dicente: & iudicanda

canda quidem rectè: benè enim & rectè idem est: & inde nomen hoc venit perspicacia, qua benè perspicaces homines sunt, ex ea scilicet quæ in discendo consistit. discere enim sapenūmō perspicere dicimus.

Cum perspicaciam & prudentiam circa eadem versari dixerit: specie tamen inter se esse diuersas postea ostendit, eò quod aliter atque aliter utraque circa idem operentur: prudentia videlicet quærat & inueniat, quod fieri debet, idque præcipiat ac mandet: perspicacia verò id rectè factum esse iudicat: vnde etiam sequitur, ut temporis differentia distinguantur. illa enim ante actionem & finem hæc posteaquam acta omnia sunt, existit. Quoniam verò acquirere prudentiam, & habere prudentiam diuersum est: neutrum horum esse perspicaciam declarat. acquirere enim prudentiam dicimus, cum nondum in anima est, sed comparatur & efficitur: quod enim sit, nondum est. si igitur mandata atque effecta prudentiæ perspicacia subsequitur, quippè quæ an rectè ea se habeant iudicat: qui fieri potest, ut perspicacia sit acquirere prudentiam? cum id prudentiæ generatio sit, ipsamque tempore antecedit. sed neque habere prudentiam perspicacia est: esset enim idem cum prudentia: at esse diuersum quid demonstratum est. Præterea habere prudentiam simul cum prudentia est, ut neutrum neutro dici, aut prius aut posterius possit: perspicacia verò cum operationis & finis prudentiæ iudicium sit, posterius prudentia est. quod si habere prudentiam & perspicacia idem est, efficietur, ut simul cum prudentia perspicacia sit: atq; ita & simul cum prudentia, & posterius prudentia perspicacia erit: at hoc fieri nullo modo potest. habere igitur prudentiā, & perspicacia idem non est. Accedit, quod omnis habitus causa est operationis, quæ ex ipso procedit: quare etiam prudentia ita erit. at si perspicacia operationē prudentiæ sequitur, prior operatio prudentiæ quā perspicacia est: sed si operatio ex prudentia prouenit, longè prior quoque prudentia erit quā perspicacia. at habere prudentiam simul cum prudentia esse dictum iam est: multo igitur prius est habere prudentiam, quā perspicacia. At enim his obicere quispiā posset, & dicere perspicaciam esse habitum, quemadmodum prudentiam, de eaque ut habitu hic agi, cum inquirimus an habere prudentiam, vel acquirere prudentiam idem cum ea sit: nunc verò à nobis perspicaciae operationem prudentiæ operationi ac fini fuisse comparatam, cum debuissimus de habitu loqui. hoc enim quæstioni addebatur & adiacebat. ad hoc ita respondendum est: si perspicaciae operatio prudentiæ operatione & fine naturā posterior est, necesse quoque esse, ut habitus perspicaciae quā habitus prudentiæ, & quā habere vel acquirere prudentiam, posterior sit. qua enim re habituum aliquorū operationes naturā sunt posteriores, eadem re habitus quoque ipsi posteriores sint, necesse est. nam si habitus sint, vel simul cum ea re vel eā priores, operationes verò posteriores: aut vani erunt, aut ne frustra esse videantur, alias quoque priores operationes habebunt. quæ utraque absurda sunt. restat igitur, ut habitus ij quorū operationes operationibus & finibus quorundam aliorum sunt posteriores, posteriores quoque ipsi aliis sint: ita ut habere quoque, aut acquirere habitus illos priores naturā prius sit. nam habere prudentiam diuersum esse à prudentia, planum fiet, si singula consideremus, quæ in manifestissimo ex categoriis, id est, prædicamentis continentur. id autem est substantiæ prædicamentum, quæ nobis ad cognitionem cæteris omnibus magis sese offert, atq; exponit. sicut igitur in substantiis, aliud est aurum, & habere aurum: aliud pallium & habere pallium, aliud equus, & habere equum: & in cæteris omnibus similiter: ita in habitibus quoque, & quæcunque alia in subiectis substantiis essentiam suam sortita sunt, res sese habet. diuersum enim quid est scientia & habere scientiam: aliud virtus & habere virtutē: numerus item & habere numerum diuersum est. illud enim rem absolute significat, quæ subiecto indiget: hoc & rem ipsam notat, & eam in subiecto esse declarat: sicut in substantiis & possessio & possessor exprimitur, id est aurum vel equum, vel indumentum, & qui ea possidet. Sed ad verba Aristotelis iam redeamus. Vbi hæc dixit Aristoteles perspicaciae notionem nobis clariorem reddit, scientia & disciplina assumpta. quemadmodum enim, inquit, cum ille qui docet, utitur scientia, discipulum ea quæ ab illo traditur, perspicere & intelligere dicimus: id est, græcè *σοφίαν*: perinde ac si perspicere seu percipere idem quod discere sit: ita cum prudens de fine, & modo agendi qui ad finem deducit, mandauerit ac præceperit: si quis sit, qui propria opinione rectè atq; ut debet, utatur, eum perspicere & intelligere dicimus, & quæ ab alio dicuntur & imperantur rectè iudicare. [B E N E enim & rectè idem est]. hoc adiunxit propterea quod perspicax & bene perspicax idem est: atque inde sumptum esse inquit perspicaciae nomen, ex eo scilicet quod discere in scientia perspicere & intelligere dicitur. hic nanque in prudentia & perspicacia esse quasi quidam magister & discipulus videtur: cum prudens dicat & præcipiat: perspicax vel dum ille dicit, perspicat & intelligat: vel posteaquæ acta & perfecta sunt omnia, & benè cōsultata & præfata esse rectè iudicat. nā siue ipse perspicax sit, qui ex mādato agat, ex eo quod perspicit quæ mandata sunt & intelligit, perspicacia dicitur: siue

sive alio agente ipse postea tum recte prudentem madasse, tum recte actionem esse factam perspicat, & iudicet, nihilo minus perspicacia vocatur. atque hinc quoque quo modo quam prudentia, & quam habere vel acquirere prudentiam posterior perspicacia sit, cognosci potest. siquidem prudens magistro, perspicax discipulo perfimilis est: priorque est tam natura quam tempore sciens discipulo, quatenus & ille sciens & hic discipulus est. & acquirere scientiam & habere scientiam priora quoque ipsa disciplina sunt. Ac perspicacia quidem nomen ex doctrina & disciplina sumptum, in his quoque; usurpari, ex eo confirmat, quod discere perspicere & intelligere saepenumero dicitur.

De sententia.

Cap.

XI.

Iam quae vocatur sententia, qua bene sentientes, & habere sententiam quosdam dicimus, est aequi & boni viri iudicium rectum.

Sententia quoque una ex iis est quae circa eadem versatur, circa quae & prudentia, id est, circa particularia, & ea quae esse aliter possunt, suntque in nostra potestate: quemadmodum etiam bona consultatio & perspicacia. propterea ubi de prudentia & recta ratione, bona item consultatio, & perspicacia docuit: nunc de sententia, & consensione seu clementia agit: & quae sit utraque ipsarum, definit. nam quia nonnullos tum habere sententiam, tum esse bene sentientes & ad consentiendum seu ignoscendum idoneos dicimus, cum de aliis agentibus tam rerum quam personarum habita ratione recte iudicant: ideo opus fuit, ut cum de virtutibus inquiramus, quid sit quoque unumquodque horum consideremus. Vnde Aristoteles cum de prudentia & recta ratione tradidisset, neque haec omittenda esse censuit: quippe quae propositae tractationi consentiant, ne manca ac deficiens praesens disputatio aliqua ex parte esse videretur. Inquit igitur, [I]am quae vocatur sententia &c. Jac primū esse in nobis quandam virtutem quae sententia appellatur, ex eo ostendit, quod sententiae nomine uti consueuimus, cum bene sentientem aliquem dicimus, & sententiam habere aliqua de re. nō enim nomen hoc sententiae temere, ita in ore hominum versaretur, nisi res etiam aliqua inueniretur, cui nomen id fuisset impositum. atque ita esse sententiam ex communi ipsius nominis usurpatione declarat. Deinde quid sit etiam sententia, definit, cum statim subiungit, eam aequi & boni viri rectum iudicium esse. iudicium enim genere tam sententia quam perspicacia est: ideo quia iudicium iudicantis iudicium est, necesse fuit iudicantem quoque in definitione assumi, quod quid differret sententia a perspicacia cognosceremus. perspicax enim quatenus est perspicax, non ex aequitate, sed ex perspicacia iudicat. perspicacia verò operationis & finis prudentiae animaduersio atque intellectio est, qua & id quod factum est, esse laudabile: & modum quo acta res est, bonum fuisse, atque accommodatum ad finem propositum percipit. Rectum autem iudicium dixit, id est verum: quippe cum fieri possit, ut aequus & bonus vir circa rem aliquam erret, atque iccirco de ea non recte & vere sententiam proferat. Quis autem sit aequus & bonus, & quae aequitas, satis in superiore libro explicauit philosophus, ubi etiam de iustitia docuit. ceterum cum utraque haec perspicacia scilicet & sententia, operationum & finium prudentiae iudicia sint, obscurum esse fortasse adhuc posset, quid inter se differant. nam licet Aristoteles in definitione sententiae aequum & bonum virum assumpserit, nihil tamen amplius addidit: sed subsequendo, quo modo sententia aequi & boni viri iudicium sit, tantummodo declarat. Quocirca sciendum est, perspicaciae illud solum munus esse, ut & finem qui propositus fuerit, recte se habere, & modum bene & accommodatē ad finem consequendum assumptum fuisse, & rectam demum fuisse prudentiae praerceptionem iudicet. aequitatem verò non absolute omnes prudentiae operationes sequi, sed eas duntaxat in quibus an recte prorsus sese habeant, an aliqua ex parte deficient, quaedam inesse ambiguitas potest. quemadmodum exempli causa in imperatoris illius facto contingit, qui cum ingruisset hostium exercitus, ciuesque pro defendenda patria egressi quidem essent, fiducia tamen murorum, intra quos se recipere, atque ita consulere salutis suae se posse sperabant, impetum ipsorum non sustinerent sed refugerent: urbis moenia demolitus est: atque eo pacto effecit, ut spe ea deposita ciues fortiter resistere hostibus coacti sint: eisque superatis ac fuis & se & patriam eo periculo liberarint. hac in re aequus & bonus vir, si accusetur imperator, quod urbis muros diruerit, recte eum fecisse iudicabit: eo quod alio modo auertere hostium impetum non potuerit, nisi dirutis moenibus ignauiae ac fugae occasionem suis abstulisset. in huiusmodi enim actionibus aequitatis habitus elucet: quo consentienter, id est clementer, & ad ignoscendum prompte afficimur erga ea quae in virtutum executionibus euasisse praeter voluntatem videntur. Perspicacia autem nihil tale habet, sed quae a prudentia recta aguntur, ea tantummodo iudicat. Ac sententia quidem & consensio seu venia esse coniunctus ac compositus quidam habitus videri posset: cum & ea quae prudentia egit, percipiat & intelligat: & iis qui necessitate quadam contingunt, defectibus consentiat atque ignoscat.

ignoscat. Vnde etiam in pertractandis his habitibus prudentia videlicet, bona consultatio, perspicacia, & sententia conueniens atque aptus ordo seruatus est. prudentia enim agendis rebus praest, laboresque, qui in ipsis sunt, omnes subit, ac quasi in certamen descendit. huic bona consultatio quasi adiutrix accedit. perspicacia verò & sententia postea quasi spectatores quidam succedunt, quae iudicant ea quae fiunt, atque aguntur: illa quidem absolute percipiendo atque intelligendo: haec intellectis non nihil addendo, atque in melius transferendo ea quae ab obrectatoribus reprehenduntur.

Cui rei id argumentum est, quod aequum & bonum virum maxime esse ad consentiendum, id est ignoscendum idoneum dicimus: aequitatem verò esse, habere consensionem & veniam circa singula. consensio autem sententia est iudicatiua recta aequi & boni viri: at recta ea est, quae est veracis.

† aliis legitur aliqua.

Sententia simplex: consensio, quantum ad vocem spectat, composita est. sententia siquidem, id est, *γνώμη* quam *συγγνώμη*, id est, consensio & venia vox simplicior est. ad demonstrandum autem simplex compositum sumit, eo quod simplicibus composita notiora nobis sunt ac manifestiora: licet naturam contrario modo sese habeant. nam sententiam esse aequi & boni viri iudicium, ex communi opinione perspicuum est. dicimus enim aequum & bonum virum ad consentiendum, id est, ignoscendum idoneum esse: & aequitatem habitum in animo hominis nihil aliud esse, quam habere consensionem & veniam circa singula quae aguntur: quae aguntur inquam ab aliis prudentibus hominibus, & ab aequis & bonis iudicantur, veniamque, consequuntur, si in aliquo hominibus non aequis reprehendendi ansam exhibere posse videantur. Nonnulla tamen exemplaria non circa singula, sed [circa aliqua] habent: videturque haec esse huic loco conuenientior lectio: propterea quod non de omnibus aequus & bonus vir iudicat, neque in omnibus aequitate utitur, sed in aliquibus atque illis tantum, quae honestati & rectitudini aliquid immixtum habent, quod culpam praese ferat. necessario autem * ignoscendi habitus definitionem subiungit: sententiam eam esse inquam aequi & boni viri iudicatricem rectam. aequus enim & bonus vir, quia in vniuersum leges positae sunt, ut legislator particularia omnia persequi minime potuerit, quae & in iis qui agunt, & in rebus quae aguntur, contingere consueuerunt: in nonnullas res saepenumero incidit, in quibus non id oportet exequi, quod vniuersaliter lex praescribit, sed minus aliquid faciendum, quam a legislatore fuerit pronunciatum: id quod sententiae & consensionis seu clementiae proprium est. recte enim iudicans de huiusmodi rebus aequus & bonus vir, ius imminuit, quod legislator in vniuersum instituerat: atque ob id habere sententiam, & * ignoscere peccantibus dicitur. ut, si lege iubente, eum qui proprium patrem verberarit, morte esse mulandum: noctu quispiam patri suo occurrerit domum ingredi volenti, eumque fure esse opinatus verberarit: de hoc enim legislator cum de parricida definiret, nihil adiunxit. minuet igitur hac in re ius aequus & bonus vir: neque permittet hunc qui patrem verberibus affecit, a lege praescriptam poenam subire, eo quod imprudens ex ignoratione peccauerit. Sciendum tamen est * veniam de iis tantum dici solere, quae ex aequitate efficiuntur: sententiam verò & de iis, & de aliis etiam multis: nam & pro voluntate aut conscientia sumitur: ut cum de seruo aliquo qui absurdi quippiam agat, requirimus, an ex sententia domini id agat, necne? sententiam item vocamus consultiorem de aliqua re opinionem: vnde exigere solemus, ut vnusquisque de iis quae in dubium veniunt, sententiam suam in medium proferat: id est, quod vnusquisque videtur, & placet esse faciendum. de multis aliis quoque sententiae nomen usurpatur, id est, graece *γνώμη*. sed cum additur [ὄν] praepositio, & *συγγνώμη* dicitur, seu latine consensio, qui ignoscendi habitus est: de solis iis, quae ex aequitate aguntur, sumi consuevit: quasi aequus & bonus vir cum eo qui iudicatur, conueniat ac condescendat: simulque cum eo sentiat & cognoscat id quod factum ab eo est, non esse secundum legislatoris interdictionem, nec crimen videri: atque iccirco vel prorsus remittendum ipsi esse, vel mediocri aliqua poena castigandum. nam hac dicendi forma & significatione compatibilitas quoque, & concessio dici consuevit, eo quod cum eo qui peccauit quasi patitur aliqua ex parte iudex, atque afficiatur, cum eoque cedat & abeat: dum vel ei miseretur, vel leuem ac mediocrem poenam infert.

* συγγνώμη.

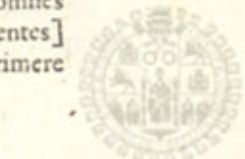
μης.

* συγγνώμη = σκευή.

* τὴν συγγνώμην.

Sunt autem omnes habitus consentaneè ad idem tendentes: nam & sententiam, & perspicacia, & prudentiam, & intellectum ad eosdem referetes dicimus: dum & sententiam & intellectum iam habere, & prudentes, & perspicaces appellamus. omnes enim facultates haec vltimorum sunt & particularium.

Cum de prudentia & perspicacia, de sententia item & consensione quid inter se differant, iam explicari: quid commune ipsis sit, nunc ostendit: inquitque subiecto easdem esse has omnes in quo considerantur, utpote quae de eodem praedicentur. cum enim inquit [A D] idem tendentes] v. ij. exprimere

exprimere commune subiectum videtur: sententiam namq; & prudentiam, & perspicaciam & intellectum ad eosdem homines referre consueuimus. intellectum autem hic actiuum dicit: nam qui circa singula & particularia versatur, actiuus intellectus est, qui & ratiocinatio vocatur, eo quod ratiocinando singula quae aguntur, metitur. Cum igitur res ipsas disponit quispiam, atq; ad finem recte dirigit, prudens: cum recte dispositas, directasque, atque ad finem ad quem oportebat perductas fuisse eas iudicat, perspicax ac bene perspicax, id est, *βισύνητος* vocatur. bene sentiens vero, id est, *β' γράμματα* appellatur, cum personis, rebus, causis, & modis accommodata iudicia exercet. propterea enim eundem & prudentiam habere, id est, intellectum actiuum, & perspicaciam, & sententiam dicimus, eo quod per ipsa haec circa agendas res operamur. Adiunxit autem particulam [I A M] dum inquit, [intellectum iam habere] propterea quod videlicet post multam rerum experientiam actiuus intellectus acquiritur: & intellectum iam habere ille dicitur, qui vbi multa & vidit & passus est, longo post tempore eum sibi comparauit. Causam praeterea cur facultates haec ad eundem referantur, subdit: quia scilicet vltimorum sunt, & particularium, vltima & particularia diuersis vocabulis eadem appellans, circa quae prudens & qui intellectu actiuo est praeditus, versatur. Facultates vero seu potestates has eandem vocat, quas paulo prius habitus nominarat, potestate in secundo significato accepta, quae ratione operationis quae ab ipsa depromitur, ita nuncupatur.

Atque in eo quidem quod ad iudicandum idoneus quispiam est, de iis quae egit prudens, perspicax & bene sentiens, * seu consentiens erit: nam aequa communia bonis omnibus sunt, in eo quod ad alium spectant.

De differentia qua perspicacia & sententia a prudentia distat, rursus meminit, quae in tempore consistit. sciunt enim vtrique eadem, & circa eadem vtrique versantur: ea autem sunt quae in nostra sita sunt potestate, in actionemque cadunt, & sunt particularia: de quibus scilicet consultiamus, ac tractamus. sed prudens prius circa haec negociatur, horumque, conuenienti modo finem assequitur: aequus vero & bonus eadem postea iudicat: dum & perspicacia vsus ea percipit atq; intelligit, & bene sentiendo vel * ignoscendo prout occasio postulat, corrigit. aequitas enim & ea quae ab aequitate iudicantur, omnibus bonis quae a prudente perficiuntur, sunt communia. ad alium enim aequi & boni viri operatio respicit: quippe cum ea quae alter ex prudentia exequitur: aequus & bonus sententia vsus & consensione seu venia recte iudicat. nam cum eadem sint, sicut dictum est, & prudenti & aequo homini subiectae res, ita vtrique ea tractant, vt prudens ipse operetur atque agat: aequus & bonus vbi alter egerit, sententia & consensione adhibita iudicat. Neque vero mirum esse debet, si sententia & consensio seu venia pro eodem sumuntur: verba enim vtraque, licet alterum sit simplex, alterum compositum, idem significant. id quod superius quoque in perspicacia & bona perspicacia, id est, *συνέσις* & *βισυνεσις* Aristoteles ostendit.

Agendae autem res ex iis sunt quae particularia & vltima omnium sunt. nam & prudentem oportet ea cognoscere: & perspicacia & sententia circa agenda versatur.

Ea, inquit, sunt agenda, quae sunt omnium vltima & particularia. nam de vniuersalibus consultat nemo: neque ea sibi agenda proponit quispiam: sed de iis consultamus, quae in nostram potestatem veniunt: in iisque, actiones nostras exercemus, quae euenire ex aequo aliter atque aliter possunt, & particularia sunt atque eiusmodi, vt futurum tempus spectent. quis enim aut de vniuersalibus, aut de necessariis, aut praeteritis, aut plerumque, aut raro contingentibus deliberandum sibi esse censet: vt puta de statis anni temporibus: de infante procreando, quinquedigitisne an sex digitorum in lucem proditurus sit. necessaria enim & quae plerumque, eueniunt, diuinae prouidentiae opera sunt, vel naturae, quam prouidentia ipsa generationi praefecit. quae autem raro contingunt, a fortuna & casu fortasse efficiuntur: quorum nihil in electionem nostram, aut potestatem venire potest. at quae praeterierunt iam transacta cum sint, non amplius sunt. quis vero adeo insanit, vt de iis quae non sunt, frustra velit consulti? de iis item quae sunt, tanquam de futuris consultare, vanum, & a prudente alienum est: nisi quis fortasse quo modo ea quae posteaquam facta sunt remanent, in posterum durare possint. consiliu inear. nam id quoque, nihil aliud est, quam de futuris consultare. prudens igitur propterea ipsa haec cognoscit, quia experientia multarum rerum callet, oculumque & intellectum circa particularia acquisiuit, quo dispicere futura etiam potest. circa eadem quoque perspicacia & sententia versantur, iudiciaque sua exercent, eo quod vtraque harum quoque ex particularium experientia comparatur.

At haec vltima sunt. intellectus quoque vltimorum est in vtranque partem.

Necesse est, vt qui cognoscere quippiam vult, quod principia habet, is principia prius illius rei percipiat: eo quod fieri alio modo non potest, vt in cognitione propositae rei veniat, nisi principia eius

eius prius didicerit: quemadmodum ipse quoque Aristoteles in initio disputationis de naturalibus principii asserit, in hunc modum inquit. Quonia in omnibus artibus quarum sunt principia, vel causae, vel elementa, cognoscere & scire ex cognitione horum contingit: tunc enim cognoscere vnumquodque existimamus, cum & causas primas, & principia prima vsque ad elementa cognouerimus: in scientia quoque de natura primum definire principia ipsa conandum est. Cum igitur duplex intellectus sit, alter qui circa vniuersalia, alter qui circa particularia versatur: atque ille quidem quo scientiae acquiruntur, contemplatiuus appelletur: hic qui particularia atque agenda percipit, actiuus: sintque principia agendarum rerum, quorum cognitio ad res ipsas & intelligendas & exequendas nobis maxime conferunt: de his nunc agere proponit, quae facultas sit quae ea percipiat, quoue modo perceptio ipsorum efficiatur, ostendens. At haec vltima sunt, inquit, id est, agenda ipsa, aut actiuus intellectus principia: vltima vocans singularia & particularia. nam ab vniuersalibus exorsi atque inde progressi ad particularia deuenimus, nec prodire ulterius valemus: non enim essent vltima, si post ea rursus alia reperiretur. Ait praeterea intellectum vltimorum quoque esse in vtraque partem, vltima hic contemplatiua, & actiua principia appellans. nam cum ea quae naturae priora sunt, nobis sint cognitio posteriora: quae contra nobis priora, naturae sunt posteriora: fit vt cum ab iis quae nobis sunt priora, incipimus, ad ea deueniamus quae naturae sunt antiquiora: ea autem scientiarum, & demonstrationum principia sunt demonstratione nulla admittentia: cum vero a naturae prioribus exordio sumpto progredimur, ea nobis vltima occurrant, quae nobis sunt priora: quae actionum, tractationumque, agendarum rerum principia sunt: vt & principia, & vltima vtrique: sint: & eadem alio atque alio modo sumpta tam principia quam vltima vocentur: quatenus scilicet vel ad nos respicimus, vel ad naturam. Vtrorūque igitur vltimorum intellectus est: id est, eorum quae & naturam & nobis vltima sunt.

Primorum enim & vltimorum terminorum intellectus est, non ratio.

Primos & vltimos terminos eos vocat, qui naturam non nobis huiusmodi sunt: eo quod prima & vltima proprie ea dici debeant, quae naturam sunt, licet quantum ad cognitionem nostram spectat, quae ab iis quae sensibus exposita sunt, exordiri consuevit, alio modo sese habuerint. Inquit igitur vtrorumque extremorum intellectum esse perceptiuum, non rationem: intellectum appellans vim in anima nostra quae absque medio cognoscit: rationem vero, quae medio vtitur, & ratiocinatione: quae * cogitativa animae nostrae pars est. intellectum autem, licet vnus & idem substantia sit, alterum tamen, atque alterum ex operatione facit. intellectus enim noster cum vel seipsum, vel ea quae circa se & supra se sunt, contemplatur, contemplatiuus dicitur: cum sibi annexa & inferiora considerat, disponit, atque agit, actiuus nuncupatur. atque illo quidem modo scientias constituit: hoc agendas res tractat: illo verum inuenit: hoc bonum exequitur. ita enim subiungit.

Ille quidem qui in demonstrationibus versatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis consistit, vltimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis.

Immobiles termini scientiarum principia sunt. quippe qui immutabilitatem stabilitatemque ac firmitatem ex sese habeant: cum eius qui actu est * intellectus, resonantiae quaedam atque extreme notae sint, in anima nostra insitae, quatenus etiam ipsa intellectualis dicitur. rationalis enim est, eo quod rationem habet propriam qua vtitur, quaque cogitat, & ratiocinatur: intellectualis vero non ex se, sed ex participatione veri intellectus, ex quo terminos, id est, principia scientiarum habet, quos cum absque medio vilo cognoscat, per eos postea intellectum imitata simplici ac medio carente conceptione intelligibiles res apprehendit, ex ipsisque profecta scientificas cognitiones absoluit. atque hic contemplatiuus intellectus est, qui primos terminos percipit, ex eisque constituit demonstrationes. alter est intellectus, vt inquit, qui in actiuis habitibus consistit ac consideratur: qui eius quod proprie vltimum est, esseque aliter atque aliter potest, perceptiuus est. actiones enim, sicut dictum est, & consultationes circa ea versantur, quae in nostra potestate sunt sita. eiusmodi autem sunt, quae euenire alio atque alio modo possunt, circa quae prudentiae, perspicaciae, & sententiae negotium est. Alteram vero propositionem vocat particularem, quae singulis rebus proxima est, a quibus longe abest vniuersalis. hac enim actiuus vir, vtpote rebus de quibus agit, vicinior atque accommodatior vtitur. vnde etiam oratores quicquidiales atque actiui sunt, satis sibi esse putant ad rationes colligendas, si solam hanc particularem propositionem adhibuerint. cum enim dicunt. hic noctu vagatur, fur igitur est: sola propositione particulari & minore constantem rationem proferunt.

Haec enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe quod ex singularibus vniuersalia existant.

Hoc de particularibus propositionibus inquit, quasi opus sit eas primum cognoscere, ac per ipsas

* συγγνώμης - ignoscens.

* μετὰ συγνώμης.

* ἢ διδρασκῶν.

* ἢ ἀπὸ χημάτων.

ipsas deinde ad vniuersales ascendere: atque ita ex vniuersalibus postea descendendo particulares confirmare. quemadmodum Demosthenes facit, cum dehortari Athenienses vult, ne foedus cum Philippo rege sanciant. vbi enim ex iis quae ipse sigillatim egit, insidiatorē esse Atheniensem atq; hostem ostendit: à singulis his ad cōmuniōra ascendit: vniuersalemq; propositionem in hunc modum pronunciat. qui enim ea agit, & struit, quibus ego capiar: is mecum bellum gerit, etiā si nondum tela iacere in me, neq; sagittare videatur. hęc enim propositio licet verbis & dicendi forma esse particularis videri possit, in sententia tamen est vniuersalis: perindeq; est ac si dicatur: omnis qui agit ac struit ea quibus aliquis capiatur, is cum eo bellū gerit, licet nondū re ipsa tela iaciat, ac sagittet. sunt igitur principia eius cuius causa aliquid est, hęc propositiones particulares & minores: eō q̄ de proposita re sunt, atq; ea cui cura & studium impenditur. ab iis siquidem quae ab aliquo aguntur, propositione hac sumpta ciuilibus propriā rationem cōstituit: vt furem esse eum qui noctu vagatur. ab hac enī ipsa re sumit, q̄ noctu vagatur. sic Demosthenes ab iis quae agebat Philippus.

Quorum sanē habere sensum oportet: is autem sensus intellectus est.

Quorum scilicet particularium, quae sigillatim fiunt, sensum, id est, rationem habere eum opus est, qui in ciuitate quippiā honestē, aut iuste agere vult. sensum enim hic particulariū cognitionē appellat, qui intellectus est. Hoc autem est quod inquit: oportere eum qui ex recta ratione in ciuitate aliquid acturus est, multa praeditū esse experientia: multa vidisse, ac passum esse: iis quae cognoscit, sigillatim attendere: atq; animum aduertere, qua re facta quid euenerit: quo modo homines in vitā actionibus se gerentes quales euaserint: quo modo consuetudine aliorum vsi vel iuuerint, vel nocuerint: & omnino singula obseruare, quae vel ex se, vel aliunde hominibus contingere consueuerunt: vt hoc pacto multarū operationum, multarumq; actionum atq; affectuū peritia cōparata oculum acquirat, quo conuicere & despiciere etiā quae in futurum euentura sunt, recte valeat: talis enim, atq; ita absolutus est, qui re vera est prudens. At qui vel experientia non est cōsequutus: vel vidit quidem multa, sed * nulla tamen attentione, atq; obseruatione vsus est: vel si est vsus, ingenij tarditate impeditur: is nullam ex iis quae fiunt, atq; aguntur, vtilitatem percipiet: cum vel ex imperitia, vel ex negligentia, vel ex tarditate naturae consequi prudentiā non possit. nō parum autem ad hoc conferunt ea, quae à veteribus literatū monumentis tradita vitas, actiones, prosperē atq; infeliciter facta antiquorum virorū nobis exponunt. Cognitio autem quae ex particularibus cōparatur, tum sensus, tum intellectus aliquo modo dicitur: sensus, quia sensiuē operans homo res singulas percipit: intellectus, quia in his sentiendis animaduersione, atq; obseruatione adhibita proprium intellectū intendit, ad propriā rationem ea referens quae sensu cognoscit: datq; operā, vt ex sensibilibus intellectum sibi constituat, eamq; in anima vegetationem ac promptitudinem acquirat, qua & sibi & aliis in occasione esse auxilio queat. habent tamen etiam id cōmune intellectus & sensus, quod absque medio vtrique operantur: ille circa intelligibilia, hic circa sensui exposita. adde quod demonstrationes de vniuersalibus ex principiis progrediuntur cōtemplatiuo intellectu perceptis, quae sicut superius diximus, eius qui proprie & reuera est intellectus, extrema quaedam vestigia sunt: siquidē qui in nobis est intellectus, ex illius participatione existit. verbi causa, si constituendus sit triangulus aequilaterus, cōcessum id principiū sumimus, quae à cetro circuli ad ambitum ducuntur rectae lineae, aequales inter sese omnes esse: atq; eo ad laterum trianguli aequalitatem demonstrandam vti consueuimus. In particularibus verō atque agendis rebus e contrario, à sensu profecti, ac cognitionis inde exordio accepto ad actiuū intellectum retrahimur, qui circa particularia versans ratio est: qui quidem idem essentia est cum contemplatiuo, sed operatione tamen distat: cum ex particulariū cognitione in nobis existat: dum sumptis principiis ab iis quae sensui patent, multaq; inde experientia, ac varia cognitione cōparata habitus euadit: prudentiaq; & ratiocinatio vel intellectus actiuus nominatur. atq; hoc est quod inquit, rationē quae in nobis est, oculū acquirere ex principiis à particularibus sumptis, atque ad vniuersalem cōtemplationem reductis. actiuus enim vir cum propositū ipsi agendum quippiā est, quaerit, vtram contradictionis partem eligat, si ex cōtradictione res ambigua sit: si verō cōtrarietas dubiū fecerit, vtrum ex contrariis sumendum videatur. ac principiū quidem inuentionis rerū gerendarū à sensibilibus, minori q; propositione ducitur: tum ad vniuersalem ascensu facto ita conclusio earū cōficitur. cuius rei, si liber, ab eadem re quā superius posuimus, exemplum sumamus. Querunt Athenienses vtrum Philippum hostem, an amicū existimare debeant. quaestio hic est, vtra ex duabus contrariis affectionibus sit eligenda: principium probationis à sensibilibus & particularibus sumitur: hęc autem sunt, ea quae agit Philippus, dum vicinos populos inuadit, circūcirca loca deuastat, eaq; efficit, quae & damnosa & molesta Atheniensibus sunt: hoc enim minoris ac particularis propositionis locum obtinet, à qua ad vniuersalem ascendentes postea dicimus: omnis qui agit ea quae damnosa & molesta alicui sunt,

* ἀποσο-
κτως ἔχει
ἰσάτως.

sunt, hostis eius est: Philippus igitur Atheniensium est hostis. Quare debent Athenienses Philippum non amicū, sed hostem existimare. Ita enim ab actionibus ipsis sumpto principio, deinde ab eo ad vniuersale progressi Philippum hostem esse Atheniensem demonstrauimus.

Quocirca esse etiam hęc naturalia videntur, ac sapiens quidem naturā nemo est: sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum.

Quia inquit ex particularibus actiuus intellectus, & prudentia, perspicacia item, & sententia nobis acquiruntur, propterea naturalia esse quoque hęc videntur. nam sapientia cum vniuersalium sit, non inest nobis naturā, sed disciplinā comparatur: vt vniuersalium cognitione percepta esse sapiens etiam iuuenis possit, sicut etiam superius declarauit Aristoteles. at antedicti habitus, quia ex multa particularium experientia cōtrahuntur, longo indigent tempore, & perfectiorem aetatem requirunt. aetas verō & longum vitae tempus, quo habituum horum acquisitio fit, ex natura est. Icirco fit, vt naturales esse, & à natura prouenire habitus quoque ipsi videantur. quod verō inquit, sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum, ita est intelligendam, vt [natura] repetatur: vt integer sensus talis euadat. Ac sapiens quidem vllus naturā non est: sed sententiam habet naturā, & perspicaciam, & intellectum.

Indicium cuius illud est, quod hęc sequi etiā aetates existimamus: talisq; aetas intellectu & sententia praedita est, quasi causa ex natura ipsa sit.

Naturalia, inquit, hęc esse illud indicio est, quod omnes homines huiusmodi habitus sequi aetates putamus: vt qui aetate caret, carere etiam prudentia & sententia: qui aetate grādis est, cum intellectu iam & sententia, id est prudentia, & recto aequitatis iudicio praeditum esse dicamus. quasi natura quae aetatem praebet, intellectum quoque & sententiam exhibeat: quippe quod aetas quae à natura habetur, dum idoneum ad multarum rerum experientiam consequendam tempus suggerit, sit in causa quoque, vt intellectum & sententiam quispiam acquirat.

Ideo & principium & finis intellectus est.

Quoniam, inquit, intellectu in vtraque re nobis opus est, dum contemplamur scilicet, & dum agimus: qui in contemplatione vniuersale intelligat, & prima ipsa, ac medio carentia principia quasi attingat, in actione verō particularia sensu percepta intellectuali sua cognitione praefiniat: iccirco & principium & finis intellectus est. finis quidem, illic contemplatiuus, vbi finis cognitio est, non actio: hic actiuus, vbi finis actio est. principiū verō quatenus demonstrationes efficit, atque absoluit, illic vt verum tantummodo contemplerur: hic, vt quod agendum est, eligamus, atque operemur: vel principium & finis, id est primum & vltimum: principium, vt primum, contemplatiuus intellectus, quia vniuersalium est: finis, vt vltimum, actiuus, quia particularium.

Ex his enim, & de his demonstrationes fiunt.

Ex his, id est, e principio & fine, hoc est contemplatiuo & actiuo intellectu: ex intellectu enim illic incipientes & terminis & pronuntiatis, quae axiomata dicuntur, prius collocatis colligimus ea quae inferuntur: in actionibus autem non solum verum cōcludimus ab actiuo intellectu exorisi, sed actiones etiam inducimus: quippe cum in moralibus rebus & ciuilibus finis non cognitio, sed actio sit. Cum verō, inquit [de his], non de intelligibilibus vtrinque intelligit, sed illic de iis quae in contemplationem veniunt: hic de iis quae cadunt in actionem.

Quare peritorum hominum & seniorum seu prudentum pronuntiationibus & opinionibus absque demonstratione, non minus quam demonstrationibus attendendum est. quia nanque ex ipsa experientia visum habent, principia intuentur.

Quoniam, inquit, tempus est, quod peritiam particularium, & agendarum rerum multam experientiam affert: cum audimus de agendis rebus à peritis & senibus aliquid pronuntiar, licet id sine demonstratione & ratiocinatione interdum proferatur, ei non minus quam demonstrationibus credendum est. cuiusmodi etiam extemporaria sapientum acutē dicta habentur, quae ἀποφθέγματα appellant. Pronuntiationes autem & opiniones eadem vocat. pronuntiationes, siue enunciationes aut dictiones, id est φάσις ἢ ἔπος, quia enunciativē tantummodo sine vlla ratiocinatione dicuntur: opiniones verō quia nulla habita cogitatione tanquam ab opinione quasi iam demonstrata & conclusa, atq; omniū consensu vera proferuntur. Vbi autē dixit [seniorum] adiungit, [seniorum prudentum] vt explicet scilicet quales seniores intelligat, quibus credendum est. non enim si solum tempore consensuerunt, iis est obsequendum: sed si in longo vitae tempore pru-

v. iij. dentiam

* Si b. Quæp dentiam quoq; & ex * naturæ dexteritate & ex virtutum studio sibi cōpararunt. nihil enim refert an ætate quispiam iuuenis sit, an moribus, vt ipse in primo inquit: quippè cum senes quoque nonnulli stulti atq; imprudentes reperiātur, quibus vt pote ridiculè omnia & dicentibus & agentibus nullo modo attendendum est. Reddit postea causam Aristoteles, cur talium hominum pronuntiationis & opinionibus attendere debemus. ex ipsa enim experientia, inquit, id est, ex multa experientia & peritia singularum rerum in quibus sunt versati, visum animæ suæ acquisuerunt: hoc est intellectu idoneum ad dispicienda & definienda principia, id est, propositiones, quas ex multis quæ sigillatim aguntur, comparare consueuimus, atq; inde euetutura etiam quandoq; inspicimus. cum enim factum aliquid est, quid sequitur sit prudens sæpenumero præuidet, ac prædicat: eò quòd multa inspexit huiusmodi: atque ita didicit quid quamque rem antefactam consequi soleat.

Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quæ vtraq; versetur: tum alterius alteram animæ portionis virtutem esse, dictum iam est.

Concludit ac colligit ea quæ de sapientia & prudentia dixit: vt resumpta breuiter disputatione quemadmodum consueuit, ad alia consideranda descendat. dixit igitur iam quid vtraque harum sit, & circa quæ versetur: prudentiam scilicet circa agenda & particularia, quæ sensibilia sunt & materialia, quæque esse aliter possunt, & futurum tempus spectant: sapientiam verò circa vniuersalia & intelligibilia, quæ sunt necessaria, tempusque ipsum excedunt. præterea præstantioris animæ partis, qui contemplatiuus intellectus est, sapientiam esse declarauit: prudentiam verò vltimam in rationalibus, quæ ratiocinandi facultas, & actiuus intellectus est. Sed occurrere hic potest dubitatio, cum Aristoteles contemplatiuum intellectum & actiuum non differre substantia dicat, sed operatione tantummodo: quo modo hic alterius animæ portionis esse sapientiam asserat, quæ contemplatiui intellectus habitus est, alterius prudentiam, quæ est actiuus: videtur enim ita sibi ipse aduersari, & repugnantia dicere. nam si contemplatiuus & actiuus intellectus altera atque altera animæ portio est, qui fieri potest, vt vnum & idem substantiā sint? cum & quatenus portiones diuersæ sunt, & quatenus diuersas producant operationes, & quatenus circa subiecta diuersa versantur, diuersi non esse in omnibus etiam ipsi nullo pacto queant. an fortasse vnū substantiā esse vtrique & contemplatiuus & actiuus intellectus dicuntur, eò quòd rationis prædita partis animæ vtrique sunt: in eo verò distinguuntur, quòd circa alia atque alia subiecta vtrique versantes, diuerso modo operationes suas edunt: ille ex principiis & iis quæ prima sunt, progreditur, maioribusque propositionibus sumptis ad minores procedit, atque ita conclusiones inducit: hic e contrariò ex particularibus ad id quòd communius generaliusque est, rationem referens, quæ sibi proposuit, postea confirmat, sicut modò iam diximus. vnde etiam non partis alterius animæ esse alterum ex his habitibus dixit, sed portionis & membri seu particulæ. id enim *μέρος* verbum græcum exprimit: eò quòd ratione prædita animæ pars in duo hæc quasi membra seu particulas contemplatiuum scilicet & actiuum intellectum distributa est. *μέρος* enim quod latinè siue portionem, siue membrum, siue particulam appelles, pars partis dici consueuit. Alio quoque modo respondere dubitationi huic possumus, si dicamus, in definitionibus quid & substantiam generis esse, vnde etiam in quid sit prædicari: specierum verò esse differentias, quæ in quale quid sit assignari solent: ac qualitates quidem sunt, sed substantiales, quæ qualis sit substantia, determinat. si igitur cum genere idem sint vtrique intellectus, vnum & idem substantiā esse dicuntur: rectè & scienter dicuntur. rectè item & conuenienter portiones seu particulæ, vt partes partis appellantur: quippe cum totum quid genus sit, species & totum & pars, sicut in * introductionibus traditum est. quare si etiam vt species generis, qui absolute intellectus est, portiones & contemplatiuus intellectus & actiuus vocati sint: non ab re ita erunt vocati.

* εἰσαγωγῆς, eas ut ego quidē suspicor, intelligit. quæ præponuntur organo Aristot.

De utilitate sapientie & prudentie.

Cap. XII.

DVbitaret autem quispiam de ipsis his habitibus qua in re vtilis sint. sapientia enim nihil contēplatur quo fieri homo felix possit: quippè cū nullius sit generationis: at prudentia hoc quidē habet, sed cuius causa opus ipsa est: siquidem prudentia est, quæ circa ea versatur, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere viri boni est. at nihilo magis ad agendū idonei, eò quòd cognoscimus ipsa hæc, efficiunt. siquidē habitus virtutes sunt: quemadmodū neq; salubria, neq; bonæ habitudini cōuenientia, quæ non eò quòd faciunt, sed quia ex habitu existunt,

stunt, ita dicuntur. nihilo enim ad agendū idonei magis ex eo sumus, quòd medicinam aut exercitatoriam habemus. Quòd si non horum causa prudentia statuenda est, sed vt probi fiant: iis sanè qui probi sunt, nihil erit vtilis: quin etiam neque iis qui habēt: quippè cum nihil referat, habeatne aliquis, an habentibus aliis obediatur: satisque nobis sit: quemadmodum & in sanitate. nam quamuis sani esse velimus, medicinam tamen non discimus. Accedit ad hæc quòd absurdum esse videretur, si principalior & præstantior quæ sapientia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim facit, circa singula domi natur: atque imperat.

Posteaquàm Aristoteles de sapientia & prudentia docuit, quæque esset, & circa quæ versaretur, & quæ efficeret vtraque exposuit: nunc quia nonnullos esse videbat erga hos præclarissimos habitus vel * naturæ ineptitudine, vel desidia ita male affectos, vt eos & carperent, & auerfarentur: ipse quæstionem horum de duobus his habitibus ac dubitationem proponit. ac primùm vituperationem ipsorum & reprehensionem quatenus licet, validius etiam quàm ipsi illi potuissent, corroborat ac confirmat: deinde solutione ac refutatione subiecta prauitatem huiusmodi hominum, atque amentiam redarguit: postremò de sapientia & prudentia quærit, vtra ex ipsis altera præstantior sit, atque excellentior: prudentiã, quæ de sapientia ipsa præcipit: an sapientia, quæ circa præstantiora ac diuiniora versatur. Atque hæc horum verborum tota sententia est: sed singula etiam quid sibi velint, consideremus. Quærit igitur de vtilitate horum duorum habituum, ac probabiliter superuacuum esse ipsorum acquisitionem ostendit: ac primùm sapientiam ob id vanam esse ait atque inutilem, quòd agenda bona non contemplantur, ex quibus fieri homo felix potest. vbi enim homo bonis actionibus ita mores suos correxerit, melioresque reddiderit, vt habitum bene agendi iam contraxerit: ad felicitatem iam deuenit, qui finis humanus est: vt ex rationis imperio toto vitæ curriculo anima ipsius operetur. nam sapientiam non conferre ad felicitatē inde probat, quòd non versatur circa ea quæ esse aliter possunt, suntque in materia: quæ generationis nomine significat. gignuntur enim hæc, nunquamque, vt asserit apud Platonem Timæus, re vera sunt. Ratiocinationem existunt: sapientia circa generationem non versatur: non confert igitur sapientia ad felicitatem. Deinde de prudentia inquit: prudentia quidem hoc habet: hoc scilicet quòd circa generationem, atque ea versatur quæ fieri aliter atque aliter possunt, suntque materialia: sed neque ipsa esse opus videtur ad felicitatem: quippè cum in iis consistat, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt. cum enim virtutes habitus sint, ex habitibus ipsa hæc agimus consuetudine operandi quasi natura quadam nobis comparata: vt nihil ad agendum referat, an cognoscamus ipsa, necne: idque salubrium, bonæque habitudini conuenientium exemplo comprobatur. ea autem sunt, quæ ex sanitate & bona habitudine in corporibus insita fiunt, atque aguntur. Salubria enim & bonæ habitudini conuenientia, id est *ὕγιανὰ* & *ἐνεκτικὰ* multis modis dicuntur: vel enim ita appellantur quæ sanitatem & bonam habitudinem corporis aut absentem efficiunt, aut præsentem conseruant, vel ea quæ ex ipsis his præsentibus existunt ac proficiuntur. illa sunt medicamenta & victus: hæc, operationes quæ tanquam ex habitibus in corpore insitis producuntur: vt ingressio secundum naturam, cursus, cibi & potus appetitio, concoctio, excretio, sensuum operatio: & cætera huiusmodi quæ ex natura operari homo consueuit: hæc enim sunt quæ salubria & bonæ habitudini conuenientia hinc vocat, talisque est sensus. sicut qui sanus est, bonoque habitu est præditus, medicina nõ indiget ad salubriter bono habitui conuenienter operandum: ita qui habitum actiuarum virtutum iam consequutus est, vt exercere & iusta & honesta & bona homini quando vult, possit: ei prudentia opus non est, quæ quo pacto rectè operari queat, præscribat. neque enim ex eo magis ad agendum efficietur idoneus: sed cum ex longa diuturnaque consuetudine operandi nõ nisi iusta, & honesta, & ea quæ bona homini sunt, habitum iam comparauerit, & consuetudo quasi iam in naturam abierit: eadem semper & similia aget. Dixit igitur: quæ non eo quòd faciunt, sed eo quòd ex habitu existunt ita dicuntur: propterea quòd diuersis modis salubria & bono habitui conuenientia, sicut ostendimus, dici solent: atque in iis quæ vel sanitatem faciunt, vel bonam habitudinem, cuius modi sunt medicamenta, & victuum rationes, medicinæ cognitione nobis opus est, vt accommodatè ad vniuscuiusque corpus illis vsi, possimus vel pristinam sanitatem restituere, vel præsentem conseruare. nam si sani & bona habitudine præditi salubriter velimus & bonæ habitudini conuenienter agere: nihilo aptiores ad agendum efficiemur ex eo quòd vel medicinam vel exercitatoriã habeamus.

* τὰ ἀφύλακτα.

habeamus. duas enim has nominat, quia ad sanitatem, bonamque habitudinem vtræque conducunt: quippe cum medicina in naturalem constitutionem quod exturbatum est, reuocet: exercitatoria in eo quod secundum naturam est, conseruet. postea obiectionem sibi faciens, si quis, inquit, dixerit prudentiam esse necessariam, non ut qui probi iam sunt, iusta, & honesta, & bona operentur, sed ut qui nondum sunt, à prudentia instituti ac directi probi efficiantur: respondebimus, sicut probis viris quibus habitus ipsi boni ad agendum satis sunt, utilis prudentia non est: ita neque iis qui non habent iam virtutem, quicquam conferre: cum ad iusta & honesta, & bona agenda, nihil referat, an habeat quispiam virtutem, an habentibus aliis obtemperet. qui enim virtutem habentibus parat, ipsosque in agendo sequitur, atque imitatur: is, sicut illi, bonus etiam ipse euadit. id quod sanitatis exemplo rursus declarat. nam quemadmodum cum valere & sani esse cupimus, non discimus nobis esse medicinam ducimus, sed satis esse nobis ad sanitatem existimamus, si medicorum consiliis obtemperemus: sic bonis ac probis viris parere satis nobis esse ad virtutem comparandam censendum est. Vbi hæc dixit, postremo prudentiam & sapientiam inter se comparat, atque vtriusque ipsarum melior, aut deterior sit, inquiri: sapientiam prudentiam esse præstantiorem quasi absurdum subiungens, ut communis opinio fert. in principio enim huius moralis tractationis efficientes habitus esse principes, ac dominantes docuit: unde quia prudentia agit, atque operatur: sapientia vero contemplatur tantummodo, prudentia esse quam sapientia præstantior videtur.

De his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. Primum itaque vtrasque per se necessariò esse expetendas dicimus, cum vtriusque animæ portionis virtutes sint, licet neutra ex ipsis quicquam efficiat.

Posteaquam de his ita dubitauit, quasi seipsum ad subiungendam solutionem inuitat, oportere inquit de his etiam dicere: quasi qui solum dubitat, nihil dicat, nisi etiã apte solutiones postea inferat: id quod ostendit, cum ait, [nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus. Imperfecta enim quædam oratio illa est, quæ cum dubia proposuerit, eorum non addit solutiones: quippe cum dubitationis finis cuius causa efficitur, ipsa solutionis expeditio sit, frustra que omnis proposita quæstio confirmetur, nisi rei cõueniens subsequatur explicatio. Primum igitur pro vtriusque respondet, sapientia scilicet, & prudentia, vtrasque per se esse expetendas, supraque vtilitatem amplectendas asserens, licet ad nihil aliud vtilis sint. quod enim ad aliquid aliud est vtile, ob id ad quod confert, eligendum est, ac propterea non ex sese perfectionem habet ac finem, cum ad aliud tanquam finem referatur, ob idque existat: at quod per se expetendum est, ex sese est perfectum, ac quasi liberum, sui que iuris totum, cum nulli alteri inferuiat, sed liberam sui habeat potestatem, in seque dominium possideat. quod si huiusmodi est quicquam, atque habet aliquid aliud quod per ipsum acquiritur: non propterea vtile, aut instrumentarium, sed generatiuum, atque actiuum, bonique productiuum censendum est, cum habeat aliud quod ex ipso proueniat, ac pariat. tales esse vtrasque has, sapientiam videlicet & prudentiam demonstrat, ex eo quod vtræque virtutes sunt vtriusque animæ portionis: contemplatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. Ac ratio quidem hoc modo procedit, in figura prima collecta. sapientia & prudentia virtutes sunt, virtutes per se sunt expetendæ, sapientia igitur & prudentia sunt per se expetendæ. esse autem eas virtutes, & vtriusque animæ partis inde perspicuum est, quod exornans ac perficiens habitus vtriusque reperitur: contemplatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. imperfectus enim contemplatiuus intellectus absque sapientia est, sicut cum habet sapientiam perfectus, quæ eorum quæ sunt, cognitio est: quæ sanè cum caret intellectus contemplatiuus, ne intellectus quidem dici potest, nisi potestate: at quod potestate est, est imperfectum, & respectu habitus & operationis, materiæ vicem obtinet. simili modo prudentia actiui intellectus perfectiua est, ut nisi ea adsit, ne intellectus quidem appellari debeat, nisi potestate, & perinde ac materia quæ ab ipsa in formam, ac perfectionem producat. Quare vtriusque animæ partis virtutem vtranque esse, atque ideo per se expetendam, manifestum est. Quod vero ait [licet neutra ex ipsis quicquam efficiat], non ita dictum est, ut nihil ab ipsis boni effici intelligamus, sed ex hypothesi talem habet sententiam, ut si etiam nihil aliud ex ipsis euenire contingeret, quia tamen sunt præstantiorum animæ partium virtutes, necessariò per se quoque expetendæ sint: nam effectiuas esse felicitatis easdem asserit, cum ita subiungit.

Deinde etiam efficiunt quidem, non tamen ut medicina sanitatem, sed ut sanitas bonæ habitudinis operationes: sic sapientia felicitatem. cum enim

totius virtutis pars sit, dum habetur, atque operatur, felicem facit.

Cum tria sint bona quæ apud homines considerantur, animæ, corporis, & externa: primaque ac præcipua sint, quæ ad animam spectant: secundo loco habeantur, quæ ad corpus pertinent: tertio, quæ extrinsecus adueniunt: quæ in singulis his generibus suauia ac iucunda reperiuntur, ea felicitatis quasi partes quædam sunt, quæ ipsam explent, atque absoluunt. Contemplatiuæ atque actiuæ virtutes animæ bona sunt: corporis vero sanitas, sensuum integritas, vires, & pulchritudo. ac sanitas quidem iustitiæ correspondet ac similis est: quippe quæ contraria ex parte humanum corpus compositum est, in accommodata temperatura suo cuique loco distributo conseruet. pulchritudo temperantiæ rationem subit, cum & instrumentariarum partium inter se conuenietiam, & totius corporis nitorem efficiat. fortitudini vires, cum robur, & tolerantiam in laboribus corpori præstet. ac sensuum integritas prudentiam refert, quæ corporalis cognitio est, à subiecto que inseparabilis. Externa vero bona sunt, gloria, diuitiæ, & eorum quæ sunt præ manibus cõseruatio, ac prosperitas. Quoniam igitur bona animi inter præcipua maximè constituuntur, quæ virtutes sunt: sapientia vero vna est ex virtutibus: primum omnium locum obtinens, utpote primæ ac præcipuæ animæ partis, id est contemplatiui intellectus perfectrix ac cultrix: sequitur, ut præstantissima felicitatis pars sapientia sit. simili modo quoque prudentia, quæ actiuum intellectum etiam ipsa perficit. Quare efficiunt quidem vtræque hæc felicitatem, non ita tamen ut sanitatem medicina: sed ut partes, quæ totam felicitatem absoluunt, atque explent. nã si sanitas, quæ bonum corporis est, vnã cum aliis etiam ipsa tanquam pars facere felicitatem dicitur: multo magis sapientiam & prudentiam facere eam censendum est, quæ præstantiorum animæ partium contemplatiui scilicet & actiui intellectus excolentes ac perficientes habitus sunt. medicina enim ut ministra naturæ sanitatem inducit: at sanitas utpote præstantissima omnium corporis bonorum felicitatem tanquam pars etiam ipsa explet. ac medicina quidem nõ ex se sed sanitatis causa existit: sanitas medicinæ finis est. Sic igitur, inquit, sapientia felicitatem facit, ut totius virtutis pars: quæ quidem tota virtus ex contemplatiuis, actiuisque virtutibus tanquam partibus constat: dumque est in anima, ab ipsaque habetur, id est dum existit in ipsa, atque operatur, felicem hominem reddit. Idem de prudentia intelligendum est, quæ cum pars etiam ipsa totius virtutis sit, dum est in anima atque operatur, explet felicitatem.

Præterea opus & ex prudentia & ex morali virtute perficitur. virtus enim propositum scopum: prudentia quæ ad ipsum tendunt, recta efficit.

Quæ modo dixit, communia sapientiæ & prudentiæ fuerunt: quibus vtrarumque harum præstantiam atque excellentiam declarauit, quo pacto omnium maximè ad felicitatem perficiendam conducant. hæc vero prudentiæ tantummodo conuenientia subiungit, quibus eam ad opus ex virtutum habitibus producendum esse maximè necessariam ostendit: dum inquit, opus atque actionem quæ scilicet secundum virtutem sit, ex prudentia ac morali virtute perficitur. omnis enim moralis virtus alicuius, aut aliquarum affectuosæ animæ facultatis partium habitus est: ut irascibilis fortitudo, concupiscibilis temperantia, iustitia vtrarumque, quæ vtrisque eam æquitatè distribuit, ut iracundiæ concupiscentia, rationi vero vtraque obediunt. atque ita fit, ut prudentia virtutibus omnibus præsit, atque imperet. Quo pacto autem scopum & propositum moralis virtutis rectum facit, prudentia vero ea quæ ad ipsum tendunt: quia sanè ubi appetitiuæ hæc facultates à ratione fuerint castigatæ, ita ut nihil nisi honestum & bonum appetant, nunquamque ad inhonesta & mala excidant, ac delabantur: appetitionum rectum propositum efficitur, rectaque intentio: ut nunquam incitatio distorqueatur, ad declinet ac id, quod non debeat: sed finem semper laudabilem habent, ac conuenientem, ad quem intendatur: cum iam ratio appetitiones ipsas rationales quodam modo reddiderit, atque appetere rationaliter assuefecerit. nam cum talia appetitionibus proposita sunt: prudentia modis idoneis ac rationibus ex cogitatis atque initis prosperè ad ea consequenda perducit: ut merito inter virtutes, earumque actiones obtinere principatum debeat.

Quartæ autem animæ partis, id est altricis, nulla talis virtus est: quippe cum in ea agere, aut non agere situm minimè sit.

Animam hic communiter accipit, ut in libro de anima definiuit, eam esse inquit, perfectionem corporis naturalis instrumentarij, quod potestate vitam habet: quam in quatuor partes diuidi asserit, scientialem, ratiocinatricem, appetitricem, & altricem, in appetitrice sensiuam quoque comprehendens, propterea quod omni appetitui irrationali sensus inest: iucunda enim & molesta sentientes, illa appetere, hæc auersari consueuimus. Cum igitur omnia hæc in homine sint, naturam ita comparatum esse inquit, ut tres animæ partes virtutem eam acquirant, quæ ex electione est, quæque ut vel

vt vel acquiratur, vel minimē, in potestate hominis est. nam scientiā, quæ scientialis partis est, hoc est contemplatiui intellectus, volendo atque eligendo acquirimus: prudentiam item quæ est ratiocinatrix, necnon fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, quæ appetitricis facultatis sunt, nihilominus eligendo comparamus. ex iracundia enim & concupiscentia appetitus existit, quarum actiua virtutes iudicio ratiocinatrix facultatis perficiuntur: nam voluntas rationalis appetitio est, atque alterius præstantioris facultatis. Altricis verò quæ quarta animæ pars cōnumerata fuit, nulla talis virtus est, id est eiusmodi quæ virtutem ex appetitione & electione acquirit: eò quòd tales virtutes in iis qui eas acquirunt, sunt sitæ, id est in libera eorum potestate & voluntate sunt collocatæ. at quartæ animæ parti nihil eiusmodi est: nulla enim neque appetitio ipsi inest, neque electio: id quod videre in plantis licet, in quibus magnitudo quidem, & pulchritudo, & fructificatio, quæ virtutes naturales sunt, vt pote à natura ipsis insitæ reperiuntur: appetitio verò, & electio minimē, vnde nulla in ipsis virtus existit.

At verò de eo quòd ex prudentia ad agenda vel honesta vel iusta nihilo aptiores sint homines, paulo altius incipiendum est, hoc sumpto initio: quemadmodum iusta agentes nonnullos nondum esse iustos dicimus, vt eos qui ea quæ à legibus præcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoracione, vel ob aliquid aliud, & non ob ipsa, cum tamen ea agant, quæ oportet, quæ quæ bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo se habens quispiam sin gula agat, vt bonus sit: id est ex electione, & ipsorum eorum causa quæ aguntur.

Vnum quoque hoc erat quod in dubitatione de prudentia positum fuerat: posse fieri scilicet, vt absque ipsa quispiam honesta & iusta ageret: eò quòd virtutes habitus animæ essent, vt iustitia, fortitudo, temperantia, & ceteræ quæ ad has vniuersaliores ac generaliores reducuntur. vnde vt hanc quoque dubitationem soluat, ad quandam superiorem considerationem ascendit, atque hoc supponit principium, non omnem eum asserens qui iusta agit & honesta, continuo ob id probum esse: id est non omnem qui agit iusta, iustum: qui agit temperantia, temperantem: qui agit fortia, fortem: quippe cum fieri possit: vt ea quæ à legibus præcipiuntur, agens quispiam vel pæne formidine id faciat, quæ violentibus leges imposita est: vel præmij cupiditate, quod rectè se gerentibus proponitur: vel interdum ex ignoracione, cum aut propria appetitione incitatus aliquis iustū quid, aut forte, aut temperans egerit, ignorans tamen id eiusmodi esse: aut secundum legem operans legem esse ciuitatis aliquam nesciuerit, quæ id eiusmodi præcipiat. qui enim ob tale aliquid aut simile aliud honesta ac iusta agunt, neque iusti, neque probi sunt viri: propterea quòd non honestatis ipsius & iustitiæ, sed alicuius alterius causa ea faciunt. Sicut igitur in his sit, ita quoque in vniuersum de vno quoque qui agit, considerandum est ac perpendendum, quomodo se habens, quòque modo affectus honestum ac iustum quippiam agat: vt si ex electione & propria appetitione, & sciens honestum id & iustum esse, ac propterea quòd tale est agere id deprehendatur: probus ac bonus esse iudicetur: sin ex ignoracione, & vel pæne timore, vel spe optatæ alicuius rei id facere videatur: bonus minimē esse existimetur, etiam si bona sint quæ ab ipso aguntur. oportet enim quodā modo se habere, atque affectū esse vnūquēque qui agit, si probus ac bonus esse celsendus sit.

Electionem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem illius causa naturā agi solent, non virtutis, sed alterius facultatis sunt.

Quomodo necessaria prudētia sit iis qui ex virtute & viuere, & agere volunt, hinc incipit demonstrare. inquit enim virtutem esse quæ electionem rectam facit: eò quòd cum appetitiuæ quæ in nobis sunt facultates, id est iracundia, & cupiditas habitum boni acquisuerint, recta quoque electio ipsa efficitur: dum malum auersatur: ac bonum semper proponit, nunquamque in contrariam partem distorquetur. sed boni tamen appetitio perfectionem ex se nō habet, sed modis quibusdam ac rationibus indiget quibus rem ipsam appetitam assequi valeat. vnde inquit, quæcūque eiusmodi natura sunt, vt agantur causa ipsius electionis, id est eius rei causa quam electio ipsa proposuit: non sunt virtutis, sed alterius facultatis. actiua enim virtus de qua sermo nunc est, irrationalium facultatū eruditio est ac moderatio. irrationales autē facultates nō ea sunt natura, vt exco gitare atque inuenire quidpiā possint, quod ad rei appetitæ cōsequutionē eas perducant: sed altera indigent facultate, quæ modos reperiat, quibus voti fieri compotes queāt. neque enim electio inuenire eos potest: sed id tantum munus habet, vt illud huic, id est quod melius est, deteriori anteponat,

ponat, vbi recta ex habitu virtutis effecta est. Hactenus vera quidem oratio euasit, paulo tamē obscurior, ac confusior: quocirca, vt dilucidiorē eam reddat, ita subiungit:

Attendendum autem est, ac de his manifestius dicendum. est itaque facultas quædam quam **calliditatem* vocant: ea est talis, vt quæ ad suppositū scopum conducunt, agere possit, atque assequi: atque hæc quidem si propositum honestum sit, est laudabilis: si prauum, versutia est.

Quantum ad veritatem spectat, verè quidem, inquit, dicta hæc sunt: quia tamen videntur confusiora, atque obscuriora, attendendum his, aduertendumque animum est: atque oratione explicata idem clarius ac dilucidius manifestandum, quò dubitationis quoque solutio euidentior efficiatur. Aliud igitur quoddam inducit, de quo agens prudentiam iis qui ex virtute volunt operari, maxime esse necessariam ostendit. atque esse vim quandam inquit quam *διόνοτητα*, id est calliditatem appellant: quam etiam definiunt, esse facultatem asserentes eorum quæ ad scopum conducunt, inuentricem. vnusquisque enim cum operari vult, scopum quædam ac finem actionis sibi proponit, vt facultate quadam ipsi opus sit, atque **aptitudine* qua & agere & assequi ea possit, quæ ad scopum ipsum & finem tendunt. at hæc facultas naturæ dexteritas ad rectè agendum satis sola non est: non enim qui hac fuerint præditi, probi etiam continuo sunt, sed mali esse etiam possunt. iccirco vt actiones bonæ euadant, additamento atque ei quidem non paucò opus est: id autem est, vt propositus finis bonus sit. ita siquidem fiet, vt facultas quoque hæc laudabilis efficiatur. nam si prauum sit propositum, versutia appellatur.

Vnde etiam prudentes callidos, & **versutos* esse dicimus.

Callidos quidem id est *διονος* eos qui prudentes sunt, vocamus, dum calliditatis nomine, quæ naturalis quædam commoditas est atque aptitudo, pro prudentia vtimur: quippe cum ea vis habitui, atque operationi prudentiæ necessariò adsit: vt prudentem esse callidum verum omnino sit. at cum prudentem versutum dicimus, nomine ad peiorem finem deducentis calliditatis abutimur. quanquam inest quoque hic ingenij in prospiciendo, & promptitudinis similitudo quædam: quatenus omnia quæ ad finem propositum spectant, aptè reperiuntur. vnde etiam Homericum Vlysem callidum vocamus, qui prudens erat, aptèque excogitabat, quæ ad honestum finem tendebat: & Periclem Thucydides talem quendam esse inquit, qui ex propria ingenij solertia licet neque præsentia breui consultatione rectissimè dignoscebat: tum futura in longissimum tempus optimè coniciebat. Calliditas enim à prudentia in eo differt, quòd ipsa eorum quæ ad finem absolute aliquem spectant & conducunt inuentrix est: prudentia verò ea prouidet, quæ ad rectum & honestū finem tendunt. calliditas item vis quædam est, atque aptitudo à natura in rationali animæ nostræ parte insita: prudentia habitus est qui ex longo rerum vsu, longaque experientia comparatur, indigetque calliditate, quam superueniens excolat ac perficiat: quo fiat vt bono semper fine proposito, quæque ad ipsum tendunt, aptè excogitatis, potiri voto felicissimè possit. quam quidem calliditatis & prudentiæ differentiam etiam ipse Aristoteles tradit, dum subiungit in hunc modum.

Prudentia verò hæc facultas non est: non sine tamen facultate hac existit, sed habitus oculo huic animæ non absque virtute acquiritur, sicut diximus, & perspicuum est.

Prudentia, inquit, antedicta facultas non est: sed ea tamen indiget, vt in ea scilicet existat: vnde sine ea esse non potest. quemadmodum neque quispiam alius habitus, nisi subiectum ad suscipiendum idoneum fuerit: idoneum verò esse nequit: nisi naturalis aptitudo atque habilis adsit. qui autem calliditati superuenit habitus, quæ prudentia est, oculo huic animæ acquiritur. cuiam? antedicto videlicet, id est actiuo intellectui: qui quidem substantiā idem cum contemplatiuo cum sit, operatione tamē est diuersus. idem enim intellectus, sicut superius etiam diximus, cum circa vniuersalia versatur, & supra sensum, sapientiam, & scientiam constituit: intellectusque contemplatiuus & cogitatio appellatur. cum ad particularia, & ea quæ in actionem veniunt, agenda conuertitur: actiuus intellectus & ratiocinationis nomen consequitur. quo pacto verò non absque virtute habitus hic comparetur, dictum etiam ab Aristotele est: sed nos quoque clarius explicemus. Virtus est, quæ appetitiones bonas reddit à ratione præsidete compositas, ac moderatas: atque inde res quæque ipsæ appetitæ honestæ ac bonæ existunt. at res appetitæ fines ipsi sunt, ad quos cum ratio bene omnia conferentia potest inuenire: prudentia dicitur: quippe quæ ad bonorum propositorum, bonorumque finium consequutionem media idonea atque apta excogitet. cum igitur appetitiones,

* διόνοτητα.

* εὐπιθηδίο-
τητος, id est
naturæ cōmo-
ditate.

* πεινέγυος.

nes, resque ipsæ quæ appetuntur, aliter esse bonæ non possint, nisi in appetitiuis facultatibus boni habitus sint, boni autē habitus sint virtutes: absque virtute non posse prudentiā esse perspicuū est.

Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent. quandoquidem eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit.

Ostendere vult prudentiæ habitum non sine virtute oculo huic animæ comparari, atque acquiri: huic scilicet, de quo paulo antè dixit, qui intellectus actiuus est: ostenditque id in hunc modum. ratiocinationes inquirēs agendarum rerum principium habent, principium scilicet finale, quod propositum ad exequendum opus est. quod sanè, si prudentia modos inuenit, quibus ipsum comparatur, bonum esse necesse est: alioqui non esset prudentia, si vel scopum non bonum sibi faceret, vel ad eundem consequendum rationes excogitaret: id enim non prudentiæ est, sed ¹⁰ *versutiæ* potius, sicut dictum est. Quod autem proponitur, & appetitur, esse bonum non posset, nisi virtus esset, quæ id appeteret. Quomodo igitur ratiocinationes de his fiunt? & quod bonum est, & optimum finale sibi principium statuunt? si ita dicamus videlicet: hoc quod propositum est, est bonum: quod bonum autem est, ei comparando diligentia & cura adhibenda est: diligentia igitur & cura ei comparando est adhibenda, quod propositum est. Vbi verò dixit ratiocinationes agendarum rerum principium habent, postea subiungit, quod minoris propositionis vicem obtinet: [Q V A N D O Q V I D E M eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit.] quam extremam particulā, id est [quodcunque illud fuerit], propterea addidit sine vllō definito exēplo: propterea quod quod bonū est, est etiam optimum, siquidem ex virtute expetendum euasit: vnde etiam à prudentia, qui habitus oculi animæ est, dignum cura & studio esse iudicatur.

Sit enim verbi causa, quod inciderit: id nisi bono viro non apparet: propterea quod distorquet prauitas, facitque vt circa actiua principia fallamur. Quare non posse quempiam prudentem esse nisi bonus sit, manifestū est.

Idem confirmat, à virtute finem proponi & scopum prudentiæ, ad quem consequendum modos ipsa postea excogitat, atque exercet. rursusque communi oratione vtitur, nihilque ex bonis definite sumit, sed quod inciderit. quod cum inquit, non id intelligi vult, quod siue bonum, siue malum sit, nihil refert: sed quod vnum ex agendis bonis sit, quod propositum est, quodcunque ex ipsis forte inciderit: non hoc definite, aut illud. id autem non apparet & videtur esse tale, nisi bono viro. quippe cum ei qui prauus habitu est, bonum, perinde atque obliquæ lineæ recta, accommodari atque applicari minimè queat: sed bono animo tantum congruat, atque appareat. vnde etiam inquit, prauitatem distortam ac peruersam reddere animæ cognitionē, atque efficere, vt circa principia agendarum rerum fallatur atque erret. Prauitas enim sicut bonos scopos & fines non admittit, ita prauis delectatur: ac propterea fit, vt prauus finalia principia deteriora & sibi proponat, & assequi cupiat. Verum vt hoc exemplo aliquo clarius faciamus: proponatur pulchritudo Helenæ, in quam & Diomedes Tydei, & Priami filius Alexander oculos coniciant. Diomedes enim vt pote bonus & temperans vir, assuetusque aptè & congruè intuendi operatione vtī, nō vltius progredietur: sed in aspectu ipso sistet, satis sibi esse ratus, si visione ipsa fruatur, atque inde oblectationem percipiat. at Paris intemperans & prauus cum sit, non acquiescet, nisi etiam tactu, nō visu tantum re inspecta frui possit: diuersumque alterum finem præter visionem ipsam appetet: & principium alterum, ac scopum sibi proponet, vt alienas nuptias vitiet: id quod intemperantiæ prauitas suggerit. Atque hinc patet & virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: vt illa scopum & finem quo tendendum est, proponat: hæc & eo delectetur, & modos rationesque incat, quibus comparari commodè possit. Rectè igitur ab Aristotele dictum est, fieri non posse, vt prudens quispiam sit, nisi bonus quoque, id est probus, & virtute præditus fuerit.

De naturali uirtute, & de uirtutum & prudentiæ connexionē. Cap. XIII.

Sed considerandum rursus etiam de virtute est: nam simili modo quoque virtus sese habet. sicut prudentia cum calliditate non idem quidē, sed simile tamen quid est: ita virtus naturalis cum ea, quæ propriè virtus dicitur.

Hucusque prudentiam ostendit sine virtute esse non posse, sed ea indigere ad proponendos sibi scopos & fines bonos rerum agendarum: boni enim sunt cum à bonis habitibus appetantur: nunc verò e contrario virtutem esse sine prudentia non posse, demonstrare vult: priusque eam cum prudentia habere similitudinem quandam docet. sicut enim prudentiæ naturalis quædam facultas præsupponitur: quæ calliditas vocatur, aptitudo scilicet quædam atque habilitas, qua anima ad suscipiendam

suscipiendam illam præparatur: ita propriam virtutem naturalis quædam virtus antecedit: quæ aptitudo etiam ipsa est, qua idonei ad eam quæ propriè est virtus, suscipiendam efficiuntur. Inquit igitur, oportere etiam de virtute considerare: propterea quod virtus simile quid habere cum prudentia videtur. sicut enim prudentia cum calliditate non idem quidem est, sed tamen simile quid: non idem sanè, quia illa à natura animæ inest, aptitudo quædam cum sit, atque habilitas ad prudentiam consequendam: prudentia aduentitia est, multa cura & diligentia, rerumque vsu acquisita. simile tamen quid habet, quod sicut illa eorum quæ ad finem conducunt, inuentrix est: sic prudentia accedens à virtute sine in eum intendit, quæque ad ipsum conferunt, consultando excogitat. quemadmodum itaque prudentia ad calliditatem sese habet, ita virtutes inter se: vt naturalis virtus calliditati, ea verò quæ propriè virtus est, prudentiæ respondeat.

Omnibus enim singuli ex moribus esse quodam modo naturā videntur.

Aliam, inquit, esse naturalem virtutem, & aliam propriam, ex communi multorum opinione constat. omnibus enim singuli mores esse naturā quodam modo videntur. mores dicuntur, id est græcè *ἦθος*, quæ ex natura consequuntur proprietates: neque id in ratione præditis tantummodo, sed etiam in ratione carentibus animalibus: quemadmodum cum leonem dicimus naturā esse fortem, eo quod audax est, atque animosus, terroremque incutientia continet: vulpem verò versutam, & dolosam, quia in operationibus eiusmodi apparet: ouē stultam, & simplicem: cæteraque animalia aliis, atque aliis moribus instructa. ita quoque in hominibus alium tales mores habere, aliū tales dicimus. Addidit autem [quodam modo] propterea quod non omnibus animalibus iidem mores sunt, sed in rationalibus & brutis morum diuersi modi conspiciuntur.

Nam & iusti & temperantes & fortes sumus, & cætera statim ab ipso ortu habemus. Sed aliud tamen est quod querimus, vt quod propriè bonum est, & talia alio modo adsint.

Prudentia & calliditas quemadmodum re ipsa diuersæ sunt, quod hæc naturalis, illa acquisititia est: ita appellatione quoque inter se distant. nam quæ ex natura est facultas, calliditas id est *διδω-7ης* vocatur: estque etiam ipsa virtus quædam naturalis, moderatione rationis nondum composita. quæ verò propriè virtus est, nominatur prudentia, quæ calliditati speciem quandam ac formam imprimat. in moralibus verò virtutibus tam naturales, quam propriæ, vno & eodem nomine nuncupantur: atque id non iniuria. nam quia calliditas rationis & intellectus naturalis virtus est, cuius quoque propria virtus est prudentia: propterea fit, vt bruta animalia, quippe quæ & ratione & intellectu carent, habere calliditatem non possint. at morales virtutes cum & rationem habentibus, & ratione expertibus naturā insint, iisdem nominibus vtrobique appellatur: vt in brutis quoque nulla nominis discrepantia sit. in eo enim tantum differunt quod ex altera atque altera origine existunt: cum ex natura illa, hæc ex more & consuetudine proficiscantur. Sed querendum videtur, si mores naturales & in brutis & in rationalibus sunt: cur virtutes naturales morales à moribus qui naturā sunt, deducto vocabulo etiam non dicuntur: communi que nomine æquiuocè omnes morales appellantur? Quocirca scire oportet, morales id est *ἠθικὰς* non ab *ἦθους*, id est moribus, sed ab *ἔθους* dici quod morem & consuetudinem significat, breui syllaba *ε* in longam *η* mutata: quippe quæ assuetudine & exercitatione ex rationis præsentia ac præscriptione comparentur: naturales verò eas quæ ab ipso ortu naturā existunt in iis, in quibus insunt. quoniam igitur hæc naturam, illa morem & consuetudinem efficientem causam habent: merito vtrisque à causā nomen impositum est. nam mores, id est *ἦθος* non sunt causa, sed ex causa, quæ ipsa natura est, existunt. Ex more enim & consuetudine, quod *ἔθος* dicitur, morales virtutes appellari, ipse quoque Aristoteles testatur: qui in secundo huius operis libro, moralium virtutum nomen à more, id est *ἔθους* parua inclinatione & mutatione facta esse deductum asserit. non enim naturalis est mos, sicut mores, sed ex assuetudine & exercitatione in habitum euadit. aptitudines igitur ad vnamquamque virtutē moralem ab ortu & generatione ipsa nobis insunt: sed non satis tamen id nobis est, vt ea quæ propriè virtus est, præditi esse dicamur: sed aliud est quod querimus, id scilicet quod propriè bonum est, id est, quæ est propriè virtus. licet eodem quo naturalis nomine appelletur. querimusque vt talia, id est propriè bona & propriè virtutes nō ita ex natura, sed alio quodam modo adsint: ex meditatione videlicet & exercitatione duce intellectu & præsentente.

Etenim pueris & bestiis naturales insunt habitus: sed sine intellectu, & mente esse noxijs apparent.

Non esse propriè virtutes eas quæ naturales sunt, ex eo, inquit, patet, quod pueris & bestiis insunt. pueri autem, propterea quod recens nati sunt, nullamque rerum peritiam in vita contrahere potuerunt,

potuerunt. nondum oculus in anima adepti sunt, licet natura idonei sint ad eum acquirendū: nondumque intellectus ipsius actum, atque operationem sunt cōsequuti, qui rectē pertractandis singulis præest. bestia verò quæ ratione profus carent, ne aptitudinem quidem vllam habent, qua appetitionibus suis rectē uti possint. quo fit, vt virtutes hę naturales tam in pueris q̄ bestiis intellectu & mentæ destitutæ noxiæ ac damnosæ appareant, cū non habeant quod eas disponat, ac moderetur.

Cæterum tantum inspici videntur: quòd quemadmodū in corpore valido quòd sine visu mouetur, cōtingit, vt vehementer erret, propterea quòd visu caret: ita quoque hęc euenit, si intellectum acceperit, in agēdo differt: atque habitus licet similis sit, propriè tamen virtus tunc erit.

† 4. si verò.

Quoniam virtutum habitus sensibus obscuri sunt atque ignoti, nisi ex operationibus extrinsecus manifestentur: sensibili exemplo rem hęc planam facit. corpus validum, magnisque viribus præditum assumit, quod magna quædam pro ratione viriū efficere possit. id si visu destitutum sit, dum mouetur vehementer errat: cum motus vehemens ex validis viribus efficiatur, visus verò priuatio impediatur, quo minus opportunè ferri queat. quemadmodum si quis magno virium robore vsus patri, aut alicui alteri quem carissimum habeat, ictum infligat: ex eoque quòd visu caret, ignoret quis sit quem verberet: aduersusque eum, quasi inimicum quem vlcisci velit, ita afficiatur. vehementibus enim viribus feriens non leue malum inferet: sed vel verberatum interficiet, vel inutilem reddet. sicut igitur in hoc, ita in naturalibus virtutibus euenit: quippè quòd naturalis aptitudo viribus corporis comparetur. nam si oculus animæ affuerit, ea optimè operabitur, magnumque ac præclarum quippiam exequetur: cum naturæ dexteritatē ministrat, ducem verò habeat oculū, quem ex multo rerum vsu, multaque vitæ experientia sibi comparauit. si verò oculus is non adsit, naturalis appetitio quasi in cæcitate & obscuritate constituta multa cum vehementia incitata magnum quoddam malum perpetrabit. sed ipse adducto exemplo validi corporis quòd cum sine visu mouetur, magnos errores committit: deberetque subiungere id cui simile est, quæ est naturalis aptitudo, quæ etiam ipsa sine oculo animæ, id est prudentia incitatur: nihil huiusmodi infert, sed contrarium. inquit enim [ita quoque hęc euenit, si intellectum acceperit & acquisuerit, in agendo differt], diuersam esse actionem asserens quæ cum intellectu fit, ab ea quam sine intellectu sola naturali aptitudine vsus quispiam prorexit. id est prudentia incitatur: vt solita consuleret breuitati. Habitum verò hęc dicit qui ex more & consuetudine comparatur, non qui inest naturæ. qui non idem cum naturali, sed similis tantum ei est: diuersa enim genera vtrorunque sunt, quippè cum alter naturalis sit, alter moralis. Non igitur ob similitudinem naturalem aptitudinem esse propriè virtutem dicemus: sed tunc erit propriè virtus, cum in habitum euaserit: id est cum ex assuetudine & exercitatione firmitatem ac stabilitatem fuerit consequutus, vt rectè & secundum rationem operetur.

Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ species sunt, calliditas, & prudentia: ita in morali duæ quoque sunt: quarum altera virtus naturalis, altera propriè virtus est, atque harum ea quæ propriè virtus est, non sine prudentia existit.

Hęc conclusio antedictorum est. superius enim prudentiam & virtutem alteram altera indigere mutuo ostendit: propterea quòd sicut prudentia ad calliditatem, ita propriè virtus ad naturalem sese habet. calliditas siquidem quasi materia est, quæ à natura excolenda atque in propriam rationem partis virtutem formanda prudentiæ suppeditatur. naturalis item virtus morali virtuti simili modo subiicitur. est enim naturalis quædam aptitudo quæ ab ea quæ propriè virtus est, formam quasi materia suscipit: dum in conuenientem rectitudinem appetitiones redactæ obsequentes rationi efficiuntur, quæ eas ad bonum atque honestum scopum incitat, atque inducit. Colligit igitur ea quæ superius dixit, quasi ita inquiens: demonstratum igitur est, & in opinandi facultate duas esse species calliditatem & prudentiam. calliditatem quidem quasi naturalem virtutem, quæ dexteritas quædam est & facultas inueniendi ea quæ ad propositum finem conducunt: prudentia rationis partis propriam virtutem, quæ bonum finem propositum habens iam virtute scilicet morali suppeditatur, ad eum proprias operationes intendit ac dirigit. Dictum iam est morali animæ partis duas simili modo esse species, virtutem naturalem, & propriam: virtutemque propriam duabus de causis prudentia indigere: primū, quia sine intellectu virtus naturalis virtus tantummodo est: vbi verò accessit intellectus qui eā dirigat, moralemque efficiat, adeo proficit, vt in propriam virtutem euadat: deinde quòd sine prudentia quæ ad bonum finem deducenda inuenit, consequi appetita

appetitas res virtus non potest. Opinatiuam verò partem ratiocinandi facultatē appellat, eò quòd cū ab vltimis animæ facultatibus incipimus, prima inter rationales opinatiua nobis occurrit, quæ vniuersalia cognoscit: cum sensus sola particularia & singularia percipiant. Moralem autem vocat appetitiuam, rationisque expertem, propterea quòd mores, quod ἦθος græcè dicitur, propriè vocat significet, quæ vitas, & naturas ratione carentes consequi solent. opinio præterea à sensibus, sensuumque operationibus, vel ab iis quæ conclusa à cogitatione fuerint, occasione sumpta, in se vniuersale constituit, rationalemque in suam operationem exercet. vnde quia opinandi facultas cū iis quæ circa particularia operantur, id est cum sensibus, irrationalibusque appetitionibus quasi affinitatem quandam habet: & circa eadem versatur quoque ratiocinandi vis, quæ rationalis facultas cum sit, circa particularia tamen operatur: merito effectum est, vt ratiocinandi facultatem opinatiuam nominarit. Esse autem inquisitione dignum videtur, vtrum moralem virtutem & prudentiam æquales statuere debeamus, eò quòd altera alterius ope indigeat, an altera alteri anteponenda sit: tum si id faciendum, vtra præstantior existimanda: illane omnino quæ per se rationalis est: quippè quæ moribus & irrationalibus facultatibus modum & ordinem asserens, in habitum eas honesti ac perfectionem inducit. hæc enim est, quæ incitationes appetitionum moderatur, operationesque earum componit, subiicitque rationi: atque eius participatione efficit, vt virtutes existant, atque orientur: licet nondum prudentia vocetur: atque ita postea scopis ac finibus bonis acceptis, ad quos actiones suas intendat, actius intellectus euadit, propterea quòd agēdis rebus, quæ sunt particulares, pertractandis incumbit: ac dum contemplatur, tempore antecedit: dum agit, eodem cum moralibus atque actiuis virtutibus tempore existit. eò quòd actius homo bonus esse non potest, nisi & fines bonos propositos habeat, quos morales virtutes offerunt: & ratio, id quod prudentiæ est, ea quæ ad consequitionem conducunt, inuenerit. Si igitur vsum vtrarunque inter se & prudentiæ ad moralem virtutem, & moralis ad prudentiam inspiciamus, diuersitatem ipsarū planè cognoscemus: atque vtra vtri præstet, ad rationem spectantes rectè iudicabimus. Nam prudentia morali virtute indiget, vt fines bonos atque honestos habeat, qui ex morum moderatione & probitate proponuntur: virtus verò moralis prudentiam requirit, vt ea propriis operationibus bonorum finium consequitionem exequatur: vt si ea non adsit, atque operetur, vani omnes fines moralium virtutum futuri sint. Quomodo igitur multo præstantior moralibus virtutibus prudentia non est existimanda: cum & tanquam ratio recta dispositionem & modum actionibus imponat, & vt ipsa tum bonos fines habeant, tum eos assequi possint in causa sit.

Vnde etiam omnes virtutes prudentias esse inquiunt: & Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. quòd enim prudentias esse omnes virtutes opinabatur, errabat: rectè dicebat, quod non sine prudentia esse eas assererat.

Hoc quoque subiungit, vt prudentiam moralibus virtutibus necessariam esse confirmet. hinc est enim, inquit, quòd nonnulli ex antiquis sapiētibus prudentias esse omnes virtutes opinati sunt: propterea quòd eam vbiq; præsidere ac præesse omnibus actionibus videbant, suisque operationibus moralium virtutum operationes obtegere, atque occultare. & Socratem in medium adducit qui apud Platonem in republica, omnes virtutes esse prudentias dicit: quem partim laudat, partim reprehendit. nam quòd virtutes omnes prudentias vocabat, in eo reprehendit: quòd non sine prudentia eas esse dicebat, in eo sententiam eius laudat ac probat. Quæere autem rectè eum inquit, & non rectè asserere, eò quòd non absolute quicquam affirmare consueuerat, sed in colloquio disputare, ac quæere. Quamquam non malè, vt opinor, neque absurdè virtutes Socrates tum prudentias appellabat. nam cum secundum rectam rationem omnes virtutes operentur, rectaque ratio sit, quæ in omnibus actionibus ipsis præsit, ac dominetur: efficiatque vt affectuosa animæ pars ipsi obediens ac parens cum virtute vitam traducat: non immerito virtutes omnes prudentiæ & scientiæ à præstantiore atque excellentiore animæ parte sumpto nomine nūcupari possent: quippè cum idem quoque in hominis appellatione contingat, qui cum rationales & carentes ratione facultates in se habeat, non rationalis & irrationalis vocatur, sed vno tantū rationis nomine insignitur: propterea quòd ratio est quæ dominatur, reliquasque omnes sibi obtemperantes reddit: vt videtur: quæ ab ea parte quæ in ipso præest, principiatumque obtinet, rationalis appelletur. adde quòd alio modo ciuili hominis, alio ciuis virtus sese habet. illa siquidem cum scientia est, qua ciuili quid sit vnaquæque virtus, cognoscit, in qua parte animæ consistat, quem finem habeat, quo pacto comparari queat, atque alia huiusmodi: vt & ipse & qui sub ipso sunt, reliqui ciues cū virtute degant. ciuis autē virtus tantū est si prudentioribus & sapientioribus obtemperet, legibusque & rectè imperantibus audiens sit. vnde quia præstantiores, perfectioresque virtutes sunt

*δραλεγι-
κως προσο-
μλεϊ ναι
ζητητικως.

sunt quæ cum idonea scientia absoluuntur: non ab re videntur à Socrate & scientiæ & prudentiæ omnes fuisse appellatæ.

Signum autem illud est, quod nunc omnes cum definiunt virtutem, ubi habitum eam esse dixerunt, & ad quæ est, adiungunt secundum rectam rationem. recta autem ratio est, quæ secundum prudentiam existit.

Hoc item ad idem probandum ponit, necessariò scilicet prudentiam & moralem virtutem inter se esse coniunctas. cuius rei indicium ab omnibus qui definiunt virtutem, sumit. omnes enim eam esse habitum secundum rectam rationem definiunt. recta autem ratio secundum prudentiam est. virtus enim circa actiones & affectus versatur. quippè cum hæc sint ea, ad quæ est: id est ad quæ omnis operatio intenditur, quæ ex habitu virtutis procedit. cum igitur dicunt virtutem habitum esse qui circa hæc versatur, nec nomine habitus, nec subiecto circa quod versatur, contenti sunt: sed addunt etiam quasi proprium quoddam ipsius virtutis secundum rectam rationem. eo quod non sit virtus absolute habitus qui circa actiones & affectus versetur: sed rectam rationem adesse quoque necesse sit, ut virtus existat. quoniam verò recta ratio secundum prudentiam est: nisi prudentia ad sit, virtus esse nullo modo poterit. atque hæc communis quædam opinio ac notio apud omnes est, qui virtutem definiunt.

Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem esse habitum virtutem, qui secundum prudentiam existit.

Quasi eos qui virtutem definiiebant in aliis non approbet, nisi quod rectam rationem in definitione assumendam censuerunt: vaticinantibus eos similes esse inquit. sicut enim diuinitio quæ coniecturalis quædam ars est, de futuris coniciendo pronunciat: ita hi quoque virtutem moralem sine prudentia non esse, videntur coniectasse. propterea etiam habitum qui secundum prudentiam in actionibus & affectibus operatur, esse virtutem omnes communiter denunciarunt.

Paululum tamen transeundum est. virtus enim non tam secundum rectam rationem, quam cum recta ratione habitus est: at recta de huiusmodi ratio est prudentia.

Paululum rationem immutat, qua in definienda virtute antiquiores vsi fuerant: ut cum his conueniat, quæ de morali virtute & prudentia ipse hic tradidit. Paululum enim, inquit, transeundum est, id est vel addendum, vel immutandum in hac definitione verbum aliquod est: vtrumque enim appellari transitio potest, siue cum è pauciore numero in maiorem: siue cum è verbo in verbum traductio sit. nam non solum debemus rectam rationem actionis vel affectionis quæ secundum virtutem existit, tanquam modum & mensuram statuere, ut secundum ipsam fieri ex virtute omnia dicamus: quippè cum fieri possit, ut mensura à re mensurata separari queat. at si prudentia separatur, neque agere, neque affici ex virtute amplius licebit. quocirca adesse semper rectam rationem necesse est, cum eaque sunt omnia tractanda: si & actiones & affectiones existere ex virtute volumus: ut hoc modo virtus habitus esse cum recta ratione definienda sit. recta autem ratio quæ de actionibus affectibusque præscribit, nihil aliud est quam ipsa prudentia. Necesse autem omnino esse ut actiones & affectiones omnes quæ ex virtute existunt, cum recta ratione & prudentia sint, inde perspicuum est: quod cum affectus iræ & cupiditatis motus, atque incitationes sint ad appetendas res: actiones verò sint operationes & effectiones ad consequenda ea quæ appetuntur: neque affectus rectè & opportunè incitari poterunt, nisi præsentem habeant rationem, quæ ipsis modum vnicuique conuenientem præscribat: neque operationes accommodatè ad finem propositum absoluentur, nisi ratio ex sese apta atque opportuna suppeditarit.

Ac Socrates quidem rationes virtutes esse existimabat: scientias enim eas esse omnes dicebat: nos cum ratione esse arbitramur.

Quæ differentia inter ipsum & Socratem sit in disputatione de virtutibus, hic subiungit: ne dicere quispiam possit frustra reprehensum fuisse Socratem, cum vtrique, tam ipse scilicet Aristoteles, quam Socrates rationem in virtutis definitione assumant. Socrates igitur, inquit, quia virtutes scientias esse opinabatur, eas esse rationes ipsas assererat: propterea quod scientiæ nihil aliud sunt, quam sciendarum rerum perceptiuæ rationes. nos verò non rationes, sed cum ratione esse virtutes asseueramus. esse autem aliquid, & esse cum aliquo diuersum quid proculdubio est.

Ex his igitur quæ dicta sunt, constat neque propriè bonum esse sine prudentia, neque prudentem sine morali virtute quempiam posse.

Cum

Cum satis ostenderit moralem virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: ut ut moralis virtus scopum & finem rectè affectis appetitionibus proponat: prudentia quæ ad fines consequendos faciunt, procuret: nunc ea quæ dixit, concludit. ex illis enim planum esse inquit, neque propriè bonum esse posse sine prudentia, neque prudentem sine morali virtute: propriè bonum appellans eum qui à naturali virtute prædito distinguitur. qui enim naturam est iustus, aut fortis, aut temperans, non est propriè bonus, sed tantum ad virtutes, vel omnes, vel nonnullas, vel aliquam, vel virtutis alicuius partes aptus, atque habilis est. perinde ac si quis ad liberalitatem naturam sit idoneus, dum negligit pecunias, viliquæ eas ac parui æstimat. hæc enim aptitudo naturalis ad virtutis perfectionem sola non sufficit: sed accedat studium ex electione & exercitatio necesse est, ut virtutis habitus comparetur.

Quin etiam ratio illa hinc solui posset, qua separatas esse inter se virtutes disliceret aliquis: eo quod idem ad omnes aptissimus minimè sit, atque iccirco alias iam, alias nondum acquisuerit. hoc siquidè in naturalibus virtutibus licet: in iis verò quibus absolute bonus vocatur quispiam, non licet. simul enim cum prudentia quæ vna est, omnes existent.

Cum communis opinio apud sapientes sit, virtutes sese mutuo consequi: dubitationem quandam aduersus hanc dissertatoria, id est dialectica via progredientem & mouet, & soluit. nam si fieri potest ut ad aliquam virtutem aptus quispiam sit, ad aliam ineptus, fieri quoque poterit ut eam ad quam est aptus prius acquirat, quam alteram: atque ita efficietur, ut acquisita iam virtus ab altera sit separata: neque consequi se mutuo virtutes necesse sit. sed ex his quæ dicta sunt, inquit, de prudentia & morali virtute, solui ratio quoque hæc posset, qua differendi via, id est dialectica separari à se virtutes, neque connexas esse mutuo probare quispiam conaretur. quod enim idem ad omnes aptissimus minimè sit, id pro argumento sumit quod virtutes se mutuo non consequantur. qui enim ad vnam omnium aptissimus est, is ante alias ipsam acquirat. acquisita verò in eo iam erit, cum nondum alia sint. Vbi hæc dixit, solutionem postea affert: hoc inquit quod ita dicitur, in naturalibus virtutibus licet: quas qui habuerit, propriè bonum minimè vocatur, quamuis ad omnes aptissimus quispiam sit: sed aptus, naturaque bene affectus ad bonum dicitur. fieri enim potest & licet eum qui in vna virtute est naturæ habilitate præditus, in reliquis non sit. at in iis quæ propriè virtutes sunt, ex quibus propriè bonus aliquis appellatur, non ita licet. cur? propterea quod si absit prudentia, nullam ex iis quæ propriè sunt, habebit: si adsit, simul cum ipsa morales quoque virtutes consequentur. si enim ratio appetitionibus præsit, easque moderetur, ac subditas sibi, obediensque reddat: tam bona erunt, quæ sectantur, quam mala quæ fugiunt: atque ita efficietur, ut necesse omnino virtutes se mutuo consequantur: cum morales bonos fines proponant, prudentia quæ ad fines conducunt omnia opportunè excogitet, atque expediat. ut hoc modo pateat ex antedictis de morali virtute & prudentia dubitationis huius afferri solutionem.

Perspicuum autem est & prudentia esse opus etiam si non esset actiua, propterea quod partis animæ virtus est: & sine prudentia & virtute actiua esse electionem rectam non posse. eò quod hæc finem: illa quæ ad finem tendunt ut agamus, facit.

Prudentia quidem actiuus quoque intellectus est, quippè quæ actiuis virtutibus modos ac vias inueniat, quibus potiri finibus suis possint: non esse tamen propterea inferior, ac ministra est existimanda. est enim etiam ex sese integra ac perfecta: opusque ipsa est, etiam si nullum ad agendum usum exiberet, ob id videlicet quod partis animæ ratiocinatiuæ virtus est. immo quanto præstantior est partis, tanto præstantior cæteris quoque ipsa est. præstantior enim est ratiocinandi vis, quam irascibilis & concupiscibilis ex quibus morales virtutes existunt. patet item electiuam animæ nostræ facultatè propriam rectitudinem non esse habituram, nisi & prudentia, & virtus moralis affuerit: virtus, quæ finem proponat: prudentia, quæ ad finem aptè conducentia inueniat: quod electio hæc sibi oblata accipiens bona & honesta anteponeat malis & turpibus queat: atque hæc cõsequi etiam ex antè dictis videntur.

At verò neque præsidet sapientiæ: neque melioris quam ipsa partis est.

Hoc ad alteram dubitationem refertur, quam superius de sapientia & prudentia posuit: num præstantior prudentia quam sapientia esset, eò quod prudentia faceret, & in vnaqueque re agenda præscriberet, finesque appetitionum nostrarum exequeretur: sapientia verò contempleretur duntaxat, & nihil

x. ij. ageret:

ἡ δὲ τὴν ἰσὺν
κὼ ἀρετῶν
τὸ σκοπὸν,
καὶ τὸ τέλος
προσθεσθαι
ὑγιᾶς, καὶ ἀ-
διαφόρως
ἐχούσῃ τῇ
ὀρέξει, ὡς
ἰσὺν μο-
ραlem scopum
ἔσιν ἀρε-
τῶν καὶ mi-
nimè peruer-
sarum propo-
nat.
* ὁ φιλοῦς dex-
teritas natu-
re.

ageret: quippe cum dictum quoque esset prius facultates quæ præciperent, finesque haberent perfectiores, esse principiores, ac præstantiores. Huic igitur quæstioni solutionem hic subiungit, nõ esse prudentiam præstantiorem sapientiã asserens: ad cuius enunciationis comprobationem sumit, quod melioris quàm ipsa partis non est. perinde ac si ita diceret: prudentia sapientia non est præstantior, propterea quod neque melioris partis virtus est, quàm sapientia: siquidem sapientia contemplatiue partis habitus, ac virtus est: actiue prudentia: at contemplatiuus intellectus actiuo præstantior, contemplatio item actione est excellentior: est enim eius qui in nobis proprie est intellectus, qui per se ab aliis annexis sibi facultatibus separatus operatur. actio verò est actiui, qui ratione carentibus facultatibus ad agendum necessario vitur.

Quemadmodum neque sanitati medicina: neque enim ipsa vitur, sed vt fiat, prouidet. quocirca illius causa præcipit, non autem illi.

Exemplum adducit medicinæ & sanitatis: quo ostendat non absolute habitum qui de aliquo statuit ac iubet, eo de quo statuit ac iubet, esse præstantiorem: sed eum habere principatum qui cũ alicui præcipiat, eo quoque ad consequutionem alterius vitur. cuiusmodi est equestris ars * quæ frenaria, & ciuilibus quæ reliquis omnibus & artibus & scientiis vitur, quæ in ciuitatibus adhiberi consueuerunt. Medicina enim sanitati non præcipit, neque ea vitur: sed de ipsa iubet, vt que ea cõparetur, procurat: neq; illi, sed illius causa præcipit: ob ipsam enim est, vt de ipsa præcipiat, ipsamque in corporibus efficiat. si igitur id quod alterius gratia est, eo cuius est gratia inferius est: prudentia quoque inferior ac posterior quàm sapientia erit: quippe quæ ob eam præcipiat, idque studeat, vt in animo nostro ea comparetur.

Simile præterea illud est, si quis ciuilem, propterea quod de omnibus præcipit, quæ in ciuitate sunt: diis præesse ac dominari etiam diceret.

Alterum exemplum ad eandem rem affert, ciuilibus scilicet scientiæ, & deorum. Ciuilibus enim scientia licet de diis iubeat, ac præcipiat, diis tamen non iubet. de templis quidẽ, de hymnis, de sacrificiis, de ceremoniis, cæterisque aliis quæ ad deos spectant, tradit institutiones: sed non propterea tamen Deo præstantior, vel diis est existimanda. non enim imperat deo, vel diis qui scilicet ex vnus & primi participatione ita appellantur: sed hominibus de diis præcepta tradit, atque imperat: vt hoc modo inferuire ac ministrare deo & diuinis, non dominari videatur. Ita neque prudentiam ob id dominari sapientiæ dicendum est, quod de ea præcipit: siquidem finis prudentiæ cuius causa existit, sapientia est, non sapientiæ prudentia: præstantior igitur ac principalior sapientia quàm prudentia proculdubio erit. At verò si dubitet adhuc quispiam, quomodo intellectus contemplatiuus & actiuus vnus cum sit essentia, in duas diuidatur partes, quarum altera esse superior, altera inferior dicatur: neque satis esse existimet ea quæ eadẽ hac de re paulo superius à nobis fuerunt exposita, atque iccirco clariorem aliquam explicationem requirat, hæc etiam adiungere antedictis poterit. Vna quidem est intellectiua animæ pars essentia quæ in contemplationibus verò, in actionibus bonum quærit, atque inuenit: sed cum circa vniuersalia versatur, intellectus contemplatiuus dicitur, habetque subiecta ea omnia quæ in contemplatione cadere, & scientiam possunt: cum particularibus studet, actiui intellectus nomen adipiscitur. suntque ei subiectæ res agenda, & quæ sensibus subiiciuntur. Vnus igitur est intellectus substantia vtpote vna pars, atque vna animæ facultas: diuiditur verò in duas portiones contemplatiuam, & actiuam, quasi aliud quid sit dum vniuersalia contemplatur, aliud dum singula, & sensibus exposita perpendit: vnde etiam portiones seu particulae, id est *μέρια* græcè dicuntur, eo quod partis intellectiue animæ partes sint. neque absurdum esse debet si vnum substantia vtraque hæc sint, duo verò eatenus, quatenus vnus totius partes sunt: non secus ac si quis eundem hominem & naturæ contemplatorem vocet, & medicum: naturæ contemplatorem, eo quod circa res vniuersales in naturæ cognitione versetur: medicum, quia circa singula hominum corpora studium impendit, dum vniciuique afferre sanitatem conatur. vnus enim & idem numero cum sit, circa diuersa subiecta negocium exercens diuersas quoque habet & operationes & exequutiones: quippe quod in naturæ cõsideratione veritatem inquirat, finemque habeat eius inuentionem: in medicinæ actione bonum corporum humanorum procuret, ad eiusque consequutionem spectet, ac tendat: vt & duos habitus, & duas operationes, & duas subiectas res, & duos fines habere merito dicendus sit.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER SEPTIMVS.

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

10

Vm de moralibus virtutibus & intellectiuis iam docuerit: nunc de cõtinentia, & de heroica quadam & diuina virtute differere vult. Cur autem de his non egerit, vbi de moralibus virtutibus tractabat, sed de his disputationem ab aliis hic separatã exponat, illud in causa est, quod cõtinentia virtus proprie non est, sed virtuti proxima. quatenus enim ex electione fit, circaque agenda versatur, virtus videtur: quatenus verò non est æqua partium animæ tranquillitas, sed pugna & seditio, virtus non est. nam continens habet quiddam rationem, quæ à turpibus voluptatibus abstinendum esse iubet: sed cupiditas tamen in eo non obsequitur, sed resistit, estque ad fruendas voluptates incitata. at in virtutibus animæ partes inter se consentiunt, non pugnant: sicut in temperante, in quo statim vbi ratio abstinere à voluptatibus præcipit, nihil renitens cupiditas obtèperat: & in forti quoque simili modo, qui cum ratio imperat, in formidabilibus rebus intrepidè esse permanendum, non aduersantem iracundiam, sed continuò obedientem imperio, ac parentem habet. Quia igitur cõtinentia nõ est virtus, sed similis virtuti: iccirco separatim de ea differere instituit. simili modo incontinentia quæ virtuti huic, id est cõtinentiæ opposita est, diuersum quoddam vitium est ab aliis quæ moralibus virtutibus aduersantur: quippe cum incontinens validam habeat rationem malum esse ad id vitium dicitantem, sed ab affectus tamen vehementia superetur: vt in eo quoque pugna quedam partium animæ existat. cupiditas enim ad potiendũ turpibus voluptatibus fertur: ratio repugnat atque aduersatur, licet postea tandem victa succumbat. in intemperante verò non ita fit: sed intemperans cupiditatem ad prauas voluptates incitatam cum habeat, rationem quoque ei habet obsequentem nec resistentem, nec secus audax, in quo iracundia incompositè & quibus non debet, & quando non debet, agitata ac furens secum etiam rationem minimè resistentem trahit. ita vt in vitis quoque quæ moralibus virtutibus opponuntur, æquabilis quidam animæ partium consensus reperiatur. In incontinentia autem non equalis partium animæ concordia. At heroica & diuina virtus quia omnem virtutem excedit, propterea ipsa quoque separatam ab aliis tractatione requisit. Quoniam verò harum virtutum vitia, id est incontinentia & feritas seu immanitas notiora quàm cõtinentia, & heroica ac diuina virtus sunt: iccirco ab his vtpote notioribus exordium sumit, quod per ea virtutes quoque ipsas nobis * manifestet.

De Heroica virtute, cõtinentia, & earum oppositis. Cap. I.

40

Post hæc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores fugiendarum tres species esse, vitium, incõtinentiam, & feritatem: quarum duabus quæ sint contraria, manifestũ est: alterum enim virtutem, alterum cõtinentiã vocamus. feritati autem maximè conuenire quispiã diceret virtutẽ, quæ supra nos est, heroicam quandam, ac diuinam. quemadmodũ Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eo quod valde erat bonus, Non hominis mortalis filius ille

50

Esse videbatur: sed magna è stirpe deorum. Quod si ex hominibus, sicut dicunt, ob virtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur.

Fugiendarum rerum inquit, id est malarum quæ circa mores considerantur, tres sunt species: vitium enim omnibus moralibus virtutibus opponitur: nam ignauia, & audacia, intemperãtia & stupiditas & cæteræ huiusmodi quatenus vitia, fortitudini & temperantiæ & reliquis aduersantur. [Quarum duabus] id est virtutes quæ duabus ex his, hoc est vitio & incõtinentiæ sunt contraria, x. iij. manifestæ

* χαλινοποι
νικη, id est
ars faciendi
frena.

† ἡσυχία
ἐπιθυμίας
ἐπιθυμίας
χρῆσις .i. ut net.
interpres, con
cordia in par
tibus animæ.
† ὁ θυμὸς
ὁ ἡσυχίαν
iram obediẽ
tem ut, in
terp.

* ἡσυχία

manifestæ sunt. [Alterū enim,] id est quod cōtrarium vitio est, virtutē appellamus, quippè quod vitium sit, quod morali virtuti opponatur. [Alterum] id est contrarium incontinentiæ, continentiam vocamus. Feritati autem contrariam esse heroicam & diuinam virtutem dicere maximè conueniret. heroica verò & diuina hæc virtus est, cum omnem virtutem supra omnem hominem exerceat quispiam: si quis enim supra omnes iustos iustitia præditus sit: supra omnes fortes fortitudine: supra omnes temperantes temperantia: is heroicam & diuinam virtutem habere non immerito dicetur. huiusmodi autem virtus hominibus conuenit, qui vel cum deo iam vniti dii quoque ipsi * adoptione effecti sunt: vel sancti virtutum operatione cæteris omnibus antecellunt: heroica appellata, eo quod heroibus, id est semideis propria cum sit, naturam humanam excedere, atque ob id admiratione maximè digna esse videatur. vnde etiam Priamus apud Homerum miseriam suam deplorans, atque Hectorem quasi supra hominem virtute præstaret, ita admirans inducitur: 10
[Me miserum, qui tot fortissima pectora natos
Progeni Troiæ regali in sede: nec vllum
Incolumem ex ipsis mihi nunc fortuna reliquit.
Egregius Mestor periit, gaudensque quadrigis
Troilus, atque Hector, qui erat inter numina habendus.]
Certè non hominis mortalis filius ille
Esse videbatur, sed magna è stirpe deorum. quippè eum fortitudine excedere cæteros omnes vi
debat. Quare quemadmodum dicunt homines deos fieri, id est ad deum ob virtutis excellentiam
proximè accedere, cum ad summum vniuscuiusque virtutis peruenerunt, omnesque virtutes su
pra hominem exercent: talis habitus est, qui feritati atque immanitati opponitur: quæ heroica &
diuina virtus est, supraque omnem virtutem: quæ homines deos efficit, dum ita supra alios extol
lit atque effert, vt proximè ad deum videantur accedere.

Nam sicut bestiæ neque vitium est, neque virtus, ita neque Dei: sed hæc præstantius quid virtute, illa diuersum quoddam à vitio genus est. Quoniã verò rarum est, vt vir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cum aliquè valde admirantur, diuinus, inquit, vir est: sic & ferinus naturã inter homines 30
rarus aliquis est: maximè tamen inter barbaros reperitur. fiunt verò nõnnulla etiam ex morbis, & læsionibus. quin etiam eos homines qui vitii exuperant, ita * infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam facienda est. de vitio autem dictum est prius.

Quia dicere quispiam potuisset, si virtus hæc heroica supra omnem virtutem est, diis cōuenit: iccirco obiectioni huic occurrens neque bestiis inquit virtutem esse, propterea quod virtus ex electione, electio autem rationalium est: neque diis, eo quod supra omnem virtutem dii cōstituti sunt. hæc enim, id est heroica & diuina virtus omni virtute præstantior est, supraque omnem virtutem: illa, id est feritas huic virtuti opposita diuersum quoddam genus, hoc est diuersa species à vitio est, quæ omne vitium excedit. nam sanguinem hominum haurire, & carnes crudas comedere ferinū est. qui igitur hanc heroicam & diuinam virtutem habet, diuinus dicitur. at esse aliquem diuinum rarum admodum est: quippè cum pauci sint, qui eiusmodi virtute sint præditi. vnde Lacones cum admirabatur aliquem, quod supra hominem esset: hic vir, dicebant, deus est vel diuinus. eodè modo rarū est, vt homo aliquis ferinus atque immanis sit: vt & sanguinem hominū bibat, & carnibus crudis vescatur. id quod inter Græcos homines qui eruditi sunt, rationisque institutiones sequuntur, videre non licet: sed in barbaris nationibus præcipuè est: quæ & ineruditæ, & à ratione alienæ vitam traducere consueuerunt. Nonnulli verò ita immanes & ferini euadunt tum ex morbo, in insaniam scilicet & furorem versi: tum ex πῆδος, id est læsione, cum læsum ita corpus & mæcum habent, vt ratione exturbentur, & mæte capti sint. atque eos qui improbitate supra cæteros omnes & vitii excedunt: suntque & iniusti & intemperantes, & perditissimi: ita infamamus, id est hoc infami nomine, & contumelioso notamus, & ferinos solemus appellare. qualem fuisse Echetum tyrannū 40
Homerus memoriæ prodidit: qui Antinonem Iro minitatem ita inducit:

Si te ignaue, senex iste in certamine vincet:
Coniectum in puppim Epiri te ad littora mittam,
Atque ad regem Echetum cunctorum immanibus ausis
Vastatorem hominum: tibi qui crudeliter aures
Abscillas, naresque, pudendaque membra, manusque,

Proiciet

Proiciet scæuis canibus lanianda per agros.

Ac de huiusmodi quidem affectione, inquit, id est ferina & immani postea dicemus: de vitio autem moralibus virtutibus opposito superius dictum est, vbi de moralibus virtutibus agebamus.

De incontinentia verò & mollietate, & deliciis nunc est differendum: de continentia item & tolerantia. neque enim quasi iidem cum virtute & prauitate habitus sint, neque vt diuersum genus, vtraque harū existimanda est.

De incontinentia inquit, & mollietate & deliciis nunc dicendum est. mollicies autem & delicie idem est: delicatus enim homo nihil aliud est, quam mollis. vnde [&] coniunctio pro [siue] posita est: ac si ita diceret, de mollietate siue deliciis, & c. continentia enim & incontinentia de quibus nunc sumus disputaturi, non sunt habitus iidem cum virtute & prauitate, id est non sunt iidem quod virtus & vitium: quippè neque continentia virtus, neque incontinentia vitium propriè sit. neque vt diuersum genus: neque enim diuersa prorsus à virtute est incontinentia, neque à vitio incontinentia: sed aliqua ex parte diuersa, aliqua eadem cum virtute & vitio sunt. quatenus verò in continentia habitus est ex electione, cum virtute conuenit, cum virtuteque eadem est: quatenus verò in virtute partium animæ consensus, non dissensio aliqua & pugna reperitur: sicut in temperante, in quo cum ratio abstinere à turpibus voluptatibus iubet, cupiditas statim sine vlla repugnantia obsequitur. sed incontinentia pugna est, cum ratione iubente à turpibus voluptatibus abstinere, non continuo obtemperat cupiditas: sed resistit, ac renititur, & secum rationem quasi mancipium trahere conatur: hac ex parte continentia virtus non est. simili modo quia vitium habitus est præter rectam rationem, & incontinentia præter rectam rationem est habitus: fit, vt incontinentia idem cum vitio sit. quia verò contra in vitio est consensus animæ partium, vt in intemperantia, in qua cum ad turpes voluptates fruendas incitata est cupiditas, non repugnat ratio, sed statim obsequitur: in incontinentia autem non ita est, sed pugnat ratio aduersus cupiditatem, licet tandem vincatur, ac succumbat: in hoc incontinentia diuersa à vitio est. Hoc autem inquit, vt se non temere de his separatim ab aliis acturū esse declaret, propterea quod videlicet diuersa à virtutibus moralibus, & vitiiis sint.

Oportet autem, sicut in aliis fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maximè quidem omnia probabilia circa hos affectus: sin minus, pleraque, & præcipua producere debemus. nam si soluantur ea quæ difficultatem habent, probabilia verò relinquuntur: satis erit demonstratum.

Sicut, inquit, de cæteris virtutibus agimus ab iis quæ apparent, suntque euidentia, sumptis probationibus, id est à multorum opinione: ita hic quoque producere oportet quæ de continentia & incontinentia omnes opinati sunt: ac prius dubitare, id est aduersus opiniones dubitationibus factis quæ ex ipsis veræ esse videantur, admittere: quæ falsæ sint, atque à veritate aberrant, reiicere ac reprobare: atque ita demum de continentia & incontinentia statuere. ac maximè quidem opiniones omnes quæ de his affectionibus, id est continentia & incontinentia habentur, sumendæ sunt: 40
sin minus, hoc est si sumi omnes opiniones nequeunt, pleraque saltem & præcipua, id est cæteris præstantiores sunt producendæ. ita enim acturus de his est, vt primùm opiniones veterum de continentia & incontinentia exponat: deinde adhibito examine veras à falsis separet, atque eas admitat, falsas refellat atque improbet: postea suam quoque eadem hac de re opinionem subiungat. si igitur, inquit, soluerimus ac sustulerimus quæ difficultatem habent, id est absurdas opiniones ac malas, probabilia verò, id est τὰ ἐπιδησια quæ in opinione sunt, & rectè videntur sese habere, fuerint relicta: satis de continentia & incontinentia erit demonstratum.

Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia verò & mollicies ex prauis & vituperatione dignis rebus esse. idè quoque esse continens & persistens in consilio rationis, idem incontinens & 50
è rationis consilio excedens, atque incontinens quidè cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur.

Opinantur igitur, inquit, omnes continentiam & tolerantiam ex bonis & laudabilibus esse, hoc est virtutes esse: contra incontinentiam & molliciem ex prauis & vituperabilibus, id est inter vitia connumerari. opinantur item eundem esse continentem, & persistentem in consilio rationis seu

γ.iiiij.

seu

seu ratiocinatione & opinione dicunt enim continentem in propria sententia persistere, neque ab ea exturbari, licet multum cupiditas contra renitatur: verbi causa cum opinatur continens malum esse adulterium, & repugnat cupiditas, & tanquam iucundum id obiicit, atque affectat: ipse in sententia sua perstat: malumque esse adulterium constanter putat, neque ab ea se opinione deici permittit, neque sequitur cupiditate. incontinentem etiā & est consilio rationis, id est est propria sententia excedentem eundem esse existimant: propterea quod incontinens validam quidem & sanā habeat rationem, opineturque etiam ipse adulterium esse malum: cum tamen cupiditas aduersatur: esseque id suauē & bonum putat, ab opinione exturbetur, id est ab opinando malum esse adulterium, & suauē id esse existimans secedit, atque agat. quin etiam incontinens malum esse adulterium cognoscens, id tamen ob affectum, id est ab affectu & cupiditate superatus committit: continens verò cupiditates esse malas sciens, nullo modo licet voluptates quasi bonas & iucundas proponat, eis obsequitur: atque id facit ob rationem, id est cum ratio malum esse adulterium statuatur, nō permittit se à cupiditate superari, quæ bonum id esse putat: rationique resistit ac repugnat.

Temperantem quoque continentem & tolerantem esse dicunt. atque eū qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantem asserunt, alij minimè: & intemperantem incontinentem, & incontinentem intemperantem confusè, alij diuersos esse aiunt. at prudentem interdum negant esse posse incōtinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes & callidi, esse incontinentes affirmant. adde quod incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

Opinatur item temperantem continentem & tolerantem esse. atque vnumquemque talem, id est continentem alij temperantem putant, alij minimè: propterea quod continens temperans confusè est. cum enim ignorent intemperantis & incontinentis differentiam, confusè, id est indifferenter intemperantem esse incontinentem, & incontinentem intemperantem opinantur: alij incontinentem diuersum ab intemperante esse existimant. sunt præterea qui prudentem aliquando esse incontinentem putent, aliquando nonnullos prudentes & callidos, id est siue callidos, esse incontinentes. aiunt insuper non modò incontinentem appellari qui à cupiditate superatur, verum etiam eum qui vel iræ, vel honori, vel lucri desiderio succumbit. dicimus enim incontinentem iræ esse quæpiam, incontinentem item lucri & honoris, qui supra modum vel lucrū, vel honorem affectat. Atque hæc sunt quæ dicuntur: id est opinioniones quæ de cōtinentia & incontinentia feruntur, hæc sunt.

De continente & incontinente.

Cap. II.

Dubitaret autem quispiam quomodo rectè existimans aliquis agat incontinentem. nam vt sciens quispiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo posse. absurdum enim est si adsit scientia, vt existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incōtinentia. neminem siquidem aiebat existimantem præter id quod optimum est, agere, sed ex ignoratione. quæ sanè oratio iis aduersatur quæ euidenter apparent. quærendumque est circa affectum, si ex ignoratione agit quispiam, quis ignorationis modus sit: nam non existimare qui incontinentem agit, antè quam in affectu sit constitutus, manifestum est.

Expositis opinionibus de continentia & incontinentia dubitationes nunc affert: inquitque si incontinens is est, qui cognoscit malum esse adulterium, validamque & integram habet rationem, sed à cupiditate superatur, & committit adulterium: dubitare quispiam posset, qui fiat, vt incontinens rectè existimans, id est certò cognoscens malum esse adulterium, incontinentem agat: id est à perturbatione superatus adulteretur. fieri enim nullo modo posse inquit, vt scientiam habēs rei aliquis aberret. absurdum enim existimabat Socrates si vbi esset scientia, illic aliud quippiam dominaretur, traheretque tanquam mancipiū & seruam rationē. si igitur incontinens mali habet scientiam quæ malū videlicet sit: qui sit, vt à cupiditate superetur, atque vt mancipiū pertrahatur. Socrates quidē aduersus rationem veram pugnabat, incontinentiam non esse affirmans, cum tamen eā esse perspicuum sit: quippè qui diceret fieri non posse, vt existimans aliquis, id est opinionem habēs ac cognoscens

cognoscens optimum esse non adulterari, agat præter id quod optimum est, hoc est adulteretur. tunc enim agit vniuersusque præter id quod optimum est: id est, tunc agit malum ex ignoratione, cum malum aliquid esse ignorat: nam si malum esse cognosceret, nullo modo ageret. quæ sanè oratio: id est, dicere si malum esse cognosceret quispiam, illud cum minimè esse acturū: iis quæ apparent, id est, euidentibus ac perspicuis rebus aduersatur, ac pugnat: videmus enim nonnullos quotidie, qui licet adulterium esse malum cognoscant, id tamen committant, atque agant. Quærendum igitur est, si incontinens ignorat affectum, id est, adulterium esse malum: id est, si ex ignoratione affectus vincitur incōtinentem, atque agit malum: quis modus ignorationis sit: nam incōtinentem antequam etiam prorsus perturbatione affectus contigerit, ac priusquam à turpis voluptatis cupiditate fuerit superatus, non existimare, id est, non opinari turpem voluptatem esse malum, perspicuum est: vt inde non ex ignoratione agere qui incontinentem agit, manifestum sit.

Sunt autem nonnulli, qui alia concedunt, alia nō. scientia enim nihil esse potentius concedunt: illud non dant, præter id quod visum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquit incontinentem non scientiam, sed opinionem habentem à voluptatibus superari.

Superius dixit fieri non posse, vt scientiam habens aliquis, erret, ac peccet: immò non tantum sciens, sed existimans quoque, id est opinionem habens aliqua de re, quod sit optima, non scientiā, neque is quicquam præter id quod optimū est, agat: nunc inquit quosdam esse qui alia concedant: id est, fateantur quidem scientiam præditum nunquam esse erraturum, neque fieri posse, vt quicquid sit, quod scientiam superet, atque opprimat: alia tamen non cōcedant, illud videlicet, si visum cuiuspiam sit, id est, si opinatus sit quispiam non adulterari esse optimum, eum non acturum esse præter id quod optimum esse sibi visum fuerit, id est, non erraturum aliquando & malum, id est, adulterium perpetraturum: cum opinio erronea sit, ac fallax, nullaque stabilitate certa innitatur. immò quia opinioni diffidimus, eum qui scientiam habet, non errare opinamur: errare autem qui opinione duntaxat præditus est: incerta enim opinio est. vident quippe isti incontinentem à turpibus voluptatibus superari, atque iccirco incontinentem aiunt non scientiam habentem sed opinionem succumbere, ac superari.

Veruntamen si opinio, non scientia, neque valida existimatio est, quæ resistit, sed remissa, qualis est in ambigentibus: venia danda est, quod nō in his persistat quispiam aduersus vehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex aliis vituperatione dignis rebus venia non datur.

Affert quod superiori sententiæ obiici possit. si enim, inquit, opinionem habet incontinens aliqua de re quod mala sit: & cognitio ea quæ aduersus cupiditatem incitatam ad fruendas turpes voluptates resistit, non est scientia, neque valida existimatio: id est, certa cognitio: sed remissa ac debilis, qua dubitantes præditi sunt, qui cognitionem quandam non certam habent, & firmam, sed infirmam atque obscuram: si inquam opinionem huiusmodi habet incontinens, opinio autem instabilis est, atque infirma: venia ei danda est, si nō in his bonis scilicet opinionibus perstat aduersus vehementes cupiditates: hoc est si à turpibus cupiditatibus vehementer incitatus superatur, ignoscendum ei est. Nam si certò sciret aliquid malum esse, & à cupiditate vehemente superatus, id ageret: merito esset puniendus. quia verò certò nō cognoscit, si in propria sententia non persistat quod malum aliquid sit, sed ad opinandum contrarium à vehementia cupiditatis inducatur: venia concedenda ei est. si autem venia incontinenti malum agenti datur: restat, vt incontinentia malum non sit. prauitati enim, id est vitio, aut alicui ex aliis fugiendis rebus venia minimè datur: quippè cum malo, id est, intemperanti, aut ignaui nō ignoscere, sed pœnā infligere cōsueuerimus.

Prudentia igitur resistente id fit: validissima enim res ea est. sed est absurdum. fiet enim, vt idem simul & prudens sit & incōtinentem. at facere sponte prauissima quæque prudentis esse nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum esse prudentem superius demonstratum est: quippè qui vltimorum quidam sit, & virtutes reliquas habeat.

Si dum concedimus opinionem habere incontinentem non scientiam, sequitur incontinentiā vitium non esse: reliquum est prudentiam esse quæ in incontinente renitatur cupiditati: quod absurdum est. incōtinentem enim repugnantem aduersus cupiditatem prudentiam habebit. ea siquidem

validissima

† Et pro siue.

* ὁμολογῶσι.

* ἀνυπόστατοι.

validissima res est: vt propterea nullam veniam incontinens mereatur. sed si hoc quoque cōcesserimus, nihilo minus absurda res erit: fiet enim vt idem sit & prudens & incontinens. at prudens sponte malum nullo pacto agit: præsente enim prudētia, sicut dictum iam est, morales omnes virtutes consequuntur: quippe quæ vltimorum perceptiua quædam sit, reliquasque morales virtutes secum consequentes habeat.

Adde quòd si continens ex eo est quòd vehemētes & prauas habet cupiditates: neque temperans erit cōtinens, neque continens temperans: propterea quòd neque quòd nimium est, neque prauas habere cupiditates est temperantis: sed tamen oportet.

Præterea si continens ob id dicitur continens, quia cum & turpes habeat cupiditates & vehementes, quæ resistunt, noluntque imperium rationis sequi abstinendum à turpibus voluptatibus iubentis, ab eis tamen superari se non sinit: continens esse temperans nullo modo poterit. temperans enim à nullis omnino turpibus voluptatibus infestatur: sed statim vbi ratio præcepit, cupiditatem ei habet obsequentem, tranquillisque est. non enim quòd nimium est, id est, vehementia cupiditatum, sed temperies temperantis est: neque prauas habere cupiditates, cum non nisi bona & honesta cupiat, atque appetat, sed tamen oportet: id est, sed si continens, & temperans idem esse dicatur, oportet omnino, atque opus est, vt temperans quoque non secus ac continens, & turpibus & vehementibus cupiditatibus exagitetur. cum autem id esse non possit, diuersus à continente temperans est.

Nam si bonæ sint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas sequamur, prauus est: qua re efficietur vt non omnis continentia honesta sit. si imbecillæ verò sint & non prauæ, nihil * egregium erit: si prauæ & imbecillæ, nihil magnum.

Ostendere vult prauas, & vehementes cupiditates esse continentia subiectum. & si, inquit, cōtinens cupiditates sint bonæ, restat, vt habitus, id est ratio quæ prohibet, ne cupiditates sequatur, praua & mala sit: atque ita non omnis continentia sit honesta & bona. nam quæ rationem habebit vetantē turpes cupiditates sequi, bona erit: mala contra ea in qua ratio honestas easdem sequi prohibebit. si verò infirmæ sint cupiditates & inuolidæ, non tamen malæ, nihil egregium erit, ac * præclarum, si ratio eas non sequatur, sed superet. tunc enim esset præclarum, si magnas ac fortes cupiditates, atque etiam bonas vinceret ratio, ac sibi subiceret: si verò sint prauæ & imbecillæ & languidæ, nullum magnum negocium est, si eis continens dominatur, easque subiugat. superest igitur, vt circa magnas ac validas & prauas cupiditates continentem versari dicamus: ac propterea laudabilem atque admirabilem in eo esse, quòd cupiditates malas ac turpes, licet vehementer incitate sint, refrēnat, ac coercet.

Præterea si continentia facit, vt in omni opinione persistamus etiam in falsa, praua est: si item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua incontinentia reperietur, quæ honesta sit: vt Sophoclis Neoptolemus in Philoetete. laude dignus enim est, cū in iis quæ ipsi Vlysses suaferat, quia mentiri agrè ferebat, non perstet.

Quia superius dixerat, continentem in propria sententia persistere: nunc, inquit, si continens in omni opinione perstat, sequitur, vt si in falsa etiam, id est mala perstiterit continens, prauus sit. nam si continens malam de adulterio habuerit opinionem, quòd bonum videlicet sit, & honestū, in eaque perstiterit: praua ea continentia erit: at bona est continentia. non debet igitur continens in omni opinione, sed in bona tantummodo persistere. dixerat item prius e propria opinione dimoueri incontinentem: si igitur ex omni opinione dimouetur, aliqua incontinentia bona esse reperietur. quemadmodum si quis * aliqua praua opinione imbutus quòd adulterium scilicet bona res sit, ab ea decedat deinde, & non adulteretur: huiusmodi incontinentia bona erit: id quod absurdum est: incontinentia enim vitium est. Quare non ex omni opinione * exturbatrix est incontinentia, sed e bona tantummodo. cum nanque opinatur quispiam adulterium esse malum, & deinde * mutata opinione illud committit & perpetrat: tunc incontinens appellatur. nam Neoptolemus apud Sophoclem persuasus ab Vlyse mentiendi ac decipiendi Philoetete opinionem habebat: deinde ab ea recedens nō perstuit in iis quæ suaferat illi Vlysses, neque mentiri & simulare passus

passus est quicquam: vt eam ob causam laude dignus habeatur. [Cum enim Vlyssis consilio simulasset se iratum Græcis omissa Troiæ oppugnatione redire in patriam velle, promississetque Philoetete se eum domum secum reducturum: conareturque eo dolo ipsum inuitum atque inscium ad Troiam deducere: postea vbi vidit ipsum mendacio illectum libenter sequi, mutauit sententiā, agrè ferens quòd cum mentiendo deciperet: atque ita inquit:

Neo. O Iuppiter, quid agam? ipse deprendar malus?

Dum falsa dico, & celo quæ non debeo?

Phi. Homo iste, nisi sum mente turbatus mea,

Videtur esse proditor me: & suam.

Nobis relictis nauigaturus domum.

Neo. Non te relinquam certè ego: sed si haud queam

Te nunc reducere, id molestum erit magis.

Phi. Quid inquis o fili? quid? haud intelligo.

Neo. Celabo te nil: explicabo at omnia.

Troiæ necesse est mecum vt adeas littora:

Graiumque visas atque Atridarum manus.]

Quin etiam captiosa ratio mentiēs, dubitatio est. dum enim volunt incredibilia conuincere, vt si assequuti fuerint, * arguti esse videantur: facta * ἀξιότι. ratiocinatio dubitatio euadit. vincita enim mens est, dum stare quidem nō vult, propterea quòd non placet quòd conclusum est: quia tamen quo modo soluat rationem non habet, progredi non potest.

Præterea captiosa ratio, id est * cauillatoria & sophistica mentiēs, dubitatio atque hæsitatio * σοφιστικός λόγος. est. cauillatores enim & sophistæ dum conuincere aduersarium volunt, qui verbi gratia se opinari fateatur, lapidem visu carere, & non inspicere: ita interrogant. nōne illud videt, quòd videt? cum ille assentitur, subiungunt: at lapidem videt: lapis igitur videt. quæ sanè ratiocinatio dubitationem affert, obscuram & argutam. cuiusmodi esse porro videntur, cum assequuti fuerint: id est, aduersarium induxerint fateri lapidem visum habere & inspicere, cuius prius contrarium asserbant. hæ-

sitatio enim est & dubitatio, cum mens stare atque acquiescere non vult conclusioni, cui assensionem præbuit, quæ est, lapidem visu esse præditum atque intueri: eo quòd non placet: progredi tamen nequit, propterea quòd dissoluere rationem & cauillationem non potest. Si igitur continentia est quæ in omni opinione persistit, incontinentia quæ ab omni dimouet: in captiosis ratiocinationibus continentia mala, incontinentia bona esse reperietur. si enim qui fatetur lapidem videre, in ea sententia perstat, malum: si ab ea recedit, bonum est.

Euenit autē ex quadam ratione, vt imprudentia cum incontinentia virtus sit. cōtraria enim agit ob incontinentiam quàm existimet: mala autem esse bona, non esseque agenda existimat: quare bona & non mala aget.

Euenit, inquit, ex hac ratione, si scilicet incōtinencia ex omni opinione exturbatrix est: vt imprudentia cum incontinentia coniuncta, virtutem efficiat. nam si quispiam & imprudens & incōtinens sit: quatenus est imprudens, bonum esse malum opinatur: id est, non adulterari esse malum existimat: quatenus verò est incontinens, e tali opinione exturbatur, & bonum esse adulteriū non committere putat, atque agit bonum: agere autem bonū, virtus est. cum sit enim incontinens, cōtraria agit iis quæ imprudens existimat: existimat verò bonum, id est, non adulterari, esse malum: quare ob incontinentiam bona & non mala operabitur. at ex duobus vitiis virtutem creari, atque effici, absurdum est, immò fieri nullo modo potest: cum neque ex ignauia & audacia existere vlla virtus queat.

Accedit quòd qui ex eo quòd persuasus est & ex electione iucunda & 50 agit & sectatur, melior esse eo videretur, qui non ex consilio, sed ex incontinentia eadem agit. * aptior enim est, vt curetur: quippe qui admittere dissuasionem possit. at incontinens ei proverbio est obnoxius, quo dicimus. quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est? nam si non persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persuasus, nihilominus alia agit.

Intemperantem

* σεμνόν.

* σεμνόν.

* δόξα

ἔχω φά-

λιν.

* ἐκστατική.

* ἐκστὰς δό-

ξιν. i. ab opi-

nione extur-

batus.

Intemperantem incontinente esse meliorem ostendit. intemperans enim, inquit, cum non sanā ac validam rationem habeat: id est, cum non cognoscat scortari esse malum, id agit, quod si ab alio audiret, ac doceretur malum id esse, euitaret, ac fugeret. incontinens verò cum scortari malum esse sciat, neque id euitet, quo modo si ab alio disceret, effugere id, atque euitare vnquam posset? quare intemperans incontinente melior est. intemperans enim qui agit iucunda, id est, scortatur ex electione, & persuasus, id est, opinatus id bonum esse, utpote rationem validam habens, melior incōtinentente esse videretur, qui agit bonum & non scortatur, non ex consilio, id est, non quia rationem habeat corruptā (validam enim eam & sanam habet) sed ex incōtinentia. sanabilior enim est intemperans eo quod dissuaderi posset: atque ita fieret ut scortationem euitaret, si ab alio id malum esse audiret ac disceret. at incontinens ei proverbio obnoxius videtur, quo aiunt: si aqua suffocat & lædit, quid aliud bibere opus est? id quod dici consuevit de illis qui ab illis ipsis læduntur, unde utilitatem consequuturos se esse existimabant. si enim ab iis quæ iuuare, atque emolumentum afferre queunt, offensionem patiuntur: quid passuros esse istos ab iis quæ non nisi possunt lædere, sperandum est? sic incontinens si valentem habens rationem & cognoscens scortari esse malum non iuuatur: qui iuuabitur si ab aliis idem nihilo minus esse malum audiuerit? nam si non esset persuasus, id est, si non cognosceret ea quæ agit, id est, scortari, id quod agit, esse malum: fortasse si dissuaderetur ab alio audiendo ac discendo illud esse malum, à scortatione desisteret: nunc autem persuasus, id est, cognoscens scortari esse malum, non aliud tamen agit, sed ipsum illud quod malum esse cognoscit.

Insuper si circa omnia incontinentia & continentia versatur, quis absolute incontinens erit? nam omnes incōtinentias qui habeat, est nemo. quosdam autem absolute esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: cum dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio sit.

Ad id etiam nunc obiicit, quod superius ex opinione quorundam dixerat, alios iræ, alios honoris, alios cupiditatis incontinentes esse. inquit enim si circa omnia, id est iram, & honorem, & lucrum, & cætera omnino continentia & incontinentia versatur: quis absolute, id est, proprie incontinens sit, non reperietur. nullus enim omnes incontinentias habet: sed alius iræ, alius honoris, alius pecuniarum cupiditatis & lucri incontinens est. Quocirca quia aliquos esse absolute, id est, proprie incontinentes dicimus, alius verò habet hanc incontinentiam, alius illam, vniuersas simul nemo: superest, ut quisnam proprie incontinens sit dicamus.

Quoniam pacto incontinentes agant.

Cap. III.

Primum igitur considerandum est, vtrum cognoscentes necne, agant, & quo modo cognoscentes? deinde circa quæ incōtinentes & cōtinentes, hoc est vtrum circa omnes voluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit: tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus? & simili modo de cæteris quæ cognata contemplationi huic sunt.

Cum veterum opiniones de continentia & incontinentia exposuerit, aduersusque eas dubitavit: nunc quæ ex ipsis reprobandæ, quæ admittendæ sint, quemadmodum à principio proposuerat, vult declarare: priusque ea quæ est quaesiturus, proponit: atque inquit, primum considerandum esse, vtrum incontinentes cognoscentes scortari esse malum scortentur, an non cognoscentes? & si cognoscentes id faciunt, quo modo ex scientiâ, an ex opinione cognoscant? deinde quaerendum, circa quæ subiecta continens & incontinens versetur: circa omnesne voluptates, omnesque dolores, an circa definitas quasdam voluptates, quosdamque definitos dolores? ex iucundis enim alia naturâ sunt eiusmodi, per seque appetenda, ut honor, & victoriâ: alia non naturâ, sed cōstitutione. prætereâ quia, ut superius dixit, nonnulli continentem & tolerantem esse eundem opinantur: vtrum idem sit an diuersus, quaerendum item est: & similiter de aliis, quæ affinitatem & cognationem quandam cum hac consideratione habent, atque ad hanc doctrinam pertinent.

Initium autem considerationis est, vtrum continens & incōtinentes in eo quod circa quædam, an in eo quod quodam modo versantur, habeant differentiam? id autem quod dico tale est: vtrum incōtinentes ex eo quod circa talia

talia versatur tantummodo, sit incontinens, an ex eo quod quodam modo versatur, an non, sed ex vtrisque?

Omne quod ab aliquo differt, aut subiecto differt, aut modo: aut vtrisque, id est, & subiecto & modo discrepat. exempli causa temperatiâ à fortitudine diuersa est, tum subiectis rebus, cum ipsa circa voluptates & dolores, fortitudo circa fiducias & timores versetur: tum modo etiam differt. ipsa enim delectatur quibus debet, honestumque est: illa quibus debet, confidit. Inquit igitur, primum consideremus an continens & incontinens differentiam inter se habeant: id est, diuersi inter se sint in eo quod circa quædam versantur: id est, in subiectis ipsis, ut circa alia continentis, circa alia incōtinentis negocium sit. an in eo quod quodam modo versantur: id est, an modo duntaxat, non subiecto differant. hoc est, ut clarius ipse explicat, vtrum incontinens à cōtinentente diuersus sit, ex eo quod circa ea subiecta versatur, circa quæ non versatur continens: id est, vtrum subiecto differant inter se? an non differant quidem subiecto, sed ex eo quod quodam modo versantur, id est, modo ipso: an non modo differant tantummodo, sed ex vtrisque: id est, & subiecto & modo diuersi inter se sint. re vera autem non subiecto, sed modo inter se discrepant: circa eadem enim cōtinentes & incontinens versantur, id est, circa venerea, & voluptates quæ tactu percipiuntur: sed modo differunt. continens enim venerea, turpesque voluptates coercet, & superat: incontinens autem non continet, & superatur.

Deinde an incontinentia & continentia circa omnia versetur, necne? qui enim absolute est incōtinentes, non circa omnia versatur, sed circa quæ in-
*ἀκόλαστος.

temperans: neque absolute ad ea sese habet: idem enim cum intemperantia esset: sed eo quod hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur, presentem voluptatem semper esse persequendam existimans: incontinens verò cum non existimet, persequitur.
Prætereâ quaerendum est, an circa omnia, id est, an circa iram quoque, & honorem, & victoriâ cōtinentes & incontinentes versetur, necne? superius enim dixerat tam iræ, quàm honoris & lucri incōtinentem dici quempiam, unde hic dubitationem soluit, non circa omnia incontinens proprie incontinentem versari: id est, non circa honorem & lucrum & cætera huiusmodi, sed circa venerea tantummodo, circa quæ intemperans quoque versatur. neque absolute ad ea sese habere, id est, non in modo conuenire: nam cum circa eadem subiecta incontinentia & intemperantia versentur, si modum quoque haberent communem, sequeretur, ut vtræque idem essent: sed eo inter se differunt, quod hoc quodam modo sese habent ad subiecta, id est, modo discrepant. cum incontinens cognoscens turpes voluptates esse prauas ab ipsis superatur: intemperans verò neque omnino esse prauas eas cognoscit, sed bonas esse existimat: ut modo ipso tantum inter se diuersitatem habeat. alter enim validam ac sanam habet rationem, id est, incontinens: alter, id est, intemperans infirmâ ac corruptam. intemperans siquidem à turpibus voluptatibus ducitur ac superatur eligens, atque ipsas esse bonas existimans, ipsasque esse persequendas, id est, captandas atque inquirendas putâs:
incontinens verò licet scortationem non bonam sed malam esse arbitretur, eam tamen persequitur atque inquit inuitus, & absque electione, à turpi cupiditate inductus ac superatus.

Nam si vera opinio, & non scientia sit, ex qua incōtinenter agunt homines, nihil ad rationem id refert: cum nonnulli ex iis qui opinantur, non ambigant, sed certò se scire existiment. si igitur opinantes propterea quod leuiter credunt, magis quàm scientes præter existimationem suam agent: scientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim sunt, qui nihilo minorem iis quæ opinantur, quàm alij iis quæ sciunt, fidem adhibeant. id Heraclitus ostendit.

Dixerat superius incontinentem non habere scientiam, sed opinionem. nam si scientiam haberet, non peccaret: scientia enim impecabilis est, ac minimè errans. quoniam verò errat incōtinentes à cupiditate superatus, habere opinionem videtur, quæ errare potest, certa que haud quaquâ est. Inquit igitur, si dicamus opinionem habere incontinentem ex qua incontinenter agit, & non scientiam, nihil referet: idem enim est. nam si opinio omnis esset erratica, atque instabilis, rectè dicerent opinione, & non scientia esse præditum incontinentem: sed cum opinio aliqua sit, quæ nihilo minus quàm scientia firma ac stabilis habeatur: non recta illorum sententia est. cum nonnulli ex iis qui opinantur, non ambigant, & ancipites sint in iis quæ opinantur: sed certò se scire ea putent:

* ἡρέμια.

tent: vt Democritus, qui cum omnia ex indiuiduis corpusculis constare assereret, certò se opinari dicebat. si itaque qui opinantur, propterea quòd * leuiter credunt, id est, quia infirmam, & incertam habent fidem, ac persuasionem de rebus, præter existimationem & opinionem agunt, id est, peccant & errant magis quàm scientes: nulla propterea erit quantum ad scientiam & opinionem spectat, differentia, eò quòd certa quoque ac firma opinio reperiatur. nonnulli enim iis quæ opinantur, magis credunt, quàm alij qui scientia sunt præditi, iis quæ sciunt. id quod Heraclitus ostendit: firmam scilicet, ac certam reperi opinionem posse. ille enim cum motum non esse opinaretur, quasi certò id sciret asseuerabat. Quo fit vt qui incontinentem habere dicunt scientiam siue opinionem, in eandem absurditatem incidunt.

Sed quoniã duobus modis scire dicimus: tam enim dicitur scire, qui habet scientiã & ea non vtitur, quàm qui vtitur: differentia erit, si quis agat ea quæ non debet, dum habet quidẽ scientiã, sed non contemplatur, & dum contemplatur: hoc enim videtur absurdum: sed non dum nõ cõtemplatur.

Cum ostenderit, siue opinionem, siue scientiam habere incontinentem dicat quispiam, in eandem absurditatem incursum: nunc quatuor argumentationibus dubitationem hanc soluit: quo modoq; cognoscat incontinens, declarat. primamq; argumentationem in hunc modũ aggreditur. scire duobus modis sumitur. sciens enim & ille dicitur qui habitum & scientiam iam adeptus est, licet ea non vtitur: id est, quanuis ex scientia illa minimẽ operetur. & ille quoque sciens appellatur, qui & scientiam videlicet geometriæ habet, & ea vtitur, id est, ex ea operatur. differentia igitur est, si erret quispiam sciens scientia quidem præditus, sed non contemplans: id est, ex ea scientia non operans: & si & scientia præditus, & contemplans siue operans idem faciat. diuersum item est, si agat quis ea quæ non debet, dum habet quidem scientiam, sed non contemplatur, id est, dum non operatur ex ea scientia, & dum operatur. id enim indignũ est, & absurdum, cum quis habens scientiam, & ex ea operans errat, ac peccat: non autem cum non contemplans atque operans titubet, licet scientia præditus sit. exempli gratia si grammaticæ scientiam habens quispiam, & nõ ex ea operans, sed ad aliud spectans atque animum aduertens, interrogetur de nomine Aenæ, scribaturne simplici vocali in principio, an cum diphthongo, & respondeat simplici vocali: non est absurdum: cum aliud agens ac considerans id dixerit. sed si & scientia præditus, & attendens atque operans, vt grammaticus eodem modo errarit: illud verò admiratione dignum sit, necesse est. sic incontinens, licet sciat scortationem esse malam, non tamen ex ea scientia operatur, vt abstineat videlicet ab ea re, quam cognoscit esse malam. quòd si habet quidem scientiam, nõ tamen secundum eam agit, sed à cupiditate tractus scortatur, nihil mirum esse debet.

Præterea cum duo propositionum modi sint, nihil vetat: quò minus qui vtrasque habet, præter scientiam agat, dum vniuersali vtitur, & non particulari. * particularia enim ea sunt quæ in actionem veniunt.

* πρῶτον καὶ δεύτερον.

Alterum argumentum est. nam cum duæ sint propositiones vniuersalis altera, altera particularis, qui vniuersalem cognoscit, particularem quoque vel actũ vel potestate cognoscat necesse est: cum particularis sub vniuersali contineatur. nihil igitur prohibet, quin agat præter scientiam, id est, erret ac titubet ille qui habet quidem vtrasque propositiones vniuersalem & particularem, sed vniuersali vtitur, id est, operatur circa illam, eamq; actũ cognoscit: particulari autẽ minimẽ vtitur, id est, circa particularia minimẽ operatur, quæ potestate non actũ cognoscit. particularia enim actioni subiiciuntur, circaque ea vnusquisque operatur, non circa vniuersalia. vnde quia particularia agit vnusquisque, sit, vt qui errat, in errorem incidat dum particularem propositionem ignorat. nam si cognoscat vniuersalem quispiam: omne verbi causa * veratrum mortiferum esse, ac purgare: particularemque ignoret, hoc scilicet veratrum esse: atque ita id quasi salubre medicamentum exhibeat, atque erret: nihil absurdum est. sed tunc est mirandum, cum particulariter hoc esse veratrum cognoscens id alicui exhibet.

* ἡλλέβορον.

Diuersum autẽ est vniuersale: alterum enim in ipso, alterum in re est: vt omni homini sicca conferre: & ipsum esse hominem: vel siccum esse quod huiusmodi est: an verò hoc huiusmodi sit, aut non habet, aut nõ operatur.

Vniuersalis quoq; differentia est: aliud etenim in ipso sciente & in persona cõsideratur, aliud in re. si igitur quod in se est vniuersale cognoscit quispiam, particulare etiam simul sciat necesse est: cum qui se ipsum ignoret, sit nemo. verbi causa omni homini conferre sicca, vniuersalis propositio

propositio est in ipso, propterea qui hunc cognoscit, necessariò cogniturus etiam particulare est, se scilicet esse hominem, atque iccirco sibi quoque sicca conferre. Item vt alio exemplo vtamur, alia vniuersalis propositio in ipso erit huiusmodi: omni homini iusta agere conducit: quam qui scit, sciat quoque particularem necesse est, id est, se esse hominẽ, atque ideo sibi quoque iuste agere esse vtile. Cum verò vniuersale est in re, vt omne siccum esse huiusmodi, id est, vtile esse: nequaquam qui id cognoscet, particulare etiã sciturus est: sed an hoc huiusmodi sit, id est, an hoc sit siccum, vel non habet, id est, vel scientiã non habet & ignorat, vel si cognoscit circa ipsum id tamen non operatur. simili modo quoque si omne veratrum purgare quispiam nouerit, quod vniuersale in re est, non continuo etiam hoc esse veratrum cogniturus est: quæ est propositio particularis.

Ex his igitur modis incredibile est quanta differentia futura sit: vt si ita cognoscat quispiam, nihil absurdum: sin aliter, mirandum videatur.

Ex his duobus propositionum modis, vniuersalis scilicet & particularis, incredibile est quanta differentia futura sit: id est, longè maxima est differentia: vt nihil absurdum esse videatur, errare scilicet, & peccare, si ita cognoscat aliquis vniuersale & non particulare. nam cum in vniuersali nullus operetur, sed in particulari: si ignorata particulari propositione erret aliquis, absurdum non est: sed si aliter fiat, id est, si cognoscens quis & vniuersale & particulare peccet, tum mirandum & nouum videri debet. sic absurdum minimẽ est, si incontinens cognoscat quidem vniuersale, adulterium scilicet esse malum, sed à cupiditate superatus particulare ignoret: atque ita quali bonum id esse existimans peccet, atque adulteretur.

Ad hæc habere scientiam alio modo contingit hominibus, quàm dictũ sit. nam dum habet quis, & ea non vtitur, diuersum esse habitum videmus: vt & habere quodã modo & non habere videatur: cuiusmodi est qui dormit, qui furit, qui vino oppressus est. ita autem affecti sunt etiam illi qui in perturbationibus sunt constituti. iræ enim & venereorũ cupiditates, nonnullaque huiusmodi corpus etiam manifestè immutant, quosdamq; in furores inducunt: vt pateat simili modo affectos incontinentes dici oportere.

Aliud argumentum hoc est, quod cum primo videtur conuenire: sed in eo tamen differt, quòd illic de eo dicebatur, qui habebat scientiam, & sponte non operabatur: hic de eo agitur, qui cum habeat scientiam, inuitus tamen non agit: cum ad ebrietate & ira agere prohibeatur. Contingit igitur, inquit, vt alio etiam modo scientiam habeant homines, quàm in duobus argumentationibus dictum superius fuerit. nam dum habet homo scientiam, & ea nõ vtitur, id est, prohibitus secundum eam non operatur, habitum diuersum esse conspiciamus, vt & habeat quodam modo, & non habeat. vt dormiens, si geometra sit, habeatque scientiam, etiam non habere dicitur: quatenus enim habitu est præditus, sciens appellatur: quatenus à somno prohibetur, ne secundum eam agat, inscius, non habensque scientiam dicitur. simili modo * vino oppressus, id est ebrius & furens, & habere & non habere quodam modo dici potest. nam quia habitum scientiæ iam habet, habere:

* οὐκ ἐπιθυμῶν.

quia ab ebrietate & furore impeditur, quò minus secundum eum operetur, non habere scientiam dicitur. sic quoque qui in affectuum perturbationibus constituti sunt: id est, qui * venereorum libidine, aut ira incitantur, non secus atque ebrii, & furentes afficiuntur: sunt enim etiam ipsi * sopiti ac grauata ratione, ac quibusdam quasi stimulis exagitantur. neque tantum animã ita habent perturbatam more ebriorum, & furentium: sed palàm etiam in corpore immutationem quandam præ se ferunt. irascenti enim homini oculi excandescunt, ac rubent, vt furere videatur: amãti pallet facies. nonnulli quoque ex nimia amoris vehementia mente exturbati, in insaniam ac furorem profus conuersi sunt. perspicuum igitur est, incontinentes simili modo se habere, vt ebrios & furentes. sicut enim illi quanuis scientiam habeant, ebrietatis tamen & furoris perturbatione impediti secundum eam non operantur: sic incontinentes cum * synceram habeant rationem ac sanã, cognoscantque scortationem esse malam: à vehementi turpi cupiditate prohibentur, quò minus agant, sicut ratio præscribit ac iubet.

* ἀφροδισίου κατεχόμενοι.

* κεκαρωμένοι. i. somno sepulti.

* ἐξέσωμένοι λόγου. i. firmã rationem.

Quòd autem verba ex scientia dicant, id argumentum nullum est. qui enim sunt in his affectibus constituti, demonstrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt quidem verba, nõdum tamen sciunt. cognatũ enim, ac coalitum esse oportet: ad quod tempore

pore opus est. Quocirca eos qui incontinenter agunt, ita dicere existimandum est, vt illi faciunt, qui histrionis munere funguntur.

Quod si inquit incontinentes verba ex sciētia dicunt: sciunt enim adulterium esse malum, dicuntque quemadmodum sciunt, id esse malum: nullum id argumētum est: id est, nihil id ad rationem facit. qui nanque in his affectibus sunt, id est, in ebrietate, & furiis, suntque ebrii & insani: demonstrationes, ratiocinationesque demonstratiuas, verbaque Empedoclis dicunt, non tamen quid dicant, intelligunt. simili modo pueri qui primum discere inceperunt, connectunt etiam ipsi orationem & dicunt: Iram magnanimi Pelidæ concine diua. nondum tamen sciunt, & intelligunt. opus enim est, vt si scire, & intelligere quispiam vult ea quæ dicit, cognatus sit & coalitus: id est, vt habitum prius disciplinarum compararit, ita vt habitus in ipso cognascatur, ac coalescat quasi in naturam. hoc autem, id est, habitus huius acquisitio non nisi longo tempore, laboreque multo cōparari potest. Vnde quemadmodum faciunt histriones, qui cum carmina Homeri sumpta persona Hectoris, vel Achillis recitant, non intelligunt quid dicant: ita incontinentes, licet dicant malum esse adulterari: tamen adeo tamen à turpibus voluptatibus perturbati, atque obtenebratam mentem habent, vt quid dicant, nequeant intelligere: atque ita cum non intelligant quid dicant, si errant, & adulterium quasi bonum existimant, ac cōmittunt, absurdum nullo modo est. Hanc rationem Aristoteles quàm cæteras admittere magis videtur.

Adde quod ita quoque naturali quadam ratione inspicere causam quispiam posset. altera enim vniuersalis opinio est: altera de particularibus rebus, quibus præsidet sensus. quando autem ex ipsis vna euaserit: alibi quidem enunciet anima: in effectiuis verò, agat statim, necesse est: vt, si omne dulce gustandum est, hoc autem est dulce, vtpote vnum quoddam ex particularibus: necesse est vt qui potest, & non prohibetur, simul hoc quoque agat.

Quarta hæc est ratio & solutio. Ex opinionibus altera est vniuersalis, altera circa particularia, quibus particularibus verbi causa visui expositis sensus ipse inspiciendi præsidet ac dominatur: id est, in quæ percipienda & cognoscēda ius habet sensus. ex quibus quidem duabus opinionibus inter se complexis cum vna extiterit, id est, cum duas has particularem scilicet & vniuersalem inter se commiscueris, ratiocinationemque constitueris: necesse in quibusdam est enunciare, id est, fateri atque asserere id quod fuerit collectum ac cōclusum: id quod tunc videlicet fit cum propositiones sunt intellectuæ. vt si dicamus: Socrates est homo: homo est animal: Socrates igitur animal est. hic quod concluditur agi minimè potest. sed in effectiuis, id est, cum effectiuæ, id est actiuæ sunt opiniones, quod concluditur non enunciandum & dicendum, sed agendum est. vt si dicam, hoc dulce est: omne quod dulce est gustare oportet: hoc igitur gustandum est: vtpote vnum quoddam ex particularibus. quia enim quod cōcluditur ex particularibus est atque agendis: necesse est vt qui id colligit, si potest, & non impeditur, simul hoc agat, & dulce id degustet.

Quando igitur vniuersalis opinio inest, quæ prohibeat gustare: altera verò, quæ omne dulce suaue esse dicat: hoc autem est dulce, atque hæc est, quæ operatur: fortè verò adest cupiditas: illa quidem fugiendum esse ait, cupiditas ducit: quippè cum mouere vnumquodque ex membris queat. Quare fit vt ex ratione quodam modo & opinione incōtinenter quispiam agat: quæ quidem opinio non per se sed ex accidenti contraria sit. cupiditas enim, non opinio, rectæ rationi contraria est.

Quando igitur vniuersalis opinio gustare prohibet, quæ inquit nihil dulce gustandum esse: altera verò etiam ipsa vniuersalis, omne dulce iucundum esse dicit: estque particularis, quæ hoc esse dulce, inquit, quæ quidem particularis opinio ipsa operatur: id est, ex qua particulari vnusquisque operatur: tunc si fortè cupiditas inest, quæ ad hoc dulce degustandum incitet, atque inducat: tunc porro illa scilicet vniuersalis opinio, quæ nullum dulce gustandum esse ait, hoc iucundum fugere, ac minimè degustare iubet: cupiditas verò ducit, atque incitat, ac vel inuitum ad dulce id degustandum compellit. nam ea non animam tantum turbat, ac permouet: sed vnumquodque etiam ex corporis membris ita potest incitare, vt ad id quod appetitur, consequendum festinans feratur. quare contingit, vt ex ratione vniuersali, quæ ait, nihil dulce esse gustandum, & ex particulari opinione, quæ hoc esse dulce asseritur, incontinenter quodam modo quispiam agat. [Q V O D A M modo

*συμφύνηται

†σκοπιζόμενοι ἐπὶ τῷ ἡρώδει ἐσχημένον ἔσται,

10

20

30

40

50

modo Jadiunxit, vt ostendat non ex ratione vniuersali, & particulari opinione absque vilo medio effici, vt incontinenter agamus: sed cupiditatem intercedere, quæ vniuersalem opinionem & particularem contrarias inter se reddit. non enim particularis opinio quæ dicit, hoc esse dulce, contraria per se est, rationi vniuersali nihil dulce esse degustandum asserenti. quæ enim inter has esse contrarietas potest: sed ex accidenti cōtraria efficitur. nam quia accidit, vt cupiditas cum particulari opinione cōueniens gustatum ad percipiendum id quod dulce est, cogat: ea de causa particularis & vniuersalis opinio contrariæ euadunt. cupiditas siquidem est, quæ rationem vniuersalem, opinionemque particularem contrarias inter se facit. non opinio ipsa particularis per se est contraria rectæ rationi, id est vniuersali. quare incontinens rationem quidem habet vniuersalem, malum esse adulterari, & particulare etiam cognoscit, hoc videlicet esse adulterium: sed à cupiditate inuitus mouetur, atque ad adulterium perpetrandum inducitur.

Vnde etiam bestię incontinentes propterea non sunt, quia particulariū *imaginationem & memoriam habent, nō vniuersalium existimationem.

Vnde etiam fit, vt bestię propterea incontinentes minimè dicantur, quia existimationem, id est, cognitionem & rationem vniuersalem non habent: sed particularium tantum memoriā quādam, atque imaginatione præditæ sunt. nam asinus si deciderit in foueā aliquam, vbi foueā videt, imaginatione concipit se illuc decidisse, atque eam cuitat, nō ratione aliqua, sed recordatione quadam inductus. incontinens verò cum rationem vniuersalem habeat, ex cupiditate & libidine eam transgreditur, ac quasi ignorat: atque ita incontinenter se gerit, atque adulterium committit.

Quo modo verò soluatur ignorantia, & incontinens rursus efficiatur sciens: eadem ratio est, quæ & de *temulento & dormiente, non propria huius affectionis. quæ quidem *à naturæ indagatoribus audienda est.

Quo modo ignorantia incontinentis discutiatur: eadem ratio & causa in hoc affectu, id est, incontinentia est, quæ & in ebrio, & dormiente, non propria aliqua & diuersa. quam sanè rationem & causam requirere à naturæ perscrutatore, ac discere debemus. cum naturalis contemplator quæ pars animæ, quæque eius facultas afficiatur, optimè nouerit. quemadmodum igitur si quis grammaticus cum sit, inebrietur, vini exhalatione turbatam mentem, atque offuscata habet: donecque exhalatio illa perseverat, operari quippiam vt grammaticus nequit: sed tunc tantummodo operatur, * cum vinum iam deferbuit, vaporesque emittere ad cerebrum destitit: sic incontinens, licet malum esse adulterari cognoscat, ex nimix tamen cupiditatis incitatione eam mentis obnubilationem, obtenebrationemque contrahit, vt cognitionem illam & scientiam tantisper amittat, quoad cupiditatis vehementia perdurabit. nam vbi feruoris illius subsidit, cessatque impetus: ignorantia statim discutitur, vt eandem cognitionem & scientiam quam de adulterio prius habebat, quod malum sit, rursus recipiat.

Quoniam autem vltima propositio est expositæ sensui rei opinio, actio- numque domina est: hanc vel non habet, qui in affectu est constitutus, vel ita habet, vt non tamen, eò quod habet eam liceat scire, sed dicere duntaxat, non secus ac vino oppressus Empedoclis carmina. propterea item quod vltimus terminus non est vniuersalis, neque ita vt vniuersalis scientiam efficere videtur.

Quia, inquit, postrema propositio, id est, particularis opinio sensui expositæ rei & particularis cognitio est, quæ domina est actio- num, ipsarumque agendarū principium est: hanc particulare scilicet opinionem, quæ adulteriū cōmittere malum esse inquit, vel non habet, id est, non cognoscit incontinens qui in affectu est cōstitutus, hoc est dum adulteratur: vel ita habet ipsam, vt nō liceat scire, id est, ita vt non propterea sciat, & cognoscat dum eam habet. sed sicut ebrius dicit quidem carmina Empedoclis & pronunciat, quid tamen dicit ignorat: sic incontinens licet adulteriū hoc esse malum dicat, nō cognoscit quid dicat. Propterea item quod vltimus terminus, id est, particularis propositio nō est vniuersalis, neque videtur ita scientiæ effectrix esse vt vniuersalis: nam scientia vniuersalium est: non particularium: iecirco non est absurdum, si incontinens cum non habeat scientiam de eo adulterio quod committit, quod malum sit, errat ac peccat. cum enim scientia sit vniuersalium, circa vniuersalia verò non operetur quispiam, sed circa particularia: particularium autem non sit scientia: si circa particularia errat ac peccat incontinens, nihil mirum est: cum de eis habere scientiam non possit. tunc enim esset absurdum, si circa vniuersalia erraret, quorum scientia præditus est.

*ὀπλή-
-ψιμ.

*ὀινωμένω.
*φυσιολό-
-γωμ.

*μετὰ στυ-
θῆναι τὴν ἀ-
ναδυσμάσιμ.

γ. j. Atque

si alius legitur
domini.

Atque id quod quaeritur Socrates videtur contingere. non enim affe-
ctus existit praesente ea, quae videtur si proprie esse scientia, quippe quae ne-
que ipsa ex affectu disturbatur: sed praesente ea quae sensitiva est. Vnde igitur
cognoscens naturae, & quo modo cognoscens agere incontinentem quis-
quam possit, haecenus dictum sit.

Socrates fieri non posse dicebat, ut quis scientia aliqua praeditus secundum eam erraret id quod
quodque hic contingit. nec minus siquidem circa vniuersalia quorū habet scientiā, minime errat:
sed circa particularia, quorum scientia non est nisi enim praesente scientia quae proprie ita dicitur:
scilicet intellectio sit, quae domina omnium est, id est, *λογος αἰσθητός*, quae inquit omnia
vincit, ac superat, affectus & perturbatio existit, id est, non enim praesente scientia a perturbatione
superatur incontinentis neque ipsa haec scientia a cupiditate disturbatur & confunditur sed sensitiva
tantum est, id est, particularis opinio quae a cupiditate superatur. & hoc adit, ut prohibet quo mi-
nus incontinentis ab affectu perturbatione trahatur inuitus ac peccet. circa hanc enim peccat in-
continentis. nam rationem vniuersalem dicit tantummodo, ac pronuntiat, ut in actum dissoluatur:
circa particularia vero operationem suam exercet. Verum igitur cognoscens incontinentis succum-
bit, an minime & si cognoscens, quo modo cognoscens peccat scientiam an opinione praeditus,
sicut huiusque dictum est.

Circa quae continens & incontinentis versetur.

Cap. IIIII.

¶ **A**ma vero vitium aliquis absolute incontinentis sit, an omnes ex parte: & si
sit, circa quae versetur, dicendum deinceps est. Circa voluptates quidem
& dolores continentes & tolerantis, necnon incontinentes & molles ver-
sari perspicuum est. Quonia vero ex his quae voluptatem afferunt, alia ne-
cessaria sunt, alia eligenda quidem per se, sed eiusmodi tamen ut excessum
etiam habeant necessaria quae ad corpus spectant, cuiusmodi sunt alimentū,
venereis usus, ac caetera huiusmodi corporalia, circa quae temperantia & in-
temperantiam constituimus: non necessaria, sed per se eligenda, victoria, ho-
nor, diuitiae, ac reliqua talia quae bona sunt & iucunda eos qui in his praeter
rectam rationem quae in ipsis est, absolute quidem incontinentes non dici-
mus: sed addentes pecuniarum, lucri, honoris, irae incontinentes appellamus,
& non absolute: utpote diuersos, & qui ex similitudine dicuntur.

Vitium aliquis absolute incontinentis sit, id est, qui sine additione dicatur, & incontinentis tantū
sit, an incontinentes omnes dicantur ex parte, id est, cum additione incontinentes irae, incontinen-
tes lucri, atque huiusmodi: & si incontinentis sine additione sit, circa quae subiecta is versetur, dicen-
dum est. Atque ut circa quae iucunda consistat incontinentia declaret, incontinentis diuisionem in hunc
modum facit: iucundarum rerum quae afferunt voluptatem, aliae sunt necessariae, ut quae ad corpus
attinent, ut sunt alimenta, cibus enim & potus si moderate sumantur, necessaria corpori sunt, &
incontinentiam excessus in his quoque, vituperatione dignus est, si comedere quisquam & bibere im-
proba satietatem velit, simili modo venereis voluptatibus sunt, [1] necessaria ad speciem conseruationem,
& sobolis propagationem: Iam primum etiam is qui vel calculi, vel renali morbo afficitur,
alia vero sunt non necessaria, sed eligenda tamen atque, expetenda per se, ut honor, diuitiae, victo-
ria, omnes enim eligunt atque, anteposunt diuites fieri, victoriam adipisci, possessiones, gloriam, po-
tentiam, ac bona huiusmodi caetera. Cum igitur duplicia sint quae voluptatem efficiunt, necessa-
ria, & non necessaria: qui in his, id est, non necessariis excedunt, & supra modum distendunt, vincere,
& gloriosi fieri student praeter rectam rationem quae in ipsis est, quae mediocritate in omnibus utendi
esse praecipit, huiusmodi homines non absolute, id est, non sine additione incontinentes dicuntur:
sed opus additione quoddam est, non enim incontinentes tantummodo illos appellamus, sed
adiungimus vel lucri, vel pecuniarum, vel tale quippiam atque, incontinentes lucri, incontinentes pecu-
niarum, incontinentes honoris vocare conseruimus: & non absolute, id est, non sine adiunctione
solum incontinentes eos dicimus: quippe qui ab eo diuersi sunt, qui proprie incontinentis sine alia
adiecta re dicuntur: & ex similitudine quam habent cum eo qui proprie continens est, ita appellen-
tur. nam quemadmodum illi qui proprie incontinentes dicuntur, incontinentes dicuntur, eo quod
in

in vsu venerorum excedunt, ac nimij sunt: sic hi qui cum additione eodem hoc nomine appel-
lantur, ita appellantur eo quod cum excessu atque immoderate & vincere, & distendere, atque alia
huiusmodi affectant: in eo tamen differunt, quod illi sine additione, hi cum additione vel honoris,
vel victoriae, vel lucri, & similibus incontinentes dicuntur.

Non secus atque ille homo dicebatur qui in olympiis vicit. illius enim
communis ratio a propria parum distabat: sed diuersa tamen erat.

Incontinentes victoriae, lucri, & caeterorum similibus ex similitudine quam in excessu habent
ita dicuntur, non aliter quam ille qui in olympiis ludis victor euaserat: qui sicut alius Socrates vel
Plato, ita ipse communi nomine homo appellabatur. illius enim communis ratio, id est, homo in
vniuersali, qui est animal rationale mortale, parū a proprio nomine differebat. nā homo etiā ipse
vocabatur: sed parua quaedam additio efficiebat, ut a communi homine discreparet. qui enim vo-
lebant ipsum significare, atque ab vniuersali homine separare, ita dicebant, homo qui in olympiis
vicit. quauis enim parum differat communis homo ab homine qui in olympiis vicit, sitque per-
quam similis, est tamen diuersus: eo quod hic particularis sensui expositus est: ille vniuersalis &
communis intellectu percipitur. Ita quoque ille qui absolute incontinentis est, & qui incontinentes
cum additione dicuntur, licet similitudinem inter se quandam habeant, in subiectis tamen re-
bus differunt, circa quas versantur, diuersique inter se sunt.

Cui rei id signum est, quod incontinentia, non ut error tantū, sed ut vitium
quoddam, quod aut absolute, aut ex parte aliqua sit, vituperatur: horū autē
nemo, sed illorū qui circa corporales fruitions versantur, circa quas tem-
perantem & intemperantem existere diximus, qui non ex electione, sed praeter
electionem & consilium excessus & iucundorum sectatur, & molestorum
fugit, famis videlicet, sitis, caloris, frigoris, caeterorumque omnium, quae
ad tactum gustatumque spectant: is non cum additione, quod circa haec sci-
licet sit, verbi causa irae, sed absolute tantummodo incontinentis dicitur.

Diuersos autem esse incontinentes cum additione ab eo qui proprie incontinentis dicitur, id
signum est, id est, inde patet, quod incontinentia vituperatur, non solum ut peccatum, quippe quae
est recta ratione excedat. verum etiam ut vitium quoddam, quod aut absolute, & perfecte vitium sit,
aut ex parte quadam, id est, vitio proximum sit. nam quatenus vitium corruptam habet rationem,
incontinentia vero integram: incontinentia perfectum vitium non est, sed ad vitium accedit. at
nemo horum qui cum additione incontinentes dicuntur, honoris scilicet, & diuitiarum, vitupe-
rari consuevit. sed illorum qui circa fruitions corporales, id est, circa venerea & eas voluptates
versantur, quae tactu percipiuntur, circa quas temperantem & intemperantem versari diximus: qui
sectatur excessum voluptatum, & supra modum venereis vitatur, non ex electione, sed praeter elec-
tionem & consilium, id est, praeter rectam rationem: & excessus molestiarum, doloremque affe-
rentium rerum, ut famis, sitis, & similibus fugit, atque euitat: quareque excessus omnium quae ad
tactum, gustatumque attinent: is absolute & sine additione incontinentis est, non cum additione,
quod circa haec scilicet sit, id est, quod incontinentis irae, incontinentis honoris sit: sed absolute tan-
tum sineque vlla additione incontinentis dicitur. nam qui cum electione voluptates sectatur, cor-
ruptamque habet rationem, intemperans est: incontinentis vero licet integram, sinamque habeat
rationem, sine electione tamen & inuitus a cupiditate ad fruendas voluptates trahitur.

Indicio illud est: nam intemperantes circa has, non circa aliquam ex il-
lis dicuntur: & propterea incontinentem & intemperantem, continen-
tem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem constituimus,
propterea quod circa easdem quodam modo voluptates, doloresque eod-
dem versentur. quanquam hi circa eadem quidem vtrique versantur, non
tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt.

Proprie incontinentem esse eum, qui circa corporales voluptates, id est * circa venerea ver-
satur, hinc patet, quod intemperantes circa easdem has venerorum voluptates existunt, non circa
aliquam ex illis, irae scilicet aut lucri, aut huiusmodi alicuius: cum intemperans irae, aut honoris,
aut lucri intemperans minime dicatur. Quare incontinentis proprie ille est, qui circa eadem circa
quae & intemperans, id est, circa venerorum voluptates versatur: vnde etiam sine additione vlla
y. ij. incontinentis

* ποδὲ τὰ
ἀφροδίσια
καταγινώ-
σκεις.

incontinentes dicuntur ac propterea quod circa eadem subiecta utriusque versantur, incontinentes & incontinentes in eodem constituntur, id est, eodem esse dicuntur non quempia ex illis qui cum adhibente incontinentes vocantur, sed absolute & proprie incontinentes tunc cum incontinentes eundem dicimus, & continentem item cum temperante, eo quod circa eadem voluptates venereorum quodam modo utriusque versantur. [q v o d x m modo] adiungit, ut incontinentis & incontinentis differentiam ostendat qui licet eadem subiecta habeant, circa quae operentur, non eodem modo tamen utriusque operationes suas exercent sed illi, id est, incontinentes, eo quod corruptelam habeant rationem, malum eligentes, id est, ex electione & proposito agunt, id est, incontinentes non eligentes, hoc est non proponentes malum agere, sed bonum, quippe qui rationem adhuc integram ac sanam habeant, a cupiditate tamen inveni ad perpetrandum flagitium aliquod trahuntur.

Vnde magis intemperantem eum diceremus, qui vel nihil, vel leuiter cupiens & excessus sectatur, & dolores mediocres fugit, quam hunc qui propterea idem facit, quia vehementer cupiditate afficitur. quid enim faceret ille si aut valida aliqua cupiditas, aut in necessariorum rerum inopia vehementis dolor incesset?

Iccirco peior ille est, magisque intemperans merito dicitur, qui etiam si non cupiat, vel leuiter & parum cupiat, excessum venereorum voluptatum sectari consuevit, & fugere mediocres & paruos dolores, quum hic, id est, incontinentes, qui vehementer cupiditate superantur malum propter electionem agunt, nam si incontinentes vel nullo modo, vel parum a cupiditate permotos, atque incitatos venereis uti supra modum solet, si incesset ipsorum atque inuaderet valida ac vehemens cupiditas, quid faceret simili modo si ingenti aliquo dolore afficiatur, eo quod per tres aut quatuor dies pane indigeat, quod futurum eum esse credendum est, impositum sunt aliquod malum, atque intolerandum.

Quoniam vero ex cupiditatibus & voluptatibus aliz sunt ex iis, quae genere sunt honesta ac proba, nam iucundorum nonnulla natura sunt expetenda, alia his contraria, alia media, sicut prius diuisum a nobis est: ut pecuniaz, lucrum, victoria, & honor: in omnibus porro & talibus, & mediis, non quia afficiuntur, & cupiunt, & amant, vituperantur homines: sed quia quodam modo afficiuntur, & excedunt.

De immanitate ac feritate docturus nonnulla prius de subiectis ipsis exposuit, circa quae immanitas versatur: atque iccirco cum superius iucunda in duo diuisisset, in necessaria, & per se expetibilia: tunc quo feritatis subiectum inueniat, tertium membrum superiori diuisioni adiungit: atque inquit, quoniam ex iucundis alia honesta ac proba, id est, bona genere, hoc est, subiecto sunt, ex secundo enim alia sunt natura expetenda & bona, ut victoria, diuitiae, pecuniae, lucrum, alia contraria his, id est, natura fugienda, nam comedere carnes crudas licet suauis nonnullis sit, detestabile tamen est, ac fugiendum, alia autem sunt media, ut comedere, & vestiri, quae hominibus iucunda quodam sunt, siue tamen natura neque expetenda, neque fugienda, sed ex indigentia necessaria. * cōcoctis enim ac digestis iis quae iam comedimus, sit ut nouo cibo indigeamus, quo ventris esuriam possimus satiare, cum igitur iucunda haec sint, sicut superius diuisimus, id est, sicut in diuisione superiori iam diuisimus de necessariis scilicet, & per se expetibilibus, nam tertium membrum, ut dixi, hic adiungit in omnibus & talibus, id est, natura expetibilibus, & mediis, quae neque expetibilia sunt natura, neque fugienda, sed necessaria, non vituperantur homines, si cupiat absolute honorari, vel vincere, vel pecunias copulare ac lucrari, neque si edere aut bibere, aut vestiri absolute velint, non enim eo quod cupiunt, sed in eo quod quodam modo cupiunt, vituperatione digni habentur, id est, eo quod immoderate afficiuntur, & in cupiditate excedunt, ut si vel toto die quis comedere, vel domi manens purpureo pallio ornari, vel supra modum lucrari, ac coquirere pecunias, vel sit, non enim cupere, sed immoderate cupere vitio datur.

Iccirco quicumque praeter rationem vel superatur, vel aliquid ex iis quae natura sunt honesta & bona, persequuntur, ut illi qui circa honorem magis quam oporteat, student, vel circa filios & parentes: bona enim haec sunt, & qui circa ea student, laudari consueverunt, sed in his tamen excessus etiam quidam est, si quis quemadmodum Niobe aduersus Deos pugnaret: aut erga patrem ita esset affectus, ut Satyrus qui patricola appellabatur, valde enim

enim insanire videbatur.

Cum igitur non in cupiditate, sed in modo cupiditatis vituperentur homines: quicumque praeter rectam rationem, id est, immoderate & exuperanter vel superantur & vincuntur, opprimunturque ab affectibus, vel aliquid ex iis quae natura sunt expetenda & bona, quarunt, ut honorari & vincere, & magis quam oporteat, id est, supra modum & cum excessu, affectant, vituperatione digni sunt: ubique enim mediocritas & moderatio laudatur, ut etiam si quis vel honorari, vel lucrari moderate cupiat, non probro detur. nam excessus & immoderatio in vnaquaque re etiam bona vituperium meretur. nimius quoque amor vel erga liberos, vel erga parentes simili modo est vituperabilis: ut si parentes liberos, vel si liberi parentes immoderato amore prosequantur. nam licet bona haec sint amare parentes & liberos, & ex iis quae bona & expetenda natura sunt, quique circa haec moderate sese gerunt, laudentur: excessus tamen etiam in his vituperatione dignus est. sunt enim nonnulli qui supra modum liberos suos amant: ut Niobe, quae liberos suos adeo amabat, ut cum diis etiam pugnare non vereretur. cum enim duodecim liberos haberet, mares sex, ac totidem foeminas, tanto amore eos prosequabatur, ut se anteponebat ea de causa Latonae ausa fuerit, seque dea praestantior esse existimaret: quod Latona duos tantum, Dianam & Apollinem, ipsa duodecim procreasset nulla ex parte diis inferiores. at cum suos liberos adeo amat quispiam, ut & deos etiam contemnat, aduersusque eos pugnet: vituperabile proculdubio est, id quod etiam Satyrus faciebat, qui propterea quod patrem supra modum amabat, patricola, id est, φιλοπάτωρ, hoc est patris amator vocitabatur. nam cum puella cuiusdam amore esset captus, patrisque Softrati auxilium ad eam potendam fuisset expertus: adeo ex ea re posthac patrem dilexit, ut post eius mortem se quoque ipse vita priuare voluerit, ac de rupe quadam praecipitaret. Amare igitur patrem supra modum, ut patre mortuo mori etiam ipse quispiam velit, vituperatione dignum est. nam etiam Satyrus qui ob patris obitum sibi ipse mortem consciuit, valde insanire videbatur.

Nulla igitur circa haec prauitas existit ob id quod dictum est: propterea quod vnumquodque per se est ex iis quae natura sunt expetenda: prauitamen & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoque neque incontinentia: cum incontinentia non modo fugienda, verum etiam ex iis sit, quae vituperatione digna habentur. ex affectus tamen similitudine incontinentiam adiungentes circa vnumquodque dicunt. ut malum medicum, malum histrionem, quem absolute malum nullo modo vocarent.

Nulla igitur prauitas, inquit, circa haec, id est, circa honorem, diuitias, amorem, lucrum, ob id quod dictum est, id est, propterea quod vnumquodque ipsorum, diuitiarum scilicet, honor, amor & similia, ipsa per se ex iis sunt quae natura sunt expetibilia: excessus tamen ipsorum, id est, quærere supra modum honorari, ac supra modum ditescere, atque huiusmodi, fugienda sunt. similiter neque incontinentia proprie est supra modum atque immoderate lucrari, aut honorari, ac tale quippiam affectare. quia incontinentia non tam fugienda est, quam vituperabilis. quoniam vero quærere supra modum lucrari, aut honorari, aut amare similitudinem quandam ob excessum cum affectu, id est, cum incontinentia habet, eo quod incontinentes quoque supra modum & cum excessu frui venereorum voluptatibus vult, adiuncta incontinentia circa vnumquodque ipsorum dicimus, hic pecuniarum incontinentes est: lucri incontinentes: irae incontinentes: honoris incontinentes: ut sine additione incontinentem huiusmodi appellare non soleamus. Quemadmodum si aut medicum videamus qui medicina male vtatur, aut histrionem, qui male fabulas agat, atque imitetur: non malos absolute vocare consueuimus, sed illum malum medicum: hunc malum histrionem dicimus: cum ipsorum peccatum non vitium absolute sit, ut est incontinentia, aut ignauia, sed vitium in arte quae exercent: ut non immerito malus medicus, malus histrio cum additione appellandi sint.

Quemadmodum itaque neque hic propterea quod vnumquodque ipsorum non vitium, sed proportione simile est: ita videlicet etiam illic existimandum est incontinentiam & continentiam eam duntaxat esse, quae circa eadem, circa quae temperantia versatur, & intemperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: vnde etiam addentes irae incontinentem, sicut honoris, & lucri appellamus.

Sicut igitur neque hic, id est, in histrione & medico, eo quod peccatum ipsorum vitium absolute y. iij. non

* iij. iij.

* iij. iij.

* iij. iij.

* iij. iij.

* λωδωλ
λινωσ αφρο
δισαλ φρ

non est, sed proportione simile vitio: eò quòd peccatum ipsorū similitudinem quādam cum vitio habet: quemadmodum enim intemperans à recta ratione aberrat, ita hi in sua quisq; arte, aberrant ac peccant. sicut igitur si quis vel medeatur malè, vel fabulas agat malè, nō absolutè malus, sed cum additione malus medicus, & malus histrio appellatur: ita quoq; illic, id est in incontinentē existimandum est. incontinentiā enim & continentiam solum & sine additione eam dicimus, quæ circa eadem subiecta, circa quæ intemperantia & temperantia versatur: at circa iram, & honorem, & pecunias, atq; huiusmodi cætera non propriè incontinentiā, & continentiam, sed per similitudinem immoderationis & excessus ita vocamus. vnde si viderimus aliquem pecunias mediocriter amare, cum non absolutè continentem, sed cum additione pecuniarum continentem nominare consueuimus. econtrariò quæ supra modum vel pecunias affectare, vel irasci nouerimus, non absolutè incontinentem, sed apposita etiā re circa quam peccat, pecuniarū, vel iræ incontinentem dicimus.

Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiam, eiusq; duas esse species. Cap. V.

Cum autem nonnulla iucunda naturā sint, atque ex his alia absolutè ac simpliciter, alia pro generibus animalium atque hominum: nonnulla verò non naturā, sed partim ex læsionibus, partim ex consuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoque horum singula inspicere similes habitus possumus.

De immanitate acturus, voluptates in naturales & non naturales distinguit: inquitque ex naturalibus alias esse absolutè omnibus iucundas: vt, comedere & bibere omnibus æquè suauē animalibus videtur, propterea quòd humido & sicco alimento omnia indigent: alias pro genere quorumcumque animalium, atque hominum, cum & animalia quædam * herbis, quædam carnibus vesci delectentur: & hominibus aliis alia cibaria iucunda sint. nonnulla verò non naturā voluptatem afferunt, sed fugienda potius naturā sunt. atque ex his alia quibusdam videntur suauia ex læsione aliqua sensuæ partis quæ vel morbo, vel insania contigerit: alia ex consuetudine: alia ex natura praua, prauoque habitu huiusmodi videntur. Ac circa vnumquodque horum quæ non naturā iucunda sunt, similes continentia & incontinentia videre habitus licet.

Dico autem ferinos: cuiusmodi erat ea mulier quam grauidarum ventres rescindere, atque inde foetus comedere cōsueuisse inquit. vel ea quibus aiunt quosdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus vesci, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutare perhibent. vel quod de Phalaride dicitur.

Enumerat ea quæ nō sunt naturā iucunda: atque inquit: infantes comedere iucundum naturā minimè est: sed tamen id Lamia iucundum videbatur. Lamia enim mulier quædam erat circa Pontum: quæ cum filios suos amisisset, aliarum mulierum filios infantes insectabatur, atque edebat. Sunt item iucunda præter naturam, ea quibus nonnulli efferati atque agrestes homines oblectantur. nam Scythæ qui circa Pontum degunt, crudis piscibus vescuntur: alij humanas carnes comedunt: alij suos ipsorum filios comedendos inter se mutuo dare consueuerunt: atque id suauē & iucundum ipsis videtur. Phalaris quoque suum ipsius filium dicitur comedisse.

Atque hi quidem ferini habitus sunt. alij verò nonnullis ex morbo & insania cōtingunt: vt illi, qui matrē mactauit, & in cibum sumpsit: qui item conserui iecur comedit. alij item morbofi sunt, vel ex consuetudine: vt pilorum euulsiones, vnguium rosiones, carbonum etiam & terræ comestiones: præterea venereorum vsus cum maribus: id quod tum naturā, tum cōsuetudine euēnit, quemadmodum illis qui à pueritia consueuerunt.

Hi sanè ferini, atque immanes habitus sunt, qui ex praua & mala natura hominū proueniunt. alij verò sunt simili modo ferini & præter naturam, qui ex morbo vel ex assuetudine contrahuntur. vt cum quis sibi vngues rodit, ac comedit, aut crines, & pilos euellit: habitu vel ex morbo, vel ex cōsuetudine acquisito. In insaniam quoque delapsus quidam seruus iecur cōserui sui comedit. & Xerxes Persarum rex furore etiā ipse incitatus adeò humanitatem exiit, vt mactatam matrem suam in cibum sumpserit. suauē item nonnullis, sed præter naturam tamen videtur, carbones comedere. in quibus enim atræ bilis humor redundat, id contingit: sicut quibus inest humor acidus,

is terræ ac luti esus esse iucundus consuevit. ex aliqua enim morbosa affectione vel atræ bilis, vel acidi humoris his hæc naturæ deprauatio accidit. vt autem concumbere cum maribus iucundum nonnullis sit, tum mala natura, atque * ad malum procliuis, tum assuetudo facit: qui enim à pueritia ei flagitio assueuerint, ex malorum atque impurorum hominum conuersatione deprauantur, etiam si bona natura, atque ad virtutem propensa præditi fuerint.

Quibusunque igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo: sicut neque foeminas, quòd non subagitent, sed subagitentur: simili modo neque eos qui ex consuetudine morbosè sese habent.

Quibusunque natura mala ac flagitiosa in causa est, vt marium concubitum sectentur, eos incontinentes diceret nemo: propterea quòd natura ipsis est huiusmodi, atque ad malum procliuis, nam neque foeminas ob id incontinentes vocant, quòd maribus nubunt, & non cōtratio vxores ducunt: quippè cum id earum natura minimè patiatur. neque eos item qui morbosa aliqua affectione non naturā insita, sed ex consuetudine contracta maribus abutuntur, incontinentes dicere debemus: eò quòd hi rationem habent corruptam, neque cognoscūt an omnino malum id sit: incontinentes verò integra ac sana ratione præditi sunt.

Ac cum habet quidem vnumquodque horum quispiam, vitij terminos excedit, perinde atq; immanitas ac feritas: cum habet tamen & vel superat, vel superatur, ea neque continentia absolutè, neque incontinentia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinens, sed hoc modo affectionis incontinens dicens est.

Cum habet quis vnumquodque horum, quæ enumerauimus, videlicet si carnibus crudis aut humanis vescatur, & carbones edat, atque huiusmodi alia faciat: id omne humanum vitium excedit, estque extra humanitatis terminos. quippè cum hæc feris potius, quam hominibus conueniāt. sicut etiam feritas omne vitium excedit. cum tamen habet quispiam hæc, id est, cum carnes crudas, vel terram edere cupit, cupiditatemq; cohibet ac superat, atque id minimè facit: eum non absolutè & sine additione continentem dicimus, sed affectum etiam addimus, circa quem versatur, ac cōtinentem ferinum appellamus. simili modo si à cupiditate victus lutum comederit, aut quispiam aliud eorum quæ dicta sunt, non absolutè incontinens & sine additione, sed ex similitudine ob vitij excessum, & cum additione ferinus incontinens vocatur. sicut etiam eum qui vehementer & nimium irascitur, ex similitudine quam in excessu cum eo habet, qui propriè incontinens dicitur, hoc modo, id est cum additione illius affectionis qua perturbatur, id est, iræ incontinentem, non absolutè incontinentem appellare consueuimus.

Omne enim excedens vitium & imprudentia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. qui nanque talis naturā est, vt omnia timeat, etiam si mus obstreperit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiā felem ex morbo timebat. ex imprudentibus item qui irrationabiles sunt, & sensu tantummodo viuunt, ferini habentur: cuiusmodi nonnullæ longinquorum barbarorum nationes sunt.

Omne modum excedens vitium * siue imprudentia, siue timiditas, siue intemperantia, siue acerbitas, id est, iracundia fuerit, partim ferinum est, partim morbosum, id est, ex morbo aliquo cōtractum. qui enim naturā talis est, vt si etiam mus strepitum fecerit, timeat: timidus ferina timiditate esse dicitur. simili modo quoque si ex natura supra modum * irascatur quispiam, nimisque asperè atque infestè in vindicta sumenda sese gerat: ferina asperitate iracundus est. qui item si viderit felem formidat ac timet, ex morbo aliquo atque insania in eum pauorem inductus, timidus ferina timiditate appellandus est. imprudentes etiam qui ex natura sunt irrationabiles, id est stulti, & ratione quamminimū vtentes, & sensu tantummodo viuunt: vt bruta quæ ratione penitus carent, vt sunt nonnulli * longinqui & procul in extremis orbis partibus habitantes barbari: ferini etiam ipsi, atque immanes vocantur.

Qui autem ex morbo aut comitiali, aut insania idem faciunt, morbofi sunt. fieri verò potest vt ex his aliqua interdum quispiā habeat tantum, & non superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, & ad

* ἐπιθροῦσθαι
σιν πρὸς τὸ
κακόν.

* πικρὰ γὰρ

* ὀργιλότης
id est, feritas.

* ὑβελήτης
.i. contumeliosus
est.

* σκῆλαι.

venerorum nefariam voluptatem incitatus, se cohibuisset. fit etiam, vt nō solum habeat hæc aliquis, verū etiam superetur.

Qui verò sunt imprudentes ex morbo vel comitiali vel infania, soloque sensu viuunt, morboſi imprudentes dicuntur. non secus atque ille morboſa timiditate præditus dicebatur, qui seſe inſpecta formidabat. horum verò ferinorum vitiorum tuenit, vt nonnulla quiſpiam habeat, non tamen ab ipsis vincatur & superetur: sed ipſe ea coerceat, ac vincat. vt ſi Phalaris cupiens infantem edere nefandam illam cupiditatem cohibuiſſet, vel nefarium coitum appetēs tetræ illius libidinis impetum reſpreſiſſet, non continens ſine additione, ſed continens ferinus dictus fuiſſet, eò quòd à ferinis cupiditatibus ſe continuiſſet. ſæpe etiam fit, vt superetur & vincatur quiſpiam, qui ferinas voluptates habet: qui incontinens cum additione, id eſt ferinus incontinens propterea dicitur, quia à ferinis cupiditatibus superatur.

Quemadmodū igitur prauitas quæ homini conuenit, abſolutè prauitas dicitur: quæ verò cū additione appellatur, non abſolutè, ſed ferina, vel morboſa prauitas vocatur: eodem modo eſſe incontinentiā patet aliam ferinā, aliā morboſam. abſolutè verò ſolam eam, quæ intemperantiæ humanæ cor-
reſpondet. Incontinentiā itaq; & continentiam circa ea tantū verſari circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia verò aliam incontinentiæ ſpeciem eſſe, quæ non abſolutè, ſed per translationem ita dicatur, perſpicuū eſt.

Sicut prauitas, verbi cauſa intemperantia quæ homini conuenit, id eſt, quæ circa humanas voluptates verſatur, hoc eſt circa venerorū libidines, quæ humanæ concupiſcentiæ limites non excedunt, vt eſt cum muliere rem habere, abſolutè & ſine additione prauitas, id eſt intemperantia dicitur: ea verò quæ circa libidines eſt, quæ non homini, ſed beſtiis conueniunt, cuiuſmodi eſt concumbere cum maribus, cum additione prauitas & intemperantia, id eſt, ferina intemperantia, vel morboſa intemperantia appellatur: abſolutè verò, id eſt, ſine additione nullo modo. Ita quoque incontinentia, quæ cum additione dicitur, ferina, vel morboſa incontinentia eſt. morboſa enim incontinentia ea eſt, cum quis à ferinis cupiditatibus ex morbo aliquo superatur: vt ſunt * qui renali morbo affecti ſunt, qui cum ex coitu quoddam adiumentum conſequantur, ſupra modum interdum eum affectant. abſolutè verò & ſine additione incontinentia ſola ea eſt, quæ propriè incontinentia dicitur, quæ humanæ intemperantiæ correſpondet, id eſt, quæ circa venerea hominibus conuenientia verſatur: hoc eſt circa eas voluptates quæ tactu percipiuntur, circa quas intemperantiæ quoque & temperantiæ negociū eſt, circa has autem verſari incontinentiam ex antedictis manifeſtum eſt. & eſſe item aliud incōtinentiæ genus, quod in aliis rebus ira videlicet, pecuniis, honoribus, ſeruinis que etiam voluptatibus exiſteret: quæ quidem incontinentia non abſolutè & ſimpliciter, id eſt, propriè & ſine additione, ſed per translationem & ſimilitudinem quandam & cum additione incontinentia diceretur, declaratum iam eſt.

De incontinentia iræ, voluptatum differentiis, & uitio humano. Cap. VI. 45

IAm verò minus turpem eſſe incontinentiam iræ, quàm cupiditātū conſideremus. ira enim audire quidem rationem videtur, ſed non rectè tamen percipere, quemadmodum feſtini miniſtri faciunt, qui prius quàm omnia quæ dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde † ab actione aberrāt: & canes quoq; antè quàm inſpexerint, an amicus ſit quiſpiā, ſi ſtrepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob feruorem, celeritatemq; naturæ, audiens quidem, ſed non quid præcipiatur, attendens, ad vindictam incitatur. nam ſtatim vbi ratio vel imaginatio contumeliam, aut contemptum eſſe oſtenderit, ipſa quaſi ratiocinando collegerit bellum ei eſſe inferendū, indignatur. at cupiditas ſi tantum ratio aut ſenſus ſuaue eſſe aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur. quare ira rationem quodam modo ſequitur, cupiditas non ſequitur: turpior igitur cupiditas eſt. iræ enim incōtinentis à ratione quodam modo vincitur: hic verò à cupiditate, non à ratione superatur.

Iræ

Iræ incontinentiam, quàm cupiditatum minus malum eſſe multis rationibus demonſtraturus eſt, quarum vna eſt hæc. iram videri, inquit, audire quidem rationem, ſed nō exactè tamen quid iubeat percipere: ſicut miniſtri celeres ac feſtinātes, qui prius quàm heri orationem abſoluerint, atque expleuerint, ac rē ipſam quam mandaturi ſunt, explicare deſerint, ſtatim præcurrunt, vt quod iubetur exequantur: deinde errant, & non faciunt id quod commiſſum eſt, propterea quòd nō integrè & perfectè, ſed ex parte quod herus præcepit, audiuerunt. & canes etiam ſi ſtrepitum aliqūe audiuerint, ſtatim latrant. prius quàm aduertāt, amicūſne an inimicus ſit ille qui accedit. ſimili modo iram inquit, audire quidem rationem quæ verbi cauſa adulterium cōmiſiſſe quempiam dicat, an iubeat tamen ſumendam eſſe ab eo pœnam, necne, non expectare: ſed conſeſtim ob feruorē caliditatemque naturæ ad vindictam inferendam incitari. ratio enim ſiue * imaginatio, id eſt rationis ipſius ſpecies ac cogitatio iræ oſtendit ac manifeſtauit factum id hoc eſt adulterium eſſe contumeliam, ſeu contemptum: ira autem non expectata iuſſione an vindicta inferenda ei ſit, quaſi ratiocinando collegerit, illum adulterium commiſiſſe, ei verò qui huiuſmodi ſit, bellum eſſe inferendum, pœnamque irrogandam, continuo indignatur, ac furit: verū cupiditas ſimul ac ratio corrupta ſcilicet tantum dixerit, vel ſenſus ſuaue eſſe aliquid, ad fruitionem eius incitatur. quare cum ira rationem rectam quodam modo ſequatur, [quodam modo] autem inquit eò quòd quadā ex parte audit, quadam non, dum ob celeritatem * integrè audire non expectat quid iubeat ratio. cum verò cupiditas rectæ rationi nullo modo, ſed corruptæ obteperet, reſtat vt qui cupiditatis eſt incontinens, iræ incontinente longè turpior ſit: propterea quòd iræ incontinens à ratione quodam modo & quadam ex parte licet non integrè & perfectè, vincitur: hic autem, id eſt cupiditatis incontinens non à ratione ſed à cupiditate superatur, quæ ad flagitium perpetrādum trahit, atque incitatur.

Prætereā magis ignoſcendum eſt, ſiquis naturales appetitiones ſequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ cōmunes omnibus ſunt, & quatenus ſunt communes, venia magis dari conſuevit. at iracundia & acerbitas naturalis magis eſt quàm cupiditates quæ excedunt, & neceſſariæ minimè ſunt. quemadmodum ille qui ſe excuſabat quòd patrem verberaſſet: nā hic, inquit, ſuum, & ille item ſuum verberauit: & commonſtrans infantem, hic etiam inquit, vbi vir euaserit, me ipſum verberabit: * gentile enim nobis hoc eſt. ille quoque qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentum eſt, deſiſtere iubebat: nam ſe quoque couſque patrem ſuum traxiſſe.

Altera hæc eſt ratio qua turpiorem eſſe iram cupiditate demonſtrat, eò quòd naturalis eſt magis: id quod ex eo patet, quòd ira eſſe gentilitium vitium. & ex genere ipſo ſequi videtur. nā ſi meus pater ſit iracūduſ, ego quoque eiuſmodi ſum, & filius meus, & nepos: vt per totam progeniem hic affectus iræ naturaliter propagari videatur. cupiditas verò naturalis non eſt. at naturalibus appetitionibus venia magis datur: nam etiam ea cupiditatibus exhibetur, quæ communes ſunt, vt ſiquis aut eſuriens comedere, aut ſitiens bibere appetat: id enim commune omnibus hominibus, ac naturale eſt: cum vnusquiſque & edere cupiat, cum eſurit, & bibere, cum ſitit. & quatenus ſunt communes, id eſt ſi non ſupra ſatiētiā edere aut bibere toto die cupiat quiſpiam. quæ enim ita modum excedit cupiditas vituperatione digna eſt, neque veniam meretur. huiuſmodi igitur cupiditatibus quæ intra terminos naturales continentur, ignoſcendum eſt. ſi enim quis viderit quempiam eſurientem ac propterea cupiditate edendi incitatum iracūduſ, potius eum venia quàm opprobrio proſequendum cenſebit: quippè cum non ignoret naturam eſſe quæ ad comedendum, atque appetendum cibum ipſum impellat. at iracūdia & acerbitas quæ etiam modum excedit, magis eſt naturalis quàm quæ excedit cupiditas non neceſſaria, id eſt quàm cupiditas pecuniarum, & victoriarum: vt ſiquis ſupra modum aut vincere aut lucrari cupiat. exempli cauſa, quidam cum patrem ſuū ira incitatus verberibus affeciſſet, atque ob id in iudicium traheretur, ita ſe excuſabat, & defendebat: hic, id eſt pater meus, inquiens, patrem ſuum quoque verberauit: & pater item patris mei patrem ſuum: & hic meus filius vbi in virum adoleuerit, me ipſum nihilominus excedet: eò quòd gentilitia nobis atque è genere proueniens ira eſt: atque hoc dicebat, vt iracūdiā naturaliter, & ex generis ſucceſſione ſibi inelle declararet: ac propterea venia dignum ſe eſſe oſtenderet. Alius item cū per vim à filio traheretur, vbi ad ianuam vſque protractus fuit, ibi deſiſtere à violentia filium ſuū monebat: propterea quòd ipſe quoq; cum patrem ſuum traxiſſet couſque, id eſt ad ianuam vſque & oſtium iudicialis fori, ibi eum dimiſiſſet.

Adde

* φαίσιλας

* ἐξ ὀλοκλή

εἶ

* συγγενέος

* νεφερίην
τίσσειν τοσεί-
τες

† aliās legitur
à mandato.

Adde quod qui insidiosus agunt, sunt iniustiores: iracundus vero minime est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt. Cyprigenae enim fraudes neotentis, & zonam de pectore soluit, inquit Homerus, Hic fraus est, quae vel prudentes decipit ipsos. Quare si iniustior & turpior incontinentia haec est, quam ea quae circa iram versatur: & absolute incontinentia: & quodam modo vitium erit.

Tertia ratio haec est in hunc modum. iniustiores illi sunt qui sunt insidiosi: iracundus non est insidiosus, neque ira est eiusmodi, quae aduersarium latenter inuadat, sed aperta est: aperte enim sine vlla dissimulatione in inimicos inuchitur: at cupiditas insidiosa est: quippe quae clam & dolose ad fruendam appetitam rem sese insinuet. si quis enim puellae alicuius concubitum appetit, non aperte & statim ipsi stuprum infert: sed consultat quomodo & latenter eam illiciat, & clam id faciat, ne resciscat quispiam, quemadmodum Homerus Venerem appellat Cyprigenam fraudes neotentem. Venus enim cupiditas est, quae non manifeste & aperte aggreditur quod cupit, sed occultos dolos struit, ac fallit. nam de balteo eius in quo illecebrae omnes, doli quae ac fallaciae continentur, ita apud Homerum est. cum enim Iuno inducere in amorem sui velit Iouem, simuletque se ad reconciliandam gratiam inter Tethyn & Oceanum ire, rogetque Venerem ut ea in re sibi opem ferat, amoremque & illecebras det: Venus balteum suum ad conciliandum amorem maxime accommodatum ei tradit: qui quoniam futilis erat, ac confartus κέσθς appellatur. Qua de re Homerus ad hunc modum inquit.

* ἐπεὶ ἄλλ' ἀλ.

Iliad. 5.

Ast huic respondens sic est Cytheraea loquuta:
Iussa mihi haec neque fas, neque detrectare decorum est,
O Iuno, summo nanque es coniuncta tonanti
Coniugio, & magno super aethere cum Ioue regnas.
Sic ait, & nitido zonam de pectore soluit,
Sutulis, & vario quae erat intertexta labore:
In qua cuncta inerant illectamenta, doli quae:
Hic amor, hic desiderium, blandusque susurrus,
Hic fraus est, quae vel prudentes decipit ipsos.
Hanc Cypris Iunoni offert, dehinc talia fatur &c. Si igitur ira non est insidiosa, sed cupiditas, insidiosi vero qui occulte & clam laedunt, iniustiores illis sunt qui aperte offendunt: nam eos qui aperte inuadunt, euitare quispiam posset: restat ut incontinentia cupiditatis quam incontinentia irae sit iniustior, ac turpior, sitque absolute incontinentia, ac vitium quodam modo. [quodam modo] adiungit, ut significet cupiditatis incontinentiam si spectemus ad incontinentiam irae, esse absolute incontinentiam & vitium, utpote quae iniustior ac turpior sit: si ad vitium comparetur, esse ex parte vitium & ex similitudine, non absolute & simpliciter vitium, sed quae ei quod absolute & simpliciter vitium est, propè accedat.

Accedit quod dolore affectus contumelia vititur nemo. qui autem ex ira quippiam facit, cum dolore id facit: qui vero contumelia vititur, cum voluptate. si igitur ea sunt iniustiora ob quae indignari maxime conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit: quippe cum in ira contumelia minime sit. incontinentiam itaque cupiditatis ea quae circa iram existit esse turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari, manifestum est.

Quartam rationem hanc affert, qua incontinentiam cupiditatis irae incontinentia esse turpiorem demonstrat. dolore affectus contumelia vititur nemo, id est lasciuia & petulantia libidinis: pro adulterio enim & stupro contumeliam hic accipit. vnusquisque vero qui cum ira facit, dolore affectus facit: ira enim nihil aliud est quam doloris vicissim inferendi appetitus. qui autem contumelia vititur, id est stuprum & adulterium committit, cum cupiditate & voluptate id facit. si igitur affectus illi iniustiores sunt contra quos irasci magis debemus, efficietur, ut cupiditatis incontinentia quoque iniustior esse censeatur. nam si incontinententer se gerere quempiam videamus in nimia vel pecuniarum & lucri, vel venereorum cupiditate magis contra ipsum irascimur, ac succensimus

mus, quam si ira incitari supra modum aliquem inspexerimus: eo quod ob id irascitur vnusquisque, quod iniuria ac dolore affectus est. non enim contumelia id est coitus & adulterium in ira est, & cum ira perpetratur. Atque ita iam patet & incontinentiam cupiditatis incontinentia irae esse turpiorem atque iniustioram: & continentiam & incontinentiam circa corporis voluptates, quae tantum scilicet percipiuntur, versari.

Harum autem ipsarum differentiarum sumendae sunt. sicut enim a principio dictum fuit, aliae tam genere quam magnitudine humanae sunt ac naturales: aliae ferinae: aliae ex laesionibus & morbis euenientes. ac circa harum primas temperantia & intemperantia versatur: unde bestias neque temperantes neque intemperantes dicimus, nisi per translationem: & si quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tum voracitate differt.

Differentias corporis voluptatum resumit ac statuit: ac circa quas ex ipsis temperantia & intemperantia versetur, ostendit. ex corporis enim voluptatibus, inquit, aliae humanae sunt ac naturales: & genere, id est subiecto, circa quod versantur, & magnitudine, id est dum modum quendam in ipsis seruamus, & naturales terminos non excedimus: exempli gratia, humana & naturalis voluptas quantum ad genus attinet est, cum vesci pane, & concubere cum muliere appetit quispiam. quantum vero ad magnitudinem spectat, cum non supra satietatem & modum id facit: nam si immoderate nimium & toto die vel edere vel coire cupiat, ea iam non humana, sed ferina erit voluptas existimanda. aliae sunt ferinae voluptates & immanes, ut carnes hominum comedere: aliae ex laesionibus & morbis ex insania videlicet, & praua ex aegrotatione affectione contracta eueniunt. ex his autem voluptatibus temperantia & intemperantia circa primas, id est humanas & naturales tantummodo versatur. unde bestias non nisi per translationem & similitudinem temperantes aut intemperantes vocare consueuimus. & si aliquo alio modo animalium genera inter se differant: seu contumelia, id est coitu & libidine, & salacitate quae concubere dicitur, id est profusa coeundi petulantia, qua canes & equi etiam praeter caetera animalia maxime incitantur: seu voracitate & edacitate, qua omnia promiscue comedunt, ut lupi atque huiusmodi. nam ex hac animalium differentia alia ex ipsis intemperantia ut canes & equos & lupos, alia temperantia ut camelos solemus appellare.

Non enim electionem, neque rationem habent: sed è natura non secus ac furentes homines excesserunt. feritas autem minus quidem quam vitium, sed horribilius tamen malum est.

Causam subiungit cur bruta animalia neque intemperantia, neque temperantia dicantur: propterea quod scilicet qui temperans est, temperantes res quas agit, eligit, habetque rationem, id est recta & integra vititur ratione: simili modo quoque intemperans ex electione intemperanter se gerit, rationemque etiam ipse licet corruptam sequitur. at bestiae neque electionem, neque rationem habent, sed sunt è natura exturbatae: non quod è natura sua irrationali excesserint, & in rationalem transierint, sed quod similes sint iis hominibus qui è natura sua ob insaniam dimoti sunt, & quasi irracionales euaserunt. furentes enim homines & insania agitati cum rationem corruptam habeant, electione minime vtuntur, sed sine electione, sineque ratione omnia agunt. sic bestiae ratione & electione omnino carent: atque hinc sequitur, ut feritas quae in bestiis scilicet ipsis est, minus malum, sed horribilius tamen quam vitium sit.

Quippe cum non sit corrupta quemadmodum in homine optima pars, sed desit, & non habeat simile nanque est perinde ac si inanimatum ad animatum conferre velimus, utrum peius sit. semper enim prauitas eius quod non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocendum est.

Cur feritas minus malum vitio sit, hic declarat: ita inquiens: minus malum quam vitium feritas est, propterea quod in bestiis & feris optima pars, id est ratio non est corrupta & deprauata, ut in intemperante qui rationem corruptam sequitur: sed prorsus deest. bestiae siquidem ratione penitus carent: ut praua non deprauata natura praeditae sint. quocirca feritas cum vitio nullo modo comparanda est: quemadmodum neque inanimatum cum animato, quae nullam inter se habent similitudinem,

* σιωδὺς ζῷον.

* haec vox in codice graeco corrupta est: que ut hic scripta est, reponenda est.

* ἐξέσκαε τῆς φύσεως.

tudinem, qua conferri debeant. nam si quis feritatem cum vitio conferat, idem faciet, ac si animatū comparat cum inanimato, atque vtrum ex ipsis peius ac deterius sit, inquirat: iniustitiāne quæ inanimata & habitus animæ est, an iniustus homo qui est animatus? nam prauitas, id est feritas eius quod caret principio, id est bestia & fera, quæ intellectu caret: intellectus enim principium est: minus est noxia atque ad lædendum idonea, quàm vitium hominis qui ratione atque intellectu gubernatur. homo enim cum ratione & consilio ad nocendum alicui inducitur, bestia sine consideratione vlla fertur: vt propterea nocere ac lædere minus possit.

Non secus igitur est ac si iniustitiam ad iniustum hominem quispiam cōferat: vtrumque enim aliquo modo peius est. millies plura enim mala homo 10
mo malus quàm bestia perpetraret.

Comparare feritatem cum vitio perinde est ac si inanimatum, id est iniustitiam cum animato, id est iniusto homine conferamus. similitudinem enim inter se hoc est habitus ad habitum, vel habitum præditi ad habitum præditum fieri comparatio debet. nemo enim sanæ mentis habitum qui anima caret, ad eum qui habitu est præditus qui animatus est, comparabit: sed animati ad animatum, & & inanimati ad inanimatum collationem esse faciendam ducet. vtrūque enim tam iniustitia quàm iniustus homo alterum altero peius quodā modo est. nam si iniustus propterea lædit ac malus est, quia iniustitiæ est particeps, multo iniustior ipsa iniustitia erit existimanda. quemadmodū si quod 20
igni accedit calefit, multo calidior ignis ipse est. rursus e contrario cum iniustitia res inanimata sit, ac propterea lædere quempiam nequeat, si per se consideretur, iniustus verò animatus sit: vt inferre alteri damnum possit: sequitur, vt iniustus peior iniustitia esse videatur. Ita fit, vt iniustitia aliquo modo peior, aliquo melior sit: & iniustus item & melior & peior habeatur. nam multo plura mala agere potest homo malus quàm bestia, eò quòd rationis illa est expers, atque vti cōsilio in inferenda iniuria nequit: homo rationalis est, & consulendo machinari perniciem in alterum potest.

De continente, incontinente, tolerante, & molli. Cap. VII.

AT verò circa tactus gustatusque voluptates & dolores, cupiditates itē 30
& fugas, circa quas intemperantia & temperantia definita prius est, ita se habere quispiam potest, vt & quibus plerique sunt superiores ab iis vincatur: & ea superet, quibus plerique succumbunt. ex his autem qui circa voluptates versatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur. plurimorum verò habitus medij sunt, licet magis ad deteriores declinent.

Circa voluptates tactus & gustatus circa quas temperantiam & intemperantiam versari superioris definitum est, fieri potest vt quispiam ita se gerat, vt vincatur à cupiditatibus, quibus* plerique; 40
è vulgo superiores sunt, & non superantur: vt si quis vinum falernum bibere appetat: is sanè cohibere cupiditatem eam etiam si è vulgo sit, potest. sunt tamen nonnulli qui ab his vincuntur, etiam quibus plerique sunt superiores. nonnulli quoque reperiuntur qui vehementes cupiditates venereorum & libidinum quibus plerique vulgares superantur, coercent, ac vincunt. superatur enim ac succumbit libidinibus vulgus, propterea quòd scortationem esse malam percipere ac discernere non valet. Ex his autem qui vel ea vincunt quibus plerique sunt inferiores, vel superantur ab iis quibus plerique non succumbunt: qui circa voluptates versatur, alter, id est qui à cupiditatibus superatur, quibus plerique sunt superiores, incontinens est: alter qui se ab iis continet, quibus plerique succumbunt, continens. qui autem circa dolores agit, si à doloribus superetur, quos plerique ferre consueverunt: mollis est. nam amittere amicos dolorem alicui affert, quem tamē tolerare etiam è vulgo quilibet potest: à quo vinci ac superari mollis hominis est. Dixit autem circa 50
dolores versari mollem, non quòd incontinentia & continentia quoque circa eosdem non versetur, sed quia magis continentis & incontinentis negocium in voluptatibus quàm in doloribus cōspiciatur. continens siquidem absentia voluptatum minimè dolet: mollis verò licet etiam ipse circa voluptates versetur, exercetur tamen magis circa dolores: quippè qui ex voluptatis etiam cuiuslibet absentia dolorem concipiat. vt si vinum Pramnium aut Falernum cupiat, cupiditatemque eā nequeat explere: vehementer dolebit mollis, atque adeo vt de vita animum despondeat: quem sanè dolorem qui ex hac delicati vini appetitione suscipitur, plerique è vulgo superare consueverunt. at qui dolorem eum vincit, quo superiores plerique non sunt, tolerans dicitur. vt si quis in magnū periculum

periculum incidens id forti ac constanti animo ferat: neque permittat se dolore affligi ac confici, sed eum cohibeat ac vincat, quo plerique è vulgo homines non frangi omnino non possunt. horum autem vulgarium habitus medij sunt, id est mediocritates: sed quia mediocritates virtutes sunt, iccirco subiungit, licet sint mediocritates, in deterius tamen declinant ac vergunt. mediocritates enim vocat vulgi habitus, eò quòd inter molles, & tolerantes existunt. plerique è vulgo nanque cū à doloribus superentur, quibus tolerans superior est: eos vincunt quibus mollis infringitur, atque opprimitur. cum item voluptates refrenent, quibus incontinens superatur: iis quibus continens dominari consuevit, succumbunt ac vincuntur. atque ita fit, vt licet inter incontinentes & continentes medij sint, ad peiores tamen & deteriores voluptates, doloresque declinent.

10 Sed quia nonnullæ voluptates necessariae sunt, aliæ non necessariae, & quadā tenus: excessus verò & defectus necessarij minimè sunt: & simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus vel cum excessu, vel ex electione & propter ipsas, nullamque; aliam ob rem euenientem persequitur, intemperans est.

Nonnullæ voluptates necessariae* vsque ad quendam terminum sunt: nā comedere quoad ex- * μέχει τι-
pleatur venter, & fames sedetur, necessarium: supra satietatem verò, & immoderatè toto die idem νόσ. i. quadam
facere non necessarium est. aliæ autem voluptates sunt quæ etiam cum modo necessariæ non sunt, tenuis.
20 vt honoris, vt victoria, vt diuitiarū. cæterum tam in necessariis quàm in non necessariis neque excessus, neque defectus necessarij habentur. nam sicut nulla omnino in cibo & potu aut diuitiis voluptate affici non est laudabile: ita supra modum affici superuacaneum & non necessarium, sed vituperatione dignum est. idem in cupiditatibus, & doloribus cōtingit. qui enim persequitur & inquirit iucundarum rerum excessus, vel cum excessu: id est qui vel vehementissimis & maximis voluptatibus & cupiditatibus & venereorū libidinibus affici studet: vel licet non magnæ sint voluptates, vt lucri, vt honoris & similitudinem, ipse tamen cum excessu etiam his oblectari, in hisque excedere affectat & cupit: atque hoc ex electione & proposito, propterque ipsas voluptates facit, non alia aliqua de causa: is intemperans est. nam si lucrandi gratia adulterium quispiam cōmittere studeat, non intemperans, sed avarus potius, lucrique cupidus appellabitur. neque item intemperans est dicendus qui cum vxore tyranni consuecit, remque habet, si id non ob voluptatem ipsam & libidinem faciat, sed ob aliquid aliud quod euenturum inde sit: quò scilicet ea ratione aut interficiendi, aut eiiciendi tyranni occasionem nactus, libertatem afferre ac salutem patriæ possit.

30 Necessè enim est hūc non esse eiusmodi, vt eum pœniteat: quare est incurabilis: nam quem non pœnitet, incurabilis est. qui verò deficit, est huic oppositus. qui est medius, temperans. simili modo quoque qui corporis dolores non quia sit inferior & vincatur, sed ex electione fugit.

40 Necessè est intemperantem qui cum electione voluptates inquirat, non esse eiusmodi, vt eum pœniteat facti. quòd si ita est, * incurabilis quoque intemperans est. atque hoc modo soluit id quod * ανίατος.
superius proposuerat, ex quorundam aliorum opinione: cum diceret intemperantem facilius curari ac sanari quàm incontinentem posse. hoc enim ex sententia sua hic ponit Aristoteles, incontinentem vt pote qui sanam atque integram habeat rationem, esse magis idoneum asserens vt curetur, quàm intemperantem: intemperantem verò cui principium corruptum est, nullam admittere curationem posse. qui autē in voluptate deficit, nullamque; omnino in re oblectationem capere vult, stupidus est ac torpidus, in opposito intemperantiae vitio constitutus. at qui medius est, & in mediocritate consistit, temperans dicitur. simili modo quoque intemperans est, qui corporis dolores ex absentia voluptatum prouenientes fugere consuevit: atque id non absque electione à vehementibus cupiditatibus ac voluptatibus superatus ac victus, vt dolere propterea nequeat: sed ex electione & proposito facit.

50 At eorum qui non eligunt, alter ob voluptatem, alter ob id quòd fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter se differunt. vniciuique enim peior esse videretur, si quis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: quàm si vehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, quàm si iratus verberaret quispiam. quid enim ageret, si in affectu esset constitutus? ideo intemperans incontinente deterior est.

Eorum

Eorum qui sine electione succumbunt & vincuntur, alter, id est incontinens à voluptate superatus inuitus absque electione ad committenda flagitia trahitur: alter qui mollis est, à dolore quolibet, etiam eo qui à plerisque toleratur, absque electione etiam ipse duci consuevit, dum nullo modo ex absentia voluptatis & cupiditatis dolorem concipere vult, sed oblectari semper, ac superuenientem cupiditatem explere. quare differunt inter se incontinens, & intemperans: incontinens siquidem sine electione: intemperans cum electione voluptatem sectatur, qui sanè unicuique videtur esse deterior quàm incontinens: quippe qui etiam non cupiens, vel remissè & leuiter cupiens turpia agat, & venerorum libidinibus semper inuoluatur. incontinens verò vehementi cupiditate superatus sequi turpes voluptates consuevit. sicut etiam peior censetur, si nulla ira incitatus quispiam, quàm si iratus verbera alicui infligat. nam qui id facit, si in affectu esset constitutus, id est irae incitatione esset perturbatus, quid ageret? eodem modo si intemperans vel nulla vel leui cupiditate irritatus adulterium committit, quid facturum esse eum credendum est, si vehementi aliqua cupiditate afficeretur?

* τὸ τῶν πᾶσι
θῆκη.

Ex iis verò quos diximus alter in mollitiæ specie magis est: alter est incontinens. incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in resistendo consistit, continentia in continendo & cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere, non secus ac non superari, & vincere, vt hac causa continentia quàm tolerantia sit expetibilior.

Ex iis quos diximus, alter in mollitiæ specie est, id est mollis est, qui à doloribus, quibus plerique non succumbunt, vincitur: alter, qui à voluptatibus superatur quibus plerique etiam sunt inferiores, incontinens est. ac molli quidem tolerans est oppositus, incontinenti continens. nam tolerare in resistendo consistit, id est dum non cedit aliquis, nec superare se à grauius & vehementibus doloribus, quibus plerique vincuntur, permittit: sed repugnat, ac renititur. sed continentia est in cohibendis, & comprimendis iis voluptatibus, quibus plerique succumbere ac vinci solent. cū verò aliud sit resistere & aliud cohibere: nam qui resistit & non cedit, non continuò etiam vincit, qui cohibet autem vincit: meliusque sit vincere quàm non vinci: sequitur, vt continentia quæ vincit, quàm tolerantia quæ non vincitur, expetibilior, ac melior esse quoque censetur.

* ἀντέχειν
resistere.

Qui verò deficit in iis aduersus quæ plerique renituntur, & possunt: is mollis est, & delicatus: delicatæ enim mollitiæ quædam est. qui scilicet palliū trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum egrotantem imitatur, miserum esse non existimat, cū misero similis sit.

Qui deficit, & vincitur à doloribus aduersus quos plerique è vulgo fortiter se gerunt, ac resistunt, quosque possunt vulgares homines reprimere, ac cohibere: mollis est, ac delicatus. qui videlicet per terram trahi sibi pallium permittit, sursumque retrahere atque attollere non patitur, ne laborando creet, id est efficiat & comparet sibi dolorem, si tollere voluerit: imitansque egrotantem qui vestem defluentem ex humeris, cū brachia attollere præ infirmitate nequeat, sursum colligere non potest: miserum se esse non putat, cū tamen misero, id est egrotanti perquam similis sit.

Pari modo quoque circa continentiam & incontinentiam res sese habet. non enim si quis vehementibus & modum excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur: id mirum est. quin si resistens vincitur, venia etiam dignum habetur vt Theodecti Philoctetes à vipera morsus: aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij qui cū cohibere risum nitantur: in profusum cachinnum erumpunt: id quod Xenophanto contigit.

Sicut admiratione dignum non est, si quis à magnis & vehementibus voluptatibus superetur, quippe quod is non incontinens dicatur: sed si resistendo vincitur, venia dignus esse censetur: sic quoque si magnis doloribus quispiam succumbat, neque mirari, neque mollem appellare huiusmodi hominem debemus: quin potius ignoscere, si præsertim aduersus magnos ac graues dolores resistens, tandem superetur: quemadmodum apud Theodectum Philoctetes. Theodectus enim tragicus poeta est, in cuius fabula Philoctetes in manu à serpente morsus, atque ob id vehementibus doloribus afflictatus inducitur: qui cū aliquandiu acres dolorū cruciatus sustinisset, ac fortiter resistisset, tandem succumbit, atque exclamat: succurrite precor mihi, manūque abscondite. qui sanè dū ita facit, à doloribusque vincitur, non mollis, sed venia dignus potius videtur. sūt enim magni.

Apud

Apud Carcinum item Tragicum poetam Cercyon inducitur Alopes puellæ pater, qui cū filiā rescuisset stupratam fuisse, ab ea requirebat quis stupri illius auctor fuisset: asserens se vbi id cognouerit, nullum dolorem esse concepturum: quod cū Alope manifestasset, tanto dolore oppressus est, vt ne viuendū quidem sibi esse amplius censeret. hic quoque mollis dicendus non est, quippe cū etiam ipse aliquandiu dolori restiterit, eumque voluerit cohibere. Xenophantus verò cū cohibere risum vellet, in profusum cachinnum erupit, vel quod inquit id quod Xenophanto contigit ad superiora referendum est: vt intelligamus Xenophanto contigisse, vt vel morsus à serpente etiam ipse vt Philoctetes, vel aliquo alio dolore graui affectus vt Cercyon, succubuerit, ac desponderit animum: ac tandem in maximam desperationem effusus sit: non secus atque illi qui cohibere risum volentes in cachinnum crepant.

Sed si ab iis vincitur, iisque nequit repugnare, quibus plerique possunt resistere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Persarum reges mollities ex genere est: & sicut fœmina à mari distat.

Non est mollis qui vehementibus doloribus resistendo vincitur: sed qui iis quibus plerique è vulgo resistunt, succumbit, mollis est: nisi id ex natura generis proueniat, id est vel ex fœminei sexus imbecillitate, vel ex natione, cū quis à pueritia in luxu & voluptatibus est educatus. Cuiusmodi reges Persarum sunt, qui ex genere & natione mollitiæ quadam præditi sunt: barbari enim cū sint, voluptatibus semper dediti vixerunt, doloribusque minimè assueti: vt quicquid inciderit, quod vel paruam afferre molestiam possit, facile superentur. Quod igitur à leuibus doloribus vel ex natura generis, vel morbi infirmitate facile vincitur, mollis dicendus neque ipse est.

* ἐγκύλιος
ταὶ πρὸς ἡ-
δονὰς· uolu-
ptatibus impli-
cantur atque
inuoluuntur.
* πρὸς ἡδονὰς

Iocosus quoque esse intemperans videtur, sed est mollis. iocus enim cū sit requies, relaxatio est. Iocosus verò ex iis est qui in hac excedunt.

Iocosus dicitur qui iocis delectatur, iocarique semper vult: atque is est mollis. Iocus enim est relaxatio, relaxatio autem requies est. at mollis requie oblectatur & voluptate, & non dolet. iocosus verò est qui in hac excedit: id est qui requiem immoderatè affectat & cupit. Iocosus igitur mollis est.

Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij vbi consultarunt, in iis quæ decreuerunt, ob affectum postea non perstant: alij quia non consultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui se prius titillarint, non titillantur: ita quoque ipsi cū præsenferint, ac præuiderint, seque ipsos & rationem præexcitarint, siue iucundum, siue molestū quippiam fuerit: ab affectu non superantur. præcipuè verò celeres & atra bile affecti, temeraria incontinentia sunt incōtinentes. illi enim ob celeritatē, hi ob vehementiam rationem non expectant, propterea quòd procliuēs ad sequendam imaginationem sunt.

Incontinentiam in temeritatem & imbecillitatem subdiuidit. alij enim id est imbelles qui sunt & infirmi, consultant quidem & considerant adulterium & stuprum esse malum, non tamen in iis quæ consultarunt, persistunt: sed libidini indulgent, adulteriumque & stuprum committūt, à perturbatione, & cupiditate superati. qui propterea imbelles incontinentes dicuntur, quia victi ei rei quam malam esse & fugiendam censuerunt, succumbunt. alij verò id est temerarij & præcipites non considerant an hoc malum sit, necne, sed statim ducuntur & trahuntur ab affectu & cupiditate, id est nulla rei præmeditatione facta vincuntur: perinde atque illi qui statim vbi attinguntur, titillatione affici consueuerunt. nam si considerationem adhibuissent, fortasse non fuissent superati. sunt enim nonnulli qui si præconsultent, vinci se nullo pacto sinūt. cū enim præsenferint & præconsultarint, & præuiderint id esse malum quod vel absens dolorem, vel præsens voluptatem affert: non superantur. non secus atque illi qui cū partem aliquam corporis vbi titillationes patiuntur, frictione prætentarint, atque ita assuefecerint: non amplius, si quis illuc titillationes inferre velit, titillantur, sed sine vlla motione contrectationem ferunt. temeraria autem incontinentia incontinentes, id est temerarij incontinentes præcipuè sunt celeres atque atra bile præditi. illi enim ob celeritatem naturæ, hi ob vehementiam affectionis ex atra bile contractæ, rationis consiliū & considerationem non expectant, propterea quòd subito imaginationem & id quod visum sibi fuerit, persequuntur. statim nanque vbi suaue aliquid esse existimarint, ad id nulla habita consideratione

ne

ne propensi feruntur.

Quae incontinentis & intemperantis differentia sit. Cap. VIII.

AT intemperans sicut dictum est, non est eiusmodi, ut eū poeniteat. perstat enim in proposito: sed incontinentem quodā modo poenitet. quocirca non sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facile potest sanari, ille incurabilis est: quippe quod prauitas ex morbis aquae inter cutem & tabi: incontinentia comitialibus perquam similis sit. illa enim continua, haec non continua improbitas est. atque omnino diuersum est incontinentiae & vitij genus: vitium enim latet, incontinentia non latet.

Intemperans idoneus ad poenitentiam non est: iccirco non ita est ut prius dubitauimus de intemperante, quod sanari facilius quam incontinens posset: sed e contrario intemperans est insanabilis, sanabilis incontinens. prauitas enim id est intemperantia illis ex morbis, cuiusmodi est aqua inter cutem, & *tabes, comparari potest. nam qui vel aqua inter cutem, vel tabe laborat, non hodie morbo corripitur, cras minimè: sed assidue nulla intermissione facta semper afficitur: sic intemperantia assidue & continue intemperanti homini inest. semper enim rationem corruptam habet, ut semper malum bonum ipsi esse videatur. incontinentia verò comitali morbo persimilis est: sicut enim *comitalis morbus non est continuus, neque assiduam afflictationem affert iis, qui affecti eo sunt, sed vel bis vel ter in die, vel post duos aut tres dies inuadit: ut in iis qui à dæmone agitantur: sic improbitas haec, id est incontinentia non continua est, neque semper adest: non enim semper in perturbatione affectus est quispiam: sed eatenus tantum infestat, quatenus incontinens à cupiditate superatur. Ac demum incontinentia diuersum quid à vitio est, hoc est ab intemperantia. nam intemperantia seipsam latet: adulterium enim esse malum ignorat, ac tanquam bonum sectatur. incontinentia non ita, sed licet malū esse cognoscat, victa tamen à cupiditate id persequitur.

Ex iis autem ipsis illi qui exturbantur, meliores sunt, quam qui rationē habent, atque in ea non persistunt. à minori enim affectu superantur: & nō inconsulti ut alij sunt. nam similis incontinens est iis, qui & citò, & paucio vi no, & pauciore etiam quam plerique inebriantur.

Cum ex incontinentibus alios esse temerarios dixerit, alios imbecilles: nunc inquit eos qui exturbantur è ratione & consilio, id est temerarios, qui antequam praeuideant quippiam, superantur, meliores esse incontinentibus infirmis, qui rationem habent, id est rationis praconsultationē, in ea tamen non persistunt. hi enim infirmi à paruis & imbecillibus voluptatibus videntur oppugnari, cum praconsultandi habeant facultatem: at temerarij & praecipites à magnis & vehementibus, ut iccirco statim nullo habito praemeditandi loco trahantur ac vincantur. propterea venia etiam digni magis habentur temerarij, quam infirmi: hi siquidem à paruis voluptatibus illecti, illi à magnis: hi cum praconsultatione, illi sine, vincuntur. à minori enim affectu & cupiditate infirmi, neque sine consultatione ut alij, id est temerarij superantur: atque ob id similes iis sunt, qui citò, & pauciore etiam vino in ebrietatem incidunt, quam plerique soleant. plerique enim non nisi vbi multo vino oppressi fuerint, inebriantur.

Incontinentiam igitur non esse vitium manifestum est: sed quadam ex parte fortasse. haec enim praeter electionem, id est electione est. sed in actionibus tamen habet similitudinem. quemadmodum Demodocus in Milesios dicebat: Milesii sanè nō sunt quidem imprudentes: sed ea tamen agunt, quae imprudentes solent: sic incontinentes licet iniusti non sint, iniuste tamen agunt.

Incontinentia non esse vitium ut est intemperantia, patet: quadam tamē ex parte & non profus fortasse esse vitium videtur. quatenus scilicet & circa eadem subiecta, id est venereorum libidines versatur, & à cupiditatibus vincitur: in eo tamen differentia est, quod haec, id est incontinentia praeter electionem est: non enim eligit: id est, id est intemperantia ex electione fit, & eligit. similitudinem verò habet incontinentia cum intemperantia in actionibus. nam utraque voluptuosas actionibus oblectantur, atque inuoluuntur. sicut Demodocus de Milesiis dicebat: qui cum Larius esset: Larus autem non procul à Mileto insula est: Milesios multis aliis cauillis carpere consueuerat, tum illo,

illo, cum diceret non esse quidem Milesios imprudentes, sed agere tamen ea quae imprudentes solent. sic incontinentes cum non sint iniusti, id est intemperantes, iniuste tamen agunt, & laedunt, sicut intemperantes.

Quoniam verò alter talis est, ut non ex eo quod persuasus sit, voluptates corporis supra modum, & praeter rectam rationem sequatur: alter autem persuasus est, quia est talis ut eas sequatur: illi dissuaderi facile potest: huic non potest. Virtus enim & prauitas principium altera corrumpit, altera conseruat. in actionibus autem principium illud est cuius causa res fit, sicut in mathematicis suppositiones. nam neque illic ratio est quae doctrinam tradat principiorum, neque hic. sed virtus vel naturalis, vel assuetudine comparata, recte opinandi circa principium praecipitrix est.

Quia inquit alter id est incontinens sequitur & inquit voluptates corporis supra modum, praeterque rectam rationem: non eò quod persuasum habeat adulterium esse bonum, & sequi id & committere eligat, sed absque electione, id faciat: alter verò qui est intemperans, persuasus est, & committere adulterium aut stuprum eligit, idque esse bonum opinatur, propterea quod talis est: id est corruptam habet rationem, ut semper corporis voluptates sequatur: hanc ob causam fit, ut illi incontinenti, scilicet qui absque electione adulteratur, dissuaderi facile possit, curatioque adhiberi: huic autem, id est intemperanti qui ex electione voluptates sectatur, non possit: ac propterea incurabilis sit. Sicut enim virtus principium finale conseruat, ita prauitas & vitium corrumpit, ac perdit. Qui enim est intemperans proponere sibi bonum finem nequit, ut abstinendum sibi esse à voluptatibus putet: sed corruptus cum sit, corruptū etiam finem habet, quo sibi proponit bonum esse: voluptates sectari. qui verò e contrario est temperans, bonum finem cum recta utatur ratione sibi in actionibus statuit. Principiū autem in actionibus est cuius causa res fit, id est finis ipse: quemadmodum in mathematicis suppositiones principia esse consueuerunt: id scilicet quod ponunt, ac statuunt mathematici, cum dicunt, punctum esse id cuius nulla pars est: aut lineam esse longitudinem sine latitudine. nullam enim adhibent his principiis rationem ac demonstrationem, sed simpliciter ita sine vlla demonstratione sumenda discipulis proponunt. sic etiam hic actionum finem ratione ac demonstratione cognoscere minimè possumus: sed virtus est siue naturalis, siue assuetudine comparata hoc est moralis, quae recte opinandi praecipitrix est. id est quae recte principium, hoc est finem inuenit, neque errare quempiam sinit. nam siue natura, siue assuetudine ad vitam temperanter traducendam bene quispiam est instructus, finem is quoque bonū sibi proponat necesse est.

Ac temperans quidem huiusmodi est: huic verò contrarius intemperans. est etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur: quem sanè superat affectus: ut ex recta ratione minimè agat, non tamen ita superat, ut talis euadat, qui eiusmodi voluptates effuse sibi esse sectandas persuasum habeat: atque hic est incontinens, qui intemperante melior est: nec est absolute prauus: quippe quod in eo id quod optimum est, id est principium ipsum conseruetur. contrarius huic alius est qui persistit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum esse habitum patet.

Temperans huiusmodi est, ut quibus oportet, & quando oportet, oblectetur: cui contrarius & oppositus intemperans est. est autem quidam, id est incontinens, qui à recta ratione exturbatur ab affectu & vincitur: quem sanè affectus & cupiditas vincit, ut non secundum rectam rationem operetur. non tamen ita vincit, ut persuasum habeat, & sibi effuse ac liberè, id est ex electione indulgendum esse voluptatibus censeat: qui est incontinens: qui quidem absolute prauus & malus non est, cum integram habeat rationem. in eo enim quod vincitur, esse malus videtur. malus tamen integram non habet rationem, sed corruptam. at in incontinente id quod est optimum, seruatur, id est principium ipsum finale, & ratio recta, quae in ipso corrupta minimè est. alius est continens scilicet qui persistat in ratione, neque ex ea dimouetur à cupiditate superatus incontinenti contrarius. atque hinc alterum ex his habitibus, id est continencia esse probum & bonum, alterum incontinencia esse prauum & malum perspicuum est.

2 De continentis

*φθίσις.

*ἐπιλανθίσις.

*ἐπεὶ οὐδὲν ἴσθις. i. affixum esse uoluptatibus.

*ἀναλίσθω. i. impudenter.

Vtrum igitur continens is est qui in qualicunq; ratione & qualicunq; electione, an qui in recta tantum persistit? vtrum item incontinens qui in qualicunq; & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunq;, per se verò in vera ratione, & in recta electione persistit alter, alter non persistit? nam si quis illud ob hoc eligit & sectatur, hoc per se: prius illud ex accidenti sectatur, atque eligit.

Quoniam superius dixerat quosdam existimare & continentem eum esse qui in opinione persisteret, & incontinentem qui ex opinione exturbaretur: nunc dubitat, vtrum continens sit qui in qualicunq; opinione tam bona quam mala persistit, an qui in recta & bona tantummodo: & simili modo vtrum incontinens in qualibet siue bona siue mala fuerit, an in falsa & mala perseueret. deinde soluit dubitationem, nunquid inquit ex accidenti & non proprie & continens in qualicunq; tam bona quam mala opinione persistere, & incontinens in qualicunq; siue bona sit siue mala, dicitur non persistere: per se verò & proprie qui continens est, in vera ratione & bona opinione persistit: & simili modo incontinens in falsa & mala opinione per se & proprie perstat? nam si quis dulcium rerum sit appetens, & sectetur & inquirat illud ob hoc, id est vinum dulce ob dulcedinem cuius appetens est, per se quidem & proprie sectabitur & inquirat hoc, id est dulcedinem ipsam, ex accidenti verò etiam prius illud, id est vinum persequetur, atque eliget: quia enim accidit vino ut sit dulce, propterea fit, ut qui dulcia appetit, ipsum persequatur. sic continens in bona opinione proprie & per se persistit: si autem prauam habeat opinionem, in ea tamen non quasi praua, sed quasi bona sit, perstat: quippe cum fallatur, & quæ mala est bonam esse existimet. quare proprie & per se in bona perstat: quia tamen sæpe accidit, ut ea mala sit, efficitur, ut in mala quoque & praua persistat. incontinens item est qui proprie in bona opinione non perseuerat: quod si mala forte opinione sit præditus, in eaque non perstat: in ea non tanquam mala, sed tanquam bona non permanet: quandoquidem bonam etiam ipse illam esse putat. quare incontinens quoque per se in bona opinione non perstat. si verò accidit, ut mala sit, ex accidenti in ea non persistit: sicut continens in mala non tanquam mala, sed tanquam bona perseuerat.

Per se autem simpliciter & absolute appellamus. Quare fit, ut quodam modo in qualicunq; opinione: absolute autem in vera alter perseueret, alter non perseueret.

Quid sit per se interpretatur: per se enim simpliciter & absolute, id est proprie inquit significare. quare qualicunq; in opinione quodam modo, id est ex accidenti vel persistit continens, vel non persistit incontinens: absolute verò & proprie in vera, id est bona opinione qui perseuerat est continens, incontinens qui non perseuerat.

Sunt autem nonnulli in opinione perseuerantes, quos* pertinaces vocat, vt obstinati, & qui non facile dissuasione admittunt: qui similitudinem quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cum liberali, audax cum forti: diuersi tamen in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate non immutatur: nam cum inciderit, suasioni obtemperans est: ille non à ratione. cupiditates enim admittunt plerique, atque à voluptatibus ducuntur. ac sunt quidem pertinaces qui* suæ sunt sententiæ homines, & ineruditi, & rustici: atque hi quidem suæ sunt sententiæ, ex voluptate & dolore: gaudent enim cum vincunt, si non dissuasi fuerint: dolent contra si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta. vt hac ratione incontinenti magis quam continenti similes sint.

Sunt nonnulli, inquit, qui in propria opinione perseuerantes ab ea dimoueri se nullo modo patiuntur: qui pertinaces appellantur, eo quod nituntur in ea persistere: *ισχυρογνώμους* Græci vocant. quoniam verò in opinione sua tam continens persistit, quam pertinax, in hoc similitudinem quandam inter se habent. sunt item diuersi, & inter se longè differunt, propterea quod continens ob affectum, & cupiditatem ab opinione sua qua ab affectuum perturbationibus, turpibusque abstinendum

* φιλόγλυκός.

* ισχυρογνώμους. i. qui ex sententiâ deduci non possunt.

* ιδιογνώμους. i. qui suam sententiâ tuentur.

abstinendum esse putat, non immutatur, ac recedit. nam si de aliis rebus malè opinetur, si inciderit, vt admonetur, rectè admonenti acquiescit, rationisque suasioni se obtemperantem præstat: at pertinax à ratione non suadetur, sed à cupiditatibus & voluptatibus ducitur. Pertinaces autem sunt qui suæ sunt sententiæ homines qui *ιδιογνώμους* à Græcis dicuntur: qui in propria opinione persistent, suntque ineruditi ac rustici. hi enim imperiti cum sint, nulli rationi acquiescunt, atque hi quidem, id est pertinaces suæ sunt sententiæ ex voluptate & dolore: gaudent enim si non dissuasi fuerint: & si irrita sint ea quæ dixerunt, dolent. suas enim sententiæ, & quicquid demum dixerint, quasi decreta ac leges, euincere, ac rata esse volunt: vt si etiam cum dies est, esse noctem asseruerint, sibi non esse contra dicendum putent. pertinaces igitur cum ab affectibus, & turpibus voluptatibus superentur, incontinenti similes magis sunt.

Sed sunt etiam quidam qui in iis quæ decreuerunt non persistent, neque tamen ob incontinentiam: vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. atqui is ob voluptatem quidem, non persistit: sed honestum erat. verum enim dicere ipsi erat honestum, cum ad mentiendum ab Ulyssæ fuisset persuasus. non enim omnis qui ob voluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus: aut incontinens: sed qui ob turpem voluptatem agit.

Sunt nonnulli qui in iis quæ statuerunt, non permanent, & tamen non ex incontinentia id faciunt: vt Achilles filius Neoptolemus apud Sophoclem: qui cum ab Ulyssæ, vt superius etiam diximus, persuasus, se mentiturum esse, & Philoctetem decepturum promississet, in ea sententia postea non persistit. Neque tamen ob id incontinens est dicendus, licet à voluptate inductus id fecerit: voluptas enim ea cum honestate erat coniuncta, qua ad verum dicendum, dolosque omittendos in reducendo ad Troiam Philoctete incitabatur. [ita enim in altercatione cum Ulyssæ apud Sophoclem inquit:

- 20 Audire quæ est turpe, & molestiam parit,
- 20 O Nate Laertis, ea factu turpia
- 30 Mihi esse iudico quoque, atque insuauia.
- 20 Is nanque non sum, vt fraude quicquam agam mala:
- 20 Neque ipse, neque qui procreauit me pater,
- 20 Fidens Achilles viribus, sicut ferunt.
- 20 Quare paratus ipse quoque, si vi est opus,
- 20 Promptusque ero, agere nec recuso quippiam:
- 20 Vique vsus istum fortiter ducam virum
- 20 Tecum, haud dolosa fraude. nam quis est timor?
- 20 Numne iste solus, vnoque gradiens pede
- 20 Tandem hanc cateruam viribus nostram opprimat?
- 20 Cum missus istuc tecum Ulysses sim, piget
- 40 Sanè, tui si nunc vocabor proditor:
- 20 Voto tamen magis frustrarier volo

Honestè agèdo, quæ potiri turpiter. ducebatur igitur hic à voluptate aperte agèdi, & non mentiendi quæ honesta erat: incontinens autem non à qualibet, sed à turpi voluptate de sententia dimouetur.]

Cum autem sit quidam etiã talis, qui corporalibus minus quam oporteat, oblectetur, neque in ratione tamen persistat: inter hunc & incontinentem medius continens est. incontinens enim in ratione non persistit, quia magis quam oportet: hic, quia minus quam oportet, quippiam sectatur. at continens perstat, & ob neutrum immutatur. Si continentia verò honesta est, vtrosque hos contrarios habitus esse prauos: sicuti etiam videntur, necesse est. quia tamen alter ex his in paucis, & raro solet reperiri: fit, vt, quemadmodum temperantia intemperantiæ esse contraria tantum videtur, sic incontinentiæ continentia esse videatur.

Quidam est qui minus quam oportet, corporalibus affectibus & voluptatibus gaudet: qui etiam ipse non perstat in ratione, quæ abstinendum esse à voluptatibus præcipit: * estque nomine vacans. is ab incontinente in eo differt, quod incontinens à corporis voluptatibus turpibus multum: hic verò

* ἀσύνετος.

z. ij. hic verò

hic verò qui sine nomine est, parum vincitur. inter hunc nomine carentem & incontinentē continens medius est: vt continentia quoque duorum vitiorum mediocritas sit. incontinens siquidem non perstat in ratione eo quòd magis quàm oportet à voluptatibus turpibus superatur: hic, eò quòd minus quàm oportet, ab iisdem vincitur. at continens persistit in recta ratione, & ob neutrum mutatur, id est de ratione non exturbatur à voluptatibus, neque superatur, ob alterum ex his, id est ex altero aliquo, dum vel minus, vel magis quàm deceat, voluptates persequitur: quia tamen alter ex his habitibus, id est is qui caret nomine, raro extat, & in paucis conspicitur, nō secus ac stupiditas: raro enim in hominibus aliquibus reperiri consuevit: fit, vt incontinentia magis contraria continentiae, quàm hic habitus qui vacat nomine, esse videatur.

Cæterum quia multa dicuntur ex similitudine, consequitur, vt continentia temperantis quoque per similitudinem sit. nam & continens eiusmodi est, vt nihil præter rectam rationem ob corporis voluptates faciat: & similiter temperans, sed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic est talis, vt præter rationem non oblectetur: ille vt oblectetur quidem: sed tamen non ducatur.

Quia superius dixerat, nonnullos esse qui continentem & temperantem eundem esse, opinarentur: iccirco hic propterea quòd multa ex similitudine dicuntur, sequi ac fieri inquit vt continentia & temperantia quandam habeant inter se similitudinem: & continens temperans ex similitudine quadam appelletur. nam & continens nihil facit atque agit præter rectæ rationis præceptionem à corporis voluptatibus superatus: non enim se vinci ab eis permittit, sed in rectæ rationis consilio licet hinc inde impugnatus perseuerat. & temperans simili modo præter rectam consultationem agit nihil. sed ille tamen, id est continens prauas habens cupiditates ab eis sese continet, rationem quæ sequitur: hic temperans cupiditates prauas nullas habet. atque hic quidem, id est temperans, est eiusmodi vt præter rationem non oblectetur: quippe qui nihil prorsus à turpibus voluptatibus oppugnari consueuerit. ille qui continens est, voluptatibus quidem afficitur præter rectam rationem: prauas enim habet voluptates: sed est tamē talis, vt ab ipsis non ducatur, & superetur: sed eas cohibeat tandem, ac vincat.

Similes item incontinens & intemperans inter se sunt: qui quidem cum sint diuersi, vtrique corporis voluptates sequuntur: sed alter oportere existimans, alter non existimans id facit.

Superius quoque dixit ex quorundam opinione incontinentem & intemperantem eundem esse: nunc quo modo incontinens & intemperans tum iidem sint, tum diuersi, declarat. quatenus enim vtrique corporis sequuntur & inquirunt voluptates, iidem sunt: quatenus verò alter, id est intemperans eligit, atque ex electione sibi turpes voluptates persequendas putat: alter verò, id est incontinens non eligit, neque oportere supra modum voluptatibus indulgere existimat sed ab eis præter electionem superatur: in eo diuersi inter se esse cognoscuntur.

Prudentiam & incontinentiam simul in eodem non esse. Cap. X.

Sed neque vt idem simul & prudens & incontinens sit, fieri vlllo modo potest. qui enim prudens sit, eum simul & probum esse moribus demonstratum est. adde quòd non in eo solum quòd cognoscit, est prudens quipiam, sed in eo quòd est actiuosus: incontinens autem actiuosus non est.

Alia item superius opinio adducta fuerat, qua nonnulli eundem posse & incontinentem & prudentem esse affirmabant. eam nunc refellit, ac reprobat in hunc modum: si, inquit, prudens honestus ac probus necessario quoque esse debet, omnibusque virtutibus instructus, vt prius fuit demonstratum, incontinentia autem vitium est: restat, vt idem & prudens & incontinens esse nullo pacto possit, præterea prudens non ob id aut est, aut dicitur prudens, quia tantummodo bona & utilia cognoscit: sed quia actiuosus id est idoneus ad bona agenda est. at incontinens non est ad bona vt prudens, sed ad mala agenda idoneus.

* Callidum tamen esse incontinentem, nihil vetat. vnde etiam prudentes esse nonnulli videntur, quia sint incontinentes: propterea quòd calliditas eo modo quo superius diximus à prudentia discrepat: estque quantum ad rationem

rationem spectat, proxima: quantum ad electionem, diuersa.

Nonnulli callidum quoque esse prudentem dicunt nihil autem vetat, quin callidus incontinens sit. iccirco videri possunt nonnulli prudentes esse incontinentes. callidi enim prudentes quodam modo sunt: propterea quòd calliditas paululum quid, vt prius etiam diximus, à prudentia differt. quantum enim ad rationem attinet, id est ad definitionem, prudentia propinqua ac proxima est calliditas, quandamque cum ea habet similitudinem: quippe quòd calliditas habitus quoque ipsa sit, non secus ac prudentia eorum quæ ad finem deducunt, perceptiuus: differentia verò est in electione: prudentis enim electio bona est, quæ semper ea proponit, quæ ad bonum finem deductura sunt. callidi verò etiam mala: nam ad malum finem deducuntur quandoque eligit.

10 Neque igitur vt cognoscens, & contemplans, sed vt dormiens, & vino oppressus ac sponte quidem agit: quodam enim modo cognoscit & quid, & cuius causa facit: prauus tamen non est: quippe quòd electio eius proba sit. quare semiprauus est, & non iniustus. non enim est insidiosus.

Superius quoque an incontinens omnino vinci à turpibus voluptatibus possit, dubitauerat: rationemque quorundam adduxerat, qui non posse existimabant. si enim rectam rationem integram habet, ac synceram incontinens, præter eius mandatum quicquam agere qui potest: cuius opinionis refutationem ac solutionem hic subiungit: atque inquit, à turpibus voluptatibus superari incontinentem, non vt qui cognoscit, & rectam habet rationem & scientiam, & contemplatur, id est ex scientia illa operatur, atque agit: sed vt qui dormit, temulentusque est. Quemadmodum enim qui scientia, & habitu aliquo aut grammaticæ, aut alterius alicuius artis præditus est, si dormiat, aut ebrius sit, quo minus operari ex arte illa queat, à somno, aut vino impediri consuevit: ita incontinens licet rectam rationem habeat, ne vtatur tamen eius consilio in agendo, ab affectuum perturbatione prohibetur. ac sponte quidem, & non inscienter malum committit: quodam enim modo quid faciat, & cuius causa faciat nouit: prauus tamen dicendus non est: quippe quòd prauus & malus ille sit, cuius electio est mala: incontinentis autem electio proba & bona habeatur: præter electionem enim agit ea mala, quæ agit. quocirca quia electio eius est bona, non prauus, sed semiprauus, id est non ex toto, sed ex dimidio malus est existimandus: & non iniustus. iniustus enim insidiosus est, & qui ex proposito læsionem infert: cuiusmodi non esse incontinentem perspicuum est.

Alter enim ex ipsis in iis quæ consultaui, non perstat: alter qui atra bile est affectus, ne consultat quidem omnino. Ac similis quidem est incontinens ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legesque bonas habeat, sed eis tamen non vtatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus est: Nil iura curans consulebat ciuitas: prauus verò vtenti quidem legibus, sed malis, similis est.

Cum incontinens sit & temerarius & imbecillis: alter ex ipsis, id est imbecillis & infirmus, in iis quæ consultaui, non permanet: alter qui atra bile est affectus & temerarius est, ac præceps, ne prorsus quidem consultat: sed à perturbatione ita rapitur, vt consilium omne ac deliberationem præuertat. Atque incontinens quidem ciuitati est similis, quæ bona decreta, bonasque leges cum faciat, illis non vtitur, vt Anaxandrides poeta carpens ciuitatem quandam, quæ bonas leges quidem habebat, sed malis vtatur, hoc cauillo notauit: ciuitas, inquit, nil iura & leges bonas curans, consulebat, legesque ac decreta bona instituebat, quæ scilicet postea erat neglectura, quibusque vsura minimè erat. nam incontinens cum rectam habeat rationem quasi legem, quæ ab ea præcipiuntur non agit, sed contraria: prauus verò, id est intemperans ciuitati est similis quæ vtitur quidem legibus, sed malis.

Verfatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perstat, quàm multitudinis facultas sit. Atque ex incontinentiis sanabilior illa est, qua qui atra bile sunt præditi, vt consueuerunt, quàm ea quæ illorum est qui cōsultat, sed postea tamen in iis quæ consularunt, non persistunt: incontinentes item ex assuetudine, quàm ex natura sanari facilius possunt: quippe quòd consuetudine quàm naturam immutare facilius sit. nam ob id quoque cōsuetudine

z. iij. mutare

* περὶ τῆς

* λέγει

* ἠμάρτυρος

905.

mutare est difficile, quia naturæ perquam similis est: quemadmodū etiam Euenus inquit:

Consuetudo quidem rerum tractatio longa est:

Quam procedentem naturam dicimus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, quid tolerantia & mollities: quaque hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

Continentia & incontinentia circa illud est quod multorum habitum excedit. nam continens perstat in ratione, seseque magis continet, quam multorum facultas sit, id est quam habitus multitudinis patiatur: quippe quod eas voluptates superet, quibus plerique vinci consueuerunt. incontinentis autem nihil in ratione persistit, sed ab illis etiā cupiditatibus vincitur, quibus plerique è vulgo sunt superiores. Sanari autem facilius potest ea incontinentia, quæ temeraria est, quæ melancholici sunt præditi: quam illa qua imbecilles & infirmi vtuntur, qui consultant quidem, sed ubi consultant, non perstant in sententia. nam si temerarij & præcipites qui sine præconsultatione à cupiditatibus trahuntur, præconsultarent: ab affectibus minimè superarentur. imbecilles autem licet præconsultent, superantur tamen, ac paruis præsertim cupiditatibus succumbunt. Ex incontinentibus item cum alij naturā sint eiusmodi, quemadmodum ferini qui marium concubitu delectantur: alij turpibus voluptatibus assueti habitum illum ex assuetudine malum contraxerint: qui ex assuetudine incontinentes sunt, quam qui naturā, curari facilius queunt: eo quod natura consuetudine est difficilior: & consuetudo ob id est difficilis, quia naturam imitatur, atque in naturam euadit. sicut Euenus poeta inquit: consuetudinem nihil aliud esse affirmans, quam longam rerum tractationem, atque exercitationem: quæ quidem exercitatio procedens, atque in finem progrediens demum in naturam trāsit. Quod si consuetudo propterea quod naturæ similis est, auelli ac remoueri difficulter potest, multo difficilior immutari natura ipsa poterit.

De voluptate.

Cap. XI.

* ἀρχιτέκτων.

At verò de voluptate & dolore contemplari eius est qui circa civilem facultatem philosophatur. is enim finis eius* architectus est, ad quem spectantes vnumquodque tum malum, tum bonum appellamus.

Ad eum pertinet qui circa civilem facultatem philosophatur, id est qui civilis & moralis est, de voluptate & dolore, an bonum sit necne, considerare. is enim civilis vir architectus est. architectus autè dicitur, qui de omnibus præcipit, ac statuit: sic enim civilis hominis est, vt præcipiat quis ex iuuenibus esse musicus, quis miles debeat: atque vniuscuiusque finis sit architectus, atque institutor, tam militaris, quæ est victoria, quam musici, quod est modulatè loqui: ac iubeat quem quisque consequatur, & quid quenque agere oporteat, vt ad hunc vel illum finem perueniat: ad quem sanè finem spectantes, vnumquodque quod agimus, si non conferat & conducat ad eum consequendū, absolutè malum: si conferat, absolutè bonum vocamus. nam cū civilis de omnibus huiusmodi inquirat & contempletur, illud quoque eius negocium est, vt bonum necne sit voluptas, consideret.

Præterea de his considerare necessarium etiam est: quippe quod virtutē moralem & vitium circa voluptates, & dolores constituerimus: & felicitatem plerique existere cum voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo χαίρειν quod est gaudere, μακάριον nominarint.

Necessarium insuper est de his, voluptate scilicet & dolore tractare. nam cum præsens hæc disputatio de virtutibus & vitiis moralibus sit: omnis autem virtus, atque omne vitium circa voluptates & dolores versetur: & felicitatem plerique operationem esse animæ cum voluptate asserant, vt felicitatis partem esse voluptatem dicant: vnde etiam beatum Græci μακάριον à χαίρειν quod est gaudere quasi μακροχαίρειν, id est longigaudium appellarint, eo quod λόγο totius vitæ tempore gaudeat & letetur: propterea fit, vt de voluptate & dolore agere in præsentia necessariū etiam sit.

Quibusdam igitur nulla voluptas neque per se neque ex accidenti esse bonum videtur: non enim posse idem & bonum esse & voluptatem asserunt. alij nonnullas bonas, plerasque prauas esse opinantur. tertia sententia præterea est, etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen voluptatē esse nullo modo posse.

De voluptate

De voluptate acturus primū quid quisque ex veteribus de ea senserit, in medium profert: deinde singulorum opiniones conatur confirmare, postremo eas confutat ac refellit. Prima igitur opinio est, quæ nullam voluptatem bonum esse statuit neque per se, neque ex accidenti. non enim voluptas & bonum idem sunt: quippe quod fieri reciprocatio non possit: vt siquid bonum id voluptas, siquid voluptas id bonum continuò sit. alij nonnullas & quasdam voluptates bonas, plerasque verò esse malas opinantur. tertia opinio eorū est, qui licet omnes voluptates bonæ essent, fieri tamen non posse affirmant, vt voluptas optimum, id est summus, atque vltimus finis sit: bonumque illud quod propriè bonum est, quodque omnia appetunt.

Atque omnino quidem non esse bonum propterea dicunt, quod omnis voluptas generatio est sensibilis in naturam: nulla enim generatio finibus est cognata. verbi causa nulla ædificatio domus est.

Cum posuerit prius veterum opiniones, nunc etiam confirmare, quatenus licet, eas conatur. nā qui dicunt nullam omnino voluptatem esse bonum, opinionem suam in hunc modum corroborant: omnis voluptas, inquit* generatio sensibilis est in naturam: generatio autem est imperfecta: quod autem imperfectum est, bonum non est. nulla igitur voluptas bonum est. generationem autem esse imperfectam, hinc patet, quod nulla generatio cognata & similis finibus est: cum motio quædam sit, quæ & imperfectum ad perfectionem, & quod non est, ad id quod est, perducatur. omne enim quod gignitur, in eo quod gignitur, imperfectum est: finis verò est perfectus, atque absolutus: vt generatio quæ imperfecta est, fini qui est perfectus esse similis nequeat. exempli gratia, ædificatio quæ est generatio quædam atque effectio, id est ad finem quendam tendens motio: fini suo quæ est domus, similis non est. Cum verò inquit voluptatem esse generationem ad naturam quæ sensu percipiatur, id significat, voluptatem esse generationem, id est repletionem & restaurationem indigentia & defectus ipsius naturæ. voluptas enim id quo indiget natura, replet ac supplet. nam si quis esuriat, alimento indiget, cibumque ipsum quo nutriatur appetit: voluptasque huic est, cum alimentis naturæ indigentia saturatur, atque expletur: addidit sensibilem, propterea quod qui esurit & comedit & saturatur, sensu etiam saturationis illius voluptatem percipit: vel ob id, vt à concoctionibus & digestionibus eam distinguat, quæ licet etiam ipsæ motiones alimentorum, & alterationes in naturam sint: sine sensu tamen vllò efficiuntur: cum igitur voluptas generatio sit, generatio autem sit imperfecta: nullam omnino voluptatem bonum esse isti colligebant.

Temperans præterea voluptates fugit. item prudens quod dolore vacat, persequitur, non quod iucundum est. voluptates etiam prudentiæ sunt impedimento: atque eò magis, quod quis magis oblectatur. vt in venerorum voluptate contingit: in qua constitutus nemo intelligere quippiam potest. Huc accedit, quod voluptatis nulla ars est: cum tamen bonum omne opus artis esse censeatur. adde quod pueri quoque & bestia voluptates persequuntur.

Aliud argumentū hæc sunt quo voluptas non esse bonum probatur, in secunda figura in hunc modum collectū: temperans fugit voluptates: nihil quod temperans fugit, bonum est: nō est igitur voluptas bonum. Item, quod dolore vacat, non est iucundum: prudens illud affectat, quod dolore vacat, & voluptatem odit: nihil autem quod odit prudens, est bonum: voluptas igitur bonum non est. Item voluptates prudentiæ impedimento sunt: nihil quod prudentiam impedit, est bonum: voluptas ergo non est bonum: quanto enim magis quis oblectatur, vt in venerorum libidine cōspicitur: tanto magis impediri consuevit, quo minus sapiat, ac consideret quippiam. nemo enim qui in hac venerorum voluptate est constitutus, intelligere ac mente percipere quicquam potest. Præterea, omne bonū artis alicuius est opus, vt sanitas medicinæ, recta scriptio opus grammaticæ est. at voluptatis ars nulla est: bonum igitur non est voluptas. Postremo pueri & bestia corporis voluptates, id est supra modum & comedere, & bibere, & coitu vti cupiunt, & inquirunt: nihil verò quod à pueris & bestiis quæ rationis vsu carent, appetitur, bonū est: ergo efficitur, vt voluptas bonum non sit.

Quod autem non omnes esse probas dicant, propterea est, quia turpes etiā nonnullæ, & probrosæ, & noxiæ quoque reperiuntur. quippe quod morbosa sint quædam ex iis quæ voluptate afficiunt. At non optimū esse voluptatem

z. iij. pratem

* γένεσις ἐστὶ φύσιν ἀϊόδητον. i. generatio ad sensibilem naturam.

ptatem asserunt, ob id quia non finis, sed generatio est. Atque ea quidē que dicuntur huiusmodi sunt.

* καὶ αὐτῶν.

Quod non omnes voluptates probas & bonas esse dicāt, in causa illud est, quod nonnullæ sunt turpes & probrosæ, vt* catamitorum: nonnullæ etiam noxiæ, & damnosæ, cuiusmodi sunt vñs & ciborum, & venereorum immoderati: ægrotantibus enim iucunda quædam sunt & voluptuosa: nā mala habitudine præditi carne bubula vesci, voluptuosum fortasse videretur, quod tamen ipsi noxiū est. Cū igitur voluptates nonnullæ & damnosæ & turpes reperiantur: restat, vt non omnes voluptates bonæ sint. Opinabantur præterea quidam voluptatem non esse optimum, id est non esse finem vitium, ac summum bonum, eo quod voluptas generatio est. generatio autem cū sit imperfecta, finis esse nullo modo potest. Atque hæc sunt, quæ de voluptate à nonnullis dicuntur, atque existimantur.

Improbatio rationum de voluptate. Cap. XII.

AT enim non effici ex his vt voluptas aut bonum aut optimum nō sit, hinc perspicuum erit: primū, quia bonum dupliciter. alterum enim absolute, alterū alicuius respectu bonum dicitur: & naturæ & habitus id sequentur: quare sequentur quoque idem & motiones, & generationes.

Non effici ex his quæ isti opinantur, vt voluptas non sit bonum, & optimum, sed contrarium potius, id est vt bonum & optimum sit, hinc id est ex his quæ dicturi sumus, manifestum erit. primū autem opinionem eorum refellit qui nullam voluptatem esse bonum ex eo dicebant, quod voluptas generatio est. generatio siquidem imperfecta est: quod est imperfectum, esse bonum non potest. Ostendit enim ex voluptatibus alias esse propriè bonas, alias videri, quæ quidem non ex se, sed ex opinione & existimatione bonæ sunt. Cū igitur voluptates aliquas esse propriè bonas demonstrat, sit, vt eorum quoque opinio destruat ac ruat, qui nullam voluptatem esse bonū asserbant. inquit igitur, quia bonum est duplex, alterum propriè & absolute, vt virtus, temperantia, iustitia, ipsarūque operationes: alterum non propriè, sed alicui bonum, quod alicui scilicet bonū videtur: cuiusmodi est immoderatus venereorum vñs, qui alicui, id est intemperanti esse bonum videtur, cū tamen absolute & propriè minimè sit: efficitur, vt & naturæ & habitus id, quod bonū scilicet & propriè & alicui est, sequantur: quippè cū nonnullæ naturæ, nonnullique habitus absolute & propriæ naturæ & habitus & sint & dicantur: cuiusmodi valentium, & bonorum virorū sunt, ad bonum videlicet propensiores: nonnullæ item naturæ, nonnullique habitus non propriè naturæ habitusque sint, sed tales, id est cum additione aliqua & distinctione & naturæ ferinæ, aut morbosæ, & habitus ferini, aut morbosæ appellantur. Idem motioni & generationi contingit. generatio autem idem quod motio est: nam generatio ad quoddam appetibile obiectum mouetur, ac motio quædam est. motiones igitur & generationes idem hoc sequuntur: id est tam quod bonū absolute est, quàm quod alicui. nam motiones & generationes aliæ sunt absolute bonæ, & secundum naturam, vt sanorum hominum, & bonorum qui ad id quod præcipuè appetibile est, moueri consueuerunt: aliæ tales ac tales, id est ferinæ aut* morbosæ, quæ præter naturam sunt, vt si quis ad hauriendum sanguinem moueatur. quod igitur absolute bonum est naturam & habitum, nec non motionem & generationem absolute ac simpliciter bonam sequitur: quippè cū qui bona natura absolute & habitu est præditus, moueatur ad id quod absolute bonum est: quod autem bonum alicui est, talem naturam, atque habitum, talemque motionem & generationem sequi necesse est. ab eo enim qui ferinam aut morbosam habet naturam, ferinæ aut morbofo habitu aut motu est præditus, non quod absolute, sed quod alicui bonum est, appeti atque inquiri consuevit: quod sanè non est verè, sed esse bonum videtur. atque ita ex voluptatibus alias absolute & propriè bonas, alias alicui bonas esse, ac videri demonstratum est.

Quæ item esse prauæ videntur, absolute aliæ sunt prauæ, non tamen alicui, sed eligendæ alicui sunt: aliæ ne huic quidem, nisi aliquando, & paruo tempore, & non sunt eligendæ. quædam verò ne voluptates quidem sunt, sed videntur: quæcunque cum dolore, & medicinæ causa existunt: cuiusmodi voluptates ægrotantium sunt.

Simili modo ex prauis voluptatibus aliæ sunt absolute quidem prauæ, alicui tamen non prauæ, sed expetendæ potius atque eligendæ: vt adulterandi voluptas absolute praua cū sit, alicui id est intemperanti esse praua non videtur, sed expetenda semper. aliæ sunt voluptates prauæ etiā ipsæ, cuiusmodi

cuiusmodi est supra modum edere, aut bibere, quæ ne huic quidem, id est, ne alicui quidem eligendæ semper sunt, sed aliquando, cū scilicet esurit quispiam, aut sitit: atque id breui tempore, quoad videlicet saturatus fuerit. atque hæc quidem per se minimè sunt eligendæ. sed quia esurit, aut sitit quispiam, propterea sit, vt immoderata alimenta expetenda esse atque eligenda videatur. Duobus tamen modis interpretari hoc possumus, vt vel non esse eligendas has voluptates per se, vt modo diximus: vel non esse eligendas semper, intelligamus, sed eo duntaxat tempore, quo quis aut sitit, aut esurit. quæ verò voluptates ex dolore existunt, sicut Aiaci seipsum iugulare esse iucundum videbatur: quæ item medicinæ causa sunt, quales sunt eorum qui ægrotant: ne voluptates quidem sunt, sed videntur esse, & non sunt. Voluptates autem ægrotantium illæ sunt, quæ medicationis gratiā existunt, vt eorum qui pruritu scabiei infestantur: his enim voluptuosum videtur, si in feruentem aquam sese iniiciant: id quod sanè non voluptatem aliis, sed dolorem & mortem afferre consuevit, hoc tamen remedij & medicinæ causa scabiosus appetit: quippè cū materia quadam praua atque acri subinde iritetur: feruens verò aqua, efficax admodum cū sit, acrimoniam illam retundat, ac reprimat: atque ita recreatione quadam ægrotantem afficiat: vt iucundum hoc ac voluptuosum, cū tamen re vera non sit, ipsi esse videatur. sano enim homini ingressus in feruentem aquam mors est, non voluptas.

Præterea cū bonū aliud operatio sit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum constituunt, ex accidenti suaues ac iucundæ sunt. operatio autem est in cupiditatibus † submolesti habitus ac naturæ.

† aliās legitur deficientis.

Hic demonstrare aggreditur, eos qui voluptatem dicunt esse generationem ad naturam sensibilem, malè eam definire. nam cū ex bono aliud sit habitus, vt virtus, quæ bonum cū sit, est vt habitus: aliud operatio, vt virtutis ipsius operatio, id est, iusta agere, seu temperantia, quod bonum quidem est, sed bonum vt operatio, quæ naturalem habitum, id est, id quod recessit ac deficit à naturali habitu, explet: cū igitur ita sit, quæ in naturalem habitum constituunt, iucundè propriè non sunt, id est, non sunt propriè voluptates, sed ex accidenti: quippè cū ipsa repletio eius quod naturali habitui deficit, non sit voluptas. sed quod generationem, hoc est repletionem sequi consuevit. nam cū quis esurit, si comedat, & saturetur, voluptas consequitur. neque ipsa generatio, id est, repletio, & motio qua ad replendum ventrem mouetur, cū cibo indiget quispiam, voluptas est: sed quæ consequitur post repletionem, in cupiditate submolestæ naturæ, atque habitus: quippè cū si aliquis esurit, habetque naturam in indigentia alimentorum constitutam, molestia ob famem afficiatur, cibisque replere ventrem suum cupiat. scribitur tamen in aliis exemplaribus loco submolesti, id est, ὑποδύσου, ὑποδύσου per diphthongum, in syllaba λου, quod residuū & deficientis significat: vt intelligamus voluptatem fieri in cupiditate deficientis, alimentoque indigentis naturæ. si quis enim habitum ac naturam suam, deficientem habuerit, id est, in indigentia ciborum constitutam, replere ipsam cupit, atque hæc operatio, id est, repletio in cupiditatibus est deficientis naturæ.

Nam sine dolore etiam & cupiditate voluptates contingunt. vt cōtemplandi operationes, quæ minimè indigentis naturæ sunt.

Nam voluptates etiam sine cupiditate & dolore existunt: cuiusmodi sunt operationes cōtemplandi, id est intelligendi, quæ naturā minimè indigente à nobis efficiuntur: vt neque doleamus, neque repleri villo modo cupiamus. si enim contempler triangulum tres habere angulos æquales duobus rectis, voluptatem quidem percipio, sed nullo tamen dolore præcedente, nullaque cupiditate, quæ ex defectu naturæ proueniat. quid enim hac in re deest naturæ, vt dolor inde existere, ac cupiditas debeat? Quare cū voluptates nonnullæ sint, quæ sine dolore & cupiditate fiunt, eo quod naturæ nihil deest: restat, vt malè tradita sit definitio ea, quæ voluptatem esse generationem in naturam sensibilem, inquit: quippè cū multæ sint voluptates, quæ sine generatione in natura existant, id est, sine indigentis naturæ repletionem. cuiusmodi sunt, quæ ex intelligendo eueniunt: definitionem verò omnia quæ sub definitam rem cadunt, complecti oportet.

Argumento id est, quod non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum* constituta est: sed dum est constituta, iis quæ absolute sunt iucunda, dum repletur, contrariis etiam gaudent. acidis siquidem & amaris delectantur: quorum nihil neque naturā, neque absolute iucundum est: quare neque ipsæ voluptates. sicut enim iucunda inter sese distant,

* καθεσκηζα

ita

ita quoque voluptates quæ ab ipsis eueniunt.

Voluptatem verò non esse generationem, id est, repletionem naturæ, argumēto illud est, quòd non eodem iucundo oblectantur omnes, & dum repletur natura, id est, si esuriant quispiam, dum ventrem alimentis indigentem replere studet. & dum constituta est, hoc est dum composita ac saturata est natura. sed cum natura constituta est ac saturata, id est, cum saturatus est quispiam: illis delectatur, quæ absolute & proprie sunt iucunda: cuiusmodi est bibere vinum chium, & pane similagineo vesci, dum repletur verò, id est, dum adhuc alimentis indiget aliquis, atque esurit, contrariis etiam gaudet: iucunda enim ei & amara & acidum vinum videntur. & demum qui esurit, quodlibet iucundum existimat, quod comedere saturatus quispiam nullo modo pateretur. amara autē & acida neque naturam, neque absolute & proprie iucunda sunt. Sicut enim quæ proprie iucunda sunt, ab illis distant, quæ esurienti & sitiēti videntur iucunda, id est, ab amaris & acidis: ita voluptates quoque quæ & a proprie iucundis, & ab iis quæ videntur iucunda, efficiuntur, inter sese discrepant. at si voluptas generatio esset in naturam sensibilis, idem iucundum in esuriente & saturo esse deprehēderetur. Quare iam patet malè definitam esse voluptatem ab iis, qui generationem in naturam sensibilem esse eam asseruerunt.

Adde quòd non est necesse, vt aliud quid melius voluptate sit quemadmodum nonnulli dicunt, finem ipsum generationis: generationes enim voluptates non sunt, neque cum generatione omnes existunt: sed operationes sunt & fines: neque ex iis quæ gignuntur, sed ex iis quibus vtimur, efficiuntur. finis item non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur. Vnde sensibilem generationem voluptatem esse dicere, non rectè se habet: sed potius dicendum est, operationem esse eam habitus, qui secundum naturam est, & potius quàm sensibilem, impedimento vacantem.

Rursus hic opinionem eorum refutat, qui asserunt voluptatem non esse id quod optimū est. & inquit, non necessariò aliud quid melius voluptate esse: cuiusmodi nonnulli dicunt esse finem generationis: quippè cum neque generationes sint voluptates, neque cum generatione omnes existant, aliorum scilicet quorūdam quæ prius gignantur, & fiant: sed operationes sint eorum quibus vtimur. nam simul cum operatione voluptas cōsequitur. voluptas enim operatio est: & si quis rectè & sine reprehensione operatur, continuo voluptate afficitur. neque omnium operationum finis diuersum quid est, sed earum tantum quæ ad perfectionem naturæ ducuntur, id est, quæ naturam quandam in indigentia constitutam replent. nam in iis quæ naturam aliquam perficiunt, diuersus ab operatione finis est. medicina enim eius quo indiget natura, repletio cum sit, finem qui est sanitas, ab operationibus diuersum habet. Quocirca non rectè voluptatem esse generationem in naturam sensibilem dicunt, sed potius ita definire eam debent, vt voluptatem asserāt esse operationem habitus eius qui secundum naturam est impedimento omni vacantem, vt loco sensibilis impedimento vacans ponatur. nam si quis habitu aliquo qui secundum naturam sit, præditus fuerit, verbi causa temperantia, vel sanitate, ex eoque absque impedimento operetur: letitia affici consuevit, ac voluptate. temperantia verò, & sanitas quia bonæ sunt, secundum etiam naturam esse censentur: quippè cum omne quod secundum naturam est, bonum etiam sit. quare impedimento vacans in vnoquoque habitu operatio, voluptas est. qualicumque enim habitu instructus quilibet, siue rhetorica is sit, siue grammatica, siue iustitia, dum ex eo sine impedimēto operatur, voluptatem consequitur.

Videtur autem ex eo generatio esse, quia proprie bonum est: operationem enim generationem esse existimant, cum tamen diuersa sit.

In habitibus eadem sunt operationes & fines. temperantis enim tam finis quàm operatio idem est. Quoniam verò voluptas & finis est & operatio: nam qui trianguli tres angulos esse æquales duobus rectis contemplatur, simul & operatur, & voluptatem capit: illi qui non esse finem voluptatem, ac propterea neque esse summum bonum eam asserant, malè opinati sunt. quo modo autem voluptatem esse generationem existimant, nunc subiungit: quia, inquit, operatio proprie bonum est: illi autem operationem & generationem idem esse arbitrabantur: effectum est, vt dum extollere voluptatem student, voluntque eam proprie bonum esse ostendere, generationem voluptatem esse dixerint. Videtur enim voluptas esse generatio, propterea quòd proprie bonum est.

putantque operationem esse generationem, cum tamen diuersum quid à generatione sit. vniuscuiusque enim habitus operatio diuersum quid est à generatione, id est, à motione, qua ad appetibile, seu ad finem aliquem moueri quispiam cōsuevit: quippè cum ea sit quæ vniuscuiusque rei generationem, id est, causam efficit, vt vnaquæque res existat.

Nam quòd aiunt prauas eas esse, quia morbosa nonnulla sunt iucunda, idem de salubribus dicendum esset. quædam enim ex ipsis ad * rem pecuniariam praua sunt: vt hoc modo praua ambo essent. at in hoc non sunt praua: quippè cum contemplari quoque quantum ad sanitatem attinet, nocumentum interdum afferat.

Quia nonnulli opinati fuerant, vt dixit, propterea quòd nonnulla voluptuosa damnum afferant & dedecus, omnes voluptates esse prauas ac turpes: hanc quoque opinionem aggreditur cōfutare: atque, inquit, si omnes voluptates ob id prauæ sunt censendæ, quòd nonnulla iucunda reperiuntur, quæ damnofa & turpia sint: idem in salubribus quoque rebus continget. nam omnia salubria simili modo praua, atque inutilia rei pecuniariæ & diuitiis erunt. cum enim ægrotat quispiam, salubre ei est sanitatisque efficiens & medicis pecunias dare, & in omnia quæ ad sanitatem conducunt, sumptus facere: id quod tamen diuitias eius absumit, ac minuit: vt hoc modo, hacque ratione ambo, id est, tam omnes voluptates, quàm salubria omnia praua essent. sed non sunt praua: concessum enim apud omnes est, & nonnullas voluptates, & nonnulla salubria esse bona. nam hoc modo quia contemplari quoque, id est, cogitare ac legere sanitati interdum nocet: efficeretur, vt contemplari absolute prauum esse diceremus. quod absurdum est. intellectio enim sublimiū contemplationum praua minimè est: sed si ægrotans quispiam contemplari velit ac legere, sublimibusque contemplationibus vacare, impediatur, quò minus queat conualescere: quippè cum animi illa intentione morbus potius augeatur. ac quantum ad sanitatem spectat, nocumentum ex contemplatione patitur. vnde medici, ne legant quippiam, huiusmodi ægrotis præcipere consueuerunt.

Neque prudentiæ verò, neque alicui habitui impedimento est ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas, sed alienæ. nam quæ à contemplando & discendo proueniunt, magis vt contemlemur, ac discamus, efficiunt.

Rursus opinati fuerant quidam, vt supra dictum est, propterea non esse bonas voluptates, quia impedimento prudentiæ sint: hanc quoque opinionem hic refellit, neque prudentiæ, inquit, neque alteri alicui habitui impedimento voluptates esse, quæ ab vnoquoque habitu existunt. voluptas enim quæ prudenti homini contingit, dum ea inuenit quæ ad finem deducunt, non modò eius prudentiam ad ea inuenienda non impedit, verum etiam magis auget. quæ item à temperante percipitur, dum temperanter se gerit, ipsi minimè est impedimento ad operandum, sed inuitat potius ad agendum atque incitat. sed vnumquemque habitum impediunt alienæ, id est, corporis voluptates. nam voluptas quæ ex adulterando euenit aliena à prudentis ac temperantis voluptate est: quippè cum temperans vel prudens ea minimè oblectetur. vnde efficitur, vt si temperans vel prudens venera voluptate gaudeat, impediatur quò minus agere vel temperanter, vel prudenter queat. Nam quæ à contemplando & intelligendo, id est, contemplationem aliquam sublimem discendo veniunt voluptates, promptiores ad discendum nos reddunt potius, quàm impediunt. si verò quis dum discit, aliena, id est, corporis voluptate & venera afficitur: is ita impeditur, vt cogitare quicquam atque intelligere amplius nequeat.

Nullam verò voluptatem artis vllius esse opus, probabiliter contingit: quippè cum neque alterius operationis vllius ars sit, sed facultatis. tametsi & * vnguentaria ars, & obsonatoria esse voluptatis videntur.

Opinabantur alij quia voluptatis nulla est ars, effici vt voluptas bonum esse non posset. hoc soluit primum per concessionem, deinde per repugnationem. concedit enim meritò ac probabiliter nullius voluptatis artem aliquam esse. nam cum voluptas sit operatio, vt demonstratum est, à ratione non est dissentaneum, vt eius nulla ars sit: quippè cum artes non sint operationum, sed facultatum, id est, habituum: operationes verò ex habitibus existant. postea repugnando & negando idem refellit: voluptatisque esse artem asserit. nam vnguentariam & obsonariam voluptatis effectiuas artes esse: & cum ita sit, voluptatem esse bonum affirmat.

Quòd autem temperans fugiat, & prudens dolore carentem vitam persequatur,

sequatur,persequantur item tam pueri,quàm bestia, omnia eodem modo soluantur. Nam quia dictum est quo modo bonae absolutè, & quo modo non bonae voluptates omnes sint: tales pueri & bestiae persequuntur: harumque indolentiam prudens sectatur, quae cum cupiditate & dolore existunt, & corporis sunt: huiusmodi enim sunt haec: harum item excessus secundum quos intemperans intemperans est. propterea temperans has fugit. nam etiam temperantis voluptates sunt.

Erant rursus alij, qui propterea quod temperans odio voluptuosa & iucunda prosequitur, prudens item doloris vacationem persequitur, & quaerit: pueri vero & bestiae iucunditatem sectantur: voluptatem non esse bonum asseriebant. omnes huiusmodi opiniones eodem, id est, vno & eodem argumento nititur refutare. Inquit enim, quia iam diximus ex omnibus voluptatibus quae ex operationibus emergunt, quo modo aliae bonae sint, id est, absolutè & propriè, quae virtutes sequuntur: quo item modo aliae, id est, aliae absolutè & propriè bonas quidem non esse, sed aliquibus bonas, & quae bonae esse videantur, quales sunt corporis voluptates: has pueri & bestiae persequuntur & quaerunt: has item temperans fugit atque odit, quae cum cupiditate & dolore existunt, id est, corporales. non enim bonae propriè sunt, sed videntur. Prudens etiam corporis has voluptates, quae videntur esse, non quaerit, sed indolentiam earum sectatur. id enim dat operam prudens, ut ex absentia corporis voluptatum nullum dolorem percipiat. Corporis autem voluptates venerea sunt, & immoderati cibi, ac potus. huiusmodi enim sunt haec corporis voluptates, id est, cum cupiditate & dolore fiunt: nam cum quis esurit, quia ventrem in indigentia alimentorum constitutum habet, dolore afficitur, replereque eum cupit. simili modo quoque intemperans dolet, dum venereis caret, atque uti eis mirum in modum cupit: harumque corporis voluptatum excessus sectatur, id est, immoderatè & cum exuperatione tam venereis operam dare, quam bibere & comedere vult, & quaerit. * secundum enim hos excessus quos bestiae & pueri persequuntur, intemperans intemperans dicitur. Ideo temperans has fugit, id est, corporis voluptates huiusmodi, quae propriè voluptates non sunt. nam sunt etiam quaedam quae propriè temperantis sunt voluptates, quae ex habitibus, id est, temperantiae operationibus * eueniunt: haec autem quae ex virtutum operationibus existunt, propriè bonae sunt: etenim iustus ex agendo iusta, & fortis ex fortibus factis, & temperans ex temperanter se gerendo voluptatem percipit.

De voluptatum speciebus.

Cap. XIII.

CAETERUM dolor quoque esse malum & fugiendum conceditur: atque alius absolutè malum, alius, eò quod quodam modo impedimento est. fugiendae autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum contrariū est: bonum igitur quoddam esse voluptatem necesse est.

Præterea constat, inquit, dolorem esse malam rem ac fugiendam. alius enim absolutè malum est, cum quis absentia rerum voluptuosarum, ac venerearum dolore afficitur: alius vero non absolutè ac simpliciter, sed quodam modo fugiendum ac malum est: quatenus scilicet impedimentum affert. verbi causa, si quis rem aliquam arduam ac præclaram conetur contemplari, dumque id studet, audiatur vel filium, vel amicum diem suum obiisse: atque ex ea re doleat, doloreque oppressus ac perturbatus impediatur, quò minus id quod contemplabatur, valeat intelligere. is dolor qui ex filij vel amici morte suscipitur, absolutè quidem malus minimè est: sed quodam modo, quatenus videlicet est impedimento ne intelligat. si igitur dolor malum est & fugiendum: fugiendo autem, quatenus est fugiendum & malum, bonum contrarium est: restat, ut voluptas bonum sit: quippe cum in medio carentibus contrariis, si alterum malum esse statuatur, alterum esse bonum necesse sit: nam in cæteris fieri potest, ut sit malum: ut in ignavia, fortitudine, & audacia, ignaviae quae mala est, tam fortitudo quam audacia opponitur.

Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non * competit solutio. sicut maius minori & æquali, ita contrarium hic esse. non enim idem quod malum aliquod voluptatem esse quispiam dixerit.

Hæc impugnatio Speusippi est. dicebat enim Speusippus, sicut maius & minori opponitur, & æquali, & extrema, id est, maius & minus mala sunt, medium vero quod est æquale, est bonum:

ita

ita voluptatem & dolori & indolentiae esse oppositam: & extrema, id est, dolorem & voluptatem esse mala: indolentiam, quae medium est, bonum. sed solutio hæc non competit, propterea quod ab omnibus minimè conceditur: fatentur enim omnes voluptatem esse bonum, neque idem quod malum voluptatem esse diceret quispiam: id est, sub malum ut genus reduci, esseque mali speciem voluptatem: hoc est voluptatem esse malum concedit nemo.

Iam verò si nonnullae voluptates sunt pravae, nihil vetat aliquam esse optimum: sicut scientiam aliquam, licet pravae quaedam sint. fortasse verò etiā necessarium est, siquidem vniuscuiusque habitus operationes sine impedimento sunt, siue omnium operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento vacet, eam esse maximè expetendam. hoc autem est voluptas.

Superius item dixerat nonnullos opinari, quia voluptates aliquae pravae sunt, fieri non posse, ut voluptas optimum esset. quam opinionem hic soluit, dum inquit. quonia voluptates quaedam pravae sunt, nihil vetat aliquam etiam esse quae optimum sit: sicut nihil vetat aliquam quoque scientiam esse optimam, id est, philosophiam, licet quaedam pravae esse conspiciantur. hic improprie scientias appellat * viles artes atque operarias, cuiusmodi est medicamentaria, saltatoria, & * sutoria. fortasse verò etiam necessarium est aliquam voluptatem esse maximè expetendam atque optimam: siquidem sunt vniuscuiusque habitus, id est, virtutis operationes impedimento vacantes, siue omnium habituum, id est, virtutum operationes felicitas sit, id est, siue ex omnium virtutum operationibus constet felicitas, siue alicuius ipsorum habituum, id est, vniuscuiusque virtutis operatio sit felicitas. Quemadmodum enim superius dixit, contemplatiuus est felix: in decimo item ex sola contemplatione ait felicem existere, si contemplatio sine impedimento sit: hoc est si absque illo impedimento contempletur & intelligat. hoc autem, id est, impedimento vacans operatio voluptas est. Quoniam igitur voluptas impedimento vacans operatio est: vniuscuiusque vero habitus, id est, virtutis impedimento vacantes operationes sunt, siue felicitas ex operationibus omnium virtutum, siue vniuscuiusque, quae est contemplatiua, constet: sequitur, ut voluptas quaedam optima sit, felicitas scilicet ipsiusque operatio.

Quare efficitur, ut quaedam voluptas optimum sit, licet multae voluptates * fortè absolutè pravae sint. ac propterea omnes felicem vitam iucundam esse existimant: voluptatemque felicitati merito annectunt: quippe cum nulla operatio quae impeditur, perfecta sit, felicitas verò sit ex perfectis. Ideo fit, ut ex corporis & externis bonis, fortunaque ipsa insuper indigeat felix, ne hæc impediatur.

Quare si etiam concedamus, multas, id est, plerasque voluptates esse pravas: aliqua tamen voluptas optimum erit, id est, felicitas, eiusque operatio. nam cum voluptas sit operatio impedimento vacans, constetque felicitas ex operationibus vel omnium virtutum, vel vniuscuius: siccirco felicem vitam omnes suauem ac voluptuosam existimant: voluptatemque felicitati cōsentaneè annectunt, tanquam diuersam à felicitate. Rectè autem [CONSENTANEÈ] adiunctum est: nam si felicitas ex perfectis est, est etiam impedimento carens operatio: sed voluptas quoque est vacans impedimento operatio. consentaneum igitur est, ut voluptas cum felicitate connectatur. est enim felicitas perfecta, & cum sit perfecta, est etiam vacans impedimento operatio: quippe cum nulla operatio quae impeditur, perfecta sit. nam felicitatem quoque ita definiunt, ut animae operationem cum voluptate in perfecta vita eam esse dicant. Quoniam igitur est impedimento vacans operatio, propterea indiget & corporis, & externis bonis, gloria scilicet, diuitiis potentatu, & fortuna, id est, fortunae bonis, ne hæc, id est, corporis & externa bona si absint, felicitas operationem impediatur. si quis enim vniuersis virtutibus præditus sit, externa verò hæc bona non habeat: exercere virtutes absque impedimento non poterit: sed iniuste etiam aliqua cogetur facere, quò diuitias, aut aliquid aliud ex necessariis sibi comparet. si verò absque impedimento prorsus non operetur, neque felix appellabitur.

Nam qui eum qui * rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, si bonus sit, felicem esse dicunt: vel inuiti, vel sponte nihil dicunt.

Qui dicunt eum qui rota torquetur, id est, in tormentis rota deuoluitur, & calamitatibus multis & infortuniis opprimitur, felicem esse, si bonus sit, hoc est, si omnibus præditus sit virtutibus, vel

* καδω.

* επιλιουτου.

* συμβαλει.

* βαναβους.
* σκυτο-
μικω.

* ει ετυχημ.

* ηροχιλο-
μλουμ.

vel sponte, id est, vel scientes eiusmodi hominē minimē esse felicem, veritatemq; occultates, nihil dicunt, id est, mentiuntur cum felicem talem appellant: vel inuiti, id est, quis sit propriē felix, ignorant. nam superius quoque in primo libro hoc significauit, cum dixit, qui autem in Priami calamitates incidit, licet virtutibus omnibus præditus sit, felix nullo modo erit.

Quia verò insuper fortuna indiget felix: idem esse nonnullis fortunæ prosperitas, & felicitas videtur: cum tamen non sit: nam ipsa quoque cum excedit, impedimento est. ac fortasse non amplius fortunæ prosperitas appellari iure potest: ad felicitatem enim spectat eius definitio.

Quoniam felix fortunæ bonis, id est, diuitiis, gloria, potentatu indiget: idem esse felicitatem, & prosperitatem fortunæ nonnulli opinantur: quod minimē verum est. nam ipsa fortunæ prosperitas, si exuperans sit, felicem impedit, quod minus operari secundum virtutes queat. si enim quis vel potens supra modum sit, vel clarus, vel diues, reddi insolens consuevit: ut ignobiliores, & pauperiores despiciat, eosque & imperiosē subigere, & iniuria afficere minimē vereatur. si igitur nimia fortunæ prosperitas felici potius est impedimēto, ne secundum virtutem operetur, eam querere felix nullo modo debet. & fortasse excedens modum hæc prosperitas fortunæ iure prosperitas, id est, εὐτυχία appellanda non est, eo quod felicitatem impedit, prauaque est: quippe cum eius definitio, fortunæ prosperitatis videlicet, ad felicitatem spectet. Cum enim confert, cōducitque ad felicitatem, fortunæ prosperitas est nominanda, laudabilisque censetur: cum non confert, utpote exuperans, ne prosperitas quidem amplius vocanda est, neque laude vlla digna existimanda.

Caterum quod omnes & bestię & homines voluptatem sequuntur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

Non profus fama illa perit, quam multa per orbem Turba hominū celebrat. Sed quia neq; eadē natura, neq; idem habitus optimus aut est, aut videtur: neq; voluptatem eandem omnes, voluptatem tamen omnes sequuntur. fortasse etiam non eam sequuntur, quam putant, neq; quā dicerent, sed eandem. omnia enim naturā diuinum quid habent.

Quia nonnulli propterea voluptates nō esse bonas asseriebant, quod à bestiis & pueris inquirebantur: ipse Aristoteles nunc ob id ipsum magis effici inquit, ut bonę esse videantur, quia pueri & bestię ipsas sequuntur. id enim esse indicium, ipsam, id est, voluptatē esse quodam modo optimum, id est, bonum, quod bestię & pueri eam sectantur. id siquidem bonū est quod omnia appetunt: voluptatem verò omnia tam bestię quā pueri appetunt: est igitur voluptas bonum.

* Versus sunt Hesiodi ex libro, cui titulus est Opera & dies. Sic autem grecę leguntur ἡμῶν δὲ ἔστι γὰρ πᾶσι πᾶσι ἀπὸ πάντων, ἡμῶν τινὰ λαλεῖ πολλοὶ φησὶ ξῶσι, θεὸς γὰρ ἔστι καὶ αὐτὸς.

Non profus enim, ut * inquit Hesiodus, fama illa perit, quam multa per orbem Turba hominum celebrat. verum dea dicitur esse. voluptatem verò hanc quasi omnes celebrant, bonumque esse prædicant, dum omnes eam sectantur, & querunt. Sed quia non est vna natura vnusque habitus qui optimus sit, sed multæ sunt naturæ, multi que habitus: quippe cum sit natura quædam ferina, quædam morbosa, itemque habitus: propterea fit, ut neque vna in omnibus voluptas existat, neque eandem omnes persequantur. aliud enim alij iucundum videtur: ei qui naturā habitūque ferino est præditus, sanguinem bibere: ei qui morbosus est, aqua feruētī sese inspergere, vel quippiam aliud voluptatem affert. sed tamen voluptatem omnes sequuntur, id est, vel quæ propriē est voluptas, vel quæ videtur. Fortasse etiam non optimam voluptatem sectantur, quam bonam esse & putant, & asserent: sed eandem, id est, corporis: immoderatisque cibis & potibus, & venereis oblectantur. sunt enim aliqui qui operationem ex virtute, id est, temperantia vel iustitia optimam esse voluptatem cognoscunt. cum non possint tamen ad hæc attolli, diuinaque hac voluptate oblectari, vel inuiti corporis illecebris irretiuntur, corporisque voluptates sequuntur. nam quod diuinam voluptatem quidam habent, declarat: cum inquit, omnes & ratione etiam carentia animalia naturā diuinum quid in se insitum habere: diuinam scilicet quandam illustrationem, qua operationem ex virtute summā atque optimam iucunditatem esse intelligunt: cum verò ea diuina voluptate frui nequeant, in corporis voluptatibus persistant, eisque oblectantur.

* τὸ ἐνὸς καὶ τὸς κληρονομία.

Sed corporis voluptates * nominis huius hæreditatem consequuntur ex eo sunt: quod sæpe in ipsas incidunt homines, omnesque earum sunt participes. vnde quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur.

Operationes

Operationes ex virtutibus propriē voluptates sunt, corporis verò voluptates nō propriē sunt, sed apparentes. consequuntur tamen sunt nominis huius hæreditatem, quod solæ scilicet voluptates dicantur, proprięque voluptates esse videantur: propterea quod plerique ad has magis sunt procliuēs, omnesque harum esse participes volunt: cum illis diuinis oblectari non possint. tum quia plerique has corporis esse tantummodo voluptates putant: an verò aliqua alia sit diuiniior voluptas, ne profus quidem quicquam sciunt.

Perpicuum etiam est, nisi voluptas sit bonū & operatio, fieri non posse, ut iucundē felix vitā traducat. Cuius enim causa indigeret * ipsa, si non est bonum? sed etiam molestē viuere poterit. nam neque malum neque bonū est dolor, si neque voluptas. Quare cur fugeret? neque igitur probi viri vita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

Hoc aduersus eos inquit Aristoteles, qui voluptatem neque bonum, neque molestum quicquam esse asseriebant. inquit enim nisi voluptas & operatio ipsius bonum sit, non poterit felix iucundē viuere. nam si non est bonum voluptas, neque omnino felix eam inquirere. cuius enim causa acquirere ipsam studebit? felicitas siquidem ex bonis solis omnibus constat, neque admisionem aliquam alicuius admittit, quod non bonum sit. nam si voluptas nō est, neque bonum neque malum, dolor quoque neque bonum erit, neque malum. sicut enim alterum ex contrariis sese habet, ita alterum sese habeat, necesse est. quod si dolor neque bonum est neque malum, sequitur, ut molestē & cum dolore etiā viuere felix queat: at hoc absurdum est: cum voluptate enim est felicitas. Quare si dolor neq; malum est neque bonum, cur felix hanc fugit? & si ipsius probi viri & felicitis operationes iucundæ non sunt, vita quoque eius minimē erit iucunda.

De corporis voluptatibus.

Cap. XIII.

AT verò de corporis voluptatibus considerandum illis est, qui nonnullas voluptates valde eligendas esse dicunt, illas videlicet quæ honestæ sunt, sed non corporeæ, & eas circa quas versatur intemperans. Quis fit igitur, ut contrarij dolores prauis sint? malo etenim bonum contrarium est. an ita bonæ sunt illæ quæ sunt necessariae, propterea quod quicquid nō est malum, bonum est? an aliquatenus bonæ sunt?

Dubitationem rursus non suam illam quidem, sed aliorum quorundam adducit. dicebāt enim aliqui, si nonnullæ voluptates, ut sunt illæ quæ ex virtutum operationibus existunt, eligendæ sunt & bonæ, sed non corporales, id est, immoderati cibi, & potus: aut venereæ, circa quas versatur intemperans: cur dolores qui his sunt contrarij, mali & prauis sint? bonum enim contrarium malo est. si ergo corporis voluptates sunt malæ, reliquum est, ut quod contrarium ipsis est, id est, dolores, boni sint. Atque hæc dubitatio est: quam primū ita soluit: corporis voluptates inquiens non esse malas, sed neque propriē bonas, sed ita bonas quatenus non sunt malæ, suntque necessariae, atque eiusmodi, ut vsu earum indigemus. Comedere enim & bibere, & venereis exercere, necessaria sunt, naturæque indigentia requiruntur. quod enim non est malum, bonum est. Deinde alteram solutionem meliorem subiungit, in hunc modum: an corporis voluptates aliquatenus bonæ sunt? nam esus & potus, venereorumque vsus eatenus bona sunt, quatenus in eis mediocritas seruatur: si verò cum excessu ac supra modum exercentur, sunt praua, ac mala.

Habituum enim & motuum, quorum melioris excessus non est, neque voluptatis est excessus: quorum autem est, est etiam voluptatis. at corporis bonorum est excessus, & prauus prosequendo excessum, & nō necessariae voluptates prauus est: omnes siquidē & obsoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur, sed non ut debent. Contra in dolore. nō enim excessum fugit quispiam, sed omnino fugit: quippe cum excessui dolor contrarius minimē sit, sed ei qui excessum persequitur.

Habituum & motuum quorum excessus non est: ut contemplatiui habitus excessus nullus est: quanto enim quis magis ac magis contemplatur, atque intelligit, tanto maiore laude dignus censetur. atque ideo neque voluptatis quæ ex contemplatione euenit, excessus quispiam erit. Vel ita est

est intelligendum: eorum habituum & motuum quorum excessus vituperabilis minimè est: ut habitus contemplatiui excessus vituperatione nullam admittit: neque igitur voluptatis quæ ex contemplando existit, excessus erit vituperabilis. quorum verò est excessus, ut altricis facultatis atque habitus bibendi siquidem & comedendi excessus est: vnde etiam voluptatis, quæ inde euenit. Vel si volumus altero modo interpretari, dicemus: quorum habituum excessus est vituperabilis, voluptatis quoque excessus eadem ratione erit vituperabilis. est autem corporis bonorum, id est, voluptatum excessus, & intemperans ex eo dicitur prauus, quod earum scilicet corporis voluptatum excessum persequitur & querit: dum immoderatè & edere & bibere ac toto die studet, venereisq; supra modum indulget. si enim necessarias voluptates sequatur, ex eo minimè dicitur prauus. necessariæ autem voluptates sunt cibi moderatè sumpti ac potus. quantum enim ad ventrem in inopia alimentorum constitutum replendum sat est, ac necessarium: eatenus bibere & edere bonum est. vbi autem veter iam repletus est ac saturatus, ingerere insuper cibum aut potum, modum excedit, atque est malum. omnes enim intemperantes obsoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur, id est, exuperando atque excedendo modum, & non ut oportet, etiam si praua ipsorum voluptas existimetur. nam moderatè oblectari est bonum. ac voluptas quidem cum excedit modum, est praua: cum moderata est, laudatur. in dolore verò contrarium accidit: non enim tantum excedentem modum dolorem, sed quemlibet omnino dolorem fugimus: quippe cum excessui voluptatis excessus doloris minimè contrarius sit, sed paruus etiã quiuis dolor, qui accidit ei qui voluptatis excessum persequitur. nam si vel paululum à * voluptuosis abstineat intemperans, continuo dolore affici consuevit: ut etiam paruus dolor excedenti modum voluptati contrarius sit.

*ιδέω.

Quoniam autem non tantum opus est, ut verum dicamus, sed etiam oportet, ut falsi causam explicemus: hoc enim ad fidem faciendam conducit: nam cum rationi consentanea visã fuerit causa, cur verum appareat esse, quod verum nõ est: facit, ut vero magis fidem adhibeamus: iccirco dicendum est, quã fiat, ut corporis voluptates expetibiliores esse videantur.

Quoniam non tantum opus est verum dicere, corporis scilicet voluptates non esse bonas, sed causam quoque asserere debemus falsi & mendacij, id est, explicare, quo modo errent nonnulli, easque esse bonas opinentur. hoc enim, si videlicet dixerimus vnde in errorem hunc induciti sunt, ad fidem faciendam confert, & confirmandum corporis voluptates bonas minimè esse. nam cum rationi consentanea visã fuerit causa, cur verum appareat esse, id est, cur voluptates corporis bonæ verè esse videantur, cum verum id minimè sit: facit, ut magis vero credamus, veritatemque ipsam confirmemus, quæ voluptates corporis non esse bonas asserit. iccirco dicendum est, cur fiat ut voluptates corporis cum bonæ non sint, expetibiles ut bonæ esse videantur: primamque causam huiusce rei subiungit, cum inquit.

Primum igitur, quia expellit dolorem: atque ob doloris excessum excedentem voluptatem, quasi medela quædam sit, atque omnino corporis voluptatem persequuntur. medelæ autem vehementes fiunt: vnde eas etiam persequuntur, quia circa contrarium videntur. atque ob duo hæc bonum non esse voluptas videtur, sicut dictum est: quoniam aliæ prauæ naturæ actiones sunt, siue ab ortu ut bestiarum, siue ex consuetudine, ut prauorum hominum: aliæ sunt medelæ, quia sunt indigentis: meliusque est habere quam fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ sunt.

Quia voluptas eiicit atque expellit dolorem: ideo bonæ corporis voluptates videntur. nam si quis dolore afficiatur ex eo quod esurit, aut venereis non vitur, cum comedit, aut concumbit voluptas, quæ ex saturitate & coitu euenit, dolorem quem ex fame & concumbendi cupiditate concipiebat, expellit. & excedentem modum voluptatem, & omnino corporis voluptatem nimiam persequuntur homines, & querunt, ob doloris excessum, qui ex esuriendo & coeundi desiderio euenit: quasi eiusmodi voluptas corporis medicatrix, dolorumque expultrix sit. medelæ autem, id est ventris in inopia alimentorum constituti repletiones vehementes fiunt, modumque excedentes: atque iccirco exuperantem dolorem: qui ex fame accidebat, eiiciunt. ideo has ventris repletiones modum excedentes persequuntur, & querunt, quia circa contrarium etiam esse necessariæ videntur, id est, eodem tempore, quo etiam contrarium, qui est exuperans dolor ex esuriendo contingens.

hæc

hæc enim exuperans voluptas, quam ex ventris exuperante repletionem concipiunt, exuperantem dolorem ex fame oborientem expellit. nam si supra modum esuriat quispiam & parum comedat, exuperantem dolorem pellere nullo modo poterit. Videturque voluptas ob duo hæc non esse bona, sicut dictum est, propterea quod aliæ voluptates ex actione & operatione prauæ naturæ existunt, quæ vel ab ortu ipso est praua, ut bestiarum, ferinorumque hominum: vel non ab ortu, sed ex assuetudine malorum praua euasit: cuiusmodi est prauorum hominum & ineruditorum natura, qui à pueritia turpissima quæque perpetrare consueverunt. voluptates autem prauorum naturæ, id est, ferinorum hominum, & ex assuetudine prauorum, sunt crudis carnibus vesci, & cætera quæ superior explicauit. aliæ autem voluptates sunt medelæ, id est, repletiones naturæ indigentis scilicet ac deficientis: ut sunt ventris alimentum indigentis repletiones. aliæ verò voluptates existunt, dum perficiuntur atque expleantur aliquæ cupiditates. si enim cupiat quispiam concumbere, cupiditatemque eam expleat, lætatur, voluptateque afficitur. propterea corporis voluptates non proprie, sed ex accidenti bonæ dicuntur.

Adde quod quia vehementes sunt, illi eas persequuntur, qui lætari aliis nequeunt. ipsi siquidem sitis quasdam sibi præparant. quando igitur innoxie sunt, * increpatione vacat: quando noxiæ, prauum est. neque enim habent alia quibus lætentur, & neutrum habere plerisque molestum est ob naturam.

*ἀνεπιτιμῶν
τοῦ. i. nulla est
reprehensio.

Præterea persequuntur & inquirunt corporis voluptates, quia vehementes sunt, id est, excedentes & immoderate, illi qui aliis aliquibus actionibus oblectari non possunt. nonnulli enim cum agere aliquid nequeant, ne ocioosi prorsus sint ac sedeant, toto die edere ac bibere, concubituque uti, volunt: sibi que sitis præparant. nam cum velint toto die bibere, falsa quædam comedunt, quo siticulosi magis reddantur. quando igitur hæc corporis voluptates innoxie sunt, sunt autem innoxie cum sunt moderatæ, cum quis edendo & bibendo modum seruat: tunc sanè reprehensione carent, neque vituperationem admittunt. cum verò sunt noxiæ, id est, cum immoderatè ac supra modum quispiam illis oblectatur, prauæ sunt ac vituperatione dignæ. nonnulli enim voluptates has corporis sequuntur modum excedentes, quia alia iucunda quibus oblectentur non habent: cum prauis sint, & vulgares, qui quæ nam sit proprie ac verè voluptas non intelligant. Non habere autem quippiam aliud quo lætentur, plerisque molestum videtur. Cum enim labore semper homo, voluptate aliqua ac requie indiget. vnde si voluptatem aliquam non habeat qua exhilaretur, statim dolore afficitur, ac * consternatur: atque id ob naturam: quia scilicet natura laboriosa præditus est.

*ἀσθιμονεῖ
.i. penè exanimatur, ac præ dolore deficit.

Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales dispositiones testantur, quæ videre & audire esse molestum asserunt. sed consuetudinem sumus, ut inquirunt. similiter etiam in iuuentute ob auctorem perinde ac temulenti afficiuntur: & iuuentus iucundum quid est.

Semper enim animal laborat: & naturales rationes testantur, animal videlicet semper laborare, cum asserunt vim inspiciendi semper videndo atque operando, audiendi item facultatè semper audiendo, molestiam asserere: quippe cum semper audire & videre laborem & dolorem animali pariat. sed laborem qui ex assidua videndi aut audiendi operatione euenit non admodum sentimus, propterea quod assueti ei sumus. Similiter quoque homines cum sunt in iuuentute constituti, nimias has corporis voluptates sectantur, propterea quod ætas ea incrementum accipit. toto enim die comedere & bibere appetunt, quod defectui qui subinde ex assidua auctione euenit, succurrant: celeriterque augeantur, ac robusti fiant. nõ secus atque temulenti & ebriosi, qui sitibundi & exhausti eo magis redduntur, quo magis inebriantur. & iuuentus iucundum quid est: id est, ad voluptates prona, affectibusque libidinum obnoxia est.

* Atra bile verò affecti naturam semper medela indigent. corpus enim eorum ex temperatura * semper mordetur: semperque appetitu vehementi incitantur. voluptas autem & contraria & quæuis, modo sit vehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac prauis euadunt.

*μελαγχολικολ.
*δυσκνήμενον
διατελεῖ.

Qui atra bile affecti naturam sunt, semper medicamento, id est, repletionem indigent: bilem enim quæ feruentissima est, habent, quæ celeriter cibos in ventre consumit: vnde ne ventre exinanito viscera exurantur, si desit alimentum: semper opus est, ut melancholicus medicamentum adhibeat, id est, cibos ventri suppeditet: propterea quod corpus ita affectorum hominum semper mordetur, hoc est dolore & adustione ex temperatura afficitur. temperatura enim eiusmodi calida est ac

A. j. est ac

est ac feruet: semperque vehementi appetitu iritantur: dum toto die comedere & bibere multum cupiunt. voluptas enim vehemens & modum excedens dolorem expellit, siue dolori contraria sit atque opposita, siue non contraria, qualiscunque fuerit, ac propterea, propter videlicet immoderatas voluptates intemperantes & prauī efficiuntur.

Quæ autem sine dolore sunt voluptates, excessum non habent. atque hæc naturā, non ex accidenti iucundarum rerum sunt. Ex accidenti autē iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, ut medicinā consequamur, dum id quod sanum substāt, agit aliquid: propterea esse iucundum videtur: naturā verò iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt.

Voluptates quæ ex intelligendo, & contemplando eueniunt, sine dolore sunt, excessumque non habent. quanto enim quis magis intelligit, tanto laudatur magis: quippe cum in virtutibus contemplatiuis excessus nullus reperiatur. quæ igitur sine dolore existunt voluptates, id est, contemplatiuæ, quæ absque dolore fiunt, excessum nullum habent. corporis enim voluptates cum dolore, & cupiditate eueniunt. nam cum quis esurit, dolet prius, ac cupit comedere: deinde dum alimentis ventrē explet, voluptate afficitur: voluptas verò contemplandi & intelligendi dolore vacat: nullus enim præcedit dolor: hæc verò voluptates quæ excessu carent, cum ex iucundis naturā, id est, propriè iucundis rebus & non ex accidenti eueniant, vituperabiles minimè sunt. quæ enim ex contemplando euenit, propriè voluptas est. Ex accidenti autē iucunda appellat, quæ medētur, quæ repletionis sunt nature indigētis, id est, corporis voluptates. propterea siquidē edere & bibere voluptatē affert: quia accidit, ut dum edunt & bibunt homines medicinā consequantur, id est, ventrē replent, & saturantur: dum id quod sanum substāt, id est, dum * alitrix facultas agit aliquid, & valet. nam si ea non valeat & robusta sit, neque comedere, neque bibere, neque operari quippiam animal posset. [DUM id quod substāt] inquit, eo quod etiā si sensus omnes sensiuæque omnis facultas in animali deficiat, videndi scilicet, audiēdi & reliquæ omnes, sola verò alitrix & nutrix substet ac relinquatur: viuūt animal, dum alitur: postremaque omniū hæc alitrix cum animal moritur, deficit. prius enim alteratrix vis, prius sensiuæ, prius excretrix interit: alitrix verò non nisi ultimo loco deficere cōsuevit. non est igitur propriè iucundus & voluptuosus esus & potus, sed ob vētris repletionē esse eiusmodi videtur. nā contemplatiui habitus, virtutūque operationes naturā, id est, propriè iucundæ sunt.

Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper suavis sit, quia simplex natura nostra minimè est, sed insitum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: ut si alterum quid agat, id alteri naturæ sit præter naturam: cum verò adæquantur, neque molestum, neque iucundum id quod agitur esse videatur.

Non semper idem iucundum nobis est, sed alia atque alia videntur voluptatem afferre: quia natura nostra non est simplex. non enim ex anima sola constamus, sed inest diuersum etiam quid, ex quo constituti sumus, id est, corpus, quo sumus corruptibiles. Cum enim non sumus simplices, sed compositi ex anima & corpore: fit, ut non eadem voluptate afficiatur & anima & corpus: sed aliud sit quod animam, aliud quod corpus oblectet. vnde si alterum quid, id est, si anima agit atque operatur, ex operationeque ea intelligendi voluptatem percipit, id præter naturam & non iucundum alteri naturæ est: quippe cum id quo oblectatur anima, iucundum non sit corpori, sed molestum. cum verò adæquantur, & quibus oblectatur anima, iisdem voluptate afficitur etiam corpus: tunc accidit, ut quod iucundum animæ est, id cum agitur ab anima, neque molestum corpori neque iucundum esse videatur.

Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima. atque iccirco Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate. neque enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisque in quiete quam in motu voluptas consistit.

Si simplicem naturam aliquis habeat, ut angeli, & Deus, ei eadem actio, simplexque operatio suauissima est, id est, eadem voluptate oblectatur. cum enim simplicis sit naturæ, voluptate semper afficitur ea, quæ ex intelligendo euenit, nullaque alia: quippe cum iucundum semper vnum atque idem ei sit. iccirco Deus semper eadem gaudet voluptate vna ac simplici: quæ est, dum in seipsum conuertitur, seque ipsum intelligit. Sed fortasse aliquis obiiceret, si Deus inquit immobilis

* Septimū
διωξις.

* τὸ πρῶτον
τὸ μὲν εἶναι

bilis est, voluptas autem est motus: nam voluptas est operatio, operatio verò motus est: quo modo in Deo esse voluptatem dicere possumus? nam si voluptate afficitur, etiam mouetur: quod absurdum est. obiectionem hanc ita soluit hic Aristoteles, voluptatem asserens non esse motionis tantummodo operationem, verum etiā immobilitatis: voluptatemque in quiete magis, quam in motu consistere. quoad enim mens ad intelligendum aliquid mouetur, quia in motu est & turbatione, voluptate non afficitur: sed tunc oblectatur & gaudet, vbi quod inuestigat & intelligere studet, iam percepit atque intellexit. sic enim voluptas in quiete & immobilitate magis esse conspicitur.

At verò mutatio omnium res suauissima est, ut * poeta inquit, ob prauitatem quandam. sicut enim homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim est simplex, neque proba. Ac de continentia quidem & incōtinentia, & de voluptate & dolore: quidque vnum quodque horum, & quo modo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictū iam est. posthac verò de amicitia dicemus.

Rursus diceret quispiam, si mutatio vniuscuiusque rei iucunda est, Deus verò mutationē nullam admittit: qui fieri potest, ut Deus voluptate afficiatur? ad hoc respondet, poetam dixisse, ob prauitatem quandam esse suauissimam omnium mutationem, id est, ob prauam naturam: quippe cum prauo homini mutari ab alio in aliud iucundum esse videatur. sicut enim prauus homo in aliud atque aliud mutari cōsuevit: ita etiam natura, quæ mutatione indiget, in qua videtur iucundum esse, si mutatio subinde fiat, praua est. neque enim natura simplex, qualis est Dei, vel proba & bona mutationem ex alia re in aliam iucundam esse arbitrat. bonorum siquidem & virtute præditorum hominum natura, non secus atque simplex, stabilis est, atque immutabilis. quod enim bonum est & honestum, immutabile est.

* Sumptū uia
detur ex Euri
pidis Oreste.
μεταβολή
πρώτου γλυ
κῆς. i. mutatio
iucūda rerum
est omnium.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

30 Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER OCTAVVS

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

40 De amicitia. Cap. I.

Ost hæc sequitur, ut de amicitia disseramus: quippe quæ aut virtus quædam, aut cum virtute est.

De amicitia disserere ei qui de moribus & virtutibus considerat, proprium est maxime: quippe quod aut virtus quædam sit, aut cum virtute, ut inquit. nam & vnam virtutem dicere possumus ita esse amicitiam, ut fortitudinem, & temperantiam, cæterasque alias. amicitia enim circa affectus & actiones, sicut reliquæ, etiam ipsa versatur. sunt enim actiones amicabiles, & amare affectus quidam est. Adde quod amicitia adulationis mediocritas est, eiusque nomine vacantis affectionis, quæ quasi * rusticitas quædam, ac morositas hominis aliorum familiaritate ad voluptatem aliquam uti nescientis, atque adulator quidem est qui excedit, qui nimium esse iucundus, ac supra modum studet: amicus, qui in hoc mediocriter se gerit, & quando oportet, iucundum se exhibet, quando non oportet, minimè. qui verò in iucunditate deficit, in defectu est. Possumus etiam alio modo & qui excedit in amicitia, & qui deficit considerare: ut eum excedere dicamus, qui supra modum ac furiosè * amore vitur: sicut de Satyro fertur, qui adeo amabat patrē, ut post mortem eius ne viuendum quidem sibi esse censuerit: eum deficere, qui affectu hoc omnino vacat, ut amare nec velit, nec possit: amicum verò, qui in amado mediocritatem seruat. Si quis igitur

* ἀγριότης. i.
feritas.

* τὸ φιλεῖν

A. ij. ad hæc

ad hæc spectet, fortasse virtutem quandam esse amicitiam dicere poterit: si vero eam non esse quidem virtutem, sed virtute præditi hominis propriam esse, solisque iis qui boni perfectè sunt inesse quispiam asserat: efficietur, ut cum virtute esse videatur. Possumus etiam vni ex virtutibus, id est, iustitiæ ipsam ascribere. cum enim iustitia distributiva quædam æqualitas sit: amicitia est, quæ æqualitatem amicis exhibet: qui enim re vera amici sunt, eos esse inter se æquales necesse est, ut hoc modo pars quædam esse iustitiæ censenda sit. Atque hæc sunt ob quæ hic Aristoteles aut virtutem esse amicitiam, aut cum virtute dixit.

Resq; est ad vitã maximè necessaria. absq; amicis enim vivere, licet cætera bona omnia suppeteret, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, potestatesq; habentes maximè indigere amicis videntur. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficiũ tollatur, quod erga amicos & præcipuè fit, & maximè laudatur? aut quo modo sine amicis custodiri, cõseruari que possit? quãtò enim amplior, tantò etiam periculosior est. In paupertate etiam & reliquis infortuniis amicos esse vnicum perfrugium putant.

Quoniam ex bonis alia necessaria sunt, alia honesta: amicitiam bonum esse utroque modo ostendit. ac necessarium quidem solet appellare illud, sine quo vivere non possumus: nunc id vocat, sine quo nemo qui naturali modo sese habeat: vivere eligeret: cuiusmodi amicitia est. sine ea enim vivere eligeret nemo, nisi corrupta natura sit. Amicitiam igitur necessariam esse inquit, tam diuitibus, maximaque in potestate constitutis, quam pauperibus & impotentibus: tam iuuenibus & pueris, quam viris & senioribus. Diuites sanè & potentes amicis indigēt, propterea quòd nisi habeant amicos, neque diuitiarum, neque potentatus vlla utilitas est. utilitas quippè atque vsus diuitiarum & potentatum in bene merendo consistit, & beneficiendo. beneficium autem optimũ, maximeque laudabile illud est, quod in amicos confertur. Sed argumentum hoc non necessariam demonstrat amicitiam, sed honestam potius: quippè quæ honestæ rei causa sit, quod est beneficium. quo modo tamen hic necessariũ sumat, aduertendum est: sine quo videlicet nemo naturaliter affectus diuitias eligeret, aut quatenus est diues, aliter vivere, quam beneficia conferendo: qua re qui amicis caret, prius priuatur. Quod sequitur verò, valde necessariam diuiti & potenti amicitiam esse declarat. ad tutelam enim & cõseruationẽ prosperæ fortunæ, magna vis in amicis constituta est: quin etiam in paupertate perfrugium, & subsidium amici ipsi sunt.

Iuuenibus item cõducit ad id vt nõ peccent: & senioribus ad obsequiũ & ad defectum actionũ ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & iis qui in flore ætatis sunt constituti, ad honestas res capeffendas. Si bini simul ire parent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei sunt.

Rursus cum inquit, iuuenibus ad id vt non peccent, corrigendo conducere amicos: honestum quid esse magis, quam necessarium amicitiam asserere videtur. sed correctio honesta res quidem fortasse est, veruntamen etiam necessaria: quippè cum se penumero prohibeat, quo minus in magna aliqua mala incidamus. Senioribus verò, & in flore ætatis constitutis viris præsidio esse amicitiam manifestum est. [Quod autem, inquit, si bini simul ire parent, ex Homero sumptum est. Nam cum Nestor hortaretur Græcos ingentibus propositis præmiis, vt aliquis ex ipsis exploratum castra Troianorum proficisceretur: omnesque alij ob rerum trepidationem formidarent ac tacerent: Diomedes in hunc modum se iturum esse pronuntiat, atque ait:

Nelide me animi robur, generosaque virtus
Incitat hostiles nunc explorare phalangas
Vicinas: sed si mecum mittatur & alter,
Maior erit spes, & maior fiducia. nanque
Si bini simul ire parent, citò præuenit alter
Consilium alterius, quo res succedere pacto
Utiliter queat. at solus si consulat ipse,
Tardius & leuius quicquid consulat, habetur.]

Inesse etiam naturã ei videtur quod genuit, erga id quod genitum est: ei item quod genitum est, erga id quod genuit: atque id non solum in hominibus, sed etiã in auibus, & plerisq; aliis animalibus cõtingit: & iis item quæ

quæ eiusdem nationis sunt, & hominibus præcipuè. vnde humanos, id est, hominum amatores laudamus. Quam familiaris etiam atque amica res sit homini vnusquisque homo, in erroribus quoque conspiciere licet.

Naturã etiam comparatum est, vt parentibus erga filios amicitia necessariò sit: non solum inter homines, verum etiam inter alia animalia, quòd videlicet educari possint: & econtrariò filiis erga parentes. amicitiam autem pro amore nunc sumit, qui principium amicitie cum sit, nondum vocari amicitia proprie potest: propterea quòd amicitia inter eos est, qui mutuo sese amant. Natura præterea inter ea quæ sunt eiusdem nationis, amicitiam conciliauit, vt à sese mutuo adiuuentur. Hominibus item naturã inest amicitia, omnibus erga omnes: id quod in erroribus præcipuè conspicitur, cum viam ignorantibus indicamus: cum vagantes hospitio suscipimus: cum indigentibus succurrimus, nisi ab auaritia sinus peruerfi ac deprauati. hic quoque amicitiam aptitudinẽ & conciliationem ad amicitiam vocat.

Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legislatores magis ipsi quã iustitiæ student: concordia enim esse simile quid amicitie videtur, quã illi maximè affectant: seditionem verò, quæ inimicitia est, maximè expellunt. nam si sint amici, iustitia opus non est: sin autem sint iusti, amicitia indigēt. Adde quòd id quod maximè ius est, esse amicabile videtur: neque solum necessariũ est, verum etiam honestum. amicorũ enim amatores laudamus. multorumque amicitia vna quædam esse ex honestis rebus videtur. præterea nonnulli eosdem & bonos viros & amicos esse opinantur.

Ciuitates etiam continet ac conciliat amicitia: quippè cum cõcordia simile quid amicitie sit. qui concordēs enim sunt, & consentiunt, cõmune bonum procurant. id quod operationi amicitie simile est. & si sint amici aliqui, nihil iustitiæ est opus inter ipsos: si verò iusti, amicitia adhuc indigent, ob ea quæ paulò antè de diuitibus & pauperibus, de iuuenibus & viris, & senibus dicta iã sunt. Præterea quod maximè ius est, esse amicabile videtur: multa enim iuris sunt genera: sicut vbi de iustitia agebatur, ostendit: ciuile, paternum, herile. ex his verò maximè ius est ciuile: quod amicabili est simile, eò quod in æqualitate eorum qui sunt participes, consistit. dictum etiam est amicitiam requirere, vt amici quatenus fieri potest, æquales sint ac pares. Fortasse verò ita quoque hoc intelligeret quispiam: vt assereret, ex omnibus iuribus illud maximè esse ius quod erga amicos existit: quippè cum erga hos ea quæ amicabilia, id est, amicitie iura appellantur, maximè seruanda sint. nam amicitiam non solum iustam, verum etiam honestam rem esse ipse demonstrauit.

Controuersia autem de ipsa non parua est: nam alij similitudinẽ quandam eam esse statuunt, & similes amicos. vnde similem inquiunt ad simile ire, & graculum ad graculum, & cætera huiusmodi. alij econtrariò figulos omnes tales esse inter se dicunt: ac de his ipsis altius, & naturalius inuestigat. Euripides quidem inquitens:

” Humentem amare pluuiam cum terra est arida,
” Cælumque sacrum cum grauatum est imbribus,
” Telluris arentis cadere in sinum appetere.

Et Heraclitus aduersarium esse conferens: & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria verò his asserunt cum alij, tum Empedocles: simile enim simile appetere ait. Sed naturales dubitationes missas faciamus: quippè quæ presenti considerationi minimè sint accommodatæ. quæ autem humanæ sunt, & ad mores affectusque pertinent, inspiciamus: vt rum videlicet inter omnes homines amicitia contingat: an fieri non possit, vt prauis amici sint: vt rum item vna species amicitie an plures reperiuntur.

A. iij. Alij

* δὲ ἀμείων, ἰδὲ ἐστὶ, ποτῆτις.

* ἡ δὲ ὑπερ-χρησιμότης ἰσορροπίας.

* ἀπὸ τῆς φιλοφροσύνης.

* ἀποφροσύνη, ἰδὲ ἐστὶ, ἀυγάνη. * ἀναιμωσίαν, ἰδὲ ἐστὶ, ἐταρὸς φλοιστῆτος.

Alij similitudinem quādam amicitiam esse dicunt, propterea quod ex morum similitudine videtur existere: alij eos qui similes sunt, figulos inter se esse, id est, sibi mutuo inuidere, atque aduersari affirmant: ut Hesiodus inquit: Et figulus figulo, & fabro faber inuidet ipse. eos vero qui non sunt similes, sed contrarij potius, inter se esse amicos dicunt. quorum utrorumque opiniones probabiliter confirmat proverbia nonnullis, poetarumque ac philosophorum sententiis adductis. Quoniam vero aliqui philosophi difficiliora pertractantes, alij ex similitudine, alij ex contrarietate vniuersum constituisse opinantur: has considerationes ut naturales omittit. quæ vero morali disputationi idonea sunt, ea inquit: duasque dubitationes considerandas proponit: alteram, vtrum inter omnes amicitia possit existere, an fieri nequeat, ut pravi amici sint: alteram, an vna species amicitia, an plures sint: neque ita tamen querit, an plures species sint, quæ sub vno genere constituantur: sed an in pluribus amicitia speciebus commune nomen tantum, atque æquiuocum amicitia sit. Nam se talem questionem proponere disputationis progressu declarabit.

Qui enim vnâ esse speciem, ex eo opinantur, quod magis & minus admittit: nō idoneo argumento nituntur: nam ea etiā quæ diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam dictū est.

* ὅτι ἰσχυρῶς
ἀποδείκνυται
καὶ ἐπιπέδῳ

Quod inquit, huiusmodi est: existimant nonnulli quod amicitia non sit æquiuoca, satis idoneum argumentum illud esse, quod magis & minus suscipit. nam quæ magis & minus admittunt: sub vno genus reduci inquit, inter seque esse vniuocæ: ut calidum cum suscipiat magis & minus, non est æquiuocum: simili modo & dulce, quoniam igitur amicitia alia magis, alia minus esse reperitur, magis ea quæ est bonorum, quæ prauorum est, minus: esse non posse eam æquiuocam asserunt. at qui ita dicunt, non idoneo argumento nituntur. nam ea etiā quæ diuersa sunt specie, neque sub eodem genere constituuntur, magis & minus admittunt. de quibus antea iam dictum est: hoc est in Nicomachius quæ iam ex ciderunt. Magis autem & minus ostendere in iis quæ multifariam dicuntur, difficile non est. ens enim multifariam dicitur in eoque substantia magis, accidentia minus sunt: quippe cum ex substantia eueniat, ut cetera omnia existat. hoc autem maxime contingit, cum ea quæ multifariam dicuntur, ab eodem ad idem referuntur: quomodo modum est ens. id quod idem in amicitia quoque est. ex similitudine siquidem amicitia bonorum reliquæ etiā dicuntur, & ab hac nomen sortita sunt. sicut postea clarior patebit.

De amabili. Cap. 11.

Fortasse verò de his constabit si amabile ipsum cognitum fuerit. quippe cum non quodlibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut vtile sit.

Quia amicitia in eo consistit & quod amat, & quod amatur: amatur autem quod est amabile: de amicitia quot ipsius videlicet species sint, patebit, si prius quot modis amabile ipsum dicatur, fuerit distinctum. tripartitò autem distinguitur: amabile enim vel bonum, vel iucundum, vel vtile esse inquit.

Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita ut bonum & iucundum amabilia sint, ut fines.

De hac diuisione dubitatur. videtur enim ex opposito diuisisse vel genus à specie, vel commune nomen ab vno ex significatis ab ipso nomine. siue enim bonum sit bonorum genus, vtile verò vnum quod genus distinetur ex opposito speciei, cum aliud bonum, aliud vtile esse dicit: perinde ac si quis aliud esse animal, aliud hominem assereret. siue bonum ex iis sit quæ multifariam dicuntur, quomodo modum videtur: ita quoque similis diuisio est, nō secus ac si quis aliud esse ens, aliud substanticum dicit. Quocirca dicendum est Aristotelem huc bonum non ut commune ab vili diuisisse, sed propter bonum accepisse pro eo quod per se esse appetibile est: siue illud propter se solum appetibile sit, ut felicitas: siue propter se & propter aliud, ut sanitas, ut secundum rationem: ut virtus: quippe cum hæc & propter se, & propter felicitatem ex petenda sint: quæ omnia propter nunc bona appellantur. vtilia verò, quæ ob aliud quid ex petuntur: ut diuitia: nam diuitiæ etiam ex vtilibus rebus sunt, sicut in primis huius operis disputationibus ostendit, cum dicit de felicitate loquens: [ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ τὸ εὖ καὶ τὸ δίκαιον ἀγαθὸν καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἀγαθὸν ἀποβλέπειν ἐστὶν ἀρετῆς ἔργον]. Turbatur verò maxime debemus, quod simul diuisit & absolute bonum, & ob aliud ex petendum esse ait. absolute enim bonum propter se dicuntur, quia ei qui secundum naturam appetit est.

est, id est, virtute prædito viro ad honestas actiones exequendas instrumenta sunt: non secus atque instrumentum musicum, quod absolute ad musicas operationes musico homini congruit. ob aliud autem sunt expetendæ diuitiæ, quia ob earum usum eas expetimus. vnde etiam diuitiarum partes quibus vtimur, ab usu χρηματικῶν, id est, pecuniæ nuncupantur. sed vtile alterius causa esse expetendum ipse etiam declarat: vtile esse inquit, per quod bonum aliquod, vel voluptas efficitur. Cum tria igitur sint amabilia: bonum & iucundum, ut fines amabilia sunt: vtile verò, sicut ea quæ ad finem aliquem conferunt ac conducunt.

Vtrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est: discrepant enim interdum hæc. similiter quoque circa ipsum iucundum.

Deinceps querit, vtrum bonum ament homines, an quod ipsis bonum est. dictū enim prius quoque est aliud esse absolute bonum, aliud cuidam bonum: nam quod naturali constitutione affecto corpori salubre est, id simpliciter, atque absolute bonum dicitur: cuidam verò bonum id, quod ærotanti est salubre: ut incisio, & adustio, cæteræque medicationes sunt. Simili modo suaue ac iucundum aliud est absolute, aliud cuidam. absolute sanè naturā bene affecto: cuidam, præter naturam interdum affecto: quippe cum amara iucunda ac suaui ei qui corruptum habet gustatum, esse aliquando videantur. bono igitur homini quod simpliciter est bonum, ipsi quoque bonum est, & non discrepat: in prauo discrepantia est. non enim & absolute bonum, & ipsi bonum idem est: sed interdum & quibusdam quod absolute est malum, bonum efficitur: ut morbus, & paupertas: quæ multis interdum prauis hominibus bona atque vtilia euadunt.

* ἀνταρθεῖ

Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisque: & esse quidē quod absolute bonum est, amabile: cuique verò, quod cuique est. at amat vnusquisque non quod ipsi est bonum, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit.

Querit vtrum bonum quod simpliciter atque absolute est bonum, ament homines, an quod ipsis est bonum. videtur enim vnusquisque amare id quod ipsi bonum est, seu potius quod ipsi bonum apparet: quippe cum multi sint, qui in imaginationis errore versentur. Quod igitur ita amabile est ut bonum, nunquid absolute, an alicui, an apparens bonum est? distinguit, atque ait, quod absolute amabile est, ut bonum esse id bonum amabile absolute: quod raro est amabile, vel esse apparet, cuida esse amabile. de iucundo licet hic nihil dicat, idem sentiendum. nam quod amabile est, ut iucundum, si ut absolute iucundum, absolute est amabile: si ut cuidam iucundum, cuidam amabile est.

Cum tria verò sint propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minimè dicitur: quippe cum neque redamatio, neque voluntas boni illorum vlla sit. ridiculum enim esset fortasse, si vino quispiam bona vellet: nam si modò aliquid est, saluum esse illud vult aliquis, ut ipse habeat.

Hic amorem seu dilectionem ab amicitia distinguit: diuersumque esse quid ostendit. id quod ex aliis quoque rebus esse perspicuum potest. nam matres liberos suos adhuc infantes amant: dilectioque ea est, seu amor, amicitia minimè. non enim redamantur. amatores item amant, sed cum interdum odio ipsi habeantur, nulla inter ipsos amicitia est. sed Aristoteles euidētissimo exemplo vtitur: cum ait erga inanimata amorem & dilectionem quidem esse posse, amicitiam nō posse: sicut erga vinum. non enim est redamatio, reciprocatioque amoris, neque voluntas boni vini ipsius causa. non enim bene vult quispiam vino: sed si modo vult aliquid, saluum ipsum esse vult & conseruari non vini sed sui causa, ut ipse frui eo possit.

Amico autem inquit bona velle oportere, illius causa: eosque qui ita bona volunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam esse. an addendum est non latentem? nam multi beneuoli sunt iis etiam quos non viderunt, quos scilicet putant modestos esse, vel vtilis. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset. ac beneuoli quidem esse inter se hi videntur: amicos autem eos qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset?

Quia ex antedictis opinari posset quispiam amicitiam esse, cum quis bonum vult alicui eius ipsius causa: huiusmodi voluntatem beneuolentiam esse, inquit. nam qui bona vult alicui eius ipsius causa, etiā si ab illo idem non referatur, beneuolus est. amicitia verò beneuolentia in mutua affectione

A. iij. affectione

affectione, reciprocationeque est. an addendum est, inquit, non latentem: fieri siquidem potest, ut nonnulli sint, qui mutuò se ament, cum alter alterum probum esse atque vtilem opinetur: lateant tamen, atque ignorent se ita mutuò esse affectos: quos amicos appellaret nemo. nam illi amici dicendi sunt, qui cum mutua benevolentia se prosequantur, non latent. sed hoc modo videretur eorū etiam amicitiam esse censere, qui nulla inter se consuetudine vnquam vti sunt: modò beneuoli inter se fuerint, credantque alter alterum probum ac bonū esse, seque mutuò esse affectos non ignorent. quocirca non ita non latere accipiendum est, ut audire ac cognoscere tantummodo significet, se mutuò esse affectos: sed ita, ut congressum ac consuetudinem frequentem etiam completatur. oportet enim ut animi eorum qui verè amici futuri sunt, frequenti consuetudine ac conuictu coniungi, atque vniri, multaque experientia confirmari, ut mutuò se esse probos certò credant. Eadem hæc ipse quoque de veris amicis procedendo vltèrius dicit.

* συμποσιος

De speciebus amicitiae.

Cap. III.

Oportet igitur ut beneuoli mutuò inter se sint, velintque bona ob vnum aliquid ex iis quæ dicta sunt: ea verò inter se specie differunt: ergo dilectiones quoque & amicitiae tres enim æquales numero amabilibus amicitiae species sunt: quippe cum in vnoquoque sit redamatio non latens. qui autem mutuò se amant, volunt sibi mutuò bona eatenus, quatenus amant.

Cum ex antedictis, tum ex his colligere quispiam potest, amicitiam Aristotelem ita definire, ut dicat eam esse benevolentiam in mutua affectione non latentem. benevolentiam verò boni voluntatem eius ipsius causa cui bene quispiam vult. Sed si omnis amicitiae vna definitio est, æquiuocæ amicitiae nullo modo essent, ut ipsi videtur. an licet etiam eorum quæ multifariam dicuntur, vnam rationem sumere, quæ non propriè definitio, sed descriptio potius sit: quæ verò hæc sint, non est obscurum: ea videlicet quæ non longè à se mutuò distant: nam cum ab vno multa appellatur, ut medicinalis liber, & medicinale instrumentum, ab vno vtraque medicinali homine nuncupata: sumi in his vna ratio medicinalis omnium potest: atque omnia quæ à medicina quomodocumque medicinalia vocantur, vnum dici queunt. In amicitia idem quodam modo fit: nam prima amicitia & quæ propriè dicitur, ut progrediendo declarabit, bonorum hominum est, eorumque qui in virtute similes ac pares sunt. aliæ autem ex similitudine huius dicuntur: ex hacque habent denominationem: ut nihil vetet, quò minus communem rationem sumere valeamus. nam quòd sint æquiuocæ hæc amicitiae ex amabilibus rebus etiam constat: quippe cum bonum, vtile, & iucundum, non eodem modo amabilia omnia sint. bonum enim per se: iucundum & vtile ex accidenti, atque ob aliud, expetendum, atque amabile est. id quod in bonis viris esse perspicuum præcipue potest. bonus siquidem vir nullam aliam ob rem, nisi ob seipsum amatur: vtilis verò non ita, sed ob vsum tantum & vtilitatem diligitur: sicut ob voluptatem iucundus. transfert autem etiam ipse amabilia ad eos qui amicitia amabiles sunt: quorum bonus vnum quid ex bonis est, atque iis quæ per se maximè expetuntur: vtilis & iucundus, ex iis quæ ob alia expetibilia, atque amabilia sunt. Considerandum tamen nunquid data hæc amicitiae definitio, primæ amicitiae, eiusque sit quæ propriè dicitur. definitio enim hæc est. benevolentia in mutua affectione minimè latens. benevolentia autem est voluntas boni eius ipsius causa, cui quispiam bene vult: velle enim bona re vera boni tantummodo viri est: qui cum bona cognoscat, ea amico contingere atque exhiberi vult. qui verò vel ob voluptatem, vel ob vtilitatem sunt amici, cum bona ignorent, bona amico non prorsus volunt. adde quòd eius ipsius causa velle bona primæ amicitiae proprium est: nam in aliis ad se spectantes homines amicis bona volunt: voluptuosi sanè amici: ut frui voluptate queant: vtilis, ut vtilitatem consequantur. quare communis definitio minimè est. sed sicut prima amicitia propriè est, reliquæ videntur: ita quoque hæc definitio primæ & propriæ amicitiae cum sit, esse quoque aliarum videtur. inquit autem velle amicos sibi mutuò bona non latentes ob vnum aliquid ex antedictis, id est, vel ob bonum, vel ob iucundum, vel ob vtile: hæc autem inter se specie differunt. hæc enim non ita differre, ut sub vnum & idem genus referantur, sed ut nomen tantum commune habeant, dictum iam est. quare dilectiones quoque quæ in singulis his existunt, & amicitiae specie differunt: neque commune genus neque dilectiones inter se, neque amicitiae habebunt. nam cum amabilia differant, differre etiam has necesse est. in quo autem dilectio & amicitia differunt in eo sanè quòd non dilectione n est reciprocatio: in amicitia est. qui autem se mutuò amant, bene sibi mutuò volunt eatenus, quatenus amant: boni, quatenus boni: iucundi, quatenus iucundi: vtilis, quatenus vtilis.

Qui

Qui quidem ob vtilitatem amant se mutuò, non per se amant: sed quatenus bonum aliquid à se mutuò percipiunt. simili modo qui ob voluptatem amici sunt: non enim vrbanos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia iucundi ipsis sunt. ita & qui ob vtilitatem, & qui ob voluptatem amant: illi ob suum bonum, hi ob suam voluptatem diligunt. non quatenus est ille qui amatur, sed quatenus est vtilis, vel iucundus. ex accidenti igitur amicitiae hæc sunt. non enim quatenus est ille qui amatur, quicumque is sit, eatenus amatur: sed quatenus bonum aliquid alter, alter voluptatem affert. huiusmodi autem amicitiae dissolui facile possunt, cum similes ipsi non permaneant. nam si non amplius iucundi, aut vtilis fuerint, amare desistunt. at vtile non permanet, sed aliàs aliud euadit: quo fit, ut dissoluto eo ob quod amici erant, amicitia quoque ipsa dissoluatur, quippe quæ propter illud erat.

Qui ob vtilitatem mutuò se amant, non per se, sed per accidens amant. non enim ob ipsum & per ipsum amant, sed quatenus aliquid bonum sibi ex ea amicitia mutuò euenit, quod vtile est. vnde ex accidenti est huiusmodi amicitia: ex eo enim quòd accidit, ut à se mutuò vtile aliquid eueniat, & non propter seipsos conflata est. similiter quoque qui ob voluptatem amant, non per se amant, sed ex accidenti. non enim facetos amant, quia qualitate quadam sunt affecti, sed quia voluptatem ipsis afferunt. Sed absurdum fortasse videretur, si propterea ex accidenti amicitiam voluptuosam esse dicat, quia amicos non eo quòd boni sunt, amant: eiusdem enim non esse speciei satis constat. nam perinde est, ac si diceret, bonorum amicitiam ex accidenti esse, propterea quòd non eo quòd vrbani sunt, à se mutuò amantur. Ad hoc dicendum, qualitate quadam affectos, id est πρὸς τινος quasi aliquales dicas, eos hic appellare qui ex qualitate simpliciter dicuntur, non ad aliquid referuntur. sic enim vrbani qualitate quadam affectus, id est aliqualis dicitur, ab vrbaniitate denominantur. iucundus verò & suavis, cum alicui iucundus sit, ad aliquid est. nam licet quammaximam voluptatem ex vrbani amici ipsorum percipiant: non tamen quatenus sunt vrbani, eos amant, sed quatenus iucunditatem & voluptatem ipsis afferunt: si enim essent vrbani, iucundi verò ipsis non essent, non amarentur. qui igitur ob vtilitatem amant, sui commodi causa: & qui ob voluptatem, suæ voluptatis causa diligunt: non quatenus est ille qui amatur, quicumque is sit, siue vrbani, siue diues: sed quatenus ille voluptatem, hic vtilitatem præstat. Quocirca huiusmodi amicitiae dissolui facile possunt, cum similes amplius non permaneant illi qui prius amabantur. nihil enim vetat, quin adhuc vrbani aliquis sit, aut diues. sed si vel vrbani non amplius erit voluptati, vel diues vtilitati, illi cui antea solebat: huiusmodi amicitia prorsus dissoluetur, ac peribit.

Maximè verò inter senes huiusmodi amicitia videtur existere: non enim qui hac ætate sunt, iucundum persequuntur, sed vtile: quicumque item ex iuuenibus atque in flore ætatis constitutis hominibus vtilitatem sectantur. tales autem neque viuere simul consueverunt: quandoque etiam neque sunt iucundi: neque tali consuetudine indigent, nisi vtilis sint. eatenus enim sunt iucundi, quatenus bonum aliquid sperant. inter has hospitalem etiam reponunt.

Vt plurimum, inquit, inter senes amicitia vtilis existit: & inter viros quoque eos qui vtilitati vacant. accipit autem hic senem & virum non * è proborum genere, sed è vulgo hominem. senes enim huiusmodi quia in multis indigentis constituti sunt, quod honestum est & bonum non cognouerunt: lucrum plurimi faciunt: atque ob id vtilis tantummodo sibi amicos comparant. viri item, qui in flore ætatis sunt qui lucro acquirendo inhiant, nullos alios nisi eos amicos sibi faciendos censent, qui vtilis sint. atque hi non admodum conuictu mutuò vtuntur: conuictus siquidem absque mutua oblectatione minimè est. at hi ob vtilitatem ne oblectantur quidem interdum amicis, nisi quatenus vtilis sunt: * iucunditatemque & suauitatem nullam habent, quæ conuictus conciliat ac confirmat. atque ita ea re quæ maxima ac pulcherrima in veris amicitis est, conuictu videlicet, quæque ex eo euenit, iucunditate ac fruitione amicorum penitus carent.

At iuuenum amicitia esse ob voluptatem videtur: quippe cum ex affectu vitam traducant: & maximè quòd sibi iucundum est, quòdque est præfens

* εἰς τὸν ἄλλο
πρὸς τινος
εἶναι ἀγα-
πῶσι τὸς ἄλλο-
ν ἢ ἑαυτὸν. ἰ.
nō enim face-
tos propter
eā diligunt
quia tales sūt.

* εἰ τὸς ἀγα-
πῶσι: ἀλλὰ
τὸς πολλοῖς.

* εἰ δὲ προ-
σινὲς καὶ
ἡδὺν ἐκ ἑχ-
σίου, ὁ σωμα-
τὸς μὲν τὰς
συμβιώσεις.

fens sectentur. mutata autem ætate iucunda ipsa etiã diuersa euadunt: vnde citò amici & fiunt, & esse desinunt. quia amicitia vnà cum iucunditate mutatur. talis verò voluptatis velox mutatio est. Iuuenes etiam amatorij sunt: quippè cùm ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatorix affectionis vis oriatur. ideo fit, ut & ament, & citò desistant, sæpe eodem die sententiam mutant: simulque toto die uersari, & cõuiuere uelint. ita enim id quod ex amicitia requirunt, ipsis euenit.

Iuuenum amicitia ob voluptatem plerumque est: quia ex affectu non ex ratione viuunt. voluptas autem affectus est. quando igitur iucundi sunt inter se, mutuò se amant. sed hæc quoque amicitia dissolui facillè potest: nam vnà cum ætate iucunda ipsa etiam mutantur: quibus mutatis, amicitia quoque ipsa quæ ob iucunditatem extiterant, mutantur, necesse est. verumtamen hi iucundè in conuictu versantur. ita enim maximè ipsis eueniunt ea quæ ex amicitia quam habent, requirunt. nam cùm amicitia ipsis sit ob voluptatem, cùm mutuo congressu & cõuictu vtuntur, maximè frui voluptate consueuerunt. Cum verò inquit [quia amicitia cum iucunditate mutatur], de ea intelligit amicitia, quæ vel ex affectu tantum, vel ex ætate existit. amatorij enim iuuenes sunt: quippè cùm ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatorix affectionis vis oriatur: parua verò & in paucis ex ratione. quia igitur ex perturbatione viuunt iuuenes, meritò amatorij sunt. Atque hæc amicitia imperfecta sunt.

Bonorum verò & eorum qui in virtute sunt similes, amicitia perfecta demum est. hi enim mutuò sibi bene similiter volunt, quatenus sunt boni: boni autem sunt per se: at qui amicis bona volunt ipsorum causa, maximè amici sunt: quippè cum per se, ita sese habeant, & non ex accidenti. vnde horum amicitia præcipuè permanet, quoad boni fuerint: virtus verò stabilis res est. estque vterque & absolutè bonus & amico. nã boni & absolutè, & sibi mutuò boni sunt: vtilis item, & iucundi similiter. boni enim sunt & absolutè, & sibi mutuò iucundi. singulis siquidem propriae actiones, & tales voluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel similes sunt. vnde fit vt talis amicitia stabilis meritò sit. in ipsa enim omnia quæ amicis esse debent, coniunguntur. nam cùm omnis amicitia ob bonum sit, aut ob voluptatem, vel absolutè, vel amanti, & per similitudinem quandam: huic omnia antedicta per se insunt. huic enim similes etiam reliquæ sunt: & absolutè bonum, absoluteque iucundum inest. hæc autem maximè amabilia sunt: & amare etiam & quæ maximè est amicitia atque optima in his est.

Perfecta est amicitia bonorum hominum, & in virtute similibus. omnia enim habent quæ in amicitia definitione continentur: bona enim sibi mutuò volunt ob seipfos: alia autem sunt imperfecta, cùm non omnia in definitione contenta habeant. volunt siquidem alij amici bona amicis quæ esse bona existimant: atque id non illorum causa, sed sua faciunt. præterea boni per se amant, quatenus scilicet boni sunt: illi ex accidenti. non enim quatenus faceti aliqui sunt, vt diximus, vel diuites: sed quatenus ipsis iucundi sunt, aut vtilis, ab huiusmodi hominibus amantur. quod autem per se est, perfectum: quod ex accidenti fit, imperfectum omne euadit. id quod etiam esse argumeto potest, quòd reliquæ amicitia æquiuocè dicantur: quippè cùm quod per se est, & quod est per accidens, eiusdem generis esse nullo modo possit. nam quod est per accidens, posterius est eo quod per se est. meritò igitur bonorum amicitia stabilis ac firma est. ob id enim quòd boni sunt, & ob virtutè mutuò sese amant. virtus autem stabilis ac firma est. qui enim iucundi sunt alicui, & ob id amantur, eos absolutè etiam esse iucundos non est necesse: neque qui vtilis alicui sunt, esse absolute vtilis. at bonus & absolutè bonus, & amico bonus est. qui enim boni sunt, & absolutè sunt boni, & inter se mutuò, vtilis item & iucundi. consequitur enim vt sibi mutuò vtilitatem afferant: suntque absolutè iucundi, & sibi mutuò. quandoquidem propriae unicuique actiones, suisque similes iucundæ sunt, bonorum verò actiones vel tales, vel omnium maximè sunt similes. vnde iucundi inter se boni sunt. ac propterea perfecta etiam & stabilis est bonorum amicitia: cùm omnia quæ

† a. l. hæc ratione enim similes etiam in reliquis sunt.

quæ amicitia insunt, in ea simul coniuncta habeantur. omnis enim amicitia vel ob bonum, vel ob voluptatem existit: & ob bonum absolutè, & ob iucundum absolutè, id quod in verorum amicorum amicitia inest: vel ob id quod bonum amanti est, vel suaue ex similitudine quadam. qui enim non ob id quod absolutè bonum est, vel iucundum, sed ob id quod sibi huiusmodi est, amant: ij amicitiam eam habent, quæ ex similitudine dicitur, non quæ propriè & præcipuè amicitia est. At proborum hominum amicitia omnia insunt: nam & ob absolutè bonum & ob sibi bonum, & ob absolutè iucundum & ob sibi iucundum amant. huic enim similes etiam reliquæ sunt. huic scilicet amicitia bonorum hominum, reliquæ etiam species amicitia similes sunt. Si autem horum verborum altera lectio admittatur, quæ in quibusdam exemplaribus reperitur, quæ est, ταύτην δὲ μοι οἱ καὶ τὰ λοιπὰ. ita interpretabimur. hac ratione enim similes etiã in reliquis sunt, id est ob hoc quia boni ipsi sunt, etiam in reliquis similes, id est iucundi similiter, atque vtilis sunt, nō boni tantummodo similiter.

Par autem est, vt raræ tales amicitia sint: quippè cùm pauci huiusmodi reperiantur. adde quòd tempore & consuetudine indiget. nã, vt est in proverbio, fieri nequit, vt mutuò homines sese cognoscant prius quàm salè qui dicitur, consumperint: neque prius sese admittant, sintque inter se amici, quàm alter alteri amabilis & videatur esse, & credatur. qui autem citò sese gerunt amicè inter se, volūt illi quidem esse amici: sed non sunt tamen, nisi quoque & amabiles sint, & se esse non ignorent. ac voluntas quidem amicitia velox est, amicitia minimè. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusque his existit: similisque vtrique ab vtroque est. id quod inesse amicis necesse est.

Raræ inquit, tales bonorum amicitia sunt: quippè cùm pauci boni sint: opusque sit longo tempore ad consuetudinem faciendam, experimentumque capiendum. fortasse enim ex paruo interdum successu cognoscere quempiam probus vir posset: sed interdum tamen fit, vt aliquandiu bonorum verborum dissimulatione lateat aliquis, vt in eo deprehendendo experimento ac tempore opus sit. ac propterea superius in amicitia definitione, quando eam esse dicebat beneuolentiam in mutua affectione minimè latentem: vt ne lateat beneuolentia, opus esse diximus inter se consuetudinem habere amicos, atque ita mutuam cognoscere beneuolentiam. nam se mutuò esse beneuolos ac bonos, ex alterius boni viri experimento credere forsitan possent: habere autem consuetudinem nisi inter se conueniant & congregiantur, nullo modo possent: quam ad veram amicitiam quæ sine perturbatione futura est, esse necessariam nemini dubium est. Hæc igitur bonorum amicitia etiam tempore perfecta est, & reliquis: nam & longo temporis spacio iudicatur: & per se est, non ex accidenti: & denique omnia habet, bonum, vtile, & iucundum. quodque omnium perfectissimum in ipsa est, est virtus: quæ sine vlla dubitatione secundum felicitatem perfectissima res omnium est. similis item vtrique ab vtroque existit, quod amicis inesse debet. amicitia enim est æqualitas, quæ nullo pacto esse potest, nisi similiter vtrique sese mutuò ament.

Honestam amicitiam propriè dici amicitiam, alias uerò ex accidenti. Cap. IIII.

AT verò quæ ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nam boni iucundi inter se sunt. simili modo quoque qui ob vtilitatem amant: quippè cùm boni quoque tales erga se mutuò sint. Maximè autem inter hos etiam amicitia tunc perdurant, cùm æqualitas ab vtrisque mutuò exhibetur, vt voluptas: neque tantummodo ita, verum etiam ab eodem, vt vrbani: sed non vt amatori & amato. hi enim non iisdem oblectantur: sed alter amore illius, alter obsequiis amatoris gaudet. quo fit, vt desinente ætatis flore, quandoque etiam amicitia ipsa desinat: quippè cùm alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præstetur. Multi autem permanent, si pares moribus cùm sint, ex consuetudine mores dilexerunt. at qui nō iucunditatem in amatorijis rebus, sed vtilitatem compensant, ij minus & amant, & perseverant. qui verò ob vtilitatem sunt amici, vnà cū vtilitate dissoluuntur:

soluuntur: nam non sui mutuò erant amici, sed vtilitatis.

Amicitia ob iucunditatem, & vtilitatem ex similitudine huius, amicitia dicitur. nam qui ob voluptatem sunt amici, sibi mutuò iucundi: & qui ob vtilitatem, sibi mutuò vtilis sunt. boni autem amici & vtilis & iucundi necessariò esse consueuerunt. Quod verò subiungit, huiusmodi est: perspicuum est in his quoque amicitias perseuerare ac durare, si quatenus fieri potest, æqualitas in ipsis conseruetur: præsteturque idem, & ab eodem, id est si vel iucunditas, vel vtilitas ab utroque exhibeatur: & non vt amatori & amato fiat recompensatio, qui non honestum amorem sequuntur, qui verò amatorias res non voluptate, sed vtilitate metiuntur: vt illi sunt qui pecuniæ causa cū amatoribus consuecunt: ij & leuiter amant, & facile dissoluuntur. 10

Atque ob voluptatem quidem & vtilitatem & prauū inter se, & boni erga prauos, & neuter erga qualem cūque esse amicus potest: at per seipfos nō nisi bonos esse manifestū est, prauū enim, nisi vtilitas aliqua intercedat, mutua consuetudine non oblectantur. solaque est bonorū amicitia. in qua nullus calumniæ locus pateat: non enim facile cupiam de eo credunt, qui longo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere in his est, & nulla iniuria se mutuò afficere, & quicquid demum in vera amicitia esse censetur. 20

Neutrum eum appellat qui medius est inter prauum & bonum. bonum autem prauo amicū esse posse & ob vtilitatem, & ob iucunditatem concedit: & neutrum vtrique tam bono, quam malo. At probum virum prauo aut vtilitatis, aut iucunditatis causa futurum esse amicū, non facile credendum videtur: quippè cū neque bonus mali, neque malus boni consuetudine gaudeat: neque ille huic, neque hic illi esse vtilis velit. nisi fortasse prauum eum voeet* qui non prorsus insaniabilis est: quem cū viderit bonus vir non ineptum ad virtutem naturā esse, sed corruptū tamen ac deprauatum, emendarique posse non diffidat: & iucundus ipsi, & vtilis esse non veretur: vt ita allectum postea corrigat, atque ad virtutem conformet. ob hæc enim & vtilitatem ab eo & iucunditatem etiam percipiet. At ea amicitia quæ ob ipsos illos qui amantur, existit, in solis bonis viris reperitur: estque sola hæc eiusmodi, vt nullum calumniæ locum exhibeat. nam quia longa experientia se mutuò cognouerant, nullam fidem adhibent iis qui calumniam inferre ipsis conantur. neque quicquam huiusmodi audire patiuntur: sed sibi mutuò valde credunt, nullamque iniuriam sibi vnquam faciunt. 30

In aliis verò societatibus nihil vetat, quò minus talia existant. nam cū homines eos quoque amicos vocet, qui ob vtilitatem sunt amici, vt ciuitates: confæderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis causa videtur: & eos qui ob voluptatem se mutuò diligunt, vt pueri: fortasse tales homines dicere amicos nos quoque debemus: speciesque amicitia esse plures: ac primò quidem & propriè cū quæ bonorum est hominum, quatenus sunt boni: reliquas verò per similitudinem: quatenus enim bonum quid, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucundum siquidem voluptuosus hominibus bonum quid est. sed non admodum hæc cōiunguntur: neque iidem & ob vtilitatem & ob iucunditatem fiunt amici. quæ enim ex accidenti sunt, non admodum copulantur. 40

Ea omnia in omni amicitia esse deberent: sed in sola tamen bonorum reperiuntur. nā prauū cre dunt interdum prauis de amicis dicentibus, & amicis non credunt. adde quòd nonnulli etiam iniuria amicos afficiunt, vnde non propriè sunt amici. sed quia homines tales etiam amicitias appellare consueuerunt ex similitudine quadam, quam ad veram amicitiam habent: hos etiam nos dicere amicos debemus: ita tamen vt sciamus in eo differre, quòd nō in vno eodemque genere omnes sunt: sed propriè amicitia bonorum, cæteræ ex similitudine & impropriè dicuntur. hæc enim non admodum inter se connectuntur, id est quæ ex voluptate, cum ea quæ ex vtilitate existit. quæ enim sunt ex accidenti, non copulantur. Sed hoc falsum esse videri potest. nā quid impedimento est quin idem & albus sit, & musicus, atque vtraque hæc habeat ex accidenti: cæterum nō hoc est quòd inquit: sed de iis loquitur, in quibus primò ac propriè aliquid dicitur: deinde ab eo nonnulla alia impropriè 50

propriè & per accidens appellantur: sicut primò homo medicus dicitur: ex accidenti verò instrumentum, & medicamentum. talia enim per accidens dicta copulari non possunt. ita hic propriè amici sunt boni: per accidens & ab his dicti, cæteri: vnde connecti inter se non facile queunt.

Cum verò in has species amicitia distributa sit: prauū ob vtilitatem vel voluptatem, qua in re sunt similes: boni ob seipfos sunt amici. qua ratione enim boni sunt, sese mutuò amant. atque hi absolutè amici: illi ex accidenti sunt, & quia cum his habent similitudinem.

In tres species diuisa amicitia, æquiuocè amici inter se dicuntur. atque in prima specie mali esse nullo modo possunt. ob virtutem enim probi viri sese mutuò amant: mali autem sicut virtutis, ita amicitia quæ ex virtute conflat, esse participes nequeunt. at ob voluptatem esse possunt amici prauū homines: quippè cū prauū nonnulli reperiuntur, qui sibi mutuò voluptatem suppeditant, atque ob id amici inter se sint. ob vtilitatem quoque amici inter se prauū fiūt: & ferè hæc præcipue ratione amicitias contrahunt prauū. nam vt ab aliquibus ea consequantur quibus indigent, illis vicissim vtilia quædam ministrat: atque huiusmodi communicatio, & recompensatio amicitia nominatur: in qua tādū versantur, quoad vtilis sibi mutuò fuerint: qua in re sunt similes. in eo enim sunt similes, quòd vtilis inter se sunt, vel iucundi: quatenusque vel voluptatem vel vtilitatem sibi mutuò præstant, eatenus similes atque amici sunt. non sunt enim similes absolutè, neque sibi, neque inter se. sed tamen nihil impedit, quo minus licet quatenus homines, sint dissimiles: in eo tamen quòd vel voluptatem, vel vtilitatem sibi mutuò exhibent, similitudinem inter se habeant. nā quatenus homines, essent similes, si moribus inter se conuenirent. eadem ob causam etiam qui ob vtilitatem sunt amici, eatenus sunt amici, quatenus sunt vtilis. boni autem propter seipfos amici sunt. iccirco hi absolutè & per se sunt amici, illi per accidens: qui quomodo per accidens sint, dictum iam est. Ex similitudine verò quam cum bonis habent, amici dicuntur: propterea quòd boni præterquam quòd amici per se sunt, iucunditatem quoque, & vtilitatem in se habent: in qua prauū similes his quodam modo sunt. veruntamen boni finem amicitia suæ neque voluptatem, neque vtilitatem habent: sed cū propter seipfos inter se ament, & ad hunc scopū spectent: ex eo sequitur vt & iucundi & vtilis sibi mutuò sint. prauū autem qui ob vtilitatem, aut voluptatem sunt amici, hos fines amicitia sibi propositos habent. 10

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. Cap. V.

Vemadmodum autem in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia est. nam qui in conuictu degūt, mutua consuetudine oblectantur, & bona sibi mutuò suppeditant: qui verò dormiunt, vel locis diuisi sunt, non operantur illi quidem: sed ita tamen affecti sunt, vt amicè operentur.

Sicut in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ex habitu, vt dormientes: ex operatione, vt illi qui secundum virtutem agūt: ita in amicitia quoque inquit, illi qui dormiūt, locisque sunt distincti, ex habitu sunt amici: qui verò conuiuunt & mutua consuetudine delectantur, bonaque sibi mutuò suppeditant, ex operatione. efficiunt enim atque agunt ea quæ ad amicitiam spectant: præsertim si boni sint, perfecta que amicitia coniuncti. nam si ita sint, bona amicis ipsorum amicorum causa suppeditabunt: sique bene agere ac fortunatè ipsos audierint, lætabuntur: contra dolore afficientur, si in infortunia aliqua eos incidisse cognorint. nā hæc omnia ad amicitiam actiones attinent. postremò id quòd maximum est, amando amoreque ipso operabuntur.

Nam loca non amicitiam absolutè, sed operationem dissoluunt. sique diuturna absentia fuerit, amicitia quoque videtur obliuionem inducere. vn de dictum est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas. 50

Cum veri amici propter seipfos amici sint, neque ob aliud quippiam: satis amica profectò operabuntur, si ament se mutuò. Sed Aristoteles non dicit amicitiam interuallo locorum, sed operationem dissolui, fortasse non immeritò: cū absentia maximam amicitia operationem tollat, quæ est conuictus, mutuaque consuetudinis fruitio. Quāquam fortasse verius dicere potuisset, eos qui locis disuncti sunt, ea operatione non esse operaturos quæ inter amicos maxima est, id est nō esse simul conuersaturos. iccirco videtur plerisque amicitia dissolui ac tolli, si diuturna absentia cōtingat: videtur quidem, sed prauis hominibus: cum amicitias ob vtilitatem, vel voluptatem secentur, si diu absint, amicitia etiam obliuiscuntur, bonorum verò amicitia non est huiusmodi: sed firma 50

* ἀνθρώπων γῆρα.

* ἢ καὶ ἀνδρῶν τὰς ἐχθροῦται.

† ἀπεργασίῳ ἐλα. i. silentiū.

ma ac stabilis ſemper nulla neque locorum diſtantiā, neque temporis diuturnitate labefactatur.

* σενφνελ.

Senes autem aut * austeri eſſe ad amicitiam idonei non videntur: quippe cum parum voluptatis in ipsis inſit: cum moleſto autē, aut non ſuaui verſari poſſit nemo. natura enim quod moleſtum eſt, fugere: quod iucūdum, appetere videtur. Sed qui ſe mutuō admittunt, non tamen ſimul viuunt: beneuolis potius, quā amicis ſimiles ſunt. nam nihil eſt ita amicorum, vt ſimul viuere. præſidium enim indigi appetunt: ſimul autem diem traducere etiam beati, quippe cum ſolitariis hiſ eſſe minimē cōueniat: ſimul verō degere non liceat, niſi iucundi ſint, iſdemque oblectentur. id quod habere ſodalicia amicitia videtur.

Quod de ſenibus & auſteris inquit, plerunque euenire cōſuevit, ſi ſcilicet probi viri non ſint. nam cum omnis amicitia cum voluptate ſit: auſteri verō & ſenes vt plurimum neque inter ſe, neque cum aliis iucundi eſſe poſſint, niſi videlicet virtute iucundi efficiantur: ſit, vt minimē idonei ad amicitiam ſint huiusmodi homines, qui cum virtutem non habeant, ſeueritatem quandam vel ex ſenectute contraxerunt: vel naturā inſitam obtinent. Qui autem ſe mutuō admittunt, nec ſimul vitam traducunt: beneuoli potius quā amici ſunt. cum enim ſibi mutuō velint bene: conuiſum, id quod maximum eſt ac proprium amicitiae, præmittunt. Quod cum inquit Ariſtoteles, declarat, quomodo paulo ſuperius dixerit, eos qui non conuiuiunt, ex amicitia non operari: quippe cum nihil ita ſit amicorum proprium, vt ſimul viuere. dum enim ait [ita] Joſtendit alia quoque eſſe amicorum propria, quæque ad operationem amicitiae pertinent: nihil tamē adeo magnū, vt conuiſtus. Cuius rei illud indicium eſt, quod veri amici qui in eodē loco ſunt, abſque mutuō congressu, mutuæque cōſuetudine viuere nō patiuntur: quaſi hæc maximē propria amicitiae operatio ſit. Sed ipſe etiam huius rei argumentum ſubiungit: felices inquit appetere ſimul cum amicis diem totum traducere. nam qui indigi ſunt, & ob vtilitatem amici: præſidio ſolo, atque adiumento opus habent, ſatisque id ipsis eſt, etiā ſi mutua cōſuetudine non fruantur: felices verō, id eſt boni qui ex virtute operantur, non emolumento indigent, ſed totos dies cum amicis traducere cupiunt: præcipue iis, qui vel virtute ſunt præditi, vel ſaltem bene affecti ad eam conſequendam videntur. abſolute enim homo non eſt ſolitarium animal, vt leo, aut lupus, aut aliquod aliud quod viuere per ſe poteſt, ſed ciuile, ac ſociabile. atque iccirco virtute præditus, ac felix, quod naturā homini in eſt, id exquisitè exequitur: indigetque aliquo, qui cum degat, diemque traducat. ad quod cum amicus idoneus maximē ſit: bonus ac felix vir amicitia indiget: neque vnquam, etiam ſi omnia bona habiturus eſſet, ſolus viuere eligeret. fieri verō non poteſt vt niſi iucundi ſint aliqui, ſimul degant. & amicus amico iucundiſſimus eſt. vnde ſit, vt ſodalicia amicitia, quæ iuuenum eſt, non vtilitatis cauſa conſtituta, ita ſe habeat: eō quod ſodales & mutua cōſuetudine, & iſdem rebus oblectentur.

Ac maximē quidem amicitia, ſicut ſæpius iam diximus, bonorum eſt. quod enim abſolute bonum, ac iucundum eſt, amabile eſt, atque eligibile: vnicuique verō, quod vnicuique eſt tale. bonus autē bono ob vtraque hæc. Cæterum dilectio affectui, amicitia habitui ſimilis eſt.

Maximē amicitia ea eſt, quæ eſt bonorum. abſolute enim amabile & eligibile, eſt abſolute bonum & abſolute iucundum: vnicuique verō & bonum & iucundum, illud quod vnicuique eiſmo di eſt. bono autem tam bonum, quā iucundum bonus vir eſt. tum dilectionem & amorem affectui eſſe ſimilem inquit. ſed nonnulli tamen dilectiones non ſolum affectus, ſed habitus quoque eſſe opinantur: quippe cum affectus temporariae motiones ſint, quæ in corpore, aut animo exiſtunt: habitus verō qualitates quædam permanentes ex quibus operationes proficiſcuntur. quidā enim vini amatores, alij opſonij amatores appellantur, ex habitu videlicet qui in ipsis eſt, qui eſt & opſonij & vini amor, & dilectio. Quocirca conſiderandum, nunquid affectum hic vocet non temporarium motum tantummodo: ſed affectuofam etiam diſpoſitionem, quæ in ſola affectuofa animæ parte, non in rationali cōſtituta eſt: nam amicitia in rationis particeps, & in ea quæ caret ratione, exiſtit. cum enim iudicari quispiam & elegerit amicum aliquem ſibi cōciliare, quod eſt rationis: erga ipſum afficitur, quod irrationalis partis eſt. Atque ita habitus in vtriſque animæ partibus conſiſtit: amor verō in ſolo affectu, & ex affectu operatur: atque ob id dilectionem affectum, amicitiam habitum appellauit. Sed eſt tamen amicitia etiam quæ eſt habitus, & quæ eſt operatio: vt ſuperius declaratum

declaratum eſt. nunc verō amicitiam habitum vocat reſpectu affectus, nō operationis. Amicitiam autem eſſe habitum, vt diximus, qui in vtriſque animæ partibus exiſtit: amorem verō & dilectionem affectum, id eſt affectuofam quandam diſpoſitionem, ex qua operationes ex affectu ſolo promuntur: ita ſubiungendo manifeſtat, cum inquit:

Dilectio enim nihilominus eſt erga inanimata. cum electione verō redamant: at electio ab habitu eſt: & bona volunt iis quos amant, illorum cauſa non ex affectu, ſed ex habitu: & amantes amicum, quod ſibi ipsis bonū eſt, amant. bonus enim vir amicus effectus bonum ei ſit, cui eſt amicus. vterque igitur & quod ſibi bonum eſt, amat: & æqualem vicem voluntati & iucunditati refert. æqualitas enim amicitia dicitur. At hæc in bonorum amicitia maximē inſunt.

Ex hiſ patet dilectionem & amorem affectuofam quandam diſpoſitionem etiam erga inanimatas res eſſe: vt vini amor erga vinū: & erga opſonium opſonij amor, & cupiditas. ex qua diſpoſitione ex ſolo affectu operatio efficitur, cum illi vini, hi opſonij affectu ſuperantur. Amicitia verō quia ex electione eſt, electio autem conſultatrix eſt appetitio, habitus eſt in rationali, & affectuofa animæ parte conſtitutus, ex quo amici bona amicis volunt ipſorum illorum cauſa, non ex affectu ſolo, ſed ex habitu qui in vtriſque partibus exiſtit. amantesque amicum ſimul & amicum, & quod ſibi bonum eſt, amant: amicus enim bonum amico eſt: redduntque ſibi æqualem vicem inter ſe: quippe cum alter alteri bona eius ipſius quem amat, cauſa velit, ſuauiſque ac iucundus ſit. vnde etiam amicitia æqua amici retributio dicitur. atque hoc in bonorum amicitia maximē in eſt. cæteræ enim ex ſimilitudine, ob eas quas diximus cauſas dicuntur.

In qua amicitia plures poſſint eſſe amici. Cap. VI.

In auſteris verō & ſenibus eō minus amicitia ſit, quod ſunt moroſiores, minusque conſuetudinibus gaudent: hæc enim maximē videntur eſſe amica, amicitiaeque efficientia. atque iccirco iuuenes, citō amici efficiuntur: ſenes non ita: quippe cum non fiant amici illis quibus non oblectantur. Simili modo quoque auſteri. ſed hi beneuoli quidē inter ſe ſunt, quia bene volunt, & ad indigentias ſubueniunt: amici tamē non admodū ſunt, propterea quod non ſimul diem traducunt, neque mutua cōſuetudine delectantur. quæ ad amicitiam pertinere maximē videntur.

De ſenibus & auſteris hominibus, cur videlicet amici non admodum fiant: item de iuuenibus cur citius ac magis amicos ſibi conciliant: cum manifeſtum eſt, tum ſuperius ſatis dictum fuit.

At verō vt multis quiſpiam ſit amicus amicitia perfecta, fieri nō poteſt. quemadmodum neque vt amore multorum ſimul aliquis capiatur. exuperationi enim ſimile hoc eſt. quod autem eſt huiusmodi, ad vnum ſpectare naturā conſuevit. Multos verō eidem ſimul vehementer placere, non facile eſt: fortasſe etiam neque bonum eſſe. opus præterea eſt & experimentū capere, & conſuetudine vti: id quod perquam difficile eſt.

Multis eſſe amicum amicitia illa perfecta non facile eſſe inquit: ſicut neque amore eſſe captum multorum. quippe cum exuperatio quædam atque excellentia quædam in amando amicitia huiusmodi ſit: idque quod excellit non ad multos, ſed ad paucos ſpectet. nam exuperationem & exceſſum hic in bono appellat. Cur autē inter multos eſſe huiusmodi amicitia nequeat, dubitaret quispiam. nam ſi eſſent multi boni, vt ita ſtatuiamus, quid vetaret quod minus bonus vir periculo de ipſis facto omnibus ſimiliter eſſe amicus poſſet? ſed coniungendæ nimirum cauſæ ſunt, quas ſubdit: quia non facile ſit, vt multi bono viro vehementer placeant: neque enim bonum eſſe cuiſlibet obuium eſt: ſed ſatis ſuperque eſt, ſi vnum vel duos homines huiusmodi reperiamus. neque præterea fieri poteſt, vt multorum ſimul experiētiam capiamus: qua omnino opus eſt, ſi modō calumnia omni vacare huiusmodi amicitiam volumus. conſuetudo inſuper mutua requiritur, quæ præter virtutem maximē bonorum animos connectit inter ſe, ac conciliat.

Ob vtilitatem

* σωφρηνία
εὐχρηστία

Ob vtilitatem tamen & iucūditatem fieri potest, vt multis quis placeat: multi enim tales sunt: & in breui tempore ministraciones fiunt. Magisque ex his ea similis est amicitia quæ ex iucunditate existit, cum eadem ab vtrifque exhibentur: & sese mutuo, vel iisdem oblectatur: cuiusmodi iuuenum amicitia sunt: magisque in his quod liberale est, conspicitur. Quæ verò est ob vtilitatem, vulgarium hominum est.

Ob vtilitatem vel iucunditatem fieri potest, vt multis sint amici nonnulli: talium enim multa est turba: neque multo opus est tempore, multaue inquisitione. in breui enim spatio temporis ministraciones, id est ea quæ vtilitatem vel iucunditatem sumministrant, manifesta fiunt, ac patent: quidque sibi iucundum, vel vtile sit, breui discere vnusquisque potest. quando tamen alterū ex his non extiterit, amicitia dissoluitur. cum enim breui tempore confletur: breui etiam durat. cum vero vtræque hæ amicitia, quæ videlicet ex vtilitate, & quæ ex voluptate comparatur, ex similitudine quam cum prima illa & præcipua habent, amicitia dicatur: quæ voluptatis causa sit, magis primæ illi amicitia similis est, cum vtrique ab vtroque voluptas exhibetur: quippe cum debeant illi qui reuera amici sunt, iucundè inter se versari, mutuaque cōsuetudine delectari. id quod iis qui ob voluptatem amant, inesse manifestum est. Adde quod liberalior est, magisque ingenua huiusmodi amicitia, quam ea quæ ex vtilitate constat. non enim ob lucrum, aut emolumentum pecuniarum aut aliqua alia vtilitate hi amici sunt: sed ex affectu interdum inter se mutuo, aut ex eo quod iisdem siue exercitationibus, siue disciplinis, siue lusibus oblectationem capiunt. amicitia verò ob vtilitatem vulgarium hominum, & illiberalium magis est.

*ἀγοράω.
Veluti dicas
circūforaneo
rum & circu-
latorum.

Et beati vtilibus minimè indigēt, sed iucundis. volunt enim simul cum aliquibus vivere, & molestiam paruo tempore tolerant. nam assiduè, sustineret nemo: quin ne bonū quidem ipsum, si molestū ipsi esset. iccirco amicos iucundos quærunt. fortasse verò oportet vt etiam bonos, cum tales ipsi sint: & sibi ipsis itē bonos. ita enim ipsis inerūt ea, quæ amicis inesse debēt.

Amicitiam quæ ex voluptate existit, veræ amicitia magis esse similem hinc perspicuum est: quod beati & felices homines, id est, vt in superioribus declaratum fuit, qui ex virtute operantur, vtilibus amicis nō indigent, sed iucundis. vellent enim præcipuè amicos virtute perfectos sibi que prorsus similes habere: sed si id non potest, satis ipsis est, si mediocres aliquos inuenerint, qui iucundi ipsis sint. conuiuere enim cum aliquibus omnino volunt: quia, vt dictum prius est, fieri nequit, vt solitarij degāt: neque quod molestum est, ferre diu possunt immò neque ipsum bonum, si molestum esset, sustineret ac toleraret quispiam. hoc autem quodam modo ita dixit: nam cū bonum ipsum nihil aliud sit, quam felicitas, esse molestum nullo modo potest: simul enim ac molestum est, continuo neque bonum est neque felicitas. sed ex conditione ita est ab Aristotele dictū: si felicitas molestam vitam faceret, felix esse nemo vellet. patet igitur & ob alia expetendam esse felicitatem, & quia vitam voluptuosam ac iucundam reddit. Vnde, inquit, homines suaues ac iucundos amicos quærunt: quasi absque his constare amicitia nequeat. oportet autem non solum iucundos amicos quærere, verum etiam bonos. Quod verò subiungit & sibi ipsis etiam bonos non proprium fortasse bonorum est, atque eorum qui perfectam amicitiam sibi conciliant, hi enim nō ad se spectantes amant amicos, vt sibi bonum aliquod ab iis quos amant, eueniat: sed tantummodo ob id amant, quia boni sunt illi qui amantur. Vnde fortasse non disinctè, sed copulatè intelligenda hæc sunt: quia scilicet bonus amico etiam bonus est. studendum igitur esse inquit, vt amicos conciliemus, qui re vera boni sint. qui autem re vera boni sunt, ij simul & boni absolutè, & amicis boni necessarii sunt.

*οἱ ἐν ἑξῆσι
οἰαίς.

At qui in potestatibus constituti sunt: distinctis amicis vti videntur: alij enim ipsis vtilis, alij iucundi sunt. vt autem vtraque iidem exhibeant, nō admodum contingit: quippe cum neque iucundos cum virtute, neque vtilis ad honestas res quærant: sed alios facetos voluptatis causa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum sunt. probum quidem virum esse simul & iucundum & vtilem, dictum iam est. Sed ei qui excellit, huiusmodi amicus fieri non solet, nisi etiam virtute excellatur,

excellatur: sin minus, non adæquatur ex rata portione superatus. Cæterum non admodum tales esse consueuerunt.

In potestate constitutos appellat tyrannos, & qui reges sunt nomine, sed non re. hi enim distinctos habent amicos quibus vtuntur: alios vtilis, alios iucundos. cuius rei illud est in causa, quod neque eos quærunt qui iucundi sunt cum virtute: iidem enim vtilitatem quoque afferrent: neque vtilis ad honesta: iidem siquidem simili modo iucundi quoque essent. nam ad honesta vtilis non nisi virtute præditi sunt: virtute verò præditi viri, sicut dictum iam est, sunt etiam iucundi. Potentes autem homines cum voluptatem appetunt, vrbano ac facitorum amicorum consuetudine vtuntur: cum vtilitatem spectant, eos admittunt, qui ad agenda ea quæ iubentur, idonei ac præpti sunt. hæc verò vtraque coniungi inter se non admodū solent. qui enim vrbani appellantur, scuræ cum sint, plerumque ad actiones sunt inutiles. idonei verò ad exequenda mandata vt plurimum omni gratia carent, atque vrbantate. vtilis autem ac iucūdus simul solus probus vir est: cum & ex virtute ad agenda honesta sit idoneus, & ex morum similitudine, actionibusque honestis bono viro iucunditatem ac voluptatem afferat. Sed bonus vir ei qui excellit, fieri amicus non consuevit: nisi is qui potestate excellit, virtute superetur. ita enim intelligendum est id quod inquit [nisi etiā virtute excellatur]: vt is qui est in potestate cognoscat se esse inferiorē, & erga bonum virum non secus atque erga superiorem se gerat. ita enim æqualitas proportione inter hos existeret: si diuitiis quidem & potestate se excellere existimaret, bonum tamen virum vt pote ex virtute se præstantiorem admiraretur. talis enim potens vir bene naturā esset affectus, si honestarum rerum esset æmulator. neque dubium est, qui curam sui probi viro committeret. quod si faceret, amicitiam eius bonus vir facile pateretur: alioqui sustinere nullo modo posset: cum superbiam tyrannicam, & obsequia illiberalia & seruilia quàmmaximè abhorreat. Verum cum illi qui sunt in potestatibus, huiusmodi minimè sint, vt bonos viros tanquam se excellentiores admittunt: sit, vt boni viri eorum amicitiam non admodum sectentur. Sed quærunt nonnulli, si ille qui in potestate constitutus est, esset probus vir, nunquid ei probus vir non esset amicus, quia virtute ipsum non superat: verū stulta dubitatio est. hoc enim concessum iam est, bonum bono absque medio vilo amicum fieri. vnde licet in potestate alter constitutus sit: potestas nihil vetabit, quò minus contrahi inter hos amicitia optimè possit. nam versabuntur hi inter se in reliquis omnibus æquales: in iis verò quæ legitimè ad ciuilem societatem spectant, libenter alter ei qui est in potestate, cedit, ac subiicitur. perspicuum enim est & cum esse legitimè regnaturum, & amicum legitimè obtemperaturū: vt pote qui ciuilem societatem custodire ac seruare maximè omnium velit.

* Restè hic lo-
eus repositus
est ab inter-
prete.

*ὁμολόη-
χοι.

Atque hæc quidem amicitia in æqualitate consistūt. eadē enim ab vtrifque exhibentur, voluntque sibi mutuo: aut alterum pro altero recompensant, vt voluptatem pro vtilitate. has autem minus esse amicitias, minusque permanere dictum iam est. Sed & ob similitudinē & ob dissimilitudinem eiusdem & esse & non esse amicitia videntur. ex similitudine enim quā habent cum ea quæ est ex virtute, videntur amicitia: quippe cum altera iucunditatem, altera vtilitatem in se habeat, quæ vtraque illi etiā insunt: in eo verò quod illa calūnia vacat, stabilisque est, hæc citò immutantur, aliisque multis differunt: ex illius dissimilitudine amicitia non videntur.

Bonorū amicitia prorsus in æqualitate est. sunt autem quodam modo etiam reliquæ. nam qui ob voluptatem amant, sibi mutuo voluptatē exhibent. similiter qui ob vtilitatem amici sunt, vtilia sibi mutuo subministrant. alij alterū pro altero cōmutant. verbi causa voluptate exhibita emolumentum vtilitatis accipiunt: vt qui lucri causa vrbantate apud alios vtuntur. Sed hos & minus amicos esse, & minus permanere, dictum iam est. Quodque subiungit ex similitudine videlicet eiusdem & dissimilitudine amicos & videri, & non videri, satis patet. quatenus enim in amicitia quæ ex virtute existit, & iucundū inest, & vtile: catenus amicitia ceteræ ei similes existimantur. quatenus vero bonorū amicitia calūnia omni vacat, stabilisque est, ceteræ autē calumnias admittunt & mutantur: in eo dissimiles sunt. quanquā aliis etiā modis differūt: eo quod bonorū amicitia per se est: propter sese enim se mutuo amant boni. ceteræ ex accidenti. boni præterea ab iniuria sibi mutuo inferenda longe absunt: quippe qui neque eos offendat: qui nihil ad ipsos pertinet: qui verò reliquis amicitias cōiuncti sunt, iniuriis se mutuo afficere aliquādo non verentur. Alias quoque multas differentias inuenire quispiam posset, quibus dissimiles primæ illi ceteræ amicitia esse amicitia non videntur.

* τὸς μὲν
προσηκου-
τας, id est ne-
que propiti-
quos neque eos
qui aliqua fa-
miliaritate cō-
iuncti sunt.

B De amicitia

*καθ' ὑπερ-
οχλῶ.

Altera est amicitiae species* ex supereminētia: ut patri erga filium, & denique seniori erga iuniorem, & viro erga uxorem, & principi omni erga subditos. sed hæc inter se etiam differunt. non enim eadem est parentibus erga liberos, & principibus erga subditos: verum neq; patri erga filiū, & filio erga patrem: neq; viro erga uxorem, & uxori erga virum. diuersa enim unicuique horum virtus, diuersumq; opus est: diuersa item ea ob quæ 10 amant: diuersi igitur etiam amores, & amicitiae erūt. atque eadem quidem vtrique ab altero neque exhibentur, neque sunt requirenda: sed cum parentibus liberi ea tribuunt, quæ debentur iis qui genuerunt, & parētes filiis ea quæ filiis exhiberi debent: stabilis talium, ac bona amicitia est.

Altera est amicitiae species per supereminētia: quæ alienior paulo est: non secus ac ius quod ex æqualitate alterum est, alterum ex supereminētia, ut patris ad filiū, heri ad seruum, viri ad uxorem, & breuiter principis ad subditum. ita quoque amicitia altera ex æqualitate, ex excessu altera. 20 similis enim quodam modo iustitiæ est: consistitque in iisdem in quibus iustitia, quæ per excellentiam est. nam patris amicitia erga filium, & senioris erga iuniorem: prudentior enim senior est, ut imperet: & viri erga uxorem, & omnino principis ad subditum ex superexcellētia est. perspicuum enim est principem excellere, excelli subditum. Sed hæc inter se etiā differunt. non enim eadē parētibus à filiis, & principibus a subditis exhibentur: neque filiis à parētibus, & subditis à principibus. sed accommodata quædam natura sunt à filiis erga parentes ministeria, & parentibus erga filios præfidentiae ac procurationes: quorum nihil ad principes & subditos attinet. In hoc ergo differt huiusmodi amicitia, quod non eadem à parentibus erga filios, & à filiis erga parentes, neque à viro erga uxorem, & ab uxore erga virum existunt. nam parentibus & viris dominari conuenit, uxori- 30 bus & filiis minimè: hocque est quod amicitiam hanc non in æqualitate, sed in excellentia constituit. Sed hæc vnusquisque concederet. causa verò quam subiungit, cur inter hos amicitia eadem non sit, nõ paruam dubitationem afferre potest. Inquit enim, [diuersa enim vnusquisque horum virtus, diuersumque opus est], quidam enim aliam patris, aliam filij, aliam viri, aliam uxoris virtutem esse negant. Sed satis erit, si in viro & uxore rationem consideremus: quippe cum eadem postea dici de patre & filio possint. In hunc modum etenim interrogant, præcipue Socratici. nunquid virū esse iustum oportet, uxorē verò iniustam: non profecto. Quid verò * temperantē virum, uxorem 40 * intemperantem: neque hoc sanè. atque ita per omnes virtutes interrogantes, & tam virum quam mulierem virtutes omnes habere oportere asserentes, tandem eandem esse & viri & uxoris virtutem cõcludunt: ad quod quid respondendum sit, cognoscemus, si à principe & subdito incipiamus. Nam si principis virtus in recte dominando, subditi in recte obtemperando consistit, eadem principis & subditi virtus non erit. vitium siquidem subditi est, si ea quæ sunt principis, agere velit. vitium simili modo principis, si quæ sunt subditi, agat. sicut gubernatoris virtus censenda est, si agat ea quæ ad gubernatorem nautarumque præsidem spectant: nautarū autem virtus, si à gubernatore se regi permittant, subditi que ei sint. Nihil enim id rationi huic officere debet: quod & regere & regi ad eandem scientiam attinet. tametsi negari id non difficulter potest. qui enim idoneus est, ut regatur: is aptus ad regendum alios continuo non erit. nam obedire principibus assueti, licet ex assuetudine illa virtutem obtemperandi consequantur, ut gubernationi principum subiecti esse sciunt: imperare tamen ac regere alios ignorant. Quod si concedatur, eundem peritum vtriusque simul effici, atque vtraque scire: dicendum erit, quatenus imperat ac regit, altera virtute: quatenus regitur atque obedit, altera esse præditū. Si igitur alia est principis, alia subditi virtus: in omnibus 50 verò antedictis societatibus atq; amicitiiis principes sunt & subditi, pater enim imperat, filius obedit ac subditus est: horum vnus cuiusque virtus alia atque alia est. Sed hæc in omnibus principibus, omnibusque amicitiiis quæ per excellentiam existunt, consideranda diligentius sunt.

In omnibus autem amicitiiis quæ per supereminētia existunt, amor etiam proportionem esse debet. ut meliorē amari magis, quàm amare, & vtiliorem, & aliorum vnumquemque similiter. cum enim pro dignitate amor extiterit: tunc quodam modo æqualitas fit. id quod esse amicitiae videtur.

In huiusmodi

*σωφρονεα.
*αυτολασος.

In huiusmodi amicitiiis non solum amicitia, verum etiam amorem ac dilectionem ipsam proportionem esse oportet. & fortasse ex amore amicitia conuenientiam hanc proportionemque habebit. nam si præstantior, & vtilior magis amatur, quàm ille qui talis non est: & amor & amicitia proportionem correspondebit. sicut enim in ciuilibus distributionibus pro dignitate honorem exhiberi oportet: ita in amicitiiis ex supereminētia amor ipse debet pro dignitate distribui. erit enim æqualitas si amare, & amari pro portione & dignitate contingat. Ratio hæc docet parentes amari magis debere à filiis, quàm amare: eò quod & vtiliores sint & præstantiores. idem in reliquis omnibus qui principatū obtinent, seruandum. quò enim meliores, eò magis amari ab inferioribus debent, quàm amare ipsi inferiores. Sed quærendum videtur de huiusmodi amicitiiis per excellentiam, nunquid inter antedictas illas species reponendæ sint, an alias aliquas species per se ipsæ conficiant? Atque Eudemus quidē & Theophrastus has quoque per supereminētia amicitias asserunt in iisdē aut ob vtilitatē, aut ob voluptatē, aut ob virtutem, non secus ac cæteras constare. nam qui imperat & qui obedit, probi inter se amici esse possunt: ut in reliquis sint amici, atque æquales: in iure & legibus alter excedat, alter excedatur. pater item & filius probi esse possunt: atque omnium maximè paternam excellentiam patri concedat filius necesse est. pari modo & bona vxor, viro bono idem faciet. vtrique enim naturam sequuti alter reget, altera regetur. si verò probi non sint & virtute perfecti, sed mediocres, nemini dubium est, quin & ob voluptatem & utilitatem qui superant & superantur, amici esse queant: tam princeps & subditus, quàm vxor & maritus. De filio tamen & parēte aliqua oboriri posset dubitatio, an fieri possit, ut ob vtilitatem sese mutuo ament: an ob aliud quid bene velit filio pater, quàm ob eum ipsum quem amat: si videlicet secundum naturam amet: ita ut amicitia hæc naturalis potius amicitia quædam esse videatur. Fortasse autem talem etiam amicitia cum naturaliter fit, & voluptas, & vtilitas consequitur. id an ita sit considerandum.

At verò æquale in iustis & amicitia esse non similiter videtur. nam in iustis primò est quod est pro dignitate, secundo quod in quantitate est: in amicitia verò quod est in quantitate primo, secundo quod pro dignitate est. id autem perspicuum est, si multa virtutis & vitij, affluētiæ, aut alicuius alterius distantia fuerit: non enim amplius sunt amici. sed ne esse quidem se dignū putat. Hoc autem in diis clarissimè patet, qui plurimum omnibus bonis præstāt. item in regibus: neq; enim his plerique esse amicos se dignum ducunt, cum inferiores longè sint: neque optimis & sapientissimis, illi qui nihili sunt.

Æquale in iustis & in amicitia non similiter se habere inquit: quippe cum in iustis primum sit id æquale quod pro dignitate est, cum superior & præstantior non eadem consequitur, quæ inferior: secundum verò id quod in quantitate consistit: quod alibi æquale numero appellat. id autem fit, cum ingenui omnes ac liberales homines æquale ius consequuntur. qua æqualitate vtendum sibi maxime censent illæ ciuitates, quæ * populari gubernatione administrantur: in quibus cum omnes liberi sint, eadem ac similia omnes consequenda sibi esse existimant. at in amicitia æqualitas in quantitate prima ac præcipua est. oportet enim, ut qui amici sunt, æquales sint inter se: æquale autem quod est pro dignitate secundo loco in amicitia habetur: quippe cum ea quæ propriè amicitia est, in supereminētia alterius esse non soleat. id quod manifestum in iis est, vbi multa quorundam inter se distantia conspicitur. nam qui nihili est, virtute prædito ac probò homini amicus fieri minime cõsuevit: neque regibus, illi qui longè ipsis sunt inferiores. Sed neque diis propriè amicus est quispiam: probi tamen viri amici eorum dicuntur, & qui * deicolæ vocantur, id est diis amici. sed propriè amicos eos appello qui in æqualitate constituti sunt. infinita enim inter nos & deos distantia est: ut satis superque nobis sit, si eos benignos ac propitios habuerimus, nobisque venerabiles fuerint. nam cum res longè inter se differant, dubium non est quin diuersa nomina etiam ipsa hæc sint. non enim dicimus amicum venerabilem esse alteri amico, neque benignū ac propitium precibus alterius amici esse: sed * venerari longè inferioris est: propitium esse longè superioris, atque excellentis.

In his tamè exacta præfinitio non est, quousque sint amici. multis enim ablatis adhuc manet. Si verò longè separatus aliquis sit, ut deus, nõ amplius manet. vnde etiam in dubitationem venit: nunquid amici amicis maxima ex bonis velint, ut deos esse? non enim amplius ipsis erunt amici: neque

B. ij. etiam

*δημοκρα-
τελευται.

*σιοφιλες

*σεβειναι.

etiam erunt bona: amici enim bona sunt. Si igitur rectè dictum est, amicum amico velle bona eius ipsius causa: eum ipsum qualiscunque est, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adesse vult. & fortasse non omnia: sibi ipsi enim maximè bene vnusquisque vult.

Præfinire exacta ratione non licet, quousque supereminetia hæc debeat progredi, vt consistere amicitia adhuc possit. nam neque cætera quæ in actionem cadunt, queunt exactè definiri. cum tamen multa intercedit distantia, amicitia tollitur. quocirca dubitatur, an amicus amico maxima bona vult, id est vt deus sit. sed perspicuum est, prudentem virum ea quæ omnino esse nequeunt, cuiusmodi est ex homine deum fieri, amico nunquam esse optaturum. verùm ex suppositione dictum esse hic ab Aristotele intelligendum est. si fieri posset, vt deus euaderet quispiam, vult ne id ipsi amicus: nam si id vult, amicum quoque non amplius sibi esse amicum vult: quare neque etiã bonum sibi eum esse vult. amicus enim alteri amico bonũ est. si igitur amicus amico eius ipsius causa bona vult: ei, dum is ipse est, id est dum homo est, ac permanet, omnem boni excellentiã vult. atque hæc ad dubitatione attinent. quod verò postea subdit, amicum inquit sibi maximè bona velle, id non de iis dicitur, qui prima amicitia coniuncti sunt, sed de reliquis qui æquiuocè amici appellantur.

Amicitiam magis consistere in eo ut amet, quàm ut ametur. Cap. VIII.

Plerique autem ob ambitionem amari magis videntur velle, quàm amare: vnde amatores adulatorũ pleriq; sunt. adulator enim amicus est qui excellitur, aut se esse talem, magisque amare, quàm amari se simulat: amari autè & honorari, quod videlicet plerique appetunt, propè accedere inter se videntur. sed non per se tamen honorem eligere videntur, sed ex accedenti. gaudent enim plerique cū ab iis qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: quippè cū si aliqua re indiguerint, eã ab ipsis consequuturos se esse existimēt: atq; ita honore quasi signo quodã beneficij accipiendi lætari consueuerint. qui verò à probis viris & scientibus honorè affectat, ij propriam opinionem de se ipsis confirmare cupiunt: gaudentque quod boni sint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per se gaudet. quocirca id melius esse, quàm honorari: & amicitia expetenda per se esse videretur.

Causam reddit cur plerique amari magis velint, quàm amare. ob ambitionem enim, cupiditateque honoris id faciunt, dum idem amari & honorari esse opinantur: cum tamen diuersa inter se sint: nam honorari non per se eligunt, sed ex accidenti. nam gaudent cum honorantur ab iis qui sunt in potestate constituti, ob spem aliquorum quibus indigent, consequendorũ, potentiamque appetentes. cū verò à probis viris honore afficiuntur, testes se habere existimant, quod boni sint. atque ob id lætantur, dum opinionem quam de se ipsi habent, confirmant, at amari per se gaudent. melius igitur ac præstantius amari est quàm honorari: & amicitia item quàm honor: quippè cum melius sit quod per se, quàm quod ob aliud expetendum est.

Sed in eo quod amat aliquis magis, quàm in eo quod amatur, consistere videtur. argumēto sunt matres, quæ amando gaudet. nonnullæ enim filios suos educandos tradunt, amantque scientes, redamari nõ curant, si vtrũque non potest. sed satis ipsis videtur, si liberos suos bene agentes inspiciant. amantque ipsos, etiam si ob ignorationem illi quæ matri debentur, tribuere nequeant. Cū verò amicitia magis in amando consistat, & amatores amicorũ laudentur: amare esse amicorũ virtus videtur. quare inter quos hoc prodignitate fit: ij stabiles amici sunt: amicitiaque eorũ permanet. at hoc modo illi etiã qui inæquales sunt, amici maximè essent: eò quod adæquari possunt. æqualitas verò & similitudo amicitia est. & præcipue ea quæ est ex virtute similitudo. cū enim stabiles per se ipsi sint: etiã inter se mutuò permanent:

& neque

& neque indigent prauis, neque talia subministrant: sed vt ita dicam, etiam prohibent. bonorum siquidem est neque ipsos peccare, neque amicis permittere. prauis autem firmitatem quidẽ nullam habent, neque enim sibi ipsi similes permanent. sed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter se mutuò oblectati. qui verò sunt vtilis, & iucundi, diutius durat: permanent enim quoad voluptates & vtilitates sibi mutuò exhibuerint.

Amicitia in eo quidem est, vt amet quispiam & ametur: magis tamen in eo vt amet, quàm vt ametur, consistit: quippè cum vtrorumque amicorũ operatio in eo quæ amat, constituta sit, non in eo quod amatur. at vnumquodque in quo operationem exercet suam, in eo consistit. amicitia igitur in eo consistere dicenda est, in quo operatio eius conspicitur. Huiusce rei argumentum adducit, quod matres amando gaudent, etiam si à filiis iis non redamantur, qui tollendi atque educandi aliis mulieribus traditi fuerint. nam hi apud alienas enutriti cum matres suas non agnoscant, eas non amant. sumit autem hic Aristoteles non amicitiam, sed amorem & dilectionem: amicitia enim est inter mutuò amantes, parentum tamen amor erga filios vestigium quoddam amicitia in se habet: vestigium dico, propterea quod filij interdum non redamant: sed in eo amicitia valde similis est hic amor, quod parentes liberis suis eorum ipsorum causa bona volunt. in quo præcipuum amicitia opus consistit. Si igitur amicitia in eo quod amat quispiam, quàm quod amatur, constituta est, laudanturque illi qui amant amicos: sequitur vt amare amicorum virtus sit.

Ex contrariis autem maximè videtur fieri amicitia, quæ ob vtilitatem existit. vt pauper diuiti, imperito sciens amicus fit. quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quispiam posset amatorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur, dum sicut amant, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cū nihil verò huiusmodi habeant, ridiculum est. Sed forsitan neque contrariũ per se contrarium appetit, sed ex accidenti: medijs autem appetitio est, quod bonum est. verbi causa sicco bonum est non si humidum euadat, sed si ad medium perueniat. calido item & alijs, simili modo. Verùm hæc cum paulò à proposito alieniora sint, in præsentia omittantur.

Cum superius dixisset, contrarium quod contrarium est, appetere, vt humetem amare pluuiam cum terra est arida: nunc eius solutionem subiungit: inquitque non per se sed ex accidenti contrarium in contrarij appetitionem venire. per se enim quod medium est, appetere: medium enim est bonum. cuius rei exemplum illud est: quod humidum non arescere vult, sed ad medium per contrarij participationem deduci. aer siquidem si supra modum humorem conceperit, non propterea imbrem deorsum detrudat, vt supra modum exiccetur, atque areat: sed vt nimia illa humiditate expressa ad mediocritatem redigatur. sic calidum, & cætera.

De ciuili amicitia. Cap. IX.

Videtur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in iisdem & amicitia esse, & ius. in omni enim societate esse quoddam ius videtur, & amicitia quoque: conuectores enim & commilitones tanquã amicos appellant: pari modo etiã qui in alijs societatibus versantur. quatenus autè inter se commercium habet, eatenus amicitia inter ipsos est: nam & ius. & prouerbium communes res amicorum esse inquit: recte sanè. in cõmunitate siquidem amicitia est: fratribus autem & sodalibus cõmunia omnia sunt: reliquis definita, atque aliquibus plura, quibusdã pauciora: quippè cū amicitia quoque alia magis sint, alia minus. Differunt autè & iura ipsa. nõ enim eadẽ sunt parentibus erga filios, & fratribus inter se,

B. iij. neque

† ὅτι φέρει τὸν ἄριστον.

* σὺμπαλις.

neque sodalibus eadem, & ciuibus simili modo etiam in reliquis amicitiiis. diuersa igitur etiam iniuria ad vnumquemque horum sunt: incrementūque accipiunt, quod magis erga amicos fiunt. vt pecuniis sodalē priuare grauius est, quā ciuem: & non opem ferre fratri quā alieno: patrem itē percutere quā quemlibet alium. Augeri etiam simul cum amicitia ius ipsum naturā consuevit: vtpote cū in iisdem consistant, & æqualiter pertingant. At verò societates omnes partibus ciuilibus similes sunt. nā ob vtile aliquod conueniunt homines, aliquidque eorum comparantes quæ ad vitam pertinent: & ciuilibus societates vtilitatis gratiā videtur, & à principio constitisse, & perseuerare. id enim & legumlatores coniectant, & ius esse inquirunt, quod cōmuniter cōducit. Reliquæ igitur societates particulatim vtilitatē appetūt. exēpli causa, nauigatores eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarū comparisonem, vel tale aliquid spectantem: cōmilitones eam quæ ex bello acquiritur siue pecunias, siue victoriā, siue urbē appetant. similiter quoque tribules, & curiales. Nonnullæ verò societates fieri ob voluptatē videntur, chorealium scilicet sodalium, & collatorum: quæ sacrificij, & cōuictus causa cōficiuntur. Atque hæ quidē omnes sub ciuili constitutæ sunt. non enim præsentem vtilitatē ciuilibus appetit, sed ad omnem vitā spectat, & qui sacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores diis exhibent: & sibiipsis cū voluptate requiem cōparant. prisca enim sacrificia & cōuentus videntur post fructuum collectiones quali primitiæ quædam fieri consueuisse: in his enim maximè temporibus ocio vacabant. omnes igitur societates partes esse ciuilibus videntur. tales autem amicitia tales societates consequuntur.

Illud quod in principio dictum est, vbi dicebat id quod maximè iustum est esse amicibile, simile esse his videtur. amicitia enim & ius circa eadem & in iisdem consistit. nam cū amicitia inter milites sit, reliquosque coartifices: ius etiam circa eadem, quippè cū militibus circa militares res, nautis circa nauticas amicitia sit. in quibus verò amicitia est, in iisdem quoque esse inde confirmatur, quod omni communicationi & societati esse ius quoddam videtur, necnon amicitia. quatenus enim communicant, id est in quibus artibus societatem habent, in his quoque amici sunt. vt si quis & miles fortè esset & iudex, alterique esset amicus qui tantummodo esset miles: in eo quod miles esset, cum altero amicitia esset coniunctus, cum eoque equo iure vteretur, qua in re videlicet societatem inter se mutuò haberent. vnde etiam prouerbiū communes amicorum res esse inquit, quia in communitate amicitia societateque consistit. sed fratribus quidem & sodalibus communia omnia sunt, diuitiæ, possessiones, cætera: iis qui tantum sunt milites, militaria tantummodo atque in reliquis similiter. Fratres etiam plura, alij pauciora habent communia: quippè cū fratrum amicitia magis quā cōmilitonum amicitia sit: atque iccirco ius quoque inter fratres, & reliquos differat. nam incrementum accipit, magisque est iustum, quod erga amicos magis sit. Sed hoc ex cōtrario comprobatur. nam si grauius crimen est, sodalem quā ciuem pecuniis defraudare: ita quoque ius quod erga amicos magis exhibetur, maius erit, ac præstantius. si verò amicitia augetur, ius quoque ipsum augeri necesse est: quippè cū vtraque in iisdem versetur ac consistant. atque hæ quidem militum & reliquorum societates membra ciuilibus societatis sunt. vnde tales amicitia verbi causa militum, illorum ciuilibus videlicet societates sequuntur.

De speciebus ciuilitatis. Cap. X.

Ciuilitatis verò tres species sunt, totidemque transgressiones, quasi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia quæ a cēsis existit: quæ censipotētiā vocare accommodatum videtur: sed plerique rempublicā eam appellare consueuerunt,

harum

harum optima regnum, pessima censipotētia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnus imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum vtilitatem spectat. nō enim est rex nisi ex se ipse sufficiat, omnibusque bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget. quocirca vtilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi non est, sortititius potius est, quā rex. Tyrannis verò contrariò huic, suum ipsius bonum persequitur. clariusque eam esse pessimam manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrariū: è regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrannis enim principatus vnus prauitas est. & prauus rex, tyrannus euadit. Ex optimipotētia autem in paucipotētiā fit mutatio, vitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraque bona sibiipsis referuant, & magistratus semper iisdem demandant, diuitias plurimi facientes. vnde pauci atque iidem prauo loco optimorum dominantur. Sed ex censipotētia in populipotētiā: hæ enim finitimæ inter se sunt. multitudinis enim & censipotētia esse consuevit, & æquales omnes qui in censu sunt. At populipotētia, quippè cū paulum reipublicæ speciem transgrediatur, minimè praua est. Ac reipublicæ quidem seu ciuilitates in hunc maximè modum inmutantur. ita enim ad minimum & facillimè transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familiis quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippè cū patri cura filiorum sit. vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat: eò quod regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperiū tyrannicum est, qui vt seruis filiis suis vtuntur. Tyrannicū item est heri erga seruos: in eo enim id quod heri vtile est, agitur. Sed hoc esse rectum videtur. Persicum illud prauum, atque errans: eorum enim qui sunt diuersi, diuersa quoque imperia sunt. Viri & vxoris optimatū potestati simile apparet: pro dignitate siquidē imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ autē vxori conueniunt, ea illi reddit. nā si omnium dominus esse velit vir, in paucipotētiā delabitur: præter dignitatē enim id facit, & non quatenus est melior. Interdū verò vxores quoque quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: vnde non ex virtute sed ex diuitiis & potentia, sicut in paucorum potentatu, imperia fiunt. Fratrum autem societas censipotētiæ similis est. sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant. vnde si longè ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotētia autem in iis maximè cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales omnes. in iis item, vbi cū princeps imbellis sit, potestatem agendi quilibet vnusquisque habet.

Tertiam ciuilitatis seu reipublicæ speciem τιμοκρατία, id est censipotētiā seu censorum administrationem esse inquit: quæ ita appellatur ex eo quod ex censibus atque æstimationibus pecuniarum constat. qui enim certa pecuniarum summa censentur, easque exhibent: principatum in huiusmodi administratione accipiunt: vnde censipotētia appellatur. vitia verò hominum faciunt, vt ex optimipotētia in qua optimi quique dominantur, in paucipotētiā, paucorumque, & prauorum dominatū administratio delabatur. nā si boni essent pauci illi, nihil mali ex ea mutatione cōtingeret. Populipotētiā autē, id est δημοκρατία, minimè prauā ex reliquis scilicet transgressionibus esse

B. iij. inquit

* θυσιαστικῶν καὶ ἑρατισῶν.

* Græcus comes habet πρὸ ἀξίῳ, id est præter dignitatē, quæ lectionē secutus est uet. interp.

† ἀριστοκρατία. * ἀπὸ τῶν τιμιμιάτων. * τὴν τιμοκρατίαν, censuræ potestatem.

inquit, tyrannide, & paucipotentia, in eo tantummodo quod parum populipotencia è reipublicæ mediocritate excedit. Nam si quis per se eam voluerit cōsiderare, peiorem esse cæteris inueniet. in populipotencia enim omnes dominantur, in tyrannide verò vnus, in paucipotentia pauci: at multos prauos administrare rem, quàm vnum, aut paucos longè peius est. efficitur igitur, vt populi potentia reliquis duabus transgressionibus longè deterior sit.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna. Cap. XI.

In vnaquaque autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi sanè erga subditos in beneficij supereminentia. bene facit enim iis quibus imperat: siquidem bonus cum sit, ipsorum curam habet, vt bene agant, non secus atque ouium pastor. vnde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. talis autem paterna etiam est: tametsi magnitudine beneficiorum præstat. auctor enim eius est quod videtur esse maximū vt videlicet sint filij: eorumque educationis, & institutionis: id quod maiori bus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & rex à se rectorum naturā imperiū obtinet. Atque amicitia hæ in supereminentia sunt. atque iccirco honorantur parentes: ac ius inter hos nō idem est, sed pro dignitate. sic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia est, atque in optimipotentia constituta: quippè cum secundum virtutē & præstantiori amplius bonū sit, & vnicuique quod cōuenit. ita quoque etiā ius.

Cum tres species ciuilitatum seu rerum publicarū posuerit: in vnaquaque inquit eatenus amicitiam esse, quatenus & ius. nam si maius est ius regis erga subditos, quàm optimatum, & censorum erga eos qui ab ipsis reguntur: amicitia quoque maior ac pulchrior est. Regiæ autem amicitia paterna proportionem respondet: sed præstat tamen paterna beneficiis. nam pater auctor est & causa vt sint filij, id quod maximum est. idem quoque auis ac maioribus attribuitur, id est conceditur vt nos in vitam produerint, & reliqua, licet non absque medio, sed intercedentibus, ac medijs parentibus. vel idem hoc à parentibus nostris attribuitur maioribus, quod videlicet ipsos in lucem & vitam, vt essent, procrearint. Supereminet autem huiusmodi amicitia patrem & regum. neque idem ius est patri erga filios, maioribusque erga nepotes, & regi erga subditos, neque amicitia similis, sed diuersa ac pro dignitate. viri item erga vxorem amicitia Aristocratia est per similes. pro decoro enim est, & viro amplius bonum exhibetur, simili modo & ius inter ipsos est.

At verò fratrum amicitia *sodalitiae est similis: æquales siquidem sunt & coætanei. atque huiusmodi *similium morum, similitudine affectuum plerumque sunt. huic similis reipublicæ illius amicitia est, quæ ex censu constat: quippè cum in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per vicesque, & ex æquo principatus fiat, simili modo amicitia.

Cum dixerit fratrum amicitiam censorum administrationi esse similem: nunc sodalitiæ eā comparat: licet paulo melior hæc sodalium habeatur. sodalitia enim æqualium est & coætaneorum, eorumque qui similibus moribus præditi sunt, similesque affectus habet: [seu vt altera lectio habet, similitudine disciplinarum sunt. loco enim verbi ὁμοιοπαιθεῖς in quibusdam exemplaribus ὁμομαθεῖς reperitur, quod eos significat, qui iisdem disciplinis & imbuti sunt, & delectantur. talis autem etiam fratrum amicitia est. sunt enim coætanei quodam modo etiam ipsi, & nisi corruptum animus habeat, & moribus, & affectibus consentiunt. huic autem, id est sodalitiæ amicitia similis ea est, quæ in censorum administratione existit. in hac enim reipublica pares esse debent ciues inter se, ac probi: non exacta illi quidem, atque exquisita virtute, sed educati tamen liberaliter, & medio critere secundum leges instituti: vnde populari administratione longè melior est, in qua promiscuè omnes nulla etiam ingenua eruditione præditi dominari consueuerunt. at in illis quæ censu reguntur, per vices & ex æquo administratio fit. simili modo amicitia parium videlicet, & non eorū qui excellunt, esse consuevit.]

In transgressioribus autem sicut iuris, ita amicitia etiam parum admodū est: & minimū omnium in pessima. in tyrannide siquidem amicitia reperitur

*τιμωρα-
των.

*εταρική
*ὁμομαθεῖς
καὶ ὁμοιο-
παιθεῖς
† α. l. discipli-
ναρι.

peritur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & subdito commune est nihil, in iis neque amicitia est: quippè cum neque ius aliquod sit. sed tale quippiam, quod artifice erga instrumentum, animæ erga corpus, hero erga seruum. nam hæc vtilitate ab iis consequuntur, qui ipsis vti consueuerunt.

Sicut illi qui transgrediuntur antedictas rerum publicarum species, parum habent iuris inter se: ita quoque parum amicitia habeant, necesse est: ac minimum omnium pessima, quæ tyrannis est: tyrannus enim subditos non amat, sed eis vtitur quasi instrumentis ad prauitatem suam exercendam: & si amat, parum admodum amat, atque id vtilitatis suæ causa. nam vbi nihil est principi & subdito commune, sed princeps omnia in seipsum trahit ac rapit: neque amicitia, neque ius esse aliquod potest. neque enim artificis erga instrumentum esse aliquam amicitiam, iusue aliquod dicimus: neque animæ erga corpus, neque heri erga dominum. illi enim qui iis vtuntur, curant quidem ac iuuant ipsa hæc, sed non amant. artifex enim instrumenti sui curam habet, expolitque id diligenter, ac conseruat, ita corpus anima, & seruum herus: sed sui causa tamen id faciunt: quod videlicet ipsorum ministerio vti commode possint.

Sed erga inanimata neque amicitia vlla est: neque ius: neque erga equum, aut bouem, neque erga seruum, quatenus seruus est: nihil enim habent commune. nam sicut seruus animatum est instrumentum, ita instrumentum inanimatum seruus est. quocirca in eo quod est seruus, erga ipsum amicitia nō est: in eo quod homo est, quippè cum vnicuique homini ius quoddam esse videatur erga vnumquemque qui cum ipso legis, ac foederis esse particeps potest. & amicitia igitur erit, quatenus homo est. Atque in tyrannidibus quidem & amicitia, & iuris parū admodum est: in populi administrationibus plurimum. cum enim sint æquales, multa inter se habent cōmunia.

Quo modo amicitiam hero erga seruum nullam esse dixerit, nunc declarat. nam quatenus est seruus quispiam, eatenus nullam cum hero æqualitatem habere debet: sed hero conuenit, vt seruo omnia imperet, quæ ad suum commodum, suamque vtilitatem spectent. quatenus verò est homo, ille qui seruit, in eo cum hero habere amicitiam quandam potest. quin immo nonnulli longè præstantiores conditione serui seruos nati, non modo amicos, sed socios ac sodales sibi illos reddere. In tyrannidibus igitur vel parua vel nulla erga subditos amicitia est: in populipotentiis plurimum, omnium scilicet ciuilitatum, quæ modum transgrediuntur. nam cum sint æquales, multa habent cōmunia: vbi verò est communio, ibi & amicitia & ius locum habere perspicuum est.

De amicitia sodalitia & filiali.

Cap. XII.

In communionem igitur & societatem omnis amicitia cōsistit, sicut dictum est. consanguineam tamen & sodalitiā segregaret quispiam. nam ciuiles, & tribules, & nauticæ, & quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactione quadam videntur. inter has verò aliquis etiam hospitalitiam reponeret.

In communitate & societate amicitia omnis est: hoc est, omnes ex eo quod societatem inter se habent, sese mutuo amant. vt sunt ciues, contribules, & conuagantes, & cæteri huiusmodi. ab his autem amicitia eas quæ sunt inter cognatos & sodales segregaret, id est, separaret quispiam. non enim hi ob societatem sunt amici, sed ob honestatem, & naturæ coniunctionem. naturā enim cōparatum est, vt cognati ament cognatos. sodalitia quoque amicitia ob bonum ipsum, morumque conformitatem, ætatisque æqualitatem existit. sociales autem amicitias, atque in communionem consistentes eas vocat, quæ quasi ex pactione quadam fiunt. nam si huiusmodi sunt sociales, merito quæ sunt inter cognatos & sodales, in communionem & societatem esse minimè dicendæ sunt: quippè cum non ex pactione sed natura inducente & cognati, & sodales sese mutuo ament.

Consanguinea autem esse multiformis videtur, & tota ex paterna dependere. parentes enim amant liberos, quasi ex se quiddam sint: liberi autem parentes quasi ex illis quippiam sint. magisque sciunt parentes, qui ex se orti

se orti sint liberi, quàm nati ex illis se esse genitos. maiorem item id à quo aliquid est, cū genito habet necessitudinis connexionem: quàm quod factū est, cum eo qui fecit. proprium enim ei à quo oritur quippiam, est id quod ex ipso oritur: ut dens, ut capillus, & quodlibet ei qui id habet: illorum autem nulli id à quo oritur, vel minus. accedit etiam longinquitas temporis. hi siquidem liberos statim ubi nati sunt, amant: illi progressu temporis parentes, ubi intelligentiam, aut sensum adepti sunt. Atque hinc cur matres magis diligant, etiā patet. Parētes igitur filios ut seipsos amant: qui enim ex 10
 ipsis oriuntur, sunt quasi alteri ipsi, dum separati sunt. filij autem parentes, ut ab illis producti. At fratres se mutuò diligunt, ex eo quod ex iisdem nati sunt. eadem enim quā cum illis habent, natura ipsos inter se esse idem facit: unde inquirunt eundem sanguinē, eademq; radicem, atq; huiusmodi. sunt itaq; idem quodam modo etiā in distinctis. Multum etiā ad amicitia facit & coeducatio, & aetas: aetate enim æqualem æqualis delectat: & consuescentes sodales sunt. unde fraterna hæc amicitia sodalitia est persimilis.

Consanguinea & cognata amicitia multiformis ac varia est: ut patris erga filios: filiorum erga patrem: fratrum inter se: ceterorum denique, qui cognatione coniuncti sunt. sed reliquæ omnes ab ea quæ parentum est, originem habent, maioriq; est pater filio, quàm filius patri necessitudinis nexu coniunctus. fratres autem inter se sunt idem respectu parentum: nam cum sint idem cum parentibus, id eos inter se quoque esse idem facit: nam quæ eidem sunt æqualia, ea inter se etiam esse æqualia necesse est. sunt enim ex eodē sanguine, eademq; radice. sanguis etenim & radix sibi proportionem respōdent. nam quemadmodum rami qui ab eadem radice producti sunt, & inter se mutuò, & cum radice similitudinem habent, sed inter se tamen sunt ex eo similes, quod ab eadem radice omnes pullularunt: sic qui ab eodem parentū sanguine orti sunt, in eo sunt inter se similes, & coniuncti quod ab eodem sanguine extiterunt: quantumq; ad originem vnicam paternam attinet, ex qua dependent idem cum patre sunt, licet distincti ac diuisi corporibus fuerint.

* Patruales item & reliqui cognati ex his coniunctionē habent, eò quod videlicet ab iisdem sunt: suntque alij propinquiore, alij alieniore, quò vel propius vel longius auctor generis abest, estque amicitia filiis erga parētes, & hominibus erga deos tanquā erga bonum quoddam, atq; excellens. beneficia enim maxima contulere: quippe cū sint in causa ut & sint, & nutriti atq; educati fuerint, posteaquam in lucem venerunt. habetque huiusmodi amicitia iucunditatem atque utilitatem eò magis quàm aliena: quò etiam cōmuniore vita inter ipsos est. Sunt item in fraterna, ea quæ in sodalitia, & magis inter probos, & omnino similes: quo coniunctiores etiam ab ortu se mutuò diligunt, quòque * moribus sunt similiores qui ex iisdem nati sunt, simulque nutriti, atque instituti similiter. Temporis præterea cōprobatio plurima, ac firmissima est. Atque in cæteris cognatis ita amicitia ratio pro portione seruat.

Patruales seu consobrini, reliquique cognati ut nepotes, & pronepotes coniunctionem inter se necessitudinemq; habent, eò quod ex iisdem fratribus sunt procreati, ac dependent, è quibus magis propinqui illi sunt, qui ad generis auctorem magis accedunt.

Viro item & uxori amicitia esse naturā videtur: homo enim coniugale magis, quàm civile animal est: quantò prior magisque necessaria est familia quàm ciuitas, & filiorum quoque procreatio animalibus communior. Sed aliis quidem animalibus eatenus cōmunicatio est: at homines non solum

bolis procreandæ tantummodo, sed rerum etiam quæ ad vitam spectant, comparandarum causa cohabitant. officia enim continuò diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibiq; mutuò opitulantur, quæ propria sunt, in cōmune constituentes, atque ob id & utilitas & iucunditas esse in hac amicitia videtur. esse etiam posset ob virtutem si probi essent: est siquidem vtriusque virtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij videntur. unde citius qui liberis carent, dissolui cōsueuerunt: quippe cū filij commune bonum ambobus sit. quod autem commune est, connectit. At verò cū quæritur quo modo viro cum vxore sit conuiendum, omnino amico cum amico: nihil aliud quæri videtur, quàm quo pacto ius est. neque enim amico erga amicum, neque erga alienum, & sodalem, & condiscipulum idem ius esse constat.

Quantò, inquit, familia magis necessaria est quàm ciuitas & prior, tantò etiā sobolis procreatio animalibus, magisque homini communior est, magisque necessaria. nam sicut nisi esset familia, constare ciuitas non posset: ita si filij non gignerentur qui carissimi sunt, neque vita humana, neque amicitia consisteret. Qui autem quærit, quo modo vita viri cum vxore, & amici cum amico esse debeat: is nihil aliud quærit, quàm an simile ius inter se habeant. quod quia simile non est, neque similem vitam eorum inter se futuram esse censendum est.

De duplici iure & de compensanda amicitia. Cap. XIII.

Cum tres sint amicitia, quemadmodum in principio dictum est, & in vnaquaque alij in equalitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob utilitatem, vel æquales in adiumentis exhibendis, vel differentes: eos qui in equalitate cōsistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos verò qui sunt inæquales, reddere quod pro portione supereminentiæ requiritur.

Tres cū sint amicitia, ut dixit, ob bonū, ob iucundum, ob vtile: in vnaquaque sunt & æquales & supereminentes: æquales quidem, cū vtrique sunt boni: supereminentes cū alter bonus, alter diues est: ita tamen, ut diues cogit se se quanto diuitiis excellit, tantò etiā à bono viro virtute superari, vel supereminente, cū alter bonus est, alter prauus quidem, sed non eiusmodi tamen qui prorsus sit corruptus: sed qui corrigi, ac reduci ad meliorem frugem possit. Aequales item, cū duo faceti inter se sunt amici: supereminentes, cū alter vrbantitate, alter diuitiis excellit. Simili modo etiam æquales sunt, cū vtrique æquam utilitatem sibi mutuò exhibent, supereminentes, cū hic maiorem, ille minorem. Qui igitur sunt æquales tam ob bonum quàm iucundum, & vtile, debent in amando quoque adæquari. nam si boni æquales sint, æquali amore mutuò sese prosequuntur: pari modo in cæteris, qui sunt inæquales, eos pro portione reddere sibi mutuū oportet: ut probus vir diuiti eum honorem exhibeat, quem diuiti postulant: diues probum virum honoret, sicut virtute præditum decet.

Expostulationes autē & querelæ in ea amicitia fieri consueuerunt, quæ ex utilitate est, vel sola, vel maximè: atque id non iniuriā. qui enim ob virtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuò conferenda sunt prompti: quod virtutis & amicitia proprium est. eorum verò qui in hoc certant, expostulationes nullæ, neque pugnae esse possunt: quippe cū erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo: sed si gratus sit, benefacendo etiam ipse respondeat: quique benefacendo exuperat, cū consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicum possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodum quæ ex voluptate consistunt, contingere accusatio cōsuevit. simul enim vtriusque id fit, quod cupiunt, si conuictu mutuò oblectantur.

* dicitur i. i. consobrini, patruales.

* dicitur dicitur

* *ἔναρξια- τικα.*
 tur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cum liceat nō simul degere. At ea est * *ἐπιμαρτυρία* amicitia quæ ex utilitate cōtrahitur: nam cum ob commodum proprium mutua consuetudine vtantur, pluris semper indigent, minusque se habere existimant, quàm conueniat: accusantque quoddam quantum indigent, tantum etiam non cōsequuntur, cum digni sint: qui verò bene faciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimū: sic amicitia quæ ex utilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelæ igitur tunc præcipuè oriuntur, cum non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condictis consistit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendum sit. in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur. vnde inter nonnullos ex his iudicia minimè fiunt: sed acquiescendum putant, cum fide inter se contraxerint.

* *ἐπιμαρτυρία.*
 Sicut duplex est ius, alterum non scriptum, cum ex consuetudinis obseruatione, alterum scriptum, cum ex lege * fit iustificatio: ita amicitia quæ ex utilitate constituitur, partim moribus, partim lege constat. vnde cum in hac sola ferè quarimoniz contingant, quæri consueverunt amici, si dissolutiones non fiunt, sicut contraxerunt. si enim quis alicui quinquaginta numos tanquam amico det, ac de seruoce ne verbum quidem viliam faciat, * sed non scripto iure contrahit: deinde in solutione ferens insuper exigentis alio iure contraxit, alio dissolutionem esse faciendum credit. Legitima autem amicitia etiam ipsa duplex est: vulgaris altera ac forensis, cum quis suam aliud accipit, & aliud in manus dat, numerataque pecunia rem agit: altera ad tempus, quæ est liberalior, cum videlicet dat quisquam alicui, verbi causa decem numos sibi in annum sequentem restituendos cum seruoce: manifestumque est in hac quod debetur. vnde si ille qui accepit, vltius differat, ac non reddit, amici est non repetere.

* *ἐπιμαρτυρία.*
 Sed moralis non * in condictis versatur: sed tanquam amico donat, aut quodcumque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit. cum autem non sicut contraxit, etiam dissoluit: alterum accusabit. hoc verò contingit, propterea quod volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vilia tamen eligunt. honestum enim est beneficium conferre, non vt vicissim recipiamus. vtile autem beneficium affici est.

Moralis amicitia quæ ex utilitate constituitur, dicitur vt amicos sed exigat postea aut æquale, aut amplius, quasi non dederit: vtilitatis illius causa qui accepit, sed mutuarit & remunerat, vt ex ea re lucrum faceret. cum igitur sine seruoce contraxerit, & postea cum seruoce dissolutionem faciendam censet: accusabit. atque hoc, id est, accusare amicum, aliterque cōtractum, atque aliter dissolutionem facere, ex eo est, quod omnes videri probi & honesti voluntarij, utantur cum dant, nihil requirunt, vt boni esse videantur, deinde ex ea datione vtilitatem consequi cupiunt: ac propterea amicum accusant.

Si quis igitur potest, retribuere debet dignas gratias iis quæ accepit, atque id sponte: iniustus enim amicus faciendus non est. ei igitur vapore qui abentiauerit in principio, ab eoque accepit beneficium, à quo non oportet retribui: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex condictis beneficium affectus sit, ita dissoluitur. pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum, & eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censisset qui acciperet, quare si potest, reddendum est.

est. in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quisquam, vt his acquiescat, vel minimè.

Si igitur potest ille qui accepit, debet reddere dignum beneficium iis quæ accepit, atque id sponte: si ille videlicet vult qui dedit. nam alioqui iniustus non est amicus faciendus ille à quo accepimus. sed quasi errauerimus in principio accipiendo, dum ab eo fuimus affecti beneficio, à quo non oportebat, eo quod videlicet non tanquam amicus nobis dabit: quia cum malo contraximus, perinde ac si ex conuentione actum inter nos esset, reddere ita debemus. nam qui habet, si ille qui dedit, requisisset, pepigisset se esse redditurum: & ille qui dedit, dandum esse minimè censuit, si ille qui accepit, non fuisset soluendo. quocirca à principio considerandum est, à quo viro, à bono ne an malo beneficium accipiamus: quaque cōditione & pacto, vt si acquiescere his postea velimus, accipiendum: sin minus, non accipiendum nobis esse censeamus.

Dubitationem autem hæc res habet, vtum utilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiedum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab aliis poterant: illi verò contrà, quæ maxima erant apud se, & ab aliis non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt. nunquid igitur quia ob utilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus utilitas mensura est? hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit * *ἐπιμαρτυρία* opitulatio quantum adiutus est. vnde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus, vel etiam amplius. id quod honestius est.

Dubitatio oritur vtum sequi debeamus utilitatem eius qui beneficio est affectus, an beneficium eius qui dedit, atque ita retributionem facere. quam soluit, mensuram esse debere inquit eius qui accepit utilitatem. si enim quis decem numos alicui dederit, & his ille centum fuerit lucratus, ei qui beneficium contulit, dimidium totius lucri est restituendum: quippe cum ita dederit, quasi æquam etiam ipse lucri portionem recepturus. nam si ille qui affectus est beneficio, centum numerorum emolumentum est consequutus: tantum ille qui dedit, contulisse censendus est. quocirca dimidium lucri, vel amplius etiam est retribuendum.

In amicitias autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt. sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippe cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione consistat.

In amicitias proborum hominum criminationes & querelæ non contingunt. cum enim eius qui bonum fecit, electio mensura sit, & ipse nihil velit, neque exigat: neque conqueretur vnquam, aut accusabit.

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de abdicatione. Cap. XIII.

IN illis verò quæ ex supereminentia fiunt, dissensiones quoque accidere consueverunt: vterque enim plus sibi esse habendum censet. quod quando fit, amicitia dissoluitur. nam qui præstantior est, conuenire sibi existimat, vt plus habeat: bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est vtilior: inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministracionem futuram nō amicitiam, nisi pro dignitate operum fiant ea, quæ in amicitia aguntur. putant siquidem sicut in pecuniarum cōmunicacione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque esse faciendū. At indigus & inferior ecōtrariò: boni enim amici esse opem ferre indigentibus. quid enim inquit, prodest, si probo viro aut potenti quisquam sit amicus, si nullam utilitatem ex eo sit consequuturus? videtur autem

Aspasii in Moraliū Arist.

autem vterque rectè censere. oportetque vtrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentia subsidium lucrum est.

Quoniam tres amicitia species sunt, atque supereminetias habere possunt: dissensio etiam in excellentiis contingit. vult enim præstantior, id est, bonus, vult item diues: is enim vtilior est: plus altero habere. inquit enim diues cum qui inutilis est in diuitiis, non debere æqualem diuitiarum portionem habere: nam si ita fiat, ministerium futurum id suum, non amicitiam: si ipse ministret & exhibeat pecunias, ille verò ex æquo earum nihilo minus particeps sit. simili modo etiam contra alter vult. Quocirca, inquit, ei qui excellit vel diuitiis, vel virtute honor est tribuendus: indigenti autem exhibendæ pecuniæ sunt: vt hoc modo & excellentiæ ratio habeatur, & nihilo minus seruetur æqualitas.

Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reipublice affert: quippe cum id quod publicum est, ei detur, * qui de republica bene meretur. publicum autem quoddam est honor. non enim fieri potest, vt & lucretur quispiam ex republica, & honoretur: cum in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecuniis est inferior, honorem: * ei qui munera non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, sicut dictum est, & adæquat, & conseruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus versandum est. ab eoque qui aut in pecuniis, aut in virtute est adiutus, retribuendus honor est: atque id, quatenus facultas ipsius fert. quod enim fieri potest, non quod pro dignitate fit, amicitia exigit.

Videntur etiam in rebus publicis illi honores consequi, qui vel excellunt diuitiis, vel in reipublicam beneficii sunt. vnde esse mirum non debet, si qui pecunias accipit, non honoratur. nemo siquidem est, qui minus habere in omnibus velit: vt & pecunias det, & honores non accipiat: quippe cum ei qui pecunias exhibet, honores tribuendi sint: & si quis pecunias accipit, ad virtutemque instruitur, rependere honorem debeat, atque id pro viribus, ac quatenus potest. cum id quod pro dignitate fit, non requirat amicitia, sed quod potest.

Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus est: sicut in honoribus qui diis, aut parentibus exhibentur: nemo enim referre his dignam gratiam posset: sed qui pro viribus colit, is esse probus videtur. atque iccirco non licere filio patrem abdicare, patri autem filium licere videretur. reddere enim oportet eum qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficiis fecit. quare semper debet. quibus autem debetur, iis dimittendi est facultas: igitur patri quoque erit. Adde quod nemo fortasse vnquam secessurus videretur, nisi prauitate exuperet. nam præter naturalem amicitiam subsidium non detrectare humanum est. ei verò fugiendum est, aut non studendum opem ferre, si sit prauus. beneficio enim affici volunt plerique, facere autem vt inutile fugere consueuerunt. Ac de his quidem hæcenus dictum sit.

In omnibus quod pro dignitate est, minimè seruetur: vt erga deos & parentes. non enim pro dignitate venerari eos quispiam potest. iccirco non licere, inquit, filio patrem repudiare: quippe cum oporteat eum qui debet, reddere: nihilque eiusmodi facere possit filius quod beneficiis paternis dignum sit. vnde filij dimittendi patri potestas est, cui ille debet. nemo verò à filio secederet, eumque abdicaret, nisi prauum admodum esse ipsum videret.

FINIS OCTAVI LIBRI.

* τοῦ κοινῶν
ἀπολαύσειν.

* ἀδωροδότης
καί.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER NONVS

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE, quam nonnulli Michaëli Ephesio ascribunt,

10

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

20

Micitiam non modò esse partem totius atque vniuersalis iustitiæ quæ est quasi legalitas quædam, verum etiam particularis, quæ æqui est distributiva: obscurum non omnino est. hæc enim iustitia, vt in quinto huius operis libro demonstratè est, æqualitatis est distributiva. & amicitia quoque æqualitatem amicis exhibet: quippe cum esse æqualitatem necesse sit, si seruari amicitia debeat. nam si quantum pauper diuitem & amat & honorat, pro portione tantum etiam vicissim recipiat ex rebus, quibus affluit diues: amicitia seruetur: sin minus, dissoluitur. in reliquis etiam simili modo: vt hinc particularis iustitiæ partem esse amicitiam constat. Nam eam non vt genus dici de particularibus amicitiiis, sed esse ex numero eorum quæ ab vno sunt, ad vnumque dicuntur: in secundo magnorum moralium libro ab Aristotele ipso definitum est. Quod si alicubi species hæc amicitias appellet, id quo modo accipiendum sit, in præcedenti libro declarauit. cum enim tria amabilia sint, ob quæ videlicet homines amant, bonum, iucundum, vtile: tres quoque esse amicitias necesse est. qui enim quempiam amat, eum vel tanquam bonum amat, vt sapientem, aut temperantem, aut fortem, aut iustum, aut omnibus his simul virtutibus præditum: vel tanquam iucundum, cuiusmodi est * vrbanus homo ac facetus, aut amica: vel tanquam vtilem, vtilis autem dicitur ille ex quo bonum aliquid quod euenit. ob vtilitatem autem vulgares maximè amici sunt. Ac bonum quidem & iucundum amabilia sunt, vt fines: vtile, vt ad finem conducens. In superiori igitur libro cum de partibus his, seu speciebus amicitia, atque absolute de amicitia ipsa tractaret: quænam ipsa sit, inter quos consistat, & circa quid versetur, optimè explicauit. Quænam sit, cum virtutem eam esse dixit, aut cum virtute. nam amicitia etiam circa actiones & affectus, sicut virtus, versatur. amicæ enim actiones nonnullæ sunt: & amor ipse affectus est. Inter quos, cum inter similes & dissimiles posse consistere asseruit. inter bonos enim est ac probos viros, qui quatenus boni ac similes sunt, eatenus sese amant. at ceteræ duæ ob vtilitatem & voluptatem inter dissimiles. Circa quid verò, cum circa bonum, iucundum, & vtile versari eam ostendit. Hæc in superiori libro cum dixerit, aliaque multa quæ ad amicitia disputationem pertinent: in hoc nono libro reliqua quæ de amicitia restant dicenda, persequitur.

30

40

Quæ conseruent amicitiam.

Cap. I.

In omnibus amicitiiis, quæ dissimiles specie sunt, id quod pro portione respondet, sicut dictum est, amicitiam conseruat. Quemadmodum & in ciuili, sutori pro calceis pro dignitate comutatio fit: textori itè, & reliquis.

Nonnulla quæ in priori libro dicta ac demonstrata sunt, in memoriam hæc reducit. cuiusmodi est, id seruare dissimilium amicitias, quod pro portione exhibetur. nam similes ac conformes amicitia, vt diximus, illæ sunt, quæ inter bonos conciliantur: reliquæ dissimiles. similes enim & pares numero, & viribus boni sunt. quot enim & qualia in vno bona sunt, totidè ac talia in altero quoque conspiciuntur: atque iccirco inter se quoque æquales sint, necesse est. vt magnus Basilius Gregorio theologo: & ille vicissim Basilio: ita vt neuter ipsorum neutro amplius, sed æquale vtrique sibi habendum censerent. inter quos sanè æqualitas in omnibus, amicitia est. At patris erga filium & filij erga patrem amicitia similis, atque æqualis absolute non est: quippe cum neque pater filio, neque filius patri æqualis sit. iccirco, quod pro portione fit, amicitiam horum conseruat. oportet enim vt quato præstat pater filio, tanto etiam filij erga patrem amicitia superior ea sit, quæ est patris erga filium. quare inter hos amicitiam illud seruat quod geometrica conuenientia æquale est: quod in æqualitate quantitatis minimè consistit, sicut satis, superque in quinto libro demonstratum est, sed in rationum similitudine. Amicitias autè non inter similes tantum, sed inter dissimiles quoque

50

Quam magna fuerit iter eos amicitia, ex eorum epistolis cognoscere licet, & ex Gregorij monodis.

quoque existere in superiore libro est declaratum. prauus enim virtute praeditum virum qui est dissimilis, ob virtutis indigentiam amat: dum enim se virtutem ab eo consequutur sperat, amicus ei fit. pauper simili modo diuiti: ob inopiam enim eorum quibus affluit diues, amicus efficitur. & omnino quatenus quisque altero indiget, eatenus amant, amicitiamque inter se mutuo ineunt. In omnibus igitur dissimilibus amicitiiis, quod pro portione fit, est, quod conseruat: non secus atque in ciuili societate. sicut enim illa quoque conseruatur, cum proportione respondet inter ciues permutatio: ita amicitia. si enim vrbanius pro ratione voluptatis quam exhibuit, quippiam ex iis quibus indiget, ab altero acceperit: durat amicitia: sin minus, dissoluitur. simili modo & amicæ erga amatores, & cæterorum huiusmodi amicitia diuersarum rerum recompensatione seruantur.

Atque hinc communis mensura numus comparatus est ad quem omnia referuntur, quoque mensurantur omnia.

Quo modo mensura omnium communis numus sit, licet in quinto libro copiosius declaratum fuerit: nunc etiam tamen nonnulla huc videntur esse referenda. Sit domus opus ædificatoris, & lætica opus fabri: sitque opus ædificatoris decem numis, opus fabri vno dignum: quandoquidem omnia numo aestimari possunt. hinc apertum fiet, si ita faciamus, quot læticae domui vni æquales sint. cum enim quinque numis domus constet, lætica quæ vno tantum numo aestimatur, quinta erit pars domus: quinque igitur læticae domui vni erunt æquales. si item decem numos inter domum & læticam statuamus, idem efficitur: nam domus quæ quinque numis constat, dimidia pars decem numorum est, lætica verò est decima pars, quippe quæ vno tantum numo aestimatur. si igitur lætica vna vno numo est digna: quinque, erunt dignæ quinque numis, quæ dimidia decem numorum pars est: at domus quoque dimidia pars decem numorum est: quæ autem alicuius sunt dimidia, inter se esse æqualia necesse est: quinque igitur læticae domui vni quoque sunt æquales. Quare vel quinque læticis, vel quinque numis acceptis ædificator domum vnam dabit. In omnibus verò huiusmodi cum ignoramus quantum excedat, vel deficiat opus alterius, vel vtrum neque excedat neque deficiat, sed æquale sit: numi vsus adhiberi consuevit, quæ harum rerum mensura est: sicut magnitudinis cubitus, aut pes dimensionem manifestam facit. Idem quodammodo & æceruo modius, & grauibus rebus libra, & numero vnitas præbet. Amicitia igitur etiã horum artificum perseverat, cæterorumque omnium qui propria opera inter se permutant, cum pro rata portione æqua fit recompensatio: alioqui dissoluitur.

In amatoria autem amator interdum criminatur, quod cum supra modum amet, non redametur: cum nihil ipse, si ita incederit, amabile in se habeat: sæpè item amatus, quod cum ille prius promiserit omnia, nihil postea præstet. Huiusmodi autem querimonie contingunt, cum alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob vtilitatem: & hæc ambobus non adsunt. nam cum horum causa amicitia constet, cum ea non fiunt ob quæ amabat, amicitia dissolutio efficitur. non enim se mutuo amabant, sed ea quæ vtriusque aderant, quæ stabilia non sunt. quocirca huiusmodi etiam sunt amicitia.

Qui ob vtilitatem amant, vt sunt faber, & textor, & sutor, & ædificator: cum pro rata portione, vt dictum est, beneficia inter se mutuo recompensent, scilicetque mutuo iuuent: non immerito se redemandos esse ab amicis suis censent. qui enim æqualia & similia iis quæ accepit, reddit: dignus est, qui ametur, sicut etiã amat. si autem alter ob aliud quid amat, & alter ob aliud, ita vt quod ex conuenientia est æquale, existere non possit: velle ex æquo redamari ridiculum est: vt in amatore & amica contingit. non enim vtriusque idem amabile est, sicut antè dictis vtilitas: sed amatori forma & pulchritudo, amicæ pecuniæ placent. in quibus sanè rebus æqualitatem ex conuenientia reperire difficillimum est. Atque hæc est horum verborum sententia. sed ad verba ipsa veniamus. Interdum, inquit, amator criminatur & conqueritur, quod ex æquo sicut ipse amat, non redametur: cum nihil fortasse in se habeat quod amore dignum sit, id est, cum esse neque vtilis, neque alioqui iucundus queat. nam si pecuniæ defecerunt, ob quas amabatur, amato seu amicæ vtilis minimè est: si consenuit, non est iucundus. immo quandoque fit, vt licet pecuniæ adhuc suppetant, amatis suis iniucundi huiusmodi homines ob senectutem reddantur. interdum igitur amator, interdum impurissimus ille qui amatur, conqueri consuevit: quod cum amator ante flagitiosissimum concubitum omnia quæcunque vellet, se facturum esse polliceretur, nihil postea præstet: atque ob hæc amicitia dissoluitur, cum videlicet & amatori pecuniæ defunt, vel etiam iuuentus defloruit: & amatus

* ἐρασός.

amatus pristinam pulchritudinem amittit. quæ res cum stabiles non sint, & facile deficiant: amicitia quoque deficere, atque interire necesse est. Proborum verò amicitia cum ob virtutem sit, immutabilis est: propterea quod virtus ob quam inter se sunt amici, stabilissima res, ac firmissima est. hi sanè quoad vixerint, semper sibi mutuo iucundi sunt, voluptatemque exhibent: cum ex vnaquaque virtute animi pulchritudo, quam diligunt, efflorescat ac vigeat. neque iucundi tantum, verum etiam vtiliter inter se sunt. virtus siquidem sicut res honestissima, ita suauissima est, atque vtilissima.

At morum amicitia per se cum sit, permanet, sicut dictum est.

Cum dixerit amicitias quæ ob iucunditatem & vtilitatem fiunt, non esse stabiles, subiungit [A T morum amicitia & c.] mores appellans virtutes. Quæ ob mores igitur amicitia conflat, cum per se & proprie sit: perseverat, id est, cum propter ipsos sese mutuo amant probi viri, non propter ea quæ ipsis adsunt: amicitia perdurat.

Dissentiunt autem etiam cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cum id non consequitur quispiam, quod cupit. quemadmodum citharædo ille qui quantum melius caneret, tantum plura pollicitus fuerat: cum repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatem pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterque id volebat, satis habuisset: sin alter oblectationem, alter lucrum: & ille habet, hic minimè: non rectè id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, iis & studet atque illius causa hæc dabit.

Alexandrum nonnulli fuisse dicunt eum qui citharædo promissit, se tantum plura daturum, quantum melius cecinisset, alij non Alexandrum, sed alium quempiam, ad regis illius magnificentiam spectantes, promptitudinemque ad beneficia liberaliter tribuenda. nos autem quisnam is fuerit, cognoscere, ne admodum laboremus: sed quæ dicat, aduertamus. Inquit enim, cum citharædos quidam studiosius cecinisset, & deinde quæ sibi fuerant promissa, requireret: illum qui promiserat, respondisse: habes omnia quæ tibi pollicitus sum: cumque citharædos interrogaret, quo modo habere posset, cum nihil accepisset: rursus illum dixisse, sicut tu me verbis & cantiunculis oblectasti, ita ego tibi vicissim verbis & pollicitationibus voluptatem exhibui. accepisti igitur talia qualia dedisti: cumque aures demulseris, aurium etiam tu voluptate fuisse affectus. Dissentiunt ergo cum non idem sit, quod appetunt: vt in citharædo contigit. nam si voluptate ea aurium citharædos indiguisset, sicut ille qui audiebat, nullum inter ipsos crimen, nulla querimonia incidisset. sin autem citharædos lucrum, ille oblectationem & voluptatem quærebat: & ille quidem habet oblectationem: qui cithara cecinit, lucrum non habet: merito ille accusatur, qui promiserat. Quibus enim indigemus, iis studere consueuimus, atque ad hæc spectantes ea quæ habemus, damus. si enim pallio quis indigeat, in id ipsum pallium quod non habet, respiciens, quod habet, id est, numos, vel aliud quippiam dat. cum verò inquit [H A E C dabit], vel sicut in alia lectione reperitur, [E A D E M dat] nihil aliud significat, quam dat ea quæ habet.

† aliàs legitur eadem dat.

Sed dignitatem rei statuere vtrius est: eiusne qui prius contulit, an eius qui prius accepit: ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consueuisse. cum enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubeat aestimare, quanti videretur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem satis est nonnullis illud: Ast homini merces.

† aliàs legitur placet.

Non simili modo permutationes omnes fiunt: sed vulgares homines & forenses ex condito è manu in manum accipientes dant. liberaliores verò ad tempus, atque ex pacto quidem etiam ipsi, non tamen certo, & condito, quod verbi causa decem, aut viginti, aut talem aliquem numerum soluere debeant: nam si definitum sic esset, nihil à vulgari & illiberali illa distaret, quæ certo quodam ac definito numero precij fieri consuevit. Cum igitur huiusmodi sit hæc secunda permutatio, querit vtriusnam sit dignitas, atque estimationem rei statuere, illiusne qui dedit, an qui accepit: exempli gratia, si quis pecuniã alicui dedisset, aut quippiam aliud, ex quo ille qui esset mutuatus, lucrum atque vtilitatem fuisset consequutus: vter ex his debet retributionem statuere ac definire, si amicitia mansura sit: nunquid debet, inquit, ille qui dedit, dicere: conuenit tibi o debitor, propterea quod tantum meis pecuniis lucratus es, vt tantum mihi reddas. an eum qui accepit spectare oportet

C. J. ad vtili-

ad utilitatem quam est consequutus, atque ita quid sibi reddendum sit, constituere? Hanc autem quaestionem adducit ad ea respiciens, quae saepe numero inter se dicere huiusmodi homines consueverunt. saepe enim incidit, ut & illi qui debent, quamvis ex mutuatione bene admodum egerint, lucrati que sint, iis tamen qui mutuarunt, dicant se nihil magni ab ipsis accepisse, sed pauca quaedam & parua, atque ita vilia ut si voluissent à quolibet alio potuissent accipere: quodque insuper ex ea re sunt lucrati nihili admodum esse, ac propè nihil. & illi qui dederunt, e contrario se maxima mutuauisse asserant, & licet non maxima absolute, ipsis tamen & maxima & necessaria: quaeque ab alio nunquam accepissent: ipsosque insuper innumerabilia alia illis sibi comparasse. Posteaquam quaestionem hanc proposuit, subiungit quasi quandam solutionem cum inquit [I L I E enim qui confert, ei videtur permittere]: deficit enim sententia: estque subintelligendum, [A N eius qui prius accepit], ut integer sensus talis euadat: [A N eius qui prius accepit, statuere est: ille enim qui confert, ei videtur permittere]. debitorem autem appellat, eum qui prius accepit: quippe cum prior ipse sit qui accepit, posterior vetò qui mutuo dat, cum gratiae referuntur. Qui accepit igitur, statuere debet. id quod fertur Protagoras sophista facere consueuisse. cum enim vnusquisque qui ad eius disciplinam accedebat, diceret: o Protagora, quanti me docturus es artem hanc tuam? respondet, ventita prius, & discere: posteaquam verò didiceris, quanti ea quae scies, aestimaris: tantum à te accipiam. atque ita tot numos accipiebat, quot discipulus statuerat. discipulus autem erat ille qui prius accipiebat. nam prius dabat Protagoras disciplinam: deinde mercedem accipiebat. Sicut igitur Protagoras discipulo permittebat precium statuere iis quae didicerat: ita in iis quae commo-
dantur, in utilitatemque eius qui accipit, dantur, videtur ille qui confert beneficium, ei qui accepit permittere, ut emolumentum quod ex ea re est consequutus, aestimet, ac pro eius ratione benemerito de se gratiam rependat. In talibus autem, id est, qui vel nolunt accipere antequam docuerint, vel prius beneficia contulerunt, vel fortassè & prius contulerunt, & prius acceperunt: satis nonnullis est Hesiodi illud: vel ut in alio exemplari legitur, placet Hesiodi illud: ut loco ἀρεῖ, quod significat, satis est, ἀρεῖ καὶ, id est, placet legamus. versus Hesiodi ita habet.

Condicta aut homini merces quae congruat, esto: hoc est, debet homo congruam atque accommodatam operi, quod fecit, mercedem accipere. Possumus etiam id quod inquit [I N talibus] ita interpretari, ut de operibus & beneficiis ipsis intelligamus: in quibus nonnullis placet Hesiodi illud, qui videlicet beneficio correspondentes gratias requirunt. Non dixit autem omnibus, sed nonnullis placet, ob vulgi insatiabilem cupiditatem, qui non aequalem gratiam, sed multo plura semper quaerunt accipere, quam dederint.

At qui cum pecuniā praeceperint, nihil postea faciunt ex iis quae dixerunt: ob nimios promissionū excessus merito in accusationes incidunt. non enim praestant ea, quae pepigerunt. Atque hoc fortassè sophistae coguntur facere propterea quod nemo eis daret argentum ob ea quae sciunt. hi igitur cum non faciant ea ob quae mercedem acceperunt, merito accusantur.

Qui sine certo pacto prius acceperunt pecunias, & deinde non reddunt gratiam pro ratione utilitatis quam ex beneficio sibi compararunt: non admodum accusantur. sed illi, qui vbi promissere, modumque beneficii statuerunt quod reddituri sunt, nihil postea efficiunt: ob nimias quae modum excedunt, promissiones in maximo crimine esse consueverunt, maximisque accusationibus obnoxij sunt. Id quod sophistae faciunt: cum enim multa & magna, & diuina, quaeque maxima digna admiratione sint, docturos se esse profiteantur, si certam quandam pecuniam acceperint: nihil postea ea accepta praestant: & cum nihil sciant, nihil docent: quippe cum imperitissimū, & gloriosissimum, pecuniaeque auidissimum genus hoc hominum sit, promittunt autem ea, propterea quod si ea quae scirent, ingenuè se esse docturos profiterentur, neminem inuenirent, qui vel obolum quidem ipsis exhiberet. Tredecim enim modis vniuersa eorum * peritia continetur, & quiuoco, ambiguo, compositione, diuisione, accentu, figura loquutionis, ac caeteris septem: qui omnes in sophisticis reprehensionibus, & ab Aristotele connumerati, & à nobis diligentius explicati in commentariis, quos in eisdem conscripsimus. Hi igitur cum magna supra vires suas promiserint, nihilque praestent: merito accusandi sunt.

Vbi verò nulla subministrationis pactio fit: illos qui per se prius dant, absque crimine vlllo esse dictū iam est. eiusmodi enim amicitia est, quae ex virtute conflatur. retributioque est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est.

Subministrationem vocat beneficium quod prius quis in alterum confert: cuius cum nulla pactio

pactio praecessit, illi qui per se, id est, propter mores suos inter se, & virtutes & honestatem prius dant, & conferunt, criminationibus vacant: nunquamque accidit, ut alter alterum accuset, neque qui dedit, neque qui accepit: non enim in lucrū, aut tale quippiam spectantes sibi mutuo beneficia contulerunt, sed honestatis tantū, ac virtutis causa: quippe cum amicitia quae ex virtute existit, ad nullam aliam rem quam ad honestatem propendeat, ad eamque solum respiciens & agat, & afficiatur. In qua sanè amicitia conuenit, ut retributionem statuat ac praefiniat non qui accepit, beneficiumque est affectus, sed qui dedit, & affectit. debet enim is qui accepit, illud retribuere ad quod spectans ille qui fecit, beneficium contulit. sed eo spectans ut ametur verè & syncerè, beneficium contulit probus vir. verè igitur & syncerè amare eum debet ille qui beneficio est affectus: & si qua re indigeat, quae ipsi adsit, ei promptissimè ac citissimè antequam quippiam petat, succurrere.

Ita etiam conuenit iis qui philosophiae causa inter se habent societatem. non enim pecuniis dignitas aestimatur: neque honor aequiparabilis exhiberi posset: sed fortassè satis est, sicut etiam erga deos, & parentes, id quod fieri potest.

Non solum in proborum hominum amicitia electio & propositum eius qui beneficium contulit, reddendae gratiae mensuram praescribit: verum etiam inter eos qui philosophiae causa & disciplinae inter se versantur, doctor & praceptor remunerationis mensura esse debet: quippe cum docentis auxilium & beneficium mensurari atque aestimari nullis pecuniis queat: neque honor vnquam reperiatur * aequiparabilis, id est, qui aequari ac compensari cum praclarissimis philosophiae documentis possit: sed oportet etiā hic sicut erga deos & parentes, erga doctores & sapientiae magistros eum honorem praestemus, qui in nostram facultatem cadit: illisque qua in re indigerint, quam citissimè & promptissimè pro viribus opem feramus.

Quod si datio eiusmodi non fuerit, sed ob aliquod maximè quidem fortassè ea facienda est retributio, quae vtriusque pro dignitate esse videatur: sin id non contingit, non modò necessariū videbitur, ut is qui prius habet, ipse statuat, verum etiam iustum: quantam enim is utilitatem consequutus fuerit, aut pro quanto voluptatem elegerit, si tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in venalibus rebus ita fieri apparet.

Cum datio fit propter se, electio & propositum eius qui dedit, sicut diximus, remunerationis mensura est: cum verò non est eiusmodi, sed ob aliquid aliud, id est, ob pecuniae receptionem fit: haec enim pactio est: ea debet esse beneficii retributio, quae & ei qui dedit, & ei qui accepit, pro dignitate facta esse videatur. ut neuter possit conqueri, quod vel minus receperit, quam par erat: vel plus reddiderit, quam debebat. sed si hoc non contingit, ut iudicare vterque possit quid pro dignitate sit. Nam nonnulli sunt & ex iis qui contulerunt beneficia, & ex iis qui acceperunt, qui quadam rerum peritia instructi rectè sciunt id coniicere: secumque rem perpendunt, ac dicunt: ego qui dedi, si hoc accepero, nullam iacturam faciam: pro dignitate ergo est, quod mihi restituitur. simili modo etiam alter, si hoc reddam, faciam ut nullo damno ex datione hac affectus sit, ille qui mihi mutuauit: reddam igitur quod decet, quodque pro portione conuenit. Alij verò cum imperiti sint, iudicioque hoc careant: quo quid dignum sit, ignorant: atque iccirco de se mutuo conquerunt: alter, quod minus acceperit quam oportebat: alter, quod plus quam debebat, reddiderit. quod cum accidit, is qui prius habet, statuere aestimationem debet. Prius habentem autem hic possumus intelligere eum qui dat, propterea quod prius quam dederit, habet id quod dedit. qui sanè praescriberet mensuram ac dignitatem, si ita diceret, do tibi haec verbi gratia numismata & pecunias tanto cum scenore. simili modo & qui docet: pro iis quae cogniturus à me es, tantam pecuniam mihi tradas volo. necnon citharædus: pro voluptate quam ex cantu meo percepturus es, tantum mihi reddes. eodem modo & amica: voluptas qua ex consuetudine mea afficeris, tanti tibi constabit. Sed fortassè melius est ut prius habentem eum esse intelligamus, qui indiget, atque accipit: quippe qui accepta pecunia prius ex illa utilitatem consequitur, & deinde gratias refert. ut sensus talis sit: eum qui accepit, praefinire debere quid sit restituendum: & dicere, tot tibi ac tanta sum redditurus, propterea quod quae ex tuo hoc beneficio lucraturus sum, tot ac tanta erunt. sic amator, sic discipulus, sic qui citharæ cantu oblectari vult, qui traditurus sit vel pro disciplina, vel pro voluptate & oblectatione praescribit singuli. Si igitur quantam is, id est, qui praecipit, utilitatem consequutus fuerit, tantum pro rata portione receperit ille qui dedit: dignam

C. ij. ac meritam

ac meritam retributionem habebit. si verbi causa viginti & quatuor numos lucratus, octo ei qui mutuauit, tradiderit: dignam remunerationem fecit: quippe cum & pro labore quem subiit, & pro sumptu quem fecit, quod pro dignitate est, mereatur accipere. nam si ex viginti quatuor numorum lucro duodecim ei qui dedit, restitueret: damno prorsus afficeretur, qui fuisset lucratus. hoc & in amica, & in discipulo, & in citharædo fit, si pro quanto voluptatem elegerint, vel ex consuetudine, vel ex disciplina, vel ex cantu, tantum illi receperint: digna erit retributio. ita enim in vernalibus rebus fieri consuevit: qui enim emit, non qui vendit, rei vernalis precium statuit, ac definit: quippe cum venditor amplius semper requirat, quam rei dignitas postulet: emptor vero tantum det, quantum utilitatis ex ea re percipi posse existimari.

Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntariis commerciis iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere quemadmodum societate inuit: iustus enim esse putat, ut cui permillum est, is statuatur, quam qui permisit.

Patet ex his prius habentem intelligi de eo non qui dedit, sed qui indiget, & accepit. nam cum dixerit in amicitia quæ non sunt propter se, & propter mores, & virtutem, sed ob utilitatem consistunt, prius habentem, id est, qui indiget, & accepit, modum retributionis statuere debere: id recte se habere ex legibus apud quosdam institutis confirmat: quæ iubent, ne quisquam qui prærogauit præhabenti, id est, qui mutuauit, ei qui est mutuatus, vim aliquam inferat, ac diem dicat, in iudiciumque eum inducat: sed acquiescat ac contentus sit, quicquid ille retribuerit. nam cum credens ei dederit, auctoritatem ei statuendæ ac præfiniendæ remunerationis videtur tribuisse, atque ita dedisse. quem igitur credidit dignam retributionem fuisse facturum cum dedit, ei si dignam gratiam retulisse dixerit, similiter credat: & cum eo absque iudice dissoluatur, litemque omnem componat: immo etiam si nihil prorsus dederit neque sortem, neque scenus, & dicat se omnia reddidisse, neque ita debet ille qui mutuauit iudicio cum eo velle disceptare: sed acquiescere ac credere perinde ac si reddiderit. cui enim credidit cum daret, bonum eum esse virum existimans, ac nonquam negaturum: eidem postea etiam non secus ac si talis sit, credere debet. Atque hæc horum verborum sententia est. [DE voluntariis autem commerciis] inquit, propterea quòd nonnulla etiam sunt quæ inuiti contrahimus, ut de furtis & adulteriis, &c. quæ cuiusmodi sint, in quinto huius operis libro satis declaratum fuit. Cum item ait. [I V S T I V S enim esse putat] id ad legem, vel legislatorem referendum est: ut hoc modo intelligamus: iustus enim esse existimat lex vel legislator, ut ille cui permillum fuit, id est, qui prius habet, & accepit, statuatur quid reddendum sit, & non iudex, hoc enim * quotidie fieri videmus: nam multos ex iis qui dant, ita dicere audimus ad eos quibus dant: ego quidem hæc tibi nunc mutuo & commodo, sed tu recte te geras, & quod pro dignitate erit, rependas: cæterum quid dignum futurum sit, tibi ipsi id statuendum ac definiendum permitto.

Nam plerunque non æqui æstimant qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dant, digna multo precio videntur. sed retributio tamen tanta sit, quantam statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti apparet alicui cum habet: sed quanti æstimabat, antequam haberet.

Nam plerunque fieri consuevit, ut ea quæ habent homines, etiam si magna non sint, multo precio digna esse affirmant, ad eos spectantes qui non habent, voluntque accipere, magnasque propterea retributiones requirant. cuiusmodi sunt scelestissimi sceneratores, qui ex paucis numis in breue tempus exhibitis ingentia scenera & petere, & accipere non verentur. Sed quauis magni æstimant sua singuli quæ habent, tanta tamen retributio faciendæ est, quantam statuerint illi qui acceperunt: ipsi enim lucrum & utilitatem quam ex mutuatione illa consequuti sunt, optime cognoscunt. Quia autem illi qui accipiunt, dum indigent, magna sæpe esse existimant, quæ mutantur: vbi vero acceperunt, mercati que sunt, ac prospera fortuna vbi multa acquisuerunt, parua ac vilia putant ea quæ fuerunt mutuati: atque, iccirco paruas ac viles etiam retributiones sibi esse faciendas censent: ideo hic Aristoteles, ut errorem hunc corrigat, non oportere, inquit, eum qui mutuatus est & accepit, tanti æstimare beneficium acceptum, quanti tunc esse opinatur, cum abundat: sed quanti prius æstimabat, cum indigebat: quippe cum aliter æstimemus rem aliquam cum eam habemus, & aliter cum ea indigemus, habereque eam cupimus: atque in indigentia quoque aliter cum vehementer, & aliter cum parum quippiam cupimus.

Singulis

Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.

Cap. II.

AT verò huiusmodi res dubitationem admittunt, vtrum videlicet patri omnia tribuenda sint, & parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominem eligere? simili modo amicone magis, an probo viro inferuendum? & bene merito reddendane magis gratia sit, quam sodali dandum, si vtrisque non liceat?

Quia de gratia referenda & retributione agit, merito dubitationem hanc affert. Quod quaerit autem huiusmodi est. Cum patri maxime vnusquisque nostrum debeat: obstricti enim beneficio maximo ei sumus, cum ut simus, & viuamus, ab eo acceperimus: nunquid in omnibus quæcunque iusserit, obedire ei ac parere debeamus? & si forte ægrotemus, nunquid neglecto medicorum consilio ea comedere ac bibere, quæ pater iusserit? & si ita incidat, ut in nostra potestate sit ducem exercitus eligere, nunquid quem pater proposuerit, ac iusserit, eligere oporteat, omisso eo qui peritus bellicæ artis, ad munusque id egregie exercendum idoneus sit? præterea si duo sint qui indigeant, alter amicus, alter non amicus, sed probus tamen vir & bonus, vtri inferuendum, ac dandum. amicone, an bono viro, si vtrisque simul nequeamus? nam & amicum indigentem negligere fas minimè est: & probum virum repudiare est absurdissimum. vtrum item benemerito indigenti gratia referenda sit, an sodali qui etiam ipse indigeat, succurrendum: si etiam vtrisque his opem ferre simul non possis: posteaquã ad hunc modum quaestionem proposuit, ita subiungit:

Nunquid autem omnia huiusmodi exactè definire facile non est? multas enim atque * omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessitate habent differentias. illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse reddenda.

Quæ ad solutionem propositæ quaestionis subiungit, cum iis cõsentiunt quæ in primo huius operis libro etiam dixit. cum enim res hæc, de quibus est consideratio, indefinitæ sint, definitas admittere solutiones ac certas non possunt. nam hæc quæ in actionem cadunt, mutabilia sunt ac volubilia: atque aliàs alio quodam modo sese habent. eadem enim iisdem interdum maiora, interdum minora conspiciuntur: & modò honesta & utilia, modò turpia & inutilia: quandoque necessaria, quandoque non necessaria apparent. cum igitur talis ac tanta in huiusmodi rebus differentia existat, ut aliàs honestius esse videatur amico inferuire, quam probo viro: aliàs econtrario probo viro magis, quam amico: exactè definire ac determinare facile non est, amicone semper sit succurrendum magis quam probo viro: an semper probus vir beneficio afficiendus sit, & negligendus amicus: sed * ad occasiones, & indigentias, & necessitates respicere debemus: proque earum ratione beneficia nostra moderari. atque id præcipue, cum non sit obscurum & incertum, non omnia eidem esse reddenda, ut honorem, ut pecunias, & similia: sed alteri honorem, alteri pecuniam: honor quidem filiis carenti & cælibi: pecunia multos filios habenti, atque iccirco indigenti pluribus magis tribuenda est: maioreque iniuria affecto magis auxiliandum, quam ei qui minus offenditur. quandoque etiam, si ita incidat: multa enim ac propemodum infinita sunt, quæ accidere possunt: soli ac cælibi dandum erit. ei autem qui filios multos habuerit, dandum non erit.

Et beneficia retribuenda, ut plurimum magis sunt, quam sodali inferuendum: & sicut mutuum cui debet quispiam, restituendum magis, quam sodali dandum. sed fortasse neque hoc semper: ut si quis redemptus à latronibus fuerit, vtrum is vicissim redimere eum debet, qui liberarit, quicunque ille sit, an non capto quidem, sed repetenti reddere, an patrem redimere? redimere enim patrem magis etiam quam seipsum debere videretur.

Gratiæ beneficiorum plerunque quidem referendæ potius sunt, quam sodali subministrandæ: sed interdum tamen occasio incidit, ut econtrario facere debeamus. si enim sodalis de vita ob pecuniam periclitetur, ei subueniendum magis est, quam benemerito, qui in nullo periculo constitutus sit. Mutuum item ei qui mutuauit restituendum magis est, quam sodali dandum: sed neque hoc semper. nam exempli causa, Polemarchus ab hostibus fuit captus, redemitque eum Antisthenes suo ære: sumque nondum ille id persoluisset, accidit, ut ab iisdem hostibus & Antisthenes & Polemarchi

C. iij. pater

* καὶ ἕρπε

* παντοίας

* πρὸς τὰς
καίρας καὶ
τὰς χεῖρας
καὶ τὰς ἀνάγκας
μὴ εἶναι ἰσοπέδους.
i. sed oportet nos occasionebus, in
digentiis & necessitatibus ac
commodare.

pater captus fuerit, vtrum igitur Polemarchus, si vtroſque nequit, redimere debet: patremne ſuum an Antithenem, à quo ipſe fuit antea ab hoſtibus liberatus: patrem proculdubio: quippè cùm ſibi ipſi quoque antepone re patrem debeat, nedum ei qui ipſum redemit, aut cuiſiam alteri, ſodali, vel amico. cauſe enim vt ſimus & viuamus, qui pater eſt, honor ſupra omnes exhibendus eſt, poſt-poſitisque omnibus gratiæ reddendæ. Cùm verò, inquit [A N] non capto quidem, ſed repetenti tamen] ita intelligit: nunquid ſiue captus ab hoſtibus Antithenes qui redemit, ſiue non captus, repetat debitum, neglecto patre reddere ei Polemarchus debeat?

Quod igitur dictum eſt, in vniuerſum debitum eſt reddendum: ſed ſi datio honeſtate, aut neceſſitate ſuperexcedat, ad hæc eſt declinandum.

IN vniuerſum] hic ſumitur pro [M A G I S] aut [abſolutè] aut [plerunquè] vt hic ſit ſenſus, plerunquè reddi debitum oportet: ſed ſi datio tamen honeſtate ſuperexcedat, aut neceſſitate, id eſt, ſi honeſtius, magisque neceſſarium ſit alteri & non ei qui mutuauit, dationem exhibere: aut alterius & non eius cauſa illi, aut cauſa illius dandum eſt, omiſſo eo qui mutuauerat, cui debetur.

Interdum enim neque æquum eſt, vt quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cùm ille probum virum eſſe ſciens benefecerit: ab hoc verò fiat retributio ei quem prauum eſſe exiſtimat. nam neque ei qui mutuauit, remutuandum eſt. ille enim cùm putaret ſe recepturum eſſe, probo viro mutuauit: hinc autem à prauo recepturum ſe quidpiam non ſperat. ſiue igitur re vera ita res ſe habet, æqualis dignitas minimè eſt: ſiue non ita quidem eſt, ſed opinantur, non abſurdè facere viderentur.

Interdum enim, inquit, nihil æquum eſt, id eſt, iuſtum, vt * ei qui prius dedit, beneficioque præuenit, retribuamus: quando ille qui præuenit probum virum eſſe ſciens eum cui dabat, beneficium contulit. hic autem prauum eſſe exiſtimans, reddit. licet enim benefecerit, retributio tamen ei faciendæ non eſt: eo quòd materiam improbitati ſuppeditare minimè debeamus. ſi item mendax ſit, peiorator, iniuſtus ille qui mutuauit, qui verò mutuatus eſt, bonus ſit, atque hic cines fortè ſit, ille indigeat: neque ita ei erit remutuandum: propterea quòd ſi quicquam acceperit, negabit, nihilque ſe accepiffe iureiurando confirmabit. nam prauus mutuauit ſciens ſe ex probitate eius qui accepit, mutuum omnino eſſe recepturum: bonus verò cùm ſperet, immo certò ſciat nihil ſe habiturum, ſi reddiderit, meritò non remutuabit. neque ob id tamen ingratus, aut malus à rectè ſentientibus villo modo iudicabitur. ſiue igitur malus reuera ſit ille qui mutuauit, ſiue non ſit, ſed videatur: viciffim mutuandum ei non eſt. neque enim æqualis dignitas eſt. ſed vt improbus bono ac modoſto viro mutuet, dignum eſt. vt autem probus vir æqua & eadem prauo homini præſtet, dignum cenſeret nemo: quippè cùm magis vtile ſit, vt indigeat prauus, quàm abundet, diuitiasque malefaciendi instrumenta habeat.

Veruntamen id quòd ſæpe dictum à nobis eſt, diſputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ ſunt, ſicut ea circa quæ verſantur.

Affectus appellat fiducias & timores, cupiditates & auerſationes: actiones verò ea quæ ex cupiditatibus & doloribus, fiducia item & timore fieri conſueuerunt. vt ſi quis præ dolore ſe interimat: dolor erit affectus: actio, ſui ipſius interfectio. item ſi quis lætitia affectus inopi dederit ob lætitiã, quòd prius non ſolebat: lætitiã & voluptas eſt affectus, datio ipſa eſt actio. ſi etiam aut ira incitatus quiſpiam aliquem percutiat, aut timore conſternatus ſcutum abiiciat: ira & timor eſt affectus, percuffio & ſcuti abiectio, actio eſt. Quoniam verò affectus & actiones circa quedam verſantur, ira circa eum qui iritauit, id eſt, eum qui in cauſa fuit vt irafceretur aliquis: & dolor circa eum qui moleſtiam attulit: timor item circa horribilia & formidabilia: hæc autem incerta ſunt, atque indefinita: diſputationes etiam quæ de his fiunt, indefinitæ etiam ipſæ ſimili modo erunt. ex formidabilibus enim alia ſunt valde horribilia, alia minus, alia cuiusmodi vt paruum admodum terrorem incutiant: quedam etiam videntur eſſe formidanda, & tamen non ſunt. in quibus cùm tanta varietas ac diuerſitas reperiatur: fieri non poteſt, vt certò ac definitè quippiam de eis ſtatuatur: verbi cauſa, timenda eſſe ea quæ valde ſunt formidabilia. quæ autè nõ ſunt cuiusmodi, timèda minimè eſſe. nonnulla enim formidabilia, quanuis parua ſint, cõtemnere debemus, ac mori magis, quàm timere. ſubeunda enim mors potius eſt, quàm vel negandus Deus, vel dicendū atque indicandū aliquid vnde patria capi ab hoſtibus poſſit. nonnulla contra licet paruum admodum terrorem afferant, timeri debent, cùm ignominioſum nobis eſt, ſi non timeamus. in quibusdam multum,

tum, in quibusdam parum reſiſtendum eſt. In voluptuoſis item & moleſtis rebus ſimili modo non poteſt quippiam certò definiri, quòd videlicet eatenus vel lætandum, vel dolendum ſit. Patet igitur diſputationes quoque de huiusmodi rebus nihil certi ac definiti neque ipſas habere poſſe, cùm res circa quas verſantur, tam variæ ſint, atque incertæ.

Non omnia igitur omnibus eſſe retribuèda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia ſacrificatur: obſcurum minimè eſt. quia verò alia parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & benè meritis reddenda ſunt: ſingulis propria & accommodata ſunt attribuenda.

Quemadmodum, inquit, non omnia Ioui immolantur: nonnulla enim erant quæ Ioui ſacrificare Græci nefas exiſtimabant: vt canes, & ſerpentes, & alia complura quæ Ioui offerre eſſe impiū videbatur, qui apud Græcos pater eſt hominumque & deorū: ſic neque patri omnia tribuenda ſunt. neque enim ſi ad dei viuentis repudiationem nos incitet, aut prodere patri iubeat: parere ei debemus: ſed ea quæ patri reddi debent, tribuemus, honorem, obſequium corporis, reliqua omnia quæ ad ſubſidium, vitæque commodum ſpectant. Neque igitur patri omnia, neque eadem omnibus tribuenda ſunt. non enim conuenit, vt & pueris, & adoleſcentibus, & viris, & ſenibus, probis & improbis eadem exhibeamus: ſed ſingulis id quòd cuique conuenit.

Ita verò etiam facere videntur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus eſt: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiunt communes ſunt. ob eandem cauſam quoque ad ſponſalia cõuenire debere cognatos maximè exiſtimant. Parentibus autem alimenta præcipuè ſuppeditanda eſſe videntur, vt pote cùm debeamus: cumque illis qui in cauſa ſunt, vt ſimus, honeſtius ſit, quàm nobis ipſis in his opem ferre. honor quoque parentibus quemadmodum diis, exhibendus eſt: nõ omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit ſapienti, aut duci, ſed paternus: & ſimili modo maternus.

Quænam quibus tribuenda ſint, exemplo declarat. cognatos enim ad nuptias vocandos eſſe inquit, id quòd fieri quoque plerunquè videmus. eoſdem ad ſponſalia inuitandos, deducendosque ait. ſponſalia autem, id eſt, *κῆλυσις* græcè, contractus ſunt qui ante nuptias fieri conſueuerunt. parentibus autem alimentū & victum ſuppeditare nos oportet quoad viuimus: tandiu enim debemus. ſicut enim in mutuis eouſque debemus, quouſque habemus pecunias quas mutuò accepimus: ita parètibus tandiu debemus, quãdiu ſumus & viuimus, cùm ab ipſis habeamus quaſi mutuū quoddam, vt ſimus, & viuamus. honeſtiusque eſt, inquit, vt parentibus qui in cauſa ſunt, vt ſimus, opem huiusmodi feramus, & auxiliemur, quàm nobis ipſis. nam pater etiam deus nobis eſt: deum autem anteponere nobis ipſis proculdubio debemus, eique honorem & cultum exhibere. quocirca pater quemadmodum deus honorandus eſt: non tamen omnis honor ei eſt tribuendus: neque idem patri & matri. Patrem enim ſequi in balneum, & abſtergere, reliquaque ei præſtare quæ in lauãdo ſolent, & decorum & honeſtum eſt: matri idem facere, indecorum eſt, minusque honeſtum. Neque idem honor patri eſt tribuendus, qui ſapienti. ſapientem enim honoramus, eo quòd magna, atque admiratione digna ſcit, & cognoscit: patrem, quia auctor vitæ nobis extitit.

Omni item ſeniori honor pro ætate reddendus eſt, aſſurgendo, & ſede cedendo, atque huiusmodi cæteris. ſodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumque communitas exhibenda eſt. Cognatis itaque & tribulibus & ciuibus, reliquisque omnibus enitendum eſt, vt ſemper quòd accommodatum eſt, tribuamus, quæque vnicuique inſunt quantum ad cõiunctionem, & virtutem, & vſum attinet, diiudicemus. atque eorum quidem qui cõgeneres ſunt, facilius iudicium eſt: difficilius eorum qui differunt. non ob id tamen deſiſtendum: ſed ita vt fieri poteſt, faciendæ diſtinctio eſt.

Senex aſſurgendo, & præſſionem ei exhibendo, honorandus eſt. ſi enim videamus ſenem accedere, & fortè ſedeamus, ſurgere debemus, eique loco & ſede cedere. honoratior ſiquidem eſt: cùm vetuſtior ſit, priusque mundo cognitus fuerit, modeſtèque & ornate ſe in ea quæ ipſi obrigit,

C. iij. munda

mundi sede collocarit:huiusmodi enim sunt proprie senes:nō qui instar pecudum,& Sardanapali in morem vitam traducunt.Erga sodales verō, id est, eos qui eadem nobiscum educatione vsi sunt, iisdemque studiis incumbunt, loquendi libertate vtendum nobis est, omniumque communicatio facienda. nam si communia omnia verorum amicorum sunt:quo modo non etiam sodaliū & fratrum esse debent? si autem omnia inter hos communia sunt, liberè loquendum est, increpatioque, & correctio omnis & sodali & fratri, si quid peccarint, adhibenda est: alioqui necesse erit, vt in illorum etiam nos reprehensionem incidamus: quippè qui in omnibus socij ac consentientes illis simus. in vniuersum igitur niti debemus, vt quod proprium vnicuique est atque accommodatum, tribuamus, diiudicantes ac considerantes in hunc modum: hic mihi ad hoc atque illud vtilis est: ac propterea honorari à me debet retributione pro dignitate facta: ille probus vir est: laudibus igitur & veneratione est à me prosequendus. atque vnusquisque ex cæteris simili modo pro ratione morum, studiorum, vitæ, operum, actionum, honore à nobis meritò est afficiendus. Quænam verò in eos qui eiusdem sunt generis exhibenda sint, facile iudicium est. nam congeneres homines, id est, ὁμογενεῖς vel * contribules vocat, nam Demostheni oratori omnes Pæanienſes, Aeschini omnes Colyttenses * congeneres erant: vel omnes absolutè qui eiusdem ciuitatis sunt ciues, congeneres appellat. de iis verò qui differunt, id est, qui non sunt congeneres, licet difficulter iudicare possimus: ob difficultatem tamen minimè est desistendum & cessandum, sed danda est opera quantum fieri potest, vt quod vnicuique conuenit, tribuamus.

*συμφυλῆ-
τας.
*ὁμογενεῖς.

Quando seruanda amicitia. Cap. III.

ORitur autem dubitatio, vtrum cum iis qui non permanēt, dissoluedæ sint amicitia, necne? an cum iis qui ob vtilitatem, aut iucūditatem sunt amici, cum nō amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum non est: illorum enim erant amici: quibus deficientibus consentaneum est, vt etiam ipsi non amplius ament.

Et dissoluere amicitias, & non dissoluere malum nonnullis esse videbatur. nam cum amicitia sit bona res. bona enim res est amicus: boni autem abiectio, atque amissio est mala: amicitia igitur dissolutio & abiectio mala est. Contra etiam cogere aliquem esse amicū qui non velit, malum est. cum autem quis non dissoluit amicitia, si alter amare non vult: vim infert ac cogit. non dissoluere igitur amicitia malum est. Vnde meritò oriri solet dubitatio, nunquid cum iis qui amare nolunt, dissoluenda amicitia sit: verbi causa, si alter amicitia contentus sit, atque amare velit, alter non velit: nunquid is qui vult atque amat, desistere ab amore, nō secus atque alter, an amare alterum etiā nolentem debeat? Vbi ita dubitauit, solutionē statim subiungit, cum inquit, an cum iis qui ob vtilitatem, aut voluptatem sese mutuò amant, si dissolutio fiat, absurdum minimè est, cum non amplius ea habeant ob quæ se amabant. nam si amator ob pulchritudinem amicam amabat: illa autē pulchritudine priuata est, deformisque euasit, nihilque amplius in se habet ex iis quæ oblectationem antea afferre consueuerant: dissolui inter hos amicitiam non est absurdum. simili modo si amatori desint pecuniæ, quarum causa amica erat carus: vel si vtrosque vtraque, id est, illam formam, hunc diuitiæ destituerint: cum absint ea quæ amorem cōciliabant, amicitiam quoque dissolui necesse est. Idem continget illis quoque qui ob vtilitatem sese mutuò diligunt.

Criminaretur autē quispiā si ille qui ob vtilitatem, aut voluptatē amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimæ dissensiones inter amicos oriūtur, cum nō similiter & putant, & sunt amici.

*ἀπικλή-
τος.

Nihil absurdum quidem est, si illæ quæ ob vtilitatem & voluptatem existunt amicitia, sine accusatione vlla & criminatione possunt dissolui. sed in illis meritò ex postulatio & criminatione oritur: cum alter ob vtilitatem aut voluptatē amans, id celarit, simularitque se ob virtutem & mores amicū esse. Sicut Lysias orator, qui cum ob pulchritudinem Phædrum amaret: ob bonā indolem, docilitatemque naturæ amare se cum simulabat. Vnde cum nō amplius cōueniret vt solebat Lysias, amicitiamque dissoluisset, eò quod Phædri pulchritudo iam defloruerat: non iniuriā potuisset accusari, ac reprehendi, quod cum pulchritudinis causa amaret, id facere ob animi mores simula sset.

Cum igitur frustratus fuerit aliquis, atque ob mores se diligere existimari, cum nihil eiusmodi ille agat: se ipsum is culpet. cum autē illius simulatione deceptus fuerit: cum qui deceperit, accusare iustum est: atque eò magis quæ eos qui monetas adulterant, quo circa rem preciosiorem maleficium huius est.

Cum

Cum dixerit illum qui non permanet, meritò posse accusari, si amet vtilitatis, voluptatisque causa, & amare ob virtutes & mores fingat: nunc definit quando nos ipsos, & quando alium incusare debeamus. Cum, inquit, frustratus fuerit aliquis & deceptus, existimarique se ob virtutem amari, cum ille qui amat, nihil huiusmodi agat, id est nihil quod facere consueuerint, qui virtutis causa diligunt, sed omnia e contrario: aut sine vlllo pudore quas non decet, partes attrectet, & sicut non decet: vt solent ij qui impudicas ac nefarias res persequuntur: aut bona alterius cōsumat, & furetur, in seque traducat: id quod faciunt, qui commodi sui causa diligunt. cum igitur aliquis hæc inspiciens se morum causa diligere putarit: se ipsum, non amantem accuset & culpet: quippè cum ille ex iis quæ agebat, satis declarare potuerit, se non virtutis, sed vtilitatis aut voluptatis causa amicitiam illam sectari. Sed si amet aliquis ob voluptatem aut vtilitatem, nihil tamen huiusmodi faciat, vt ille quæ modo diximus: postea tamen ab amicitia desistat, non sine significatione & indicio, quod vtilitatis, voluptatisque suæ causa amabat, licet occultare id antea semper niteretur: tunc nō nos ipsos, sed illum accusare debemus: quippè qui nos deceperit: & cum ob vtilitatem & voluptatem amaret, amare ob virtutem & mores simularit. Nam prior ille non decipiebat, sed quam ob causam amaret, ex iis quæ agebat, manifestè cognoscebatur: hic verò deceptor est & simulator, grauioreque increpatione est castigandus, quam si monetas adulterasset. quanto enim amicitia preciosior quam moneta est: tãto maleficium quod fit in amicitia, peius ac grauius quam quod in moneta, existimari debet. Atque ita patet tunc dissensiones, & accusationes necessariò inter amicos exoriri solere, cum non sunt sicut putant. vt in his quos commemorauimus alter se amari virtutis causa opinabatur: alter non eam ob causam amabat, sed vtilitatem suam, aut voluptatem sectabatur.

At si admiserit vt bonum, prauus verò ille euaserit, & videatur: nūquid amplius amandus est? an fieri non potest? siquidem non quodlibet est amabile, sed bonum: neque amandum prauum est. prauum enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicum, dictum iam est.

Si vt bonum admiserit, prauus verò ille euaserit, & videatur: nūquid amplius amandus est? [& videatur] hic posuit, pro [vel videatur.] Quod autē querit, huiusmodi est: si sint duo boni, qui sese mutuò amant: deinde cōtingat vt alter ex ipsis vel prauus euadat, vel euasisse videatur: multi enim licet tales non sint, id est vel boni vel mali, videntur tamen esse: si igitur id cōtingat, & ille qui malus euasit vel videtur, in amicitia permaneat: nunquid bonus etiam seruare amicitiam debet, & amare eū nihilominus, an dissoluenda amicitia est? Hæc est quæstio, quæ statim soluit ita subiungens. an fieri non potest, vt scilicet probus vir prauo homini sit amicus? malum enim neque diligit, neque appetit quispiam: sed bonum vnusquisque cupit, & appetit, & sectatur. nam illi etiam qui malum sequuntur, atque amant, id non tanquam malum, sed tanquam bonum amplectuntur, & diligunt. non est igitur amandum id quod prauum est. nō enim prauum esse amicum, aut prauo similem fieri oportet. similem autem fieri esset necesse, si simul cum prauo versaretur, ac degeret quispiam.

40 Quod si verum illud est, quod fertur: * Ad similem semper similem trahit ipsa dei vis: quo pacto fieri potest, vt virtus & vitium quæ contraria ac longè dissimilia inter se sunt, in amicitia coniungantur?

* αὐτὸ θεὸς τὸν ὁμοῖον ὡς ὁμοῖον ἄγει.

Nunquid verò statim facienda dissolutio est? an non cum omnibus, sed cum iis qui ob prauitatem incurabiles sunt? nam qui correctionem admittunt iis eò magis in moribus, quam in facultatibus ferendum auxilium est, quod & præstantiores, & amicitia sunt accommodatiores. videtur autem ille qui dissoluit amicitia nihil absurdi facere: quippè cum nō huic neque tali fuerit amicus. quocirca cum eum immutatū reseruare nequeat, abscedit.

Vbi dixit non oportere, vt probus vir eum, qui in prauitate fuerit delapsus, amplius amet: requirit, nunquid simul atque euasit malus, dissoluenda, an diutius, aut aliquantisper conseruanda amicitia sit? cui interrogationi ita respondet. non statim esse amicitia dissolutionem faciendam, sed dādā operam, vt amicum corrigamus, atque in pristinum statum ad meliores mores reducamus. nam si emendari potest, auxilium ei in moribus magis ferendum est, vt bonus iterum sicut prius erat, efficiatur: quam in pecuniis succurrendum. quātō enim melior virtus pecuniis, præstantior que est: tantō magis auxiliari vnicuique debemus ad virtutem, quam ad pecunias acquirendas, aut recuperandas. tantō item magis, quātō virtus amicitia accommodatior, & conuenientior est, quam pecuniæ.

pecuniæ & facultates. Si igitur correptionem admittit, ita succurrendum est: si est incurabilis, amicitia post tentatum tamē auxilium dissoluenda est. neque ille qui eam dissoluit absurdi quippiam atque iniusti facere videbitur, quandoquidem non tali & prauo homini erat amicus, sed bono: ut non eū quē prius amabat, repudiet, neque cui erat amicus: sed quē nō amabat, auerfetur, ac refugiat.

At verò si alter perstet, alter verò probior euaserit, ita ut longè præstet virtute, nunquid utendum amico est? an fieri non potest? in magna autem distantia id maximè perspicuum fit, ut in amicitia à pueritia conflatis: si enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cum neque iisdem oblectentur, neque gaudeant, & doleant? neque enim inter sese mutuò hæc inerunt ipsis. absque his verò esse amicos non licebat: quippè cum fieri nequeat, ut simul degat. Sed de his dictum iam est.

Si alter ex amicis deprauatus sit, dissoluenda amicitia est, ut dixit: si verò utriusque sint probi quidem, sed alter talis perstet, qualis à principio fuerat: alter autē magis in virtute progrediatur, probiorque multo euadat: nūquid is qui adeo profecit, uti amplius altero amico debet? Vbi ita requisit Aristoteles, responsionem subiungit, fieri non posse inquit, ut ille qui adeo altè euectus in virtute est, ei amicus sit, qui in inferiori suo statu permanfit: atque hoc ex puerorum amicitia confirmat. nam si duo à pueritia sint amici, quorum alter animo permaneat puer, alter vir quàm optimus & præstantissimus euadat: esse amici hi amplius non poterunt: cum neque iisdem & gaudeat & doleant. Neque enim inter se mutuò hæc inerunt ipsis. id est, neque enim fieri potest, ut quod viro optimo visum fuerit iucundum aut molestum, amorēve aut odio prosequendum, id ei quoque qui puer animo est, eiusmodi esse videatur. Absque his verò, id est absque eo ut eadem & ament & oderint, & sequantur & fugiant agere simul, & conuersari, & conuiuere non licet. sine conuiuio autem ut amici sint, fieri non potest. Quod si ita est, qui adeo longè inter se differunt, esse amicos non possunt.

* Νχα δὲ
τῶ πρῶτῳ φ
λεῖν, &c.

Num autē nihilo secius se gerere debet erga ipsum ac si nunquam fuisset amicus? an antè habitæ consuetudinis memoria retinenda est? & quemadmodum amicis magis quàm alienis gratificandum esse existimamus: ita iis qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est, quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Sed si amici non erunt, nunquid, inquit, præstantissimus ille erga eum qui puer animo permanfit, nihilo diuersius se geret, sed ita planè ut solet erga alios similes, qui amici ei nunquam fuerunt? immemorque prioris amicitia & consuetudinis omnino erit? non sanè pristina amicitia obliuioni penitus mandanda est: sed sicut esse melius putamus, ut gratificemur amicis, quàm alienis & brutis animalibus: ita iis qui olim fuerunt amici, ob veterem amicitiam tribuendum aliquid est, quod videlicet dari ei conuenit, qui animo puer sit. Quod si non ob virtutis excellentiam, sed ob magnitudinem vitij & improbitatis alterius soluta fuit amicitia: improbo nihil dandum est. non enim debemus vitia, sicut dictum est, suppeditando ac suggerendo instrumenta corroborare, sed omni ratione imbecilla reddere ac destruere.

* ἐπισχῶν
firmiora ceu
robusta man
gis facere.

Quæ opera amicitia, & quod non sint prauorum. Cap. IIII.

Am verò ea quæ ad amicos attinent, & quibus amicitia definiuntur, ex iis quæ erga se quisque agit, esse videntur profecta. Statuunt enim amicū esse eum qui vult & agit bona, aut quæ apparent, illius causa: vel eū qui vult & esse & viuere amicū ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensus aliqua incidit.

Cum dixerit [ea quæ ad amicos attinent] subiungit [& quibus amicitia definiuntur] id est quibus notæ ac manifestæ fiunt: id enim definiri hoc loco significat. cum enim videmus aliquē ea quæ sibi ipsi vult, atque optat, alteri quoque optare ac velle: hunc amicum esse credimus. Nam vnde Patroclo amicum fuisse Achillem cognoscimus, nisi ex eo quod Achilles quæcunque ipse habebat, eadem Patroclo volebat, optabatque cōtingere? Cum igitur aliquem alterius causa vel salutis, vel felicitatis bona velle, ac procurare conspiciamus: eum amicum illius esse credimus, cui bona procurat.

curat. nam si non alterius causa sed sua id studeat, ut & luxuriari, & oblectari, & frui ipse amici bonis valeat: eum non amicum, sed adulatorem, & auarum, & gulæ deditum & vētri, atque huiusmodi hominem esse existimamus. Velle autem alterum esse & viuere eius ipsius causa, matribus proprium est: quæ liberos suos ita amant, ut esse & viuere eos cupiant eorum ipsorum causa nulla etiam inde vtilitate sperata. Idem etiam amici faciunt, inter quos offensus aliqua incidit. licet enim neque inter se versentur, neque conuiuio mutuo ob dissensionem & offensionem obortam vtantur: volunt tamen etiam ipsi sibi mutuò bona, optantque sibi mutuò, ut viuant, beneque ac feliciter vitam traducant. hæc nanque vera amicitia est: suntque hi veri amici, qui etiam si non versentur simul, non desinunt tamen bona amicis non sua, sed illorum causa optare ac velle. Nonnulli igitur statuunt eum esse amicum, qui vult & agit bona, & quæ apparent esse bona, illius causa quem amat. Agere autem bona is intelligendus est qui omnia facit, & procurat, ut & quæ adsunt amico, bona permaneant, & quæ absunt, eueniant.

Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui condolet & cōgaudet cū amico. maximè verò etiam hoc matribus contingit. at aliquo ex his amicitia quoque definiunt, quorū vnūquodque probō viro erga seipsum inest.

Nonnulli dicunt esse amicum eum, qui simul versatur ac degit cum eo quem amat, & eadem vult illi, quæ etiam sibi. sed hæc à priore non diuersa admodum opinio est. alij condolentem & cōgaudentem esse amicum dicunt. id quod matribus maximè omnium inesse conspicitur. atque his quidem omnibus, aut aliquibus, aut aliquo etiam horum amicitiam definire consueuerunt. quorū sanè vnūquodque probō viro inest. agere videlicet bona amici causa: velle alterum & esse & viuere, nullamque inde vtilitatem sperare: simul versari ac degere: condolere & cōgaudere: omnia inquam hæc erga seipsum probō viro insunt: quippè quod probus vir maximè sui ipsius amicus sit. non enim quilibet absolutè seipsum amat, sed qui rationalem animi sui partem alit iis quibus natura ali cōsueuit. Cum igitur probus vir seipsum amet, bona etiam causa sua agit: tum siquid re- & egerit, lætatur: dolet contrā, si non ita rectè successerit quippiam: secumque hoc modo cōgaudet, & condolet. solum autem bonum virum sibi ipsi esse amicum, seque ipsum amare, reliquos vero non modò se non amare, sed inimicos quoque atque hostes sui esse, inde facile perspicere vnusquisque posset. omnes enim cum alicuius nos esse maximos amicos significare volumus, dicere solemus: ego & ille anima vna sumus: sicut magnus in theologia Gregorius in magni Basilij * funebri oratione, anima vna in duobus corporibus. At si proprii amici & veri illi sunt, quorum vna anima est, dum & eadem ambo volunt, & eadem agunt, neque vlla in re dissentiant: anima verò cū partes duas habeat, alteram rationis participem, alteram vacantem ratione, tunc verè vna, & non multiformis ac varia est, cum in ea ratio & affectus inter se consentiunt, concordēsque sunt: efficiuntur ut cuius anima huiusmodi est, is & sibi ipsi esse amicus, & seipsum amare dici merito possit. Huiusmodi verò solius probi viri anima est: solus igitur probus vir amicus sibi ipsi est, seque amat. id quod breuius etiam ita colligitur: probi viri anima vna est: quorū vna est anima, ij sunt amici: probus igitur vir sibi ipsi est amicus. in hoc enim solo quietæ ac tranquillæ animæ partes reperiuntur, cum nulla dissensione, ac seditione turbatæ inter se prorsus consentiant. At verò si amicus sui ille est, cuius animæ partes sunt concordēs: illi se non amabunt, quorum animæ partes dissentiant, discordēsque sunt: ita ut altera hæc, altera illa appetat, & persequatur. tales autē prauis homines sunt. se igitur non amant prauis, neque cum pugnent ac secum ipsi dissentiant, amici sui ipsorum sunt. hoc etiam in incontinentibus patere potest, qui modò aliquid cum voluptate agunt, modò penitentia ducti seipsum corripunt ac castigant. simili modo quoque in aliis vitiis semper prauis secum dissentit, sibi que aduersatur ac repugnat.

* ἐν τῷ ἑβδ.
τα φιλία.

Cæteris verò, quatenus tales se esse existimant. videtur enim, quemadmodum dictum est, virtus, & probus vir vniciusque esse mensura. is enim secum consentit, & eadem tota anima appetit.

Vnūquodque igitur eorū quæ dicta sunt, probō viro insunt. at reliquis eatenus insunt, quatenus se esse probos ac bonos existimant. nam quatenus tales, & mutuò se amant, & bona amico volunt eius ipsius causa, & cætera faciunt, quæ sunt commemorata: estque mensura omnium ac regula probus vir. Eos enim qui ita se mutuò amant, sicut seipsum probus vir, amicos statuimus: amicitia ergo mensura probus vir est. Qui item irascuntur, aut non irascuntur quando & quo modo probus vir facit, mansuetos appellamus: est igitur probus vir mansuetudinis etiam mensura. Sic qui timet aut non timet quādo & quo modo probus vir solet, fortem dicimus: fortitudinis igitur probus vir quoque mensura est. Sic in reliquis omnibus virtutis & probi viri mensura vti consueuimus.

mus. Quemadmodum enim cubitus, & modius & cæteræ mensuræ, quia neque maiores neq; minores euadunt, sed semper eadem permanent, alias res metiuntur: id quod si mutarentur, præstare non possent: ita & probus vir aliorum mensura fit, propterea quod idem semper manet, atque eadem semper affectat atque appetit tota anima, id est omnibus animæ partibus. non enim sicut in incontinentibus videre licet, alia in ipso ratio vult, alia irrationalis pars appetit, sed eadem utraq; vt vna verè anima eius sit.

Et vult etiam sibi ipsi bona, & quæ apparèt, atque agit. boni enim est sui quoque causa bonum elaborare: intellectuæ siquidem partis gratia, quæ esse vnusquisque nostrum videtur. vult quoque viuere se, & saluum esse, & maximè id, quo sapit. Probo enim viro esse bonum est.

Cùm seipsum amet probus vir, sibi ipsi bona vult: nemo enim amicus est, de veris loquor, qui amico bona non velit. quare cum bonus vir amicus sibi ipsi sit, bona quoque sibi adesse vult, atque agit, vt & præsentia permaneant, & absentia eueniāt: quippè cùm boni officium sit bonum elaborare: id est operari atque agere, atque id non irrationalis partis causa, sed sui ipsius, id est rationalis partis gratia, quæ vnus cuiusque nostrum essentia est. pars enim irrationalis iis qui secundum naturam vitam traducunt, nullo loco haberi debet. Vult item probus vir se viuere, id est partem eam animæ qua sapit, quæ rationalis est, viuere: hoc est ea agere vult, quæ parti illi quæ ratiocinatur, & cogitat, vtilia sunt. qui enim non secundum naturam viuit, sed immoderatis perturbationibus agitur atque opprimitur: is in dissimilitudinem fertur, atque ita in corruptione delabitur, vt quodam modo neque viuat, neque sit. bonus autem vir & esse & viuere vult, id est bonum agere, propterea quod esse bonum ipsi est: hoc est esse ipsi in bene agendo atque operando consistit. vult igitur viuere & esse, id est bona exercere atque agere: quia bonum est probo viro esse. bona enim agere atque operari bonum est.

Vnusquisque autem sibi ipsi vult bona. effectus verò alius illud quod euasit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nunc deus bonum, sed cùm sit ipse id quodcunque est.

Verus homo diuinum quid est, id est anima intellectiua, vt in decimo huius operis libro etiam ipse inquit, his verbis: hoc autem vnusquisque nostrum esse videretur. quocirca absurdum est, si non suam quisque, sed alterius alicuius vitam eligat. aliquem alterum irrationalem animæ partem appellans. & rursus deinceps. quod enim, inquit, accommodatum vnicique est, id naturam optimum vnicique est, ac iucundissimum: & homini igitur vita quæ secundum intellectum traducitur: siquidem homo maximè hoc est. si igitur vnusquisque, vt dicebamus, homo bona sibi vult: probus autem vir homo propriè est, & non Sardanapalus: sequitur vt probus vir solus velit sibi bona, atque ea quæ verè bona sunt. qui enim sibi adesse vult diuitias, luxum, immoderatas corporis voluptates: is non sibi hæc esse vult, sed irrationali parti, quæ multiceps bestia est. ille verò sua bona persequitur, qui actionem, & contemplationem affectat. idque est maximum, ac præstantissimum bonum, vt id quod est vnusquisque, esse perseueret: vt rationalis nostri pars pura atque illæsa conseruetur. nam qui ex affectibus vitam traducunt, non sunt id quod sunt, id est intellectuales animæ: sed illud sunt, quod curant, atque excolunt, hoc est bruti quidam ac ratione carentes vel lupi, vel fues, vel asini, vel alia aliqua huiusmodi animalia. Vult igitur probus vir bonum hoc sibi adesse, vt sit videlicet, id quod est. Quis enim est qui effectus alius, verbi causa si quadrupes, vel volucris, vel Sardanapalus euaserit, bona habere eligat: vnicique enim optimum ac præstantissimum illud est, vt sua ipsius species atque essentia sit, & permaneat, & conseruetur. ac fieri nullo modo potest, vt si ex humana specie in aliam mutetur quispiam, bona is probi viri habeat. quod si concedere aliquis velit, speciemque illam in quam mutatio hominis facta fuerit, bona probi viri habere affirmet: cõcedemus etiam nos habere quidem posse ea, sed non vt sibi bona: propterea quod ea quæ bona homini sunt, equo non sunt bona: neque e contrario quæ equo, eadem homini. id quod manifestat etiam ipse, cum inquit [habet enim etiam nunc deus bonum, sed cum sit &c.] id est sed habet quidem bonum, sed permanens id quod est, Deus. nã si è natura quam habet in aliud quid mutaretur, non haberet id quod nunc habet: & si haberet, ei bonum non esset. Non omnibus enim eadè esse bona, sed aliis alia perspicuum est: quippè cùm bonum equo sit, solipedi esse, atque vna ac solida vngula tantum muniri: id autem homini bonum minimè sit. nã homini e contrario bonum est * multifidas habere manus, & in quinque digitos distinctas, simili modo & pedes: id quod equo pessimum est. idem in reliquis speciebus adeo claret, vt plura in præsentia commemorare superuacaneum esse videatur.

Vnusquisque

Vnusquisque verò id quod intelligit, esse videretur, vel præcipuè. quiq; est huiusmodi, secum degere vult. iucundè enim id facit: quippè cùm & factorum oblectabiles recordationes, & futurorum spes bonæ sint: tales autè sint iucundæ. contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoletque & collatur secum maximè. idem enim prorsus & molestum est, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia siquidem vacat, vt ita dicam.

Vnusquisq; videtur esse id quod intelligit, id est ipsa animæ intellectuæ pars, vel præcipuè id. hoc autem subiungit, propterea quod irrationalis quoque pars multum facit ac confert ad constituendum id quod apud Peripateticos priuatim quale appellatur. priuatim quale autem vocant, siue propriè quale indiuiduū quod * ex proprietatibus quibusdã constituitur, vt Socrates, & Plato: quarum sanè proprietatum tota collectio in nullo alio reperiri vnquã posset. nam cõmuniter quale vniuersale ipsum vt homo nuncupant. qui autè est huiusmodi, id est probus vir, secum degere vult. iucundè enim id facit. cùm enim in seipsum conuersus lumen stabile ac purum ex virtutibus incensum, fulgoremq; ex scientiis emicantem videt: lætatur ac gessit: præteritarumque rerum memoria, ac futurarum spes eum ita oblectant, vt ab externarum rerum cõtagio auocent, secumque versari & in rerum contemplatione permanere inducant. Condolet item secum, siquid quod erat faciendum, prætermiserit. congaudet & collatur, cùm honesta & bona operatur. Prorsus enim, id est semper atque omnino iucundum ipsi est bonum, prauum est molestum: estque, vt ita dicam in vniuersum pœnitentia vacans. nemo enim qui rectè agit & honestè, in pœnitentiam incidit. cùm igitur semper hic honesta agat, pœnitentia prorsus vacat. quin si etiam non semper honeste ac rectè se gerat, sed aliquando prauum aliquid committat: id adeo exiguum est, vt ne prauum quidem esse videatur.

Eò igitur probo viro erga seipsum vnumquodque horum inest, isque erga amicū, perinde atque erga seipsum sese gerit: est enim amicus alter ipse: amicitia quoque esse horum aliquid videtur, & amici illi quibus hæc insunt.

Vnumquodque horum vocat collaturi secum, condolere, sperare bona, ob facta præterita gaudere. ex eo igitur quod vnumquodque horum inest probo viro, & se gerit, affectusq; est erga amicum, tanquam erga seipsum: qui enim amat, est quasi alter amatus: & amicitia aliquid horum esse videbitur: & amici illi esse videbuntur, qui collatabuntur & condolebunt, qui versari cum amico volent, simulque degere, & cætera huiusmodi.

Nam vt um erga seipsum amicitia sit, necne, in præsentia omittamus. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus est duo vel plura ex iis quæ dicta sunt: & quia excessus amicitia similis est ei quæ erga seipsum est.

Dictum est paulò superius hoc in libro fieri posse vt amicitia sit erga seipsum, vt repetere rursum eadem non oporteat. videretur autem inquit amicus erga seipsum esse quispiam, non quatenus est vnus ille qui seipsum amat, sed quatenus duo: duo appellans & rationalem animæ nostræ partem id quod propriè sumus, & irrationalem. humana enim species & homo propriè non irrationalis, sed rationalis animæ nostræ pars est. cùm igitur hæc duæ partes inter se non dissentiant, seditioneque nulla inter se agitantur: sed ita consentiunt, vt ratione vacans pars mentis motionibus ac voluntatibus obtemperet ac pareat: licetque essentia & natura duæ sint, vna ex concordia esse videatur: amicitia est erga seipsum, quatenus duo sunt, vel plura etiam duobus. quod perinde est ac si dicat, si in duas partes diuidas animam, in rationalem, & irrationalem, erit amicitia erga seipsum, quatenus duo erunt: sin autem in tria distribuas, rationem, iracundiam, & cupiditatem, non quatenus duo, sed quatenus plura, id est tria erunt, amicitia homini erga seipsum esse dicetur. Fertur autem etiam alia lectio, quæ ita habet. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus non amplius duo sunt eadem, quod ita esset intelligendum. quauis duæ sint partes rationalis, & irrationalis, amicitia tamen erga seipsum tunc est, cùm hæc concordia & cõsensu vnum euaserint. atque hoc ita se habet, tum etiam quia amantis erga amicum excedens atque exuperans amicitia similis ei est, quæ est erga seipsum. qui enim aliquem amat sicut seipsum, is cum excessu & supra modum amat.

At antedicta inesse videntur etiam plerisque, quamuis prauis sint. nunquid tamen quatenus sibi placent, probosque se esse existimant, eatenus participes eorum sunt.

Antedicta

* πολυς.

Antedicta appellat ea quæ probis viris inesse dixit, id est velle seipsum viuere, & saluum esse: simul degere secum: collatari & condolere: erga amicum, sicut erga seipsum ita se habere. * Plerosque autem eos dicit qui ex sensu vitam traducunt, populūque & turbā & πολυκέφαλον θρέμμα, id est multicapites alumnos [vt Plato ait] quos in se habet. cupiditatem enim & leoninam iracundiam alunt & saginant, rationemque affectibus substernūt & quæ imperare debet seruire cogunt. Sed vide quā exactē loquatur hic Aristoteles. non dixit enim hæc absolutē inesse prauis hominibus, sed videri inesse: perinde ac si ita diceret: non insunt quidem hæc re vera prauis, sed opinione tantū quadam inesse apparent. neque enim omne quod videtur atque apparet, verum etiā est. quippè cum plerisque hominibus è vulgo diuitiæ & vires corporis quā sapientia & prudentia expetendæ magis esse videantur: id quod re vera minimè est. sol item multo amplior terra cum sit, pedali magnitudine apparet. simili modo plerique homines etiam prauis amare seipsum videntur, & velle seipsum viuere & suos amicos, secumque simul degere & cum amicis velle: quod tamen si quis rectè perpendat, verum nō est. Illud siquidem se esse existimant, quod curant, alunt, & saginant: curant autem irrationalem partem quæ in ipsis est: irrationalem igitur partem, nō rationem hominem esse opinantur: nam si rationem esse speciem humanam statuerent, darent operam vt ea cōtemplatione & actione enutrita imperaret, ac dominaretur. Hoc idem ipse etiam declarat, cum causam cur ita videatur, subiungit: nunquid, inquit, tamen quatenus placent sibi ipsis & c. nā qui alia appetit, & alia vult: eum sibi ipsi non placere manifestum est. qui verò eadē & appetit & vult: sibi placet. at huiusmodi plerique homines sunt. quia enim eadem & cupiunt, & volunt: sibi placent. id quod in aliis quoque fieri videmus, nam qui eadem appetunt & volunt, ij sibi inter se placent & consentiunt: displicent contrā & dissentiunt, cum alia appetunt, & alia volunt. Quoniam igitur probi viri sibi ipsis placent, plerique è vulgo se esse probos propterea existimant, quia sibi ipsis placent. atque ea in re dupliciter peccant. primū quia non sibi placent. non enim irrationalis pars cui obsequuntur, ac placent, homo est, sed rationalis: deinde * quia non vera reciprocatione vtuntur. licet enim probus vir sibi ipsi placeat, quia ea agit, quæ placent rationi: non tamen sequitur, vt qui sibi videtur placere, continuo probus vir sit. Probi igitur sibi ipsis placent, propterea quod ea quæ verè bona sunt, habent: prauis autem non quia re vera bona habent, sed quia habere opinantur, sibi etiam ipsi placent. Prauos autem appellat non scelestos ac facinorosos, atque omnino pessimos homines, sed eos qui ex ignorantia verorum bonorum, ad mala perinde ac bona sint, acquiritenda ferri consueuerunt: atque ob id bonos sese esse existimant. Atque hoc est quod his verbis significat. Cum verò inquit [atenus participes eorum sunt] ita intelligit. quatenus existimant se esse bonos, eatenus etiam bonorum se esse participes putant: bona appellans amare seipsum, & amicos: velle secum versari: collatari: condolere, & cætera huiusmodi, quæ superius commemorauit. vel participes bonorum sunt, quantum ad alios attinet qui ad ipsos spectant: qui enim ad ipsos respiciunt, eos antedictorum bonorum participes esse opinantur.

Nam ex iis qui vehementer sunt prauis & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne videntur quidem. ferè autem neque prauis. dissentiunt enim inter se, dum alia cupiunt, alia volunt: vt incontinentes, qui loco eorum quæ sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiam ab agendis iis desistunt, quæ sibi esse optima existimant. At qui multa & graua scelera perpetrarūt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, seque ipsos interficiunt.

Illis quos superius dixit licet re vera non insint ea quæ ad amicos spectant, inesse tamen videntur: at prauis & facinorosis: hi autem sunt qui cognatorum & fratrum cædem commiserunt: qui sacra diripuerunt: qui incestas nuptias fecerunt: qui obscænis ac nefariis voluptatibus fuerunt inquinati: his inquam non modò non insunt, sed ne inesse quidem videntur ea quæ superius sunt commemorata. qui enim seipsum odere in omni molestia ac perturbatione constituti, nunquamque sibi placent, neque eadem volunt, sed Euripi instar ab aliis ad alia semper transferuntur, quippè qui nulla re quam agunt, oblectentur: ij quo pacto esse & viuere existimare bonū possunt? vel quo modo seipsum, aut alios amabunt, cum seipsum fugiant? quo modo aut secum aut cum aliis versabuntur, ac vitam traducunt, cum ipsi vitam fugiant, sibi que ipsi mortem consciscant? quia autem superius videri hæc prauis inesse dixerat, quosque prauos intelligat, explicarit, non scelestos scilicet & facinorosos, sed non probos, inter quos incontinentes etiam reponuntur: propterea hic adiungit [ferè autem neque prauis]: ferè enim addidit ob incontinentes. nam cum aliis prauis inesse videantur,

tur, incontinentibus non videntur: ut rectè dictum sit, ferè omnibus prauis, non tamen absolute omnibus ea videri inesse. dissensio siquidē in incontinentibus manifestè apparet, cum ea quidem volunt quæ bona homini re vera sunt: sed ad venerea brutorumque animalium voluptates postea delabuntur.

Ac quærunto quidem improbi huiusmodi alios quibus cum diem traducant, & seipsum fugiunt: propterea quòd quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum quando cum aliis versantur, obliuiscuntur: cumque nihil in se amabile habeant, amicè erga seipsum nullo modo afficiuntur.

Non quærunto improbi homines simul versari cum aliis ea causa qua probi viri solēt, sed quia cum vellent seipsum perimere, & ob timiditatem facere id non audeant, inuenire student aliquos, non amicos illos quidem: nam neque sibi, neque aliis sicut dictum est, sunt amici: quibus cum versentur, vt eorum consuetudine distracti suorum * scelerum obliuiscantur. cum enim soli sunt, secumque habitant, cum nequeant aliud quàm scelera & facinora quæ perpetrarunt cogitare: memoria illorum adeo turbantur, vt offuscatione, & tumultu, & æstuatione multa animi oppressi molestia maxima afflicentur. à qua cum versantur cum aliis, leuari consueuerunt. Cum nihil igitur in se amabile habeant: quid enim vel bonum, vel iucundum, vel vtile esse in huiusmodi hominibus potest? neque erga seipsum amicè afficiuntur, id est neque amare seipsum, neque secum versari volunt: quippè cum versari cum eo quem oderit, velit nemo. hi verò seipsum odio prosequantur: vt secum esse, secumque degere nullo modo velint.

Neque igitur collatantur, neque condolent huiusmodi homines secum. seditione enim anima eorum agitur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cum aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuellentes illa huc, hæc illuc trahit. & licet fieri nequeat vt simul doleat & lætetur quispiam, sed paulò post tamen dolet, quia lætatus est: nolletque ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim prauis pleni sunt. Prauis ergo cum nihil in se habeat amabile: neque erga seipsum amicè esse affectus videtur. Quòd si ita se habere valde miserum est, enixè fugienda prauitas est, dandaque opera vnicuique, vt probus euadat: sic enim fiet vt & erga seipsum amicè esse affectus, & aliorum esse amicus possit.

Neque collatari, neque condolere huiusmodi scelesti homines possunt. illi enim congaudent? & condolent, qui consentiunt, quibusque idem vel honestum & iucundum, vel non honestum & non iucundum videtur: & denique quibus idē aut placet, aut displicet. quibus verò concordia hæc & consensio non inest, congaudere & condolere nullo pacto queūt. In probis enim viris, quia imperat & dominatur ratio, irrationalis verò pars subdita est, atque obtēperat, ita vt nulla discordia & seditio inter ipsas reperiatur: quibus ratio oblectatur & gaudet, iisdē delectatur etiam irrationalis pars: quæ item ratio ægre fert, & abhorret, eadem irrationalis pars refugit. ac propterea sint, vt probi viri secum collatari & condolere possint: prauis nō possint. cum enim in his anima seditione semper laboret, rationeque vacans pars principatum obtineat, ratio præter naturam subiiciatur, vt quæ iucunda irrationali parti sunt, rationi sit iniucunda & molesta, quæ contrā placent rationi, brutæ parti displiceant: qui fieri potest vt hi collatari aut condolere secum valeant? qua enim in re aut actione ratio dolorem, altera pars voluptatem percipit, collatari, aut condolere nō est. distrahunt igitur miserum hominem prauum rationalis pars, & irrationalis, atque altera huc, altera illuc diuellunt, atque ex vno multa efficiunt. vt diuersis immo contrariis appetitionibus & cupiditatibus incitatus simul & lætetur, & doleat: quippè cum quando irrationalis pars lætitia afficitur, ratio dolorem concipiat: vel contrā quando illa dolet, hæc lætetur. nam licet simul, vt inquit, lætari & dolere non possit, paulò post tamen ob id dolet quia lætatus est: quiaque illa quibus paulò ante oblectatus fuerat, quorumque tunc iam pœnituit, sibi iucunda extiterunt. Si igitur ita malè & misere cum huiusmodi prauis hominibus agitur: prauitas non lentè & segniter, sed enixè & celeriter admodum fugienda est.

De beneuolentia.

* ὅτι μὴ ἄλλῃ
δῶς ὡς τὶς
φασί.* ἀσίμους
νομους, id est
quis fas non
est cōtrahere.* ἀνομιὰς
μὲν τῶν, id est
grauium scelerum.

IAm verò beneuolentiā est quidem similis amicitia, amicitia tamen non est: quippe cum beneuolentiā erga ignotos quoque, & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hæc sunt.

Consentaneum est ei qui de amicitia disserit, de beneuolentiā quoque quæ videtur esse amicitia, considerare: vtrum sit amicitia, quemadmodum videtur, an non amicitia, quidem, sed amicitia tamen quædam pars sit? Est autem beneuolentiā non amicitia, sed principium amicitia. principium verò non esse idem cum eo cuius est principium, manifestum est. vnde beneuolentiā simile esse amicitia inquit, non tamen esse amicitiam: propterea quòd amicitia erga illos est, inter quos amare & redamatio reperitur, & erga illos qui se mutuo amari non ignorant, & erga notos. at beneuolentiā & erga eos etiam qui non redamant, & erga ignotos est. sæpe enim fit, vt si fama alicuius ad nos peruenerit, quem nunquam vidimus, vel quòd bellicæ artis peritus, vel quòd præstas musicus, vel quòd regendæ ciuitati idoneus maximè sit: erga eum beneuoli statim efficiamur: & tamen ipse ita beneuolens nos esse affectos erga ipsum ignoret. Nam, vt ipse etiam Aristoteles alibi refert, Darium regem Persarum in Perside morantem nonnulli qui in Græcia erant, & nunquā ipsum fuerant intuiti beneuolentiā proferebantur: id quod tamen rex ipse nesciebat. Si igitur amicos eos dicimus, qui cognoscunt se mutuo, & redamant, qui que neque se amare & redamari ignorant: beneuolentiā verò erga ignorantes, & ignotos existit: beneuolentiā amicitia esse nullo modo poterit.

Sed neque amatio est: neque enim intentionem, neque appetitionem habet, quæ amationem consequuntur. atque amatio quidem cum consuetudine: beneuolentiā de recenti etiam fit.

Intentionem appellat intentam voluntatem, atque incitationem ad amicitiam. vnde etiā subiungit [neque appetitionem habet]. appetitio enim partim cupiditas, partim iracundia, partim voluntas est. Nam cupiditas iucundarum rerum appetitio est, quæ sensu præditis inest. cupiunt siquidem atque appetunt voluptatem ea tantummodo quæ sentiunt. iracundia autem appetitio est vlciscendi aliquem qui contempserit videatur. voluntas item bonorum appetitio est cum iudicio & consilio existens, solius hominis propria. reliquas enim duas, cupiditatem videlicet & iracundiam aliis etiā omnibus quæ sensum habent, non perfectioribus solum animalibus, sed imperfectis quoque vt culicibus, & vermibus inesse perspicuum est. Beneuolentiā igitur neque amicitia est, neque dilectio & amatio ipsa, id est via ad amicitiam. amatio enim calefactioni, & dealbationi proportionem respondet. sicut enim calefactio ad caliditatem, & dealbatio ad albedinem, & sanatio ad sanitatem: ita amatio ad amicitiam sese habet. sicutque dealbatio inter nigrum & album media intercedit: ita amatio inter beneuolentiā & amicitiam media est. Quoniam igitur amatio incitata celerior ac tardior, non secus atque sanatio & dealbatio est: beneuolentiā autem, celerior non est, sicut neque morbus, aut nigredo: beneuolentiā amatio non est. Sed fortasse cum inquit [neque enim habet intentionem] id est διάταξις græcè, ita est intelligendum, perinde ac si dicat: beneuolentiā non est amatio: non enim est extensio, id est porrectio, & via à quo ad quod, vt dealbatio quoque. quòd si amatio est motio à quo ad quod, beneuolentiā verò non est eiusmodi: beneuolentiā amatio non est. atque amatio quidem ad amicitiam tendit, atque eò nos deducit, vt amici efficiamur illi, quem amamus. vnusquisque enim in quo est amatio, fieri amicus ei cupit, erga quem amationem habet, ac dilectionem. qui verò est beneuolens non omnibus quibus est beneuolens, effici amicus vult: quippe quòd omnes qui sunt factionis venetæ erga aurigam quidem beneuoli sint, non tamen ei fieri amici velint: vnde amatio eis erga aurigam non est. atque amatio quidem cum consuetudine est: vbi enim multo tempore inter se versati fuerint aliqui, atque inde morum, virtutisque cognitionem mutuo perceperint, ad amicitiam procedunt: processus verò ille amatio est. beneuolentiā autem principium est amicitia. vnde videlicet incipit amatio: neque omnis amicitia principium est, sed eius tantummodo quæ inter probos viros conciliatur: propterea quòd morum & virtutis non utilitatis & voluptatis beneuolentiā esse consuevit. semperque est amatio cum consuetudine, beneuolentiā verò & cum consuetudine, & sine consuetudine de recenti, id est repente, & subito existit. vbi enim vidit aliquis probum virum, aut de eo audiuit quippiam, continuo beneuolens ei euadit. id quod tamen non semper, sed plerumque contingit. Si igitur beneuolentiā repente aliquando ac ferè absque tempore oritur, amatio verò omnis cum tempore fit: beneuolentiā esse amatio nullo modo potest.

Id quod etiam erga certatores contingit. beneuoli siquidem eis fiunt. simulque

mulque cum eis volunt. nihil tamen cooperarentur. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt.

Videtur quidē hoc dicere, vt probet beneuolentiā non esse amationem, non tamen id facit: sed beneuolentiā non esse amicitiam ostendere vult. amicitia enim propriū est, vt simul cum amico agat quispiā, simulque operetur, & ad bona consequenda, & ad mala euitanda, ac fugienda ipsemet auxiliū prestet. id quod in beneuolentiā non est. qui enim certatoribus sunt beneuoli, id est iis qui disco, cur su, iusta atque huiusmodi ceteris ludis certare in theatro consueuerunt: qui iis, inquam, beneuoli sunt, simul quidē cum eis volunt vt optato fine potiantur, & vincant: cooperari tamen, id est simul iustari: aut discū iacere minimè volunt. si igitur amici volūt cooperari, beneuoli autē nolunt: beneuoli profecto amici non sunt. Ac ratiocinatio quidem in secunda figura collecta est. At si beneuoli non sunt amici, beneuolentiā quoque non esse amicitiam manifestum est. in eadem figura rursus ita colligenda ratio est. beneuoli leuiter diligunt: amici non leuiter diligunt: beneuoli igitur amici non sunt: neque est beneuolentiā amicitia. intelligimus autē de stabili ac vera amicitia, quæ proborum hominum est, cuius videlicet principium est beneuolentiā, vt ipse etiam Aristoteles procedendo declarabit.

Videtur igitur principium amicitia esse, non secus atque amoris ea voluptas quæ ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui verò forma oblectatur, nihilo magis amore capitur. sed cum & absentes desiderat, & presentes cupit. Ita verò etiam amici esse non possunt, nisi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligunt. volunt enim tantum bona iis quibus sunt beneuoli, nihil tamē cooperarentur, nullamque pro ipsis molestiam susciperent.

Cum dixerit quid non sit beneuolentiā, id est eam neque amicitiam esse, neque amationem: nunc quid sit ostendit: principium videlicet amicitia, & causam: ac principium quidem non finale aut materiale, neque etiam formale, sed efficiens tantummodo. Est igitur ita beneuolentiā amicitia principium, sicut pulchritudinis inspectio cum voluptate veneri amoris esse principium consuevit. quemadmodum enim nullus est qui amore eo venero capiatur, nisi viderit prius, lætatusque aspectu fuerit: sic neque amici fiunt vlli, qui beneuoli prius non fuerint, sicutque non est amator, neque amare dicitur qui specie tantum delectatur, sed qui & absentem pulchritudinem desiderat, & presentem sibi adesse semper cupit: ita amici & dicuntur & sunt, non qui volunt tantum bona, sed qui ad bonorum consequutionem & acquisitionem cooperari etiā atque adiuuare amicos non recusant. Cum verò inquit [qui pulchritudine oblectatur nihilomais amore capitur] nihilomais sumit pro non continuo & necessario: ac si ita diceret, qui oblectatur forma, non necessario, seu non continuo etiam amat: quippe cum pulchritudine oblectari vniuersaliter & generaliter sit, quam amare. qui enim amat, continuo specie etiam gaudet: non autem contra. simili modo quoque dictum est [beneuoli autem nihilomais diligunt] id est illi qui sunt beneuoli non continuo, & necessario diligunt: sed qui amici sunt & diligunt: beneuoli etiam necessario sunt. nam cum principium amicitia beneuolentiā sit, finis verò amicitia: quibus finis, id est amicitia inest, iis principium quæ est beneuolentiā, inesse etiam necesse est: non tamen e contrario quibus principium, iisdem continuo & finis inest. dictum enim iam est beneuolos velle quidem bona iis quibus sunt beneuoli, non tamen cooperari, & turbari, molestiamque vllam suscipere pro ipsis velle: cum amici & labores, & molestias pro amicis libenter subire non vereantur.

Quocirca translatione vtens aliquis esse ipsam principium amicitia diceret: quæ cum inueterata fuerit, & in consuetudinē deuenerit, amicitia euadat: non ea quidem quæ ex utilitate, aut voluptate conciliatur: neque enim ob hæc beneuolentiā existit.

Quemadmodum qui cor fontem esse dicit, & qui clypeum Martis craterem & craterem clypeum Bacchi vocat, translatione vtitur: sic qui beneuolentiā principium amicitia appellat, ex translatione loquitur. sicut enim cor non est proprius fons neque crater est clypeus, sed translata ab altero quod propriū erat, appellatio est: ita neque mores, quod proprium amicitia principium est, idem cum beneuolentiā est. ex moribus enim originem habet amicitia, quos consequitur beneuolentiā. ex translatione igitur beneuolentiā esse amicitiam dicere possumus. nam cum inueterata est, id est cum diuturnitate temporis inter se versati fuerint illi qui beneuolentiā se mutuo persequuntur

D quuntur

*οι τῶ βενε
του χεῖμα
ἔς ὄφεις, φί-
λοι δὲ ἔπι
νυ τι θέλωσι
γενέσθαι
ὀπίσσω.

† a. l. ociosam
amicitiam.

quantur, familiaresque fuerint effecti, amici euadunt: atque ita ex beneuolētia amicitia perficitur. [Sed fortasse locus hic rectius intelligitur, si lectionem alteram uerborum Aristotelis sequi uelimus, quæ in nonnullis exemplaribus unius literæ immutatione ad hūc modum fertur: διὸ μετὰ Φέρον Φάλιν ἀν αὐτῆν τῆς ἀργῆν εἶναι Φιλίαν, id est, tccirco translatione utēs quispiam ipsam esse ociosam amicitiam dicit. ita enim translationis uis faciliē apparebit, quæ proportione constat. sicut enim crater scutum Bacchi, & scutum crater Martis per translationem reciprocā dicitur: sic beneuolentia ociosa amicitia, & amicitia inueterata beneuolentia atque operosa appellabitur.]

Nam qui beneficio est affectus, pro iis quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iuste se gerens.

Vbi ostendit beneuolētiā non esse amicitiam: nunc à beneficentiæ retributione eam separat. plerisque enim & beneuolentia recompensatio beneficij, & beneficij recompensatio esse beneuolentia uidetur: & eos qui beneficium referunt, beneuolos nonnulli appellant. unde inquit, ille qui rependit pro iis quæ accepit, beneuolentiam tribuit, quia enim refert beneficium, beneuolus dici non debet. nam beneuoli bene quidem affectos esse, bonumque habere illos uolunt quibus sunt beneuoli: non tamen in ipsos conferunt quippiā. quocirca iusti potius huiusmodi qui gratias reddunt, quā beneuoli merito appellabuntur: æqualia enim retribuere iustum est.

Qui uerò aliquem prosperè agere uult spe utilitatis consequendæ ex ea re: nō illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodū neque amicus, si cōmodi alicuius causa illi obsequitur. omnino autem beneuolentia ob uirtutem & probitatem quandam existit, cū pulcher aliquis, aut fortis, aut tale aliquid uisus cuipiam fuerit. sicut de certatoribus iam diximus.

Separauit superius beneuolentiam à beneficij retributione: nunc eandem ab amicitia seiungit quæ ob utilitatem est. qui enim alterum prosperè agere cupit, ut ex eius prosperitate utilitatem aliquam consequatur: non beneuolus illi est, sed potius sibi est amicus. eiusmodi enim est hæc quæ ob utilitatem consistit amicitia: sicut sæpe dictum iam est. quemadmodum neque amicus propriè est ille, qui ob commodum aliquod suum alteri obsequitur: propriè enim est subintelligendum: quippè cū de eo qui ob uirtutem & uerè est amicus, uera tantummodo oratio sit. Cū igitur beneuolentia ob uirtutem & probitatem oriatur, perspicuum est eam neque esse beneficij retributionem, neque amicitiam ob utilitatem, cū uolumus fortunatè agere quempiam commodi nostri causa. superius etiam non esse eam ueram amicitiam demonstratum est, neque amationem, reliquum igitur est, ut amicitia sicut ex metaphora diceret quispiam, principium sit.

De concordia.

Cap. VI.

Concordia præterea spectare quoque ad amicitia uidetur: unde opinionis cōsensio minimè est: hoc enim iis etiam qui mutuò sese ignorant, posset inesse. neque eos qui qualibet de re consentiunt, cōcordes esse inquit: uerbi causa, si de cœlestibus cōsentiant: concordēs enim de his esse ad amicitiam non attinet. sed ciuitates cōcordes esse dicunt, cū de illis quæ conferunt, consentiunt, & eadem eligunt. aguntque ea quæ publicè uisa fuerint.

Est etiā concordia amicitia ob ea quæ conferunt & conducunt, non secus atque illa quæ ob utilitatem fit: in eo tamen ab illa differt, quæ ob utilitatem existit, & ob parua & ob magna, cū sordidis, atque* è uulgo hominibus cōtrahi consueuit: cōcordia uerò magnorum tantummodo causa fit, atque eorū quæ toti ciuitati, seu ciuitatibus, ac gentibus cōducunt. concordia siquidē Græcorum quo tēpore ipsos Xerxes inuasit, cōmunis totius Græciæ utilitatis causa euasit. Est igitur cōcordia amica quædā res atque ad amicitia spectans: ac propterea opinionis cōsensio nō est. nō enim est necesse, ut qui opinionibus cōsentiant, amici inter se etiā sint. sed fieri potest, ut qui uel inimici inter se sunt, uel se mutuò ignorāt, eandē opinionem de aliqua re habeant. quid enim uetat, quod minus & ego & inimicus meus aliquis, uel is quē ego ignorem, idē de sole sentiamus, maiorem eum esse tota terra opinantes? uel de aliquo alio cœlesti corpore simili modo in opinione cōueniamus? ut autem concordēs sint, qui non sunt amici, seque mutuò non cognoscunt, fieri nullo modo potest. cū enim eadem eligunt, aguntque ea quæ omnibus simul uisa sunt: tunc concordēs esse homines dicere consueuimus.

Circa agenda igitur concordēs sunt, atque ea quæ in magnitudine cōsistunt,

stunt, & utrisque, uel omnibus inesse possunt. ut ciuitates cū omnibus uisum fuerit magistratus electione esse creandos: uel ineundam cum Lacedæmoniis societatem: uel regnare Pittacum. quando etiam ipse uoluerit. At cū uterque seipsum uult, ut in Phœnissis, in seditione sunt.

Cōcordia igitur circa agendas res uersatur, quæ tamen nō parua sint, sicut diximus, sed magnæ, quæque inesse utrisque qui consentiunt, possint. nam si aliis queunt inesse, aliis nequeunt, ij ut cōcordes sint, fieri nullo pacto potest. nā si magistratus electione esse creandi, faciendaque esse societas cum lacedæmoniis omnibus uideatur qui in ciuitate sunt, concors ciuitas est: si aliis uideatur, aliis minimè: discors & dissentiens. item si toti ciuitati placeat Pittacum regnare, & ipse etiam Pittacus uelit. concors ciuitas cū Pittaco est, & Pittacus cum ciuitate. at si uolente Pittaco ciuitas non consentiat: uel si consentiat ciuitas & Pittacus nolit: neque ita concordia & cōsensio erit. Cū autem duo sunt & uterque regnare ipse uult absque altero, seditio est, ut in Phœnissis conspicitur. Phœnissæ autē fabula est Euripidis, [in qua Eteocles & Polynices filij Oedipi inducuntur, tanta seditione incitati, & discordia, ut potius extremā calamitatem & internicionem & sui, & familie totius uidere patientur, quā cedere alter alteri iure regnandi uelit. Eteocles enim ad matrem Iocastam quæ ipsos conciliare inter se maximè cupiebat, ad hunc modum inquit.

Mater, ego nunc liberè, quod sentio,
Tibi explicabo, rem tegens ambagibus
Nullis: supernas scanderem solis uias,
Si esset facultas mihi: nec ire sub nigram
Terram recusarem, atque ad ima tartara,
Magna ut deorum sceptrā possem consequi.
Bonum ergo cū habeam hoc, nemini concedere
Nunc illud o mater, tenere at mihi uolo.
& post multam ultro citroque habitam altercationem, & contentionem, ita subiungit Polynices:
Tota corruat domus.
Nam forte meus cruentus ensis ociosus non erit. Et paulopost:
Nec dum sopitæ spes iacent: sed spero diis iuuantibus
Hoc interempto, patrio nunc me imperaturum solo.
Cū igitur uterque se regnare cuperet & uellet, discordes maximè inter se erant.]

Concordes autem esse non est, si idem uterque animo concipit, quodcūque illud sit: sed si quod in eodem est. ut cum & populus & probi uiri optimos regnare consentiunt. ita enim omnibus contingit id quod appetunt.

Non est cōcordia, inquit, cū duo aliqui, aut plures idem in animo habent ac cogitant, quodcūque illud sit, siue regnum, siue possessio, siue honor, siue aliquid aliud: ita ut non omnium simul, sed uniuscuiusque priuatim sit. uerbi causa, si Eteocles regnare se absque Polynice cogitet, Polynices uerò simili modo absque fratre regnare se in animo habeat: ea concordia minimè erit, licet in animo eandem rem, id est regnare absque fratre utriusque concipiant: sed ea est concordia cū cōsensio hic de eadem re est & in eodem id est de eadem re & eadem persona: cum id quod uult alter, alter etiam uult. ut si uult quispiam regnare, & ego regnare quoque ipsum uolo: concordia: si ille uult & ego nolo ipsum regnare, sed aliquem alium, uel me ipsum quoque: discordia & seditio inter nos est. quāuis enim de regno conueniamus, de persona tamen inter nos dissensio est.

Concordia uerò ciuiliū esse amicitia uidetur: quemadmodū etiam dicitur. circa conducentia enim uersatur, atque ea quæ ad uitam attinent. estque huiusmodi concordia inter probos uiros: hi enim & secum, & inter se sunt cōcordes, cū in iisdem, ut ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum uoluntates permanent, neque transfluunt, sicut Euripus: uoluntque ea quæ & iusta sunt, & conducunt: atque hæc communiter appetunt.

Cū dixerit concordiam esse cōsensum circa id quod conducit uel sibi, uel toti ciuitati, ciuile quid esse concordiam nunc ostendit: id est ciuiliū facultatis, non alicuius alterius disciplina, nō naturalis, non disciplinariū partem quandam. Est enim ciuile quid concordia, propterea quod circa ea quæ conducunt, uersatur, quæque ad uiuendum attinent. spectatur autem concordia & inter

D. ij. probos

*ἀγοράς, id est circūforaneis ut ita dicam hominibus.
βραχίονος, qui manibus uictum querunt.

hæc addita ab interprete latino.

probos viros, & prauos etiam homines. sed prauī cū parum admodū secum concordēs sint, semperque ferē secum dissentiant: si erga alios & cum aliis non consentiant, mirū esse non debet. probi autem viri eadem semper eligunt & volunt, eademque operantur, atque agunt, id est ea quæ & iusta sunt & conferunt: vt cū firmiter semper, atque immutabiles voluntates eorum sint, concordia etiam inter ipsos stabilis consequatur.

At vt prauī concordēs sint, nisi parumper, sicut etiam vt sint amici, fieri non potest: cū in vtilibus rebus ampliorem partem appetāt: in laboribus contrā & ministratiōibus deficiant. cū enim vnusquisque sibi hęc velit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cū ab his non seruetur: atque inde euenit, vt cū aliis necessitatem inferāt, ipsi verò quæ iusta sunt facere nolint: seditione agitentur.

Prauos inter se esse concordēs nisi parumper ac breui tempore, quemadmodum etiam amicos esse: breui enim durat amicitia ipsorum: fieri non potest. nam cū superiorem conditionem appetant, pluraque ex vtilibus habere velint, pauciora contrā ex laboribus & ærumnis, vt in quinto libro de iniusto agens dixit: seditione agitantur assidue, ac dissentiunt. nam cū velit vnusquisque prauus ampliorem partem vtilium rerum, minorem verò noxiarum & molestiarum sibi cōciliare, ac comparare: alterum ad examen reuocat, id est examinat ac iudicat, quasi dignus omnino illis sit: hoc est paucioribus bonis, & pluribus malis. atque ita inter se dissentiūt, in seditioneque sunt: cū id quod commune est, non remaneat commune singulis ad se id distrahentibus, atque vendicātibz. atque id præcipue euenit, propterea quod cum cogant alios iuste se gerere, ipse agere quæ iusta sunt, nolunt. quo pacto enim vel ego ad iusta agenda à te inducar, si tu idem prius non facias? vel me nihil huiusmodi agente, tu cogi ad id faciendum poteris? oportet enim vt qui inducere me ad iuste me gerendum erga ipsum vult, prius ipse ita erga me se gerat. simili modo & ego prius iuste me gerere erga illum debeo, quem inducere ad idem faciendum volo.

De beneficentia.

Cap. VII.

At verò benefici amare magis videntur eos quos beneficiis affecerunt, quàm affecti illos à quibus acceperunt. id quod quasi à ratione dissentaneum quæri consuevit. Plerisque igitur id contingere propterea videtur, quia hi debent, illis debetur. sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse volunt quibus debent: qui verò mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, vt pote gratias recepturos, velle illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curæ, vt quippiam retribuunt. Atque Epicharmus quidē fortasse diceret ipsos hęc ex prauo spectantes dicere.

*ἐκ πονηρῶν
δικαιμένων.

Omnia persequitur: quæ cūctis amicitias euenire consueuerunt. cuiusmodi est etiam hoc: quod illi qui beneficia contulerunt, magis amare videantur eos qui acceperunt, quàm qui acceperunt, eos qui contulerunt. quod quia à ratione dissentaneum, planeque absurdum est, causam eius inquirunt. primumque aliorum hac de re opiniones refert, quibus ipse non assentitur: deinde eam quæ placet, subiungit. Dicunt igitur plerique eos qui beneficio sunt affecti, atque acceperunt, debere, ac quodam modo reddendæ gratiæ esse obnoxios: deberi verò illis qui contulerunt: atque iccirco eos qui beneficium dederunt, magis: qui acceperunt, minus amare affirmāt. sicut enim in mutuis fieri consuevit, qui debent, non esse eos cupiunt à quibus acceperunt: qui verò mutuarunt, præter quàm quod volunt esse & viuere eos qui sibi debent, curam etiam de illorum salute habent, vt videlicet recipere debitum possint: sic eos qui beneficium contulerunt, dicunt velle eos esse & viuere qui acceperunt, & quodā modo debet, quasi inde gratias recepturi sint: illis verò qui bene sunt affecti, non esse curæ, vt gratiam referant: ac propterea neque velle eos esse ac viuere qui benemeriti de ipsis sunt. si verò de vita ipsorum nihil curant, & viuantne an non viuant, non laborant, quo pacto amare eos possunt? Atque hanc causam cur beneficio affecti de se benemeritos non ament, Epicharmus dicebat, plerosque ex prauo spectantes afferre, vel ex prauo considerantes. duplex enim lectio reperitur, *δικαιμένων* spectantes & *δικαιουμένων* considerantes: quarū tamen vtrarūque eadē sententia est. quod dicebat Epicharmus huiusmodi est: plerique hęc ad quæstionis solutionem afferunt, ex prauo spectantes seu considerantes, id est ad prauitatem eorum qui beneficio sunt affecti respicientes.

cientes. spectantes enim ad id quod ab ingratis & prauis hominibus fieri cōsuevit, de omnibus in vniuersum qui beneficium acceperunt, ita pronunciant.

Sed esse hęc humana res videtur. immemores enim sunt plerique: magisque beneficium accipere quàm conferre appetunt.

Vbi causam dixit, quam plerique afferre consueuerunt, cur amare magis benefici eos videantur in quos beneficia contulerunt: postea opinionem suam hac de re subiungit. obscuram tamen breuitas horum verborum sententiā reddit, quæ huiusmodi est: humana res esse hęc videtur. id est hoc quod fit, ad verè bona inquirenda ac dignoscenda, hominum negligentiæ proprium est. pauci enim admodū sunt, qui moderari affectus virtutibus velint: seque ita excolant, & adornent, vt quando, & quatenus oporteat, ita moueantur: dentque operam vt mente atque intellectu viuant. quippe cū mens præcipue homo sit, vt in sequenti libro declarabitur. Cū igitur paucissimi sint huiusmodi homines: restat, vt multi prauī reperiantur: atque ideo ingrati. ingratus enim vnusquisque prauus est, amicitiamque erga benemeritum non habet. Nā probi viri beneficos non secus ac se ipsos amant, suntque ad referendas gratias ac dandum, quàm ad accipiendum promptiores. sicut enim vitij magis est accipere velle quàm dare: ita magis afficere beneficio, quàm affici virtutis est. quoniam igitur beneficia conferre plerique nolunt, propterea etiam neque amant.

Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neque similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim est dilectio circa illos, sed volūtas vt salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium contulerunt, eos qui acceperunt diligunt, atque amant, etiā si nulla in re ipsis viles vel in præsentia sint, vel in posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus cōtingit: vnusquisque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, si animatum fieret. maximè verò fortasse circa poetas idē euenit, qui poemata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorum est: id igitur amat magis, quàm opus eum qui effecit.

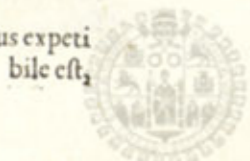
Causam plerique dicebant cur benefici magis ament eos quos beneficiis affecerunt, simile esse causæ sceneratorum & mutuantium. sicut enim mutuantibus saluos esse volunt suos debitores: qui debent verò, nolunt esse & viuere eos quibus debent: ita benemeritos velle saluos esse eos aiabant qui beneficio fuerunt affecti: illos verò qui acceperunt, cū debeant, nolle esse eos à quibus acceperunt, nedum amare, ac gratiam referre. hanc causam cū non admittat Aristoteles, aliā quæ magis naturalis est, subdit: neque simile est, inquit, id quod de mutuantibus dictum est. neque enim dilectio est & amatio mutuantium erga illos qui mutuo acceperunt, sed voluntas tantum, vt salui sint debitores, quò recipere pecuniam suam queant. qui enim Socratem non eius ipsius causā, sed ob proprium commodum saluum esse vult: is non amat Socratem, neque amicus Socratis est, ob eas quas superius diximus, causas: benefici verò amant. nō est igitur simile hoc: sed naturæ hominū magis insitū ac propriū. Sicut enim naturā omnes scire appetūt, vt in libro τῶν μὲν τὰ φυσικὰ διὰ τὴν φύσιν: sicut itē naturā omnes esse ac viuere cupiūt: ita naturali quodā affectu propria opera, & actiones, & poemata omnes diligunt: sic parentes filios: sic poætæ & tragœdiæ poemata sua, ac fabulas: sic oratores suas orationes: sic artifices propria opera amore prosequuntur. Sicut igitur in his euenit: ita in illis qui beneficia contulerunt, & qui acceperunt, contingit. qui enim beneficio est affectus, quasi opus benefici est. vnusquisque verò magis opus suum amat, quàm ab opere amaretur, si animæ esset particeps factum. quare benefici eos in quos beneficia contulerunt, quasi propria opera naturaliter amant: etiam si nullam ab ipsis vtilitatem neque in præsentia capiant, neque in posterum consequuturi sint.

Huiusce rei illud in causa est, quòd esse est expetibile, atque amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: viuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igitur, operatione opus ipsum quodam modo est: quocirca amat opus, propterea quòd esse appetit. at hoc naturale est. quod enim potestate est, id operatione opus ipsum indicat.

Causa, inquit, cur proprium opus vnusquisque amet, ea est quòd esse & viuere omnibus expetibile est.

D. iij.

bile est,

bile est, atque amabile. sumus autem nos non eò quòd possimus esse, sed eò quòd re ipsa & operatione iam sumus. sicut enim oratorem esse eum non dicimus, qui infans est, & nondum didicit: sed eum qui arte iam instructus est, potestque operari, & exercere oratoriam artem: & statuā non vocamus æs quod rude est, sed quod figura statuæ iam est formatum: sic hominem, vel leonem, vel equum esse non dicimus eum qui nondum sit, & possit esse: sed eum qui iam est, & uiuit & vel operatur, vel ad operandum idoneus est. declarat autem quid sit esse operatione seu re ipsa & actu, cū inquit [uiuendo & agendo]. idem enim est, cū dicimus: hic uiuit & operatur, vel potest operari: ut huiusmodi ratiocinatio sit: homo qui uiuit & operatur, vel potest operari, homo est: qui uiuit & operatur, est actu & operatione: qui est igitur, actu est. si igitur esse actu atque operatione expectabile omnibus, atque amabile est: opus uero exēpli causa Socratis nihil aliud est, nisi ipse Socrates actu: efficietur, ut Socrati opus ipsius amabile sit: propterea quòd esse Socratis qui operatus est, ac fecit, res effecta ipsa est. opus autem esse actu eum qui operatus est, non est prorsus obscurum: imago enim operatione atque actu pictor ipse est. nam ars potestate est id quod ab ipsa efficitur. ædificatoria enim nihil aliud est quàm ædes cum lapidibus. hæc ædes igitur ædificatoria est cum lapidibus: estque in æde ipsa ædificatoria, seu ædificator, non quatenus homo, sed quatenus ædificator atque eiusmodi artifex est. quòd si ædificatoria ars ædes est cum lapidibus, ædificatoria uero atque ædificator idem sunt: ædes atque ædificator idem erunt: eritque ædes actu ipse ædificator. Quare etiā qui beneficio est affectus, nihil aliud erit, quàm ipse ille qui affecit. esse enim & operatio beneficii in eo est qui beneficiū accepit: at esse est amabile: amabilis igitur est qui beneficio est affectus illi qui affecit. beneficium autem ab eo in quem contulit beneficiū, propterea non amatur, quia esse eius qui affectus est in eo minimè est qui afficit: neque quicquam ab affecto in eum qui affecit profectum est, ut inesse aliquid ipsius in illo queat.

Adde quòd ei qui beneficium contulit, honestum illud est quod actione est perfectū: quare gaudet eo in quo illud est. qui uero affectus est, nihil honesti habet in illo qui affecit. sed si modò quicquam habet, id est quod conducit. at id minus iucundum, atque amabile est.

Qui beneficium contulit, honestum quoddam egit, quod ipse ille est qui accepit, in eo uidelicet quod accepit. in eo uero qui contulit, nulla honesta res inest, quæ ab eo qui accepit, fuerit facta. quare qui beneficio affecit, dum uidet proprium opus, gaudet, idque amat: affectus autem cū nihil sui in illo qui affecit, inspiciat neque gaudet, neque amat: nihil enim honesti quod ipse egerit, in bene merito apparet atque elucet, ut ob id lætari, atque amare ipsum queat: sed si modò quicquam est, id non est honestum sed quod conducit. quod confert enim accipienti in dante est. at quod confert, minus est iucundum, minusque amabile quàm honestum. quod confert enim & conducit, est utile: utile est quo bonum aliquod acquiritur. atque ita bonum finis est: quod conducit, ad bonum tendit. sed sanitatem quæ finis est, magis amamus, quàm sanguinis missionem aut purgationem, quæ sanitatis causa fiunt. magis igitur bonum quod finis est, quàm conducens quod ad finem tendit, quoque bonum ipsum comparatur, amabile est: at in eo qui beneficio est affectus, bonum quoddam afficientis conspicitur: in afficiente uile quoddam affecti inest magisque, ut dictum est, bona animus quàm ea quæ utilia sunt, & conducunt: naturā igitur comparatum est, ut qui beneficium contulit, magis amet eum qui id accepit, quàm ab eodem redametur.

Præsentis siquidem operatio, futuri spes, facti memoria iucunda est. at iucundissimum est quod operatione consistit, atque amabile simili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honestum enim est diuturnū. ei uero qui est affectus, præterit utilitas.

Hoc quoque ad confirmationem eiusdem rei subiungitur: quòd uidelicet qui beneficium contulerunt, magis ament eos qui acceperunt: quàm econtrario: estque huius rationis collectio in hunc modum: si iucundum est amabile, quod magis est iucundum magis amabile erit: at iucundū est amabile, sequitur igitur ut magis iucundum magis quoque amabile sit. est autem præsentis rei operatio, factæ memoria, futuræ spes iucunda: vel enim cū operatur quispiam honestè, gaudet & voluptatem capit: vel cum se aliquid huiusmodi fecisse in memoriam reuocat: vel cum se facturū sperat, aut consequuturum boni quippiam. naturā autem magis iucunda sunt, maioremque voluptatem & oblectationem afferunt præsentia quæ uel præterita, uel futura: estque qui beneficium contulit, sicut ostendet, ut præteritum: qui accepit, ut præsens & adhuc manens: qui accepit ergo utpote præsens ac permanens, quàm qui præterit, neque amplius est, erit amabilior. Nam si quod præsens est, iucundius

iucundius est quàm præteritum: qui uero beneficio affecit, præterito: qui affectus est, præsentis cor- respōdet: efficitur, ut beneficio affectus iucundior sit, quàm qui affecit: si iucundior, amabilior quoque sit necesse est. Atque hæc Aristotelis argumentatio est. Ponit autem primū id quod causam hanc potissimum continet, cū inquit, [at iucundissimum est quod operatione consistit]: id quod perinde est ac si dixisset, quod est præsens. nam præterita & futura iucunda quidem sunt, non tamen iucundissima: præsens uero, quod operatione & actu est, est iucundissimum. iucundissimū autem est, quod summum iucundi incrementum adeptum est, sicut candidissimum quod ad summū candorem increuit. est igitur præsens iucundissimum omnium, atque amabile simili modo, id est amabilissimum: atque iccirco præterito amabilius. Quòd si præsens amabilius præterito est: eius uero qui affecit beneficio, honestum opus præsens est, ac permanet, qui ille ipse est, qui est affectus: utilitas autem beneficio affecti hominis iam abiit: constat, eum qui affecit, naturaliter magis amare, quàm qui est affectus: propterea quòd, sicut declaratum est, præsentia magis quàm præterita & futura naturā amare consueuimus. Verūm quo modo opus eius qui affecit, manet, eius autem qui affectus est, abiit: cum beneficio affecti opus quæ est utilitas, eorum sit quæ ad finem tendunt: eius uero qui affecit, quæ est honestas, finis sit: euenit, ut in agendis rebus præteritis iis quæ ad finem conducunt, finis ipse superueniat, qui actu est ac permanet. frictiones enim & sanguinis missiones, & potionis medicæ quæ sanitatis causa adhibentur, non sunt, neque permanent, ubi conualuit ille qui ægrotabat: sed finis ipse permanet, quæ sanitas est. Item cū esuriens quispiam, fameque cōfectus sumpto pane recreatus est, ac vires recepit: panis qui ad alimoniam utilis fuit, abiit ac præterit, vires corporis resumptæ manent. Simili modo in agendis rebus cōtingit: ut si pecuniis mutuo acceptis quispiam mercaturam exerceat, ac lucretur, diuesque ex inope efficiatur: diuitiæ, qui est finis, atque ipse diues manet: quod utile ad eas cōsequendas fuit, præterit. Id quod ex iis quæ quotidie uidemus, manifestum esse facile potest. cū enim ad sceneratores accedunt, qui pecunia indigent, multum ac magnum id esse existimant quod mutuo accepturi sunt: ubi uero ipso illo mutuo diuites euaserunt, id extenuant, & perinde ac uile atque abiectum quippiam cōtemnunt: atque omnino quasi nihil sit, nihilque contulerit, nihili faciūt. Ac propterea fit ut qui mutuauit, amet, quia diuitiæ & copię quarum ipse causam suggessit, manent: qui uero est mutuatus, ob antedictas causas nō amet.

Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est: utilium non admodum, vel minus. expectatio uero sese habere contrario modo uidetur.

Possimus hoc duobus modis intelligere: uno, ut ita absolutè dictum sit, ad explicandam differentiam, qua honesta & utilia præterita à futuris distant: altero, ut quasi solutio obiectionis sit, quæ afferri posset. Prior sententia ita erit: honestarum rerum præteritarum memoria magis iucunda est, utilium minus: futurarum autem econtrario utilium iucundior, honestarum minus iucunda esse consueuit. Nam cū honesta fines sint, utilia quæ ad finem conducunt: fines autem existere non possint absque iis quæ media sunt ad finemque conducunt: in futuris magis iucunde nobis sunt pecuniæ quibus felicitatem ac copiam consequuturos nos esse speramus, quàm copia ipsa, diuitiarumque felicitas, quæ quia longius abest, minus afficere animum nostrum solet. in præteritis uero finis, id est honestum ipsum iam euenit, ut eorum quæ ad ipsum conducebant, nulla amplior utilitas sit: atque iccirco eorum memoria uel nullam, uel minorem iucunditatem, quàm finis afferat. uictoriæ enim iam acquisitæ memoria, quàm earum rerum quæ ad uictoriam conferebant, longè iucundior est. Vel igitur hæc Aristotelis uerba ita sunt intelligenda: uel dicendum, solutionem esse hanc dubitationis quæ ob antedicta oriri posset. Quomodo enim, diceret quispiam, o Aristoteles iucundissimum est id quod est actu & operatione: ac propterea qui beneficio est affectus, utpote in actu & operatione ipsa constitutus amari consueuit? nam si beneficium nunc esset beneficium, nuncque operaretur, conferretque beneficium: fortasse id esset cōsentaneum. cū autem non operetur nūc, sed iam operatus sit, qui fieri potest, ut ob id magis amet, quia operetur? Ad hanc obiectionem respondere his uerbis potest, perinde ac si ita dicat: quauis etiam concedat quispiam beneficium non agere atque operari erga aliquem, sed egisse iam, operatūque esse: sic quoque fit, ut naturā magis amet qui beneficium contulit, qui accepit. si enim iucundior est, atque amabilior honestarum rerum, quæ utilium memoria: beneficium autē utilia egit, ex quibus honesta consequuta sunt, quæ etiā permanent: honestarum rerum quæ eueniunt, & finis recordatur ille qui affecit, propterea quod uidet ea quæ seruantur, & permanent: qui affectus est, nō ea, sed utilia tantū memoria tenet. eius enim tantūmodo quod mutuo accepit, recordatur, qui mutuatus est, non etiā eorū bonorū quæ ex mutuo eueniunt. Atque ita fit, ut naturā magis amet ille qui affecit beneficio: minus qui est affectus. nā quod omnes ferè bonorū quæ ex mutuo sunt cōsequuti, obliuiscantur, inde apparet, quod cū in mentē ipsis uenit, D. iij se mutuo

* κατὰ σμῆ-
καρῆσι.

*βαρυν-
μειν.

se mutuo accepisse, atq; ex ea re bona multa acquisuisse, quodam modo* agrè ferre cōsueuerunt.

Atque amatio sanè effectiōni : amari affectiōni simile est. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos consequuntur, qui in actione excellunt.

Si excellere, & dominari magis cupimus, quàm excelli, ac subiici: benefacere autem est excellere, bene affici excelli: sequitur, vt benefacere & beneficia conferre naturaliter amemus. at benefacere nihil aliud est quàm ille ipse qui accipit beneficium: magis igitur qui beneficium confert, naturā amat eum qui accipit: quàm qui accipit, eum qui confert. nam beneficio affici est excelli, excelli autem molestū est, ac minimè amabile: minimè amabile igitur est beneficio affici. excelli præterea in excellentia eius qui excellit, conspicitur. quare qui excellit, amabilis non est: at beneficium excellit: amabilis igitur etiam ipse minimè erit. benefacere itē est excellere, excellere amabile est: benefacere ergo amabile est: excellentia autem benefici, & esse eius quatenus excellit, beneficiumque est, in eo cōspicitur qui excellit, beneficiumque est affectus: beneficio affectus igitur amabilis est: magisque est naturale vt ille amet qui afficit beneficio, quàm qui affectus est. Beneficium autem, quatenus est beneficium, operationemque eius in eo esse qui beneficium accipit, inde perspicuum est, quod pictor quoque ea ratione qua pictor est, operatioque eius in imagine picta esse dicitur. Hęc loci huius sententia est. sed verba ipsa etiam consideremus. Amatio inquit & amare effectiōni est simile: effectiō autem in efficiente est, sicut affectiō in eo qui afficitur: efficiēs autem est qui confert, nō qui accipit beneficium: in eo igitur qui confert, amatio atque amare est, non in eo qui accipit. sciendum verò effectiōnem & affectiōnem, non secus atque ascensum & descensum subiecta re idem esse, ratione differre: sicut in libris de physico auditu latius dictum est. Cū igitur amatio in benefico, sicut effectiō in efficiente sit: consequitur, vt illi qui in actione excellunt, id est benefici, magis ament. actionem enim beneficium, ac beneficentiam hic appellat. beneficos autem qui in actione excellunt, id est qui in eo excellunt, quatenus benefaciunt, fieri enim potest, vt qui in hoc excellit, alia in re excellatur, sitque inferior. Quemadmodum Alexander rex cū militari peritia & diuitiis præceptorem suum Aristotelem superaret: ab eodem tamen sapientia ac naturæ cognitione longè superabatur. Amare autem & quæ ad amicitiam pertinent, idem est.

Præterea omnes ea quæ laboriose facta sunt, magis amant: vt qui pecunias acquisuerunt, magis, quàm qui ab aliis acceperunt. at beneficio affici labore vacare: benefacere laboriosum videtur.

Magis esse amabilia, magisque à nobis amari ea quorū acquisitio cum labore fit, quàm ea quæ facile, sineque vlllo labore nobis eueniunt: pecuniis, iisque quæ plerūque fieri solent, declarat. qui enim à parentibus, vel amicis, vel quibusuis aliis pecunias sine vlllo suo labore acceperunt: facillimè eas petentibus, atque indigentibus exhibent: quandoque etiam quibuslibet hominibus, quibusque non oportet, eas profundunt. qui verò acquisuerunt, sibi que eas labore atque ærumnis cōpararunt: amant quammaximè, sibi que eas quammaximè possunt, nituntur referuare: quippè qui difficultatem in illis acquirendis experti sunt. quod si quod laboriosum est, difficulterque comparatur, diligimus, atque amamus: benefacere verò ex iis quæ difficulter comparantur, sit: præsens enim argumentatio beneficiis iis qui cum labore acquisuerunt, videtur cōuenire: benefacere igitur, conferreque beneficium laboriosum est: quare etiam amabile. at benefacere & beneficium ipse ille est, vt diximus, qui accipit: qui accipit igitur, quàm qui cōfert beneficium, amabilior est. Potest etiam argumentum hoc ad omnes beneficos accommodari, non ad eos tantummodo qui sudore comparatas opes distribuunt. dare enim absolutè quàm accipere molestius est: quod molestū est, id dum recedit, est amabile: cuius enim absentia est molesta, amabile est.

Propterea etiam matres liberorum sunt amantiore: laboriosior siquidē generatio est, magisque suos esse filios sciunt. id autem beneficiis quoque esse proprium videtur.

Exemplo matrū idē cōfirmat. inquit enim matres magis amare liberos quàm patres, propterea quod generatio laboriosior est, ac molestior. quāuis enim in cōcubitu, seminisque emissionē similis voluptas vtriusque sit: in toto tamen tēpore post conceptum vsque ad partum labores, & molestias omnes mater suscipit. Sicut igitur matres erga filios sunt affectæ: ita benefici erga ea, quæ dant aliis. at illi qui accipiunt, sunt quodā modo, vt diximus, dona ipsa quæ à beneficiis accipiunt: qui accipiunt igitur, magis amantur. Matres autem, vt inquit, non tantū quia procreationē laboriosiorē sustinēt, magis amant quàm patres: verū etiam quia suos esse filios magis quàm patres cognoscunt.

hoc

hoc verò dici etiam de benefico potest: magis enim scit ipse etiam id quod dedit suum esse, quàm qui accepit. nam qui accepit, existimare posset id quod accepit, nō esse eius qui cōtulit, sed ab alio aliquo illum accepisse, quo indigentibus ministraret. Hoc igitur quod de matribus dictum est, accommodari quoque beneficiis potest. sicut enim generatio coitu laboriosior est: ita beneficium conferre quàm accipere esse difficilius solet. & sicut matres suos esse filios magis sciunt quàm patres: ita qui conferunt beneficia, magis cognoscunt quàm qui accipiunt, se propria, non aliena distribuere. Aliter etiam hoc quod ad matres spectat, accommodari beneficiis potest in hunc modum: tria sunt quæ ad tria alia proportionē conueniunt: mater, * foetificatio, filij: & beneficium, acquisitio, beneficium affectus. matri respondet beneficium: acquisitio pecuniarum foetificationi: filiis beneficium affectus. Quemadmodum igitur matres ob foetificationis laborem & molestiam magis filios amant: ita beneficium propterea quod cum labore ea acquisiuit quæ dedit, magis beneficium affectum diligit. patri item beneficio affectus conferri potest: nam sicut pater minus amat liberos, eo quod cum voluptate eos genuit: sic beneficium affectus, quia absque labore & cum voluptate accepit beneficium, minus beneficium amare consuevit.

*κύνσις. i.
uteri gestatio.

De amore sui.

Cap. VIII.

At enim dubitatur, vtrum amare seipsum maximè, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui seipsum maximè amant: & quasi in dedecus sui amatores appellant. videturque prauus sui causa omnia agere, ac tantò magis, quātò improbior fuerit. vnde ipsi crimini dant, quod ab seipso nihil agat.

Quoniam homines eos qui sui amatores sunt, interdum laudant, interdum vituperant: in dubium venit, vtrum qui laudant, an qui vituperant, magis admittēdi sint. quippè cū tam qui laudant, quàm qui vituperant, dicere simili modo & probabilia, & absurda videantur. Primum igitur quæ dicant illi qui vituperant, ponit. increpant enim, inquit, eos qui se amant: & quasi turpi ac dedecoroso φιλαυτίας, id est, amoris sui ipsius nomine sugillant. cum enim contendunt, & rixantur: in conuicio sui amatores eos vocant: quasi sui amator nihil aliud sit, quàm turpissimus, & pessimus. Vbi verò dixit existimare homines eos qui sui sunt amatores, esse prauos: ratiocinatione id colligit in hunc modum: Sui amator omnia sui causa agit: qui sui causa omnia agit, est prauus: sui igitur amator est prauus. maiorem autem propositionem quæ ait, qui causa sui omnia agit, est prauus, significauit, dum dixit [videturque prauus sui causa omnia agere, & tantò magis quantò &c.] cū enim dicere deberet, qui causa sui omnia agit, est prauus: non ita dixit, sed, prauus causa sui omnia agit: per hoc enunciatum alterum quoque * reciprocans intelligens: quod ita inquit, qui causa sui omnia agit, est prauus: &, prauus est, qui causa sui omnia agit. Potest tamen sic quoque huius argumenti collectio fieri: prauus causa sui omnia agit: qui causa sui omnia agit, est sui amator: prauus igitur est sui amator: vt maiorem propositionem sicut in priore ratiocinatione intelligendam reliquerit, minorem verò tantum posuerit. Crimini dant igitur sui amatori quod nihil ab seipso agat, id est, nihil quod remotum, proculque à seipso sit: prauus enim nihil agit quod remotum sit ab vtilitate sua, & commodo. quod idem est, ac si dixisset: nihil agit quod non vel ad incrementum suarum opum, vel ad corporis voluptates, & luxum conducat.

*ἀντιερέφου

Probus autem ob honestatem: atque id eò magis, quod melior est: amicitie causa: sui autem causa agere omittit.

Prauus quidem, vt dictum est, id est, sui amator, sui causa omnia agit: atque ob id sui amatoris nomine quasi turpi & infami notare consueuerunt. at probus omnia quæ agit, honestatis causa agit: & quantò melior est, honesta magis agit: magisque agit amici causa quàm sua: magisque ob amicum in iudicium sistet, si incidat occasio: magisque ob amici aut patriæ vtilitatem, quàm suam molestias & labores subire, sumptusque facere nō grauabitur. Quod autem inquit, [s v i autem causa agere omittit] idem est quod pratermittit & negligit. relinquit enim commodum propriū, ac reiicit, vt amico opem ferat, & succurrat.

Ab orationibus tamen his opera ipsa discrepant: atque id non absurdè dicunt enim eum maximè amandum esse, qui maximè sit amicus: maximè verò est amicus, qui vult bona ei cui maximè vult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo. at hæc vniciue erga seipsum, & cætera etiam omnia quibus

quibus amicus definitur, maximè insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. proueria item omnia consentiunt. vt vna anima. & communia omnia amicorū. & æqualitas amicitia. & tibiæ genu propinquius. omnia enim hæc vnicique erga seipsum maximè insunt: quippè cūm amicus maximè sibi ipsi sit. Amare igitur etiam seipsum maximè oportet.

Iis qui dicunt aut eum qui causa sua omnia agit, esse prauum: aut eum qui nihil causa sua agit, esse bonū: opera ipsa, id est, res ipsæ non consentiunt. nam prauus potius, quàm bonus est, qui nihil causa sua agit. Si quis enim diligenter considerans aduerteret naturæ opus esse hominē: qui causa veri hominis omnia ageret, probus is, non malus esset existimādas. quia verò quis sit verus homo, plerique ignorant: ideo ita incōsideratè sententiam proferunt: eumque qui omnia causa sua agit, esse malum asserunt. nam qui cognoscit verum & propriè hominem mentē esse quæ in nobis est: atque ob id omnia agit, quæ ad eam excolendam, à vitiorumque omni labe puram conseruandam spectant: is verè & sui amator est, & probus, non malus. quare opus hoc, quod est agere illa que mentem nostrā ita instruunt, vt ab his infernis rebus subleuata ad superiora excitetur: ab oratione illa discrepat, quæ ait, omnia causa sua agenda non esse. Qui igitur omnia causa veri hominis facit: verè sui amator est, ac propterea bonus. qui autem hominē nihil aliud esse quàm corpus opi- natur vnà cūm irrationali animæ parte: idque & diuitiarum sine carentibus appetitionibus, & luxibus immoderatis studet excolere: is ne amator quidem sui est: cūm nō seipsum amet, sed turbam quæ in ipso est, multorumque capitū hydram, id est, cupiditatē diligit. Quare opera ipsa & actiones eorum qui verè & propriè sui amatores sunt, cum orationibus quæ inquit, eum esse prauum qui causa sua omnia agit, consentire minimè videntur. atq; id non absurdè, neq; sine ratione euenit. dicunt enim amandum esse eum qui maximè sit amicus: qui autem vult bona alicui, ei cui maximè vult, maximè est amicus: cūm ea videlicet vult illius causa, non quo etiam ipse simul cum eo bonis amici fruatur. Cūm dixerit igitur prius cur sui amatores vituperant nonnulli, turpemque esse sui amorem existiment: nunc quò spectantes alij laudabilem esse sui amorem statuunt, ostendit. inquit enim, vt summatim quod dicit, colligam, in hunc modum: dicūt enim qui honestum quid, & laudabile esse sui amorem asserunt, si illum maximè amicū appellamus, ac laudamus, verèque amicum esse dicimus, qui amicum suum non secus ac seipsum diligit: atque hoc verè amicitia argumentum existimamus, cūm quis amicum sicut seipsum amat: amare seipsum non prauum, sed bonum est. nam si amare seipsum esset malum, amare quoque amicum sicut seipsum prauum esset, ac vituperatione dignum, eritque ex conditione secundum * reciprocationem quæ cum oppositione est, ratio huiusmodi. si prauum est amare seipsum, amare quoque amicum vt seipsum est prauum: sed amare amicum vt seipsum non est prauum: amare igitur seipsum prauum non est. non igitur amor sui, sed odium sui turpe potius est. Atque hæc sunt quæ dicit. verba autem ipsa cōsideremus. Amicus, inquit, ille est qui vult amico bona, etiam si voluntatē eius noscat nemo. verus enim amicus eligit ac vult bene agere amicum: vt autem voluntatem eius cognoscant alij, non laborat. hæc autem erga seipsum vnicique insunt, id est, velle bona illius causa. omnes enim bona maximè sibi ipsis volunt, sui que causa: & cætera omnia, quibus amicus definitur: quæ videlicet declarātur ex prouerbiis, quæ paulo post dicentur. Quod verò, inquit [D I C T V M est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios deuenire] ita est intelligendum: amicitia, id enim significat hoc verbo φιλικὰ & amicabilia, seu quæ ad amicitiam spectant, ad alios quoque deueniunt, & pertingunt, cūm amat amicos homines, vt seipsum: voluntque; amicis ea euenire, quæ sibi etiā optant. cūm enim hoc, cūm amat seipsum quispiā, ad alium quoque; peruenit, ita vt etiā simili modo illum amet: vera amicitia ea est. Prouerbiaque; omnia quæ de amicis feruntur consentiunt cum huiusmodi orationibus. cūm dicimus enim cōmunia amicorum esse omnia, idem est ac si dicamus, verè amicos illos esse, qui amicis ea bona quæ sibi ipsis etiam volunt. Item amici sunt, quorū vna est anima, & amare est æqualitas quædam, eadem hæc significant. Pari modo quoque genu tibiæ vicinū est, amicitia hanc coniunctionem declarat: * genu nanque tibiæ, quod os cruris est, inhaeret semper, atque amice annexum est. Quod si veram amicitiam ex iis quæ nobis ipsis volumus, iudicamus: amare se ipsos, sui que amatores esse homines debent. at si id faciendum est, sui amor turpis minimè est.

Cūm igitur vtrique probabilitatem asserant, non iniuria in dubium venit, vtros sequi magis debeamus. Quocirca fortassè huiusmodi orationes quorsum vtræque, & quatenus veræ sint, diuidendum est ac distinguendum.

* ἀντιστοφίω

* προσμελεῖ
ἢ ἀεὶ τὸ γό-
νυ τῶν πῶρα-
τι τῶν κνήμων
καὶ σύνεσις αὐ-
τῶν φιλικῶς,
hoc prouerb.
citatur à Ci-
ceron. in epist.
famil.

guendum. Si itaque statueremus quo pacto vtrique sui amatorem appellant, forsitan hoc constaret.

Vbi posuit vtrorumque rationes, & eorum bonum esse amare seipsum, & eorum qui turpem esse sui amorem asserunt: vtrius inquit, cūm vtrorumque oratio probabilis esse videatur, assentiendum est: hisne qui amare seipsum oportere affirmāt, an illis qui negant? cui interrogationi postea responsonē subiungit, orationes asserens quibus isti vtuntur, esse diuidendas, id est, nomen ipsum φιλαυτίας, id est, amoris proprii quod vtrique prætendunt, in res significatas diuidendum esse, ac distinguendum: quippè cūm non simplex sit, sed æquiocum, non secus ac canis. quod vbi fecerimus, vtrosque tam qui aiunt, quàm qui negant amare vnumquemque seipsum oportere, rectè dicere inueniemus.

Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores vocant, qui sibi in pecuniis, honoribus, & voluptatibus corporis amplius vendicāt. plerique enim hæc appetunt: hisque, perinde atque optima sint, omni studio incumbunt. vnde etiā decertabiles res ipsæ euaserunt. Qui ergo in his plus sibi vsurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationalique animæ parti obsequuntur. huiusmodi autem plerique è vulgo sunt. atque iccirco à plerisque qui prauis sunt, imposita appellatio est. Meritò igitur his qui ita sui sunt amatores, opprobrio datur.

Distinguentes igitur dicere debemus, sui amorem esse duplicem, amare videlicet & * excolere turbam quæ in nobis est rationis expertis, id est, cupiditatem, ita vt in verum hominem, quæ mens nostra est, dominetur: qua efficitur, vt in pecuniis, & honoribus & corporis voluptatibus ampliolem partem quàm alij habere studeamus. nemo enim est qui cūm sensum solūm propositum habeat, ex eoque vitam traducat: his non oblectetur, & gaudeat, quasi optima, ac pulcherrima, nobisque accommodatissima sint. atque vnum quidem, hoc est amoris sui significatum prauum, ac turpe. hic enim sui amator, qui neque verè seipsum amat, pessimus re vera, ac turpissimus est: quippè cūm homo sensus minimè sit, quem ipse amat, sed mens, quam luxu, & libidinibus occæcat, atque opprimit. Sed huiusmodi homo sui amator à plerisque appellatur, qui hominem esse arbitrantur animal, quod ex corpore constat atque illa anima, quæ cūm irrationalis sit, & separari à corpore nequit, & cum corpore interit.

Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuunt, solere à plerisque sui amatores vocari dubium nō est. nam si quis semper vel iusta agere, vel temperantia, vel qualiacunque alia ex virtute maximè omniū agere studeat, semperque quod honestum est, sibi vèdicet: eum sui amatorem appellabit nemo, neque vituperabit. quanquam is magis esse sui amator videretur: cūm ea quæ maximè & honesta, & bona sint, sibi attribuat: sui que præstantissimæ parti obsequatur, ei que in omnibus obtemperet.

Alterum est sui amoris significatum, cūm eum qui verè homo est, quispiā amat: id est, partem eam quæ in nobis sapit, ac cogitat. huiusmodi sui amator turpis minimè est, sed honestissimus, propterea quod verum hominem amat. plerique autem è vulgo iniustos & intemperates, eosque qui irrationalem partem, & curant & * saginant, sui amatores vocare consueuerunt: non eos qui mentem, qui verus homo est, excolunt: cūm tamen re vera hi verè sui amatores sint, quippè qui illam partem animæ ament, qua homo est homo: sibi que, id est, menti suæ: eam enim præstantissimam partem sui vocat: honestissima atque optima attribuant. honestissima autem & optima virtutes & scientiæ sunt.

Sicut autem & ciuitas esse maximè id videtur quod in ipsa præstantissimum est, & omnis alia cōgregatio: ita & homo. & sui amator igitur est, qui id amat, ei que obsequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, quod mens contineat reliqua & vincat, aut minimè: quasi id vnusquisque sit. videnturque egisse ipsi, & sponte, ea quæ cum ratione maximè egerunt.

* Σεραπείδης
.i. obsequitur
hæc quæ in nobis
est rationis
expertis, & eā
excolere.

* μεταλλοσοφία
metaphora
trahuntur ab his
qui abdomini
nati esse vidē-
tur.

Cūm

Cū dixerit probum virum præstantissimæ sui parti obsequi, ei que in omnibus obtemperare ac parere, vt omnia quæcunque iusserit, faciat, atque exequatur: quippè cū sola ea agat quæ rationali parti placent: ratione verò carentis partis appetitiones, ac cupiditates fugiat, atque auerferit: nunc quæ sit præstantissima in nobis pars, cui probus vir obsequatur, declarat. Quæ admodum enim ciuitas non est neque mœnia, neque domus, neque omnes absolute qui in ea habitant, vt in libris de rebus publicis dictum fuit, ac demonstratum: sed est id quod præstantissimum in ipsa est, id est, quod maxime est principale, principatūque obtinet, quod Græci *κυριότητα* dicunt: exempli causa, in regno rex: in populari statu populus: in paucipotentia paucorumque administratione ditiores: in optimatum gubernatione, optimi quique: in tyrannide tyrannus: ita etiam homo proprie pars ea animæ nostræ est, quæ naturâ idonea est atque instructa ad principatum obtinendum, quæ est illa quæ rationis est capax, quæ sapit & cogitat. Vnde etiam sui amator proprie est, vt diximus, qui hanc amat, huicque obsequitur, id est, qui ea agit ac facit quæ huic placent. Continentem item & incontinentem appellamus, cuius mens vel continet cupiditatem ac cohibet, & dominatur, vel non continet, sed vincitur: cū ea vnusquisque sit. mens enim Socratis, aut Platonis, Socrates ipse, aut Plato proprie est: ceterorumque hominum simili modo. egisseque hominem aliquid dicimus & sponte egisse, cū ex ratione egit. Nam si non ex ratione actum quippiam sit, id non hominem egisse, aut non sponte dicimus, sed aut iram vel cupiditatem id fecisse, aut ab ira quempiam vel cupiditate impulsam perpetrasse.

Id igitur præcipue esse vnumquemque, probumque virum præcipue id amare, obscurum non est. vnde etiam sui amator maxime esset, diuersa quidem specie ab eo qui vituperatur: qui sanè tantò differt, quātò vita cum ratione illi præstat quæ ex perturbatione traducitur. & appetitio vel honesti, vel eius quod conferre videatur.

Id igitur, id est, mentem præcipue esse hominem perspicuum est. probumque virum hanc maxime amare. iracundiam enim & cupiditatem eatenus amat, & curat, quatenus ad salutem corporis facit. vnde proprie etiam sui amator dici debet, diuersus tamen ab eo qui vituperatur: qui sanè tantò differt, quanto ille qui ex ratione viuit, ei antecellit qui ex perturbatione vitam traducit. viuere enim ex ratione probum virum patet, cū semper appetat id vel quod re vera honestum est, vel quod conferre videatur. quod enim conferre ad honestissima quæque videtur: etiam si re vera honestum non sit, appetitur à probo viro: quippè cū non omne quod videtur conferre, continuo etiam honestum absolute sit, sed eatenus tantummodo, quatenus ad honestissima conducit.

Eos itaque qui circa honestas actiones præcipue student, omnes admittunt ac laudant. si omnes autem ad honesta cōsequenda certarent, honestissimaque agere contenderent: & publice omnibus opportuna, & priuatim singulis maxima bona euenirent. siquidem virtus tale quid est.

Quia de causa eos qui re vera sui sunt amatores, non vituperemus, sed admittamus, hic explicat, ita ferè, inquit: huiusmodi homines nō absolute, vt sui amatores admittimus: sed vt eiusmodi, qui circa honestas actiones versentur, honoramus, ac laudamus. Hoc vbi dixit, deinceps qualis ipse esset vita, quantoque amore erga omnes virtutes flagraret optimus hic philosophus ostendit, cū inquit: si omnes ad honesta certarent, id est, si omnes studerent, ac niterentur in honestarum operatione, optimisque actionibus certatim alter alterum vincere: & ad virtutem exercendam omnes vires intenderet: & publice omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: nihilque mali in vita hominum verfaretur. maxima bona autem virtutes & scientias, honestasque artes appellat. Estque hoc quod inquit, voto simile: perinde ac si ita diceret. vtinam omnes honestissimarum rerum acquisitioni incumberent, ad virtutesque & scientias amplectendas essent incitati: continuo malum omne, omnisque animæ nostræ labes ac perniciēs è medio tolleretur: & communitè omnibus, & priuatim singulis honestissima quæque inessent.

Quocirca bonus vir esse sui amator debet: nam honesta agendo & sibi, & aliis proderit. prauus non debet: eò quòd prauos affectus sequens & sibi & aliis nocebit.

Debere sanè bonum virum sui esse amatorem, hinc etiam patet. nam si verus amicus bene ei vult, cui est amicus, omniaque agit & studet, vt honestissima quæque amico adsint: cū seipsum amet, sibi eadem volet, agetque similiter vt honesta sibi eueniant, sui causa: atque id agens & ipse emolumentum

emolumentum consequetur, & aliis proderit. prauus autē vir seipsum amare non debet. cū enim existimet prauus se non esse mentem, sed corpus: id vnà cum rationis experite vita quæ cum ipso interit, amat ac fouet: cūque hac falsa opinione inductus proprium homini bonum esse credat luxum & corporis voluptates: eas quomodocunque atque vndecunque conquirat, ac sectatur: vt ob id & iniustus & alieni vsurpator euasurus sit. quo pacto enim nisi rapiat, & iniuste agat, luxuriæ & voluptates ad replendum perforatum dolium, id est, ad voluptatem inexplebilem saturandam suppetere ei poterunt?

Ac prauo quidem homini quæ agere debet, & quæ agit, inter se discrepant. at probus quæ debet, ea etiam agit. mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus verò menti obtemperat.

Præcipue quidem ea necessariò agit, quæ agenda esse atque honesta existimat: at pessima esse honestissima ei videtur. cū igitur alia agere debeat, id est, ea quæ vero homini sunt vtilia, cū ignoret ipse verum hominem, alia agit. probus autem vir cū secundum rationem & mentem viuat, ea agit, quæ agenda verè ei sunt. mens enim omnis atque intellectus natura sua si vel à voluptate, vel morbo non impediatur, quod sibi optimū est atque vtile, eligit, ac sectatur. id quod ex ratione quoque carentibus animalibus patere potest. Hæc enim cū illustrationem quandam mentis omnia habeant, vt alibi ipse etiam Aristoteles inquit, maiorem alia, alia minorem: ex ea naturali quodam instinctu quæ sibi vtilia sunt, inquirunt, atque inueniunt. Cū primū enim oculis laborarit serpens: ad fœniculum accedit, eiusque attritu visum perspicaciorē sibi reddit. Vrsus quoque cū febricitat, formicis deuoratis conualescit. Araneus item telas suas ad muscarum paruorumque huiusmodi bestiarum capturam contexit. Ex eadem naturæ illustratione nidum suum semicirculi forma compingere hirundo consuevit, propterea quòd capacissima eiusmodi figura est. Necnon formica fruges in labyrinthis suis subterraneis repositas diuidit ac frangit, quò minus germinare amplius queant. quid plura? pleni Aristotelis libri de animalibus huiusmodi exemplis sunt: vt vnusquisque inde probationes huiusce rei sumere facile possit. Quare etiam probus vir quoniā menti obedit, irracionales verò appetitiones reiicit: quæ & sibi optima & aliis sunt, eligit, atque eget.

Verum autem est quod de probo viro dicitur, eum amicorum causa & patriæ multa agere, etiam si pro ipsis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proiciet, & demum ea bona quæ in certamen apud homines veniunt, dum quod honestum est, sibi ipsi vendicat.

Non omnia aget probus vir amici causa: vt ea quæ & dedecus ipsi afferunt, & ad nullam veri hominis vtilitatem tendunt. vnde non dixit hic omnia, sed multa eum esse facturum amici causa & patriæ. nam cū multa & honesta & vtilia sui causa probus vir faciat, amicus autē sit alter ipse: multa etiam amici causa necessariò faciet. & quoniam totus virtutibus ornatus est, atque instructus, & ex mente viuit: mens autem omnis, vt dictum est, optima eligit: quippè cū mentis ipsius esse, atque vt ita dicam, natura, hoc ipsum sit, vt quæ optima sibi sunt, atque vtilia, eligat. cū igitur huiusmodi sit probus vir amici & patriæ causa multa aget: & si mori oporteat pro salute ciuium & patriæ, morietur: pecuniasque profundet ac negliget, omniaque alia de quibus homines certare consueuerunt, vt honores, opes, voluptates, atque huiusmodi cetera: dum sibi id quod honestum est, vendicat, atque acquirit. id autem est honor, qui à probis viris proficitur, & præmiū, quod à Deo opifice nostro exhibetur.

Breui enim tempore lætari vehementer magis eligeret, quàm longo leuiter: & viuere honestè vno anno, quàm multis quomodolibet. vnam item actionem honestam & magnam quàm multas & paruas. hoc autē iis fortassè euenit qui pro aliis mortem obire consueuerunt.

Vult enim probus vir, & qui sapit, breui tempore vera voluptate vehementer affici potius quàm diu parum & leuiter. nam ex actionibus quæ ex virtute proficiuntur, sequi voluptates & patet, & dictum iam sæpenumero est: quippè cū virtus sit habitus qui in mediocritate quæ ad nos spectat, secundum rectam rationem cum voluptate, aut non sine voluptate consistit. Ex magnis item actionibus magnas voluptates consequi, perspicuum est. Quod si ita est, constat quoque eum qui parum honesta agit, paulatimque, si ita incidat, pecunias expendit, diuturniorē quidem, sed leuiorem tamen voluptatem percipere: breui tempore autem & vehementer lætari eum qui e contrario citius

Scriptus est à Plutarcho commentarius de prudētia animalium.

citius agit, atque omnia simul expendit. similis quippe probus vir est homini vehementer sitienti, qui vno haustu frigidam copiose attrahit: alter paulatim forbillanti comparatur. vnde mauult magna breui tempore, quàm longo parua affici oblectatione & lætitia: vitamque anno vno bene & honestè traducere, dum pro patria ipsam exponit, & moritur, quàm multos annos quomodo-
cunque, id est, ignobiliter, & sine vlla laude ac gloria: potiusque eligit vnam actionē quæ sit magnitudine insignis, cuiusmodi est pro patria & amicis mortis periculum non recusare, aut multas pecunias atque opes magnæ alicuius honestatis causa profundere: quàm multas aliquas & paruas actiones transigere. Quænam autem magna hæc honesta actio sit, quam electurum esse probum virum inquit, explicat, cum subiungit: [HOC autem iis fortasse euenit, qui pro aliis mortem optere cōsueverunt] id est, qui magnas actiones & honestas agunt, sunt ij qui pro patria & amicis moriuntur. [fortasse] autē apposuit ad plerisque; spectans qui prauis sunt: quibus, propterea quod neque, quænam sint proprie honesta, intelligunt, mori pro patria magnum quid esse minimè videtur.

Eligunt enim magnum quoddam honestum sibiipsis, pecuniasque profunderent, quod amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipsi honestum comparatur. quod autem maius bonum est, sibi attribuit.

Qui pro patria & amicis mortem obeunt, magnum bonum, magnamque honestatem sibi eligunt: id autem est honor qui à patria statuitur, & monumentis, & sacrificiis, atque huiusmodi ceteris in posterum exhibetur. Profundunt item pecunias, quod amici plures accipiant, & consequantur. nam si ciuitas censu administratur, pecuniis non parcunt: sed amicis tantum pecuniarum suppeditant, quantum in ærarium collatum ipsis ad cōsequendos magistratus sufficiat: quod inde plura acquirere quàm habeant, ac comparare sibi valeant. atque ita amico pecuniæ, aut magistratus, aut quiduis aliud vtile, ipsis honestum acquiritur, id est, honor, & laus, & gloria apud omnes. quare quod maius bonum est, sibi tribuit: quippe cum honor & gloria rectè considerantibus longè maior pecuniis sit, ac præstantior.

In honoribus etiã & magistratibus idem modus est. omnia enim hæc amico concedet. honestum siquidem hoc ipsi est, ac laudabile. vt merito probus esse videatur, cum honestatē omnibus anteponat. Fieri item potest, vt actiones amico permittat: sitque ipsi honestius, quod causa amico fuerit, vt eas egerit: quàm si ipse egisset. In omnibus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere vir probus videtur. Atque ita quidē sui amatorem esse oportet, sicut dictum est: vt plerique autem sunt, minimè.

Eundem modum seruat probus vir in honoribus & magistratibus. nam eos etiam amico cōcedit, & relinquit, magisque eligit amicum quàm se cōsequi magistratum, honoribusque affici: quippe quod honestum ipsi ac laudabile sit id facere. nam cum id faciat, merito esse probus videtur. probi enim viri est honestas res omnibus antepone: at hic antepone honestatem omnibus, eamque loco aliarum rerum omnium eligit: est igitur probus. omnia enim honesta, vt dictum est, persequitur, atque agit: honestiusque sibi esse existimat, si cedat amico magistratu & imperio, quàm si ipse regnet. Vbi hoc dixit, subiungit: [ATQUE ita quidem esse sui amatorem decet], qui sibi videlicet plus honestatis tribuat. qui nanque in honoribus, & pecuniis plus sibi vendicant, ij non sui amatores, vt plerisque videntur: sed auari, & iniusti re vera sunt.

De amicis felicis, & quibus indiget.

Cap. IX.

[Am verò de felice ipso quoque dubium est, indigeantne amicis, necne? nihil enim beatis ex seque sufficientibus opus esse amicis inquiunt: ad sunt enim ipsis bona: vt cum * ex se sufficiant, nulla re amplius indigeant. amicum autem cum sit alter ipse, suppeditare ea, quæ per se quispiam nequit. vnde, fortuna cum dat bene, quidnam amicis est opus?]

In controuersiam veniebat tunc vtrum felix indigeret amicis, necne? & quibusdam indigere, quibusdam non indigere videbatur. Qui non indigere eum existimabant, his rationibus nitentur: qui indiget amico, eo indiget vt ab ipso ea consequatur, quibus ipsi opus est, quæque ipse sibi comparare per se non potest: felix ex se sufficit, nulliusque rei indigus est: si enim aliqua re indigeret, beatus non esset. quare neque amicis indiget felix. Estque rationis collectio huiusmodi in secunda

secunda figura: felix nullius rei indigus est: qui amicis indiget, nullius rei indigus non est: felix igitur amicis non indiget. vel etiam in prima figura ad hunc modum: felix nullius rei est indigus: qui nullius rei sunt indigi, amicis non indigent: amicis igitur non indiget felix. Quod verò inquit, [FORTUNA cum dat bene, quidnam amicis est opus?] Euripidis est ex Oreste sumptum. Cum enim Orestes matrē Clytemnestram & Aegisthum interfecisset: atque ob id furiis agitaretur, atque in periculum capitis apud Argiuos esset venturus: rogat Menelaum, vt sibi ea in re aduersus Tyn-
darum opem ferat: neque committat cum multa à fratre Agamemnone beneficia acceperit, vt ipse qui solum semen familiæ eius superest, ab inimicis succidatur: atque ita postea subiicit:

- Præstare quicquam posse forsitan quod rogo,
Negabis? aut in rebus aduersis decet
Præsto esse amicos, non repente prodere.
Fortuna cum dat bene, quidnam amicis est opus?
Est nanque numen, dum iuuare vult, satis. cum enim fortuna & numen opem fert, & bona omnia suggerit, amicis opus non est.

Sed absurdum videtur, cum bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis esse maximum videtur.

Quæ dicant illi quibus non indigere amicis felix videtur, ea sunt quæ superius retulit: nunc alteram sententiam exponit, cuius ipse præcipue Aristoteles est. Inquit igitur, felici non opus esse amicis, absurdum videtur: si enim felix est, cui bona omnia suppetunt: maximum autem ex bonis externis est amicus: si felicem amicis priuauerimus, quo modo erit felix? qui enim quod ex bonis maximum est, non habet, is qui fieri possit felix, non liquet. amicum autem externis bonis, id est, diuitiis, possessionibus, & pecuniis maius bonum esse, manifestum est.

Nam si amici magis est beneficium conferre, quàm accipere: boni item viri & virtutis est benefacere: benefacere autē amicis, quàm alienis honestius est: probus vir iis indigebit qui beneficio afficiantur. vnde etiã in questione venit, vtrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eò quod & qui in infortunio est constitutus, iis indigeat, qui beneficia conferant: & qui fortunati sunt, iis, quibus benefaciant.

Indigere amicis felicem his confirmat. Est autē quod inquit huiusmodi: si boni & probi viri est benefacere & beneficia conferre: probi enim viri * esse, atque essentia quatenus probus est, in benefaciendo, non in accipiendo consistit: quippe cum accipere beneficia, vel pessimi quique eligere consueverint: honestius autem & pulchrius est amicis benefacere, quàm alienis: felix verò quæ honestiora sunt, persequitur: indigebit igitur amicis felix, vt habeat, in quos honestius ac pulchrius conferre beneficium possit. Nam tam prospera quàm aduersa fortuna vtentes amicis indigemus: in prospera quidem, vt benefaciamus: in aduersa, vt amicorum beneficiis subleuemur. atque iccirco merito queritur in felicibusne rebus, an calamitosiis amicis magis opus sit? in vtraque enim fortuna eis esse opus perspicuum est.

Adde quod absurdum fortasse est, vt beatum solitarium esse faciamus. nemo enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cum ciuile animal sit homo, & ad conuictum naturâ aptum. & felici igitur hoc inest: quæ enim naturâ bona sunt, habet: constat autem cum amicis & probis viris melius esse quàm cum alienis, & quibuslibet hominibus diè traducere: opus igitur felici amicis est.

[FORTASSE] adiunxit ad felicem eum spectans, de quo in sequenti libro acturus est. in hoc enim nono de felice ciuili tractat: in decimo de eo disputabit, qui in ocio & contēplatione rerum naturæ vitam traducit: qui quidem indigeantne amicis necne, ex iis quæ ibi de eo dicit Aristoteles, postea cognoscemus. quæ autem nunc inquit, de ciuili felice, qui amicis indiget, dicta sunt. Absurdum igitur, inquit, est, si solitarium amicorumque & aliorum etiam consuetudine carentem beatum hominem esse dicamus: nam si amicum non habet, neque alium quempiam habebit, quo cum versetur. cum quo enim ex aliis qui dissimiles sunt, poterit libenter simul vitam traducere? ætate enim æqualem æqualis delectat, & similis similem. qui enim rerum contēplationi incumbit, intellectuque viuunt, nullamque sensuum, animalisque quod in nobis est, rationem habet, nisi quatenus

quatenus necessarium est: esse is solitarius potest. at qui ciuilis felix est, cui omnia adfunt bona, solitarius esse nullo modo potest, præsertim cum homo ciuile animal sit, atque eiusmodi naturæ, ut ad conuiuendum simul idoneum sit. indigebit igitur amicis felix, quibus cum simul uiuat: quippe cum cætera etiam habeat bona. iucundiusque & libetius cum amicis & probis uiris, sui que similibus, quam cum alienis & dissimilibus versabitur: immo horum iniucunda ei erit consuetudo. Quocirca opus ei amicis omnino erit.

Quid ergo primi illi dicunt, & quo modo illorum vera oratio est? an quia plerique amicos eos esse opinantur qui utiles sunt? talibus igitur, cum bona ipsi omnia adfunt, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob voluptatem sunt amici, vel parumper. cum enim vita eius iucunda sit, aduentitia voluptate non indiget. cum itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis videtur. id autem verum fortasse minimè est.

Quia non vno modo sed multis amicitia dicitur: id in causa fuit, cur nonnulli felicem amicis non indigere asserere non dubitent. sunt enim amicitia, ut in præcedente libro didicimus, alia ob utilitatem, ut vulgariū hominum, & eorum qui inter se commercia faciunt: alia ob voluptatem, cuiusmodi sunt * urbanorum facietorumque amicitia, & amicarum: alia quæ ob honestatem & mores conciliantur, quæ proborum hominum sunt. quia igitur plerique amicos esse eos putant, qui sunt utiles magis, quam qui sunt honesti & probi: felix non indigere amicis videtur: atque id non iniuriā. vtilibus enim, cum nulla re indigeat, ei opus non est: bona siquidem habet omnia, cum sit felix. sed neque voluptuosos amicos indiget, vel si fortasse ob morbum, aut tale quippiam exhilaratione aliqua indigerit, parumper indigebit. cum enim vita eius suauis sit ac iucunda. felicitas enim cum voluptate est, aut non sine voluptate, ut sæpe iam dictum est ac demonstratum: aduentitiam, * extrinsecusque allatam facietorum ac scurrarum voluptatem non requirit. cum igitur talibus amicis non indigeat felix, videtur neque omnino vllis indigere. quod verum non est. non quod vtilibus & iucundis amicis non indigeat: id enim quauis alia re verius est: sed quod propterea prorsus non indigeat amicis, quia huiusmodi non indiget qui vel utilitatem, vel iucunditatem afferant, illud sanè falsum est: non enim illis ei quicquam est opus. probis autem uiris, qui re vera & proprie amici sunt, vel maximè indiget.

In principio enim dictū iam est, felicitatē operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse ut possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando consistit: boni autem viri operatio honesta & iucunda per se est, sicut in principio diximus: & quod est propriū vniuscuiusque iucundum quoque est: alios verò spectare magis quam nosmetipsos, aliorumque actiones quam nostras possumus: proborum autem virorum actiones qui sint amici, bonis sunt iucundæ. ambo enim ea habet, quæ iucunda naturā sunt: beatus profectò amicis huiusmodi indigebit, siquidem actiones honestas & proprias contemplari vult: tales autem sunt boni viri, qui amicus sit.

Felicem amicis bonis, sibi que similibus indigere hic etiam ostendit, sed obscurius tamen, atque inuoluitius paulò. ratio autem qua hoc probat, ex eo progreditur, quod non nisi cum bonis uiris habere consuetudinem potest, in hunc modum: sumit primū ea, quæ in primo huius operis libro de felicitate dixerat. felicitatem operationē esse affirmans. inquit enim illic felicitatē animæ operationem esse ex virtute in vita perfectā cum voluptate, aut non sine voluptate existens. operatio igitur est felicitas, non habitus quidam ociosus, ut dormitiū medicorum, aut eorum qui in custodia aliqua ita detinentur, ut agere quippiam nequeant. probus enim vir & felix in eo differunt, quod operantur aut non operantur: re enim ipsa cum sint idem felix ciuilis, & probus vir: operandi, aut non operandi ratione diuersi sunt. cum enim non operatur, probus vir: cum operatur, felix dicitur. operationem autem non esse integrum quid perfectum quod subsistat, ut domus, aut palliū, aut ego, aut tu, sed fieri non secus ac motionem, perspicuum est. motio siquidem simul vniuersa minime est, sed eius pars quædam fuit, quædam est, quædam futura est. si igitur felicitas est operatio, integrum quid minimè erit, sed sicut motio, ac visio, in agendo consistet. esse igitur atque essentia ipsius

ipsius bona vitæ traductio, bonaque actio erit. Quare felix quoque ipsius essentia non quatenus est homo, sed quatenus est felix, erit feliciter viuere, id est, bona & honesta agere, atque operari. actionesque ipsas bonas & honestas, operantesque aliquos inspicere. sed ita naturā comparatum est, ut homines alios magis quam seipsos, aliorumque actiones quam suas inspiciant. felix igitur amicis est opus: ut amici actiones inspiciens & amicum videat, & seipsum, suasque in eo actiones contēplans voluptate afficiatur: quippe quod bonus vir bonarū rerum inspectione oblectetur, oblectatusque magis ad agendum inducatur. Cæterum quo pacto bonus vir dum amicum videt, amicique actiones, seipsum, suasque actiones dicitur intueri? propterea quod probus amicus alter ipse ille est qui amatur: probique amici eadem & eligere, & agere consueuerunt: vna enim anima in duobus corporibus quodam modo sunt. Si igitur probus vir dum bonas actiones spectat, ad agendum magis incitatur: aliorū autem actiones inspiciere quam nostras magis possumus: efficitur, ut amicis indigeat felix: ut amici actiones inspiciendo quæ eadem cum suis sunt, oblectetur: atque ob id magis agat. proborum enim hominum & præcipue amicorum actiones inspicientes ad idem agendum mouere atque incitare mirabiliter solent. nam licet boni viri ex sese apti, atque incitati ad bene operandum sint: cum vident tamen alios eadem agentes, magis mouentur, promptiusque operantur. Atque hæc ratio est, qua felicem amicis indigere confirmat. sed verba ipsa etiam consideremus. Si felicem esse, inquit, in viuendo atque operando consistit: id est, si felicem esse, est vita quæ operatione atque actu est. atque explicans quænam huiusmodi vita sit, subiungit: probi autem viri operatio bona ac suauis per se est. quasi ita dicat: cum felicem esse in viuendo & agendo consistere dico, nihil aliud intelligi volo, nisi felicitatem esse vitam quæ honesta & bona operatur, atque agit. non enim agendi potestate, sed agendo felicitas notatur, atque exprimitur. Felicitas nanque, sicut dictum est, non est habitus absque operatione, sed cum operatione coniunctus. qui enim perfecta præditus est virtute atque integra, cum non operatur, ut diximus, probus tantummodo vir vocatur: cum operatur verò, tum demum felix nomen consequitur. ac probus quidem potestate est felix: felix operatione atque actu probus vir est. felicem igitur esse nihil aliud est quam bonarum actionum & honestarū operatrix vita: quæ iucundæ per se sunt. honesta enim omnia quæ ex virtute fiunt, sunt iucunda. veruntamen non solum bona huiusmodi sunt, sed ea quoque quæ propria cuiusque sunt, etiam si bona minimè fuerint: oratio enim mala, malumque; poëma poëtæ & oratori sunt iucunda, qui ea cōposuerūt. Quocirca fit, ut felices opera duabus de causis ei sint iucunda, & quia propria sunt, & quia honesta, & bona. at eius operationes ab amici operationibus nihil discrepant, sed eadem prorsus sunt: felix igitur amici actionibus atque operationibus non secus ac suis oblectabitur. ambo enim inquit, habent ea quæ iucunda naturā sunt, id est, vtraque & felix & amici opera naturā sunt iucunda. Indigebit ergo felix & beatus huiusmodi amico, ut eius operationes inspiciens, suas intueatur, atque oblectetur.

Felicem prætereā iucundè viuere oportere existimant. at solitario difficilis vita est. non est enim facilè per seipsum assidue operari: cum aliis verò, & ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua iucunda per se ipsam erit. id quod circa beatū esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas molestè fert, quæ ex vitio existunt: non secus atque musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde quod ex conuictu cum bonis exercitatio etiā quædam virtutis efficeretur: quemadmodum quoque Theognis inquit:

A iustis discas bona. si versabere amico

Cum prauo, amittes mens bona siqua tibi est.

Hoc etiam argumento idem colligit. Omnes inquit felix vitam iucundam esse dicunt, & credunt: quemadmodum miseram & infelicem, quæ in doloribus & molestiis constituta est: cuiusmodi est infelicissimi hominis vita: quæ si est molesta, felix iucunda proculdubio est. at felix vita quatenus est felix, operatio ex virtute est: operari autem ex virtute nihil aliud est quam iucundè operari: quare felix vita in eo quo felix, iucunda operatio est. quod si ita est, assidue operabitur, ut assidue lætetur. assidue autem operari solitario homini difficile est. Vbi enim inquit, [SOLITARIO] difficilis vita est] per vitam operationem & actionem intelligit: subaudiendum siquidem est assidua & continua, ut integra oratio talis euadat: difficilis solitario continua vita est, id est operatio. nam soli assidue operari difficile, cum aliis facile est. si igitur assidue honestissimis

E. j. voluptatibus

voluptatibus affici melius est, quā non assidue: voluptate autem affici in operando atq; agendo consistit: assidue voluptate affici in operando atque agendo consistit. at solitario homini assidue operari difficile est. quapropter efficitur, vt amicis indigeat felix, vt assidue operando assiduam quoq; voluptatem percipiat. Sine amicis enim fieri non potest, vt assidue latetur, propterea quod assidue quoq; operari sine eis non potest: vel si omnino non posse falsum esse quispiā dixerit, difficile certe esse nō negabit. Opus ergo est amicis felici homini quod assidue operetur. probi siquidē viri se mutuo ad operandum mouent, atq; incitant, promptioresq; reddunt. Quod autem, inquit, id quod circa beatum esse oportet, ita intelligendum est. assidue & sine vlla intermissione honesta agere beato homini inesse oportet: quippe cum in eo pacto similibus Deo euasurus sit. melius enim est, vt ea assidue agat, quibus gaudet: bonis autē actionibus & honestis gaudet, cōtrarias verò molestē fert: nō secus ac musicus pulchris cantilenis, id est, cōsonis, concentūque optimū reddentibus oblectatur, prauisq; & dissonis molestatur. felix igitur tum ob hęc amicis indiget: tum propterea quod bonis viris ex conuictu, mutuaq; consuetudine exercitatio, profectusque virtutis contingit, quippe quod nō ita per seipsum, sicut cum aliis exerceri aliqua in re, & proficere quispiā possit.

Si etiam naturalius consideremus, probus amicus probo esse naturā expetendus videtur. quod enim naturā bonum est, probo viro bonum, & iucundum esse iam diximus.

Priora argumenta à felice, ea ratione qua est felix, sumpta sunt. felix autem naturā minimē est. nemo siquidem probus naturā est eiusmodi: quemadmodum neque medicus aut grammaticus quispiam naturā aut medicus, aut grammaticus est: sed probus vir assuetudine & labore probus euadit: medicus disciplina & experiētia medicus fit: simili modo & grammaticus. Præfens autem argumentatio ex viuendo & sentiendo sumpta est: quæ non assuetudine & exercitatione comparata, sed naturā insita in nobis sunt. atque iccirco nunc inquit, si etiam naturalius consideremus, perinde ac si ita diceret: prius rem considerauī, argumentatusque sum ex iis quæ naturā nobis minimē insunt: nunc autem si ex natura in nobis insitis rebus consideremus, naturalius de re hac differere poterimus. considerantes enim ea quæ naturā in nobis insunt, probum amicum probo natura esse expetendum inueniemus. non aliter atque esse, & viuere, & sentire, & sapere: quorū vnū quodque expetere natura consueuimus. quippe cum & viuere & sentire & sapere natura omnes appetamus. dictum enim est prius esse & viuere bonum cum sit, probo viro quoque esse expetibile. quæ siquidem bona per se sunt, & naturā sunt bona, bono viro sunt expetibilia: esse autem & viuere per se & natura bonum est: expetibile igitur est bono viro esse & viuere. at amicus nobis esse & viuere est: bonus enim amicus bono viro quasi vita quædam est: efficitur ergo, vt bonus amicus bono viro & honesto expetendus naturā sit.

Viuere autem ipsum definiunt potestate sensus animalibus, hominibus sensus & intellectiois. potestas verò in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum est, consistit. viuere autē nihil aliud esse, quam sentire vel intelligere præcipue & proprie videtur. sed viuere ex iis est quæ bona & iucunda sunt.

Bonum amicum expetendum naturā esse probo viro demonstraturus obscure admodum, ratiocinatur. Quod enim inquit, huiusmodi est, essentia & esse ipsum animalium in eo cōsistit quod potest sentire: quippe cum vita animalium potestas sensua sit. vita enim stirpium potestas est alitrix, similitudineque sibi generatrix: animalium verò potestas sensua. animal siquidem à viuente, vt in libro de anima dictum est, sensu differt. nam quæ ex se nutriuntur, sibi que similia gignunt, viuētia dicuntur: animalia verò ea appellantur, quæ præter quàm quod nutriuntur, similiaq; sibi gignunt, eorum quæ vel voluptatem vel molestiam afferunt, sensum quoque habēt. id quod in plantis minimē est. nulla enim ex ipsis neque si verberetur, dolet: neque voluptate afficitur, si foueatur, & curatur. Definiunt igitur, inquit, viuere: id est definitio, & ratio essentialis vitæ animalium, est iucundorum & molestorum cognitrix potestas: hoc est potestas & facultas quæ ea sentit & dignoscit, quæ vel voluptate afficiunt, vel dolore. hominis verò vita potestate & sentiendi, & intelligendi, id est, consultandi definitur. intellectioem enim pro consultatione hic posuit. solus siquidem homo consultans animal est. potest etiam hic definitionis nomen pro notione & expressione seu agnitione sumi: vt hominem notari atque exprimi agnosci que ex eo dicamus, quod potest intelligere. potestas autem ad actum atque operationem reducitur. at in operatione, quod præcipuum est, consistit. præcipuum hic finem vocat, atque id cuius causa aliquid est, quod *κρίσιον* græcè dicitur. operationis

† Definitio animalium.

rationis enim causa facultates has & potestates natura nobis indidit: eiusque causa charas has habemus, atque amplectimur. nam nullam aliam ob causam videndi aut audiendi facultatem amamus, nisi vt videamus, aut audiamus. si igitur viuere nobis in eo consistit, quod sentire & intelligere possumus: potestatem autem hanc sentiendi & intelligendi eam ob causam ab opifice nostro habuimus, vt operemur: vita verò esse proprie videtur sentiendi & intelligendi operatio, id est, actio, & vitæ traductio, vel ex sensu & ratione carentibus appetitionibus, vt prauis homines solēt, qui pecudum more viuūt: vel ex intellectu, vt probi viri: sed viuere, præsertim sicut probi viri cōsueuerunt, ex iis est quæ bona & iucunda per se sunt: viuere igitur & ex virtute operari per se bonum & iucundum & expetibile est. hoc autem, ita enim subiungere debebat, si assidue fiat, melius est ac iucundius: id verò, hoc est assidue operari solitario homini difficile est: felix igitur amicis indiget, quod operari assidue possit, id est, vt assidue sensiuus & intellectiuus actu & operatione sit: ita enim esse melius est quàm potestate: siquidem potestates operationum causa, sicut diximus, sunt. quod si per se actionem quæ actu fit, naturā eligendo amplectimur: ea verò, & actu consultare, & agere maximē cum amico nobis contingit: amicus probo viro naturā eligendus est, atque expetendus. Hęc subiungenda erant: quæ cum Aristoteles subticuerit, intelligendaque ex antecedentibus reliquerit, obscuram reddidit orationem. Accedit quod cum suauissimum sit seipsum cognoscere, & videre, nos ex nobismetipsis spectare nos ipsos non possumus: id quod ex iis quæ quotidie dicere consueuimus, patet. increpamus enim nos mutuo interdum his verbis: si videres te ipsum, aut cognosceres, nequaquam hunc ita accusares: nequaquam de aliis ita loquereris. si igitur cognoscere & videre seipsum iucundum est, id autem per nosmetipsos fieri nequit: amicus autem est alter ipse: sit, vt felix amicis indigeat, vt sicut qui in speculum intuentes seipsum contemplantur: ita ipse in amicum inspiciens, seipsum qualis sit, quàm bonus, & amabilis, cognoscat, & videat: idque faciens ad honesta & optima agenda magis incitetur. Amicum autem esse alterum ipsum ex iis etiam quæ quotidie fiunt, comprobatur. cum enim quispiam vehementer alterum amat, nihil aliud dicit, quàm, hic est alter ego: & hic ego ipse sum: & qui hunc aut amat, aut contumelia afficit, mihi ipsi eadem facit. Vbi igitur Aristoteles dixit viuere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt: vt ostendat se nō omnem vitam dixisse & iucundam esse & bonam, sed eam tantummodo quæ ex virtute traducitur: ita subiungit:

Definitum enim est. quod autem est definitū, ex boni natura est: quod verò naturā est bonum, probo viro etiam bonum est: atque iccirco iucundum esse omnibus videtur.

Sciendum est Pythagoricos duos rerum ordines constituisse, sub vno quorum bona omnia, sub altero mala collocabant: & cum in quo bona erant posita, definitum: in quo mala indefinitum vocasse: vt * reciproca esse inter se, sibi que correspondentia dicerent bona & definita: simili modo mala & indefinita. Quicquid enim bonum est, id est, definitum: & e contrario quicquid est definitum, est bonum: & si omne malum est indefinitum, omne indefinitum quoque malum est. Ac de his quidem ordinibus in libris de physico auditu, & *μετὰ τὰ φυσικά* dictum est. id autem quod ex virtute est, esse definitum multis in locis tum ab Aristotele, tum à Platone fuit demonstratum. Præterquam enim ob ratione carentes appetitiones quas sequitur, infinitamque prauarum voluptatum cupiditatem indefinitè vitam tradit: variusque semper efficitur, dum nulla re quam agit, oblectatur, contentusque est: atque ob id ex aliis in alia semper transit, nunquam ne horam quidem in eadem aliqua re persistens. prauæ siquidem res, voluptatesque quæ ex ipsis eueniunt, huiusmodi sunt, vt minimē placeant, minimeque sint iucundæ: sed simul atque factæ sunt, insuaues & molestæ illis, qui eas egerunt, esse videantur. Iccirco fit, vt prauis ad alia semper atque alia transeant: dum quod verè iucundum est, quærunt, & ob ignorationem quæ ipsis ex prauarum actionum ebrietate contigit, inuenire nunquam possunt. bonus autem vir, qui rectè videt, cum ea quæ verè bona sunt, vereque iucunda persequatur, atque agat, in iisdem persistit. Sicut enim verum est finitum, falsum infinitum: nam veritatis simplex est oratio, falsitatis varia ac multiplex: sic quod est verè bonum, vereque iucundum, simplex est: quod e contrario se habet, multiplex, atque infinitum. Si igitur viuere iucundum naturā & bonum est: quod autem naturā est bonum, id probo etiā viro bonum est & iucundum: efficitur, vt viuere actu ipso videlicet, & operatione probus vir, eligat, atque expetat, amicumque habere, qui cum assidue magis operari, quàm si solus sit, potest.

Non debemus autem prauam vitam & corruptam, in doloribusque cōstitutam sumere: ea enim indefinita est, nō secus atq; ea que in ipsa insunt.

E. ij. Ac de

* ἀντιστρέφει.

φίλ.

Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur.

His verbis planum facit, se quando dixit, viuere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt, non de qualibet, sed de proborum tantummodo vita intellexisse. non debemus, inquit, existimare cum vitam per se esse iucundam & bonam diximus, id de omnium vita fuisse dictum, sed de bonorum tantum, & felicium. prauorum enim vita, & eorum qui in equuleo torquentur, Priami que calamitatibus opprimuntur, neque iucunda est, neque bona. de quorum vita, prauorum videlicet, eorumque qui in doloribus, & afflictationibus constituti sunt: in sequentibus, id est, in decimo libro sequente dicturum se pollicetur: vbi de voluptate etiam disseret.

Quod si viuere ipsum est bonum, iucundum quoque est: quod ex eo etiam videtur, quod omnes id appetunt: & præcipue probi viri, & beati. his enim vita maximè est expetenda: ipsorumque vita beatissima est.

Hac additione significat, se proprie bonam & iucundam vitam eam quæ cum virtute est, appellare. nam etiam prauam naturam eam appetunt, & sectantur. omnis enim intellectus, ut in septimo ait, quod proprium sibi bonum est, appetit: & inquit: quare etiam praua. sed hi tamen male educati, maleque assueti in malas & prauas vitas incidunt, easque quasi honestas & bonas amplectuntur: quippe cum bonum à malo, cum male affecti ipsi sint, distinguere nequeant. Rationis autem vis ad illud quod inferius dicit, refertur, probum videlicet virum sicut erga se, ita quoque erga amicum esse affectum: amicus enim alter ipse est. Quod autem inquit, huiusmodi est: felix amicus alter ipse felix est: quare vita quoque amici altera ipsa felix vita erit. at felix propria vitam eligit, ac valde cupit: vnusquisque enim & esse & viuere naturam appetit: habere igitur amicum felix naturam expetit: quippe cum sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum affectus sit. Concluditur autem ratio in hunc modum: felix propriam vitam habere natura cupit, atque expetit: sed propria vita amicus ipse est: amicum igitur secum habere naturam cupit, atque expetit felix. Hæc sententia est. verba videamus. Si viuere ipsum, inquit, bonum est, iucundum quoque erit, ac propterea expetendum. expetit enim probus vir & viuere & sentire & intelligere, propterea quod sentit se viuere, & sentire, & intelligere. viuere enim & sentire sine sensu & viuendi, & sentiendi eligeret nemo: esset enim planta: quæ viuit quidem, sed viuere tamen se non cognoscit. si igitur viuere & sentire se viuere iucundum, & bonum est: & felix sicut erga se, ita erga amicum quoque affectus est: adesse sibi amicum expetit felix, ut se & esse & felicem esse sentiat. nam cum sentit amicum & esse & talem esse: seipsum esse & felicem esse intelligit. talis siquidem, ut dictum est, amicus felix est, qualis ipse est felix.

Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atque in aliis simili modo quiddam est quod sentit nos operari. sentire verò possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autem vel intelligere, nihil aliud est quam nos esse: esse enim sentire vel intelligere erat. at sentire se viuere ex iis est quæ per se sunt iucunda: vita enim naturam bonum est, bonum verò sibi inesse sentire est iucundum. viuere autem expetendum est & præcipue bonis: propterea quod esse bonum ipsis, & iucundum est. consentientes enim id quod per se bonum est, lætitia afficiuntur.

Pars quæ in nobis intelligit & iudicat, quando videmus, & intelligimus, nos videre, & intelligere, * quæ attentio appellatur, pars rationalis animæ est: quæ quasi ipsius centrum, ad quod operationes eius omnes referantur, & nos videre quando videmus, & cogitare cum cogitamus, & cum ambulamus vel scribimus, ambulare vel scribere iudicat. Quod verò inquit [SENTIRE] autem possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere: idem est ac si dicat: non sensu, & intelligentia caremus, cum sentimus & intelligimus nos sentire & intelligere: sed sentiendo & intelligendo consentimus, & cointelligimus nos sentire & intelligere: id autem nihil aliud est quam nos esse. qui enim sentit se sentire, nihil aliud iudicat, & sentit, quam se viuere, & esse. simili modo & qui intelligit se intelligere, id intelligit, se quoniam intelligit, viuere, neque esse mortuum, sed esse quadam rem, id est, animal huiusmodi. sentire enim nos sentire, & intelligere nos intelligere sentire & intelligere est nos esse. Ex hoc autem quod sentimus esse & viuere bonum esse collegit, in hunc modum: sentire & intelligere nos sentire & intelligere bonum est: at id nihil aliud est, quam esse & viuere: esse igitur & viuere bonum est, & iucundum etiam, & expetendum. proprie autem viuere & esse est ex virtute viuere: assidue verò ex virtute viuere & operari iucundius est ac melius: sed probus vir cum amico assidue ex virtute viuere, & operari facilius potest, quam si solitarius sit: probus

* τ προσεκτικὸν καλῶς μνησθῆναι
* κέντησθαι

probus enim amicus ad assidue operandum, agendaque honestissima adiuuat: qui verò ad id adiuuat, est expetendus: probus igitur amicus felici homini expetendus est: felix igitur amicis indiget. Quod verò inquit [ESSE] enim sentire vel intelligere erat] Job id dicit quia vita quæ operatione est, eadem est cum persensione quæ ipsa quoque operatione fit. & e contrario persensio operatione vita est quæ actu existit: vtraque enim hæc de se mutuo dicuntur. non enim omnem vitam intelligens neque omne esse, sed id quod probi viri est, nos esse, nihil aliud esse inquit, quam sentire & intelligere. Si igitur nos esse idem est quod nos sentire & intelligere: & per reciprocationem sentire & intelligere nos sentire & intelligere idem est quod nos esse & viuere: sentire autem nos viuere bonum & iucundum est: esse & viuere per se bonum & iucundum est. Cum dixerit autem vitam esse naturam bonam, ostenderitque bonam vitam se intelligere quæ ex virtute traducitur: subiungit bonum sibi inesse sentire esse iucundum, id est, suauissimum esse cum homo vitam quæ in se est, actionem, & rerum contemplationem esse sentit: quippe cum huiusmodi sint probi viri & ad agenda bona, & ad vera contemplanda instructi. Quoniam itaque bonum & iucundum expetendum est: vita autem probi viri bona est & iucunda: sequitur ut probi viri vita expetenda sit. deinde quomodo probi viri vita iucunda sit, explicat: consentientes inquit, quod per se bonum est, lætantur: per se bonum huiusmodi vitam appellans, quæ in actione & contemplatione versatur. cum enim probi viri sentiunt & intelligunt, consentiunt quoque & cointelligunt vitam suam, id est, vitæ suæ sibi sunt conscij quod optima atque honestissima sit, ob idque lætitia afficiuntur.

Ceterum sicut erga seipsum, ita erga amicum affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodum igitur vnicique se esse, ita quoque amicum esse expetendum est, vel similiter: at esse ob id erat expetendum, quia se bonum esse sentiebat: talis autem persensio suavis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, comunicandisque tum verbis, tum consiliis potest: ita enim conuiuere de hominibus dici videtur: & non sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. si igitur beato viro esse expetibile per se est, cum bonum naturam & iucundum sit: simile autem amici esse quoque ipsum est: amicus etiam ex iis esset, quæ expetenda sunt. at quod ipsi est expetendum, id inesse ipsi opus est, alioqui indigens hac parte erit: ei igitur qui felix futurus est, probis amicis opus erit.

Huc, ut dixi, præcedentes rationes referuntur. nam, ut quæ superius dicta sunt, cum his connectamus, in hunc modum inquit: viuere felici homini bonum & iucundum, & propterea expetendum: felix enim & vnusquisque bonus & viuere & esse naturam expetit: sicut autem erga seipsum, ita quoque erga amicum est affectus: amicus siquidem alter ipse est: probus igitur amicus felici homini expetendus naturam est. nam cum probi amici vitam sentit, & intelligit, propriam etiam simul intelligit: at id iucundum est, atque expetendum: probus igitur amicus iucundus & expetendus est: quippe cum eum intuenso & intelligendo simul nosmetipsos & intelligamus, & videamus. indigebit igitur amicis, dabitque operam, ut eos habeat, felix. Atque ad hunc modum quidem antedictorum omnium series continuatur. nam cætera interiecta sunt, ut doceret esse nobis dum sumus in corpore, nihil aliud esse quam viuere, & sentire & intelligere nos viuere & sentire & intelligere: & verè esse & viuere esse, cum ex virtute vita traducitur: id quod & iucundum est, & expetendum. si autem iucundum est & expetendum, dum sentimus nos esse & viuere: iucundum quoque erit atque expetendum, si amicum quoque & viuere & esse sentiamus. id autem conueniret, si amicus nobiscum conuiuere: & tum orationum, tum actionum socius fieret. iucundum igitur felici homini erit, si cum amico versetur, & conuiuat. Inquit enim, sicut vnicique se esse, ita amicum quoque esse expetendum est, vel similiter, id est, par in omnibus & simillima nostra amici vita est. vnusquisque autem similem sui, & præcipue probus vir probum naturam amat. cum eoque viuere appetit: nam ætate æqualem æqualis delectat, ut ait ille, & graculus apud greculum confidet: probus igitur vir probi viro est suavis, gaudetque cum eo versari, & conuiuere. Cur verò vnicique probi viro iucundum sit esse, exponit, cum inquit, propterea quod se bonum esse sentit. quare si amicum quoque bonum esse simul sentiat, iucundum id, atque expetendum proculdubio erit. hæc autem consensio amici probitatis & conscientia existere ex conuiuio posset, exque communicatione & verborum quæ colloquendo pronunciamus, & consiliorum, id est, animi nostri notionum & conceptionum, quæ per verba significantur, atque explicantur.

E. iij. nam

* κῆ κολοῖς παρὰ κολοῖς ἰζάνη.

nam in brutis rationeque carentibus animalibus conuiuere nihil aliud est quam in eodem loco pabulari: in hominibus autem conuictus optimarum & honestissimarum actionum & orationum & consiliorum communicatio est.

De numero amicorum, multine an pauci habendi sint.

Cap. X.

Sed nunquid quā plurimi amici faciēdi sunt? an quē admodum de hospitalitate consone dictū illud videtur, Multorum neque sis hominū, neque nullius hospes: sic in amicitia quoque cōueniet, neque amicis prorsus carere, neque amicos supra modum multos sibi conciliare.

Cū indigere amicis felicem hominem iam ostenderit: dubitationem quandam affert, multisne opus ipsi amicis sit, necne: statimque solutionem subiungit, cū inquit. an sicut de hospitalitate consone dictum videtur &c. consone, id est, congruenter atque apte. * Hospites autem vocabant veteres externos homines, qui in peregrinationibus hospitio excipiebant, & excipiebantur. quem admodum igitur, inquit, plurimos hospites habere non decet (ut monet Hesiodus: carmen enim Hesiodi est) ita neque amicos multos comparare nobis debemus. sicut enim hospites vel nullos, vel multos habere fugiendum est: sic laudi non datur, si vel nullos prorsus, vel admodum multos amicos nobis conciliemus.

Illis sanē qui ad vtilitatem spectant, valde etiam congruere id quod dictū est, videretur: multis enim vicissim subministrare laboriosum est: non estque ad id agendum ipsis victus sufficiens. plures igitur quam qui ad proprium victum conueniant, admodum curiosi sunt: tum ad bene viuendum impedimentum afferunt. nihil itaque ipsis opus est.

Cur multorum amicorum copia nulli ex speciebus amicitiarum vtilis sit, neque ei quæ vtilitatis causa, neque ei quæ ob voluptatem, neque ei que ex moribus & virtute conciliatur: nunc explicat. Illis enim qui vtilitatis causa sunt amici, propterea multorum amicitia non confert, quia difficile est vnū multis vicissim subministrare, totque ac talia reddere, quot & qualia à multis accipit: id autem facere necessarium est, alioqui amicitia dissolueretur: quippe cū ob id se mutuo ament, ut gratiam & beneficium vicissim recipiant. His igitur qui vtilitatis causa amant, valde conuenire id quod dictum est, videtur, id est, multos amicos non habere. conuenit quidem etiam aliis tam qui ob voluptatem, quam qui ob virtutem amant: præcipue tamen his congruit qui vtilitatis causa amicitiam contraxerunt. victus enim vnus & facultas tam multis ministrare nō sufficit. & præsertim quia præterquam quod * curiosi sunt huiusmodi amici plures, ad bene etiam viuendum, id est, ad vitam sine multa turbatione & molestia traducendam, impedimentum afferunt. Nam eos qui ob vtilitatem diligunt, curiosos esse, ex eo patet, quod remunerationem & recompensationem semper obseruant, & inquirunt: & maiorane sint an minora quæ redduntur, diligenter considerant: tum si minora inuenerint, amicitiam dissolunt: si æqua, non dissolunt quidem, sed conqueruntur: quæ gratia, inquit, hæc est? cū quantum accepit, tantum etiam reddiderit: at si maius ille referat: citō fit, ut opes ei defint. necesse enim est, ut qui plura reddit quam acceperit, & frequenter id facit: citō in inopiam delabatur.

Qui item voluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atque in edulio condimentum.

Simili modo neque plurimis opus est ex iis qui ob voluptatem amantur. duo enim aut tres huiusmodi satis sunt. nam sicut in edulis sal, id si quidem appellat condimentum, si paucus sit, condit epulas, suauesque efficit: si multus, insuaues, esuique ineptas reddit: sic & qui voluptatem afferunt, si plurimi sint, fastidio potius & insuauiate, quam voluptate eos quibus cum versantur, afficere consueverunt.

Probi autem amici vtrum plurimi numero esse debent? an amicorum quoque multitudinis sicut & ciuitatis modus quidam est? neque enim ex decem hominibus cōstare ciuitas potest: neque item ex decies decem millibus ciuitas existit.

Hic quoque cū inquit [AN amicorum quoque multitudinis modus quidam est?] quasi solutionē infert. cū enim de probis viris quæsierit, an habere quamplurimos ipsi amicos numero debeant: respondet,

respondet, modum esse & mensuram multitudinis amicorum, sicut & ciuitatis asserens. quemadmodum enim ciuitas neque ex decem hominibus constare potest: facile enim à quolibet capi atque opprimi si tam infirma esset, valeret: neque ex decies decem millibus, id est, centum millibus hominum cōstat: sicut neque nauigium quinquaginta stadiorum longitudine visum vnquam est: ob eas causas, quas in libris de republica refert.

Sed quantitas non est fortasse vna quædam, sed omnis quæ inter definita quædam media est. amicorū igitur quoque multitudo definita quædam est. & fortasse plurimi illi sunt, quibus cum vitam traducere quispiam possit: id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur.

Quod inquit, huiusmodi est: ciuitatem dicere esse ex octo aut quinque millibus, aut certo aliquo alio numero definite difficile est: sed dicendum est, eam ex iis constare quæ inter definita extrema media sunt: id autem, sicut in libris de republica dictum fuit, tale est. oportet, inquit illic, ciuiles homines videre, & qui dominium ciuitatis obtinent, quantus sit & qualis reditus ciuitatis: quot regio cui præest ciuitas, alere homines possit: quot & qualibus ad custodiam militibus indigeat. cūque inuenerint tot multos esse, & tot paucos, decem verbi causa multos, duos paucos: ex iis quæ inter duo hæc extrema decem & duos intercedunt, sumere multitudinem eam debent, quæ & regionem custodire, & à regione ali commode possit. idem in agricolis, & artificibus, cæterisque omnibus faciendū est. Quemadmodum igitur in ciuitate, ita in amicitia multitudo quædam definita est: talis enim & tanta amicorum multitudo quæreda est, qua cum facile, & sine turbatione vlla, & molestia viuere quispiam possit: nam quibus cum ita conuiuere nequit, plures ij sunt, quam oporteat. fugiendusque huiusmodi numerus amicorum est.

Non posse autem cum multis viuere quempiā, multisque se impertire: obscurum non est. esse præterea illos quoque inter sese amicos oportet: si inter se omnes conuicturi sint: id autem difficile in multis est.

Perpicuum est quod inquit. nam si alius ex amicis extra urbem quotidie exire, alius versari cum principibus ciuitatis, alius cum exercitibus se exercere, & alius hoc, alius illud facere consuevit: qui fieri potest, ut vnus & idem eodem die, vel etiam eadem hora adsit omnibus, cum omnibusque simul operetur, atque agat? cum nemine enim esse absurdum est, atque ab amicitia alienum. si verò cum vno versans cum aliis consuetudinem non habeat, contemnere alios videbitur. Nam illud sanē fieri vilo modo nequit, ut multi simul omnes idem agant prorsus, ut in eo vnum omnes esse videatur, quod vnum illud est quod agunt: & propterea dici possit, posse quempiā cum omnibus simul versari: quatenus enim idem omnes eodem die vel eadem hora agunt, eatenus simul esse omnes dici possunt, licet diuersi absint. Adde quod qui eiusdem amici sunt, inter se quoque amici sint, necesse est: nam si viginti sint Socratis amici, inter se quoque illos amicos esse oportet: id quod difficillimū est. cū enim sint amici Socratis, & probus amicus, de probis enim hic est sermo, cōuiuere cum amico & traducere diem debeat: necesse erit, ut viginti cum Socrate simul degat, atque iccirco etiā secum inter se: quod, nisi sint amici, nunquā efficiet. id autem est quàm difficillimū.

Difficile quoque illud est, ut congaudeat quispiam & cōdolet accomodatè cum multis. verisimile enim est simul incidere posse, ut cum altero collatandum, cum altero condolendum sit.

Difficilius præterea est, immo fieri non potest, ut in multo amicorum numero & cōgaudeat quispiam cum iis qui latantur, & cum dolore affectis condoleat. si enim simul alius flet, alius rideat: quo pacto fieri potest, ut simul & rideam & lachrymem? & si vnus filiū efferat, alter nuptias filie celebret eodem die vtrique, eademque hora: qui sit, ut & gaudere, & lugere simul valeam.

Fortasse igitur rectè se habet, non quærere quamplurimos habere amicos, sed tot, quot ad cōuiuendum idonei sint. neque enim fieri posse videretur, ut multis vehementer amicus quispiam sit: accirco neque ut plurimum amore sit captus: exuperatio enim amicitiae quædam esse consuevit: id autem erga vnum est: & vehementer igitur erga paucos quoque erit.

Cū ostenderit fieri non posse, ut plures vno amicos probus vir habeat, idque nimis durum esse cognorit: ad mitiorem conuersus sententiam, multorum amicitia fugiendam, tot verò eligendos esse inquit, quibus cum cōuiuere quispiam possit: tot autem tres ferè sunt: quippe cū plures

E. iij. habere

habere facile fortasse non sit. fieri enim non potest, vt plures amicos habeamus. sicut enim fluuij
 * si in multos riuos scindantur, tenues atque exigui reddi cōsueuerunt: sic etiam amicitia in mul-
 * πολλὰς χίσας καὶ κατὰ τομὰς λαμβάνοντες.
 tos dispersa debilitatur, atq; euanescit. Nam quemadmodum, inquit, multarū mulierum amore
 capi quispiam non potest: amor enim venereus exuperatio quædam amicitia est, atq; excessus: ita
 neque fit, vt multos vehementer diligere possimus. quod enim inquit [1 D autem erga vnum est]
 de amore venereo intelligitur. & vehementer igitur amare & diligere amicum erga paucos erit.

Ita verò vsu venire hoc etiā in rebus videtur. in amicitia enim sodalitia
 multi amici nō existunt: sed quæ celebratur amicitia, inter duos dicuntur.

Cum dixerit amicitiam erga vnum existere, propterea quod * amor venereus exuperatio ami-
 * ἔρωσ.
 citia sit: quod verò exuperat, esse erga multos nequeat: id ex historia etiam confirmat, ex amicitia
 enim sodalitia quæ fama celebrantur, singulæ inter duos fuisse inueniuntur: Achilles & Patrocli:
 Pyladæ & Orestæ: Thesei & Perithoi.

Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versan-
 tur: ij nemini sunt amici, nisi ciuilitate, quos obsequiosos vocant.

Quia fieri non potest, vt multis quispiam amicus vehementer sit: qui multos habet amicos,
 omnibusque benignè & iucundè occurrit, cum omnibusque suauiter colloquitur: is etiam si amice
 versetur, amare quempiam ipsorum minimè videtur, neque è numero illorum esse, qui amant
 vehementer. nam ciuilitate quidem amare multos poterit: non ea tamen amicitia quæ propria est,
 quæque amoris vehementia definitur. Ciuilitate autem amare id intelligit, cum non reuicimus ea
 quæ dicunt ij qui nobiscum consuetudinem habent, neque aut dictis aut factis ipsorum aduersa-
 mur: sed laudamus eos, atque admittimus. cuiusmodi homines, eò quod omnibus obsequuntur,
 vel certè obsequi videntur, obsequiosos appellant.

Nam ciuilitate multis esse amicus potest quispiam, etiā si obsequiosus non
 sit, sed re vera probus: ob virtutē verò, & propter sese erga multos non po-
 test. sed cōtentus esse vnusquisque debet, si vel paucos huiusmodi inuenierit.

Quauis etiam obsequiosus quispiam non sit, sed probus, id est, modestus benignisque mori-
 bus præditus: id enim nunc significat ἐπιεικής, fieri potest, vt is amicus multis sit. qui tamen in eo
 ab obsequioso differt, quod obsequiosus laudare & admirari dicta & facta eorū videtur, quibus obse-
 quitur: modestus non ita: sed neque laudat, neque vituperat, sed in mediocritate cōsistit. Similiter igitur
 erga multos esse amicum, licebit: ob virtutem & mores, non licebit: propterea quod cum mul-
 tos probos viros inuenire difficile admodum sit, erga eos qui non sunt, nulla esse amicitia possit.

Vtra in fortuna habendi sint amici.

Cap. XI.

Vtrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est? in
 vtraque enim requiruntur. nam & infortunati subsidio: & fortunati
 conuictoribus indigent, iisque hominibus, in quos beneficia conferat:
 benefacere enim volunt. Atque in aduersis quidem rebus necessariū magis
 id est: vtilibus siquidem ibi est opus: in prosperis tamen est honestius. vnde
 etiam probos quærunt: hos siquidem beneficiis afficere, cum hisque vitam
 traducere expetendum magis est.

Dubitatio clara admodum est. pari enim modo & qui in prosperitate fortunæ, & qui in aduer-
 sitate constituti sunt, indigere amicis videntur: hi, vt subsidium & opem ab amicis consequantur,
 ab infortunioque subleuantur: qui verò prospera fortuna vtuntur, vt habeant, quibus cum degant,
 quosque prosequi beneficiis possint. cum enim probi sint, bene facere volunt ac studēt: amicis autem
 tem benefacere quàm alienis honestius est: vt superius fuit declaratū. Cæterum amicus in aduer-
 sis rebus magis est necessarius: quippè quod pecuniis tunc maximè opus sit: probus autē vir cum
 in omni occasione, tum præcipuè in calamitatibus vtilis sit, ac iucundus. honestius tamen & pul-
 chrius in prospera fortuna esse amicum, & iucundius. cuius causa licet dicta antea sit, rursus tamen
 etiam nunc referetur. cum enim probus vir iucundus sit: illi qui prosperis rebus fruuntur, ac se-
 cundum naturam viuunt: multos enim fortunæ prosperitas in superbiam & insolentiam, & con-
 tumeliam in eos quibus cum versantur, * præcipitare consuevit: sed qui naturam ducem sequun-
 tur in bona fortuna probos amicos habere student: hos enim beneficiis afficere quàm prauos,
 cum hisque conuiuere, quàm cum prauis expetendum magis est.

Est enim

Est enim præsentia hæc amicorū tam in prosperis quàm in aduersis re-
 bus iucunda. qui dolent enim condolentibus amicis subleuari consueue-
 runt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid * quasi oneris partem susci-
 * βάρους με-
 * ταλαμβά-
 * υσι.
 piant: an id quidem minimè, sed præsentia ipsorum suavis cum sit, condo-
 lenti quæ intellectio dolorem minorem reddat. Sed hanc ne ob causam, an
 ob aliud quippiam subleuantur, omittamus: euenire tamē prorsus illud quod
 dictum est, videtur.

Cur in aduersis rebus amicorum præsentia iucunda sit, nunc exponit: cur enim in prosperis iu-
 cunditatem afferat, dictum iam est. hæc autem quæ nunc inquit, omnibus amicitia speciebus con-
 ueniunt. Amicis igitur, inquit, in calamitatibus propterea opus est, quia ipsos inspiciendo, qui do-
 loribus grauantur, subleuari consueuerunt. sicut enim cum duo dolores, vt * diuinus inquit Hippo-
 crates, eidem contingunt, maior minorē * extrudit, efficitque, vt sensus illius ferè nullus percipia-
 tur: & item cum duo iucunda quæ vel visui, vel auditui vtraque, vel si ita incidat, visui alterum, ala-
 * θαυμάσι-
 * ος mirabilis.
 * ἐκκρέβει.
 terum auditui obiciatur: quod maiorem iucunditatem affert, magis id ad se hominem allicit, fa-
 citque vt alterum neglectum contemptum sit: ita cum iucundū aliquid & molestum simul cuiquam
 contingit, si pares vtraque vires habeant, in mediocri quodam affectu animum nostrum consti-
 tuunt, vt neque voluptate neque dolore afficiatur: si verò alterum excedit, alterum deficit, pro ra-
 * ἀμβλω-
 * σι.
 tione excessus, vel defectus, ita nos afficere consuevit: quippè quod qualis sensibilibus rerū vis est:
 talis affectio nobis cōtingat. Quoniam igitur amicus suauissima res est: præsentia sua dolorem, &
 molestiam expellit, ac subleuat, ita vt minor esse videatur, condolendo, ac loquendo, omniaque a-
 gendo, quæ ad hilaritatem & lætitiā inducere molestia affectum solent. Dolorem autē leuat, at-
 que exonerat amici præsentia, nō quemadmodum ille qui quatuor modios tritici alteri ex hume-
 ro detrahit, atque ipse fert: sed, vt dictum est, quia cum iucunda & molesta afficere natura animū
 nostrum soleant, præsentia amici iucunda cum sit, dolorem offuscat, ac pellit. contraria enim inter
 se mista sese mutuo * hebetant: vt si aqua feruida in frigidam, vel frigida in feruidam econtrario
 iniiciatur: sic cum iucundum molesto accedit: imbecillius, minusque graue id reddit. Sed quia hoc
 verum quidem in contrariis est, Platoni tamen iucundum molesto esse contrarium non videtur:
 ideo subiungit: propterea subleuantur, qui in doloribus constituti sunt, quia voluptas & dolor
 inter se sunt cōtraria: an aliam aliquam ob causam, ob magnitudinem scilicet, & paruitatem, sicut
 de duobus doloribus dixit Hippocrates: illud verò in præsentia omittatur. non enim id cōsideran-
 dum proposuimus, sed de amici præsentia in aduersa fortuna, quæ cum manifestè miserorum do-
 lores leuet, ac minuat, necessaria esse calamitosis hominibus proculdubio cognoscitur.

Ipsorum verò præsentia mista quædam esse apparet. nam videre amicos
 iucundum est, præsertim in aduersa fortuna cōstituto, affertque subsidium
 quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem præstat
 & aspectu & oratione, si commodus sit: quippè quod & mores nouerit, &
 ob quæ vel lætetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicum suas ob
 calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, vt doleant, vnusquis-
 que euitat, ac fugit.

Præsentia, inquit, amici mista esse ex dolore & voluptate videtur, non secus atque ex albo & ni-
 gro * fuscum. iucunda enim est, propterea quod videre amicum præsertim in calamitatibus volu-
 ptatem affert, doloremque mitigat. nam amicus ad consolandum idoneus est & dum aspicitur, &
 dum loquitur, præcipuè si commodus sit, id est ingeniosus atque aptus, vt dicere sciat quæ vnici-
 que occasione conueniant. cuiusmodi probi viri maximè sunt. nouit enim & mores probus vir si-
 miles sibi, quibusque oblectetur vel doleat amicus: quæque admittat, vel respuat, facile tenet. atque
 ob id ea & dicit & facit quibus lætari ac mitigari possit, qui dolet. Atque ob hanc causam amici
 præsentia est iucunda. Molesta verò ob id quod qui dolet, condolere ac cruciari simul amicum co-
 gnoscit. nemo enim qui rectè sentiat, dolore afficere ac molestia quemlibet hominem veller, nedū
 amicum: in causaque esse amico meroris alicuius, omnes fugiunt. Sed quorsum hæc de præsentia
 amicorum dicta sunt? quia videlicet eam leuare dolorem, & non penitus eiicere ac tollere dixerat.
 quasi ita inquit: propterea non dixi amici præsentia dolorem penitus extrudere, atque opprime-
 re, sed leuare tātummodo: mitioremque reddere: quia dolore amicum ea in parte afficit, quod ille
 condolere

* φαίβη.

condolere & commiserere alterum sentit. si enim amicus accedens dolorē nullum secum afferret, illius aduentus dolorē calamitosi hominis omnino deleteret ac tolleretur. quia verò dolorem & luctū secum affert, dum condolet: mœrorem quidem leuat quia est iucundus: cum tamen prorsus nō tollit, eo quod dolorem affert ob id ipsum quod condolet.

Atque iccirco qui viriles naturā sunt, cauent ne amici secum condoleāt. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolentia exuperet, nō sustinet: atque omnino collugentes nō admittit, propterea quod lugubris neque ipse est. Mulierculæ verò, atque huiusmodi viri collamentatibus delectantur: eosque ut amicos & condolentes diligunt. sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus.

Quia nemo vult, ut dixit, molestiam afferre amicis, & esse in causa illis mœroris alicuius: propterea fit ut illi qui viriles naturā sunt, & generose calamitates ferunt, caueant, ne amici secum condoleant: atque ob id lætitiā vultu præ se ferant, & rideant, & quasi nihil molesti passi sint, ita degant, & nisi dolorem quem suscipere amici causa eius, indolentia & iucunditate quam simulat, sperarit ille qui in calamitate constitutus est: se afferre causam dolendi amicis prorsus non tolerat. Atque vna hæc est causa, cur aduersa fortuna vtens videre amicum dolore affici nō patitur: quia dolorem ipse afferre non vult. altera est causa, quod ipse lugubris, id est ad lugendum & lamentandum idoneus minimè est. prauorum enim & ignauorum hominum instar mulieris plorare & lamentari, non probi viri est. atque ideo collugentes non admittit: qui videlicet cum ipso collugent, & conquerantur. nam si ipse propria virtute instructus fortunam aduersam patienter fert, & non lugeat: quo modo vel cum eo non lugente collugere quispiam potest, vel ipse collugentem admittere, cum prorsus non lugeat: mulieres enim atque huiusmodi viri, qui videlicet in modum mulierum effeminati sunt ac molles, querere complorantes, & collamentantes solent: quos sanè imitari nullo modo debemus. sed & in aduersa & prospera & media fortuna ad meliorum præstantiorumque exempla spectandum nobis est.

At verò in prosperis rebus amicorum præsentia & vitæ traductionem iucundam habet, & intellectionem, quod sua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad prosperas fortunas promptè amicos esse inuitandos: beneficium enim esse honestum est: ad aduersas autem tardè: quippe cum malorum participes quàm minimum facere amicos deceat.

In aduersa fortuna amicorum præsentia, sicut dictum est, mista ex voluptate & dolore est: in prospera verò incommista, & pura est, omnisque doloris prorsus expers. tum enim traductionem vitæ, id est ingressum, aspectum, statum, sessionem, colloquutionem, & cætera huiusmodi, iucunda omnia habet: tum intellectionem: intelligens enim qui prospera fortuna utitur, se ob præsentia bona voluptatem amico afferre, gaudet ac lætatur. vnde præclarum esse atque honestum videtur ad prosperam fortunam vocandos esse amicos, eisque beneficiendum: beneficium enim esse, promptumque ad beneficiendum honestum est. ad infortunia verò tardè ac pigrè vocandi amici sunt. non enim sponte malorum nostrorum participes facere amicos debemus. si enim amicus alter ipse est, & quæ vult sibi adesse quisque, eadem amico velle debet: vult autem sibi bona vnusquisque: amicum bonorum participem reddere vnusquisque debet, non malorum, quæ sibi ex aduersa fortuna contigerint. Quare neque in infortuniis amicos vocare honestum videretur.

Vnde illud: * esse me miserum est satis. maximè autem aduocandi sunt amici, quando parua molestia suscepta prodesse multum possunt.

Ex eo quod nostris malis amicos grauare, eisque esse in causa doloris & molestiæ minimè debemus: Euripidis quoque dictum illud in proverbium cessit: esse me miserum est satis. satis est, inquit, me esse in miseria constitutum, neque opus est amicum prætereà mecum infortunatum, & miserum effici. Sed quid o Aristoteles? diceret quispiam, amicos in infortuniis nullo modo vocabimus, ut consolationem aliquam afferant nobis, doloremque nostrum leuent? næ inquit, aduocandi quidem sunt. sed non quolibet tempore, sed ea tantum occasione, quando paruum molestiam suscipere, & multam afferre vtilitatem possunt. At cum econtrario magno dolore afficiendi sunt, nihilque nobis profuturi, immo potius miseriam nostram aucturi: videre enim amicum ex calamitate nostra dolorem suscipere, molestum esse, dictum iam est: tunc sanè minimè sunt vocandi. In prosperis igitur

rebus

rebus aduocare amicos debemus: in aduersis non ita, sed cauendum, ne in dolorem & molestiā imprudenter ipsos iniiciamus.

At ire econtrario fortasse conuenit: ad infortunatos non inuitatum & proptè: amici enim benefacere est, & maximè iis qui in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: † vtrisque siquidem honestius est, atque iucundius. ad fortunatos verò ut cooperemur quidem, promptè: etenim ad hæc quoque amicis opus est: ut autem beneficiis afficiamur, tardè. quandoquidem studere vtilitatem consequi honestum non est.

Nobis quidem ita faciendum est, ut amicos in prospera fortuna promptè conuocemus, in aduersa pigrè ac tardè: amici verò ipsi econtrario in calamitatibus & infortuniis non inuitati ire debent. honestum enim est, cum prospera vtens fortuna quispiam ad calamitosum amicum vltro non expectata vocatione accedit: ei que pro viribus opem ferre nititur: quippe cum veri amici sit id facere, & præcipuè cum in indigentia est constitutus aliquis, ut aut multis, aut aliquibus egeat. vtrisque enim tam calamitoso indigenti si non vocarit, quam fortunato si nō inuitatus accesserit, honestius & iucundius est. hoc tamen loco alia lectio reperitur in hunc modum: vtraque siquidem honestius est, atque iucundius: quod ita explanabitur. vtraque id est duo hæc & benefacere, & non inuitatum ire honestius est ac iucundius: quam vnum tantum, quod est cum petitione & rogatione benefacere. Atque hoc in calamitatibus atque aduersa fortuna faciendum est. In prosperis verò rebus & nō inuitati etiam & promptè ac celeriter accedere debemus, ut cooperemur, laboresque cum amicis suscipiamus, vbi his est opus. prosperitas enim quandoque amicis indiget, eorumque præsentiam requirit. Ut autem cum amicis fruamur bonis, & felicitate, non est properandum, sed tardè & cunctanter adendum est. nam neque honestum, neque alioqui esse amicum videtur studere, ac dare operam ut vtilitatem ab amicis consequamur, ac lucremur: sed adulatorum, atque auarorum id hominum est.

* Insuauitatis tamen reiiciendo fortasse vitanda opinio est: quandoque enim cōtingit. Esse igitur amicorum præsentia expetenda in omnibus videtur.

Oportet dum in prosperis rebus ad amicos accedimus consequendæ vtilitatis causa reiiciendo ac recusando cauere, ne iniucundi atque insuaues esse videamur. licet enim amico iniucundum minimè sit, ut assidue cum eo epulemur, bonisque eius fruamur: nobis tamè fortasse vitandum id est, & detestandum, ne videamur insuaues. Interdum enim fit, ut ex assidua & continua cum amicis consuetudine fastidium, atque insuauitas contingat. [quandoque] autem dixit & non semper, ob probos viros, quorum consuetudo in communicatione actionum & contemplationum versatur: quibus nunquam vlla satietas atque iniucunditas euenire potest. semper enim conuictu mutuo oblectantur, gaudentque cum assidue alter alterius bonis fruuntur.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

Igitur quemadmodum amore captis inspicere est amabilissimum, magisque hunc sensum quam ceteros eligunt: utpote cum ex eo amor & maximè existat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maximè est. amicitia enim est cōmunicatio, & sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum sese habet: at sensus erga se vnus cuiusque quod sit, expetibile est: erga amicum igitur quoque erit. sed eius operatio in cōuiuendo fit. quare merito id appetunt:

Hic docet ex quibus rebus, quibusque actionibus simul versantium amicorum insuauitas sequatur, & ex quibus nō. ex illis inquit insuauitatem, & fastidium nunquā oriri, quibus vtrique oblectantur, quæ vtrique operari, atque exercere assidue volunt. ut si vtrique alea colludere, aut compotantare delectentur, nunquam alter alteri fastidium afferet: quoad colludendo, aut compotando simul vitam traduxerint: at si alteri alea magis sit iucunda quam potatio, alteri econtrario potatio quam alea magis placeat: efficietur, ut assiduitas aleæ, quique ea assidue utitur, ei qui assidue potationi vacare cupit, iniucunditatem, ac fastidium pariat: propterea quod euenit, ut qui iisdem non oblectantur, iniucundi sibi mutuo sint. Quocirca probi amici cum iisdem semper gaudeant, iisdemque oblectentur: nunquam inter se esse insuaues possunt. Atque hoc est quod inquit. Quod autem ait in principio [igitur] id græcè est ἀρ' οὖρ quod cum acuto accentu ἀρα est legendum ut [igitur]

* αἰλις ἐγώ
δυστυχία.

* ἀνδρίας.

[igitur] significet cum assertione: non cum circumflexo, quod dubitantis esset, atque interrogantis. asserendo enim Aristoteles hoc pronunciat: perinde ac si ita dicat: iam igitur ex his quæ diximus, perspicuum est: quemadmodum illi qui amore capti sunt videre potius amicam suam volūt, quàm de ipsa audire quippiam: utpote tum ex visu magis quàm ex auditu amor existat: sic amicis versari simul & conuiuere esse expetibilius: quàm si locis distantes quid agant, quomodoque vitā traducant, de se mutuò audiant. nam si amicitia est communicatio, communicatio autē conuictus est: amicitia & conuictus idem sunt: conuiuere igitur cum amico expetendum magis est, quàm de eo audire, quid agat. Quemadmodum verò prius dictum est, sentire nos esse & viuere expetendū est: at sicut erga se vnusquisque probus, ita quoque erga amicum affectus est: sentire igitur & videre amicum expetendum est. sed videre absentem non possumus. presentia itaque amici expetenda est, ex qua efficitur vt videre amicum queamus: magisque est expetenda quàm absentia, quæ facit vt non videre amicum, sed audire tantummodo de eo possimus. at verò sensus, id est visionis ipsius operatio in conuiuendo eodemque in loco versando fit, non in non conuiuendo, & non consue-scendo: merito igitur conuiuere appetunt. Esse enim & viuere idem esse opinantur quod conuiuere, estque ratiocinatio huiusmodi: esse & viuere expetendum est: esse & viuere in conuiuendo consistere existimant: conuiuere igitur expetendum est. vel hoc modo: esse & viuere probis viris expetendum est: esse autem & viuere idem esse quod conuiuere opinantur: expetendum igitur conuiuere probis viris est.

Quodque est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligunt: ea in re cum amicis degere volūt. Quocirca alij cōpotant: alij alea colludunt: coexercetur quidam & conuenantur: nonnulli cōphilosophantur: in eo singuli diē simul traducētes quod maximè in vita amant. cū enim conuiuere cum amicis velint, hæc faciūt hæcque cū illis cōmunicāt quibus cū se cōuiuere existimāt.

*συγκυνησθε
σι simul canes
ad saltus du-
cunt.

*ὁμιλῶντες.

Qui putant essentiam nostram & esse ipsum nihil aliud esse quàm vitam quæ ex mēte & contemplatione traducatur: eiusque causa, vt videlicet actioni, & contemplationi vacemus, nos fuisse procreatos: ij sanè & secum & cum amicis viuere in actione, & contemplatione volunt: talemque vitam omnino amplectentes, ac sectantes in nullam vnquam insuauitatem incidunt. qui verò esse nostrum in cōestione & potatione, aut alea, aut tali aliqua re ponunt: ij cum huiusmodi amicis conuiuere eligunt, quibus cum vel edant & bibant assidue, vel ludant. ac demum quodcunque amat quisque, id se esse quoque opinatur, eiusque causa cum amicis versari, & conuiuere appetit. quotidie enim multos audire licet, qui dicant comedere huiusmodi epulas, aut habere tale quippiam, aut agere hæc, vita mea est. Atque iccirco fit, vt conuiuere singuli appetant, simulque versari cum iis qui vitas eiusmodi sectantur, talesque vitas essentiam suam esse arbitrantur. siue voluptaria, siue quæstuararia atque vtilis, siue temperans atque honesta fuerit.

Prauorū igitur amicitia praua est: praua enim secū communicant instabiles cum sint, & prauis etiā efficiuntur, dum sibi mutuò similes euadunt. at proborū proba atque honesta est, cōgressionibusque insuper augetur. videturque hi meliores quoque effici, dum operantur, ac se mutuò corrigunt. exprimunt enim à se mutuò ea quibus oblectantur. vnde id: A bonis discas bona. Ac de amicitia quidē hætenus dictū sit. Sequitur vt de voluptate disseramus.

Si quemadmodum dictum est, conuiuere est expetendum: conuiuere autem est cum altero viuere qui similis sit, qui est amicus: sicut sunt ea ob que conuiuunt, ita quoque ipsi sunt, si bona, boni quoque ipsi, & bonæ amicitia: si praua, prauis ipsi, & amicitia: etiam praua, atque instabiles sunt: & quatenus conuiuunt, & sibi mutuò assimilantur, eatenus prauis atque improbi euadunt. at proborum virorum amicitia bona est & stabilis, augeturque cōgressionibus mutuis. honestis enim colloquutionibus atque operationibus incrementum accipiente virtute fit, vt ipsa quoque amicitia augeatur: quippe cum naturā comparatum sit, vt incrementa operando efficiantur. Tum igitur hac de causa crescūt bonorum amicitia: tum quia se mutuò corrigunt atque emendant. exprimunt enim à se mutuò, atque ad sese attrahunt & imitantur & facta & verba alterius, quibus oblectantur, quæque ipsis placent, & quorum causa amici inter se sunt. nam vt inquit Theognis, à bonis discas bona: quare à prauis quoque praua exprimemus, ac discemus.

FINIS NONI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER DECIMVS.

CVM EVSTRATII EPISCOPI NICAENI,
vel, vt alij, Michaelis Ephesij explanatione,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Liber hic qui decimus huius operis est, vltimus est, ac totā hanc moralem tractationem absoluit. decem enim libris eam diuinus Aristoteles complexus est: in hoc autem quis nam sit verus homo, exponit: quæque ipsi vita conueniat: eam nimirum quæ ex intellectu & mente traducitur, quæ maxima felicitas, maximeque propria est. Nam cum duplex sit felix, vnus ciuilis qui bonis etiam externis & fortunæ indiget, vt operari sine impedimento possit: alter qui contemplationi rerum quæ verè sunt, præcipue incumbit: de ciuili in superioribus libris multa disputauit, in præsentia de contemplatiuo acturus est. Sed si ciuilis felicitas, vt superius didicimus, operatio animæ est ex virtute in vita perfecta cū voluptate, aut non sine voluptate existens: quid de felicitate contemplationis existimandum est? nunquid ex ea intellectuali vita quæ ad necessaria, quæ semper eodem modo sunt, spectat, nullam voluptatem sequi dicemus? nunquid eam turbatione & tumultu plenam, refertamque insuauitate putabimus? nefas sanè esset, si eā carere voluptate opinaremur. cum voluptate igitur etiam ipsam esse, aut non sine voluptate censendum est. nam si ex honestis nostris actionibus sequitur voluptas: multo magis ex ea operatione sequetur, quæ optima omnium est, cum circa intellectuales res versatur intellectus: atque eò melior ac maior, quò contemplatio est actione præstantior. Quoniā igitur hæc quoque intellectus operatio cum voluptate est, quæ cuiusmodi sit, vt inquit Plotinus, illi nouerunt qui sunt experti: oportet prius de voluptate, quænam & qualis res sit, considerare, & ob alias etiā causas quas ipse Aristoteles referet: tum ad ea quæ proposita sunt, excutienda descendere.

De voluptate.

Cap. I.

Post hæc fortasse sequitur vt de voluptate disseramus: quippe quæ maximè affinis esse generi nostro videatur. vnde iuuenes voluptate & dolore quasi gubernaculo dirigentes erudiunt.

Addidit [fortasse] vel philosophica modestia vtens, vel vt ostenderet, si voluptas esset pars virtutis, vt irrationale equi: non fortasse, sed necessario de voluptate fuisse dicendum: quippe cum iis qui rectè quidnam sit totum, discere volunt, cognoscere partes necesse sit, quibus totum ipsum constat. Cū verò non sit pars voluptas, sed res quædam, & quasi vmbra quæ honestis operationibus accidit: fortasse dicendum de ipsa est: propterea quòd absque iis quæ accidunt, res ipsæ quas huiusmodi accidentia consequuntur, disci possunt. fieri enim potest, vt tertianæ febris naturam cognoscamus absque bilis vomitu, & sudore & ceteris quæ ipsi accidere cōsueuerunt. felicitatis itē essentiam nihil vetat quò minus intelligamus, etiam si quid sit voluptas non didicerimus: si videlicet voluptas pars eius non est, sed res quæ ex ipsa euenit & consequitur. Cū tamen inquit eam generi nostro maximè esse coniunctam & affinem: præ se fert se modestiæ causa [fortasse] posuisse. cū enim dicere debuisset: post hæc de voluptate disserere necessarium est: reprehensionē vulgi cauit, & [fortasse] dixit. nam necessarium esse ei qui de vtrisque virtutibus tam rationalis, quàm ratione carentis animæ partis agit, de voluptate tractare: ex iis quæ hic dicit, perspicuum est: si quis diligenter aduertat. si enim coniuncta & affinis naturæ nostræ est, nosque omnes eam tanquam af finem & familiarem nobis eligimus, ac sectamur: non fortasse, sed necessario cognoscendum nobis illud est, quod generi nostro ita est coniunctum, vt cæteris omnibus quibus cum conciliationem quandam habemus, quærat a nobis, ac diligatur. ob hanc enim coniunctionem quæ cum voluptate nobis inest, erudire adolescentem consueuimus, voluptate & dolore ipsos quasi gubernaculo dirigentes, id est regētes, ac moderantes. vtur enim hic verbo nautico Aristoteles *οὐκ ἀνέχοντες*, quod est gubernaculo quasi nauim dirigentes, ac moderantes. sicut enim ad portum nauigia gubernaculo quadam ratione circumducta, ac librata diriguntur: ita adolescentes in portum virtutum incolumes

*ὅτι ὁ ἀλό-
γειαν φιλό-
σοφον pro-
pter uerecun-
diam & mo-
destiam philo-
sophicam.
*Symptoma
ta febris ter-
tiane.

incolumes deducuntur voluptate & dolore gubernati. ita enim assuefacere eos vt quibus debent, gaudeant: & doleant, si non agant ea quæ oportet: nihil aliud est quàm ipsos gubernare, ad perti- que virtutis dirigere. quemadmodum letari & dolere quibus non decet, via ad vitium est.

Maximumque esse ad morum virtutem videtur, si gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quæ odio habenda sunt. hæc enim cum momentū ac vim ad virtutem & felicem vitam habeant: per totam vitam pertinent. iu- cunda siquidem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt.

Morum virtutē, virtutem ipsam moralem vocat. maximè, inquit, ad virtutem moralem conse- quendam videtur conferre, si gaudeamus & doleamus quibus oportet: sicut modò demonstratum fuit. Pertinent enim hæc per totam vitam, id est voluptas & dolor per totā vitam nostram porrigū- tur, ac protenduntur, nosque quoad vixerimus, semper comitantur. non enim in puerili tātum e- tate gaudeamus & dolemus, reliquas verò ætates sine dolore, ac voluptate traducimus: sed semper quousque in hoc pertuso dolio, id est corpore fuerimus, nobis cum voluptate & dolore versandū est. Per totam igitur vitam nostram protenduntur: * momentūque & vim habent ad virtutem & felicitatem acquirendam. Quid sit momentū, esse interpretatus videtur, cum subdidit [& vim ha- bent]. honestæ autem voluptates, & dolores qui ex bonarum actionū vacatione suscipiuntur, mo- mentum habent, id est vim & incitationē propensionemque afferunt vitæ, quæ ad virtutem, felici- tatemque conducit. at si hoc ita se habet, quæ nam iucunda & quæ molesta ad virtutem conferant, quæ item eidem sint impedimento, omnino cognoscendum est: ne temerè brutorum instar ad vo- luptatem quamlibet festinemus, omnemque dolorem fugiamus. id quod nunc plerique sine villo delectū facere consueverunt.

De talibus autem minimè prætermittendum esse videretur, præsertim cum magnam habeant controuersiam. Nonnulli enim bonum ipsum volu- ptatem esse dicunt. alij econtrariò admodum prauam rem eam esse affir- mant. Atque illi quidem fortasse rem esse ita persuasi.

Ob antedictas causas necessarium est de voluptate & dolore considerare, contemplationemque de his minimè prætermittere: præcipuè verò ob altercantes, & controuersas de voluptate senten- tias quæ circumferuntur. Eudoxus enim voluptatem idem esse opinabatur, quod bonum ipsum. specialemque originē, & causam bonorum omnium esse statuebat: non secus atque illi qui species, quas *ἀσείας* vocat, * introducebāt, per se animal animalium, per se ens entium, per se hominē hominum, per se pulchrum pulchrorum omnium causam esse affirmantes. alij verò rem prauissimam esse vo- luptatem asserunt. Atque illi quidem qui ipsam esse bonum dicebāt, rationibus fortasse quibus- dam persuasi id asseuerabant. Rationes enim hæc sunt: voluptatem omnia appetūt: quod omnia ap- petunt id bonum est: bonum igitur est voluptas. Et item: quod propter ipsum & non propter ali- ud quippiam appetunt omnia & quærunt, est bonum: voluptatem propter ipsam omnia quærūt atque appetunt: bonum igitur est voluptas. diuitias enim ob aliud quid appetunt homines: vt pote cum tanquam instrumentum sint, quo operari honesta sine impedimento queāt: incisionem quo- que & adustionem, medicamentorumque potionem sanitatis causa admittunt: simili modo mœ- nia, & domos conquirunt, quò tum aeris intemperies, tum ferarum atque hostium insultus prop- pulsare commodè possint. at voluptas propter seipsam appetitur: finis igitur vltimus est voluptas. qui autem omnium aliorum finium est finis, bonum ipsum est: voluptas igitur bonum ipsum est. Sunt item multæ aliæ rationes probabiliter conclusæ, quæ idem esse voluptatem quod per se bo- num confirmant: quas progrediendo ipse quoque Aristoteles referet.

Sed hi, melius esse ad vitam nostrā rati, si voluptas, quanuis non sit, pra- ua esse demonstratur. plerosque enim ad ipsam esse procliues, seruireque aiunt uoluptatibus: vt iccirco in cōtrarium ipsos reducere opus sit: sic enim fore, vt ad medium redeant.

Qui pessimam esse voluptatem asserunt, non rationum probabilitate inducti id faciunt: sed quia cū videant plerosque homines ita procliues ad ipsam esse, vt neglecta omni honestate illi pe- nitus inferuiant: auocare ipsos ac retrahere ab effreni illo impetu, quo ad ipsam feruntur, volupta- tem esse rem prauissimam asserendo, volunt: licet id verum non sit. oportet enim, inquit, vt pra- uos à voluptate in contrarium abducamus. sicut audaces ad timiditatem: iniusti vsurpatores alie- norum, eò vt nihil penitus accipiant: avari ad prodigalitem: atque alij simili modo qui medio- critatem

critatem transgrediuntur, ad vitium contrarium reuocandi sunt: ita enim fiet, vt ad mediū ac me- diocritatem postea redeant. si enim voluptuosi ad id fuerint retracti, vt nihil penitus oblectentur: facile ad medium, quod est gaudere & oblectari quibus oportet, deuenire poterunt. si item auda- ces ad timiditatem, vel iniusti ad nihil accipiendum retrahantur: ad fortitudinem illi, hi ad iustitiā non difficulter reducentur. Auocare autem vel voluptuosum hominem à voluptate, vel iniustum à rapina, vel audacem à temeritate potest nemo: nisi vel voluptatem, vel rapinam, vel audaciā, pes- simam rem ipsi esse persuadeat. Quare licet voluptas pessima non sit, eam esse pessimam dicendū est, si ab ipsa auocare homines voluptuosos volumus.

Videndum autem ne non rectè hoc dicatur. orationes enim de iis quæ in affectibus, & actionibus consistunt, minorem quàm opera ipsa habent proba- bilitatem. quando itaque discrepant ab iis quæ sensu percipiuntur: contem- ptæ veritatem quoque ipsam insuper tollunt nam qui vituperat voluptatē si appetere ipsam quandoque cōspiciatur: declinare ad ipsam videtur, quasi omnis voluptas eiusmodi sit. non est enim multitudinis distinguere.

Dicere vituperandam rem aliquam, & prauam appellandam, licet neque vituperabilis, neque praua sit, propter eā quod proua ad ipsam sumus: non rectè se habet. non enim conuenit, vt quod non est absolutè prauum, prauum esse absolutè pronuncietur. sed oportet nos, si res multis modis dicitur: distinguere, & docere quot sint eius significata: quæque ex his quæ significantur, bona vel vitia: quæ item praua, & noxia habeantur. vt de voluptate, si dicamus * intemperantium, & aleato- rum, ebrietatibusque & libidinibus deditorum hominum voluptatem esse prauam & noxiā, ne- que esse propriè voluptatem, sed videri iis qui veræ voluptatis gustu penitus carent: eam autē que ex operatione virtutum, rerumque diuinarum contemplatione consequitur, optimam esse ac ve- ram, quam & amplecti, & sectari summo studio debeamus: si ita inquam dicamus, rectè à nobis e- rit distinctum. si verò absolutè & in vniuersum pronunciemus, peccabimus. malam enim absolutè voluptatem esse dicere nihil aliud est, quàm prohibere, atque auocare homines ab honestis volu- ptatibus: quod à ratione alienum maximè est. præter eā cur bonū non sit absolutè vituperare, quod absolutè prauum non est, causam subiungit: magis enim, inquit, factis credimus quàm verbis: quip- pè cum facta verbis, non verba factis fidem afferant. Nam si quis malam esse auaritiā dicat, deinde quocumque modo atque vndique colligere sibi pecunias auidè conspiciatur: ei nullam fidem adhiberet quispiam, neque malam esse ex verbis eius auaritiā crederet. simili modo qui volupta- tem prauam esse cum dixerit, ad ipsam postea declinat ac propendet: ex iis quæ agit, bonam esse eā declarat, non malam, vt dicebat. actionibus enim verba, non verbis actiones confirmari consueue- runt. Affectus autem vocat, voluptates, dolores, amicitias, odia, iras: actiones verò, eas quæ ex his proficiuntur operationes. cuiusmodi sunt contumeliæ, rapinæ, honores, & cætera de quibus sæ- pe in superioribus libris dictum iam est. Cū igitur orationes non consentiunt cum iis quæ circa sensum sunt, id est cum iis quæ à nobis qui loquimur, dicuntur: contemptæ ab audientibus præ- terquam quod ipse fidem amittunt, veritatem etiam ipsam perdunt ac destruunt. qui enim absolu- tē & indistinctè voluptatem prauam esse dicit, deinde eam sequitur, veritatem is tollit. nam licet voluptas quædam re vera praua sit: & verum dicat, qui prauā eam esse affirmat: ob eos tamen men- tiri videtur, qui cum eam esse prauam dixerint, bonum postea ex eo quod ipsam sectantur, ostendunt. * Plerique enim è vulgo cum quot modis vnaqueque res dicatur, distinguere nequeant: eam quoque quæ est praua, bonā existimant, cū vident eum qui ipsam absolutè atque indistinctè vi- tuperauerat, ad eam declinare, ac ferri.

Videntur igitur veræ orationes non solum ad cognoscendum, sed ad vi- tam quoque ipsam esse utilissimæ. cū enim rebus consentaneæ sunt, credun- tur: atque ita audientes ad vitam, sicut ipsæ præfinierint, traducendam inci- tant. Sed de his satis. Ea nunc quæ de voluptate dicuntur, persequamur.

Oportet igitur de iis quæ multis modis dicuntur, nō absolutè pronunciare, sed distinctè. ver- bi causa, cum de voluptate loquimur, eam esse triplicem asserentes, hanc bonam, alteram prauam, tertiam neutram esse dicere. cognitio enim & dissertatio veritatis non solum ipsa per se expeten- da est, verum etiam multum audientibus ad rectè viuendum conducit. consentanea enim & con- sentiens rebus ipsis cum sit, creditur: indistinctè ac cogit eos qui audiūt ita vitam instituere suam, vt ipsa præceperit. Vbi hæc dixit, ad disputationem de voluptate cōsiderandam redit. ac primum

Eudoxi

* ἐπιπύ.

* ἀνὸς ζῴου
per se animal:
ἀνὸς ζῴου per se
ens: ἀνὸς ζῴου
θεωπύου per
se hominem:
ἀνὸς ζῴου
per se pul-
chrum.

* ἀνοργῶσα

* οἱ πολλοί.

* ἀπὸς ἀ-
ποφάσεως.

Eudoxi rationes affert: quibus ille voluptatem esse ipsum per se bonum astruere conabatur, cum ita subiungit:

Opinio Eudoxi de uoluptate. Cap. II.

Eudoxus quidem voluptatem bonū ipsum esse existimabat, propterea quod omnia videbat eam appetere tam quæ prædita essent ratione, quæ ea carerēt: atque in omnibus quod est expetibile, id honestum: & quod maximè huiusmodi, id præstantissimum esse cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus esse optimū indicare: vnumquodque enim quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atque alimentum. quod igitur omnibus esset bonum, quodque omnia appeteret, ipsum bonum esse cōficiēbat.

Mos Platonicis est addendo τὸ articulum, id est ipsum, vel αὐτὸ pronomen quod nos per se interpretamur, origines rerum significare quas ἰδέας, id est species ac formas appellant: quæ videlicet primò ac præcipuè sunt, quod vocantur. τὰ γὰρ ἄλλα enim & αὐτὰ γὰρ ἄλλα, id est ipsum bonum & per se bonum nihil aliud dicebant esse, quàm id quod solum, & primū bonum esset: reliqua vero mentem, animam, scientiam, virtutem, bona quidem, non tamen primò, sed ex ipsius boni participatione bona appellari, ut mens bonum sit, non ipsum bonum: simili modo virtus, sic scientia bonum quidem, nullo pacto tamen ipsum bonum esse concedatur: at voluptas non bonū, sed ipsum bonum dicitur. Ex Eudoxi enim sententia voluptas origo ac fons bonitatis, id est ipsum bonum est: quod τὰ γὰρ ἄλλα ipsi dicunt. Sic ex adiectione τὸ articuli primam originem & causam & radicem, & quasi * centrum bonorū omnium significabant. præponendo vero αὐτὸ αὐτῶν nuncupabāt, αὐτὸ ζῶον, αὐτὸ δὲ, id est per se vnum, per se animal, per se ens. Ac persevntū quidem principium esse & fontem vnorū, & vnitatum dicebant: vna enim & vnitates apud ipsos idem minimè sunt. idemque esse aiebant per se vnum & persebonum. persevntum enim & persebonum, & ipsum bonum primam omnium originem vocabant: secundam perseens, quod omnium entium principium esset. nam esse primum omnium persevntum dicebant: deinde perseens: tum persevntum: tum perseanimal. Sed de his, quantum ad ipsum Aristotelem attinet, satis dictum sit. Eudoxus igitur voluptatem esse ipsum bonum ex eo comprobabat, quod eam omnia appetunt tam rationalia, quàm irrationalia, omniaque eam sectantur & quærent. quod enim omnia appetunt, id honestum ac bonum est. quod autem maximè honestum ac bonum, id præstantissimum est, hoc est, prima origo ac causa est. vel quod maximè est eiusmodi, id est maximè expetendum, id præstantissimum est. Si igitur voluptas maximè est expetenda: quod verò maximè est expetendum, est præstantissimum: at quod præstantissimum est, prima omnium origo est: prima verò omnium origo est ipsum bonum: voluptas ipsum bonum est. Nam voluptatē esse id quod præstantissimum, & optimum est, inde patet, quod omnia ad ipsam feruntur: omniaque dant operam ut ea afficiantur. naturā enim singula quod sibi bonum est, sibi que confert, id est iucundum, non secus atque alimentum inuenire confueverunt. in omnibus siquidem, ut ipse alibi ostendit, vel mens, vel mentis quidam fulgor, quædamque illustratio inesse conspicitur. * & naturæ animalium a nullo doctæ, diuinus inquit Hippocrates.

Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis quàm propter seipsas credebantur: * præcipuè enim temperans esse videbatur: ut non ut amicus voluptatis putaretur hæc dicere, sed quia ita re vera esset. Nec minus autem ex cōtrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse, contrarium autem simili modo expetendum.

Si intemperans fuisset, qui bonum ipsum esse voluptatem dicebat, suspectus fuisset: ut nullam fidem ei quisquam adhibendam censuisset: sed quia temperantissimus erat atque optimus vir Eudoxus, merito hoc de voluptate ei credebatur. non enim ut amicus eius, eique inseruiens magnificere videbatur voluptatem, atque extollere: sed quia re vera ita esset, ut de ea prædicabat, nec ex eo tantum voluptatem esse bonum probabat, quod omnia ad eam tenderent, ac ferrentur: sed ex contrario quoque eius, id est dolore idem planum faciebat. si enim dolor, qui contrarius est voluptati, malum est, voluptas bonum sit, necesse est. dolorem autem malum esse inde patet, quod omnes eum fugiunt, odioque prosequuntur.

Maximè autem id esse expetendū dicebat, quod nō ob aliud, neque alterius

terius causa eligeremus. huiusmodi verò proculdubio voluptatē esse: quippe quod à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eò quod expetenda per se ipsa voluptas sit.

Voluptatem bonum esse in vniuersum superiore ratione Eudoxus colligebat. hac verò ipsum per se bonum esse demonstrat. Maximè, inquit, expetendum, maximeque bonum illud est, quod per se, & nō ob aliud expetimus. at voluptas est huiusmodi. eum enim qui voluptate afficitur, cur letetur, interrogat nemo: sicut eū qui balneo abluitur, vel venā secare, medicamentūque bibere vult: si enim quispiā interrogetur, cur aliquid horū faciat? respōdebit, ea causa ut sanitatē consequatur. ille autem qui voluptatem percipit, nullam aliam ob rem se voluptatem sectari affirmaret, quàm ob id ipsum, ut letetur, voluptateque afficiatur. Si igitur voluptatem propter seipsam expetimus: quod verò per se & non ob aliud est expetendum, maximè bonum est: voluptas maximè bonū est. at maximè bonum & ipsum per se bonum idem est: voluptas igitur * ipsum per se bonum est. Ratio enim in hunc modum concluditur: voluptas expetenda per se est. quod expetendum per se est, maximè est expetendum: quod autem maximè est expetendum, est maximè bonum: maximè verò bonum est ipsum bonum: voluptas igitur ipsum bonum est. voluptatem verò maximè esse expetendam eo conatur confirmare quod ita subiungit.

Et cuius ex bonis adiunctam eligendum magis ipsum reddere: ut iuste agere, & * temperanter: augerique bonum ipsum seipso.

Voluptatem maximè expetendam inquit, eò quod si alicui expetendæ rei adiungatur, expetendam magis eam reddat, iusta enim actio, & temperans, si cum voluptate fiat, expetenda magis est: quàm si sine voluptate efficiatur. contemplatio item cum voluptate expetibilior est: quàm ea quæ voluptate careat. omnis demum actio, omnisque effectio cum voluptate existens, quàm sine voluptate longè melior est. Nam esse magis expetenda quæ cum voluptate fiunt, inde perspicuū est, quod quæ cum ea fiunt, incrementum accipere confueverunt. disciplinæ enim quæ cum voluptate percipiuntur, citius proficiunt atque augentur: quàm quæ vel sine voluptate, vel cum dolore aliquo comparantur. operationes item ex virtute, ac demum omnia si voluptatē habeant adiunctam facere progressionem maiores solent. Augeri igitur inquit bonum ipsum se ipso: id est bono, quæ est voluptas. tamen si id clarius dixisset si pro [seipso] ipsa posuisset facinoroso genere hoc modo: [augerique bonum ipsum ipsa] id est voluptate. Aduertendum item bonum ipsum hic, id est ἀγαθόν αὐτὸ non per se bonū intelligi, sed * αὐτὸ, id est ipsum idem hic significare, quod omne. ut omne bonum ipsa voluptate incrementum suscipere intelligamus.

Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo tamen magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum † cum altero magis expetendum est, quàm solum.

Ratio, inquit, quæ ait voluptatem adiunctam bono alicui, verbi causa temperantiæ, magis expetendam ipsam reddere, quàm si sine voluptate esset: non id quod vult colligit, ac conficit. non enim voluptatem esse ipsum per se bonum probat, sed esse ex bonis, id est esse vnum etiam ipsam ex his quæ bona naturā sunt: non autem speciem, & fontem, & centrum bonorum omnium, id quod demonstrare proposuerat. quodlibet enim bonum si cum altero iungatur, magis expetendum est, quàm si solum remaneat. [vel ut altera melior & verior lectio habet: omne enim bonum quod cū altero magis expetendum est, quàm solum: huiusmodi minimè est: id est bonum omne, quodcumque illud fuerit, quod alteri bono adiunctum maius id & melius, magisque expetendum facit: huiusmodi minimè est: id est ipsum per se bonum non est]. exempli causa: si fortitudini quæ bonum est, adiuncta prudentia, quæ etiam ipsa est bonum, totum id quod ex vtriusque existit, maius bonum reddat, quàm si sola fortitudo sit: prudentia ipsum per se bonum non erit, sed vnum quoddam numero aliorum. simili modo si voluptas adiuncta prudentiæ, vel fortitudini maius bonum efficit id quod vel ex voluptate & prudentiâ, vel ex voluptate & fortitudine simul coniuncta, cōpositum est, quod si singulæ per se illæ virtutes essent: voluptas ipsum per se bonū esse non potest: nā si dicamus voluptatē ipsum per se bonum cum sit, adiunctam alteri bono, totū id maius reddere ac præstantius, quàm prius erat: perinde est ac si vniuersam terram vnā cum omnibus quæ in ipsa sunt, montibus, fluminibus, maribus, syluis millefimæ parti miliacei grani adiunctam, totum id quod ex minima illa milij portiūcula & tota terra effectū est, grauius redderet quispiam asserat. quæ enim rationem vniuersa terra ad minimam milij portiūculam habet: eandem ipsum per se bonum ad aliquod ex cæteris bonis, ut prudentiam, sapientiam, & reliqua huiusmodi habet. immo si verum dicere

velimus

* κέντρον.

* Galenus locum illū Hippocratis exponit suffissime lib. i. de usu part. * διαφρόνησις τῶς αὐτῶν φρον.

* τ' ἀγαθόν.

* σωφρονεῖν.

* ἂν αὐτὸ αὐτὸ ἢ τὸ πᾶν.

† a. l. quod cū altero magis expetendū est quàm solū: tale minimè est.

velimus, ipsius per se boni excellentia, si comparetur prudentiæ, infinitè propemodum maior est, quàm terræ vniuersæ grauitas ad minimam milij portiunculam: vt nulla inter hæc esse proportio possit. Sicut igitur ridiculum est si dicamus grauitatem minimè milij portiunculæ adiuncta sibi vniuersæ terræ grauitate, grauiorè effici quàm prius erat: ita magis deridendum videtur, si prudentiam dicat quispiam assumpto summo bono, quæ sit voluptas, maius bonum reddi. At assumpta voluptate maius bonum redditur prudentiæ: cum voluptate enim quàm sine voluptate melior est. Voluptas igitur ipsum per se bonum non est, sed vnum quoddam ex aliis.

Atque huiusmodi sanè ratione Plato quoque voluptatem, ipsum per se bonum esse destruit: iucundam enim vitam cum prudentia quàm sine prudentia esse magis expetendam. quòd si mistum est præstantius: ipsum per se bonum voluptatem non esse: quippè quod ipsum per se bonum nulla rei ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.

Qua ratione colligebat Eudoxus voluptatem ipsum per se bonum esse, hac eadem Plato vltimè voluptatem non esse summum bonum conficiebat. quare Eudoxus non esse bonum ipsum voluptatem, sed quoddam bonum esse tantummodo probauit. Ratio in hunc modum concluditur: voluptas cuiusque bono adiuncta fuerit, id quod resultat ex vtrisque, magis expetendum reddit: summum bonum nulli bono additum, quod resultat ex vtrisque magis expetendum reddit: voluptas igitur summum bonum non est. ac summum quidem illam quæ inquit [voluptas cuiusque bono adiuncta fuerit &c.] significat cum ait [iucundam vitam cum prudentia quàm sine ea esse expetibiliorem.] quod idem est, ac si dicamus: vitam ex voluptate & prudentia traductam magis esse expetendam, quàm eam quæ ex sola prudentia degitur. alteram verò, id est [summum bonum nulli ex bonis adiunctum, totum expetibilius reddere] ex eo intelligit, quod inquit: [quippè quod ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.] Si igitur voluptati, ita enim quoque dicendum est, adiunctum bonum aliquod, quod ex vtrisque mistum est, expetibilius reddit: summo verò bono adiunctum quippiam aliud, totum id non reddit expetibilius: voluptas summum bonum non est. siue autem ipsi per se bono aliquod ex aliis bonis: siue ipsum per se bonum alicui ex aliis adiungi dicamus, idem est. Propterea Aristoteles cū deberet dicere, ipsum per se bonum nulli adiunctum, totum reddit expetibilius: e contrario dixit: nulla re sibi adiuncta bonum ipsam expetibilius effici, id est nullo modo fit vt si aliquod ex aliis bonis concurrat, & copuletur cum ipso per se bono, id est summo bono, ipsum magis expetendum efficiat. sicut enim si grauitas minimæ milij portiunculæ vniuersæ terræ grauitati accesserit, totum quod ex vtrisque existit, grauius non facit: ita neque si ipsi per se bono, qui superessentialis bonorum omnium fons est, aliquod ex iis adiungatur, quæ participatione eius bona sunt, quod ex vtrisque resultarit, magis expetendum reddet. at si voluptati adiunctum quoddam ex bonis sit, meliorè eam reddit: voluptas igitur ipsum per se bonum non est. propositione tamen illam qua ait [quippè cū ipsum per se bonum nulla re &c.] paulò obscurius exposuit: quæ ita clarius explicanda est, atque intelligenda: quippè cū ipsum per se bonum nulla re ex aliis bonis ipsi per se bono adiuncta magis expetendum, magisque bonum efficiatur.

Perspicuum autem est ipsum per se bonum neque aliud quicquam esse posse, quod cum alio ex iis quæ per se sunt bona, magis expetendum sit. quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus. tale enim est quod queritur.

Sicut voluptatem, inquit Plato, summum bonum esse negamus, propterea quòd si alicui ex aliis bonis adiungatur, quod ex vtrisque constat, expetibilius reddit: sic neque aliud quippiam erit summum bonum, quod cum alio aliquo coniunctum, totum parte magis expetendum efficit. sed bonum quidem erit, quoddam tamen bonum, ac tale, cuius nos participes sumus: cuiusmodi bonum virtutes, & scientiæ sunt. omnis enim scientia & virtus cum voluptate magis est expetenda, quàm si ea careat. tale enim bonum est, quod queritur: id est, de talibus bonis quorum nos sumus participes, inquisitio nunc est. an aliquid horum videlicet sit voluptas, temperatiæ, an prudentia an fortitudo, an aliqua ex scientiis.

Nam qui id bonum esse negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt. quod enim omnibus videtur, id esse affirmamus. qui verò hanc fidem tollit: is non admodum probabiliora dicturus est. nam si mente carentia hæc appeteret, esset sanè aliquid, quod dicitur: at si etiã ea quæ prudentia sunt prædita,

quo

quo modo dicere aliquid possunt?

Cum duæ propositiones rationis huius sint, minor, quæ ait, voluptatè omnia appetere: maior, quæ summum bonum esse affirmat id, quod omnia appetunt: huic nonnulli aduersantur: negatque id bonum minimè esse, quod omnia appetant. quod si bonum non est, multò minus summum bonum erit. Qui aduersantur, inquit, huic maiori propositioni, veramque ipsam esse negant: nihil quicquam dicunt, id est præter id quod omnibus videtur, ac falsum dicunt. quod enim falsum est, non est: sicut quod est verum, est. quare qui falsum dicit, quod non est, & nihil dicit. quo modo enim verum diceret, vel probabiliora hac fide: id est hac oratione quæ asserit bonum esse quod omnia appetunt? quid enim verius eo esse potest, quod tam stultis quàm sapiētibus hominibus, atque in philosophia claris videtur? nam si ea propositio quæ ait, [quod omnia appetunt id bonum non est] verior esset, quàm ea, qua bonum esse id asserimus quod omnia appetunt: ita res esse omnibus videretur, vniuersique hoc vno consensu affirmarent. sed quod omnia appetunt non esse bonum, vnus atque alter tantum affirmat. quare qui id dicit, falsum dicit. Præterea si voluptatè mente carentia, id est rationis expertia animalia tantummodo appetent: dicerent sanè aliquid, qui propositioni huic repugnant: non enim in omnibus, sed in ratione solùm præditi, id est hominibus vera esset. cum autem non tam bruta & ratione vacantia, quàm ea quæ prudentia sunt prædita quoque animalia, id est homines eam appetant: qui fieri potest, vt verum quicquam sit quod isti dicunt?

Fortasse verò in prauis quoque naturale quoddam bonum est præstantius quàm ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit.

Si ad prauos homines, intemperantiæque deditos, libidinesque ipsorum spectantes non esse bonum id dicunt quod omnia appetunt: ac propterea non esse bonum voluptatem: nihil etiam hoc ad rem facit: quippè quod in intemperantibus quoque naturale quoddam bonum insit, intellectus videlicet & mens ipsorum quæ naturali quadam incitatione eam quæ propriè voluptas est, quæ est bonum, sectatur. mens enim omnis, sicut dictum est, proprium bonum persequitur, idque auguratur quidem & coniecat: sed ex praua tamen educatione, & quæ ipsam necessariò consequitur, verè voluptatis ignorance, homines in animalium prauas voluptates incurrunt, quæ neque propriè sunt voluptates. verarum enim voluptatum iudicem mentem obscuratam, ac propemodum excecata habent. ac propterea sicut is qui oculis corporeis est captus, frequentatam ac calcatam semitam ab obstructa, & spinis obsita nequit omnino discernere: sic qui malè & prauè institutus est, quænam sit vera & propriè voluptas, quæ bonum est, & quæ sit ea quæ dicitur quidem, sed re vera tamen non est voluptas: distinguere nullo modo potest. Atque hic quidem horum verborum sensus erit, si velimus de prauis hominibus intelligere. Si verò praua pro brutis animalibus accipiamus, quæ mente carentia prius appellauit: vt ad præstantiam rationalis vitæ respicientes praua ipsa vocata esse concedamus: hæc erit sententia: si bruta etiam rationisque expertia animalia tantummodo voluptatem appetent, solaque eam sectarentur: neque ita illud falsum esset pronunciatum, quod ait, bonum illud esse quod omnia appetunt. in omnibus enim illis aliis magis, aliis minus diuinum quid inest, mentisque illustratio quædam, qua naturam proprium bonum, id est finem proprium querunt, atque inveniunt. omnia enim naturæ instinctu cum assequuntur. quare etiam voluptatem vt pote ad proprii boni consequutionem conducentem affectant, atque amplectuntur. quæ enim alia de causa fit, vt noxia fugiant, & repellant, vtilia verò admittant: Plura de his ab eodè hoc Philosopho in libris de animalibus dicta sunt: quæ inde petere studiosus lector facile poterit.

Sed neque de contrario rectè esse dictum videtur. non enim si dolor est malum, continuo voluptatem esse bonum inquiunt. oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & vtraque ei quod neutrum est.

Ratio quæ ex contrario voluptatem bonum esse confirmabat, huiusmodi erat: si dolor qui contrarius est voluptati, est malus, bona proculdubio est voluptas. dolorem verò esse malum ex eo constat, quòd cuncta eum fugiebant. huic rationi aduersatur Speusippus, non necesse esse inquiens, propterea voluptatem esse bonam, quia dolor, qui ei contrarius est, malus esse demonstratur: quippè quòd non omne quod malo est oppositum, bonum sit: audaciæ enim quæ malum est, opposita est ignauia, quæ tamen non ideo bona esse, sed mala censetur: stupiditati item, quod est vitium, intemperantia quæ ipsa quoque vitium est, opponitur: avaritia etiam prodigalitati aduersatur, atque vtræque malæ sunt. Opponitur enim, inquit Speusippus, & malum malo, & vtraque ei quod neutrum est: id est, vtræque mala bono. neutrum enim bonum hic appellat. virtutes siquidem cum sint mediocritates, neutrum extremorum sunt. fortitudo enim neque ignauia est, neque audacia: & temperantia neque stupiditas, neque intemperantia est: cæteræ item virtutes simili modo.

F. ij. Non malè

* ἀφαιραν-
Τούτοις ἢ ὁ-
νείροπολεῖ.

Non malè sanè hæc dicentes, nō tamen verè. si enim vtraque essent mala, fugienda quoque vtraque esse oportebat: si neutra, neutrum, aut similiter. Sed illum quidem fugere vt malum, hanc expetere vt bonum videntur. ita igitur etiam opponuntur.

Speusippus quidē partim non malè dicit: verum enim est, malum malo esse oppositum, & vtraque mala bono aduersari: voluptatem autem dolori opponi, vt malum malo, illud verò non rectè dictum est. non enim dolori opponitur voluptas, vt malum malo: sed vt bonum malo. nam si malū esset voluptas, fugienda esset, odioque prosequenda, non secus ac dolor: sed e contrario fieri videmus. dolorem omnia fugiunt vt malum, atque auersantur: voluptatem verò vt bonum persequuntur, atque appetunt. sicut enim bona omnes sectamur: ita mala simili modo euitamus omnes, ac fugimus. quæ verò sunt neutra, id est neque bona, neque mala, neutro modo erga ipsa sumus affecti, id est, neque fugimus, neque persequimur: vel similiter, id est ex æquo vel persequimur, vel fugimus. neque enim ad consequutionem eorum, neque ad declinationem & euitationem magis sumus incitati: sed in medio constituti neutram in partem propendimus. Quare si ex malis esset voluptas, ipsam proculdubio fugeremus: si neque ex bonis neque ex malis, sed neutris, neque fugeremus, neque persequeremur. ipsam autem omnes persequuntur. non est ergo neque ex malis, neque ex neutris: bona igitur est.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit. Cap. III.

AT enim neque si ex qualitatibus non est voluptas, propterea neque ex bonis eam esse censendum est. nam neque virtutis operationes sunt qualitates, neque felicitas.

Ratio quæ voluptatem propterea bonum non esse colligit, quia non est qualitas, in secunda figura huiusmodi euadit: voluptas non est qualitas: omne bonum est qualitas: voluptas igitur bonum non est. in qua id assumptum quod omne bonum esse qualitatem ait, vel quale, reprehendit Aristoteles. siquidem bona nonnulla sunt, quæ neque qualia sint, neque qualitates: quare quid vetat quod minus voluptas quamuis non sit qualitas, bona esse possit? Quæ autem sint bona, licet qualitates non sint, ex operationibus virtutis declarat: quæ bonæ cum sint, non sunt tamen qualitates. operatio enim effectiuus motus est: motum verò non esse qualitatem perspicuum est. felicitas quoque cum sit operatio, vt dixit, dicturusque adhuc est: simili modo non est qualitas: & tamen bonam esse eam dubitat nemo.

Dicunt etiam bonum definitum esse, voluptatem verò indefinitam, propterea quod admittit, vt magis & minus fieri possit. at si ex voluptatis susceptione id iudicant: idē & in iustitia, & in reliquis virtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmat: iusti enim & fortes magis sunt: fit etiā, vt & iuste & temperanter magis & minus agamus.

Huius quoque rationis conclusio in secunda figura fit, in hunc modum: voluptas est indefinita: bonum omne definitum est: voluptas igitur non est bona. huius eam propositionem refellit, quæ ait, rem indefinitam esse voluptatem: atque inquit, si ex perceptione voluptatis quæ indefinita est: alij enim maiorem, alij minorem voluptatem percipiunt: nonnulli lentè, quidam celeriter ad eam incitantur: si igitur ex hoc quod magis vel minus lætantur homines, voluptateque afficiuntur, quod sanè indefinitum est, voluptatem quoque ipsam indefinitam esse arbitrantur: apertè falluntur. idē enim de virtutibus, & sanitate, & scientiis, quæ sine controuersia bonæ sunt, dicendum ipsis erit: quippè quod in his quoque eadem infinitas, atque indeterminatio conspiciatur. alij enim magis sani sunt, & magis grammatici, & temperantes, & fortes, magisque virtutum reliquarum, & habituum, & scientiarum sunt participes. alij minus. vt hac ratione & virtutes, & scientiæ & sanitas, magis & minus existere etiam ipsæ possint: quatenus alij magis, alij minus earum sunt participes, secundumque eas operantur. atque ita indefinitæ etiam ipsæ, ac propterea malæ censendæ sint.

Sin autem in voluptatibus ipsis hoc statuunt: videant ne non dicant causam huiusce rei, si aliæ mixtione omni vacet, mixtæ aliæ sint. Quid prohibet autem quia sicut sanitas, quæ cum definita sit, admittit tamen vt esse magis & minus possit: ita quoque esse voluptatē dicamus? non enim *cōtemperatura

tura eadem in omnibus: neque vna quædā semper in eodem est: sed remittitur. atque aliquandiu perdurat: eoque differt, quod magis, & minus inest. Tale igitur quippiam in voluptate quoque esse potest.

Ceterum si non voluptatis perceptionem, sed ipsam voluptatem indefinitam rem esse dicunt, ita quoque manifestum mendacium est. sicut enim species, & essentia ipsa sanitatis vnum quoddam & idem est, & definitum, quod neque intenditur, neque remittitur: vnumquodque enim in eo quod est, neque magis, neque minus vt sit, admittit, vt fortitudo, temperantia, cæteræque virtutes, & scientiæ: sed in iis plus & minus conspicitur, qui ab ipsis ex earum participatione denominantur: sic speciem quoque voluptatis & essentiam intentione & remissione omni carere existimandum est: atque ita esse definitam, ac propterea bonum. Mixtione vacantes voluptates ipsam* per se intellectam sine vlla subiecta re voluptatis speciem appellat: atque absolute quamlibet aliam speciem, vt albedinem, nigredinem, sanitatem. mixtæ vocat, quæ in subiecto aliquo sunt: vt eas quæ in me, & te, & quibusuis aliis insunt. quæ sanè mixtæ cum in remissione & intentione consistant, infinitatis & indeterminationis sunt plenæ. at ipsæ species, vt sanitas, & voluptas, & reliquæ, sicut dictū est, neque intēdi neque remitti vllō modo possunt. nam sanitatis in singulis tantum indeterminationē esse, vt ferè percipi nequeat, temperaturæ, corporisq; constitutiones declarant. si enim talis quædā elementorū temperatura in nobis est sanitas: temperaturæ autem variæ sunt, & indefinitæ: quæ ex his consequuntur, sanitates indefinitas quoque esse perspicuum est. sed quid omnium temperaturarū dico? cum vnus & eiusdem, vt Socratis, qualibet hora, ferè intendatur, ac remittatur.

Præterea cum perfectum ipsum per se bonum, motiones verò & generationes imperfectas esse statuunt: voluptatem motionē esse & generationē conantur demonstrare. Sed non rectè dicere id videntur. neque motionem eam esse verum est motiōni enim omni propria esse tarditas & celeritas videtur: & si non per se ipsam, vt motui mundi, at ad aliud. voluptati verò neutrum horum inest. fieri enim potest vt citò quispiam voluptatem percipiat, sicut vt iratus sit: vt autem percipiat, minimè: neque ad alterum. vt ambulet verò, & crescat, atque omnia huiusmodi, potest.

Hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse summum bonum conficiebatur, in prima figura, in hunc modum: voluptas motio & generatio est: omnis motio vel generatio est imperfecta: voluptas igitur imperfecta est. deinde sumpto eo quod conclusum fuit, voluptatem videlicet esse imperfectam, adiunctaque altera propositione, nihil imperfectum summum bonum esse: voluptatem postremo non esse summum bonum colligebat. Nihil imperfectum esse summum bonum ex eo confirmabant, quod summum bonum, id est ipsum per se bonum, perfectum esse statuebant. si enim ipsum per se bonum est perfectum, quod est imperfectum, summum bonum non est. Sed Aristoteles primam propositionem illam refellit, qua voluptatem esse motionem, asseriebant: aitque, omnis motio velocior ac tardior est: ambulat siquidem vnusquisque velocius aliquando, interdum verò tardius: moueturque citius constans ac non errans orbis cælestis: tardius reliqui erratici. quod si in motione velocius inest, & tardius, voluptas verò voluptate celerior, ac tardior nulla est: voluptas motio non est. fieri enim potest, inquit, vt & celerius lætatus sit quispiam, voluptateque affectus, & tardius. id est, aliquando celerius, aliquando tardius lætari, voluptateque affici vnusquisque desistit: ipsa verò voluptas celerior, aut tardior nulla est. Dicere etiam hoc modo possumus: cum ambulat aliquis ex aliquo loco in alterum, vel currit, omnes ambulationis, aut cursionis eius partes celeritatem æqualem minimè habent: sed aliæ celeriores, tardiores aliæ sunt. partes autem voluptatis omnes à principio ad finem vsque, si partes appellandæ sunt: vna enim est tota atque eadem similis sibi voluptas: nihilo altera quàm altera citatiores, aut lentiores esse conspiciuntur: sed à principio vsque ad finem æqualis tota, vt diximus, sibi ipsi est, nullam eo tempore quo lætamur, voluptatemque percipimus, intentionem, aut remissionem admittens. Quod verò inquit in principio horum verborum [voluptatem motionem & generationem esse conantur demonstrare] idem est ac si dixisset, non esse ipsum bonum voluptas: demonstrare conantur. voluptatē enim esse generationem & motionem, & voluptatem non esse summum bonum, idem est. Postea vbi dixit, omni motui propriam esse celeritatem & tarditatem, subiungit: [& si non per se ipsam, vt motiōni ipsius mundi, saltē ad aliud]. quod ita intelligendū est: licet omnis motus ipse per seipsum celeritatem non admittat, vt qui mundi est, id est supremi cælestis orbis non erratici. hūc enim mundum hūc appellat: qui quoniam æqualiter mouetur, celeritatem & tarditatem nullam admittit, vt in libris

de cœlo demonstratum est: si quis tamen ad alios orbis erraticarum stellarum cōpararit, longē ce-
 leriorem cæteris esse inueniet.

Ac mutari quidem in voluptatem citò & tardè licet: operari autē ex ip-
 sa, id est voluptate affici, citò, non licet.

Hucusque voluptatem non esse motum ostendit: nunc comprobationem etiam illorum repre-
 hendit. ita enim illi voluptatem esse motum probabant: si motio mobilis rei perfectio est in eo quod
 est mobilis, ut in tertio physicorum dicitur, id est dum est potestate in actum & operationem res ip-
 sa reducitur: qui autem voluptate afficitur, ex eo quod poterat oblectari, in operationem ipsam
 oblectationis & voluptatis trāsit: voluptatem quoque perfectionem esse eius qui oblectari potest, 10
 quatenus est eiusmodi, perspicuum est. quod si est, voluptatem esse motionem patet. Sed hoc quod
 de voluptate dicunt isti, non est idem, inquit Aristoteles, quod id quod accidit in re que mouetur.
 cum enim id quod mouetur, à potestate & aptitudine in illud transit, in quod transire potest, a-
 ptumque est: adhuc in ipso potestas ipsa remanet. verbi causa, quod potestate est album, dum à po-
 testate in actum transit: tanisper dicitur moueri, quoad potestatem albedinis consequendæ in se
 habuerit: ubi verò potestas iam abiit, actu verò & operatione tantummodo album euasit, cū non
 amplius in eo quicquam eius sit, vnde transmutari inceperat: nō amplius mouetur: neque amplius
 motionem in eo esse concedendum est. non enim amplius in motu est, sed in statu, id est in albedi-
 ne ipsa quæ non fit amplius, sed iam est. quoad enim albefit: aliquid nigredinis semper in eo inest,
 siquidem est nigredine in albedinem fit transmutatio: quoad verò nigredinis quippiam in eo inest, 20
 potestate est album, & mouetur, sicut dictum est. in eo verò quod voluptate afficitur, neque inuicū
 ditatis quippiam remanet è qua ad voluptatem transit: neque ad finem aliquem desinit, quemad-
 modum id quod albescerat, in album. restat igitur, ut voluptas motio nullo modo sit.

Quo pacto item esse generatio potest? nō enim ex quolibet quodlibet
 gigni videtur, sed in illud dissolui vnumquodque, ex quo generatur. & cuius
 generatio est voluptas, dolor eius corruptio erit.

Cum dixerit vnde progressus Plato voluptatem motionem esse affirmabat, eiusque rationem
 refutarit: nunc quo argumento idem persuasus eam esse generationē asserat, ostendit: & simili mo- 30
 do etiam hac in parte opinionem eius refellit. est enim voluptas, ut inquit Plato, non finis, sed via
 quædam & mutatio eorum quæ ad finem tendunt. sicut sanatio ad sanitatem, & albefactio ad albe-
 dinem: ita ipsa ad naturalem constitutionem, bonamque animi affectionē deducit. est enim in sen-
 sibilem naturam generatio. habitum enim nostrum qui præter naturam è statu suo elapsus est, in
 naturalem hilaritatem, & lætitiā reducit. inimo nō ipsa est quæ reducit, sed per ipsam, quasi per
 generationem, animalium corpora in naturalem habitum redeunt. Quoniam igitur voluptas ge-
 neratio est: generatio autem non est finis, sed ex iis quæ ad finem conducunt: fini ad quem tendit,
 minimè erit cognata. nulla enim in vniuersum generatio finibus cognata esse conspicitur: nā ne-
 que ædificatio cum domo quam extruit, habet cognationem: neque sanatio cum sanitate quam af-
 fert. Sed fines boni sunt: voluptas itaque cum non sit finis, bona non erit: si enim finis est bonus, 40
 quod cognationem non habet cum fine, bonum non est. Has Platonis rationes validas minimè ef-
 se & aliàs ostendit, & nunc etiā probat: cum inquit, nihil videri ex quolibet gigni: sed ex eo quod
 potestate id erat, quod actu & re ipsa nunc est. ut caro quæ re ipsa nunc caro est, non ex lapide, aut
 ligno, aut alia quauis re procreata est: sed ex eo quod potestate erat caro: id autem erat sanguis
 nam si lignum quoque potestate esset caro, ex ligno quoque caro gigni posset. propterea fit ut non
 ex ligno sed ex sanguine caro gignatur, quia sanguis potestate caro est. at sanguis ex pane qui po-
 testate est sanguis, gigni consuevit. præterea vnumquodque quod generatur, ex eo gignitur in
 quod per corruptionem, quæ contraria est generationi, potest dissolui. ut plantæ, & stirpes, cæte-
 raque omnia ex elementis gignuntur, in quæ per corruptionem resoluuntur. Si igitur voluptas
 quoque esset generatio: via quædam & mutatio ex aliquo in aliquod esset: ut nigrefactio ex albo 50
 in nigrum, & ægrotatio seu morbificatio ex sanitate in morbum. sed in voluptate neque à quo,
 neque in quod transitus fiat, reperiri potest: nihil enim est quod vel alteretur atque immutetur ex
 voluptate, vel finis sit, in quem voluptas desinat: sicut sanatio in sanitatem, & calefactio in calidū:
 non est igitur generatio voluptas, sed operatio, ut demonstrabit. operationes autem fines ipsi,
 non via ad fines sunt, finem verò esse voluptatem, & non generationem, inde facillè cognosce-
 remus, quod in generationibus non simul & gignitur quippiam, & est, quando gignitur: neque e-
 nim cum caro gignitur, caro est: neque cum domus fit, & fit simul & est. in operationibus verò, ut
 in videndo, simul & videt quispiam & vidit: sic in voluptatibus quoque euenit, ut simul quispiam
 voluptate

* αὐτὸ τῆς ἐπι-
 τῆς ἐπιότη-
 & 5.

* Caro ex san-
 guine, imò ca-
 ro nihil aliud
 est quàm ex-
 siccatus san-
 guis.

* νόσος, ἢ
 quā uocem ea
 forma protu-
 lit qua μέ-
 λος.

voluptate & afficiatur, & affectus sit: quare operatio est voluptas, non generatio: si verò operatio:
 finis quoque, non via & mutatio ad finem est. nulla enim pars temporis est quo quispiam volup-
 tem percipit, in qua perfectā in eo qui afficitur, non adsit voluptas. quod autem in omnibus tem-
 poris partibus perfectum atque integrum est: id non generatio, sed operatio est. tunc verò perfectā
 generatio & est & dicitur: cum illud quod gignitur perfectum fuerit. nam quoad adhuc fit, & id
 quod gignitur, & generatio ipsa imperfecta est. at voluptas & in prima totius temporis, quo quis-
 piā ea afficitur, parte tota integra ac perfectā adest, & in secunda similiter, & in sequenti, & in reli-
 quis omnibus deinceps vel minimis temporis portiunculis: non igitur generatio, sed operatio est.
 Adde quod si esset generatio, mutatio esset alicuius subiectæ rei, quæ potestate illud esset, in quod
 10 mutatur: exempli causa, sanguificatio cum sanguinis generatio sit, mutatio est panis, aut alicuius al-
 terius alimenti, quod potestate sanguis est. in voluptatibus autem nihil reperitur quod è specie in
 qua est, mutetur in alteram speciem, quæ ante quam voluptate quispiam afficeretur, actu non erat
 illa sed potestate, postea verò per voluptatem actu euasit, sicut in pane fit, qui cum ante generatio-
 nem, quæ sanguificatio est, non esset actu & operatione sanguis, sed potestate: postea per sanguifi-
 cationem sanguis actu est effectus. Quid igitur isti qui voluptatem esse generationem dicunt, nobis
 afferre poterunt, quod panis & sanguini correspondeat, quod voluptate tanquam generatione
 ex eo quod est, in id quod non est, mutetur? corpūsne, an animam esse id dicent quod panis simile
 sit, quod præsentē voluptate immutetur: sed id ridiculum esset vel omnino cogitare. Præterea si-
 cut finem sanationis quæ est sanitas, ægrotatio seu ægrificatio corrūpit: & sanatio econtrario mor-
 20 bum, qui morbificationis finis est: ita quoque in voluptate euenire dicendum esset: ut quod à volu-
 ptate fuisset genitum, à dolore corrumperetur: & quod dolor induxisset, id per voluptatem interi-
 ret. Dicant igitur isti, quinam hi fines sint, qui & à voluptate & à dolore gignantur vicissim, & cor-
 rumpantur.

Dicunt item dolorem indigentiam eius esse, quod secundum naturam
 est: voluptatem repletionem. at hæc corporis sunt affectiones. si igitur volu-
 ptas eius quod est secundum naturam repletio est: illud in quo repletio fit,
 esset id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id esset: sed nō videtur.
 voluptas igitur repletio non est.

Hac etiam ratione voluptatem esse generationem, & propterea non esse summum bonum co-
 nabantur demonstrare. ita enim dicebant: voluptas repletio est: repletio est generatio: voluptas igitur
 generatio est. deinde, voluptas est generatio: generatio est mutatio: at mutatio est imperfecta:
 voluptas igitur imperfecta est. si verò est imperfecta, esse summum bonum, quod perfectissimum
 est, nullo modo potest. Sed vnde voluptatem esse repletionem constat? quoniam, inquit, dolor
 qui ei est oppositus, indigentia est, ipsam esse repletionem patet. nam si album discernit & disgre-
 gat: nigrum congregat & concernit. si dolor est indigentia: voluptas repletio est. hæc enim contra-
 riorum est lex. Dolorem autem esse indigentiam hoc modo probant: si animal, inquit, dum esu-
 rit, & sitit, dolorem percipit: fames & sitis dolores sunt: at fames & sitis naturalis habitus indigen-
 tiæ & defectus sunt: dolor igitur est indigentia, corpus enim ubi sicci & humidi alimenti indigum
 40 est, è naturali cōstitutione exturbatur: quod dum fit, dolet, repletionemque appetit: atque eam ap-
 petendo ad comedendum, & bibendum inducitur: comedendo postea & bibendo repletur. Sed si
 hæc vera sunt: ita enim horum ratio reprobatur: indigentia & repletio corporis esse atque esse
 nes. quare sequeretur, ut corpus esset quod & voluptatē & dolorem perciperet. cum enim ipsum
 repletur, ipsum quoque voluptate affici consentaneum est. si enim in corpore fit repletio: reple-
 tio autem est voluptas: in corpore quoque voluptas proculdubio erit. in quo autem est voluptas,
 id oblectari, voluptatemque percipere necesse est: at corpus non est quod voluptatem percipit: volu-
 ptas igitur repletio non est.

* ἐξίσταται.

Sed vnusquisque & voluptate affici dum fit repletio: & dolorem perci-
 50 pere, dum secatur, consuevit.

Cum voluptatem non esse repletionem ostenderit: nunc quo modo ex repletionem efficiatur,
 declarat. voluptate enim afficimur, dum circa esculenta, & potulenta alimenta intra corpus sum-
 pta altrix facultas sine impedimento operatur. voluptas enim quæ indigentia superuenit, altricis
 animæ secundum naturam impedimento vacans operatio est. & in vniuersum omnis operatio se-
 cundum naturam quæ absque impedimento fit, suauissima est ac iucundissima. altricis igitur ani-
 mæ operatio est quæ replet, & in naturalem habitum restituit. atque anima est quæ voluptatem
 F. iij. percipit

percipit: voluptas verò ipsius impedimento vacans operatio est. Appellat autem voluptatem operationem Aristoteles, non quòd ex propria ratione operatio sit: sed quia ita in operatione essentia suam habet, ut separari ab ea non possit. Dicitur itaque voluptas animæ operatio impedimento vacans, propterea quòd ex libera animæ operatione consequitur, eique ita adhæret atque annexa est, ut auelli nequeat. sicut autem virtutum & scientiarum, quæ habitus animæ sunt, operationes consequitur voluptas: sunt enim iucundæ ac voluptuosæ: sic animæ quoque altricis operationes, cum sine impedimento fiunt, suauissimæ esse consueuerunt. estque altrix anima, siue altrix animæ facultas habitus corporis: operationes verò eius perfectiones quædam, restitutionesque in naturalem statum. quòd autem in naturam restituit, est voluptuosum. quare voluptas repletio quidè non est: sed altricis facultatis, aut animæ, aut habitus, aut quo modo quis voluerit appellare, operatio. 10
 dum enim habitus hic operatur, repletio, & in naturalem statum restitutio consequitur. Quemadmodum enim dum ædificator operatur, id est domum extruit, sequitur ut parietes augeantur & crescant: dumque aquam in cisternam infundimus, euenit ut impleatur cisterna: sic dum habitus hic nutritorius circa ea quæ alunt corpus, operatur: corpus repletur. Multum igitur interest, utrum dicamus voluptatem esse repletionem: an ex voluptate, id est ex altricis animæ operatione repletionem sequi. est enim altrix anima ut dixi, habitus corporis: voluptas habitus huius operatione circa ea quæ corpori ipsi alimentum præstant. quæ verò operationem hanc quæ est voluptas, repletio consequitur. generatio est: quippè cum repleti nihil aliud sit quàm gigni.

Opinio autem hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus videtur extitisse. vbi enim indigi effecti fuerint, atque ob id dolore præoccupati: percipere voluptatem ex repletionem aiunt.

Ex doloribus inquit, & voluptatibus circa alimentum in mentem venit ipsis opinari voluptatem esse repletionem. propterea enim quòd altricis animæ operationem quæ voluptuosa est, repletio consequitur: voluptatem esse repletionem existimarunt, id quòd consequitur, esse idem cum eo ex quo consequitur, statuentes. dolet enim animal dum indiget: postea verò quàm in eo sumpto cibo operari altrix facultas cœperit: quia repletur, non amplius dolore afficitur. dicunt igitur hi dolore præoccupatos ex indigentia postea voluptate affici dum replentur: ac propterea cum simul cum repletionem fiat voluptas, simulque cum ea existat, voluptatem & repletionem idem esse. sed cum dicunt repletionem quæ ex voluptate sequitur, esse voluptatem: nihil aliud faciunt, quàm si 30
 vmbra esse idem cum eo cuius est vmbra asseuerarent. sicut enim deambulanti sub dio a sole illustrato vmbra necessariò consequitur, sic operationem altricis animæ quæ sine impedimento fit, quæ nihil aliud est, eo modo quo declaratum fuit, quàm voluptas: sequitur repletio.

At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tum disciplinares: tum ex iis quæ sensus afficiunt, illæ quæ olfactu, quæ auditu, & visu percipiuntur.

Repletionem non esse voluptatem, sed voluptati, vel si placet, operationi ipsi accidere, in qua consistit voluptas: ex aliis voluptatibus declarat, quæ tum ex contemplationibus & disciplinis existunt: tum ex iis quæ sensibus quibusdam percipiuntur: in quibus nulla repletio conspicitur. Nam si, ut isti dicunt, voluptas est repletio, quæ dolori ob indigentiam exorto superuenit: nemo qui non indigeret, ac propterea dolore esset vacuus: percipere voluptatem posset. si enim voluptas & repletio idem est, ut ipsi hi volunt: atque ob id qui voluptate afficitur, & qui repletur simili modo sunt iidem: qui fieri potest ut voluptatem percipiat quispiam, si non repletur? voluptatem autem percipiunt & maximam quidem, qui in contemplatione rerum versantur & disciplinis. tum qui vel 40
 *modulationes canoras audiunt, vel odorata olfaciunt, vel pulcherrima aliqua spectacula inspicunt. cum tamen nullam in ipsis repletionem fieri manifestum sit. hos enim non repleti ex eo patet, quòd cum nullus præcesserit dolor, nullaque indigentia: voluptate afficiuntur. nam quia dolor ex indigentia consequitur: in quibus dolor non est, in iis neque erit indigentia: in quibus verò non est indigentia, in iis neque repletio est: in quibus non est repletio, si repletio & voluptas sunt idè, neque esse voluptatem necesse est. 50

Multæ item recordationes, & spes huiusmodi sunt. Cuius igitur hæ erunt generationes, cum nullius rei præcesserint indigentia, cuius repletiones esse hæ possint?

Ex recordatione & spe idem confirmat. Sed recordati, inquit, voluptate plerunque afficimur. recordationes verò illæ cuius rei sunt generationes? id est cuius rei repletiones sunt? quia enim repletio

repletio est generatio: generationem pro repletionem hic sumpsit. Voluptates autem has quæ ex memoria fiunt, non esse repletiones, ex eo perspicuum est, quòd nullius rei indigentia præcesserit: nullam verò indigentiam præcessisse inde cognoscimus, quia nullus præcessit dolor. honestarum namque actionum quas vel egerit quispiam, vel expertus fuerit. memoria iucundissimæ sunt, ac voluptuosissimæ: spes item simili modo.

Aduersus eos autem qui probrosas voluptates* producant, dicere quispiam posset non esse ea iucunda. non enim si male affectis iucunda sunt, iccirco absolutè quoque esse ea iucunda existimandum est: sed ipsis illis tantummodo. quemadmodum neque salubria aut dulcia, aut amara, quæ ægrotantibus: neque alba, quæ lippientibus esse huiusmodi videntur. *προφρον-
 τας.

Qualia sunt ea quæ iucunditatem afferunt: tales voluptates sunt quæ ab ipsis eueniunt: nonnulla verò quæ iucunditatem afferunt, sunt praua: sunt igitur etiam prauæ voluptates, quare voluptas bonum non est. Sed hæc ratio non colligit bonum, non esse voluptatem: sed plures esse voluptatis species, inter seque differentes: quemadmodum etiam res ipsas, quæ voluptatem efficiunt. nam sicut iucundæ ipsæ res bonæ aliæ sunt, aliæ prauæ, aliæ neutrae: ita quoque voluptates trifariam quoque ipsæ diuidendæ sunt: neque omnem voluptatem prauam esse censendum est. Aristoteles verò non ita rationi huic occurrit: sed neque esse iucunda prorsus quæ praua sunt: neque quæ ab ipsis eueniunt, voluptates esse ait. non enim verè sunt iucunda, quæ iucunda esse prauis hominibus videntur: sed ipsis illis iucunda sunt, absolutè autem minimè. sicut enim neque ea quæ febricitantibus sunt salubria, absolutè omnibus huiusmodi sunt: neque quæ 30
 * morbo regio laborantibus amara videntur, amara quoque in vniuersum habentur: neque quæ * lippientibus alba, vel nigra apparent, talia esse omnibus absolutè existimandum est: sed illis ipsis tantummodo: sic neque quæ male affectis hominibus iucunda sunt, continuo esse iucunda censendum est. Mulieri enim illi quæ Libyæ dominabatur Lamia nomine, quæ grauidas mulieres dissecabat, ex earumque vteris crudos foetus abliguriebat, talis cibus iucundus videbatur: à quo tamen reliquæ in vniuersum abhorrebant. illi igitur hæc erant iucunda: sed absolutè & verè iucunda minimè erant. 30

An ita quoque dici posset, expetendas quidem esse voluptates: non tamen ex his: quemadmodum etiam diuitem esse, expetendum est: sed non ex prodicione: & sanum esse item: sed non ex cuiuslibet rei esu.

Altera hæc responsio est. oportet, inquit, voluptates eas bonas esse atque expetendas asserere, quæ ex rebus verè iucundis percipiuntur: cuiusmodi virtutes, & scientiæ sunt. quæ verò ex his, id est, probrosis rebus, ac vituperatione dignis eueniunt, ut sunt concubitus cum maribus, atque huiusmodi cætera: non appellare voluptates absolutè, sed eiusmodi, ut cum non sint, videantur tamen quibusdam esse voluptates. sicut enim ex agri cultura diuitias sibi comparare bonum est, atque expetendum: ex sacrilegio autem, aut patriæ prodicione diuitem fieri pessimum est, ac fugiendum: ita voluptatem percipere ex iis quæ verè iucunda sunt, honestissimum: ex probrosis verò ac vituperabilibus, turpissimum est. 40

An specie differunt voluptates. quæ enim ex honestis rebus existunt diuersæ ab illis sunt quæ ex turpibus percipiuntur: neque fieri potest ut iusti quispiam voluptate afficiatur, nisi sit iustus: aut musici, nisi sit musicus: atque in reliquis simili modo.

Vel igitur neque probrosæ res iucundæ, neque lætitiæ quæ ex ipsis oriuntur, voluptates dicendæ sunt: vel si modò consuetudinem, vulgiquæ opinionem sequi debemus, & quæ turpia sunt iucunda appellare volumus: distinguendum nobis est: voluptatesque differre specie dicendum est. diuersæ enim specie proborum hominum, eorumque qui secundum naturam viuunt, voluptates ab illis sunt, quibus prauis & intemperantes oblectantur. quo etenim boni à prauis distant: in eo etiam voluptates quas sequuntur, quibusque afficiuntur, diuersæ inter se sint, necesse est: id quòd in hoc libro pluribus demonstrabitur. differre autem voluptates ex eo manifestum est, quòd neque iniusti iustorum neque iusti iniustorum voluptatibus perfrui velint: quippè cum rerum diuersarum specie, diuersæ quoque specie operationes sint. Quare voluptates quoque quæ ex operationibus eueniunt, specie esse diuersas necesse est. 50

Declarare

Declarare autem videtur etiam amicus ab adulate diuersus cum sit, non esse bonum voluptatem: aut voluptates esse specie diuersas. hic enim * ad bonum versari: ille ad voluptatem videtur. atque illud probro datur: hoc laudi est: utpote cum ad alia, atque alia versentur.

* ομιλεῖν
πρὸς τὸ ἀγαθόν .i. bonum amplecti.

Extat elegans
commentar. de
discrimine adu-
latoris & amici.

Voluptatem non esse bonum ex adulate quoque conantur ratiocinari, & colligere. nam si adulator ex iis est quæ praua sunt & vituperantur: voluptasque quæ ab ipsis proficitur est praua: voluptas bonum minimè est. Huic rationi occurrit Aristoteles: atque ait ex adulate prauam esse voluptatem minimè ostendi: sed quia ab amico differt, voluptates quoque quæ ab ipsis eueniunt diuersas inter se esse: eam videlicet quæ est amici, ab ea quam adulator exhibet. Sed quid amicus ab adulate differt? quamplurimum: sicut dictum est, quando de adulatione loquebatur. In eo etiam differentia ipsorum est, quod amicus non semper cum amico ad voluptatem vel agit, vel loquitur: sed quandoque dolore afferre etiam non veretur: cum videt fore, ut parua molestia illata, multum prodesse amico possit. at adulator, ut semper iucundus sit, semperque voluptatem exhibeat, studet: idque est quod maximè omnium coniecit. iccirco amicus, utpote qui amico eius ipsius causa optimè velit, laudatur: adulator vituperio est. id autem non cōtingeret, nisi diuersi inter sese essent. at si diuersi inter se sunt: diuersæ quoque voluptates sint, necesse est, quæ ab ipsis eueniunt. Differunt item amicus & adulator in eo, quod adulatoris congressiones ad alia spectant ac diuersa, quam ipse in animo habeat: cogitat enim alia, & alia dicit, & facit: amici autem verba & facta cum animi cogitationibus conueniunt.

Nemo præterea expeteret vel viuere ita, ut pueri mente præditus illis voluptatibus, quam maximè fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari consueuerunt.

Si voluptas esset bonum, quælibet iucunda vita esset bona: sed sunt nonnullæ vitæ iucunditatem afferentes, quæ prauæ sunt: non est igitur voluptas bonum. hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse bonum, adduci consuevit. Esse enim vitas iucundas non bonas argumento sunt puerorum vitæ, qui semper voluptate afficiuntur & lætantur, cum tamen vita illorum bona non sit. nam ita viuere & sapere ut pueri, expeteret nemo, id est, nemo puerorū voluptate perfrui vellet. ille enim puerorum voluptate cupit oblectari, qui sicut puer sapit: si sapere pueros dicendum est. Huic rationi nullam responsionem subiungit, propterea quod manifestum sit, ea non prauam esse voluptatem, sed diuersas esse eius species demonstrari.

Vel turpe aliquid agēdo ita gaudere, ut nullum vnquam dolorem percepturus sit.

Hoc quoque afferbant, ut malam esse voluptatem constituerent. Quod autem inquit, huiusmodi est. bonorum consequutionem non vno quodam modo adipisci studemus, alio vero minimè: sed omnia inquirimus, quibus nobis bona comparari posse speramus. neque dicimus hoc modo, aut hac actione tantum bona esse acquirenda, alia autem ratione non esse: sed omni modo, & omni actione, & operatione, qua id fieri potest, consequi bonum conamur. non enim exempli causa si victoria contra hostes bona sit, possimusque eam non aperto Marte, sed dolo aliquo consequi: id repudiamus: volumusque potius in apertum prælium descendere: sed e contrario prælio omisso vulpinas fraudes subire non veremur. si item dolis non licet: bello aperto tentamus. si vtrisque vincendi spes nobis est: vtraque aggredimur. ita quoque si voluptas esset bonum: siue ex turpissimis quibusque actionibus, & vituperatione dignis, siue ex honestis, & laudabilibus acquiri à nobis posset, omnia promiscuè ageremus: nihilque prorsus vereremur. at ob voluptatem turpissima non agimus: cum tamen ex turpibus rebus, quam ex honestis & laude dignis actionibus percipere voluptatem facilius sit: voluptas igitur bonum non est. nam si esset, ut dictum est: ex qualibet re iucunda siue laudabili, siue vituperabili comparare ipsam studeremus: quo modo à nobis fieri id facilius posset.

* πρὸς πολλὰ καὶ ἀσυνήτῳ πρὸς πολλὰ καὶ ἀσυνήτῳ .i. in multa studium conferremus.

Et circa * multa studium adhiberemus, etiam si nullam afferrent voluptatem: ut videre, meminisse, cognoscere, virtutes habere. quod si hæc voluptates necessariò consequuntur, nihil refert. expeteremus nanque ea nihilo minus, licet etiam nulla inde voluptas exoriretur.

Cum modò adducta superius ratio, si voluptas esset bonum, ex omni re comparaturos nos esse ipsam.

ipsam, ostenderit: quippe cum bonum non debeat ex hac re acquiri, & non alia: sed ex qualibet, unde consequendi eius facultas nobis offeratur: nunc hæc subiungit, quibus opinionem hanc refellat, ac reprobet: atque inquit in hanc sententiam: sicut non omnia fugimus, quæ oblectationem, & voluptatem non afferunt: ita non omnia sectamur, atque amplectimur, ex quibus voluptas consequitur. quis enim est, qui videre, vel audire non velit? etiam si id voluptatem non exhibeat. Sed si quisquam hoc non approbat, sed in videndo & audiendo semper inesse voluptatem asserit, virtutum certè acquisitionem esse laboriosam, & difficilem negare non poterit. sciunt enim qui experti sunt. angusta siquidem, ut rerum omnium dominus * inquit, atque arcta via est, quæ ad vitam deducit, & tamen per eam voluptatibus carctem beatissimus omnium sanctorum cætus toto vitæ curriculo ingressus est. Meminisse item volumus, etiam si recordationes voluptatem nullam afferant. quod si quis dicat dum videmus, & recordamur, viaque virtutis incedimus, necessariò voluptatem nos percipere: nihil inquit, refert: quippe cum eadem hæc expeteremus, etiam si voluptates nullæ sequerentur. cuius rei argumentū id est, quod qui in caliginosis carceribus conclusi sunt: quamuis tenebras videre non oblectentur, quæ voluptate omni carent, videre tamen expetunt.

* Matth. 5.

Voluptatem igitur neque esse ipsum per se bonum: neque omnem esse expetendam, nonnullasque esse per se expetibiles, quæ differant aut specie, aut iis à quibus eueniunt. planum videtur. Ac de iis quidem quæ de voluptate & dolore feruntur, satis dictum sit.

Disputationem de voluptate, in qua bonumne ea esset, necne agebatur, hic concludit, ac finit, atque inquit perspicuum esse, neque summum bonum esse voluptatem: neque omnes esse expetendas voluptates. Sed esse manca oratio videtur: ita enim integra sententia esset, si verba hæc adiungeremus. licet affectiones quoque quæ ex probrosis operationibus in nobis existunt, voluptates esse concederemus: non omnem voluptatem esse bonum, neque omnem esse expetendam, sed diuersas esse specie voluptates perspicuum est.

Quidnam sit voluptas & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

Quidnam autem sit voluptas, aut qualis, clarius fiet, si disputationem à principio repetamus.

Cum hucusque rationes, quæ voluptatem non esse bonum aiebant, excusserit, ac reprobarit: nunc quænam eius natura, atque essentia sit, inquit: quippe cum ex hoc bonumne ea an malum sit, cognituri simus. sic enim etiam cum de tempore ageret, ubi quid esset inuestigauit, quale esset, deinde inuenit. Vel igitur ita hoc intelligendum est: primum oportet nos quidnam sit voluptas, considerare: id est, quæ nam eius natura sit, & forma, quæue eius essentia: deinde ita qualis sit, bonane videlicet, an mala, postea indagare. antedictæ enim rationes nihilo magis bonam quam malam esse demonstrarunt. Vel quid sit, & qualis sit voluptas, alio modo est accipiendum. Quid sit, hoc est, sitne ex simplicibus, exque iis quæ per se intelliguntur: cuiusmodi est visus, & olfactus: aut potius sicut est album & nigrum. Qualis sit, id est, sitne ex iis quæ cum aliis necessariò intelliguntur: ut sunt ea quæ in certis ac definitis subiectis insunt, cuiusmodi est similitudo, imparitas, indiuisibilitas per latitudinem. album enim sine villo certo subiecto intelligere possumus: at similitudo sine naribus: imparitas sine numero: indiuisibilitas per latitudinem sine linea intelligi nullo modo potest. Quærendum igitur de voluptate, sitne ex iis quæ in indefinitis subiectis habent essentiam: an ex iis quæ in certis aliquibus subiectis insunt. Esse autem ipsam ex iis quæ subiectum certum habent, declarabit. operatio enim animæ subiectum eius est: quippe quod simul cum operationibus secundum naturam adsit, & non adsit: ut iccirco operatio quoque esse videatur: propterea quod simul cum operationibus & adesse & abesse consuevit. & quemadmodum vnaquæque ex operationibus in vnaquaque vel indiuisibili temporis particula tota atque integra est, ut cognoscemus: ita etiam voluptas esse deprehenditur.

Visio enim quocumque tempore esse perfecta videtur. nulla enim re deficit, quæ postea succedens speciem eius perficiat. huic similis quoque voluptas est. totum siquidem quoddam est: neque villo in tempore statuere aliquis voluptatem posset cuius, si longiore fieret tempore, species perficeretur.

Indiuisibilem particulam temporis, id est, nunc, tempus hic appellat, eò quod pars eius est. in vnoquoque enim nunc, visio ipsa perfecta atque integra est, operationeque existens. non enim in tempore

tempore aliquo aliquid cernimus, sed in vnaquaque temporis parte, & in ipso indiuisibili nunc, prorsus videmus. neque admittit quippiam visio in posteriore nunc, quod in priore minimè habuerit: tota enim atque integra simul fit: esseque eius imperfectum non est. Sicut igitur est visio: ita etiā voluptas. neque enim est voluptas coaceruatio quædam, & congestio multarū voluptatū: neque fit vt manente priore secunda succedat, ac deinceps altera. præcedentesque & sequentes partes habeat: non secus ac linea quæ protrahitur, cuius prioribus partibus manentibus secundæ adiiuntur: sed in omnibus temporis momentis perfectissima est. qualis enim in primo momento fuit, talis in secundo, ac tertio, ac sequentibus cæteris omnibus vna atque eadem est. Sed hæc ad clariorem eorum quæ dicuntur, euidentiā dicta sunt. Colligere autem hinc vult voluptatem non esse generationem. voluptas enim operatio quodam modo est, propterea quod in operationibus existit: operatio autem non est generatio: voluptas igitur generatio non est. sed vnde constat operationem non esse generationem? ex eo videlicet quod generatio, quoad id quod gignitur fit, imperfecta est. operatio verò singulis momentis tota ac perfecta. neque enim deest quippiam visioni in vlla temporis particula, quod postea ipsi adiunctum perfectam eam reddat: sed idem simili modo nunc percipit, quod prius: quippe cum perfecta semper ac tota subsistat. eodē pacto voluptas, id quod perspicuum est iis qui affectionem hanc diligenter obseruant. quare voluptas operatio est, non generatio, aut motio.

Idcirco neque motio est. in tempore enim fit omnis motus, & cuiusdam etiam finis est. vt ædificatio tunc perfecta est, cum fecit id quod appetit, vel in omni videlicet tempore, vel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ omnes, & à tota, & inter se sunt specie diuersæ. lapidum siquidem cōpositio diuersa à columnæ virgatione: atque hæc vtræque à templi extruptione differunt. templi enim effectio, cum nulla re deficiat ad propositum, perfecta est. fundamenti verò, & triglyphi fabrica est imperfecta: quippe cum vtraque partis sit. Specie igitur differunt: neque fieri potest vt in quocunque tempore motionem specie perfectam sumamus, nisi in toto.

Omnis generatio & motio in tempore est: atque ex imperfectione ad perfectionem progreditur. nō enim quod iter Thebis Athenas fecimus, idem rursus in præsentia facimus: sed aliud est quod præterit, aliud quod nunc proficiscimur. neque vna est tota simul Thebis Athenas profectio: sed alia atque alia, quæ ex variis cōstat partibus. tales enim imperfectæ omnes motiones sunt, quæ videlicet ad finem aliquem progrediuntur. Vniuersæ enim ædificationis qua ædes aliqua extructa est, partes imperfectæ sunt: tota ipsa verò est perfecta. nam sicut partes domus si ad totam domum comparentur, imperfectæ sunt, ita fundamenti, & parietis structura, & vnaquæque alia pars imperfecta habetur. præ vniuersa fabrica, qua tota domus absoluta est, finemque est consequuta. Quæ sanè partes, vt inquit, specie & inter se, & à tota fabrica differunt. quemadmodum enim fundamentum à pariete diuersum specie est, & vtræque hæc à tota domo: ita quoque fundamenti generatio à parietis generatione, & vtræque hæc à totius domus generatione diuersæ sunt.

* ἡ δὲ βλάσις
Aristoteles &
Athenæus me
munerūt quo-
rundā ostreo-
rum quæ ἡ ἀ-
βλάσις τὰ δει-
κνύται, ἡ δὲ
ἐ' ἀβλάσις τὰ
περί τὴν δι-
κτυρίαν ἰσχυ-
ρῶς ἀποδεί-
κνυται.

Virgationem autem columnæ erectionem eius appellat, rectamque collocationem: quæ tunc fit, cum ad angulos rectos constituitur. Triglyphi verò tignorum capita in ædificiis sunt tripartito sculpta: à plerisque μέρτελα etiam vocari cōsueuerunt. sed horum etiam generatio & motio, id est, effectio, à structura tota differt, qua totum templum absolutum est, quæ integra est, & perfecta.

Simili modo quoque in ingressione, & cæteris. nam si delatio est motio quæ alicunde aliquò fit: eius differentia sunt secundum speciem, volatus, ingressus, & saltus, atque huiusmodi. neque tantum hoc modo, verum etiam in ingressione ipsa differentia est: nam alicunde & aliquò non idem in stadio & in parte eius est, & in alia, atque alia parte: neque percurrere lineam hanc, & illam. non solum enim lineam, sed in loco cōstitutam pertransit: in diuerso autem hæc, quàm illa est. Sed accuratius de motu alibi iam diximus.

Delationem, sicut in libro de animalium incessu fecit, in volatum, ingressum, & saltum diuidit: inquitque nō solum diuersam esse ingressionem à volatu, sed in ingressione quoque ipsa differen-

tiam

tiam esse. aliam enim atque aliam vnamquamque eius partē esse declarat. quæ enim in tertia parte stadij fit, diuersa ab ea est, quæ in dimidia: & hæc, ab ea quæ in duabus tertiis partibus fit: atque hæc omnes diuersæ singulæ separatim ab ea sunt, quæ totum stadium pertransiit. Pari modo quoque ingressio supra lineam quæ est in teatro ab ea distat, quæ supra lineam in agro fit. Sed de motu exactè se alibi dixisse ait: id est in sexto, septimo, & octauo de physico auditu. Sciendum autem motionum differentias & diuersitates ex partium quibus mouemur, differentia sumpsisse: ex pedibus & alis ingressum, & volatum: ex modo ipsius motus saltum: generationes verò absolute à partium & totius differentia. Dixit autem hæc differre non temerè: sed vt voluptates quoque ex operationibus, operationes ex operantibus differre ostenderet. & sicut ædificatio à re ædificata separari nō potest: sed simul ambo existunt: non enim fieri potest, vt ædificatum quippiam sit, ædificatio non sit: ita simul cum operatione naturali absque impedimento facta esse voluptatem, & simul cum voluptate naturalem operationem impedimento vacantem esse declararet.

Videtur autem non in omni tempore motio esse perfecta: sed pleræque imperfectæ, & specie differentes: siquidem alicunde aliquò speciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & voluptatem quippiam ex his esse, quæ integra ac perfecta sunt.

Pleræque adiunctum est ob circulares motiones, quæ in fine semper sunt, atque ideo perfectæ, quæ de re in primo libro de cælo dictum iam est. sed illæ quæ in rectū feruntur, in omni tempore perfectæ minimè sunt: sed partes earum specie à toto differunt, suntque imperfectæ: inter se etiam diuersæ sunt: principium enim vnde impetum accepit res quæ mouetur, à fine in quo quiescit, sine dubio differt. quod si initium & finis differunt: perspicuum est, partem quoque initio viciniorem ab ea esse diuersam, quæ sicut à principio abest longius, ita fini proxima est. Cum autem partes motionis diuersæ hoc modo sint: efficitur, vt antequam partes omnes absolute fuerint, motus imperfectus sit. at voluptatis, sicut dictum est, perfecta in omnibus temporis partibus species est: estque ex his, non quæ ex successione partium aliam atque aliam subinde speciem & perfectionem acquirunt: sed quæ integra, ac tota, & perfecta sunt. Cum verò inquit, diuersas eas inter se esse: de voluptate & motione seu generatione intelligit. voluptatem enim à motionibus & generationibus diuersam esse constat.

Hoc autem ex eo etiam videretur, quod moueri nisi in tempore quippiam non potest: voluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc fit, totum quoddam est. Ex his autem manifestum est, nō rectè dicere eos qui voluptatem esse motionem, vel generationem asserunt. nō enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minimè sunt. nam neque visionis generatio est, neque puncti, neque vnitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio est. igitur nec voluptatis quoque erit: quippe quod totum quoddam sit.

Temporis indiuisibilem partem [N V N C] appellat. demonstratumque est in sexto libro physici auditus in ipso indiuisibili nunc, neque moueri, neque quiescere quicquam posse, neque generari, aut corrumpi. Quod si in indiuisibili nunc capere voluptatem valemus, atque in eo perfecta esse voluptas potest: moueri autem vel generari quippiam non potest: voluptas neque motio, neque generatio est. nam si faciamus in vna integra hora in qua aliquid gignatur, in lætitia ac voluptate quempiam esse constitutum: in singulis partibus, singulisque nunc ipsius horæ quod gignitur, erit imperfectum: voluptas perfecta atque integra erit. voluptas igitur motio vel generatio minimè est. Cum verò inquit [N O N] enim omnium hæc dicuntur] deest præposito κατὰ: vt sit κατὰ πᾶσι τῶν, hoc est, non enim de omnibus hæc, id est, generatio & motio dicuntur. nō enim de omnibus motio & generatio dicitur, sed de partibilibus, & non integris. partibilia autem & non tota ea sunt, quæ ex imperfectione ad perfectionem per generationem progrediuntur: neque in indiuisibili particula temporis totum suum esse habent. Neque igitur voluptas in tempore fit, sicut domus: neque visio, neque punctus, sed in ipso nunc existunt. id quod demonstratum quoque alibi est, vbi de motu agebatur. Neque horum quippiam, id est, neque punctus, neque vnitatis, motus aut generatio est: hoc est, neque per motum aut generationem ex eo quod non sunt, ad id procedunt, vt sint.

Sed

Sed sensus cuiuslibet, cum circa sensibilem rem operatur.

Sensus quidem ipse, id est, visio cum visibilis rei perceptio sit, simul cum tempore protrahitur. non statim ubi vidimus quippiam, a videndo desistimus: sed interdum aliquandiu videre perseueramus id, quod primo in indiuisibili nunc vidimus. atque ita quatenus sit, ut per temporis quoddam spatium videre pergamus: eatenus in tempore & motu esse visionem dicendum est. sensus enim cuiuslibet, cum circa rem sensibilem operatur, tempus & motus intelligitur: licet ipsa visio in singulis temporis partibus perfecta sit. Sed fortasse loquutio hæc per defectum intelligenda est: ut quod dixit de voluptate, de sensu quoque dictum esse accipiamus, hoc modo: igitur neque voluptatis motio erit, aut generatio: sed neque sensus cuiuslibet, cum circa rem sensibilem operatur generatio aut motio erit. subintelligendum enim est, totum hoc: [NEQUE generatio aut motio erit]: quippe quod neque voluptatis, ut dictum est, sit motio, neque perfectionis cum in operatione ipsa & actu est. Possumus quoque aliam huiusce loci explanationem subiungere cæteris fortasse meliorem: ut quod de sensu hic inquit, in hunc modum intelligamus. Sensus cuiuslibet, non qui in habitu consideratur, sed qui in operatione iam est, & circa proprium sensibile iam operatur: propria quædam voluptas est: hoc enim totum est subaudiendum, vel, voluptas totum quoddam est: omni enim sensui qui in operatione est, & secundum naturam circa propriam rem sensibilem sine impedimento operatur: propria quædam voluptas annexa est: alia quæ videndo: alia quæ olfaciendo: alia quæ gustando percipitur. loco tamen [id est, sed] particula [id est, itaque] erit legendum: ut sententia huiusmodi euadat: patet itaque ex antedictis, omni sensui qui actu ipso sine impedimento operatur, quandam voluptatem esse annexam. quia enim in singulis temporis partibus, singulisque nunc, visio integra & perfecta est, & simili modo voluptas: eodem modo sensum qui operatione fit, cum ipsa voluptate existere, neque ab ea separatum esse, manifestum est. at si voluptati inseparabili ratione accidit: dubium non est, quin cuiuslibet sensus cum circa propriam rem sensibilem operatur, propriam quandam voluptatem esse, concedendum sit. videturque hæc explanatio consentire magis cum iis quæ subiungit.

Perfectè autem eius qui bene est affectus, circa pulcherrimum ex iis quæ sensui subiiciuntur. tale enim quid maximè esse perfecta operatio videtur.

Non omnia visui exposita ex æquo pulchra sunt: neque in omnibus pulchritudo vna, splendorque elucet. Neque enim mundi ipsius ac cæli fabrica vndique tornata, atque omni cum mensura & ordine elaborata perinde est pulchra, ut aureus, aut ligneus globus. Neque solis illuminatrix vis quæ omnia illustrat, proprioque implet fulgore, similem decorem habet, atque illa lux quæ à luna procedit. Pauo item & graculus diuersa præditi pulchritudine sunt. Neque similis gratia inest & elegantia in oratione quæ simplici modo profertur, & in voce musicorum intervallo-
 * αλωύς
 Φωταυγία
 * διασημα-
 τική φωγή.
 rum, quæ in omnibus modulationibus & numeris consideratur. Hoc in iis quoque quæ gustu, quæ olfactu, quæ tactu percipiuntur, inuenire licet. Quod si ita est, sensibiles res non simili modo omnes attrahere & allicere sensus, eosque oblectare & exhilarare, dubium non est. neque enim eadem lætitia afficitur quispiam cum corpus intuetur omni partium inter se æquabilitate, ac conuenientia dispositum, colorisque nitore insignitum: & cum contrario modo affectum inspicit: sed ex pulcherrimis visus obiectis rebus maxima: ex non ita pulchris non magna voluptas euenire consuevit. idem in auditui expositis fit. Quod igitur hic inquit, huiusmodi est: omnem sensum qui operatione est: operatione autem ille est qui circa propriam rem sensibilem operatur: id est, qui vel iam videt visibilem, vel gustabilem iam gustat, & cæteri huiusmodi: voluptas cõsequitur: omnisque sensus cum propriam rem sensibilem percipit, lætitia ac voluptate afficitur. qui verò perfectè operatur: id autem facit, qui bene est affectus: bene affectus verò est ille cuius instrumentum valet, sanumque est: is igitur qui perfectè, sineque vllò impedimento secundum naturam operationem suam exercet, perfectè etiam lætatur: & præcipuè cum pulcherrimam ex propriis rebus sensibilibus comprehendit ac percipit. nam siue res quæ obicitur pulcherrima quidem sit, sensus verò ipse non bene nec sine impedimento percipiat, sed ægrotet: siue sensus bene affectus sit & valeat, res autem ipsa non sit pulcherrima: neutro modo perfecta contingere voluptas poterit. Perfectum autem sensum appellat, eum qui intendi, incrementumque suscipere vllò pacto nequit: sicut perfectè calidum id dicitur: quod summè calidum est: id est, ignis, quo calidius quippiam excogitare aliquis non potest. sic perfecta voluptas intelligenda est ea, qua nullam vehementiorem inuenire licet, quæ maiorem oblectationem & lætitiā afferre queat. Cum verò inquit, tale esse videri perfectam operationem: significare vult perfectam operationem iucundissimam omnium videri, neque videri tantummodo, verum etiam esse. nam imperfectæ iucunditatem quidem habent in se, non ita tamen ut iucundissimæ & sint, & videantur. est tamen etiam in ipsis quicquid inest & operationis, & voluptatis,

& voluptatis, quæ ei annexa est, in singulis temporis illius partibus totum quoddam, ac perfectum. Sicut enim ex minore habitu maior efficitur: & vtrique tam maior quam minor habitus & dicitur, & sunt: atque in eo quod sunt habitus, sunt perfecti: ita & minor & maior voluptas tanquam integræ vtræque, ac perfectæ, quo tempore ipsis afficimur, considerantur.

Vtrum autem ipsum sensum, an id in quo ipse est, operari dicamus, nihil interfit: in vnoquoque enim optima eius est operatio, quod optimè affectum est erga præstantissimum ex iis quæ ipsi subiiciuntur. Atque hæc perfectissima esset, ac iucundissima.

Quoniam sensus qui operatione fit, & voluptas quæ simili modo in operatione existit, nos sumus qui sentimus, voluptateque afficimur: & ipse sensum dixerat operari & lætari: nihil re ferre inquit, siue sensum ipsum operari & oblectari, siue animal dicamus in quo sensus inest. cum enim ille qui videt, hoc sensu bene est affectus, & circa pulcherrimas res visibiles operatur: tunc perfectè operatur, & perfectè voluptatem percipit: quippe quod operationes quæ ex perfectissimis habitibus existunt, fiuntque, circa pulcherrima ex iis quæ ipsis subiiciuntur, perfectissimæ sint, & iucundissimæ. in vnoquoque igitur eorum quæ sentiunt, cum & ipsum id quod sentit bene affectum est, & optimum est quod sentitur: optima quoque operatio euadit. quæ sanè operatio optima, etiam perfectissima est: quare iucundissima quoque erit. quod enim est optimum, id & perfectissimum quoque & iucundissimum est. Perfectissimi igitur habitus: is autem est supremus, atque absolutissimus: cuius nulla esse exuperatio potest: huius inquam operatio, cum fit circa pulcherrimum eorum quæ ipsi subiiciuntur, perfectissima est ac iucundissima. quæ verò ex perfecto habitu prodit, iucunda quidem est etiam ipsa, sed non iucundissima. Perfectum autem habitum appellat, eum qui nodum ad vltimam & perfectissimam speciem deuenit: sed cum habitus ob id vocetur quia habetur, perinde atque vnaquæque species: ad perfectissimum habitum quasi via quædam est.

In omni enim sensu voluptas est: in omni item simili modo intellectuone & contemplatione. iucundissima autem ea est, quæ perfectissima: at perfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quæ ipsi subiiciuntur. operationem verò voluptas perficit.

Sicut in sensibus, ita in intellectuone quoque & contemplatione fit. intellectuonem autem, id est, θεωρίαν vocat sciētiarum cognitionem: contemplationem intellectualem vitam, & operationem appellat. nam in his etiam magis & minus quippiam fit. nonnulli enim in his habitibus perfectissimi, nonnulli non ita, sed minus sunt perfecti, inferiorique loco habentur. vnde pro excellentia & defectu ita quoque operationem exercent: alio sanè modo ille qui abiectis humi sensibus & relictis in seipsum collectus se totum intellectuallibus rebus contemplandis intendit: alio, qui extrinsecus distrahitur, sensibusque sensibilia percipere conatur: alio item qui ex propositis ad conclusionis collectionem progreditur. ut sicut diuerso modo operantur: diuersæ quoque voluptates eorum sint, & non eadem. Est igitur intellectuallis vita perfectissima, & iucundissima: cæteræ perfectæ quidem etiam ipsæ & iucundæ, non tamen iucundissimæ: voluptas enim est, quæ operationem perficit.

Non eodem tamen modo & voluptas perficit, & sensibile, † & sensus, † aliàs legitur sensum.

Sensibile & sensus pro eodem posita sunt. Aristoteli enim sicut artificialia artes, ita sensibilia sensus appellare mos est. subintelligendum autem est sensum: ut loquutio integra huiusmodi sit: non eodem modo voluptas operationem perficit, & sensibile & sensus sensum ipsum. nisi fortasse loco sensus sensum legendum sit. ita enim & nihil deesset, & clarior euaderet oratio: non eodem modo & operationem voluptas, & sensibile sensum perficit. Sed quo modo sensibile sensum perficit? dum videlicet ex potestate in actum & operationem sensum deducit: efficitque ipsum operationem, qui antequam sensibilem rem perciperet, potestate erat. sensus enim qui operatione est, ut in libris de anima fuit declaratum, idem est cum sensibili quod operatione sensibile est: idem videlicet cum forma illa, quæ in materia est. sensiva enim anima potestas quædam est, qua fit, ut id quod ipsam habet sensibilibus rebus assimilatum quadam alteratione ex operatione inducta, ipsas diiudicet. & sicut alitrix facultas alimento indiget, ut operetur: operatio enim eius circa alimentum versatur: ita sensiva facultas sensibilibus rebus indiget, circa quas eius operatio est: hæc enim percipit, ac iudicat: quapropter nisi hæc adsint, operari non potest: sed est potestate tantummodo sensus: similisque

similisque iis est qui scientia quadam præditi ex ea non operantur: simili enim modo & illi potestate sunt sciētes: & sensus operatione vacans potestate sensus est, hoc est, sensuum ipsū animal. Sicut enim scientia ipse est sciens: ita sensus ipse ille est, in quo est sensus: quippe cū hic ipse sit, qui ex sensu operatur. Quare cū dicimus, sensibile sensum qui potestate est, in operationem & actum deducere: nihil aliud dicimus, quā sensibile eum qui habet sensum, & non operatur, sed potestate est sensiuus, operatione quoque sensuum reddere, ac perficere. finis enim & perfectio potestatis & quasi forma, operatio est: ob operationes enim à summo opifice potestates ac facultates nobis traditæ sunt: quo videlicet ex ipsis operemur. Sensibile præterea extra ipsū sentientem & operantem est, priusque est, quā sensus: voluptas verò ad operationem nō ita sese habet: quippe quod neque ipsi extrinsecus adueniat, neque prius ipsa sit, sed simul vel sit vel non sit, separarique ab ea nullo modo possit. Perficere autem operationē voluptas ob id dicitur, quia ipsam auget. voluptas enim quæ ex geometria percipitur, geometricas operationes: quæ ex citharizando euenit, cithara canendi operationes augere consuevit.

Quemadmodum neque sanitas & medicus simili modo in causa sunt, vt sani simus. in vnoquoque autem sensu voluptatem fieri perspicuum est: quippe quod & visiones, & auditiones esse iucundas dicamus. patet enim profectò eas vel quāmaximè esse, si & sensus præstantissimus sit, & circa tale quippiam operetur. nam si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit: semper existet voluptas, modò adsit quod agat, & quod afficiatur.

* ἐκ τῶν
ὀργανῶν.

Sanitas & medicus causæ sunt vt sanū animal sit: sed medicus * extra eū est, qui valet priorq; eo est, quatenus est medicus. quippe cū quando egrotabat ille qui sanus effectus est: medicus iam esset qui ei mederetur, ipse autem sanus nondum esset. at sanitas non extrinsecus est, sed in eo qui valet, inest quasi pars quædam, aut habitus. in symmetria enim humorū cōsistit, in eaque inseparabili ratione inest, quoad sanus vnusquisque est. sic voluptas simul cum operatione est, ex qua existit, donec salua est operatio, ac durat. Sicut igitur alio modo medicus, alio modo sanitas causa est, vt sanum animal sit: ille enim vt superueniat animali sanitas: hæc vt secundum naturam, & ita vt de actione queri non possit, efficit: ille separatus est ab eo qui valet: hæc vt habitus quidam eius, aut forma simul cum eo est: quippe cū sanitas sani quatenus sanus est, forma sit, non secus atque albi albedo, in eo quod est albus. neque enim albus sine albedine esse albus, neque sanus sine sanitate esse sanus potest. sicut igitur sanitas & medicus differunt: ita sensibile & voluptas non simili modo sensum perficiunt: sed sensibile cū extrinsecus sit, & prius operatione quæ circa ipsum exercetur, extrahendo, atque è potestate in operationem educendo sensum perficit, ita vt percipere rem ipsam possit & iudicare. at voluptas augendo & conseruando, & quasi, vt perseueret, alliciendo & suadendo operationi perfectionem inducit. In vnoquoque autem sensu, cū secundum naturam, & circa optimum ex iis quæ sibi subiiciuntur, operatur, existere voluptatem ignorat nemo. quoniam item sensibile & sensus ita opponuntur, vt ea quæ sunt ad aliquid: & sensus afficitur, sensibile afficit atque agit: constat necesse esse, vt cū simul fuerint, alterum agat, atque afficiat, alter afficiatur, id est, & optima ac suauissima operatio existat. quod afficitur præterea esse duplex, alterum quod corrumpitur: alterum quod in perfectionem quandam & formam, & ex potestate in operationem & actum deducitur: quorum prius illud quod è natura propria exturbat, & perdit, molestum: hoc suaue & iucundum sit: & sæpius dictum iam est, & nemini obscurum esse arbitror.

Perficit autem operationem voluptas, nō vt habitus quidam qui inest, sed vt finis superexoriens: perinde atq; venustas iis qui in flore ætatis constituti sunt. quousque autem sensibile vel intelligibile, & id quod iudicat, vel cōtemplatur tale fuerit, quale esse debet: in operatione inerit voluptas. cū enim id & quod vt afficiatur, & quod vt efficiat idoneum est, similia sunt, & inter se eodem modo sese habent: idem fieri naturā consuevit.

Sive operationem, sive operantem dicamus, nihil interest. dictum enim iam est scientiam, & sensum, & ædificatoriam, scientem esse, & sentientem, & ædificatorem: simili modo quoque scientiam in operatione, & sensum, & ædificatoriā esse eum qui iam sciat, & sentiat, & ædificet. Inquit autem non eodem modo sanitatem sanum, & geometriam geometram, & demum habitus quouslibet eos perficere qui habitibus præditi sunt: sicut voluptas operationem. nam habitus cum iis qui

cos

eos suscipiunt prius existentibus superueniant, in iis insunt, vt formæ & perfectiones: atq; efficiūt vt quod potestate erat, operatione fiat, operarique secundum eos possit. citharizandi enim ars ei qui potestate erat citharista comparata, eum operatione, & actu citharistam reddidit, & vt ex ea operetur, efficit. pari modo quoque geometria geometram è potestate in operationē deducit. sensus item in animalium formatione humoribus qui potestate sunt sensui superueniens, quod ex ipsis constitutum est, operatione & actu sensuum efficit. habitus igitur, cū illi qui & citharistæ, & geometræ, & sensui potestate erant prius subsisterent, subiectique essent, superuenientes, vt formæ in materia, eos perfecerunt, in operationemque redegerunt. In voluptate autem non ita contingit. neque enim prius est operatio, & deinde ipsi voluptas accedit: id est, potestate prius est iucunda operatio, & deinde iucunda & voluptuosa re ipsa & actu efficitur: sed simul cum ipsa existit voluptas. Illi enim, id est, ædificator, citharista, & sensiuus alteratione, & mutatione, & generatione ex eo quod erat potestate, in operationem & actum deducti sunt: quippe quod habitus perinde ac formæ res sibi subiectas vt materias disponant, fingant, & perficiant. at voluptas tanquam superexoriens finis operationem perficit: non tanquam forma quæ materiæ antea paratæ aduenit: sed tanquam finis qui operationi superexoritur, id est, simul cum operatione emergit, atque existit, eamque in omnibus temporis partibus semper comitatur. sicut enim flori ætatis venustas: ea est ἀραιότης, quæ tempestiua est pulchritudo, superexoritur: ita operationi voluptas. sicutque illa iucundiora ac suauiora florentium corpora, longeque amabiliora reddere consuevit: ita voluptas operationem magis expetibilem facit: vt magis in ea perseuerare, magisque ei incumbere studeamus. Quousque igitur & intelligibilia & sensibilia, & intellectio & sensio inter se eodem modo sese habuerint: id est, optima similiter fuerint, atque expetenda: in operationibus inesse voluptatem necesse est. quemadmodum enim pulchritudo & venustas, quoad partium & membrorum & inter se & cum toto corpore conuenientia seruatur, in corporibus quasi lux quædam, & flos, elucet atque efflorescit: eodem modo voluptas in operatione, quoad optima est & præstantissima, semper existit.

Quo modo igitur fit, vt nemo assidue voluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad assidue operandum imbecillia sunt. quocirca neque voluptas assidue euenit: operationem enim consequitur.

Vbi interrogauit, cur assidue voluptate non afficiatur quispiam? statim responsionem subiungit, cū inquit: an defatigatur? propterea enim assidue nō afficimur voluptate, quia defatigamur, & laboramus. hoc etiam voluptatem ex naturalibus operationibus euenire demonstrat. nam si in vacationibus voluptate non afficimur, in operationibus autem afficimur, ex operationibus quæ secundum naturam fiunt, euenire voluptatem manifestum est. Sed quid? cū ex lassitudine quæ ex operatione nobis contigerat, ad non operandum conuertimur, & ociandum: nonne voluptatem quandam percipimus? nam id negare præter sensum nostrum est: voluptatem enim in vacatione operationis, & remissione proculdubio sentire consueuimus. Quocirca dicendum est quiescere quoque nihil aliud esse quā operari: nam si quiescendo viuimus, vita verò operatio est: vt in superiori libro demonstratum est: quies quoque operatio erit. in quiete igitur cū ab operando defatigati desistimus, non eam voluptatem capimus, quæ ex operatione sensuum proficiscitur, sed eam, quæ ex repentino in naturam reditu consequitur. non enim distrahenda ac diuellenda Aristotelis dicta sunt: sed ita vt connectuntur, intelligenda: de ea voluptate siquidem hic loquitur, quæ ex persensionum, & intellectuum operatione euenit. Quoniam igitur ex operationibus voluptates eueniunt: ea assidue voluptate afficientur, quæ operari semper & assidue poterūt: cuiusmodi sunt intellectuales naturæ. quorum autem operatio assidua non est, sed interrupta: eorum interruptam quoque esse voluptatem necesse erit. non percipimus igitur assidue voluptatem, quia assidue nō operamur: assidue nō operamur, quia defatigamur: defatigamur verò, propterea quod, cū sensus nostri in operationibus foras ad sensibilia deferantur, fit, * vt multum animalium spirituum exinaniatur. Vis enim sensiuia spiritu qui ob id animalis vocatur, quasi vehiculo delata à principio originis suæ. & in totum corpus distribuitur, & foras emittitur. quocirca cū multum huius spiritus ex nostri operatione effluerit: defatigatur animal, neque operari amplius potest. effluit autem huiusmodi spiritus dum legimus, dum audimus, dum videmus, dum currimus, dum ambulamus, ac demum dum quodlibet agimus, atque operamur.

Nonnulla tamen sunt quæ cū noua sunt, oblectant: postea verò non simili modo, hanc ob causam: quia primū incitatus animus est, in eorumque operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspicunt:

G. j. postea

* πῶς ἂν
ψυχῆς πνεύ-
ματος ἐκ-
κένῳται.

postea verò operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. vnde etiam voluptas hebetatur.

Cum dixerit defatigationem esse in causa ne assidue voluptate afficeremur, eò quòd operationem ex qua voluptatem euenire dicebamus, defatigatio impedit: videretq; nonnulla esse que etià defatigatos homines oblectarent: vt iccirco falsum esse dicere quispiam posset quod de defatigatione dictum fuerat: huic obiectioni occurrens hæc subiungit. videmus enim nonnullos qui licet defatigati iam sint, pergant tamen adhuc operari, & inde voluptatem percipere non desinant: neque defatigationem impedire eos posse, quò minus & operentur, & voluptate quæ ex operatione euenit, afficiantur. si igitur huius operationem interrumpere nequit defatigatio: neq; alterius cuiuspiam poterit. quocirca nouitatem esse in causa inquit, vt etiam defatigati interdum operemur. id quod si principium *ἢ μετὰ τὴν φύσιν* consideremus, clarius patebit. ibi enim ita ait: omnes homines naturâ cognoscere appetunt: argumento est sensu dilectio. Quòd si naturâ cognoscere appetimus, & natura hæc cognoscendi & sciendi appetitio nobis insita est, vt sentiendi, & cogitandi: merito fit, vt etiam si defatigati simus, ad rei ignoratæ perceptionem & cognitionem cōsequendam incitemur, ac roboremur. ea enim noua nobis sunt, quæ sunt incognita, neque antea nobis apparuerunt: ad quæ percipienda & cognoscenda naturâ inducimur. naturalis verò hæc cupiditas & appetitio defatigationem omnem nostram emollit, ac mitigat, sensumq; eius ferè nobis aufert: atque ita facit, vt ab operando circa ea noua ne desistamus. Vidi sanè ego nonnullos penitus infirmos ac debiles, alios etiam ex quibusdam actionibus lassitudine admodum confectos, impigre ac iucundè ad leonum ludos spectandos properare. Primum igitur, id est, cum primum ea noua nobis apparerent: incitatur atq; allicitur animus noster, vt cogitatio ad cogitabilia, sensus ad sensibilia percipienda vehemèter intendatur. deinde vbi iam perceptum ac cognitū aliquid à nobis est, remissior ac neglectior operatio euadit: atq; ita voluptas quoque hebetatur, ac remittitur: quippe quod cuiusmodi fuerint operationes, eiusmodi quoq; esse voluptates, quæ ex ipsis eueniunt, necesse sit.

Omnes autem voluptatem appetere propterea vnusquisque existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita verò operatio quædam est.

Quoniam voluptas absque operatione esse non potest: & vbi est voluptas, ibi quoque operatio necessariò est: vita autem est operatio: naturâ comparatum est, vt voluptatem omnes appetamus, quæ secum operationem, id est, vitam adducit, atque affert. vitam autem esse animam dubitat nemo. nam viuere ea dicimus, quæ natura ea prædita sunt, vt ex sese nutriantur, sibi que similia gignant: animalia autem vocamus quæ præterquam quòd ex sese aluntur, gignantque sibi similia, sensum quoq; habent: at sentire & viuere ab anima existit: anima igitur vita est, animam verò, id est, vitam esse operationem demonstrare ita quispiam posset: illa viuere dicimus quibus adest anima, sicut mortua, & non viua ea quibus non adest: anima igitur & vita idem est. at anima prima perfectio corporis naturalis instrumentarij est, quod potestate vitam habet: perfectio autem est operatio. vita igitur operatio est. Adde quòd in ipsa quoq; viuendi proprietate quædam est operatio: quippe cum vita quæ *ζωή* græcè dicitur, quasi *ζέουσα*, id est, feruens quædam substantia sit, quæ vitales vires & facultates ebulliendo producit: à qua vi etiam vita appellata est. feruere autem & ebullire & producere ab operatione est: ac propterea vnicuique animali propriæ sunt, & secundum naturam operationes, quia diuersæ vitæ illis sunt, ex quibus facultates & operationes existunt. Hinc hominum quædam operationes sunt vitæ & naturæ hominis accommodatæ: cuiusmodi est, se à turbatione & distractione externa introrsum conuertere, seque in seipsum colligere: se præstantioribus naturis similem reddere: iis que semper manent, æternaque sunt, studium adhibere: intellectualem modo vitam traducere. Similiter quoque equi operationes sunt quædam peculiare secundum equi naturam, vt est * contentè & ferociter currere: & canis item pro natura canis, & reliqua animalia, pro vniuscuiusque natura conuenientes operationes habent. sed cætera quidem animalia quia secundum naturam viuunt, è naturalibus operationibus minimè exturbantur: cum ad sola ea quæ secundum naturam sunt, & ad nihil aliud natura duce tendere consueverint. at ratio nostra peruerti ac deprauari interdum solet: quæ tamen si incorrupta permaneat, in se, & splendorem suum collecta, vniuscuiusque rei naturam contemplatur: operationesque puras, atque egregias exercet.

Et circa ea vnusquisq; & iis operatur, quæ vel maximè placent, vt musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex cæteris. voluptas verò operationes perficit: & viuere

viuere quoque ipsum, quod appetunt. meritò igitur voluptatem etiam appetunt, quippe quæ viuere ipsum quod expetendum est, perficiat.

Musicum hic appellat eum qui absque ratione musicis vtitur instrumentis: cuiusmodi sunt qui in scenam prodeunt: quique canoris quorundam sonorū concentibus oblectatur: is enim aurium, non rationis iudicio versatur circa has modulationes. Discendi verò studiosum vocat eum qui harmonicas rationes cogitatione & mète cōsiderat, aliam *διὰ τὴν ἀρετὴν*, *ἢ τὴν ἀρετὴν* aliam, aut *ἢ τὴν ἀρετὴν* esse cognoscens, prout quatuor, aut quinque, aut omnibus vocum interuallis constituuntur. Duplex igitur musicus est: alter, qui concentuum rationes cognoscit, & circa disciplinas versatur: alter, qui instrumentis vtitur, & auditu circa ea operatur. Numerarius item, id est, arithmeticus in numerorum, eorumq; quæ numeris accidunt, cōtemplatione occupatus est: atque omnino vnusquisque circa id operari studet, quo oblectatur. Voluptas verò quæ sequitur, operationem & vitam quam appetunt, perficit. ei enim qui viuere musicè cupit, eiusmodi vitam perficit voluptas quæ è musica euenit: sic geometricam, quæ è geometria: sic optimam & felicem, quæ ex felici vita proficiscitur. huc enim spectans Aristoteles omnia hæc de voluptate differuit: vt demum felicem vitam quæ operatio est, perfici à propria voluptate colligeret. Viuere igitur ipsum quod expetendum est, musicè videlicet, vel geometricè, vel feliciter, propria cuiusque vitæ voluptas perficit, id est, auget, & confirmat, stabiliusque ac diuturnius reddit.

Vtrum verò vitam ob voluptatem an voluptatem ob vitam expetamus, in præsentia omittatur. cōiuncta enim hæc inter se ita sunt, vt separari nullo modo queant: quippe quòd & sine operatione non fiat voluptas, & operationem omnem voluptas perficiat.

Dicere quidem ob voluptatem expetendam esse vitam, habere in se probabilitatem quandam videtur. viuere enim operatio est, voluptas verò operationem finit ac perficit. at quæ sunt ante finem, ob finem expetimus: & non econtrario finem ob ea quæ antecedunt. medicamenta enim, & adustiones, & sectiones sanitatis causa, quæ est finis, eligimus: & non contra sani esse volumus, vt * positiones medicas assumamus, sectionesque & adustiones sustineamus. Si igitur voluptas finis vitæ est, id est, operationis, consentaneum esse videretur, vt voluptatis causa vitam, non vitæ causa voluptatè eligeremus atq; expeteremus. Sed dicendum ad hoc est, si voluptas finis esset operationis, vt ædificationis domus, & sanationis sanitas, & sanguificationis sanguis, & generationis fetus: nullum dubium esse, quin operatio & vita voluptatis causa nobis esset expetenda. quia verò non est finis voluptas, sed tanquã finis, sicut dictum est: vitam ob voluptatè eligere nullo modo debemus, sed econtrario voluptatem ob vitam. Voluptatem autem non esse propriè finem, perspicuū est. fines enim posterius operationibus & generationibus quibus sunt fines, superuenire cōsueverunt: voluptas non postea aduenit, sed simul cum ipsa operatione existit. cōstat igitur, vitam, atq; omnem operationem causa voluptatis minimè expeti: voluptatè verò contra ob operationes & vitam nos sectari, manifestū esse ita potest: primum ex operationibus quæ circa virtutes exercètur, quæ licet quàmmaximè iucundæ sint, voluptatis tamen causa minimè fiunt. immo multas ex ipsis eligimus atq; expetimus, quauis dolores & labores nobis allaturæ sint: cuiusmodi sunt quæ circa fortitudinem versantur. atqui si voluptatis causa operationes eligeremus: odio prosequi has ac fugere deberemus: cōtra verò quamlibet operationem studiosè sectaremur, vnde eueniret voluptas. sed agere atq; operari ea vnde turpissimæ ac flagitiosissimæ voluptates exoriuntur, quis nisi insanus pateretur? Quare si operationes ex virtute expetendæ sunt, quauis cum dolore qui cōtrarius voluptati est, exercentur: voluptates verò, quæ cum vitio quod virtuti est contrarium, existunt, nullo modo expetuntur: voluptates nos eligere operationum quæ ex virtute fiunt causa perspicuū est. quia tamen huiusmodi operationes voluptas comitatur, ob voluptatem quoq; operationes quodam modo expetimus: primò quidem ipsas operationes, deinde ex accidenti ob operationes quæ ex ipsis euenit, voluptatè. Adde q; si quis à nobis requireret, vtrum natura nobis statim vbi genuit, operationem ob voluptatè, an voluptatem ob operationem indiderit? notum esse diceremus voluptatem animalibus propter operationes à natura esse datam, vt cōseruentur, ac permaneant. fieri enim non potest vt cōseruemur, nisi alimur ac nutriamur. vt autem alimur, à natura voluptatè eam accepim⁹, quæ in sumendo cibo percipitur: qua illecti & alimentū inquirere, & eo inuento vti cōsueuimus. Querimus igitur voluptatem, vt nutriamur: nutriri autem operatio est: causa itaq; operationis voluptatem expetimus. Nam dicere non vt cōseruemur & viuamus: sed vt voluptatè tantummodo inde capiamus, nos ali, absurdum omnino est. Data ergo nobis à natura hæc voluptas est, vt ad alimentum quærendum inducamur: atq; ita nutriamur, & nutriti cōseruemur, & viuamus, atq; ope-

G. ij. remur.

* φαρμακοποιία.

vnde dicatur ζωή.

* σωτηρίας.

remur. Quin viuere quoque ipsum operatio quædam est: ob operationem igitur est voluptas, & non econtrario. Accedit quod si voluptatem quæ ex venereo congressu existit, naturaliter velimus considerare, non alia de causa nobis insitam fuisse inuenimus, quam sobolis procreandæ gratia: quod videlicet à voluptate incitata animalia ad coitum conuenirent, qui causa esset conseruationis animalium specie eorundem. Quod si aperte in animalibus voluptates has operationum causa inesse conspiciamus: consentaneum est in aliis quoque operationibus, quæ secundum naturam fiunt, ita contingere. Sed quæstio hæc, inquit, in præsentia omittatur. Videntur tamen coniuncta esse hæc, vt neque vita quæ secundum naturam traducitur, & operatio à voluptate, neque voluptas à vita & operatione separata sit.

Voluptates inter se specie differre.

Cap. V.

10

Vnde differre etiã specie videntur. quæ enim specie diuersa sunt, à diuersis perfici existimamus. ita siquidem apparent & naturalia, & quæ ab arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, statua, domus, vas. simili modo quoque diuersas specie operationes à specie differētibus perfici putamus. mētis autem operationes ab iis quæ sunt sensuum, atque hæc inter sese specie differunt. quare etiam quæ ipsas perficiunt voluptates.

Vnde, inquit, id est, ex eo quod operationibus cōiunctæ ita voluptates sunt, vt simul cum ipsis & existant, & desistant. fit, vt cum diuersæ specie operationes sint, diuersæ quoque sint voluptates, quæ ipsas perficiunt. diuersa autem specie perfici à diuersis obscurum non est. quis enim ignorat aliam esse voluptatem qua ædificator, aliam qua musicus oblectatur? operationes quoque diuersas esse constat. nam alia ex ipsis expetendæ, alia fugiendæ sunt. expetenda autem & fugienda diuersa esse specie nemini dubium est. Quod si diuersæ sunt operationes: eandem autem inter se habere voluptates differentiam necesse est, quam operationes habent: voluptates quoque specie inter se diuersæ sunt. Cum dixerit autem diuersa à diuersis perfici: id ex naturalibus rebus, & artificiosis comprobatur. alius siquidem finis plantæ generationis est, alius animalis, propterea quod diuersæ quoque generationes ipsæ sunt. plantarum enim generationis ipsæ plantæ, animalium animalia, ædificationis ædes, sanationis sanitas finis est. sicut igitur generationum diuersi fines sunt: ita quoque operationum quasi fines inter se differunt: quippe cum alia specie voluptas vitæ intellectualis sit, alia ea quæ ex operatione sensuum euenire consuevit.

*σωφρονισμός.

Constare autem hoc ex eo etiã posset, quod voluptas vnaquæque operationi ei * affinitate est cōiuncta, quam perficit. simul enim operatione propria atque affinis voluptas auget: quippe cum singula magis iudicent, absoluantque; exactius qui cum voluptate operatur. vt qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atque aduertunt. simili modo musicæ studiosi, & ædificandi, & cæteri alij in suo quisque opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent. voluptates verò sunt quæ incrementum exhibent. at affinia sunt & propria quæ augent. quæ autem diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt.

Non esse specie eadem omnes voluptates, sed nonnullas esse quæ dissimiles specie ac diuersæ sint, ex eo etiam patet, quod propriae atque affines voluptates operationibus illis sunt ex quibus eueniunt. propria verò necessario inter se ita distincta sunt, vt sunt ea quibus sunt propria. si igitur operationes sunt diuersæ ac dissimiles specie: propriae quoque earum voluptates inter se diuersæ specie erunt. vnicuique autem operationi propriam quædam esse voluptatem, quæ ipsam perficiat, inde perspicuum est, quod operationes augeri voluptatibus, incrementumque suscipere consueverunt. voluptas enim quæ ex geometricis considerationibus percipitur, operationem circa geometriam auget: quæ item ex citharizando euenit, citharisticam auget operationem. vt si operationes numero sint diuersæ, & specie eadem, voluptates quoque eadem specie, & diuersæ numero sint. si verò & numero & specie differant operationes: voluptates simili modo vtrisque diuersæ sint. at voluptates augere operationes patet. magis enim geometricus euadit, aut musicus qui vel geometria vel musica oblectatur, quam qui nullam ex his artibus voluptatem capit. si autem auget operationes voluptas, his est propria atque affinis: quod enim proprium non est, est molestum: molestum verò

corrumpere

corrumpere non augere natura consuevit.

Magis præterea inde hoc pateret, quod voluptates quæ à diuersis eueniunt operationibus sunt impedimento. studiosi enim tiliarum * orationibus attendere nequeunt, si tibia canentem quempiam audiuerint, tibiæ cantu magis, quam præsentem operatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit.

*ωρεσέχει λόγους.

Non omnem voluptatem omni operationi esse propriam, sed aliam alij: ac propterea necesse esse, vt sicut operationes, ita ipsæ quoque inter se specie differant: manifestum est: primum ex eo quod voluptas quæ ex aliqua operatione existit, ex aliqua alia euenire non potest. ei enim qui temperanter viuunt, & ex temperantia operatur, temperanterque agit, intemperantium voluptas minimè contingit: quippe quod fieri nullo pacto queat, vt temperanter agendo quispiam intemperantis voluptate afficiatur: & demum non rem habendo cum mulieribus quispiam eam voluptatem capiat, quæ rem habentibus euenire consuevit. alia enim est voluptas quæ temperantis hominis operationi affinis est: & alia quæ intemperantis. nam si voluptates non essent diuersæ, sicut sunt operationes, sed eadem: quid vetaret, quo minus temperans operationes intemperantis vt pote fugiendas euitaret, voluptates verò eius sectaretur? quippe quæ eadem essent & similes specie cum suis. Primum igitur hinc liquet, & vnicuique operationi propriam esse annexam voluptatem: & diuersas inter se esse voluptates non secus atque operationes: deinde verò inde, id quod hic inquit Aristoteles, quod quæ ex aliis operationibus existunt voluptates, aliis quæ alias operationes sequuntur, impedimento sunt. qui enim tibia canendi studiosi sunt, cum audiunt aliquem tibiā instantem ac modulantem, si fortè quispiam fabulas narret, nullam ei attentionem præstant: immo voluptatem eam quæ ex fabulatione eueniebat, reiciunt ac fugiunt: vt pote quæ alteram qua magis oblectantur, interrumpat, atque impediatur. quemadmodum econtrario fabularum studiosi præfabularum narratione tiliarum cantum negligunt, atque auersantur: eò quod ipsis impedimento fit ad eam voluptatem percipiendam, qua gaudent. Quod si quæ est tiliarum cantu euenit voluptas alteram impedit, quam fabularum narratio affert, atque hæc illam simili modo: diuersas esse & non similes specie voluptates perspicuum est. sicut sunt tibiæ cantus, & fabularum narratio, e quibus voluptates ipsæ oriuntur. Non paruum item eiusdem huiusce rei argumentum est, quod se mutuò perimunt & corrumpunt.

Id in cæteris quoque vsu venit, cum circa duo simul operatur quispiam: quæ enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atque eò magis, quod in voluptate longius excelluerit: adeò vt ex altera operetur nihil.

Si nunc duo sint, alter qui tibia canat, alter qui fabulas narret, & quidam alius utrosque simul audiat: hic qui audit, circa duo simul operabitur. si item cum aliquis pulchrâ rem aliquam cernit, citharam pulsantem alterum audiat: hic quoque circa duo simul operabitur: in quo si magis pulchri quam musicæ studiosus fuerit: efficietur, vt quæ ex pulchræ rei inspectione voluptas exoritur, alteram quæ est citharæ modulatione percipitur, extrudat, atque eiiciat. quare quæ ex visione capitur voluptas ab ea diuersa est, quæ ex citharæ cantu existit. & si paulò inter se diuersæ sunt operationes, parum quoque differunt voluptates: si longè illæ inter se distant, simili modo maximam inter se habent differentiam voluptates, quæ ex operationibus eueniunt. iucundior igitur operatio minus iucundam extrudit, atque eiicit, vt vel qui studiosus musicæ sit, ne inspicere quidem in rem pulchram velit: vel qui pulchris delectetur, ne adhibere quidem aures citharam pulsanti quicquã patiatur. atque hoc propterea accidit, quia vnicuique operationi propria quædam voluptas coniuncta est: & pro diuersitate operationum diuersæ quoque voluptates ipsæ sunt.

Atque iccirco fit, vt cum aliqua re vehementer gaudemus, aliud quid nõ admodum agamus: cumque aliis leuiter oblectamur, alia faciamus. vt in theatris * bellaria esitant: id tunc maximè faciunt, cum viles certatores sunt.

*βανημιατίστους.

Quia ex diuersis specie operationibus propriae quædam voluptates, alia ex alia, sequuntur: quæ ita peculiare vnicuique sunt, vt homini risibile, aut equo hinnibile: efficiatur, vt cum geometricis rebus valde oblectatur aliquis: non omnino aliud agere quippiam possit, sed soli geometriæ attentus incumbat. cum enim voluptatem aliquam appetimus, non aliam quampiam operationem exercemus, quam illam, ex qua necessario euenturam eam voluptatem existimamus. nam sicut huic corpori quidam certus sapor, & item odor quidam peculiaris iucundissimus esse consuevit,

G. iij. illi

illi autem alius atque alius: sic quoque operationi huic voluptas quædam, illi altera diuersa infita est. Cum igitur, ut inquit, re aliqua quispiam vehementer oblectatur, aliud quid agere non vult. si tamen aliquando contingat, ut aliud faciat: ociosè admodum, ac negligenter circa id operatur. id quod ex iis quæ in spectaculis fiunt, cognoscere vnusquisque euidenter potest. quando enim cursus equestres celebrantur, intenti omnes spectatores sunt: nemoque ex ipsis est, qui aliud agat: propterea quod & equorum cursu, & aurigarum certamine vehementer vnusquisque oblectatur. cum verò hi septenis * circuitibus peractis certamen suum absoluerint, atque è curriculo recesserint: aliique postmodum * vilioris notæ certatores in harenam descenderint: cuiusmodi sunt luctatores, cæteri que omnes tales: tunc videas spectatores intentione ferè omni remissa alios inter se colloquentes, alios bellaria esitantes: quippè qui eiusmodi luctantium certamine non admodum afficiantur. Bellaria autem sunt *Ἐαγύματα*, id est, cicer frixum, fabæ, nuces, atque alia huiusmodi, quæ secundis mensis adhibentur: quæ secum nonnulli & præcipuè pueri esitandi causa, cum per ocium licuerit, ferè cõsueuerunt. Tunc igitur inquit, cum viles fuerint certatores, id maxime faciunt, id est, bellariis esitandis vacant nonnulli.

Quoniam autem propria voluptas exactè absoluit operationes, diuturnioresque & meliores reddit: alienæ verò labefactant, ac perdunt: longè eas inter se distare manifestum est.

Hic explanat quid significauit, cum dixit vnquamque operationem à voluptate perfici. per-
ficit enim, id est, stabiliorem ac diuturniorem, melioremque reddit operationem voluptas. Si igitur propriæ voluptates meliores & diuturniores operationes efficiunt: patet voluptates longè inter se distare, pro ratione operationum ex quibus eueniunt: esseque dissimiles specie, nõ secus atque ipsæ operationes. si enim honesta à turpibus specie diuersa sunt, operationes quoque honestæ à turpibus eodem modo erunt diuersæ: voluptates item quæ ex operationibus honestis eueniunt, ab illis distabunt, quæ ex turpibus operationibus percipiuntur. hæc siquidem puræ sunt, nihilque doloris aut poenitentiae admistum habent: illæ doloris & poenitentiae sunt refertæ. exactè igitur absoluit, atque auget propria voluptas operationem propriam, ut quæ ex geometrica contemplatione exoritur, geometricæ operationem: quæ ex modulatione, modulandi operationem: & reliquæ similiter. quæ verò alienæ sunt, utpote molestiam afferentes & dolorem, labefactant, & minuunt: voluptas etenim quam capimus ex geometria cum nõ sit propria modulationi, & cantui, sed aliena, modulationem labefactat ac corrumpit: quippè quod qui oblectatur geometria, voluptatem contemnat quæ ex modulatione percipitur.

Ferè enim alienæ voluptates id faciunt quod proprii dolores. proprii enim dolores operationes corrumpunt. verbi causa si alicui vel scribere in iucundum est & molestum, vel ratiocinari: cum dolorem afferat operatio, fit, ut is neque scribat, neque ratiocinetur.

Adiunxit [F E R E] propterea quod proprii dolores semper atque omnino operationes corrumpunt: voluptates non semper. proprius autem dolor ille est, qui propriæ voluptati est contrarius: ut si alicui scribere & cithara canere iucundum est: huic non scribere & non canere cithara est molestum. si contrà non scribere & non cithara canere voluptatem affert: scribere & cithara canere dolorem & molestiam pariet. ei igitur qui gaudet non scribere, proprius dolor est, si scribat: qui sanè dolor operationem corrumpit, id est, ne scribat, efficit. Si igitur quod faciunt dolores, idem alienæ voluptates efficiunt, proprii verò dolores à propriis voluptatibus diuersi sunt: alienæ voluptates à propriis voluptatibus quoque diuersæ, atque iccirco specie dissimiles sint, necesse est.

Ex propriis igitur voluptatibus, & doloribus contrariū circa operationes cõtingit. propriæ autem sunt voluptates, quæ ex operatione aliqua per se existunt. alienæ verò aliæ appellantur, propterea quod simile quid efficiunt, quod dolor. corrumpunt enim: veruntamen non simili modo.

Si corrumpi & augeri, & corrumpere & augere contraria sunt: circa operationes propriæ voluptates & proprii dolores contrarium efficiunt. propriæ enim voluptates augent ipsas, diuturnioresque reddunt & stabiliores: proprii dolores corrumpunt & perdunt. Dicendum autem in vniuersum est de voluptatibus, in hunc modum: alias ex ipsis secundum naturam eorum qui ipsis afficiuntur, alias præter naturam esse. secundum naturam quidem sunt illæ, quibus afficiuntur ij qui operationes secundum naturam suam exercent: præter naturam illæ quarum etiã operationes præter

præter naturam sunt. vnicique enim animali quædam peculiare sunt operationes naturæ ipsius accommodatæ. nam & hominis operationes nonnullæ sunt hominis naturæ cõuenientes: & equi & canis simili modo secundum equi & canis naturam. ex quibus exorietes voluptates secundum naturam quoque illis esse dicendæ sunt. homini sanè quæ ex operatione secundum hominis naturam euenit: cani & equo, quæ ex operatione existit, quæ & canis & equi naturæ conuenit. Quæ igitur pro vniuscuiusque natura fiunt voluptates, voluptates secundum naturam: quæ non ex propria natura eueniunt, voluptates præter naturam appellandæ sunt.

At verò cum operationes probitate & prauitate differat: & aliæ ex ipsis expetendæ sint: aliæ fugiendæ, aliæ neutra: simili modo voluptates etiam sese habent: in vnaquaque enim operatione propria voluptas existit. in bona honesta, in praua improba.

Dicunt sæpe est & demonstratum, voluptates affinitate esse coniunctas cum operationibus unde emergunt: & propterea eodem quo ille modo distingui. at differunt specie operationes: quare etiam voluptates different, specieque inter se erunt dissimiles. nam si ex honestis operationibus honestæ, ex prauis prauæ voluptates existunt: honesta autem & praua aut turpia contraria inter se sunt: qui fieri potest, ut quæ sunt contraria, conformia inter se, & specie similia esse dicamus? bonæ igitur & prauæ voluptates specie differunt. bonæ autem & expetendæ operationes sunt quæ ex virtutibus, & scientiis: prauæ & fugiendæ quæ ex vitiis exercentur: cuiusmodi sunt intemperantium, furum, sacrilegorumque hominum, & similibus: neutra illæ, quæ sunt necessaria: ut concubitus ob sobolis procreationem: & cætera huiusmodi.

Nam & cupiditates honestorum laudabiles, turpiū vituperabiles sunt.

Non esse omnes voluptates specie easdem & conformes ex cupiditate etiam ostendit. nam si cupiditas iucundarum rerum appetitio est: suntque ex cupiditatibus expetendæ aliæ sine controuersia. aliæ fugiendæ, perspicuum est, ipsas quoque iucundas res quarum sunt cupiditates, simili modo esse distinctas, ut sunt ipsæ cupiditates. quare ex iucundis rebus aliæ expetendæ erunt, aliæ fugiendæ: igitur etiam voluptates quæ ex ipsis his rebus percipiuntur, expetendas alias & bonas esse, alias fugiendas & prauas, necesse est. sunt igitur specie diuersæ: expetendum enim & fugiendum dissimile proculdubio, ac diuersum specie est.

Affiniores autem operationibus sunt voluptates quæ in ipsis existunt, quàm appetitiones. hæc enim & temporibus & naturâ distinctæ sunt: illæ aded annexæ operationibus sunt, adeoque * indistinctæ, ut in idem cum voluptate operatio sit, ambiguum esse videatur.

Cum demonstrarit, non omnes voluptates inter se esse conformes, & similes specie, sed nonnullas similes: alias dissimiles: nunc voluptatem non idem cum cupiditate, sed diuersum quid esse ostendit. Est autem ratio, qua id probatur, huiusmodi: cupiditas prior operatione est: voluptas autem operatione nõ est prior: voluptas igitur cupiditas minimè est. cupiditatem autem operatione esse priorem tempore ex eo patet, quod prius cupit vnusquisque, deinde ita ad cupitam rem potendam deuenit. voluptatem item simul esse & non esse cum operatione ex qua exoritur, sapius & dictum est, & demonstratū. si igitur cupiditas prior operatione est, voluptas verò simul cum operatione existit: quod autem est simul, magis affine ac proprium est, quàm quod præcessit, simulque non est: voluptatem magis coniunctam esse cum operatione quàm cupiditatem manifestum est. adde quod quanto magis quod appetit & cupit rem aliquam, & nondum est consequutum, ab eo distat, quod cupitam rem iam habet, simulque cum ea est: tantò magis cupiditas ab operatione abest quàm voluptas. cupiditas siquidem voluptatis est, ob voluptatem enim iucunda inquirimus: at voluptas cum simul cum operatione existat, eam iam habet: cupiditas nondum habet. magis igitur propria operationi voluptas, quàm appetitio est: atque aded est coniuncta, ut an idem sit voluptas & operatio, an diuersum quid, in controuersiam veniat: de cupiditate verò & operatione nulla huiusmodi dubitatio oriatur. si igitur altera magis propria est atque affinis operationi, altera minus, diuersas has inter se esse & nõ easdem censendum est.

Neque tamen voluptatem esse mentem, aut sensum putandum est: esse enim absurdum. sed quia non separantur, esse idem quibusdam videntur. sicut igitur operationes, ita quoque diuersæ voluptates sunt.

Mentem, id est, *διάνοιαν* hic appellat metis ipsius operationem, id est, cognitionem & intellectionem ipsam.

G. iiii.

ipfam.

* ἀδρόπιστοι
ἀδρόσι: ἀ σε in-
uicem nõ sunt
distinctæ.

ipsam. Quod autem inquit, huiusmodi est: licet voluptas idem cum intellectu, ob connexionem quam cum ipsa habet, esse videatur: non debemus tamen id ita esse existimare: diuersæ enim sunt & intellectiones, & sensiones à voluptatibus, quæ ex ipsis oriuntur. nam si idem cū voluptate esset operatio, nulla operatio voluptate vacans reperiretur: sed multæ sine voluptate operationes inueniuntur: athletarum enim operationes voluptatis expertes sunt: immo cum dolore etiā quandoque fiunt: eorum item qui vel literas discunt, vel ad virtutem progrediuntur, & nondum sunt assequuti, omnes dolore etiā admistum habent: voluptas igitur & operatio idem nō est. quemadmodum enim tempus idem cum motione non est, licet sine motu esse nullo modo possit: ita neque voluptas & operatio etiā si necessario simul existant, idem esse censentur. quia verò ex operationibus consequuntur voluptates: sicut sunt operationes siue bonæ siue malæ, ita quoque voluptates sunt, necesse est.

Visus autem à tactu puritate differt: & auditus & olfactus à gustatu. simili modo quoque differunt voluptates: atque ex his illæ quæ circa mentem existunt: & utræque à se mutuò.

Visio formarum absque materia perceptrix est, vt in secundo libro de anima demonstratum fuit. sicut enim cera signum solum quod in aureo anulo est, impressum accipit sine subiecta materia: alioqui cera aurum tedderetur, si cum signaculo materiæ etiā capax fieret: sic visus voluptates absque subiecta ipsis materia percipit. auditus verò, & olfactus cum sint corporei, magisq; ad patiendum obnoxij, sensibiles res cum materia admittunt: vna enim cum aëre cuius affectio est sonitus, & odor, propria sensibilia, id est, sonitum & odorem percipiunt. purior igitur visus est, vtpote qui materia carentia recipit, auditu & olfactu qui cum materia sua sensibilia suscipiunt. hi tamen, id est, auditus & olfactus eò sunt gustatu puriores, quò aër qui sonitui & odori subicitur, tenuior est ac subtilior aëre humore, in quo, vt in materia sapor est insitus. atq; hi quatuor sensus à tactu puritate admodum sunt diuersi: ab eo quidem qui in toto corpore est diffusus, eò quòd proprium eius sensibile quatuor elementa ignem, aërem, aquam, terram subiecta habet, atque iccirco magis est materialis. quibus verò plus materiæ inest, ea minus pura, minusque præstantia quàm illa sunt, quæ magis materiæ sunt expertia. quanto verò puriores, præstantioresque hi sensus tactu venerei concubitus sint, nemo est qui nesciat. nam qui animale & genitale vsum explet, quo modo ita esse purus potest vt visus, vt auditus, vt reliqui duo? quibus differentias & communitates sensibilium rerum discernimus? visu quidem etiā stellarum cursus, processus recessus, stationes, apparitiones quoque & occultationes deprehendimus. quòd si hi sensus, operationesq; horum puritate & præstantia inter se differunt: voluptates quoque quæ ex ipsis oriuntur, diuersæ proculdubio erunt. Præterea quoniam mentis & cogitationis operationes ab operationibus sensuum distant: fit, vt voluptates quoque eius eò præstantiores sint ac puriores, quò mens nobilior sensu ac præstantior est. Cùm verò inquit [E T] utræque à se mutuò] de voluptatibus intelligit mentis & cogitationis: quia enim duplex mens est siue intellectus contemplatiuus, & actiuus: horum quoque voluptates inter se diuersæ sunt: quantoque est cōtemplatio actiōne sublimior: tanto voluptas voluptate melior ac nobilior est. hæc autem præponit, spectans iam ad intellectualem vitam, & eiusmodi felicitatem, ac de ea disputationem præparans.

Esse verò vnicuique animali propria voluptas, quemadmodum etiā opus videtur: ea enim est quæ in operatione existit. id in vnoquoque consideranti ita esse apparebit. equi siquidem, & canis, & hominis voluptas diuersa est. Quemadmodum Heraclitus inquit, asinos stramentitias paleas magis quàm aurum esse electuros: quippè cum asinis pabulum auro iucundius sit.

Diximus paulò antè ex voluptatibus alias esse secundum naturam, eorum qui ipsas percipiunt, alias præter naturam: & secundum naturam eas esse, quæ ex operationibus vniuscuiusque nature accommodatis eueniunt: præter naturam, quæ ex operationibus præter naturam vniuscuiusque existunt. vnicuique enim animali secundum naturam propriæ sunt operationes, ex quibus voluptates quoque secundum naturam fiunt, quæ & bonæ sunt, & verè voluptates appellari possunt. Si igitur hæc vera sunt, quemadmodum sunt, & præcipue homo est qui voluptates percipit, atque is bonus: voluptates illæ secundum naturam essent homini, quæ probo viro maximè ita esse viderentur. ex iis item quæ secundum naturam homini sunt voluptates, in eo differentia quædam est, quòd aliæ magis, aliæ minus propriæ ipsi eueniunt: quæ enim ex operationibus existunt, quæ secundum virtutem exercentur: magis naturæ hominis sunt accommodatæ, maximeq; homini propriæ, quæ verò

ex viri

ex viri & mulieris concubitu percipiuntur: minus quidem illæ sunt homini propriæ, secundum naturam tamen eius etiā ipsæ fiunt. Heraclitus autè * Ephesius ac ciuis meus asinos dicebat: quia naturæ suæ accommodatas voluptates persequitur vnumquodque animal, stramentitias paleas, id est * quisquilias & recrementa quædam quibus vescuntur, quæ σβερματᾶ appellat: pro pabulo enim id accipit: potius, quàm aurum electuros fuisse: propterea quòd pabulum huiusmodi naturæ asini suauissimum est.

Ac voluptates quidem eorum quæ specie diuersa sunt, specie differunt: quæ sunt eorundem, indifferentes esse consentaneum est. in hominibus tamen non parum variant. eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibusdam molesta & odiosa, iucunda & amabilia nonnullis sunt. in dulcibus quoque idem euenit: quippè quòd non eadem febricitanti, & sano esse huiusmodi videatur: neque calidum quippiam imbecillo, & ei qui bono habitu præditus sit. similiter in aliis etiā contingit. Videtur autè in omnibus similibus id esse quod probo viro apparet. Quòd si hoc rectè dicitur, quemadmodum videtur, & est: & vniuscuiusque mensura est virtus, & bonus vir, quatenus est talis: voluptates quoque erunt quæ huic videntur, & iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea videntur iucunda quæ huic sunt molesta, nihil mirum esse debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labes contingunt. non sunt nanque iucunda: sed his, atque ita affectis.

Diuersa specie sunt homo, equus, bos, canis: quorū, sicut dictum est, operationes etiā, quæ secundum naturam fiunt, & voluptates quæ ex ipsis oriuntur, specie differunt. eorum verò voluptates quæ eadem specie sunt, eadem specie esse in ratione carentibus animalibus, dubium non est. omnibus enim equis, qui iidem sunt specie, eadem iucunda sunt: vt fœnum, & hordeum, & similia: canibus item omnibus ossa & carnes: bobus quoque omnibus fœnum & eruum iucunditatem affert, & voluptatem: atque id propterea quòd solam naturam ducem sequitur. Quin in hominibus quoque probis idem est. omnibus siquidem qui ex virtute intellectualem vitam traducunt, iucunda eadem sunt: prauis autem alia atque alia. Quocirca non debemus neque iucunda omnia, neque bona, neque honesta esse dicere: sed quæ probo viro esse huiusmodi videntur. Nam quia rectè dicitur, bonum id esse, quod esse viro probo videtur: esseque vniuscuiusque mensuram virtutem, id est virtute præditum virum, & bonum, in eo quo est bonus. quod enim bonus vir metitus fuerit, id est definierit, & iudicari, & bonum esse statuerit: id bonum est. Quoniam igitur ita res se habet, perspicuum est, voluptates etiā eas & esse, & dici debere, quæ probo viro esse voluptates videantur: verèque ea esse iucunda quibus probus vir oblectatur, & gaudet. nam si nonnullis, quæ probo viro sunt molesta, esse iucunda videntur, ne miremur. ægrotant enim huiusmodi homines & deprauati sunt ea parte, quæ nostri præcipua est & quæ verus est homo, id est intellectus, qui vera & certa à falsis & apparentibus potest discernere. nam quæ molesta sunt probo viro, iucunda minimè sunt, sed iucunda ita affectis videntur, id est male affectis, & deprauatis.

Eas igitur quæ sine dubio turpes sunt non esse dicendas voluptates nisi corruptis hominibus manifestum est. Ex iis verò quæ esse honestæ videntur, qualis, aut quænam esse hominis dicenda est? an ex operationibus patet? has enim ipsæ voluptates sequuntur. siue igitur vna, siue plures sint perfecti & beati viri operationes: quæ has perficiunt voluptates, præcipue hominis voluptates, esse dicerentur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atque operationes.

Voluptates quæ proculdubio turpes sunt, dicendum est absolūtè quidem & propriè non esse voluptates: sed videri iis qui sunt corrupti & deprauati: ex illis verò quæ honestæ videntur, cum sint multæ, quænam dicere esse hominis voluptatem debemus? Vbi ita interrogauit, respondet, cùm ita subiungit: an ex operationibus patet? cū enim ex operationibus existant voluptates, qualiscunque est hominis operatio, quatenus est homo, siue vna sit, siue plures: talis ipsa erit voluptas. quod vbi dixit,

dixit, statim ad disputationem de felicitate pertransit: quippe cum ea sit hominis operatio, quā requirimus. Quoniam autem felicitas duplex est, altera quæ voluptatibus efflorescit, de qua in primo libro dictum est: altera, quæ est intellectualis vita, de qua nunc dicitur: duplex est hominis operatio, atque iccirco duplex etiam voluptas.

De felicitate.

Cap. VI.

Cum dicta autem sint ea, quæ ad virtutes, & amicitias, & voluptates spectant: reliquum est, ut de felicitate figura quadam differamus, quoniam finem eam humanarum rerum esse statuimus. Si igitur antedicta repetam, breuior nobis euadet oratio.

Quid sit τὸ πρῶτον εἰπεῖν, uel τὸ πρῶτον εἰπεῖν ἢ διελθεῖν εἰς τὸ εἶπεῖν.

Figura quadam differere appellat, id est τὸ πρῶτον, non geometricè, & demonstratiuè, neque ex iis quæ necessaria sunt: sed ex iis quæ ut plurimum eueniunt, & vel omnibus, vel plerisque, vel sapientibus videntur. Cum proposuisset autem de felicitate disputare: de virtutibus prius, & amicitia, & voluptate sibi esse dicendum censuit. de virtutibus quidem, quia felicitas quæ actiua & ciuili appellatur, actiuarum, & moralium virtutum: contemplatiua & actiuarum & contemplatiuarum omnium finis est. Cum enim Aristoteles duplicem hominem esse opinetur, alterum qui ex anima & corpore constat: alterum intellectum: vocat autem intellectum rationalem vitam, seu ipsam rationalem animæ partem: quem sanè intellectū & verè, & primò, & maximè hominem esse statuit. cum igitur duplicem hominem intelligat, duplicem quoque felicitatem inuenit: vnam intellectualem, & perfectam, quam contemplatiuam nominat: alteram, quæ cum externis rebus existit. externas res appellant corporis sanitatem, materię suggestionem, nobilitatem, filiorum bonam procreationem, & similia. Nam si homo ex anima & corpore definitur: necesse est, ut ad humanæ felicitatis absolutionem corporis quoque habitum comprehendamus: ne si altera totius pars male affecta sit, totum ipsum felix esse nullo modo possit. Quia igitur duplex hæc felicitas virtutum finis est: propterea de vtriusque virtutibus & actiuis & rationalibus superius egit. De amicitia autem disseruit, eo quod cum vna eius pars animæ facultatis concupiscibilis sit, altera irascibilis, tertia rationalis: prima illa facit, ut cognati, & parentes erga filios mutuo inter se amore deuinciantur: secunda, ut qui militant, & bellum gerunt, naturali etiam ipsi amore coniuncti simul in contuberniis versentur, & degant: tertia inter probos viros maximè spectatur, bona vitæ translatione, & cõtemp-
platione verorū amicorum inter se animos colligans; & connectens. De voluptate verò egit, quia finis noster, quæ est felicitas, ex intellectuali vita & voluptate mistus est. neque enim intellectualis vita absque voluptate ad felicitatem sufficit: quippe cum si careret voluptate, appetibilis minimè esset: neque voluptas sine huiusmodi vita explere atque absoluere felicitatem valeret. nã si mente, & omni cognoscendi operatione priuetur, satis sibi esse & sufficere qui poterit? Inquit igitur, cum de virtute & amicitia & voluptate dixerimus, in quibus felicitas consistit: de felicitate quoque quæ est in contemplatione dicendum est: ita enim subintelligere debemus. Cum verò de contemplatiua hac felicitate dicturus sit, in memoriã nobis eam reuocat, quæ ad propositam rem faciunt, quæ de ciuili felicitate in primo libro dixerat.

Diximus eam non esse habitum. nam in eo inesset, qui per totam vitam dormiret, & plantæ vitam traduceret, maximisque infortuniis affligeretur.

In primo libro ita dixit: omnes homines ab ipsa veritate inducti felicitatem supremum omnium finem esse statuunt: supremum autem omnium finem bene viuere, & bene agere esse dicunt. si igitur felicitas supremus finis est, supremus autem finis bene viuere est, & bene agere: at bene viuere, & bene agere non in habitu, sed in operatione consistit: felicitas actio, atque operatio esse censenda est. Quis enim est qui eum felicem esse dicat qui licet virtutem habeat, vel nihil tamen agat in toto vitæ curriculo: vel semper dormiat, ut de Endymione fabulantur, plantæque vitam traducat? qui enim dormit, plantæ similis est, propterea quod solæ ferè in eo, non secus atque in plantis naturales ac vegetales facultates operantur. quis item felicem eum existimaret, qui bona quidem omnia haberet, sed aduersa tamen fortuna in tota vita ageretur? nemo sanè.

Quod si hæc non placent, sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem aliæ sunt necessariae, & ob alia expetendæ, aliæ per se: patet, felicitatem aliquam ex iis quæ per se, & non ob aliud sunt expetendæ, esse statuendam. felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit.

Si igitur

Si igitur hæc vera esse non videntur, dormientem videlicet, vel nihil agentem felicem non esse, etiam si omnem virtutem habeat: non in habitu felicitas constituenda est, sed in operationem animæ ex virtute in vita perfecta est referenda: quemadmodum in primo libro dictum est. Necesse farias autem operationes, & ob aliud expetendas eas vocant, quæ effectiue sunt: ut ædificacõ, medicationem, * cusionem. per se expetendas, actiones ex virtute, & contemplationes, rerumque cognitiones. Cum igitur duplices sint operationes, felicitas quædam ex illis est statuenda, quæ nõ ob aliud, sed per se expetendæ sunt. si enim nullius rei indiga est felicitas, sed se ipsa contenta, ex quæ se sufficiens: quæ autem aliqua alia re extrinsecus non indigent, & ex sese sufficiunt, per se sunt expetenda: felicitas ex iis proculdubio est, quæ expetenda per se ipsa sunt.

Per se autem sunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi esse actiones videntur, quæ ex virtute fiunt. bona enim & honesta agere ex iis est, quæ per se expetuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippe cum non ob aliud ipsas eligant: damnum enim ex ipsis potius quàm vtilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur.

Cum dixerit bona & honesta omnia per se esse expetendæ: subiungit: quin etiam ex lusionibus illæ, quæ iucundæ sunt: non enim ob aliud quippiam has expetunt atque eligunt, sicut statuariam ob statuas, & militarem peritiam ob victoriam, & medicinam ob sanitatem: sed per se expetunt, quasi felicitatem afferant: quicumque videlicet in voluptuose viuendo, in edendo, & bibendo, & ludendo, intemperanterque agendo felicitatem constituunt. causamque redditur cur per se lusus expetant homines, quia eos eligunt, licet damnum potius quàm vtilitatem ex ipsis eliciant. qui enim lusibus vacant, ut * aleatores, neglectis exercitationibus corporis, bonorumque acquisitione, in vtriusque iacturam non paruum faciunt: cum & ocio marcescunt, & patrimonium dissipant. Quare lusus ob aliud expetendi non sunt. quæ enim ob aliud expetuntur, vtilia sunt, ut mercatura, & * in-
fistoria, à quibus augetur res familiaris: lusus autem e contrariò minuunt, & consumunt opes. non sunt igitur ob aliud quid expetendi, sed ne per se quidem, licet quàm maximè per se ipsos expetant, atque eligant, qui voluptuariam vitam sectantur. nam si damnosa reicienda sunt, & fugienda: huiusmodi lusus cum sint damnosi, reiciendi ac fugiendi sunt, non expetendi.

Confugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. vnde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt vrbani, quippe cum in iis quæ illi appetunt, sese exhibeant iucundos. indigent autem talibus.

Huiusmodi diuersationes & traductiones lusiones ipsas vocat. plerique enim immo omnes fortasse ex iis qui in lætitia & corporeis voluptatibus felicitatem ponunt, celeriter atque omni cum promptitudine & studio ad lusionum voluptates se conferunt. id enim significat [confugiunt], id est cum studio & festinatione feruntur. Vel tales diuersationes, id est * διαγωγὰς cõuentus ipsos & congregationes appellat, ex quibus voluptatem percipiunt. cupiunt enim simul diuersari & degere cum iis qui afferre voluptatem possint, qualescunque fuerint, siue tibicines, siue citharedi, siue scurræ, aut saltatores. Quia autem tyranni magis quàm alij, in voluptate felicitatem statuunt, nihilque aliud esse credunt quod beatum hominem reddat, quàm omnibus sensibus voluptate affici, ac titillari: in existimatione & honore sūt apud ipsos vrbani, & facti: ita enim hic omnes eos vocat, qui quomodocunque suppeditare ipsis voluptates queunt. clarent igitur & in precio sunt apud tyrannos huiusmodi homines, quia iucundos se exhibent in iis quæ illi appetunt. cum enim exhilarari illi cupiāt & ridere, cantusque audire qui blandiantur: hi & canūt, & omnia agunt quibus tyrannos lætitia afficiant: atque ita prorsus iucundos se præstāt. qui enim dicit & agit ea quibus tyrannus oblectatur: is est iucundus tyranno. sicut probò viro est iucundus qui ea dicit & facit, quæ probò viro placent. Tyranni autem talibus hominibus indigent, non probis viris, & honestis. nam hos odio prosequuntur, & expellunt: sed histrionibus & scurris qui risum faciant, opus ipsis est. quare meritò huiusmodi nebulones apud ipsos, utpote iucundi, in honore & existimatione habentur.

Ac videntur quidem hæc felicia esse, propterea quod qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi ho-

mines

* χαλκισιπ

* ἀσραγαλιζοντες. * καπηλική, καιροπαγία.

* διαγωγή, est vitæ agere. ut de διαγωγῇ, vitæ traductione.

mines sunt. non enim in dominatu virtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt.

Ex falsis & erroneis hominum opinionibus fit, ut ridicula felicia esse videantur. quia enim plerique tyrannos & potentes viros esse felices putant: ea quoque quæ illi sequuntur, & quærunt, felicia, id est maximè accommodata atque apta ad felicitatem esse dicunt, & prædicant. sed in potestate esse constitutum, & facere quicquid libuerit, nullum argumentum est, nihilque demonstrat, tyrannos & potentes esse felices. non enim in dominando, potenterque agendo quæ sibi placuerit, virtus, & ciuili vel contemplatiua felicitas consistit. intellectum enim felicitatem hanc contemplatiuam appellat. quod si tyrannis & potentatus non idem sunt cum felicitate, sed è diametro prorsus inter se distant: neque iucunda ea quæ ad corpus spectant, suauesque lusiones ad felicitatem facere, & spectare quicquam existimandæ sunt. neque item operationes & actiones tyrannorum ex iis sunt, quæ bona & honesta haberi debent: sed operationes quæ ex virtutibus, & intellectu proficiuntur, illæ sanè optimæ sunt, atque honestissimæ.

Neque si isti quia syncerè & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur.

Cur tyranni, qui tanto cæteris & diuitiis & potentia antecellunt, ad corporis voluptates confugiant & festinent, id in causa est, quod syncerarum & libero homine dignarum voluptatum gustum non habent. Synceras voluptates vocat eas, quibus vel nihil, vel parum admodum doloris & poenitentiae admixtum est: quas cuiusmodi sint superius iam diximus. Si igitur esset, quemadmodum diximus, tyrannis idem cum felicitate: felicia essent illa quibus isti inhiant. cum verò non sit, non debemus voluptates quas tyranni persequuntur, felicitatis esse effectrices existimare: sed sicut neque ea quæ pueris præstantissima sunt, atque in precio, ut turbines, tali, & pilæ, preciosa ac præclara apud omnes quoque habentur: sic neque ea quæ nonnullis qui secundum sensus viuunt, videntur optima, cunctis optima sunt existimanda.

Cōsentaneum igitur est, ut sicut pueris & viris diuersa esse in precio videntur. ita prauis & bonis quoque videantur. Vnde quemadmodum sæpe dictum est, ea sunt preciosa & iucunda, quæ probo viro huiusmodi sunt. atque ea maximè expetenda operatio est unicuique, quæ ex habitu proprio: probo autem viro, quæ ex virtute fit. Non est igitur in lusu felicitas. absurdum enim est lulum esse finem: & negociari, & laborare tota vita ludendi causa. nam omnia, ut ita dicam, præter felicitatem alterius causa expetimus: quippè cum finis ipsa hæc sit. seriò autem agere & laborare lusionis causa stultum planè ac puerile admodum videtur.

Consentaneum rationi est, ut quemadmodum alia pueris iucunda esse & preciosa videntur, alia viris: ita quoque non eadem prauis & bonis, sed longè diuersa videantur: eaque verè preciosa & pulchra sint, quæ probis viris ita videntur: quæ autem a prauis huiusmodi esse existimantur, ea non verè huiusmodi sint, sed tantummodo esse videantur. Quoniam igitur hæc ita se habent, unicuique maximè expetenda ea operatio est, quæ ex habitu proprio exercetur. qui enim habitu musicae est præditus, is musicæ: qui intemperantiæ habitum contraxit, is intemperanter operari expetit. eodem modo probus vir secundum virtutes operando oblectatur, & gemit. In virtute igitur & intellectu, id est intellectu vita, non in lusu felicitas consistit. licet ad eum tyranni auidè, & festinanter ferantur. Absurdum enim est, si lulum esse finem nostrum dicamus. si nanque ludere est felicitate esse, felicem autem esse est finis: ludere finis noster erit. Absurdum itè est, prorsusque ridiculū, omnia nos agere & labores omnes sustinere ea causa, ut felices simus, id est ut ludamus, & iocemur. nam si felicitatis gratia omnia agimus, & laboramus, felicitas verò nihil aliud est quam ludere: ludendi causa & iocandi laboramus, atque ærumas sustinemus. at hoc ridiculum est. Quoniam igitur laborare consequendæ felicitatis causa, bonum est: ludere autem non est bonum: ludere & felicem esse idem non sunt. Alio item modo colligere hanc rationem possumus: ludere & iocari sicut alia multa causa quorūdam aliorum expetimus: felicitatem verò non alicuius alterius rei causa expetimus: felicitas igitur & lusus idè nullo pacto est. Cum verò inquit omnia nos alterius causa præter

sa præter felicitatem expetere: addidit [ut ita dicam] id est ferè, propterea quod virtutes etiam per se ipsas expetimus, licet felices euasuri non simus. fieri item potest, ut multi per se & non alterius causa diuitias expetant.

Ludere autem ut seriò agat quispiam ex Anacharsidis sententia videtur rectè se habere: quippè cum lusus requiei similis sit. & cum nequeant homines assidue operari, requie indigent. non est igitur finis requies: causa enim operationis fit. At esse ex virtute vita felix videtur: hæc autem studiosa & seria est, non in lusu versatur.

Quemadmodum bellū causa pacis laudatur: ita si post labores quos virtutis causa suscepimus, ad lulum declinemus, vitio non datur. recreat enim nos lusus, laboresque leuare nostros videtur. requiei enim est similis. at requies defatigata iam corpora ad pristinas vires reducere consuevit. nam si indefessi in actionibus & operationibus permanere possemus, minimè nobis requie esset opus, aut lusu, qui requiei persimilis est. sed quia delassamur, requie subinde indigemus, & lusu: non omni tamen, sed eo tantum qui requiei est similis: quò rursus recreatis viribus ad agendum & operandum redeamus, & non labore confecti ociosi maneamus. Quod si ea causa lulum expetimus quem requiem appellat, ut rursus operemur: lusus finis minimè est: quare neque esse felicitas potest: quippè cum felicitas finis, & per se, non ob aliud expetenda sit.

Meliora præterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis: & iis quæ cum lusu fiunt.

Ex communibus, atque in animis nostris à natura insitis notionibus felicitatem non esse lulum confirmat: omnes enim naturali quadam cognitione, non disciplina aliqua, aut monitione instruiti meliora esse aiunt seria & studiosa, id est virtutes, earumque operationes quæ cum studio exercentur, ridiculis, & iis quæ cum lusu & ioco fiunt: melius autem peiore est melius. si autem ridicula & lusus peiora sunt, lusus esse felicitas nullo modo potest. non enim aliqua re est peior felicitas, sed omnium quæ apud nos sunt, optima ac præstantissima.

Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorem affirmamus. melioris autem operatio præstantior, felicitati que accommodatior iam est.

Meliorē partem & hominem intellectum nostrum vocat, id est rationalem partem animæ. eum enim qui verè & maximè homo est, in rationali vita constituit. duplicemque ipsum his ostendit, unum ex anima & corpore constantem, cuius bene & feliciter viuere in traducenda vita secundum virtutes in magnis moralibus situm esse dixit: sicut etiam in primo huius operis libro declarauit: alterum, qui præcipue & re vera est homo, intellectū qui in nobis est: de quo procedente sermone ita dicet: separatus autem à corpore est ipsum id quod est. quibus ex verbis etiam patet eos qui dicunt Aristotelem mortalem esse animam opinari, nihil dicere. Sed de his alibi. Quod verò hic inquit, huiusmodi est. operatio melioris animæ partis melior est, ac studiosior, id est seria magis studioque dignior, eò videlicet quod ex virtute est, conuenitque homini quatenus est homo, non ex vitio prouenit. Si igitur hæc melioris partis operatio quam altera deterioris partis melior ac præstantior est: peioris autem partis operatio est lusus: felicitas esse lusus non poterit: sed propria præstantioris partis operatio erit. felicitati enim accommodatior est, id est felicitatem eam magis, quam lulum esse existimandum est.

Frui item corporis voluptatibus quilibet etiam * mancipium, non minus quam optimus posset: mancipio autem felicitatem tribuit nemo, siquidem neque etiam vitam: non enim in talibus diuersationibus felicitas consistit, sed in operationibus quæ ex virtute proficiuntur, quemadmodum dictum est prius.

Felicitatem esse bonorum finem, & supremum quidem & perfectissimum, sæpe demonstratum est. is autè finis solis probis viris & studiosis inest. Sicut enim ille cui inest vita, viuunt: sic cui inest bonum, & bonorum summus finis, bonus & perfectus est. finis autem is non omnibus inest, essent enim omnes boni, & perfecti, & felices: sed non sunt, immo plerique sunt seruales & prauis, qui sanè corporis

*σφύβει.

Notiones à-
τοφύβει νο-
cat, quæ nobis
à natura inge-
nitæ sunt.*ἀνδραπό-
δοι.

corporis voluptates maximè consequuntur, inter quas lusus quoque cõnumeratur. Neque hic inquit non posse prauos homines felices effici: possunt enim, si relicto vitio virtutes sequuti fuerint, habitumque earum sibi compararint: sed ait hic corporis voluptatibus, quancumque voluerimus, frui nos posse: felices verò fieri, quando velimus, non posse: quippe quòd & multo tempore, & exercitatione longa, & actionibus operationibusque optimis quamplurimis opus sit, priusquam pulcherrimum & perfectissimū felicitatis finem adipiscamur. Frui igitur voluptatibus corporis etiam quilibet potest, siue prauus sit, siue bonus, siue neque bonus neque malus, siue vir, siue puer, siue mulier. felicitatem verò consequi neque prauus, neque neuter, neque puer potest, sicut in magnis moralibus dixit. perfectissimus enim felicitatis finis in imperfecta ætate nequit contingere: sed satis superque est, si cui vel in perfectissima ætate acquiratur. Nam si felicitas finis bonorum est, id est virtutum omnium, quarum vna etiam prudentia est, puer verò nullus est prudens: perspicuum est puerum quoque felicem esse nullum posse. Inquit autem corporis voluptatibus quemlibet, id est tam bonum quam non bonum frui posse, non minus quam optimum, id est magis quam probum virū. seruales enim homines & prauis corporis voluptatibus & lufibus magis quam probi viri frui consueuerunt. qui nanque oblectatur lufibus, voluptatibusque huiusmodi magis illis frui potest, quam qui non oblectatur. Quoniam igitur omnes homines corporis voluptates & lufum prauis tribuunt, id est oblectari & ludere eos fatentur: nemoque est qui persequi eos voluptates & lufus, ipsisque esse deditos, non dicat: felicitatis verò minimè eos participes faciunt, neque felices, sed infelices potius appellat: corporis voluptas & lufus felicitas minimè erit. Quod autem inquit [siquidem neque etiam vitam] ita est intelligendum: prauis felicitatem tribuit nemo, quoniam neque vitam probam & studiosam eidem tribuit: ex ea enim, non ex prauorum diuersionibus, prauorumque viuendi rationibus felicitas sequitur.

De felicitate contemplatiua.

Cap. VII.

SI verò felicitas est ex virtute operatio: consentaneum est eam ex illa esse quæ præstantissima est: hæc autem eius erit: quod est optimum.

Præstantissimum appellat supremum atque excellentissimum: præstantissimamque & supremam operationem intellectualem vitam vocat. cum ostenderit enim felicitatem animæ esse operationem ex virtute, virtusque sit duplex: actiua altera, quam moralem & ciuilem peripatetici nominant: nam Platonici morales à ciuilibus esse diuersas contendunt: altera contemplatiua: atque iccirco duplex quoque felicitas euadat: in primo libro de ciuili felicitate egit, qua sit vt ciuilis felix deteriores facultates ratione moderetur, atque excolat: hic de cõtemplatiua felicitate tractat, eoque homine qui hac felicitate felix est: qui præcipue, ac certo, & re vera est homo: intellectus videlicet qui in nobis est. Huiusmodi autem felix alteri illi ciuili superuenit. fieri enim nullo modo potest, vt intellectualis vita in aliquo sit, qui virtutibus moralibus affectus suos prius non fuerit moderatus, priusque in ciuili felicitate non vixerit. indefiniti enim atque immoderati sua ipsorum natura sunt affectus, suisque operationibus præscribere nullum modum ac finem possunt. nam quemadmodum ignis imponere sibi terminum vllum nequit, sed indefinitè atque effuse calefacit atque vrit, quicquid idoneum ad id atque aptum sese obtulerit: ita vnaquæque ex affectuosis partibus animæ nostræ cum innata quadam ferocia, atque immoderatione ferantur, virtutum auxilio indigēt, quæ modo atque ordine imposito ipsas componant. iracundia quidem fortitudinis: cupiditas temperantiæ moderamen requirit: illa, vt fidenter & intrepidè quò oportet incitetur, & à quibus debet refugiat: hæc, vt quibus opus est, & oblectetur, & doleat. Cum igitur immoderati sint affectus atque indefiniti, turbationisque ex se & cõfusionis pleni: qui fieri potest, vt qui ab his ratione carentibus, & brutis agitur, & modo huc modo illuc perturbatè distrahitur, & circūfertur, intellectualis operationes exerceat, intellectualemque vitam traducat? Rectè igitur eos dicere cõsendum est, qui actiuam virtutem, felicitatemque eam que finis eius est, esse materiam idoneam ad contemplatiuam felicitatem suscipiendā asserunt. Cæterū de his plura aliàs. Inquit autem hic, quoniam felicitas animæ est operatio, consentaneū est dicere eam esse præstantissimā ac supremam. suprema verò animæ operatio est coniunctio atque vnio cū superioribus, & dei que assimilatio quatenus, vt inquit Plato, homini licet. homini autē licet maius bonū acquirere ciuili felicitate. quare ciuilis felicitas supremus ac perfectissimus finis noster non est: sed maior ipso & superior est contemplatiua felicitas quæ vniuersa nostra operatio est, totaque humanæ operationis mensura, supremusque terminus. virtutis enim ciuilis felicitas: ciuilis felicitatis contemplatiua felicitas mensura & finis est: qua præstantius aliud, naturæque humanæ accomodatius, & conuenientius reperiri nihil potest. Nam cum propria hominibus virtutis actio, magisque propria felicitas ciuilis sit: maximè propria contemplatio est, suprema mensura, atque vltimus terminus, finisque perfectissimus processus, atque

ascensus

ascensus nostri: quæ eius, vt inquit, quod in nobis est optimū, id est intellectus nostri, veri que hominis operatio est.

Siue igitur id intellectus sit, siue aliud quippiam, quod sanè secundum naturam videtur principatum obtinere, & præsidere, notionemque habere de honestis, & diuinis rebus: siue diuinum quoddam etiam ipsum sit, siue ex iis quæ in nobis sunt diuinissimum: huius secundum propriam virtutem operatio, perfecta felicitas esset: quam esse contemplatiuam dictum iam est.

In prauis, atque iis qui intemperantiæ dediti sunt, quod deterius est præstantiori præter naturam dominatur. In probis verò quod præstantius est, id est ratio principatum obtinet, præsidetque. e deteriori, quæ irrationalis vita est. Cum itaque felicitatē intellectualem operationem esse eius inquit, quod in nobis optimum est, & naturam principatum obtinet, atque imperium in popularem turbam irrationalis partis animæ nostræ, subiūgit: siue igitur id optimum quod in nobis est, sit intellectus, id est siue intellectus appelladus sit, sicut à me nominatur: siue vita rationalis, vt Plato vocat: quod sanè & naturam dominatur, & notionem habet, intellectionemque rerum, quænam sint honestæ & pulchræ re vera, quæ item licet non sint, esse videantur: esseque quasdam substantias cognoscit incorporeas, quæ separari à corporibus possunt & per se subsistere: & supra has omnium causam esse intelligit, quæ perfectissima operatio est vniuersa permeas, ac gubernans. Siue igitur intellectum & mentem optimum hoc oportet appellare, siue diuinum quid, & diuinam quandam portionem, diuinumque defluxum. nam etiam ita vocat Plato: siue ex iis quæ in nobis sunt, diuinissimum: huius operatio secundum virtutem propriam, id est secundum intellectualem vitam, esset ea, quam nunc quærimus felicitatem: felixque ille esset, qui hac diuinissima vita fungeretur, ad supremumque hoc fastigium, & perfectum finem deuenisset. Est enim, sicut diximus, ciuilis quoque felicitas finis, sed non summus, & perfectus. dixit autem, siue diuinissimum ex iis quæ in nobis sunt: propterea quod mos ipsi est & sensum, & naturam, & omnia nature opera diuina appellare. Natura enim, inquit ipse alibi, deus quidem non est, sed diuinum quoddam tamen, & geniale. quare sensus diuinum est quoddam, non diuinissimum: rationalis pars & diuinum & diuinissimum.

*θελαρ μοι-
εαν & απορ-
εσω.

*δαιμόνιον.

Atque hoc tum cum superius dictis, tum cum veritate consentiens esse videretur. nam & præstantissima est hæc operatio: quippe cum ex iis quæ in nobis sunt, intellectus huiusmodi sit: & ex iis quæ in cognitionem cadūt, illa circa quæ intellectus versatur.

Oratio hæc quæ operationem diuinissimæ partis quæ in nobis est secundum propriam operationem, perfectam esse felicitatem, ciuilem autem esse imperfectam ait: & superius dictis in primo libro, & veritati consentit. Cum enim duplicem hominem esse statuamus, atque alterum verè, & maximè, & præcipue hominem esse, qui intellectus noster est: alterū ex animo & corpore constare asseramus: verum est, veritati que consentiens, si dicamus operationem eius qui verè & præcipue est homo, præstantissimam esse, ac perfectam felicitatem: ciuili felicitate tantò meliorem ac venerabiliorem, quanto subiectæ res circa quas hæc versatur, iis quæ ciuili subiiciuntur, nobiliores sunt, ac præstantiores. ciuilis siquidem operatio est secundis illis atque inferioribus ornatum, & ordinem, & modum præsinire ac statuere, id est affectus moderari: qua de re in primo libro saepe dictum est: huius autem, attolli ad superiora ac præstantiora, illisque cõciliari atque vniri, diuinarumque substantiarum communitates & differentias cognoscere: quandoquidem intellectus qui hæc contemplari ita potest, operatio dicitur. qui sanè intellectus, licet antè quam feliciter intellectuali hac & diuina vita operari possit, substantia eiusmodi sit, quæ separari ab animali eo queat, cuius præsidendam sortitus est: tunc tamen potestate intellectus propterea appellatur, quia intellectum eum qui extrinsecus intellectus ab Aristotele dicitur, suscipere potest, vel potius eius extrinsecus intellectus illustrationem: cuius vbi fuerit particeps factus, tunc demum intellectualis, & perfectus intellectus, & felix contemplatiuus, & supremam operationem exercens, & reliqua, quæ iam saepe fuerunt commemorata, appellari consuevit.

Et præterea assiduisima. contemplari siquidem assidue magis, quam operari quippiam possumus.

Felicitatem contemplatiuam præstantissimam, & supremam & perfectissimam dicere debemus, tum quia est operatio optimæ & diuinissimæ partis, quæ in nobis est: tum quia operatio est assiduisima. dictū enim in primo libro est, stabile quid, atque eiusmodi quod auferrī difficulter possit.

sit,

fit, felicitatem esse existimamus. Si igitur vnum quoddam ex felicitatis elementis est id quod stabi-
lius est: quod est stabilius, felicius erit. stabilius autem est, quod longiore durat tempore: longiore
verò durat tempore, quod magis assiduum est & diuturnius. at felicitas contemplatiua magis assi-
dua est, & diuturnior, quàm civilis: melior igitur & diuinior est, ac propterea suprema quoque &
perfectissima. Præterea si quod magis est assiduum, magis accedit ad id quod semper est: longius
verò abest, quod non est assiduum, & breuiore permanet tempore: quod autem est semper, perfe-
ctius ac melius est, quàm id quod non est semper: contemplatiua felicitas cū magis assidua sit, ma-
gisque diuturna, propius ad sempiternam intelligibilem cōtemplationem accedit, quàm civilis:
perfectior igitur quoque erit: atque iccirco præstantissima, ac suprema. nam longius tempus ma-
gisque continuum sempiterno esse propius, quàm breuius, & minus continuum, perspicuum est. 10
longius autem & magis cōtinuum tempus ipsas operationes actionesque appello, propterea quòd
longitudo earum & breuitas, & continuitas, & non continuitas mensurari tempore ac iudicari cō-
suevit. Quòd si contemplatiua felicitas est diuinarum rerum cōgnitio, ea autem temporariis men-
suris præfinitur, non secus atque actiones: dicimus enim horarias, & mēstruas, & annuas actiones:
contemplatiua felicitas, cū maiori temporis spatio contemplari quispiā possit quàm agere, lon-
gè erit perfectior quàm actiua. Atque id quidem quod magis continuum & assiduum est, esse per-
fectius eo quod non sit huiusmodi, ita cuiuslibet esse manifestum potest. Contemplatiuum autem fe-
licem magis assidue operari posse quàm qui civiliter agit, in hunc modum probabitur: omnis ope-
ratio atque actio, vt in exordio huius operis explicatum fuit, bonum quoddam appetit: omnisque 20
qui agit atque operatur, appetibili aliqua re inductus, ac tractus mouetur, agitque ea causa vt po-
tatur re ea quam appetit. si igitur appetibilis res appetentem, non secus ac magnes ferrum, ad se
attract: quod magis & sua ipsius natura appetibile est, magis ad se, sui que consequutionem attra-
het eum qui appetit. suapte autem natura appetibilis est, prima, vt ipse hic inquit, omnium causa,
immò amabilissima, ac desiderabilissima, quā qui contemplari potuerit, nullo vnquam fastidio, nul-
laque satietate afficiatur. aliorum enim appetibilem quæ vel bona sunt, vel videntur esse, occur-
rit satietas: tātisperque & persequimur & affectamus, quoad adepti ea fuerimus, ipsisque fuerimus
saturati. nam vbi ea iam habemus, expletumque nostrum desiderium iam fuit, ac saturatum: id fa-
cere desistimus: circaque ea operari amplius nolumus: quippe cū manifestū sit, circa ea nos bre-
ui tempore atque eo non continuo, sed longis intermissionibus quandoque interrupto solere ope- 30
rari: quorū consequutio facilis, atque obuia est, & satietas velox. Quæ verò non nisi laboriose ac-
quiri possunt, & non citò desiderium nostrum explet: sed quantò magis habentur & percipiuntur,
tantò magis appetitionem nostram incitant: nostra circa ea operatio & longo perseuerat tem-
pore & continuatur. in eo enim continuè operatur quispiam, & semper, quo non modo vnquam
non fastiditur, sed quòd magis fruitur, eò appetit ac desiderat magis. & si casu aliquo cōtingat, vt ab
eius operatione parumper declinet: tolerare absentia eius non diu potest, sed quamcitissimè ad e-
iusdem operationem recurrit. huiusmodi autè cū diuina omnia, tum præcipuè opifex nostrum
est. assidua ergo circa ipsum erit intellectus nostri operatio, quæ contemplatiua felicitas est. Qua-
re ob assiduitatem, & continuitatem præstantissima quoque ac suprema, & perfectissima erit.

Existimamusque oportere voluptatē felicitati esse admixtam. iucundissima 40
autè ex virtutis operationibus ea proculdubio est, quæ secundū sapientia sit.

Non tantum quòd maximè assidua sit intellectus operatio: suprema est, ac perfectissima: verū
etiam quòd sit suauissima. quæ enim sunt suauissima, diu admodum continere in operatione oble-
ctatos homines solent. nam qui cantibus valde delectatur, toto ferè die, ac tota nocte eos audire
non grauatur. qui item ex geometricis, vel astronomicis cōtemplationibus maximā voluptatem
capit, vix ab eis auelli potest: & si aliquando recesserit, ad easdem recurrere paulò post summope-
re cupit. Quòd si hæc tenere ita illectos homines queunt, qui ipsis delectantur: quid de eo dicendū
est, quod pulcherrimum, atque optimum, & iucundissimum, suaque ipsius natura appetibile est? Est
igitur contemplatiua felicitas perfectissima etiam, quia iucundissima. est autem iucundissima, eò 50
quòd id quod ipsa appetit, est iucundissimum. Felix siquidem vita iucunda esse cunctis videtur.
perfecta enim vita, nullius indiga, & ex se sufficiens, optima est ac suprema, atque iccirco quoque
iucundissima. huiusmodi autem vita intellectualis est. Licet nanque civilis quoque felicitas ex sese
sufficiat, & perfecta & iucunda sit: quod tamen verè perfectum est, vereque iucundum in præcipua
vita specie est, in qua contemplatiua felicitas consistit.

† 4. 1. stabili-
tate.

Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & nobilitate volupta-
tes videtur.

Vbi

Vbi dixit felicitatem quæ in cōtemplatione, & optimarum rerum cognitione versatur, esse
suauissimam: subiungit philosophiam esse iucundissimam. philosophiam enim esse cōtemplatio-
nem, intellectualemque vitam ignorat nemo: quare etiam iucundissima erit. Addidit autem [puri-
tate] Job ea quæ paulò antè dicta sunt: dixit enim puriorum magisque immaterialium sensuum o-
perationes esse puriores. quod si ita est, quātò intellectus immaterialior, & præstantior sensibus est:
tantò quoque operatio ipsius sensuum operatione purior ac nobilior erit. quantò item intelligibi-
lia puritate & nobilitate rebus sensibilibus præstant: tantò intellectu sensui, & actioni cōtempla-
tio antecellet. Accedit quòd cum civilis felix ciuibus felicitatem conciliet: idque efficere non pos-
sit nisi ordinè & modum vnicique cōuenientem seruet: ordo autè is in honorandis aliis, aliis pu-
niendis cōsistat: fieri potest, vt aliquando quòd aliquè vel punierit, vel honorarit, eū pœniteat. Qui 10
verò cōtemplatur, naturamque rerum considerat, nulla pœnitentia duci potest, quæ rei alicuius na-
turam cognorit, aut intellectualiter vixerit. voluptas igitur quæ in cōtemplando existit incōmi-
sta est ac pura, dolorisque ac pœnitentiæ omnino expers. nobilis autè, vel stabilis: vt utque enim legi-
tur, *ἡ τιμωρία*, seu *ἡ βεβαία*: iccirco est, quia ea circa quæ operatur, quæque intelligēdo perci-
pit contemplatiuus felix, honoratissima & nobilissima, siue, si alia lectio magis placet, stabilissima
omnium sunt.

Consentaneū autè est scientibus quàm quærentibus iucundiorē vitæ
traductionē esse. tum sufficientia quæ dicitur, in cōtemplatiua maximè est.

Agendæ res circa quas civilis felix versatur, instabiles sunt, atque indefinitæ, aliàsque aliter sese
habent: non enim si hodie confert, vt cum quibusdā amicitiam cōfederationēque ineamus, ea
conditione vt auxiliū vel illis mittere, vel ab illis accipere debeamus: id semper nobis vile est: ne-
que si nūc aduersus aliquos bellum suscipiendū est: id semper nobis est faciendū. Quòd si optima
hæc civilis felici habetur, optima verò hæc ignota sunt: in ignoratione & inquisitione civilis felix
versatur. quærit enim subinde vtrū bellum inferre quibusdā debeat, an fœdus cum iisdē sancire, so-
cietatemque facere: vtrū suppetias ferre nonnullis laborantibus, an in periculis ipsos relinquere sibi
opus sit: vtrū item pedestribus, an naualibus copiis sit decertandum: vtrū punire aliquem, an absol-
uere oporteat. atque omnino semper ferè in ignoratione, & inquisitione cōstitutus est. At qui in-
tellectu operatur, in depréhensione est, certa que eius rei cognitione, quæ in intelligentiā eius pro-
priè venit. * traductio igitur, & vita cōtemplatiua longè quàm civilis iucundior est. nam qui que- 20
rit, ignorat: qui ignorat, voluptate non afficitur. Quocirca cōtemplatiua felicitas tum quia iucun-
dissima est: tum quia assiduisima, præstantissimi siquidem finis appetitio cū nulla satietate in-
terrumpatur, continuè atque infinitè procedit: tum quia rei nullius indiga ex sese sibi maximè suf-
ficit: multo est quàm civilis perfectior. intellectualis enim vita maximè sufficiens est. Nam cū fe-
lix cōtemplatiuus totum quod in vires eius cadere potest, bonum iam habeat, eoque iam fruatur:
secunda hæc, atque inferiora, exceptis necessariis, negligit, ac cōtemnit. necessaria enim inquirat,
neque ea quia augere intellectualem vitam eius possunt, sed quia, cū ab omnium opifex deo cor-
poris tutelam suscepit, ad cōseruationem eius necessaria sint: quibus tamen ille sine vllō affe-
ctu, vllāque perturbatione in cura corporis habenda vti consuevit: quippe cū perfecta eius vita il-
lis minimè indigeat: corporis autè vita sit, quæ boni proprii, propriæque perfectionis causa ea re- 30
quirat. Licet igitur corporis perfectio felici huic sit necessaria, præcipuum tamen bonum non est.

* *δραγώνη*.
id est vitæ as-
ctio.

Nam eorum quidem quæ ad viuendum necessaria sunt: & sapiens & iu-
stus, & ceteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cū abundè res sup-
petunt, iustus iis indiget erga quos, & quibus cum iuste agat: temperans itè
simili modo, & fortis, & ceteri singuli: sapiens verò etiam si per seipsum sit,
contemplari potest: atque id tantò magis, quantò sapientior fuerit.

Cū dixerit contemplatiuam vitam ex sese sufficere, civile verò esse indigam: necessariis qui-
dem omnes indigere tam sapientem quàm iustum inquit: iustum civilem, sapientem contempla-
tium felicem vocans: sed aliis tamen quasi præcipua esse bona: contemplatiuo, sicut dictum est,
necessaria: quippe quòd si vel supra modum esuriat, vel grauiter ægrotet corpus, impedire contem-
plationē possit. Quocirca his exceptis quæ ad vitam sunt necessaria, reliqua cōtemplatiuus cōtem- 40
nere cōsuevit. Huiusmodi verò hominibus, id est bonis & civilibus felicibus cū abundè suppetunt
& adsunt secunda hæc omnia, hoc est tā virtutes quàm externa bona: neque virtus sola, sicut quodā
in suo peculiari libro * explanator Alexander demonstrauit: satis ad felicitatem est, neque bonorū
externorum præsentia: sed etiam si hæc adsint, indigi adhuc sunt: opus enim ipsis est, cū civilis
felicitas in operatione cōsistat, subiectis rebus, circa quas operetur. nam cū omnes operationes 50
terpres.

* extat cōmen-
tarius Alex. a
dri aphrod.
de quo hic
meminit in-
terpres.

H

ad

ad quoddam, & circa quoddam existant. tollatur actiones & operationes ciuili felicitis necesse est, nisi sint ea quæ ipsum ad operandum moueant, atque inducant. Sicut enim instrumenta quibus operatio fit, ita quoque res subiectæ necessariae sunt, circa quas operatio versatur: id quod cum aliis in rebus omnibus, tum præcipue in virtute manifestum est. Iustus siquidem iis indiget quibus cum iuste se gerere, exercereque iustitiam queat. cum enim iustitia æqui unicuique pro dignitate distributiva sit, illis personis indiget, quibus distribuat: quæ si non adsint, operatio ipsius quæ iusta actio est, tollitur. Fortis item vir hostium præsentia eget. quippe quod si belli hæc occasio desit, fortiter se gerere, & præclare nequeat. Simili modo temperanti illis hominibus est opus quibus cum temperantiam exerceat. neque hæc tantum his necessaria sunt, sed instrumentis quoque indigent: fortis, armis quibus hostes propulset, & patriam liberet: iustus pecuniis rebusque illis quas distributurus est: prudens sine, seu finibus quibusdam, vt ea postea quibus ipsos consequi & obtinere possit, inueniat. contemplatiuus vero nulla re huiusmodi indiget: cum enim totum, vt diximus, propriæ facultatis bonum habeat nulla re alia vt circa id operetur, indiget. & quanto est sapientior, & melior habitu, tanto facilius ac melius operabitur. Si igitur ciuili ad operandum quibusdam indiget, contemplatiuus non indiget: contemplatiua felicitas, ob id ipsum quia non indiget, suauissima ac sufficientissima, atque iccirco etiam perfectissima est.

* ἀνταρκέ-
σαβς.

Melius quidem fortasse si adiutores habeat: * sufficientissimus tamen ipse est.

Melius sanè operabitur contemplatiuus, si adiutores habeat non in operatione intellectus, in qua satis sibi sufficit: sed in rebus externis, quod minus contemplatio interrumpatur, ac turbetur. ministro enim aliquo indiget, qui coquat holera, aquatum eat, tunicam mundet, ac detergat: qui denique necessaria huiusmodi exhibeat. Licet vero his egeat, est tamen sufficientissimus, propterea quod v. l. de paucis indiget: nã etiam si haurire sibi aquam, & holus coquere cogitur, paruum tempus in eo conteret. tunc enim esset occupatus, atque indigus planè, si perdicum, & phasianarum auium culina, opipararumque epularum mensis indigeret. Vel adiutores appellat amicos, quibus cum familiariter traducere vitam possit: amicis siquidem indiget felix, eo quod ad virtutem amici acuunt se mutuò, atque incitant: efficiturque, vt cum amicis diutius, atque assidue magis circa virtutem operari valeamus. Adiunxit autem [fortasse] quia, si primo modo intelligamus: qui in necessariis ad vitam rebus ministeria exhibent, non ad felicitatem ipsam, neque ad incrementum ali-
quod eius, sed ad corporis tantummodo perfectionem adiutores sunt: corpus autem non ad verum hominem attinet: quocirca adiutores felici non per se & absolute, sed ex accidenti dicendi sunt. Si secundam explanationem sequamur: modestia quadam inductum, & reuerentia erga præceptorem Platonem [fortasse] dixisse Aristotelem asseremus. Plato enim & in rebus pub. & in legibus eum qui vere est homo, nullius adminiculo indigere ait ad bene viuendum: cum ab intellectu illustretur, totusque eius sit. Felices autè & magis, & diutius cum amicis operari posse, quàm si soli sint, in superiore libro demonstratum est: vbi felici homini opus esse amicis ostendebatur.

Sola præterea ipsa per se ipsam amari videretur: quippe cum ex ea præterquam quod contemplatus fuerit quispiam, eueniat nihil. ex agendis autem rebus aut plus, aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus.

Si quod per se est expetibile, magis expetendum est, vt diximus, quàm id quod ob aliud quid expetitur: sanitas enim per se expetenda cum sit, medicamentis, & sanguinis missione, quæ sanitatis causa fiunt, expetibilior est ac perfectior: ciuili vero felicitas ob aliud quid expetitur: ciues enim felices reddit contemplatiuæ felicitatis causa: ipsa autem hæc intellectualis vita expetenda per se est: contemplatiua vita ac felicitas expetibilior quàm ciuili, ac perfectior est. perfecta quidem etiã ipsa sanitas est, perfectaque eius est species in se: si virtuti tamen comparetur, est imperfecta. virtus similiter si per se sumatur, est perfecta: si ad ciuilem felicitatem re feratur, imperfecta. ac demum omnia quæ superiora alia habent, in propria sua natura, ac specie perfecta sunt: ad superiora & excellentiora comparata sunt imperfecta. Quod cum ita sit, contemplatiua felicitas quæ suprema species est, & non ob aliud quippiam sed per se expetenda: perfectissima omnium, merito erit. eam autem esse extremum finem & perfectissimum omnium perspicuum inde est: quod nihil aliud ex ea præter ipsam nobis euenit. ex fortitudine enim victoria: ex temperantia tranquillitas animi: ex prudentia consequutio eorum quæ ad finem aliquem conducunt: atque ex omnibus simul ciuili felicitas nobis comparatur. ex aliis simili modo actionibus, atque artificijs aliud quoddam tum maius, tum minus comparare consueuimus: ex mercatura diuitias: vestem ex textura: ex medicatione sanitatè: domum ex ædificatione acquirimus: ex contemplatione autem aliud

* aliud nihil, quàm ipsam contemplationis operationem, quæ supremus omnium finis est.

Videtur itè felicitas in ocio esse. negociis enim distringimur, vt ociemur: & bellum gerimus, vt in pace degamus.

In ocio viuentes, extraque omnem turbationem & tumultum constitutos homines appellare felices consueuimus. & quotidie audimus omnes à natura ipsa inductos ita dicere: ille sanè beatus est & felix. & si quis ab illis requirat, cur ita sit? quia, inquit, sine turbatione vlla in ocio vita traducit, & quiete. quod si in ocio degentes felices prædicamus, qui verò intellectualiter viuunt, magis in ocio sunt: hi feliciores sunt existimandi, felicitasque illa est verè suprema & perfectissima, quæ in intellectu, cognitioneque diuinarum rerum & contemplatione consistit: non quæ in negociis, occupationibusque variis versatur: cuiusmodi est ciuili. Omnia igitur quæcumque tum veteres, tum recentiores de felicitate opinabantur, inesse in contemplatiua felicitate ostendit. nã siue felicitas sit, vt quidam dixerunt, id quod per se & non ob aliud amabile est: hoc soli vitæ intellectuali inest. siue animæ operatio, vt alij prædicant, circa ea, quæ per se bona sunt, quæ à præstantioribus & superioribus in ipsam deueniunt, illustratioque intellectus. primarumque & secundarum causarum, & cæterarum deinceps, communitatisque ipsarum & differentiarum & proprietatis singularum cognitio: id contemplatiuæ felicitati præcipuum esse, ac proprium maxime conspiciamus. si item est bona & iucunda vitæ traductio felicitas: ea intellectuali vitæ maxime inest. si quoque ocium & quietem eam esse dicamus, vt Epicurus volebat: contemplatiuam felicitatem esse eiusmodi his verbis declarat, cum inquit: videtur felicitas in ocio esse. nã si felicitas supremus finis est, supremus autem finis est ocium: in ocio sit felicitas, necesse est. ocium enim supremum esse finem ex ciuili felicitate comprobatur: quæ absolute quidem in ocio non est, sed aliquo modo, atque aliqua ex parte. felix nanque ciuili eatenus in ocio esse dicitur: quatenus omnes vicinas ciuitates obtemperantes habet. dum verò quotidie ea quæ & publice omnibus, & priuatim singulis honesta sint, atque vtilia, explorat, & prouidet: in turbatione, & occupatione constitutus est. atque ita quodammodo in ocio, quodammodo in negotio versatur. huius tamè ocij causa quaecumque id sit, vel contra hostiles, vel contra desciscentes ciuitates cogitur aliquando suscipere. atque ita fit, vt belli causa arcus, & clypei, & lorica, cæteraque arma conficiantur: bellum verò suscipiatur ob pacem, quæ nihil aliud quàm ocium est. Si igitur pax ocium est, & pax est finis: occupationis & negocii, id est armorum fabricationis, reliquique omnis bellici apparatus finis ocium est. Quoniam verò ocium hoc quodam modo, vt dictum est, est negocium: omne autem negocium ocium aliquod, finemque appetit: fit, vt occupationis huius ciuili, & negocii finis ocium quoddam sit, qui supremus sit finis: atque hæc est contemplatiua felicitas. contemplatiua igitur felicitas in ocio est.

Atque actiuarum quidem virtutum operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus versantur, quarum actiones negociosæ videntur.

Cum dixerit in ocio videri felicitatem consistere: nunc ostendit, nullam aliam operationem, neque ciuilem, neque bellicam, quin neque ipsam ciuilem felicitatem in ocio proprie esse, sed solam intellectualem operationem, quæ contemplatiua felicitas est. atque inquit, actiuarum, id est moralium virtutum operationes vel in ciuilibus, vel bellicis rebus consistere. Ac bellicas quidem actiones in curis, & tumultibus, laboribusque maximis versari, nemo est si vel id expertus sit, vel naturam belli aliquando considerarit, qui nesciat. in ciuilibus autem illi qui vel pecuniarum publicarum quaestores sunt, vel iniuriam inferentes aliis coercent, vel gratias compensant, quanta in turbatione, & solitudine sunt constituti: dum aut ita cauent semper, vt tam accepti, quàm expensi ratio eis constare facillimè possit: aut student, quò neque seuerius quàm par sit atque atrocius, neque leuius & benignius quàm societas humana patiatur, fontibus pœnas irrogant: aut prouident, vt pro meritis honores & gratia referantur. Quid de præsidibus ciuitatum, & principibus viris dicendum est? quàm laborant semper vt saluti & vtilitati ciuium consulatur? de iis loquor qui præsidet re vera sunt, non sicut hodie plerumque corui, ciuitatumque & miserorum compilatores.

Bellicæ sanè etiam omnino. nemo enim est, qui vel bellum expetat, vel apparatus bellicum faciat belladi causa. * sanguinarius enim prorsus quidam esse videretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, vt pugna, & cædes orirentur.

Vbi ciuiles & bellicas res in occupatione esse dixit: de bellicis primum agit, neminem esse iniquum, qui causa belli, bellum appetat. pacis enim causa bellum gerere consueuimus. si verò bellum gerimus

H. ij. gerimus

* ἀσπονδία
enim est ex
carum nume-
ro quæ nullū
opus relin-
quant. vide
Gal. in lib. de
constit. art.

* μάχης

gerimus vt in pace degamus: pax autem ocium est: bellum gerimus, vt in ocio vitam traducamus. at omne quod fit, vt in primo naturalium disputationum demonstratum est, aut ex opposito, aut ex contrario efficitur. si igitur pax ex bello fit, & pax est ocium, bellum esse negocium & occupationem necesse est. gratia autem ociandi nos bello vacare ex eo patet, quod belli causa bellum appetit nemo. quod perinde est ac si dicat: nemo occupationem occupationis ipsius causa expetit, vt esse in ocio possit. alioqui enim sanguinarius & nefarius, iniustissimusque esse merito videretur, qui bellum faceret, vt semper in bellis versaretur. nam si bellū gerit belli ipsius causa, vbi semper id agendo hostes omnes suos subegerit: quid faciet? contra amicos profecto arma conuertet: vt semper videlicet bellis, & cædibus vacet: id quod extremæ iniustitiæ, impietatisque est. Nō igitur bellum gerimus, vt bellum geramus: sed vt in pace & quiete degere possimus: id est: non negociamur negociandi causa, sed vt ocio aliquando fruamur. Actiones ergo bellicæ cum finem habeant pacem atque ocium, in negotio sunt atque occupatione.

Ciuilis quoque hominis operatio negociosa est præter ipsam etiam ciuitatis administrationem: dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat, vel etiam felicitatem ipsam, quæ diuersa est à ciuili, quam etiam querimus, vtpote scilicet diuersam.

Vbi ostendit bellicas operationes esse in negotio: ciuiles quoque non esse absque perturbatione & tumultu nunc declarat. ciuilis enim vir & felix non solum quando ciuitatis res administrat, & tractat: sed etiam præter ipsam ciuitatis administrationem, id est quando etiam nō operatur, sed vel quid egerit, vel quid prætermiserit, cogitat: quidque in posterum vel agere, vel nō agere opus sit: id quod significat coniunctione [etiam] apposita, magisque congrua loquutio videretur, atque iis quæ dicuntur, accommodatior, si ita dixisset: ciuilis quoque hominis operatio in eo etiam dum non administrat ciuitatem, negociosa est. qui enim cogitat & sollicitus est, curatque & studet circumuicinis populis dominari, quō & sibi & ciuibus honores acquirere, abundantiamque vana-
τῆς πολιτικῆς, ἢ ἢ ἐν τῷ πολέῳ: hoc est quæ diuersa est à ciuili, quam etiam querimus: id per translationem legendum est, hoc modo: quæ diuersa est ab ea quam etiam querimus, à ciuili diuersam.

Inquit enim felicem ciuilem felicitatem sibi & ciuibus comparare diuersam à contemplatiua, quam contemplatiuam videlicet nunc querit. coniunctio enim [etiam] qua hic quoque vitur,
* ἐν πόλει - * vacat.

Si igitur ex actionibus quæ secundum virtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæ negociosæ sunt, finemque quendam appetunt, & non per se sunt expetendæ: intellectus verò operatum studio præstare, cum contemplatiua sit, tum appetere præter se ipsam finem nullum videtur, habereque voluptatem propriam, quæ operationem ipsam auget: & sufficientia quoque, & ociositas, & * indefatigabilitas, vtpote humana, & quæcunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione videtur existere.

* ἀνεργου
eum appellamus quæ nullus labor fatigare potest.

Hæc quasi conclusiones eorum sunt quæ de contemplatiua felicitate sunt dicta. Inquit enim, si elementa perfectæ felicitatis sunt hæc, vt per se non ob aliud eligenda sit, vt suauissima, vt sufficiens ex se, vt ociosa, & indefatigabilis, perpetuaque atque assidua, quatenus homini licet, operatio sit: hæc autem soli contemplatiuæ felicitati inest: prima ac perfecta felicitas, hominique maximè accommodata contemplatiua est: secunda autem ciuilis est, quæ non vero homini & proprio conuenit, sed ei qui ex intellectu & corpore est constitutus. Licet enim vniuscuiusque natura in eo ipso quod est, perfecta sit: cum superioribus tamen subiicitur, est imperfecta. sic ciuilis si ad contemplatiuam referatur, imperfecta habetur, quamuis per se considerata ex propria natura perfecta sit. Atque hæc est horum verborum sententia. nam cum eo quod sequitur, continuatur, cum inquit: perfecta felicitas hæc hominis est, vbi vitæ longitudinem perfecta est nata. reliqua enim sunt interposita ad commemoranda, & repetenda ea quæ de felicitate dicta fuerant. Sciendum igitur, quanto ciuitas vniuersa vno homini præstat: tanto ciuiles quoque actiones vniuersas, quæ est ciuilis felicitas, magnitudine & pulchritudine vni tantum actioni antecellere: quippe quod ea quæ ex virtute insunt omnibus ciuibus, ab omnibusque aguntur, magna & præclara sint, longèque vnius viri

viri virtutem atque actionem exuperent, simili modo in bellicis res se habet: actiones enim, & fortiter gesta totius exercitus vnius militis facinoribus multo sunt anteposita: quæ tamen licet præclara & magna sint, ociositatem in se minimè habent. quin præter quàm quod sunt negociosæ, nō per se, sed ob aliud quippiam expetendæ sunt: ob victoriam videlicet, pecuniarumque comparationem, regionisque acquirendæ, ac prorogandæ ditionis causa fiunt: quod autem ob aliud expetendum est, est imperfectum, ex seque minimè sufficit. operatio verò intellectus, quæ diuinarum rerum perceptio est, studio præstare videtur, id est excellentia & dignitate & sublimitate. altissima enim & preciosissima diuinissimaque operatio animi nostri est intellectualis vita: atque ob id etiā iucundissima. quod enim perfectum est, est iucundissimum. voluptas verò quæ ex hac percipitur, cum doloris & pœnitentiæ penitus sit experta, perfecta sine dubio est: & si perfecta, iucundissima, quæ operationem semper comitatur, atque auget. est præterea ex se se sufficientissima, cum per se expetenda sit: & indefatigabilis, nulliusque remissionis, relaxationisque indiga. nemo enim est qui sine defatigatione, & lassitudine perseverare in propriis operationibus & actionibus quamdiutissimè possit, nisi qui contemplationi incumbit, & vacat.

Perfecta sanè felicitas hæc hominis est, vbi vitæ longitudinem perfectam est nata. nihil enim eorum quæ sunt felicitatis, imperfectum est.

Si æternum est perfectum, quod æterno est propius, perfectius est, quàm quod ab eo abest longius: longius autem tempus quàm breuius æterno est vicinius: quare diuturnior quoque felicitas perfectior erit, quàm quæ breuiori durat tempore. quocirca inquit vitam intellectualem perfectam esse felicitatem, vbi perfectum vitæ finem est nata, consentanea subiungens iis quæ superius dixerat. Vult enim diuinus hic philosophus vniuersa quidem virtute, morali videlicet & contemplatiua felicitatem expleri: ciuilemque externarum rerum adminiculis indigere. quæ ad virtutum operationes necessaria sint. multæ namque mutationes, variæque fortunæ in vita contingunt: vt progressu temporis quis verè felix fuerit, & quis simulatè feliciter vixerit, manifestetur. adde quod si perfecta res est felicitas, & perfectius id quod est diuturnius. diuturnius autem quod longiori tempore in felicitate permansit: nemini profecto dubiū est, quin id quod breuissimo tempore fuerit felix, ei sit vicinius quod felix non est. quare imperfecta erit huiusmodi felicitas. Vita igitur perfecta atque integra est opus. longo item tempore intellectualiter operari præclarius esse ac diuinius constat, quàm breui tempore idem facere. quam ob rem etiā perfectius est. perfecta igitur vita adsit, necesse est. Quod si quis obiiciat, & dicat, felicitatē in insecabili particula temporis totam, & perfectam consistere, nihilque à temporis prorogatione consequi: is primū præter sensum nostrum atque animaduersionem loquitur: deinde præter id quod plerique, vel omnes ferè opinantur. omnes enim eum qui multo tempore feliciter vixit, longè esse beatiorem asserunt, quàm qui breui spatio temporis in eadem fuit felicitate. vnde licet vtrique tam qui longo quàm qui breui tempore felix fuit, nihilo alter altero melius ac præclarius in aliquo momento operentur: sit, vt productione temporis felix vita augeatur. si præterea eum felicitem esse prædicamus qui præclara atque honesta plura gesserit: in longiore autem tempore plura quàm in breui agere possumus: multum tempus, perfectamque vitæ longitudinem conferre ad felicitatem perspicuum est: quippe quod in breui nequeamus quamplurima & maxima vel agere, vel contemplari: id quod felicitatis excellentia requirit. Patet igitur tum ex his, tum ex multis aliis quæ nunc connumerare superuacaneum existimo, perfecta vitæ longitudine opus esse ad felicitatem. nam cum perfecta res sit felicitas, nihilque eorum quæ eius sunt, imperfectum sit: tempus quoque eius esse perfectum atque integrum necesse est, ne ea in parte claudicat, imperfectaque habeatur.

Ac talis quidem vita præstantior esset, quàm homini conueniat. non enim quatenus homo est, ita viuet: sed quatenus diuinum quid in ipso inest. quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex virtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus: sic vita quæ ex intellectu traducitur, si humanæ vitæ comparetur, diuina etiam ipsa est.

Hominem hic compositum ex anima & corpore appellat. Inquit enim, contemplatiuam & intellectualem vitam ciuili longè esse superiorem: felicemque contemplatiuum longè præstantiorem esse ciuili, qui ad secundas & inferiores res declinat ac respicit. in ipsisque districtus, occupatusque est. Qui enim intellectualiter viuit, non quatenus est homo, qui videlicet ex ratione, & multorum capitum belua cupiditate, & leonina iracundia constat, ita vitam traducet: sed quatenus diuinum

H. iij. diuinum

diuinum quid in ipso inest: id est, quatenus ab annexo sibi animali seiunctus, primoque ac summo bono vnitus ab eo effulgentem in se illustrationem suscipit. Nihil enim aliud est intellectualiter viuere, quam à turbatione hac quæ circa materiam existit, absolui: atque ad intellectualem* verticē & culmen confugere. & quanto, inquit, intellectus homini composito ex anima & corpore antecellit: tanto intellectualis eius operatio ciuilem felicitatem exuperat: aliam enim virtutem ciuilem felicitatem vocat. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus, id est si liberata ab his inferioribus mēs, & abstracta diuinior lōgè est, quam ea quæ materiā respicit, in eamque propendet: sic vita illius, quæ secundum mentem operatio est, humana vita, id est ciuili felicitate longè erit diuinior.

Neque verò oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquēque ¹⁰ cum sit homo, humana: & cum sit mortalis, cogitare mortalia. sed quatenus licet, immortalem se reddere, omniaque efficere, vt ex præstantissimo omnium quæ in ipso sunt, vitam traducat. nam licet id mole sit paruum: vita tamen, & precio omnia longo interuallo excellit.

Circumfertur apud Latinos eadem sententia nomine Cætonis cuiusdam. Nonnulli Theognidis, alij Solonis sententiam esse hanc asserunt. versus huiusmodi circumfertur, Mortalis es, ideo cogita mortalia. Si verè & propriè & maximè homo ille esset, qui ex ratione reliquisque duabus irrationalibus partibus compositus est: iis qui consulunt humana esse sententiam, in ciuilique felicitate permanendum, meritò obtemperare deberemus. quia autem hic verus homo non est, sed diuinissimum id quod in nobis est, qui est intellectus: eorum monitio admittenda non est: sed immortales nos reddere debemus, id est à mortalis animalis contagione nos separare, atque abstrahere, similesque nos immortalibus efficere, id est intelligibilibus, intellectualibusque: essentiis quàm proximè accedere. Felicitas siquidem quæ vero homini cōuenit, est, cum quis Deo sese similem reddit: id autem fit cum ab his inferioribus abscedentes, intellectualibus incūbimus, atque inhæremus. quare omnia facere debemus, quæcunque ad vitam ex intellectu traducendam conducunt. is enim supremum est, & præstantissimum, & diuinissimum omnium quæ in nobis sunt. Ex eo autem viuunt, qui vt dictum est, contemptis his externis ab omni propensione in corpus liberatus diuino fulgore illuminatur. licet enim id mole sit paruum, id est magnitudinis sit expertus, atque indiuisibile: non oportet, vt quod diuinissimum in nobis est, paruitatis causa negligamus, & quasi vilem quandam rem esse existimemus. non enim vim & dignitatem mole & magnitudine metiri debemus, sed infecabilitate potius, & corporis vacuitate: quippè cum intellectualis & incorporeæ substantiæ sine dubio villo longè omni corporea natura preciosiores sint, & potentiores.

Id autem esse etiam vnusquisque videretur, siquidem præcipuum, & melius est. quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret.

Sicut ciuitas propriè dicitur quod in ipsa principatum obtinet, & dominatur: vt in populari repub. populus, & in regno rex, & in tyrannide tyrannus: sic quoque homo propriè est, qui in nobis est intellectus: estque propriè Aristoteles & Plato Aristotelis & Platonis intellectus. propterea quod videlicet quod in vnoquoque præcipuum est, & princeps, meliusque atque optimum, intellectus est. Quod si ita est, & felicitas nostra in mente & intellectu consistit, vitaque ea quæ ex intellectuali cōtemplatione traducitur: quo modo absurdū non est, si neglecta propria vita, proprioque nostro bono alicuius alterius, id est ciuili, aut voluptuarij vitam scētemur?

Quodque dictum superius est, nunc etiam conueniet. quod enim naturæ vnus cuiusque est accommodatum, id præstantissimum, ac iucundissimū vnicique est. ergo etiam homini vita, quæ ex intellectu traducitur: siquidem maximè id homo est. ⁵⁰

Quod vnus cuiusque naturæ accommodatum est, esse optimum ac suauissimum, prius dictum est, vbi de voluptate loquebatur. manifestum enim est id esse optimum equo, quod equinæ naturæ accommodatum est: id item boui iucundissimum, quod bouum naturam conseruat, & perficit. Sed de his superius multa iam diximus, vt repetere his plura amplius non debeamus. Simili modo igitur quod naturæ veri hominis est accommodatum, præstantissimum id ipsi, atque optimum, ac iucundissimū esse existimandū est: idque inquirere debemus, atque inuenire: atque vbi inuenierimus, ei neglectis atque omisissis ceteris firmiter, ac stabiliter inhære. propriū autē esse vero homini, id est menti

menti nostræ vitam intellectualem & contemplatiuam, sæpius audiuius.

De felicitate actiua, & præcipuo manere operationis. Cap. VIII.

Hæc igitur etiam felicissima est, secundo verò loco ea quæ ex alia virtute existit: quippè quod operationes quæ secundum ipsam fiunt, humane sint.

Si maximè propria vero homini vita, atque accommodatissima est contemplatiua: qui ea viuunt, felicissimus quoque erit. qui autem moralem & actiuam degit, secundo loco post ipsum haberi debet: propterea quod operationes quæ ex virtute morali exercentur, humane sunt, id est felici ciuili sunt accommodata, qui ex anima & corpore constitutus est. ¹⁰

Iusta enim & fortia & cætera ex aliis virtutibus erga nos mutuò agimus in cōmerciis, & vsibus, actionibusque variis, & in affectibus, seruantes quod decorum vnicique est, hæc autem humana esse omnia videntur.

Quia dixit operationes ex moralibus virtutibus humanas esse, hoc est hominis eius qui ex anima constat & corpore: id nunc his verbis cōfirmat: iusta inquit nos & fortia, & cætera in cōmerciis & vsibus inter nos mutuò agere, dum in affectibus quod decorum est, seruamus. affectus autem, id est voluptates & dolores eius hominis sunt qui ex corpore & anima cōpositus est: quare etiam moralium virtutum operationes cum circa voluptates & dolores, vt didicimus, existant, decorumque ipsis, & modum præscribant, compositi hominis proculdubio sunt, atque iccirco humane. Morales autem virtutes esse quæ affectus moderentur, ex superioribus etiam nouimus. Ex fortitudine enim fit, vt ad fortia exequenda progrediamur: fidamisque vbi opus est, & quæ formidabilia sunt, quādo, & vbi oportet, fugiamus: atque omnino hac virtute timores & fiducias moderamus. Temperantia item modum ita præstat voluptatibus & ægritudinibus quæ tactu existunt, vt alias eligamus & sequamur, alias fugiamus. Liberalitatem autem & magnificentiam operationes eas moderari, quæ dandis & accipiendis pecuniis exercentur, non ignoramus: si ea, memoria tenemus, quæ à philosopho hoc de virtutibus his disputata sunt. Magnificentiam quoque & moderatum honoris studium in moderata pro dignitate honorum electione consistere. Mansuetudinem iræ mediocritatem: iustitiam æquam societatis communitatisque humane conseruationem: quippè quod ciuiles naturā simus, esse iam didicimus. Quod si ita est, omnes ex virtute morali operationes & actiones humane, & à rationalibus virtutibus secundæ habentur. Adde quod si homo bonus & vocatur & est, qui neque in affectibus immoderatus est: neque in actionibus quæ circa affectus exercetur, fines nullos, & terminos nouit: ita quoque planum fit, moralem virtutem ex qua boni appellamur, actionesque eius humanas esse: quandoquidem, sicut dictum est, affectus cōpositi hominis sunt. ²⁰ ³⁰

Nonnulla verò etiam è corpore videntur euenire: multamque affinitatē cum affectibus habere morum virtus.

His idem probat: morales videlicet virtutes, operationesque earum humanas esse. sunt enim inquit temperantes nonnulli naturā, & fortes, & iusti: idque à corpore, id est è quadam corporis temperatura, elementorumque concursu, & cōmitione ipsis euenit: vt & habitus, & operationes quæ ex ipsis proficiuntur, compositi hominis sint. & sicut non omnis voluptas, vt demonstratum est, omni operationi annexa est, sed diuersarum specie operationum diuersas quoque specie voluptates esse cognouimus: sic cum affectibus, id est voluptatibus & doloribus aliis aliæ virtutes affinitate coniunctæ sunt: quippè cum voluptati quæ ex recta & honesta pecuniarum datione exoritur, non omnis virtus annexa sit, sed liberalitas: eiusque voluptatis quæ ex distributione pro dignitate consequitur, iustitia, non temperantia, aut fortitudo virtus propria sit. Quod si virtutes morales affinitatem cum affectibus habent, affectus autem sunt humani: virtutes morales planè non veri hominis sunt, sed eius qui ex anima & corpore compositus est. ⁴⁰

Quin etiam prudentia cum morū virtute, atque hæc cum prudentia cōiuncta est. siquidem prudentiæ principia ex virtutibus moralibus: relictudo verò moralium virtutum ex prudentia existit: at hæc cōnexæ cū affectibus sunt, & circa cōpositum versantur. virtutes verò cōpositi humane sunt, & vita igitur quæ secundum ipsas traducitur, & felicitas huiusmodi erit.

Vbi ostendit morales virtutes esse humanas: eiusmodi quoque esse prudentiam declarat: quæ

H. iij. cura

cū rationalis partis animæ virtus sit, intellectus & mentis, non compositi videri virtus poterat. Hoc autem quod inquit, nobis clarius patebit, si ea quæ alibi demonstrata sunt, memoriâ repetierimus. Dicitur superius est, se mutuò consequi virtutes omnes: vt in quo vna earum fuerit, in eo quoque esse cæteras necesse sit: neque fieri posse, vt vel fortis quispiã sit morali fortitudine, nisi is quoque & temperans & iustus, & prudens habeatur: vel temperans, nisi & fortitudine & iustitia & prudentia fuerit præditus: vel prudens, nisi iusta & temperantia & fortia quoque velit: atque eligat. sed quicumque est prudens, is continuo & iustus & temperans & fortis: & quicumque est iustus, continuo prudens, fortis, & temperans sit, necesse est. Cū igitur se mutuò cōsequantur virtutes, sit, vt & prudentia cum morum virtute, id est morali, & moralis virtus vicissim cum prudentia coniuñcta sit, separarique à se mutuò nequeant. virtutes autem morales sunt humanæ: humana igitur, id est compositi hominis etiam prudentia est. Appellat autem prudentiæ principia finales causas ob quas agere ac facere quippiam consueuimus. sicut enim finalis medicinæ causa propter quã agit omnia quæcunque agit, sanitas est: ædificatoriæ, ædes: imperatoriæ, victoria: temperantiæ, voluptatis & doloris moderatio: sic prudentiæ, sicut demonstratum est, vbi de ea agebatur, rectū propositum in moralibus virtutibus, finis est, & causa propter quam agit. opinio enim circa fines recta à moralibus virtutibus nobis euenit. nam tale quippiam honestum esse & bonum, vt non offendere quempiam, parces honorare, quæ sunt patriæ vtilia procurare: quid item vtile, & iustum, atque iccirco agendum: quid contra inutile, iniustum, & fugiendum sit, & cætera huiusmodi, vt rectè opinemur, & non fallamur, virtutes morales efficiunt, ac præstant. vt autem materiam & instrumenta, id est actionum & effectuum inueniamus, quibus rectum propositum, rectumque finem consequi possimus: id à prudentia habemus. Quoniam igitur moralis virtus rectos fines & scopos præmonstrat: prudentia verò ea inuenit atque excogitat quæ ad huiusmodi finium consequutionem conducunt: coniuñctæ vtræque ac connexæ merito sunt. Quod autem inquit [rectitudo verò moralium virtutum ex prudentia] propter defectum obscurius paulò cū sit, expleri, atque illustrari in hunc modū debet. rectus finis, qui quòd sit rectus & bonus, ex virtute morali nobis innotescit: ea enim est, vt diximus, quæ fines nobis rectos præmonstrat: is inquam finis ex prudentia existit, id est comparatur atque acquiritur à prudentia, quæ ea quæ ad ipsum apprehendendum conducunt, ostendit. Cū igitur prudentia cum moralibus virtutibus sit coniuñcta, hæc autem virtutes cum affectibus sint annexæ: fit vt prudentia cum affectibus quoque coniuñctionem habeat. Affectus verò humani sunt, & ad compositum hominem spectant: quare compositi hominis prudentia, & virtutes quoque erunt.

Mentis autem separata est. de ipsa enim hoc tantummodo est dictum. nam exquisitè tractare maius est, quàm præsentī proposito conueniat.

Mentis autem, id est veri, & eius qui propriè homo est, vita intellectualis ab affectibus compositi hominis separata est. vt felicitas quæ ex ea euenit, diuersa à civili omnino sit. sed de hac exquisitius agere theologi est: nam intellectus ex illis est, quæ sunt ad aliquid est. enim intelligibiliū intellectus: non secus ac sensibilem, sensus. at eorum quæ sunt ad aliquid, eadem est sciētia: de intelligibilibus autem agere theologi est: quare de intellectu quoque disputare ad eundem pertinet: re censendum est.

Videtur verò vel parum vel minus quàm moralis, externarum rerū apparatu indigere. necessariis enim rebus vtrisque est opus: atque id ex æquo esto: licet magis circa corpus, & quæ huiusmodi sunt, civilis laboret. parum enim quid differret.

Moralem vocat civilem felicitatem. inquit autem contemplatiuam felicitatem parum prorsus externarum rerum adminiculis indigere: vel si minus parum, non æquè saltem ac moralis indiget. non enim sicut civili, ita contemplatiuæ quoque multis externis rebus opus est: sed longè paucioribus. necessariis enim, vt prius dictum est, vtrique indigent: curque id contingat, ibidē fuit explanatum. quāquam civilis magis quàm contemplatiuus laborat circa necessaria, atque ea quæ necessariis quàm simillima sunt: paulò enim amplius ad ea civilis declinat.

Sed in operationibus longè distabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iusto ad retributiones faciendas pecuniis erit opus: quippè quòd obscuræ voluntates sint: simulentque etiam illi qui iusti non sunt, iustè agere se velle. fortitudini item potentia, si modò quippiam ex virtute exequi debet: & temperanti

& temperanti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quippiam esse manifestus possit?

In rebus quidem necessariis parua inter hos differētia est: sed in operationibus longè distant: ac penè tantum, quantum abesse id quod est, ab eo quòd non est, videtur. Contemplatiuus enim vt ex intellectu operetur, in intelligibilibusque rebus versetur, nulla re extrinsecus indiget: nam sicut sano visui ad videndas, verbi gratia, has literas præsentē luce nulla alia re est opus: sed simul ac palpebras sustulerimus, si fortè conuincant, clarè inspicit: sic contemplatiuus ad intelligibilia conspicienda nullum extrinsecus adiumentum requirit. at civilis si liberaliter se gerere vult, aut iustè, pecuniis indiget, quò & largè donare, & distribuere quod cuique conuenit, possit: nam ex actionibus virtutes hæc agnoscuntur, non ex verbis, licet se velle & iustè & liberaliter agere quippiam dixerit. actiones autem absque accommodatis instrumentis exerceri nullo pacto queunt. instrumenta uerò iusto & liberali accommodata, pecuniæ sunt. si fortiter item agendum civili est, præsentia hostium: si prudētè, alia quædam necessaria sunt. Voluntates enim sunt obscuræ, & incertæ, cū nonnulli sint qui licet iusti non sint, se velle tamen iustè agere simulent: quos sanè ex ea simulatione iustos esse dicere nullo modo debemus. Temperantem quoque quibusdam indigere, libertate præcipuè, & potestate, perspicuum est: nam qui sub pædago, aut alterius cuiuspiã custodia quem timeat & vereatur, constitutus à voluptatibus corporis abstinet: is an verè temperans sit, nisi libertatem nactus idem fecerit, nondum patet.

Sed quæri consuevit, vtrum electio an actio magis propria virtutis sit: cū in vtrisque consistat virtus. vnde manifestum est in vtrisque id futurum, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quòd plures & meliores sunt, eò pluribus.

Cū dixerit ex actionibus temperantem, fortem, iustum, & prudentem agnosci: & sæpe fiat, vt nonnulli vel temperanter, vel iustè se gerant, quò aut * sacerdotium, aut civilem aliquem principatum cōsequantur, aut quippiam aliud, licet neque temperantes, neque iusti re vera sint, atque iccirco asserere potuisset aliquis solos eos esse temperantes & iustos qui temperantia & iusta vellet: merito res in quæstionem venit: & alij voluntate, alij actione virtutem definiunt, cū vtraque tamen coniungenda sint, & in vtrisque virtus consistat: quippè cū iustus re vera sit, qui iusta & vult, & agit: prudens item, & fortis, & temperans simili modo. Quòd si in vtrisque his & voluntate & actione virtus consistit, ad agendum autem pecuniis est opus: iustus & liberalis sine dubio pecuniis indigebit: atque eò pluribus, quò maiores, & pulchriores actiones ipsæ fuerint.

Contemplanti verò nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit.

Contemplatiuo autem homini externæ res non modò ad contemplandum non cōferunt, sed impedimento potius sunt: quippè quòd, quantum ad operationem intellectus spectat, nulla re extrinsecus prorsus indigeat. fit tamen, vt quia est homo, id est, quia adiūctum habet corpus, & cum hominibus vitam traducit: his quoque illi opus sit * ad humanè se gerendum: id est, quò more hominis erga eos quibuscum versatur, officiosè se gerere possit.

Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem esse, constare vel inde posset, quòd deos maximè beatos, & felices esse existimamus.

His quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum cognitione versari ostendit: optima enim esse diuina omnium consensu constat. quòd si feliciter viuere optimum & perfectissimum bonum hominibus est, id autem in contemplatione versari declaratum fuit: nunc quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum contemplatione consistere, non in actione, aut effectione sicut civilis, demonstratur, ad hunc modum, qua in re felicitas, & beatitudo Deo inest, in eadem re, quoad eius fieri potest, nobis quoque inest. at Deo felicitas & beatitudo in contemplatione consistit, nobis igitur etiam propria felicitas in cōtemplatione versabitur. nam operationem Dei & beatitudinem in cōtemplando non in agendo, aut efficiendo cōstitutam esse: aliàs in vndecimo τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ philosophicè demonstrauit, & nūc probabiliter declarat, cū ita subiungit.

Nam

Nam quales actiones attribuere eis debemus, iustasne? sed ridiculi sanè viderentur, si commercia facerent, & deposita redderent, atque alia huiusmodi inter se contraherent. nunquid fortes? ut formidolosa sustineant, periclitenturque quia honestum sit? an liberales? sed cui dabunt? absurdum quippè, si etiam ipsis numum, aut tale quippiā adesse dicamus. nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quòd enim prauas cupiditates non habeant, molesta atque inuidiosa laus est. si demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna diis esse videbuntur. At viuere deos, omnes existimant: quare etiā operari. non enim ut de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui viuuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, cōtemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maximè est cognata.

Deum inquit viuere & operari omnes existimamus, & credimus: omnis autem operatio vel actiua, vel effectiua, vel contemplatiua est: si igitur neque agit, neque facit deus, restat tertium, ut contempletur. at Dei operatio optima est, & præstantissima ac suprema: fit ergo, ut nostra quoque operatio, quæ diuinæ maximè est cognata, quæ est contemplatio, perfecta, optima, ac suprema sit. Non esse autem diuinam operationem in actione, aut effectione, aut ciuili felicitate, sed in cōtemplatione, ita probat: morales virtutes omnes, sicut demonstratum est, affectuum sunt moderatrices: affectus autem in deo minimè sunt: non sunt igitur neque morales virtutes: quare neque ciuili felicitate felix est. Quid enim iustitia ei est opus? nam cum iustitia sit pro proportione * permutationes facere, ac deposita reddere, ridiculi sanè videremur & nos, & ille. nos, si talia de deo opinemur: ille, si huiusmodi rebus esset districtus. Quid item fortitudine ei opus est, cui nihil terribile est, & formidandum? Quid liberalitate? absurdum enim esset, si quispiā pecunias & numos ei adesse existimat, ut & quibus dare, & à quibus accipere oportet, & det, & accipiat. Quid autē temperans dicitur? grauis enim & molesta atque inuidiosa ea esset laus, si deum cupere quidem, sed nō duci tamen & superari à cupiditate, sed superare eam, ac vincere dixerimus: vituperiū enim id potius esse eius quam laus videretur: quippè quòd hoc modo nihil à cōtinentibus, & tolerantibus differret. Ita igitur si per omnes virtutes discurremus, eorumque operationes: parua omnes atque indignæ diuina natura esse deprehenduntur. At verò Deum viuere & operari asserimus: nō enim dormire ei conuenit, ut de Endymione fabulæ prodiderunt: eius igitur operatio cum beatitudine præstantia & pulchritudine ciuili felicitatis operationibus longe præstet, cōtemplatio erit. Quocirca etiam ex humanis operationibus ea quæ veri hominis est, quæ diuinæ operationi maximè est cognata & affinis, id est, contemplatiua, beatissima perfectissima, & felicissima simili modo erit: altera verò quæ ad ciuilem spectat, longè inferiore loco habenda est.

Argumento illud est, quòd cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque sunt.

Talem operationem contemplatiuam, id est, intellectualem vitam, & optimarum rerum, diuinarumque cognitionem appellat. Inquit igitur, ut quæ prætermissa sunt, & extrinsecus sunt intelligenda, suppleamus, hoc modo: ex aliorum sanè philosophorum, Epicureorum videlicet, & Stoicorum de felicitate sententia, posset quispiam felicitatem brutis animalibus rationeque carētibus impertiri: ex mea verò & Platonis, cæterorumque qui in intellectualem vitam felicitatem constituunt, brutia animalia cum intellectu, & ratione penitus carcant, felicia esse nullo modo possunt. Nam ex Epicuri & Stoicorum opinione felicitatem ad bruta quoque pertingere, his rationibus demonstratur: si bene esse affectum Epicuro est bene viuere: bene autē viuere & Epicuro & Stoicis idem est quòd felicem esse: bene esse affectum nihil aliud est, quam felicem esse. at brutis inest, ut bene affecta sint: quare ut felicia quoque sint, inerit. Præterea si Stoicis secundum naturam degere, bene viuere est: bene viuere autem & ipsis & Epicuro est felicem esse: secundum naturam degere est felicem esse. at inest ratione carētibus animalibus, ut ab ortu vsque ad vigorem & florem ætatis secundum naturam degant: bruta igitur animalia felicia sunt. nam quòd bene affecta sint bruta, atque ex ea bona affectione, id est, voluptate bene viuunt, ex musicis & canoris animalibus patet. nam nisi secundum naturam viuerent, proprium opus assidue canendo minimè experient. cum enim

enim canora sint & musica, opus eorum secundum naturam est cantus: quem cum exercet, secundum naturam viuere censenda sunt. Cantum enim esse bene affectorum, & eorum quæ voluptatem percipiunt, assidua eius operatio declarat: quippè quòd nullum animal sit, quod si dolore aliquo molestetur, non modo assidue, sed ne villo quidem tempore profus canat. canere enim non tristium, & dolore solicatorum, sed voluptate affectorum, & secundum naturam degentium est. Felicitas item ex Stoicorum opinione naturalis appetitionis extremum est: ad quòd cum peruenit natura finem suum habet, nihilque amplius desiderat, quam id quòd sibi proprium bonum est, continere, & non amittere. hoc autem brutis quoque inesse manifestum est: bruta igitur quoque felicitatem consequuntur. extremum enim & finis naturalis appetitionis nihil aliud est, quam vigor ipse & flos ætatis. nam cum incrementum & decrementum * efflorescentiaque, ac deflorescentia motiones vtræque sint, inter se oppositæ, altera ut origo quæ ad esse: altera ut terminus quæ ad non esse deducit, necesse est, ut medium aliquod intercedat, quòd dissimile ab vtrisque sit: qui est status. hic autem status, qui inter incrementum & decrementum medius est, naturalium foetuum est vigor & flos, finisque naturæ esse dicitur: quem cum assequuta est producens natura continere quasi proprium bonum, & conseruare nititur. licet postea subiaccens natura, quæ est materia, naturam, id est, formam in se non cōtinens, totum corrumpat, ac perdat. tripliciter enim, ut in libris de physica auscultatione didicimus, natura dicitur: materia videlicet, & forma, & tertia illa quæ naturales res producit, materiæque ad formas suscipiendas mouet, ac mutat. Huiusmodi igitur felicitate bruta esse possunt felicia: illa autem quæ intellectualem vitam, diuinarumque rerum cognitione definitur, nullo pacto possunt. solus enim ex omnibus animalibus homo est, qui ex natura sua cōsiderare de diuinis rebus, atque inuestigare valeat, & disserere: & qualis earum essentia sit, & quænam ex earum intellectu similia ipsis efficiantur. Cum igitur ostenderit Dei operationem esse contemplationem: ipse enim est qui intelligit, & qui intelligitur, ut in vndecimo * μετὰ τὰ φυσικὰ libro inquit: & diuinæ maximè esse cognatam eam quæ veri hominis est: subiungit: intellectualem vitam quæ felicitas est, compositi hominis & ciuili minimè esse, sed eius qui verè & propriè homo est: illud est argumentum, quòd nullum ex brutis animalibus huiusmodi felicitatis est particeps. carent enim tali felicitate, quia talem, id est, intellectualem operationem non exercent. intellectualiter autem non operantur, quia intellectus sunt expertia, qui verus homo est.

Diis enim beata tota vita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest. at cæterorum animalium nullum est felix, propterea quòd contemplationis particeps nullo modo est.

Si beatitudo in contemplatione, & optimarum rerum cognitione consistit: diis quippè qui assidue contemplantur, beata operatione & actu semper tota vita est. hominibus verò quādo operantur, actu: quando non operantur, potestate est beata. iis autem quæ nullo modo ita operantur, vita beata nullo modo est. Nā quòd inquit [Q V A T E N V S similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest] propterea dicit, quia Deus cum seipsum intelligat, seipsum percipit. quòd enim intelligitur ab intelligente habetur ac percipitur: atque ita qui intelligit & qui intelligitur, & qui habet, & qui habetur, idem est. felix autem contemplatiuus cum iam cōtemplatur & operatur intelligit quidem etiam ipse Deum ipsum, sed non eodem modo: non enim sicut intelligit seipsum Deus, ita quoque contemplatiuus ipsum eundem percipit, atque intelligit. quare contemplatiui felicitis intellectio & perceptio, similitudo quædam est intellectualem Dei, qua seipsum intelligit. Quòd si ita est, felicitis quoque contemplatiui beatitudinem similem diuinæ, non eandem cum ea esse constat.

Quousque igitur protenditur cōtemplatio, eousque etiam felicitas sese extendit: & quibuscumque magis inest contemplatio, iis magis quoque inesse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contemplatione. ipsa enim per seipsam est preciosa. Quare felicitas cōtemplatio quædam est.

Quousque inquit protenditur cōtemplatio, id est, quæcumque animalia ratione prædita sunt, intellectualemque habent, quo contemplari & viuere intellectualiter possint, ea felicitate esse contemplatiua felicitate etiam queunt. quæcumque autē intellectu carent, felicitate hac frui nullo modo possunt. Vel quousque protenditur contemplatio, ita intelligendum est, ut ad tempus referatur, nam cum adæquetur contemplationi felicitas, fit, ut quandiu protenditur intellectus operatio, tandiu

* ἢ ἀκμῆ καὶ
παρακμῆ.

Quid hic κα-
τα συμβε-
βηκίς.

tandiu felicitas quoque perduret. si enim sex horarum verbi causa fuerit operatio, totidem quoque non plurium, neque pauciorum felicitas sit, necesse est. atque ita iis qui semper operantur cum perpetua operatione perpetua quoque felicitas erit: ceteris quantum est id tempus quo operantur, tanta etiam erit felicitas. Atque ea non ex accidenti, id est, non imperfecte. hoc enim [E x accidenti] hic significat, non ex imperfecta felicitate, civili videlicet, vel ea quae in lusu à potentibus & tyrannis talibusque felicibus constituitur: sed ex ipsa contemplatione, quae absolute & proprie felicitas est. Possumus etiam [E x accidenti] in sua significatione ita interpretari, ut intelligamus non ob aliud quid felices eos futuros: sed ob ipsam contemplationem circa ea quae semper eodem modo sese habent. sicut enim qui vel coronam vel victum publice ob patris virtutem est consecutus, non ob seipsum, sed ob patrem & ex accidenti honorem eum adeptus est: qui autem quia fortiter se gessit, coronatus est, is ob seipsum & non ex accidenti est coronatus: sic contemplatio per se felicitas est: & contemplatiuus per se & ex ipsa contemplatione, non ex nobilitate, aut diuitiis, aut tali quapiam re felix est existimandus.

Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non enim ad contemplandum natura ex sese sufficit. sed oportet, ut & corpus valeat, & alimentum, & cetera obsequia suppetant.

Hoc saepe repetit, atque inculcat tum Platonis causa, qui asserbat, non omnino quapiam re indigere eum, qui re vera, & non ex accidenti esset felix: tum quia fluxa est corporis nostri natura, atque eiusmodi, ut facile à qua cunque re pati incommodum possit. Indiget quippe corporis sanitate: quis enim est, qui si aegrotet, & morbo aliquo vehementer agitur, vacare contemplationi possit? indiget etiam alimento: quippe cum simplex corpus nostrum minimè sit. Sed de his plura antea diximus, ut longiori hac de re uti oratione rursus non liceat. Prosperitatem hic appellat sanitatem, & necessariam rerum copiam, catenus videlicet, quatenus ad vitam humanè traducendam satis sit. vnde subiungit.

Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absque externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia consistit, neque iudicium, neque actio: quippe cum fieri possit, ut qui etiam terrae & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus siquidem rebus agere ex virtute vnusquisque possit.

Si fieri non posset, ut sine multitudine & magnitudine externorum bonorum feliciter quispiam viueret: talia ad felicitatem essent necessaria. cum verò absque horum nimia copia beatè liceat viuere, non multis & magnis opus est. non enim sufficientiam iudicare debemus ex rerum externarum & diuinarum exuperatione, nimiaque affluentia. Falsum enim & errans iudicium eius est, qui ex se sufficere eum asserit, qui valde multis diuitiis est instructus. neque felices actiones dicendae sunt, quae ab iis aguntur, qui diuitiis affluunt: quippe cum & paucis bene uti, & ex paucis honesta agere, & praecipue optimas mentis operationes exercere quispiam possit.

Id quod cernere inde euidenter licet, quòd priuati homines nõ minus, immo etiam magis quam potentes, honesta agere videntur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit vita eius, qui ex virtute operatur.

Ex mediocribus facultatibus posse quempiam honesta agere, perspicuum inde est, quòd priuati, id est, qui mediocres facultates habent, neque in principatu aut regno constituti sunt, magis quam potentes & diuites honesta agunt. magis enim & hospitibus excipiendis, & pauperibus curandis vacare: maius templis & sacrificiis studium adhibere: magis liberaliter se gerere hi conspiciuntur, quam qui maximis potestatibus praediti sunt, maximisque copiis affluunt. Quòd si hi ex paucis ita se gerunt: contemplatiuus felix multò magis & intellectualiter viuere, & ex virtute operari poterit: si mediocria tantum suppetant, quantum homini ad traducendam vitam conuenit. Satis igitur est felici, si tot facultates habeat, quae mediocriter sufficiant. inde enim agere honestissima potest, neque ex paucitate impeditur, cum in multitudine & copia beatitudo non statuatur, quò minus felix, beatusque sit.

Quin & Solon felices rectè fortassè definit: cum inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerunt instructi, & honestissima egerunt, ut existimabat, modesteque vixerunt. fieri enim potest, ut mediocria possidentes ea agant,

ea agant, quae oportet.

Mos Aristoteli est post demonstrationes ad maiorem rerum confirmationem & sapientium quoque opiniones, & ceterorum naturam insitos consensus adducere. quando enim cum rationibus & sapientum opiniones, & vulgi rumores concordant, verissima ea esse proculdubio videntur, quae fuerunt demonstrata. Cum igitur nunc felicitatem non in multitudine, & magnitudine externorum bonorum consistere ostenderit, sed in moderato ipsorum vsu, & appropinquatione ad Deum: ut maiorem rei fidem faciat, & Solonis & Anaxagorae sententiam subiungit. Solon enim felicem eum esse dicebat, non qui multis & magnis afflueret: sed qui vtraque hæc haberet, id est, & mediocria possideret, & honestissima ageret, modesteque vitam traduceret. Modeste enim inquit, id est, σωφρόνως, quod frugaliter etiam interpretari possumus, ut eo verbo virtutes omnes comprehendere significet.

Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cum dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque è vulgo absurdus quispiam esse videatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse.

Nihil mirum esse debet, dicebat Anaxagoras, si absurdus & infelix plerisque esse videatur. miserum enim cum vulgus appellabat, quia multis opibus, non affluebat, licet virtute & contemplatione ditissimus, & felicissimus re vera esset. Nam cum in multa opum copia, externorumque bonorum affluentia felicitatem constituant plerique, verorumque bonorum sensu careant, ignarique sint, eum qui modica possidebat, modicisque erat contentus, infelicem, & miserum esse arbitrabantur, cum tamen verè felix & beatus esset iudicandus.

Sapientum igitur opiniones cum rationibus consentiunt. ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: sed verum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & vita iudicatur: in his enim praecipua vis consistit. Quocirca antedicta ita consideranda sunt, ut ad vitam & facta referatur: & si cum factis consentiunt, admittenda: sin ab eis discrepant: verba sunt existimanda.

Sapientum, inquit, Solonis videlicet & Anaxagorae opiniones cum rationibus meis consentiunt, quibus probaui non in multitudine & magnitudine externorum bonorum consistere felicitatem, neque ex his felicem, sed ex tota & integra virtute ceu * notare oportere. ac talia quidem, id est, & rationes, & sapientum sententiae, quae confirmant, felicem vitam non esse eam cum quis gentibus multis dominatur, marisque & terrae imperium obtinet: sed cum & mediocria possidet, & honestissima agit, atque optima: fidem quidem aliquam & probabilitatem habent: sed veritas tamen in rebus agendis ex factis iudicatur. Nam si quispiam est, qui cum felicem esse eum dicat qui mediocria possideat, & optima seletur, atque agat, ipse & nihil amplius quam necessaria habet, & optima atque honestissima agit, contemplationique totus incumbit: ei fides adhibenda est, veraque esse eius oratio est existimanda. Sin autem ita quidem dicit, sed contraria tamen postea agit, atque vndeunque aurum & argentum reliquasque opes conquirat, ac contrahit: is falsus ac mendax censendus prorsus est: cum ea quae dicit, iis quae agit minimè consentiat: eiusque oratione debemus verba tantummodo, id est, voces quasdam inanes ac vanas in aërem effusas, immo ut melius dicam, sonos inarticulatos, significationeque omni carentes existimare.

At qui ex intellectu operatur, huncque excolit, atque optimè afficit: is esse Deo carissimus videtur. nam si aliquam humanarum rerum curam dii habent, sicut videtur: consentaneum est ipsos re illa quae optima est, atque ipsis maximè cognata, delectari, qui est intellectus: eosque qui eam maximè amant, & honorant, remunerari.

Cum demonstrarit contemplatiuum felicem optimum, atque honestissimum, atque ex sese sufficientissimum esse, & cetera omnia habere quae dicta iam sunt: eundem Deo quoque carissimum ostendit. Deo carissimus autem, id est, θεοφιλέατος, is est quem deus amat: sicut φιλοθεώτατος qui deicola est pius, & Deum maximè amat. Inquit igitur, si curam hominum habet, hisque prouidet Deus, quemadmodum optimis quibusque philosophis placet, atque esse verum videtur: eum re optima & maximè sibi cognata delectari verisimile est. optima autem res & maximè Deo cognata intellectus noster est. Gaudet siquidem deus omnibus à se effectis rebus, utpote quae valde bonae

* γαροκτη-
σις.

bonæ sint: intellectu tamen præcipue, eo quod maximè sibi est cognatus, oblectatur. cognatus verò est Deo intellectus non substantia & essentia, sed eo quod ea natura est præditus, vt in seipsum reflecti possit, seque ipsum contemplari: atque ita ex ea in seipsum collectione in deū quoque ipsum à quo amatur, sublatu, deificetur, id est, Deo similis, quoad eius fieri potest, efficiatur. Cognatus igitur Deo vniuscuiusque nostrum intellectus est ex operationis similitudine. nam sicut ille seipsum intelligit: ita nosmetipsos nos inspicimus, * cum supra imaginandi facultatem euaserimus. Quod si cognatus intellectus noster Deo est, consentaneum est, vt amantes eum atque honorantes Deus amet, ac remuneret? Amat autem cognatum Deo intellectum ille qui totam virtutem complexus multiplices appetitus, innatosque sensus vtpote qui cogitationem decipiant, necnon imaginationes quæ formant nobis partiunturque res ipsas, immensamque varietatem inducunt, effugit: auersatus item est opiniones, quæ variæ etiam ipsæ cum sint, ad externa feruntur sensui & imaginationi coniunctæ: omnis enim opinio cum irrationali sensu & imaginatione operatur. tum ad scientiam & intellectum, atque inde ad intellectualem vitam, simplicesque rerum appulsiones attollitur: quod cum peruenit, puras inde illustrationes, syncerasque admittit. Hæc enim est remuneratio, qua eos qui animū sibi cognatum amant & colunt, deus prosequitur, quod clariore luce cognitionis illustrantur, perfectioreque cum eo nexu coniuncti intellectuales naturas speculantur.

*ὅταν ὁ νοῦς ἀναστῆ ἀπὸ τῆς φαντασίας γινώσκῃ.

Vtpote qui eorum quæ ipsis sunt amica, curam habeat. recteque & honestè agant. Hæc autem omnia sapienti maximè inesse, obscurum non est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum verisimile est. Quare ita quoque efficitur, vt sapiens maximè felix sit.

Si nos, inquit, eos amamus, qui filios nostros, nobisque cognatos diligunt: quanto magis conuenit, vt qui bonitatis omnis fons est Deus, amore eos prosequatur, qui rem ipsi cognatam amat, atque excolunt? quis nam autem sit is amor & cultus intellectus, declarat, cum subiungit: [RE-CTE QUE & honestè agant], perinde ac si diceret: amare intellectum nihil aliud est quam rectè agere, & secundum omnes virtutes tam actiuas quam racionales operari. Hæc autem omnia, quæcumque scilicet de felicitate iam dixit, sufficientem ex se esse, indefatigabilem, curam proprii intellectus habere, Deo esse carum, & cætera alia, insunt quidem fortasse etiā felici ciuili qui ex virtute morali viuunt: maximè tamen & sine controuersia in eo esse conspiciuntur, qui intellectualiter vitam traducit. Quare ciuili quidem Deo carus & felix: sed contemplatiuus Deo carissimus & felicissimus censendus est.

Peroratio operis.

Cap. IX.

*τὸ ὅτι, id est crassiori quodam modo, ut omnes id affererentur.

Nunquid igitur si de his & virtutibus, præterea etiam de amicitia & voluptate satis figurâ dictum est, finem habere propositū hoc nostrum est existimandum? an quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere? neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus: sed vt eam habeamus, eaque vtamur, est enitendum: vel si quo alio modo boni efficiamur.

Absoluta iam tota de moralibus & rationalibus virtutibus tractatione, his verbis & reliquis quæ sequuntur, ad operandum secundum eas incitare nos conatur. verba enim sola, & solæ disputationes, & cognitiones reddere nos neque ciuiles, neque contemplatiuos felices possunt: sed admodum sunt imbelles, atque inualide. nam ingenuos quidem adolescentes, ac liberaliter educatos atque institutos hortari ad actiones fortasse possunt: sed ad felicitatem, eiusque consequutionem deducere nullo pacto possunt. Bene autem & liberaliter educantur, atque instituuntur, qui in optima ciuitate degunt. optima verò est ciuitas quæ optimis legibus vtitur, honestisque institutis administratur, & regitur. at si feliciter viuere finis omnium humanorū bonorum præstantissimus est: vt autem id acquiramus, absque virtutū possessione fieri nequit: virtutes verò acquirere, atque omnino studio virtutū incumbere non licet, si quis in ciuitate ea versetur quæ prauis legibus, prauisque institutis vtatur: consentaneū est, ne dicam necessarium, vt de rebus publicis, quæ ex illis prauè, quæ rectè gubernentur: tum quæ ex iis quæ rectè administrantur præcipua sit, atque optima, quasque ea habere leges debeat: disputatio iam subsequatur. Atque hæc est tota ex his verbis vsque; ad calcem libri sententia, totumque; propositū: vt declaret videlicet esse necessarium, vt post tractatum de omnibus virtutibus qui iam absolutus his in libris est, de rebus ciuilibus & legibus scribat: quæque leges quibus

quibus ciuitatibus cōueniant, quæ item salutem, quæ perniciem afferre ciuitatibus valeant, ostendat atque explicet. Quare oportet cum qui perfectus humana sapientia esse vult, id est, ciuilem felicem, posteaquam hos libros didicerit: ad rerum publicarum quæ sequuntur, lectionem sese conferre. Sed de his hæcenus. Ad verba ipsa accedamus. Nunquid, inquit, quoniam de virtutibus satis dictum est figura, id est, vniuersaliter, & vt in principio operis huius dixit, crassa minerua. ex iis enim quæ aliter atque aliter plerunque euenire possunt, rationes cōstituit: propterea finem habere existimabimus, & nulla alia re nobis opus esse ad felicitatem consequendam, nisi vt libros hos legamus? an sicut dicitur, quarum rationum finis non est sola cognitio, quemadmodum eius quæ solem maiorem esse terra demonstrat, sed actio & effectio: satis non est si eas intellexerimus, sed ad actiones quoque & opera ipsa accedamus, necesse est. quod si in aliis quoque quorum finis non est sola cognitio, sed actio: rationes & verba actionis causa solemus admittere: sic in virtute cuius finis non disputatio sed actio est, enitendum est, vt ea quæ à nobis tradita sunt, agamus, atque exequamur. Quid enim præclari est, si quid sit fortitudo aut iustitia quispiam cognorit, qui nihil postea neque iuste neque fortiter sit acturus? Quod verò subiungit [V E L si quo alio modo boni efficiamur] ita est intelligendum, perinde ac si dicat: si ex virtute boni efficiamur, ea vtendum est: si quis alius est modus, quo boni euadamus, illum inquirere ac sectari debemus. illis enim omnino, quæliacunque ea fuerint, vti nos oportet, quibus boni efficiamur.

Nam si verba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, vt inquit Theognis, afferrent, oporteretque ea comparare. sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, moresque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac verè honestatis studiosos reddere.

Si verborum lectio & intellectio ad probitatem consequendam esset satis: multas & magnas mercedes afferret ac daret iis qui morales libros conscriberent, vt inquit Theognis, vnusquisque qui emere eas vellet. sed possunt quidem verba, vt dictum est, incitare, atque inducere ad virtutem capeffendam, non omnes, sed liberales tantummodo adolefcetes. Liberales autem appellat eos qui luxu & intemperatiæ minimè seruiunt, sed bene a pædagogis vel cognatis sunt educati: vt ex ea honesta institutione faciles, obtemperantesque; ad actiones virtutis obeundas reperiantur. hos sanè possunt incitare, moresque ipsorū generosos & verè honestatis studiosos actionibus reddere, cum ex virtute obnoxij iam sint. Animaduertendum autem est hic virtutem poni non pro iustitia aut tēperantia aut fortitudine quæ propriè virtutes & sunt & dicuntur: sed pro dispositione ea quæ ex bona educatione, honestaque institutione sub pædagogorum aut parentum, aut cognatorum disciplina comparantur. Obnoxium verò, id est, κατακώχμιον, quo verbo hic vtitur, plenum aliquando significat, siue oppletum: vt cum dicimus κατακώχμιος σοφίας, plenus sapientia: aliquando detentū & oppressum, vt κατακώχμιος ἀφροδίτης oppressus Venere, ei que deditus: aliquando subiectum & obtemperans: quo in significato hic positū est. Mores enim sibi ex virtute obnoxios, id est, ex honesta educatione tractabiles & obtemperantes redditos, ad actiones capeffendas incitari à verbis & rationibus posse, generososque effici, honestatisque; amatores, ita vt ad eam sibi cōparandam summo studio festinent. Qui nanque bona institutione abstinere à prauis rebus sunt assueti: ij simul atque orationes bona suadentes audiuerint, incitantur ad ea, & currunt.

At plerisque ad probitatem prouocare, non posse. nō enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam confueuerunt. nam cum ex affectu viuunt, proprias voluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiūt: eius autem quod honestum & verè iucundum est, cum id prorsus non degustarint, ne notionem quidem vllam habent.

Vulgus hominum cum prauè educatum est, nullumque sensum honestatis habet, difficile est, minimeque obedit: & ne audire quidem patitur eos qui ad honesta hortantur, nedum obtemperat, & paret. naturā enim cōparatum est, vt ad ea quæ prorsus ignota nobis sunt, vel nullo modo, vel violenter adducamur. Quocirca qui bene sunt instituti, ex honesta illa educatione verecundi cum sint, obediunt, erubescuntque, si vel à prauis rebus non abstineant, vel ad honesta hortantes non sequantur. Plerique autē licet quandoque à malis recedant, ad honestaque deferantur, id non pudoris, sed timoris, & pœnæ causa quam irrogat leges faciunt. Qui enim ex affectu viuunt nihil quicquam

πολλός, vulgus hominum & ceu plebis facem.

quicquam veretur, sed impudenter affectuosas, animalisque proprias voluptates persequuntur, & dolores contrarios, ut sæpe dictum est, fugiunt, sicut temulenti & ebriosi eas sectantes voluptates quæ ex vini potatione existunt, dolores qui ex non bibendo oriuntur, fugere consueverunt. atque in vniuersum prauis omnes ex honestatis, & veræ iucunditatis ignoratione ad corporis voluptates incontinenter feruntur. Verè autem iucundas esse operationes ex virtute sæpe iam diximus.

Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio posset? fieri enim nequit, aut facile non est, ut quæ ex diutino usu moribus sunt preoccupata, verbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis possimus.

Qui, inquit, ita prauè affecti sunt, atque adeo incontinenter voluptatibus corporis sunt inuoluti: eos nulla oratio ad moderationem traduceret, & à procliuitate illa ad mala remoueret. fieri enim non potest, vel certè difficile est, ut qui ex longo tempore moribus prauis sunt preoccupati, in eisque assueverunt, à vitio abducatur. Nam si quamuis omnia adsint, educatio scilicet, studium, institutio honesta, verecundia, obedientia, non prorsus facile est, ut virtutis participes euadamus: satis nobis esse debet, si virtutem his omnibus etiam adhibitis adipisci possimus. Si omnia autem desint, & contraria omnia adesse reperiatur: quod consiliū, quæ ratio ad eam consequendam sufficiet?

Fieri autem bonos alij naturâ, alij consuetudine, alij doctrina existimant. Ac quod ad naturâ quidem attinet, in nobis non esse manifestum est, sed ex quadam diuina causa, iis qui re vera fortunati sunt. oratio verò & doctrina videndum est, nunquid non in omnibus vim habeat, sed opus sit, ut præcunctus auditoris animus sit, ad rectè & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quæ semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortatam, neque intelligeret qui ex perturbatione viuunt. qui autem ita affectus est, dissuaderi qui potest? non enim omnino orationi, sed vi cedere perturbatio videtur.

Discere sanè naturas virtutum societatesque & differèntias earum discernere, eas item assuetudine comparare, in nobis situm est, nostræque est voluntatis & electionis: ut autem naturâ simus temperantes, iusti prudentes, id non nostrum, sed Dei donum pulcherrimum & præstantissimum est. Quod ad naturam igitur attinet, ex diuina causa, Dei quoque dono existit, non ex nobis: nos ipsos autem ita assuefacere, ut quibus oporteat & lætemur & doleamus, nostrum id est: potestque huiusmodi assuetudo bonos nos reddere. at oratio & doctrina non in omnibus, ut dictum est, vim habet, sed in iis tantummodo qui antè ex culti iam moribus, id est, ex honesta educatione præparati iam sunt. debemus enim nos ad suscipienda ea quæ dicuntur, præparare, non secus ac terram: quæ si antè culta fuerit, fructum fert: sin minus, & spinas producit, & iniectum frumenti semen corrumpit ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaque opinione expurgatus veritatem vel nullo modo admittet: vel si modo id aliquando contingat, frustra admittet. non enim prauis orationi, sed violentiæ ac necessitati cedit.

Oportet igitur mores prius virtuti esse accommodatos, ut & honestatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Ut autem à pueritia quis institutione recta ad virtutem instruat, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus. nam temperanter, toleranterque viuere plerisque, & præsertim adolescentibus iucundum non est. quocirca est opus ut & educatio, & studia constituta legibus sint: ita enim fiet, ut consuetudine tractata molesta esse desinant.

Vide quo modo hic ea, quæ superius dixi, nunc significare videatur: sibi videlicet opus esse, ut de rebus publicis disputationem tradat, ac legibus, secundum quas degentes ciues boni effici possint. Oportet, inquit, mores prius virtuti esse accommodatos, id est, idoneos ad suscipiendas disputationes de virtute, easque conseruandas, ita ut quasi antè culta quedam terra, fructum multum proferat. mores autem ex bona institutione tales reddentur. at rectè institui difficile est, nisi quis sub legibus rectè positis, huiusmodique republica educatus fuerit. temperanter siquidem viuere, voluptatibusque non succumbere, quibus non decet, plerisque & præsertim adolescentibus & iuuenibus

nibus iucundum non est. immo si frustrentur voluptatibus, dolent. iccirco opus est ut leges instituantur, quæ educationem eiusmodi statim à pueritia præcipiant: qua mores hominum ita formantur & componantur, ut & honestis gaudeant, & si prauas voluptates non consequantur, non ægrè ferant. Quod si hoc faciendum est, de publicis rebus, & legibus tradere est necesse. nam ita fiet, ut si à legibus & magistratibus coacti & cohibiti adolescentes honesta agant, toleranterque se gerant & resistant voluptatibus, atque ita sese his assueverint: nulla postea molestia, nulloque dolore afficiantur: nihil enim consuetum molestum est.

Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cum in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vitam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quam rationi: & multis quam honestati obediunt.

Quod inquit, huiusmodi est: non illis tantummodo legibus opus est, quæ de puerorum educatione præcipiunt: sed iis quoque, quæ quid agendum, quoque modo vita traducenda viris sit, statuunt: quippe quod perspicuum sit, alia esse studia quæ pueris, alia quæ viris, alia quæ senibus conueniant. quocirca huiusmodi quoque leges necessariae sunt, & quæ eos qui in viros iam euaserunt, moderentur, & quæ toti vitæ traducendæ rationem præscribant. plerique enim è vulgo ita sunt affecti, ut necessitati magis & pœnis, quam rationi & honestati pareant. Quocirca legibus iis est opus, quæ pœnis propositis ad bene agendum, à maleficiisque desistendum, homines inducant & cogant.

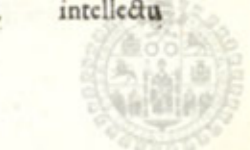
Quapropter sunt, qui legillatores censeant inuitare ad virtutem ac pro-uocare homines honestatis causa debere: eò quod probi ex consuetudine præcipuè obtemperaturi sint: illis verò qui non parent, suntque naturâ inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem * insanabiles sunt, prorsus * exterminare. probum enim & qui ad honestatem viuunt, rationi esse obediturum: prauum autem voluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquit, qui voluptatibus quæ amantur, maximè aduersentur.

Quia plerique, inquit, si castigentur & mulcentur, obediunt: quibusdam placet, ut legumlatores leges suas ita scribant: Hæc ciues honestatis causa, ut probi scilicet euadant, agere iubemus: quod si non pareant, puniantur. ob hanc inobedientiam hac pœna, ob illam hac afficiantur. si quis autem castigatus & mulcatus, insanabilis permanerit: is exilio damnatur. Flagellandi verò, inquit, prauis sunt non secus atque asini, hos enim *ἄποζύγια*, id est, iumenta appellat. nam quem oratio non corrigit, corrigit flagellum. Pravi item doloribus iis affiendi sunt, qui voluptatibus, quas amant, aduersantur: quippe cum contraria contrariorum sint medicamenta. ut si quis contumeliam inferre gaudeat, non est aliter puniendus, quam ut contumelia uti prohibeatur: simili modo ebrietati deditus à vino arcendus, abstrahendusque est, eoque dolore castigandus.

Quod si, quemadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honestè educatum esse, atque assuetum oportet: deinde ita in honestis studiis viuere, & neque inuitum neque sponte praua agere: id autem fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine vim habere uita traduceretur: paterna quidem iussio neque vim, neque necessitatē habet: neque omnino viri vnius, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cum ex prudentia quadam & mète profecta oratio sit, cogendi vim habet.

Hæc quoque eò spectant, ut leges instituendas esse ostendat quæ morigeros ad virtutem intuent, ac prouocent: duros ac renitentes & à prauis abstinere, & honesta sectari homines cogant. orationis autem huius contextus eò usque dependet, ubi ait [A T lex cogendi vim habet]. cætera interiecta sunt, quò tam de puerorum, quam de reliquorum omnium institutione leges ponendas esse colligatur. Est verò quod inquit, huiusmodi: quoniam humanæ ac ciuilibus sapientiæ supremus finis est, ut boni ciues efficiantur, & feliciter uiuant: id autem ex eo fit, si educati atque instituti honestè ita fuerint, ut neque sponte neque inuiti prauis quippiam agant. inuiti enim agunt, cum à prauis aliquibus sodalibus seducti ad mala perpetranda delabuntur. At bene ita educari iis contingit, qui ex

I. j. intellectu

intellectu vitam traducunt: opus igitur intellectu nobis est, ut eius cōsiliis & mandatis obtemperantes degere optimē, atq; honestissimē valeamus. Sciendum autē est, Aristotelem vnumquemq; qui vel arte, vel prudentia, vel peritia, vel prænotione, vel inuentione honestarum atq; vtilium rerum excellit, intellectum appellare cōsueuisse. intellectu igitur, ut boni efficiamur, opus nobis est: sed paternus intellectus, id est, pater vniuscuiusque, nisi prauus admodum sit, * atq; de grege porcus, præcipere quidem honesta potest, & bene educatos filios ad virtutem capeſſendam inducere: prauis tamen moribus assuetos corrigere nō potest: neq; necessitatem & violentiā, sicut lex, in se habet. naturalis enim amor quo filium prosequitur, naturaq; insita indulgentia, facit, ut vi erga filium nequeat. Sed quid de patre loquimur? Omnino enim atq; in vniuersum nemo est, qui vnus cogere totius ciuitatis omnes filios possit, nisi rex, aut tyrannus aliquis sit, qui cū maxima potētia excellant, efficere id queunt. quoniā tamen non omnes ciuitates à regibus, aut tyrannis gubernantur: necessariæ leges sunt: quæ cū à prudentia & intellectu proficiſcātur, cogendi vim habent. Prudentiam autem & intellectū pro eodem hīc posuit, propterea quōd ex longa experientia tam prudentia cōparatur, quā intellectus, qui in agendis versatur. nam vbi quoq; de prudentia differuit, peritorū ac senū orationes admitti quasi principia oportere dixit: quippē quōd visum ex ipsa experientia habeāt: visum atq; oculum vocans prudentiam, ex qua prospicere, ac prouidere quod vtile est, possunt. Obediunt igitur legibus homines, eō quōd credunt legumlatōres ex prudentia, id est, ex visu atque oculo, qui honesta atque vtilia prænoscere potuerit, eas condidisse.

Atq; homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si rectē id faciant, pleriq; odio prosequuntur. at lex cū probitatē iubet, odio nō est.

Dixit vnus hominis iussione neq; violentiā, neq; necessitatem afferre posse, quasi videlicet multi præstare id possint, hoc est ad meliores operationes persuasionē inducere. nam propriē cogere est rationibus, non flagellis, variisq; suppliciiis persuadere: qui enim puniuntur, variisq; tormentis castigātur, magis resistunt ac renituntur, q̄ cedunt. adde quōd nemo qui inuitus, & molestē agit quippā, id rectē agit: ut qui per vim rectē agit, ne effici quidem bonus vnquam possit. cui autem & virtutē esse scētandam, ex virtuteq; agendum, & fugienda vitia oratione fuerit persuasum: is & sponte agit honesta, & cū agit, bonus est. Sed fit tamen, ut aduersantes appetitionibus prauis, prohibentesq; ad ea quæ sibi iucunda sunt, ferri, pleriq; odio prosequātur: quia qui male educati sunt, & ex praua educatione mala esse bona opinantur: inuidia & odio, non benevolentia & amore prohiberi se existimant: nemo enim qui amat, eum quē amat, à bonis fruēdis prohibet atq; arcet. quocirca impediētes ac retrahētes ab incitatione qua ad prauas voluptates feruntur, perinde atq; inuidos odere. at lex molesta ipsis atque odiosa minimē est contrariā ob causam: quippē cū legem iubere eis ita agere, neq; ex inuidia, neq; ex odio suspicari vllō modo queāt. nam quo pacto id potest, cū quingentis annis antē, si ita contingat, quā ipsi illi nascerentur, instituta sit? Ita enim naturali quadam ratiocinatione secum vtūtur, ac dicunt. legislator aut inuidia & odio nos prosequens hæc sanxit, aut vtilitati nostræ & cōmodo consulens: inuidia sanē nos & odio non est prosequutus: qui enim id potest, cū nondū nati essemus, neq; ipse orituros nos esse cognorit? restat igitur, ut tum eorum qui tunc erant, tum cæterorum omnium qui erāt successuri, vtilitatem procurans, leges has condiderit. Atque hac de causā lex molesta atque odiosa minimē est.

In sola verò Lacedæmoniorū ciuitate cū paucis educationis & studiorū habuisse curam legislator videtur: in plerisq; aliis neglecta hæc fuerunt: vniūq; vnusquisq; sicut vult, Cyclosum more, filiis dans iura suis & vxori.

Si, inquit, in ciuitatibus positæ essent leges, quæ statuerent quo modo habenda cura esset, ut pueri ex educatione boni, honestique euaderent: atque hæc leges rectē essent institutæ, & non vel omnino, vel quadam ex parte peccarent: nihil amplius à me nunc esset inquirendum: sed in illis acquiescendum. Quoniam verò in sola Lacedæmoniorum republica, aliisque nonnullis paucis ciuitatibus, hæc autem quænam sint, in tertio & quarto * rerum publicarum libro explicabit, legislator tradit, quæ pueris cura adhibenda sit: hoc est qua pueri educatione instituuntur: in reliquis verò neglecta hæc tota pars est: quemadmodum in hac magni * Constantini vrbe: vniūq; vnusquisque ut vult, suosque pro libidine liberos educat, nullam legum rationem sequutus: non secus atque apud Homerum Cyclopes, quibus erat pro lege voluntas: iura dans, id est, regens & gubernans familiam suam. [De cyclopiibus enim Homerus in Vlyſſea ita inquit:

Hi neque conciliis vllis, neque iure reguntur
Antra per & syluas sed vitam in montibus altis
Agrestem ducunt: & natis quisque, suæque
Dat iura vxori: nec commoda mutua curat.]

Quoniam

Quoniā igitur res ita sese habet: differendum de his à nobis est, ac de rebus publicis scribendum. Nam Lacedæmoniorum & Cretensium & aliorum ciuitates, ut in rebus publicis ostendet, omnes peccant: legesque quæ apud has institutæ sunt, non parua indigere emendatione videntur.

Præstantissimum quidem est, ut curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si tamen publicè id negligatur: conuenire vnicuique videtur, ut liberis suis & amicis ad virtutem conducat, vel conducere saltem proponat.

Optimum, inquit, est ut leges rectē instituuntur, quæ publicè curam filiorum habeant. si tamen publica hæc cura neglecta fuerit, vel quia leges huiusmodi positæ non sint: vel quia licet sint positæ, incuriā principum ciuitatis contemnuntur: debet vnusquisque diligentiam & studium adhibere, ut liberi sui & amici probi efficiantur. id enim significat [A D virtutem conducere]: conducit enim ad virtutem atque adiuuat: qui honesta & bona ante oculos ponit, docetque hoc ob hanc atque hanc causam damnosum esse & lædere: illud vtile ob hoc simili modo, atque hoc, etiā si non videatur. ille item conducit atque adiuuat, qui non habenti ea commodat, quibus ad virtutem & morale & rationale comparandam quispiam indiget. Oportet igitur cooperari atque adiuuare: sin minus id præstari potest, proponere saltem ac velle opem ferre atque adiuuare debemus, si aliquando nobis facultas concedetur.

Maximè autem id posse facere videretur ex iis quæ dicta sunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaserit. per leges enim videlicet curæ publicæ, atque honestæ per honestas fieri consueuerunt.

* Idoneum ad ferendas leges eum vocat, qui mentem ex rationibus & experientia ita instruatam habet, ut honesta, & iusta, & vtilia tam vniuersæ ciuitati, quā singulis * prouidere optimè possit. Inquit autem: ex iis quæ dicta sunt, perspicuum est, si quis intelligat videlicet ea quæ iam diximus: eum posse liberis suis consulere, qui idoneus ad legum lationem sit. Vel ex iis quæ dicta sunt, patet, eum qui ad ferendas leges est idoneus, cognoscere posse, quales leges de publica puerorum educatione: quales de virorum studiis: quales ad totam vitam accommodatæ instituendæ sint: quæ item ad priuatam cuiusque: quæ ad publicam omnium ciuium tam virorum, quā feminarum spectent. Alias enim esse leges quæ à populo administratæ ciuitati, alias quæ optimatum reipublicæ, alias quæ censipotentiæ, alias que regno conueniant: quæque singulæ ex his sint: in libris rerum publicarum declarabit. Nam illud quoque obscurum non est, ex bonis legibus bonos, ex prauis prauos effici, qui ad earum præcepta vitam instituunt suam. quæ autem leges bonæ, quæ prauæ sint, posse discernere eius hominis est, qui ad leges ferendas idoneus sit: sicut medici, ut morboſa à salubribus sciat dignoscere.

Scriptæne sint an non scriptæ, interesse nihil videtur: neque vnusne an multi per eas instituuntur. quemadmodum neque in musica, & exercitatoria, cæterisque aliis studiis.

Ut boni vel prauis ciues euadant, multum conferunt leges: scriptæ verò illæ sint necne, nihil refert. actionum enim vis in probitate vel vitio consistit: non in eo quōd scripta sint, vel non scripta, ea quæ agi aut non agi debent. non scriptæ autem leges communes hominū cōsuetudines ac mores appellantur. cū igitur multū ad ciues bonos reddendos legum rectitudo, & probitas valeat: id spectare oportet, ut hæc rectæ, peccatisq; omnibus vacantes instituuntur. Vtrum autem lex quæ vnus efficit bonum, multos etiam huiusmodi possit efficere: aut quæ multis est vtilis, vni quoq; idem præstare valeat: illud verò nihil refert considerare. si enim recta sit, nulloque errore inuoluta, idem quod cæteræ artes & scientiæ, efficiet. nam sicut in illis fit, ut artifex qui vnus potest docere & vel musicum, vel medicum reddere, multos etiam simili modo huiusmodi reddet: & qui multos potest, vnus quoque illis artibus instruere sine controuersia poterit: sic lex quæ vnus ad probitatem inducit, eadem multos: & quæ multos, eadem vnus quoque valebit inducere.

Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus paternæ orationes, & mores valent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippē cū affecti erga parentes iam dudum, atque obtemperantes naturā sint.

Quærendum videtur, quo modo cū paulo superius nihil posse paternas iussiones dixerit: I.ij. nunc

* ἡ ἀρετὴ ἄγε
ἀνδρῶν ἰόν-
των. i. vnus eo-
rum qui gre-
gatiim eunt. i.
nisi sit brutum
aliquid.

* πολιτεία

* Constantino
polis intelligit

* νόμο θετι-
κῶν.
* προβλε-
ψειν.

nunc eandem vim quam leges habere eas asserat. dicendumque est superius de plerisque & prauē vitam traduentibus intellexisse: nunc de iis qui bene instituti sunt: vel superius non dixisse nihil prorsus posse paternam iussionem: sed vim non habere, quæ videlicet necessitatem & violentiam inferat. nemo enim est ob naturā insitum amorem qui in filium suum violentia vtatur, castigareque; cum ac punire, sicut lex, patiatur: sed multo leuiore omnes filiis suis pœnas irrogat. neque contra quispiā patrem perinde ac legem formidat, & timet. Quare paterna præceptio licet aliquid possit, non eam tamen vim habet, quam lex. Aduertendum autem est Aristotelem his verbis nos monere, vt non omnia quæ ad filiorum educationem spectant, publicæ liberorum curæ committamus: sed nos quoque ipsi ei rei incumbamus, vt nostra disciplina filij nostri apti atque idonei ad suscipiendas publicas institutiones efficiantur. Sicut igitur in ciuitatibus valent leges & consuetudines: ita in domo paterni sermones & mores ad honestatis acquisitionem conducunt. erubescit enim filius si patri præsertim probo, & honesta agentis non obtemperet: atque id ob cognationem & beneficia: quippe quod beneficium omnes vereantur. nemo si quidem est, qui beneficio affectus benemeritum de se suspicaretur, aut inuidia aut odio inductum auocare & retrahere ab iis quæ sibi bona & iucunda esse viderentur. sed obediunt omnes & cognatis & benemeritis, utpote qui nos amore prosequantur. at maximè omnium cognatus nobis est pater: quin etiam beneficium maximè. quod enim omnium bonorum maximum est, id est, vt simus, à parentibus habemus.

Adde quod priuata educationes à publicis differunt: non secus atque in medicina. cum enim vniuersaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen fortè non ita conducit. & pugillandi artifex non omnibus fortè eandem pugnam imponit.

His etiam monere parentes videtur, ne publica legum diligentia contenti sint: sed ipsi quoque priuatam filiorum suorum curam habeant. Estque horum verborum sensus huiusmodi. debent parentes legis defectum supplere: eo quod lex vniuersalia complectitur: actiones vero in particularibus versantur, quæ multam præstantiam in se habent. sicut enim in medicina non semper vniuersalia sequi cōsueuerunt, sed aliquando id negligitur & alia ratio vniuersalis loquitur, alia medicus quodam casu facit: sic neque legis mandatum semper omnino fieri debet. cum enim lex quædam iubeat, vt si peregrinus cum urbem obsident hostes, murum ascenderit, morte mulctetur peregrinum qui ascenderit & fortiter se gerendo urbem defenderit, interficiet nemo. cum item lex præcipiat puniendum esse eum qui furetur nemo pœna afficiendum esse eum censet, nisi insanat, qui maxima necessitate, extremaque inopia inductus id fecerit: cum neque locare operam suam posset, neque vlius misericordia iuaretur. medicina quoque vniuersalis ratio vniuersaliter ex putredine humorum febricitanti ieiunium & quietem cōferre asserit: cum tamen aliquis interdum reperitur, cui id non conducit. Quid mirum igitur, si cum lex dicat probos omnes ita educandos esse atque instituendos: aliqui inueniatur qui eiusmodi institutionem non admittant? exercitationesque eas militares verbi causa non ferant, quibus vt Lacedæmonios memoriæ proditum est: vt nudi stricis gladiis sese mutuo impetant? quare his militarem eiusmodi disciplinam adhibere nemo debet: sed omnia communi lege, publicaque diligentia, ad eam institutionem deueniendum est, quæ cuiusque naturæ conuenit, atque est accommodata. ad hanc autem deuenire nemo aptius potest, quam qui naturam cuiusque cognoscit. pater vero bonus filiorum ingenia satis explorata habet: satisque perspicit quæ assequi possint, quibusque disciplinis & studiis apti, aut inepti naturam sint: & quatenus etiam inepti. vt si puer triginta Homericos versus & non amplius memoriter queat pronuntiare: eum supra triginta id facere ne cogat. & si quinquaginta: non amplius quam quinquaginta ab eo requirat. Differunt igitur priuata institutiones à publicis: opusque est, vt non solum quod vniuersale est, cognoscamus, quid omnibus videlicet pueris conducit, quæque omnes pueri disciplina imbuendi sint: sed quid etiam naturæ cuiusque conueniat, aduertamus: atque ad id eum qui publica atque vniuersali legum præceptione institui nequit, priuata institutione deducamus. Id quod quis melius quam pater efficere possit, non video. Quin etiam non omnia ex vniuersali præcepto institui debere, pugillandi artifices declarant, qui non omnibus pugilibus eandem pugnam imponunt, & mandant: sed huic maiorem & grauiorem nec non diuturniorem, illi minorem & breuiorem, pro cuiusque ingenio, atque habilitate, committit.

Videnturque magis exactè absolui singula si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, vnusquisque consequitur.

Singula, inquit, id est, singuli, & vnusquisque. vnusquisque enim, verbi causa, pugil absolutior reddetur, atque exactior, si priuatam curam consequatur, id est, si conuenientes sibi pugnas, propriæque

priæque naturæ accommodatas exerceat. Nam & exercendi magister saniores conseruabit quempiam, qui pro ratione virium corpus cuiusque exerceat: quam qui multo vel ampliores vel minores, quam par sit, exercitationes faciendas præcipit. Grammaticum item exactiorem reddet, qui quæ potest quisque, ediscenda, memoriterque pronuncianda præscribit: quam qui longè plura aut pauciora quam cōueniat. Meliorem quoque & probiorem efficiet hominem, qui cuique accommodatas operationes ex virtute exercendas committit. At qui in vniuersum omnibus vel easdem pugnas imponit, vel easdem exercitationes mandat, vel eadem ediscenda proponit: nullo pacto omnes aut pugiles, aut sanos, aut grammaticos efficere absolutos poterit. Neque illud hic inquit Aristoteles, tam ingeniosos quam tardos, si perinde, vt cuiusque naturæ conuenit, vtrique didicerint, æque exactos grammaticos, si de grammaticis intelligamus, æqualique in tempore utroque euasuros. perspicuum enim est, ingeniosiores quò citius, eo etiam exactius finem suum esse consequuturos. sed quod inquit, huiusmodi est: eum qui naturam est ineptus, si pro ingenij ratione conuenienter erudiat, ad absolutionem & perfectionem tantam esse peruenturum, quantam capere natura ipsius potest: si verò curam sibi congruam non nascatur, consequuturum perfectionem eum non esse. Cuiusque igitur natura cognoscenda, ei que accommodata diligentia adhibenda est.

Sed curam optimam adhiberet quidē singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & vnusquisque alius, qui vniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus conducit. cōmunium enim rerum scientiæ & dicuntur, & sunt: nihil tamē fortasse vetat, quod minus vnius alicuius rei licet scientia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modò quæ in vnaquaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. quemadmodum etiā medici nonnulli optimi esse sibi ipsis videntur, qui alteri ferre opem nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quo modo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est,

Duplex lectio hoc loco habetur, τοῦ καθ' ἑμὶ videlicet, id est, singulis rebus, & τοῦ καθόλου, id est, vniuersalibus. Si priorē sequamur, talis sensus euadet: cum dixerit magis absolui singula, si priuata cura adhibeatur: subiungit maximè curam habere singularum rerum eum posse, qui vniuersale cognorit: quippe quod ex vniuersali quod particulare est cognosci maximè possit. qui enim se ita quid omni calidæ & siccæ naturæ conducit: idem quid particulari conferat, facile cognoscet. quique quodnam omni puerili ætati accommodatum studium sit, perspexerit: quid singulis pueris conueniat, non ignorabit. Nam scientias cōmunes res docere atque vniuersales, omnibus perspicuum est qui eas pertractant. medicina enim docet non quid Socrati, sed quid omni tali temperaturæ, qualem habet Socrates, salubre sit: non quid Parmenidi, sed quid omni seni cōducit. qui igitur vniuersale cognoscit, particularis curam habere optimè potest. Nihil tamen prohibet quin aliquis qui vniuersale ignoret, vnius alicuius naturam experientia ita exploratam habeat, vt quæ ei profint, quæ item noceant, optimè calleat. quemadmodum nonnulli sunt qui cum quæ salubria sibi sint, experimento didicerint, magis quam medici sibi prodesse videantur. Quocirca pater quoque cum experimento perspexerit quæ exercitationes filio suo cōducant: maiore quam exercendi magister curam habere eius poterit. is tamen eo differt ab illo qui vniuersale scit: quod qui vniuersale cognoscit, multos sanare, atque exercere rectè potest: hic illi soli prodest, cui & nonnulla vtilia, & nonnulla noxia esse experientia percepit. Sic in puerorum quoque educatione fit: qui vniuersale cognoscit, id est, legem, multos instituere: qui vnum tantum calleat, vni tantum adhibere studium potest: quippe cum expertus iam sit, quæ amet ille, & quæ oderit: quibus obtemperet, & quibus renitatur, quibus demum verbis, aut rebus ad honesta capeffenda induci facillimè valeat.

Atque hæc erit sententia si καθ' ἑμὶ legamus. si autem καθόλου, id est, vniuersalibus, exponendum erit hoc modo: qui vniuersale cognouerit de pueris, & viris, omnibusque reliquis ciuibus: optimè is omnibus in vniuersum prospicere, omniumque generaliter curam habere poterit. quare oportet eum qui contemplator & artifex fieri vult, ad vniuersale, id est, ad rationes quæ vniuersalia docent, accedere: cuiusmodi ea est, quæ omni febricitanti tale quid conducere statuit. ad has igitur vniuersales rationes, & ad leges accedendum ei est, qui curam habere totius ciuitatis vult. atque ita cognoscendum quodlibet vt fieri potest, vt videlicet non semper sicut illæ præcipiunt, propterea quod subiectæ res non semper eodem modo permanent, sed plerunque agendum esse censeamus.

Liij. Ac fortasse

Ac fortasse ei qui vult siue multos, siue paucos diligentiā ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcunque enim & prius latam recte disponere cuiuslibet non est: sed si modò est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia est.

Sicut grammaticus, & pugil, & medicus tam multos, quam paucos potest grāmaticos, & pugiles, & sanos efficere: sic ciues bonos & multos & paucos potest reddere, qui vniuersale, hoc est leges recte institutas cognouerit, quare qui bonos ciues vult efficere: is eni debet, vt ad leges ferendas idoneus sit. Est autem ad leges ferendas idoneus, id est, νομοθετικός, quasi dicas legislatorius, qui leges rectas, nullisq; erroribus carentes instituere potest. nam eum qui huiusmodi fuerit, leges iam latas quæ bonæ & malæ sint, facile posse discernere, perspicuum est. non enim est cuiuslibet disponere, id est, diiudicare recte an male lex hæc, aut illa cōstituta sit: sed scientis. Scientem vocat ciuilem sapientem, qui humana sapientia præditus est. is autem est, quemadmodum in rebus publicis dicit, illè qui quot genera rerum publicarū sint, optimè perspicit: quidque in ipsis rectū, quid peccans reperiatur: quæ ipsarum optima sit: quæ item res salutem singulis, quæ perniciem afferant: tum qualis in qualem corrupta abire cōsueuerit: vtrum videlicet populi gubernatio, si corrumpatur, * in optimatum administrationem pertranseat, an in eam quæ censu regitur. qui hæc sanè cognoscit, ciuilis sapiens est, atque idem ad legumlationem idoneus: quippè cum ciuilibus facultatis legislatrix pars sit. Sicut igitur qui equestri arte est præditus, cura & studio equos bonos efficere potest: ita bonos ciues reddere valet qui ad leges ferendas idoneus est.

Post hæc igitur considerandum, vnde aut quo modo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit? an sicut in cæteris fit, ex ciuilibus?

Asserendo, non inquirendo inquit [π ο σ τ hæc igitur]. græcè enim ἀπὸ εὖ cum acuto accētū legitur, quod assertioni est accommodatum: sicut cum circumflectitur ἀπὸ εὖ, interrogationem, & inquisitionem significat. Inquit autem, quoniam legum ferendarum periti hominis est bonos & honestos ciues reddere, videndum est quibus magistris vsi euadere ad legumlationem idonei possumus: aut quo modo, id est, quibus studiis, & exercitationibus assequi eam facultatem valeamus. & statim subiungit, sicut in cæteris artibus fit, ita in legislatrice hæc euenire solere. quemadmodum enim grammatici & medici & musici à scientibus edocti efficiuntur: sic legumlationi apti ex ciuilibus, id est, à rerum ciuiliū peritis instructi euadimus.

An non simile quid in ciuili & reliquis scientiis & facultatibus apparet? quippè cum in cæteris iidem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. ciuiles autē res rhetores docere profiteantur: cum tamen nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantum qui rempublicā gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quam intellectu id agunt.

Facultates, id est, διδακταὶ artes eas vocabant veteres, quæ contraria confirmare & labefactare aggredierentur, atque vtranque partem pertractarent: cuiusmodi rhetorica, & dialectica est. scientias verò eas, quibus vna certa res subiecta esset: qualis est arithmetica, geometria, naturalis disciplina. Hoc autē non ex sententia sua hic inquit Aristoteles, cum in rerum publicarū libris leges eondere ciuilibus hominis esse affirmet: sed rhetoras & declamatores qui sophistæ appellabantur, irridens ac carpens: qui cum profus quid esset ars ciuilibus, ignorarent, se ciuiles nuncupabant, ciuilesq; res se docturos esse impudenter profitebantur. Intelligenda igitur hæc sunt, quæ ab Aristotele hic dicuntur, perinde ac si ita dicat: si veritatē ipsam, rerumq; ipsarū naturam sequi velimus, nullius alterius q̄ ciuilibus hominis legumlationem esse censebimus: si verò ad rhetoras & sophistas spectemus, qui cum non sint ciuiliū rerum periti, sed ciuiliū assentatores, & applausores, se ciuiles esse profiteantur, & prædicant: reddere ad leges ferendas idoneum quempiam non esse ciuilibus hominis existimabimus. quod tamen falsum est. qui enim nō sunt ciuiles: ij neq; legumlationi sunt accommodati: qui verò legumlationi apti ipsi non sunt, neq; efficere huiusmodi alios possunt. rhetores igitur cum non sint ciuiles, nullos ad ferendas leges idoneos reddere vnquā poterunt. Id quod ex scientiis & facultatibus cōprobat. qui enim scit, simul & docet eam artem quā nouit, & ex ea operatur. nam pictor nō solum pingere alios docet, sed etiam ipse pingit: & orator non solum cōponendarum orationū aliis artē tradit, sed ipse quoq; cōponit: medicus item & alios medicos efficit, & ipse curādo & sanādo medici officio fungitur. & demū omnes qui arte aliqua præditi sunt, simul & cādocent,

docent, & ex ea operantur. res autem ciuiles profitentur quidem rhetores & declamatores, sed nullo modo tamen agunt: ignorant igitur. si enim scirent eas, proculdubio etiam agerēt, agunt autem eas illi qui nunc ad rempublicam administrandam accesserunt: cuiusmodi erant Demosthenes, & Aeschines. sed ne isti quidem scientes quæ esset ciuilibus ars, sed facultate quadam & experientia, id est vsu atque exercitatione absque ratione potius, q̄ intellectu & arte aliqua ciuili id agebant.

Nam neque scribere neque dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cum tamen fortasse id præclarius fuerit, quam iudiciales & deliberatiuas orationes conficere.

Cum dixerit eos qui nunc gerunt rempublicam, ciuiles res agere, non eò quod ciuilem scientiam habeant, sed ex peritia quadam atque vsu: huiusce rei confirmationem subiungit, cum eos neque dicere neque scribere quicquam de huiusmodi, id est ciuilibus rebus, inquit. nam si ciuilia ea sunt, quæ verè sunt honesta, & verè iusta, & vtilia: hæc autem ex virtute aguntur: qui verò nunc rempublicam administrant, cum eorum quæ verè honesta, & iusta, & vtilia sunt, naturam ignorent, vt Plato in Gorgia ostendit, quo modo de ipsis his vel loqui vel scribere quicquam possunt? & tamen, inquit, præclarius fuisset ipsa hæc cognoscere quam orationes vel iudiciales, vel deliberatiuas, id est consultatorias scribere.

Neque ciuiles vel filios suos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat sanè consentaneum, si modo potuissent. neque enim ciuitatibus melius quicquam reliquissent: neque vel sibi vel carissimis quibusque adesse quicquam quam huiusmodi facultatem maluissent.

Ignorantiam rerum ciuiliū in iis qui rempublicam administrant, ex eo etiam declarat, quod nullum vel filium suum, vel amicum hanc artem huiusmodi homines docuerint: id quod eos scientiam hanc ignorare euidentissimum signum est: quippè quod nullum maius bonum ciuitatibus quam vel filium, vel amicum ciuiliū rerum peritum relinquere valerent. Si enim scirent, filios & amicos docerent: non docent autem: ergo ignorant.

Non parum tamen conferre experientia videtur: non enim ex ciuili cōsuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de ciuili facultate cognoscere appetunt, iis opus insuper experientia sit.

Vt recte omnes publicæ res ab iis qui præsent administrant, præcipua quidem in eo causa est, quod ciuili scientia præditi sunt: experientia tamen multum etiam confert. quemadmodum quoque in medicina, & cæteris artibus videre licet, quarum finis sola cognitio non est, sed opus, quod ratione & actione perficitur. si enim experientia ad ciuiles actiones non conduceret, magis ciuiles homines ciuili cōsuetudine minimè efficerentur: at qui ex ratione & experientia in ciuilibus rebus versantur, magis sunt ciuiles, quam qui solam rationem sequuntur: quique longiore tempore in ciuilibus sine etiam ratione sunt immorati, maioremque ex diuturniore vsu peritiam contraxerunt, ciuiliores sunt, quam qui ratione quidem sunt instructi, sed breuiori tempore res ipsas gerendas experti sunt: ei igitur qui euadere ciuilibus cupit, experientia esse opus constat. Quare sophistarum genus cum neque experientia rerum ciuiliū præditum sit, neque quæ sit ciuilibus scientia, cognoscat, ciuile nullo modo est.

At rhetores ij qui hæc profitentur, valde procul abesse ab ea docēda videntur. neque enim omnino qualis nam ea sit, & circa quæ versetur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam esse statuerēt: neque legum institutionem facilem esse existimarent, cum approbatas leges collegerit quispiam, posse inde optimas eligi asserentes: quasi electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare recte maximum non sit.

Rempublicā quidem gerentes quæ ab experientia inuenerunt, ea docere mediocriter possunt. at rhetores & declamatores procul admodum à docendo absunt: vt Prodicus, Hippas, Gorgias: & cæteri omnes adolescentiæ corruptores: qui sanè, quid sit ciuilibus facultas, ignorant. quod ex eo patet, quod ciuilem facultatem & rhetoricam esse idem asserunt, aut arithmeticam & mathematicā. neque enim, si scirent quid esset ciuilibus, eam eandem esse cum rhetorica dicerent: neque legumlationem facilem esse falso assererent. quid enim inquit difficultatis habet legum constitutio? cum approbatas leges colligere, atque ex eis optimas secernere facile cuiusque sit. Sed erras o sophista.

quæ enim optima sit lex, quæ secundo loco bona, quæ tertio, posse dignoscere atque eligere multâ perspicacitatem & prudentiam, & verè civilem scientiam requirit.

Non secus atque in musica euenit. periti nanque in singulis opera rectè iudicant: & quibus, aut quo modo perficiantur, quæ debent: qualia itè qualibus consonent, cognoscere consueuerunt. imperitis verò satis est, si benè an malè factum opus sit, eos non lateat. sicut in pictura.

Quemadmodum in musica non est cuiusque consonas modulationes & bonas à malis discernere. & in vniuersum in omnibus qui periti sunt: peritos autem improprie hic in vnaquaque re scientes & artifices vocat: rectè opera iudicant: & quibus & quomodo perficiatur quodlibet, cognoscunt. qui enim est medicus, quid sit sanitas, & quibus medicamentis, qualique victu quoque modo adhiberi oportet, non ignorat. pari ratione qui pictor est, quæ optima imago sit, quæ rectè & quæ prauè efficta, & qua parte vel laudem vel vituperium mereatur, optime callet: imperitis verò & artis expertibus, cum facere ipsi opus nullo modo queat, satis superque est, si rectè an male opus aliquod factum sit, dignoscere valeant. Sic qui civiles non sunt, cum minimè sint ad leges constituendas idonei, poterunt tamen fortasse iudicare quæ bene & quæ malè sese habeant, non quæ optima inter bonas censeatur.

Leges enim ciuilibus operibus similes sunt. Quo modo igitur ex his ad legum lationem idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam possit?

Lex nihil aliud est quàm ipse ille qui legem sanxit: sicut contra legislator, in eo quod est legislator, nihil aliud quàm lex ipsa est: accirco legistorem hic legem appellauit, cum inquit: Quo modo igitur ex his ad legum lationem idoneus euadere quispiam possit: simili modo ipsi illi qui operantur, esse opera sua dicuntur. imago enim pictor ipse est, non quatenus videlicet est homo, sed quatenus pictor. itè opera ipsa ciuilia non aliud sunt quàm ciuilis ipse, in eo quod ciuiliū rerum peritia callet. Quoniam igitur leges operibus ciuilibus similes sunt: opera verò ipsa ciuilia & scientia ciuili & experientia rectè efficiuntur: & verè ciuilis ille est, qui vtrisque, tam scientia quàm experientia est præditus: merito legum lationi idoneus erit, non qui optimas quasque leges cõquisierit & collegerit, etiã si id absque multa cognitione & scientia fieri possit: sed qui & experientia, & arte civilem facultatem sibi cõparat.

Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri videntur: cum tamen in his non solum curationes, sed quo modo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt.

Sicut in medicina, inquit, non qui multos libros conquisiuit & legit, medicinale opus potest exercere: quamuis in eis exquisitè de vnoquoque morbo rationes tradantur in hunc modum, hic ægrotat: sed omnis qui ægrotat, vel similari, vel instrumentario morbo laborat. hic autem ob hanc & hanc causam instrumentario non laborat: ergo similari. at similari morbus est verbi gratia triplex: hic verò neque hoc, neque illo afficitur ob has & has causas: restat igitur, vt hoc afficiatur. hic autem morbus & sanguinis missione, & purgatione ac sudore curari potest. Hæc igitur vbi ex libris medicorum legerit quispiam & modos curationis diligenter explicatos animaduertit, nisi experientiam adiunxerit, quid sibi in ea re faciendum sit, postea ignorat: ancepsque est quam curationem ægrotanti adhibere debeat: venæ secanda, an sudor excitandus, an purgatione aliqua soluenda alius sit. at qui rationem & cognitionem experimento comprobauit: is statim ad agendum instructus est: quidque tunc faciendum sibi sit, quid non faciendum, in promptu habet. Quocirca hæc morborum & curationum distinctio & explicatio expertis & scientibus sanè utilis est: iis verò qui tantummodo libros legerunt inutilis euadit.

Fortasse igitur legum quoque & rerum publicarum collectiones iis qui contemplari possunt, & iudicare quidnam rectè, aut contra sese habeat, aut qualia qualibus conueniant, viles essent, at qui sine habitu talia pertractat, iis iudicare quidem rectè non licet, nisi fortuitò. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur.

Quemadmodum in medicina, ita & in legibus & rebus publicis res sese habet. collectio enim harum & pertractatio peritioribus & iis qui visum iudicandi rectè an malè scriptæ sint, ex ipsa experientia acquisiuerunt, utilis est: inutilis verò illis, qui rerum ciuiliū experientia prorsus carent.

rent. neque hi iudicare rectè de huiusmodi rebus possunt, nisi forte quadam: non secus videlicet quàm thesaurorum inuentio contingit.

Cum itaq; antiquiores negotiū de legum latione imperuestigatū prætermiserit: melius fortasse est, vt nos ipsi id cõsideremus: atque omnino de republica: ut pro viribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur.

Quoniam, inquit, qui ante nos fuere de legibus & rebus publicis, optimis videlicet, dicere prætermiserunt: oportet vt nos ipsi de his consideremus. Neque hic dicit Aristoteles neminem esse qui ante se vel leges instituerit, vel de rebus publicis conscripserit: multi enim fuerunt, quos in libris rerum publicarum refert: quin & Plato ipse de huiusmodi rebus multa tradidit. sed quod inquit, huiusmodi est: quoniam nemo ex iis qui ante nos fuerunt, exactè hæc explicauit: sed omnes veræ & optimæ reipublicæ naturam ignorarunt: enitendum nobis est, vt diligentius & melius rem absolua-
mus. Adiunxit autem [fortasse] propterea quod nondum res publicas & leges à Platone & aliis traditas erroribus multis refertas esse ostendit: id quod in libris de re publica postea facturus est. Atque omnino, inquit, danda est opera vt quid sit respublica, & vnò an multis modis appelletur, accuratius explicemus: vt quantum in me est, ad viresque meas spectat, humana hæc atque actiua philosophia & sapietia quæ imperfecta hucusque à prioribus philosophis relicta est, perfectionem consequatur suam.

Quocirca primùm siquid à veteribus rectè dictum est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea cõsiderabimus, quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt, & cõseruant: quasque ob causas alia bene, alia econtrariò administrantur.

Vide quo modo tractationi huic de virtutibus, consideratio de rebus publicis annexa sit. quæ enim illa tradat & doceat, hic præmonstrat ac præfiguratur: & finem præsentis operis principium illius facit. Qua in re etiam viri huius philosophica probitas & modestia animaduertenda est. non enim dixit, primùm si quid, prauè & male dictum fuerit, castigabimus: sed siquid rectè, id commemorabimus, atque admitemus: ostendens se non ex inuidia aut nimio sui studio, sed veritatis seruandæ atque inueniendæ causa quæ non rectè dicta fuerint, redarguturum. Oportet, inquit, ea quæ ab antiquioribus dicta sunt de rebus publicis colligere, atque ita animaduertere quænam sint, quæ vnquamque ex ipsis vel labefactant, vel seruant. ostendet enim simul ac ad Platonis respublicas considerandas venerit, nonnulla, quæ ille quasi cõseruatricia ciuitatum tradidit, eiusmodi esse vt perniciem potius ciuitatibus, quàm salutem afferant. Tum, inquit, quænam rectè aut male administrantur respublicæ, considerandum.

His enim consideratis quænam optima respublica sit, & quo modo vnaquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens: magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Quænam ex ea, quam dixit, consideratione utilitas eueniat, declarat. Inde enim quænam optima respublica sit, cognoscemus: & quo modo vnaquæque instituta, id est quo modo popularis respublica instituta, quibusque legibus & moribus, id est consuetudinibus vtens, optima erit. Sicut enim in rerum publicarum libris docebit, multa popularium rerum publicarum genera sunt, ex quibus deteriora alia, alia meliora habentur. Qualibus igitur legibus vtens optima sit, atque indissolubilis, perspicimus. quo modo item regnum administratum in perpetuum sit duraturum: nec non vel optimatum, vel censorum gubernatio rectissime constituta esse censeatur: ex hac consideratione nobis innotescet. Atque hæc quidem etiam in decimum hunc librum commentatiunculæ pro viribus meis ita ad finem productæ iam sunt. Si quis autem meliora his & præstantiora afferre potest, is, o Domine, & omnium nostrum opifex, qui ob inexplicabilem tuam erga humanum genus benignitatem, pro nobis cruci affigi voluisti, mihi & amicus optimus, & magister venerabilissimus habeatur: ita vt illius scripta in perpetuum studiosis & piis ingeniis, mea hæc vulcano committenda esse non negem.

DECIMI LIBRI FINIS.

ā. āā sunt terniones. a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x y z
A B C D E F G H I omnes quaterniones præter I ternionem.

INDEX EORVM OMNIUM

quæ toto hoc opere continetur, memorabiliu atq; notabiliu. Vbi prior numerus folium, posterior versum demostat. Insuper & a. primam folij paginam ostendit, b. secundam.

Bonis discas bona Theogn. 222.b.43.55
Abraham exemplū familiaris optimæ administrationis fol.1.b.38
Acerbi qui 89.b.49
Achilles 68.a.25
Achilles animi dubius quod ageret 54.b.48
Achilles quid respondeat phoenici apud Homerum 83.b.23
Achilles vnde Patroclo amicus 205.b.55
Acquirere prudentiā & habere prudentiam differunt 153.a.12
Actiones dignę venia 54.b.12
Actiones quæ dicantur 94.b.51
Actionibus verba confirmari consueuerunt, non verbis actiones 224.a.36
Actiui & effectiui habitus comparatio 134.6
Actiuius habitus 134.a.6
Actiuius intellectus, prudentia, perspicacia & sententia nobis acquiruntur 156.a.7
Ad demonstrandum simplex compositum sumit 154.a.12
ἀδικεῖν 63.b.21
ἀδικεῖσθαι quid secundum Plat. 103.b.51
ἀδικον 112.b.36
ἀδνημονεῖν 185.a.33.in marg.
ἀεὶ ὁ θεὸς τῶν ὁμοίων πρὸς ὁμοίον ἀγεί. 205.a.40.in marg.
Affectuum diuisio 42.b.4
Affectus & eius species 42.b.43
Affectus naturales 114.b.2
Agatho, 129.b.27
ἀγαθοποίησις benignitas & beneficentia. 5.b.30
Aiacis in prelio tolerantia 69.b.40
Aiax apud Homerum timet magnas copias. 66.b.35
αἰδῶ quid 94.b.3
αἰετηνοί. 49.b.15
αἰσχύνη 94.b.7
αἰτημα quid 25.b.1
αἰτητικός 77.a.56
αἰμή 246.b.10
ἀκολασανθῆν 63.b.20
ἀκολασος 75.a.27
ἀκρατεύεσθαι 167.a.42
ἀκρατικός 37.b.37.&38.b.5.&167.a.35
ἀκριβοδίκαιοι 119.b.54

ἀκροαματικά opera Aristotelis quæ dicantur

36.b.5
ἀκροχέρησθαι 56.a.54
ἀκροχολοί 89.b.45
ἀλάξωμ quid 5.a.17
Alcemon 54.b.32
Aliquid ab aliquo quot modis differre dicatur 167.a.2
ἀλνθύμ 131.a.43
ἀλις ἐγὼ πρὸς συχῶν 221.b.48.in marg.
ἀλογία 2.b.9.in marg.
ἀλφάδιον 140.a.49
Amabile tripliciter distinguitur 187.b.36
Amari & honorari eadem prope esse videntur, multum tamen differunt 194.b.38
Amatorum ridicula persuasio 195.a.29.& querimonia, cum in se nihil habeant amabile. eod.&200.b.34
Ambitiosus nunc in bonā, nunc in malam partem accipitur 88.b.9
Ambitiosus in vitio est 88.a.33
ἀμεσῶ 7.a.28
Amicabile esse videtur, quod maximè ius est 185.a.20
Amici propriè, & veri 206.a.32
Amici qui dicendi sunt 188.a.4
Amici vna anima in pluribus corporibus. 206.a.31
Amicitia utilitatis causa pauci sufficiunt. 229.b.44
Amici an quamplurimi parandi 219.b.7
Amicis magis quàm alienis gratificandum 205.b.33
Amicis ne in prospera an aduersa fortuna magis sit opus. 219.a.28
Amicitia alia magis, alia minus 165.a.56
Amicitia bonorum in equalitate constituta est. 193.a.33
Amicitia ciuitati comparatur 219.b.53
Amicitia communicatio 222.a.43
Amicitia conseruatrix amicitiarum 190.a.45
Amicitia dissoluendane cum iis qui amplius amare nolunt? 204.b.30
Amicitia æqualitas dicitur 192.a.12
Amicitia ex supereminetia & eius differentia 193.b.2.&5
Amicitia firma neque locorum distantia, neque temporis diuturnitate labefactatur 191.b.1
Amicitia magis in eo consistit vt quis amet quàm ametur 194.b.44
Amicitia mediocritas inter adulationem & feritatem 186.a.50
Amicitia ob utilitatem maximè ex contrariis fit 195.a.22
Amicitia ob voluptatem, vna cum voluptate dissoluitur. 190.a.57
Amicitia, odium, gratia, Ira, Inuidia, indignatio affectus 43.a.46
Amiciti

Index

Amicitia pars quedam iustitiæ celsèda est. 189.b.5
Amicitia quæ ex virtute existit, ab omni criminatione est vacua 199.a.35
Amicitia utilitatis causa comparata, est expositionibus & querelis valde obnoxia. 198.a.46.eod.b.2. eius vna moralis, altera legitima. eod.
Amicitia res est ad vitam maximè necessaria 186.b.8
Amicitia res per se expetenda 194.b.4
Amicitiarum alia ex habitu, alia ex operatione 191.a.33
Amicitia virtus quedam est 186.a.25
Amicitia voluptatis causa, non per se sed per accidens vocatur amicitia 189.a.17
Amicitia definitio 188.b.21
Amicitia plures species 190.b.40
Amicitia res honesta 187.a.22
Amicus ab adulatore quid differat 229.b.23
Amic⁹ alter ipse. 207.a.29.215.b.5.1219.a.20
Amicus erga seipsum 207.a.41.
Amicus in aduersis rebus maximè necessarius 220.b.42
Amicus se vocari non expectat, sed vltro adest eius ope indigentem 222.a.5
Amicorum proborum modus quidam esse debet 219.b.53.220.a.8
Amicorum omnia cōmunia prouerb. 195.a.52
Amor ex affectu nascitur 209.a.18
Amor sui duplex 214.a.21
Amor sui minimè turpis est 213.b.53
ἀγαρραφῆ quid 24.a.35
ἀναίσθησι 49.a.13
ἀνάληψις 67.a.43
ἀνάληψις in mathematicis disciplinis quid 60.b.4
ἀναχαλίζεσθαι quid 29.b.45
Anaxarchus 76.b.5
Anaxarchus quid diceret cum malleis tundere-tur 54.b.30
Andronici sententia de affectibus. 42.b.52. &.43.a.4
ἀνδραπόδης βίος. 1. seruilis vita, quæ sit. 21.a.12
ἀνεπιτήδευτος homo qui nullam artem colit 2.b.35.in marg.
Angusta & arcta via quæ di. à domino Matth. 5.230.a.8
Anima altrix 158.b.6
Anima quadruplex 158.a.52
Anima rationalis consequitur perfectionem relata ad intellectum 127.b.6
Animæ diuisio 36.b.20. per totam paginam
Animæ due partes 39.b.17
An iure ignorato iniuste iudicetur 117.b.7
ἀνομοιομερές 125.b.40
An qui iniustū aliquid passus sit, iniuria afficiatur 115.b.25
An seipsum quispiam iniuria afficiat 115.a.32.&.116.a.18
ἀνταλλαγή 107.b.26
ἀνθρωπένεσθαι 245.a.43
ἀνθρωπόλογος 87.a.26
An Voluptates specie differant 229.a.43
ἀντιπεπινθός 106.b.12
ἀοργησία 49.b.16
ἀοργησία 89.a.50
ἀπόθφα 143.b.6
ἀπόθφα quæ dicatur à nostris 2.a.5
ἀπιδραγυγυγός 79.b.4
ἀπασχεδιασμένος νόμος 97.b.33
Appetibilis pars animæ. 38.b.35. & fol.39.a.12
Appetitus causa effectiua electionis 129.a.37
ἀφαιζέσθαι 137.b.17
ἀφιλία 65.b.45
ἀφύια 157.a.13
ἀφοβία 48.b.37
ἀφοβος 67.a.42
Aphrodisæi liber de eo, quod virtus sola sufficit ad felicitatem 241.a.56
ἀφροδισιάζειν ὑπερβολικῶς 171.a.42.
ἀφροδισίους κατέχεισθαι 168.a.40
ἀπειροκαλία 81.a.23.&.82.a.12
Apis prudentia. 141.b.41
ἀπόδειξις & ἐνδειξις in quo differant. 7.a.23
ἀσπλαγχνον quid. 31.a.12.in marg.
ἀπολαυσικός βίος 11.a.29
ἀποφθέγματα 156.a.52
ἀποτινάσσειν ὑλικῶ ἀλογισμῶ. 2.b.1.in marg.
ἀπροσηγορία. 191.a.50.in marg.
ἀπταισος 167.a.51
Araneæ prudentia 143.b.49
Architectonica facultas 3.b.54
ἄρεσκοί 90.b.8
Argiui cum Sicyoniis 70.b.28
Aristoteles fere ab vniuersalibus incipit. 2.a.37
Aristoteles infirmis rationibus dedita opera aduersus Platone m contendit 16.b.50
ἀριστέειν 119.b.10
Arithmetica ratio 100.a.22
ἀρετήτοποιοί 73.b.26
ἀρετῆν 222.a.57.
Arrogans 67.a.53.&.91.a.56
Arrogantium duo genera 92.a.14
Ars 135.a.1
Ars quid 2.b.14.&.22.a.46.&.134.a.39
Ars funambularia 3.b.22
Ars parua Galeni constat ex definitionis dissolutione. 24.a.43
Artem effectiua esse probat 134.b.37
Artes à paruis initiis ductæ ad magna incrementa prouectæ sunt 24.a.28
Artes διημιουργικαί 6.a.34
Articulis τῶ, vel αὐτῶ Platonici origines rerum significant

Index

significant	224.b.13	Beneuolentia amicitiae similis	208.b.2
Artis duae species	133.a.50	Beneuolentia latere non potest, eod. nō est amatio. eod.	
Artis subiectum	134.b.6	Beneuolentia & amicitia specie differunt.	188.b.17. & 191.b.9
Artium & discendi viarum, duplex finium differentia.	3.a.13	Beneuolentia inueterata cuadit amicitia	209.a.48.
ἀρχιερῶν	245.a.25	Beneuolentia principium amicitiae	208.b.48. & 209.a.17
Assimilari deo, quatenus homini licet, suprema est felicitas	239.b.50	Bestias quasdam prudentes esse	141.b.28.
ἄσωτος	76.a.18. & 79.a.27	Bestiae neque vitium neque virtus	163.b.25
ἄσωθης	90.b.25.	Bestiae quare non sint incontinentes	169.a.12
Alluescendum à puero vt doleamus & gaudeamus his quibus decet	42.a.35	βλάπτειδὲς quid secundum Plat.	103.b.52
ἀτεχνία	135.a.5	Bonam consultationē à scientia differre ostendit	148.a.25
ἀτεχνίως pro λίσυ	37.b.53	Bona corporis & fortunae faciunt, vt nulla nota beatitudini inuri possit	28.a.36
Atheniense quæstio, vtrum Philippum amicū, an hostem existimare debeant, quomodo tractetur	155.b.52	Bona externa quatenus conferant ad fortunam	32.a.39
ἄτερτος	241.a.40	Bona p se & propter aliud. 16.a.38 per totā pag.	
Audax.	48.b.45. & 67.a.54	Bona per se quæ dicantur	17.b.26
A Vitio quoriam auocandi ratio	224.a.5	Bona quæ appellentur vniuersalia	13.b.5
ἀνθέκασος	91.b.13	Bona simpliciter quæ	96.a.24
ἀνταγαθόν	188.a.11. in marg.	Bona triplicia	26.a.3. & 158.a.2
ἄνταρκτες	21.a.4	Bonæ amicorum actiones nos ad bene agendum excitant	217.a.3.a.7
ἀνταρκτες scientiæ quæ	59.b.23.	Boni descriptio	3.a.7
ἄιτημα postulatum quid	140.a.36	Boni & vtilis & iucūdi amici esse solēt. 190.a.4	
ἀντοαγαθόν	16.b.9	Boni illius summi, quod Plato ponebat, descriptio. 13.a.35	
ἀνθάνθρωπος	16.b.2	Boni inter se amici non facile calumniatoribus aures patefaciunt	190.b.17
ἄνθρωποι	112.a.27	Boni neque peccant, neque amicos sinunt	195.a.2
ἄνθρωποι. 1. fortuitum quid	18.b.9	Boni ob seiplos amici	191.a.4
ἀνθρώποις notionis quæ	229.a.23	Boni pauci reperiuntur	190.a.13
ἀντοτελής	12.b.39	Boni sponte, mali inuitē efficiuntur vt ait Platō	55.a.41
ἀνθώωμ	223.b.33. in marg.	Bonorum amicitia tēpore perficitur.	190.a.22.
ἀξίωμα	70.b.19. & 140.a.30	Bonorum amicitiae raræ	190.a.13
ἀξίωμα quid	25.a.56	Bonorum corporis cum bonis animi comparatio	158.a.6
ἀξιώματα	125.a.37	Bonorum eorumque qui vna virtutis sunt scētores, amicitia vera est & perfecta	189.b.22. & 191.b.40
ἀξιώματα quæ sunt	138.b.8	Bonorum externorum prosperitas non est felicitas	31.b.20
B		Bonorum humanorum causam, fortunæ non ad scribendam	29.a.34
βάναντοι.	81.a.38. & 83.a.13	Bonum alteri bono coniunctum magis expetendum quàm solum.	225.a.37
βάναντος	183.a.19	Bonum est quod omnes appetunt	225.b.5
Basilij magni & Gregorij mutuus amor	200.a.50	eorum confutatur opinio qui id verū esse negabant ἀξίωμα, eod.	
βανκίδες	92.b.19	Bonum, & cuidam bonum, in quo differant	188.a.12
βαῦκον.	92.b.16	Bonum expetendum ob aliud quod sit.	20.b.23
βανκοπάνυργοι	92.b.16	Bonū illud	
Beati amicos iucundos non vtilis exoptant	192.b.4		
Bene viuere secundum Epicurū & Stoicos, est secundum naturam viuere	245.b.50		
Benefacere laboriosum est	212.b.32		
Beneficium conferre, vt inutile plerique refugiant.	199.b.48		
Benefici cur magis amare videantur eos quibus dant beneficium, quàm redamētur ab his qui acceperunt	220.b.29		
Beneficium quod datur, est opus dātis.	211.a.28		

Index

Bonum illud ineffabile omnium causa, secundū Platonem	15.a.5	Cognitio necessaria	125.b.4
Bonum perfectissimum	20.b.28	Cognitio quæ ex particularibus comparatur, sensus & intellectus quodam modo est	155.b.29
Bonum virum, & bonum ciuem non idem est	99.b.6	Cognoscere quid dicamur	145.a.3
Bonus amicus bono viro naturā expetendus	217.b.18	Commensurabilia quæ dicantur apud Geometras	109.a.32
Bonus ciuis	99.b.16	Commercium duplicia	100.b.34
Bonus & prauus quo in sui amore differant	214.b.52. & deinceps	Comis quæ sunt partes	90.b.50
Bonus vir	99.b.17	Comitas	90.b.5
βύλευσις & βύλησις	61.a.45	Comitatus definitio	90.b.20
βυλευτικός	135.b.22	Composita sunt notiora simplicibus.	154.a.13
βωμολόχοι	193.a.11. in margine	Comparabilia quæ dicantur	108.a.10
βωμολόχοι & 93.b.10	92.a.42	Concordia ciuili amicitia	210.a.44
Brasida sacrificabant Lacedæmonij	111.b.49	Concordes	20.a.31
Bruta cur non sint neque temperata, neque in temperantia	174.a.39	Concordia est quæ id amicitiae simile	187.a.15
		Concordia species quædam amicitiae.	209.b.37
		Concupiscibilis pars animæ	38.b.34
		Confederationes inter ciuitates fiunt vtilitatis causa	190.b.38
		Confutatio eorum quæ de ideis à Platone & alijs dicta sunt	14.a.42
		Confutatio eorum qui putant irrationales facultates perfici, dū magis intenduntur.	127.b.15
		Coniunctio per diametrum ostēdit retributionem	107.a.19
		Consuetudo mutua ad amicitiam maximè pertinet	192.a.38
		Consultabile & eligibile differunt	61.b.6
		Consultare	148.b.2
		Consultatio bona	148.a.10
		Consultationes de quibus sunt	126.a.10
		Consultor bonus quis	143.a.47
		Contemplatiua vita	21.a.16
		Contemplatiua vita iucundior quàm ciuili	241.a.18
		Contemplatiuus melius operabitur si adiutores habeat	241.b.20
		Contemplatiuus vt in intelligibilibus versetur nulla re externa indiget	245.a.4
		Contingentia	125.a.24
		Continentia est potius similis virtuti quàm virtus	163.a.23
		Continentia & tolerantia	164.a.48
		Continentia quatenus vitium sit	164.a.14
		Continentem diuersum esse à temperante probat	165.b.6
		Continentis & pertinacis conuenientia & differentia	177.b.1
		Contraria que dicantur	51.b.14
		Contrarium est eadem disciplina	95.b.4
		Conuictus amicorum suavis	222.a.47
		Conuictus res maxima ac pulcherrima in amicitia	189.a.54. & 191.b.1
		K Conuiuere	
Bonum illud			

Index

Conuiuere de hominibus propriè dicitur 219.a.22	lippo.	155.b.2		
Cupiditatum diuisio	73.a.27	Depositu reddere aliquando honestum, aliquando non 41.b.4		
Cur sit ex prioribus demonstratio 10.b.10		De præteritis non consultamus 129.b.25		
Cyclosum viuendi modus	249.b.4	De sapientia opiniones 139.b.4		
Cytherædi voluptas voluptate pensata 201.a.19		Descriptio defectus, mediocritatis, excessus circa dolorem qui ex alienis commodis percipitur 50.b.40		
D				
Damnum facere quid dicatur	106.a.32	Descriptio virtutum & vitiorum 48.a.20		
Darius rex persarum	208.b.19	De vniuersalibus, nemo consultat 154.b.36		
Demom quid apud veteres δαιμόνιον	2.a.25	De vtilitate sapientiæ & prudentiæ 156.b.46		
δαιμόνια vnde dicta	142.b.39	Deus αἰτιου ἀνάτιου. i. causa omni vitio carēs 2.b.17. in marg.		
Decreta φησισματῶσιν	111.b.53	Deus amat eos qui rem ipsi cognatam amplectuntur 247.b.9		
δειλός. i. ignauus, deficit in fortitudine 49.b.26		Deus commune bonum quod ab omnibus expetitur 2.a.52		
δεινοί	166.a.19	Deus prudens quomodo dicatur 136.b.14		
δεινότης	159.a.14	Deus vna ac simplici voluptate semper gaudet 185.b.50		
δεινοί	159.a.21	διαγωγή	238.a.40	
δειῶσθ	86.b.16	διάθεσις	71.b.48	
Defatigatio vnde	233.a.47	διακείσθ	45.a.21	
Defatigationē esse in causa cur non assidue voluptate afficiamur	233.b.3	διάνοια.	39.b.21. & 71.b.43. & 124.b.35. & 228.a.55. & 232.a.33. & 236.a.56	
Definitio est principium	25.a.55	διαῦλος	235.b.5	
Definitio interdum ratiocinando probatur	25.b.13		Differentiam inter artem & scientiam probat 132.a.33	
Definitiones verè non sunt hæ quæ ex diuisionibus constant	53.a.50		Dignitas docentis pecuniis non estimatur 202.a.12	
Definitum ex natura boni est	218.a.30		Dignitatem rei statuere eiusne sit qui potius contulit, an eius qui accepit 201.a.40	
Deficere in amicitia quid	186.a.57		Dij non dormiunt vt Endymion 245.b.13	
De futuris bene speramus	207.a.		Dij quomodo laudandi 34.b.29	
3. & 211.b.44			Diis & parentibus, dignam referre gratiam nemo potest 166.b.48	
Dei neque vitium neque virtus	163.b.25		δικαίωμα	112.b.40
Dei operatio	245.b.15		δικαιοσύνη vnde dicitur	103.a.3
Delationis differentiæ in speciem	230.b.48		Dilectio & amicitia differunt.	188.b.55. & 191.b.43
Delus	27.b.44		Dilutio cauillationis Aristotelis 18.a.30	
Democritus omnia ex atomis constare affirmabat	167.b.1		Dilutio eorum, quibus Aristoteles nititur confutare quæ de ideis dicta sunt à Platone 15.a.2	
Democritus rerum naturæ peritus	39.b.40		Diomedes	68.a.26
Demonstratio à causis ad causata progreditur	22.a.28		Discendi studiosus	234.a.5
Demonstrationes in actiuis scientiis ex particularibus fiunt	48.a.4		Discere naturas virtutum in nobis situm est 248.b.31	
Demonstratio propriam vim à principiis habet	25.b.32		Disciplinæ voluptates	228.b.35
Demonstrationes in veris scientiis fiunt ex vniuersalibus	47.b.54		Discordia regnandi causa	210.a.4
Demonstratio quæ propriè sit	25.a.2		Dissimilitudo dissociatrix amicitiarū.	189.a.11
Demonstrationum præcipua vis in causa est	46.b.40		dissimulatio interdum est arrogantia.	92.b.11
Demosthenes	131.b.33		Dissimilares partes	13.b.41
Demosthenes magno artificio vtitur cum Athenienses dehortatur, ne fœdus incant cum Phi-				

Index

Dissimilitudo amicitiarū, pcreatrix.	187.a.44	ἐνδεχόμενα	125.a.33
Dissensiones inter amicos plurimè oriri solent	204.a.45	ἐνδοξομορ quid.	2.a.45. in margine
Disiuncta proportio	10.a.40	ἐνδοξορ	164.a.45
Diuerfa sententia philosophorum de visione	126.a.40	Endymion	237.b.47
Diuerfos esse incontinētes cum additione ab eo qui propriè incontinens dicitur ostendit	170.a.30	ἐμκαίρω γίνεσθ quid	14.b.50
Diuisio diuersi modi	125.a.46	ἐννοηματικῶρ	150.b.55
Diuitiæ propter quid expetantur	188.a.3	ἐνθουσιαστικῶσ	69.b.25. in margi.
Diuitiæ cur bonæ dicantur	187.b.57	ἐντελέχεια	125.a.53. & 139.a.15
δωῶσις. i. facultas quomodo vsurpetur ab Aristotele	40.b.7	ἐντελέχεια	127.b.56
δυσωπότεριπτα πείθῃ	44.a.23	ἐν τύπῳ	33.b.23
δυσάνησις	28.a.49	ἐπαινος quid	35.a.27
Dolor.	54.b.1	ἐφεσις	2.b.52
Dolor proprius	235.b.40	ἐπιβάλλῃ	126.b.39
Dolor & voluptas generales affectus	43.a.38	ἐπιβάλλω	16.a.11
Dux bonus	32.b.30	ἐπιβολή	126.b.47. in marg.
E			
AEquale quid dicatur	101.b.4	Epicharmus	210.a.39
AEqualitatem diuitiis æstimant qui paucorum principatu reguntur	102.a.1	Epicurus de cupiditatibus	73.a.28
AEqualitatem libertate metiuntur qui in populi statu degunt	101.b.51	Epicurus de voluptate	61.b.17
AEquale non eo modo dicitur in amicitia, vt in iustitia	194.a.24	ἐπιθεξιότης	93.a.15
AEquiuoca multis modis dicuntur	18.b.5	ἐπιείκεια	12.a.12. in margine & 119.a.5
AEqui & boni essentia	119.b.26	ἐπιεικῆς	220.b.30
AEquiuoca	95.b.31	ἐπιεικῆς quid fit	37.a.53
AEquiuoca ab vno & ad vnum quæ dicantur	18.b.20	ἐπίληψις	176.a.21
AEquum & bonum quomodo differt à iure	118.b.40	Epilogus eorum quæ de prudentia & sapientia dixit	156.b.13
AEquum dicitur ad aliquid	101.a.33	ἐπίλυπος	50.b.31
AEquum & bonum legitimi iuris emendatio	119.a.57	ἐπιμέλεια	124.a.44
AEschyli tragœdiæ	56.a.27	ἐπιπόλαϊορ	11.b.45
AEschylo quid acciderit ob euulgata mysteria	56.a.30	ἐπιπολάζειρ	9.b.29. in marg.
AEternæ res quæ sunt	59.a.32	ἐπίρμια	68.a.22
Eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumuntur	125.b.30	ἐπιτίμησις	39.a.4
Echetus tyrannus apud Homerum	163.b.51	ἐπιχαίρεκακος iucundus	50.b.22
Effectiuus habitus	134.a.6	ἐρασις	83.a.17
ἐγκύκλια	12.b.7	Erga inanimata non est amicitia neque ius	188.a.44
ἐγκώμιον quid	35.a.27	Eteocles & Polynices	197.b.18
ἐγκρατής	37.b.42	Ethica quare Nicomachia appellentur.	200.a.14
ἐγκρατής	38.b.5	ἐναισθησία	1.b.48
ἐρωρ	91.b.12	ἐυαίσθησία	36.a.10
ἐρωρ quis	50.a.25	ἐυβουλία quid sit & circa quæ versetur.	150.a.17. & 15.a.26. & fol. eod. pag. b. vers. 10
Elleborum purgat	167.b.48	ἐυγνώμων	154.b.7
ἐμβρορ qua animæ facultate præditum sit	37.a.11	ἐυδαιμονία	22.a.22
ἐμπροσθ	143.b.44	ἐυεκτικῶ	157.a.41
		ἐυεκτικῶσ	237.a.13
		ἐυκατέργασορ	58.b.14
		ἐυέλθηρία	31.b.20. in margine
		ἐυζωία	33.b.25
		ἐυζωία bene viuēdi cōstitutio.	2.b.14. in marg.
		ἐυμερεια quid	28.b.17. in marg.
		ἐυθησία	109.b.7
		ἐυίατος	166.a.57
		ἐυσυνεσία	152.b.45
		K. ij. ἐυσύνετος	

Index

<i>ευσόφρονας</i>	154.b.7	Felicitas actiua	244.a.3
<i>ευτραπεία</i>	90.b.32.&.93.a.10	Felicitas causa finalis	35.a.53
<i>ευτραπεία</i> facitudo quæ	50.a.43	Felicitas à deo	23.b.43
Eudoxus	35.a.18	Felicitas est operatio diuinissimæ nostræ partis.	
Eudoxi opinio de voluptate	233.b.31.	240.a.30	
&.224.b.14		Felicitas diuinum aliquid	22.a.9
Euenus poeta de consuetudine	179.b.22	Felicitas in bene operando consistit	
Euenientes semper eodem modo res	59.a.37	23.a.31	
Euripidis de his qui seipfos iniuria afficiunt		Felicitas operatio quedam	216.b.32
115.a.54.&.116.a.30		Felicitas quare sufficiens bonum	21.a.26
Euripidis versus	210.a.18.216.a.9	Felicitas quid	20.b.50
Euripus	210.a.50	Felicitatem an cõsequi possunt qui corpus mul-	
Eustratij commētarij in Elenchos sophisticos		tis modis affligunt	19.b.40
201.b.50		Felix an possit in mutationibus fortunæ beatus	
Eustratij commentaria in libros de Physico au-		permanere	32.a.6
ditu, & <i>μέτα τὰ φυσικά</i>		Felix duplex	223.a.18
218.a.39		Felix an dicendu sit aliquis post mortem	
Ex accidenti iucunda	185.b.21	30.b.42	
Excedere in amicitia quid?	186.a	Felix indigeat ne amicis	215.b.48
55		Felix non efficitur vno die	23.b.43
Excessus defectus & medium in sola virtute mo-		Feri & immanes vnde	163.b.49
rali	46.a.30	Feritas omne vitium excedit	172.a.26
Ex conuictu cum bonis virtutis quedam exerci-		Finis ex animæ bonis est	26.a.19
tatio efficitur	217.a.43	Finis <i>πολιτικῆς</i> perfectissimus.	3.b.1
Existimatio genus prudentiæ & scientiæ		Flos mentis quid	2.a.11
136.b.32		Formicæ prudentia	141.b.41
<i>ἐξορίσθη</i>	249.a	Formæ substantiales ex abstractione esse nõ pos-	
<i>ἐξωτερικοὶ λόγοι</i>	134.a.1	sunt	146.b.37
<i>ἐξωδρικὰ</i> quæ Aristotelis opera dicantur		per tot.	
36.b.7		Formæ substantiales multiples	
Experientia	147.a.13	146.b.37	
Experientia	39.b.37	Fortes	67.b.9
Experientia & assuetudo in quo differant		Fortis intrepidus ad honestam mortem obeun-	
39.b.42		dam	96.b.2
Experientiam quid vocet Aristoteles.		Fortitudo	137.a.40
39.b.48		Fortitudinis genus quod per iram existit	
Expetendum maximè	224.b.57	70.a.11.	
Explicatio definitionis virtutis	46.b.52	Fortitudinis munus	244.a.23
F		Fortitudinis 4. genus per æquiuocationem	
Faber & Geometra varios scopos habent in in-		70.a.31	
quirèdo triangulo rectángulo. 24.b.8.& pag.		Fortitudinis quintum genus	70.b.11
ead.verf.18		Fortitudo	67.b.52
Facitudo & eius extrema	92.a.36	Fortitudo irascibilis animæ partis secundum	
Facultates animæ multæ	126.b.25	Plat.	71.b.10
Facultas moralis medicina animorum		Fortitudo mediocritas inter timorem & auda-	
8.b.50		ciam	48.b.28
Facultatis ciuilis munus	144.a.10	Fortitudo multiplex	68.a.4
Facultates non esse vituperandas, sed electio-		Fortitudo scientia secundum Socratem	
nes	92.a.31	68.b.40	
Fama	183.b.37	Fortuitæ res	59.a.48
Felicem si in aduersam fortunam incidat, non		Fortuna non est causa felicitatis, sed virtus	
esse miserum, similitudine probat	32.b.	31.b.33	
20.& per totam paginam		Fortuna prospera homines insolentes facit, nisi	
Felicitas definitur ex vita homini propria		virtus adsit	85.b.33
22.b.30		G	
Felicitas ad aliud referri non potest.		<i>γαρημαργοί</i>	73.a.56
35.a.4		<i>γαρηγοί</i>	73.b.1

Index

Generationes non fiunt repente	38.a.41	Honor qui seniõri reddendus est	204
Geometra vbi admittit puncti, lineæ, superficiæ,		a.47. qui sodalibus, fratribus, qui tribulibus	
corporis definitiones, nihil amplius querit		& cognatis. eod.	
140.b.7		Honor pro subministratiõne necessariorum	
Geometræ quibus vtantur in demonstratiõ-		202.a.23	
bus	60.a.54	Hospites qui	219.b.14
Geometrica proportio	100.a.43	Humanæ sapientiæ supremus finis	
<i>γέρας</i>	111.a.43	249.a	
Glauci & Diomedis permutatio	116.a.49	I	
<i>γλισχρόι</i>	80.a.10	Iacob exemplum familiaris optimæ administra-	
<i>γίφονες</i>	80.a.9	tionis	1.b.38
<i>γιάμη</i>	154.a.12	<i>ιδέαι</i> Platonice	224.b.15
Gratiarum templum in medio vrbium		Ideæ quæ	13.b.33
107.a.12		Ideæ veluti numerus quidam diuinus	
Gratiæ sese amplectentes	107	13.b.43	
a.13		Idem quomodo sit initium & finis	10.a.7
Gregorius in Basilij magni, funebri oratione		<i>ιδιογνώμων</i>	177.b.46
206.b.31		Idoneus ad ferendum leges	
Gustus munus	72.b.34	250.a.	
Gymnici pugnatõres quales	69.a.23	Iesus Naue exemplum ciuilis optimæ admini-	
H		strationis	1.b.40
Habitus animi quot	124.b.28	Ignauitæ & intemperantiæ comparatio	
Habitus intellectiui	129.b.42	74.a.8	
Habitus nihil operans, est tanquam thesaurus		Ignauus	67.b.36
non apprens	26.b.31	Ignominia irrogatur ei qui sibi mortem con-	
Habitus quos virtutes dicimus, quo differant à		sciuerit	120.a.14
scientiis & facultatibus	95.a.28	Ignorans	115.a.5
Habitus quot sint	131.a.16	Ignorantia per negligentiam, punitur	
Habitus virtutum obscuri, nisi operationibus		63.a.26	
manifestentur	160.b.10	Ignoratio in quibus versetur	56.a.21
Hector	68.a.26	Ignoscenda quæ	115.a.2
Hermæus	69.a.35	Ignoscendum magis, si quis naturales appetitio-	
Heroes quid secundum Platonicos		nes sequatur.	173.a.23
142.a.32		Immutata siue alternata vicissim ratio apud	
Heroica virtus	163.a.43	Geometras quæ	102.b.25
Heroica virtute præditus, diuinus dicitur		Impatibilitas Platoniorum	
163.b.42		42.a.52	
Hesiodi versus	201.a.44. eodem.b.27	Improbi solitudinem fugiunt, ne suorum scele-	
&.201.b.26.&.219.a		rum recordentur	208.a.6. co-
Hesperus stella	97.a.6	rum anima seditione agitur. eod. verf.27.	
Hippocratis locus	224.b.41. à Galeno	pœnitentia pleni.32	
expositus subtilissime. eodem in marg.		In amicitia quæ ex supereminentiã, dissensiones	
Homerus Margites	140.a.6	plerunque accidunt	
Hominibus naturã inest amicitia		199.a.44	
137.a.10		In animalis diuisione variæ sumuntur differen-	
Hominis illiberalis & vulgaris, ob vtilitatem a-		tiæ	125.a.10
mare	192.b.9	Incontinens minimè errat circa vniuersalia	
Homo ante mortem nullus felix	30.a.19	169.b.9	
Homo causa virtutum est	122.a.10	Incontinens propriè	170.a.53
Homo cum semper labore, voluptate aliqua ac		Incontinentes	207.b.40
requie indiget	185.a.31	Incontinentes non intelligere quid dicant, pro-	
Homo, quid est diuinum	205.b.50	bat similitudine	168.a.52
Homo duplex	237.b.17	Incontinentia & mollicies	164.a.48
Homo principium propriarum actionum		Incontinentia iræ	172.b.40
60.b.55		Incontinentia quatenus vitium sit	164.a.14
Honestarum rerum memoria iucunda		Incontinentiæ species, temeritas & imbecillitas	
212.a.30		176.a.42	

K.ijj. Indigētia

Index

Indigentia contineri ciuitates ostendit 108.b.45	nic dicantur 18.a.2	Intemperantem meliorem esse incontinente ostendit 166.b.1
Indiuidua quæ sub eadē sint specie æqualiter omnia cum ea communicant 24.a.30	Intemperantia maximè spontanea est 74.a.18	
Infesti qui 90.a.10	Intemperantiū vita 74.a.8	
Inflatus stolidus 88.a.2	Inter amicitiam & dilectionem quid intersit 188.a.40	
Inflatus quis 84.a.1	Inuiti duæ species 55.b.1	
Infortunia quæ 30.b.20	Inuitum. 113.a.49. & 53.a.50. & eadem pag. b. vers. 40	
Infortunium 114.a.24	In voluptate non est prius operatio 233.a.9	
Iniquum & illegitimum quomodo differant 98.b.48	Job exemplum familiaris optimæ administrationis 1.b.3.8	
Iniuriam inferre & iniuria affici, quomodo mala sunt, probat exemplo 120.b.38	Iocofus 176.a.28	
Iniustitia in quo essentiam suam habeat 98.b.13	Ioui non quiduis offertur 20.a.6	
Iniustitia vniuersalis & particularis quomodo vniuoce dicatur 98.b.19	Iracundiæ species 89.b.4	
Iniustus est <i>πλεονέκτης</i> 95.b.46	Iracibilis & concupiscibilis quomodo dicantur appetitiuæ facultates 123.a.33	
In nostra potestate esse, vt boni & mali efficiamur 62.a.15	Irrationalis animæ pars quare dicatur 38.a.30	
In potestate constituti distinctis amicis vtuntur 192.b.50	Irrationales facultates ratione peiores 122.b.45	
In retribuendo tempus accepti beneficij est spectandum, non illud quo redditur 202.a.43	Isaac exemplum familiaris optimæ administrationis 1.b.3.8	
In societate omni, ius & amicitia inesse videtur 195.a.48	<i>ἴσως ἀπὸ τῆς ὁμοίας</i> 53.a.32	
Instrumenta interdum quæruntur 60.b.32	<i>ἴσως</i> pro omnino 38.a.17	
Instrumenta bona 118.b.10	<i>ἰσχυρογενέμων</i> 177.b.40	
Intellectiuæ virtutes ex disciplina 40.a.1	<i>ἠθικὰ</i> vnde dicta sint 1.b.51	
Intellectualis vita iucundissima 232.a.40	<i>ἠθικὰ ἀπὸ τῆς ἔθους</i> potius quàm <i>ἀπὸ τῆς ἠθους</i> dici 160.a.40	
Intellectum esse principium & finem optimè exponit interpres 156.a.27	<i>ἠθικὰ</i> virtutes vnde dicantur 40.a.19	
Intellectus 128.a.30. & 138.a.54	<i>ἰητικὸς</i> 69.b.5	
Intellectus absolutus à materia 15.b.24	<i>ἠθους</i> 160.a.14	
Intellectus actiuus & contemplatiuus 145.a.5	Iucunda amicitia cum vtili similitudinem habet 190.a.42	
Intellectus contemplatiuus & actiuus substantia idem, operatione duplex. 97.b.4	Iucunda diuersa sunt 27.a.33	
Intellectus contemplatiuus sine sapientia imperfectus est 157.b.43	Iura inter quos sint 118.b.2	
Intellectus diuina portio, & diuinus defluxus 240.a.20	Ius ciuile inter quos sit, 2.a.45	
Intellectus liber ab annexis sibi facultatibus, quomodo res comprehendat. 130.a.8	Ius commutatiuum. 103.b.6	
Intellectus melior pars hominis 239.a.33	Ius distributiuum 10.a.9	
Intellectus principia rerum sine medio habet. 155.a.43	Ius duplex, scriptum vnum, alterum legitimum. 298.b.10	
Intelligendi modus. b.27	Ius & amicitia circa Idem versantur. 195.a.46	
Intelligere, sapere, voluptas quæ ex rerum speculatione prouenit, & honor qui à prudentibus exhibetur, quomodo bona per se à Platone dicantur 18.a.2	Ius herile 111.a.45	
	Ius legitimum 111.b.51	
	Ius medium esse lineæ exemplo ostendit 104.b.30	
	Ius naturale. 111.b.30	
	Ius quomodo rogetur, quomodo abrogetur 112.b.7	
	Iusta distributio. 101.b.37	
	Iusta & iniusta cognoscere nullā sapientiā esse existimant 18.a.2	

Index

existimant nonnulli, quod reprehendit Aristotel. 118.a.1	<i>λαίμαργος</i> 79.b.28
Iustitia duplex 94.b.29	Lamia mulier fera 171.b.38
Iustitia particularis 97.b.13	Latona 171.a.15
Iustitia præstantissima omnium virtutum 96.b.37	Laudabile aliquid cur sit 34.b.11
Iustitia quæ ex legitimo est, differt ab ea, quæ ex æquali 98.b.42	Leges de iustitia quare constitutæ 76.b.50
Iustitia quid 95.a.12	Leges multum conferunt vt boni vel prauis ciues euadant 250.a
Iustitia quid per se efficiat 49.b.44	Legitima quæ 96.a.49
Iustitia vniuersalis & virtus vniuersalis, subiecto eadem sunt 96.b.53	Legitima quæ sint 99.a.40
Iustitiæ definitio 110.a.3	Legitimum vnde dicatur 96.b.10
Iustitiæ emendatricis duæ partes 100.b.35	Leibia norma 119.a.54
Iustitiæ particularis duæ species 99.b.34	Læsiones ex ignoratione illatæ 114.a.46
Iustitiæ plures 98.b.35	Lex quare molesta 249
Iustitiam & iniustitiam sponte fieri in nobis nõ est 117.b.50	Liberales maximè amantur 77.a.7
Iustitiam inter deos putauit Plato 112.a.25	Liberaliores qui ab aliis parta acceperunt. 78.a.1
Iuuenes cur amicitia sint mutabili 189.b.4	Liberalis 42.a.14
Iuuenes ob voluptatem amant, quæ vbi vnà cum etate mutatur, tum amare desinunt 189.a.56. & b.2	Liberalis quomodo se gerere debet in accipiendo 77.b.9
Iuuentus ad voluptates nimium prona 185.a.43.a	Liberalis vix diues esse potest, & huius ratio 78.a.18

K

<i>καλοκαγαθία</i> 85.a.5	Liberalitatem metiri oportet facultatibus dantis 77.b.35
<i>καλὸν</i> 68.b.6	Liberalitas in quo consistit 76.b.30
<i>καπιλική</i> 238.a.27	Liberalitatis munus 76.a.30. & 244.a.25
<i>κατὰ νόχους</i> 248.a.35	Liberi vinculum summum viri cum vxore, 198.a.9. iidem commune ambobus bonum cod. 76.a.
<i>καθαρίκη ἀρετὴ</i> quid efficiat 35.b.45	Libro quinto, quid tractetur 94.b.27
<i>κατὰ συμβεβηκός</i> 246.b.4	<i>λιμβός</i> 79.b.24
<i>καίρεσις</i> . i. occasionis multe scientiæ 15.a.49	Locis disfuncti, amici esse non desinunt 191.a.48
<i>κεκαρωμένος</i> 168.a.42	<i>λογικὰ</i> 38.a.38
<i>κεσός</i> 173.a.23	<i>λογισμός</i> 123.b.7
<i>κύβητες</i> 80.a.7	Lucifer stella 97.a.5
<i>κοιμισίς</i> 80.a.47	Lucrari quis dicatur 106.a.31
<i>κόλασις</i> 75.a.28	Lucrum & damnum de quibus dicatur 104.a.42
<i>κύφωρ</i> quid 8.b.6. in margine	Lusus quare ex petitur 239.a.13

L

Laboribus omnia dii vendunt 61.b.15	Lyfias orator Phædrum amat. 24.a.50
Laboriose à nobis facta magis amamus 212.b.30	
Lacedæmonij carpuntur à Platone in comædia ob nimium tenuem vestitum 92.b.28	
Lacedæmonij non commemorant beneficia Atheniensibus 86.a.26	
Lacedæmoniorum educatio 249.b.4	
Lacedæmoniorum vestitus arrogantiam redolebat 92.b.11	
Lacones virum diuinum appellant quem admittunt 163.a.28	

M

Magnanimi motus & vox 87.b.1	
Magnanimitas 83.a.38	
Magnanimus 83.a.52	
Magnanimus à nemine petit 86.b.6	
Magnanimus ad arbitrium alterius non viuunt 87.a.11	
Magnanimus de aliis hominibus loqui non solet 87.a.26	
Magnanimus Deiloquus 87.a.37	
Magnanimus non temere adit pericula 85.b.43	
Magnanimus nullus nisi bonus 85.b.15	

K.iiij. Magnificētia

Index

Magnificencia	80.b.5	μικροπρέπεια	81.a.22
Magnificencia in suscipiendis hospitib.	82.b.3	Milo Crotoniates	45.b.45
Magnificencia puerorum	82.b.32	Modi quibus principia cognoscuntur.	25.a.30
Magnificencia quo differat à liberalitate	81.a.8	μοναδικὸς numerus quis	120.a.20
Magnificentiae munus	244.a.28	μονόμυλον bona	17.b.20 in marg.
Magnifici hominis quales sumptus	81.b.25	Morales virtutes	40.a.2
Magnifici sumptus qui sint habendi	82.a.13	Moralis actio quid efficiat	1.a.35
Magnificus in quæ potius expendat	82.b.2	Moralis quid tractet	41.a.24
Magnificus scienti similis	82.a.45	Moralis quare sic dicta	161.a.4
μακάριος vnde dictus	179.a.43	Moralis virtus & prudentia vtrum æquales statuendæ sint	161.a.10
μακαρίτης	82.a.16	Morbi quidam facultates animæ ledunt	124.a.32
Mala non esse dicenda quibus male vitimur	76.a.56	μέριον	156.b.36. & 162.b.45
Mala quæ dicantur Aristoteli	30.b.19	Mors potius subeunda quam negandus deus.	203.b.54
μάλλον pro conuenientius	34.a.19.	Mortuum felicem esse, quomodo intelligendum.	30.b.17
Mancipium etiam voluptatibus fruitur	239.a.48	Morum amicitia, cum per se sit, semper manet.	201.a.7
Manifesta dupliciter dicuntur	10.a.45	Moses	35.b.31
Manfuetudinis munus	244.a.29	Motionum differentiae & diuersitates vnde sumantur	231.a.6
Manfuetudo	89.a.10. & eodem. b. 12. & 49.b.5	Motus aliqui imperfecti, quod ad finem aliquem tendant	230.b.34
Manfuetus quis	89.a.54	Motus cæli necessarius	134.b.31
Mathematicam contemplationem per abstractionem fieri quomodo intelligendum.	146.b.10	Motus omnis in tempore fit	230.b.19.
Mathematicorum demonstrationes vnde petantur	7.a.52	& 231.a.32	
Matres cur amantiores liberorum quam patres?	212.b.48	μούτλα	230.b.4
Matres filiis bene cupiunt, non sua, sed eorum causa	209.b.50	Moyfes exemplum ciuilibus optimæ administrationis. fol.	1.b.39
Medicationes per contraria	42.a.42	Mulcta eorum qui sibi mortem consciscunt.	120.a.39
Medicina & gymnastica quid efficiant.	15.a.53	Mulieres collamentantibus oblectantur.	221.b.10.
Medicina σοφιστική	5.a.17	Mulieres Incontinentes dici non possunt, quod viris nubant	172.a.10
Medicinæ finis	244.b.13	Multis modis dictum distinguere oportet.	224.a.22
Medicinæ partes	80.b.45	Multis qui quis placere possit	192.b.1
Mediocris circa verum honorabile quis.	50.a.23	Multis vehementer esse amicus vix quisquam potest	220.a.51
Mediocritas quid	123.a.5	Multos vera & perfecta amicitia sibi deuinctos habere impossibile est	192.a.40
Medium iuueniendi via	52.a.9	Musicus	234.a.3
Medium inuenire difficile	52.a.1	Musicus duplex	234.a.3
Medium in virtute quomodo considerandum	45.b.40	Mutatio in omnibus rebus suauissima est	186.a.49
Medium quid	47.a.10	μυρετική	182.a.48
Medius terminus in demonstrationibus.	49.b.40	Myron	78.a.51
μεγαλοπρέπεια	80.b.18		
Megarenses	83.a.21	N	
Melancholici semper medela indigent.	185.a.49	Natura opus est ad sapientiam	39.b.36
Mendacium duo genera	92.a.36	Natura pro essentia	119.b.24
Mensura unicuique est virtus, & vir probus	206.a.49	Naturâ inesse quot modis aliquid dicatur fol.	40.a.23
Merope Cresphontem filium quasi hostem ex ignoratione insidiis appetit	56.a.42	Natura quod molestum est fugit, sectatur autem quod est iucundum	193.b.5
μεσόδικος quis	104.b.22	Natura	
μέθοδος fol.	1.b.19. in marg. & 2.b.34		
μετριοπάθεια	2.a.3		
μικροκίνδωτος	68.a.4		
μικρολόγοι	80.a.10		

Index

Natura simplex mutatione minimè oblectatur.	185.b.49	Omnis virtutis & vitij medius quidam habitus est	121.a.54.
Naturalem virtutem, & propriam, aliam esse ostendit	160.a.13	ὁμογενεῖς qui sunt	204.a.14
Naturalia multa, neque spontanea, neque inuoluntaria dici possunt	113.b.46	Onomarchus	69.a.36
Naturalis virtus	159.b.49	Opera maiorem habent probabilitatem quam oratio	224.a.10
Necessarium & contingens quomodo differant	126.a.45	Operari circa duo aliquis potest	235.a.32
Neoptolemus	178.a.13	Operationes artium sunt particulariū	19.a.45
Neoptolemus apud Sophoclem	165.b.21	Operationes per se expetendæ	238.a.10
νέος	147.a.53	Operationes probitate & prauitate differunt.	236.a.10
Niobe	171.a.13	Opinatiua pars quare sic dicta	161.a.1
νέερος	87.b.42	Opinionem eorum refellit, qui ob id voluptates non esse bonas, quod impedimento sint prudentiæ	182.a.32
Nomisma vnde dicatur	180.a.6	Oppositio mutua vitiorum & virtutū	51.a.17
νόμος esse quæ dicantur	6.b.3 in marg.	Opus ex prudentia perficitur	158.a.50
Nonnullas voluptates necessarias esse	175.a.17	Opus hominis diuersum est ab opere hominis, quatenus tibicen est aut gramicus	22.a.25
Non omnes demonstrationes causam rei mediâ habent	24.b.53	ὄραϊότης	233.a.17
Non omnia ex vniuersali præcepto institui debent	250.b	Oratio quæ vera dicatur	25.b.50
Non omnis voluptas omni operationi est propria	235.a.8	Oratio rebus consentanea valde persuadet.	224.a.51.
Non quilibet felicitatem consequitur	239.b.9	Ordines quos constituerat Pythagoras	17.a.4
Notionalia quare dicta	13.b.23	ὄρεξβατεῖν, in montibus & solitudine versari.	2.b.51
νός	39.b.21	Orestes furiis agitatus	16.a.5
νός quid sit	20.b.58	ὄργιότης	172.a.45
νός τίσις	39.a.3	ὄροι	147.b.44
Nulla amicitia inter bonum & virum nihili.	194.a.33	ὄροι συμπερασματικὸι	46.b.45
Nullam scientiam esse quatenus scientia est, principiorum, ostendit	136.b.54	ὄρος	124.b.11
Nulla res eadem, semper suavis	185.b.32	ὄξυφωρία	87.b.3
Numi iudicis vicem subeunt	108.a.22	ὄξυπείνης	79.b.20
Nummus quare inuentus	109.a.2	ὄλοφάγος	79.b.21
		P	
Obsequiosus	220.b.17	παίδεια quid significet	8.a.9
Occasio quid	14.b.46	πανουργία	159.b.10
Oculus ex multis partibus constat	36.a.22	πάντη quid significet	33.a.47
Oeconomica actio quid efficiat	1.a.48	παράδειγματική ἀρετή	35.b.46
Oeconomica facultas legislatrix & ciuilibus, sunt inter se cognatæ	144.b.24	παράκλησις	39.a.6
Oeconomi officium	1.a.53	παράκλησις	246.b.10
ὡς ἐν τύπῳ	6.b.51	παράκλησις	83.a.14
διακρίζοντες	223.a.56	παρά μέλος	111.b.20
ἐνάμεινος	168.a.38	παρά μέρος	14.a.43
οἱ πολλοί	9.a.48	παράφωας quid	84.b.49
οἱ τυχόντες	37.a.57	παράφωας	32.a.48
ὀκνηρός	87.b.57	Parenti non omnis honor exhibetur, sed solum paternus	208.a.30
ὀλιγαρχικός	101.b.58	Parentum ac liberorum mutua amicitia stabilis est & bona	193.a.13
ὀμιλιτική facultas	90.b.54	πάρεργον	24.b.40.
Omnem inquisitionem non esse consultationem.	60.b.16	πάρεσις quid sit	37.b.56
Omnes habitus ad idem tendunt	154.a.50	Particularia & omnium vltima agēda.	154.b.36
Omnia iniuste facta ad aliquam prauitatem referuntur	98.a.36	Particularia veniunt in actionem	167.b.76
		πάθος quid	43.a.3
		Patrum	

Index

Patrum praecepta quid valeant	250.a	253.a.10
Perfecta felicitas	243.a.14	Platonis opinio de voluptate, an per se fit bonū
Perfecta operatio omnium iucundissima	231.b	225.b.9
29.55		πλεονέκτης
Perfecta vita	33.a.39	πληροφορία
Perfectus habitus	232.a.23	12.a.24. in marg.
Perfectus sensus	231.b.50	Pluris vsurpationem iniustitiam quandam esse
Pericles	81.b.55	probat
Pericles callidus	159.a.51	98.a.15
Peroratio operis moralium Nicomachiorum.	247.b.35	Plus habendi cupiditas, amicitias dissoluit
Per se, id est, καὶ αὐτὸ multis modis dicitur.	18.a.10	199.a.45
Perse pugnantes cum Græcis ad Thermopylas.	68.b.34	Plutarchi commentarius de prudentia anima-
Perispicacia & prudentia circa idem versantur.	152.b.19	lium.
Perispicaciae munus	153.b.40	215.a.21. in marg.
Perispicax & hebes	152.a.25	Plutarchi illud, numen non est beatum auro &
Pessimus quis	97.a.43	argento, quomodo intelligendum
Phalaris	171.b.43. & 172.b.7	142.b.48
Φαρτασία	173.a.10	Poëtae poemata sua æquæ ac pueros amant.
Φαρμακοποιεῖν	234.a.29	211.a.37
Φάσις	156.a.54	πομφαγεῖν
Φάγειν	84.b.52	ποιός τις
Phidias	139.b.7	29.b.7. & eadem pag. vers. 43
Φιλαυδία	213.a.29	Politicus multa experientia præditus esse debet.
Φιλίη	95.b.21	155.b.16
Φιλικός in bonam & malam partem accipitur	88.b.13	Polycletus
Philoctetes apud Euripidem ostendit prudent-	145.a.20	139.b.9
tem à civili, & familiari differre		78.a.51
Φιλοθαμῶν, in bonā & in malam partem ac-	88.b.13	145.a.8
cipitur		68.a.29
Φιλόκαλος, in bonam partem tantum accipitur	88.b.22	207.b.3
88.b.22		62.a.46
Φιλόκαλοι	27.a.43	62.a.47
Φιλοπράγμων	145.a.8	13.b.19
Philosophia prima	140.a.45	4.a.12
Φιλόσοφος quis	14.a.9	137.b.4
Φιλόσοφος, in bonam partem tantum accipitur	88.b.22	11.b.27
240.b.6		210.b.6
Philosophia mirabiles habet voluptates.	240.b.6	208.a.35
Philosophiæ diuisio	1.a. vers. 12	Præcipuum fugienda
Philosophiæ θεωρητικῆς diuisio	1.a.15	Præcipuum prauis finibus, & scopis tantum dele-
Philosophiæ πρακτικῆς diuisio	1.a.19	ctatur, quod declarat exemplo Diomedis &
Philoctetes	175.b.53	Paridis, spectantium pulchritudinem Helenæ
Philoxenus	72.b.42	159.b.56
Φιλοτίμος	27.a.14	Præcipuum omnia sui causa agit
Φίλτρον	113.a.58	213.a.21
Φυσίολογος	169.a.24	Præcipuum quis?
Φυλάτῃν	80.a.16	190.b.25
Φορτικώτατο	11.a.25	78.a.51
Pittacus	20.a.3	Præceptoribus idem qui & dominis & paren-
Plato multa scripsit de constituendis legibus		tibus, honos exhibendus
		202.a.4
		Præceptum Dei de conferenda benignitate
		15.a.28
		Præsentia amicorum necessaria
		221.a.1
		ad dolorem leuandum multum facit. eod. vers.
		39. expetenda
		222.a.29
		Præter rationem facta
		114.a.48
		Priamus apud Homerum miseriam suam deplo-
		rans
		163.b.10
		Priamus senex in magnas calamitates incidit.
		30.a.27
		Principatus virum ostendit
		97.a.16
		Principia
		138.b.20
		Principia inductione probantur
		133.a.22
		Principia prudentiæ
		244.b.12
		Principia scien-

Index

Principia scientiarum quod sint solummodo ad-	mittunt, neque demonstratione vlla cogno-	Prudentiæ omnes virtutes ab antiquis creditæ
scuntur	25.a.8	sunt
Principia scientiarum triplicia	140.a.28	161.a.35
Principiorum compræhensionem, scientiã quo-	dam modo esse	Prudentiæ partes. 144.a.21. & vers. 39. eiusd. pag.
Priuatæ educationes à publicis differunt	250.b	Prudentis, familiaris, & ciuilibus differentia
Priuatim quale apud Peripateticos quod? 207.a.13		144.b.42
προάγωγος	100.b.57	Prudentium hominum & senum pronuntiatio-
προάρεσις vnde dicatur	59.a.9	nibus non minus quàm demonstrationibus
Probabilitas infirmam demōstrationem osten-	dit	attendendum est
19.a.24		156.a.44
Probi & prauis quomodo sibi placeat	207.b.28	Puer cur disciplinas percipere possit, sapiens aut
Probi viri deorum amici	194.a.47	naturalis scientiæ peritus esse non possit
Proborum hominum amicitia omnia insunt.	190.a.6	146.a.35
Probus est, qui pro viribus parentes & deos co-	lit	Pueri cur prudentes esse non possint
199.b.39		146.a.7
Probus honesti studiosus	215.b.30	Pueri μαθηματικοί, id est, disciplinas facile per-
Probus quoduis periculum pro amico & patria	subire paratus est, dummodo illis proficit.	229.b.24
215.a.30.		145.b.50
Prodigalitas, & illiberalitas, defectus & excuf-		Puer non est felix, vt nullum ex animalibus brut-
sus	76.a.5	tis
Prodigum nimium esse in dando & accipiendo.	79.a.24	30.a.3
προδραγράφῃν	253.a	Pueri prudentes esse non possunt
Prodigum nimium esse in dando & accipiendo.	79.a.24	145.b.40
προδραγράφῃν	253.a	Puerorum voluptatem nemo sapiens expetit
Proportio coniuncta	62.b.50	229.b.24
Proportio exigitur in amando	100.a.28	Pulchritudo & nitor animæ comparatur scien-
Propositio particularis	193.b.54	tis liberalibus
Proportio vnde constat	202.a.33	122.a.43
Protagoras pecunias à discipulis nunquam ac-	cipiebat, nisi post traditam illis disciplinam.	Pulchritudo, non in omnibus, vna & eadem
201.a.42. eod. b.14		est
Prudens quis	135.a.45. & eod. fol. pag. b.10	231.b.30
Prudentia	135.a.12	Puffillanimus
Prudentia ex experientia	39.b.33	84.a.34
Prudentia in opinatiua animæ partē	138.a.26	Puffillanimus non est stolidus
Prudentiã ab arte diuersam alia ratione ostendit	137.b.50	87.b.34
Prudentiam circa particularia versari ostendit.	142.b.38	Puffillanimus omnia bona supra suam dignita-
Prudentiam esse ex se integram & perfectam.	162.a.44	tem existimat
Prudentiam & incontinentiam simul in eodem	esse non posse ostendit	87.b.29
178.b.41		Pythagorei probabilius de summo bono dispu-
Prudentiam necessariam esse his qui ex virtute,	& viuere, & agere volunt ostendit	tarunt
158.b.45		17.a.12
Prudentiam non esse præstantiorem sapientia	ostendit, exemplo medicinæ & ciuilibus scien-	Pythagorici duos ordines rerum constituunt
tiæ	162.b.3. & per totam pag.	218.a.33
Prudentiæ & scientiæ differentia	135.b.45	πυκνοκίδωος
Prudentiæ habitus oculo animæ comparatur.	159.a.42	86.a.5

Quare de fin: prius scribit quàm de virtutibus

Aristoteles	2.a.16
Quæ considerentur in actionibus	128.a.27
Quæ cuique terribilia	66.b.25
Quæ dicantur esse ad aliquid	101.a.33
Quæ electioni subiecta sint	129.b.7
Quæ esset felicitas apud veteres sapientes	2.a.2
Quæ in tempestatibus in mare iaciuntur non	sponte fiunt
54.a.12	
Quæ necessario fiunt	125.a.22
Quæ nobis à Deo exhibentur, multiplicia sunt.	29.a.4
Quæ pars animæ absolutè rationalis sit.	36.b.29
Quæ propriè dicantur esse	132.b.5
Quærimus primùm an res sit	97.b.31
Quæstiones quale aliquid sit, & propter quid	sit, sunt coniunctæ
27.a.10	
Quibus legum pertractatio utilis sit	251.a
Quicquid bonum & honestum immutabile est	186.a.26
Quid commune arti & scientiæ	136.a.22
Quid doceat Aristoteles in decem libris Ethicorum	1.b.43
Qui ex intellectu operatur, deo charus est.	

Index

247.a.53	140.a.18
Qui fit vt incontinens incontinenter agat	Sapientia
164.b.50	Sapientia de artibus
Quid obseruandum ab eo qui recte definire vo-	Sapientia exactissima scientia
let	44.a.42
Quis ordo in generatione facultatum animæ	Sapientia inuentrix principiorum
38.a.44. per totam pag.	Sapientia à Prudentia differre ostendit
Quid pposuerit scribere Aristotel. in Moralib.	Sapientiam, esse intellectū & scientiā
Nicomachiis. & Epitome singulorum libro-	Sapientiam & Prudentiam per se expetēdas esse
rum	157.b.30
Quomodo dare liberalem oporteat	Sapientia præstantissima
77.a.33	139.b.47
Quomodo intelligimus quæ dicimus	Sapientia quæ
168.b.10	14.a.10
R	
ῥαβδωτά	Sapientia quæ de artibus dicitur, quomodo à vera
130.b.42. in marg.	sapientia differat
Ratio eorum, qui nihil spontaneum esse dicebāt	Sapientia simpliciter dicta
64.a.18	139.b.10
Rationalis animæ partes	Saporum differentia
138.a.12	73.b.10
Rationalis, irascibilis, concupiscibilis, quomodo	Scelesti & facinorosi sibi quandoque mortem
dicantur animæ partes	consciscunt
123.a.24	207.b.45
Ratio princeps probus	Scientiæ eiusdem & contemplationis est, cōtra-
111.a.14	ria contemplari
Ratio quando recta dicatur	94.b.44
123.a.48	Scientia est perfectior Arte
Ratio substantiæ difficulter inuenitur	132.a.14
24.a.18	Scientia est vniuersalium
Recordatio factorum oblectabilis est	169.a.53
207.a.3	Scientia & facultas in quo differant
Recta ratio	5.a.5
123.a.10	Scientia ex doctrina nobis traditur
Rectitudo multiplex	132.b.49
150.a.28	Scientia in quibus versetur
Refellit eorum sententiam qui dicebant homi-	7.a.6
ni cogitanda tantum mortalia	Scientia quid sit
243.b.10	138.b.20
Referenda ei amico gratia, qui potest: & digna	Scientia vniuersalium
iis quæ accepit	138.b.12
198.b.50	Scopi artium
Referēdi beneficij an vbiq; & erga omnes par	Scurra
fit ratio. 203.a.1. & infra, an idem semper re-	60.a.33
ferendum, eodem 48	93.b.6
Reges apud Homerum quæ elegerant ad popu-	Scythæ
lum referentes, quid significant	171.b.40
61.b.23	σεβειναι
Reprehensio eorū qui neglecta operatione ver-	194.a.52. in marg.
bis tenuis virtutem exercent	Secundum argumentum quo confutat Ideas
44.b.15	14.b.30
Reprehensio eorum qui non recte violentum de-	Seditione agitantur prauis
finiebant	210.b.12
55.a.32	Seipsum amare an turpe & malum?
Res appetibilis appetentem, vt magnes ferrum	213.a.20
ad se trahit	& infra.
240.b.20	σεμνόν
Retaliatio quando proprie fit	92.b.21. & 165.b.31
108.a.45	σεμνύνειν
Retaliatio quid sit	86.b.29
106.a.44	Senes & austeri ad amicitias subeundas cur non
Retributiones operum quæ ab artificibus fiunt,	idonei?
proportione Arithmetica constare ostendit	191.b.2. & 193.a.28
105.b.50	189.a.39
Retributio metiendane eius vtilitate qui accep-	Sensibile & sensus
it, an beneficio eius qui contulit	232. 43
199.a.13	Sensui omni qui actu ipso sine impedimento
ῥι-φοινιδωος	operatur, voluptas est annexa
71.a.50	231.b.21
ῥοπή quid	4.b.38
4.b.38	Sensuum obiecta
S	
Sal cum amico edendus, prouerb.	236.b.20
190.a.6	Sensus non comprehendit substantias, sed solum
Salubria ad vngue defini non possunt.	qualitates aut quantitates
40.b.6	126.b.49
Sanctum & iustum in quo differant	Sententia quid
14.a.16	153.b.8
Sapere & videre differunt à prudentia & visio-	Si causa amicitie fuerit infirma & instabilis, sta-
ne	tim dissolutio sequetur
17.b.31	200.b.40
Sapientem absolutum in vnaquaque arte esse	Simile appetit simile
	187.a.50
	Simile simili est amicum
	204.a.26
	Simile vitæ institutum inuidiā generat.
	187.b.2
	Similis it ad simile, prouerb. & graculus ad gra-
	culum
	187.a.41
	Similitudo conciliatrix amicitiarū
	187.a.40
	Similitudo

Index

Similitudo ex virtute est amicitia	194.b.56	συγγνώμη	154.a.12. & ead. pag. vers. 42
Similitudo qua probatur operationē animæ esse		σωαίτιοι	64.b.36. in marg.
felicitatem	26.b.49	σωάλλαγμα	103.b.7
Simonidis poetæ auaritia	78.b.40	συναμαρτία	174.a.9
Sua quisque, & quæ dat magni solet æstimare		συνδυάζειν	174.a.20
202.b.40		σύνεσις	152.b.45
Si verba satis essent ad probitatem consequen-		συνίεσις	153.a.48
dam, magna merces constitueretur scriptori-		συσοιχία quid	17.a.7
bus librorum Moralium	248.a.18	συσολή	78.b.33
Societas ex inæqualibus	107.b.32	T	
Societates quare coeantur	196.a.10	Ταλαθόρ quid sit apud Platonem	15.a.22
Socrates	53.b.56. & 76.b.4	ταλανθίωειν	33.a.8. in marg.
Socrates dissimulator	92.b.4	Tardè ac diu consultandum	148.b.52
Socrates εἶρωμ	50.a.24	Temperans quis	42.a.12
Socrates rationes, virtutes esse existimabat		Temperans quis proprie fit	137.a.22
161.a.47		Temperantes	72.a.36
Sodoma & Gomorra	127.b.12	Temperantia concupiscibilis animæ partis se-	
Solertia & consultatio bona differunt.	149.a.13	cundum Platonem	71.b.11
Solon	30.a.49. & 35.b.31	Temperantia in quo consistit	49.a.6
Solon exemplum ciuili optime administratio-		Temperantia irrationalis animæ partis	71.b.8
nis	1.b.40	Temperantia quæ proprie dicitur	137.a.30
Solonem & Anaxagoram sapientes vocat		Temperantiæ munus	244.a.23
247.a.30		τένθης	79.b.25
Solonis & Anaxagoræ sententia de felicitate		Termini immobiles	155.a.37
247.a.7		Termini primi & vltimi	155.a.23
Solonis sententia	30.a.46	Terribilia quæ	65.b.34
Somnus	37.b.6	Thales sapiens non prudens	142.b.33
Sophistarum mores	201.b.44.	Theodectus poeta	175.b.53
corum peritia		Theognidis versus	217.a.44
tredecim modis continetur. eod.		θεοφιλεῖς	194.a.47. in marg.
σοφισικὸς λόγος	166.a.23	θεῖσις quid	12.a.53
σωφρονεῖν	83.b.52	Thetis non cōmemorat beneficia Ioui.	86.a.26
σωφρομ quid sit	83.b.37	θεργικὴ ἀρετὴ	35.b.46
σωφροσων vnde dicta	136.b.20	θερασύδιλος	67.a.57
σωφρομ	52.b.16	θερασύς, id est, audax, qui excedit in fortitudine	
Speculatio prior actione	10.a.18	49.b.26	
Speusippi opinio de dolore & voluptate.		θυμὸς quid sit	11.a.4
182.b.55		θυμὸς vnde dicitur	11.a.8
Spontanea non sunt quæ ex ira fiunt	57.a.4	θυραία, id est, externa bona quæ dicantur.	28.a.8
Spontaneum	113.a.25	Tibiæ genu propinquius	213.b.4
Spontaneum nõ eodem modo dicitur de actio-		ἡμοκρατικὴ tertia ciuitatis pars	195.b.56
nibus & habitibus	65.a.43	in marg.	
Speusippi opinio de voluptate	226.a.48	τραγῆματα	235.b.12
Stirpes animatæ	57.b.32	τραγῆματικὸν	235.a.50
Stoicorum sententia de affectibus	42.a.17	Tria circa quæ animalium facultatum operatio-	
Substantia disciplinatis circa quæ versetur		nes versantur	124.a.7
139.b.49		Tria efficiuntur in anima	44.a.44
Substantiam nõ admittere magis & minus quo-		Tria sunt propter quæ amant homines.	188.a.35
modo intelligendum	15.b.45	Triglyphæ	230.b.43
Substantia triplex	139.b.48	Troiani apud Homerum θερασύδιλοι	67.b.1
Substantiæ illæ diuinæ, ad quarum exemplar om-		τροχίλειος	183.a.54
nia, secundū Platonē, & sunt & fiunt	13.b.1	Tyrteus scriptor rerum spartanarum	68.b.38
Substantiæ primæ	16.a.8. per totam pag.	τύπφ ἐρωεῖμ	23.a.13
Substantiæ secundæ	16.a.9. per totam pag.	V	
Sufficiens, id est, ἄνταρες quid	21.b.23	Vegetatiua altrix dicitur	37.b.22
Sui amatores	213.a.21	Vegetatiua	
συγγνώμη quid	154.a.32		

Index

Vegetatiua animæ pars in somno maximè in opere est	37.a.20	finita est	218.a.56
Vegetatiua animæ pars quid efficiat	37.a.29	Vita naturâ bonum	218.b.39
Venus Cyprigena fraudes neciterè apud Homerum dicitur	173.b.15	Vita rationalis dicitur à Platone, quæ est nostri pars optima	240.a.13
Veracem quem intelligat Aristotel.	91.b.27	Vitæ rationalis diuifio	23.a.14
Veracitas	91.a.37	Vitæ tres	12.b.12
Verecundia	93.b.33	Viuere iucundum atque expetendum	218.b.10
Verecundia an fit virtus	94.a.25	Viuere quid?	217.b.38
Verecundia circa quæ verfetur	94.a.42	Vlcifcens non videtur facere iniuriam.	120.b.15
Verecundiam mediocritate probat	94.a.36	Vlyffes	54.a.52
Veritas in quibus confiftat	131.b.7	Vlyffes callidus	159.a.29
Veritas res diuina	14.a.20	Vlyffes ira exçftuans	69.b.10
Veritatis cognitio, & de ea differtatio ad rectè viuendum non parum conducit	224.a.50	Vmbra	132.b.37
Violenta quæ abfolutè dicenda	55.a.13	Vniuerfale ante partes fecundum Plat.	13.b.12
Violentum	53.b.7	Vniuerfale cognofcens, particulare cognofcit	167.b.40
Virtutem effe impatibilitatem quomodo accipiendum	43.b.24	Vniuerfale diuerfum est	167.b.50
Virtutem effe mediocritatem	45.b.3	Vniuerfum & totû, tribus modis dicitur.	13.b.12
Viri lucri auidi non iucundos, fed vtiles fibi ftudent amicos parare	189.a.43	Vniuoca quæ	98.b.1
Virtus circa difficilia	44.a.3	Vnum per fe	224.b.25
Virtus cur laudetur	25.a.29	Vnufquifque, quæ fibi bona funt exoptat.	206.b.28
Virtus etiam in dormiente	12.a.42	Voluptas	179.b.28
Virtus perfectâ quot modis dicatur	96.b.44	Voluptas animalis quid	42.b.19
Virtus propria	160.b.54	Voluptates corporis	184.a.25
Virtus res est ftabilis	189.b.28	Voluptas cur apelletur ab Aristotele operatio	228.b.1
Virtuti abfolutè nullus fatis dignus honos tribui poteft	85.a.22	Voluptas cur mala à plerifque dicta	223.b.48
Virtutes corporis	36.a.9	Voluptas est aliquid appçfum felicitati.	27.b.12
Virtutes generales tres	127.a.27	Voluptas & dolor figna virtutum & vitiorum	42.a.10
Virtutes intellectiuæ	39.b.33	Voluptas ex iis est quæ funt integra ac perfectâ	231.a.19
Virtutes intellectuales non designâtur vllo medio	46.a.31	Voluptas expellit dolorem	184.b.39
Virtutes morales mediæ inter exceffum & defectum	84.a.17	Voluptas magis in quiete, quàm in motu confiftit	185.b.52
Virtus naturalis	160.b.55	Voluptas non est finis	234.a.34
Virtutes naturâ non acquiri	40.a.5	Voluptas non est generatio	227.b.25
Virtus fumitur ad definiendam felicitatē.	35.b.14	Voluptas non est motio	227.a.25
Virtutes omnes intra generales affectus voluptatem & dolorem verfantur	89.a.25	Voluptas non est repletio	228.a.29
Virtutes omnes inter fe connexæ	136.b.57	Voluptas ob operationem indita	234.a.50
Virtutes definitio	46.b.8	Voluptas quæ ex contemplando euenit, propriè voluptas est	185.b.20
Virtutis δτανοντικῆς, id est, intellectiuæ munus	39.a.36	Voluptas quæ ab amico, multum diuerfa ab ea quæ ab adulatore percipitur	229.b.110
Virtutis, duo genera	65.a.10	Voluptas fit ne bonum?	223.b.24
Virtutis & beneficij præmium, honor	199.b.3	Voluptas vehemens dolorem expellit	185.a.52
Virtutis illius quæ mediâ est inter ambitionem, & honorum fugam, nullum proprium nomē	88.a.46	Voluptatem afferentes non effe bonum confutantur	226.b.21
Virtutis operationes non funt qualitates.	226.b.22	Voluptatem non effe repletionē naturæ.	181.a.2
Virtutum acquifitio laboriofa	230.a.7	Voluptatē effe fugiendam, erga quam ita nos gerere debem⁹, vt Troiani erga Helenâ.	52.a.56
Vifio formarum absque materia perceptrix est	236.b.16	Voluptatem effe generationem ad naturam quæ fenfu percipiatur, quid fit	180.a.24
Vita corrupta in doloribusque conftituta, indefinita est		Voluptatem & dolorem non effe virtutis instrumenta.	

Index

Instrumenta	42.a.27	ὑπεροχή quid	108.b.14
Voluptates alias effe fecundum naturam eorum qui ipfas percipiunt, alias præter naturam	236.b.49	ὑπεροβολή	108.b.18
Voluptates ægrotantium	181.a.10	ὑπόληψις	131.b.37
Voluptates eorum quæ specie differunt, specie etiam differre ostendit	237.a.24	ὑπόθεσις	140.a.33
Voluptates expetendas, nõ abfolutè intelligendum	229.a.31	ὑπεζύγια	249.a
Voluptates inter fe specie differunt	234.b.10		
Voluptates quare appetuntur	233.b.27		
Voluptatesynceræ	238.b.23		
Voluptatum corporis species	72.a.13		
Voluptatum diuifio	71.b.38		
Voluptatum species	182.b.34		
Vrſi prudentia	141.b.39		
Vſus & habitus quomodo differant	26.b.23		
Vter iniuſtè agit, qui plus præter dignitatem diftribuit, an qui accipit	116.b.25		
Vtile amabile quid?	187.b.3		
Vtilis quis dicatur	200.a.29		
Vtrum aliquis incõtinens abfolutè fit.	169.b.38		
ὑγιεινὰ quot modis dicantur	157.a.41		
ὑπόψωσις	24.a.4		
ὑπὸ δέρας mulier	110.a.10		
		X	
		χαλεποί	90.a.10
		χαλκοῖσις	238.a.5
		χαρῆντες	9.a.49
		χαῖνος	84.a.3
		Χερξες ferus	171.b.55
		χρεία	76.a.32
		χρηµατα	76.a.35. & 188.a.4
		χρηµατισµός	182.a.6
		χρηµατιστικὴ ſcientia	59.b.40
		χρηµατιστικὴ	76.a.38
		χρησιµός	76.a.37
		χρυσοµατῆς	12.b.31
		Z	
		Zeno	76.b.5
		Zeno quid diceret cum ei abſcinderetur lingua	
		ζωὴ vnde dicitur	233.a.49
		Zopyrus Perſa	54.a.51

FINIS

ERRATA.

fol. 1. a. verſ. 41. lege Phocylidis pro Phocillidis. fol. 6. a. 30. poſt hæc verba Græca τεχνικὸς λόγος in marg. dele, id eſt, ſermo de artib⁹. dicendū enim eſt potius artiū ratio. fol. 8. b. 18. in marg. lege εἰς τὰς τέχνας. fol. eod. & pag. ead. 22. in marg. lege μὴ ἔχωσι. fol. 10. b. 42. in marg. lege δὲ ὁφείδων. fol. 14. b. 40. in marg. lege διαφύλων. fol. 15. b. 17. lege iuncturaque apta in ipſis inueniatur. fol. 16. b. 27. lege quatenus alba ſunt, definitio ſeruatur, & in ſequentib⁹ lege definitio, vbi eſt ratio. pag. ead. verſ. 42. in marg. lege βραχυχορόν. pag. ead. verſ. 52. lege captioſè contendiffe. fol. 18. a. lege, ita quoque definitionis, quæ ſecundum ſubſtantiam, & in ſequentibus pro ratione lege definitionem. fol. 20. b. verſ. 2. in marg. lege τέλος οὐτως. fol. 22. b. verſ. 2. in marg. lege ἐνδελέχως. fol. 27. b. verſ. 6. in marg. lege appenſum, pro expenſum. fol. 28. a. verſ. 13. in marg. lege φυχῆς. fol. 30. b. verſ. vltimo in marg. lege συγκληſας. fol. 36. a. verſ. 29. lege cæcutiant, necue craſſitudine &c. fol. 39. b. verſ. 21. lege δὲ νοῖα, quæ intellectus &c. fol. 126. b. verſ. 36. in marg. dele comprehendens. fol. 158. pag. a. verſ. 54. lege, ſcientialem. fol. 166. pag. a. verſ. 51. in marg. lege διαπώτερος. fo. 188. b. verſ. 55. quod non dil. lege quod in dilectione non eſt reciprocatio. fo. 190. b. 41. lege, quatenus. fol. 206. a. 11. lege, iucunda. fol. 222. a. 39. lege quemadmodum. fol. 236. b. lege, redderetur.

Faint, illegible text in the upper section of the left page, possibly a list or index.

Faint, illegible text in the lower section of the left page, possibly a continuation of the list or index.

